

BEWEGING-ALS-HOUVAST

Een relationeel perspectief op beweging

Sonja Graafstal
Carine Heijligers

Behavioural
Science
Institute

Beweging-als-houvast

Een relationeel perspectief op beweging

Sonja Graafstal
Carine Heijligers

Radboud Universiteit
Februari 2024

Colofon

Dit proefschrift is tot stand gekomen aan het Behavioural Science Institute aan de Radboud Universiteit.

Dit proefschrift is mede gefinancierd door Koraal NOB, Nederland.

Ontwerp omslag: Ben Wels

Ontwerp binnenwerk: Robin Weijland, persoonlijkproefschrift.nl

Print: Ridderprint www.ridderprint.nl

© Sonja Graafstal & Carine Heijligers, 2024

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, by photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the authors.

Beweging-als-houvast

Een relationeel perspectief op beweging

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor

aan de Radboud Universiteit Nijmegen

op gezag van de rector magnificus prof. dr. J.M. Sanders,

volgens besluit van het college voor promoties

in het openbaar te verdedigen op

dinsdag 20 februari 2024

om 12.30 uur precies

door

Sonja José Graafstal

geboren op 12 februari 1964

te Haarlem

en

Catharina Wilhelmina Maria Heijligers

geboren op 17 juli 1958

te Eindhoven

Promotor:

Prof. dr. A.M.T. Bosman

Copromotoren:

Dr. F.W. Hasselman

Dr. M.L. Wijnants

Manuscriptcommissie:

Prof. dr. M.J. Cima, voorzitter

Prof. dr. M.J. Enders-Slegers, Open Universiteit

Prof. dr. F.E. Scheepers, Universiteit Utrecht

Inhoud

Inhoud	5
Proloog	6
Inleiding	16
Theorie	27
1a Uitgangspunten	28
1b Systemisch ontwikkelingsperspectief	50
1c Relatieve ontwikkelingsperspectief	78
1d Gezamenlijkheid en Onderscheid	106
1e Beweging	128
Methode	159
2a Deelnemers en Procedure	160
2b Hulpverleningsproces	168
2c Data-analyse	186
Resultaten	219
3a Dewy - Mireille	220
3b Menno – Joram	240
3c Menno - Mylene	262
3d Levi - Gerda	282
3e Zack - John	310
3f Yara - Veerle	338
3g Rens - Emma	364
3h Floyd - Anouska/Raisa	384
3i De Zevenster	426
Discussie	439
4a Theoretische beschouwing	440
4b Empirische beschouwing	458
4C Algemene nabeschuwing	476
Valorisatie	493
5a Perspectief op stoornissen	494
5b Verwante methoden	524
5c Zorgethiek en de hulpgever	556
Epiloog	592
Literatuur	598
Appendices	620

PROLOG

Proloog

“Je hoeft niet gehandicapt te zijn om anders te zijn, iedereen is anders”.

Kim Peek¹

Voor u ligt het resultaat van een twaalf jaar lange reis, waarin we door het grensgebied van wetenschap en hulpverlening zijn getrokken en beide zijden van de grens uitvoerig hebben verkend. Het was ook een reis door het leven, want we zijn in ons persoonlijk leven over bergen en door diepe dalen gegaan. Het bereiken van de afronding van dit boek behoort tot een van de hoogtepunten van ons leven. Vanaf dit punt kijken we terug op de route die we gelopen hebben. We zien de mijlpalen die we juichend bereikt hebben, de kruispunten waar we hebben staan dubben welke weg de juiste zou zijn, het mulle zand waar we vooral hebben geploeterd om vooruit te komen. We zien de mensen die we onderweg ontmoetten, die ons het vertrouwen gaven dat we op de goede weg waren en die ons vergezelden voor korte of langere tijd. Zij moedigden ons aan om door te gaan en verlichtten ons pad met hun wijsheid en kennis. We ontmoetten ook mensen die twijfelden aan onze weg en ons kritische vragen stelden. Juist deze vragen inspireerden ons om dieper te zoeken, verder te kijken dan wat voor handen lag. Het is een reis van verbinding geweest die we dankzij al deze mensen hebben kunnen volbrengen. In het dankwoord zullen we velen bij naam noemen, terwijl we ons ervan bewust zijn evenzo velen niet te noemen die ook belangrijk zijn geweest. Het is met grote dankbaarheid in ons hart, dat we kunnen terugkijken op al deze mensen die ons geïnspireerd hebben, zonder dat ze het misschien zelf door hadden. Ook wij hebben ons soms pas veel later gerealiseerd welke mensen aanleiding hebben gegeven om op pad te gaan. De weg was van tevoren niet bekend, noch was er een uitgestippelde route, gaandeweg ontvouwde het pad zich voor ons. De enige opdracht was doorgaan en doorlopen tot we op een zeker moment zouden weten dat het einde van de reis bereikt was. Een belangrijk moment in die reis is nu aangebroken.

De auteurs

Wanneer begint een reis? Wanneer weet je of je al onderweg bent of niet? Onze reis is lang voor de start van dit proefschrift begonnen, zelfs voordat onze samenwerking vorm begon te krijgen. Terugkijkend op onze beider levens waren wij ieder op onze eigen manier al jaren bezig om oplossingen en antwoorden te zoeken voor vragen waar we in de hulpverlening tegen aanliepen. Het is zelfs mogelijk dat de reis al begonnen is bij onze voorouders of het gezinssysteem waarin we als kind zijn opgegroeid, wie zal het zeggen. Patronen uit een ver verleden kunnen nog steeds zichtbaar zijn in ons huidige bestaan. Graag willen we de lezer een stukje mee laten lopen op de weg die wij gegaan zijn en wijzen op de richtingaanwijzers langs het pad om uit te komen op het punt waar we nu zijn, de voltooiing van dit proefschrift.

1 Kim Peek stond model voor Rain Man, een film over het leven van een man met het savantsyndroom.

Carine Heijligers

Voor Carine gaan we terug naar eind jaren zeventig, toen zij op negentienjarige leeftijd als pedagogisch medewerker ging werken bij de therapeutische gezinshuizen van Browndale. John Brown, de grondlegger van Browndale, zette deze gezinshuizen op voor kinderen met ernstige problemen in de sociaalemotionele ontwikkeling. Deze kinderen konden niet thuis wonen en hadden nauwelijks ervaring met een veilig en 'normaal' gezinsleven. Het doel van deze gezinshuizen was om het 'gewone' gezinsleven zo goed als mogelijk na te bootsen, met professionals die zich voor langere tijd aan dit gezinshuis en deze groep kinderen wilden verbinden. Het viel Carine op dat de kinderen allemaal op een bepaalde manier onhandig waren in de omgang met anderen en hierdoor regelmatig in conflict kwamen met elkaar. Hoe kan dat toch, terwijl de meeste mensen geboren worden met kwaliteiten om zich op een goede manier relationeel te ontwikkelen? Deze relationele onhandigheid was de aanleiding om uit te zoeken hoe je daarmee om zou kunnen gaan en misschien zelfs zou kunnen veranderen.

Carine besloot tot het volgen van de opleiding Social Sciences of Liberal Arts bij de Antioch University. Vervolgens werkte ze mee aan het opzetten van een ontwikkeltraject voor kinderen die dusdanig beschadigd waren dat ze het reguliere onderwijs niet konden volgen. Deze kinderen waren nog niet schoolrijp, hoewel ze dat volgens hun kalenderleeftijd wel zouden moeten zijn. Carine richtte zich op de expressiemogelijkheden die de kinderen in hun beweging lieten zien. Zo kreeg een kind dat met grote gebaren beweegt de ruimte om te tekenen op rollen behang of om de ramen te lappen. Voor een kind met veel ritmegevoel was er de mogelijkheid om muziek te maken of te dansen. Door aan te sluiten bij de eigen mogelijkheden en interesses van het kind, was school laagdrempelig en kregen kinderen het gevoel competent te zijn. Dit werd de basis waarop werd voortgebouwd tot na verloop van tijd ieder kind een vorm van bestaand onderwijs kon volgen.

Op dit schooltje ontmoette Carine Marijke Rutten-Saris (1943-2020). Marijke was docent 'methodiek' aan de Kopse Hof in Nijmegen en begeleidde een studente die in de Browndale school haar stage kwam lopen. Carine en Marijke ontdekten dat zij eenzelfde manier van kijken hadden naar jongeren met probleemgedrag, namelijk door niet op het 'foute' gedrag de aandacht te vestigen, maar door eerst aan te sluiten bij de mogelijkheden van de jongere. Marijke vond het heel boeiend om te zien dat hierdoor nieuwe manieren van bewegen gingen ontstaan, waardoor jongeren meer mogelijkheden kregen om te kunnen handelen en reageren. Deze toevallige ontmoeting leidde tot een jarenlange samenwerking tussen Carine en Marijke. Uit deze samenwerking groeide een methode die bekend werd onder de naam Emerging Body Language (EBL), in het Nederlands aangeduid met 'Scheppende Lichaamstaal' (Rutten-Saris, 1990).

Marijke wilde naast het onderwijzen van de EBL-therapie deze ook wetenschappelijk funderen. Zij vond theoretische onderbouwing bij Daniel Stern. In zijn boek 'The Interpersonal World of the Infant' (1985/2000) staat de ontwikkeling van het 'zelf' en de vroege ouder-kind interactie centraal. De grote verdienste van Stern is geweest om deze ontwikkelingen te benaderen vanuit het gezichtspunt van de baby en dit te onderbouwen met tal van wetenschappelijke onderzoeken. Uit zijn bevindingen blijkt dat ouders en hun baby in de preverbale periode gebruik maken van bewegingen en synchronisatieprocessen en dat dit de basis vormt voor de socialemotionele en cognitieve ontwikkeling. Zijn bevindingen zijn jarenlang onderbelicht geweest vanwege de grote nadruk die er in de jaren '70 en '80 gelegd werd op de cognitieve ontwikkeling en de aandacht voor de hersenen en neurologische processen. Het is aan Marijke te danken dat zijn gedachtegoed als belangwekkend voor de EBL-methodiek gezien werd.

Na een aantal jaren te hebben samengewerkt, gingen ze allebei hun eigen weg. Marijke Rutten-Saris promoveerde in 2002 op het analyseren van beweging op papier, de RS-index. Carine ging in de jaren '80 een samenwerking aan met mensen van de Stichting Promotie Intensieve Thuisbehandeling Nederland, de tegenwoordige Associatie voor Interactiebegeleiding en Thuisbehandeling. De werkwijze van Carine kreeg steeds meer vorm door deze toe te passen bij video-hometraining. In deze periode werd het gezin van Carine uitgebreid met, na elkaar, de geboorte van twee zonen. Het werd al snel duidelijk dat de jongens zich niet volgens de verwachte 'standaardroute' ontwikkelden. Een standaard aanpak was dus ook niet effectief. Carine zegt hier over:

“De ontwikkeling van onze zonen verliep anders dan verwacht. Ook in mijn eigen gezin kwam hulpverlening over de vloer. Ik was echter allerminst tevreden over de aanpak die geboden werd en de veranderingen die wij als ouders moesten doorvoeren. ‘Dat kan best beter’, dacht ik. Vervolgens ben ik zelf gaan uitzoeken hoe ik ze kon helpen om op een fijne manier groot te worden. De ervaringen die ik reeds had opgedaan bij Browndale en de toevoegingen die ik leerde bij de video-hometraining maakte dat ik voor een heel andere weg koos, dan toen gebruikelijk was. Net als bij Browndale maakte ik gebruik van de bewegingen en de expressie die mijn zonen lieten zien. Ik haakte daarop aan en ontwikkelde met hen variaties op de bestaande bewegingen. Zo leerden wij hoe we samen in verbinding konden zijn, maar ook hoe ieder van ons zijn eigenheid kon behouden. Goed contact hebben met mijn kinderen en uitzoeken hoe je samen wederkerig kunt zijn is heel veel waard. Natuurlijk heb ik ook mijn fouten gemaakt, maar deze hebben niet de boventoon gevoerd in de relatie met mijn kinderen. Het zijn nu fijne volwassenen en nog steeds niet gemiddeld!”

Intussen ging het werk ook gewoon door en Carine was, vanuit Oosterpoort een Brabantse instelling voor jeugdhulpverlening, regionaal werkzaam op tal van instellingen waar zij zich bezighield met het uitvoeren en opleiden van video-interactiebegeleiding.

Zo kwam zij ook in contact met haar huidige werkgever, De La Salle, tegenwoordig Koraal regio NO-Brabant geheten. Deze instelling is een orthopedagogisch behandelinstituut voor jongeren met een licht verstandelijke beperking en gedragsproblemen. De ervaring die Carine inmiddels had opgedaan met Browndale en de video-hometraining en dit combineerde met haar kijk op bewegingspatronen leidde tot het opzetten van een ambulante hulpverleningstak op De La Salle. Op deze manier kon zij het gedachtengoed vanuit EBL en de video-interactiebegeleiding door ontwikkelen. De successen die Carine behaalde met de hulpverlening aan cliënten waar niemand raad mee wist, bereikten ook de Radboud Universiteit in de persoon van prof. dr. Anna Bosman. Zij besloot tot een intensieve samenwerking met Carine en De La Salle om te onderzoeken waar de successen van Carine met EBL op gebaseerd waren. Dit was het begin van een niet aflatende stroom van studenten die zich bekwaamden in het werken met kinderen en jongeren met een verstandelijke beperking en gedragsproblemen tijdens een klinische stage en het onderzoeken van de effectiviteit van EBL binnen bachelor- en masterscripties. Op basis van deze activiteiten werd het verzoek gedaan aan Sonja Graafstal om een rapport te schrijven over de bevindingen van EBL-behandelingen op De La Salle (van Veen-Graafstal et al. 2012). Dit rapport was vervolgens de aanleiding van het management van De La Salle om een promotietraject te faciliteren en een aanbod te doen aan Carine Heijligers en Sonja Graafstal om dit project uit te voeren. Wij hebben dit met beide handen aangegrepen en we kwamen met De La Salle overeen om het proefschrift in het Nederlands te schrijven, zodat het voor de hulpverleners in Nederland begrijpelijk en toepasbaar zou worden.

Hier eindigen we voor een moment deze chronologie en pakken we eerst de geschiedenis van Sonja op om later onze gezamenlijke reis te vervolgen.

Sonja Graafstal

De reis van Sonja begint misschien wel eind 19^e eeuw en begin 20^e eeuw? Haar verre voorouders waren begaan met de slechtbedeelden onder de mensen. In Indonesië stichtte een verre oudoom een kindertehuis voor kinderen die geboren waren uit relaties van Nederlandse soldaten en Indonesische vrouwen. De kinderen die achterbleven in armoede nadat de soldaten waren teruggekeerd naar Nederland konden onderdak en scholing vinden in het kindertehuis van Pa van der Steur. Mensen met een verstandelijke beperking of een lichamelijk handicap vonden een thuis bij de overgrootouders van Sonja, die ook in Indonesië woonden. Het zorgen voor mensen en kinderen in nood blijft ook in latere generaties een belangrijk thema in de familiegeschiedenis. Dit heeft ook Sonja niet onberoerd gelaten. Op haar negentiende is ze gaan werken als pedagogisch medewerker bij de Van de Berghstichting in Noordwijk. Dit is een instelling voor mensen met een matig tot ernstig verstandelijke beperking en/of lichamelijke handicap. Haar affiniteit met deze doelgroep is groot, toch kon de opleiding Verpleegkundige Z haar niet echt bekoren, ze brak de opleiding af. Een nieuwe opleiding die zij samen met haar echtgenoot besloot te volgen en die mogelijkheden zou bieden tot missionaris bracht

ook niet de beoogde voldoening. De idealistische plannen werden losgelaten en de aandacht richtte zich op het stabiliseren van het gezinsleven.

Na een aantal jaren begon het toch weer te kriebelen en het gezin, met inmiddels drie zoons, besloot zich aan te melden als crisisleeggezin voor kinderen en jongeren die tijdelijk niet thuis konden wonen of acuut onderdak nodig hadden. Het zijn juist deze pleegkinderen geweest die de aanleiding vormden voor deze reis waarvan de afronding van het proefschrift een belangrijk hoogtepunt vormt. Sonja zegt hier zelf over:

“Toen wij als gezin besloten om pleegkinderen een tijdelijk thuis te bieden en onderdak in crisissituaties had ik niet kunnen vermoeden dat juist zij de aanleiding zouden vormen voor dit promotietraject. Wij hebben hen met liefde in ons gezin opgenomen en naar ons vermogen gegeven wat er nodig was en toch merkte ik dat het soms niet genoeg was. Sommige pleegkinderen waren dermate beschadigd dat liefde, zorg en aandacht geven niet vanzelf leidden tot vertrouwen, wederkerigheid of vermindering van gedrag dat op zijn minst vreemd te noemen was. Wat bij mijn eigen kinderen vanzelf leek te gaan, was met de pleegkinderen een dagelijkse zoektocht naar de juiste benadering en afstemming. Hoe corrigeer je probleemgedrag? Hoe ontwikkel je een geweten bij een kind? Hoe ontstaat vertrouwen en verbinding? Hoe stimuleer je de eigenheid van het kind dat uit angst voor afwijzing besluit om alles goed en leuk te vinden wat jij zegt? Hoe weet ik of ik het kind op de juiste manier aanspreek? Al deze vragen stapelden zich op bij elk kind dat voor korte of langere tijd in ons gezin verbleef. Structuur bieden, duidelijk zijn, voorspelbaar en consequent, niet het kind veroordelen maar het gedrag, emotionele afstand bewaren, de raadgevingen van onze begeleiders boden wel enige houvast, maar gaven mij geen oplossing voor mijn grootste vraag: Hoe ontwikkel ik wederkerigheid met mijn pleegkinderen? Uit deze vraag volgt logischerwijs de vraag: Hoe ontwikkelt wederkerigheid zich in algemene zin tussen mensen? Met die vragen in mijn achterhoofd gaf ik mij op mijn 39e op voor een studie orthopedagogiek aan de Radboud Universiteit, in de stille hoop binnen de wetenschap antwoorden te vinden”.

In het eerste jaar van de studie kwam Sonja dankzij de lessen van Anna Bosman op het spoor van het boek ‘The Interpersonal World of the Infant’ van Daniel Stern. Dit boek bracht een ommekeer teweeg in haar kijk op ontwikkeling. Stern toonde aan de hand van tal van empirische studies aan dat baby’s en ouders wederkerigheid ontwikkelen, direct vanaf de geboorte. Baby’s blijken volledig toegerust ter wereld te komen om zowel contact te kunnen maken als om duidelijk te maken dat het genoeg geweest is. Dit was precies het antwoord waar zij naar op zoek was! Bijzonder!

Maar als ouders en baby’s wederkerigheid op natuurlijke wijze en haast ‘als vanzelf’ ontwikkelen, wat kunnen wij dan van hen leren, zodat we het kunnen toepassen in

situaties waarin dat ‘vanzelf’ helemaal niet vanzelfsprekend is? Opnieuw speelde Anna Bosman een belangrijke rol. Zij bracht Sonja in contact met Carine Heijligers, die inmiddels op De La Salle successen boekte met haar aanpak en keer op keer bewees wederkerigheid te kunnen ontwikkelen met jongeren waar geen land mee te bezeilen leek. Al deze jongeren gingen vooruit in hun ontwikkeling, werden prettiger in de omgang en leverden op hun niveau een bijdrage aan hun omgeving. Het leken stuk voor stuk wonderverhalen. Hoe was dit mogelijk? We besloten om samen te gaan werken en onze kwaliteiten aan elkaar te verbinden. De insteek van Sonja zou primair de theoretische onderbouwing worden en die van Carine haar werkwijze en ervaring vanuit de praktijk. Zo zijn we ook begonnen. Gaandeweg vervaagden die grenzen meer en meer. Carine bekwaamde zich in de wetenschappelijke kennis en Sonja leerde de methode toe te passen in de praktijk.

Samen op weg

Dankzij financiering van Koraal, locatie De La Salle, kon ons promotieonderzoek in oktober 2011 van start gaan, met als tweeledig doel het wetenschappelijk onderbouwen van de methode middels literatuuronderzoek en de effectiviteit van de methode bewijzen. Een effectiviteitsonderzoek is belangrijk omdat een ‘evidence based’ methode kan rekenen op erkenning, financiële vergoeding en daardoor toegankelijk wordt voor een grotere doelgroep en niet voorbehouden is aan een beperkte groep. Dat is precies wat wij voor ogen hebben, jongeren, kinderen of volwassenen vooruit helpen in hun ontwikkeling en vastgelopen hulpverlening vlot trekken.

Om redenen die uitgelegd worden in hoofdstuk 4c zijn wij afgestapt van een onderzoek dat primair gericht was op het bewijzen van de effectiviteit van de methode. Dat neemt niet weg dat de tien casushoofdstukken in deel drie van dit proefschrift genoeg aanwijzingen bieden voor de effectiviteit van de methode. We kozen voor een andere weg en dat heeft met een aantal zaken te maken.

Inmiddels was gebleken dat onder supervisie van Carine studenten uitstekende resultaten wisten te behalen bij hun klinische stage op De La Salle. Een aantal van deze casussen zijn ook opgenomen in ons proefschrift. Het bleek echter veel moeilijker om bachelorstudenten van de opleiding Pedagogische Wetenschappen in een theoretische cursus duidelijk te maken wat er precies tijdens behandelsessies gebeurde. Bij elk concreet geval was wel duidelijk wat er aan de hand was, maar generalisatie naar andere casussen was moeilijk. Wij hadden daarvoor nog niet de juiste taal ontwikkeld en evenmin was het duidelijk hoe we op een abstract niveau konden praten over het werkingsmechanisme van de EBL-methode. Daarmee werd steeds duidelijker dat de gebruikte terminologie van EBL slecht overdraagbaar was. Tevens maakte het gebruik

van zogenaamde ‘EBL-taal’² dat potentieel geïnteresseerden moeilijk over de streep te trekken waren om zich fundamenteel te verdiepen in de methode.

Het werd dus belangrijk om taal en woorden te vinden die begrijpelijk waren voor mensen in de hulpverlening. Bovendien zou deze taal gefundeerd moeten zijn op wetenschappelijke inzichten. Op die manier konden we de methode zowel overdraagbaar maken aan studenten Pedagogische Wetenschappen, als toegankelijk maken voor mensen die in de praktijk van de hulpverlening werken. Dankzij de geweldige steun van collegadocenten aan de Radboud Universiteit en de vele discussies die met hen gevoerd zijn werd duidelijk waar Carine zich feitelijk op richtte tijdens behandelingen. Dit verschilde ingrijpend van de werkwijze van EBL en een nieuwe naam werd noodzakelijk: *Beweging-als-houvast*. De kern hiervan is dat een beweging kan worden omschreven in termen van kenmerken, zoals snelheid, richting of de vorm van een beweging. Op deze manier kunnen bewegingen tussen personen met elkaar vergeleken worden. Begrippen als afstemming en interactie kunnen zo concreet gemaakt worden. Een wereld aan wetenschappelijke empirische studies vanaf de jaren 60 uit de vorige eeuw tot heden opende zich nu voor ons. In de theoretische hoofdstukken die hieruit zijn ontstaan doen we verslag van onze bevindingen waarbij we voorzichtig ook andere disciplines betrekken in onze bespreking.

Het tweede punt dat van belang werd is de vraag of er sprake is van een algemeen geldend werkingsmechanisme dat de successen van Carine kan verklaren. Zoals gezegd was Carine keer op keer succesvol in haar behandelingen en dat al decennia lang en met jongeren met uiteenlopende problemen. De empirische resultaten lijken inderdaad het bestaan van een werkingsmechanisme te ondersteunen. In de discussie hoofdstukken staan we uitgebreid stil bij deze resultaten en bespreken dit vanuit het theoretisch kader dat in de theoriehoofdstukken aan bod is gekomen.

We hopen dat de lezer nieuwsgierig geworden is naar zowel de theoretische onderbouwing van *Beweging-als-houvast*, als naar de feitelijke hulpverlening in deel drie en de bespreking hiervan in deel vier.

Even stilstaan...

Wanneer we tijdens onze reis nu op het punt gekomen zijn waarop we even stilstaan om te genieten van dit moment en we achterom kijken naar de weg die we gelopen hebben, dan rest ons verwondering. We zijn ieder afzonderlijk op onze eigen manier en vanuit een persoonlijke drive op pad gegaan. Op zoek naar manieren om mensen te helpen die door omstandigheden de weg naar verbinding met anderen niet hebben gevonden. Gaandeweg hebben onze paden elkaar gekruist en besloten we om samen

2 Termen als afstemmen, baby-spel en interactiestructuren werden niet concreet gemaakt waardoor er voortdurend verwarring ontstond over de betekenis in de uitvoering van de behandeling.

verder te lopen. Niet wetende waar we precies zouden uitkomen of welke hobbels onderweg nog genomen moesten worden. Ieder van ons had op zichzelf deze mijlpaal nooit kunnen bereiken. We hebben elkaar nodig gehad en zijn samen verder gekomen dan we ooit hadden durven dromen. Een en een is meer dan twee!

Onze ervaring heeft geleerd dat inmiddels vele studenten en hulpverleners hun eigen succesverhalen kunnen optekenen en verhalen over hoe het contact met hun cliënt meer wederkerig is geworden en hoe probleemgedrag is afgenomen. We zijn enorm dankbaar dat er op diverse instellingen orthopedagogen zijn aangesteld die bekend zijn met Beweging-als-houvast en een relationele manier van werken. Het is helaas bij lange na nog niet genoeg om een bredere verandering in de hulpverlening op gang te brengen, daarom is dit hoogtepunt slechts een tussenstop. Het eindpunt is nog niet bereikt en vooralsnog ook nog niet in zicht. Wie weet wat er nog ontdekt, gelopen of gecreëerd gaat worden. We reizen verder en zien hoe de weg zich ontvouwt. We lopen niet langer alleen of met zijn tweeën. We zijn dankbaar voor de vele mensen die ons begeleiden voor korte of langere tijd. Onze laatste woorden willen we bewaren voor Anna Bosman, die ons samengebracht heeft, ons alle jaren begeleid heeft en nooit moe is geworden om met ons alle zijpaden te bewandelen die nodig of overbodig waren. Anna, we maken een diepe buiging voor jou. Zonder jou waren we nooit tot hier gekomen! Dank je wel.

Inleiding

De methode Beweging-als-houvast	18
Hypothese en onderzoeksvragen	21
Opzet proefschrift	22
Theorie	22
Methode	24
Resultaten	24
Discussie	25
Valorisatie	25
Terminologie	25

Joey werd als eerste kind van vader Dennis en moeder Marja in het ziekenhuis geboren. Het was de bedoeling om thuis te bevallen, maar het duurde langer dan verwacht en Marja was na 20 uur uitgeput. Na de geboorte zette Joey direct een luide keel op en spartelde hevig met zijn armen en benen toen de verpleegster hem oppakte. Voor moeder Marja was dit even te veel en de verpleging nam Joey daarom even apart om de Apgarscore³ van Joey te bepalen. Op de onderdelen spierspanning, reactie op prikkels en ademhaling scoorde hij maximaal.

Na een maand is hij nog steeds beweeglijk en kan hij zich zelden ontspannen. Hij komt maar moeilijk in slaap en wordt van zijn eigen bewegingen wakker. Op het consultatiebureau wordt geadviseerd om hem in te bakeren. Marja krijgt advies van een verpleegkundige. Na een week geeft ze aan dat het niet helpt. Ze wordt zenuwachtig van het schrille gehuil van Joey. Soms geeft ze Joey dan aan Dennis. Hij wil hem wel even wiegen, maar als hij blijft huilen legt hij Joey in zijn bedje. 'Als hij straks kan lopen zal ik er wel mee gaan wandelen en spelen, maar nu vind ik er nog niet zoveel aan', zegt hij. De oma van Joey past op hem als zijn ouders werken en in de armen van oma ontspant hij en valt in slaap.

Zojuist hebben we kennis gemaakt met Dennis en Marja, hun pasgeboren zoontje Joey en de strubbelingen van het prille ouderschap. Dit gezin zou zomaar in iedere straat of buurt kunnen wonen en misschien kennen we persoonlijk wel een gezin dat veel weg heeft van Marja en Dennis. We merken op dat de levendigheid en de harde stem van Joey een ongemakkelijk gevoel oproepen bij Marja en dat ze niet goed weet hoe ze hiermee om kan gaan. Dennis weet eigenlijk niet zo goed raad met een baby die nog niet kan lopen of praten en wacht op het moment dat hij meer kan stoeien en praten met Joey. Beide ouders zijn van goede wil, maar weten af en toe niet wat ze moeten doen. Is Joey nou een moeilijk kind? Dat hangt ervan af in welke relatie je Joey observeert. Oma kan wel omgaan met de levendigheid van Joey en lijkt het helemaal niet moeilijk te vinden om Joey te troosten en hem in slaap te wiegen. Zijn de ouders van Joey nu onbekwaam? Dat is ook moeilijk te zeggen, want het kan best zijn dat Marja zich met een volgende baby wel op haar gemak voelt. Een baby die minder beweeglijk is dan Joey of een baby die qua stemvolume wat zachter is.

We introduceren hier een fictief voorbeeld van een gezin met hun pasgeborene. Elk theoretisch hoofdstuk wordt voorafgegaan met een moment uit het leven van de opgroeiende Joey. Telkens zal daarin de relatie van Joey-met-iemand centraal staan. We zullen zien dat de ene relatie soepel en prettig verloopt, zoals met oma. In andere

3 De Apgarscore is ontwikkeld door de verloskundige anesthesist Virginia Apgar in 1953. De letters van haar achternaam staan voor Appearance (kleur), Pulse (hartslag), Grimace (reactie op prikkels), Activity (spierspanning) en Respiration (ademhaling). Voor elk onderdeel kan maximaal 2 punten gehaald worden. De meeste baby's hebben een score tussen 7 en 10.

relaties echter, met de ouders bijvoorbeeld, verloopt de afstemming moeizaam. Dit patroon leidt uiteindelijk tot situaties die voor Joey en zijn ouders onwenselijk zijn en hulpverlening wordt ingeschakeld. Er zijn verschillende manieren om naar de problemen die ontstaan zijn te kijken, hetgeen de hulpverlening ook gaat doen. Wij willen echter de aandacht leggen op de relatie en onderzoeken wat daar precies gebeurt, zoals we ook in dit voorbeeld hebben gedaan. Het kan heel onbeduidend lijken dat Marja moeite heeft met het verschil in intensiteit tussen haar en Joey. Voor Joey heeft het tot gevolg dat hij weinig ervaring opdoet met een prettige manier van samenzijn en steeds meer zijn eigen gang gaat zonder rekening te houden met de ander. Gelukkig is dit niet het einde van het verhaal, verandering is altijd mogelijk. Maar daarvoor is er wel ‘een ander’ nodig, iemand die Joey laat ervaren hoe je op een prettige manier in verbinding met elkaar kunt zijn, waaruit vervolgens rekening houden met de ander kan ontstaan. Gelukkig voor Joey zal hij deze mensen ontmoeten en is er nu al een oma waarbij hij dit kan ervaren.

De casus van Joey is losjes gebaseerd op een bestaand voorbeeld uit de hulpverleningspraktijk. In die betreffende casus is gewerkt volgens de methode *Beweging-als-houvast* en is de jongere, die vast dreigde te lopen in de hulpverlening, uiteindelijk goed terecht gekomen. Dat wil zeggen dat hij een relatie kan onderhouden, een baan heeft en zich zonder hulpverlening kan redden in de maatschappij. In de afgelopen 20 jaar zijn er tientallen Joey's geweest die met *Beweging-als-houvast* zijn geholpen en hun plaats in de maatschappij hebben verworven, passend bij de eigen mogelijkheden. Een groot aantal van deze casussen speelde zich af in het orthopedagogisch centrum van Koraal, regio Noordoost-Brabant, De La Salle, waar de hulpverlening onder supervisie van Carine Heijligers werd uitgevoerd. Vanuit De La Salle is de vraag ontstaan naar de wetenschappelijke onderbouwing van de werkwijze die Carine voorstaat. Die vraag is de aanleiding geweest voor het onderhavige promotieonderzoek waarmee wij in 2011 van start zijn gegaan⁴.

De methode *Beweging-als-houvast*

Beweging-als-houvast is een methode waarbij non-verbale en verbale communicatie middels *bewegingen* centraal staat. Meestal wordt bij communicatie als eerste gedacht aan de manier waarop mensen verbaal op elkaar reageren en informatie uitwisselen. Dit is uiteraard niet de enige manier om contact te maken. Het is bekend dat ook lichaamstaal een belangrijke rol speelt in de communicatie binnen een relatie. Hierbij kunnen we denken aan houding, mimiek, gezichtsuitdrukkingen, gebaren en

4 In Hoofdstuk 4c wordt de ontstaansgeschiedenis van *Beweging-als-houvast* toegelicht. De naam *Beweging-als-houvast* is ontstaan in 2014. Daarvoor heeft de methode vooral bekendheid gekregen als *Emerging Body Language (EBL)*. Deze werkwijze is ontstaan vanuit de samenwerking van Carine Heijligers en Marijke Rutten-Saris. Op zeker moment is Carine gaan samenwerken met de Radboud Universiteit en dankzij deze samenwerking is EBL verder doorontwikkeld. Er werden ingrijpende wijzigingen aangebracht waardoor een nieuwe naam, *Beweging-als-houvast*, noodzakelijk werd.

stemvolume. Wanneer we met iemand prettig contact hebben, dan stemmen we onbewust onze houding en gebaren op elkaar af. We gaan op dezelfde manier zitten als de ander of we verhogen eveneens onze stemvolume om daarmee te laten zien dat we meevoelen met het enthousiasme van de spreker. De term 'lichaamstaal' dekt niet de lading van hetgeen wij verstaan onder het niet-verbale deel van communicatie. In feite gaat het om de *beweging* van een persoon in de communicatie. Houding, gebaren en stemvolume zijn uit te drukken in kenmerken van een beweging, zoals snelheid, vorm of intensiteit. Deze kenmerken sijnepelen als het ware door de verbale communicatie heen, maar zijn heel bepalend in het kwalificeren van het contact met de ander. Het contact met een persoon die sneller of langzamer praat dan jijzelf zal anders voelen dan het contact met iemand die dezelfde snelheid heeft van praten of bewegen. Of dit als prettig of onprettig wordt ervaren is persoonsafhankelijk. Ditzelfde geldt voor een kenmerk als intensiteit. Het contact met een persoon die met veel nadruk en kracht zijn woorden uitspreekt voelt anders dan het contact met iemand die hetzelfde zou zeggen op fluisterton. De manier en stijl van bewegen in gebaren en woorden geeft kleur aan de communicatie en zelfs betekenis.

De basis voor het afstemmen op de bewegingen van de ander wordt gelegd in de periode direct na de geboorte. Het leven van ieder mens begint met een periode waarin bewegen het belangrijkste instrument in de communicatie vormt. In de wijze waarop ouders en baby's interacteren is te zien dat hun afstemming bestaat uit het op elkaar reageren middels geluiden en bewegingen. Een baby die een geluidje maakt als uuhh, nodigt de ouder uit om dit te herhalen met uuhh, uuhh. Een ouder kan ook aan het ritme en intensiteit van de trappelende beentjes zien hoe de baby zich voelt zoals: enthousiast, blij, boos of opgewonden. De ouder kan hierop reageren door in hetzelfde ritme mee te bewegen met hoofd en handen of door enthousiast en blij te gaan praten. Op deze manier geven ouders en baby's elkaar de boodschap door 'ik zie jou' en 'ik hoor jou'. Zo ontstaat er een gevoel van verbondenheid tussen hen beiden op basis van de wederzijdse ontstane bewegingen, een warm gevoel van prettig contact. Omgekeerd kan de ouder ook zelf een beweging initiëren die door de baby gevolgd wordt, zoals een geluidje of beweging maken waardoor de baby uitgenodigd wordt om dat te volgen. Zo bouwen ouders en baby's aan een communicatiepatroon op basis van hun wederzijdse bewegingen. Ouders en baby's zijn hierdoor gelijkwaardige partners in de communicatie, aangezien zij beiden in staat zijn om te bewegen en te vocaliseren, waarbij vocaliseren in feite ook een vorm van beweging is, namelijk de beweging van de stembanden.

In bovenstaande voorbeelden is sprake van ouders die geluiden en bewegingen van baby's volgen of imiteren en het omgekeerde is ook mogelijk, dat baby's de beweging of geluiden van de ouder volgt. Op kanalen als YouTube zijn hiervan talloze voorbeelden te vinden. Het kunnen volgen van de beweging van de ander is van groot belang voor de ontwikkeling van baby naar volwassene. De ontwikkelingsmijlpalen die kinderen dienen

te bereiken, zoals joint attention, of begrijpen dat de ander gevoelens en opvattingen heeft die anders zijn dan jezelf, zijn allemaal gebaseerd op het kunnen volgen van de ander. Voor joint attention is het nodig dat je de kijkrichting van de ander kunt volgen of dat je gevolgd wordt in jouw kijkrichting door de ander. Voor samenspelen is het nodig dat je het initiatief van de ander kunt volgen en zelf ook een inbreng kunt hebben. De complexiteit van samenspelen is weliswaar van een andere orde dan joint attention, maar in de kern gaat het om volggedrag en initiatiefname. De basis hiervoor wordt gelegd in de eerste periode van het leven, waarin volggedrag en gevolgd worden uitsluitend gebaseerd is op bewegingen.

Bovenstaande bevindingen hebben geleid tot de volgende stelling: *Elkaars bewegingen wederzijds kunnen volgen is het fundament van alle communicatie en ontwikkeling.*

Deze stelling is gegrond in het biologisch vermogen van de mens om meebewogen te zijn met de beweging van de ander. We veronderstellen dat dit aangeboren vermogen het werkingsmechanisme is, dat niet alleen de basis van onze communicatie vormt, maar ook de motor van ontwikkeling is en het aangrijpingspunt voor een interventie.

Wanneer we deze stelling toepassen op de praktijk van de hulpverlening betekent dit dat het zichtbare probleemgedrag niet de ingang vormt voor de hulpverlening. We kijken naar de onderliggende structuur van volggedrag en initiatiefname en hoe dit in de interactie met de ander vorm krijgt. De onderliggende structuur van bijvoorbeeld gedrag dat als claimend ervaren wordt kan het ontbreken van eigen initiatieven zijn en een sterke neiging tot het volgen van de ander. De onderliggende structuur van zelfbepalend gedrag daarentegen kan juist te maken hebben met het ontbreken van volggedrag en een eenzijdige nadruk op initiatiefname. Wanneer blijkt dat volggedrag van de hulpvrager of initiatiefname niet wederkerig en gelijkwaardig verdeeld is in de interactie met de ander, dan wordt het doel van de hulpverlening het ontwikkelen van wederkerigheid door volggedrag en/of initiatiefname te ontlocken bij de hulpvrager. Het mechanisme waar Beweging-als-houvast gebruik van maakt is het genoemde biologisch vermogen tot meebewogen zijn.

Wat dit vermogen nou precies inhoudt en hoe we het veronderstelde werkingsmechanisme wetenschappelijke grond kunnen geven is de kern van dit proefschrift geworden. Vanuit een algemene gedachte over 'meebewogen zijn' zijn we een zoektocht begonnen naar theoretische en empirische evidentie en onderbouwing hiervan. Van te voren was niet bekend hoe en waar we uit zouden komen. Na ruim elf jaar zijn we in staat om hiervan verslag te doen. We zullen in deze inleiding een beknopt overzicht geven van onze bevindingen en de lezer wijzen op de hoofdstukken die met elk onderdeel verband houden. Voorafgaand aan dit overzicht verantwoorden we eerst nog de opzet van ons onderzoek en presenteren we de onderzoeksvragen.

Hypothese en onderzoeksvragen

De jarenlange ervaring die inmiddels met de methode was opgedaan hadden voldoende voorbeelden opgeleverd van hulpvragers die in hun ontwikkeling vooruitgegaan waren dankzij het werken aan volggedrag en initiatiefname. Deze successen werden behaald bij jongeren met uiteenlopende problemen die vastgelopen waren in hun sociale context. Het *soort* probleemgedrag bleek dus niet bepalend te zijn voor de vooruitgang die jongeren hebben laten zien. We stapten af van het oorspronkelijke plan om het effect van de methode te onderzoeken middels het vergelijken van de werkwijze van twee residentiële leefgroepen met elkaar, waarvan een leefgroep volgens de methode *Beweging-als-houvast* zou werken en de andere leefgroep volgens 'care as usual'. Ten eerste bleek dat we niet voldeden aan de voorwaarden en condities die nodig zijn voor een effectstudie, zoals homogeniteit en continuïteit en dat we daaraan ook niet konden voldoen in de dynamische en steeds wisselende omstandigheden waarin de jongeren verkeerden (zie hoofdstuk 4c voor een nadere uitleg hiervan). Ten tweede ontstond het genoemde verlangen om de methode wetenschappelijk en theoretisch te onderbouwen en op zoek te gaan naar evidentie voor het veronderstelde werkingsmechanisme. Dit alles maakte dat we kozen voor een andere en meer fundamentele opzet van het onderzoek.

De hypothese die we opstelden naar aanleiding van voorgaande overwegingen luidde als volgt: Er is sprake van een onderliggend werkingsmechanisme dat verantwoordelijk is voor het succes van de methode *Beweging-als-houvast*. Dit werkingsmechanisme is de verklaring waarom er zichtbare vooruitgang te zien is in de ontwikkeling van jongeren met uiteenlopende problemen en een afname van probleemgedrag. Deze hypothese leidde tot het formuleren van twee onderzoeksvragen.

De eerste onderzoeksvraag richt zich op het theoretisch, wetenschappelijk onderbouwen van de werkwijze van *Beweging-als-houvast*. Uit dit theoretisch onderzoek zou duidelijk moeten worden of het bestaan van een werkingsmechanisme gerechtvaardigd is.

De tweede onderzoeksvraag richt zich op empirische evidentie voor het veronderstelde werkingsmechanisme in een tiental casussen, een meervoudige gevalstudie.

Een derde onderzoeksvraag is gedurende het proces van dit proefschrift ontstaan en betreft de valorisatie van *Beweging-als-houvast*. Hoe kunnen we de theoretische en empirische kennis die we hebben opgedaan aanwenden ten gunste van de maatschappij? Het antwoord op deze onderzoeksvraag wordt gegeven in de hoofdstukken 5a t/m 5c.

Opzet proefschrift

Het onderzoek naar een theoretische grondslag voor Beweging-als-houvast heeft geleid tot een vijftal theoretische hoofdstukken die in Deel 1 besproken worden. Deze vijf hoofdstukken vormen samen het antwoord op de vraag of er sprake is van een werkingsmechanisme. Het uiteindelijke antwoord hierop zal in hoofdstuk 4a besproken worden. Deel 2 omvat de methodesectie van de empirische studie, een meervoudige gevalstudie. In Deel 3 bespreken we een tiental casussen om de vraag te kunnen beantwoorden naar empirische evidentie voor het veronderstelde werkingsmechanisme. Het antwoord hierop wordt in hoofdstuk 4b besproken. Deel 5 omvat de valorisatie van Beweging-als-houvast om, zoals gezegd, de derde onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden.

Theorie

In hoofdstuk 1a komen de drie belangrijkste concepten aan de orde die het uitgangspunt vormen van de methode, namelijk 'beweging', 'relatie' en 'zelfbegrip'. Op een conceptueel en enigszins filosofisch niveau worden deze uitgangspunten besproken en vormen zo samen het fundament van de methode. Allereerst worden het belang en de rol van beweging in de ontwikkeling van ieder mens belicht. We onderschrijven de uitspraken van Sheets-Johnstone (2011) dat *beweging de moeder van alle cognitie is en het hart van het leven*. De tweede pijler van de methode is *relatie*. Hieronder verstaan we uiteraard de relatie van de ene persoon tot de ander. De hulpverlening bestaat immers uit de relatie hulpvrager en hulpgever. Ook maken we duidelijk dat een persoon altijd ingebed is in een systeem van invloeden en relaties, dat verder reikt dan het kerngezin of de pedagogische relatie. Ten slotte besteden we aandacht aan de relatie van de waarnemer met het waargenomene, het fenomeen, en de betekenis die er aan de waarneming wordt gegeven. Dit is belangrijk omdat we te maken hebben met het perspectief van de hulpgever; deze is geneigd te zoeken naar de betekenis of de duiding van het gedrag dat de hulpvrager laat zien. Ten derde staat *zelfbegrip* centraal als basis voor een volwaardig en menswaardig leven. We bespreken hier wat verstaan wordt onder het begrip 'zelf' en wanneer kan er gesproken worden over 'een zelf'? Vervolgens worden aan de hand van de Self Determination Theory de aangeboren en psychologische behoeften van ieder mens besproken. Voor een gezond zelfbegrip zijn 'verbinding met anderen', 'autonomie beleven' en een 'gevoel van competentie ervaren' noodzakelijk. Gebrek aan een van deze drie leidt tot achteruitgang en is schadelijk voor de psychische gezondheid (Deci & Ryan, 2000).

De volgende stap in onze zoektocht (hoofdstuk 1b) is het expliciteren van onze visie ten aanzien van ontwikkeling en het schetsen van een kader waarbinnen het gedrag verklaard en de werkwijze verantwoord wordt. Wij hebben ons 'thuis' gevonden in de visie van de complexe systeemtheorie (CST). De complexe systeemtheorie biedt een kader waarin het *specifieke* van elke casus kan worden beschreven, oftewel het unieke

of idiografische aspect van ontwikkeling. Tegelijkertijd biedt CST een kader waarin de *universele* kenmerken in de verschillende casussen, het wetmatige of nomothetische van ontwikkeling, aangetoond kunnen worden. Deze visie wordt in dit hoofdstuk slechts in algemene zin uitgelegd. In de hoofdstukken 4a en 4b laten we zien waarom en op welke manier de methode Beweging-als-houvast naadloos past in het gedachtengoed van de complexe systeemtheorie.

In hoofdstuk 1c gaan we opnieuw in op het begrip relatie, maar nu vanuit het perspectief dat een relatie noodzakelijk is voor overleven, groei en ontwikkeling. Dankzij Lorenz en Bowlby krijgen we voor het eerst meer zicht op ons idee over ‘meebewogen zijn’. Lorenz toonde aan dat ganzenkuikens het eerste bewegende object volgen nadat ze uit het ei gekropen zijn, ongeacht of dit object moeder gans is of de laarzen van Konrad Lorenz. Om te kunnen overleven is de bescherming van de ouder nodig en daarvoor is volggedrag noodzakelijk. Bowlby plaatste vervolgens het zoeken naar bescherming en veiligheid in het kader van de hechtingstheorie. Dit idee is uitgewerkt in een model waarin een kind een balans zoekt tussen exploreren en veiligheid zoeken bij de ouder. De beweging van de ouder af (exploreren) en naar de ouder toe (veiligheid) komt in dit model duidelijk naar voren. Het is een beweging van volgen en initiatief nemen en dient in dit geval de hechtingsrelatie.

Aan de hand van Daniel Stern kunnen we echter nog een stap verder gaan. Hij laat in zijn boek *The Interpersonal World of the Infant* (1985/2000) op illustratieve wijze de verwevenheid van de ouder en de baby zien in de ontwikkeling van het zelfbegrip. Een verwevenheid die geheel gebaseerd is op wederzijdse bewegingen, volggedrag en initiatiefname. Hij verfijnt de balans van exploreren en veiligheid zoeken naar een balans tussen de ontwikkeling van ‘zelf’ en de ontwikkeling van ‘zelf-met-de-ander’ of anders gezegd naar een balans tussen ‘autonomie’ en ‘gezamenlijkheid’.

De volgende stap die we gemaakt hebben is om uit te leggen waarom de woorden autonomie en gezamenlijkheid ons verder helpen in de zoektocht naar een werkingsmechanisme. Dit doen we in hoofdstuk 1d. De technieken waar ouders gebruik van maken in de communicatie met jonge baby's steunen op begrippen als synchronie, verbinding en autonomie, volggedrag en initiatiefname. Dit is door Stern al uitvoerig naar voren gebracht in het vorige hoofdstuk. In hoofdstuk 1d laten we vele wetenschappers aan het woord die onderzoek gedaan hebben naar ouder-kind interacties. Synchronie tussen ouder en baby komt in deze onderzoeken veelvuldig naar voren. Deze synchronie vindt plaats in de bewegingen van ouder en kind zoals de wederzijdse snelheid, het ritme, de vorm van de beweging, de hartslag en de hormoonhuishouding.

Dan wordt het tijd om beweging een eigen hoofdstuk te geven en dat doen we in hoofdstuk 1e. Hier verkennen we verschillende aspecten die met het concept ‘beweging’ te maken hebben, zoals bewegingsontwikkeling, bewegingskwaliteiten en

bewegingskenmerken. De zoektocht naar het veronderstelde werkingsmechanisme, ‘het vermogen om meebewogen te raken’ krijgt in dit hoofdstuk een diepere betekenis. We hebben in eerste instantie het vermogen om meebewogen te raken benaderd vanuit kennis, vanuit de ethologie waarbij het gaat om zichtbaar volgedrag en het zoeken van bescherming en veiligheid ten dienste van de hechtingsrelatie. In hoofdstuk 1e verbinden we het aan de term empathie.

Empathie heeft in zijn oorspronkelijke betekenis te maken met het meebeleven van een motorische handeling of beweging van de ander. Het zien van bijvoorbeeld iemand die op zijn duim slaat doet de toeschouwer zelf ineenkrimpen alsof de hamer op zijn eigen duim dreigt neer te komen. Het zien van een danser op het slappe koord in de nok van een circustent, roept bewegingen op bij de toeschouwer als moest deze zelf zijn evenwicht bewaren. Het is een vorm van motorische imitatie dat ons in staat stelt om mee te voelen met de ander. Langzamerhand is empathie geëvolueerd naar een innerlijk meevoelen met de ander en is de motorische imitatie verdwenen uit de betekenis. De oorspronkelijke betekenis maakt ons echter duidelijk dat er voorafgaand aan het meevoelen van de emotie van de ander een herkenning van de motorische beweging plaatsvindt. Dit beschouwen wij als de tweede aanwijzing voor het werkingsmechanisme, het biologisch vermogen om meebewogen te zijn met de ander. Dit staat los van de hechtingstheorie, maar dient de verbinding en relatie met ieder willekeurig ander. Dit betekent dat van het werkingsmechanisme ook gebruik gemaakt kan worden in hulpverleningssituaties waarin niet gewerkt wordt aan het opbouwen van een hechtingsrelatie. Het meebewogen zijn met de bewegingen van de ander creëert een pad van verbinding naar de ander toe en daar maken wij gebruik van.

Methode

Deel 2 van dit proefschrift, de methode sectie, is de opmaat voor de empirische en meervoudige gevalsstudie die volgt op de theoretische en wetenschappelijke onderbouwing. In hoofdstuk 2a presenteren we de deelnemers (hulpvragers en hulpgevers) aan deze studie. Daarnaast zetten we de procedure uiteen die tot de opzet van het empirische onderzoek heeft geleid. In hoofdstuk 2b presenteren we stap voor stap het hulpverleningsproces dat in elke casus gevolgd gaat worden. We baseren ons hierbij op de regulatieve cyclus van Van Strien (1986). Hoofdstuk 2c ten slotte is de verantwoording en uitleg over de wijze waarop we de verkregen data analyseren, presenteren en interpreteren.

Resultaten

Deel 3 bestaat uit de resultaten van de meervoudige gevalsstudie. Hieronder vallen 10 casussen waarin hulpvragers en de hulpgevers gedurende een aantal maanden of jaren gevolgd zijn. De problemen van de hulpvragers variëren: zo is er sprake van autisme, hechtingsproblematiek, selectief mutisme of verstandelijke beperking. De gepresenteerde resultaten laten per casus zien welke vooruitgang er wel of niet geboekt

is met de hulpverlening vanuit Beweging-als-houvast dankzij het werkingsmechanisme ‘meebewogen zijn’.

Discussie

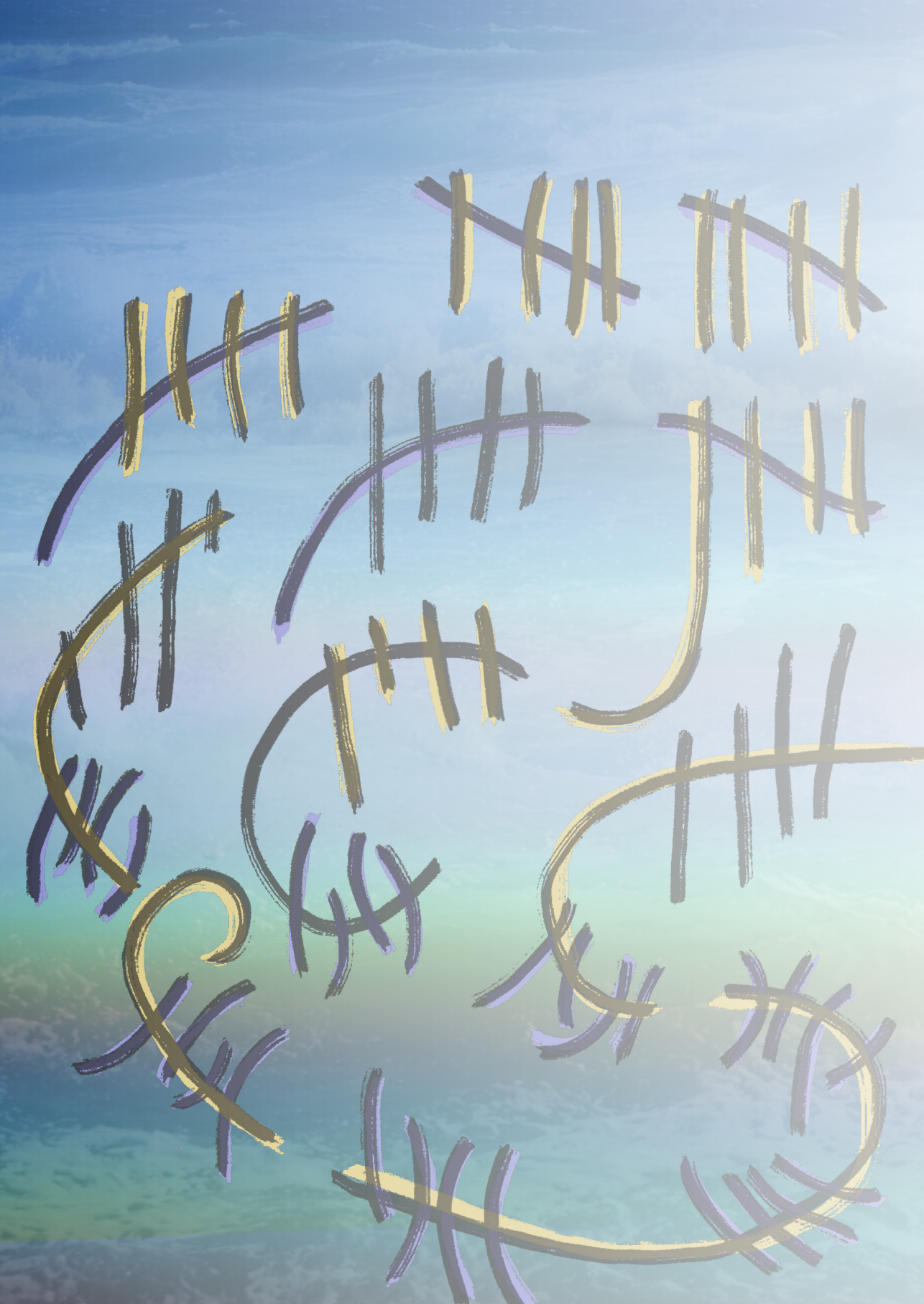
In Deel 4 worden de onderzoeksvragen beantwoord die gaan over de theoretische, wetenschappelijke en empirische onderbouwing van Beweging-als-houvast. In hoofdstuk 4a concluderen we dat aan alle interacties een universeel werkingsmechanisme ten grondslag ligt dat gezien kan worden als het nomothetisch of wetmatige karakter van Beweging-als-houvast. Vervolgens wordt het hulpverleningsproces besproken waarbij we gebruik maken van algemeen geldende principes van complexe systeemtheorie (CST). De algemeen geldende regels vanuit de CST verklaren het ontstaan van nieuw gedrag en de ontwikkeling die hiermee gepaard gaat. Het idiografisch perspectief van Beweging-als-houvast komt tot uiting in hoofdstuk 4b, waar we laten zien dat elk hulpverleningstraject uniek is, terwijl er in iedere casus aan overeenkomstige doelen is gewerkt. In hoofdstuk 4c volgt een algemene nabeschuiving op dit proefschrift met daarin een SWOT-analyse omtrent onderzoek, onderwijs en werkveld.

Valorisatie

Deel 5 beslaat in zijn geheel de valorisatie van dit proefschrift. Hetgeen een antwoord op de derde onderzoeksvraag omvat, namelijk hoe kunnen we de theoretische en empirische kennis die we hebben opgedaan aanwenden ten gunste van de maatschappij? In hoofdstuk 5a staat onze visie op de DSM-V centraal. In hoofdstuk 5b vergelijken we een aantal methodes met elkaar waarbij relatie en relationeel werken de kern vormen en hoe verhouden deze methodes zich tot Beweging-als-houvast? Hoofdstuk 5c ten slotte biedt een historisch-ethisch perspectief op zorg en hulpverlening.

Terminologie

Onze visie op hulpverlening heeft ook consequenties voor de manier van spreken over cliënten, zoals mensen die hulp vragen worden genoemd. Het doel van de hulpverlening is in alle gevallen het ontwikkelen van wederkerigheid, waarbij we uitgaan van gelijkwaardigheid van beide interactiepartners. Hierbij staat de *relatie* centraal en niet een persoon. Daarom is het naar ons idee niet langer passend om te spreken over *cliënten en hulpverleners*. Om de gelijkwaardigheid in de relatie te benadrukken spreken wij over *hulpvragers en hulpgevers*. Het woord *behandeling* hebben we vervangen door het woord *hulpverlening*, omdat behandeling ook iets is dat je ‘aan’ iemand doet en het beeld van een patiënt en dokter oproept, waarbij de patiënt degene is met een probleem en de arts degene is die met de oplossing komt. Verder zullen we losjes omgaan met het spreken over zij of hij, wanneer we het hebben over ‘jongere’, ‘baby’, ‘verzorger’ of ‘hulpgever’. We hebben nadrukkelijk niet gekozen om consequent de vrouwelijke of mannelijke verwijzing te gebruiken. Ook hierin hebben we de gelijkwaardigheid willen benadrukken.

THEORIE

1A Uitgangspunten

Inleiding	29
Pijlers	29
Beweging	29
Relatie	34
Zelfbegrip	39
Conclusie	49

Joey is 2 jaar en stapt vrolijk door de kamer op weg naar de televisie om deze aan te zetten. Dennis loopt achter Joey aan en roept: 'we gaan eten.' Joey heeft andere plannen en probeert weg te rennen van zijn vader. Dennis wordt boos, tilt Joey op en zet hem in de kinderstoel, waarop Joey begint te brullen. 'Moet dat nou, nu heb ik weer een krijsend kind aan tafel', moppert Marja. 'Ja doe het dan zelf', snauwt Dennis terug en loopt naar buiten om een sigaretje te roken. Marja blijft alleen achter met de huilende Joey en smeert een boterham voor hem. Ze zet het bordje voor hem neer, maar de nog altijd boze Joey gooit het bordje op de grond.

Inleiding

Om de werkwijze van onze methode *Beweging-als-houvast* te begrijpen is het belangrijk dat haar fundament duidelijk is. We hebben het fundament gegrond op drie pijlers die, hoewel verschillend, ook onderling verbonden en afhankelijk zijn van elkaar. We staan in de komende paragrafen stil bij *'Beweging'*, *'Relatie'* en *'Zelfbegrip'*. Hoewel we deze een voor een bespreken zal de onderlinge verbondenheid ook zichtbaar worden, want sommige stukken tekst zouden net zo goed bij *'Beweging'* als bij *'Relatie'* of *'Zelfbegrip'* kunnen passen. De uitwerking van deze pijlers zullen we in dit hoofdstuk vooral conceptueel en filosofisch benaderen. De toepassing ervan in de praktijk zal in de loop van dit proefschrift steeds verder uitgewerkt en concreter worden.

1A

Pijlers

Beweging

"Beweging is het fundamentele principe van de natuur"

Aristoteles in Sheets-Johnstone (2011, pp. 77)

"Beweging is de moeder van alle cognitie"

Husserl in Sheets-Johnstone (2011, pp. 118)

"Movement forms the I that moves, before the I that moves forms movement".

Sheets-Johnstone (2011, pp. 119)

Al sinds mensenheugenis is er discussie over waar kennis zich bevindt en hoe kennis verworven wordt. De diverse standpunten die in deze eeuwenoude discussie zijn ingenomen wisselden elkaar voortdurend af tegen de achtergrond van een zich ontwikkelende maatschappij en veranderend wereldbeeld. Het antwoord op deze vragen bepaalt vervolgens hoe men aankijkt tegen de menselijke ontwikkeling en hoe mensen leren. Nog steeds is deze discussie actueel binnen het wetenschappelijk discours en verschillen wetenschappers van elkaar wat betreft hun visie en, daaruit volgend, hun werkwijze zowel wat onderzoeksmethoden als leerstrategieën of

ontwikkelingsgerichte handelingen betreft. Wij zullen in het volgende een kort⁵ overzicht geven van de belangrijkste stromingen in dit debat en vervolgens onze positie en standpunten uiteenzetten. De boeken van Fancher (1996) en Boon (1998) vormden de basis voor dit overzicht.

Plato

De grondleggers van het debat rondom de locatie van kennis en het verwerven van ware kennis zijn Plato en Aristoteles. Plato zag ware kennis als iets dat verborgen zit achter de waarneembare en zichtbare werkelijkheid. Om de harmonie en perfectie van de *ware* wereld te leren kennen zijn wiskunde en gedachtenexperimenten de geëigende middelen. De *ware* structuur is van wiskundige aard en kan slechts gekend worden door op een abstracte manier te denken, los van de alledaagse werkelijkheid. Het abstraheren van die werkelijkheid leidde tot gedachtenexperimenten over ideale wiskundige vormen, ideale (wiskundige) ideeën en heeft wetenschappers als Galilei en Copernicus geïnspireerd om voorbij de concrete waarneming te zoeken naar de structuur van bijvoorbeeld het zonnestelsel en de baan van de planeten. Daarnaast was er de overtuiging dat de verborgen en volmaakte kennis van de natuur ontsleuteld diende te worden. Dit bracht alchemisten ertoe om experimenten uit te voeren zoals het verhitten, splijten en destilleren van metalen om te komen tot de verrijking van metalen, bijvoorbeeld door van koper goud te maken. Zij zijn de voorlopers van de huidige experimentele wetenschap waarin het opstellen van hypothesen en het doen van proeven om te onderzoeken of hypothesen standhouden of weerlegd worden centraal staan.

Deze vorm van experimentele wetenschap vinden we niet alleen terug in de natuur-, wis- en scheikunde, ook de menswetenschap (met name de psychologie) is voor een belangrijk deel aangehaakt bij het streven naar een werkingsmechanisme of wetmatigheid waarmee gedrag kan worden verklaard. Een werkingsmechanisme dat kan verklaren en voorspellen, net zoals de wet van de zwaartekracht verklaart en voorspelt waarom objecten altijd vallen. In datzelfde voetspoor tracht men binnen de menswetenschappen door het opstellen en toetsen van hypothesen voorspellingen te doen over toekomstig gedrag en verklaringen te geven voor het huidige gedrag. Ondanks dit loffelijk streven is de huidige stand van zaken binnen de menswetenschappen echter zo, dat er (nog) geen sprake is van een overkoepelend en allesomvattend theoretisch kader. Elke verklaring voor menselijk gedrag wordt nog steeds voor een belangrijk deel ingekleurd door de eigen mensvisie en het wereldbeeld van de observator of onderzoeker.

5 De verleiding is groot om een diepgaand en filosofische verhandeling te geven over de ontstaansgeschiedenis van de huidige wetenschap en de implicaties van de verschillende visies te bespreken op met name de psychologie als wetenschap. We zullen ons echter beperken tot de zeer grote en algemene lijn en we beseffen dat we de nuances in dit debat negeren. Voor een grondig overzicht verwijzen wij naar de boeken van Fancher (1996) en Boon (1998).

Aristoteles

Aristoteles geloofde, in tegenstelling tot Plato, helemaal niet in het idee van een ware werkelijkheid achter het zichtbare. Hij is de vader van het empirisme, namelijk: dat wat wij *zien* en *waarnemen* is de ware kennis. Verklaringen liggen niet *achter* de werkelijkheid, maar *in* de verschijnselen zelf. De manier waarop zij zich openbaren in vorm en gedaante zegt iets over het wezen, de aard en het wezenlijk aspect van het proces of het verschijnsel. De *waarneming* is daarom de sleutel tot kennis. De wereld, de kosmos is per definitie kenbaar voor de mens in de observatie die de mens met zijn zintuigen doet. Dit bracht de werking en het nut van de zintuigen in het centrum van de aandacht. Het denken is niet de weg om tot kennis te komen, maar de ervaring die men dankzij exploratie en de zintuigen opdoet leidt tot cognitieve kennis.

Een uitwerking van deze opvatting vinden we bij Condillac (in George, 1981), een Franse filosoof uit de 18^e eeuw. Hij wilde het belang van de zintuigen benadrukken en aantonen dat elk menselijk vermogen en elke kennis niets anders is dan getransformeerde zintuigelijke ervaringen. Hij deed dit in de vorm van een gedachtenexperiment. Hij stelde zich een standbeeld voor dat een zintuig gegeven zou worden zoals de reuk. Het standbeeld zou dan in staat zijn om een geur te kunnen ruiken, jasmijngeur bijvoorbeeld. Vervolgens zou het standbeeld de ervaring van plezier of pijn kunnen hebben bij het ruiken van deze geur. De geur zou opgeslagen kunnen worden in het geheugen en herinnerd worden als aangenaam of niet. Een tweede en andere geur, zoals een roos, geeft het standbeeld de mogelijkheid om de twee geuren met elkaar te vergelijken. Op basis van deze vergelijking kan het standbeeld tot een oordeel komen en de ene geur prefereren boven de ander. Er kan zelfs een verlangen naar een geur groeien en van daaruit een passie naar nog meer geuren willen ruiken. Volgens Condillac (in George, 1981) zijn passies dus niets anders dan getransformeerde sensaties van de zintuigen.

Sheets-Johnstone

Het voorbeeld van Condillac brengt ons bij Sheets-Johnstone en haar boek 'The Primacy of Movement' (2011). Hierin borduurt ze voort op het beeld dat Condillac schetst en voegt beweging als zesde zintuig toe aan de vijf bekende zintuigen. Deze paragraaf is gebaseerd op haar boek en de paginanummers verwijzen naar de vindplaats.

Het vergeten zintuig

Sheets-Johnstone benadrukt het belang, de noodzaak en de waarde van de zintuigen voor de menselijke ontwikkeling. In die zin staat ze in de traditie van Aristoteles en met haar vele andere ontwikkelingspsychologen die de zintuigen als basis nemen van waaruit ontwikkeling plaatsvindt. Er is echter één zintuig, volgens Sheets-Johnstone, dat stelselmatig over het hoofd gezien, genegeerd of vergeten wordt en dat is het zintuig van de beweging, ook wel kinesthesie genoemd. Het is, schrijft ze, alsof 'the

sense of movement' niet bestaat (pp. 44). In veel tekstboeken worden slechts vijf⁶ zintuigen gemeld en wordt kinesthesie eenvoudig weggelaten of vergeten, terwijl we bewegend en voelend op de wereld komen dankzij onze voelende en kinesthetische lichamen. De metafoer van het standbeeld van Condillac is volgens Sheets-Johnstone daarom niet compleet. Natuurlijk, het standbeeld is dankzij de zintuigen zeker in staat om ervaringen op te doen, maar dit zijn nogal passieve ervaringen, afhankelijk van wat er op dat moment toevallig passeert. Het standbeeld staat stil op de plek, niet in staat om te bewegen of zelf op onderzoek uit te gaan.

Beweging

Kijken wij naar de mens, naar dieren, naar de natuur dan zien we dat beweging de mogelijkheid geeft tot exploreren, tot creëren, tot reageren. Dankzij het vermogen om te kunnen bewegen, is de natuur in staat om te reageren op haar omgeving. En dan hebben we het niet alleen over mensen. Ook planten zijn in staat tot responsiviteit door hun bladeren naar het zonlicht toe te bewegen. Of wat te denken van een kat die in staat is om boven op een muis te springen, of bacteriën die zich naar of van bepaalde chemicaliën af bewegen? Het vermogen van organismen om te reageren (to respond) is een universele en karakteristieke eigenschap van het leven, aldus Sheets-Johnstone. Wat we bij alle vormen van levende organismen zien is *beweging*. Volgens haar is onze taak daarom niet het zoeken naar de plaats van de ziel, maar het bezielde zelf te onderzoeken. De zoektocht naar het begrijpen van het leven moet beginnen bij het fenomeen zelf, namelijk bij de beweging (pp. 47).

Al bewegend komen we als baby op deze wereld en al bewegend ontdekken we onszelf, de ander en de wereld om ons heen. Bij bewegen gaat het om het *ervaren* en voelen van het *eigen* lichaam. Zintuigen zoals horen, zien en voelen geven informatie over de omgeving, dat wat *buiten* onszelf is, objecten. Proprioceptie is de lichamelijke informatie (feedback) die we krijgen over dat wat *binnen* onszelf gebeurt tijdens het bewegen. Wat de stand van ons eigen lichaam is, onze eigen spieren, wat ons vermogen is om al dan niet effectief te kunnen reageren. Kinesthesie onderscheidt zich daarom van de andere zintuigen, want we kunnen kinesthesie alleen vergelijken met kinesthesie. Een object onderzoeken kan op verschillende manieren: we kunnen het van dichtbij of veraf bekijken, we kunnen het oppakken, voelen, besnuffelen. Telkens staat het object centraal. Maar een beweging herhalen is bijna onmogelijk. Elke beweging is subtiel en uniek. Er is niets dat we kunnen oppakken, bekijken of voelen. Er is geen object, er is alleen ons lichaam. Kinesthetische kwaliteit is om die reden procesgericht en niet objectgericht. Het is ons basis perceptueel orgaan voor tijd en ruimte (pp. 113).

6 Er bestaan verschillende meningen over wat er wel en niet onder zintuigen moet worden verstaan en ook over de indeling van het soort zintuigen wordt niet eensluidend gedacht. In hoofdstuk 1e komen we op deze discussie terug en bespreken we aantal indelingen en typen zintuigen.

De kwaliteit van een beweging

Wanneer we bewegen dan leren we gaandeweg onze kinesthetische lichamelijke gevoelens kennen en herkennen. We kunnen bij onszelf de richting van een beweging voelen, de intensiteit, de snelheid, de uitslag. We gaan de kwaliteit van een beweging ervaren. We kennen subjectieve evaluaties toe aan onze bewegingen zoals soepelheid, onhandigheid, snelheid, traagheid, een abrupte of vloeiende manier van bewegen. We zijn ons dit niet altijd met zoveel woorden bewust, maar we ervaren wel degelijk een lichamenlijk onderscheid tussen de verschillende bewegingen. De structuren waarmee we de kwaliteit van een beweging kunnen beschrijven zijn temporeel, ruimtelijk en energetisch (intensiteit). Dit geeft ons woorden zoals ploffend, plotseling, vlug, langzaam, barstend, gehaast, resoluut, uitbreidend, beperkt, stromend, stagnerend. In hoofdstuk 1e zullen we hier dieper op ingaan bij de bespreking van het begrip 'forms of vitality' Stern (1985/2000).

Het waarnemen van de kwaliteit van bewegingen is te vergelijken met een dans, een schilderij, een muziekstuk, met kunst dus. We nemen bij een dans niet de spierkracht waar of bij een schilderij de klodders verf, we ervaren het geheel op een kwalitatieve manier. We vinden de dans mooi of niet; het schilderij spreekt op een bepaalde manier onze emoties aan. De kwaliteit van het kunstwerk is een eigenschap die buiten het object zelf staat. De gevoelswaarde die we toekennen aan die kwaliteit kan echter van persoon tot persoon verschillen. Wat voor de ene persoon een prachtig schilderij is kan voor een ander ergerlijk lelijk zijn.

Schoonheid kunnen we niet materialistisch verklaren. Het is de manier waarop een schilder zijn penseel op het doek drukt met harde of zachte streken. Of de wijze waarop een danser zijn passen uitvoert, met een bepaalde intensiteit of snelheid, waardoor het esthetische tot ons komt. Beweging speelt in alle vormen van kunst een fundamentele rol. De bewegingen van de kunstenaar bepalen uiteindelijk hoe het kunstwerk geformeerd wordt (pp. 101).

De effectiviteit van een beweging

De kennis die we hebben over de kwaliteit van onze beweging bepaalt of we effectief zijn in onze bewegingen, of we een effectieve actor zijn. Een actor (iemand die handelt) heeft noodzakelijkerwijs een kinesthetisch gewaarzijn van de eigen bewegingen. Hij heeft een gewaarzijn over zijn initiatief en een gewaarzijn van de ruimtelijk-temporele en energetische dynamiek van zijn bewegingen. De actor ervaart het effect van zijn bewegingen en of het doel behaald is. Een duidelijk voorbeeld van effectieve actoren zijn sporters die exact weten hoe ze hun bewegingen zo dienen te coördineren dat het optimale effect kan worden bereikt. Ze kennen hun lichaam door en door en weten aan de stand van hun hele lichaam waarom ze dit keer wel of niet succesvol zijn geweest in hun prestatie.

Maar dit betreft niet alleen sporters, het geldt voor alle levende organismen. Het kennen van het eigen lichaam en de bewegingen is daardoor op de meest fundamentele manier een dimensie van bewustzijn (pp. 51, 67). Dit lichamelijk bewustzijn heeft de mogelijkheid om zich te ontwikkelen tot een gewaarzijn vanzelf, waarop affectiviteit en cognitie kunnen voortborduren. We zullen deze begrippen nog uitdiepen, zowel in de komende paragraaf bij het concept 'Zelfbegrip', als in hoofdstuk 1c bij de bespreking van de ontwikkeling van het 'zelf' aan de hand van Stern (1985/2000).

Beweging, het hart van het leven

Beweging is het hart van het leven, de natuur. Het kan niet verder verklaard worden, net zomin als men kan verklaren waarom er *iets* is en niet *niets*. Dit betekent niet dat we beweging moeten zien als 'een gegeven feit', want dan staan we er niet langer bij stil. Volgens Sheets-Johnstone is dat de huidige stand van zaken in de Westerse wereld. We reflecteren er niet meer op. Beweging in het alledaagse leven wordt genegeerd. Het is de bedoeling juist wel stil te staan bij beweging en je erover te verwonderen (pp. 96, 97).

Dit brengt ons bij het doel van deze studie. We hopen dat de lezer zich zal verwonderen over de schoonheid van bewegen, de kwaliteit van bewegingen, de rol van bewegen in de menselijke ontwikkeling, om vandaar uit te komen tot beïnvloeding van de beweging en de hulp aan mensen die vastgelopen zijn in hun ontwikkeling. Dat is ons einddoel, alsmede ons begin en het bepaalt ons handelen in het heden.

Relatie

"Every child needs at least one adult who is irrationally crazy about him or her".

Bronfenbrenner in Brendtro (2006, pp. 163)

Binnen het vakgebied van de Pedagogische Wetenschappen kunnen we niet om het begrip pedagogiek of het beroep van orthopedagoog heen. Pedagogiek gaat over opvoedkunde en een orthopedagoog is iemand die zich bezighoudt met problematische opvoedingssituaties en kinderen met problematisch gedrag. De verleiding is groot dat we door het gebruik van de woorden 'probleemgedrag' of 'problematisch' onze aandacht richten op het kind met het probleemgedrag of het kind dat zich in een problematische opvoedingssituatie bevindt. Het kind is dan het middelpunt en dat vertaalt zich in politieke slogans zoals '*een kind, een plan*'. Alsof het kind een geïsoleerd persoon is, dat op zichzelf in deze wereld staat.

De jongeren echter die centraal staan in onze studie, horen bij iemand. Ze zijn kind van hun ouders, ze horen bij een familie, gezin, ze hebben een geschiedenis, een verleden en ze dromen van een toekomst. Ze maken deel uit van een groter geheel, ze zijn onderdeel van een heel netwerk. Ze zijn deel van al die momenten uit het verleden die hebben geleid tot dit heden, het moment waarop wij de jongeren ontmoeten. Willen we dus de jongere leren kennen, dan is het belangrijk dit grotere geheel in acht te nemen.

Een dergelijk gedachtegang zette Bronfenbrenner (1979) aan tot de ontwikkeling van een model waarin die samenhang zichtbaar en duidelijk wordt, het bio-ecologisch model (Bronfenbrenner & Morris, 2007). In dit model bevindt een persoon zich in het midden van een cirkel, met daaromheen een aantal steeds groter wordende cirkels, waarbij elke cirkel symbool staat voor de relaties en interacties van de persoon en zijn netwerk, zie Afbeelding 1a.1. We zullen dit model in hoofdstuk 1c uitgebreid bespreken. Een vergelijkbare (meta)theorie is het probabilistisch epigenetische model van Gottlieb (2007⁷; zie Afbeelding 1a.2).⁸

Waar het ons nu om gaat is de binnenste cirkel: het kind in zijn gezin, het kind en zijn relatie met zijn ouders, zijn opvoeders. Het is de plek waar hechtingsrelaties ontstaan dankzij de dagelijkse interacties met de opvoeders, waar zelfvertrouwen groeit en waar het leert hoe met anderen te communiceren en om te gaan. *Kortom, alles vindt zijn basis in de relatie van het kind met zijn opvoeders.* Daarom is de relatie de tweede pijler van Beweging-als-houvast.

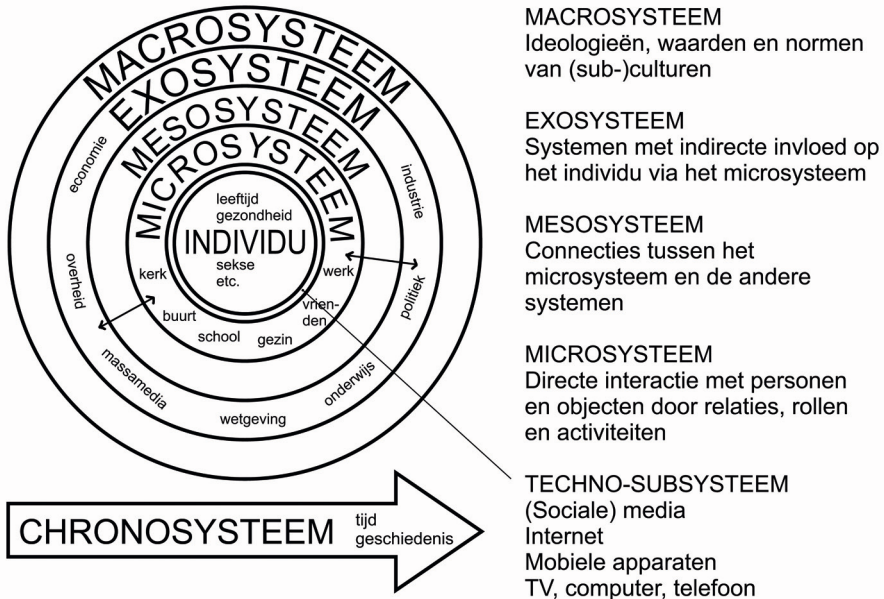
De theorie die wij presenteren is gebaseerd op studies waarbij de vroege ouder-kind relatie centraal staat of ten minste daarmee verband houdt. Alle technieken die wij in onze methode Beweging-als-houvast toepassen zijn afgeleid van communicatiepatronen tussen ouders en baby's. De socialemotionele en cognitieve ontwikkeling loopt langs het pad van 'het kind in relatie tot zijn opvoeders en anderen' en dat kan beide kanten op gaan: 'for better or for worse'. Wanneer de ontwikkeling van een kind vertraagd, scheef of ongunstig dreigt te verlopen, dan kan er alleen verandering plaatsvinden door het kind opnieuw in een relatie met iemand te plaatsen en daar te werken aan een nieuw patroon. Bij voorkeur is die ander de ouder, maar het kan ook een tijdelijke beroepsopvoeder of andere hulpgever zijn. In zo'n geval spreken we over de pedagogische relatie. We laten de hechtingsrelatie met de ouder voor dit moment even rusten, dat komt in hoofdstuk 1c uitgebreid aan de orde. We zullen in de komende paragraaf alleen de professionele relatie van de hulpgever en hulpvrager toelichten. Deze professional kan een beroepsopvoeder, therapeut, gezinswerker of student zijn, die terugkomen in de casushoofdstukken.

7 Probabilistische epigenese staat tegenover de opvatting dat genetische invloeden gedetermineerd zijn. Probabilistische epigenese veronderstelt juist bi-directionele invloeden tussen genetische activiteit, de structuur en de functie van neuronen, zoals in Afbeelding 1a.2 te zien is. Dit betekent dat de uitwerking van genen niet als blauwdruk wordt gezien, maar dat genen op hun beurt ook weer beïnvloed kunnen worden. De feitelijke beïnvloeding van de genen door de omgeving is aangetoond door onder andere Pembrey et al. (2014; zie ook de BBC documentaire 'The ghost in your genes' van Paterson, 2007).

8 In hoofdstuk 1b zullen we laten zien hoe het door Sameroff en Chandler (1975) geformuleerde transactionele model van ontwikkeling een uitwerking is van het metatheoretische gedachtegoed van complexe systeemtheorie dat naadloos past in het gedachtegoed van Beweging-als-houvast.

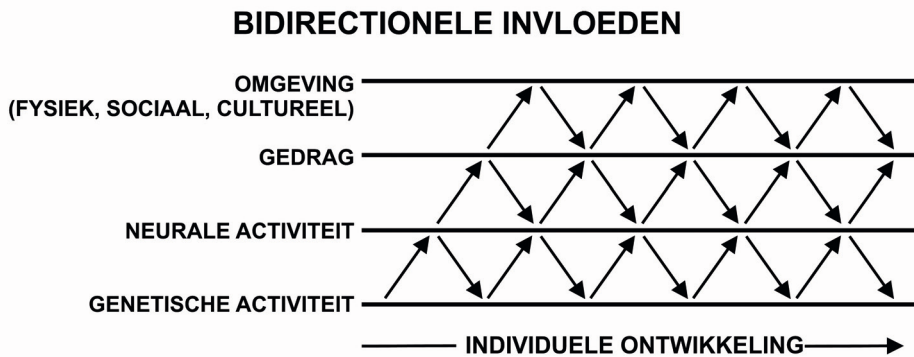
Afbeelding 1a.1 Bioecologisch Model van Bronfenbrenner uit 2006

Bronfenbrenners bioecologische model van menselijke ontwikkeling

Noot. Illustratie bewerkt door W. de Muijnck, 2020.

Afbeelding 1a.2 Probabilistisch Epigenetische Model van Gottlieb uit 2007

Noot. Illustratie bewerkt door W. de Muijnck, 2021.

De pedagogische relatie

Er zijn tal van mogelijkheden om de pedagogische relatie te bespreken. Het onderwerp is zo omvangrijk dat er hele studies aan gewijd zijn en boeken over geschreven kunnen worden. Er is bijvoorbeeld het boek van Kok (1991) waarin het pedagogisch klimaat en het pedagogisch opvoeden centraal staat. In het boek 'Herstel van het gewone

leven' van Ter Horst (2006) is een groot deel gewijd aan de pedagogische relatie en de (beroeps)opvoeders. Het boek van Hafkensheid (2014) gaat over de therapeutische relatie vanuit een psychoanalytische achtergrond. Er zijn dissertaties geschreven over onderzoek naar de pedagogische relatie (Wigboldus, 2002) en de ontvankelijkheid van de pedagoog/therapeut ten aanzien van de hulpvrager (Giebner, 2015). Jongepier (2011, p. 1) tenslotte noemt *'de persoonlijke relatie tussen groepsopvoeder en jongere, met name emotionele ondersteuning en sensitiviteit, essentieel voor de veiligheid en het pedagogisch klimaat van de leefgroep'*.

Wij willen in deze paragraaf slechts één specifiek aspect van de pedagogische relatie naar voren brengen en bovengenoemde onderwerpen laten rusten. Waar het ons om gaat is duidelijk maken dat wij *methodisch gebruik maken van de pedagogische relatie*. Beweging-als-houvast is gebaseerd op bewegingen en bewegingspatronen die zich voordoen in de relatie tussen personen. De basis voor deze patronen wordt gelegd in de vroege ouder-kind interactie. In de interactie met de ouder ontwikkelt de baby een patroon waarin elementen zitten als volggedrag, zelfregulatie en initiatief nemen. Om verschillende redenen kunnen een of meerdere elementen ontbreken waardoor verstoringen in de communicatie en de ontwikkeling van het kind kunnen ontstaan. De pedagogische relatie is het speelveld waarop nieuwe bewegingen en nieuwe gedragingen kunnen ontstaan. De professional is het instrument dat gebruikt wordt om ontbrekende bewegingen alsnog te laten ontstaan, dankzij het veranderen van zijn of haar eigen bewegingspatroon.

Deze manier van werken kan ook discussiepunten oproepen die te maken hebben met de grenzen en (on)mogelijkheden van de pedagogische of therapeutische relatie. Wij zullen in het discussiehoofdstuk enkele van deze aspecten naar voren brengen. Hieronder valt bijvoorbeeld het adagium van de professionele afstand die de hulpgever dient te bewaren naar de hulpvrager. Wat wordt verstaan onder professioneel handelen en betrokkenheid versus distantie? We zullen in hoofdstuk 5c ook nog uitgebreid aandacht besteden aan de professionaliteit van de hulpgever en wat er aan ondersteuning nodig is om het werk op een professionele manier te blijven uitvoeren.

Voor dit moment beperken we ons tot de *houding* van de hulpgever in relatie tot de hulpvrager en de *beoordeling* van het gedrag door de hulpgever. We zullen in de komende paragraaf ingaan op de betekenis van het gedrag dat bij de hulpvrager geobserveerd wordt en op de vraag wie de betekenisgever van het gedrag is en we zullen dit doen aan de hand van enkele gedachten die uit de fenomenologie komen.

Een fenomenologisch perspectief op gedrag

Fenomenologie is de filosofie die zich bezighoudt met de waarnemer in relatie tot het fenomeen of het waargenomen object. Eigenlijk is het onjuist te spreken over *de* fenomenologie, aangezien er verschillende stromingen te onderscheiden zijn en het

filosofisch debat nog niet tot een eensluidend verhaal heeft geleid. Wanneer wij enkele inzichten vanuit de fenomenologie zullen aanhalen, dan past ook hier bescheidenheid en dient het vooral als doel om de lezer een indruk te geven waar wij ons bevinden op de landkaart van de wetenschap.

Edmund Husserl (1859-1938) wordt beschouwd als de grondlegger van de fenomenologie. Een van de doelen die hij nastreefde was om de waarnemer te weerhouden een al te snelle interpretatie van de wereld te geven. De fenomenologie stelt een attitude voor die, vrij van elk vooroordeel, het fenomeen onderzoekt dat zich aandient (Kunzmann et al., 1998). Dit heeft in de kern te maken met het denken over kennis en waar kennis zich in de wereld bevindt. We hebben dit eerder in dit hoofdstuk besproken bij de paragraaf over 'Beweging'. Ter herinnering, de discussie over 'de ware kennis' voert ons terug naar Plato en Aristoteles. Plato ging uit van kennis die zich *achter* de zichtbare werkelijkheid bevindt, terwijl Aristoteles het belang van de *zintuigen* en de *directe* waarneming benadrukte als bron van onze kennis. Via allerlei wegen heeft de theorie van Plato geleid tot het opstellen van hypothesen en het toetsen ervan. Het brein is volgens dit uitgangspunt het primaire instrument om kennis te verzamelen en het doel is om causale verbanden op te sporen in de verschijnselen. Het gedachtegoed van Aristoteles heeft zijn weg door de geschiedenis gevonden middels het empirisme: kennis opdoen via de weg van de ervaring. De zintuigen staan centraal in het verzamelen van kennis. Fenomenologie sluit aan bij het empirisme dat uitgaat van de directe en intuïtieve ervaring van de fenomenen. Dit betekent dat waarneming per definitie subjectief is, want de ervaring van de ene persoon is niet hetzelfde als die van een ander.

In Nederland is het concept 'subjectiviteit' in het bijzonder uitgediept door F. J. J. Buytendijk (Dekkers, 1995). Het interessante van het werk van Buytendijk (1887-1974) voor onze studie is zijn visie op beweging en gedrag. Hij benadrukte de eenheid van lichaam en geest. Hierdoor nam hij een bijzondere positie in het wetenschappelijk veld in waar twee dominante theorieën destijds een hoofdrol speelden. In de ene theorie ligt de nadruk op de *hersenen*. Volgens deze theorie begrijpen we de bewegingen en expressies van de ander omdat we deze herkennen bij onszelf. Volgens deze gedachtegang ontstaat betekenis van gedrag in de hersenen omdat daarin representaties van gedragingen zijn opgeslagen die gebaseerd zijn op onze eigen bewegingen. Bijvoorbeeld, wij hebben zelf ooit de beweging van 'een glas pakken' gemaakt, waardoor onze hersenen de beweging van iemand die een glas pakt herkent en daar kennen we dan de betekenis 'glas pakken' aan toe. De hersenen zijn volgens deze theorie een opslagplaats van alle representaties.

De tweede dominante theorie is het behaviorisme, dat gedrag louter ziet als stimulus-respons reacties van het *lichaam, zonder daar een betekenis aan toe te kennen*. Buytendijk bevindt zich in het midden van deze twee posities. Hij veronderstelt namelijk de eenheid van lichaam en geest, maar gaat een stap verder. Volgens hem

is de observatie van de bewegingen van de ander inderdaad de *herkenning* met onze eigen beweging, maar tegelijkertijd kennen we aan de bewegingen van de ander ook een *betekenis* toe die los staat van onze eigen beweging.

We *ervaren* namelijk iets bij de beweging en de expressie van de ander en geven daar betekenis aan, hetzij plezierig, onprettig of anderszins, we vinden er iets van. De manier waarop een persoon het glas pakt, roept iets bij ons op, bijvoorbeeld ‘de persoon is gehaast, driftig of in gedachten verzonken’. Deze ervaring doen we op met ons lichaam en de betekenis ervan gaat verder dan de feitelijke betekenis ‘glas pakken’ zoals we die bij onszelf herkennen. Dit is de kern van subjectiviteit, want we kunnen allemaal iets anders ervaren bij de beweging van de ander.

Betekenis van gedrag is dus niet *objectief*, maar wordt bepaald door de *subjectieve* persoon die de beweging van de ander waarneemt en ervaart. Hierdoor is gedrag ook niet een *eigenschap* van de persoon te noemen, want iedere beweging wordt in elke relatie anders ervaren. Subjectieve waarneming is volgens Buytendijk dus een gegeven. In wetenschappelijke kringen wordt subjectiviteit nogal eens gezien als onwetenschappelijk en zoekt men naar middelen om tot een zo goed mogelijke objectieve waarneming te komen. De vraag moet niet zijn hoe we subjectiviteit buiten de deur kunnen houden, maar hoe we er anders naar kunnen kijken en er zelfs gebruik van kunnen maken. Hier komt de fenomenologie ons tegemoet, want zij nodigt ons uit om ons subjectieve oordeel nog even op te schorten en de ervaring als zodanig te beleven en te beseffen dat het mijn eigen subjectieve ervaring is die ik heb met de bewegingen van de ander. Fenomenologie helpt ons om gedrag te zien als een vorm van afstemming tussen twee personen en niet een als eigenschap van een persoon. Het mooie hiervan is dat aan afstemming iets gedaan kan worden en dat is precies wat we beogen met Beweging-als-houvast.

Zelfbegrip

“Ik wil wel mezelf kunnen zijn!”

Bransen (2011)

De derde pijler van de methode Beweging-als-houvast omvat het concept ‘zelfbegrip’. Het orthopedagogisch doel aan de horizon is dat jongeren opgroeien tot volwassenen die, tot op zekere hoogte, weten wie ze zijn, die zichzelf kunnen zijn en maatschappelijk kunnen functioneren binnen de context waarin zij zich bevinden. De vraag is echter wat verstaan we dan onder ‘zichzelf zijn’? Wat wordt er bedoeld met de uitdrukking van Jan Bransen: ‘Ik wil wel mezelf kunnen zijn’? De meeste van ons zullen wel een idee hebben bij deze vraag. Iemand zou kunnen zeggen: ‘Mezelf zijn, dat is als ik mijn eigen mening kan geven en vrij ben om mijn eigen keuze te maken’. Weer een ander zal zeggen: ‘Ik ben mezelf als ik voel dat ik welkom ben bij iemand. Dat ik bij iemand hoor die mij helemaal accepteert zoals ik ben, dan voel ik me thuis’. En een derde antwoordt:

‘Ik ben mezelf als ik ervaar dat hetgeen dat ik doe ook lukt. Dat ik de dingen kan doen die ik goed kan’. Drie verschillende aspecten van ‘mezelf zijn’ die te vangen zijn onder de noemers ‘autonomie’, ‘verbinding’ en ‘competentie’. Samen vormen ze het concept zelfbegrip (Bransen, 2011). We zullen bij elk van deze drie begrippen stilstaan en het wetenschappelijk kader van deze concepten kort aanstippen. Maar voordat we hiertoe over gaan zullen we eerst het begrip ‘zelf’ bespreken.

Zelf

In de paragraaf over beweging is aangestipt dat dankzij het lichamelijk bewustzijn er een ‘gewaarzijn van zelf’ kan ontstaan. Ook hebben we gezegd dat een persoon een ‘effectieve actor’ is wanneer hij zich gewaar is van zijn eigen bewegingen en lichaam en hierdoor doelgericht kan handelen. Maar waar hebben we het nou over als we spreken over ‘een zelf’ of ‘een actor’? Wie of wat is dat ‘zelf’? Is dat het ‘ik’? Hebben we het hier over ‘persoonlijkheid’ of ‘ego’?

Laten we beginnen bij de ‘wie ben ik’- vraag. Als je ons, schrijvers, die vraag zou stellen dan zouden we kunnen antwoorden dat wij ‘Nederlandse vrouwen zijn van middelbare leeftijd en daarnaast ook moeders, zussen en dochters’. Verder zouden we nog zeggen dat we meestal ‘geduldig en energiek’ zijn of ‘van wandelen en lekker eten houden’. Ieder van ons is al deze dingen (en nog veel meer) en niet noodzakelijk in deze volgorde. In de psychologie wordt dit ‘*het zelf*’ genoemd. Het ‘zelf’ wordt gezien als de combinatie van fysieke en psychologische eigenschappen dat uniek is voor ieder individu. We kunnen nu zeggen dat deze beschrijving van ‘mezelf’ te maken heeft met het indelen van ‘mezelf’ in categorieën, waardoor ik onderscheid maak tussen mezelf en de ander, want wij zijn vrouwen en geen man en wij houden van wandelen in tegenstelling tot iemand die hier helemaal niet van houdt. Dit vraagt natuurlijk om bepaalde cognitieve en verbale vaardigheden die niet aanwezig zijn vanaf de geboorte, maar die zich langzamerhand ontwikkelen. Zo wordt het verschil tussen man en vrouw door jonge kinderen gebaseerd op uiterlijke kenmerken zoals haardracht en kleding. Een peuter kan in verwarring raken door een man met lang haar en veronderstellen dat het hier om een vrouw gaat, terwijl de man in kwestie ook nog eens een baard heeft. Pas later wordt het concept ‘seksse’ of ‘gender’ breder begrepen.

Dus weten wie ‘jezelf’ bent en in welke categorieën je past, zowel fysiek als moreel, politiek, religieus, gender en noem maar op, is een lange weg en gaat volgens sommige onderzoekers een leven lang door (Cooley, 1902). Bovendien staat dit proces niet op zichzelf. Volgens Cooley ontwikkelt het zelfbeeld zich altijd in relatie tot de ander. We bezien onszelf door de ogen van de ander en reflecteren op die manier op onszelf. We krijgen bijvoorbeeld van anderen te horen dat we zo goed kunnen zingen of dat we aardig zijn. Op die manier vormen we een zelfbeeld dankzij de feedback van anderen op ons handelen en uiterlijk. Cooley heeft hiervoor de term ‘looking-glass self’ (spiegelzelf)

bedacht, om aan te geven dat ons zelfconcept het beeld is dat gevangen wordt door de sociale spiegel.

Deze categorische beschrijving en indeling van ‘mijzelf’ werd in 1890 door William James het ‘Me’ genoemd (Rochat, 1993). James onderscheidde vervolgens het ‘Me’ van het ‘I’. Met het ‘I’ bedoelde hij het fysieke zelf, het *ervaren* in je fysieke lichaam dat je onderscheiden bent van de ander. Dit ervaren van het ‘ik’ heeft dus niets te maken met een cognitief bewustzijn, het is de sensatie van het lichaam dat je leeft en bestaat. Vandaar dat het ‘I’ ook wel het ‘existentiële zelf’ genoemd wordt. Het ‘Me’ ontwikkelt zich vanaf het tweede levensjaar volgens James en betreft het reflectieve zelf dat zichzelf kan beoordelen en herkennen als object. In de ontwikkelingspsychologie staat veelal het ‘Me’ centraal, zo worden in het lesboek ‘Social and Personality Development’ (Shaffer, 2009) slechts drie pagina’s besteed aan het ‘I’ en 23 aan de ontwikkeling van het ‘Me’ om maar iets te noemen.

1A

Onze aandacht gaat in dit proefschrift vooral uit naar de ontwikkeling van het existentiële zelf, het ‘I’. Het ‘I’ dat aanwezig is vanaf de geboorte (en al daarvoor) en dat de basis vormt voor het latere ‘Me’. Dit ‘zelf’ ontwikkelt zich voordat er sprake is van cognitief bewustzijn, het gaat dus om een andere vorm van ‘weten wie je bent’. Deze vorm van ‘weten’ heeft Stern in zijn boek ‘The Interpersonal World’ (1985/2000) *‘the sense of self’* genoemd. Marijke Rutten-Saris (1990) heeft dit prachtig vertaald als *‘gewaarzijn van zelf’*. Je bent je gewaar van je eigen bestaan, zonder nog de mogelijkheid om dit cognitief of verbaal uit te drukken. In hoofdstuk 1c zal de ontwikkeling van dit ‘gewaarzijn van zelf’ uitgebreid besproken worden en met voorbeelden worden toegelicht. Want als we niet de mogelijkheid hebben om het ‘zelf’ verbaal te onderzoeken, dan zijn we aangewezen op andere onderzoeksmethoden en waaraan kunnen we dit ‘zelf’ dan herkennen? Welke aspecten omvat dit ‘zelf’ en wat weten we inmiddels hiervan? We zullen zien dat dit ‘I’ zich ook in relatie tot de ander ontwikkelt, net zoals het eerdergenoemde ‘Me’ en dat beweging de basis vormt voor deze ontwikkeling. Vooruitlopend op hoofdstuk 1c zullen we in de komende paragrafen het concept ‘zelfbegrip’ ook vanuit een *‘gewaarzijn van zelf’* benaderen.

Zelfbegrip: autonomie

Na deze algemene inleiding over het ‘zelf’ en het definiëren van ‘Me’ en ‘I’, kunnen we nu overstappen naar het concept ‘zelfbegrip’. Autonomie is een van de drie onderdelen van ‘zelfbegrip’ en in deze paragraaf borduren we voort op de term ‘zelf’ en het daarmee samenhangende ‘autonomie’.

Het concept ‘zelf’ heeft filosofen eeuwenlang beziggehouden. Deze discussie is nog steeds actueel en inmiddels zijn ook psychologen aangeschoven bij dit debat. Want wat verstaan we onder dit *zelf*, bestaat het überhaupt wel? Het ‘zelf’ is nauw verwant aan autonomie en aan de concepten wil, keuze en vrijheid. Ryan en Deci (2006) geven

een overzicht van de huidige stand van zaken in dit debat en bieden een terugblik op de filosofische discussie die er heeft gewoed. Afhankelijk van hoe men autonomie definieert wordt de realiteit en het belang van autonomie omarmd of juist verguisd. Waar de psychologie nog zeer verdeeld is over het bestaan en de definitie van autonomie, wordt binnen de filosofie het concept autonomie de laatste decennia juist meer geaccepteerd, verfijnd en toegepast. Ook in de economische wetenschappen wordt de noodzaak van autonomie voor het welbevinden van de mens en de maatschappij erkend.

Deci en Ryan (2000) gaan nog een stap verder in het waarderen van autonomie. Zij beargumenteren autonomie als een van de drie psychologische basisbehoeften van de mens, naast competentie en de behoefte aan verbinding met de ander. Deze drie concepten vormen samen de 'Self-Determination Theory' (SDT). De aanname van het SDT is dat deze behoeften aangeboren zijn en noodzakelijk om als een psychologisch gezond individu te kunnen functioneren. Gebrek aan een van deze drie leidt tot achteruitgang en is schadelijk voor de psychische gezondheid, aldus Deci en Ryan. Het is te vergelijken met een plant die water, zon en aarde nodig heeft om te groeien en te bloeien. Gebrek aan een van deze drie leidt tot achteruitgang in de vitaliteit van de plant.

Een uitgangspunt van de SDT is dat het bevredigen van deze behoeften de innerlijke drijfveer of motivatie vormt van ieder mens en de mens aanzet tot doelgericht gedrag. Onder invloed van de cognitieve wetenschappen heeft er in de jaren '60 een verschuiving plaatsgevonden van de *inhoud* van de psychologische behoeften naar doelgericht gedrag in algemene zin en het bereiken en waarderen van doelen. Dit betekent dat er steeds meer onderzoek gedaan werd naar het *cognitieve* proces en dat de betekenis van de psychologische behoefte naar de achtergrond verdween. Voorbeelden hiervan zijn studies rondom 'cognition and action' van onder andere Thelen en Smith (1993). Thelen en Smith toonden aan dat alle bewegingen en handelingen van een persoon bepaald worden door de context. Zij wilden hiermee het vermogen van het individu om zich aan te kunnen passen aan de omgeving laten zien. Dit soort studies zijn in de ontwikkeling van het wetenschappelijk denken over motivatie, doelgericht gedrag en beweging een belangrijke stap geweest. Maar het affectieve aspect van de psychologische behoeften is onderbelicht gebleven. Deci en Ryan (2000) brengen met de SDT de aandacht weer terug naar de kern: het feit dat mensen *autonoom willen zijn, in verbinding met anderen en competent in wat ze doen*. Dit zet mensen in beweging en vormt de drijfveer van het menselijk handelen.

Het concept autonomie kan op verschillende manieren bekeken worden. Zo staat autonomie bijvoorbeeld in contrast met heteronomie. Heteronomie is gedrag dat onder dwang of sturing van iets of iemand uitgevoerd wordt. Het gaat dan om het volgen van regels die niet jouw eigen regels zijn. Dat wil niet zeggen dat autonomie hetzelfde is als het ongebreideld achterna lopen van je eigen wil. Ook het bewust naleven van

een regel waar je je aan ergert, maar waarvan je het grotere belang van inziet valt onder autonomie. Het voorbeeld dat Ryan en Deci (2006) in dit verband geven is dat van een automobilist die moet wachten voor een bus met schoolkinderen die aan het uitstappen zijn. De verkeersregel 'moeten wachten' is van buitenaf opgelegd, toch kan de automobilist zich autonoom gedragen als hij het belang van de veiligheid van de kinderen inziet en daarom vrijwillig stopt voor de bus. Autonomie wil dus niet zeggen dat het alleen voorkomt in afwezigheid van externe krachten of machten, maar het gaat om het bekrachtigen van jouw eigen handelingen omdat deze in overeenstemming zijn met jouw waarden en interesses. Autonoom gedrag bestaat daarom niet alleen uit onafhankelijke initiatieven die zonder input van de omgeving ontstaan. Het geldt ook voor gedrag dat van harte gedaan wordt in reactie op externe stimulatie.

Autonomie zoals we het zojuist besproken hebben, ademt een cognitief en ethisch bewustzijn uit. De persoon in kwestie reflecteert op de eigen waarden, interesses, doelen en besluit daarnaar te handelen. Niet voor niets vormt het filosofisch debat de theoretische basis voor het SDT. Maar hoe kunnen we autonomie nu waarnemen in de ontwikkeling van het 'I'? Het 'zelf' dat slechts nog bestaat uit een 'gewaarzijn van zelf'? Stern (1985/2000) bespreekt in zijn boek een interessante discussie van psychoanalytici met betrekking tot de definitie van autonomie en het moment waarop men kan zien dat een kind 'weet' dat het een *zelf* is.

Deze vraag speelde vooral onder vroege psychoanalytici aangezien zij het standpunt innamen dat een pasgeborene geen onderscheidend vermogen heeft tussen zichzelf en de moeder en dat er een ontwikkeling moet plaatsvinden van differentiatie en loskomen van de twee-eenheid met moeder. De meetlat waarlangs psychoanalytici de ontwikkeling van autonomie legden is het moment waarop een baby autonoom gedrag kan laten zien. Volgens Freud en Erikson ligt dit moment rond de 24 maanden, de leeftijd waarop zindelijkheid ontstaat en een kind baas wordt over zijn blaas. Spitz daarentegen beargumenteerde dat de leeftijd lager moest liggen, namelijk rond het moment dat een kind 'nee' kan zeggen en dat begint rond de 15 maanden. Mahler bepaalde tenslotte de differentiatie van moeder en baby rond de fase waarop een kind in staat is om zelfstandig weg te lopen of te kruipen van moeder, zo rond de 10-12 maanden. Wie heeft er nu gelijk vraagt Stern zich in zijn boek af?

Zijn antwoord hierop is dat allen gelijk hebben. In elk voorbeeld is autonoom gedrag te zien. Het is maar net hoe men autonomie definieert. In de verschillende voorbeelden is steeds een nieuwe cognitieve of motorische vaardigheid ontstaan waarmee het kind zichzelf kan uitdrukken. Als we vervolgens kijken naar de motorische mogelijkheden van een baby dan is autonomie al veel eerder zichtbaar. Een pasgeborene heeft weliswaar niet de vaardigheid van lopen, praten of controle over zijn sluitspieren, maar een pasgeborene is wel in staat tot aankijken en kan het hoofd, mits liggend op de rug en juist ondersteund, naar links en naar rechts draaien. In deze situaties is de baby

gelijkwaardig aan de ouder en is er wel degelijk sprake van autonomie, passend bij de fysieke mogelijkheden die de baby op dat moment tot zijn beschikking heeft. De baby heeft de keuze om ergens wel of niet naar te kijken. Dus autonomie is zichtbaar in de bewegingen die een baby op eigen kracht en inzet kan maken. Autonomie wordt complexer naarmate het kind meer mogelijkheden krijgt om zelfstandig te bewegen zoals van en naar een voorwerp of de ouder kijken, kruipen of lopen, tot het kunnen maken van mentale beslissingen. Maar het begint bij de meest eenvoudige vorm van bewegen, namelijk aankijken of niet aankijken, hoofd wegdraaien of hoofd naar de ouder toedraaien. Beweging en autonomie gaan hier hand in hand.

Stern keert zich bovendien af van de gedachte dat de ontwikkeling van het zelf van de pasgeborene verloopt via het pad van differentiatie van de moeder. Hij bewandelt in zijn boek de omgekeerde weg. De ontwikkeling van het zelf is, volgens Stern, juist het vermogen om vanuit een afgescheiden zijn, verbinding te kunnen maken met de ander. En dit brengt ons bij het tweede concept van de Self Determination Theory, namelijk 'relatedness', ofwel het in verbinding kunnen zijn met de ander.

Zelfbegrip: verbinding

'No person is an island.'
(John Donne, 1988)

Baumeister en Leary (1995) onderschrijven de stelling dat 'relatedness' een fundamentele behoefte is van ieder mens: *'...the need to belong is a powerful, fundamental and extremely pervasive motivation'* (p. 497). Zij stellen dat veel van het menselijk gedrag begrepen of verklaard kan worden vanuit de gedachte dat de noodzaak om zich te willen verbinden met iets of iemand de drijfveer vormt achter intermenselijk gedrag. Het bevredigen van deze behoefte betekent dat er tegemoet moet worden gekomen aan twee aspecten. De eerste is de aanwezigheid van frequente, affectieve en plezierige interacties met een paar mensen en ten tweede dienen deze interacties plaats te vinden in een stabiele en affectieve omgeving waar er zorg is voor elkaars welbevinden. Het ontbreken van een van beide aspecten kan leiden tot verwaarlozing en een scala aan gezondheidsklachten. 'The need to belong' vrij vertaald als 'de behoefte om bij iets of iemand te horen', is daarom meer dan simpelweg aansluiting hebben bij een groep of persoon.

De gedachte dat binding met een ander belangrijk is, is natuurlijk niet nieuw. Door diverse wetenschappers is dit de afgelopen eeuw al naar voren gebracht. Baumeister en Leary (1995) geven een opsomming van de belangrijkste vertegenwoordigers op dit gebied, waaronder Freud, Maslow en natuurlijk Bowlby met de hechtingstheorie. Ook vanuit de evolutietheorie wordt binding en groepsbinding essentieel geacht voor een grotere overlevingskans van het individu en de groep. Voor het onderbouwen van de hypothese dat 'binding een universele en aangeboren basisbehoefte is' hebben

Baumeister en Leary een tiental criteria opgesteld, die zij vervolgens toetsen aan de hand van wetenschappelijke studies. Wij zullen enkele, voor onze methode relevante, criteria kort bespreken en verwijzen voor de overige criteria terug naar het volledige artikel.

Om te kunnen spreken van een universele en aangeboren behoefte zal het vormen van sociale bindingen relatief gemakkelijk moeten ontstaan, zonder speciale bepalende omstandigheden. Vanuit de hechtingstheorie is natuurlijk bekend dat de ouder-kind binding vroeg in het leven begint. Maar ook op latere leeftijd en in andere situaties blijkt het vormen van sociale binding spontaan en in diverse omstandigheden te ontstaan. Uit experimentele studies blijkt dat groepsbinding ontstaat bij mensen die om willekeurige en triviale redenen in groepen verdeeld zijn en vervolgens de eigen groepsleden bevoordelen (Tajfel et al., 1971). Binding ontstaat ook in aanwezigheid van gevaar en levensbedreigende omstandigheden, zo blijkt uit een studie waarin de hechtingsband onder oorlogsveteranen is onderzocht (Elder & Clipp, 1988). Ook het simpele feit dat mensen dichtbij elkaar wonen leidt gemakkelijk tot vriendschap, zelfs als de vrienden van elkaar verschillen in leeftijd of etnische achtergrond (Festinger et al., 1950; Nahemow & Lawton, 1975). Daarnaast is door Mann (1980) gevonden dat de vorming van sociale verbanden wereldwijd voorkomt in tal van situaties. Baumeister en Leary (1995) concluderen op basis van deze en vele andere studies dat het vormen van een sociale band met anderen vrij soepel en spontaan gebeurt in diverse contexten, wat overigens niet wil zeggen dat andere factoren geen rol spelen bij het ontstaan van vriendschappen, want niet met iedereen in de nabije omgeving wordt een band opgebouwd. Wij zullen in de komende hoofdstukken beargumenteren welke specifieke interacties bevorderend kunnen zijn voor het ontlocken van een band tussen personen en dit in de casussen met voorbeelden duidelijk maken.

Baumeister en Leary (1995) rapporteren dat het wel of niet 'erbij horen' belangrijke emotionele, fysieke en gedragsmatige gevolgen kan hebben. Een bekend voorbeeld van het effect van verbinding op de positieve emoties is natuurlijk wanneer twee mensen verliefd worden op elkaar en ze stralen van geluk. Maar niet alleen romantische verbindingen spelen een rol in geluk, mensen die zich verbonden weten met anderen voelen zich ook gelukkiger, rustiger en meer tevreden dan mensen zonder die sociale band. Sterker nog, sociale isolatie lijkt onvereenigbaar met gelukkig zijn. Niet voor niets wordt isolatie en afzondering als de ergste straf beschouwd.

De negatieve emotionele gevolgen van het ontbreken van of het gebrek aan verbinding zijn ook onderzocht. Depressie, eenzaamheid en angst zijn veel voorkomende problemen bij mensen waar sprake is van verwerping of uitsluiting en waar sociale verbinding ontbreekt, aldus Baumeister en Leary (1995). Deze ontbering heeft ook zijn weerslag op de fysieke gezondheid. Een tekort in de voorziening van de behoefte aan verbinding kan het immuunsysteem aantasten en de persoon kwetsbaar maken voor ziektes (Kiecolt-

Glaser et al. 1987). De behoefte erbij te horen kan ook een rol spelen in delinquent gedrag. Todd en Young (1994) verfilmden hoe deel uitmaken van een jeugdbende voor jongeren zonder hechtingsband aantrekkelijk is vanwege het gevoel bij een surrogaat 'familie' te behoren. Door de studie van Bowlby (1969) werd duidelijk dat kinderen die zonder moederbinding opgroeien, ernstige psychische problemen kunnen ontwikkelen.

We besluiten deze paragraaf met twee opmerkingen. De eerste is dat de behoefte aan verbinding zo sterk is dat mensen geneigd zijn tot grote terughoudendheid in het verbreken van een verbinding. Dit is te zien bijvoorbeeld bij vrouwen die ondanks alles bij hun gewelddadige partner blijven (Strube, 1988). Of bij getrouwde koppels die aangeven dat hun huwelijk niet langer bevredigend is, maar toch niet de stap nemen om uit elkaar te gaan. En als partners wel overgaan tot scheiding, dan blijft na de scheiding in veel gevallen een band bestaan. Vaughan (1986) concludeerde in dit verband dat in de meeste gevallen een (huwelijks)relatie niet eindigt, maar verandert.

De tweede opmerking is dat ondanks de wens om verbindingen te behouden, het ook een gegeven is dat verbindingen inwisselbaar zijn (Baumeister & Leary, 1995). Een intieme partnerrelatie kan na scheiding of overlijden van een van de partners voortgezet worden in een nieuwe partnerrelatie. Ook kunnen nieuwe vriendschappen ontstaan als een oude vriendschap door omstandigheden afgebroken wordt. Deze voorbeelden (naast vele anderen) laten zien hoe diepgeworteld en hoe sterk de kracht is van de behoefte aan verbinding en dat het mensen in staat stelt om nieuwe verbindingen aan te gaan, ook wanneer er een eind komt aan een bestaande band.

In de hulpverlening zien we nogal eens dat er grote terughoudendheid bestaat in het aangaan van een band met een jongere. Allerlei redenen kunnen hiervoor worden aangevoerd, variërend van de angst van de hulpgever om emotioneel teveel betrokken te raken bij de jongere, tot zorg dat de jongere zich te veel gaat hechten aan de hulpgever en daar bij het beëindigen van de hulpverleningsrelatie last van krijgt. Deze zorg is begrijpelijk vanuit de gedachte dat het verbreken van verbindingen een pijnlijk proces is en men wil de hulpgever en de jongere behoeden voor dit leed. De studie van Baumeister en Leary (1995) maakt juist duidelijk dat de behoefte om te willen verbinden zo sterk is, dat een persoon in staat is om nieuwe verbindingen aan te gaan, ook na het verbreken van een bestaande verbinding. Het is onze overtuiging dat het juist goed is dat een jongere in de hulpverlening leert hoe je verbinding kunt maken met iemand, in dit geval de hulpgever. Wanneer de hulpgever weer terugtreedt, dan heeft de jongere zelf de 'tools' in handen om nieuwe verbindingen met anderen te kunnen maken.

Baumeister en Leary (1995) concluderen aan het eind van hun artikel dat de tien besproken criteria sterke aanwijzingen bieden voor het veronderstelde universele en aangeboren karakter van de behoefte aan verbinding. Een gegeven waarop we dus kunnen vertrouwen als we in contact zijn met bijvoorbeeld een hulpvrager in een

hulpverleningssituatie. De opvatting dat een hulpvrager ‘geen contact wil’ houdt daarom volgens ons geen stand. Wij gaan ervan uit dat iedereen behoefte heeft aan verbinding en dat het aan de hulpgevers is om die verbinding mogelijk te maken wanneer deze niet vanzelf of niet gemakkelijk ontstaat.

Zelfbegrip: competentie

Het derde punt van het concept ‘zelfbegrip’ is *competentie*. Je competent voelen hangt nauw samen met je gevoel van eigenwaarde, zelfvertrouwen of zelfwaardering (self-esteem in het Engels). Het is de evaluatie van jezelf, waarin je de sterke en zwakke punten van jezelf kunt benoemen, waarin voel je je competent en waarin (nog) niet? Aangezien we het hier hebben over evaluatie, spreekt het voor zich dat we het over het ‘Me’ hebben, het zelf dat ontstaat vanaf het 2^e jaar. We zullen in deze paragraaf ook stilstaan bij het ‘I’. Kan het ‘I’ ook een ‘*gewaarzijn van competentie*’ ervaren en hoe zou dat dan eruit kunnen zien? Beide aspecten zullen we kort bespreken en toelichten op welke manier wij in onze methode Beweging-als-houvast competentie benaderen.

1A

In een studie van Verschuere et al. (1996) wordt een link gelegd tussen een positieve waardering van het zelf en de hechtingsrelatie met de moeder. Kinderen van vier en vijf jaar die een veilige hechtingsrelatie hebben met hun moeder rapporteerden positiever over zichzelf dan kinderen met een onveilige hechtingsrelatie. Bovendien werden kinderen met een veilige hechtingsrelatie en een positief zelfbeeld door leerkrachten als meer competent en sociaalvaardig beschouwd. Die sociale vaardigheid is logisch want de kinderen met een veilige hechtingsrelatie voelen zich gezien en gehoord door hun ouder. De ouder is beschikbaar wanneer zij die nodig hebben en die is sensitief in de reactie op de emotionele staat van het kind. Hierdoor voelt het kind zich competent in de signalen die het uitzendt naar de ouder toe, want er komt een adequate reactie op terug.

De wijze van communiceren die het kind in de relatie met de ouder heeft opgebouwd en die voorspelbaar is kan het kind nu ook toepassen in de relaties met anderen, zoals leeftijdsgenootjes. Deze basisveiligheid en het positieve zelfbeeld vertaalt zich bij 4- tot 7-jarigen in zich competent voelen in diverse domeinen, zoals schoolse vaardigheden en atletische vaardigheden. Dit blijkt te correleren met de scores die de leerkrachten van die kinderen geven op dezelfde domeinen (Marsh et al., 2002). De basis voor competentie wordt dus gelegd in de ouder-kind relatie: de dagelijkse interacties waarin het kind een positief zelfbeeld ontwikkelt ten aanzien van zijn vaardigheden.

In een studie van Kelso (2016) is nagedacht over de basis van waaruit een *gewaarzijn van competentie* kan ontstaan. Dit is dus competentie die zich richt op het ‘I’, de preverbale periode van een kind waarin het zichzelf niet woordelijk kan uitdrukken of over zichzelf kan rapporteren. Kelso neemt de beweging als uitgangspunt en hoe beweging bij baby’s kan leiden tot zich competent voelen. Een primair gewaarzijn van ‘agency’ of je ‘in

controle voelen' heeft te maken met dat je in staat bent tot doelgerichte handelingen om behoeftes te bevredigen. Een voorbeeld hiervan is een duimzuigende baby. Min of meer toevallig vindt de duim de mond van de baby vanwege spontane bewegingen van zijn arm. Dankzij de zuigreflex blijft de duim een tijdje 'hangen' in de mond en ervaart de baby het genot van sabbelen op de duim. De feedback die de baby via proprioceptie krijgt op deze lichaamspositie verschaft hem informatie om deze aangename beweging te herhalen. Als de herhaling dan lukt: eureka! De baby ontdekt dat het zelfstandig iets tot stand kan brengen in deze wereld. Een baby die in staat is om na verloop van tijd steeds opnieuw zelfstandig de duim te vinden wanneer het daar behoefte aan heeft, ervaart een primair gewaarzijn van competentie. De baby heeft macht over zijn lichaam en kan doelgericht handelen, het kenmerk van 'agency'. Voor een verdere beschouwing over de oorsprong van competentie, bekeken vanuit een dynamisch systemisch perspectief, verwijzen wij naar het artikel van Kelso, *'On the self-organizing origins of agency'* (Kelso, 2016).

Vanaf een jaar of acht beginnen kinderen hun competenties meer te beschouwen in aparte domeinen en vaardigheden die ze kunnen evalueren aan de hand van de reacties van anderen, aspecten die horen bij het 'Me'. Kinderen die zichzelf goed vinden in gymnastiek, worden ook vaker uitgekozen voor teamsporten. Op deze manier wordt hun gevoel van competent zijn op dit gebied bevestigd en versterkt. Competent zijn is nu een aspect dat geëvalueerd kan worden en onderverdeeld kan worden in taken en vaardigheden. Dit is ook de insteek van het competentiemodel van Slot en Spanjaard (1999). Volgens dit model worden jongeren competent genoemd wanneer ze over voldoende vaardigheden beschikken om de ontwikkelingstaken die ze in het leven tegenkomen adequaat weten te vervullen. Competentie kan men dan zien als een balans tussen vaardigheden en ontwikkelingstaken. Volgens de principes van de leertheorieën kan een analyse van deze balans gemaakt worden, het repertoire aan vaardigheden wordt uitgebreid en er wordt gewerkt aan verlichting van factoren die de ontwikkelingstaak te zwaar maken om uitgevoerd te worden. Het vergroten van de competentie wordt op deze manier stapsgewijs en planmatig benaderd.⁹

De hulpvragers die in ons proefschrift centraal staan, zijn mensen die basisvaardigheden in de communicatie en een gezonde zelfontwikkeling missen, moeite hebben met de omgang met anderen en hechtingsproblemen laten zien. Met andere woorden, het 'I' is onvoldoende ontwikkeld en daarom loopt het ook vast in het domein van het 'Me'. Het doel van de methode 'Beweging-als-houvast' is om allereerst aan het fundament te werken. De periode waarin de ontwikkeling van het 'I' centraal staat en waarin beweging het aangrijpingspunt vormt. Vanuit een *'gewaarzijn van competentie'* kan vervolgens een meer cognitief en verbaal bewustzijn groeien over de verschillende

⁹ Voorbeelden hiervan zijn het leren dekken van de tafel, boodschappen doen, ruzies oplossen enz. Elke vaardigheid kan uiteengezet worden in een aantal stappen die eerst samen met iemand en uiteindelijk zelfstandig kunnen worden uitgevoerd.

domeinen waarin een persoon zich wel of niet competent voelt. Dan kunnen ook interventies als het competentiemodel effect sorteren.

Conclusie

We hebben in dit hoofdstuk het fundament van Beweging-als-houvast duidelijk willen maken en toelichten. Daartoe hebben we de drie pijlers van de methode Beweging-als-houvast besproken: A) We kijken naar beweging. Het is de basis van het leven. Elke ontwikkeling vindt zijn oorsprong in beweging, dit geldt zowel voor de cognitieve, als de sociale en de emotionele ontwikkeling. B) De relatie tussen ouder en kind of hulpvrager en hulpgever is het speelveld waarop deze ontwikkelingen plaatsvinden. Op dit speelveld wordt ook betekenis gegeven aan gedrag, waardoor we gedrag niet beschouwen als een eigenschap van een persoon, maar als een eigenschap van de relatie. We erkennen de subjectieve ervaring die bewegingen (lees gedragingen) bij ieder kunnen oproepen. Deze subjectiviteit poetsen we niet weg, maar we roepen de hulp in van de fenomenologie, om het oordeel nog even op te schorten en stil te staan bij de ervaring zelf. Dit maakt het mogelijk om het gedrag te beschouwen als een vorm van afstemming tussen twee personen. De ruimte die we hierdoor creëren maakt het mogelijk om op een andere manier om te gaan met gedrag en met de onmacht die we soms tegenkomen bij zeer goedwillende hulpgevers. C) Het doel van de methode is het ontwikkelen van alle aspecten van het zelf: autonomie, verbinding en competentie. We gaan ervan uit dat bij ieder mens de psychologische behoefte bestaat om toe te komen aan alle drie de aspecten van het zelf en dat gebrek aan een van deze drie leidt tot stagnatie van ontwikkeling en groei. We maken onderscheid tussen een reflectief zelf, het Me en een existentieel zelf, het I. Beweging-als-houvast richt zich primair op de ontwikkeling van het I, het fysieke zelf dat ontstaat dankzij de eigen bewegingen die een persoon maakt in relatie tot zichzelf, de context en de ander.

1B Systemisch ontwikkelingsperspectief

Inleiding	51
Ontwikkeling	51
Complexe systeemtheorie	55
Een nieuw paradigma?	55
Chaostheorie	60
Zelforganisatie	65
Adaptiviteit	69
Tijd	71
Conclusie	76

Marja, Dennis en oma zitten aan tafel. Joey ligt in bed en krijgt hartverscheurend. Marja verzucht: 'zo gaat het nou elke avond. Nooit wil hij lekker gaan slapen.' 'Geen wonder als je hem steeds uit bed haalt', reageert Dennis. 'Nee, alsof jij hem stil weet te krijgen', zegt Marja boos. 'Nou ik haal hem er tenminste niet steeds uit. Hij moet weten wie de baas is.' Oma zegt tegen Marja: 'jij was vroeger ook zo. Je wilde nooit naar bed.' 'Zie je wel, zegt Dennis, het ligt dus niet aan mij', waarop Marja reageert: 'oh nou ligt het zeker aan mij!' 'Ja, zegt Dennis, jij geeft hem altijd zijn zin.' Joey is nog altijd aan het huilen en Marja kan het niet langer aanhoren, ze loopt naar boven. Dennis roept haar achterna: 'Ja hoor, ga je ventje maar weer verwennen.' Oma probeert de zaak te sussen en zegt: 'zal ik een bakje koffie maken?'

Inleiding

In het voorgaande hoofdstuk hebben we onze uitgangspunten uiteengezet. De basis van waaruit Beweging-als-houvast is opgebouwd en vormgegeven. De uitgangspunten zijn tevens onze richtingwijzers ten aanzien van de doelen die we voor ogen hebben met de hulp aan anderen. Wanneer we zien dat de hulpvrager moeite heeft met verbinding maken met de hulpgever, dan wordt het doel om bij de hulpvrager juist die bewegingen te ontlocken die bevorderend werken om die verbinding te maken. Want een van de uitgangspunten is dat iedereen behoefte heeft aan verbinding en contact met anderen. Op deze manier grijpen we steeds terug naar de uitgangspunten gedurende het proces van hulpverlening.

De volgende stap in onze verantwoording is de lezer duidelijk te maken *hoe* dat ontlocken van nieuwe bewegingen in zijn werk gaat. En dan bedoelen we nog niet de *concrete werkwijze* van Beweging-als-houvast, dat komt in de methodesectie, hoofdstuk 2b, aan de orde, maar we willen in dit hoofdstuk stilstaan bij onze *visie* op ontwikkeling. Hoe ontwikkelen mensen en organismen zich, langs welke wegen verloopt dat? Want alleen als we een idee hebben over de processen die ten grondslag liggen aan ontwikkeling, kunnen we ook ingrijpen in die processen en mogelijk verandering teweegbrengen. Dat is immers het doel van hulpverlening.

Ontwikkeling

The goal of development is not to rise above the mere sensorimotor, but for cognition to be at home within the body.

Thelen (2010)

Binnen de sociale wetenschappen zijn er verschillende visies, ook wel paradigma's genoemd, over hoe ontwikkeling of verandering van gedrag plaatsvindt. De visie die men aanhangt bepaalt vervolgens ook de werkwijze van de behandelaar en geeft

een verklaring van het gedrag. Een voorbeeld hiervan is de behavioristische visie op ontwikkeling (Watson, 1913). Binnen deze visie wordt ontwikkeling gezien als een keten van reacties die elkaar opvolgen, de zogenaamde stimulus-respons reacties. De belangrijkste veronderstelling is dat gedrag, dat gevolgd wordt door een positieve of negatieve bekrachtiging, ertoe zal leiden dat dit gedrag in de toekomst vaker zal optreden of zal uitdoven. De uitwerking van deze visie leidt bijvoorbeeld tot technieken zoals belonen, straffen en negeren van gedrag. Gedrag wordt gezien als het resultaat van een herhaalde reactie op een herhaalde stimulus.

Een ander voorbeeld ten aanzien van ontwikkeling is de visie van Freud en de psychoanalytici (Freud, 1918/2013). In de psychoanalyse worden gedragingen van de mens gezien als de innerlijke strijd tussen de drie elementen van de menselijke persoonlijkheid, te weten het 'id', het 'ego' en het 'superego'. Het *id* omvat de primitieve en ongeremde driften zoals honger, dorst, vermijden van pijn en verlangen naar seks. Deze driften bevinden zich in het onderbewuste. Het *superego* is het tegenovergestelde van het id. Het is het geweten, het morele deel van de persoonlijkheid, het wordt gevormd door de regels die je als kind leert. Deze morele socialisering speelt zich eveneens af in het onderbewuste. In het *ego* worden het *id* en het *superego* samengebracht waardoor het ego zowel bewust als onderbewust is. Dankzij het ego is de mens in staat om behoeftebevrediging even uit te stellen en weet je je toch vriendelijk te gedragen, ondanks dat je van binnen een enorme woede voelt. Onbewust kan er een heftige innerlijke strijd woeden als tegenstrijdige driften en normen vechten om voorrang, waardoor psychische stoornissen kunnen ontstaan. De psychoanalytische hulpverlening richt zich op het bewust maken van die vaak onbewuste strijd. De technieken die hieruit voortvloeien zijn vooral verbaal en hebben te maken met associëren, dromen uitleggen, hypnose, bespreken van gevoelens en herinneringen met de therapeut. Kortom, verschillende visies leiden tot verschillende verklaringen van het gedrag en tot verschillende vormen van behandeling.

Het paradigma waarbinnen Beweging-als-houvast zich bevindt is die van de complexe systeemtheorie (CST). We zullen daar in de komende paragrafen dieper op in gaan. Maar eerst willen we nog stilstaan bij het begrip 'ontwikkeling'. Als we spreken over ontwikkeling, wat verstaan we daar dan onder? Wat betekent het dat een organisme 'zich ontwikkelt'? Op welke manier kan er naar ontwikkeling gekeken worden? De meeste mensen zien ontwikkeling als iets dat groeit, groter en complexer wordt en waarbij er nieuwe vormen kunnen ontstaan (Thelen & Smith, 1993). Maar hoe verloopt dat proces van complexer worden dan? Is er een vaste route waarlangs het organisme zich ontwikkelt? Is er een blauwdruk ergens in het organisme dat bepaalt hoe de ontwikkeling verloopt? De grote vraag binnen de sociale wetenschappen is *waar* die kennis zich bevindt waardoor een enkele cel uit kan groeien tot complexe organen en ledematen zoals de lever, longen, handen en benen. Door de eeuwen heen hebben verschillende stromingen de vindplaats van deze kennis afwisselend gelegd in

het organisme of in de omgeving, het overbekende nature-nurture debat. Over het algemeen is er nu een soort consensus bereikt, waarbij de *interactie* tussen nature en nurture als bron van ontwikkeling wordt gezien.

Beide perspectieven, inclusief de interactionele visie geven echter nog steeds geen antwoord op *hoe* nieuwe vormen en complexiteit kunnen ontstaan. Ligt de kennis opgesloten in het organisme, de genen, hoe ontstaat uit deze chemische code vervolgens een driedimensionale, functionele structuur? Is de kennis aanwezig in de omgeving, hoe wordt die informatie dan beoordeeld? Hoe weet het organisme welke informatie opgenomen dient te worden en welke informatie genegeerd? De interactie tussen beiden biedt geen oplossing hiervoor, het stelt een combinatie voor van zowel nature als nurture invloeden, zonder te specificeren hoe die interacties over de tijd heen tot nieuwe vormen en nieuwe gedragingen leiden. Het probleem met deze visies is dat het een *plan* suggereert, waarlangs het organisme zich ontwikkelt naar het einddoel, de volwassene. Door op deze manier naar ontwikkeling te kijken, komt het *eindproduct* centraal te staan, namelijk de uitkomst van het plan. Door dit perspectief gaat ontwikkeling niet ten diepste over *hoe* het proces eruit ziet of *hoe* een organisme zich van een eenvoudig stadium naar een meer complex en volwassen staat beweegt. Thelen en Smith (1993) hebben zich uitvoerig in dit probleem verdiept en de komende alinea's zijn op hun werk gebaseerd.

Wanneer we over ontwikkeling spreken dan kan men zeggen dat de ontwikkeling van een mens volgens een vast patroon, ordelijk en voorspelbaar lijkt te verlopen. Er zijn waarneembare stadia die ieder mens doorloopt, duidelijke mijlpalen met bijbehorende leeftijden en een aantal vaste opeenvolgende gebeurtenissen. Denk hierbij aan bijvoorbeeld de motorische ontwikkeling. Bij de meeste mensen ontwikkelt zich dat van liggen naar zitten en via kruipen naar lopen. Ook het doel van ontwikkeling lijkt helder, namelijk onafhankelijk worden van de ouders en zich ontwikkelen tot volwassenheid. Er lijkt een plan te zijn en bepaalde regels waarlangs de mens zich ontwikkelt. Deze kijk op ontwikkeling is zeker te rechtvaardigen wanneer we de juiste afstand aannemen om naar ontwikkeling te kijken. Wanneer we als het ware 'uitzoomen' en van een afstand naar ontwikkeling kijken dan zijn er zeker algemeenheden waar te nemen. Wanneer we echter inzoomen en ontwikkeling van dichtbij bekijken dan zien we echter dat er eerder sprake is van variatie dan van vaste en gelijksoortige patronen. Zo ontwikkelen verschillende diersoorten zich ieder op een eigen wijze. Bij de ene diersoort worden jongen volledig blindgeboren, bij de andere diersoort moeten de jongen een paar uur na de geboorte al kunnen lopen en met de kudde mee trekken. Er is in die zin geen universele vastgestelde route die de volgorde bepaalt van het ontwikkelen van specifieke vaardigheden voor alle organismen.

Maar ook binnen dezelfde diersoort en bij mensen zijn er grote verschillen waarneembaar in het tijdstip waarop veranderingen in cognitieve, perceptuele en motorische

ontwikkeling plaatsvinden en in welke volgorde. Sommige kinderen leren eerst praten en gaan daarna pas lopen, bij anderen is het andersom, of juist tegelijkertijd. Sommige kinderen kruipen nooit en gaan van zitten direct naar staan en lopen. Sommige kinderen lopen al bij negen maanden en anderen beginnen rond anderhalf jaar met het zetten van de eerste stapjes. In hoofdstuk 1e is deze variatie in motorische mijlpalen overzichtelijk en grafisch weergegeven. Daarnaast heeft elk domein zijn eigen karakteristieke ontwikkelingstraject met tijden van snelle veranderingen, langzame veranderingen of tijden van stilstand. De perceptuele ontwikkeling verloopt in hetzelfde organisme volgens een eigen traject, zo ook de motorische ontwikkeling. Het wonderlijke is dat al deze losse trajecten zich verenigen in het organisme dat als een adaptief 'geheel' voortgaat op het pad van ontwikkeling. Ontwikkeling van dichtbij bekeken is dus niet zo recht-toe-recht-aan als we eerst dachten, maar oogt veel complexer en is niet-lineair. Hoe kunnen we omgaan met deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid?

De traditionele weg die binnen de ontwikkelingspsychologie bewandeld is, is die van het reductionisme, het uiteenrafelen van het organisme in kleinere onderdelen om op deze manier grip te krijgen op de ontwikkeling van een persoon. We spreken dan over de ontwikkeling van de visus, de motoriek, de cognitie, enzovoorts. De visie die Thelen en Smith (1993) voorstaan is de omgekeerde weg, namelijk zoeken naar een ontwikkelingsmodel dat in staat is om vanuit een veelvoud van losstaande componenten het ontstaan van complexe en nieuwe vormen te verklaren. Een model dat in staat is om de orde, regelmaat en uniformiteit van de ontwikkeling te beschrijven die globaal zichtbaar is bij alle gezonde individuen en tegelijkertijd antwoord geeft op de diversiteit, flexibiliteit en a-synchronie waarmee de individuele ontwikkeling gepaard gaat. Een model dat verklaart hoe lokale processen van waarnemen en handelen in het dagelijks leven kunnen leiden tot globale uitkomsten waarbij continuïteit op de lange termijn gewaarborgd blijft gedurende het proces van alle dagelijkse veranderingen.

Het paradigma dat volgens Thelen en Smith voldoet aan bovengenoemd model is dat van complexe systeemtheorie (CST), voorheen aangeduid met dynamische systeemtheorie (DST)¹⁰. Binnen de complexe systeemtheorie kunnen wij onze visie op ontwikkeling verantwoorden. Tevens maakt het onze werkwijze in de behandeling zichtbaar en bepaalt het de technieken waarmee de gevalstudies worden geanalyseerd (zie hoofdstuk 2c). We kijken naar het *specifieke* van de interactie tussen een hulpvrager en een hulpgever en beschrijven daarmee het unieke of idiografische van ontwikkeling. Tegelijkertijd zijn er op het onderliggende niveau *universele* kenmerken in de verschillende casussen waarmee het wetmatige of nomothetische van ontwikkeling aangetoond wordt (zie hoofdstuk 4a). Uitgangspunt hierbij is dat de uitkomst van de

10 Complexe systemen verwijzen naar het geheel van interacterende componenten die vaak niet-lineaire effecten over tijd laten zien. Uitgangspunt is dat het systeem als geheel, meer is dan de som van de losse delen. We zullen dit nog toelichten met een voorbeeld verderop in dit hoofdstuk. DST verwijst naar de wiskunde die gebruikt wordt om het gedrag van complexe systemen te beschrijven.

ontwikkeling nergens is vastgelegd bij het begin van de reis naar volwassenheid. Er is geen weg uitgestippeld, omdat de weg de wandelaar beïnvloedt en de wandelaar beïnvloedt op haar beurt de weg (Machado, 2012)¹¹.

Caminante, son tus huellas
 el camino y nada más;
 Caminante, no hay camino,
 se hace camino al andar.
 Al andar se hace el camino,
 y al volver la vista atrás
 se ve la senda que nunca
 se ha de volver a pisar.
 Caminante no hay camino
 sino estelas en la mar.

Complexe systeemtheorie

Een nieuw paradigma?

Het is niet eenvoudig om de geschiedenis van het ontstaan van de complexe systeemtheorie (CST) als mogelijk nieuw wetenschappelijk paradigma te beschrijven. Dit heeft deels te maken met de oorsprong van CST in vooral de mathematica en deels met de gelijktijdige ontdekking van nieuwe fenomenen in tal van uiteenlopende wetenschappelijke disciplines. We zullen een beknopt overzicht geven en daarna de belangrijkste aspecten van CST puntsgewijs bespreken. Voor een uitgebreid historisch overzicht over het ontstaan van CST verwijzen wij naar Aubin en Dahan-Dalmedico (2002).

Hoewel er verschillende visies de ronde doen over het ontstaan van CST zijn de geleerden unaniem in hun mening dat de oorsprong gelegd moet worden bij de Franse wiskundige Henri Poincaré (1854-1912). Hij wilde de baan berekenen van drie fictieve hemellichamen cirkelend om elkaar (het zogenoemde drielichamenprobleem). Poincaré liet zien dat er geen wiskundig analytische oplossing voor dit probleem was (zie voor meer uitleg de paragraaf 'lineaire en niet-lineaire relaties'¹²). Zijn berekening toonde aan dat de hemellichamen een baan beschreven die telkens net even anders was dan de

11 *Wandelaar, het zijn je voetafdrukken, de weg en meer niet; Wandelaar, er is geen weg, je maakt de weg tijdens het gaan. Tijdens het gaan ontstaat de weg, en wanneer je achteromkijkt zie je de weg die nooit meer betreden kan worden. Wandelaar, er is geen weg, alleen het schuimspoor dat je maakt in zee.* Het is niet duidelijk wanneer de Spaanse dichter Antonio Machado (1875-1939) dit gedicht schreef; waarschijnlijk tussen 1912 en 1917.

12 Voor de berekening van de posities van drie lichamen die om elkaar draaien blijkt een zogenaamde wiskundig analytische oplossing niet mogelijk. Voor twee lichamen is dat wel het geval. Een analytische oplossing maakt het mogelijk dat, door op elk willekeurig tijdstip de waarden van de variabelen in de vergelijking in te vullen, op elk gewenst moment de positie van de hemellichamen kan worden bepaald. Voor meer informatie zie Musielak en Quarles (2015).

voorgaande baan. De hemellichamen volgden *globaal* gezien steeds hetzelfde traject, maar bij een meer gedetailleerde observatie bleken de lichamen het oorspronkelijke vertrekpunt P_0 niet meer te raken, maar in de *nabijheid* van punt P_0 terug te keren, namelijk bij het punt P_1 . Bij de volgende ronde keerde het hemellichaam evenmin terug bij het punt P_1 , maar kwam aan bij het punt P_2 dat zich in de *nabijheid* van P_0 en P_1 bevindt enz. Het nieuwe punt P werd steeds bepaald door de voorgaande trajecten en op deze manier liet hij zien dat de *tijd* een cruciale rol speelt in de baan van hemellichamen. In dit voorbeeld van de hemellichamen is het *eindpunt* van ieder afgelegd traject, het *startpunt* voor het volgende traject (Aubin & Dahan-Dalmedico, 2002).

De impact van deze ontdekking op de wetenschap heeft te maken met de veronderstelde stabiliteit en voorspelbaarheid van natuurkundige fenomenen waarop de toenmalige (en soms huidige) wetenschap gebaseerd was. Kennelijk kan er *globaal* gezien stabiliteit waarneembaar zijn, terwijl er *lokaal* gezien variatie optreedt en er geen exacte voorspellingen gedaan kunnen worden. Dit zette de wetten van Newton op losse schroeven. De relativiteitstheorie en de kwantummechanica deden hier nog een schepje bovenop. De relativiteitstheorie toonde de relativiteit van tijd aan en de constante snelheid van het licht, twee grootheden waarvan lange tijd gedacht werd dat tijd de constante was en de snelheid van het licht relatief. En dankzij de kwantummechanica weten we nu dat er geen waarnemer-onafhankelijke observaties van deeltjes gedaan kunnen worden. Dit betekent dat het principieel uitgesloten is om het effect van de waarneming uit te schakelen. De keuze die de waarnemer maakt bij het opzetten van een experiment, bepaalt in belangrijke mate de uitkomst ervan (Suárez, 2007). Hieruit volgt dat het gedrag van een elementair deeltje slechts in termen van *waarschijnlijkheid* kan worden beschreven in plaats van in termen van *zekerheid*. Kortom, de oude en vertrouwde wetten van de natuurkunde bleken niet voor alle fenomenen in de werkelijkheid toereikend te zijn. Sterker nog, ook het idee dat veranderingen plaatsvinden volgens lineaire vergelijkingen die eenvoudig en oplosbaar zijn bleek onhoudbaar. Veranderingen voltrekken zich langs grillige patronen en zijn veelal niet-lineair van aard.

In de jaren '60 en '70 van de twintigste eeuw ontdekten ook wetenschappers uit andere disciplines dat fenomenen zich niet altijd volgens lineaire processen gedragen. Edward Lorenz (1963) liet zien dat computermodellen voor weersvoorspellingen op lange termijn zeer gevoelig zijn voor de begincondities die in de vergelijking worden ingevoerd. Een miniem verschil achter de komma in de waarde van de beginvariabele bleek compleet verschillende weersontwikkelingen te voorspellen. Dit leidde tot twee conclusies, namelijk dat weersvoorspellingen op *lange termijn* niet mogelijk zijn en dat complex gedrag kan ontstaan uit zeer eenvoudige systemen. Een systeem (een set van wiskundige vergelijkingen) met slechts drie variabelen (temperatuur, druk en windsnelheid) kan tot chaotisch ofwel onvoorspelbaar en complex gedrag leiden. We

zullen verderop in dit hoofdstuk, onder het kopje chaostheorie en determinisme, dieper ingaan op de betekenis van chaotisch gedrag en niet-lineaire processen.

Binnen de discipline van de biologie werden ook ontdekkingen gedaan van complexe systemen en gedragingen die niet verklaarbaar waren uit de optelsom van de losse onderdelen. Een voorbeeld hiervan is het patroon waarin vogels als groep samen vliegen. Iedere individuele vogel in de groep houdt zich aan slechts enkele regels, namelijk hij houdt de *snelheid* van de groep in de gaten, de *afstand* tot de vogel naast of voor hem en hij heeft de neiging om naar het *midden* van de groep te vliegen. Uit deze drie lokale regels ontstaat ‘vanzelf’ een structuur waarin de vogels gezamenlijk vliegen en soms de mooiste patronen in hun vlucht laten zien. Er is geen leider onder de vogels die zegt hoe er in formatie gevlogen moet worden, ook is er geen plan of blauwdruk dat alle vogels volgen. Het patroon waarin de vogels als groep vliegen ontstaat uit de ‘regels’ op lokaal niveau. Het proces dat er *meer* ontstaat dan uit de samenvoeging van losse delen begrepen kan worden, noemen we emergeren en heeft te maken met zelforganisatie van een systeem, waarover later meer.

Zo werden in de jaren '70, tal van complexe systemen ontdekt in uiteenlopende disciplines, variërend van prijsfluctuaties in de handel tot het vermogen van het immuunsysteem om ‘zelf’ te kunnen onderscheiden van ‘ander’ en daardoor zichzelf te kunnen beschermen en ‘het vreemde’ aan te kunnen vallen (Mitchell & Newman, 2002). In de biologie worden ecosystemen bij uitstek als complexe systemen beschouwd. Een bergrivier is niet zomaar een bergrivier, maar de loop van de rivier hangt samen met de berghelling, de stenen in de rivier, dieren die dammen bouwen, stormen waardoor puin in de rivier zich ophoopt, hoeveelheid neerslag, enzovoort (Thelen & Smith, 1993). Dierpopulaties gedragen zich ook als complexe systemen. De groeifluctuatie van een dierpopulatie blijkt niet voorspelbaar en lineair te verlopen, maar afhankelijk te zijn van een groot scala aan factoren (May, 1976). Weer andere wetenschappers zoals fysici, hielden zich bezig met vloeistoffen en processen van vloeibaar naar gasvorm bijvoorbeeld. Het koken van water is een voorbeeld van het niet-lineaire proces dat hiermee gepaard gaat. Onder invloed van de atmosferische druk is het kookpunt van water variabel. Bij een atmosferische druk van 1 bar kookt het water bij 100° Celsius, bij een lagere druk zoals boven op de Mount Everest, kookt water bij 69° C. De verhouding tussen druk en kookpunt is logistisch van aard en niet lineair.

Ook in de medische wereld werden ontdekkingen gedaan over regelmatige en chaotische patronen. EEG-patronen van gezonde mensen vertonen chaotische patronen, terwijl tijdens een epileptische aanval, periodieke patronen de overhand hebben in de hersenen van mensen (Garfinkel et al., 1992). Zo wordt de ziekte van Parkinson gezien als een gebrek aan chaotische patronen en variabiliteit (Pool, 1989). We zullen nog terugkomen op de begrippen periodiek en chaotisch.

Al deze ontdekkingen binnen de wiskunde, fysica, biologie, economie en scheikunde wijzen naar hetzelfde, namelijk dat de dagelijkse werkelijkheid beter begrepen kan worden wanneer er wordt uitgegaan van complexe systemen die zich soms chaotisch en niet-lineair gedragen en waaruit nieuw gedrag ontstaat dat niet te herleiden is tot de afzonderlijke delen. Er ontstonden samenwerkingsverbanden zoals het Santa Fe Institute in New Mexico, tussen wetenschappers van verschillende disciplines om deze nieuwe fenomenen beter te begrijpen en te bestuderen (Waldrop, 1994). Het idee groeide dat een nieuw wetenschappelijk paradigma geboren was en een nieuw tijdperk, het tijdperk van de Complexe Systeem Theorie was aangebroken.

Verskil tussen complex en gecompliceerd

Voordat we verder gaan maken we nog even een uitstapje naar het verschil tussen complex en gecompliceerd. Deze begrippen worden nogal eens door elkaar gebruikt, terwijl ze wel degelijk verschillend van betekenis zijn. Het belangrijkste kenmerk van een complex systeem is het bestaan van *emerging processen* waardoor complexe systemen zich onderscheiden van andere systemen. Hiermee wordt bedoeld dat voor complexiteit geldt, dat het geheel meer is dan de som der delen (Holland, 2014). Dit betekent dat eigenschappen van een complex systeem niet gereduceerd kunnen worden tot losse eenheden en omgekeerd, dat uit losse eenheden een nieuwe structuur kan ontstaan die niet verklaarbaar is uit de afzonderlijke onderdelen. Een voorbeeld hiervan is 'natheid' van water. De afzonderlijke watermoleculen hebben niet de eigenschap van 'natheid'; wanneer echter diezelfde moleculen in een bepaalde hoeveelheid bij elkaar geplaatst zijn, emergeert de eigenschap 'natheid'. Dit fenomeen is niet de optelsom van de eigenschappen van de losse watermoleculen. Als water vervolgens tot boven de 100 graden wordt verwarmd transformeert het water tot een gas en is de gezamenlijke hoeveelheid watermoleculen niet meer 'nat'.

Een gecompliceerd probleem daarentegen kan in sommige gevallen wel te reduceren zijn tot een los onderdeel waar het probleem zich afspeelt, bijvoorbeeld een probleem aan de motor van een auto. Het kan een heel ingewikkeld probleem zijn, maar de oplossing kan uiteindelijk de vervanging van een los onderdeel zijn, waardoor het probleem opgelost wordt. In dit voorbeeld is de methode van reductie en het probleem ontleden in losse onderdelen uitermate zinvol.

De mens is een complex systeem. De werking van het menselijk lichaam is niet te verklaren uit een optelsom van alle losse organen, spieren en botten. Ook voor de mens geldt dat het geheel meer is dan de som der delen. Wanneer één onderdeel geraakt of bewogen wordt, beïnvloedt dit het gehele systeem; omgekeerd wanneer het geheel bewogen wordt, beïnvloedt dat elk afzonderlijk onderdeel. Als iemand zijn rib kneust, dan heeft dat effect op het hele lichaam van die persoon. En wanneer het lichaam geen voedsel krijgt, beïnvloedt dit vervolgens alle afzonderlijke onderdelen. Ditzelfde principe geldt ook voor gedragingen. Binnen CST wordt gedrag gezien als deel

van het totale menselijke systeem, waarbij ook de mens weer deel uitmaakt van grotere systemen zoals het gezin, de familie, school, buurt en maatschappij. Zie hiervoor het bio-ecologische model van Bronfenbrenner dat we gaan bespreken in hoofdstuk 1c (Lerner et al., 2002).

De sociale wetenschappen zijn nog heel lang blijven vasthouden aan het reductionisme en doen dit deels nog steeds. De ontwikkeling van de mens wordt uiteengehaald in verschillende domeinen en binnen die domeinen in steeds weer kleinere onderdelen. De heersende gedachte is dat ontwikkeling langs een lineair proces verloopt, blijkend uit het feit dat de gebruikte statistische analyses gebaseerd zijn op lineaire relaties (correlatie, regressie, variantieanalyse, etc.). Dat gedrag is voorspelbaar en stabiliteit is hierbij het hoogste goed. Men zou kunnen zeggen dat binnen de sociale wetenschappen over het algemeen de 'wetten van Newton' nog geldig zijn en dat de revolutie van de complexe systemen, die door zoveel disciplines reeds omarmd en verwelkomd is, aan de sociale wetenschappen voorbij lijkt te gaan.

1B

Systeemtheorie

De *algemene systeemtheorie* heeft wel stevig postgevat binnen de sociale wetenschappen, waarbij een systeem door Ludwig van Bertalanffy werd omschreven als een geheel van interacterende componenten (Hudson, 1999). In de jaren '60 brak de algemene systeemtheorie door in het domein van de hulpverlening, vooral dankzij de opkomst van systemische interventies zoals 'gezinssysteemtherapie'. Na de eerste euforie groeide eind jaren '70 stevige kritiek op de algemene systeemtheorie. De theorie zou te vaag, te abstract en te weinig praktisch zijn. De belangrijkste kritiek heeft te maken met de nadruk op het 'verondersteld evenwicht' van een systeem. Volgens de algemene systeemtheorie heeft een systeem de neiging om steeds terug te keren naar een evenwicht. Dit is een negatieve feedback lus die ervoor zorgt dat afwijkingen altijd gecompenseerd worden zodat er teruggegaan wordt naar het natuurlijke evenwicht. De systeemtheorie veronachtzaamt echter de gevolgen van positieve feedbacklusen die kleine verschillen juist steeds groter maken zoals 'de rijken worden rijker en de armen worden armer' (Hudson, 1999). We komen aan het eind van dit hoofdstuk nog terug op de term feedback, aangezien dit ook relevant is in het kader van het tijdsaspect. Daarnaast speelt bij de algemene systeemtheorie ook nog de veronderstelling dat *streven naar evenwicht* goed is. Volgens CST is dit onjuist. Het is juist belangrijk dat een systeem in staat is om zich voortdurend aan te passen aan wisselende omstandigheden en dat het in beweging blijft, hoe miniem ook. In de paragraaf over adaptiviteit zal dit verder besproken worden, wanneer we ingaan op de stabiliteit en variabiliteit van een systeem.

Volgens de visie van de algemene systeemtheorie is het leven een aaneenschakeling van stabiele periodes, slechts beïnvloed door grotere of kleinere verstoringen, waarna het weer een evenwicht zoekt. Een praktisch gevolg in de hulpverlening van dit 'evenwichtdenken', is dat interventies soms pas worden ingezet als de hulpvrager in

‘rust’ is of wanneer er een nieuw evenwicht gevonden is in de situatie. Volgens CST is juist de fase van ‘onbalans’ bij uitstek het moment om nieuw gedrag te ontwikkelen of te laten ontstaan en zal de interventie gebruik maken van deze periode van onbalans. Dit voorbeeld laat zien hoe zeer het handelen van de hulpgever beïnvloed wordt door de onderliggende theorie die de hulpgever er (onbewust) op na houdt.

De algemene systeemtheorie onderging, vanwege aanhoudende kritiek, belangrijke veranderingen dankzij de integratie van aspecten van de ecologische theorie, waarbij adaptatie van het individu aan de sociale omgeving meer nadruk kreeg. De kritiek dat de systeemtheorie te weinig aanknopingspunten biedt voor het dagelijks handelen van de hulpgever bleef echter aanhouden. De verschillen in opvatting over evenwicht en wat er wel en niet onder een systeem verstaan moet worden leidde ertoe dat sommige hulpgevers de theorie en de theoretische onderbouwing van hun handelen de rug toekeerden en zich verder uitsluitend richtten naar de populairste, modernste en meest betaalbare technieken (Hudson, 1999). Ze hollen het ‘evidence beast’ achterna, zonder zich bewust te zijn van de onderliggende veronderstellingen.

Anderen besloten verder te kijken dan de algemene systeemtheorie en ontdekten de wereld van de complexe systeemtheorie. Belangrijke pioniers op dit gebied zijn Thelen en Smith (1993) die erop wijzen dat door een dynamisch systemische kijk op de menselijke ontwikkeling fenomenen in een ander licht begrepen kunnen worden. Een kijk die recht doet aan de complexiteit van gedragingen. Dit hoeft ons niet af te schrikken want zoals blijkt uit ontdekkingen uit andere disciplines, eenvoudige ‘regels’ op lokaal niveau, kunnen voldoende zijn om complex gedrag te laten ontstaan. In de komende alinea’s zullen we aandacht besteden aan enkele begrippen die binnen CST belangrijk zijn en deze met concrete voorbeelden duidelijk maken. Want naar ons idee biedt CST zowel een gedegen kader over hoe naar groei, ontwikkeling en aanpassing te kijken als praktische handvatten voor de toepassing ervan in de praktijk.

Chaostheorie

Determinisme

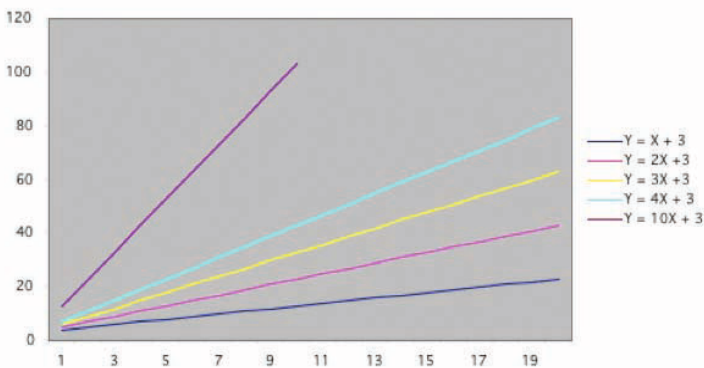
De complexe systeemtheorie wordt ook wel chaostheorie genoemd, hoewel ze niet precies hetzelfde zijn. Het woord chaos heeft een specifieke betekenis binnen de chaostheorie en kan op verschillende manieren gedefinieerd worden. Sardar en Abrams (2016) formuleren het als volgt: *‘Chaos is een soort orde zonder periodieke terugkeer.’* We kunnen ook zeggen dat chaos een vorm van gedetermineerdheid is die niet voorspelbaar is. Er zijn tot nu toe twee soorten veranderingen bekend. Namelijk veranderingen die *regelmatig* en *voorspelbaar* zijn, deze worden bestudeerd door onder andere de klassieke fysica. Er zijn ook chaotische veranderingen die *onregelmatig* en *onvoorspelbaar* zijn op de lange termijn. Beide type veranderingen zijn *deterministisch*, dat wil zeggen dat de veranderingen te vangen zijn in wiskundige vergelijkingen. We zullen de verschillen hieronder bespreken.

Lineaire en niet-lineaire relaties

Dat wat verandert wordt variabel genoemd en elke eenheid die verandert in de tijd wordt een systeem genoemd. Systemen worden meestal door meerdere variabelen bepaald. Er zijn systemen die voorspelbaar, stabiel en volledig kenbaar zijn. Voorbeelden hiervan zijn ballen op een biljarttafel of de ouderwetse staande slingerklok. Deze systemen gedragen zich volgens een lineair patroon en de variabelen binnen deze relatie kunnen met een wiskundige vergelijking worden weergegeven bijvoorbeeld: $y = ax + b$. De grafische weergave van deze relatie is een rechte lijn. De grootheden x en y zijn een veelvoud van elkaar ofwel bij toename met een bepaalde waarde (a) van de variabele x , neemt y met een veelvoud daarvan ook toe. Uit het feit dat geen van de variabelen een hogere macht dan 1 heeft, kan worden afgeleid dat de relatie tussen x en y lineair is en dat deze grootheden recht evenredig zijn. Belangrijk hier is op te merken dat de waarde van y bepaald wordt uit de waarde van x en andersom; de relatie is volledig gedetermineerd en voorspelbaar. In Afbeelding 1b.1 staan een aantal voorbeelden van lineaire relaties.

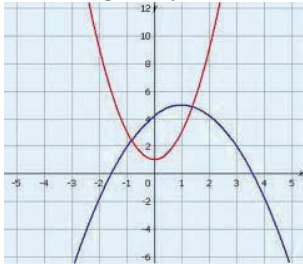
1B

Afbeelding 1b.1 Voorbeelden van Lineaire Vergelijkingen

De meeste systemen zijn echter niet lineair. Dat betekent dat er geen recht evenredige relatie bestaat tussen x en y . Dit kan worden afgeleid uit het feit dat in de vergelijking een of meer variabelen verheven zijn tot machten van 2 of hoger. Een toename in variabele Y is geen veelvoud van dat van X . Voorbeeld van een dergelijke vergelijking is de parabool. De algemene formule voor een parabool is de kwadratische vergelijking $y = ax^2 - bx + c$, waarbij $a \neq 0$, want dan is het geen kwadratische vergelijking meer. In Afbeelding 1b.2 staan een berg- en dalparabool afgebeeld. Ondanks dat deze functies niet-lineair zijn, zijn zij wel degelijk volledig gedetermineerd en voorspelbaar. Voor elke waarde van x kan een y berekend worden. De overeenkomst tussen deze typen lineaire en niet-lineaire vergelijkingen is dat de variabele x de uitkomst van variabele y bepaalt en omgekeerd. Je kunt elk willekeurig punt voor y invullen en vervolgens kan x exact berekend worden en dus voorspeld.

Afbeelding 1b.2 $y = ax^2 - bx + c$ een Voorbeeld van een Berg- en een Dalparabool

In deze vergelijkingen is er geen afhankelijkheid van de input van een eerdere waarde van de variabele op die van de volgende. Er is geen tijdsafhankelijkheid en daarom zijn deze vergelijkingen (of functies) analytisch oplosbaar. In systemen waarin *ontwikkeling* plaatsvindt en die ook beschreven kunnen worden met een wiskundige vergelijking is er meestal wel een afhankelijkheid van de tijdsfactor. Dat wil zeggen de waarde van een variabele wordt medebepaald door de waarde van die variabele een moment eerder. In de volgende paragraaf wordt dit uitgelegd.

Deterministische chaotische systemen

In tegenstelling tot hierboven beschreven vergelijkingen van een systeem, kunnen er ook systemen beschreven worden waarbij niet zozeer de variabele x , uitkomst y bepaalt, maar waarbij een variabele x zichzelf bepaalt, maar dan een moment later. Dit worden *tijdsafhankelijke* vergelijkingen genoemd. Het misschien wel bekendste voorbeeld daarvan is de zogenoemde kwadratische recurrente vergelijking: $x_{(t+1)} = R * x_{(t)} * (1 - x_{(t)})$. In deze vergelijking zien we geen variabele y , slechts een variabele x en een constante R . De $x_{(t)}$ verwijst naar de waarde van x op moment t . De $x_{(t+1)}$ verwijst naar een waarde van x op een moment later dan t . Hiermee zien we dat de ontwikkeling van de variabele x uitsluitend bepaald wordt door de waarden die deze eerder in de tijd had (en uiteraard de constante R). Daarom spreken we van een feedbackmechanisme; de waarden worden immers teruggekoppeld, wat er op haar beurt weer voor zorgt dat de formule niet-lineair is. De vergelijking wordt ook wel iteratief genoemd, omdat de formule herhalend is. Dezelfde berekening wordt telkens weer op de voorgaande waarde uitgevoerd.

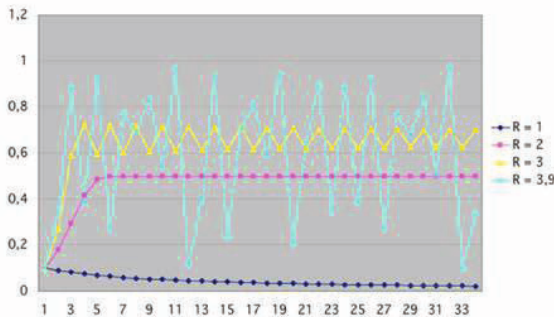
Het voorspellen van een waarde in de toekomst is daarmee volstrekt bepaald door de waarde eerder in de tijd; voor de waarde van $x_{(t+9)}$ hebben we de waarde van $x_{(t+8)}$ nodig en daarvoor weer de waarde van $x_{(t+7)}$, etc. Als we deze waarde niet kennen, kunnen we dus niet voorspellen hoe deze zich in de toekomst zal gaan ontwikkelen. Stel dat we de beginwaarde wel weten, dan moeten we ook rekening houden met de constante R , deze bepaalt ook mede het verloop van de ontwikkeling van het systeem dat door deze formule wordt beschreven.

In Afbeelding 1b.3 worden enkele voorbeelden van de kwadratische recurrente vergelijkingen getoond met verschillende waarden voor R. Deze vergelijking zou een fictieve dierpopulatie kunnen zijn, waarbij R staat voor de groeifactor van die populatie en $x_{(t)}$ representeert de grootte van de populatie op tijdstip t. De beginwaarden $x_{(1)}$ in alle vergelijkingen is dezelfde. Als de groeifactor R de waarde 1 heeft, dan blijkt de populatie dieren uit te sterven, blijkend uit het verloop van de donkerblauwe lijn. Als $R = 2$ (paarse lijn) dan stabiliseert de grootte van de populatie. Is $R = 3$ (gele lijn) dan zien we dat deze aanvankelijk stijgt, om vervolgens te gaan fluctueren tussen twee waarden, om na verloop van tijd naar een vaste waarde toe te gaan. Bij de waarde van $R = 3,9$ (lichtblauwe lijn) zien we een interessant verschijnsel. Het regelmatige, voorspelbare patroon maakt plaats voor een onvoorspelbaar verloop.

1B

Bedenk dat in al deze vergelijkingen slechts één variabele is opgenomen, namelijk de groeifactor. In werkelijkheid spelen natuurlijk veel meer factoren een rol in fluctuaties van dierpopulaties zoals de hoeveelheid voedsel dat voorhanden is, de aanwezigheid van het aantal roofdieren, klimaatveranderingen en tal van andere variabelen waar we geen weet van hebben.

Afbeelding 1b.3 $X_{(t+1)} = R * X_{(t)} * (1-X_{(t)})$. Kwadratische Recurrente Functies met Verschillende Waarden van R

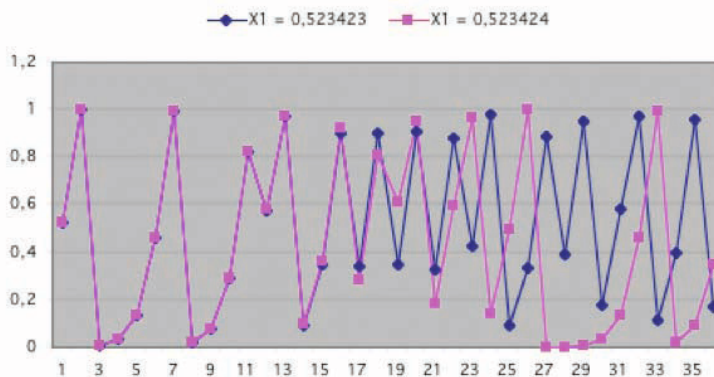

Niet alleen de constante R bepaalt de ontwikkeling in de tijd van dit systeem, ook de beginwaarde van het systeem heeft invloed op het verloop. In Afbeelding 1b.4 laten we zien hoe een klein verschil in beginwaarde $x_{(1)}$ tot twee heel verschillende ontwikkelingen leidt. In deze twee uitwerkingen van de kwadratische recurrente vergelijking is R constant gehouden en gelijk aan 4. Van de blauwe lijn is de beginwaarde $x_{(1)} = 0,523423$. Van de paarse lijn is $x_{(1)} = 0,523424$. Het 6^e cijfer achter de komma maakt het verschil uit tussen de twee beginwaarden; een miniem verschil van 0,00019%. Het patroon van beide grafieken lijkt in het begin nog wel gelijk op te gaan, maar naarmate de tijd verstrijkt ontstaat er voor beiden een heel ander patroon. De waarde van $x_{(t=1)}$ is uiteraard altijd door te rekenen, gegeven een beginwaarde en kennis over de constante

R. Daarmee is het systeem wel degelijk deterministisch. Waarom is het desalniettemin een onvoorspelbaar systeem?

De belangrijkste reden is dat we nooit precies genoeg de beginwaarde kunnen bepalen van een variabele. We zagen hier dat afronden op 6 decimalen niet afdoende is, omdat het 6^e cijfer achter de komma een zeer groot verschil maakt in het ontwikkelingsverloop. Uiteraard helpt het om een zo precies mogelijke waarde in te vullen, maar helaas beschikken we niet over instrumenten die een dergelijke precisie kennen; zelfs niet waar het natuurkundige fenomenen betreft, laat staan waar het psychologische variabelen betreft.

Afbeelding 1b.4 $X_{(t+1)} = 4 * X_{(t)} * (1 - X_{(t)})$. Kwadratische Recurrente Functies met Verschillende Beginwaarden van $X_{(1)}$

Eerder beschreven we hoe Lorenz uit een systeem van drie gekoppelde recurrente vergelijkingen het weer kon beschrijven, maar dat de weersontwikkeling, letterlijk gesproken, zeer instabiel is vanwege haar gevoeligheid voor de beginconditie (de beginwaarde $x_{(1)}$). Uit de formules blijkt immers dat zeer kleine veranderingen in de beginconditie kunnen leiden tot grote veranderingen op een later tijdstip. Dit wordt ook wel het 'butterfly-effect' genoemd. De vleugelslag van een vlinder op het noordelijk halfrond kan een orkaan op het zuidelijk halfrond veroorzaken (Aubin & Dahan-Dalmedico, 2002). Een miniem verschil in beginwaarde kan daarmee het verschil uitmaken tussen stilte en storm. Vanwege het onvoorspelbare karakter van het systeem worden ze chaotisch genoemd, maar omdat er een precies mechanisme, de recurrente vergelijking, aan ten grondslag ligt is het systeem wel degelijk gedetermineerd.

Dankzij moderne en snelle computers die deze berekeningen kunnen maken, zijn deze processen nu gemakkelijk inzichtelijk te maken en zijn we wel in staat om op korte termijn iets beter te voorspellen, maar er zit altijd een einde aan de voorspelbaarheid. Deze nieuwe inzichten en de rekenkundige kracht van computers hebben in de medische

wereld tot opmerkelijke ontdekkingen geleid. Lange tijd is gedacht dat gezonde mensen een regelmatig en periodiek patroon hebben in hartritme en EEG-golven en dat complex gedrag het resultaat is van ziektes. Het omgekeerde blijkt vaker het geval te zijn zoals we al zagen bij de studie van mensen met epilepsie (Hudson, 1999). In de laatste 20 jaar hebben ook wetenschappers uit andere vakgebieden (meteorologie, vloeistofmechanica, scheikunde en populatiebiologie) computermodellen ontwikkeld waarin rekening wordt gehouden met niet-lineariteit en feedback.

Tenslotte een praktisch voorbeeld hoe we een iteratief proces kunnen tegenkomen in het alledaagse leven. Stel je een moeder voor en een vierjarige kleuter. De kleuter vraagt om een snoepje, maar moeder zegt nee, want over een half uur is het etenstijd. De kleuter vraagt na twee minuten opnieuw om een snoepje en moeder herhaalt haar nee. Dit gaat tien minuten lang zo door, terwijl moeder haar nee op rustige toon herhaalt. Dan komt het oudere broertje de kamer binnen en vraagt aan moeder om een snoepje. Op dat moment valt moeder uit en schreeuwt dat het nu maar eens afgelopen moet zijn met dat gezeur. Geschrokken druipen beide kinderen af. Het gedrag van moeder is niet logisch te begrijpen wanneer er alleen naar de laatste vraag van het oudere broertje gekeken wordt. Het hele voorafgaande proces speelt mee in de uitbarsting. Het had ook anders uit kunnen pakken. Moeder had ook zuchtend kunnen toegeven en beide kinderen alsnog een snoepje kunnen geven. Moeder had al eerder kunnen denken dat zij zelf eigenlijk ook trek had in een snoepje en dat ze wel een half uurtje later konden eten, en dus toch een snoepje uitdelen..... Alles is mogelijk bij dit voorbeeld.

Vrij vertaald naar de vergelijking zouden we het 'zeuren om een snoepje' als de constante R kunnen zien en de grootte van deze constante R als de frequentie waarmee om een snoepje gevraagd wordt. Bijvoorbeeld $R = 4$ kan dan betekenen dat er 4 keer per uur om een snoepje gevraagd wordt of 10 keer per uur voor $R = 10$. Hoe het gedrag van de moeder (de waarde x) zich ontwikkelt hangt dus mede af van de grootte van R , maar ook van de beginconditie van moeder: hoe voelt zij zich, hoe heeft het proces van om een snoepje vragen er al eerder die dag uitgezien, of de dagen en weken ervoor en wat heeft dit gedaan met het geduld of humeur van moeder om maar eens wat te noemen. Nu wordt ook duidelijk dat het een onmogelijke opgave is om de beginconditie van moeder tot in 6, 7, 8 of hoeveel decimalen dan ook nauwkeurig te bepalen. Kortom, wanneer we als hulpverlening alleen in eenvoudige lineaire modellen denken, dan kunnen we wel eens heel erg de plank misslaan. Onder het kopje *attractor* zullen we dieper ingaan op herhaling van gedrag.

Zelforganisatie

Het concept zelforganisatie binnen CST heeft te maken met het ontstaan van nieuwe structuren en patronen zonder dat hiervoor een leider of een sturende factor in de omgeving of in de persoon zelf voor aan te wijzen is. Voorbeelden hiervan zijn de genoemde zwerm vogels in hun vlucht of een school vissen in het water. De organisatie

van hoe de zwerm vliegt of de school zwemt ontstaat als ‘vanzelf’ (emergeert), zonder een vorm van intelligentie van buitenaf of een voorgeprogrammeerde blueprint van vlucht- of zwemgedragingen, zie Afbeelding 1b.5.

Afbeelding 1b.5 Zelforganisatie van een Zwerm Vogels in hun Vlucht

Noot. Foto van Gavin Spencer, verkregen op 8 september 2020 van freeimages.com.

Een ander voorbeeld van complex gedrag onder invloed van zelforganisatie is de bouw van een termietenheuvel. Deze heuvels zijn ingenieuze bouwwerken met een complex ventilatiesysteem waardoor de temperatuur binnenin de heuvel constant blijft. Dit complexe bouwwerk wordt niet uitgevoerd volgens een blueprint of door aanwijzingen van een termietenopzichter. Op lokaal niveau volgen de termieten een eenvoudig doel dankzij eenvoudige regels. Iedere termiet is in staat om een zandkorrel *op te pakken*, te vermengen met speeksel en dit ‘ergens’ in de omgeving *neer te leggen*. Daarnaast *scheidt* de termiet feromonen af (een sterke geurstof) dat ze gebruiken om informatie van soortgenoten op te pikken. In de lente worden de termieten geprikkeld om hun zandkorrels te laten vallen op de plek met de hoogste geurconcentratie¹³.

In het beginstadium van de nestbouw is de verspreiding van zandkorrels vrij willekeurig. Maar langzamerhand ontstaat er onder invloed van de fysieke omgeving op een of meer plekken een hogere feromonenconcentratie, omdat meer termieten hun zandkorrel daar hebben gedropt. Deze feromonenconcentratie trekt vervolgens meer termieten aan om daar hun zandkorrel te laten vallen en zo ontstaat een veld (attractor) waarop de zandkorrels worden neergelegd en vormt zich langzamerhand een pilaar, zie Afbeelding 1b.6. Het complexe bouwwerk is dus het resultaat van enkele regels op lokaal niveau. De individuele termiet heeft geen cognitief plan om dit bouwwerk te maken, er zijn slechts lokale doelen die dankzij het principe van zelforganisatie van de hele kolonie termieten leiden tot een complex bouwwerk (Kugler et al., 1990).

13 Het spreekwoord ‘De duivel schijnt altijd op de grootste hoop’ is een illustratief voorbeeld van de dagelijkse kennis die mensen hebben over dergelijke fenomenen. Het betekent dat de rijken steeds meer fortuin krijgen dat aan de armen voorbijgaat (www.spreekwoorden.nl). De socioloog Merton (1968) gebruikte voor het eerst de term ‘Mattheus-effect’. Merton verwees hier naar het fenomeen dat beroemde wetenschappers geloofwaardiger worden bevonden dan minder bekende collega’s. In het onderwijs zag Stanovich (1986) dat vroege lezers steeds beter gingen lezen dan latere lezers en daarmee een steeds grotere voorsprong op de latere lezers kregen.

Afbeelding 1b.6 Voorbeeld Termietenheuvel

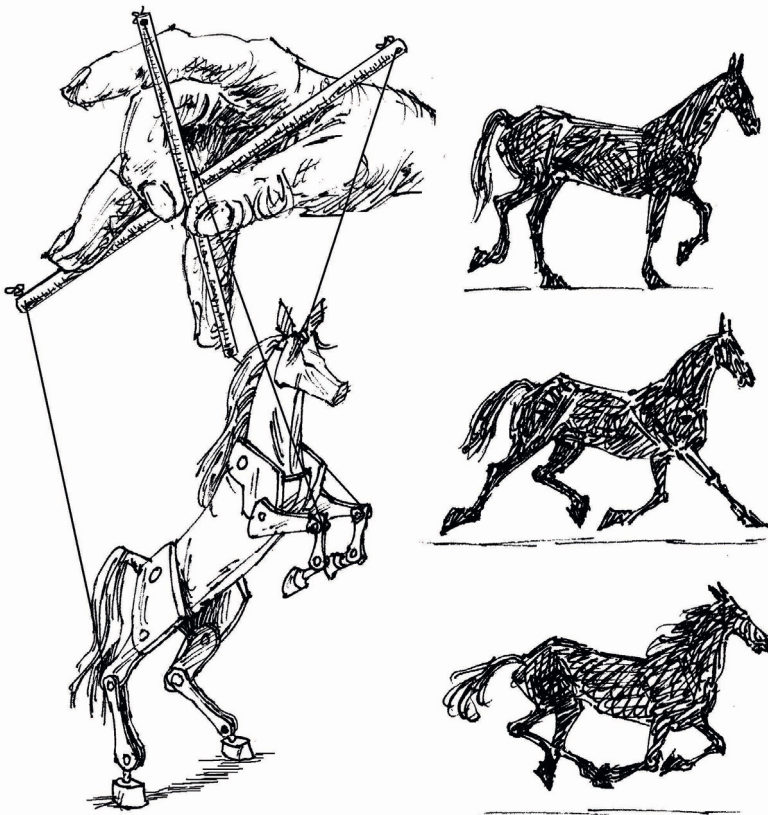
Noot. Foto van Debora Silva, verkregen op 7 september 2020 van freeimages.com.

Zelforganisatie is niet alleen op groepsniveau waarneembaar, ook in het individuele organisme is er sprake van zelforganisatie. Een voorbeeld hiervan is de stapbeweging van het paard. Onder invloed van de snelheid waarmee het paard beweegt, organiseert het paard zichzelf in een andere stapbeweging, van stap naar draf en naar galop, waarbij de benen telkens op een andere manier worden neergezet, zie Afbeelding 1b.7. De basis is het vermogen van het paard om zich op vier benen voort te bewegen, vervolgens verandert de vorm van de beweging onder invloed van zijn snelheid. Er is dus geen sprake van een ‘controlepost’ in de hersenen dat het paard als een soort marionet bestuurt.

Een ander voorbeeld is het ontstaan van een embryo vanuit een bevruchte eicel (Thelen & Smith, 1998). Uit de ogenschijnlijk homogene, ongedifferentieerde en ongeorganiseerde groep cellen, ontstaan groepen van cellen die zich formeren tot zeer gedifferentieerde weefsels. Dit gebeurt onder invloed van bijvoorbeeld de zwaartekracht, de moleculaire structuur in de cel, fluctuaties in hormoonafgifte en het contact met de fysieke omgeving. Het is opnieuw belangrijk op te merken dat niet een enkele cel verantwoordelijk is voor het afgeven van een signaal dat die groep cellen zich gaat formeren tot bijvoorbeeld ruggenmerg of hersenen. Het is de groep cellen, handelend als een collectief in een bepaalde positie van het grotere geheel dat tot de uiteindelijke bestemming leidt.

Een voorbeeld uit de sociale wetenschappen is het ontstaan van complexe gedragingen die ontstaan vanuit een simpele variabele, zoals het volgen met de ogen van een object. Dit begint met een ouder die een speeltje in het gezichtsveld van de baby brengt. De aandacht wordt getrokken en de baby kijkt naar het speeltje. Als de ouder het speeltje beweegt door deze van dichtbij naar veraf te bewegen, zal de baby proberen het speeltje in het vizier te houden door de beweging te volgen. Dit kan uiteraard ook door het speeltje van links naar rechts te bewegen. Behalve dat de baby leert volgen met de ogen, leert deze ook perspectief waarnemen als gevolg van het onderscheid tussen een stilstaande achtergrond en een bewegende voorgrond. Daarnaast leert de baby verschil in snelheid van bewegen, verschil in bewegingen van voren naar achteren, contour en vorm waarnemen etc. Veelal zijn deze complexe gedragingen van de baby voor ons pas zichtbaar op een latere leeftijd, maar het begint bij enkele eenvoudige gedragingen: de bewegingen van de ouder met het speeltje en het kijken van de baby naar het speeltje. Voor een uitgebreide verhandeling over hoe cognitie zich ontwikkelt van eenvoudige exploratieve gedragingen naar complex gedrag verwijzen we naar een studie van Gibson (1988).

Afbeelding 1b.7 Zelforganisatie van een Paard: van Stap, naar Draf naar Galop

Noot. Illustratie W. de Muijnck, 2020.

Dat complex gedrag kan ontstaan uit enkele eenvoudige basisregels of gedragingen, geldt naar ons idee ook voor communicatie en interactie met anderen. Er is slechts een beperkt aantal mogelijkheden nodig voor wederkerig contact, waar vervolgens alle complexere vormen uit emergeren. Deze drie mogelijkheden zijn: a) een persoon is in staat om initiatief te nemen in het *leggen van contact* met een ander; b) een persoon is in staat om initiatief te nemen en *zich te onderscheiden* van de ander; c) een persoon is in staat om een ander te *volgen*. Deze drie mogelijkheden zijn per definitie relationeel van aard. We beschouwen deze drie aspecten als het ware als het ‘ondergrondse wortelstelsel’ om vervolgens ‘bovengronds’ nieuw gedrag te laten ontstaan (emergeren). We zullen in de hoofdstukken 1c t/m 1e laten zien dat door deze 3 mogelijkheden, onder invloed van beweging en de interactie tussen twee personen een variatie aan interactiepatronen kan ontstaan. In de hoofdstukken 3a t/m 3i zal dit aan de hand van de casussen ook duidelijk worden.

Adaptiviteit

Zelforganisatie hangt nauw samen met het vermogen van een systeem om zich in voortdurende interactie aan te passen aan de wisselende omstandigheden waarin een systeem zich bevindt. Dit wordt ook wel adaptiviteit genoemd. We hebben eerder gezien dat vogels als groep kunnen vliegen wanneer zij voortdurend hun snelheid en de afstand tot de andere vogels aanpassen. Hetzelfde geldt voor de termieten die op basis van informatie uit de omgeving, zoals de geur van feromonen en de structuur van het landschap, hun zandkorreltjes tot modderhoopjes en uiteindelijk tot pilaren weten te vormen.

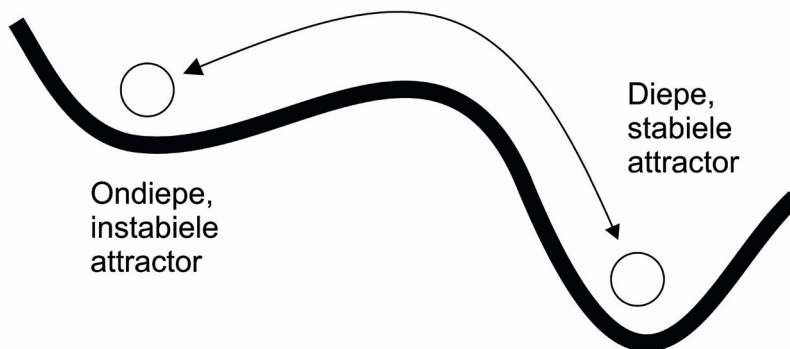
Attractor

Een systeem kan ook een voorkeur voor een bepaald gedrag ontwikkelen, omdat gedurende langere tijd gebleken is dat het zich op deze manier het beste kan aanpassen. Dit soort voorkeuren worden *attractors* genoemd. Het zijn patronen waar het systeem geneigd is in terug te vallen op het moment dat het systeem bewogen wordt. Een attractor kan metaforisch gezien worden als een ‘kuil’ in een soort landschap. Over dat landschap rolt een knikker en die knikker wordt aangetrokken, ‘attracted’, tot de kuil waar deze invalt. Zodra de knikker in de kuil valt, is er ‘opschudding’ nodig, om de knikker weer uit de kuil te krijgen en verder te laten rollen over het landschap (Thelen & Smith, 1998).

Een voorbeeld van een attractor is het volgende (zie Afbeelding 1b.8). Stel dat je als kind opgroeit in een gezin waarin veel geschreeuwd en ruzie gemaakt wordt. Een manier voor dit kind om zich aan te passen is zich te verstoppen achter de bank en onzichtbaar te worden. Wanneer het kind in andere situaties terecht komt waar plotseling harder gepraat wordt dan gebruikelijk is, dan kan het kind de neiging hebben om zich terug te trekken, of niks te zeggen en zo proberen onzichtbaar te zijn en niet betrokken te worden bij de heftigheid die het ervaart in de stemverheffing. Elke keer wanneer er

ruzie of geschreeuw is, kan het ertoe leiden dat het kind de vertrouwde manier van omgaan met deze stress opzoekt, waardoor de attractor zich verdiept. Als het patroon zich ontwikkeld heeft tot een diepe 'kuil', de attractor, dan komt het kind niet zomaar los het van bestaande patroon. Meestal is er hulp of input van buitenaf nodig om een nieuwe manier van reageren te ontwikkelen. Een hulpgever zou voor de 'opschudding' kunnen zorgen die het systeem nodig heeft om uit deze attractor te komen, mits er door de hulpgever een andere manier van communiceren wordt aangeboden. Van welk mechanisme de hulpgever dan gebruik zou kunnen maken komt in hoofdstuk 1d bij 'synchronie en onderscheid' aan de orde.

Afbeelding 1b.8 Voorbeeld van de (On)Stabiliteit van een Attractor

Noot. Illustratie W. de Muijnck, 2020.

Stabiliteit en variabiliteit

De mate waarin het systeem geneigd is om in een bepaalde attractor te blijven wordt binnen de CST de *stabiliteit* van het systeem genoemd (Thelen & Smith, 1998). Externe verstoringen, ook wel perturbaties genoemd, kunnen ervoor zorgen dat het systeem uit zijn attractor komt. Er ontstaat dan een nieuwe situatie met daardoor de mogelijkheid om nieuw gedrag aan te bieden en nieuwe, andere reacties uit te lokken. Op deze manier kan een andere attractor (lees 'gedrag') ontstaan. Of dit gebeurt hangt af van de kracht van de perturbaties en de sterkte van de attractor. Hoe dieper de attractor is hoe meer energie in het systeem gestopt moet worden om hier weer uit te komen. Te weinig perturbatie kan ertoe leiden dat het systeem wel heen en weer beweegt in de attractor, maar daarna weer stilvalt. Hierdoor lijkt het van een afstand alsof er niks gebeurd is. Een attractor kan er van een afstand uitzien als een stabiele eigenschap van het systeem, iets dat voorgeprogrammeerd is in de genen of dat zich bevindt in de hersenen en daardoor vaststaand is. Deze stabiliteit is echter bedrieglijk want het systeem is, ook als het zich in een attractor bevindt, voortdurend in beweging. Dit geeft het systeem de mogelijkheid zich aan te passen wanneer de omstandigheden zich daartoe lenen.

Er zijn ook attractors die uitermate instabiel zijn, waardoor ze nauwelijks als attractor worden waargenomen. Een voorbeeld is dat in het beginstadium van het ontstaan van een nieuw gedragspatroon, de stabiliteit van dat patroon nog ver te zoeken is en dat er slechts korte momenten zijn waarop het nieuwe gedrag zichtbaar is. Het doel van de interventie is dan om de omstandigheden zo te creëren dat het systeem meermalen wordt uitgenodigd om dit nieuwe gedrag te laten zien. Het creëren van een attractor kost tijd. Dit betekent dat in het ‘ondergrondse wortelstelsel’ al langzaam een nieuwe attractor aan het ontstaan is, terwijl aan de oppervlakte de indruk ontstaat dat er al die tijd niets gebeurt, tot ‘ineens’ het nieuwe gedrag zichtbaar is. De fase voorafgaand aan het verschijnen van nieuw gedrag is de transitie op weg ernaartoe.

Naast stabiliteit speelt ook de variabiliteit van een systeem, het kunnen aanpassen aan veranderingen, een belangrijke rol in adaptiviteit. Zoals we net gezien hebben, verstaan we onder stabiliteit ‘de toestand van het hele systeem gecombineerd met de weerstand die het systeem heeft tegen verandering’. Fluctuaties brengen het systeem in beweging en vormen de bron voor nieuwe gedragingen (dit kunnen gewenste of ongewenste gedragingen zijn in de ogen van de toeschouwer). Er kunnen hierdoor meer of minder variatiemogelijkheden ontstaan om te reageren op een bepaalde situatie. We spreken daarom niet over gedrag als *eigenschap* van een persoon, maar als een vorm van aanpassing van het systeem op aanwezige omgevingsfactoren.

Tijd Feedback

Een belangrijke grootheid binnen de CST is ‘tijd’. We hebben al gezien dat tijd een belangrijke rol speelt in de processen die bestudeerd worden. Vroegere gebeurtenissen hebben hun effect in het heden. Dit geldt zeker voor biologische systemen zoals dieren en mensen. Bij elk proces waarbij de uitkomst de nieuwe input vormt voor het volgende proces hebben we te maken met feedback. We noemen dit proces een iteratief proces. Feedback is al even ter sprake gekomen bij de algemene systeemtheorie waar we het evenwicht besproken hebben van een systeem. Maar feedback heeft ook te maken met de factor tijd. Er zijn twee soorten van feedback, positieve en negatieve feedback. Onder positieve feedback verstaan we het *zelfversterkende* van het gedrag. Een actie waarvan de uitkomst zich een volgende keer herhaalt. Negatieve feedback betekent het *uitdoven* van het gedrag of het ontstaan van een evenwicht. De woorden ‘positief’ en ‘negatief’ hebben hier dus geen normatieve waarden in de zin van ‘goed’ of ‘fout’. Negatieve feedback helpt om de stabiliteit van een systeem te begrijpen, positieve feedback gaat over de veranderingen en groei van een systeem (Hudson, 1999).

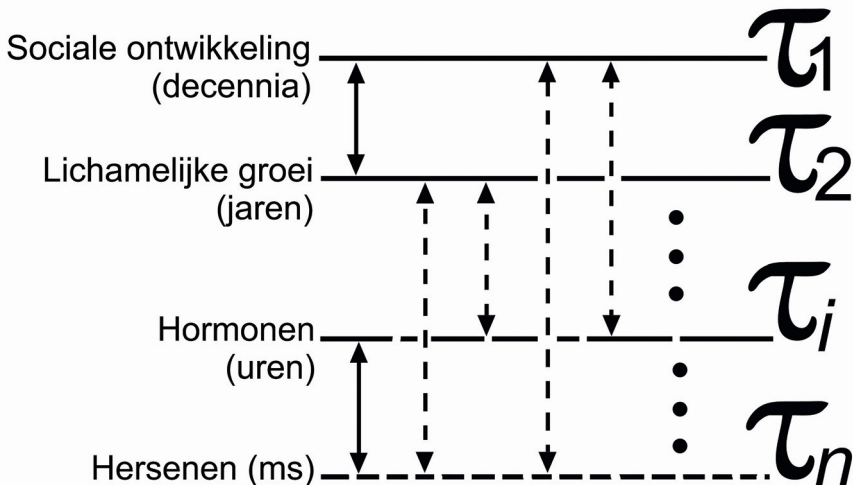
Geneste tijdschalen

We hebben al genoemd dat een systeem zoals de mens bestaat uit verschillende subsystemen, organen, hersenen, ledematen etc. De ontwikkeling van deze subsystemen vindt plaats op unieke tijdschalen. Een voorbeeld hiervan is te zien

in Afbeelding 1b.9 (zie ook het probabilistisch epigenetische model van Gottlieb in hoofdstuk 1a). Ieder subsysteem heeft een eigen snelheid waarmee het zich ontwikkelt en de subsystemen beïnvloeden elkaar wederzijds. De processen op deze tijdschalen variëren van heel langzaam tot heel snel. Processen die zich afspelen op een langere tijdschaal zijn bijvoorbeeld veranderingen in de genen. Reacties op dit niveau voltrekken zich over generaties heen. Processen op een heel korte tijdschaal zijn bijvoorbeeld neurologische activiteiten waarbij de reactiesnelheid uitgedrukt wordt in milliseconden. Sommige reacties zijn met het blote oog waarneembaar, voor anderen zijn technische hulpmiddelen nodig.

Een concreet voorbeeld is agressief gedrag. Op het niveau van de hersenen kan agressief gedrag ontstaan of worden waargenomen door (over)prikkeling van neurale netwerken en de reactiesnelheid is een kwestie van milliseconden. De invloed van hormonen speelt op een langere tijdschaal een rol in de mate van agressief gedrag, zo ook lichamelijke groei of het sociale milieu waarin iemand opgroeit. Al deze tijdschalen beïnvloeden elkaar wederzijds. Bijvoorbeeld de overprikkeling van de hersenen kan de afgifte van hormonen of neurotransmitters bevorderen, waardoor agressief gedrag toeneemt. Omgekeerd kan het toedienen van medicatie leiden tot een afname van de prikkelgevoeligheid of het juist versterken. Langdurige blootstelling aan agressief gedrag in de sociale omgeving kan de prikkelgevoeligheid voor agressie versterken en zelfs doorwerken in toekomstige generaties.

Afbeelding 1b.9 Voorbeeld van de Invloed van Geneste Tijdschalen op Agressief Gedrag

Noot. Illustratie bewerkt door W. de Muijnck, 2020.

Tijdschalen die elkaar beïnvloeden worden ook wel ‘geneste tijdschalen’ genoemd. Hierbij zijn snellere tijdschalen genest in langzamere, zie Afbeelding 1b.9. Dit zou men kunnen vergelijken met de Russische Matroesjka poppetjes, zie Afbeelding 1b.10. De poppetjes lijken op elkaar, maar zijn niet precies hetzelfde. Gedragingen, bewegingen of reacties op de ene tijdschaal, komen op een bepaalde manier overeen met reacties en gedragingen op een andere tijdschaal.

Afbeelding 1b.10 De Eerste Originele Matryoska uit 1892, Sergiev Posad Museum of Toys, Russia

Noot. Foto door RK812 (2000), Doll carved by Zvezdochkin, painted by Malyutin. Verkregen op 7 september 2020 van freeimages.com.

Fractalen of zelfgelijkenis

Een patroon dat zichtbaar is op diverse tijdschalen wordt ook wel ‘self-similarity’ of zelfgelijkenis genoemd (Thelen & Smith, 1998). Dit fenomeen noemen we *fractalen*. Een voorbeeld van een fractaal is een Romanesco broccoli. Deze heeft een specifieke structuur bestaande uit roosjes die aan een grote stam zitten. Een groot roosje blijkt weer te bestaan uit kleinere roosjes van dezelfde structuur, die vervolgens weer bestaan uit nog kleinere roosjes aan een kleiner stammetje, zie Afbeelding 1b.11. Fractalen zie je ook bij bomen, elke vertakking lijkt weer op de boom met zijstammen en takken. De schaal waarop dit gebeurt, heeft steeds dezelfde verhouding. Wij maken expliciet gebruik van dit fenomeen. Door het patroon te veranderen op het niveau van beweging, het niveau waarop we door middel van de hulpgever invloed hebben kan het patroon op andere gebieden ook mee veranderen.

Afbeelding 1b.11 Romanesco

Noot. Foto van een Romanesco door Johan Bolhuis, verkregen op 7 september 2020 van [freemages.com](https://www.freemages.com).

Transactie en interactie

In complexe systeemtheorie wordt het belang van het kijken naar het systeem als geheel onderstreept. Het was Von Bertalanffy (1972) die stelde dat een systeem alleen gekend kan worden door de onderlinge *relaties* van de elementen van het systeem te bestuderen en niet zozeer door de elementen zelf. Dit laatste staat bekend als reductionisme. Het reductionisme stelt dat een systeem gekend wordt door het te ontleden in steeds kleinere elementen. Deze gedachte had niet alleen postgevat in de chemie en de natuurkunde, maar ook in de psychologie en de biologie. Men veronderstelde dat men ontwikkelingsprocessen kon achterhalen door de mens in kleinere onderdelen op te splitsen. Von Bertalanffy maakte duidelijk dat kennis van de structuur van de moleculen niet verklaart waarom een mens of een dier zich op een bepaalde manier gedraagt¹⁴. Het gedrag van levende en niet-levende systemen is niet te verklaren uit de optelsom van de losse elementen, maar is het gevolg van de voortdurende interactie tussen de elementen en dus het gevolg van zelforganisatie.

¹⁴ De verklaring waarom een vierkant blokje wel of niet door een rond gat past, levert op het niveau van de moleculen geen wezenlijke bijdrage aan de verklaring.

De belangrijke vraag die zich dan aandient is hoe we ‘interactie’ in een zich over de tijd ontwikkelend systeem moeten begrijpen. De term interactie verwijst naar wederzijdse beïnvloeding. Wederzijdse beïnvloeding kan zich een keer in de tijd voordoen en dan noemen we dat interactie, maar als er over de tijd voortdurend wederzijdse beïnvloeding plaatsvindt noemen we dat transactie en ontstaat er een geheel andere situatie. Deze vorm van beïnvloeding werd voor het eerst beschreven door Sameroff en Chandler (1975, zie ook Sameroff & MacKenzie, 2003). Om het onderscheid tussen beide vormen van beïnvloeding te verduidelijken maken we gebruik van een concreet voorbeeld.

Stel een identieke tweeling wordt na de geboorte van elkaar gescheiden. Kind A komt in een gezin waar de verzorgers vooral *tegen* het kind spreken. Kind B komt in een situatie waar de verzorgers vooral *met* het kind spreken. De kans is groot dat de taal- en sociale ontwikkeling van Kind A vertraagt verloopt ten opzichte van dat van Kind B en dat er op 7-jarige leeftijd grote verschillen zijn qua ontwikkeling tussen de twee kinderen. In termen van wetenschappelijk onderzoek is er sprake van interactie tussen de kinderen en hun omgeving. In dit type onderzoek wordt de Ausgangssituatie in kaart gebracht en wordt de ontwikkeling die het kind doorgemaakt heeft toegeschreven aan de verschillen tussen de gezinnen. Als onderzoek op deze wijze wederzijdse beïnvloeding in kaart probeert te brengen dan wordt dat interactie genoemd. Het is echter niet noodzakelijk dat Kind A een ontwikkelingsachterstand oploopt, dat hangt van meer zaken af. Daarvoor moeten we naar een verfijndere vorm van interactie kijken, namelijk transactie.

Stel dat we het ontwikkelingsproces van deze zelfde identieke tweeling gaan volgen over de tijd. Kind A groeit op in het gezin waar niet zozeer *met* maar *tegen* het kind wordt gesproken. Dit kan ertoe leiden dat Kind A aanvankelijk een beperktere woordenschat ontwikkelt, het moeilijk vindt om een gesprek te beginnen en het daardoor moeilijk vindt om met leeftijdsgenoten om te gaan. Dan is het verloop van de ontwikkeling gelijk aan die van de eerste beschrijving. Kind A is na twee jaar nogal teruggetrokken en heeft een beperkte woordenschat. Op 2-jarige leeftijd gaat Kind A echter naar de peuterspeelzaal en ontmoet daar spraakzame en sociaal goed ontwikkelde kinderen, bovendien werken er peuterleidsters die het spreken van Kind A aanmoedigen. Dit kan voldoende zijn om een positieve taalontwikkeling op gang te brengen. De grootouders van Kind A merken dat hun kleindochter beter gaat praten en dit motiveert hen om meer met hun kleinkind te praten zodat ook van die kant de taalontwikkeling en de socialemotionele ontwikkeling positief gestimuleerd wordt. Ten slotte kan deze ontwikkeling een weerslag hebben op de ouders die vervolgens ook de wijze waarop ze hun kind talig benaderen aanpassen aan het veranderde gedrag van hun kind door met het kind te gaan praten. Het kan dus goed zijn dat er dan op 7-jarige leeftijd geen verschil meer is tussen de ontwikkeling van Kind A en Kind B. Dit voorbeeld laat zien dat er in de psychologie en sociale wetenschappen nooit eenvoudige oorzaak-gevolg relaties zijn. Er zijn hooguit correlaties, waarbij de kans op een problematische ontwikkeling bij

Kind A groter is dan bij Kind B. Er is geen natuurwet die stelt dat dit altijd het geval is. Vandaar dat er in psychologisch onderzoek altijd een geringe hoeveelheid verklaarde variantie wordt gevonden.

Uit deze beschrijving van het ontwikkelingsverloop kunnen we afleiden dat elke nieuwe situatie weer een nieuwe interactie ontlokt en dat wordt transactie genoemd. Aangezien we niet weten welke invloeden er op een ontwikkelend individu zullen gaan plaatsvinden, is het onmogelijk om de ontwikkeling van een individu uit louter de beginsituatie te voorspellen. Om die reden beschrijft het woord *transactie* veel beter de ontwikkelende relatie tussen het individu en de omgeving dan het woord *interactie*. Interactie heeft daarmee een statische betekenis terwijl transactie naar een dynamische ontwikkeling verwijst. De factor tijd is in het transactionele model de motor van de ontwikkeling. Wij gebruiken om deze reden in het vervolg van ons onderzoek liever het begrip transactie dan interactie.

Conclusie

De lezer zou zich aan het eind van het hoofdstuk gekomen kunnen afvragen wat het belang is van al deze abstracte en veelal wiskundige benadering voor een vak als orthopedagogiek of een hulpverleningsmethode. De reden is dat het werken met voorspellingen omtrent de ontwikkeling van gedrag niet in overeenstemming is met de werkelijkheid van het leven. Er zijn eigenlijk maar heel weinig lineaire relaties bekend in de werkelijke wereld, de meeste veranderingen zijn complex of niet-lineair van aard. De reden om toch met lineaire relaties te werken is vooral ingegeven omdat het gemakkelijk is. Lange tijd is niet-lineariteit en complexiteit ook door wetenschappers niet begrepen. Dankzij de huidige computermodellen kunnen we nu op een grafische en beeldende manier het patroon van complexe relaties duidelijk en inzichtelijk maken (Sardar & Abrams, 2016).

Wanneer we dit vertalen naar gedrag dan kunnen we stellen dat verandering van een bepaald gedrag niet langs een recht gebaand pad verloopt. De mens is een complex systeem en we ontwikkelen ons volgens een complex patroon omdat ons 'ik' in het hier-en-nu steeds bepaald wordt door het vorige moment. Wij dragen zagezegd onze geschiedenis in ons mee. Daarnaast staan we voortdurend in interactie met onze omgeving waarin tal van variabelen ons gedrag en handelen beïnvloeden, soms zelfs zonder dat we er weet van hebben. Een ogenschijnlijk en onbeduidend voorval kan een reeks van gebeurtenissen veroorzaken zonder dat op voorhand de afloop bekend is¹⁵. Wanneer we het 'butterfly-effect' vertalen naar de hulpverlening dan kan dit betekenen

15 Een prachtig voorbeeld hiervan is de roman van Vonne van der Meer, *Ik verbind u door*, uit 2004. Een lichte wrevel in het echtelijk bed in de ochtend leidt tot een aaneenschakeling van gebeurtenissen dat via de ene partner een dode als gevolg heeft en via de andere partner leidt tot het redden van een kind van de dood in Afghanistan.

dat niet elke grote interventie leidt tot verregaande veranderingen en omgekeerd, dat kleine momenten daarentegen tot grote veranderingen kunnen leiden.

Het is naïef om te bedenken dat we met eenvoudige oorzaak-gevolg relaties het gedrag naar onze hand kunnen zetten. Soms lijkt het er wel op. Een kind een tik op de vingers geven omdat het naar de koekjes op tafel graait, leidt direct tot het stoppen van het gedrag. Op de lange termijn kunnen we echter niet voorspellen waartoe straffen en belonen bij dit specifieke kind in deze context met deze opvoeders toe gaat leiden. Een kind zichzelf in slaap laten huilen, leidt uiteindelijk wel tot het stoppen van huilen, maar we kunnen niet voorspellen wat dit betekent voor de hechtingsrelatie met de ouder. Is de ouder voor het kind beschikbaar en veilig? Omgekeerd weten we ook niet wat het voor de ouder op de lange termijn betekent als die elke avond uren bezig is om de huilende baby rustig in slaap te krijgen. Dit soort overwegingen zou ons kunnen helpen om wat bescheidener te zijn in onze verwachtingen wanneer we adviezen geven.

De lezer zou somber kunnen worden van deze bespiegeling, want wat kunnen we dan nog als orthopedagoog of opvoeder als we niet kunnen voorspellen wat de invloed is van onze interventie of opvoeding. Welke ingang hebben we dan nog om gedrag te veranderen? De hoopvolle kant van de complexe systeemtheorie is dat opvoeders of behandelaars niet verantwoordelijk zijn voor het creëren van complex gedrag. De mens als systeem is in staat tot zelforganisatie, waardoor complex gedrag kan emergeren uit eenvoudige basisregels. De uitnodiging aan de opvoeders en behandelaars is om de basisregels aan te reiken waardoor complexere vormen van gedrag 'vanzelf' kunnen ontstaan. Het oefenen van die basisregels gebeurt altijd in relatie tot de ander, de opvoeder. Daarom zullen we in hoofdstuk 1c uitgebreid ingaan op het relationele aspect van ontwikkeling waarbij de vroege ouder-kind interactie centraal zal staan.

1C Relationeel ontwikkelingsperspectief

Inleiding	79
Bio-ecologisch model	80
Het Proces-Persoon-Context-Tijd model	81
Van theoretisch model naar toepassing	83
Samenvatting	84
Gehechtheidstheorie	84
Ontstaan gehechtheidstheorie	85
Ethologische basis van hechting	86
Kwaliteit van de gehechtheidsrelatie	87
Ontwikkeling van het Zelf	90
Gewaarszijn van een ontluikend zelf	92
Gewaarszijn van een geheel-zelf	93
Gewaarszijn van een geheel-zelf-met-de-ander	96
Gewaarszijn van het intersubjectief zelf	97
Affect attunement	99
Begripsbepaling	101
Sensitief en responsief oudergedrag	104

De 3-jarige Joey ziet Marja naar de kapstok lopen. Schreeuwend loopt hij op haar af en trekt aan haar jas. 'Niet doen Joey, ik moet weg'. Joey barst in tranen uit. Terwijl Marja het huis verlaat snikt Joey nog na. Even later komt Dennis de gang in omdat ook hij weg moet. Joey die nog bij de voordeur staat en inmiddels gestopt is met huilen volgt zijn vader met zijn blik. Dennis pakt zijn jas van de kapstok en zegt, 'Oma komt zo'. Maar Joey kijkt niet naar zijn vader, hij keert zich om en banjert de kamer in. Hij klimt in de vensterbank en in de verte ziet hij oma al aankomen fietsen. Joey zwaait uitbundig naar haar en als zij hem ziet en terugzwaait verschijnt er een lach om zijn mond. Hij dribbelt naar de voordeur en roept nog voor ze binnen is: 'Oma, spelletje doen?' Oma antwoordt: 'Goed hoor.' Met een kopje thee en wat koekjes vermaken ze zich opperbest. Joey babbelt honderduit tijdens een spelletje. Een uur later komt Marja thuis en roept vanuit de gang: 'Hallo daar ben ik weer!' Als ze Joey wil begroeten, duwt hij haar eerst boos van zich af en kort daarna trekt hij Marja stevig aan haar trui. Tegen de avond komt Dennis enigszins aangeschoten en drijfnat thuis. 'Hallo allemaal!', roept hij. Joey die nog met een spelletje bezig is, kijkt niet op of om.

Inleiding

In het leven van Joey zien we dat de relaties die hij heeft met zijn ouders en oma verschillende vormen hebben en dat in elke relatie andere gedragingen van Joey naar voren komen. In contact met zijn moeder laat Joey met regelmaat boosheid zien, terwijl Joey in het contact met vader zich onverschillig opstelt en hij bij oma juist honderduit praat. Kunnen we nu zeggen dat Joey boos, gesloten of open is? Dat is blijkbaar dus afhankelijk van de context waarin Joey zich bevindt. De ene persoon roept bij hem ander gedrag op dan de ander. Bovendien speelt de geschiedenis van Joey en de ervaringen met zijn opvoeders een rol. Elk aspect heeft zijn eigen invloed op de ontwikkeling van Joey.

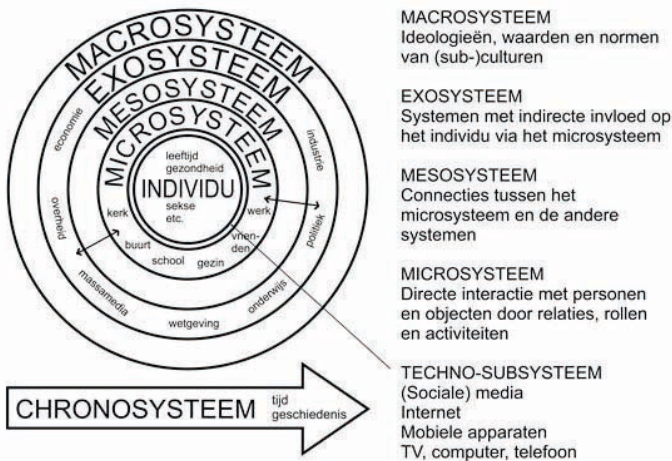
We zullen in dit hoofdstuk stilstaan bij het relationele aspect van ontwikkeling. Daarmee bedoelen we de relatie die een persoon heeft met de fysieke context zoals huis, wijk, straat, alsook zijn levensgeschiedenis en de relaties met de mensen in de directe omgeving. Het bio-ecologisch model van Bronfenbrenner is onze leidraad om de verschillende contexten in een model onder te brengen. Het belang van menselijke relaties voor de algehele ontwikkeling bespreken we aan de hand van de gehechtheidstheorie. Daarna zoomen we in op de kant van de baby en de mogelijkheden die een baby heeft om zowel contact met de ander te maken alsook om zich te ontwikkelen tot een individu, een zelf. Ten slotte, bespreken we aan het eind van dit hoofdstuk op welke manier de relationele ontwikkeling samenhangt met beweging.

Bio-ecologisch model

In 1979 ontwikkelde Bronfenbrenner een model voor ontwikkeling waarin de context van de persoon-in-ontwikkeling een prominente plaats kreeg. Deze nadrukkelijke focus op de context kwam destijds voort als een reactie op de experimentele onderzoekdesigns waarin ontwikkeling vooral werd bestudeerd in laboratoria. Bronfenbrenner was van mening dat ontwikkeling diende te worden onderzocht in de dagelijkse omgeving van het kind en zijn ouders. Die context werd omschreven als een systeem van geneste omgevingen, waarbij de binnenste omgeving het microsysteem wordt genoemd, dan volgt het mesosysteem, het exosysteem en ten slotte het macrosysteem, zie Afbeelding 1c.1. Het microsysteem verwijst naar de omgeving waarin interacties plaatsvinden tussen de persoon en belangrijke anderen (ouders/opvoeders, broertjes, zusjes, vrienden, familie).

Afbeelding 1c.1 Bio-ecologisch Model van Bronfenbrenner uit 2006

Bronfenbrenners bioecologische model van menselijke ontwikkeling

Noot. Illustratie bewerkt door W. de Muijnck, 2020.

Een belangrijk bijkomend effect van het succes van dit model was dat de dagelijkse omgeving inderdaad meer werd bestudeerd, maar dat tegelijkertijd de *ontwikkeling van de persoon* uit de aandacht van de onderzoekers verdween. In 2006 verscheen daarom een aangepaste versie van het oorspronkelijk ecologische model, namelijk het *bio-ecologisch model*, waarin het *ontwikkelingsproces van de persoon* weer terug in het centrum van de aandacht kwam, namelijk in de context en in de *tijd* waarin de persoon zich bevindt (Bronfenbrenner & Morris, 2006). Bronfenbrenner gaf de factor tijd een prominente plaats door het zogenoemde chronosysteem toe te voegen.

Het bio-ecologisch model bestaat uit vier dimensies: proces, persoon, context en tijd, met als doel de dynamische en menselijke ontwikkeling te conceptualiseren voor zowel wetenschappelijk onderzoek als voor toepassingen in de praktijk van de hulpverlening (Lerner et al., 2002). Volgens Bronfenbrenner is werkelijke kennis van het verloop van de menselijke ontwikkeling pas mogelijk als alle vier de componenten van het model deel uitmaken van het onderzoek en de toepassing ervan in de praktijk. Daarnaast is volgens het model geen enkel organisatieniveau dominant in het systeem. De biologische eigenschappen van een persoon, waarvan de genen een onderdeel zijn, zijn niet invloedrijker dan bijvoorbeeld de omgeving. Alle variabelen van elk niveau in het model zijn onderling afhankelijk. Daarom dienen de dynamische *relaties* bestudeerd te worden tussen al deze componenten, oftewel de *transacties*, zie hoofdstuk 1b voor een uitleg van deze begrippen.

In het bio-ecologisch model wordt ontwikkeling beschreven als de balans tussen continuïteit en verandering. Beiden zijn nodig om de ontwikkeling op gang te houden. Deze begrippen bevatten op voorhand geen waardeoordeel. Het gaat om het vinden van de juiste balans tussen continuïteit en verandering, passend bij die persoon, in die context en in een gegeven tijd. We zullen een en ander toelichten in de volgende paragraaf.

Het Proces-Persoon-Context-Tijd model

Het bio-ecologisch model bevat vier dimensies. Ze worden hieronder toegelicht.

(1) Het ontwikkelings*proces*, de dynamische en wederkerige interacties van de persoon met de omgeving, die ook wel proximale processen genoemd worden. Proximaal betekent hier: dicht bij de persoon, in tegenstelling tot distaal, dat juist ver van de persoon vandaan betekent. Uitgangspunt van het model is dat deze processen gezien worden als de motor van de menselijke ontwikkeling. Ouders maken deel uit van die proximale processen, zij zijn de personen die het meest nabij zijn, zeker in de heel vroege kindertijd.

Deze proximale processen omvatten alle dagelijkse bezigheden en activiteiten binnen de ouder-kind relatie zoals voeden, verzorgen, spelen enzovoorts. Volgens Bronfenbrenner is de manier *waarop* dit gedaan wordt van belang. Stimuleert deze manier de ontwikkeling of niet? Dit hangt af van hoe de ouder varieert of continuïteit biedt op verschillende onderdelen. Hoe lang duurt een spel of de voeding? Hoe complex is het spel dat gedaan wordt? Hoe vaak is de ouder in interactie met het kind? Hoe ziet de ruimte eruit waarbinnen het contact zich afspeelt. Wat is de fysieke en emotionele afstand tussen het kind en de ouder? Al deze factoren bepalen mede of de ontwikkeling van een kind gefaciliteerd of bemoeilijkt wordt. Wanneer we kijken naar de ruimte bijvoorbeeld, dan kunnen we zeggen dat een afgebakende ruimte zoals een box, een wieg, of een kleed om op te spelen voor een jong kind en diens ouder helpend is om contact te maken.

Terwijl een kind dat kan kruipen de ruimte nodig heeft om te exploreren en te spelen met de ouder zoals bij het overrollen van een bal. Bij het bestuderen van de ouder-kind interactie kan dus gekeken worden of variabelen zoals afstand, ruimte en tijdsduur passend zijn gemaakt bij de leeftijd en het niveau van het kind.

(2) Onder *persoon* wordt verstaan een persoon met een individueel repertoire aan biologische, cognitieve, emotionele eigenschappen en gedragingen. De persoon die centraal staat in het model is het jonge kind tot aan de adolescentie. We kunnen de mate van continuïteit en verandering toepassen op de persoon en de verschillende niveaus. Op microniveau bestuderen we de veranderingsprocessen *in* de persoon zelf. Zo kunnen we bijvoorbeeld onderzoeken hoe de cognitieve en sociale ontwikkeling van een jongere er op school of in de thuissituatie uitziet. Op mesoniveau wordt ontwikkeling gezien over de hele levensloop van een persoon, hoe was een jongere als baby en hoe ontwikkelde hij zich tot een 15-jarige adolescent die hij nu is? Processen van stabiliteit en verandering binnen en over generaties betreffen het macroniveau. Hierbij kunnen we denken aan het feit dat een jongere al de derde persoon in de generatie is van moeders kant die een tijd niet bij de biologische ouders heeft gewoond.

Met de conceptualisering van *persoon* worden ook aspecten bedoeld die de interacties met de verzorgers faciliteren of niet. Bijvoorbeeld de kennis, vaardigheden en ervaring van de ouders in het contact met het kind spelen een belangrijke rol. Is het kind de oudste in het gezin, zijn de ouders ervaren en bekwame opvoeders of hebben ze ondersteuning nodig? Daarnaast spelen ook kenmerken van het kind een rol in de mate of ze uitnodigende reacties van verzorgers uitlokken of juist bemoeilijken. Bij dit laatste kunnen we denken aan huilbaby's of kinderen met een lichamelijke handicap zoals blindheid of doofheid, waardoor het voor de ouders moeilijker kan zijn om contact te maken (Lerner et al., 2002). Ouders zullen moeten zoeken hoe ze dat het beste kunnen doen; dat is niet vanzelfsprekend. Het zijn de wederzijdse vaardigheden in de relatie die maken of het contact gemakkelijk of moeizaam verloopt.

(3) De *context* van de menselijke ontwikkeling wordt uitgebeeld als geneste omgevingen rond de persoon. De binnenste cirkel van de geneste omgevingen is het *microsysteem*. In deze context bevinden zich alle microsystemen waarbinnen een persoon zich beweegt. Allereerst het gezin en de familie, maar ook de school, de vriendengroepjes of de sportclub.

Dan volgt het *mesosysteem*, hier wordt gekeken naar de interacties tussen de verschillende systemen. Heeft de school contact met de ouders bijvoorbeeld en weten de ouders wie de vriendjes van hun kinderen zijn. Maar ook de wijk of buurt waarin het kind woont en de religieuze of politieke setting spelen op dit niveau een rol.

De kring daaromheen is het *exosysteem*. Het kind zelf maakt geen deel uit van dit systeem, maar wordt hier wel door beïnvloed. Het gaat hier om zaken zoals het werk van de ouders. Hebben ze het naar hun zin of nemen ze de stress van het werk mee naar huis? Maar ook de beslissingen van de lokale overheid of de aanwezigheid van industrie of natuur kunnen hieronder gerekend worden.

De laatste omgeving is het *macrosysteem*, met hierin maatschappelijke normen en waarden, wetten en regels, politieke beslissingen op het niveau van het land. In de ene samenleving staat individualisme centraal, terwijl in de andere samenleving het belang van de gemeenschap boven die van het individu wordt geplaatst. In China was de een-kind politiek van kracht, terwijl in andere landen grote gezinnen normaal zijn. Dit heeft uiteraard consequenties voor de wijze waarop een kind gestimuleerd wordt zich te ontwikkelen. Context is meer dan alleen de sociale omgeving waarin iemand zich bevindt. Het gaat ook over de fysieke ruimte waarin de interacties plaatsvinden zoals de inrichting van het huis, of de wijk en de plaats waarin het kind opgroeit.

(4) De *tijd* (het *chronosysteem*) is zowel de ontogenetische tijd, de tijd van geboorte tot dood, als ook de 'familie' tijd, namelijk de plaats binnen generaties in een familie¹⁶ en de historische tijd, de ontwikkelingen in de maatschappij die zich afspelen tijdens het leven van een persoon (Lerner et al., 2002). Tijd op microniveau verwijst naar dat wat er elk moment, van seconde tot seconde, tijdens de interactie van het kind en de opvoeder verandert dan wel gelijk blijft. Een video-opname van een interactie van een kind met de ouder kan hierin inzicht geven. In zo'n interactie zou men bijvoorbeeld kunnen zien dat ouder en kind elkaar niet laten uitpraten, waardoor hun gesprek escaleert tot een ruzie. Mesotijd gaat over de terugkerende regelmaat waarmee deze episodes plaatsvinden van dagelijks tot wekelijks. Bijvoorbeeld hoe vaak is er ruzie tussen het kind en de ouder? Macrotijd is vooral de weerspiegeling van de veranderingen en gebeurtenissen in de maatschappij zowel binnen generaties als tussen generaties. Ruzie maken kan bijvoorbeeld onderdeel zijn van de wijze waarop men al generaties lang gewend is om te interacteren met elkaar.

Van theoretisch model naar toepassing

We hebben in het voorgaande gezien dat er op verschillende manieren naar ontwikkeling gekeken kan worden. Het perspectief kan liggen op een van de systemen zoals het microsysteem en daarbinnen kan gekeken worden naar het proces, de persoon, de context en de tijd. Omgekeerd kan het perspectief ook op een van de vier aspecten liggen zoals in het voorbeeld van de tijd en vervolgens kan er gekeken worden op welke manier tijd een rol speelt op micro-, meso-, exo-, en macroniveau. Door op deze manier

16 In het boek *Het zwijgen van Maria Zachea*, van Judith Koelemeijer (2008) wordt prachtig beschreven wat de invloed is van de plaats in het gezin op ieders ontwikkeling. In dit gezin van twaalf kinderen, geboren tussen 1934 en 1953, heeft ieder zijn eigen verhaal over het gezin, diens opvoeding, het contact met vader en moeder en geven daarbij een indruk van de tijd waarin zij toen leefden.

naar ontwikkeling te kijken, wordt duidelijk dat ontwikkeling niet aan één dimensie is af te meten, maar multidimensionaal is en niet bepaald wordt door één variabele. De vraag die zich nu aandient is hoe dit model concreet kan worden gebruikt in de praktijk van de hulpverlening. Wat kan uit dit model afgeleid worden en toepasbaar gemaakt worden?

Een mogelijk praktische uitwerking is om op microniveau de relaties en interacties tussen Joey en zijn nabije familieleden te onderzoeken op variabelen zoals activiteit, ruimte en tijd. Hoeveel tijd brengt Joey door met zijn vader, moeder of oma? Wat onderneemt hij zoal met hen? Hoe ziet het huis van Joey eruit? Is er ruimte om binnen te spelen, is er een tuin en kun je op straat spelen? Daarnaast kan er onderzocht worden hoe op mesoniveau de verschillende microsystemen in het leven van Joey met elkaar interacteren. Heeft Joey vriendjes en komen die wel eens thuis spelen of gaat Joey bij anderen spelen? Zijn er nog andere familieleden of kennissen waar Joey over de vloer komt en hoe liggen de verhoudingen in de bredere familiekring? Hebben zijn ouders contact met de leerkrachten van school?

De variabelen zijn in zichzelf niet normatief. Er is geen absolute norm die een bepaalde frequentie of activiteit vereist. Het model wil handreikingen geven ten aanzien van de aspecten waarnaar gekeken kan worden. Het zet de persoon in de context van zijn hele omgeving. Vervolgens kan ook met de variabelen 'gespeeld' worden, om te zoeken naar een gepaste frequentie, intensiteit en afstand die ontwikkeling stimuleert op dat moment, voor die jongere, in die context.

Samenvatting

Het bio-ecologisch model biedt een kader waarbinnen op verschillende manieren naar ontwikkeling gekeken kan worden. De meerwaarde van dit model is het perspectief dat geboden wordt op ontwikkeling, namelijk de *relaties* die een persoon met zijn omgeving op kleine en grote schaal heeft en de verhouding tussen continuïteit en verandering. Wat nog aan het zicht ontbreekt in dit model is *hoe* de interactie van een relatie eruitziet. We weten dat Bronfenbrenner die interacties en relaties de motor van de ontwikkeling heeft genoemd. We hebben ook de verschillende variabelen genoemd waarmee naar relaties gekeken kan worden. De daadwerkelijke interactie die tussen ouder en kind plaatsvindt blijft echter nog onzichtbaar. We zullen daarom in het resterende deel van dit hoofdstuk ingaan op het inhoudelijke aspect van de relatie, namelijk het contact tussen de opvoeder en het kind, hetgeen door Bronfenbrenner onder de proximale processen valt.

Gehechtheidstheorie

We zijn dit hoofdstuk begonnen met een moment uit het leven Joey, zijn ouders en oma. Men zou uit de beschrijving kunnen opmaken dat de relatie van Joey met zijn vader en moeder op zijn minst ongemakkelijk is. Zijn vader wijst hij af of negeert hij

en zijn moeder wordt op het ene moment weggeduwd, terwijl Joey haar het volgende moment juist opzoekt. De relatie met zijn oma lijkt daarentegen plezierig en ontspannen te verlopen. Op basis van deze beschrijvingen is niet op te maken waar de verschillen in deze relaties mee te maken hebben. Is het een toevallige en eenmalige observatie of zijn dit voorbeelden van patronen die ook op andere momenten zichtbaar zijn tussen Joey met zijn ouders en oma? Om een antwoord daarop te formuleren zullen we ons de komende paragrafen verdiepen in patronen die in de interactie tussen ouders en kinderen kunnen ontstaan en de invloed ervan op de ontwikkeling van het kind. We zullen dit achtereenvolgens doen aan de hand van de gehechtheidstheorie en de ontwikkeling van het *zelf* in relatie tot de *ander*, waarbij we de focus leggen op de ontwikkeling van de baby in relatie met de opvoeder.

Ontstaan gehechtheidstheorie

De belangrijkste en vrijwel onomstreden verklaring voor problemen in de ontwikkeling van intermenselijke relaties is de gehechtheidstheorie van de Britse psychiater John Bowlby (1969). Dit is voor een belangrijk deel gebaseerd op de principes van de ethologie waarover straks meer¹⁷. De veronderstelling is dat mensen en dieren een evolutionair belang hebben bij de ontwikkeling van hechtingsgedrag. Als ouders immers niet voor jongeren zorgen, dan is kans op overleving zeer gering. Dit is met name het geval bij de mensapen en daarmee ook de mensensoort, omdat hun pasgeborenen vele jaren afhankelijk zijn van de zorg voor voeding en bescherming van volwassenen.

Hoewel fysieke verzorging weliswaar een noodzakelijke voorwaarde is voor overleving bleek in de jaren '40 en '50 van de vorige eeuw dat een liefdevolle en sensitieve bejegening door de ouders of verzorgers net zo belangrijk te zijn om te overleven. In 1952 publiceerde Bowlby op verzoek van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) zijn rapport over moederlijke verzorging en geestelijke gezondheid. Het was de weerslag van een groot aantal studies uitgevoerd door artsen, psychiaters en psychologen (Van der Horst & Van der Veer, 2008). De conclusie van Bowlby was dat baby's en jonge kinderen die geruime tijd moeten leven zonder de liefdevolle nabijheid van hun moeder of de permante vervanger van de moeder en dit overleven, vrijwel allemaal afwijkende gedragingen ontwikkelen (Bowlby, 1952). Lowrey (1940) presenteerde reeds in 1940

17 Bowlby's theorie is naast de ethologie mede gebaseerd op de cybernetica van Von Bertalanffy (1972); zie ook Bretherton, (1992), een voorloper van complexe systeemtheorie. Ook Sroufe (2005, p. 350) maakt duidelijk dat Bowlby's theorie grote verwantschap vertoonde met systeemtheorie: "It may not be as widely known that Bowlby also proposed a particular viewpoint on development. This was a non-linear, transactional model, akin to various systems perspectives (e.g., Fogel, 1993) and to Gottlieb's (1971) concept of probabilistic epigenesis. Bowlby's viewpoint is most succinctly summarized by a quotation from the second volume, where he says that the developmental pathway chosen ". . . turns at each and every stage of the journey on an interaction between the organism as it has developed up to that moment and the environment in which it then finds itself" (Bowlby, 1973, p. 412). In this viewpoint, it is not only presumed that both history and present circumstances are important, but also that established patterns of adaptation may be transformed by new experiences while, at the same time, new experiences are framed by, interpreted within, and even in part created by prior history of adaptation. Bowlby's was a dynamic view of development".

een indrukwekkende lijst met type gedragingen die getuigen van de gevolgen van een ongezonde ontwikkeling als gevolg van opname in weeshuis, opvanghuis, ziekenhuis of thuissituatie waar geen liefdevolle verzorging plaatsvindt. Hij noemt vijandige agressie, driftbuien (vaak met uitzonderlijk geweld), bedplassen, spraakstoornissen waaronder mutisme, aandachttrekkend gedrag, verlegenheid en gevoeligheid, eetproblemen, koppigheid en negativisme, egoïsme, duimzuigen, overmatig huilen, sterk aanhankelijk en afstotende genegenheid, overactiviteit, geslotenheid, onderdanigheid, moeilijkheden op school, aanpassing, slaapstoornissen, angst, vervuiling en seksspelletjes.

Reeds in zijn rapport van 1952 benadrukte Bowlby dat het fundament van een gezonde ontwikkeling gelegen is in een complexe, rijke en bevredigende relatie tussen het kind en de moeder of permanente verzorger. De nadelige effecten van een fysiek aanwezige moeder die onvoldoende in staat is om een warme, liefdevolle relatie met haar kind op te bouwen blijken over het algemeen minder groot dan de volledige afwezigheid van een liefdevolle verzorging. De gevolgen op de ontwikkeling van baby's en jonge kinderen die liefdeloos worden opgevangen, zijn nog altijd pijnlijk zichtbaar in opvang- en weeshuizen in China, Roemenië, Bulgarije, Rusland en de Oekraïne. Voorbeelden zijn te vinden op YouTube, zie bijvoorbeeld de documentaire uit 1995 'Secret Asia, The dying rooms' in China (Woods & Blewett, 2020).

Ethologische basis van hechting

De ethologie heeft een grote invloed gehad op Bowlby in zijn denken over hechting. Hij beschrijft dit proces in zijn boek *A secure base* (1988) dat de leidraad vormt voor deze paragraaf. Het rapport dat Bowlby in 1952 publiceerde was gebaseerd op observaties die gedaan zijn rondom moederlijke zorg en verwaarlozing, maar er was nog geen theoretisch kader om die observaties te duiden en te interpreteren. De heersende theorieën over de moeder-kind relatie waren gebaseerd op overleving van de menselijke soort dankzij ons instinct om te zorgen voor voeding en voortplanting. Volgens die theorieën is de hechte band die een kind met zijn moeder heeft gebaseerd op het feit dat zij de baby voorziet in voedsel en dat de baby van haar afhankelijk is. Veel van de observaties die gedaan werden in de studies over opgroeien zonder moeder konden echter niet in overeenstemming gebracht worden met deze theorieën. Want dan zou dat betekenen dat het voor een kind van twee jaar niet uitmaakt door wie het gevoed wordt en dit is duidelijk wel het geval. De ethologie bleek nog een andere invalshoek te hebben ten aanzien van overleving, namelijk dat voeding en voortplanting niet de enige noodzakelijke instincten zijn om te kunnen overleven.

Het was Konrad Lorenz (1950) die met zijn onderzoek naar het volgedrag van ganzen- en eendenkuikens Bowlby op het spoor zette dat voor overleving ook bescherming en veiligheid nodig zijn. De kuikens zijn voor hun voedsel niet afhankelijk van de moedergans of eend, want zij kunnen zelfstandig insecten vangen. Toch zien we een hechte band tussen de oudergans en haar kuikens, de jongen volgen haar waar ze

maar gaat. Waarop is die band dan gebaseerd? Is er een aangeboren ‘moederconcept’ aanwezig in de kuikens, waardoor ze direct ‘weten’ wie hun moeder is en dat dit hun band verklaart? Dankzij Lorenz weten we nu dat de kuikens, nadat ze uit het ei gekropen zijn, het eerste *bewegende* object dat ze zien volgen en vervolgens de nabijheid van dat object blijven zoeken.¹⁸

Bowlby werkte de gedachte over de aard van de hechte moeder-kind band verder uit en voegde aan de twee erkende instincten (voeding en voortplanting) een derde toe, namelijk het zoeken van *bescherming en veiligheid*. Zijn opvattingen werden ondersteund door de observaties van Harlow (1958) met resusaapjes. Deze aapjes verkozen in tijden van stress liever een zachte en warm aanvoelende surrogaatmoeder zonder voedsel dan een surrogaatmoeder van ijzerdraad met voedsel. Het zoeken naar veiligheid en bescherming uitte zich bij de ganzenkuikens in het vermogen om meebewogen te zijn¹⁹ met de beweging van moedergans of de laarzen van Lorenz. Eenzelfde soort principe zien we ook bij de mens. Ook wij hebben een aangeboren vermogen om beweging op te merken. Bijvoorbeeld wanneer een onverwachte beweging ons doet schrikken of zelfs doet opspringen om te vluchten. Dit vermogen is in het licht van overleven gezien zeer zeker nuttig en noodzakelijk.

Hechtingsgedrag en gehechtheidsrelatie

Bowlby was geïnteresseerd in het gedrag van mens en dier dat zichtbaar wordt in periodes van dreiging, gevaar, ziekte of stress en noemde dit hechtingsgedrag. Dit gedrag heeft tot doel om de nabijheid van de hechtingsfiguur te bewerkstelligen. Het heeft vele vormen en is in verschillende situaties steeds weer anders. Bij baby's en peuters is dat gedrag bijvoorbeeld te herkennen als huilen, vastklampen, achternalopen/kruipen, maar ook lachen en vocaliseren roepen hechtingsgedrag op bij de ouder. Het hechtingsgedrag van de ouder heeft eveneens vele vormen en is gericht op het troosten van het kind, nabijheid en bescherming bieden en de stress verminderen. Het gaat hier om de fysieke binding tussen ouder en kind en de balans tussen afstand en nabijheid van elkaar. Uit deze fysieke binding ontstaat een emotionele binding wat vervolgens een hechtingsrelatie wordt genoemd.

Kwaliteit van de gehechtheidsrelatie

Terwijl Bowlby zich in de jaren '60 tot '80 van de vorige eeuw vooral bezighield met de theorievorming van hechting en onderzocht hoe alle observaties en concepten in dit kader ondergebracht konden worden, richtte zijn collega Mary Ainsworth zich meer op de inhoudelijke kant van gehechtheidsrelaties. Zij was benieuwd of er verschillen

18 Zie originele filmfragmenten van Lorenz en zijn volgende ganzenkuikens op YouTube (Lorenz, 2015).

19 Het verschil tussen meebewegen en meebewogen zijn zit in het intentionele karakter ervan. Meebewegen is gebaseerd op een doelbewuste inzet, 'ik beweeg met je mee'. Meebewogen zijn is iets van de innerlijke toestand, het lichaam dat als 'vanzelf' meebeweegt met een beweging in de omgeving. Meebewogen doe je en meebewogen raken/ zijn overkomt je.

zijn in hoe kinderen en ouders omgaan met het zoeken en bieden van veiligheid en bescherming. Om dit te onderzoeken ontwikkelden Ainsworth et al. (1978) een instrument, de zogenaamde vreemde situatieprocedure²⁰. De onderzoekers stelden vast dat er vier verschillende manieren zijn waarop kinderen reageren op de stressvolle situatie van het vertrek van de ouder en hoe zij bij terugkeer van de ouder veiligheid en bescherming bij de verzorger zoeken. Deze patronen werden gedefinieerd als de kwaliteit van een hechtingsrelatie. Een hechtingsrelatie die als optimaal wordt gezien uit zich door een *balans tussen exploreren en zoeken naar veiligheid bij de ouder*. Het kind gaat de omgeving verkennen en maakt zich los van de ouder. Wanneer het kind stress, angst of ander ongemak ervaart, zoekt het de nabijheid van de ouder op om zich te laten troosten. Als de ouder het kind gekalmeerd heeft, ontstaat er ruimte om opnieuw op onderzoek uit te gaan. Er is dus sprake van een afwisseling tussen momenten van dichtbij de ouder zijn en momenten van op verkenning uit gaan en los zijn van de ouder. Aan de kant van de ouder geldt dat deze nabijheid biedt wanneer het nodig is en ruimte om te exploreren wanneer het kind daaraan behoefte heeft. Een veilige hechtingsrelatie kenmerkt zich in de vreemde situatie procedure doordat het kind van streek is als de verzorger weggaat, maar ook snel getroost als zij weer terugkeert en vervolgens verder gaat met spelen. Het patroon dat hieraan ten grondslag ligt is vertrouwen dat de verzorger beschikbaar en aanwezig is als het kind daar behoefte aan heeft.

Uit de resultaten van de vreemde situatieprocedure blijkt dat in 65% van de onderzochte ouder-kind interacties er sprake is van een veilige hechtingsrelatie. In de overige 35% is deze relatie onveilig, waarbij drie vormen worden onderscheiden, vermijdende gehechtheid, ambivalente gehechtheid en gedesorganiseerde gehechtheid. Kinderen met een *vermijdende gehechtheid* lijken zich niet van de wijs te laten brengen wanneer ze gescheiden worden van de opvoeder wanneer deze vertrekt; bij terugkomst laten ze evenmin zien dat ze van streek zijn als gevolg van diens afwezigheid. Dat er wel degelijk sprake is van stress blijkt uit een verhoging van de hartslag. Het kind toont geen of weinig hechtingsgedrag om de nabijheid van de ouder op te roepen. De balans tussen exploreren en zoeken naar veiligheid slaat uit naar 'op eigen houtje' exploreren en de voorkomende stress zelfstandig de baas worden. Dit patroon vindt zijn geschiedenis in de interactie tussen baby en ouder, waarbij de ouder herhaaldelijk de behoefte van

20 In het handboek 'klinische ontwikkelingspsychologie' wordt in het hoofdstuk van Euser et al. (2008) de vreemde situatieprocedure als volgt omschreven: 'Deze procedure bestaat uit acht episodes van elk drie minuten waarin het kind wordt geobserveerd. In de eerste twee episodes zijn kind en opvoeder samen in de spelkamer, daarna komt een onbekende binnen (de 'vreemde', episode 3). Vervolgens verlaat de opvoeder de kamer en is het kind samen met de vreemde (episode 4). In episode 5 komt de opvoeder weer terug (eerste hereniging) en gaat de vreemde de kamer uit. Aan het eind van deze episode verlaat de opvoeder voor de tweede keer de kamer. In episode 6 is het kind alleen in de spelkamer en in episode 7 komt de vreemde terug. De opvoeder komt in episode 8 terug in de spelkamer (tweede hereniging). De twee separaties van de opvoeder in een onbekende omgeving zijn voor jonge kinderen stressvol en die stress roept gehechtheidsgedrag op. Daarom is het gedrag van het kind bij de twee herenigingen doorslaggevend voor de gehechtheidsclassificatie. Er wordt dan geobserveerd in hoeverre het kind toenadering tot en contact met de opvoeder zoekt of die juist vermijdt en boosheid of wellicht gedesorganiseerd gedrag laat zien'.

het kind negeert of niet opmerkt, niet reageert op het huilen van de baby en weinig momenten van vasthouden en nabijheid biedt.

Kinderen met een *ambivalente gehechtheid* huilen en klampen zich in de vreemde situatie procedure bij terugkomst vast aan de opvoeder waarbij ze tegelijkertijd angst en boosheid laten zien. Deze kinderen laten zich moeilijk troosten en komen moeilijk opnieuw aan exploreren en spelen toe. Zij tonen maximaal hechtingsgedrag om zich zeker te stellen van de nabijheid van de ouder. De balans slaat hier uit naar dicht bij de ouder blijven ten koste van explorerend gedrag. Dit interactiepatroon is volgens de onderzoekers te wijten aan een inconsistente manier van beschikbaarheid van de ouder. De ouder reageert soms wel en soms niet op de behoefte van het kind die hierdoor een basis van vertrouwen mist om op onderzoek uit te gaan.

Een derde groep kinderen met een onveilige gehechtheidsrelatie wordt gevormd door kinderen die vreemd en tegenstrijdig gedrag laten zien zoals bevrozen. Ook tonen zij onvoltooide pogingen om nabijheid te zoeken na terugkomst van de opvoeder. Van deze kinderen wordt gezegd dat zij een *gedesorganiseerde* vorm van gehechtheid hebben ontwikkeld. Het kind blijft in de balans twijfelend steken of zelfs bevrozen tussen zelfstandig exploreren en nabijheid zoeken. De veronderstelling die aan dit patroon ten grondslag ligt is dat het kind de opvoeder als tegenstrijdig ervaart. De opvoeder wordt gezien als de enige persoon die geborgenheid biedt en tegelijkertijd is deze een bron van grote angst.

Ainsworth heeft de oorzaak van deze verschillen in gehechtheidskwaliteit samengevat in de 'mate van sensitief en responsief oudergedrag'. Dit is vervolgens gekwantificeerd op een schaalverdeling aan de hand van vier componenten: bewustzijn van de signalen van het kind, een correcte interpretatie van diens signalen en een adequate en correcte reactie op de signalen van het kind.

Hoe dit sensitief en responsief ouderschap er dan precies uitziet wordt met de notie van 'adequaat en correct reageren op de signalen van de baby' echter nog niet direct duidelijk. Om meer zicht te krijgen op de aard en het waarnemen van de signalen van de baby en wat we kunnen verstaan onder een 'adequate reactie' stappen we in de volgende paragraaf over naar Daniel Stern die het gedrag van de baby en de ouder-baby interacties minutieus bestudeerd heeft. We volgen de ontwikkeling van de baby op de voet met behulp van het boek *The Interpersonal world of the infant* (Stern, 1985/2000).

Ontwikkeling van het Zelf

Evenals John Bowlby (1907-1990) was Daniel Stern (1934-2012) psychiater en daarnaast psychoanalyticus. Zijn interesse voor de ontwikkelingspsychologie werd gewekt door zijn werkzaamheden als psychoanalyticus en de gesprekken die hij met zijn cliënten had. De verklaringen voor hun hedendaagse problemen werden volgens psychoanalytische traditie gezocht in de geschiedenis van de cliënt en zo mogelijk in de vroegste jeugd. De wijze waarop dit gedaan werd was door met de cliënt retrospectief het verhaal van de kindertijd te reconstrueren en te onderzoeken welke aspecten daarvan nu nog hun invloed doen gelden. In tal van verhalen en bij verschillende personen kwamen steeds dezelfde aspecten naar boven die van invloed bleken te zijn, namelijk de ervaringen in de eerste maanden en jaren na de geboorte. Tegelijk bleef de weg verborgen waarop deze vroege levensfasen konden uitgroeien tot zo'n divers palet aan ontwikkelings- en psychiatrische stoornissen.

In de ontwikkelingspsychologie werd echter de omgekeerde weg bewandeld. Daar werden juist de ontwikkelingen in de vroege kindertijd bestudeerd. Stern raakte gefascineerd door de instrumenten en onderzoekstechnieken die daar toegepast werden. Hij besloot om deze twee lijnen te combineren, de klinisch benadering en observaties van ouder-kind interacties in de pre-verbale periode. Hij werd gemotiveerd door ethologen die een wetenschappelijke benadering boden voor de observaties van non-verbaal gedrag. Al deze paden leidden tot de publicatie van het boek *'The Interpersonal world of the infant'* (1985/2000). Hierin beschrijft Stern op unieke wijze hoe een kind zich ontwikkelt tot een uniek persoon en hoe de verbinding met de ander tot stand komt. Hoe ontstaat een 'zelf' en hoe ontstaat het besef dat er een ander is, daar gaan we de komende paragrafen bij stilstaan. In hoofdstuk 1a hebben we in de paragraaf over 'zelfbegrip' reeds aandacht besteed aan het concept 'zelf'. We hebben gezegd dat het 'zelf' de combinatie is van fysieke en psychologische eigenschappen, dat uniek is voor ieder individu. Daarnaast is uitgelegd dat de ontwikkeling van het zelf reeds ontstaat in de pre-verbale periode, waarin nog niet gesproken kan worden over een bewustzijn over het zelf. Het zelf bestaat slechts in 'een gewaarzijn'²¹.

In de uitgave van 1985 onderscheidt Stern vier fasen in de ontwikkeling van het zelf over een periode van 0 tot 15 maanden: gewaarzijn van een ontlukend zelf, gewaarzijn van een geheel zelf, gewaarzijn van een (inter)subjectief zelf en gewaarzijn van een verbaal zelf. Het gaat om een gelaagd model, waarbij alle fasen elkaar een voor een opvolgen, elk domein een leven lang actief blijft en dynamisch interacteert met de andere domeinen. Geen enkele fase verdwijnt of wordt ontmanteld zoals bij sommige stadiatheorieën het geval is. In de uitgave van 2000 neemt Stern echter afstand van de

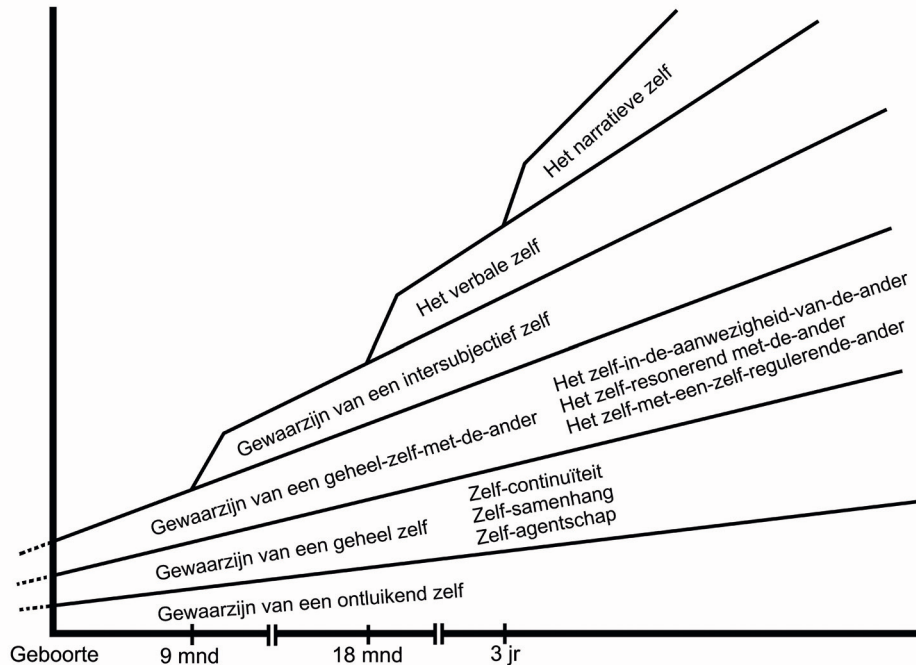
21 In het boek wordt gesproken over Sense of Self, dit is hier vertaald als gewaarzijn van zelf (Rutten-Saris, 1990).

gedachte dat alle fasen opeenvolgend zijn. Bovendien ontleedt hij in deze uitgave de fase van 'het gewaarzijn van een geheel-zelf' in twee aparte delen namelijk: *gewaarzijn van een geheel-zelf* en *gewaarzijn van een geheel-zelf-met-de-ander*. Daarnaast voegt Stern een vijfde fase toe, het narratieve zelf. Afbeelding 1c.2 toont de uiteindelijke weergave van het Sterns model.

De tweedeling in de ontwikkeling van een 'geheel zelf' betekent dat de baby vanaf de geboorte zowel een 'geheel-zelf' ontwikkelt en dat deze ontwikkeling gelijk opgaat met de ontwikkeling van een 'geheel-zelf-met-de-ander'. We zullen in de komende paragrafen zien dat de ontwikkeling van het zelf onlosmakelijk verbonden is met de aanwezigheid en inbreng van de ander, in dit geval de ouder/verzorger. Anders gezegd, weten wie je bent ontstaat in het contact met de ander. Waarbij het weten nog niet als een cognitief en reflectief weten gezien kan worden, maar als een gewaarzijn, een ervaren. Denk hierbij aan het verschil tussen het I en het Me uitgelegd in hoofdstuk 1a.

Rond de negen maanden ontstaat volgens Stern de fase van het intersubjectieve zelf. Dit lijkt tegenstrijdig want er is toch al sprake van een 'zelf-met-de-ander' vanaf de geboorte? Dit vraagt inderdaad om enige toelichting. Stern beschrijft in zijn heruitgave (2000) een discussie die hij met Trevarthen gevoerd heeft over het ontstaan van intersubjectiviteit. Trevarthen maakt onderscheid tussen primaire intersubjectiviteit vanaf de geboorte tot negen maanden en secundaire intersubjectiviteit vanaf negen maanden. In de heruitgave van 2000 erkent Stern dat er inderdaad vanaf de geboorte sprake is van intersubjectiviteit. Dit is ook duidelijk waarneembaar, als we een pasgeborene aandachtig naar de ouder zien kijken. De intersubjectiviteit waar Stern op doelt en dat pas bij negen maanden ontstaat, wordt door Trevarthen secundaire intersubjectiviteit genoemd. Het gaat bij deze vorm van intersubjectiviteit verder dan het delen van dezelfde blikrichting zoals elkaar aankijken of kijken naar hetzelfde voorwerp. Het gaat nu om het kunnen delen van intenties, wensen, gevoelens en gedachten, een binnenwereld die gedeeld kan worden met een ander en een primair besef dat de ander ook een binnenwereld heeft. Dit is ook het moment dat we 'joint attention' zien ontstaan. Bijvoorbeeld een baby die naar de hond kan wijzen, om zo de ouder te attenderen op de hond om samen te kijken naar de hond. Er is een intentie van de baby om de ouder te betrekken bij zijn belevingswereld. De reden dat Stern vasthoudt aan het ontstaan van intersubjectiviteit rond negen maanden is om deze nieuwe fase duidelijk te onderscheiden van de vorige fases. De eigenheid van de baby, het eigen willetje, het zelf, wordt in deze fase steeds meer zichtbaar voor de ouders en verzorgers. Het lijkt of de eigenheid nu pas ontstaat. Voor de hulpverlening aan jongeren met een gebrekkige ego-ontwikkeling is het belangrijk om te weten dat er aan de fase van het intersubjectief-zelf nog een fase voorafgaat, namelijk de fase van het geheel-zelf-met-de-ander.

Afbeelding 1c.2 De Ontwikkeling van het Zelf volgens Stern (2000)

Noot. Illustratie bewerkt door W. de Muijnck, 2020.

Gewaarszijn van een ontluikend zelf

De eerste fase van de ontwikkeling van het zelf is die van het ontluikend zelf. Het centrale thema van deze fase is die van een organisme in wording. Het *proces* staat centraal waarin een pasgeborene zichzelf gaat ervaren als een 'levend wezen'. Het gaat in deze fase dus niet om het *product* of de *uitkomst*. Dat impliceert een vorm van bewustzijn om gewaar te kunnen zijn, terwijl er geen sprake kan zijn van een bewustzijn zoals dat gebruikt wordt in de psychologie, waar met bewustzijn het vermogen om te kunnen reflecteren op zichzelf wordt bedoeld, zie ook hoofdstuk 1a. Om dit toe te lichten beroept Stern (1985/2000) zich op het werk van mensen zoals Varela et al. (1993), die zich bezig hebben gehouden met de studie naar een belichaamde geest (embodied mind). Een strikt onderscheid tussen lichaam en geest wordt in deze studies niet langer gemaakt. Men onderscheidt een primaire vorm van bewustzijn dat niet reflectief en niet verbaal van aard is en slechts het huidige moment van het nu duurt. Met alle mentale acties (zoals herinneren, perceptie en cognitie) gaat een interne toestand van het lichaam gepaard zoals het op dat moment is. Er is een specifiek opwindingsniveau, een bepaalde spierspanning, een specifiek activatieniveau en een gevoel van welbehagen of onbehagen dat gepaard gaat met een bepaalde mentale actie. Al deze lichamelijke signalen worden door Damasio (2003) de 'background'

feelings' of achtergrondgevoelens genoemd. Het gaat om aangename of onaangename gevoelens die zich op de achtergrond afspelen, zonder dat men zich dat heel bewust is, maar die de persoon wel in beweging zetten om bijvoorbeeld een eind te maken aan het onaangename gevoel. In het geval van een baby kunnen we denken aan huilen als het honger heeft.

Daarnaast is er de input die het lichaam krijgt als de persoon iets doet of wil zoals bij het bewegen met het hoofd of de ogen of bij het veranderen van lichaamshouding of bij het samentrekken en ontspannen van de spieren, ook wel bekend als proprioceptische feedback. Het lichaam is nooit *niets* aan het doen. Tenslotte is er aandacht voor 'iets', dat iets kan een letterlijk voorwerp zijn zoals een bal, maar ook een interne pijn of een speen in de mond of een gedachte. Primair bewustzijn is volgens Stern dus het moment waarop een baby de lichamelijke signalen ervaart die samenvallen met dat waar de aandacht is zoals bijvoorbeeld bij drinken uit de borst.

1C

Gewaarzijn van een geheel-zelf

Het 'gewaarszijn van een geheel-zelf' ontstaat in het contact met de ander direct vanaf de geboorte (en mogelijk al daarvoor). De studies van Meltzoff en Moore (1977), waarin te zien is hoe pasgeborenen, volwassenen die hun tong uitstaken, imiteerden wijzen in die richting. Of dit een effect is van imitatie en de werking van een aangeboren systeem van spiegelneuronen of een bijproduct van een verhoogd opwindingsniveau zoals Susan Jones (2009) beargumenteert, laten we voor nu rusten. Voor de lezer die geïnteresseerd is in deze discussie verwijzen wij naar Jones (2009), die een boeiend betoog houdt over het ontstaan van imitatie en het al dan niet aangeboren vermogen ervan en een dynamisch systemisch perspectief biedt op dit fenomeen. Voor de bespreking van het 'geheel-zelf' is het voldoende om te weten dat het waarnemen van de ander zichtbaar is vanaf de geboorte.

De ontwikkeling van het geheel-zelf valt uiteen in twee onderdelen, het gewaarszijn van een geheel-zelf en het gewaarszijn van een geheel-zelf-met-de-ander. Dit is een kunstmatige opdeling want ze zijn de keerzijden van dezelfde medaille. Wanneer we voorbeelden geven van de ontwikkeling van een geheel-zelf is het ervaren van de ander daarmee automatisch verweven. Het is juist dankzij de wisselwerking tussen beiden dat het verschil tussen jezelf en de ander wordt ervaren en het zelf zich kan ontwikkelen.

Op welke manier zou een baby zichzelf als een *geheel-zelf* kunnen ervaren, op welke manier ervaart de baby dan een *geheel-zelf-met-de-ander*? Wat is daarvoor nodig? Stern reikt drie verschillende aspecten aan die hiermee te maken hebben en die apart zullen worden toegelicht. Dit zijn a) zelf-agency, in de zin van baas zijn over je eigen acties en geen baas zijn over die van anderen; b) zelf-coherentie, het hebben van een gevoel van fysieke heilheid en de grenzen voelen van je lichaam; c) zelf-continuïteit, een gewaarszijn

hebben van continuïteit; doorgaan vanuit het verleden naar het nu ofwel het ontdekken van terugkerende regelmatigheden in de stroom van gebeurtenissen.

Zelf-agency

Zelf-agency gaat over autonomie in zijn kleinste vorm. Dit betekent dat er een eigen wil is, dat er controle is over zelf geïnitieerde bewegingen (je arm beweegt wanneer jij dat wil). Er is proprioceptische feedback dat gepaard gaat met de uitgevoerde beweging en er zijn verwachtingen over de consequenties van je acties (het wordt donker als je je ogen sluit). Stern beschrijft een prachtig voorbeeld in zijn boek van een Siamese babytweeling die aan de buik verbonden waren. Voor het overige waren ze vrij om hun armen en hoofd afzonderlijk van elkaar te bewegen. De verzorgers observeerden dat de beide meisjes soms op hun eigen duim en soms op die van het zusje sabbelden. Om te onderzoeken of de zusjes het verschil tussen de eigen duim en die van de ander konden ervaren, deed men de volgende testjes. Een hand van de onderzoeker werd op het hoofdje gelegd van de duim-sabbelende baby en de andere hand pakte het handje van de baby om de duim uit de mond te trekken. Als het de eigen duim betrof die uit de mond werd getrokken, dan nam de spierspanning in de arm toe, omdat de baby de eigen duim terug in de mond wilde stoppen. Als het de duim van het zusje was die uit de mond werd getrokken, dan bewoog het hoofd zich naar voren naar de duim toe in de hoop die weer te vinden en in de mond te kunnen steken. De spierspanning in de arm nam dan niet toe. Beide zusjes reageerden tijdens de testjes op dezelfde manier. Dit voorbeeld laat alle aspecten van zelf-agency zien.

De betekenis hiervan voor de baby is dat het consistentie ervaart in de eigen bewegingen. Er is een *verwachting* die volgt op de wil en de beweging en die *verwachting* wordt beloond. Dit in tegenstelling tot bewegingen die gericht zijn op de ander. Een baby kan het hoofd richten naar de moeder en daarmee de *verwachting* hebben dat zij elkaar aankijken, maar het is niet gezegd dat zij terugkijkt. Er is dus een verschil in de 'beloning' die volgt op de eigen acties en die van de ander. Een baby die vocaliseert voelt altijd de trilling ervan in de borst en keel, maar het is niet vanzelfsprekend dat moeder ook gaat vocaliseren. Het verschil tussen deze twee acties is nodig om zichzelf te kunnen ervaren en is het begin van het ervaren van contact met de ander. Zonder het contact met de ouder is er geen verschil te ervaren. Dus voor het ontwikkelen van een geheel-zelf is de *ander* cruciaal.

Zelf-coherentie

Welke mogelijkheden heeft de baby om *zelf-coherentie* te ervaren en het verschil tussen zichzelf en de ander, tussen wie ben ik en wie is de ander? Het beste voorbeeld hiervan is het vermogen van de baby om temporele structuren te ontdekken, synchronie in ritme te detecteren en ook de afwijkingen daarvan. De baby beweegt al zijn ledematen in onderlinge samenhang en synchronie met elkaar. Dat wil niet zeggen dat ze allemaal hetzelfde doen, of op hetzelfde moment beginnen met bewegen of stoppen.

Ieder lichaamsdeel is vrij om zijn eigen patroon te volgen, te stoppen en te starten onafhankelijk van de andere lichaamsdelen, zolang het zich aanpast aan een basisritme en met alle delen in samenhang is. Dit geldt ook voor de ‘beweging’ van de stem. De veranderingen van de bewegingen van lichaamsdelen verlopen synchroon met de flow van de natuurlijke spraak. Het is als een orkest dat een gezamenlijk stuk speelt in eenzelfde maat, terwijl de verschillende muziekinstrumenten hun eigen partij spelen in verschillende snelheden binnen die maat. Deze vorm noemen we zelf-synchronisatie (Stern, 1985/2000). De ouder daarentegen heeft een eigen ritme en benadrukt dit door er veel aandacht op te vestigen. De technieken die de ouder hiervoor gebruikt zijn bijvoorbeeld babygerichte spraak, ook wel motherese genoemd (Fernand, 1985), het maken van babygezichten en het gebruik van gebaren. Hiermee is het voor de baby duidelijk wie zij is. Zij is herkenbaar aan haar ritme dat verschilt met dat van de baby. Dankzij het principe van zelf-synchronisatie is het verschil tussen zichzelf en de ander waarneembaar.

Zelf-continuïteit

Het derde aspect dat Stern naar voren brengt is *zelf-continuïteit* en hierbij speelt het geheugen uiteraard een belangrijke rol. Het gaat dan om herinneringen die gebaseerd zijn op perceptuele en motorische ervaringen. Er zijn studies die erop wijzen dat deze vorm van geheugen al voor de geboorte actief is. Een voorbeeld hiervan is de studie van DeCasper en Fifer (1980). Zij vroegen aan moeders in de laatste drie maanden van de zwangerschap, om een aantal keren per dag een gedicht voor te lezen van Dr. Seuss, ‘The cat in the hat’. Kort na de bevalling werd bij de baby’s vastgesteld (door middel van een zuig-responsparadigma) welke van de twee gedichten die zij vervolgens te horen kregen bekend was. De baby’s vertoonden een verhoogde zuigrespons als ze het gedicht van de ‘The cat in the hat’ te horen kregen. Ze lieten in dit onderzoek een voorkeur zien voor het gedicht dat ze al kenden.

Uit een studie van Nachman et al. (1986) blijkt dat baby’s ook in staat zijn om emoties te herinneren. In deze studie werden zes en zeven maanden oude baby’s aan het lachen gemaakt met een handpop die praatte en een kiekeboe-spelletje speelde met de baby. Een week later was alleen het zien van de handpop al genoeg om een lach tevoorschijn te toveren, zonder dat de handpop bewoog of praatte. Dit gold alleen voor baby’s die *gespeeld* hadden met de handpop. Baby’s die de pop alleen gezien hadden en geen emoties hadden ervaren bij de handpop reageerden niet met een lach van herkenning op de handpop.

Tenslotte is er ook bewijs voor het herinneren van bewegingen dankzij verschillende studies van Rovee-Collier et al. (1980). In deze studies werden drie maanden oude baby’s in een wieg gelegd met boven hun hoofd een aantrekkelijk mobiel. Aan het mobiel was een koord gemaakt dat verbonden was met de voet van de baby zodat elke keer als de baby met de beentjes schopte het mobiel bewoog. De baby’s leerden

vlug hoe zij het mobiel aan het bewegen konden krijgen. Enkele dagen later werden de baby's opnieuw in dezelfde wieg gelegd met boven hun hetzelfde mobiel, alleen nu zonder koord aan de voetjes. De baby's begonnen in een hoog tempo te trappelen met de beentjes, zelfs wanneer het mobiel niet bewoog op hun inzet, in een poging het mobiel aan het bewegen te krijgen. Wanneer een ander mobiel werd gebruikt tijdens de geheugentest dan in de trainingssessie, schopten de baby's minder hard dan bij het bekende mobiel.

Wanneer we deze experimenten omzetten naar alledaagse gebeurtenissen dan blijkt een baby dus in staat om zich alledaagse gebeurtenissen te herinneren en verwachtingen te creëren. Verwachtingen die bijvoorbeeld te maken hebben met plezier of ongenoegen. Door herhaling van dagelijkse handelingen ontstaan patronen waardoor de baby zichzelf gaat herkennen en ook de ouder. Dit heeft te maken met het vermogen van de baby om het verschil te kunnen waarnemen tussen dat wat steeds hetzelfde is (invariantie) en dat wat varieert. Het spelletje 'er-komt-een-muisje-aangelopen' roept in de baby steeds eenzelfde gevoel van plezier op, terwijl de ouder het spelletje steeds net eventjes anders doet. De ouder doet dit onder andere om de aandacht van de baby vast te houden. Het neveneffect voor de baby is dat het ruimschoots de gelegenheid heeft om te ontdekken wat hetzelfde is en wat varieert, het vermogen dat de baby vanaf de geboorte al bezit. Stel dat de ouder geen variatie zou toepassen in het spel (wat feitelijk onmogelijk is), dan is het voor de baby niet mogelijk om te ontdekken of het gevoel dat het spel oproept van hem of haar is of van de ouder, want beiden gedragen zich steeds hetzelfde. Het is de variatie die noodzakelijk is om *ik* en *jij* te gaan ervaren.

Gewaarzijn van een geheel-zelf-met-de-ander

De vraag die dit logischerwijs oproept, is hoe vanuit het ik en jij een *wij* kan ontstaan. Want we hebben steeds gesproken over gebeurtenissen waarin de baby zichzelf kan vergelijken met de ouder en daardoor verschil ervaart tussen zichzelf en de ouder zoals verschillend zijn in ritme en dat kunnen herkennen. Maar er zijn ook momenten waarop de baby het verschil gaat ervaren tussen *ik* en *wij*. Dat ontstaat in momenten waarop ouder en kind eenzelfde kijkrichting hebben of met hetzelfde object of spelletje bezig zijn. Wanneer we als voorbeeld spelletjes zoals 'kiekeboe' of 'er-komt-een-muisje-aangelopen' nemen dan zien we dat de baby een hoger *opwindingsniveau* bereikt in het contact *met* de ouder dan dat het op zichzelf kan bereiken op deze leeftijd. Omgekeerd kan het opwindingsniveau bij ongenoegen sneller dalen wanneer de baby getroost wordt door de ouder, dan wanneer de baby op zichzelf is aangewezen.

Ditzelfde principe geldt voor de mate van *gevoelsintensiteit*. Er ontstaat een gezamenlijke creatie, een 'wij-gebeurtenis', die intenser is dan het gevoel van een 'ik-gebeurtenis'. Alle gedragingen die te maken hebben met veiligheid en hechting kunnen dit gevoel van 'wij' oproepen: knuffelen, wegkruipen tegen een warm lichaam, iemand in de ogen kijken en de blik beantwoord krijgen, de ander vasthouden en vastgehouden

worden. Naast gedragingen die te maken hebben met hechting en veiligheid, is het gebied van 'wij-gebeurtenissen' uiteraard veel groter. De ouder kan ook gevoelens van enthousiasme met het kind beleven, of verwondering om een speelgoedje dat geluid geeft.

De eerder genoemde balans tussen exploreren en zoeken naar bescherming en veiligheid kunnen we dankzij Stern verfijnen in een balans waarin aan de ene kant het 'zelf' en aan de andere kant het 'wij' centraal staat. Het 'wij' is hierin niet langer voorbehouden aan het zoeken van veiligheid en bescherming, maar aan alle momenten waarop een gevoelsintensiteit of opwindingsniveau samen gedeeld worden. Aan de kant van het 'zelf' kunnen we de term exploreren verfijnen door het woord autonomie²² te gebruiken. De ontwikkeling van het zelf gaat immers verder dan het verkennen van de omgeving. Het omvat de ontwikkeling van eigenheid, de ego-ontwikkeling en het ervaren dat je een geheel-zelf bent.

Het gevoel van samenzijn met iemand noemt Stern een van de meest krachtige ervaringen van het sociale leven. Dit gevoel kan ook opgeroepen worden in de afwezigheid van de betreffende persoon. We zien dit in voorbeelden na het overlijden van een persoon, waarop de achterblijvers nog steeds de aanwezigheid van de ander kunnen ervaren. Of een luchtiger voorbeeld, wanneer iemand verliefd is, ook dan kan de ander als een constante aanwezigheid worden ervaren, waardoor alledaagse bezigheden een nieuwe kleur en glans krijgen. Binnen de gehechtheidstheorie wordt dit de representatie van de ouder genoemd. De afwezige ouder kan toch troostend zijn, als het kind zich de ervaring van de geborgenheid van de ouder voor de geest haalt. Het transitioneel object²³ is het instrument dat deze verbeelding materialiseert. De knuffel representeert de moeder bij haar afwezigheid. Deze vorm van 'wij' is de opmaat voor het uitwisselen van gedachten, gevoelens en intenties, de fase van het ontstaan van intersubjectiviteit. In de volgende sectie zullen we hier bij stilstaan.

Gewaarzijn van het intersubjectief zelf

Tussen de zeven en negen maanden ontstaat, volgens Stern, de mogelijkheid om psychische ervaringen te delen met de ander. De baby leert gaandeweg welke interne toestanden wel of niet gedeeld kunnen worden met de ander. Deze interne toestanden zijn onder te verdelen in '*delen van aandacht*', '*delen van intenties*' en '*delen van gemoedstoestanden*'. Belangrijk om op te merken is, zeker wanneer we aspecten van

22 Het begrip autonomie staat in dit verband voor het ontwikkelen van eigenheid. In het volgende hoofdstuk nemen we afscheid van dit begrip aangezien het voor onze methode niet adequaat genoeg is. Autonomie kan namelijk de suggestie wekken dat iemand losgezongen is van de omgeving en van anderen en dat is niet wat we met de term beogen, daarom zullen we vanaf Hoofdstuk 4 verder gaan met de term 'onderscheid' en dit daar ook verder toelichten.

23 Transitioneel object is van oorsprong een psychoanalytische term geïntroduceerd door D.W. Winnicott (Winnicott, 1971). Wij gebruiken de term om te verwijzen naar de troostende en verbindende functie die een object kan hebben voor een jong kind zoals een tutlap, knuffel of willekeurig welk object.

deze theorie gaan toepassen in de praktijk, dat het vermogen om interne toestanden te kunnen delen met de ander voortbouwt op de ervaringen om verschil te ervaren in *fysieke en lichamelijke* toestanden van zichzelf en de ander dat ontstaan is in de fase van het geheel-zelf en geheel-zelf-met-de-ander. Hieruit groeit de ervaring van 'wij' en verschilt deze ervaring van 'ik'.

Delen van aandacht

Het *delen van aandacht* wordt prominent zichtbaar vanaf een maand of negen. We zien de ouder naar iets wijzen en de baby is in staat om los te komen van de hand van de moeder en de richting te volgen van haar wijzende vinger. Bij het object aangekomen kijkt de baby terug naar moeder om te zien of het inderdaad het bedoelde voorwerp heeft bereikt met zijn blik. Hetzelfde gebeurt wanneer de baby naar iets wijst en zich vervolgens naar de ouder richt om te zien of zij ook richting het object kijkt. Dit kan ook ontstaan wanneer de ouder zonder te wijzen alleen maar kijkt naar het voorwerp en de baby haar blik volgt zoals uit de studie van Scaife en Bruner (1975) blijkt. De blik van de baby richt zich dus afwisselend van het voorwerp naar de ouder, kennelijk omdat het in staat is iets af te lezen van het gezicht van de ouder en/of omdat de ouder in woord en geluid duidelijk maakt dat zij inderdaad dat object bedoelt. Wat dit voorbeeld heel mooi zichtbaar maakt is dat zowel ouder als kind elkaar kunnen volgen in kijkrichting en dat beiden een initiatief kunnen nemen in het vestigen van de aandacht op een interessant object.

Delen van intenties

Bij het *delen van intenties* gaat het om het kunnen uitwisselen van wensen zoals bijvoorbeeld het willen hebben van een koekje dat de ouder voor de baby houdt. De baby gebruikt alle signalen die het tot zijn beschikking heeft zoals reiken naar het koekje, handpalmen geopend en afwisselend kijken naar de ouder en het koekje onder het slaken van kreten als 'Eh, Eh, Eh'. Deze zichtbare gedragingen impliceren dat de baby een vorm van begrip heeft en dat de ouder in staat is om de intentie van de baby te begrijpen en te vervullen.

Delen van gemoedstoestanden

Zojuist is bij joint attention al even genoemd dat de baby kennelijk in staat is om aan het gezicht van de ouder waar te nemen of zij allebei hetzelfde object bedoelen. Studies naar het *herkennen van gevoelens* bevestigen deze hypothese. Het meest bekende voorbeeld hiervan is de studie van onder andere Sorce et al. (1985) naar het fenomeen 'social referencing', sociaal refereren. Baby's van een jaar oud werden verleid om een aantrekkelijk speeltje te komen halen aan de overkant van een 'visuele afgrond' (een ogenschijnlijke, maar niet bestaande diepte in het parcours dat de baby moest afleggen). De baby, onzeker of het deze route wel kan nemen, kijkt naar het gezicht van moeder. Als moeder angstig kijkt dan kruipt de baby achteruit van de 'afgrond' vandaan. Terwijl als de moeder met plezier de baby aankijkt dan steekt het de 'afgrond' over om het

speeltje te halen. Kennelijk is de baby in staat om de uitdrukking op het gezicht van de moeder te matchen met een eigen gevoelsstaat. Een laboratoriumstudie van MacKain et al. (in Stern, 1985/2000) bevestigde deze hypothese. Verdrietige baby's keken langer naar een afbeelding van een droevig gezicht en vrolijke baby's keken langer naar een afbeelding van een blij gezicht. Men zou kunnen veronderstellen dat het matchen van de gevoelsstaat van de ouder met die van zichzelf een complexe vorm van imitatie is, die verder gaat dan het uitsteken van de tong. Het principe is namelijk hetzelfde, een toestand creëren die overeenkomstig of synchroon is met die van de ouder. We zullen in hoofdstuk 1d verder ingaan op het begrip synchronie, aangezien er ook buiten de ouder-kind interacties en ook buiten de sociale wetenschap veel onderzoek gedaan is naar synchronisatieprocessen en de betekenis en het belang hiervan.

Het *herkennen* van de gevoelsstaat van de ander is nog niet hetzelfde als het *uitwisselen* van gevoelens. Hoe weet een kind dat een ouder niet alleen een eigen gevoelsstaat heeft, maar dat de ouder ook in staat is om de emoties van het kind te *herkennen* en dat beiden in staat zijn om gevoelens met de ander te *delen*? Hoe kom je als het ware *in de ander*? Hoe doe je dat zonder gebruik te maken van woorden, want we hebben het nog steeds over baby's tussen de 9 – 15 maanden? Hiervoor zijn volgens Stern drie aspecten nodig, namelijk ten eerste moet de ouder in staat zijn om de gevoelens van de baby af te lezen op basis van uiterlijke gedragingen, vervolgens moet de ouder een gedraging laten zien die op de een of andere manier correspondeert met de gevoelstoestand van de baby en ten derde moet de baby in staat zijn om het gedrag van de ouder te koppelen aan de oorspronkelijke gevoelens van de baby en het niet te zien als louter imitatie van het gedrag. Dit betekent dat het gedrag van de ouder verder gaat dan imitatie.

Zonder op dit moment dieper in te gaan op de discussie over wat imitatie inhoudt, lijkt het wel gerechtvaardigd om te stellen dat imitatie gaat over het matchen van gedragingen, een aspect waarvan de ouder veelvuldig gebruikmaakt in de fase van het geheel-zelf, terwijl wij nu op zoek zijn naar het matchen en uitwisselen van gevoelens. Het begrip dat Stern hiervoor gekozen heeft is 'affect attunement'.

Affect attunement

De term 'affect attunement' is door Daniel Stern (1985/2000) bedacht naar aanleiding van specifieke observaties die hij deed tijdens zijn jarenlange studies van ouder-kind interacties. Letterlijk betekent de term 'gevoelsafstemming'.

De ouder heeft in de eerste zes maanden veelvuldig gebruik gemaakt van imitatie. Wanneer de baby lacht, dan lacht de ouder ook. Wanneer de baby vocaliseert, dan doet de ouder dit ook. Dit is geen rigide vorm van nadoen, dat zou robotachtig overkomen. In de imitatie voegt de ouder namelijk een kleine variatie toe, waardoor het spel of de uitwisseling interessant blijft en er een dialoog ontstaat in vocalisaties,

gezichtsuitdrukkingen enzovoorts. Wat hieraan opvalt, volgens Stern, is dat de ouder veelal op dezelfde manier reageert als de baby: lachen-lachen, vocaliseren-vocaliseren, waarbij de ouder het initiatief van de baby volgt. Rond de negen maanden ontstaat een verandering in het contact tussen moeder en kind. Beiden treden de fase van intersubjectiviteit in waarin gevoelens gedeeld kunnen worden. Dit gebeurt dankzij een nieuwe categorie van gedragingen die Stern affect attunement heeft genoemd.

Een van de meest in het oog springende kenmerken van affect attunement is dat de gevoelsoverdracht veelal via *verschillende* zintuigen gepaard gaat. Met enkele voorbeelden kunnen we dit verhelderen. Een jongetje van negen maanden slaat met zijn hand op een zacht speelgoedje, gaandeweg met steeds meer enthousiasme en opwindning. Hij zet een stevig ritme in. Zijn vader neemt het *ritme en de intensiteit* over terwijl hij de woorden *kaaaaa-bam*, *kaaaaa-bam* zegt, waarbij de klank van *kaaaaa* omhooggaat tegelijk met de arm van zijn zoon en het *bam* omlaag, ook weer tegelijk met de neergaande armbeweging. Zo komen de armbewegingen van de baby overeen met de kenmerken van vaders stem. We noemen dit een *cross-modale matching van ritme en intensiteit in vorm en klank*. Hiermee bedoelen we dat informatie zoals ritme en intensiteit, via het gehoor én het zicht waargenomen worden. Ritme kun je namelijk horen in de woorden *kaaaaa-bam*, *kaaaaa-bam*, ritme kun je ook zien aan de op-en-neergaande beweging van de arm. Ritme is dus een vorm van informatie die door meerdere zintuigen kan worden waargenomen en niet specifiek is voor slechts één zintuig in tegenstelling tot kleur, dat alleen door via de ogen kan worden waargenomen. In hoofdstuk 1e zullen we uitgebreid ingaan op dit fenomeen en het belang ervan voor onze methode.

Een ander voorbeeld is dat van een tien maanden oud meisje dat naar een speeltje reikt dat net buiten haar bereik is. Ze leunt naar voren, strekt haar armen en spreidt haar vingers... nog steeds is het speeltje buiten bereik, ze spant haar lichaam aan om nog net die paar centimeter eruit te persen om het speeltje te kunnen pakken. Op dat moment zegt haar vader, 'uuuuuuuh..... uuuuuuuuh!' met een toename van vocale inspanning, waarbij hij de lucht uit zijn aangespannen lichaam perst. Deze acceleratie van vocale-ademhalingsinspanning komt overeen met de acceleratie van zijn dochters fysieke inspanning.

Een laatste voorbeeld is dat van een negen maanden oude baby die tegenover zijn moeder zit. Hij heeft een rammelaar in zijn hand en schudt daarmee van boven naar beneden en is geïnteresseerd en licht geamuseerd. Zijn moeder ziet het en begint met haar hoofd op de maat van de armbeweging van haar zoon mee te knikken. Een cross-modale matching van ritme in verschillende ledenmaten.

Samengevat heeft affect attunement de volgende kenmerken: 1) Het wekt de indruk van imitatie; hoewel er geen exacte kopie van de uiterlijke gedragingen wordt gemaakt,

vindt er wel een bepaalde vorm van matching plaats; 2) Deze matching is voornamelijk cross-modaal, als bijvoorbeeld de stem en de armbeweging overeenkomen in ritme. We hebben dat in de voorbeelden gezien. In het eerste voorbeeld worden vorm en klank gekoppeld, in het tweede voorbeeld zijn de intensiteit van de uitstrekking beweging en de ademhaling-klank combinatie overeenkomstig; 3) Matching gaat niet per se over het *gedrag* van de ander, maar betreft een aspect van het gedrag dat het *gevoel* van de ander reflecteert.

Begripsbepaling

Stern onderscheidt affect attunement van imitatie en spiegelen omdat imitatie en spiegelen de *uiterlijke* vorm weergeven en affect attunement de *innerlijke* beleving representeert. Imitatie blijft steken bij uiterlijke gedragingen en voldoet daarom niet als term. Bovendien vindt imitatie meestal plaats binnen dezelfde modaliteit en is affect attunement bijna altijd cross-modaal.

Spiegelen gaat over het *reflecteren* van de gevoelens van de ander. Dankzij spiegelen krijgt een persoon inzicht in zijn eigen gevoelswereld. Het is een instrument dat vooral in de hulpverlening wordt toegepast om de hulpvrager inzicht te geven in gevoelens die voor hem nog verborgen zijn. Dankzij de spiegel die de ander hem voorhoudt, worden die gevoelens zichtbaar. Een moeder zou dit in contact met haar kind kunnen toepassen om haar kind te helpen deze gevoelens te herkennen. Zo creëert ze iets nieuws in haar kind. Bijvoorbeeld door net zo boos als haar kind te kijken en dan te zeggen, 'ben jij boos? Want jij kijkt nu net zo boos als ik'. Het kind kan hierdoor zijn eigen boosheid leren voelen en herkennen. Dit gaat veel verder dan het delen van subjectieve ervaringen. Want de moeder is niet haar eigen boosheid aan het delen met haar kind, ze houdt het een spiegel voor, waar het kind zich in kan herkennen. Spiegelen brengt een verandering van de persoon in kwestie teweeg, doordat er iets gecreëerd wordt dat er voorheen niet was.

Affect attunement is tenslotte ook onderscheidend van empathie aangezien het een proces is dat meestal ongemerkt plaatsvindt, buiten het bewustzijn. Het is verweven met alledaagse voorkomende activiteiten en is haast onopvallend te noemen. De huidige betekenis van empathie daarentegen omvat ook cognitieve processen. In hoofdstuk 1e zullen we zien dat er een innige relatie bestaat tussen de betekenis van empathie en affect attunement. Zowel empathie als affect attunement leunen op het vermogen om mee te kunnen voelen met de ander. Cruciaal voor een empathische reactie is dat er cognitieve overwegingen gemaakt worden die tot de uiteindelijke respons leiden. Affect attunement gaat niet zover. Het delen van gevoelens is het belangrijkste en daarom is het gerechtvaardigd om het een eigen concept te laten zijn.

Kenmerken van affect attunement

Welke algemene kenmerken van gedragingen lenen zich bij uitstek voor deze vorm van afstemming? Stern noemt hiervoor *intensiteit*, *timing* en *vorm*. Bij *intensiteit* kunnen we denken aan het eerste voorbeeld waarbij het volume van vaders stem overeenkomt met de kracht van de abrupte armbeweging van een baby. Intensiteit zit ook in de toename die we herkennen in het tweede voorbeeld, namelijk de toename van fysieke inspanning van de baby en de toename van de vocale inspanning van vader. *Timing* wordt door Stern onderverdeeld in drie aspecten: het ritme, de maat en de duur van het gedrag. In het derde voorbeeld is te zien dat de moeder met haar hoofd knikt op de maat van de armbeweging van haar zoon. Als de duur van twee bewegingen gelijk is, kan dit affect attunement zijn, maar het hoeft niet, bijvoorbeeld wanneer twee mensen gelijktijdig gaan verzitten. Hun intentie is meestal niet om gevoelens te delen met elkaar. Ten slotte kan bij *vorm* ook gedacht worden aan affect attunement, te zien aan het derde voorbeeld waarbij de verticale armbeweging van de baby correspondeert met de verticale hoofdbeweging van de ouder.

Beïnvloeding van affect attunement

Affect attunement is zo verweven met alledaagse gebeurtenissen dat we het vaak niet eens in de gaten hebben. Dat maakt het ook zo moeilijk om te onderzoeken. Stern (1985/2000) beschrijft in zijn boek dat het merendeel van de moeders die deelnamen aan observatiestudies over affect attunement, wanneer gevraagd, achteraf geen idee hadden wat ze nu precies gedaan hadden. Ze waren zich bewust van hun gedragingen, maar het proces van affect attunement ging onbewust aan hen voorbij. Dit wil niet zeggen dat we er geen invloed op kunnen hebben of dat we het niet opmerken als affect attunement afwezig is in het contact. We missen dan iets in het contact dat er normaal gesproken altijd is. Vaak noemen we dan dat het contact niet lekker loopt, niet soepel is of niet stroomt. Een manier om affect attunement te onderzoeken is om opzettelijk de 'flow' te verstoren en dan de reactie van de baby te observeren.

Een voorbeeld hiervan is de studie van Tronick en zijn collega's en het 'still-face' experiment (Tronick et al., 1979). Aan moeders van baby's tot zes maanden is gevraagd om na een moment van prettig face-to-face contact gehad te hebben met hun baby, zich even weg te draaien van hun kind, om vervolgens met een neutraal (still-face) gezicht terug te keren tot de baby. Aan de deelnemende moeder werd gevraagd om niet in te gaan, met vocalisaties of gezichtsuitdrukkingen, op de veelvuldige uitnodigingen van haar baby om contact te maken. Gedurende de diverse pogingen om het contact met moeder te herstellen, waarbij door de baby alles uit de kast gehaald werd, groeide het ongenoegen en de stress van de baby, totdat het zich uiteindelijk afwendde van de moeder. Na dit moeilijke moment eindigde het experiment en konden moeder

en baby hun contact herstellen en kwam het plezier in het contact terug²⁴. Uit dit voorbeeld blijkt duidelijk dat de baby een gelijkwaardige partner is in de communicatie met moeder, zeker wat het nemen van initiatief betreft en dat een verstoring van de afstemming en communicatieflow niet onopgemerkt voorbijgaat²⁵.

In aanvulling op bovenstaande studie vroegen de onderzoekers aan dezelfde moeders in een vervolgstudie om hun tempo omlaag te brengen in het contact met hun baby, dus langzamer te gaan praten en langzamer te bewegen dan zij normaal gesproken gewend waren om te doen. Wanneer het de moeders lukten dan had dit direct een enorm effect op de reactie van de baby's. De baby's uitten meer vocalisaties gedurende langere periodes, daarnaast lachten de baby's vaker. Over het algemeen bereikte het tweetal een hoger niveau van opwindning en affectiviteit dan hiervoor en konden baby's deze piek langer vasthouden (Tronick et al., 1979).

(Opzettelijke) verstoring van de natuurlijke afstemming tussen ouder en baby kan dus twee kanten op werken, zowel naar minder als naar meer contact. Het feit dat ouder en baby gezamenlijk kunnen zijn in timing, intensiteit of vorm lijkt een belangrijke factor te zijn in de uitwisseling van gevoelens en intenties.

Ouders maken echter ook doelbewust gebruik van een vorm van afstemming die net niet helemaal gezamenlijk is. Ouders doen dit omdat ze de emoties van de baby een bepaalde kant op willen sturen. Stern noemt dat 'tuning'. Een voorbeeld hiervan is een 8 maanden oude baby die matig geïnteresseerd schudt met een stoffen bal. De ouder ziet het en reageert met een intensiteit die groter is dan die van de baby, door meer kracht in de stem te gebruiken en met grotere gebaren te bewegen dan de baby. De reactie lijkt haast overdreven: 'Ohhhhh, wat een mooie **BAL** heb jij daaaaaar!!!!' Het doel dat de ouder hiermee wil bereiken is het 'oprekken' van het opwindingsniveau van de baby en hem uitnodigen tot een groter bereik hiervan. De ouder wil de baby meenemen naar een hogere intensiteit en zo het spelplezier vergroten.

Het omgekeerde kan ook gebeuren. Bijvoorbeeld bij een baby die hartverscheurend huilt waarbij het hele lijf gespannen is en de intensiteit van de stress groot is. Een ouder kan de baby troosten door opzettelijk een iets lagere intensiteit in te zetten, een vorm van onderstimulering. De ouder praat bijvoorbeeld net wat zachter dan het huilen van

24 Op YouTube is dit experiment te bekijken onder begeleidend commentaar van Dr. Tronick. Het is te vinden onder 'Tronick still face experiment: <https://www.youtube.com/watch?v=apzXGEbZht0>'.

25 Een advies dat in de hulpverlening nogal eens gegeven wordt aan professionele opvoeders is om een neutrale houding aan te nemen jegens hulpvragers en niet te veel emoties te laten zien, ook wel affectief neutraal genoemd. Wat er feitelijk gebeurt is een verstoring van de communicatiestroom vanuit de gedachte dat het kind het delen van emoties niet aankan. De studie van Tronick et al., (1979) laat de belastende impact hiervan op de baby duidelijk zien. Volgens ons is het mogelijk om toch tot een vorm van afstemming en uitwisseling te komen, namelijk door gedragingen te matchen, waardoor de communicatiestroom niet verstoord wordt en de beide partners ook niet verstrikt raken in oploaiende emoties.

de baby, beweegt net wat langzamer en op die manier tracht de ouder de baby naar een lagere intensiteit mee te nemen en zo te kalmeren.

Deze voorbeelden dienen een opvoedkundig doel in de ogen van de ouder, omdat ze bewust hun kind een bepaalde kant op wil 'tunen'. De ouder en het kind zijn emotieregulatie aan het ontwikkelen op een manier die bij hen past (Fogel, 1993, p. 17). Dit proces wordt dus geleerd in het contact met de ander (Tronick, 1989).

Daarnaast is het ook mogelijk dat affect attunement niet of weinig tot stand komt tussen de ouder en het kind, zonder dat dit de bedoeling is. Dit is bijvoorbeeld bekend bij depressieve moeders en hun kind (Feldman, 2007). Moeders met een depressie reageren veelal met vlakke gezichtsuitdrukkingen op anderen en ook op hun baby. Dit kan leiden tot ongewenste ontwikkelingsuitkomsten, omdat de baby te weinig ervaring opdoet met fijne momenten van gezamenlijkheid. We zullen daar in hoofdstuk 1d op terugkomen.

Sensitief en responsief oudergedrag

We zijn dit hoofdstuk begonnen met het definiëren van het begrip relationele ontwikkeling door gebruik te maken van het bio-ecologisch model van Bronfenbrenner. Dankzij dit model kunnen we de ontwikkeling van een persoon in relatie tot zijn omgeving en de verschillende contexten expliciteren. De belangrijkste processen spelen zich volgens Bronfenbrenner af in het centrum van het model, namelijk de ouder-kind relaties. Vervolgens is het mogelijk, dankzij de gehechtheidstheorie, de ouder-kind relaties te kwalificeren in veilige en onveilige hechtingsrelaties. Een veilige hechtingsrelatie heeft volgens deze theorie te maken met het vrij kunnen bewegen tussen exploreren en veiligheid zoeken. Het is een dynamisch evenwicht tussen afstand nemen van de ouder en nabijheid opzoeken, al naar gelang de behoefte van het kind. Ainsworth et al. (1978) hebben dit dynamische proces van het kind genoemd als een proces waarin de moeder *een veilige basis* vormt om vanuit te exploreren en *een veilige haven* om naar terug te keren. Deze terminologie is door Bowlby overgenomen als titel voor zijn boek: *A secure base* (1988).

De oorzaak voor het ontwikkelen van een veilige hechtingsrelatie wordt gezien als sensitief en responsief oudergedrag. Hoe dit sensitief en responsief ouderschap er dan precies uitziet wordt met de notie van 'adequaat en correct reageren op de signalen van de baby' nog niet direct duidelijk. Uit een kleine rondgang langs een twintigtal hulpgevers bleek dat er verschillende manieren zijn waarop professionals deze concepten definiëren en interpreteren. Eenduidigheid was ver te zoeken (Baten 2017; Van Blitterswijk 2017). Dankzij Stern hebben we de genoemde balans van exploreren en veiligheid zoeken kunnen verfijnen naar een balans tussen 'zelf' en 'wij' of anders gezegd naar een balans tussen 'autonomie' en 'gezamenlijkheid'. De volgende stap is

nu om uit te leggen waarom de woorden autonomie en gezamenlijkheid ons verder helpen in het verder concretiseren van sensitief en responsief oudergedrag. Dit gaan we doen in hoofdstuk 1d waar we het belang van synchronie en synchronisatieprocessen toelichten voor het proces van afstemmen tussen mensen. We betrekken daarbij de kenmerken van gedragingen die volgens Stern een rol spelen in de afstemming zoals intensiteit, timing en vorm.

1D Gezamenlijkheid en Onderscheid

Inleiding	107
Synchronie en synchronisatie	108
Definitie	108
Historisch overzicht	109
Synchronie in systemen	109
Gezamenlijkheid	110
Synchronie in het sociale domein	111
Synchronie in de ouder-kind relatie	112
Verklaringen voor synchronie	115
Onderscheid	116
Synchronie in een negatieve interactie	117
Synchronie en adaptiviteit	118
Synchronie en leren	120
Volgen - Leiden	121
Van synchronie naar gezamenlijkheid en onderscheid	121
Ontwikkeling van gezamenlijkheid of onderscheid	122
Co-regulatie	124
Conclusie	125

Marja is bezig soep te maken als Dennis haar opzij duwt om in de koelkast een pilsje te pakken en limonade voor Joey. ‘Dennis, rot op, je staat in de weg. Neem dat jong mee naar de kamer en laat me effe die soep afmaken’, foetert Marja. ‘Nou zeg, doe ik eens een keer wat, is het weer niet goed’, snauwt Dennis terug. De 4-jarige Joey kijkt van zijn moeder naar zijn vader en weer terug waarna hij van zijn vader een duw krijgt richting de kamer. Joey struikelt over de drempel en ketst met zijn hoofd op de grond. Dit is de druppel voor Marja. Ze stormt het huis uit en slaat de voordeur met een smak dicht. Dennis en Joey kijken elkaar verbaasd aan. Dan ziet Dennis dat Joey een bloedneus heeft. ‘Til je voeten dan ook op’ moppert Dennis, terwijl hij Joey’s neus schoonveegt. Dennis stiefelt naar de kamer en Joey huppelt er achteraan. ‘Nu je mond houden want het voetballen begint en knijp je neus dicht.’ Dennis zet de tv aan en Joey kruipt op de bank naast zijn vader.

Inleiding

Het vorige hoofdstuk, over het relationeel ontwikkelingsperspectief, zijn we geëindigd met de opmerking dat we de begrippen ‘autonomie’ en ‘gezamenlijkheid’ verder uitdiepen aan de hand van beschikbare kennis over synchronie en synchronisatieprocessen. Voordat we dat doen willen we eerst terugkomen op een van de pijlers van Beweging-als-houvast, namelijk Zelfbegrip. Twee componenten van Zelfbegrip zijn de psychologische behoefte om ‘erbij te horen’ en de behoefte aan ‘autonomie’. In de hechtingstheorie en de theorie van Stern komen autonomie en erbij horen in verschillende bewoordingen terug. De hechtingstheorie bespreekt het belang van exploreren en het zoeken naar veiligheid en Stern benadert de behoeftes vanuit de ontwikkeling van het zelf en zelf-met-de-ander. Telkens gaat het om verschillende posities van een persoon. De ene positie is gericht op de ontwikkeling van het zelf, hieronder vallen begrippen als ‘exploreren’, ‘autonomie’ en ‘geheel-zelf’. De andere positie bestaat uit in verbinding zijn met de ander waaronder begrippen vallen als ‘moeder als veilige haven’, ‘wij’, ‘intersubjectiviteit’ en ‘affect attunement’. Analoog aan de hechtingstheorie stellen wij voor deze posities te plaatsen in een balansmodel. Hierbij kan een persoon idealiter vrij bewegen tussen beide posities waardoor de balans gezien moet worden als een dynamische balans die voortdurend in beweging is en zeker niet noodzakelijkerwijs in evenwicht of in het midden moet zijn. We komen hier in een latere paragraaf nog op terug.

Als we terugkijken op het proces zien we dat het begrip ‘the need to belong’ gaandeweg is getransformeerd naar het begrip ‘gezamenlijkheid’. De psychologische behoefte ‘the need to be autonomous’ is tot nu toe als begrip overeind gebleven als ‘autonomie’. Voor deze transformatie hebben we echter nog geen verantwoording afgelegd. Daarom gaan we in dit hoofdstuk toewerken naar het definiëren van de concepten waarmee we de methode Beweging-als-houvast vormgeven: Gezamenlijkheid, Onderscheid

en Volgen-Leiden. We doen dit aan de hand van de begrippen synchronie en synchronisatieprocessen. Het boek *Synchronization* van Pikovsky et al. (2001) gaat ons daarbij helpen. We zullen zien dat studies naar synchronie en synchronisatieprocessen een effect op onderlinge menselijke verbondenheid rapporteren, waarna de stap naar het concept gezamenlijkheid eenvoudig is te maken. De tegenhanger van in-synchronie-zijn is logischerwijs niet-in-synchronie-zijn. De route om te komen naar het begrip onderscheid verloopt dus via het pad van synchronie. We laten zien dat onderscheid de betekenis kan hebben van 'uit-sync-zijn' met de ander, maar ook een variatie kan inhouden op 'in-sync-zijn'. De noodzakelijke beweging tussen gezamenlijkheid en onderscheid kan ontstaan dankzij het vermogen tot meebewegen, zie voor toelichting hoofdstuk 1e. Dit vermogen houdt in dat we in staat zijn om de ander te volgen in diens beweging en dat we gevolgd kunnen worden. Dit brengt ons bij het laatste concept Volgen-Leiden.

Synchronie en synchronisatie

Definitie

Synchronie stamt af van het Griekse woord *chronos* dat *tijd* betekent en *syn* dat *hetzelfde* betekent. Samengevoegd betekent synchronie in zijn oorspronkelijke vorm 'delen van dezelfde tijd' of 'gebeuren in dezelfde tijd'. *Synchronie* heeft dus te maken met gebeurtenissen in een bepaald *tijdsframe* en met het *ritme* van een systeem. In synchronie zijn met elkaar betekent dat je hetzelfde ritme deelt in dit moment, zoals te zien is tijdens samen wandelen bijvoorbeeld.

Het woord *synchronisatie* gaat over een *proces*. De definitie van synchronisatie die Pikovsky et al. (2001) geven is: '*de aanpassing van ritmes of oscillerende objecten dankzij hun zwakke interactie*'. Synchronisatie is dus een *proces van aanpassen* aan elkaars ritme.

Dit is niet hetzelfde als een eindstaat of het resultaat van het proces. Het resultaat is een momentopname, waarin we een bepaalde mate van gezamenlijkheid waarnemen tussen twee systemen.²⁶ Het proces verwijst veel meer naar de aanpassing van beide systemen; dit betekent niet dat beide systemen ook in precies hetzelfde ritme bewegen. Een voorbeeld hiervan is het synchronisatieproces van de hartslag van ouder en baby. Wanneer de hartslagen van ouder en baby synchroniseren, dan betekent dit dat de hartslag van de moeder omhooggaat tijdens het proces en de hartslag van de baby

²⁶ De feitelijke definitie van synchronisatie verwijst dus naar het *synchronisatieproces*. Toch zullen we deze definitie wat losjes hanteren, aangezien in veel studies het begrip synchronie niet alleen gebruikt wordt voor een gelijkvormige beweging (in hetzelfde ritme bewegen), maar ook voor een momentopname waarin twee personen bijvoorbeeld dezelfde kijkrichting hebben. In dat laatste geval wordt ook wel het begrip 'matching' gebruikt. Wij zullen regelmatig het woordgebruik van de studie overnemen die we bespreken en synchronie dus ook gebruiken voor momentopnames.

omlaaggaat, terwijl het eindresultaat is dat de hartslag van de baby nog steeds sneller is dan dat van de moeder (Feldman et al., 2011).

Historisch overzicht

Synchronisatie is van oudsher verbonden aan het domein van de fysica, de natuurwetenschappen. Het fenomeen is voor het eerst ontdekt en beschreven door Christiaan Huygens in 1665. Hij ontdekte dat wanneer twee slingerklokken opgehangen werden aan een gemeenschappelijke drager zoals een houten balk, dat deze na verloop van tijd in perfecte synchronie, in tegengestelde richting, heen en weer slingerden ongeacht hun uitgangspositie en dat het tikken van de klokken altijd gelijk was. Huygens ontdekte dat het geheim van dit fenomeen gelegen lag in de nauwelijks waarneembare trilling van de houten balk, ontstaan uit de bewegingen van de slingers van de klokken. Men ontdekte verder dat twee systemen met verschillende frequenties elkaar op sleeptouw kunnen nemen (entrainment) en tot een gezamenlijk ritme kunnen komen mits zij met elkaar verbonden zijn. Zoals uit het voorbeeld van Huygens al blijkt, hoeft synchronie niet per se te betekenen dat de bewegingen in dezelfde richting zijn. Een tegengestelde beweging van elkaar wordt ook synchroon genoemd. Bewegingen die in dezelfde richting zijn worden *in-fase* genoemd en tegengestelde bewegingen heten *anti-fase* bewegingen. De toepassing van de ontdekking van Huygens vond zijn weg eerst in de fabricage en verfijning van klokken en later in de radiocommunicatie en elektrotechniek zoals generatoren. Nu is een samenleving zonder deze toepassingen ervan ondenkbaar geworden.

Ook in andere domeinen werd synchronie ontdekt. In 1729 ontdekte Jean-Jacques Dortous de Marain dat de blaadjes van de sperzieboonplant op en neer bewogen in het ritme van het daglicht (in Pikovsky et al., 2001). Uit een studie van Aschoff (1965) blijkt dat mensen, in volledige afwezigheid van aanwijzingen van het dag-en-nachtritme, over een eigen ritme beschikken van ruim 25 uur. Dit menselijk circadiaans ritme stemt zich in een natuurlijke omgeving af op het 24-uurs dag-en-nacht ritme van onze planeet.

Vandaag de dag is bekend dat alle biologische systemen, van de meest eenvoudige tot de hoogst ontwikkelde, synchronisatieverschijnselen vertonen. Engelbert Kaempfer schreef al in 1680 over zijn observatie van een zwerm vuurvliegjes die tegelijkertijd lichtgaven en weer uitgingen steeds in een regelmatig patroon (Buck, 1938). Ook muskieten laten synchronisatiegedrag zien in hun vleugelslagen (Cator et al., 2009), net als zwermen vogels die in de kunstige formaties synchroon kunnen vliegen of scholen vissen die in hetzelfde ritmische patroon zwemmen en bewegen (Ward et al., 2002).

Synchronie in systemen

Al deze ogenschijnlijke los van elkaar staande ontdekkingen blijken niet willekeurig te zijn, maar kunnen ondergebracht worden in een samenhangend kader. Alle systemen, zowel biologische, mechanische, elektronische als chemische, hebben een eigen ritme

en kunnen hun ritme aanpassen aan een ander systeem. Het eigen ritme wordt bepaald door de eigenschappen (parameters) van het systeem en niet door de manier waarop het systeem in beweging wordt gebracht. Het eigen ritme is bestand tegen kleine veranderingen. Wanneer het systeem lichtjes verstoord wordt zal na verloop van tijd het eigen ritme terugkeren. Onder ritme wordt verstaan de *periode* waarin een bepaalde cyclus wordt doorlopen en de *frequentie* van die cyclus in een gegeven tijd. Bijvoorbeeld een cyclus van dag en nacht heeft een frequentie van 30 in de maand april. Er zijn tal van cycli te noemen zoals het zojuist genoemde circadiaans ritme, de hormonale cyclus bij vrouwen, de jaargetijden en het hartritme. Belangrijk om op te merken is dat deze cycli niet rigide zijn. Elke cyclus wijkt lichtjes af van voorgaanden terwijl het tegelijk een zekere regelmaat behoudt. In hoofdstuk 1b hebben we de achtergrond hiervan uitgelegd bij de paragraaf over complexe systemen met als voorbeeld de baan van hemellichamen.

Het systeem is in staat zijn ritme aan te passen aan een ander systeem wanneer beide systemen lichtjes met elkaar verbonden zijn. Dit proces van aanpassen wordt door Pikovsky en collega's (2001) 'entrainment' genoemd, 'elkaar op sleeptouw nemen'. Het principe van entrainment is niet beperkt tot mechanische systemen, maar is ook zichtbaar bij levende systemen zoals de eerdergenoemde vuurvliegjes. Ook bij menselijke interacties is dit waarneembaar; denk aan een publiek dat na een voorstelling elkaar op sleeptouw neemt in een gezamenlijk ritme van applaus.

Of het bij beide systemen tot een proces van synchroniseren komen hangt af van hoe sterk of zwak de interactie is tussen beiden en van de frequenties van beide systemen. Bij een te zwakke verbinding zal het synchronisatieproces niet op gang komen, ook niet bij twee systemen waarbij de frequenties enorm uiteenlopen. De termen 'zwakke verbinding' en 'enorm uiteenlopen' zijn relationeel bepaald. Hoe de verhouding uitpakt hangt van die twee specifieke systemen af.

Een rigide of te strakke verbinding waarbij een systeem gedwongen wordt om het ritme van de ander te volgen wordt *niet* gezien als synchroniseren. De interactie dient zodanig te zijn dat ze elkaar kunnen waarnemen en samen *vrijwillig* tot een nieuw en gezamenlijk ritme kunnen komen. Een peloton soldaten dat in hetzelfde tempo marcheert op commando van de commandant is volgens de definitie van Pikovsky et al. (2001) dus niet het gevolg van een synchronisatieproces. Twee soldaten die tijdens de lunch samen naar de mess lopen en daarbij hun stappen aan elkaar aanpassen wel.

Gezamenlijkheid

Hoewel de aandacht voor synchronie en synchronisatieprocessen ontstond in het domein van de natuurwetenschappen en de biologie zien we enkele eeuwen later eenzelfde interesse ontstaan binnen de sociale wetenschappen.

Synchronie in het sociale domein

Het belang van synchronisatieprocessen in groepsverband werd door Emile Durkheim reeds in 1897 geopperd in zijn studie over 'suicide' (Haidt et al., 2008). Volgens Durkheim is het voor ieder mens belangrijk om deel uit te maken van een groep, met daarin *gezamenlijke* normen en waarden. Sterker nog, uit zijn studie bleek dat het aantal zelfmoorden in Europese landen enorm varieerde afhankelijk van de sociale integratie van het individu in een groep. Het aantal zelfmoorden is lager in groepen met een grote sociale cohesie zoals deel uitmaken van een familie of van een religieuze gemeenschap. Deze bevindingen zijn in overeenstemming met de reeds in hoofdstuk 1a genoemde behoefte aan verbinding, 'the need to belong' volgens Baumeister en Leary (1995).

Naast sociologen maken ook antropologen melding van het belang van groepsrituelen zoals dansen op muziek en samen zingen. We herkennen dit bij samen zingen in religieuze groepen en ritmische dansen in Afrikaanse stammen (Haidt et al., 2008). Volgens historicus McNeil (in een studie van Wiltermuth & Heath, 2009) profiteren organisaties zoals het leger, kerken en gemeenschappen van deze fysieke vorm van synchronie, omdat het de leden samenbindt. McNeil betoogt dat door samen in synchronie te bewegen er positieve emoties worden opgewekt en de grenzen tussen het individu en groep vervagen. Ook Schefflen maakte in 1964 melding van personen die in groepsverband *onbewust* de lichaamshoudingen van elkaar 'lezen' om zich daarmee te oriënteren in een groep.

Uit een belangwekkende studie van de psychologen Chartrand en Bargh (1999) werd afgeleid dat overeenkomstig gedrag tussen mensen tot positieve ervaringen leidt. In hun experiment werden de bewegingen van een proefpersoon onopvallend nagedaan door de onderzoeker. De proefpersonen waren zich niet bewust van deze nabootsing van mimiek, lichaamshouding of gebaren. De 'geïmiteerde' proefpersonen rapporteerden daarna een positief gevoel ten opzichte van de onderzoeker en hun interactie, in tegenstelling tot proefpersonen bij wie dit niet gedaan was. Deze uitkomst werd het 'chameleon-effect' genoemd, waarmee bedoeld werd dat er kennelijk een neiging bestaat om 'gelijk' te worden aan de ander. Het doel van deze neiging werd door Lakin en haar collega's (Lakin et al., 2003) aangeduid als 'social glue', het smeermiddel van de communicatie. Imitatie of het hebben van dezelfde lichaamshouding, gezichtsuitdrukkingen, manieren of gebaren blijken verband te houden met tal van zaken rondom sociale interacties. Het werk van Chartrand en Bargh veroorzaakte een groot aantal nieuwe (experimentele) studies, waarbij het effect van non-verbale synchronie op interacties bestudeerd werd.

Zo neemt synchronie toe in taken waarin *samenwerking* gevraagd wordt (Shockley et al., 2003) of wanneer een gezamenlijk doel moet worden bereikt (Lakin & Chartrand, 2003) en de moeilijkheidsgraad van het te bereiken doel toeneemt (Louwerse et al., 2012). Daarnaast wordt de interactie als *soepeler* ervaren (Chartrand & Bargh, 1999) en men

rapporteert meer *sympathie* naar de ander in situaties waarin synchronie aanwezig is (Baillenson & Yee, 2005). Valdesolo et al. (2010) lieten zien dat synchronie de *coördinatie* tussen twee partners vergroot bij de uitvoering van een motorische handeling. Wanneer de partners in een voorbereidingstaak samen synchroon hadden bewogen, presteerden zij beter op een doelgerichte en motorische vaardigheidstaak dan wanneer zij in de voorbereiding samen asynchroon hadden bewogen. In de studie van Valdesolo en DeSteno (2011) wordt een toename van compassie en altruïsme gerapporteerd nadat de proefpersonen samen in synchronie hebben bewogen. Volgens deze onderzoekers is de functie van synchronie 'het markeren van anderen als gelijk aan zichzelf' en dit bevordert emotionele afstemming en iets over hebben voor de ander zonder daar zelf beter van te worden. Deze conclusie is interessant, aangezien jezelf vergelijken met de ander en zoeken naar overeenkomsten of verschillen ook bij Stern naar voren is gebracht, maar dan vanuit het ontwikkelingsperspectief van de baby, zie hoofdstuk 1c. Synchronie blijkt ook een rol te spelen in de ontwikkeling van *prosociaal gedrag*. In een studie van Cirelli et al. (2014) leken kinderen van 14 maanden eerder geneigd te zijn om de proefleider te helpen wanneer zij samen in synchronie hadden gedanst, dan wanneer de proefleider asynchroon met hen gedanst had. Bovendien bleek de bereidheid om te helpen ook groter bij de proefleider met wie gedanst was, dan bij een neutraal persoon met wie zij niet gedanst hadden. Ramseyer en Tschacher (2011) tenslotte rapporteren synchronie in de bewegingen en houding van hulpvragers en hun hulpgevers. Uit de zelfrapportages van hulpvragers bleek een hoge mate van synchronie met de hulpgever samen te hangen met een betere hulpvrager-hulpgever relatie en betere uitkomsten van de therapie.

Inmiddels heeft de hausse aan onderzoek naar synchronisatieprocessen een aantal meta-analyses opgeleverd. Vicaria en Dickens (2016) vatten 50 studies samen over synchronie in de periode 1999 – 2014 en bestudeerden het effect ervan op interpersoonlijke coördinatie. Hun analyse laat overtuigend zien dat er een positief effect optreedt op de interactie van twee personen of van een groep mensen. Dit uit zich onder andere in een groter gevoel van harmonie ten opzichte van de ander en een toename van sociaal gedrag. Mogan et al. (2017) rapporteren eveneens positieve uitkomsten van synchronie in het interpersoonlijke domein. Zo is er op basis van 42 studies in de periode 1988 – 2015 geconstateerd dat synchronie effect heeft op sociaal gedrag, de sociale band die men in de groep ervaart (bijvoorbeeld vertrouwen, aardig vinden, eenheid ervaren), sociale cognitie (zoals aandacht, geheugen, theory of mind, creativiteit en aanpassingsvermogen) en affectiviteit (waaronder blijdschap, zelfwaardering en tevredenheid). Op de vraag of *meer* synchronie altijd gezien moet worden als *meer* positief zullen we nog terugkomen in de paragraaf over onderscheid.

Synchronie in de ouder-kind relatie

De eerste studies over synchronisatieprocessen tussen ouder en kind dateren uit de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw. Een belangrijke studie die het onderzoek naar de

ouder-kindrelatie inspireerde is dat van Condon en Ogsten (1967). Zij maken melding van zelfsynchronisatie en interactionele synchronisatie in een triade van vader, moeder en hun 4-jarig zoontje en zij vergelijken dit patroon met een dans. Zelfsynchronisatie verwijst naar het gelijktijdig bewegen binnen dezelfde persoon, bijvoorbeeld armbewegingen die synchroon zijn met het ritme van de spraak. Interactionele synchronisatie ontstaat doordat twee personen in eenzelfde ritme met elkaar bewegen. Een citaat uit hun werk illustreert dit onderscheid: *“The body of the speaker was found to ‘dance’ synchronously with the articulatory segmentation of his speech. Further the body of the listener was found to ‘dance’ synchronously with the speaker, primarily up to and including worth length segments”* (p. 14).

In een vervolgstudie lieten Condon en Sander (1974) zien dat de bewegingen van pasgeborenen in synchronie zijn met de spraak van de ouder en noemden dit een voorbeeld van interactionele synchronie. Stern (1985/2000) brengt met zijn boek *The Interpersonal World of the Infant* op unieke wijze het belang naar voren van interactionele synchronie tussen baby en ouder voor de ontwikkeling van het zelf en de verbinding met de ander.

Meltzoff zorgde in 1977 voor flinke opschudding met zijn filmopname van zijn pasgeboren zoon Xavier.²⁷ In dit fragment is te zien dat Xavier, slechts tien minuten oud, het uitsteken van de tong van zijn vader met succes imiteert (Meltzoff & Moore, 1977). Ondanks de discussie die destijds oplaaide of het al dan niet als intentioneel gedrag en bewuste imitatie gezien moet worden, is inmiddels ruimschoots aangetoond dat baby's in staat zijn tot intentioneel gedrag²⁸. In de studie van Nagy en Molnar (2004) is dit op een prachtige manier onderzocht. Pasgeborenen bleken in staat om het uitsteken van de tong van de testleider te herhalen, imitatie dus. Opvallender was dat pasgeborenen ook in staat zijn om vervolgens initiatief te nemen in tong uitsteken en daardoor de onderzoeker als het ware uit te nodigen om de beweging te herhalen. De indicatie voor deze verschillen was de hartslag van de baby's. Bij imitatie ging de hartslag van de pasgeborenen omhoog en bij initiatiefname (provocatie) ging de hartslag naar beneden. Uit het overzicht van internationale replicatiestudies dat door Meltzoff (1990) wordt gegeven blijkt dat imitatie gedrag van baby's zichtbaar is in de vorm van de tong uitsteken, mond openen of handbewegingen.

Een andere interessante studie die het vermelden waard is, is die van Bernieri et al. (1988) over de coördinatie van bewegingen tussen moeders en hun 14 maanden oude baby. Beoordelaars van filmfragmenten van moeders-baby relaties konden nauwkeurig de *originele* interacties onderscheiden van *gemanipuleerde* interacties of interacties van moeders met een baby die niet van henzelf was. De beoordelaars keken in deze

27 Op YouTube is dit fragment nog steeds te zien onder de noemer: Meltzoff and neonate imitation.

28 Vergelijkbare effecten zijn gevonden bij resusaapjes (Ferrari et al., 2006).

studie naar a) de mate waarin bewegingen van moeder en kind op hetzelfde moment beginnen en eindigen; b) naar de mate van overeenstemming in ritme (bewegen ze op dezelfde ‘maat’); c) naar de mate van coördinatie en vloeiendheid van hun bewegingen zoals je ook kunt kijken naar de choreografie van een dansend paar.

Trevarthen et al. (2011) bevestigen deze bevindingen met een prachtig voorbeeld van een 36 uur oude baby in interactie met een volwassene. In deze interactie blijkt de arm van de baby in volkomen synchronie te bewegen met het ritme en de intensiteit van de spraak van de volwassene. De auteurs stellen vervolgens dat het kunnen waarnemen van ritme, harmonie en melodie een aangeboren vermogen is en *“without this there is no dance, no music, no narrative, and no teaching and learning of cultural skills”* (p. 1).

In de studie van Feldman (2007) werden 122 moeders met hun baby geobserveerd tijdens het ‘still-face-paradigm’. In dit paradigma spelen moeders gedurende drie minuten vrij met hun kind, daarna houden ze twee minuten lang hun gezicht neutraal, zonder emoties te tonen, om vervolgens weer in vrij spel het contact met hun baby te herstellen. Tijdens de volledige acht minuten werd de hartslag van baby’s en moeders gemeten. Een verrassende uitkomst was dat de hartslagen synchroniseerden bij de relaties waarbij de synchronie hoog was tijdens het vrij spel. Dit betekent dat op de versnelling of vertraging van de hartslag van de baby, de hartslag van de moeder reageert en binnen een seconde de versnelling of vertraging volgt. Daarnaast bleken baby’s die een hoge mate van synchronie vertoonden in het vrij spel met hun moeder (gemeten met aankijken, aanraken en arousal) beter om te kunnen gaan met de stressvolle periode van de twee minuten daarna, dan de baby’s waarbij de mate van synchronie tussen moeder en baby laag was.

De neuropeptide oxytocine speelt een belangrijke rol bij onder meer de moeder-kind binding (Feldman et al., 2007). Moeders met een hoog gehalte aan oxytocine tijdens en kort na de zwangerschap blijken hun gedragingen meer te synchroniseren met die van hun baby dan moeders met een laag oxytocine gehalte. Dit wijst erop dat oxytocine een rol speelt in de mate waarin de moeder het initiatief neemt om contact met haar kind te initiëren. Met dit initiatief worden specifieke gedragingen van de ouder in het contact met de baby bedoeld zoals aankijken, liefdevolle aanraking, met een hoge stem praten en het afstemmen op de toestand en signalen van de baby. Deze worden door Feldman gezien als voorlopers van synchronie en als een biologische aanleg om in gecoördineerde interactie met een ander te kunnen zijn. De vraag is echter of het oxytocine gehalte ook niet het *gevolg* kan zijn van de synchrone gedragingen tussen moeder en kind. In een studie van Feldman et al. (2010) is deze vraag onderzocht waarbij gekeken is naar moeders en vaders in een 15-minuten durend spel met hun 4 – 6 maanden oude baby. Zowel bij moeders als vaders werd een verhoogd oxytocine gehalte geconstateerd na afloop van het spel ten opzichte van de beginmeting. Dit gold voor moeders die een hoge mate van affectieve interactie onderhielden met hun

baby, waarbij ze hun baby liefkozend aanraakten, streelden of kusten. Voor vaders gold dat een hoge mate van explorerend spel en fysieke contactspelletjes leidde tot de verhoogde afgifte van oxytocine.

Dankzij de fysiologische verbinding in de baarmoeder tussen baby en moeder en de fysiologische processen die ook na de zwangerschap de verbinding ondersteunen, kunnen synchronisatieprocessen van gedragingen ontstaan. De mogelijkheden tot synchronisatie nemen gedurende het eerste jaar complexere vormen aan. Dit geldt zowel voor het soort gedrag als voor de emotionele lading van het gedrag. In een studie van Lavelli en Fogel (2005) zijn emotionele gezichtsuitdrukkingen geobserveerd van 16 pasgeboren baby's in face-to-face interacties met de moeder tot aan de leeftijd van drie maanden. De eerste maand bestond het kijkgedrag van baby's richting moeder vooral uit 'neutrale aandacht'. Tijdens de 14 weken durende observatie ontwikkelden de emoties van het kijkgedrag zich van neutraal naar geconcentreerd, opgewonden en verbaasd. Hierbij werden emotionele uitdrukkingen zoals kirren, lachen en bewegen gecoördineerd met visuele aandacht en ontstonden er opeenvolgende patronen tussen ouder en kind van kirren, kijken en lachen.

De lijn die we hier geschetst zien is er een die laat zien welke biologische vermogens en fysiologische processen het mogelijk maken om synchronie te herkennen en hoe dit synchronisatieprocessen ondersteunt. Deze processen beginnen bij eenvoudige bewegingen en worden complexer van aard naarmate de motorische en cognitieve vaardigheden zich ontwikkelen.

Verklaringen voor synchronie

Naast studies waarin het *gevoel* onderzocht werd dat gepaard gaat met synchronie zoals verbondenheid en gezamenlijkheid, zijn er ook *verklaringen* gezocht voor het verschijnsel om in synchronie met een ander te kunnen zijn. Wanneer we het voorbeeld van de klokken van Huygens in gedachten nemen, dan is de verklaring voor het ontstaan van synchronie de 'balk' die de klokken met elkaar verbindt. Zijn de klokken niet met elkaar verbonden dan ontstaat synchronie niet. Het is echter onduidelijk wat het medium is dat mensen met elkaar verbindt.

Het is zeker dat neurotransmitters zoals oxytocine, betrokken zijn bij synchronisatieprocessen en bij het beloningssysteem van onze hersenen. Ze komen vrij bij lichaamsbeweging, bepaalde voedingsstoffen, verliefdheid en seks. In studies over synchronie wordt een verhoogde afgifte van neurotransmitters gerapporteerd. Zo wordt in de studie van Tarr et al. (2014) een voorbeeld gegeven van de rol van endorfine. Het blijkt dat wanneer mensen in groepsverband in synchronie op muziek dansen, de pijngrens van de mensen wordt verhoogd en pijn dus minder snel ervaren wordt. Daarnaast wordt ook de mate van plezier verhoogd en de groepsband versterkt. Dit alles gaat gepaard met een verhoogde afgifte van endorfine. Wat we hieruit kunnen afleiden

is dat in synchronie bewegen, in groepsverband of in interactie met een partner, in zichzelf belonend kan zijn. Het samengaan van een verhoogde afgifte van endorfine (of oxytocine) met in synchronie bewegen biedt echter geen causale verklaring voor het fenomeen synchronie.

Een andere algemeen aanvaardde verklaring betreft de aanwezigheid van spiegelneuronen (Rizzolatti et al., 2001). Spiegelneuronen zijn neuronen die in de hersenen naast motorneuronen zitten. Spiegelneuronen worden actief wanneer een observator kijkt naar de handeling van een persoon, die bijvoorbeeld reikt naar een glas water op tafel. Naar de handeling kijken activeert hetzelfde gebied als de handeling uitvoeren. Met andere woorden, de visuele informatie die we krijgen door het kijken naar het handelen van een ander, veroorzaakt in onze eigen hersenen dezelfde reactie als zou gebeuren wanneer we de actie zelf uitvoeren. Om met de woorden van Gallese (2001) te spreken: “...*action observation implies action simulation*” (p. 37). Hierdoor, zo wordt verondersteld, begrijpen we voor een moment de intenties van de ander. Gallese veronderstelt dat er meer gebieden in de hersenen betrokken zijn bij het ‘lezen’ van de intenties van anderen dan alleen het gebied van de motorneuronen en het zien van doelgerichte acties. Empathie heeft ook te maken met het kunnen inleven en delen van gevoelens, pijn en sensaties. Hij stelt dat er mogelijk een hele range aan verschillende ‘mirror matching mechanisms’ aanwezig zijn en dat deze structuur een basiskenmerk van onze hersenorganisatie is. Dit stelt ons in staat om de ander te ervaren in gevoelens, acties, intenties en sensaties. We maken als het ware voor een stukje deel uit van het mentale leven van de ander.

Desalniettemin biedt ook de aanwezigheid van spiegelneuronen en het gelijktijdig ‘vuren’ van dezelfde neuronen naar ons idee nog geen *verklaring* voor het ontstaan van synchronie. In feite wordt hier opnieuw synchronie aangetoond, maar dan op het niveau van geactiveerde neuronen in plaats van op het niveau van zichtbare handelingen. Het levert daarmee geen aanwijzing voor de ‘balk’ die ons mensen met elkaar verbindt. Wij zullen de discussie over neurobiologische en neurocognitieve verklaringen verder laten rusten. Het is ten eerste niet ons vakgebied en ten tweede valt dit buiten de scope van onze studie. Deze verklaringen zijn gericht op hersenenprocessen en wij beperken ons tot zichtbare bewegingen.

Onderscheid

Op grond van het voorgaande kan men het idee opvatten dat ‘normale’ of ‘gezonde’ ouder-kind relaties vooral bestaan uit voortdurend afgestemde of synchrone interacties. Als dat het geval is dan verwachten we een hoge mate van interactionele synchronie tussen ouder en kind. Uit een studie van Tronick en Cohn (1989) blijkt echter dat de speeltijd tussen ouders en baby’s van 3 – 9 maanden voor slechts 30% bestaat uit synchrone momenten zoals samen kijken naar elkaar of naar het speeltje en voor de

overige tijd bestaat uit niet-synchrone momenten zoals moeder kijkt naar speeltje en baby niet.

We zullen in de volgende paragrafen zien dat gesynchroniseerde interacties niet zozeer de norm zijn en een doel waarnaar gestreefd dient te worden en evenmin dat niet-gesynchroniseerde bewegingen de uitzondering zijn en zoveel mogelijk vermeden moeten worden. Sterker nog, op gezette tijden is niet-gesynchroniseerd zijn noodzakelijk in de dagelijkse omgang met anderen en voor de ontwikkeling van het jonge kind. Zo hebben we reeds laten zien dat het doorbreken van synchronie nodig is om het onderscheid gewaar te worden tussen 'zelf' en 'zelf met de ander'. Daarnaast zijn niet-synchrone momenten belangrijk als een ouder in contact met de baby wil voorkomen dat deze verveeld raakt en zich uit de interactie terugtrekt (Stern, 1985/2000). Ineens iets onverwachts doen kan dat voorkomen. Ten slotte zijn onderscheidende, dus niet-gesynchroniseerde, bewegingen nodig om uit een negatieve spiraal te komen om de adaptiviteit te vergroten en tot leren te komen. We zullen deze drie punten in de volgende paragrafen bespreken.

1D

Synchronie in een negatieve interactie

In de reviewstudie van Field (1995) wordt een overzicht gegeven van studies waarin de interacties tussen depressieve moeders en baby's onderzocht werden. Uit deze studies blijkt dat baby's en depressieve moeders meer momenten van synchronie vertonen in negatieve interacties en dat positieve momenten in spel minder voorkomen. Zij delen vooral depressieve gevoelens en zijn samen vaker in een sombere en depressieve staat dan in een opgewekte en vrolijke staat. Niet-depressieve moeders en hun baby's hebben daarentegen meer momenten van synchronie tijdens spel en delen vooral positieve gevoelens. De gevolgen voor baby's van depressieve moeders zijn dat deze baby's vooral gezamenlijkheid ervaren in momenten van somberheid en depressie waardoor baby's een 'depressieve stijl' van interacteren ontwikkelen. Dit patroon zet zich ook door in interacties met niet-depressieve mensen. Het is opvallend dat niet-depressieve mensen geneigd zijn om te synchroniseren met de stillere en meer sombere stijl van de baby's van depressieve moeders waardoor dit patroon zichzelf bevestigt en in stand houdt. Als de depressie van moeders langer dan zes maanden tot een jaar aanhoudt blijken deze kinderen slechter te presteren op mentale en motorische vaardigheden en blijven zij ook in gewicht en groei achter op kinderen van niet-depressieve ouders.

Een concreet voorbeeld waarbij synchronie tijdens de interactie tussen moeder en baby leidt tot stress en paniek bij de baby komt uit een studie van Beebe (2000). In deze studie zien we een moeder in face-to-face contact met haar vier maanden oude baby Stacey. Op een zeker moment is de interactie voor Stacey genoeg geweest en ze raakt gestrest. Het arousalniveau van Stacey stijgt. Haar moeder synchroniseert vervolgens met de stijging van het arousal door extra stimulatie te geven, wat een stijging van

stress bij Stacey tot gevolg heeft. Dit patroon herhaalt zich net zolang tot Stacey het niet meer aan kan, begint te huilen en over te geven.

Een vergelijkbaar voorbeeld is een casus afkomstig uit de klinische praktijk van Stern (1985/2000, p. 194). Het gaat hier om Stevie die in een face-to-face interactie met zijn moeder in een zogenaamd 'jager-prooi-spel' terechtkomt. Tijdens hun interactie draait Stevie zijn hoofd weg van zijn moeder op het moment dat de prikkels voor hem te veel worden. Zijn moeder reageert daarop door haar gezicht weer in de blikrichting van Stevie te brengen en extra stimulatie te bieden, waarmee ze poogt zijn aandacht terug te winnen. Stevie draait vervolgens zijn hoofd naar de andere kant waarop moeder haar hoofd opnieuw in zijn blikrichting brengt om zo het gezamenlijk aankijken te behouden. Uiteindelijk is er voor Stevie geen ontsnappen meer aan en begint te huilen.

Een laatste alledaags voorbeeld is het negatieve effect van synchronisatie tussen twee mensen die in interactie zijn met elkaar. Op een goed moment reageert de een enigszins boos op de ander. Dit roept bij de ander ook boosheid op. Vervolgens roept dit weer meer boosheid op bij de een waarna de ander weer bozer wordt totdat de situatie escaleert. Pas als een van de twee de synchronisatie doorbreekt, bijvoorbeeld door weg te lopen, kan de situatie weer normaliseren.

Zoals uit de eerdergenoemde voorbeelden van baby's in relatie tot hun ouders duidelijk werd, is het soepel kunnen bewegen tussen gesynchroniseerde en niet-gesynchroniseerde bewegingen noodzakelijk voor een gezonde emotieregulatie. In deze voorbeelden is 'niet-in-sync-zijn' hetzelfde als 'uit verbinding' zijn. Dat is voelbaar voor beide interactiepartners en kan daarom ook een gevoel van afwijzing oproepen. Een (tijdelijke) beëindiging van een gesynchroniseerde interactie is echter noodzakelijk om een negatieve spiraal te doorbreken.

Synchronie en adaptiviteit

Het beëindigen van een gesynchroniseerde interactie is in feite niets anders dan onderscheid aanbrengen tussen ik en de ander. Wanneer twee personen samen in synchronie zijn vormen ze voor dat moment een eenheid en ervaren ze elkaar als 'wij'. Het verbreken van de synchronie werpt ieder weer terug op zichzelf waardoor het verschil tussen het 'ik' en 'de ander' benadrukt wordt. Dit is de sterkste vorm van onderscheid aanbrengen. Onderscheid kan echter ook subtieler zijn. We zullen dit toelichten aan de hand van de begrippen adaptiviteit, verandering en variatie.

Een belangrijk aspect voor een gezonde ontwikkeling van een organisme is het vermogen om zich aan te kunnen passen aan een veranderende omgeving en context. Piaget (1950) heeft dit vermogen als volgt gedefinieerd: *'intelligentie is het levenslange proces van het organisme om zich aan te passen aan de omgeving en de onmiddellijke situatie'*. Aanpassen heeft te maken met het kunnen omgaan met veranderingen. In

hoofdstuk 2c laten we zien dat een gezonde hartslag niet bestaat uit een rigide patroon waarin elke hartslag precies synchroon is aan de vorige, maar dat hartslagen variëren in ritme, ook wel hartslagvariabiliteit genoemd. Een verklaring voor dit verschijnsel is dat een gezond hart op elk moment in staat moet zijn om te versnellen of te vertragen, als de situatie daarom vraagt. Een hartritme met een lage variabiliteit zit als het ware ‘gevangen’ in zijn eigen ritme en kan daar veel moeilijker van loskomen wanneer dat nodig is dan een ritme dat van zichzelf al wat meer fluctueert. Variabiliteit is dus een kleine afwijking op een overwegend ritmisch en synchroon patroon.

Het kunnen variëren en reageren op de omgeving is ook van toepassing op intermenselijk contact. Een alledaags voorbeeld is de variatie die een ouder toepast in het spelletje ‘kiekeboe’. Het kiekeboe-spelletje blijft hetzelfde terwijl de ouder varieert in de ene keer van links tevoorschijn te komen en een volgende keer onverwachts van rechts. De baby herkent het patroon en tegelijk zorgt de variatie ervoor dat het spelletje steeds net even anders is als hiervoor. Variatie is ook hier een kleine afwijking op het bekende patroon van het spelletje ‘kiekeboe’. Wanneer andere volwassenen ook het kiekeboe-spelletje spelen, herkent de baby het patroon van het spelletje en leert het tegelijkertijd om te gaan met de variatie die elke volwassene onvermijdelijk met zich meebrengt. Een kind dat niet heeft leren omgaan met variaties in het contact loopt het risico om rigide te worden en steeds vast te willen houden aan dezelfde structuur.

Variaties herkennen in patronen is de opstap naar adaptiviteit, het vermogen om zich aan te passen aan verschillende omstandigheden en verschillende mensen. Een baby zal aan het begin van haar leven vooral gesynchroniseerd zijn met moeder; haar leven is immers begonnen met een 9-maanden samenzijn. Na de geboorte doet de baby ervaringen op met andere mensen dan moeder. Vader, grootouders, broertjes of zusjes hebben vanzelfsprekend een ander ritme en andere stijl van interacteren dan moeder. Zo lieten Dickson et al. (1997) het verschil zien tussen vader-kind en moeder-kind relaties. In de moeder-kind relaties bleek er gemiddeld genomen meer interactie te zijn op het gebied van vocalisaties en face-to-face interacties, terwijl bij vader-kind interacties vaker objectspel en wilde, fysieke spelletjes zoals stoeien te zien waren. Ook uit de studie van Feldman (2003) met 100 ouder-kind relaties bleek naast de genoemde inhoud van de interacties tussen vader-kind en moeder-kind ook het opwindingsniveau verschillend te zijn. Het opwindingsniveau van de moeder-kind relatie bleef over het algemeen gemiddeld tot laag en bereikte één piek in de interactieperiode, terwijl bij de vader-kind relatie meerdere piekmomenten voorkwamen die sterker werden naarmate de interactie langer duurde. Dankzij deze verschillen is er ruimschoots gelegenheid om in iedere relatie te oefenen met aanpassen en afstemmen op de verschillende ritmes en variaties.

In hoofdstuk 3g zullen we een voorbeeld geven waarin het vermogen om soepel om te gaan met variaties centraal staat. Daarin staat een casus centraal waarin nadrukkelijk

gewerkt is aan het vergoten van de adaptiviteit van een meisje met een angststoornis. Door doelbewust en heel voorzichtig kleine variaties aan te brengen in het gezamenlijk opgebouwde patroon nam de angst langzaam af en werd haar adaptiviteit vergroot.

Synchronie en leren

Onderscheid en variatie is ook noodzakelijk om tot leren te komen. Een belangrijke exponent van deze visie is Vygotsky geweest. Hij benadrukte sterk de rol van 'mediator'. Er is een 'mediator' nodig waaraan het kind kan leren. De *ander* die variaties maakt op hetgeen het kind al kan en laat zien hoe je een bepaalde vaardigheid verder kunt uitbouwen, waardoor een nieuwe ontwikkelstap gemaakt kan worden. Zo kan een baby een toren bouwen door telkens één blokje op een ander blokje te zetten. De variatie die de ouder kan toevoegen is te laten zien dat als je het fundament uitbreidt met vier blokjes je een toren kunt maken die spits toeloopt en hoger wordt. Zo zijn er tal van voorbeelden te geven. Het gaat erom dat de variatie die de ouder toevoegt aan de vaardigheid en het spel van de baby niet te groot is, want dan kan het niet waargenomen worden. Vygotsky (1978) noemt dit het 'werken in de zone van de naaste ontwikkeling'. Iets aanbieden dat net buiten het bereik van de eigen mogelijkheden van het kind ligt, maar dat in de samenwerking met een persoon die iets vaardiger is wel bereikt kan worden.

Een voorbeeld hoe synchronie en omgaan met veranderingen verband houden met de cognitieve ontwikkeling komt uit de studie van Jaffe et al. (2001). In deze studie werden vier maanden oude baby's geobserveerd tijdens een interactiemoment met *of* een onbekend persoon *of* hun eigen moeder in een situatie die *of* bekend was (thuis) *of* onbekend (laboratorium). Acht maanden later werd bij de baby's een intelligentietest afgenomen door middel van de Bayley Scales (Bayley, 1993). De kinderen met de hoogste scores op de Bayley Scales bleken de baby's te zijn die de *sterkste* synchronisatie hadden in de dubbele onbekende setting, namelijk met de *onbekende* persoon in de *onbekende* laboratoriumcontext.

De verklaring is dat de reactie van het kind op iets nieuws een voorspellende waarde heeft voor het latere IQ. Een stelling die gebaseerd is op diverse studies waaronder die van Bornstein en Sigman (1986). Deze laatste stellen dat de snelheid waarmee gewenning optreedt en de snelheid waarmee de aandacht van het kind herstelt, centraal staan in de cognitieve ontwikkeling en de latere intelligentie. Kinderen van vier maanden oud die sneller gewend waren aan een speeltje (en dus sneller reageerden op iets nieuws), bleken gemiddeld hogere scores te halen op de Bayley Scales en over een gemiddeld groter vocabulaire te beschikken bij 12 maanden en gemiddeld hogere intelligentiescores te halen in de peuterleeftijd (Bornstein & Sigman, 1986). Anders geformuleerd zou men kunnen zeggen dat deze baby's een grote mate van adaptiviteit vertoonden wat nieuwe personen en nieuwe situaties betreft. Dit stemt overeen met de opvatting van Piaget.

Het adaptief vermogen is dus een belangrijke voorwaarde om te kunnen leren. Adaptiviteit heeft zoals eerder genoemd te maken met het kunnen omgaan met variaties, veranderingen en verschillen. In de studie van Fogel en Garvey (2007) wordt beschreven hoe variaties uiteindelijk leiden tot nieuwe ontwikkelstappen. Zij maken onderscheid in *variaties*, *innovaties* en *ontwikkelsprongen*. *Variaties* zijn de kleine afwijkingen van het bestaande patroon die de interactie levendig houden. Enerzijds voorspelbaar en toch een beetje anders zoals bij het ‘kiekeboe-spelletje’. Bij *innovaties* gaat het om het ontstaan van nieuw gedrag, dat nog niet eerder zichtbaar was en dat de voorbode is van een nieuwe ontwikkelstap. Een voorbeeld hiervan is een baby die naar een speeltje *reikt* en op een zeker moment het speeltje ook kan *grijpen*. De reik- en grijpschema’s worden gecombineerd, om in termen van Piaget te spreken. Dankzij deze innovatie worden andere en meer complexere handelingen ook mogelijk. Deze innovatie gebeurt tegen de achtergrond van dagelijkse gewone variaties. Bijvoorbeeld een vader die steeds weer zijn hand uitsteekt om het speeltje van de baby te krijgen, maar de baby wil haar schat nog niet afstaan. Dan is opeens het moment daar dat de hand van de baby zich opent en vader het speeltje krijgt. Deze innovatie opent een heel nieuw spectrum voor meer complexe spelvormen en gedragingen. Vader en baby kunnen nu op heel veel verschillende manieren geef-en-neemspelletjes spelen. Ten slotte ontstaat een *ontwikkelsprong* waarin de baby ontdekt dat het intenties kan uitwisselen door te wijzen naar het speeltje dat zij wil hebben.

De basis van variaties is synchronie. Er dient allereerst een herkenbaar patroon ontwikkeld te zijn, *waarop* gevarieerd kan worden. Zonder herkenbaar patroon is er alleen onderscheid en is er geen ervaring van gezamenlijkheid. Dankzij de stevigheid van een herkenbaar patroon is gezamenlijkheid gewaarborgd en zijn kleine variaties en afwijkingen te onderscheiden. De mate waarin een persoon om kan gaan met deze variaties is bepalend voor de mate van adaptiviteit en dus voor de mate van intelligentie, aldus Piaget (1950).

Volgen - Leiden

Van synchronie naar gezamenlijkheid en onderscheid

In het voorgaande hebben we nadrukkelijk gebruik gemaakt van de kennis over in- en uit-synchronie zijn. We hebben gezegd dat het afwijken van synchronie enerzijds betekent het verbreken van de verbinding, waardoor er onderscheid ontstaat tussen ik en de ander. Het kan anderzijds ook een minieme afwijking inhouden waarbij de verbinding wel blijft bestaan, maar er een variatie in het patroon wordt aangebracht. Om weer aan te sluiten bij de eerder genoemde behoefte om ‘erbij te horen’ en de behoefte aan ‘autonomie’ laten we vanaf nu het begrip synchronie weer los. Het heeft ons geholpen om tot de gevoelservaring van ‘wij’ te komen en de waarde en het belang van niet-synchrone momenten en van variaties op bestaande patronen in te zien. Voor het verwoorden van momenten van verbinding en ‘erbij horen’ zullen we in het vervolg

het begrip *gezamenlijkheid* gebruiken. Hierdoor verbreden we onze mogelijkheden in de hulpverlening, omdat synchronie feitelijk alleen voorbehouden is aan ritme en tijd en wij onze aandacht ook op andere aspecten van beweging richten, waarover meer in hoofdstuk 1e. Het begrip autonomie vervangen we door *onderscheid*. Op deze manier omvatten we de twee aspecten van onderscheid die in de vorige paragrafen zijn uiteengezet. Bovendien kan het begrip autonomie ten onrechte de indruk wekken dat het om een cognitief bewustzijn gaat, terwijl wij juist bij de beweging willen blijven.

Dit brengt ons bij twee posities in het intermenselijk contact, namelijk de positie waarop er *gezamenlijkheid* ervaren wordt en de positie van *onderscheid*. Het balansmodel van Beebe et al. (2003) is hierin behulpzaam. In dit model wordt *gezamenlijkheid* omschreven als ‘volggedrag’ (tracking), dat geplaatst is op een continuüm van een lage mate van volggedrag naar gemiddeld tot een hoge mate van volggedrag. Als beide personen elkaar volgen dan ontstaat er een hoge mate van *gezamenlijkheid* en als beide personen elkaar niet volgen dan is er weinig *gezamenlijkheid* oftewel veel *onderscheid*. Volggedrag is kennelijk de sleutel om van de ene positie naar de andere te komen.

Deze *beweging* tussen *gezamenlijkheid* en *onderscheid* is de motor van ontwikkeling. Zonder *gezamenlijkheid* is er geen erkenning van de ander en het zelf, zonder *onderscheid* is er geen prikkel om iets nieuws te leren. Tijdens de interactie hebben beide personen hun aandeel in de balans. Het kan zijn dat een van de twee vooral geneigd is om de ander te volgen, waardoor de balans naar de kant van *gezamenlijkheid* uitslaat. Het kan ook zijn dat ze elkaar niet volgen, dan slaat de balans uit naar *onderscheid*. Om de balans niet vast te laten roesten aan een van beide kanten is dus een dynamische afwisseling van posities nodig, waarbij volggedrag een hoofdrol speelt.

Ontwikkeling van *gezamenlijkheid* of *onderscheid*

Het kan door allerlei omstandigheden voorkomen dat *gezamenlijkheid* niet vanzelf of niet gemakkelijk ontstaat in een interactie. Wanneer dit bij volwassenen voorkomt, kan men denken dat er nou eenmaal geen ‘klik’ is tussen die personen en blijft de relatie oppervlakkig of functioneel. Een kind dat geen of weinig ervaring heeft met *gezamenlijke* momenten loopt het risico te weinig ervaring van ‘wij’ mee te krijgen waardoor het op eigen houtje de wereld gaat ontdekken. In hoofdstuk 3d ontmoeten we een jongeman waarbij dit aan de hand was, met desastreuze ontwikkelingen tot gevolg.

Een ander voorbeeld komt uit een studie van Trevarthen en Daniel (2005). Zij analyseerden de filmopnames van een vader in spelcontact met zijn twee dochters (eeneiige tweeling) van elf maanden. Het spel was een variant op het spelletje ‘Er komt een muisje aangelopen’. In het spel met tweelingdochter B zijn er *gezamenlijke* momenten van spanningsopbouw en van verlaging van de opwindingsgraad te zien. Het ritme van dit patroon werd door beiden tot stand gebracht. Ze hadden aandacht voor elkaar, keken elkaar aan en deelden dezelfde emotionele fase. Zo ontstond een *gezamenlijk*

spel in een gezamenlijk ritme. Met tweelingdochter A kwam dit gezamenlijk ritme niet tot stand. Het meisje maakte weinig oogcontact, er was geen vast patroon van gedeelde aandacht, er was geen gedeelde emotionele opwindning en geen sprake van goed getimede co-regulatie. De interactie tussen vader en tweelingdochter A werd gekarakteriseerd door langdurige periodes zonder gedeelde ervaring, afgewisseld met korte momenten van lachen, die vooral getriggerd werden door de fysieke aanraking van vader en niet door de uitwisseling van gezamenlijke emoties. Het lachen was korter dan in het contact met haar zusje, bijna reflexmatig. Dochter A anticipeerde niet op de expressies van haar vader. Ook naar elkaar kijken was korter en in sommige gevallen keek dochter A naar vader nadat vader naar haar had gekeken en daarna zijn hoofd had afgewend. Hierdoor miste haar vader de reactie van zijn dochter. In het contact tussen vader en dochter A ontstond geen wederkerigheid. De interacties met dochter A hadden meer weg met die van een pasgeboren baby.

1D

In de dissertatie van Vink (2018) wordt deze casus ook besproken en Vink werpt de vraag op of dochter A niet veel meer gebaat zou zijn bij een vorm van contact die passend is voor een jongere leeftijd, namelijk de fase waarin de ouder het initiatief van de baby volgt zoals dat in de eerste paar maanden het geval is. Vanuit het volgen van het initiatief van de baby ontstaat een gezamenlijk moment en gedeelde aandacht. Dit is een contra-intuïtieve reactie want vader wil graag contact en initieert dit dus ook. Wachten op het initiatief en de beweging van dochter A vraagt om een veel trager ritme dan vader gewend is met dochter B. Het ritme van vader met dochter B verloopt synchroon, beiden hebben eenzelfde ritme. In de relatie met dochter A is vader sneller dan zijn dochter. We kunnen dus concluderen dat ritmes in zichzelf niet goed of fout zijn. Het gaat erom hoe afwijkend of hoe synchroon de ritmes zijn van twee personen die in interactie zijn met elkaar.

Wat het voorbeeld van Trevarthen en Daniel (2005) vooral duidelijk maakt is dat volgedrag ondanks alle goede bedoelingen en intenties niet altijd vanzelfsprekend ontstaat. Wil vader ook wederkerig gedrag ontwikkelen bij zijn dochter A, dan zal hij dus op een andere manier moeten reageren dan hij gewend is. Dit vraagt van vader een belangrijke aanpassing.

Het kan ook zijn dat er vooral sprake is van gezamenlijkheid. We hebben dat gezien in het voorbeelden van Stacey en Stevie en hun moeders. Beide moeders volgden hun baby's voortdurend waardoor de balans overhelde naar gezamenlijkheid. In het voorbeeld van Stevie is te zien dat hij aan deze gezamenlijkheid probeert te ontsnappen door een onderscheidende beweging in te zetten. Maar zoals we besproken hebben, het verbreken van de synchronie door onderscheidend te zijn betekent ook verbreken van de verbinding en het gevoel van samen. Het is niet ondenkbaar dat zijn moeder dit ervaren heeft als een mini-afwijzing en daarom gedreven was om de verbinding te behouden en Stevie te blijven volgen.

Co-regulatie

De voortdurende wisselwerking van posities tussen twee personen kent verschillende benamingen. Zo noemen Cohn en Tronick (1988) dit ‘wederzijdse beïnvloeding’ (mutual influence), Stern (1985/2000) duidt dit proces aan met de term ‘gevoelsafstemming’ (affect attunement), Jaffe en collega’s (2001) noemen het ‘coördinatie’ en Fogel verwijst naar dit proces met de term co-regulatie. In deze paragraaf zullen we de term co-regulatie verder uitdiepen.

Co-regulatie is het creëren van informatie tussen twee personen, op zo’n manier dat de informatie verandert tijdens het ontvouwen van de interactie (Fogel, 1993, p. 19). Dit houdt in dat de uitkomst van de informatie van tevoren niet bekend is. De betekenis van een gedrag ontstaat gaandeweg tijdens de interactie.

Een concreet voorbeeld van co-regulatie is een baby die naar een speeltje reikt dat de ouder in de hand heeft. De hand van de baby opent zich al onderweg om het speeltje te kunnen pakken en de ouder ondersteunt deze beweging met woorden zoals ‘ahhh je wilt de auto hebben hè? Ja, pak hem maar hoor, die is mooi hè? Kom maar, hier is de auto...’; de ouder beweegt tegelijkertijd de hand met de auto richting de hand van de baby. Er kan ook een andere uitkomst ontstaan in deze interactie wanneer de ouder het speeltje loslaat en op haar schoot laat vallen en vervolgens haar platte hand uitreikt naar de baby. De baby kan met deze nieuwe en onverwachte beweging meegaan en bijvoorbeeld de hand van de ouder pakken of de hand van de ouder negeren en opnieuw uitreiken naar de auto op de schoot. Samen ontdekken ze *hoe* en *wat* er gespeeld wordt.

In het dagelijks leven zijn we snel geneigd om het gedrag van de moeder en kind in termen van intenties te interpreteren. In bovenstaand voorbeeld zou men in het gedrag van de baby het uiten van een verzoek kunnen zien: ‘ik wil de auto’ en het antwoord van de ouder is dan wel of niet ingaan op dat verzoek. Een dergelijke kijk impliceert dat vaststaat dat er intenties worden uitgewisseld. Er wordt dan terug geredeneerd van actie naar intentie en dan kan de interpretatie ontstaan dat de ouder in het eerste voorbeeld gewillig is en coöperatief, omdat ze de auto geeft en in het tweede voorbeeld niet sensitief omdat ze niet in de gaten heeft dat de baby bijvoorbeeld de auto wil hebben. Het is echter de observator die betekenis geeft aan de interactie. Onbedoeld wordt dan voorbijgegaan aan de mogelijkheid dat de intentie ontstaat tijdens de interactie. Het kan immers zijn dat de ouder helemaal geen plan had om de auto te geven, maar door het gedrag van het kind daartoe wordt uitgenodigd.

Een verantwoording geven voor gedrag is niet per se verkeerd, maar in de hulpverlening kunnen dergelijke veronderstellingen belemmerend werken en zelfs leiden tot handelingsverlegenheid, want wat moet een hulpgever met een ouder die niet ‘coöperatief’ is of niet ‘sensitief’. Kijken we daarentegen vanuit een co-

regulatieperspectief naar interacties dan ontstaat de betekenis in de stroom van bewegingen *tijdens* en *in* de interactie. Hiermee is niet gezegd dat mensen geen interne toestanden of mentale intenties kunnen hebben. Het doel is te laten zien dat beide partners een gelijkwaardig aandeel hebben in de communicatie, dat betekenis ontstaat tijdens de interactie en dat er in de interactie altijd mogelijkheden zijn om nieuwe betekenissen te creëren.

Conclusie

We zijn dit hoofdstuk begonnen met herhalen van de psychologische behoeften ‘erbij horen’ en ‘autonomie’ als onderdeel van een van de pijlers van Beweging-als-houvast. Analoog aan de hechtingstheorie zijn deze behoeften als posities op een balansmodel geplaatst. Volgens de gehechtheidstheorie gaat het hierbij om een dynamische beweging tussen exploreren en het terugkeren naar de veilige basis (een ouder). Een vergelijkbaar balansmodel zien we terug tegen het eind van het hoofdstuk waarin Beebe et al. (2003b) de posities aan beide uiteinden van de balans presenteren in de vorm van beweging, namelijk van veel naar weinig volgedrag. Hierbij bewerkstelligt veel volgedrag gezamenlijkheid en weinig volgedrag leidt tot onderscheid.

Om een ingang te vinden in de literatuur om zo de begrippen gezamenlijkheid en onderscheid concreet te maken, hebben we gebruik gemaakt van beschikbare kennis over synchronie. In de besproken onderzoeken kwam naar voren dat synchronie te maken heeft met hetzelfde ritme tussen twee personen. Maar ook het matchen van dezelfde intensiteit, het hebben van dezelfde kijkrichting of het delen van dezelfde vocalisaties werden beschouwd als vormen van synchronie. Het effect van deze momenten van synchronie is dat er een gevoelservaring ontstaat van ‘wij’, van gezamenlijkheid. Of deze ervaring als positief of negatief geduid moet worden is geheel afhankelijk van de context en de personen in deze interactie. Hetzelfde geldt voor de momenten van niet-synchronie, hetgeen we onderscheid genoemd hebben en waarin de ervaring van ‘ik’ versus ‘de ander’ centraal staat.

Wanneer we even terugkeren naar de gehechtheidstheorie dan wordt het waarderen van de kwaliteit van de hechtingsrelatie bepaald door sensitief en responsief oudergedrag. Dit is door Ainsworth gekwantificeerd als *‘bewust zijn van de signalen van het kind, een correcte interpretatie van diens signalen en een adequate en correcte reactie op de signalen van het kind’*. In dit hoofdstuk hebben we ‘signalen’ concreet willen maken door ze te benaderen als eigenschappen van een beweging zoals de vorm van een beweging, de intensiteit of het ritme van de beweging. Zo kan elke beweging in een interactie leiden tot gezamenlijkheid of tot onderscheid. *‘Bewust zijn van de signalen van het kind’* kan nu vertaald worden in een beweging zoals *‘waar kijkt het kind naar?’* De volgende aanwijzing van Ainsworth *‘een correcte interpretatie van de signalen’* is als volgt concreet te maken: *‘leidt de beweging van het kind tot gezamenlijkheid of*

onderscheid en is dat ook de bedoeling van het kind?’ Deze vraag kan alleen beantwoord worden als ook de kijkrichting van de ouder meegenomen wordt in de observatie. Als het kind de kijkrichting van de ouder volgt dan ontstaat er gezamenlijkheid, wanneer het kind naar iets anders kijkt dan de ouder dan volgt het dus niet en leidt dit tot onderscheid. Het woord *correct* is hierin normatief, want in wiens ogen is het een *correcte interpretatie*? Het enige dat we kunnen waarnemen is of het kind de kijkrichting van de ouder wel of niet volgt. De interpretatie of dit ook de *bedoeling* van de baby is stellen we nog even uit. De laatste aanwijzing van Ainsworth is *‘het geven van een adequate en correcte reactie op de signalen van het kind’*. We kunnen de beweging van de ouder, als reactie op die van de baby, observeren en bepalen of dit leidt tot gezamenlijkheid en onderscheid. Of dit adequaat en correct is, is eveneens normatief bepaald en afhankelijk van de situatie.

In het voorbeeld van Stevie is te zien dat hij zijn hoofd wegdraait van moeder. Zijn kijkrichting wordt hierdoor onderscheidend. De reactie van moeder is dat zij zijn kijkrichting volgt, waardoor zij gezamenlijkheid creëert. Vervolgens draait Stevie opnieuw zijn hoofd weg en zorgt zijn kijkrichting voor onderscheid. Moeder herhaalt haar strategie en volgt zijn kijkrichting en er ontstaat gezamenlijkheid. Het patroon dat we hier zien is dat moeder de kijkrichting van Stevie volgt en dat Stevie moeder niet volgt. Er is geen gelijkwaardige verdeling in leiden en volgen. De interactie tussen moeder en Stevie is in dit voorbeeld niet wederkerig. De normatieve interpretatie is dat we een wederkerige en gelijkwaardige relatie belangrijk vinden voor een gezonde ontwikkeling. In hoofdstuk 2b zullen we duidelijk maken hoe we in de hulpverlening omgaan met dit normatieve proces.

We sluiten deze paragraaf af met twee voorbeelden van Joey toen hij nog een baby was. Het is een oefening aan de lezer om te bepalen of moeder en oma al dan niet sensitief zijn en responsief reageren en op grond waarvan deze interpretatie is gebaseerd.

De zes maanden oude Joey zit in de tuin bij zijn moeder op schoot. Marja houdt Joey voor zich met zijn gezicht naar haar toe gericht. Ze praat zachtjes tegen hem en kietelt hem op zijn buik. Joey kijkt haar aan, brabbelt terug en trappelt met zijn beentjes. Dan draait hij plotseling zijn hoofd naar rechts en begint op zijn duim te sabbelen. Zijn ogen scannen de omgeving. Daarbij valt zijn blik op de plant die naast Marja staat. De blaadjes van de plant bewegen zachtjes in de wind. Joey kijkt aandachtig naar de bewegende blaadjes en het kleurenspeel... Marja klakt met haar tong om de aandacht van Joey weer terug te krijgen. Ze kietelt hem nog een paar keer en blaast in zijn nek, ze praat en roept ‘Joey, Joey.... Kijk dan naar mama, kijk dan naar mama....’ Ondertussen blijft ze hem kietelen. Wanneer Joey naar de plant blijft kijken, tilt ze Joey omhoog en houdt hem zo dat hij de plant niet langer in het zicht heeft, maar dat zijn hoofd gericht is op haar. Joey ziet opeens achter Marja een vogel voorbijvliegen en volgt

de vogel met zijn ogen. Daarna draait hij zijn hoofd naar achteren en kijkt naar de boom boven hem. Marja doet nog een poging om Joey weer in haar gezichtsveld te krijgen, maar als hij begint te huilen geeft ze het op en zet hem in zijn wipstoeltje. Langzamerhand kalmeert Joey en Marja verdwijnt naar de keuken om aardappels te schillen.

De zes maanden oude Joey zit in de tuin bij zijn oma op schoot. Oma houdt Joey voor zich met zijn gezicht naar haar toe gericht. Ze praat zachtjes tegen hem en kietelt hem op zijn buik. Joey kijkt haar aan, brabbelt terug en trappelt met zijn beentjes. Dan draait hij plotseling zijn hoofd naar rechts en begint op zijn duim te sabbelen. Zijn ogen scannen de omgeving. Daarbij valt zijn blik op de plant die naast oma staat. De blaadjes van de plant bewegen zachtjes in de wind. Joey kijkt aandachtig naar de bewegende blaadjes en het kleurenspeel. Oma ziet het en richt haar aandacht ook op de blaadjes. Met haar hand raakt oma de blaadjes aan, terwijl ze tegen Joey zegt: 'Ohhh, zie je daar die blaadjes bewegen..... mooi hè? En ze voelen ook zo lekker zacht'. Dan richt ze haar blik op Joey en zwijgt. Na een tijdje verplaatst Joey zijn blik van de plant terug naar oma en trappelt met zijn beentjes. Oma lacht en kietelt hem.

1E Beweging

Inleiding	129
Bewegingsontwikkeling	130
Prenataal	131
Postnataal	132
(Motorische) ontwikkelingsproblemen	136
Bewegingskwaliteiten	139
Amodale waarneming	139
Forms of vitality	142
Beweging en emoties	146
Emoties en gevoelens	146
Fysiognomische waarneming	147
Emoties en gedrag	149
Meebewogen zijn	151
Bewegingskenmerken	153
Richting	153
Snelheid	154
Afstand	154
Spierspanning	155
Geluid	155
Conclusie	156

‘Ophouden, nu!’ schreeuwt Marja, die na de scheiding alleen voor de 5-jarige Joey en zijn jongere zusje Ashley zorgt. ‘Zet die computer uit, je moet naar school.’ Marja staat met de handen in de zij in de deuropening, ze heeft de kinderwagen met Ashley al buiten staan. Joey brult naar zijn moeder: ‘ik moet eerst dit level halen.’ Daar wil Marja niet op wachten, ze beent naar de meterkast en schakelt de stroom uit. Joey wordt woest, grist een doos met speelgoed uit de kast, smijt de inhoud op de grond, maait vervolgens tegen de vaas met bloemen die in stukken valt waarna hij stampend naar de bank rent en daar snikkend neervalt. Marja is razend en tiert: ‘Kijk nou eens wat je gedaan hebt!’ Ze schuift de scherven op een hoop, grijpt Joey bij zijn armen: ‘En nou opschieten en hou op met dat gejack.’

Inleiding

1E

Our nature lies in movement. Complete calm is death.
Blaise Pascal (1640)

In het vorige hoofdstuk zijn we ingegaan op het belang van gezamenlijkheid en onderscheid. Deze termen verwijzen naar observeerbare gedragingen, naar bewegingen van mensen die met elkaar in interactie zijn. In hoofdstuk 1a hebben we het begrip beweging als een van de pijlers van de methode genoemd. Bovendien noemen we de methode *Beweging-als-houvast*. Om die reden is het gepast een heel hoofdstuk te wijden aan beweging en de verschillende aspecten ervan te belichten. Beweging is vanzelfsprekend gebonden aan de motoriek van een organisme. Zonder motoriek is er geen beweging en zonder beweging is er geen verandering. Met de term motoriek wordt verwezen naar het geheel van bewegingen van een (levend) organisme.

Het belang van dit hoofdstuk voor ontwikkeling kan niet genoeg benadrukt worden. De motoriek als onderzoekdomein is nog altijd een ondergeschoven kindje binnen de ontwikkelingspsychologie of zoals Rosenbaum (2005) het formuleerde: de motoriek is de ‘Assepoester van de psychologie’. Dit is een vreemde zaak volgens Adolph en Robinson (2015, zie pagina 146) omdat de motoriek de enige manier is om mentale activiteit in daadwerkelijke activiteit om te zetten. De motoriek gaat niet uitsluitend over spieractiviteit en gewrichten. Motorisch gedrag aanpassen aan de beperkingen van het lichaam en de omgeving vraagt om perceptie, planning, besluitvorming, leren en het ontdekken van nieuwe strategieën. Anders gezegd, motorische acties zijn principieel psychologisch of zoals Sheets-Johnstone het verwoordde: Beweging is de moeder van alle cognitie (2011, p. 118). Of zoals Adolph en Robinson (2015, pg 115) het stellen: de studie van de motorische ontwikkeling is feitelijk de studie van de ontwikkeling van gedrag.

Het doel van dit hoofdstuk is meerledig. Eerst zullen we laten zien dat de motorische ontwikkeling, net als de psychologische, begrepen kan worden vanuit het perspectief

van de dynamische of complexe systeemtheorie. Een tweede doel is te onderbouwen dat aan bewegingen kwaliteiten worden toegeschreven, die betekenis hebben in de relatie met anderen. Ten derde zal de relatie tussen beweging en emoties worden uitgediept. Ten slotte zal verantwoord worden welke bewegingskenmerken centraal staan om de relatie tussen interactiepartners te analyseren inzake gezamenlijkheid en onderscheid.

Bewegingsontwikkeling

Baby's beginnen niet pas met bewegen als ze geboren worden. In de baarmoeder zijn de eerste bewegingen al zichtbaar. Hoe de zogenaamde prenatale motoriek zich ontwikkelt, is nog altijd onderwerp van discussie. Reeds in 1885 postuleerde Preyer zijn hypothese van het 'motorische primaat'. Hij bedoelde daarmee dat de eerste bewegingen van de foetus van binnenuit komen, dus niet door sensorische stimulatie worden uitgelokt. Dit zou het gevolg zijn van neuronale rijping (zie Preyer et al., 1937). Preyer veronderstelde dat motorische bewegingen, ondanks dat deze spontaan en ongecoördineerd zijn zichzelf in standhouden.

Ook Prechtl (1986), pionier op het terrein van de ontwikkelingsneurologie, was van mening dat de prenatale motoriek endogeen gedreven is. In tegenstelling tot Preyer veronderstelde hij echter dat het prenatale bewegingsgedrag gecoördineerd was. Dat wil zeggen dat de bewegingen niet ongestructureerd waren, maar dat er herkenbare patronen in de gedragingen zichtbaar zijn (de Vries et al., 1982). Aanpassingen in de bewegingen als gevolg van omgevingsstimulatie vond in zijn ogen pas plaats na de geboorte.

Wolff (1986) was weliswaar ook van mening dat neuronale rijping de prenatale motoriek voor een belangrijk deel bepaalt, maar hij geloofde tevens dat prenatale bewegingen zelf weer de aanjager kunnen zijn van nieuw motorisch gedrag. Dit betekent dat het bewegingsrepertoire mede beïnvloed wordt door de ervaringen in de baarmoeder. Bovendien, zo stelde hij, ontstaat er afstemming tussen de diverse onderdelen van het lichaam die bewegen; deze ontwikkelen zich tot zogenoemde gecoördineerde ensembles. Dit is kort na de geboorte te zien aan gesynchroniseerde coördinatie van oogbewegingen, hartslag en bewegingen van hoofd, romp en ledematen. Heriza (1991) toonde in haar onderzoek aan dat ook vroeggeboren kinderen (34 weken) sterk gecoördineerde heup-knie bewegingen vertonen. Dit kan als een aanwijzing gezien worden dat prenatale bewegingen reeds zelfsynchonisatie laten zien (zie hoofdstukken 1c en 1d). Wolff (1986) en Heriza (1991) beschrijven motorische bewegingen in termen van het perspectief van de dynamische systeemtheorie. De ontwikkeling van de motoriek wordt daarmee gezien als een zelf-organiserend systeem dat een interne, autonome dynamiek kent en tevens beïnvloed wordt door stimulatie van de omgeving. Deze kijk op de motorische ontwikkeling sluit naadloos aan bij ons algemene uitgangspunt van

complexe systemen, dat een overkoepelende theorie is en waarbinnen de complexe systeemtheorie gesitueerd moet worden.

De eerstvolgende paragrafen geven een beschrijving van de belangrijkste aspecten van de pre- en postnatale motorische ontwikkeling. Deze beschrijvingen zijn voor het merendeel gebaseerd op het werk van Piek (2006) en Hadders-Algra en Dirks (2000). In de derde paragraaf wordt besproken hoe de motoriek informatie kan geven over de aard van de problemen die kunnen ontstaan in de ontwikkeling.

Prenataal

De motorische ontwikkeling is zeer nauw verbonden aan de sensorische ontwikkeling en wordt daarom ook wel de sensomotoriek genoemd. We zullen eerst beschrijven wat een foetus tijdens de ontwikkeling kan waarnemen om vervolgens op de bewegingsontwikkeling in te gaan.

De mate waarin de zintuigen voor de geboorte ontwikkeld zijn verschilt per zintuig. Zo werd reeds in 1924 vastgesteld dat de foetus op verschillende geluiden reageert (Rosenblith in Piek, 2006). Met de komst van ultrasoundtechnieken kon vastgesteld worden dat alle foetussen van 28 weken knipperen met de ogen op een plotseling geluid. DeCasper en Fifer (1980) toonden aan dat drie dagen oude baby's de stem van hun moeder herkenden. Het lijkt er dus op dat het gehoor reeds gedurende de zwangerschap goed ontwikkeld is. De tast en het evenwichtsorgaan lijken in de laatste drie maanden te reageren op klinische interventies zoals in utero bloedafname. Wat smaak en reuk betreft zijn er geen experimentele bewijzen dat foetussen gebruik maken van deze zintuigen. Dat ze uitermate goed ontwikkeld zijn bij de geboorte is evident. Hoewel het gezichtsvermogen bij de geboorte al redelijk goed functioneert (niet helemaal, omdat de lichtreceptoren pas drie maanden na de geboorte volledig ontwikkeld zijn), is het onwaarschijnlijk dat deze gedurende de zwangerschap veel input verwerkt; de afwezigheid van licht in de baarmoeder voorkomt dit immers.

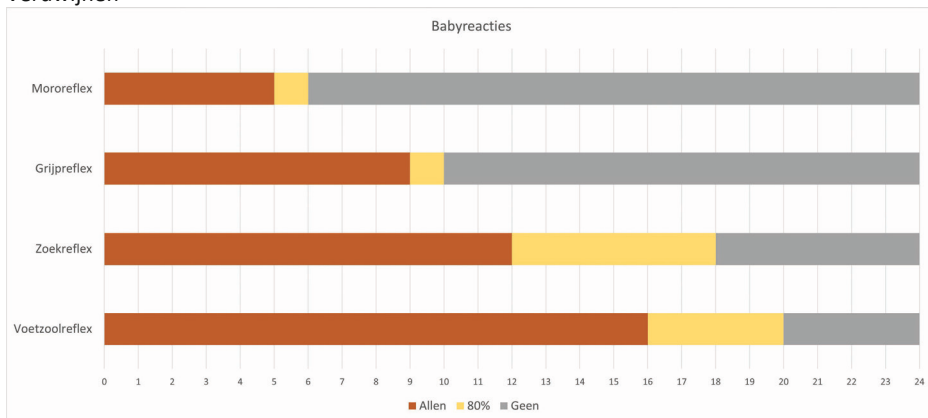
Wat de motorische activiteit betreft is al meer dan 100 jaar bekend dat een baby voor de geboorte een ruime mate van bewegingservaring heeft opgedaan. Het is echter pas sinds de beschikbaarheid van echografie (jaren 60 van de vorige eeuw) dat het soort bewegingen dat de foetus maakt, bepaald kon worden. Ongeveer 7 tot 8 weken na de conceptie worden de eerste kleine bewegingen vanuit de nek zichtbaar, gevolgd door arm en beenbewegingen. Kort daarna kan de foetus het hoofd van links naar rechts bewegen. Tussen 9 en 12 weken worden uitrekbewegingen, adem, zuig- en slikbewegingen waargenomen evenals hand-mond contact en hand en voet grijpreacties. Hoewel er individuele verschillen zijn in het tijdstip waarop deze bewegingen ontstaan, heeft het merendeel van de foetussen het complete foetale bewegingsrepertoire rond 16 weken tot haar beschikking. De gezonde foetus heeft een voorkeur voor sterk variabele, ritmische, complexe bewegingen (zie de Vries et al., 1982, 1985).

In hoeverre deze prenatale bewegingen functioneel zijn is niet duidelijk. Desalniettemin geeft Precht (in Piek, 2006) aan dat foetale bewegingen helpen om de bloedsomloop in de huid te bevorderen, maar ook om de baby voor te bereiden op dat wat deze na de geboorte moet kunnen. Daarnaast zouden foetale bewegingen ook bijdragen aan de ontwikkeling van de botstructuur en de gewrichten door het uitoefenen van mechanische druk.

Postnataal

Zo optimaal als de zintuigen zijn ontwikkeld, zo beperkt zijn de motorische mogelijkheden van de baby bij de geboorte. Een belangrijke factor die de beweging na de geboorte beïnvloedt, is de zwaartekracht. Bij de geboorte laten baby's een aantal reflexen of automatische reacties zien. Reflexen zijn onwillekeurige (onvrijwillige) stereotypische beweging die door een specifieke stimulus worden opgeroepen. Deze reflexen worden getest om de (neurologische) conditie van de pasgeborene te beoordelen. Het betreft de Moro-reflex²⁹, de grijpreflex en de voetzoolreflex. De Moro-reflex kan worden opgeroepen door het hoofdje van de baby zeer plotseling los te laten waarbij het hoofdje naar achteren valt; de baby zal de gesloten handjes openen en de armpjes spreiden. De grijpreflex is zichtbaar door op de binnenkant van het handje te duwen; de baby zal de hand dichtknijpen. De voetzoolreflex is ook een grijpreflex en treedt op door met de duim op de voetzool te drukken, waarna de teentjes gaan krommen. Deze reflexen verdwijnen enkele maanden na de geboorte en zijn bij alle 'gezond geboren' baby's aanwezig. Diagram 1e.1 laat zien wanneer de reflexen verdwijnen (Touwen, 1975), waarbij duidelijk wordt dat er sprake is van grote interindividuele variatie.

Diagram 1e.1 Overzicht van Neonatale Reflexen en het Moment in Maanden Waarop deze Verdwijnen

Noot. Bruin betekent dat alle baby's de reactie vertonen. Geel verwijst naar het gegeven dat 80% van de baby's de reactie niet meer vertoont. Grijs duidt aan dat geen enkele baby de reactie meer vertoont.

²⁹ De Moro-reflex is genoemd naar de Duitse kinderarts Ernst Moro die deze voor het eerst in 1918 door hem werd beschreven als de zogenaamde Umklammerungsreflex (zie Weirich & Hoffmann, 2005).

Een pasgeborene beweegt onmiddellijk en uit zichzelf. De kwaliteit van het gedrag van de baby wordt in Nederland vastgesteld met de Apgartest³⁰, die direct na de geboorte uitgevoerd wordt. Aan het bewegingspatroon van een pasgeborene wordt de kwaliteit van de beweging afgelezen. De score op de test geeft aan of er mogelijk fysieke en/of mentale afwijkingen zijn (zie voor meer details de paragraaf over ontwikkelingsproblemen). Kort na de geboorte laten baby's houdingsreflexen zien. Een daarvan is de oprichtingsreflex die ervoor zorgt dat bij een verandering van de positie van het lichaam het hoofd zoveel mogelijk in verticale positie blijft. Een andere is de optrekreflex. Een baby die in zittende positie rechtop gehouden wordt bij de armpjes zal wanneer de volwassene hem langzaam naar achter laat zakken het hoofd in lijn met de ruggengraat proberen te houden; hetzelfde gebeurt bij het optrekken.

Een andere belangrijke en veel onderzocht babyreactie is de zogenoemde stapreflex. Deze reflex is direct of enkele weken na de geboorte zichtbaar, verdwijnt vervolgens weer na enige weken of maanden (zie voetnoot 1 in Thelen & Fisher, 1982), om zo rond het eerste jaar weer te verschijnen. In haar studie uit 1983 laat Thelen zien dat de aanvankelijke spontane stapbewegingen verdwijnen als gevolg van een toename in het gewicht van de baby's. Bij zwaardere baby's verdwijnen de stapbewegingen eerder dan bij lichtere baby's en wanneer niet-stappende baby's met de benen in het water worden geplaatst, komen de stapbewegingen terug. Zij liet zien dat het gewicht van de beentjes het onmogelijk maakte voor de spieren om deze op te trekken (zie Thelen & Fisher, 1982). Zodra het gewicht werd opgeheven door de opwaartse kracht van het water bleken de motorische bewegingen onveranderlijk aanwezig. Aan het eind van het eerste levensjaar is de vet-spier verdeling gunstiger en zijn de spieren meer getraind waardoor de stapbewegingen, noodzakelijk voor het lopen, weer zichtbaar worden.

Deze ontwikkeling van de stapreflex past in de theorie over spontane bewegingen of ritmische stereotypen die reeds door de Vries et al. (1982, 1985) in de prenatale fase werden waargenomen. Thelen laat in haar belangwekkende artikel uit 1979 overtuigend zien dat ritmische stereotype bewegingen, in tegenstelling tot wat men vaak aannam, geen indicatie zijn van een abnormale ontwikkeling. In haar naturalistische, longitudinale onderzoek onderscheidt ze 47 stereotype bewegingen die zichtbaar zijn bij gezonde baby's in hun eerste levensjaar³¹. Op een bepaalde leeftijd worden de stereotype bewegingen zichtbaar, vertonen een piek, waarna het gedrag meestal weer afneemt. Deze ritmische patronen lijken de voorlopers te zijn van specifieke fases in de motorische

30 De Apgartest is ontwikkeld door de verloskundige anesthesioloog Virginia Apgar (1953). De letters van haar naam staan voor Appearance (kleur), Pulse (hartslag), Grimace (reactie op prikkels), Activity (spierspanning) en Respiration (ademhaling). Voor elk onderdeel kan maximaal 2 punten gehaald worden. De meeste baby's hebben een Apgarscore tussen 7 en 10.

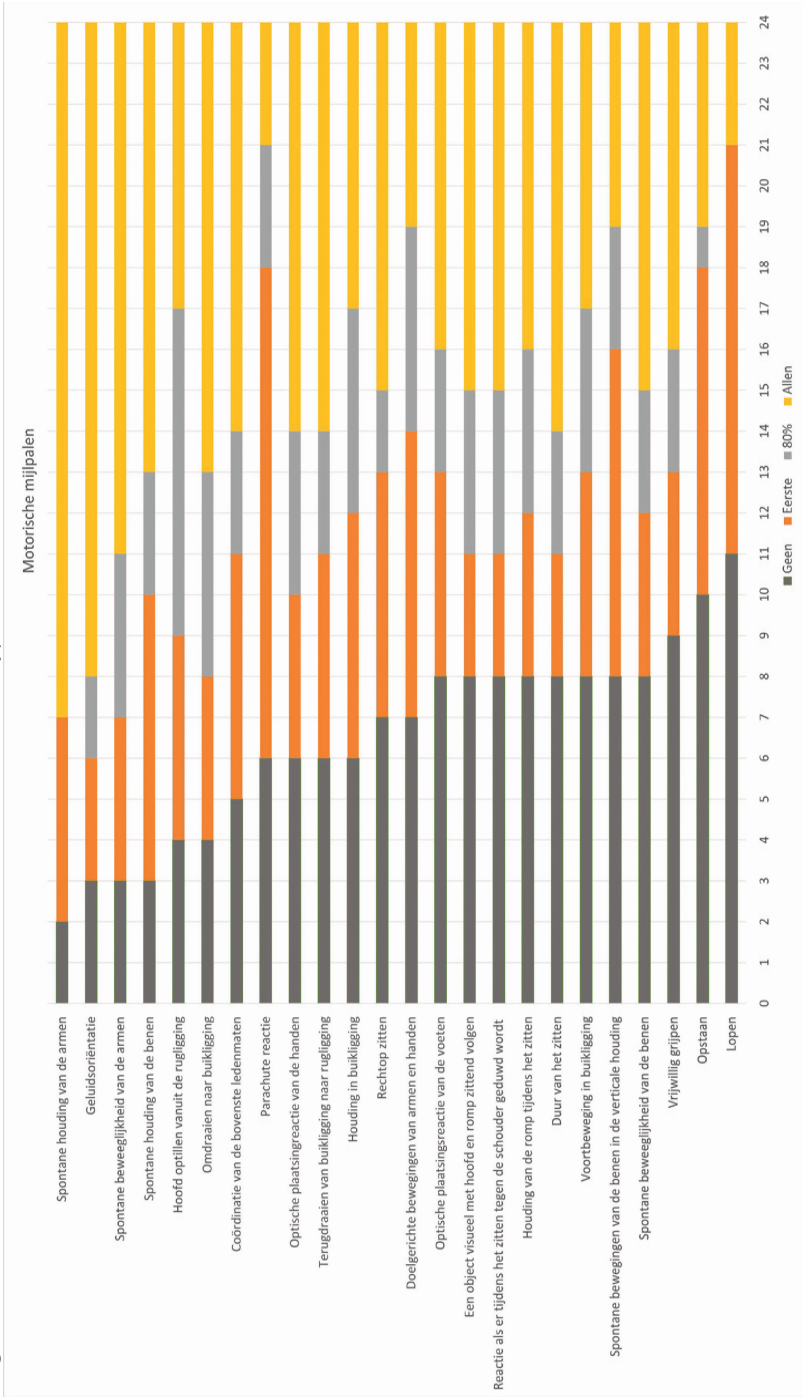
31 Piek en Carman (1994) deden een vergelijkbaar onderzoek en vonden 33 van de 47 stereotype bewegingen van Thelen (1979). Daarnaast onderscheidden zij nog eens 20 bewegingen die niet geregistreerd waren door Thelen, wat een totaal van 53 ritmische bewegingen opleverde. De oorzaak van dit verschil is waarschijnlijk de striktere definitie van stereotype bewegingen gehanteerd door Thelen.

ontwikkeling. Een voorbeeld zijn de ritmische bewegingen van het op handen en de knieën wiegen die een voorloper lijken te zijn van het op handen en knieën kruipen.

De studie van de motorische ontwikkeling kent een lange traditie in de Westerse samenleving en vond in de psycholoog en kinderarts Arnold Gesell een toegewijd onderzoeker. Hij besteedde zijn arbeidzame leven aan het opstellen van ontwikkelingsnormen waaronder die van de motorische ontwikkeling (Thelen & Adolph, 1992). Zijn zogenoemde motorische mijlpalen zijn nog altijd terug te vinden in (populair) wetenschappelijke boeken over de ontwikkeling. Ondanks dat zijn onderzoek werd uitgevoerd onder een zeer homogene groep van blanke, westerse middenklasse kinderen uit New Haven in de Verenigde Staten, veronderstelde Gesell dat de opgestelde ontwikkelingsnormen universele geldigheid hadden en bovendien een prescriptieve functie vervulden.

Inmiddels blijkt dat er globaal gesproken een zekere sequentie bestaat, maar deze is het resultaat van statistische gemiddelden, en niet gebaseerd op de feitelijke ontwikkelingen van individuele baby's of kinderen (Adolph, 2019). Niet alleen de leeftijd waarop kinderen de zogenaamde mijlpalen bereiken varieert enorm (zie Diagram 1e.2), ook doorlopen ze deze mijlpalen niet in eenzelfde volgorde of komen sommige stadia zelfs helemaal niet voor. Voor een deel zijn het ook de specifieke culturele opvoedingssituatie die de eigen aard van ontwikkeling bepalen (zie voor een overzicht Adolph et al., 2010). Zo kunnen de meeste baby's van vijf maanden in Kameroen en Kenia zonder hulp rechtop zitten, terwijl geen van de Italiaanse of Argentijnse baby's daartoe in staat was (Karasik et al., 2015). De verklaring is dat kinderen uit Afrika meer ervaring hebben met zitten op verschillende plaatsen (de grond, kindermeubilair en volwassen meubilair) dan kinderen uit de meer Westers georiënteerde maatschappijen. Afrikaanse kinderen komen met meer verschillende omgevingen in aanraking wat leidt tot een grotere diversiteit aan affordances met als resultaat een grotere gedragsflexibiliteit (Adolph, 2019).

Ten slotte, specifieke culturele gewoonten zorgen voor gespecialiseerde motorische vaardigheden. Zo hanteren kinderen in China hun eetstokjes geroutineerd, terwijl in westerse samenlevingen kinderen bedreven zijn in het gebruik van mes en vork en jonge kinderen in ontwikkelingslanden lopen kilometers met een last op hun hoofd dat de helft van hun gewicht uitmaakt.

Diagram 1e.2 Overzicht van de Variatie in het Ontstaan van Motorische Mijlpalen tussen 0 – 24 maanden

Noot. Toelichting op de legenda. Geen betekent dat geen van de kinderen deze motorische mijlpaal heeft bereikt. Eerste verwijst naar voor het eerst bereiken van deze mijlpaal door een of enkele van de onderzochte kinderen. 80% betekent dat 80% van de kinderen deze mijlpaal heeft bereikt. Allen duidt aan dat alle onderzochte kinderen deze mijlpaal hebben bereikt.

(Motorische) ontwikkelingsproblemen

Gedurende de prenatale periode kan er het nodige misgaan waardoor een baby een problematische start maakt zoals een vroeggeboorte of een laaggeboortegewicht. Afgezien van het feit dat deze samen kunnen gaan met lichamelijke syndromen betreffende de longen (e.g., het respiratoir distress syndroom), de hersenen (e.g., periventriculaire leukomalacie) en de motoriek (e.g., cerebrale parese, spasticiteit), zien we ook dat de meerderheid van de baby's met een problematische start een verstandelijke beperking heeft (Piek, 2006).

Belangrijk voor dit onderzoek is dat de kwaliteit van de motoriek informatie kan verschaffen over potentiële ontwikkelingsproblemen. Zo is de afwezigheid of verminderde aanwezigheid van automatische babyreacties, maar ook een langduriger bestaan ervan indicatief voor de ontwikkeling van een grote variëteit aan (motorische) ontwikkelingsproblemen waaronder cerebrale parese, spasticiteit en mentale retardatie (zie voor een overzicht Futagi et al., 2012).

Het zijn niet alleen de babyreacties die informatie verschaffen over de conditie van de pasgeborene. Dankzij het onderzoek van de vermaarde Prof. Heinz Prechtl (e.g., 1990, 1997) weten we dat de kwaliteit van de algemene bewegingen van pasgeborenen iets zegt over de kwaliteit van de ontwikkeling. Algemeen kan gesteld worden dat bewegingen die een beperkte complexiteit, een geringe variatie en een verminderde vloeiendheid laten zien een indicatie zijn voor ontwikkelingsproblemen zoals cerebrale parese. Dat dit op relatief eenvoudige wijze kan worden vastgesteld wordt duidelijk door het werk van Hadders-Algra (1997). Zij ontwikkelde een observatiemethode waarmee de kwaliteit van de bewegingen van pasgeborenen relatief eenvoudig is te bepalen. Op de Afbeeldingen 1e.1 en 1e.2 (fidgety en writhing plaatjes van Hadders-Algra 1997) is het onderscheid tussen 'normale (elegante, dansende of fidgety) en 'abnormale' (nauwelijks zichtbare variatie, writhing) bewegingen duidelijk zichtbaar.

Naast aangeboren bewegingsstoornissen kunnen uitzonderlijke leefomstandigheden eveneens veranderingen veroorzaken in de motoriek die een normale ontwikkeling bemoeilijken. Zo weten we al heel lang dat dieren in gevangenschap zoals een dierentuin, veelvuldig stereotiep gedrag vertonen. Ook kinderen die in hun fysieke mogelijkheden beperkt worden laten repetitief gedrag zien (Mason & Turner, 1993). Zo observeerde Levy reeds in 1944 het gedrag van zes jonge, gezonde kinderen die als gevolg van een mazeleninfectie in hun peuterbedje moesten verblijven zonder dat er speelgoed aanwezig was. Alle kinderen vertoonden stereotiepe gedragingen waaronder headbanging en voor- en achterwaartse bewegingen van het lichaam. Zodra de kinderen, die nog altijd in hun bed verbleven, de beschikking kregen over hun speelgoed hield het repetitieve gedrag op. Dit laat zien dat het stereotiepe gedrag niet uitsluitend bepaald werd door de beperkte bewegingsruimte maar ook door de context (zie ook Ridley, 1994). Vergelijkbare observaties zijn gedaan door Guess en Carr (1991) en

Courtemanche et al. (2012) bij kinderen met ernstige mentale retardatie. Hier leidde onder- dan wel overstimulatie tot ernstig repetitief gedrag.

Zichtbare problemen in de motorische mogelijkheden verschaffen hulpgevers verklaringen voor de problemen die hulpvragers ervaren in de interactie met anderen in hun omgeving. Als het bewegingsrepertoire er echter 'normaal' uitziet, zijn we niet geneigd om aandacht te besteden aan de bewegingen van de hulpvrager. Als we ons echter realiseren dat beweging gedrag is en gedrag beweging (feitelijk zijn deze termen inwisselbaar volgens Adolph, 2019), dan is het wellicht toch interessant om nauwkeuriger naar beweging te kijken ook bij hulpvragers die zich ogenschijnlijk niet motorisch vreemd gedragen.

Waarom zou dit een interessante ingang zijn? De reden hiervoor wordt op fraaie wijze door Adolph (2019) verwoord. Zij stelt dat gedrag functioneel en adaptief is als het een organisme de mogelijkheid biedt om datgene te doen wat het moet en wil doen. Om dit te bewerkstelligen moet een organisme gedragsflexibiliteit leren. Daarmee bedoelt zij dat mens en dier het vermogen moet ontwikkelen om bestaand gedrag aan te passen aan specifieke en veranderende situaties in de omgeving. De omgeving verandert immers voortdurend. Als daar niet op ingespeeld kan worden dan betekent dit, vanuit evolutionair perspectief, dat de overlevingskansen verminderen. Door te leren lopen overziet een kind de ruimte beter. Dit zorgt er op haar beurt weer voor dat er nieuwe bewegingen = gedragingen ontwikkeld kunnen worden. Nieuwe bewegingen zorgen voor nieuwe mogelijkheden die weer voor nieuwe bewegingen zorgen. Vanuit ons perspectief gesproken betekent dit dat wij proberen om de bewegingsvrijheidsgraden van hulpvragers te vergroten door op hun bewegingen aan te sluiten en nieuwe bewegingen uit te lokken. Om met Harlow (1949) te spreken: we hebben succes zodra een hulpvrager leert te leren. Ofwel als een hulpvrager niet meer op willekeurige wijze het gedrag probeert aan te passen, maar op basis van vermoedens (hypotheses) gaat reageren.

Afbeelding 1e.1 Fidgety Bewegingen die een Indicatie zijn van een 'Normale' Ontwikkeling

Afbeelding 1e.2 Writhing Bewegingen die een Indicatie zijn van een Abnormale Ontwikkeling

Noot. Overgenomen met toestemming van de auteur (Hadders-Algra) en het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde.

Bewegingskwaliteiten

Hoewel bewegingen autonoom kunnen starten, dat wil zeggen, zonder aanwijsbare aanleiding van buitenaf, worden de meeste bewegingen opgeroepen door sensorische prikkels vanuit de omgeving. Sensorische informatie is daarmee onlosmakelijk verbonden met de motoriek. In de cognitieve psychologie ook wel aangeduid met de zogenoemde perceptie-actie koppeling (e.g., Wagman & Miller, 2003) of in termen van Piaget, de sensomotoriek. Om te begrijpen hoe Beweging-als-houvast gebruik maakt van eigenschappen van de perceptie-actie koppeling, bespreken we twee kenmerken die informatie verschaffen over de beweging van de ander of een object, namelijk amodale waarneming en forms of vitality.

Amodale waarneming

Het menselijk lichaam kent een aantal zintuigen waarmee het organisme communiceert met de omgeving. De traditionele indeling van de zintuigen is gebaseerd op de indeling van Aristoteles: gezichtsvermogen (de ogen), gehoor (de oren), de smaakzin (de tong), de reukzin (de neus) en de tastzin (de huid).³² De eerste vier worden ook wel de speciale zintuigen genoemd. Sinds er meer kennis is over het menselijk lichaam wordt de huid, het grootste menselijke zintuig, ook beschouwd als een orgaan dat drie somatische zintuigen bevat die temperatuur, pijn, en druk registreren. Ten slotte erkent men ook nog de evenwichtszin en de proprioceptie als zintuigen.

Zintuigen

Gezichtsvermogen. Om te zien hebben de ogen licht nodig van een bepaalde golflengte dat wordt uitgezonden door een lichtbron (de zon of een lamp). Deze elektromagnetische straling reflecteert het licht van een object en activeert de staafjes en kegeltjes in het netvlies om deze informatie vervolgens door te geven aan de oogzenuw. De kleur van het licht wordt bepaald door de golflengte van de elektromagnetische straling. Het gezichtsvermogen is een zintuig dat kleurverschillen en lichtsterkte kan waarnemen.

Gehoor. Om te horen is een geluidsbron nodig. Deze brengt de lucht in de omgeving in beweging, doordat er luchtdrukverschillen ontstaan die zich als een geluidsgolf door de lucht voortplanten. Zodra deze het trommelvlies in het oor bereiken wordt dit in beweging gebracht en wordt de informatie aan de gehoorzenuw doorgegeven waardoor de mens geluid ervaart. Geluid heeft, in tegenstelling tot licht, een medium nodig om zich voort te planten zoals lucht of water (licht verplaatst zich ook in een vacuüm). De

32 De eerste indeling van de zintuigen in de westerse wereld wordt toegeschreven aan Aristoteles. In 'De Anima', boek 2, hoofdstukken 6-12 (McKeon, 1947) onderscheidt hij gezichtsvermogen, gehoor, tast, smaak en reuk. De volgorde waarin de zintuigen worden beschreven, geeft ook de veronderstelde hiërarchie aan van het belang van de zintuigen voor de mens. De universele geldigheid van deze aanname wordt gefalsificeerd door een empirische studie van Majid et al. (2018). Hier maken we een iets aangepast onderscheid dat recht doet aan recente opvattingen over zintuigen.

golflengte van het geluid bepaalt de toonhoogte waarbij korte golflengtes hoge tonen veroorzaken en lange golflengtes lage tonen.

Smaakzin. Om te proeven heeft de tong, het belangrijkste smaakzintuig, chemische stoffen nodig. De smaakreceptoren of smaakpapillen, die gestimuleerd worden door aanraking met een chemische stof activeren hersenzenuwen die onderscheid maken in vijf soorten: zoet, zout, zuur, bitter en umami (een hartige smaak).

Reukzin. Om te ruiken heeft het neusslijmvlies in de neusholte een chemische stof nodig die de receptoren activeren en deze informatie vervolgens doorgeven aan de reukzenuw die naar de hersenen leiden. Het type stof bepaalt de waargenomen sensatie; recente studies geven aan dat mensen enkele duizenden geuren kunnen onderscheiden (Gerkin & Castro, 2015).

Tastzin. Om te *voelen* heeft de mens de beschikking over de huid. In de huid, het grootste orgaan van het menselijk lichaam, bevinden zich drie type somatische receptoren. De thermoreceptoren verwerken de temperatuurverschillen, de nociceptoren of pijnreceptoren (nocere betekent schaden) prikkels die letsel kunnen veroorzaken en de mechanoreceptoren waarmee drukverschillen als gevolg van aanraking kunnen worden waargenomen.

Evenwichtszin. Om in balans te blijven heeft de mens de beschikking over het evenwichtsorgaan, het zogenoemde labrynt, dat zich in beide oren bevindt. Elk labrynt bestaat uit drie halfcirkelvormige kanalen in een driedimensionale ruimte, met daarin vloeistof. De vloeistof veroorzaakt beweging van de haarcellen die deze informatie via de evenwichtszenuw aan de hersenen doorgeeft. Het evenwichtszintuig kan zowel informatie geven over versnelling en vertraging van de lichamelijke beweging als de draaiing van het lichaam.

Proprioceptie. Dit zintuig wordt ook wel de positiezin genoemd en is uitermate belangrijk voor een goede motoriek, omdat het de positie en veranderingen van het lichaam of lichaamsdelen registreert. Receptoren die hiervoor informatie verschaffen zijn onder andere spierspoeltjes in de spieren en peeslichaampjes in de pezen. Een goede werking van de proprioceptie zorgt ervoor dat we soepel kunnen bewegen. Als de proprioceptie goed werkt kunnen mensen met gesloten ogen hun vinger naar de neus brengen of een stuk zeep van de grond rapen.

Het onderscheid in bovengenoemde kwalitatief verschillende zintuigen is niet onbetwist evenals het aantal zintuigen. Dat wil zeggen, er is nog altijd discussie over de vraag of een uitputtende classificatie van te onderscheiden zintuigen bestaat en in welke mate zintuigen los van elkaar functioneren (e.g., Fulkerson, 2014; Shimojo & Shams, 2001). Wat echter opvalt in deze discussie is dat de visie van Stern (1985/2000) ten aanzien

van zintuiglijke eigenschappen niet in deze wetenschappelijke gedachtewisseling terug te zien is. In de volgende paragraaf zullen we het onderscheid dat hij maakt in 'modale' en 'amodale' kwaliteiten bespreken en laten zien waarom dit belangrijk is geweest voor de onderbouwing van 'Beweging-als-houvast'.

Modale en amodale kwaliteiten

Uit de hierboven geschetste karakterisering van de zintuigen kan afgeleid worden dat elk zintuig zogenoemde zintuigspecifieke of modale³³ kenmerken kent. Elk zintuig is immers gevoelig voor een specifieke prikkel: de oren voor geluid, de ogen voor licht, de neus voor geuren en de huid voor aanraking. Daarentegen kunnen oren niet zien en ogen niet horen en evenmin is de huid gevoelig voor smaak.

Een ander kenmerk van de zintuigen is hun gevoeligheid voor een aantal zintuigonafhankelijke of amodale kwaliteiten. Zo is elk zintuig gevoelig voor *intensiteit*. De ogen zijn gevoelig voor de sterkte van het licht, de oren voor de hardheid van het geluid, de tong voor de intensiteit van smaakprikkel en de neus voor die van de reukprikkel. De *snelheid* (i.e., het ritme) waarmee de aan/afwezigheid van de prikkel verandert, wordt eveneens door alle zintuigen geregistreerd evenals de *richting* van waaruit de prikkel komt, de *afstand* tot de prikkel of de *duur* ervan. Dit maakt dat deze (amodale) kwaliteiten zoals richting, snelheid, afstand en intensiteit zintuigonafhankelijk zijn.

Stern (1985/2000) leidt uit de door hem geciteerde onderzoeken af dat de amodale kwaliteiten van de zintuigen zogenoemde intersensorische waarneming mogelijk maken. Dit aangeboren vermogen werd door Meltzoff en Borton (1979) zichtbaar gemaakt. In hun onderzoek lieten zij baby's van 29 dagen oud op een speen sabbelen die ze niet te zien kregen. De helft van de baby's kreeg een speen met kleine uitstulpingen erop en de anderen helft een gladde speen. Daarna lieten ze beide spenen aan de baby zien en het bleek dat de baby's langer keken naar de speen die ze in hun mond hadden gehad dan naar de speen waar ze geen ervaring mee hadden. De speen die ze in hun mond ervaren hebben, leken ze met de ogen te herkennen. Er lijkt dus een connectie te zijn tussen de tast en de visuele waarneming. We zouden hier kunnen spreken van een bepaalde spatiële ritmiek die ook visueel waarneembaar is. In dit voorbeeld is dus sprake van crossmodale matching (zie ook hoofdstuk 1c). Crossmodaal matchen zorgt ervoor dat het bombardement aan prikkels snel geordend en gecategoriseerd kan worden.

Het vermogen tot intersensorische waarneming lijkt met het ouder worden te verdwijnen of beter gezegd niet bewust meer te worden ervaren (Lewkowicz & Ghanzanfar, 2006). Uitzondering hierop zijn mensen met synesthesie. Een beroemd voorbeeld van iemand met synesthetische waarneming is Damiel Tammet (2007). Hij

33 Modaliteit betekent aard of verschijningsvorm.

ziet getallen als kleuren en vormen en de dagen van de week hebben ieder een eigen kleur. Ook de natuurkundige Robbert Dijkgraaf ziet al zijn hele leven kleuren bij namen, dagen, landen en personen.

Hoewel synesthesie bij slechts een kleine minderheid van de mensen voorkomt, schattingen lopen uiteen van 0.2 tot 2.2% (Ward, 2013), is het duidelijk aanwezig in het dagelijks taalgebruik, voorbeelden zijn ‘een kille aanblik’, ‘een soepele afdronk’ of ‘een scherpe smaak’. Ook bij kunstenaars zien we uitingen van dergelijke ervaringen, geïllustreerd door Stern (1985/2000, p. 155) die een vertaalde strofe van de Franse dichter Charles Baudelaire aanhaalt:

*There are odors fresh as the skin of an infant
Sweet as flutes, green as any grass
And others, corrupt, rich and triumphant³⁴*

Perceptie-actie

Alvorens over te gaan op het tweede kenmerk van de beweging willen we hier al even kort stilstaan bij de relatie tussen perceptie (waarneming) en (actie) beweging. Hoewel we een onderscheid maken tussen de waarneming en de beweging, is dat wat waargenomen wordt als prikkel, stimulus, signaal, zelf ook beweging. Beweging van de lucht (geluid), beweging van de fotonen die de lichtstraal maken, beweging van een chemische stof in de neus zijn de aanleiding voor het waarnemen van een signaal uit de omgeving. Dit onderstreept de veronderstelling uit de ecologische psychologie (e.g., Wagman & Miller, 2003) en de dynamische systeemtheorie (Thelen & Smith, 1993) dat organisme en omgeving fundamenteel aan elkaar gekoppeld zijn. De uitspraak van Aristoteles ‘Beweging is het fundamentele principe van de natuur’ uit hoofdstuk 1a is daarmee opnieuw een bekrachtiging van het uitgangspunt van Beweging-als-houvast: Alle gedrag is beweging en alle beweging is gedrag.

Forms of vitality

Ons standpunt ‘alle beweging is gedrag’ is niet nieuw. De Nederlandse hoogleraar prof. dr. F. J. J. Buytendijk stelde in zijn boek ‘Algemene theorie over de menselijke houding en beweging’ uit 1948 het volgende:

Inzicht in de eigen aard van de menselijke beweging en houding verkrijgt men niet vanuit het fysisch gezichtspunt. Reeds de oppervlakkige kennismaking met deze verschijningen in het menselijk bestaan dwingt er toe, hen niet als een reeks van gebeurtenissen, processen, op te vatten, maar als uitingen van dit bestaan. Dit betekent dat het begrip “beweging” of “positie” b.v. van de ledematen,

34 Oorspronkelijke tekst van Baudelaire uit zijn sonnet Correspondances, Les Fleur du mal (1857): Il est des parfums frais comme des chairs d’enfants, Doux comme les hautbois, verts comme les prairies, - Et d’autres, corrompus, riches et triomphants,

de romp, het hoofd reeds door abstractie verkregen is, door een afzien van het menselijk bestaan, dat in beweging en houding tot uiting komt. Hieruit volgt, dat het waargenomene niet adequaat beschreven is als verplaatsingen van lichaamsdelen. Spreekt men echter van staan, gaan, wachten, naderen, struikelen, herstellen, evenwicht, begroeten enz., dan vat men beweging en houding reeds als vormen van gedragingen op. Het begrip gedrag sluit in zich een "wie" (subject), die zich gedraagt, en een "wereld" (situatie), waarop het gedrag betrokken is. Er worden dus door ons geen bewegingen waargenomen, maar zich ergens bewegende mensen (Buytendijk, 1948, pp 20-21; cursivering in het origineel).

Net als Buytendijk stellen wij dat bewegingen altijd bewegingen van mensen zijn in een bepaalde context (situatie). We kunnen bewegingen niet beschrijven zonder er een kwaliteit aan toe te kennen; woorden als 'struikelen' en 'herstellen', maar ook 'draven', 'sloffen' en 'schrijden'³⁵ zijn niet zuiver beschrijvend, ze vertellen ons iets over de (emotionele) 'betekenis' van de beweging. Ieder mens heeft een eigen unieke manier van lopen waaraan deze wordt herkend (zie voor recent experimenteel bewijs, Prasad & Shiffrar, 2009). Ook baby's laten vanaf de geboorte hun eigen karakteristieke gedrag zien. We bedoelen dan niet de in de psychologie gehanteerde verschillen in temperament zoals de typologie van Thomas en Chess (1977) in makkelijke baby's, moeilijke baby's en langzame starters, maar de unieke bewegingspatronen die elke baby van de ander onderscheidt. Elke baby heeft een eigen karakteristiek zuigpatroon, snel of langzaam, in horten en stoten, gepaard gaande met geluidjes of niet, ogen open, dicht of afwisselend open en dicht, etc.

Een kwalitatieve en uitermate bruikbare beschrijving van de wijze waarop bewegingen zich aan ons voordoen, vinden we voor het eerst terug in *'The interpersonal world of the infant'* van Daniel Stern (1985/2000). In dit boek duidt hij deze kijk op beweging aan met *vitality affects*.³⁶ In zijn laatste boek (Stern, 2010, p. 42) noemt hij deze kwaliteit *forms of vitality*.³⁷ Deze omschrijving is feitelijk beter, omdat de term *affect* in *vitality affect* een emotie suggereert. Stern wil echter *forms of vitality* onderscheiden van emoties ondanks het feit dat ze ermee samengaan. Om de associatie met *affect* zoveel

35 Algra (2020) toont een lange lijst met woorden die verschillende wijzen van lopen aanduiden: banjeren, benen, dartelen, doorstappen, draven, drentelen, een luchtje scheppen, flaneren, hardlopen, hollen, ijlen, ijsberen, jagen, jakkeren, koersen, kuieren, lopen, marcheren, naderen, opschieten, pikelen, racen, rennen, reppen, rondslechteren, runnen, scharrelen, schrijden, schuifelen, sloffen, snellen, spoeden, stappen, stevenen, stiefelen, stormen, struinen, stuiven, sukkelen, treden, verdergaan, vervolgen, vliegen, volgen, voortbewegen, voortgaan, wandelen, zich begeven, zich haasten, zich spoeden, zich vertreden, zwerfen, zweven.

36 Stern laat overigens weten dat hij voor zijn ideeën over *vitality affects* schatplichtig is aan het werk van T.C. Schneirla (1902-1968) en S.S. Tompkins (1911-1991).

37 We laten de term *vitality* onvertaald, omdat de vertaling 'vitaliteit' connotaties oproept die hier niet bedoeld worden zoals levenskracht, energie, levendigheid, bezieling, maar ook *'Dynamiek'* (Van Dale, 2020). Deze laatste omschrijving representeert de betekenis die wij hanteren.

mogelijk te vermijden kiezen wij ervoor om uitsluitend de meer recente term *forms of vitality* te gebruiken.

Forms of vitality specificeren het dynamische karakter van een beweging. Zo kan een bepaalde beweging, bijvoorbeeld van de arm, omschreven worden als schokkend, explosief, golvend, verdwijnend, etc. Deze specifieke stijl van bewegen is eigen aan ieder mens en reeds bij de baby waarneembaar. Zo zou je kunnen zeggen dat de ene persoon een meer golvende manier, de ander een meer staccato en weer een ander een ploffende wijze van gedragingen heeft. Een pasgeborene baby zal in het voeden, verschonen en aaien van de verzorger dit dynamisch bewegingspatroon van *form of vitality* ervaren dat bij die verzorger hoort. De ouder brengt diens *form of vitality* niet alleen tot uitdrukking in de aanraking, maar ook in de intonatie van de stem. Hiermee leert de baby de ouder kennen op basis van diens *form of vitality* en niet in eerste instantie op basis van visuele gezichtskenmerken of de hoogte van de stem. Een ouder met een pulserende *form of vitality* zal de intensiteit van de beweging afwisselend laten toenemen en afnemen. In de stem zal die intensiteit ook ritmisch afgewisseld worden door woorden met veel en woorden met weinig intensiteit: ‘Wat ben **jij** een grote jongen’. Doordat *forms of vitality* in de aanrakingen en in de sprekende persoon overeenkomen, ervaart de pasgeborene de ander als eenheid. Hiermee wordt aannemelijk gemaakt dat *forms of vitality* ten grondslag liggen aan de amodale waarneming.

Stern (2010) presenteert een niet-uitputtende lijst met woorden die verschillende dynamische *forms of vitality* beschrijven: exploderend, aanzwellend, strekkend, fladderend, glijdend, verdwijnend, pulserend, schommelend, duwend, drijvend, stoppend, etc. Deze dienen onderscheiden te worden van de zogenaamde basisemoties. Ze gaan ermee samen, maar vallen er niet mee samen, blijkend uit het volgende voorbeeld. Een persoon die op een explosieve wijze uit een stoel opspringt kan blij, boos, verrast, geschrokken zijn of helemaal geen specifieke emotie hebben. Het aantal basisemoties is beperkt, terwijl de wijzen waarop mensen uit een stoel kunnen opstaan zeer waarschijnlijk ontelbaar zijn.

Ondanks dat *forms of vitality* ons in alle activiteiten vergezellen zijn ze moeilijk waar te nemen. Stern veronderstelt dat ze gemaskeerd worden door de ervaren emotie die daar vrijwel altijd mee gepaard gaat. De meeste volwassenen zijn zich vaak niet meer bewust van de rol die *forms of vitality* spelen, omdat ze geneigd zijn ervaringen te categoriseren op basis van hun conceptuele of emotionele betekenis. Onder kunstenaars zien we vaak

nog wel een bewustzijn van forms of vitality; denk aan dans, muziek³⁸, theater en film (zie hoofdstuk 5 in Stern, 2010).³⁹

Waarom is deze kijk op beweging relevant voor ‘Beweging-als-houvast’? Op de eerste plaats drukken forms of vitality de dynamische kenmerken van de beweging uit en niet zozeer de statische vormaspecten of de emotionele lading die ermee samengaat. Daarnaast zijn forms of vitality bruikbaar omdat deze opgebouwd zijn uit een aantal concreet waarneembare kenmerken. Sterns expliciteert deze in zijn laatste boek (2010). Hij noemt ze de vier dochters van de beweging. Elke beweging wordt gekenmerkt door richting, tijd, ruimte, en kracht. Het zijn precies deze kenmerken waarop onze benadering is gestoeld. Wij hebben ze respectievelijk, richting, snelheid, afstand en (spier)spanning genoemd. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk, getiteld ‘Bewegingskenmerken’ zullen we nader ingaan op de wijze waarop onze aanpak gebruik maakt van deze aspecten van de beweging.

1E

Ondanks dat Stern (2010) deze aspecten van een beweging onderscheidt, maakte hij er in zijn eigen therapeutische praktijk geen gebruik van. Zijn aanpak is gestoeld op het ontlokken van een ervaring door een vraag te stellen die ingaat op de form of vitality en niet op de gedachte die opkwam. Een hulpgever kan aan een hulpvrager, die in een problematische fase van zijn huwelijk zit, vragen hoe hij over zijn vrouw dacht toen hij haar na enkele weken afwezigheid weer terugzag. Als je gebruik wilt maken van forms of vitality dan ligt de volgende vraag meer voor de hand: Toen je haar weer voor het eerst zag, wat bewoog er toen in je? Dit en andere voorbeelden van Stern in hoofdstuk 7 van zijn boek maken duidelijk dat hij te maken heeft met hulpvragers waar gesprekken kunnen leiden tot verbetering van hun gemoedstoestand. Dit geldt echter niet voor de groep hulpvragers waarmee wij te maken hebben.

Reflecteren op de eigen gemoedstoestand is niet alleen voor veel hulpvragers beperkt mogelijk, het is meestal geen ingang tot gedragsverandering. We haasten ons hieraan toe te voegen dat deze (on)mogelijkheid niet beperkt is tot mensen met een verstandelijke beperking. Ook voor veel kinderen en volwassenen zonder beperking blijkt praten over de emotioneel-psychische gesteldheid geen soelaas te bieden voor de ervaren problemen. Daarom zullen wij op een fundamenteeler niveau, namelijk dat van de menselijke beweging, moeten terugvallen. Voor we daartoe overgaan is het belangrijk om eerst uit te leggen wat de relatie is tussen emotie en beweging.

38 Een duidelijk voorbeeld is ‘Le carnaval des animaux’ van Saint-Saëns. Dit muziekstuk representeert de forms of vitality van verschillende dieren. <https://www.youtube.com/watch?v=k2RPKMJmSp0>

39 Zelfs in de taal zien we forms of vitality terug. In het woord ‘waggelen’ ervaren we een golfbeweging en dat helpt om de betekenis te zien. De vorm van het woord lijkt overeen te komen met de betekenis (Dingemanse in de Bruin, 2020)

Beweging en emoties

Alle mensen ervaren emoties ongeacht de cultuur of tijd waarin ze leven. Voor Charles Darwin (1872/1998) en Frans de Waal (2019/2019) is het onbetwistbaar dat ook dieren emoties hebben. Antonio Damasio (1999/2001) daarentegen is van mening dat de emoties van mensen bijzonder zijn. Hij veronderstelt dat alleen mensen door een zelfgevoel weet kunnen hebben van hun gevoelens. Hij beroept zich hier op bewustzijn, iets dat in zijn ogen uniek is voor mensen. Wij laten deze discussie voor wat het is en beperken ons tot de rol die emoties hebben in onze benadering van Beweging-als-houvast. Daarvoor kijken we eerst naar het onderscheid tussen emoties en gevoelens, vervolgens gaan we in op de alomtegenwoordigheid van emoties in ons leven om tenslotte de relatie te onderzoeken tussen emoties en beweging zoals die binnen Beweging-als-houvast vorm krijgt.

Emoties en gevoelens

Baby's geven vanaf de geboorte uiting aan hun gemoedsgesteldheid. In de eerste maanden worden de basisemoties waaronder blijdschap, verdriet, verrassing, interesse, boosheid en angst zichtbaar (Izard et al., 1980) en herkennen baby's deze in het gezicht van de ander (Montague & Walker-Andrews, 2001). Emoties zijn observeerbare, dus objectief vaststelbare reacties van het organismen op interne of externe prikkels. Ze zijn universeel, manifesteren zich in alle culturen op eenzelfde manier en kunnen uitermate precies beschreven worden in de wijze waarop welke aangezichtspieren zich spannen of ontspannen (Ekman, 2003). Gevoelens daarentegen verwijzen naar interne gewaarwordingen; ze zijn subjectief want niet waarneembaar voor een buitenstaander. Door de taal zijn we in staat de ander deelgenoot te maken van welke gevoelens we ervaren. Frans de Waal (2019/2019, p. 12) omschrijft het verschil tussen emoties en gevoelens als volgt: "We tonen onze emoties, maar we praten over onze gevoelens" (zie ook Damasio, 2003/2003).

In onze maatschappij worden we geacht onze emoties tot op zekere hoogte de baas te zijn. Het adequaat kunnen uiten en omgaan met emoties wordt emotieregulatie genoemd⁴⁰. De hulpverlening heeft nogal eens te maken met wat 'emotieregulatieproblemen' wordt genoemd. Dat wil zeggen dat hulpvragers minder goed met negatieve emoties zoals boosheid en agressie kunnen omgaan. Omdat emoties altijd aanwezig zijn en nogal eens voor onplezierige en soms ronduit gevaarlijke situaties kunnen zorgen is de hulpverlening erop gericht negatieve emoties om te buigen of te doen afzwakken door bijvoorbeeld een time-out. Hoewel afzondering kan helpen leidt het meestal niet tot een blijvende verandering.

40 Butler (2011, 2015) bespreekt in haar review de interpersoonlijke dynamiek van emoties waarbij het theoretisch uitgangspunt de complexe systeemtheorie is. Zij laat zien dat emoties, emoties oproepen op dezelfde manier als beweging, beweging oproept (zie hoofdstukken 1b en 4a)

Er wordt soms ook geprobeerd om de ander ervan te overtuigen dat haar of zijn emoties overdreven zijn. Meestal werken zogenaamde kalmerende uitspraken als 'Je hoeft echt niet zo boos te zijn' als olie op het vuur. Uiteraard, voor mensen die kunnen reflecteren op hun emoties (of misschien beter gevoelens) kunnen adviezen helpen door eerst tot tien te tellen of diep adem te halen, maar voor hulpvragers die niet over deze cognitieve vaardigheid beschikken is dit ook geen oplossing. Beweging-als-houvast richt zich niet primair op 'praten over gevoelens'. Gevoelens moeten via taal gecommuniceerd worden en dat is precies waar hulpvragers, waar wij mee te maken hebben, nogal eens moeite mee hebben. Dat er sprake kan zijn van (oplopende) emoties is bijvoorbeeld aan de intensiteit, de vorm of de snelheid van een beweging waar te nemen. Deze beweging geeft vervolgens mogelijkheden om tot emotieregulatie te komen in de relatie met de ander, waarover later meer.

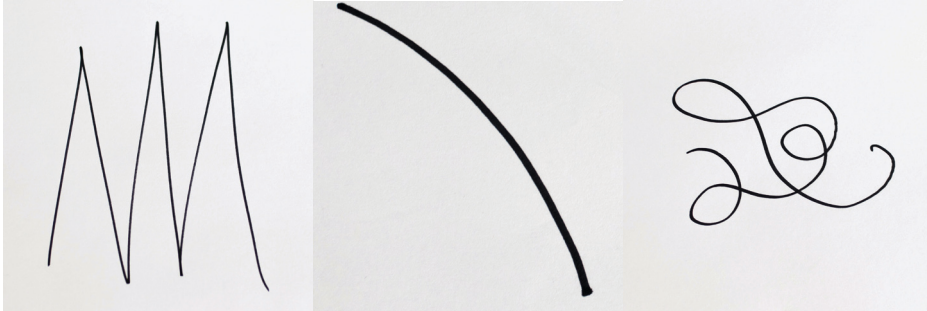
Fysiognomische waarneming

Dat het emotionele niet beperkt blijft tot mensen (of dieren) werd op fraaie wijze geïllustreerd door de Oostenrijks-Amerikaanse psycholoog Heinz Werner (1890-1964). Hij toonde op diverse manieren aan dat organismen en objecten in de wereld niet louter gezien worden als geometrisch-technische vormen met specifieke onderdelen. Ze worden even zo goed ervaren als dynamische, bewegende patronen. Zo is een hond (voorbeeld van Werner, 1948, p. 69) iets dat bijt en blaft en een bed is de plaats om te gaan liggen. Dit geeft aan dat de eerste ervaringen met de omringende wereld die van de beweging is. Iedereen kent wel het fenomeen dat jonge kinderen menselijke ervaringen toekennen aan objecten. Zo heeft de tafel pijn als iemand er een harde klap opgeeft of is een omgevallen kopje heel erg moe. Het toekennen van menselijke ervaringen aan objecten (of dieren) noemt Werner fysiognomische perceptie of waarneming.⁴¹

Fysiognomische waarneming betekent letterlijk dat mensen in staat zijn om de emoties van mensen uit het gelaat of gezicht af te leiden. Daar blijken baby's inderdaad vanaf de geboorte toe in staat. Ze kunnen de categoriale affecten of basisemoties, blij, boos, angstig, verdrietig, etc. van elkaar onderscheiden (e.g., Montague & Walker-Andrews, 2001). Belangrijk voor ons is dat emoties niet gebonden lijken te zijn aan één modaliteit of zintuig. Mensen laten boosheid zien in stem, gelaat, en beweging. Nog interessanter is dat ook volwassenen emoties of gevoelens toekennen aan niet-levende objecten. Dit is zichtbaar in Afbeelding 1e.3. Zo wordt het eerste lijntje door velen ervaren als boosheid, terwijl het tweede lijntje verdriet en het derde vrolijkheid of blijheid representeert.

41 Fysiognomie is gelaatskunde. Het woord is een combinatie van Fysio = natuur + gnomos = beoordelaar.

Afbeelding 1e.3 Deze Lijnen worden Ervaren als respectievelijk, Boos, Verdrietig en Blij

Noot. Illustraties C. W. M. Heijligers en H. Karahisarli, 2021.

Werner (1948, p. 69) vermoedde dat fysiognomische waarneming een grotere rol speelt in culturen die technisch minder ontwikkeld zijn dan in de westerse wereld waar geometrisch-technische vormen domineren. Niettemin zien we ook daar uitingen die verwijzen naar fysiognomisch waarnemen. Het toekennen van emoties aan objecten zien we ook terug bij kunstenaars. Een duidelijk voorbeeld is een herinnering van de schilder Wassily Kandinsky (1866-1944):

“... das Erlebnis der aus der Tube kommende Farbe habe ich heute noch. Ein Druck der Finger und jauchzend, feierlich, nachdenklich, träumerisch, in sich vertieft, mit tiefen Ernst, mit sprudelnder Schalkhaftigkeit, mit dem Seufzer der Befreiung, mit dem tiefen Klang der Trauer, mit trotziger Kraft und Widerstand, mit nachgebender Weichheit und Hingebung, mit hartnäckiger Selbstbeherrschung...”
(p. XVIII, Kandinsky, 1913).⁴²

Zo zijn er ook voorbeelden van psychiatrische hulpvragers die hun ervaringen van fysische fenomenen verwoorden in termen van een emotionele belevenis. Werner (1948, p. 81) rapporteert over een persoon gediagnostiseerd met schizofrenie. Deze beschrijft een klapperende deur als ‘de deur die mij verslindt’. We zien dit ook bij kinderen met een verstandelijke beperking. Een meisje van 11 jaar kijkt naar een beroepsopvoeder die de batterij van een videocamera verwisselt. Als ze vraagt wat ze aan het doen is, zegt de beroepsopvoeder dat ze de voeding vervangt. Hierop vraagt het meisje of de camera ook tomatensoep wil die zojuist op tafel is gezet. Een dag later vertelt dezelfde 11-jarige dat ze een ‘lieve cake’ heeft gebakken. De beroepsopvoeder die de cake proefde had haar eerder gecomplimenteerd met de ‘lekkere zoete cake’.

42 Nederlandse vertaling: “...de ervaring van de uit de tube komende kleuren heb ik nu nog. Met een druk van de vinger en jubelend, plechtig, peinzend, dromerig, verzonken in zichzelf, met diepe ernst, met borrelende ondeugendheid, met de zucht van bevrijding, met het diepe geluid van rouw, met uitdagerende kracht en weerstand, met meegeevende zachtheid en toewijding, met koppige zelfbeheersing...”

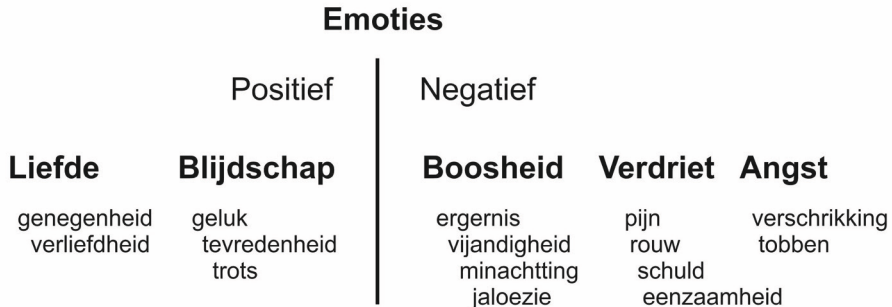
Emoties en gedrag

Emoties zijn essentieel, omdat we zonder emoties niet zouden handelen. Emoties dienen dus een (evolutionair) doel en het belangrijkste kenmerk van emoties zijn veranderingen in actiebereidheid (e.g., Darwin, 1872/1998; Frijda, 1986/1988). Eenvoudiger geformuleerd en vertaald in termen van onze benadering: emoties leiden tot gedragsverandering, dus tot beweging.

Vanaf het moment dat een baby geboren wordt, herkennen we in het gedrag emoties. Aanvankelijk is er slechts onderscheid in positieve of plezierige en negatieve of onplezierige emoties. Door huilen geeft een baby aan iets niet plezierig te vinden. Of dit het gevolg is van honger, pijn of wellicht angst kan aanvankelijk niet bepaald worden. Ook de ontwikkeling van de lach is aanvankelijk lastig te duiden. Is dit het gevolg van tevredenheid, een volle buik of het plezier van de interactie met de ouder? We leren emoties kennen en herkennen door ervaring en de context waarin deze optreedt (Barrett et al. 2011, Fogel et al., 2000). Om te begrijpen op welke wijze emoties een rol spelen in de menselijke interactie die aansluit bij onze benadering Beweging-als-houvast grijpen we terug op het model van Fischer et al. (1990) voor de ontwikkeling en regulatie van emoties (zie Afbeelding 1e.4).

1E

Afbeelding 1e.4 Een Geadapteerde Versie van het Emotiemodel van Fischer et al. (1990)

Noot. Illustratie bewerkt door W. de Muijnck, 2021.

Met het toenemen van leeftijd worden steeds meer verschillende soorten emoties onderscheiden waaronder, geluk, blijdschap (positieve), angst, boosheid (negatieve), verrassing (positief of negatief), etc. Deze ontwikkelen zich afhankelijk van de context en ervaring in meer specifieke vormen van emoties.⁴³ Zo kan boosheid verwijzen naar irritatie, vijandigheid, minachting, jaloezie. In de ontwikkeling van emoties kunnen we fasen ontdekken. Een goed uitgewerkt model is dat van Fischer et al. (1990).

⁴³ Emoties worden niet alleen steeds gedifferentieerder, ze uiten zich ook verschillend in verschillende mensen. Dat zien we aan de verschillende reacties op het winnen van een prijs. Sommigen gaan direct juichen, anderen kijken verbaasd of stellen eerst een vraag, weer anderen gaan huilen, maar er zijn ook mensen die simpelweg dank je wel zeggen en een hand geven.

In de eerste fase (0 – 4 maanden) reageert een baby voornamelijk reflexmatig⁴⁴. De emotie is relatief ongedifferentieerd of primitief maar wel degelijk vrijwillig. Zo kan een reactie op iets onaangenaams leiden tot krijsen en rood aanlopen. Sommige baby's zijn al snel in staat om zichzelf te kalmeren of te reguleren door een handje of een stuk deken in de mond te stoppen. In andere situaties heeft de baby een verzorger nodig om dit te bewerkstelligen.

In de tweede sensomotorische fase (4 – 20 maanden) is een boze baby in staat om bijvoorbeeld de hand van iemand weg te duwen als die iets doet dat hem niet bevalt. Veelal is een baby binnen een jaar in staat om zijn boosheid te onderdrukken, maar in andere gevallen moet de verzorger eraan te pas komen om de baby te kalmeren.

In de representatieve fase (20 maanden – 12 jaar) leert het jonge kind woorden geven aan emoties, kan het emoties spelen in een doen-alsof spel en kan het vragen of iemand boos is. Zelfregulatie in deze situaties zien we bijvoorbeeld wanneer het boze kind zich tijdelijk terugtrekt uit de interactie. In andere omstandigheden heeft het kind de hulp van een ander nodig om tot rust te komen.

Tenslotte ontwikkelt zich in de abstracte fase (vanaf 12 jaar) een meer gedifferentieerde vorm van boosheid. Zo kan iemand boos zijn omdat hij onrechtvaardig wordt behandeld, miskend wordt of zich beledigd voelt. Afhankelijk van ervaring, context en specifieke context is de persoon in staat om zichzelf te reguleren of is een gesprek met een ander nodig om de emotie te verdragen.

Uit deze beschrijving kunnen we afleiden dat er in elke fase van de emotionele ontwikkeling nieuwe vaardigheden geleerd worden⁴⁵. Emotionele vaardigheid vergelijkt Fischer (1980) met schrijf- of rekenvaardigheid. Een vaardigheid is het vermogen om een actie uit te voeren in een specifieke context (i.e., plaats, tijd, materiaal, etc.). De contextgevoeligheid van een vaardigheid is zichtbaar in iemand die jarenlang in een specifieke auto heeft gereden en plotseling een andere auto moet besturen. De vanzelfsprekendheid waarmee deze in de eigen auto reed kan zomaar verdwijnen. Zo is het ook met emoties. Zo kan iemand wellicht prima haar emotie reguleren als deze 's ochtends ontdekt dat het brood op is, maar wordt zij witheet als ze vervolgens ontdekt dat haar fiets is gestolen (zie ook Fogel & Thelen, 1987).

Op emoties is een vergelijkbare redenering van toepassing als op niet-emotioneel gedrag. Hoe meer variaties iemand tot zijn beschikking heeft hoe beter deze in staat is om te gaan met de mensen en situaties in de wereld om zich heen. Daarnaast zijn emoties niets anders dan bewegingen. Op de beweging die aan de emoties ten grondslag

44 De term reflex is enigszins verwarrend, omdat niet verwezen wordt naar automatische onvrijwillige reacties zoals de kniepeesreflex.

45 De theorie van Fischer et al. (1990) is gebaseerd op Fischer's (1980) theorie over vaardigheden.

ligt, kan worden aangesloten, gesynchroniseerd, gezamenlijkheid bewerkstelligd of er kan van worden onderscheiden, afhankelijk van wat een hulpgever wil bereiken. In de volgende paragraaf wordt duidelijk hoe emotie en beweging met elkaar verbonden zijn.

Meebewogen zijn

We kennen allemaal het fenomeen dat we ineenkrimpen als we zien dat een ander zichzelf pijn doet doordat deze zich bijvoorbeeld op de duim slaat. Dit verschijnsel werd reeds in 1759 door Adam Smith beschreven (1759/2017, p. 1) en omschreven als sympathie:

“When we see someone poised to smash a stick down on the leg or arm of another person, we naturally shrink and pull back our own leg or arm; and when the stick connects, we feel it in some measure, and are hurt by it along with the sufferer. When a crowd are gazing at a dancer on a slack rope, they naturally writhe and twist and balance their own bodies, as they see him do, and as they feel they would have to do if they were up on the rope where he is.... Men notice that when they look at sore eyes, they often feel soreness in their own eyes....”

De term ‘sympathie’ voor het (mee)voelen van dat wat een ander ervaart heeft een geleidelijke evolutie ondergaan. Volgens Jahoda (2005) is sympathie identiek aan het door de Duitse filosoof Theodor Lipps (1851-1914) gepopulariseerde begrip ‘Einfühlung’, dat hij gebruikte voor het zichzelf projecteren in het object (e.g., een kunstwerk) of een persoon. Nadat Einfühlung in 1909 door de Engelse psycholoog Titchener⁴⁶ werd vertaald met ‘Empathie’ evolueerde de betekenis naar een proces zoals omschreven door Carl Rogers (in Wispé, 1987, p. 28).

“Entering the private perceptual world of the other and becoming thoroughly at home in it. It involves being sensitive...to the changing felt meanings which flow in this other person.... It means temporarily living in his/her life, moving about in it delicately without making judgments, sensing meanings of which he/she is scarcely aware.... It includes communicating your sensings of his/her world as you look with fresh and unfrightened eyes at elements of which the individual is fearful.... To be with another in this way means that for the time being you lay aside the views and values you hold for yourself in order to enter another world without prejudice.”

Volgens Wispé (1987) ligt deze omschrijving van Rogers ten grondslag aan de huidige interpretatie van het construct empathie zoals deze in de klinische en wetenschappelijke psychologie wordt gehanteerd. De Amerikaanse psycholoog Gordon Allport vond het

⁴⁶ Titchener (1909 in Edwards, 2013) leidde de term empathy af van het Griekse woord Empatheia, dat passie of lichamelijke affectie betekent.

betreurenswaardig dat met het verstrijken van de jaren de oorspronkelijke betekenis van het woord empathie (of sympathie), namelijk een objectief vaststelbare vorm van motorische imitatie zoals geïllustreerd in Afbeelding 1e.5, verloren is gegaan en veranderde in een verwarrend en verhullend geformuleerd concept (Allport, 1961, p. 536).

Afbeelding 1e.5 Motorische Imitatie of Meebewogen-Zijn (Allport 1961, p. 535)

Noot. All-Ireland road bowls championship (klootschieten). Foto Derek Boyens voor Sports Illustrated.⁴⁷

Ook voor ons is de huidige omschrijving van empathie niet helpend. Het geeft geen ingang om een aanzet tot verandering aan te brengen in de interactie met de hulpvrager. De oorspronkelijke formulering van Smith (1759/2017) die het als ‘almost a reflex’ omschreef, vormt daarentegen wel een belangrijk aanknopingspunt voor een uitleg van het biologisch principe van Beweging-als-houvast. De neiging om een vergelijkbare beweging te maken als de ander ziet er inderdaad uit als een reflex. Doen wat een ander doet hebben we eerder gezien in de observaties van Konrad Lorenz, waarin hij het volggedrag van ganzenkuikens beschrijft (zie hoofdstuk 1c). Ze bewegen mee met het eerste bewegende organisme dat ze zien zodra ze uit het ei kruipen. Marijke Rutten-Saris (1990) omschreef dit verschijnsel, dat ooit met sympathie en later met motorische imitatie werd aangeduid, als ‘meebewogen zijn’.

Het feit dat mensen beschikken over het vermogen tot meebewogen zijn is het aangrijpingspunt voor een interventie (zie hoofdstuk 2b voor een bespreking van de details). Het aansluiten op de fysieke beweging van mensen verschaft altijd een ingang om contact te maken omdat mensen altijd bewegen. Als we niet meer bewegen, bedenk dat ademen ook bewegen is, dan zijn we dood. De fysieke beweging is, in tegenstelling tot emoties, altijd zichtbaar. Beweging gaat bovendien vooraf aan de emoties. We

⁴⁷ De auteurs hebben alles in het werk gesteld om de rechthebbende te achterhalen. Mocht iemand menen de copyrighthouder te zijn, gelieve u te melden bij de auteurs.

kunnen door beiden geraakt worden, maar om de emotie te kunnen waarnemen is er beweging nodig⁴⁸. Hoewel we het ons niet altijd bewust zijn is de beweging altijd (iets) eerder dan de emotie en ook de kwaliteit van de beweging, de form of vitality, gaat vooraf aan de emotie. Bovendien hoeft niet elke beweging gepaard te gaan met een duidelijke emotie. Dit is de reden waarom beweging niet alleen het fundamentele principe van de natuur is, het is onze moedertaal (Sheets-Johnstone, 2010, p. 13) en de enige weg naar een relatie met de ander.

Bewegingskenmerken

In het voorgaande is bij monde van Stern gesproken over de kwaliteit van een beweging in termen van forms of vitality. Deze kwaliteit is nodig om beweging in termen van observeerbare kenmerken te kunnen omschrijven. Stern (2010) onderscheidt vervolgens vier dynamische kenmerken waarmee een beweging kan worden uitgedrukt: richting, tijd, ruimte, en kracht. Richting, tijd en ruimte zijn door ons respectievelijk richting, snelheid en afstand genoemd. Deze drie kenmerken zijn amodale eigenschappen van bewegingen. Dit zijn eigenschappen die onafhankelijk van de modaliteit kunnen worden waargenomen. Daarom maakt het niet uit welke activiteit er tijdens de hulpverlening gedaan wordt, het gaat immers om de invariante of amodale kwaliteiten waarmee wordt gewerkt. Voor de kwaliteit 'kracht' wordt in de literatuur ook veelvuldig de term 'intensiteit' gebruikt. Deze eveneens amodale kwaliteit hebben we geoperationaliseerd in modale kenmerken namelijk spierspanning en geluid. Spierspanning is een vorm van intensiteit net zoals geluid een vorm van intensiteit is. We kunnen hierdoor intensiteit of kracht omschrijven in observaties als meer/minder of hogere/lagere spierspanning dan de ander, of harder/zachter of meer/minder geluid dan de ander. Uit deze beschrijving blijkt direct dat de bewegingskenmerken in relatie tot de ander worden omschreven. De observatie wordt in een bewegingsschema weergegeven op basis waarvan een hulpverleningsadvies volgt. Om niet in herhaling te vervallen verwijzen we de lezer naar hoofdstuk 2b voor de praktische en methodische toepassing van de bewegingskenmerken. Daar is eveneens een voorbeeld te vinden van een bewegingsschema. We beperken ons in dit hoofdstuk tot een korte toelichting op de bewegingskenmerken.

Richting

Het kenmerk richting geeft informatie over de interactie tussen twee personen en de activiteit van beiden. In de ouder-baby studies blijkt de kijkrichting van beiden een belangrijke variabele te zijn om de wederzijdse afstemming, de hechtingsrelatie of de emotieregulatie te onderzoeken. Dankzij een gezamenlijke hoofdrichting (naar

48 Dat beweging en emotie sterk verwant zijn wordt ook duidelijk door de linguïstische oorsprong van de begrippen beweging en emoties. In het Engels is deze meteen zichtbaar, 'motion' respectievelijk 'emotion'. Beide woorden zijn afgeleid van het Latijnse woord 'movere', dat bewegen betekent, 'emovere' is iets specifiek gedefinieerd namelijk, naar buiten bewegen.

elkaar of naar een voorwerp) ervaart het tweetal verbinding en een onderscheidende hoofdrichting, door af te wenden, leidt tot verbreking van het contact. Dit laatste is vooral voor de baby noodzakelijk om de eigen emoties te reguleren.

Van al deze kennis maken we in de hulpverlening gebruik bij de observatie van wederzijdse hoofdrichtingen. Uit de aanwezigheid en afwezigheid van gezamenlijke en onderscheidende kijkrichtingen is af te lezen hoe de hulpvrager omgaat met verbinding en autonomie. We hebben vastgesteld dat verbinding en autonomie noodzakelijk zijn om tot een goede ontwikkeling van het zelf te komen. Het observeren van de hoofdrichting van beide personen geeft een indicatie hoe het met deze ontwikkeling gesteld staat.

Snelheid

Het kenmerk snelheid komt net als richting prominent naar voren in de ouder-baby studies die we besproken hebben in hoofdstuk 1d. We kunnen daarbij denken aan een moeder die haar snelheid van spreken en bewegingen vertraagt en aanpast aan die van de baby. Of aan de baby die op het ritme van de spraak van de ouder beweegt. Om verwarring tussen de verschillende aspecten van snelheid zoals, maat, ritme en tempo, te voorkomen hebben we gekozen voor het algemenere begrip snelheid. We hebben in hoofdstuk 1d besproken dat er een zekere mate van overeenstemming nodig is qua snelheid om 'meegenomen' te worden door de ander of om waargenomen te worden door de ander. Dit kenmerk blijkt in de praktijk van de hulpverlening van groot belang om ontwikkeling op gang te brengen of om te komen tot een juiste afstemming.

Afstand

Het kenmerk afstand is afgeleid van de begrippen *ruimte* en *vorm* waar Stern (2010; 1985/2000) over spreekt. *Afstand, vorm en ruimte* overlappen elkaar enigszins qua betekenis, maar afstand geeft meer mogelijkheden in de analyse. Onder afstand verstaan we allereerst hoe beide personen omgaan met de ruimte waar zij zich in bevinden. Als een persoon staat en de ander zit, dan is de afstand van de zittende persoon tot de vloer kleiner dan die van de staande persoon. Op deze manier brengen we houdingen en posities van beiden in de ruimte in beeld en operationaliseren we het begrip ruimte. Daarnaast kunnen we de afstand tot het materiaal en de ander observeren. Dit betreft eveneens het aspect ruimtegebruik, maar dan op kleinere schaal rondom de activiteit. Tenslotte brengen we onder het kenmerk afstand ook de letterlijke afstand in kaart die beide personen met hun lichaam of ledematen afleggen in de ruimte. Een persoon die een weids armgebaar maakt legt een grotere afstand af met zijn arm dan een persoon die de armbewegingen dicht bij het lichaam houdt. Deze informatie kan van belang zijn als we willen weten hoeveel variatie de hulpvrager in zijn bewegingen laat zien of hoe grove motoriek zich verhoudt tot fijne motorische bewegingen. We hebben dankzij Hadders-Algra (1997) vastgesteld dat een gezonde ontwikkeling variatie in bewegingspatronen kent. Wanneer een hulpvrager een eenzijdig bewegingspatroon

kent, dan is het aan de hulpgever om variaties te maken op de bestaande bewegingen om de flexibiliteit en de adaptiviteit van de hulpvrager te vergroten.

Het kenmerk afstand omvat dus mogelijkheden om de kwaliteit van een beweging concreet te maken omdat het zowel het gebruik van de ruimte insluit als de vorm van de beweging.

Spierspanning

Zoals gezegd is spierspanning een manier om de intensiteit van een beweging uit te drukken. Intensiteit heeft met arousal of opwinding te maken en is verwant aan de emotie waarmee een activiteit of handeling wordt uitgevoerd. Om redenen hierboven beschreven verplaatsen we onze aandacht van emoties naar zichtbare kenmerken die door iedereen kunnen worden waargenomen. Als de spierspanning hoog is dan is dat zichtbaar aan bijvoorbeeld de witte knokkels in de handen, een stramme houding, gezwollen aderen in de hals, opengesperde ogen of een strakke mond. Er hoeft dan nog geen uitspraak gedaan te worden over de interpretatie van deze spierspanning of het plezier, angst of boosheid impliceert. We kunnen eenvoudigweg constateren dat de spierspanning bij de ene persoon hoger, lager of gelijk is aan de ander.

Geluid

Het bewegingskenmerk geluid gaat over het volume en de geluiden, klanken, vocalisaties die door een persoon gemaakt kunnen worden.

Het is bekend dat motherese en vocaliseren in de preverbale ouder-baby interacties een belangrijke rol vervullen. De functie van motherese, ook wel babygerichte spraak, is drievoudig: aandacht van het kind krijgen en vasthouden, communicatie van emotionele informatie en faciliteren van het verwerven van taal (Van Puyvelde et al., 2015). Geluid blijkt daarmee een krachtig instrument in de preverbale periode te zijn om verbinding te creëren en de aandacht te trekken.

Vocaliseren wordt gezien als de noodzakelijke voorloper van het latere spreken en is van belang bij de spraaktaalontwikkeling (Adolph & Robinson, 2015). In situaties waar sprake is van het ontbreken van taal of spreken, bijvoorbeeld bij hulpvragers met een ernstig verstandelijke beperking, kan vocaliseren of het samen geluiden maken een ingang zijn om contact te maken en zelfs spraak op gang brengen.

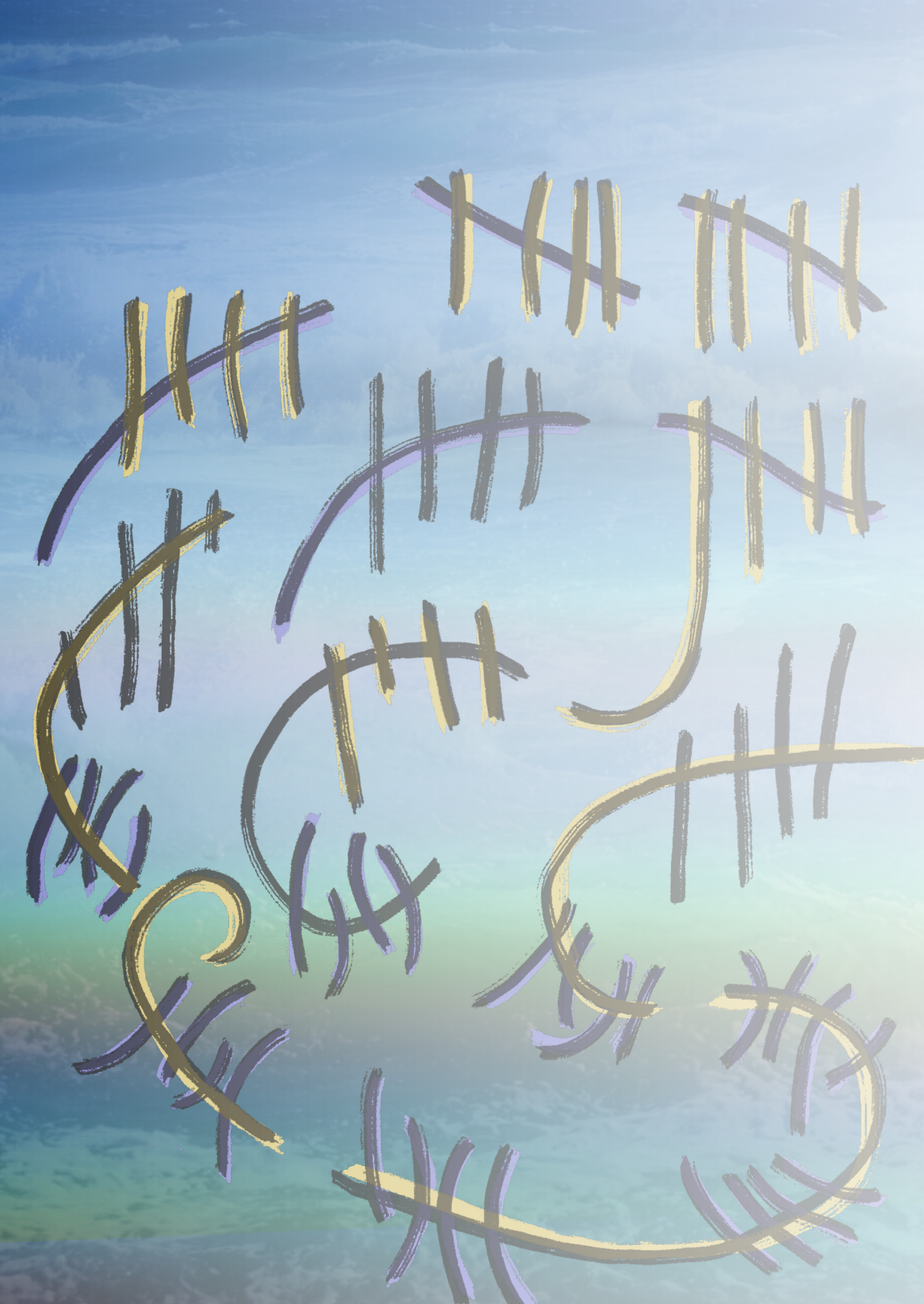
Geluid is extra krachtig wanneer het de beweging ondersteunt en aanvult. Denk bijvoorbeeld aan hoe muziek filmbeelden ondersteunt of hoe dans en muziek elkaar versterken en de impact van de beweging vergroten.

In de studie van Tarr et al. (2014) wordt gesteld dat een sleutelfunctie van muziek het creëren en versterken van sociale verbinding is tussen mensen die samen in

interactie zijn. De auteurs spreken in dit verband over ‘self-other merging’, oftewel het samenvallen van het ik en de ander, dankzij interpersoonlijke synchronie en het vrijkomen van endorfine als gevolg van de ritmische activiteit tijdens muzikale interactie. Reddish et al. (2013) stellen dat het matchen van ritmes in dans en muziek de samenwerking bevordert. Kortom, redenen genoeg om geluid toe te voegen aan de bewegingskenmerken en toe te passen in de hulpverlening.

Conclusie

In dit hoofdstuk stond *Beweging* centraal, het fundament van onze benadering. Bewegingen vormen ons gedrag en zijn de motor van de interactie. We kunnen bewegingen initiëren en bewegingen van de ander volgen en de ander kan onze bewegingen volgen of zelf nieuwe initiëren. Een samenspel van leiden en volgen leidt tot gezamenlijkheid. Als bewegingen niet gevolgd worden ontstaat er onderscheid. Aan de hand van de vijf bewegingskenmerken kan vastgesteld worden op welke wijze twee personen met elkaar interacteren. Ze vormen de basis en het aanknopingspunt voor de interventies die ingezet worden bij de methode *Beweging-als-houvast*. Hoe dit concreet vorm krijgt wordt uitgelegd in het volgende hoofdstuk.

METHODE

2A Deelnemers en Procedure

Inleiding	161
Deelnemers	161
Hulpgevers	162
Hulpvragers	162
Procedure	163
Hulpverleningstrajecten	163
Onderzoeksproces	164
Rapportage casussen	165
Ethische verantwoording	166

'Ik wil naar papa toe', zegt de 7-jarige Joey. 'Mond houden over die vader van jou. Hij laat ons gewoon stikken en hij betaalt niks. Ik moet hier ook alles alleen doen. En dat ik geen nieuwe gym schoenen voor je kan kopen is niet mijn schuld.' Dan schreeuwt moeder verder: 'en ruim die bende hier op de grond op!' Huilend verdwijnt Marja naar de keuken. Joey speelt verder op de grond met zijn k'nex. Marja is ten einde raad en belt de huisarts, die voor een afspraak zorgt met de praktijkondersteuner. Deze verwijst haar naar een bureau voor opvoedingsondersteuning. Daar voelt ze zich gehoord en vol goede moed probeert ze de tips toe te passen in haar gezin.

Inleiding

Dit hoofdstuk bereidt voor op de 10 casussen die in de hoofdstukken 3a tot 3i worden gepresenteerd. Elke casus verschaft een empirische onderbouwing van het veronderstelde mechanisme dat ten grondslag ligt aan de methode Bewegingsals-houvast aan de hand van een kwantitatieve en kwalitatieve rapportage van het hulpverleningstraject.

Eerst zullen de deelnemers worden geïntroduceerd waarbij we beginnen met een overzicht van de hulpgevers en daarna dat van de hulpvragers. Een meer gedetailleerde kennismaking met de hulpgevers en hulpvragers vindt plaats in de betreffende hoofdstukken. Vervolgens gaan we in op de algemene procedure van de hulpverleningstrajecten en het daarbij horende onderzoek. Ook nu worden details van elk traject besproken in de afzonderlijke hoofdstukken. Dit hoofdstuk wordt afgerond met een ethische verantwoording.

Deelnemers

In dit onderzoek worden tien casussen in negen hoofdstukken gepresenteerd. In de eerste acht hoofdstukken (3a tot 3h) staat een individuele hulpvrager met een individuele hulpgever centraal. In het laatste hoofdstuk (3i) wordt een casus gepresenteerd die bestond uit een groepje van drie hulpvragers met een hulpgever. Voor een overzicht zie de Tabellen 2a.1 en 2a.2.

In de hoofdstukken 3b en 3c is de hulpvrager dezelfde persoon, maar zijn de hulpgevers verschillend. In hoofdstuk 3b was het doel van de interventie om de individuele ontwikkeling van de hulpvrager te bevorderen, terwijl de focus van de hulpgever in hoofdstuk 3c erop gericht is om de interactie tussen de hulpvrager en de andere gezinsleden te verbeteren.

In hoofdstuk 3h staat ook een en dezelfde hulpvrager centraal. Hij werd ook begeleid door twee verschillende hulpgevers. In dit geval is ervoor gekozen om de twee casussen

in een hoofdstuk te beschrijven, omdat de eerste interventie wel succesvol was, maar een vervoltraject dat door een tweede hulpgever gestart werd, was dat niet. Hiermee laten we zien dat het niet iedereen gegeven is om Beweging-als-houvast op een succesvolle manier vorm te geven.

Hulpgevers

Het aantal hulpgevers dat aan dit onderzoek deelnam bedroeg 12 (10 vrouwen en 2 mannen) en hun leeftijden varieerden tussen 20 en 51 jaar. Sommigen van hen zijn professionele hulpgevers en al jaren bekend en vertrouwd met Beweging-als-houvast, terwijl het voor andere hulpgevers een eerste introductie met de methode was. De hulpgevers uit de hoofdstukken 3b, 3d, 3e en 3i hadden veel ervaring in de hulpverlening en zijn daar ook voor opgeleid, weliswaar via verschillende opleidingen. De hulpgevers uit de hoofdstukken 3a en 3c zaten in hun masteropleiding orthopedagogiek. De hulpgever van 3a had voor haar bacheloropleiding de cursus beroepsvaardigheden 'Beweging-als-houvast' gedaan en in haar masteropleiding kon zij beroepsmatig haar vaardigheden inzetten voor het hulpverleningstraject. De hulpgever uit hoofdstuk 3c had eveneens in haar bacheloropleiding kennis gemaakt met de methode 'Beweging-als-houvast' en heeft als onderdeel van haar masteropleiding de interventie uitgevoerd. De vier resterende hulpgevers kregen in het kader van de bachelor cursus beroepsvaardigheden 'Beweging-als-houvast' een hulpvrager toegewezen. Zij hebben het hulpverleningstraject uitgevoerd als onderdeel van de cursus en waren daarmee dus het minst vertrouwd met de methode (zie Tabel 2a.1).

Tabel 2a.1 Overzicht van de Hulpgevers

Casus	Gender	Leeftijd	Achtergrond
3a	Vrouw	24	Masterstudent orthopedagogiek
3b	Man	44	Agogisch werk; HBO-gehandicaptenzorg
3c	Vrouw	44	Masterstudent orthopedagogiek
3d	Vrouw	40	Agogisch werk; Sociaal Pedagogische Hulpverlening
3e	Man	51	Activiteitenbegeleider
3f	Vrouw	20	Bachelorstudent pedagogische wetenschappen
3g	Vrouw	21	Bachelorstudent pedagogische wetenschappen
3h 1	Vrouw	20	Bachelorstudent pedagogische wetenschappen
3h 2	Vrouw	21	Bachelorstudent pedagogische wetenschappen
3i	Vrouw	27	Agogisch werk; Sociaal Pedagogische Hulpverlening

Hulpvragers

Er figureren in totaal 10 hulpvragers (4 vrouwelijke en 6 mannelijke) in dit onderzoek. De jongste hulpvrager was 7 jaar en de oudste 28. Vrijwel alle hulpvragers, behalve het meisje dat in hoofdstuk 3a centraal staat waren gediagnosticeerd met een verstandelijke

beperking die varieerde van licht tot ernstig. Daarnaast kwam de diagnose autisme vier keer voor, reactieve hechtingsstoornis drie keer, ADHD twee keer en selectief mutisme en ODD ieder een keer. Een van de hulpvragers woonde in een pleeggezin, drie verbleven op een woongroep van een residentiële instelling en de resterende hulpvragers woonden thuis (zie Tabel 2a.2).

Tabel 2a.2 Overzicht van de Hulpvragers

Casus	Gender	Leeftijd	DSM-diagnose*	Leefsituatie
3a	Vrouw	7	Reactieve Hechtingstoornis /ADHD	Pleeggezin
3b en 3c	Man	21	MEVB/Autisme	Biologisch gezin
3d	Man	14	LVB/Reactieve hechtingsstoornis	Biologisch gezin
3e	Man	16	MEVB/Autisme	Woongroep
3f	Vrouw	10	LVB/Selectief mutisme	Biologisch gezin
3g	Man	28	EVB/Autisme	Woongroep
3h	Man	12	LVB/ODD/ADHD/Reactieve hechtingsstoornis	Woongroep
3i	2 Vrouw + 1 Man	12-14	Geen officiële diagnoses bekend	Dagbehandeling

Noot. LVB = licht verstandelijke beperking; MEVB = matig tot ernstige verstandelijke beperking; EVB = ernstige verstandelijke beperking; ODD = oppositional defiant disorder (Nederlands: oppositioenele opstandige stoornis).

Procedure

Hulpverleningstrajecten

Nadat duidelijk werd dat een (quasi)experimentele opzet met een vergelijking tussen experimentele en controlegroepen geen haalbare kaart was zijn we overgegaan op individuele casussen (zie hoofdstuk 4b voor een toelichting hierop). Zeven van de tien casussen werden betrokken in het onderzoek via stichting Koraal, locatie 'De La Salle', een instelling voor jongeren met een verstandelijke beperking en gedragsproblemen. De andere drie waren afkomstig van twee andere instellingen.

Voor aanvang van de behandeling werd aan de instelling en de ouders gevraagd of het filmmateriaal gebruikt mocht worden voor onderzoek. Voor alle casussen is toestemming verkregen en deze zijn opgenomen in het onderzoek. Naast deze negen individuele casussen, heeft de dagelijkse praktijk in instellingen voor jongeren met gedragsproblemen ook te maken met leefgroepen en kinderen die op een dagbehandeling zitten. Bij twee casussen was de hulpverlening al gestart voordat het onderzoek begon en vormde dit het beginpunt van de metingen. In alle andere gevallen was de start van het onderzoek ook de start van de behandeling.

De methode Beweging-als-houvast is niet alleen geschikt voor een een-op-een behandeling, maar wordt ook toegepast in een groepssetting. Om deze mogelijkheid te onderzoeken heeft een student de werkwijze van de groepsbegeleider op de dagbehandeling, gesuperviseerd door Carine Heijligers, gefilmd en zijn de bewegingen van de jongeren over een bepaalde periode geanalyseerd. Het betrof drie jongere met een begeleider van de casus 'Zevenster'.

De helft van de hulpgevers waren professioneel opgeleid en kregen supervisie van Carine Heijligers. De andere helft van de hulpgevers waren bachelorstudenten van de opleiding Pedagogische Wetenschappen die in het kader van hun opleiding een hulpverleningstraject deden; zij werden op de opleiding gesuperviseerd door de docenten die met Carine Heijligers samenwerkten. Op deze wijze werden docenten mede opgeleid in de methode.

Voor de behandeling was financiering geregeld, maar voor het onderzoek waren we voor een deel afhankelijk van het werk van studenten. Ook de La Salle heeft een aantal jaren het werk van de buitenpromovendi financieel ondersteund.

Onderzoeksproces

Het onderzoek bestaat uit 10 verschillende hulpverleningstrajecten waarin de interactie tussen hulpgever en hulpvrager over de tijd werd gevolgd. Het is daarmee een meervoudige $n = 1$ studie waarbij getoetst wordt of de interventie die wordt ingezet de verwachte verandering in de interactie tot stand brengt. In elke casus werd de hypothese getoetst of een verandering in het (bewegings)gedrag van de hulpgever tot de gewenste verandering in het gedrag van de hulpvrager leidde. Hierbij werd expliciet de veronderstelling getoetst of een disbalans tussen gezamenlijkheid en onderscheid te veranderen is door het veranderen van een of meer van de bewegingskenmerken. In hoofdstuk 2b wordt de interventie in detail toegelicht.

Bij aanvang van het hulpverleningstraject werd een analyse gemaakt van de bewegingskenmerken die zichtbaar zijn op een filmfragment. Deze vormden het uitgangspunt voor de interventie en fungeerden eveneens als 0- of voormeting. Vervolgens sloot het onderzoek aan bij het 'natuurlijke' hulpverleningsproces. Dat wil zeggen dat de filmopnames die gemaakt werden om de hulpverlening te monitoren en bij te sturen tevens gebruikt werden voor de tijdserie-analyses. Op basis van beschikbaarheid en bruikbaarheid werden de filmopnames van elke casus geanalyseerd. In de hoofdstukken 3a tot 3i worden de specifieke onderzoeksprocedures van elke afzonderlijke casus besproken.

Ter toetsing van de hypothesen is de ontwikkeling van verschillende tijdserievariabelen onderzocht door toepassing van een aantal analysetechnieken die hier schematisch worden weergegeven in Tabel 2a.3. Voor een gedetailleerde bespreking wordt verwezen

naar hoofdstuk 2c. In vier casussen werd gebruik gemaakt van de kijkrichting van de hulpgever en hulpvrager. In één casus werden hun rompbewegingen gemeten met behulp van een Wii-balance board en in één casus werd de tijdserie gevormd door perioden van spreken en zwijgen van hulpgever en hulpvrager. Daarnaast werd in zes gevallen gebruik gemaakt van de Motion Energy Analysis (MEA)-variabele. Ten slotte werden in drie casussen ook Initiative Response (IR) variabelen (IR-coëfficiënten en verschilscores) gemeten. De belangrijkste kwantitatieve analysetechniek is Cross Recurrence Quantification Analysis (CRQA; Webber & Zbilut, 2005) die in alle casussen werd toegepast behalve die in hoofdstuk 3i. Tevens werd in drie casussen gebruik gemaakt van de Linells Initiative Response methode voor het analyseren van interactionele dominantie van twee gesprekspartners (Linell et al. 1988). Ten slotte werd in twee casussen gebruik gemaakt van zelfrapportage, zoals vragenlijsten en interviews. Van zes casussen is bekend hoe het met de hulpvrager is gegaan na de interventie (het ontwikkelingsverloop).

Tabel 2a.3 Overzicht van Variabelen en Analysetechnieken

Casus	Tijdserievariabelen	Analysetechnieken	Ontwikkelingsverloop
3a	Kijkrichting	CRQA	Ja
3b	Rombeweging	CRQA en Vragenlijsten	Ja
3c	Kijkrichting	CRQA en Zelfrapportage	Ja
3d	MEA	CRQA	Ja
3e	Kijkrichting en MEA	CRQA	Nee
3f	Spreken, MEA en IR-coëfficiënten	CRQA en Linell	Ja
3g	Kijkrichting en MEA	CRQA	Ja
3h 1	MEA en IR-verschilscores	CRQA en Linell	Nee
3h 2	MEA en IR-verschilscores	CRQA en Linell	Nee
3i 1	-	Observaties en Interviews	Nee

Rapportage casussen

De casussen in de hoofdstukken 3a tot 3i kennen een vergelijkbare structuur. Elke casus begint met de *probleemstelling* waarbij de gezinssituatie van de hulpvrager wordt geschetst, de DSM-diagnose wordt gegeven en een beschrijving van het gedrag wordt gepresenteerd. Daarna volgt onder de noemer *gedragsanalyse* een korte beschrijving van de expertise en achtergrond van de hulpgever, een bewegingsanalyse van de interactie tussen hulpgever en hulpvrager (0- of voormeting) en een interpretatie van de beschrijving vanuit de methode Beweging-als-houvast. Hieruit volgt het *hulpverleningsplan* ofwel de wijze waarop de hulpgever aangemoedigd wordt om zich anders te gaan gedragen in het contact met de hulpvrager. In de paragraaf *beïnvloeding van de beweging* wordt vervolgens concreet gemaakt op welk bewegingskenmerk de hulpgever het beste kan inzetten. In de paragraaf *resultaten* wordt opnieuw een

gedragsanalyse gemaakt; deze vindt plaats na afloop van de interventie en wordt beschreven onder de paragraaf 'nameting'. Opnieuw wordt deze geïnterpreteerd in termen van Beweging-als-houvast. Vervolgens worden eerst de kwantitatieve resultaten, op basis van CRQA en/of MEA, gepresenteerd. Daarna volgen eventuele kwalitatieve bevindingen. In de *discussie* worden de resultaten becommentarieerd en theoretisch geïnterpreteerd. Elke casus wordt voorafgegaan door een *samenvatting* van de bevindingen van het hulpverleningsproces en afgesloten met een *bewegingsschema* van de voor- en de nameting.

Ethische verantwoording

Het merendeel van het onderzoeksmateriaal is verkregen tussen 2011 en 2015. In dit onderzoek is aan alle wettelijk vertegenwoordigers (ouders/voogd) en waar verplicht en mogelijk, aan de hulpvragers toestemming gevraagd voor deelname aan dit onderzoek. De participanten zijn ingelicht over de aard van het onderzoek en wat dit voor hen betekent, ook hebben zij vragen kunnen stellen als zij iets niet begrepen.

De ouders/verzorgers hebben toestemming gegeven voor het maken van filmopnames van hun kind in een vooraf vastgestelde periode. Zij hebben toestemming gegeven voor het bekijken en analyseren van het filmmateriaal door de auteurs van dit proefschrift en door de medewerkers van de Radboud Universiteit die geholpen hebben met het coderen, analyseren en interpreteren van de data. In enkele casussen is er specifiek om toestemming gevraagd voor inzage in het dossier. Dat was niet in alle gevallen mogelijk of nodig. Men weet dat de gegevens betreffende naam en woonplaats in dit onderzoek zijn geanonimiseerd. De participanten zijn geïnformeerd over het te allen tijde kunnen stoppen met deelname aan dit onderzoek zonder opgaaf van reden. De participanten zijn geïnformeerd over het feit dat de onderzoeksgegevens nog vijf jaar na publicatie van dit onderzoek bewaard dienen te blijven. Daarna zal het materiaal vernietigd worden. Voor elk ander gebruik van het filmmateriaal of bijbehorende documenten zal opnieuw toestemming gevraagd worden.

2B Hulpverleningsproces

Methodisch handelen	169
Probleemstelling	169
Gedragsanalyse	170
Hulpverleningsplan	171
Beïnvloeding van de beweging	172
Resultaat en evaluatie	181
Bijlage: Toepassing casus Koen	182

De tips die Marja bij de opvoedingsondersteuning gekregen heeft helpen niet langer bij de opvoeding van de 9-jarige Joey en de 5-jarige Ashley. Marja deelt haar wanhoop opnieuw met de praktijkondersteuner. Deze verwijst haar naar de gemeente voor hulp in de thuissituatie. Esther, de gezinsbegeleidster, komt wekelijks in het gezin om Marja te adviseren over de opvoeding van Joey. 'Ik wil dat hij naar mij luistert en niet voortdurend zijn eigen gang gaat.', zegt Marja. Esther stelt voor om een aantal regels af te spreken. Zo wil Marja dat Joey niet meer dan een uur per dag gamet op zijn spelcomputer. 'Mee eens?', vraagt Esther. Joey, die het gesprek na tien minuten al zat is, knikt ja en haalt zijn schouders op.

Methodisch handelen

In dit hoofdstuk staan we stil bij de toepassing van Beweging-als-houvast in de praktijk van de hulpverlening. Welke stappen worden er achtereenvolgens gezet en op welke manier is dit handelen methodisch te verantwoorden? We gebruiken hiervoor de regulatieve cyclus van Van Strien (1986).

2B

De term regulatief betekent dat de cyclus gericht is op het nemen van beslissingen en het uitvoeren daarvan. Deze beslissingen concentreren zich rond een specifieke situatie of individuele casus zoals de hulpgever-hulpvrager relatie. De cyclus is handelingsgericht en zeer geschikt als leidraad in $n = 1$ studies waarbij de unieke, specifieke situatie vraagt om unieke en toegepaste beslissingen.

Daarnaast omvat de cyclus een duidelijke structuur voor het proces van de hulpverlening die doorlopen wordt. Want hoewel elke casus uniek is en om toegepaste beslissingen vraagt worden in iedere casus de volgende fasen herhaaldelijk doorlopen: probleemstelling, diagnose, plan, ingreep, evaluatie. In plaats van deze terminologie hanteren wij hiervoor de termen probleemstelling, gedragsanalyse, hulpverleningsplan, beïnvloeding en resultaten, hetgeen we toelichten in de betreffende paragraaf.

Probleemstelling

Een hulpvrager die aangemeld wordt voor hulpverlening heeft over het algemeen problemen op sociaal gebied. Dit kunnen problemen zijn in bijvoorbeeld communicatie, samenwerking en ego-ontwikkeling. Ook cognitieve aspecten kunnen een rol spelen zoals de aandacht bij een taakje kunnen houden, concentratie, planning en structuur. Deze problemen zijn zichtbaar in de thuissituatie, op school en/of op een leefgroep.

Hoewel deze problemen zeer uiteenlopend van aard zijn kenmerkt de problematiek van vrijwel alle hulpvragers waar Beweging-als-houvast mee te maken heeft zich door problemen in wederkerigheid in relaties. Dit uit zich bijvoorbeeld in gedrag dat door de omgeving als zelfbepalend wordt ervaren zoals moeite met samenwerken en

samen spelen omdat de hulpvrager vooral zijn eigen gang gaat. Aan de andere kant kan het ontbreken van initiatief ook gezien worden als een probleem in wederkerigheid, aangezien hier juist te weinig eigenheid van de hulpvrager zichtbaar is in vergelijking met de andere interactiepartner.

Zoals in de voorgaande theoretische hoofdstukken uitvoerig is uiteengezet, worden alle gedragingen teruggebracht naar de meest eenvoudige en basale vorm van communicatie, de wederzijdse bewegingen van de interactiepartners.

Om te onderzoeken hoe deze wederzijdse bewegingen inzicht geven in de mate van wederkerigheid van de betreffende relatie gaan we over naar de fase die Van Strien 'diagnose' heeft genoemd⁴⁹. Wij gebruiken in plaats daarvan het begrip 'gedragsanalyse' om de volgende redenen. Diagnose stamt af van het Griekse woord *diagnosis* en betekent 'vaststelling (o.a. van ziekte) op basis van kenmerken'. Degene die de diagnose stelt en de symptomen observeert is geen deel van het probleem, maar observeert iets buiten zichzelf aan de ander. In de methode *Beweging-als-houvast* staat daarentegen de relatie tussen hulpgever en hulpvrager centraal en maken beiden deel uit van de analyse. Daarnaast kan het woord 'diagnose' naar ons idee een onvermijdelijk en definitieve vaststelling van het probleem oproepen. Het begrip 'gedragsanalyse' is eerder een duiding van het moment; we veronderstellen namelijk dat het gedrag ook kan veranderen.

Gedragsanalyse

In de analysefase wordt gebruik gemaakt van twee technieken om de mate van wederkerigheid te onderzoeken. Allereerst wordt de balans opgemaakt van gezamenlijkheid en onderscheid en als tweede wordt het proces van volgen en leiden in kaart gebracht. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van video-opnames met daarbij inachtneming de wetgeving rondom privacy en de benodigde toestemming. We observeren bij de gedragsanalyse de wederzijdse bewegingskenmerken van de personen namelijk richting, snelheid, afstand, spierspanning en geluid. Hoe dit er concreet uitziet wordt in de paragraaf 'Beïnvloeding van de beweging' uitgelegd en met voorbeelden toegelicht.

Balans gezamenlijkheid en onderscheid

Het opmaken van de balans betreft de verdeling van gezamenlijke en onderscheidende *momenten*. Hoe ziet dat er in deze interactie uit? Slaat de balans uit naar de kant van gezamenlijkheid of naar de kant van onderscheid wanneer alle bewegingskenmerken zijn geanalyseerd? Is er sprake van een eenzijdige nadruk op gezamenlijke of onderscheidende momenten in deze relatie, dat is de vraag die hier centraal staat.

49 In hoofdstuk 5a gaan we dieper in op ons perspectief op stoornissen.

Een wederkerige relatie wil zeggen dat er sprake is van gezamenlijke en onderscheidende momenten. Deze duiding van de balans is normatief, want er bestaat geen ijkpunt als een ‘standaardbalans’ of ‘ideale’ balans. Wel is het zo dat gezamenlijke momenten verwijzen naar (het gevoel van) verbinding en onderscheidende momenten naar de autonomie van de partners, zie hoofdstuk 1a, en beiden zijn nodig voor een gezonde ontwikkeling van het zelf. In plaats van de normativiteit als een belemmering te zien om te komen tot een duiding van de balans maken we hier expliciet gebruik van door de subjectieve ervaring van de hulpgever mee te nemen in de analyse. We komen hier in de paragraaf ‘de hulpgever als instrument’ op terug.

Proces volgen en leiden

We hebben in hoofdstuk 1d duidelijk gemaakt dat het kwalificeren van de mate van synchronie (of gezamenlijkheid) nog geen inzicht geeft in het *proces* van beide personen. Volgens Tronick (1989) is juist het *interactieproces* belangrijk, omdat uit dit proces kan worden afgeleid hoe de dyade omgaat met mismatches en het herstellen ervan. Daarom wordt er in de analyse die uitgevoerd wordt ook gekeken naar de *beweging* in het *proces* tussen beide personen. De analyse gaat dan over het gedrag van volgen en leiden tussen beide personen. Wie neemt het initiatief⁵⁰ en wie volgt de ander en is hier een patroon in te herkennen? Onder een wederkerige relatie verstaan we dat beide personen initiatief nemen en ook dat ze elkaar volgen.

Hulpverleningsplan

Bewegingsschema als instrument

Met behulp van een bewegingsschema worden de bewegingskenmerken ten opzichte van elkaar in kaart gebracht en daarmee het interactiepatroon dat zich tussen beiden afspeelt. De analyse beslaat een minuut van het totale filmfragment. In de praktijk blijkt dat een minuut voldoende informatie oplevert voor een volgende stap in de hulpverlening⁵¹. Daarnaast vindt er altijd een gesprek plaats over de analyse met de betreffende hulpgever om in een gesprek te achterhalen of deze analyse en het geobserveerde patroon representatief is voor het hele contact. Indien nodig kunnen meerdere filmfragmenten bekeken worden om te zien of het waargenomen patroon zich inderdaad herhaalt. De bevindingen van de analyse worden in een observatieschema ondergebracht. Voor een voorbeeld van een dergelijk observatieschema verwijzen we de lezer naar Schema 2b.1 in de Bijlage van dit hoofdstuk.

50 Onder initiatief verstaan we elke nieuwe beweging die door een persoon gemaakt wordt. Wanneer twee personen bijvoorbeeld aan het tekenen zijn en een persoon kijkt op om de ander aan te kijken dan is deze beweging van aankijken een initiatief. Vervolgens wordt er gekeken of de ander deze beweging volgt en ook opkijkt en de ander aankijkt.

51 Volgens de complexe systeemtheorie is de gemeenschappelijke basis van levende en niet-levende systemen de eigenschap van herhalende patronen binnen een bepaald tijdsinterval met kleine variaties hierop. Over het algemeen is een patroon dat geobserveerd wordt binnen een minuut ook op andere momenten in de filmopname zichtbaar. Wij verwijzen voor meer uitleg hierover naar hoofdstuk 2c.

Hulpgever als instrument

Op basis van de gemaakte analyse wordt een uitspraak gedaan over naar welke kant de balans tussen wederzijdse gezamenlijke en onderscheidende bewegingen uitslaat. Hiervoor wordt nadrukkelijk de *subjectieve ervaring* van de hulpgever in het contact met de hulpvrager meegenomen. De hulpgever heeft immers ervaren of er sprake was van wederkerigheid in het contact met de hulpvrager. Deze ervaring moet onderscheiden worden van de *interpretatie* van het gedrag zoals ‘egoïstisch’, ‘zelfbepalend’, ‘meeloper’ of ‘claimend gedrag’. Door te spreken over de eigen ervaring blijft de hulpgever bij het fenomeen van ‘gevoel van wederkerigheid’. Op basis van de analyse van de bewegingskenmerken en de eigen voorkeur van de hulpgever wordt een voorstel gedaan tot aanpassing van een van de bewegingskenmerken door de hulpgever.

Doel

Uit de analyse worden doelen gesteld die passen bij de maatschappelijke norm en de verwachting wat passend gedrag is in het dagelijks leven en de context van de hulpvrager. Het doel is om de balans in beweging te brengen waardoor er meer momenten van gezamenlijkheid of onderscheid gaan ontstaan en er volggedrag of initiatiefname ontwikkeld wordt.

Bij een balans die uitslaat naar onderscheid zullen er doelen gesteld worden die te maken hebben met het vergroten van momenten van gezamenlijkheid en het kunnen verbinden met de ander. Bij een balans die uitslaat naar gezamenlijkheid en weinig momenten van onderscheid zullen doelen gesteld worden waarbij de autonomie en het onderscheid vergroot wordt om daarmee de eigenheid en de autonomie van de hulpvrager te bevorderen.

Beïnvloeding van de beweging

In de regulatieve cyclus komt na de analyse en het opstellen van het doel de fase van de ingreep of de interventie. Wij noemen dit onderdeel de ‘beïnvloeding van de beweging’. Interventie heeft namelijk de ondertoon van een actie die door een ‘behandelaar’ wordt uitgevoerd *op of aan* iemand zonder zelf deel te zijn van die actie. Beïnvloeding wil zeggen dat de hulpgever zelf instrument is en onderdeel van de verandering. De beïnvloeding kan alleen plaatsvinden wanneer de hulpgever zijn eigen bewegingspatroon verandert en daardoor de hulpvrager als het ware verleidt tot het een nieuwe beweging⁵².

52 We benadrukken dat Beweging-als-houvast altijd de insteek heeft om een hulpvrager uit te nodigen tot een bepaalde beweging en dat het nooit gaat om een hulpvrager aan te sturen of iets op te leggen. De verwarring die hierdoor in het werkveld soms ontstaat is de vraag van hulpgevers: ‘maar moeten we dan geen grenzen en kaders aangeven of gehoorzaamheid eisen?’ In het hoofdstuk over professionaliteit (hoofdstuk 5c) staan we stil bij het aangeven van grenzen en de eigen normen en waarden van de hulpgever of die van de maatschappij. Daarin geven we voorbeelden hoe er toch aan normen en waarden gewerkt kan worden zonder deze nadrukkelijk te eisen of op te leggen.

Bewegingskenmerken

Zoals al gezegd wordt de analyse gedaan aan de hand van vijf bewegingskenmerken. Deze kenmerken vormen vervolgens het aanknopingspunt om de beweging te beïnvloeden. We zullen deze kenmerken een voor een bespreken en daarbij aangeven hoe deze zijn geoperationaliseerd in de toepassing van de hulpverlening. Tevens zal bij elk kenmerk een voorbeeld gegeven worden op welke manier invloed kan worden uitgeoefend met behulp van een van deze bewegingskenmerken. We doen dit met voorbeelden van ouder-kind en hulpgever-hulpvrager interacties.

Richting

Onder het bewegingskenmerk **richting** wordt geanalyseerd waar personen op gericht zijn. Richting is gerelateerd aan begrippen als: *aandacht*, *focus*, *joint attention* en *onderwerp*. Het bewegingskenmerk richting wordt onderverdeeld in drie domeinen: ‘**Fysieke richting**’, ‘**Onderwerp van activiteit en gesprek**’ en ‘**Tijd en Plaats**’. Deze drie domeinen worden weer onderverdeeld in verschillende aspecten:

Fysieke richting. Onder fysieke richting worden de kijk-/hoofd- en de romprichting verstaan. Waar zijn de ogen, het hoofd en de romp op gericht; is dat het materiaal, de omgeving of elkaar? Zijn er variaties in het aantal richtingen die beiden laat zien? Is de hoofdrichting van de een bijvoorbeeld vooral naar het materiaal gericht, terwijl de ander afwisselend naar het materiaal en de ander kijkt?

Onderwerp activiteit. Wat zijn de personen voor activiteit(en) aan het doen. Een onderwerp is bijvoorbeeld gezamenlijk wanneer beiden dezelfde activiteit doen zoals tekenen, koekjes bakken of een spelletje. Het kan ook zijn dat binnen dezelfde activiteit ieder een eigen taak of activiteit heeft en dan zijn ze dus onderscheidend van elkaar. Wanneer beiden cup cakes aan het bakken zijn dan kan de een bezig zijn met het beslag te roeren en de andere met het klaarleggen van de vormpjes.

Onderwerp gesprek. Waar praten de personen over. Het komt voor dat we opmerken dat gesprekspartners allebei een ander gespreksonderwerp hebben. De hulpgever kan zeggen: ‘ruim je tas op’, terwijl de hulpvrager antwoordt met: ‘ik heb dorst’.

Tijd en plaats. Tijds- en plaatsaanduiding worden ook meegenomen in de analyse van het kenmerk richting.

Tijdsaanduiding in gesprek: Praten de personen over het verleden, de toekomst of het heden. Het gaat hier om de ‘richting’ van de tijd van beide personen. Zo kan de ouder vragen: ‘hoe was het vanmorgen op school’ (gericht op het verleden) en het kind kan antwoorden: ‘ik heb honger’ (tijdsaanduiding is het heden). In deze situatie is de richting onderscheidend.

Plaatsaanduiding in gesprek: Praten de personen over *hier* of *daar*, *buiten*, *op school*, *bij mij* etc. Praten de gesprekspartners over dezelfde locatie en begrijpen ze dat ook? Zo kan iemand praten over een vakantie aan zee terwijl de luisteraar nog nooit aan zee geweest is en zich daar geen voorstelling van kan maken.

De relevantie van deze analyse is dat er cognitieve vaardigheden voor nodig zijn om over verleden en toekomst te kunnen praten en over zaken die niet zichtbaar in de ruimte aanwezig zijn. We komen in de praktijk regelmatig hulpvragers tegen bij wie deze vaardigheden ontbreken, terwijl ze wel de kalenderleeftijd hebben waarop men verwacht dit te kunnen.

Beïnvloeding richting

Hieronder volgen twee voorbeelden van de beïnvloeding met het bewegingskenmerk richting. Een interactie van een ouder met een driejarige peuter en een interactie van een hulpgever met een 11-jarige hulpvrager. De activiteiten in de voorbeelden zijn passend bij de betreffende leeftijden. Waar het hier om gaat is de overeenkomst in de onderliggende interactiestructuur in beide voorbeelden.

Kitty van drie jaar loopt in de kamer heen en weer, ze pakt speelgoed van de grond, kijkt er naar, laat het vallen, loopt naar het volgende speeltje, kijkt ernaar en loopt weer door. Haar vader volgt Kitty door in eenzelfde tempo te lopen, te benoemen wat ze doet, ook speelgoed te pakken en dit aan te reiken. Kitty kijkt ernaar pakt het aan en laat het vervolgens weer op de grond vallen. Nu neemt vader een initiatief tot een onderscheidende richting, hij pakt speelgoed van de grond, gaat op de grond zitten en speelt ermee. Kitty gaat vervolgens ook zitten om met haar vader mee te spelen.

Timo van 11 is samen met hulpgever Myra cup cakes aan het bakken. Hij roert het beslag in de kom en loopt plotseling naar het raam omdat hij zijn vriendjes buiten ziet spelen. Myra staat bij het aanrecht en de beslagkom. Ze vraagt aan Timo of hij zijn vriendjes buiten ziet, 'leuk hè, zegt ze, wil je ook buitenspelen?' Als Timo knikt vervolgt ze: 'als we klaar zijn gaan we ook naar buiten, goed?' En vervolgens zegt ze dat het beslag er goed uitziet en dat ze al bezig is om de cupjes te vullen: 'kijk eens hoe ver ik al ben?' Timo keert zich om en komt weer terug richting de beslagkom, maar bedenkt halverwege dat hij zin heeft in ranja en wendt zich naar de koelkast. Myra zegt dat hij eerst de cupjes mag vullen en dat ze daarna samen ranja gaan drinken. Timo komt weer terug bij het aanrecht en helpt Myra met het vullen van de cupjes.

Samengevat. Wat we in beide voorbeelden zien, is dat de *structuur* van de interactie hetzelfde is, ongeacht of het kind nu drie of elf jaar oud is. Zowel Kitty als Timo hebben veel verschillende richtingen. Ze kijken en lopen diverse kanten op. Ze zijn nu hier en dan weer daar met hun aandacht. Vader en Myra volgen een tijdje de richting van de kinderen. Vader volgt Kitty fysiek en Myra volgt Timo door te benoemen waar hij naar kijkt. Vader en Myra nemen vervolgens een onderscheidende richting. Vader gaat op de grond zitten en Myra richt haar aandacht weer op het beslag van de cupcakes. De kinderen volgen de beweging. Kitty gaat naast vader op de grond zitten en Timo

komt terug bij de beslagkom. Vader en Myra maken gebruik van het vermogen van de kinderen om de beweging van de ander te volgen en zo tot een gezamenlijke activiteit te komen.

Snelheid

Bij het bewegingskenmerk **snelheid** worden het tempo en de opeenvolging van bewegingen, klanken en pauzes van personen geanalyseerd. Het bewegingskenmerk snelheid wordt onderverdeeld in twee domeinen:

De snelheid van bewegen en vocaliseren. Hoe snel beweegt en/of spreekt de een ten opzichte van de ander. Een voorbeeld van *snelheid* is: persoon A beweegt sneller of even snel of langzamer met het potlood over het papier dan persoon B.

De duur van bewegen en vocaliseren. Hoe lang beweegt en/of praat de een aangesloten ten opzichte van de ander. Een voorbeeld van *duur* is: de periode waarin persoon A bezig is met een activiteit is korter dan die van persoon B. Daarnaast heeft persoon A langere pauzes dan persoon B. *Terwijl persoon B voornamelijk onafgebroken tekent en enkel stopt om van potlood te wisselen, tekent persoon A een paar strepen waarna ze naar haar tekening kijkt en vervolgens weer een stukje tekent en daarna weer naar haar tekening kijkt.* In dit voorbeeld is het verschil in snelheid te zien tussen beide personen.

Beïnvloeding snelheid

Ook hier geven we twee voorbeelden van beïnvloeding maar nu met het bewegingskenmerk snelheid. De ouder-kind interactie betreft een vader met zijn vijfjarige zoon. In het andere voorbeeld staat de interactie tussen Maaïke de hulpgever en de 14-jarige Boy centraal. Ook hier gaat het om de overeenkomst in de onderliggende interactiestructuur terwijl de activiteit leeftijdsadequaat is.

Kevin van vijf wil graag naar de speeltuin en loopt samen met vader naar buiten richting de speeltuin. Halverwege versnelt Kevin zijn looptempo tot hij rennend voor vader uit draaft. Vader kan natuurlijk roepen en vragen om te wachten, in de hoop dat Kevin wacht. Maar in dit geval besluit vader zijn snelheid te vergroten tot hij naast Kevin rent. Vervolgens vertraagt vader zijn snelheid, tot hij van rennen weer overgegaan is naar lopen. Kevin gaat vervolgens ook langzamer lopen en samen lopen ze nu naar de speeltuin.

Maaïke, de beroepsopvoeder wil na de maaltijd een gesprekje met Boy hebben over wat hij die middag wil gaan doen. Ze stelt een aantal vragen hierover, wacht dan twee seconden en herhaalt haar vragen. Boy geeft geen antwoord en kijkt naar beneden. Kees, een andere beroepsopvoeder heeft in de gaten wat het probleem is en stelt één vraag en wacht vervolgens tien seconden op

het antwoord. Nu komt er wel een reactie van Boy en hij zegt dat hij graag wil gamen.

Samengevat. In het eerste voorbeeld neemt vader de snelheid van Kevin over en zijn ze eventjes gezamenlijk. Vervolgens vertraagt vader zijn snelheid in de hoop dat hij Kevin mee ‘op sleeptouw’ kan nemen in een nieuwe gezamenlijke snelheid. In het bovenstaande voorbeeld lukt dit. Vader maakt gebruik van het vermogen van Kevin om meebewogen te raken met de beweging van de ander. Zie ook H1d over het vermogen om de ritmes aan elkaar te kunnen aanpassen, het synchronisatieproces.

In het 2^e voorbeeld vergroot Kees de pauze tussen de vraag en het antwoord en dit blijkt voor Boy lang genoeg te zijn om een antwoord te kunnen geven. De snelheid van Maaïke is veel hoger dan die van Boy, waardoor het synchronisatieproces niet op gang kon komen. Boy kon niet mee met de snelheid van Maaïke, maar wel met de tragere snelheid van Kees.

Afstand

Het bewegingskenmerk **afstand** geeft informatie over hoe de ene persoon ten opzichte van de andere persoon omgaat met de ruimte, de afstand tot het eigen lichaam en de afstand tot elkaar. Het bewegingskenmerk afstand wordt onderverdeeld in drie domeinen: ‘**Ruimtelijke positie**’, ‘**Afstand overbruggen**’ en ‘**Bewegingen t.o.v. het eigen lichaam**’. Deze domeinen worden weer onderverdeeld in verschillende aspecten.

Ruimtelijke positie: Een weergave van de ruimtelijke positie van de personen ten opzichte van elkaar bestaat uit een beschrijving van de volgende aspecten:

Afstand tot materiaal: Wat is de afstand die de personen hebben ten opzichte van het materiaal.

Afstand tot elkaar: Wat is de afstand die de personen ten opzichte van elkaar hebben.

De lichaamspositie: Wat is de lichaamspositie van beide personen bijvoorbeeld: staan, zitten, liggen, hurken, op de knieën zitten, op de zij liggen enz.

De hoofdhoogte: Wat is de hoofdhoogte van de personen ten opzichte van elkaar.

Afstand overbruggen: Een weergave van de afstand die beide personen overbruggen in de ruimte bestaat uit een beschrijving van de volgende aspecten:

Verplaatsing: Hoe verplaatsen de personen zich door de ruimte in relatie tot de ruimte en de afstand tot elkaar.

Rompbewegingen: In hoeverre verplaatsen de personen hun romp terwijl hun lichaamscentrum op ongeveer dezelfde plaats blijft.

Beweging van de ledematen: Welke afstand overbruggen de personen met hun ledematen tijdens het bewegen. Hierbij wordt gekeken naar grotere/kleinere bewegingen dicht bij het lichaamscentrum of verder van het lichaamscentrum.

Middenlijn: Hoe bewegen de personen ten opzichte van de middenlijn tussen hen in. Bijvoorbeeld: A beweegt meer naar de middenlijn tussen A en B toe, terwijl B meer van de middenlijn af beweegt of A beweegt vaker over de middenlijn tussen A en B in dan B dat doet.

Bewegingen t.o.v. het eigen lichaam: Hoe is de vorm van de bewegingen: rond of recht, voor- of achteruit, omhoog of omlaag. Hoe bewegen beide personen ten opzichte van elkaar en zichzelf.

Het is bij de analyse van bewegingskenmerk **afstand** niet noodzakelijk om alle stappen te doorlopen. Het is een middel om op verschillende manieren naar het kenmerk 'afstand' te kijken en opvallende zaken in de interactie te beschrijven.

Beïnvloeding afstand

In onderstaande voorbeelden zien we een moeder met haar vijfjarige dochter Stella en hulpgever Myra met de 11-jarige Timo. In beide voorbeelden staat het bewegingskenmerk afstand centraal, maar steeds met een ander aspect ervan.

Moeder vraagt aan haar vijfjarige dochter Stella, die aan de andere kant van de kamer speelt, of ze aan tafel komt. Stella antwoordt: 'ja, ik kom', terwijl ze doorspeelt. Hoewel er nog drie keer wordt geroepen en er drie keer een antwoord komt verschijnt zij niet aan tafel. Moeder verandert haar plan. Ze gaat naar de speelhoek waar Stella zich bevindt waarmee ze de afstand tussen haar en haar dochter verkleint. Ze toont belangstelling voor haar spel en benoemt wat ze allemaal ziet aan het prachtige werk wat Stella gemaakt heeft. Dan kijken ze elkaar aan en moeder vraagt, 'kom je aan tafel?'; Stella staat op en loopt mee naar de tafel.

Timo en Myra maken ieder een eigen tekening met verf. Timo brengt met grote streken de verf aan op het papier en ver daarbuiten. De verf komt ook op de tafel. Myra verft met een klein penseel dunne streepjes op haar vel papier. Ze blijft in het midden van haar vel en raakt de randen niet eens. Dan ziet ze hoe bij Timo de verf ook op de tafel belandt door de grote bewegingen die hij maakt. Myra wisselt haar penseel om voor een grote kwast en begint ook met grote streken over haar papier te verven. Zij blijft echter binnen de lijnen van haar vel. Ze wijst Timo erop dat zij nu ook met een grote kwast verft en samen lachen ze om de grote, dikke, vette lijnen die ze verven. Dan maakt Myra haar bewegingen langzamerhand steeds wat kleiner zodat ze makkelijker binnen de lijnen van het vel papier kan blijven. Ongemerkt verkleint Timo zijn bewegingen en blijft ook met zijn verf netjes op het papier.

Samengevat. Het voorbeeld van Stella en moeder maakt duidelijk dat het verkleinen van de afstand Stella helpt om haar moeder waar te nemen. Moeder ondersteunt dit door eventjes gezamenlijk te worden in de activiteit van Stella waarna moeder een onderscheidende richting inzet en Stella in de beweging ‘meegenomen’ wordt naar de tafel. Hier spelen dus zowel afstand als richting een rol, maar het begint met het verkleinen van de afstand.

In het voorbeeld van Timo en Myra zien we dat Timo meegenomen wordt in de steeds kleinere bewegingen van Myra en daarmee ‘ervaart’ (al dan niet bewust) hoe hij binnen het tekenvel kan blijven. Deze vorm van meebewogen zijn komt tot stand omdat Myra even gezamenlijk wordt met Timo in zijn bewegingen en dit koppelt aan spelplezier waarna ze hem mee kan nemen naar kleinere bewegingen.

Spierspanning

Onder de noemer ‘intensiteit’ zijn we het bewegingskenmerk *spierspanning* al tegengekomen bij de beschrijvingen van Stern over affect attunement of gevoelsaffect. We hebben een voorbeeld gegeven van een jong meisje dat met grote inspanning reikt naar een speeltje en haar vader die de intensiteit van de beweging overneemt door met kracht van zijn stemgeluiden als uhhh, uhhhh, uhhhh te maken. Om intensiteit te operationaliseren maken we gebruik van het kenmerk spierspanning.

Met spierspanning wordt verwezen naar de mate en de variatie van de spierspanning. Elke beweging vergt een zekere mate van spierspanning. Na afloop van de beweging daalt de spierspanning gewoonlijk weer. Bij sommige mensen is de spierspanning in bepaalde delen van het lichaam voortdurend hoger of lager vergeleken met de rest van het lichaam of vergeleken met de ander waarmee ze in interactie zijn. Als de spier of spierengroep zich niet ontspant, stagneert uiteindelijk de beweging. Voorbeelden hiervan zijn: opgetrokken schouders, iets met meer kracht vastklemmen dan nodig is om het vast te houden, hielen of tenen omhooghouden bij zitten, terwijl de voeten ook de grond zouden kunnen raken, armen en/of benen stak tegen het lijf houden, wenkbrauwen opgetrokken houden bij spreken, op de tenen lopen enzovoorts. Het omgekeerde kan ook het geval zijn namelijk weinig spierspanning of een gebrek aan controle over de spieren (spasmen).

Dit bewegingskenmerk is nuttig gebleken om als aparte categorie op te nemen in de bewegingsanalyse, omdat het kan helpen de gevoelswaarde in een situatie te vertalen naar zichtbaar gedrag. De gevoelsintensiteit wordt door de hulpgever wel ervaren als deze de hulpvrager agressief of gespannen noemt. Waaruit deze dit afleidt is vaak moeilijk concreet te maken. Spierspanning opmerken bij de hulpvrager en de hulpgever kan helpen in de bewustwording van eigen en andermans lichamelijke gesteldheid en het kan ook als aanknopingspunt voor een uitnodiging tot een andere beweging dienen.

Beïnvloeding spierspanning

De ouder-kind interactie in het eerste voorbeeld gaat over een moeder en haar twee maanden oude zontje Ruben. In het tweede voorbeeld staat de interactie tussen hulpvrager Martijn van en hulpgever Joris centraal. Ook hier is de overeenkomst tussen de onderliggende interactiestructuur het onderwerp van de twee voorbeelden.

Ruben van 2 maanden oud huilt voor de ouder zonder aanwijsbare reden en spant hierbij zijn hele lijfje aan. De benen en de armpjes zijn strakgespannen en de stress bij Ruben stijgt zichtbaar. Moeder pakt hem op en past haar stemgeluid zo aan dat deze past bij de intensiteit van Ruben. Vervolgens praat moeder met een steeds lagere intensiteit tegen hem in de verwachting dat hij haar volgt en de hoge spierspanning langzaam daalt naar een aanvaardbaar niveau; Ruben kalmeert.

Martijn van 14 hangt onderuitgezakt op zijn stoel aan tafel. Tegenover hem zit Joris, de hulpgever, klaar om een spel met Martijn te spelen. Deze hangt echter onderuit op zijn stoel en lijkt niet van plan om naar voren te komen. Daarnaast kijkt Martijn ongeïnteresseerd naar buiten. In plaats van Martijn bij het spel te roepen, besluit Joris een andere tactiek toe te passen. Hij gaat ook onderuit op zijn stoel hangen en kijkt naar het schilderij dat aan de wand hangt. Hij mompelt dat de bloemen op het schilderij wel erg gek geschilderd zijn. Hij vraagt aan Martijn wat hij van het schilderij vindt. Martijn haalt zijn schouders op en zegt: 'weet niet'. Joris blijft onderuit gezakt zitten en babbelt nog wat door over het schilderij en wat er nog meer in de ruimte te zien is. Dan gaat hij rechtop zitten en vraagt of Martijn zin heeft in wat drinken. Martijn knikt en komt rechtop zitten als Joris de beker naar hem toeschuift. Joris pakt vervolgens ook zijn beker met drinken. Na het drinken start Joris het spel en als zijn beurt geweest is volgt Martijn hem. Ze spelen samen net zolang door tot een van beide gewonnen heeft.

Samengevat. In het voorbeeld van Ruben en moeder herkennen we het 'tunen' dat we besproken hebben in het hoofdstuk over 'affect attunement'. Moeder helpt Ruben in de regulatie van zijn emotie en gebruikt hiervoor de intensiteit van zijn huilen dat ook zichtbaar is in de spierspanning. Ze gebruikt haar stem als middel om aan te sluiten bij zijn hoge intensiteit en spierspanning om vervolgens, middels de intensiteit van haar stem, te dalen in intensiteit en spierspanning. Spierspanning is immers ook waar te nemen in het gebruik van de stem.

Joris gebruikt de lage spierspanning (en houding) van Martijn om even gezamenlijk te worden. Vervolgens onderscheidt Joris zich van Martijn door zijn spieren weer aan te spannen en rechtop te gaan zitten. Het drinken helpt mee om Martijn weer rechtop te laten zitten, zonder dat er gemopperd hoeft te worden over de houding

van Martijn. Joris en moeder maken gebruik van het vermogen van Ruben en Martijn om meebewogen te raken met de beweging van de ander. In het eerste voorbeeld is Ruben meebewogen met de steeds lager wordende intensiteit van moeder en verlaagt zijn spierspanning. In het tweede voorbeeld is Ruben meebewogen met de stijgende spierspanning van Joris en worden ze ook gezamenlijk in bewegingskenmerk richting, namelijk samen drinken en een spel spelen.

Geluid

Het kenmerk *geluid* verwijst naar verbale en non-verbale geluiden die door mensen worden gemaakt. Stemgeluid is een vorm van beweging en kan ook geëvalueerd worden op basis van de eerdergenoemde bewegingskenmerken. We hebben dat bij snelheid gezien bijvoorbeeld en zojuist bij spierspanning. Geluid biedt echter ook als apart bewegingskenmerk aanknopingspunten voor contact. Denk maar eens aan mensen met een zeer ernstige verstandelijke beperking, die niet kunnen praten en slechts geluiden maken.

Er zijn verschillende vormen van non-verbale geluiden die mensen kunnen maken: klanken, vocaliseren, keelgeluiden, smakken etc. Andere non-verbale geluiden ontstaan doordat we met ons lichaam in interactie komen met voorwerpen of andere mensen; denk aan trommelen op de tafel, krassen met de nagels, een rits voortdurend open en dicht doen etc. Zowel verbale als non-verbale geluiden geven goede aanknopingspunten voor de hulpverlening. Bij geluid kan ook gedacht worden aan variatie in toonhoogte, geluidssterkte, timbre. Op al deze kenmerken kunnen personen zich van elkaar onderscheiden of juist gezamenlijk zijn en elkaar al dan niet volgen.

Beïnvloeding geluid

De voorbeelden van het laatste bewegingskenmerk geluid gaan over een moeder met baby Lisa van negen maanden en hulpgever Kees met hulpvrager Maikel. In beide voorbeelden is te zien dat er geen gebruik gemaakt wordt van verbale taal, maar dat de communicatie via geluiden verloopt. Hierin is beurtwisseling te zien, initiatief nemen en volgen van de ander. Alle aspecten van het 'ondergronds wortelstelsel' van de communicatie zijn aanwezig zonder dat er een woord gesproken wordt.

Lisa van negen maanden slaat met haar hand ritmisch op tafel en roept dadadada....., moeder ziet het en klapt in hetzelfde ritme in haar handen en zegt badibadiba. Vervolgens slaan beiden om beurten op tafel en brabbelen tegen elkaar.

Maikel van 16 zit aan tafel met Kees, de beroepsopvoeder. Ze zijn samen aan het tekenen, ieder op hun eigen vel en ze gebruiken de potloden die op tafel liggen. Maikel is eigenlijk wel uitgetekend en begint met een potlood ritmisch op tafel te tikken. Kees merkt het geluid op en op het ritme van het tikken maakt

hij gekke geluidjes met zijn mond. Langzamerhand verandert Kees het ritme naar langzamer en dan weer sneller. Maikel volgt het ritme van Kees en samen vormen ze nu een duo. Als Maikel versnelt, dan volgt Kees en zo creëren ze een grappig muziekstuk. Dan gaat Kees steeds zachter en zachter geluiden maken en Maikel volgt hem door ook steeds zachter te tikken. Tot het nog nauwelijks hoorbaar is. Ze kijken elkaar aan en vervolgens zegt Kees met zijn gewone stem: ‘ben jij al klaar met je tekening? Zullen we de tekenspullen opruimen en buiten gaan voetballen?’ Maikel lacht en knikt en verzamelt de potloden om ze in de doos te doen. Daarna lopen ze naar buiten.

Samengevat. Een voorbeeld zoals die van Lisa en moeder is meermalen in hoofdstuk 1d naar voren gebracht. Moeder en Lisa wisselen plezier uit door ritme en geluid te matchen. We hebben dankzij Trevarthen gezien dat geluid met name communicatief is wanneer dit in een gezamenlijk ritme gebeurt. Dat is ook te zien in het voorbeeld van Maikel en Kees. De activiteit ‘tekenen’ verandert in een muziekstuk, waarbij zij beurtelings het voortouw nemen in volgen en leiden. Het is de structuur die ook gebruikt wordt in gespreksvoering. Maikel ervaart hoe er naar hem geluisterd wordt en hoe hij naar de ander kan luisteren, terwijl er niet gesproken wordt.

Resultaat en evaluatie

Het cyclische proces herhaalt zich direct na de laatste stap. Er wordt gekeken of het de hulpgever gelukt is om het eigen bewegingspatroon aan te passen volgens plan en of de verandering effect heeft op de bewegingen van de hulpvrager. In de regulatieve cyclus van Van Strien wordt dit terecht de fase van de evaluatie genoemd, aangezien in een evaluatie naar het resultaat van de interventie wordt gekeken en tegelijk wordt gereflecteerd op een nieuwe stap of een aanpassing ervan. In de casushoofdstukken zullen we echter gebruik maken van de term ‘resultaten’, vanwege de wetenschappelijke focus in dit proefschrift.

Bijlage: Toepassing casus Koen

Aan de hand van een fictieve casus van de 15-jarige Koen laten we zien hoe een hulpverleningsproces vanaf het moment van een gedragsanalyse kan verlopen. De gedragsanalyse is gebaseerd op een video-opname van de eerste ontmoeting tussen Koen en hulpgever Iris. Voor het bijbehorende analyseschema verwijzen we naar Schema 2b.1.

Koen komt de therapieruimte binnen. Iris, staat bij de deur en begroet hem: 'Hallo Koen, hoe is het met je jongen.' Koen kijkt de ruimte in, humt wat onverstaanbaars en loopt op een stoel af die in de ruimte staat, gaat er onderuitgezakt op zitten en legt zijn benen op tafel. Iris zet een paar passen zodat ze voor Koen staat en vraagt: 'Wil je wat drinken en haal je even de benen van tafel?' Koen beweegt zijn hoofd wat op en neer en tilt één schouder kort even op en mompelt: 'Okay.' Iris loopt richting de kraan, Koen staat op en schopt tegen een balletje dat in de ruimte ligt en raakt daarmee de arm van Iris. 'Raak!' zegt Koen. Iris draait zich richting Koen: 'Dit lijkt me niet de bedoeling, geef het balletje maar aan mij.' Ze vervolgt met de vraag: 'Wat wil je drinken: Water, ranja of thee?'... 'Uh, water doe maar,' zegt hij. Iris draait zich om en loopt weer verder richting de kraan terwijl Koen nog een keer tegen het balletje schopt. Het balletje rolt haar kant op, ze bukt en pakt het van de grond. Koen verandert zijn richting, loopt naar de werkbank pakt een stuk hout en draait dit tussen de werkbank vast. 'Had ik gezegd dat je daaraan mocht komen?' zegt Iris, terwijl zij een glas met water vult. 'Als ik hier niks mag dan hou je water maar.' Koen loopt met een stevige pas naar de deur en is er sneller dan Iris die hem terugroept, maar Koen is al niet meer te zien.

Gedragsanalyse

In de kolom 'gezamenlijk' staat een samenvatting van wat er aan gezamenlijke momenten gedurende een minuut is waargenomen. Ditzelfde geldt voor de kolom 'onderscheidend'. In de kolom 'interactie' worden voorbeelden gegeven van interacties waarin volgen en leiden zichtbaar is. Dit kunnen enkele momenten zijn. Het is niet nodig dat de volledige minuut in deze kolom wordt uitgewerkt.

Uit de analyse van Schema 2b.1 en het gesprek met Iris blijkt dat er meer onderscheidende dan gezamenlijke bewegingskenmerken aanwezig zijn in de relatie tussen haar en Koen en dat de balans uitslaat naar onderscheid en de momenten van gezamenlijkheid zijn in de minderheid. Iris herkent dat ook, zij voelde zich niet gezien en gehoord door Koen. Er zijn wel momenten dat zij gezamenlijk zijn, want ze praten allebei over het drinken van Koen. Ook vergroten ze op eenzelfde moment hun afstand ten opzichte van elkaar en een enkele keer is hun fysieke richting gelijk, namelijk naar elkaar.

Koen verandert echter eerder dan Iris van onderwerp, houdt zich ook met meer onderwerpen bezig dan Iris, beweegt in meer richtingen dan zij en is bovendien sneller en heeft vaker een hogere spierspanning. Uit de interactiekolom blijkt dat Koen en Iris elkaar heel soms volgen. Dit is te zien op het moment dat Koen een antwoord geeft op de vraag van Iris of hij iets wil drinken en op het moment dat Iris achter Koen aan loopt richting de deur.

Hulpverleningsplan

Het plan dat in samenspraak met Iris wordt opgesteld heeft tot doel om meer gezamenlijke momenten te creëren en wederkerigheid in de interactie te vergroten. Het normatieve doel is dat Koen gaat passen bij de maatschappij waarin wederkerig gedrag, gezamenlijkheid en verbinding maken met de ander tot het repertoire van iedereen behoort. Het eerste doel is dat Koen gaat ervaren dat je gezamenlijk kunt zijn met iemand tijdens een activiteit en dat dit plezierig kan zijn. De tweede stap is dat Koen ook zelf de gezamenlijkheid kan opzoeken, omdat hij Iris kan gaan volgen in haar gedrag.

Beïnvloeding van de beweging

Op basis van de bewegingsanalyse wordt besloten dat Iris gaat werken aan meer gezamenlijkheid op het gebied van het bewegingskenmerk *richting*. Iris ervaart in relatie tot Koen de meeste mogelijkheden op dit bewegingskenmerk en zij denkt dat zij meer gezamenlijk kan worden met Koen wanneer zij gaat aansluiten bij de *richting* van Koen. Vanuit die gezamenlijkheid kan volgedrag ontstaan en ontwikkelt Koen de structuur van ‘de ander kunnen volgen’ in de beweging. De verwachting is en de ervaring leert dat wanneer een hulpgever zich concentreert op één bewegingskenmerk, de overige kenmerken vanzelf ‘meegroeien’.

Een andere hulpgever die het gemakkelijker vindt om zijn of haar snelheid van bewegen te variëren, zou zich misschien liever richten op het bewegingskenmerk ‘snelheid’. Door de snelheid aan te passen aan die waarmee Koen zich door de ruimte beweegt zal naar alle waarschijnlijkheid ook de richting van de hulpgever en Koen meer gezamenlijk worden en de afstand verkleind worden. Het ligt dus aan de mogelijkheden en voorkeuren van de hulpgever op welk bewegingskenmerk deze zich richt om verandering te veroorzaken.

Resultaat en evaluatie

De voortgang van hun samenzijn wordt elke drie weken met nieuw filmmateriaal geanalyseerd. Opnieuw worden interacties bestudeerd en wordt de balans opgemaakt. Op basis van de nieuwe analyse wordt een volgende stap in de beïnvloeding gezet die weer de input vormt van de komende ontmoetingen. Zo ontstaat een transactioneel model waarbij de huidige input de nieuwe uitgangspositie vormt voor de volgende fase. Beslissingen en handelingen volgen elkaar op en beïnvloeden elkaar tot het doel bereikt is. Wanneer blijkt dat Koen de ander kan volgen, initiatief kan nemen en gezamenlijk kan zijn, dan kan Koen ‘overgedragen’ worden naar een andere vorm van hulp, scholing of onderwijs. Hij heeft immers ervaren hoe het is om wederkerig te zijn in het contact. Dit betekent dat hij kan leren in een schoolse setting, in clubverband of

op een werkervaringsplek. We verwijzen de lezer naar de casushoofdstukken voor de toepassing en concrete uitwerking van dit cyclische proces.

Schema 2b.1 Bewegingsanalyse van Koen (K) en Hulpgever Iris (I)

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/leiden
RICHTING: <i>fysieke richting</i> <i>onderwerp: verbaal activiteit</i> <i>tijd/plaats</i>	<p>Fysieke richting: K en I zijn met hoofd en romp gericht op elkaar.</p> <p>Onderwerp verbaal: beiden praten over of K iets wil drinken en zo ja wat.</p> <p>Tijd: ze praten over wat er in het hier en nu gebeurt en wat er zichtbaar is in de ruimte.</p>	<p>Fysieke richting: I loopt richting de kraan en K richting een balletje, de werkbank naar de deur en daarbuiten.</p> <p>K heeft meer fysieke richtingen dan I.</p> <p>Onderwerp activiteit: K heeft onderwerp balletje schoppen en de werkbank. I heeft onderwerp drinken maken. K heeft meer onderwerpen.</p>	<p>K loopt richting de deur, waarna I ook richting de deur loopt. <i>I volgt K.</i></p> <p>I vraagt nogmaals wat K wil drinken, waarna K antwoordt 'water'. <i>K volgt I.</i></p>
SNELHEID	K en I spreken ongeveer even snel na elkaar.	K richt zich in dezelfde tijd op meer onderwerpen dan I. K is sneller bij de deur dan I.	I haalt water terwijl K tegen een balletje schopt, houdt tussen de werkbank klemt en naar de deur loopt. <i>K volgt I niet in snelheid en I volgt K niet in snelheid.</i> K loopt naar de deur waarna I langzamer dan K naar de deur loopt. <i>I volgt K niet in snelheid.</i>

<p>AFSTAND</p> <p><i>ruimtelijke positie</i></p> <p><i>afstand overbruggen</i></p> <p><i>bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam</i></p>	<p><i>Ruimtelijke positie:</i></p> <p>Op momenten hebben K en I dezelfde positie, ze staan en lopen.</p> <p><i>Afstand overbruggen:</i></p> <p>Beiden vergroten de afstand ten opzichte van elkaar bij het lopen door de ruimte.</p>	<p><i>Ruimtelijke positie:</i></p> <p>Op momenten hebben K en I een onderscheidende positie, K zit en hangt, terwijl I staat en loopt.</p> <p><i>Afstand overbruggen:</i></p> <p>I overbrugt twee afstanden: naar de kraan en naar de deur.</p> <p>K overbrugt meerdere afstanden: naar de deur, een stoel, een balletje, de werkbank waarna hij door de deur verdwijnt.</p> <p><i>Ten opzichte van het eigen lichaam</i></p> <p>K brengt een been in de ruimte als hij tegen het balletje schopt.</p>	<p>K gaat op de stoel zitten, waarna I blijft staan. <i>I volgt K niet in ruimtelijke positie.</i></p>
<p>SPIERSPANNING</p>	<p>K en I lijken op enkele momenten ongeveer evenveel spierspanning te gebruiken.</p> <p><i>Voorbeeld: beiden lopen door de ruimte, K naar de werkbank en I naar de kraan.</i></p>	<p>K gebruikt minder spierspanning bij het antwoorden op een vraag dan I en meer spierspanning bij het bewegen in de ruimte dan I.</p> <p><i>Voorbeeld: I praat verstaanbaar, K mompelt.</i></p> <p><i>Voorbeeld: I loopt en K schopt hard tegen de bal.</i></p>	<p>I loopt naar de kraan. K loopt tegelijkertijd naar een balletje en schopt die zo hard dat het tegen de arm van I aankomt. K verhoogt hierbij zijn spierspanning. I blijft in dezelfde spierspanning, wanneer zij om de bal vraagt.</p> <p><i>I en K volgen elkaar niet in spierspanning.</i></p>
<p>GELUID</p>	<p>K en I maken beiden geluid met de stem.</p>	<p>K spreekt binnensmonds of humt onverstaanbaar. I is duidelijk te verstaan.</p>	<p>I vraagt aan K of hij drinken wil waarna K binnensmonds 'Okay' zegt. Vervolgens vraagt I nogmaals wat K drinken wil, waarna K met meer volume dan daarvoor antwoordt: 'doe maar water'. <i>K volgt I in het volume.</i></p>

2C Data-analyse

Inleiding	187
Tijdserievariabelen	188
Pixelverandering	188
Kijkrichting	190
Vocaliseren	191
Spreekbeurten	191
Recurrence Quantification Analysis	192
Autorecurrentie	192
Crossrecurrentie	201
Initiative-Response Analysis	210
Criteria en categorieën	210
Interactionele sterkte en responsmaten	211
Ten slotte	213
Bijlage Linell Categorieën	216

Joey is inmiddels 11 jaar en is nog zelden thuis. Hij brengt zijn tijd vooral door op straat. Op een dag belt de politie aan. ‘Kunnen we even binnenkomen’, vraagt de agent en steekt van wal: ‘Uw zoon heeft samen met een vriendje de schommels in de speeltuin in brand gestoken.’ Marja vliegt op, ‘verrekte rotjong’ en zo strak als ze maar kan wijst ze hem met heel haar lijf en gescheld de weg naar zijn kamer. ‘Ho, ho!’ zegt de agent, ‘ik heb hem voor het verhaal nog even nodig’, waarna de agent vragen aan Joey gaat stellen. Het verhaal van Joey is duidelijk: ‘Mijn moeder is er nooit, ze scheldt altijd op mij, ik moet me aan stomme regels houden, ik moet op mijn zusje passen, op school krijg ik het vaakst straf van heel de klas, mijn vader zie ik nooit en met mijn vriendjes maak ik lol.’ ‘Jongens van jouw leeftijd gaan voetballen, maar toch geen fikkie steken in de speeltuin?’ zegt de agent. Joey glimlacht, ‘het was best leuk hoor’. De agent kijkt hem strak aan en vervolgt zijn preek ‘en levensgevaarlijk en er is heel veel schade, wie gaat dat betalen?’ Weer glimlacht Joey, ‘ik niet want ik heb geen geld, dat maakt de gemeente toch weer’. Ondanks de intensieve gezinsbegeleiding van Esther verslechtert de situatie in het gezin van Marja. Esther stelt voor om Joey tijdelijk uit huis te plaatsen. Hoewel het Marja verdriet doet, lucht deze gedachte haar ook op. Ze hoopt dat Joey er goede hulp krijgt en dat zij meer tijd kan besteden aan Ashley.

Inleiding

In dit hoofdstuk bespreken we de methode die is toegepast om de data wetenschappelijk te analyseren en te interpreteren. Het doel hiervan is om zowel het werkingsmechanisme dat geldig is in alle casussen aannemelijk te maken, het proces van de hulpverlening te volgen en de uniciteit van elk onderzochte dyade weer te geven. We hebben hiervoor gebruik gemaakt van verschillende tijdserievariabelen afhankelijk van wat er in die specifieke relatie voorhanden was en wat het aangrijpingspunt voor de hulpverlening is geweest. Zo is voor de casus van hoofdstuk 3f de kijkrichting de meest geschikte variabele gebleken en in hoofdstuk 3g het spreekgedrag van beide personen. In de paragraaf ‘Tijdserievariabelen’ bespreken we de voorkomende variabelen uit onze casussen.

De verkregen tijdseries zijn geanalyseerd met de wiskundige techniek ‘Recurrence Quantification Analysis’ (Dale & Spivey, 2006; Marwan et al., 2007; Webber & Zbilut, 2005). We staan in een aparte paragraaf uitgebreid stil bij deze analysetechniek en zullen tevens een stapsgewijze uitleg geven. Ten slotte is ook de gesproken taal die in sommige casussen werd gebruikt geanalyseerd met behulp van de Initiative Response methode van Linell et al. (1988). Deze techniek is gebaseerd op de wijze waarop uitspraken elkaar in de tijd opvolgen en kunnen daarom ook als tijdserie geanalyseerd worden. In ons geval beperken we de analyse van deze tijdseries tot het bepalen van de verandering van de dominantie en de asymmetrie van de twee interactiepartners gedurende het verloop van de sessies.

Het doel van dit hoofdstuk is tweeledig. Enerzijds verantwoorden we onze keuze voor de gebruikte tijdserievariabelen en de gekozen analysetechnieken. Anderzijds willen we de geïnteresseerde lezer nauwkeurig en stap voor stap uitleg geven over wat tijdserievariabelen zijn, hoe er met de analysetechnieken gewerkt kan worden en welke antwoorden gevonden kunnen worden.

Tijdserievariabelen

Voor het coderen van gedrag van de interacties tussen leden van een dyade wordt gebruik gemaakt van video-opnames. Deze opnames geven de mogelijkheid om de bewegingsverandering van ieder individu en de relatie daartussen te bepalen. We zullen op basis van vier verschillende variabelen bepalen of en in welke mate het behandelde doel bereikt is. Deze zullen hieronder in detail worden besproken. Het betreft achtereenvolgens de hoeveelheid beweging, gemeten aan de pixelverandering op het scherm (bewegingskenmerk snelheid), de kijkrichting (bewegingskenmerk richting) van de individuen van de dyade, de mate waarin ze vocaliseren (bewegingskenmerk geluid) en de talige uitspraken die ze doen (spreekbeurten).

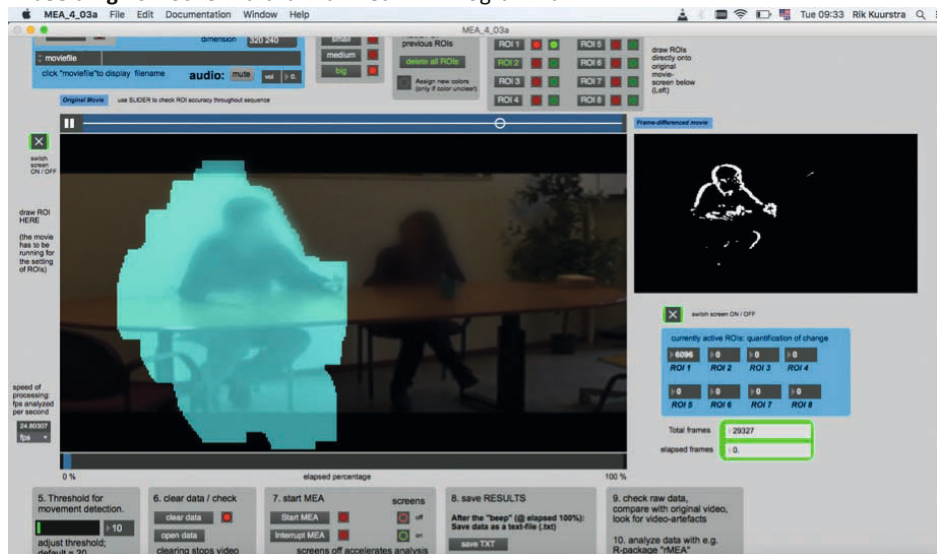
Pixelverandering

Bewegingssynchronie tussen twee individuen kan tegenwoordig objectief en automatisch bepaald worden door het analyseren van de verandering van de pixels van een video-opname. Deze methode, ontwikkeld door Ramseyer en Tschacher (2011), heet Motion Energy Analysis (MEA). Zodra de procedure (zie onder) is vastgesteld is MEA een uiterst objectieve methode. Zij is immers beoordelaaronafhankelijk omdat het een automatische registratie van de beweging betreft. Op deze manier verschaft MEA niet alleen een objectieve, maar ook een voor de deelnemers onmerkbaar kwantitatieve maat van hun dynamische bewegingskarakteristieken.

Een video-opname bestaat feitelijk uit een groot aantal stilstaande beelden ofwel frames, die door de snelheid waarmee ze getoond worden beweging suggereren. Een framesnelheid van 25 frames/seconde is een van de standaarden die hier werd gehanteerd. Elk frame is opgebouwd uit een matrix van grijze pixels die aan of uitstaan. De verandering van beweging wordt als volgt bepaald. Van Frame 1 wordt het aantal aan en uitstaande pixels geteld. Vervolgens worden deze van Frame 2 geteld. Het verschil tussen aan- en uitstaande pixels van Frame 2 en Frame 1 is de hoeveelheid verandering. Door van elk volgend frame de aan- en uitstaande pixels te tellen en af te trekken van die van de voorgaande ontstaat een tijdserie van verschillscores. Met deze scores wordt vervolgens gerekend. Belangrijke voorwaarden voor een correcte berekening zijn een statische positie van de camera, gelijkblijvende belichting en een digitale (dus geen analoge) opname.

Alvorens MEA kan worden toegepast dient de onderzoeker een gebied of regio vast te stellen waarin deze is geïnteresseerd. In ons geval betrof dat meestal het hele lichaam van de personen in de dyade. Afbeelding 2c.1 toont een schermafdruck van een frame in het MEA-programma. Een interessante vraag die eerst beantwoord moest worden luidde of MEA bruikbaar was in situaties waar de personen op volstrekt natuurlijke wijze met elkaar omgaan. Tot nu toe werd MEA succesvol toegepast in psychotherapie sessies waar hulpvrager en therapeut allebei op een stoel zaten en een gesprek met elkaar voerden (Kupper et al., 2015; Pfeiffer et al., 2018; Ramseyer en Tschacher, 2011). Het onderzoek van Kuurstra (2019) heeft laten zien dat op vrijwel al onze casussen, waar geen restricties aan de bewegingen werden opgelegd tijdens de opnamen, MEA betrouwbaar kon worden ingezet.

Afbeelding 2c.1 Schermafdruck van het MEA Programma

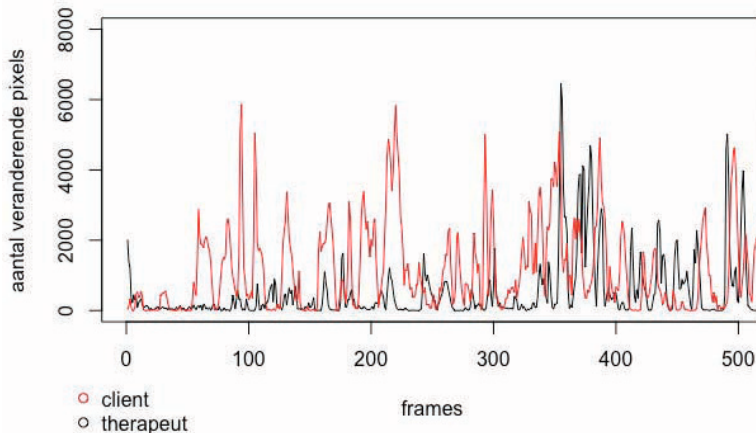
2C

Om de data aan pixelveranderingen hanteerbaar te houden moest de framesnelheid van 25/sec teruggebracht worden naar 10/sec. Ook werden de video-opnamen gescreend op abnormaliteiten zoals plotselinge veranderingen in de positie van de deelnemers die ontstaan als een persoon die zit gaat staan. De gebieden die centraal stonden verschoven daarmee zo plotseling dat de MEA-procedure daardoor geen valide weergave meer gaf. In sommige gevallen was de lichtinval ernstig verstoord, was de overlap tussen de beide deelnemers vrijwel maximaal (e.g., elkaar knuffelen), liep een van de deelnemers uit het beeld of een andere persoon liep het beeld binnen. In al deze gevallen werd het fragment verwijderd.

Ten slotte werden de MEA-gegevens opnieuw gesampled, gebruik makend van een bandlimited interpolatie met de r-functie 'resample', waarbij een factor 4 werd

gehanteerd. Tenslotte werd de tijdserie gestandaardiseerd met Fishers Z, waarbij de maximumwaarde van de bewegingsenergie van de dyade het ijkpunt betrof. Afbeelding 2c.2 is een voorbeeld van een tijdserie van MEA-data.

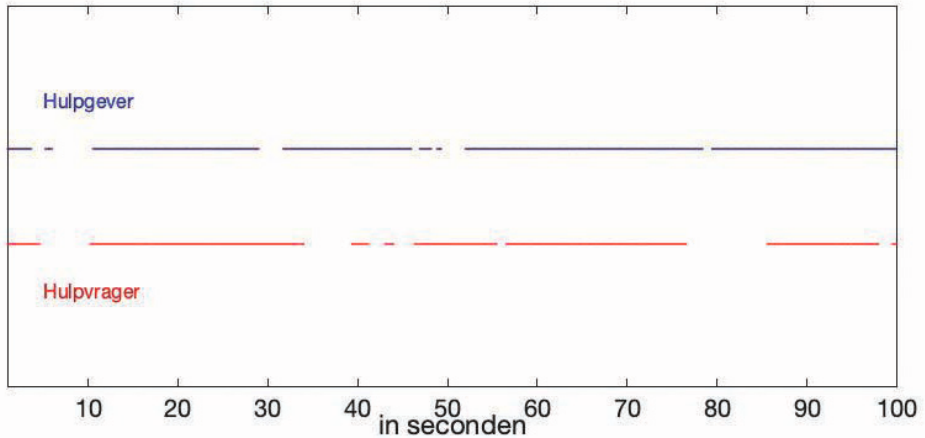
Afbeelding 2c.2 Tijdseries van Hulpvrager en Hulpgever van de MEA Data

Kijkrichting

Tijdens de interactie tussen de hulpvrager en hulpgever kan over de tijd gecodeerd worden in welke richting⁵³ het hoofd van beide personen in de dyade gericht is. Coderingen die gebruikt zijn, betreffen kijken naar de ander, kijken naar een (gezamenlijk) voorwerp of kijken naar iets anders. Door dit voor ieder van de personen in de dyade voor elk moment in de tijd vast te stellen ontstaan er twee aparte tijdseries die vervolgens aan elkaar gekoppeld kunnen worden. Verderop zullen we uitleggen hoe we deze tijdreeksen kunnen analyseren. Afbeelding 2c.3 presenteert een voorbeeld van twee van dergelijke tijdseries. De blauwe en rode lijnen representeren de tijdsduur dat de hulpvrager of de hulpgever naar een gezamenlijk voorwerp kijken. De gaten in de lijnen betekenen dat er naar iets anders gekeken wordt. Op deze manier is te zien en te berekenen wie er op welk moment naar het voorwerp kijkt, hoelang dat duurt en wie leidt en wie volgt.

53 De term kijkrichting die wij in de meeste gevallen gebruikt hebben lijkt een voor de hand liggende term, iemand kijkt ergens naar. Dit suggereert echter dat duidelijk is waar de personen naar kijken en dit is niet altijd het geval. Om kijkrichting wetenschappelijk te onderzoeken wordt er wel gebruik gemaakt van eye-tracking devices, iedere oogbeweging van een persoon wordt gevolgd en in kaart gebracht. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in de studies van Gallay et al. (2006) en Oakes en Ellis (2013). Aangezien wij gebruik maken van naturalistische opnamen waarin de kijkrichting niet altijd nauwkeurig is vast te stellen hebben we voor het coderen veelal de term hoofdrichting gebruikt. Aangezien de term kijkrichting ook in de literatuur voorkomt zonder dat gebruik gemaakt is van eye-tracking devices zullen we de termen kijk- en hoofdrichting losjes door elkaar gebruiken.

Afbeelding 2c.3 Tijdsreeks Kijken naar een Gezamenlijk Voorwerp

Vocaliseren

Bij een aantal dyades wordt er tijdens de interactie gesproken (vocaliseren). Soms praat de een, soms de ander en er zijn ook situaties waarbij er tegelijkertijd wordt gesproken of gezwegen. De variabele die voor verdere analyse gebruikt wordt zijn twee aparte tijdseries van elk van de personen in de dyade die aangeeft wanneer er gesproken of gezwegen wordt. Ook deze tijdreeksen zullen geanalyseerd worden. De tijdseries zijn in vorm vergelijkbaar met de tijdseries uit Afbeelding 2c.3.

Spreekbeurten

In een beperkt aantal gevallen wordt er een zodanig gesprek gevoerd dat de wijze waarop de beide personen in de interactie talig op elkaar reageren, geanalyseerd kan worden (Linell et al., 1988). De conversatie wordt letterlijk getranscribeerd en opgedeeld in beurten waarna alle beurten worden ingedeeld in bepaalde categorieën. Deze methode codeert voor speciale vormen van responsen en initiatieven in de dialoog. Initiatieven zorgen ervoor dat de dialoog of het gesprek doorgaat. Dit kan door het stellen van vragen, maar ook door een nieuw onderwerp aan te snijden. Als responsen of antwoorden aansluiten bij dat wat de partner in de conversatie aandroeg, draagt dit bij aan de coherentie van het gesprek. In Afbeelding 2c.4 staat een stukje gecodeerde conversatie. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de beurten worden gecategoriseerd en welke maten daarvan kunnen worden afgeleid.

Afbeelding 2c.4 Gedeelte van een Gecodeerde Conversatie

Hulpgever (G): 'Wat ga je maken?' = **code c**, omdat het de eerste vraag van het gesprek is.

Hulpvrager (V): 'Ik ga mijn naam opschrijven' = **code b**, omdat het een uitgebreid antwoord op de vraag bevat, zonder verdere initiërende eigenschappen

G: 'Weet je iets voor mij?'

V: 'Nee' = **code e**, omdat het een antwoord zonder verdere eigen initiërende eigenschappen is

G: 'Ik weet niet wat ik zal gaan tekenen' = **code j**, omdat de hulpgever verder gaat met zijn eigen beurt nadat de hulpvrager een minimale reactie heeft gegeven.

V: 'Het is niet zo goed gelukt' = **code g**, omdat het geen reactie op de hulpgever is, maar op een onderwerp dat al eerder aan bod is gekomen.

G: 'Wat vind je van de sneeuw?' = **code c**, omdat het een compleet nieuwe vraag is.

G: 'Wil je mijn blaadje?'

V: 'Euh dat hoeft ...'

G (hulpgever onderbreekt hulpvrager): 'Mijn blaadje is toch nog leeg' = **code l**, omdat de hulpgever niet ingaat op wat de hulpvrager zegt.

G: 'Ik weet nog niet wat ik ga tekenen, ik moet nog iets verzinnen' = **code j**, omdat de hulpgever doorgaat met haar verhaal/zin zonder dat de hulpvrager reageert.

G: 'Wat ga je tekenen?' = **code c**, omdat het de eerste vraag van het gesprek is.

...

G: 'Wat vind je van mijn tekening?' = **code f**, de vraag heeft betrekking op een eerder besproken onderwerp.

V: 'Ik vind hem mooi'

G: 'Wat vind je er mooi aan?' = **code a**, vraag heeft betrekking op het antwoord van de hulpvrager en bevat een nieuw (sterk) initiatief.

Recurrence Quantification Analysis

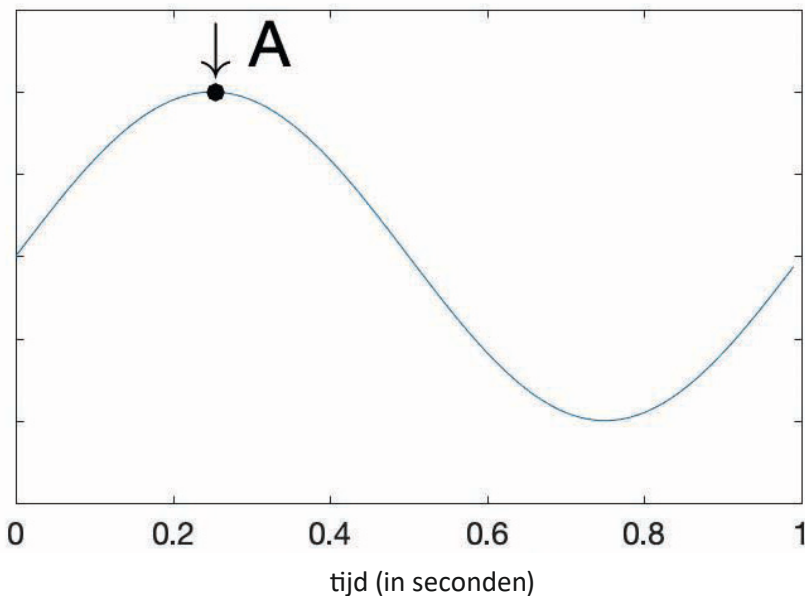
Recurrence Quantification Analysis (RQA) is een van de technieken die binnen CST algemeen toegepast wordt om niet-lineaire processen in kaart te brengen. De kern van deze techniek is het analyseren van een of meerdere tijdseries op herhalende (recurrente) patronen of eigenschappen. We hebben ons voor de bespreking hiervan voornamelijk gebaseerd op het werk van Webber en Zbilut (2005).

Autorecurrentie

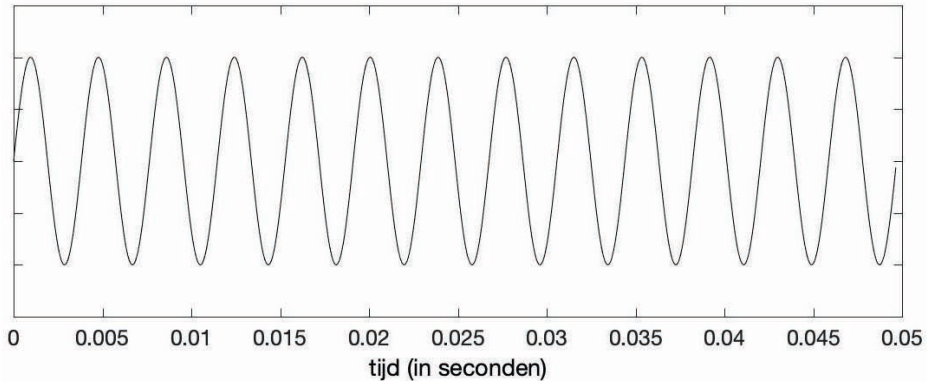
De gemeenschappelijke basis van levende en niet-levende systemen is de eigenschap van herhalende patronen. Elk complex systeem geeft signalen af en in dat ritme is meestal een patroon te herkennen van periodes die zich herhalen en periodes die dat niet doen. Een sinusgolf bijvoorbeeld heeft een perfect herhalend patroon. Het is mogelijk om een miljoen sinusgolven samen te vouwen tot een enkele sinusgolf, zonder informatie te verliezen. Dat maakt de sinusgolf ook heel voorspelbaar. Het herhalende patroon van een sinusgolf is te beschrijven als de hoeveelheid cycli per

seconde. Een cyclus van één sinusgolf die over 1 seconde wordt afgelegd heeft een frequentie van één Hz. Stel dat elke top van de sinusgolf het punt A genoemd wordt, dan is de betekenis van Hz de hoeveelheid (recurrente) punten A die gemeten worden in die ene seconde, zie Afbeelding 2c.5. De toon C4 bijvoorbeeld heeft een frequentie van 261,63 Hz. Afbeelding 2c.6 toont het golvende sinuspatroon van deze toon. Het punt A bereikt dus 261,63 keer de top in een seconde. De toon E5 bestaat uit 659,25 cycli per seconde, zie Afbeelding 2c.7. Als de frequentie stijgt gaat dus ook het aantal recurrente punten omhoog in een sinusgolf.

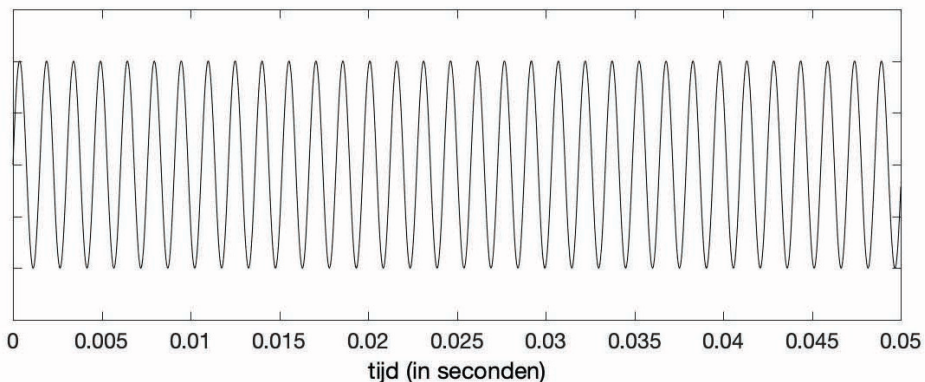
Afbeelding 2c.5 Een Sinusgolf met een Frequentie van 1 Hz.

Afbeelding 2c.6 Een Sinusgolf met een Frequentie van 261,63 Hz die de C4-Toon Representeert

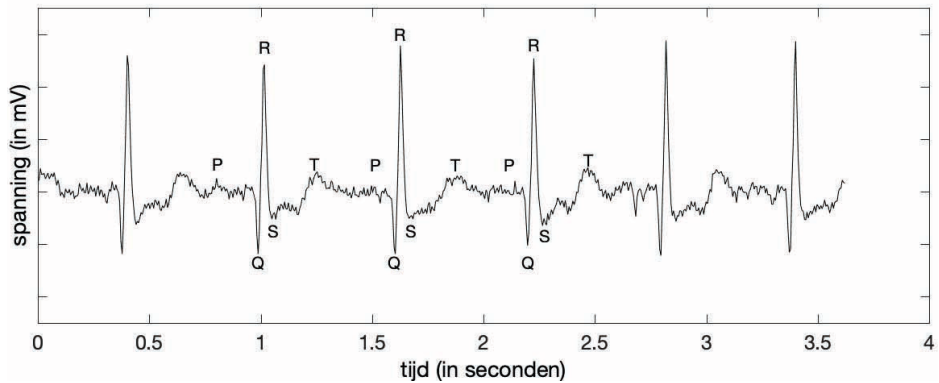
Afbeelding 2c.7 Een Sinusgolf met een Frequentie van 659,25 Hz die de E5-Toon Representeert

Tijdserie

Levende complexe systemen zoals dieren en mensen hebben signalen die veel complexer zijn dan een sinusgolf. Door het herhalende patroon van dat systeem te onderzoeken kan er inzicht verkregen worden in de onderliggende dynamiek van het systeem. Een toepassing hiervan is bijvoorbeeld het meten van de hartslag door middel van een hartfilmpje. Op een hartfilmpje zijn pieken en dalen te zien. Dit zijn de verschillende fasen van een hartslag. Ze worden aangegeven met de letters P, Q, R, S en T. De P-top betekent het samentrekken van de boezems (de lijn wordt daarna weer 'vlak', omdat het elektrische signaal even wordt vastgehouden). Het QRS-complex betekent het samentrekken van de hartkamers en de T-top staat voor het ontspannen van de hartspier. Na de T-top begint het patroon weer opnieuw voor de volgende hartslag. Zie Afbeelding 2c.8 voor een waarachtig voorbeeld van de hartslagfases. Deze fases worden aangedreven door een elektrisch signaal dat het startsein is van elke nieuwe hartslag. In deze afbeelding is te zien dat de spanning (voltage) op de y-as een functie is van de tijd op de x-as.

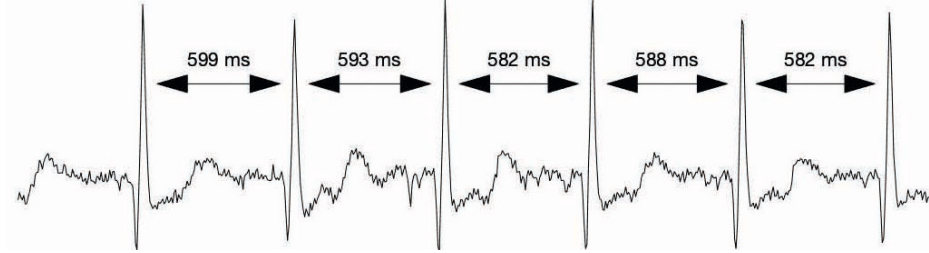
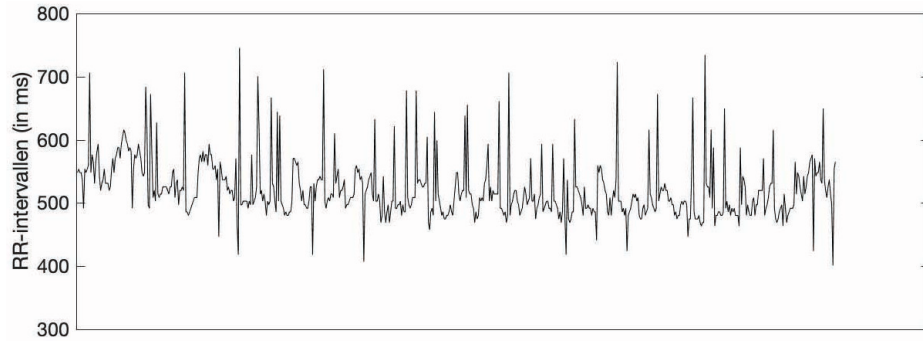
Afbeelding 2c.8 Eindimensionale Weergave van een ECG-signaal waarbij Voltage als een Functie van Tijd gepresenteerd wordt

Aan de hand van een tijdserie kunnen we onderzoeken hoeveel tijd er zit tussen recurrerende punten. Een manier om dit te doen is door een van de fases van de hartslag te bestempelen als punt R en vervolgens te meten met welke regelmaat dit punt herhaald wordt. Een gezond hart heeft een hartslagritme waarin een duidelijke herhaling zichtbaar is, maar tegelijkertijd bevat de hartslag ook afwijkende ritmes en fluctueert de hartslag tussen snellere en langzamere hartslagritmes, ook wel de hartslagvariabiliteit genoemd (Baille et al., 2009)⁵⁴.

Om de variabiliteit van het hartritme te onderzoeken wordt de hartslag gedurende een bepaald tijdinterval gemeten. Deze tijdserie van hartslagen kan vervolgens geanalyseerd worden door de tijd tussen de punten R te meten, de zogenaamde RR-intervallen. Op basis van deze informatie kan de hartslagvariabiliteit vastgesteld worden die informatie geeft over de conditie van het hart en de gezondheid van een persoon. Vervolgens kunnen er op gezette tijden tijdseries gemaakt worden van de hartslagvariabiliteit en kan men de conditie van het hart over langere tijd observeren en het proces van vooruitgang of achteruitgang volgen. Op Afbeelding 2c.9 is een voorbeeld te zien van de tijd tussen enkele hartslagen waarmee de hartslagvariabiliteit kan worden vastgesteld. Deze variabiliteit kan vervolgens worden omgezet in een tijdserie van RR-intervallen. Zie Afbeelding 2c.10 voor een dergelijke tijdserie.

54 Een verklaring voor dit verschijnsel is dat een gezond hart op elk moment in staat moet zijn om te versnellen of te vertragen al naar gelang de situatie daarom vraagt. Een hartritme met een lage variabiliteit zit als het ware 'gevangen' in zijn eigen ritme en kan daar veel moeilijker uit loskomen wanneer dat nodig is dan een ritme dat van zichzelf al wat meer fluctueert.

Afbeelding 2c.9 Ritme van Hartslagen, ook wel RR-Intervallen genoemd**Afbeelding 2c.10** Voorbeeld van een Tijdserie van RR-Intervallen

Matrix

We kunnen een eendimensionale tijdserie zoals in Afbeelding 2c.10 ook transformeren naar een tweedimensionale afbeelding, zie Afbeelding 2c.11. Op T_1 was het tijdsinterval tussen twee hartslagen 0,7 s, op T_2 was dit 0,8 s, etc.

Afbeelding 2c.11 Fictieve Tijdserie van RR-Intervallen Gemeten op 11 Meetmomenten (T)

T_1	T_2	T_3	T_4	T_5	T_6	T_7	T_8	T_9	T_{10}	T_{11}
0,7	0,8	0,5	0,7	0,8	0,8	1,0	0,8	0,5	0,9	0,8

Om vervolgens na te gaan hoe vaak het interval 0,8 s zich herhaalt, wordt een tweedimensionale matrix gemaakt zoals in Afbeelding 2c.12. De tijdserie wordt dan tegen zichzelf afgezet en er wordt bepaald hoe vaak het punt 0,8 tijdens alle 11 meetmomenten herhaald wordt, dus recurreert. De tijdserie is hiermee niet langer een lijn, maar een periode waarin zowel vooruit, achteruit als diagonaal gekeken kan worden naar de recurrentie van een bepaald punt. Zo is af te lezen dat het punt 0,8 op T_2 herhaald wordt op de meetmomenten T_5 , T_6 , T_8 , en T_{11} , weergegeven met een X in de betreffende cel. Alle andere punten van de tijdserie worden buiten beschouwing gelaten.

Afbeelding 2c.12 Recurrence Plot (RP) van de Waarde 0,8 gemeten op 11 Meetmomenten

T_{11}	0,8		X			X	X		X			X	
T_{10}	0,9										X		
T_9	0,5									X			
T_8	0,8		X			X	X		X			X	
T_7	1,0							X					
T_6	0,8		X			X	X		X			X	
T_5	0,8		X			X	X		X			X	
T_4	0,7				X								
T_3	0,5			X									
T_2	0,8		X			X	X		X			X	
T_1	0,7	X											
			0,7	0,8	0,5	0,7	0,8	0,8	1,0	0,8	0,5	0,9	0,8
			T_1	T_2	T_3	T_4	T_5	T_6	T_7	T_8	T_9	T_{10}	T_{11}

Een dergelijke matrix wordt een Recurrence Plot (RP) genoemd en daaruit zijn verschillende meeteenheden af te leiden, waarover later meer. De rode diagonale lijn wordt de Line of Identity genoemd (LOI). De punten 0,8 recurreren uiteraard met zichzelf en dat is te zien op de LOI. Verder is een matrix van een tijdserie met zichzelf altijd symmetrisch rondom de LOI; de bovenste helft is het spiegelbeeld van de onderste helft. Kwantitatieve berekeningen die uitgevoerd worden op deze matrix gaan uit van de gegevens van slechts één helft van de matrix, de driehoek boven of onder de rode lijn, waarbij ook de punten op de LOI uitgesloten zijn; deze bevatten immers geen nieuwe informatie. Het herhalingspercentage of de Recurrence Rate (RR) is daarmee 10 van de 55 hokjes, dus $10/55 = 18,2\%$.

In sommige gevallen is het nuttig om een range van punten die rond een bepaalde waarde varieert te erkennen als recurrente punten. Met andere woorden, alle punten binnen een radius van bijvoorbeeld 0,1 rondom de waarde 0,8 worden dan ook als recurrerend beschouwd. In het voorbeeld van Afbeelding 2c.12 zijn dat de punten 0,7 en 0,9. De weergave hiervan staat in Afbeelding 2c.13; de recurrentiematrix (recurrence plot) is nu veel meer gevuld en de RR is $28/55 = 50,9\%$. Bij een maximale radius, in dit geval van 0,5 zullen alle punten recurreren en is de RR $55/55 = 100\%$. Uiteraard verschaft een dergelijke keuze geen relevante informatie. De keuze van de grootte van de radius wordt bepaald door de wens van de onderzoeker naar de hoeveelheid informatie waarin men geïnteresseerd is.

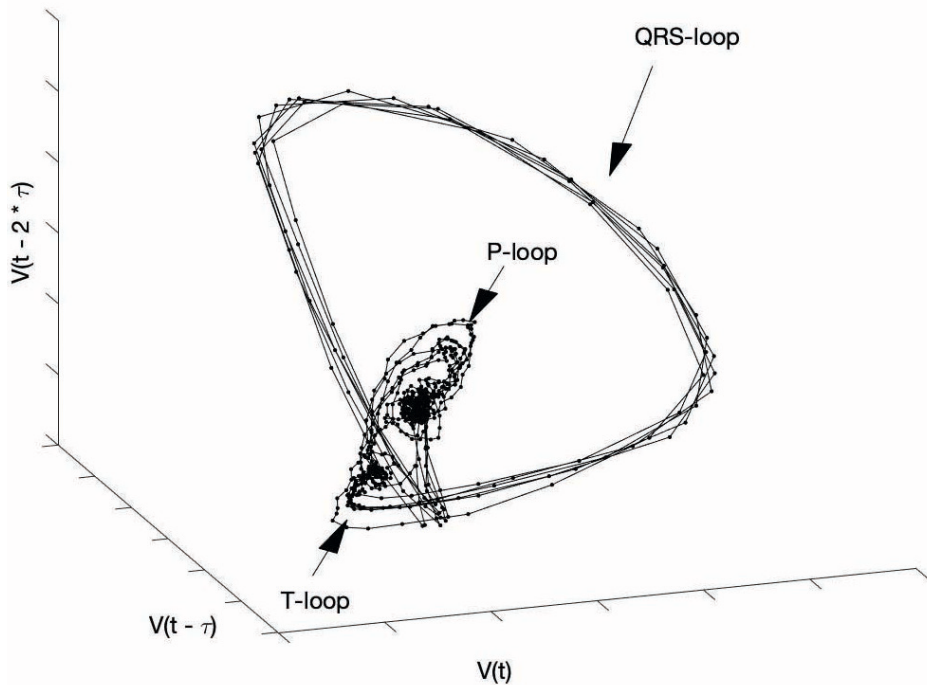
Afbeelding 2c.13 Recurrence Plot (RP) van de Waarde 0,7 – 0,9 gemeten op 11 Meetmomenten

T_{11}	0,8	X	X		X	X	X		X		X	X
T_{10}	0,9	X	X		X	X	X		X		X	X
T_9	0,5											
T_8	0,8	X	X		X	X	X		X		X	X
T_7	1,0											
T_6	0,8	X	X		X	X	X		X		X	X
T_5	0,8	X	X		X	X	X		X		X	X
T_4	0,7	X	X		X	X	X		X		X	X
T_3	0,5											
T_2	0,8	X	X		X	X	X		X		X	X
T_1	0,7	X	X		X	X	X		X		X	X
		0,7	0,8	0,5	0,7	0,8	0,8	1,0	0,8	0,5	0,9	0,8
		T_1	T_2	T_3	T_4	T_5	T_6	T_7	T_8	T_9	T_{10}	T_{11}

Faseruimte

Een andere stap die uitgevoerd kan worden met een tijdserie is door deze driedimensionaal weer te geven, zoals in Afbeelding 2c.14. Het voordeel van een dergelijke ruimtelijke weergave is dat goed te zien is dat de verschillende punten van het ECG-signaal P, T, QRS, een eigen traject afleggen. De grootste QRS-loop vertegenwoordigt bijvoorbeeld het traject waarop het voltage zijn maximale piek bereikt, zie hiervoor nogmaals Afbeelding 2c.8. De punten T en de punten P hebben ook een eigen baan die allebei kleiner zijn dan de QRS-loop. Hoewel ieder punt zijn eigen baan houdt is zichtbaar dat elk nieuw traject enigszins verschilt van het vorige. De ruimte waarbinnen de verschillende punten van het ECG-signaal hun weg volgen wordt 'faseruimte' (phase space) genoemd.

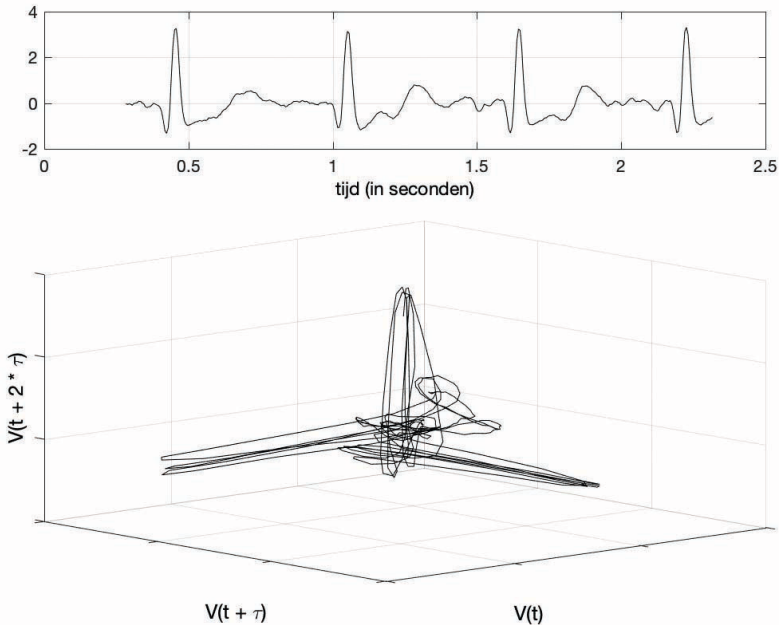
Afbeelding 2c.14 Driedimensionale Weergave van een ECG van een Gezond Persoon, waarbij $\tau = 11$ ms

2C

Om deze driedimensionale afbeelding te kunnen maken ligt het voor de hand te veronderstellen dat we dan kennis moeten hebben van alle drie de voltages in de genoemde richtingen. Dit blijkt echter niet nodig te zijn. Rond 1980 bewees Takens (1981) dat een hogere dimensie gecreëerd kan worden, niet door het combineren van verschillende gekoppelde variabelen, maar door slechts één enkele gemeten variabele te gebruiken. We noemen deze variabele ECG I (elektrocardiogram I). Uit de tijdserie van deze ene variabele worden twee nieuwe tijdseries gecreëerd door dezelfde waarden van ECG I te nemen, maar een aantal milliseconden later als startpunt te nemen. We zeggen dan dat we een vertraging op de tijd toepassen. Deze vertraging (delay) noemen we τ (spreek uit: *tau*). Dit betekent dat voor tijdserie ECG I een waarde $= x_{(t)}$ geldt; voor tijdserie ECG II is deze $x_{(t+\tau)}$ en voor tijdserie ECG III wordt deze $x_{(t+2\tau)}$. Als de oorspronkelijke tijdserie ECG I nu afgezet tegen twee keer zichzelf met vertraging (τ en 2τ) in een driedimensionaal assenstelsel dan wordt het elektrische signaal in een driedimensionale ruimte weergegeven zoals te zien is in Afbeelding 2c.15. In feite wordt de ene gemeten variabele (ECG I) een surrogaat voor de twee niet-gemeten variabelen ECG II en III (Webber & Zbilut, 2005). Deze ontdekking wordt Takens Theorem genoemd en hiervan wordt veelvuldig gebruik gemaakt binnen Recurrence Quantification Analysis. De waarde van τ (de vertraging die wordt toegepast) is in Afbeelding 2c.14 en 2c.15 respectievelijk 11 ms en 85 ms.

Afbeelding 2c.15 Driedimensionale Weergave van een ECG van een Gezond Persoon, gecreëerd door Twee Keer een 'Time-Delay' toe te passen op de Oorspronkelijke Variabele, waarbij $\tau = 85$ ms

Continue en categorische variabelen

In de voorbeelden hierboven zijn de variabelen continu gemeten. Dat wil zeggen dat er telkens een waarde, een getal, wordt toegekend op het moment dat de meting plaatsvindt. Tijdens het meten van bijvoorbeeld de hartslag vindt er elke seconde een meting plaats (resolutie van 60 Hz; een resolutie van 16000 Hz is overigens ook mogelijk). Elke seconde wordt de spanning (in microvolt) van het hart gemeten. Andere voorbeelden van variabelen die continu gemeten kunnen worden zijn lichaamslengte, gewicht en leeftijd.

In ons onderzoek zijn sommige variabelen niet continu, maar discreet of categorisch, ook wel aangeduid met nominale en ordinale variabelen. Zo is de variabele geslacht/gender een discrete of categorische variabele ofwel van nominaal niveau: man of vrouw (in de meeste gevallen). Uiteraard kan aan elk van deze twee waarden een getal worden toegekend: man = 0 en vrouw = 1, wat veelal nodig is om met statistische programma's te kunnen rekenen. De cijfers hebben echter niet de betekenis zoals bij variabelen waarvan de waarden in m/s (snelheid) of microvolts (spanning) kunnen worden weergegeven. Ook een ordinale variabele is categorisch of discreet. De variabele 'opleidingsniveau' heeft in onze Westerse maatschappij een ordening van laag naar hoog in bijvoorbeeld zes stappen: basisschool, vmbo, mbo, havo/vwo, hbo, universiteit.

Ook nu kunnen er getallen worden toegekend om de ordening te representeren; te beginnen met basisschool = 1 tot en met universiteit = 6. De cijfers in deze rangordening geven alleen aan dat 6 hoger wordt ingeschaald dan 3, maar we kunnen niet zeggen dat een universitaire opleiding drie keer zo hoog is als een mbo-opleiding. Dit is wel mogelijk bij continue data. Een spanning van 50 microvolt is twee keer zo hoog als een spanning van 25 microvolt of iemand die 120 kg weegt is twee keer zo zwaar als iemand die 60 kg weegt.

Afgezien van de MEA-data die continu gemeten zijn, zijn in ons onderzoek de variabelen van categorisch niveau. Zo heeft de variabele kijkrichting in onze casussen over het algemeen drie waarden: kijken naar de ander, kijken naar een voorwerp of kijken naar al het andere. De variabele vocaliseren kent twee waarden: spreken en zwijgen. De categorieën van de variabele *spreekbeurten* (Linell et al., 1988) zijn ook categorisch waarvan enkele een rangordening kennen zoals sterke en zwakke initiatieven genoemd; desalniettemin kan het verschil niet in een getal worden uitgedrukt. Hiermee is deze variabele dus ook discreet of categorisch. Ook op categorische data kan (C)RQA worden toegepast zoals zal blijken in de volgende paragraaf.

Crossrecurrentie

In het voorgaande werd telkens een tijdserie met zichzelf vergeleken in een twee- of driedimensionale ruimte; deze vorm van recurrentie wordt autorecurrentie genoemd. Dezelfde principes en mogelijkheden die gelden voor autorecurrentie zijn ook toepasbaar op de tijdseries van twee verschillende systemen. Er is dan sprake van kruis- of crossrecurrentie.

Er zijn twee principiële verschillen tussen autorecurrentie (ARQA) en crossrecurrentie (CRQA). Ten eerste wordt bij CRQA de recurrentie berekend tussen twee verschillende signalen. Uitgangspunt is wel dat beide signalen afkomstig zijn van een gekoppeld systeem zoals bijvoorbeeld een moeder-kind dyade. Een voorbeeld van een studie waarbij een gekoppeld systeem werd onderzocht is de in hoofdstuk 1d besproken studie over het synchroniseren van de hartritmes van moeders en jonge baby's (Feldman, 2011). Ten tweede is de symmetrie van de bovenste en onderste helft van recurrence plot verdwenen. Berekeningen moeten nu gemaakt worden over de totale matrix en niet alleen van een van de driehoeken. De Line of Identity (LOI) heet hier de Line of Synchronization (LOS), omdat deze lijn nu aangeeft wanneer twee recurrente punten op exact hetzelfde moment in de tijd voorkomen. Hieruit vloeit voort dat ook deze punten moeten worden meegenomen in de berekening.

We maken met een simpel voorbeeld duidelijk hoe CRQA toegepast kan worden in het onderzoeken van synchronisatieprocessen in een dyade. Het is een vereenvoudigd voorbeeld van de wijze waarop onze data in een deel van onze casussen zijn geanalyseerd. Stel, we willen van de ouder en het kind weten of en hoe vaak ze over

de tijd naar elkaar kijken. Met behulp van videomateriaal wordt de hoofdrichting van beiden⁵⁵ gecodeerd gedurende een bepaald tijdsinterval. Een voorbeeld hiervan is te zien in Afbeelding 2c.16, waar fictieve tijdseries van ouder en kind zijn weergegeven voor de variabele hoofdrichting. De gebruikte codes zijn A = hoofdrichting 'Ander', O = hoofdrichting 'Omgeving'. Deze afbeelding laat zien dat op de tijdstippen 4, 9, 10 en 17 ouder en kind tegelijkertijd naar elkaar kijken.

Vervolgens kan deze informatie ook in een recurrence plot (RP) weergegeven, waarbij de momenten waarop ze naar elkaar kijken 'A' als recurrerend worden beschouwd. Daarnaast kunnen ook de momenten waarop ze beiden naar de omgeving 'O' kijken als recurrerend beschouwd worden, zie Afbeelding 2c.17. In de RP staan op de lijn van synchronisatie (LOS de rode lijn) de vier punten genoteerd ofwel momenten waarop ouder en kind op exact hetzelfde moment naar elkaar 'A' kijken en de zeven punten waarop zij tegelijkertijd naar de omgeving 'O' kijken.

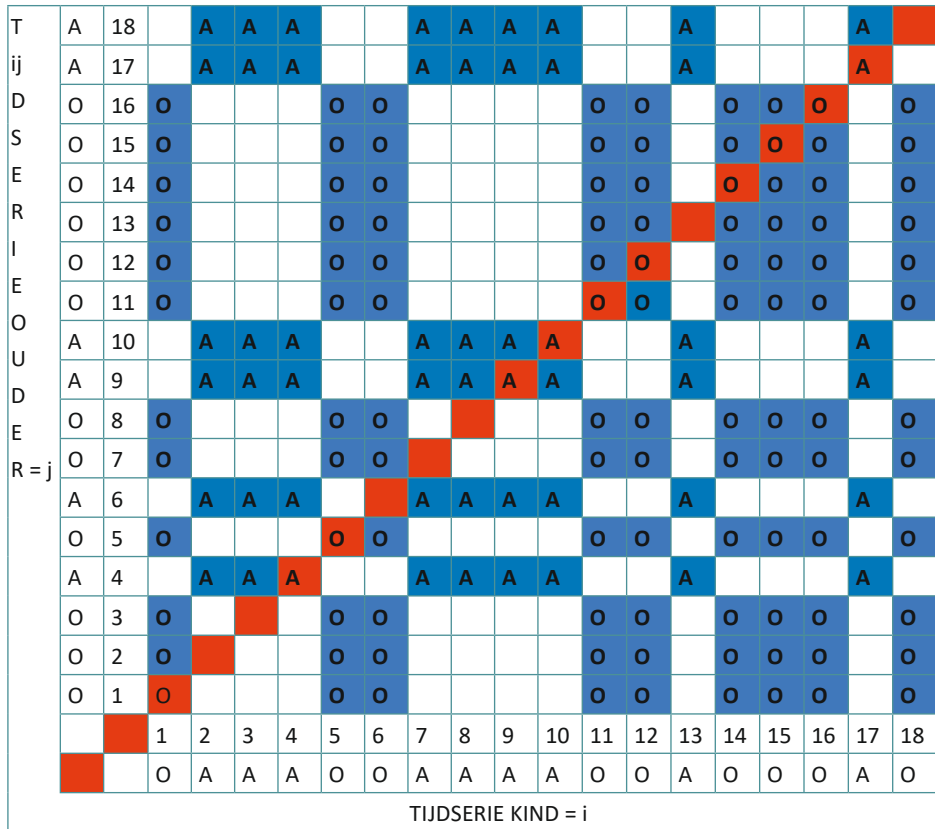
Afbeelding 2c.16 Tijdserie Hoofdrichting Ouder en Kind

Tijdseries ouder en kind																		
Tijdstip	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Hoofdrichting Ouder	O	O	O	A	O	A	O	O	A	A	O	O	O	O	O	O	A	A
Hoofdrichting Kind	O	A	A	A	O	O	A	A	A	A	O	O	A	O	O	O	A	O
Synchronie 'kijken ander'				X					X	X							X	

Noot. A=Ander, O=Omgeving. De X is geplaatst in de cellen waar tegelijkertijd naar elkaar gekeken wordt.

55 De meest ideale manier om dit te doen is via een Eye-tracking device. Maar aangezien onze data vooral bestaan uit video-opnames in naturalistische situaties, hebben wij handmatig hoofdrichting gecodeerd als zijnde een indicatie voor 'kijken'. De output wordt hierdoor een tijdserie van categorische data in plaats van continue data, zoals bij eye-tracking het geval zou zijn. De wijze van analyseren blijft echter gelijk.

Afbeelding 2c.17 Recurrence Plot Hoofdrichting Ouder en Kind

Noot. A = Ander, O = Omgeving. Op de x-as staat de tijdserie van het kind (i), op de y-as de tijdserie van de ouder (j). Op de rode lijn (LOS) zijn de overeenkomstige kijkrichtingen afgebeeld.

De RP geeft echter ook andere belangrijke informatie namelijk de momenten waarop de ouder (of kind) het initiatief neemt om naar de ander/omgeving te kijken en op welke momenten dit initiatief gevolgd wordt. Dit zijn de blauwe vakken in de RP. Een RP bevat dus veel meer informatie dan een tijdserie, omdat er binnen een bepaald tijdsbestek gekeken kan worden hoe beide partners op elkaar reageren. Uit de RP van Afbeelding 2c.17 kan namelijk worden afgeleid dat de ouder op T_4 het 'kijken naar de Ander', van het kind herhaalt. Het kind kijkt immers al eerder in de tijd, namelijk op T_2 , naar de ouder. Tegelijkertijd is het zo dat het kind op T_{13} het 'kijken naar de Ander' van de moeder herhaalt, wat deze eerder vertoonde op de tijdstippen T_4 , T_6 , T_9 , en T_{10} .

Uit alle punten waarop eenzelfde gedraging als recurrente punten gezien worden, kunnen zeer interessante maten worden afgeleid middels een CRQA. Deze RP-maten of recurrentie variabelen helpen ons om de dynamiek, de ontwikkeling over de tijd, van

2C

een systeem goed in kaart te brengen. In Tabel 2c.1 worden alle maten uitgelegd die gebruikt worden in de analyses van de casussen.

Tabel 2c.1 Overzicht van de gebruikte Recurrentievariabelen voor Categorische Data⁵⁶

Variabele	Maat	Berekening	Betekenis
RR	Recurrence rate	Percentage zich herhalende punten.	De mate waarin het gedrag van de dyade ⁵⁷ over tijd hetzelfde is. 100% betekent dat altijd alles hetzelfde is en 0% betekent dat er nooit een moment is waarop iets hetzelfde is dan wel zich herhaalt.
DET	Determinisme	Percentage herhalende punten die op een diagonale lijn liggen. Het gaat bij crossrecurrence om de totale plot. Bij de analyse van twee tijdseries van 1 persoon (autorecurrence) wordt alleen de bovenste helft meegeteld, zonder de LOS.	De volharding waarmee de dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. Hoeveel van de totale tijd gedraagt de dyade zich volgens dat patroon. DET is (autorecurrence) wordt alleen een indicatie van de mate van de synchroniciteit van het systeem.
MEAN_{line}	Gemiddelde lijnlengte	Gemiddelde lengte van alle diagonale lijnen.	De gemiddelde duur (in seconden) waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt.
MAX_{line}	Maximale lijnlengte	De langste diagonale lijn.	De langste duur (in seconden) waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt.
LAM	Laminarity	Percentage herhalende punten die op een horizontale of verticale lijn liggen.	De mate (in percentages) waarin het ene lid van de dyade de andere volgt in het patroon.
TT	Trapping time	Gemiddelde lengte van alle horizontale of van alle verticale lijnen.	De gemiddelde duur (in seconden) waarin het ene lid van de dyade de andere volgt.

⁵⁶ In het geval van continue data zoals bij MEA gaat het niet zozeer over de recurrente punten van de tijdseries, maar over de overeenkomsten van de geconstrueerde attractoren van de beide tijdseries (Marwan et al., 2007).

⁵⁷ We gebruiken hier de term dyade omdat alle maten in ons onderzoek betrekking hebben op de interactie tussen een hulpgever en een hulpvrager. De betekenis van de recurrentievariabelen gelden in zijn algemeenheid voor alle dynamische systemen.

Tabel 2c.2 Waarden van de Recurrentievariabelen op basis van Afbeelding 2c.17*

	Kijken naar de Ander	Kijken naar de Omgeving	Kijken naar A en O
RR	54/324 = 16,7%	108/324 = 33,3%	162/324 = 50,0%
DET	10/54 = 18,5%	27/108 = 25,0%	37/162 = 22,8%
MEAN_{line}	10 van 2 = 2	22 van 2 en 5 van 3 = 2,2	5 van 3 en 32 van 2 = 2,1
MAX_{line}	2	3	3
LAM**			
<i>Ouder volgt kind</i>	26/33 = 78,8%	37/39 = 94,9%	63/72 = 87,5%
<i>Kind volgt ouder</i>	8/17 = 47,1%	47/62 = 75,8%	55/79 = 69,9%
TT**			
<i>Ouder volgt kind⁵⁸</i>	2	3,70	2,74
<i>Kind volgt ouder</i>	4	2,47	2,52

Noot. * het totaal aantal mogelijke recurrente punten = 324 (18 * 18 tijdstippen). Het aantal recurrente punten voor 'kijken naar de Ander' = 54; voor 'kijken naar de Omgeving' = 108; het totaal aantal recurrente punten is dus 162. ** Ouder volgt Kind betreft de verticale lijnen en Kind volgt Ouder betreft de horizontale lijnen.

De CRQA-maten uit Tabel 2c.2 geven een beschrijving van het fictieve gedrag van een interactie tussen moeder en kind gebaseerd op de RP van Afbeelding 2c.17. Zo blijkt uit de Recurrence Rate (RR) dat de dyade meer tegelijk kijkt naar de omgeving dan naar elkaar. Ook is de volharding van synchronisatie in het patroon van 'kijken naar Omgeving' hoger dan in het patroon van 'kijken naar de Ander'. Dit is af te lezen uit de cijfers van DET. Dit betekent dat de synchronie en de voorspelbaarheid van de dyade groter is wanneer beide partners naar de omgeving kijken dan wanneer zij naar elkaar kijken. Wat volhouden van eenzelfde patroon betreft tussen kijken naar de Ander en kijken naar de Omgeving is er nauwelijks verschil: MEAN_{line} en MAX_{line} zijn vrijwel gelijk. Daarentegen laten de volgmaten van LAM zien dat de ouder het kind veel vaker volgt in het kijken naar de Ander en de Omgeving dan dat het kind de ouder volgt. Deze verschillen zijn substantieel. De TT laat zien dat het volgen door het kind langer duurt bij het kijken naar de Ander dan het volgen door de ouder, terwijl het volgen door de ouder bij het kijken naar de Omgeving langer duurt dan door het kind.

Samengevat kan gesteld worden dat ouder en kind sterker gesynchroniseerd zijn tijdens het kijken naar de omgeving en dat dit gedrag langer wordt volgehouden dan tijdens het kijken naar elkaar. Bovendien is de ouder veel meer geneigd het kind in beide

58 Toelichting berekening TT: De gemiddelde lijnlengthe waarbij de Ouder het Kind volgt in 'kijken naar de ander' is 2. Dit is het gemiddelde van de punten A op de verticale lijnen boven de LOS. De LOS wordt niet meegeteld omdat het over volgedrag gaat en niet over gelijktijdigheid. De gemiddelde lijnlengthe waarbij de Ouder het Kind volgt in 'kijken naar de omgeving' is 3,70. Voor A en O samengevoegd betekent dit: alle lijnlengthes A en O gedeeld door het aantal verticale lijnen boven de LOS: (26 + 37)/23 = 2,74. Voor het berekenen van Kind volgt Ouder geldt dezelfde redenatie, alleen betreft het dan de horizontale lijnen onder de LOS, waarbij de LOS niet wordt meegeteld.

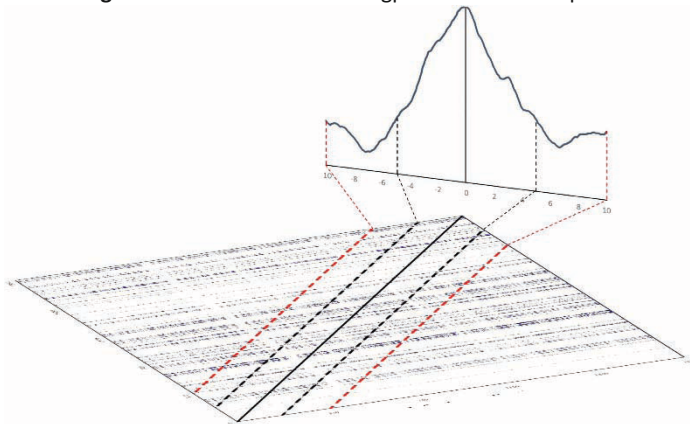
gedragingen te volgen dan andersom. De duur van het volgen is daarentegen sterker bij het kind wanneer ze naar elkaar kijken, terwijl het volgen van de ouder tijdens het kijken naar de omgeving langer duurt. Of dit een beschrijving van een wenselijke situatie is kan uiteraard alleen in een concrete context worden vastgesteld.

Een voorbeeld van een studie waarin volgen en leiden onderzocht is, is de studie van Cohn en Tronick (1987), waar initiatieven tot contact tussen moeder en baby's van 3, 6 en 9 maanden werden onderzocht. Het initiatief tot het contact met de 3 maanden oude baby's lag in deze studie vooral bij de moeder en vanaf 6 en 9 maanden namen ook baby's steeds meer initiatief in het zoeken van contact met de moeder.

Volgen en leiden

Zojuist hebben we gezien dat op basis van een RP vastgesteld kan worden of een van de twee leden in de dyade meer leidt dan wel volgt. In dit voorbeeld werden alle punten van de RP gebruikt. Meestal gebeurt dit niet, omdat het weinig zin heeft in een tijdspanne van tien minuten of een uur te kijken naar herhalend aankijkgedrag. Uit de studie van Louwerse et al. (2012) blijkt namelijk dat het volgen van aankijken meestal rond de 2 seconden ligt, terwijl het volgen van 'aan de kin krabben' na wel eens 25 seconden kan plaatsvinden. Om vast te stellen hoelang het duurt alvorens de een de ander volgt wordt een zogenoemde lagprofile gemaakt. We creëren dan een figuur binnen een bepaalde tijdslimiet rond de LOS waar het gedrag van de dyade gelijktijdig optreedt. Uit deze figuur kan eenvoudig worden afgelezen wie van de twee partners over het algemeen de leiding heeft en wie volgt. In Afbeelding 2c.18 wordt getoond hoe vanuit een RP een lagprofile wordt berekend.

Afbeelding 2c.18 Voorbeeld van een Lagprofile berekend op basis van een Cross Recurrence Plot.

Noot. De zwarte lijn in het midden representeert de LOS. De gestippelde zwarte en rode lijnen tonen de tijdsspanne van respectievelijk +/- 5 en +/- 10 seconden rondom de LOS. De grafiek aan de achterkant illustreert de somming van de recurrente punten, de lagprofile. Met dank aan en toestemming van overgenomen uit Wallot en Leonardi (2018).

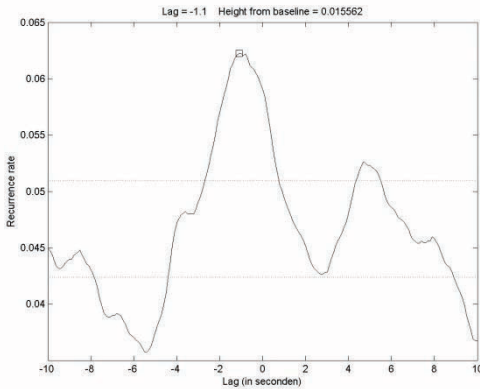
In Afbeelding 2c.19 wordt een grafische weergave getoond van een lagprofiel afkomstig uit de casus van hoofdstuk 3a. In deze afbeelding staat de uitkomst afgebeeld van de berekening voor volgen en leiden in 'kijken naar de ander' tussen een hulpgever en een hulpvrager. De totale tijdspanne waarbinnen gekeken wordt is + of – 10 seconden rondom de LOS. De 0 in deze grafiek is dus in feite de proportie recurrente punten op de LOS. Wanneer de piek van deze grafiek aan de linkerkant van de 0-lijn ligt dan betekent dit dat de hulpgever leidt. Er liggen dan meer recurrente punten boven de LOS; het gedrag van de hulpgever wordt gemiddeld vaker op een later tijdstip herhaald door de hulpvrager. Wanneer de piek aan de rechterkant van de 0-lijn ligt, dan leidt de hulpvrager. Er liggen dan meer recurrente punten onder de LOS, wat laat zien dat het gedrag van de hulpvrager gemiddeld vaker op een later tijdstip herhaald wordt door de hulpgever. Ligt de piek exact op de 0-lijn, dan vertonen beide personen gemiddeld vaker gelijktijdig hetzelfde gedrag. Zo'n grafische weergave is dus zeer behulpzaam in het weergeven van een proces hoe een dyade zich al dan niet ontwikkelt naar een wederkerige en gelijkwaardige interactie.

Daarnaast is de tijd *tussen* twee opeenvolgende gedragingen van belang (time-lag). Hoelang duurt het voordat de ene persoon de ander volgt in bijvoorbeeld aankijken. Wat is daarin gemiddeld genomen 'normaal' voor bepaalde leeftijdsgroepen? Bij baby's tussen 3 en 4 maanden volgen de moeders, in een niet-klinische groep, tussen 1,5 en 2 seconden het gedrag van hun baby. Dit betekent dus dat de baby leidt en de ouder volgt. Wanneer baby's 9 maanden of ouder zijn verschuift de leid-volgstructuur steeds meer naar gelijkwaardigheid en neemt de time-lag af (Feldman et al., 1996). Uit de studie van Warlaumont et al. (2010) blijkt dat ouders over het algemeen binnen 1 seconde reageren op de vocalisaties van hun kinderen die in deze studie tussen de 16 – 48 maanden oud waren. Dit wordt gezien als wenselijk om gezamenlijkheid waar te nemen.

In het voorbeeld van Afbeelding 2c.19 is te zien dat de piek ligt bij -1.1. Dit betekent dat de hulpgever het initiatief tot aankijken neemt en dat de hulpvrager er gemiddeld genomen 1.1 seconde over doet om terug te kijken. Om er zeker van te zijn dat de gevonden piek in het lagprofiel niet het gevolg is van toeval wordt het 99% betrouwbaarheidsinterval bepaald⁵⁹. In Afbeelding 2c.19 is dit interval te herkennen aan de twee horizontale lijnen die tussen 0.043 en 0.051 liggen. De piek ligt daarbuiten, waardoor aangenomen mag worden dat het leiden door de hulpgever geen toevallig resultaat is, maar zeer waarschijnlijk een reële weerspiegeling is van wat er zich tussen de hulpvrager en hulpgever afspeelt.

59 Een betrouwbaarheidsinterval geeft de mate van zekerheid waarmee een uitspraak gedaan kan worden over de gevonden waarden. Waarden binnen het interval worden gezien als toevallig; waarden daarbuiten wijzen op het bestaan van een reëel patroon.

Afbeelding 2c.19 Voorbeeld van een Lagprofiel met ‘Kijken naar de Ander’ als Variabele

Noot. De piek van de time-lag ligt bij -1.1 hetgeen betekent dat de hulpgever in de dyade leidt en dat de hulpvrager gemiddeld met 1.1 seconde vertraging terugkijkt. Alles boven of onder de horizontale lijnen is met een p -waarde van 0,01 significant.

Surrogaatanalyse

We hebben steeds gesproken over tijdseries van twee verschillende personen die met elkaar vergeleken worden. Het doel hiervan is om te onderzoeken of gedragingen van de een betekenisvol samenhangen met de gedragingen van de ander. Om te onderzoeken of de uitkomsten niet gebaseerd zijn op louter toeval wordt gebruik gemaakt ‘shuffled data’. Dit betekent dat de volgorde van een van beide tijdseries door elkaar gehusseld wordt. Hierdoor blijven de waarden wel behouden, maar verdwijnt de temporele koppeling die ontstaan is tussen beide tijdseries. Een surrogaatanalyse kan gebaseerd zijn op de tijdserie van een of beide personen die meermaals geshuffled wordt. Hierbij wordt dan statistisch getoetst of het waarschijnlijk is dat een synchroon patroon ontstaat op basis van toeval. Dit betekent dat de RR van de recurrence plot gelijk blijft, maar dat de temporele patronen, zoals het DET, Meanline en Maxline, Laminarity en Trapping Time verminderen na het husselen en lager zijn vergeleken met de originele volgorde van de tijdseries. Voor wie geïnteresseerd is in verschillende technieken van surrogaatanalyse verwijzen we naar de studie van Moulder et al. (2018).

Faseruimten bij CRQA

In de bespreking van de hartfilmpjes hebben we laten zien dat het mogelijk is om van één tijdserie een driedimensionale weergave te maken door twee surrogaattijdseries te maken van de oorspronkelijke tijdserie. Dit wordt gedaan door een vertraging toe te passen op de tijd. Het voordeel hiervan is dat het niet nodig is om kennis te hebben van de exacte x -, y - en z -waarde van een (on)bepaalde (ongemeten) variabele.

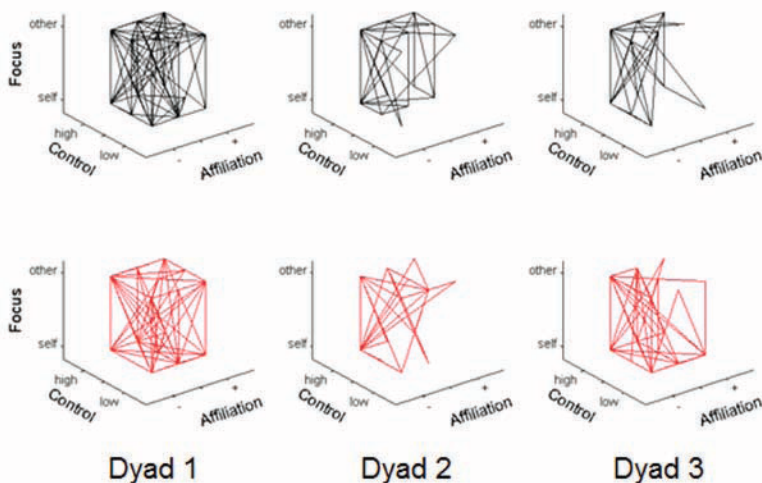
Het is natuurlijk ook mogelijk om een faseruimte te maken wanneer we wel kennis hebben van drie verschillende variabelen. Dit kan betekenen dat er drie variabelen

zijn binnen dezelfde dyade of dat het meer personen betreft dan twee, dus als $n > 2$. In de studie van Wallot en Leonardi (2018) wordt dit onder de noemer Multidimensional Recurrence Quantification Analysis uitgelegd.

Een prachtig voorbeeld van een onderzoek waarin deze techniek is toegepast vinden we in de studie van Willems et al. (2018). Hierin zijn de interactiepatronen van één hulpvrager met drie verschillende hulpgevers onderzocht, zie Afbeelding 2c.20. Van elke dyade zijn op basis van recurrence plots faseruimtes gecreëerd voor zowel de hulpgever als de hulpvrager. De drie variabelen van deze faseruimte zijn categorische variabelen. Dat betekent dat er slechts twee codes zijn voor elke variabele. De variabelen in deze studie zijn 'gericht op de ander of gericht op zichzelf', hoog of laag op de variabele 'controle' en hoog of laag op de variabele 'affiliation' (aansluiting of verbinding). Voor elk moment in de faseruimte kan dus worden waargenomen of de hulpgever/hulpvrager op zichzelf of de ander gericht is en of deze hoog of laag scoort op controle en aansluiting.

Hoewel het hier om steeds dezelfde hulpvrager gaat, is duidelijk te zien dat het patroon waarop de hulpvrager en hulpgever interacteren verschilt van dyade tot dyade. De hulpvrager en hulpgever bewegen in dyade 1 vrij door de hele ruimte, terwijl in dyade 2 de interactie zich vooral afspeelt in het gebied van de controle. Dyade 3 neemt een tussenpositie in. We zullen niet verder op deze studie ingaan; dit voorbeeld is vooral bedoeld als illustratie.

Afbeelding 2c.20 Studie van Willems et al. (2018). Faseruimtes van Interactiepatronen van één Hulpvrager met drie Verschillende Hulpgevers

Noot. Faseruimtes in het zwart zijn van de hulpgevers, de rode zijn van de hulpvrager.

Initiative-Response Analysis

We besluiten dit hoofdstuk met een bespreking van de Initiative Response analyse (IR) van Linell et al. (1988). Een IR-analyse heeft als doel de interactionele dominantie van twee gesprekspartners in beeld te brengen. Gespreksdominantie wordt door de auteurs beschouwd als degene die de grootste invloed en controle heeft op het ‘gebied’ dat zich tussen de gesprekspartners afspeelt, het podium zagezgd. De auteurs maken onderscheid in drie verschillende vormen van gespreksdominantie: kwantitatieve dominantie, onderwerpdominantie en interactionele dominantie. Bij kwantitatieve dominantie gaat het eenvoudigweg om wie de meeste woorden spreekt of wie de meeste tijd aan het woord is. Bij onderwerpdominantie wordt dominantie bepaald door de persoon die de meeste gespreksonderwerpen aandraagt of de inhoud van het gesprek bepaalt. Interactionele dominantie heeft te maken met communicatieve acties, namelijk de initiatieven die door beide gesprekspartners genomen worden en de responsen daarop. Dominantie wordt bepaald door de persoon die de meeste invloed uitoefent op en controle heeft over de acties van de ander en het minst gedirigeerd of gecontroleerd wordt door de ander. De IR-analyse richt zich op het in kaart brengen van deze interactionele dominantie.

De auteurs benadrukken dat dominantie onderscheiden dient te worden van macht. Macht wordt gedefinieerd als het vermogen om invloed uit te oefenen op de acties, beslissingen en gedachten van de ander. Macht hoeft zich niet altijd te uiten in dominant gedrag. Zo kan een hulpvrager macht hebben over een hulpgever door zeer minimaal en onvolledige antwoorden te geven en zich terughoudend op te stellen waardoor de hulpgever harder moet werken om het gesprek ‘vlot’ te trekken. De interactionele dominantie ligt dan bij de hulpgever, terwijl de macht bij de hulpvrager ligt.

Criteria en categorieën

Voor het beoordelen van de beurten tijdens een conversatie tussen twee personen worden zes plus twee criteria gehanteerd (Linell et al., 1988):

- *Verskil tussen initiatief en respons.* Een initiatief betekent dat een van de sprekers iets zegt dat ervoor zorgt dat het gesprek voortgezet wordt. Een respons betekent dat de spreker aanhaakt bij de uitspraak van de gesprekspartner. Zowel een initiatief als een respons kunnen in een beurt voorkomen.
- *Sterkte en strekking van initiatieven.* Een initiatief kan sterk zijn, bijvoorbeeld het expliciet uitnodigen of eisen van een antwoord of het kan zwak zijn, zoals ondergaan of onderdanige initiatieven. Het symbool voor een **sterk initiatief is** > en voor een **zwak is** ^.
- *Toereikend zijn van de respons.* Een respons kan adequaat of geaccepteerd zijn of inadequaat. Een inadequade respons of een gedeeltelijk geaccepteerde wordt door de gesprekspartner als niet bevredigend beschouwd of zelfs als niet

relevant met betrekking tot haar of zijn initiatief. Het **symbool < representeert een adequate respons**. Voor niet adequate responsen zijn diverse mogelijkheden en daarbij behorende symbolen (zie verder).

- *Focus van de respons*. Focus betekent gericht op de belangrijkste inhoud van de beurt van de gesprekspartner. Een niet-focale beurt is een reactie waarin een opmerking wordt gemaakt over de vorm of de functie van dat wat de gesprekspartner zegt of waarbij diens beurt wordt uitgedaagd. Het symbool : **representeert een niet-focale beurt**.
- *De strekking van de respons*. Dit betreft lokale en niet-lokale responsen. Een lokale respons betekent dat de reactie onmiddellijk aan de voorgaande beurt is aangehaakt, terwijl een niet-lokale reactie gericht is op een beurt eerder in de tijd. Het symbool ... **representeert een niet-lokale beurt**.
- *Richting van de respons*. Een gesprekspartner kan reageren op de ander (een adequate reactie), maar ook op de voorgaande beurt van zichzelf. Het symbool = **representeert een respons op zichzelf**.
- *Twee additionele criteria*. Soms ontbreekt er een substantiële inhoud bij een adequaat initiatief, bijvoorbeeld een voorstel. Het symbool (> **representeert dit pre-initiatief**. Een respons pogen **af te sluiten zonder een nieuw initiatief te starten wordt door <**) gesymboliseerd.

Interactionele sterkte en responsmaten

Op basis van de bovengenoemde criteria worden 18 categorieën (en drie (non) categorieën⁶⁰) onderscheiden die in meer of mindere mate bijdragen aan de conversatie (zie ook Reuzel et al., 2014). Alle 18 categorieën staan concreet beschreven in de Bijlage. Deze 18 categorieën kunnen op een ordinale zes-puntschaal van beurten geplaatst worden. De ordening weerspiegelt de mate van proactieve beurten. Afbeelding 2c.21 is een weergave van het categorisatiesysteem dat leidt tot een indeling van de mate van dominantie en (a)symmetrie in de interactie.

Afbeelding 2c.21 Categorisatie van Beurten en hun Interactionele Sterkte

Interactionele sterkte						
Afhankelijke nauwelijks proactieve beurten	.. < .. ^				Onafhankelijke sterke proactieve beurten	
	(> : ^ .. >	< < = ^ : >	- > = ^ = > < = >			
-	<	< ^	< >	^	>	
Interactionele sterkte	1	2	3	4	5	6

Noot. Voor een overzicht van de symbolen zie de Bijlage.

60 Dit betreft onderbrekingen, back-channel reacties (uhh...mmm, yes) en onverstaanbare uitingen.

De mate van dominantie van ieder van de gesprekspartners, de zogenoemde IR-index, kan worden berekend door de mediaan te bepalen van de frequenties op de zes-puntschaal van interactionele sterkte. De mate van (a)symmetrie is dan de verschilscore van de twee IR-indexen van de gesprekspartners. Ligt deze in de buurt van 0 dan is er evenwicht wat dominantie betreft; naarmate het verschil groter wordt is de dominantie van een van de gesprekspartners duidelijk groter en van de ander dus kleiner en spreken we van een dominantieverschil.

Enkele andere maten die afgeleid kunnen worden van de 18 categorieën zijn de zogenoemde *B*-, *E*-, *S*-, *O*- en *F*-coëfficiënten (voor de betekenis van de 18 categorieën wordt verwezen naar de Bijlage). De *B*-coëfficiënt, gebaseerd op categorie b, verwijst naar de proportie uitgebreide antwoorden. De *E*-coëfficiënt, gebaseerd op categorie e, is de proportie adequate antwoorden zonder dat deze van zichzelf initiërende eigenschappen bevat. De *S*-coëfficiënt, gebaseerd op de categorieën a, c, f, i, k en m, is de proportie sterke initiatieven. De *O*-coëfficiënt, gebaseerd op de categorieën i, j, k, l, m en n, is de proportie vermijdingen om in te gaan op de kern van dat wat de gesprekspartner inbrengt. De *F*-coëfficiënt, gebaseerd op de categorieën c, d, f, g, h en q, verwijst naar de proportie beurten die niet aansluiten bij de voorgaande beurt van de spreker of van die van de gesprekspartner. In Afbeelding 2c.22 wordt het gecodeerde voorbeeld van Afbeelding 2c.4 opnieuw weergegeven, maar nu met de bijbehorende coëfficiënten.

Afbeelding 2c.22 Voorbeeld van een Gecodeerd Transcript met Enkele Bijbehorende Coëfficiënten

Coëfficiënten	Voorbeeld
<u>B-coëfficiënt</u>	<p>Hulpgever (G): 'Wat ga je maken?'</p> <p>Hulpvrager (V): 'Ik ga mijn naam opschrijven' = code b, omdat het een uitgebreid antwoord op de vraag bevat, zonder verdere initiërende eigenschappen</p>
<u>E-coëfficiënt</u>	<p>G: 'Weet je iets voor mij?'</p> <p>V: 'Nee' = code e, omdat het een antwoord zonder verdere eigen initiërende eigenschappen is</p>
<u>F-coëfficiënt</u>	<p>G: 'Ik weet niet wat ik zal gaan tekenen'</p> <p>V: 'Het is niet zo goed gelukt' = code g, omdat het geen reactie op de hulpgever is, maar op een onderwerp dat al eerder aan bod is gekomen.</p> <p>G: 'Wat vind je van de sneeuw?' = code c, omdat het een compleet nieuwe vraag is.</p>
<u>O-coëfficiënt</u>	<p>G: 'Wil je mijn blaadje?'</p> <p>V: 'Euh dat hoeft ...'</p> <p>G (hulpgever onderbreekt hulpvrager): 'Mijn blaadje is toch nog leeg' = code l, omdat de hulpgever niet ingaat op wat de hulpvrager zegt.</p> <p>G: 'Ik weet nog niet wat ik ga tekenen, ik moet nog iets verzinnen' = code j, omdat de hulpgever doorgaat met haar verhaal/ zin zonder dat de hulpvrager reageert.</p>
<u>S-coëfficiënt</u>	<p>G: 'Wat ga je tekenen?' = code c, omdat het de eerste vraag van het gesprek is.</p> <p>...</p> <p>G: 'Wat vind je van mijn tekening?' = code f, vraag heeft betrekking op een eerder besproken onderwerp.</p> <p>V: 'Ik vind hem mooi'</p> <p>G: 'Wat vind je er mooi aan?' = code a, vraag heeft betrekking op antwoord van de hulpvrager en bevat een nieuw (sterk) initiatief.</p>

2C

Ten slotte

In dit hoofdstuk hebben we de tijdserievariabelen en de analysetechnieken besproken die in de casushoofdstukken gebruikt zijn. Een belangrijke overweging bij de keuze voor een bepaalde variabele is zoals gezegd het materiaal dat voorhanden is en of hetgeen we willen weten ook meetbaar is. Het grootste struikelblok is lange tijd geweest hoe we een gekoppeld complex systeem, zoals een dyade van hulpvrager-hulpgever op een goede manier kunnen onderzoeken. Het afnemen van gedragsvragenlijsten geeft misschien wel een idee over hoe gedragingen over de loop van de tijd veranderd zijn, maar het geeft geen inzicht in *hoe* die verandering tot stand gekomen is. Onze onderzoeksvragen richten zich juist op het inzichtelijk maken van de werkwijze van de methode. Uitgangspunten van deze studie zijn de aanname dat er in elke dyade of relatie sprake is van een dynamische balans tussen gezamenlijkheid en onderscheid

en de veronderstelling dat het biologisch principe, het vermogen tot meebewegen, verantwoordelijk is voor het in beweging brengen van de balans tussen gezamenlijkheid en onderscheid. De analyses dienen dus antwoord te geven op de volgende vragen:

1. Hoe ziet de balans tussen gezamenlijkheid en onderscheid aan het begin van de hulpverlening eruit tussen deze hulpvrager en deze hulpgever?
2. Is er sprake van een (geleidelijke) verschuiving in die balans?
3. Is die verschuiving terug te voeren op de verandering die de hulpgever heeft ingezet?
4. Hoe ziet de balans tussen gezamenlijkheid en onderscheid aan het eind van de hulpverlening eruit tussen deze hulpvrager en deze hulpgever?
5. Hoe is de verhouding van beide personen wat betreft volgen en leiden aan het begin van de hulpverlening?
6. Is er gedurende het hulpverleningsproces (een begin van) wederkerigheid ontstaan, dat wil zeggen dat beide personen elkaar zowel kunnen volgen als ook initiatieven kunnen nemen?

Dit betekent dat we de bewegingen van beide personen willen ‘vangen’ gedurende hun interacties. We willen onderzoeken wat er in het gezamenlijk interactiepatroon veranderd is. We hebben in hoofdstuk 2b duidelijk gemaakt dat we middels een bewegingsschema de bewegingskenmerken van beide personen ten opzichte van elkaar in kaart brengen en dat we op basis van die uitkomsten een hulpverleningsplan opstellen.

Aangezien we uitgaan van een complex systeem is het niet nodig om alle bewegingskenmerken op te nemen in het empirisch onderzoek. Eén variabele is genoeg om de onderliggende dynamiek inzichtelijk te maken. De vraag is meer, welke variabele is het meest geschikt hiervoor? De tijdserievariabele MEA is heel geschikt om de verandering in snelheid en beweging te analyseren, terwijl hoofd- of kijkrichting inzoomt op het bewegingskenmerk richting. De keuze voor de ene of de andere variabele hangt enerzijds af van de mogelijkheid om deze variabele te coderen. Een casus waarin beide personen dicht om elkaar heen bewegen is minder geschikt voor het gebruik van MEA bijvoorbeeld. Aan de andere kant is het evenzo belangrijk om die variabele te kiezen waarop hulpverlening is ingezet zoals het geval is bij hoofdrichting, bijvoorbeeld in hoofdstuk 3f, bij de casus van John en Zack.

In sommige casussen hebben we gebruik gemaakt van meerdere variabelen. De ene variabele geeft mogelijk inzicht in de verhouding volgen en leiden, terwijl een andere variabele informatie bevat over de aanpassing van de hulpgever. In alle gevallen hebben we naast deze kwantitatieve resultaten ook gebruik gemaakt van beschrijvende en kwalitatieve resultaten. Beiden zijn nodig om bovenstaande vragen te beantwoorden. De uitkomsten van CRQA dienen altijd in samenhang met de beschrijvende informatie te worden geïnterpreteerd. Elke casus is uniek en elke casus kent zijn eigen verhouding

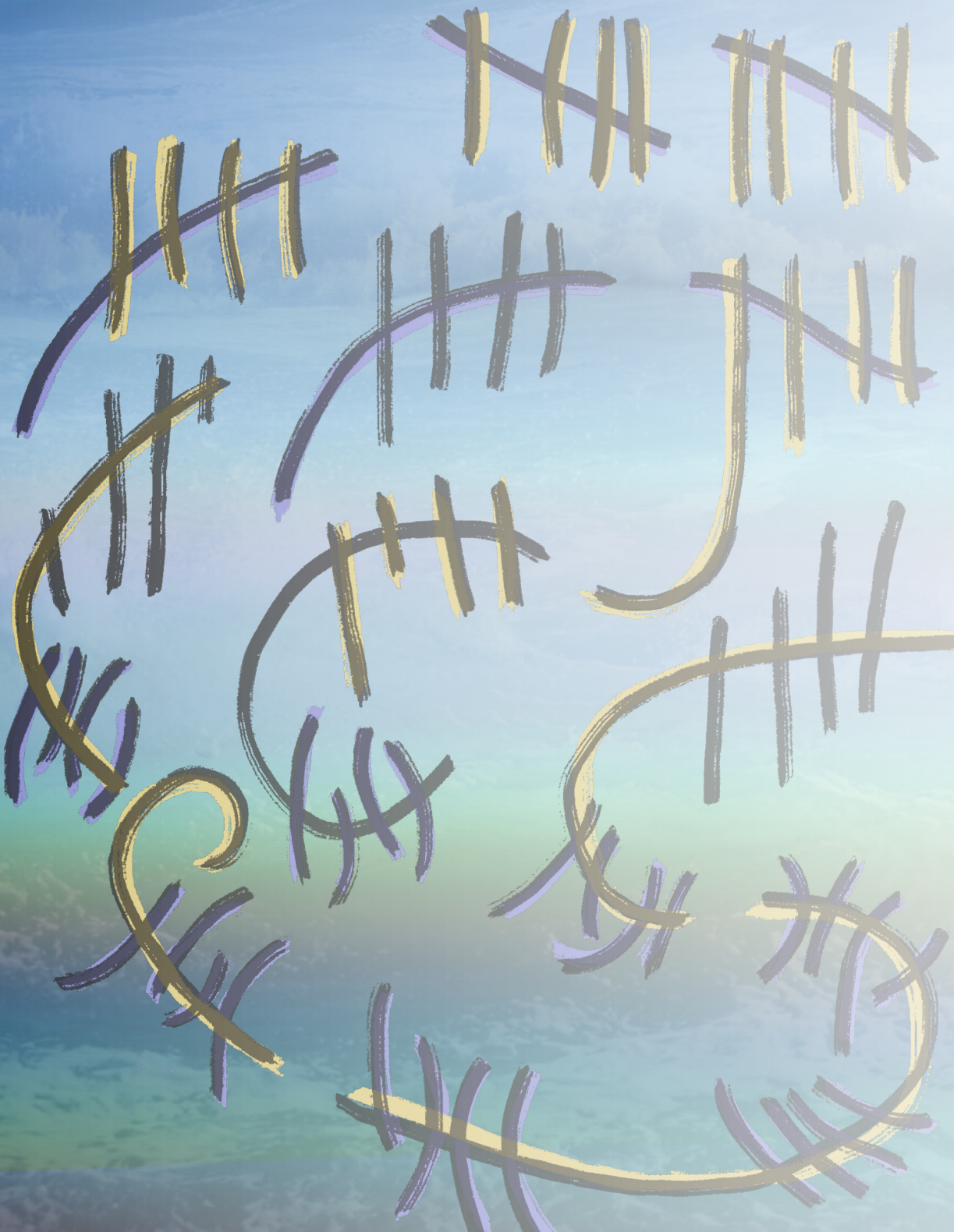
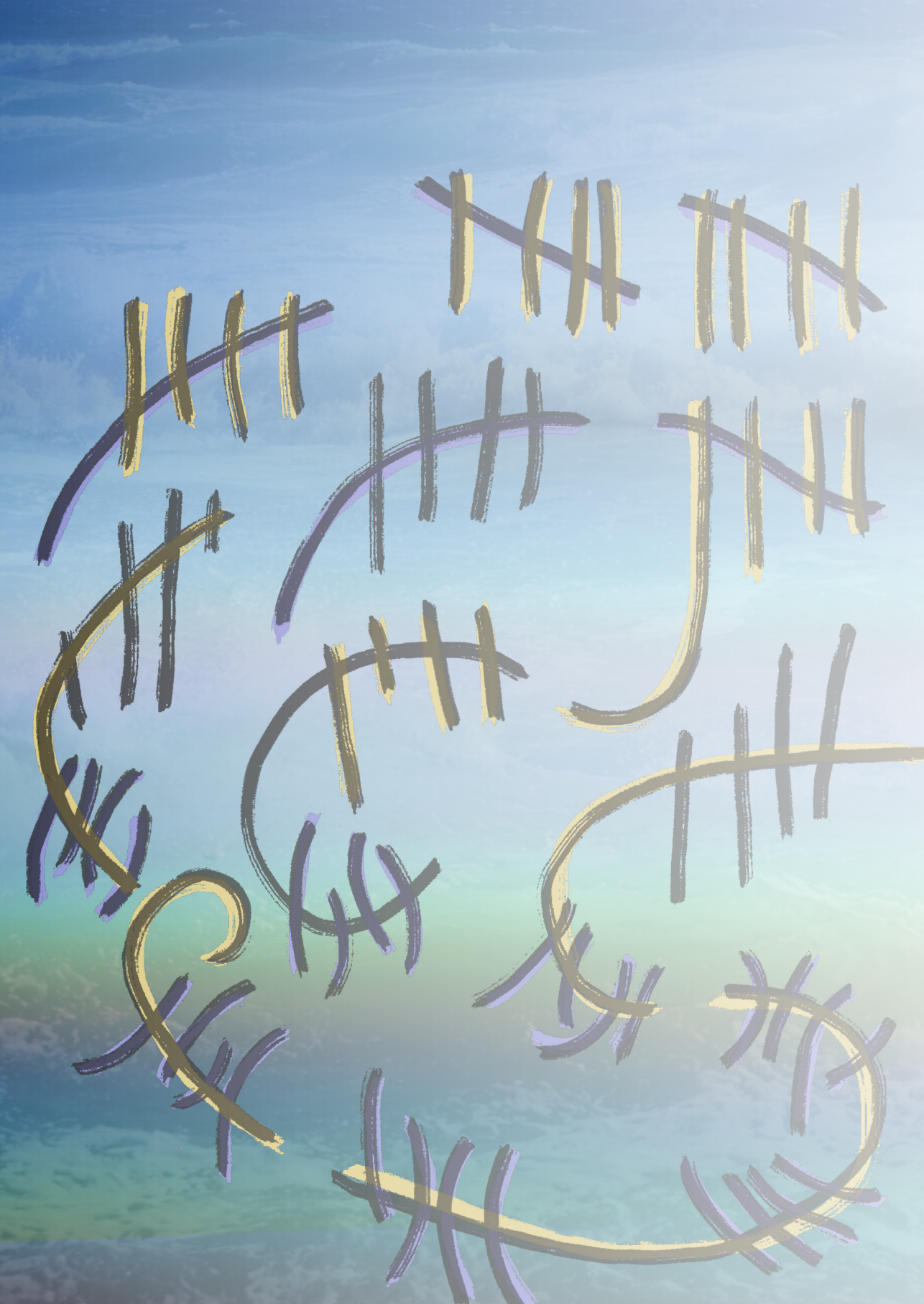
tussen kwalitatieve en kwantitatieve resultaten. De casushoofdstukken zijn het resultaat van een lange en intensieve zoektocht naar variabelen en analysetechnieken die passend zijn bij ons onderzoek. We denken met deze variabelen en technieken recht te kunnen doen aan de ontwikkelingen van iedere casus en antwoord te kunnen geven op bovengenoemde vragen. Wij hebben in hoofdstuk 2b de hoofdrolspelers van de casushoofdstukken aan de lezer voorgesteld. We zijn hen dankbaar dat zij (en/of hun wettelijke vertegenwoordiger) u deelgenoot willen maken van een belangrijke periode in hun leven.

Bijlage Linell Categorieën

Beschrijvingen van de 18 categorieën (ontleend aan Van Ophoven, 2012)

Code	Omschrijving	Sterkte	Categorie
< >	Beurt met zowel aspecten van initiatief als antwoord, waarbij het antwoord gelinkt is aan de kern van wat de ander zei en het om een sterk initiatief gaat. Met sterk initiatief wordt bedoeld dat de spreker expliciet vraagt om een reactie van de ander.	4	a
< ^	Beurt vergelijkbaar met a, alleen gaat het om een zwak initiatief. Met sterk initiatief wordt bedoeld dat de spreker expliciet solliciteert naar of een antwoord eist van de ander. Bij een zwak initiatief doet de spreker een voorstel, nodigt uit tot reactie, maar vraagt er niet expliciet om.	3	b
>	Beurt met daarin een sterk initiatief dat een nieuw en onafhankelijk onderwerp bevat.	6	c
^	Beurt met daarin een zwak initiatief dat een nieuw en onafhankelijk onderwerp bevat.	5	d
<	Er wordt een reactie gegeven op dat wat de ander heeft gezegd en er ontbreekt een nieuw initiatief. De beurt wordt door de ander geaccepteerd (adequaat antwoord).	2	e
.. >	Beurt met daarin zowel een reactie als een sterk initiatief, waarbij de reactie betrekking heeft op een beurt niet direct voorafgaand aan deze beurt.	5	f
.. ^	Beurt met daarin zowel een antwoord als een zwak initiatief, waarbij het antwoord betrekking heeft op een beurt niet direct voorafgaand aan deze beurt.	4	g
.. <	Beurt gelinkt aan en die gezien wordt als voldaan aan de eisen van het initiatief, waarbij het gaat om een reactie op een niet direct voorafgaande beurt. Er wordt een adequate reactie gegeven op een beurt niet direct voorafgaand aan deze beurt. Er is geen initiatief.	3	h
= >	Beurt met een sterk initiatief waarbij de spreker linkt aan zijn eigen voorafgaande beurt. Deze beurt is bijvoorbeeld een herhaling of herformulering van wat hij heeft gezegd of (in het geval dat de andere spreker een minimale respons heeft gegeven of dit geprobeerd heeft) een voortborduren op zijn voorafgaande beurt. Deze beurt komt vaak voor als de ander geen adequaat antwoord heeft gegeven.	4	i
= ^	Beurt met een zwak initiatief waarbij de spreker linkt aan zijn eigen voorafgaande beurt (bijvoorbeeld bij herhaling of herformulering van wat hij heeft gezegd) of, wanneer de andere spreker een minimale reactie heeft gegeven, deze verder gaan met zijn eigen beurt.	3	j

< = >	Beurt met daarin zowel een reactie als een sterk initiatief, waarbij de reactie betrekking heeft op iets dat de spreker zelf heeft genoemd in zijn voorafgaande beurt. De voorgaande beurt van de andere spreker wordt genegeerd. Een uitdagend/provocerend naar zichzelf gelinkt initiatief.	5	k
< = ^	Beurt met daarin zowel een reactie als een zwak initiatief, waarbij de reactie betrekking heeft op iets dat de spreker zelf heeft genoemd in zijn voorgaande beurt. De voorgaande beurt (sterk of zwak) van de andere spreker wordt genegeerd. Een uitdagend/provocerend naar zichzelf gelinkt initiatief.	4	l
: >	Beurt waarin zowel een reactie als een sterk initiatief wordt gegeven. De reactie heeft geen betrekking op de kern van dat wat de ander heeft gezegd. Deze niet-gefocust op de kern van de ander-beurt omvat vaak opmerkingen over het uitdagen van de functie of vorm van de beurt van de ander.	5	m
: ^	Beurt waarin zowel een reactie als een zwak initiatief wordt gegeven. De reactie heeft geen betrekking op de kern van dat wat de ander heeft gezegd. Deze niet-gefocust op de kern van de ander-beurt omvat vaak opmerkingen over het uitdagen van de functie of de vorm van de beurt van de ander.	4	n
-	Beurt waarbij men reageert of in ieder geval mogelijk reageert op de voorgaande beurt van de ander, waarbij de reactie niet geaccepteerd wordt door de ander of de reactie is niet relevant ten opzichte van de eigen voorgaande beurt: een minimale inadequate of irrelevante reactie.	1	o
- >	Beurt is gelinkt aan de voorgaande beurt van de ander, maar de reactie is weifelend in plaats van adequaat. Het gaat om een zeer zwak initiatief, ondergeschikt aan de voorgaande beurt van de ander en heeft geen verdere initiërende eigenschappen van zichzelf. Het is een 'aarzelende' vraag om herhaling, bevestiging of simpele verklaring van iets in de voorgaande beurt van de ander.	2	p
(>	Beurt waarbij gebrek is aan concrete inhoud, maar waarbij initiatief wordt genomen om een nieuw onderwerp aan te snijden. Een soort voorbereiding tot het openen van een nieuw onderwerp, bijvoorbeeld 'volgende ...'. Het is een soort pre-initiatief, waarbij het onderwerp pas in de volgende beurt wordt besproken.	3	q
<)	Beurt waarbij een onderwerp duidelijk wordt afgesloten of waarin een voorbereiding tot het sluiten van een onderwerp zit en er geen nieuw initiatief wordt genomen.	3	r

RESULTATEN

3A Dewy - Mireille

Samenvatting	221
Casus Dewy en Mireille	222
Probleemstelling	222
Gedragsanalyse	223
Hulpverleningsplan	225
Beïnvloeding van de beweging	225
Resultaten	226
Discussie	232
Bijlage A. Bewegingschema september 2011	234
Bijlage B. Bewegingschema mei 2012	236
Bijlage C. Vervolg op de onderzoeksperiode	238

Samenvatting

In deze casus staat Dewy centraal, een 7-jarig meisje dat een jaar na haar geboorte in een pleeggezin is gaan wonen. Dewy vertoont onacceptabel en onaangepast gedrag en is op geen enkele manier via verbale taal te corrigeren. In het dossier was sprake van de diagnoses reactieve hechtingsstoornis en ADHD. De gezinsrelaties zijn dermate verstoord dat een uithuisplaatsing op termijn onvermijdelijk lijkt.

Uit de analyse van de balans van gezamenlijkheid en onderscheid van Dewy en de hulpgever kwam naar voren dat de momenten van onderscheid vaker voorkwamen dan de momenten van gezamenlijkheid. Bovendien bleek dat de weinige momenten van gezamenlijkheid ontstonden op initiatief van de hulpgever, aangezien de hulpgever degene was die Dewy volgde in haar bewegingen. De meeste tijd was de hulpgever de persoon die vooral volgde.

Het doel van de hulpverlening was het ontwikkelen van wederkerigheid. Dit vertaalde zich concreet in het veroorzaken van volggedrag van Dewy en het verlengen van de duur van de gezamenlijke momenten. Volgens Stern (1985/2000, zie Hoofdstuk 1c) leidt volggedrag tot een gewaarzijn van de ander. Op basis van deze theorie was de verwachting dat wanneer wederkerige interacties zouden ontstaan, Dewy de gevolgen van haar handelen op de ander beter zou waarnemen. De verwachting was verder dat wanneer Dewy volggedrag ontwikkelde in relatie tot de hulpgever, dit ook zou generaliseren naar anderen en de onderlinge relaties tussen Dewy en haar gezinsleden zou verbeteren.

De beïnvloeding vond plaats via bewegingskenmerk richting, waarbij de hulpgever, gedurende een traject van acht maanden, zich allereerst richtte op het ontwikkelen van een gezamenlijke kijkrichting naar het spel en in tweede instantie op een gezamenlijke kijkrichting naar elkaar.

Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat er na acht maanden hulpverlening sprake is van een toename in volggedrag van Dewy en een toename in de duur van de gezamenlijke 'kijkrichting spel' en 'kijkrichting ander'. Hiermee is de geboden interventie succesvol gebleken. De verwachting dat gezinsrelaties verbeteren is deels uitgekomen want een uithuisplaatsing is niet langer aan de orde. Om het volggedrag dat ontstaan is in relatie met de hulpgever verder te ontwikkelen in relaties met de andere gezinsleden, wordt de hulpverlening verlengd met twee jaar, waarvan in deze casus kort verslag gedaan wordt in Bijlage C.

In de discussie staan we stil bij de diagnoses reactieve hechtingsstoornis en ADHD die in deze casus werden verondersteld. Vanwege de ontwikkeling die Dewy heeft doorgemaakt, stellen we vragen over het vaststaande karakter die diagnoses kunnen

oproepen. In Hoofdstuk 5A wordt nader ingegaan op DSM-diagnoses en beschrijven we ons perspectief erop.

Casus Dewy en Mireille

Probleemstelling

Gezinssituatie

Dewy is eind 2003 geboren en is de 7-jarige pleegdochter van een Nederlands echtpaar. Zij is een jaar na de geboorte in het pleeggezin opgenomen. De pleegouders hebben naast Dewy nog een pleegdochter van 7 jaar, een biologische dochter van 14 en twee geadopteerde zoons van 13 en 17. Dewy heeft de Nederlandse nationaliteit, zo ook de pleegouders. Er is regelmatig contact met de biologische moeder van Dewy. Het gezin woont in een rijtjeshuis in een rustig dorp. De familie heeft een hond, die deel is van het gezin.

DSM-diagnose

Op grond van een psychologisch onderzoek is er op zesjarige leeftijd een reactieve hechtingsstoornis vastgesteld en ook ADHD, waarvoor ze medicatie krijgt.

Gedragsbeschrijving

Dewy laat tal van gedragingen zien die voor veel problemen in het gezin zorgen. Zo vindt ze alles interessant en zit ze overal aan. Fototoestellen, dvd's, spullen van de andere kinderen neemt ze mee naar buiten en vergeet dit vervolgens mee naar binnen te nemen. Alle kasten en kamers in huis zijn op slot, zodat Dewy nergens ongevraagd bij kan. Dewy kan geen minuut alleen blijven. Als pleegmoeder zich omdraait, rent ze over de rugleuning van de bank, springt op alle stoelen, haalt eten en snoep uit de keuken, er gebeurt altijd iets. Pleegmoeder durft zelfs niet naar het toilet te gaan als ze alleen in huis is met Dewy. Dewy maakt dagelijks ruzie met haar broers en zussen. Corrigerende maatregelen, uitleg geven of de consequenties van haar gedrag laten ervaren, helpen allemaal niets.

Ook buitenshuis laat Dewy druk en onvoorspelbaar gedrag zien. De gewone basisschool kan de structuur niet bieden en is voor Dewy ook te onoverzichtelijk. Ze heeft geen aansluiting met andere kinderen. Aan het begin van groep drie wordt daarom besloten om Dewy over te laten stappen naar het speciaal basisonderwijs. Hier voelt ze zich vanaf het begin af aan thuis. Er is hoop dat dankzij deze overstap ook de rust in het gezin terugkeert. Dit blijkt echter niet het geval. De pleegouders zijn dermate wanhopig dat een uithuisplaatsing onvermijdelijk lijkt, omdat de relaties binnen het gezin door Dewy te ernstig verstoord worden.

Gedragsanalyse

Hulpgever Mireille

De hulpgever in deze casus is Mireille, een 24-jarige vrouw en masterstudent orthopedagogiek. Tijdens de bacheloropleiding Pedagogische Wetenschappen heeft Mireille kennis gemaakt met de methode Beweging-als-houvast en geleerd om de principes van de methode toe te passen in een hulpverleningstraject met een hulpvrager. We zullen Dewy en Mireille volgen vanaf hun eerste ontmoeting. Dit vormt de basis voor een hulpverleningstraject van acht maanden.

Voormeting

Bij aanvang van de hulpverlening is een bewegingsanalyse gemaakt van Dewy in relatie met hulpgever Mireille, waarvan het schema te vinden is in Bijlage A. De video-opname duurt zes minuten, de analyse in het schema beperkt zich tot een minuut. Hierin bekijken welk interactiepatroon zichtbaar is door te onderzoeken welke van de drie mogelijkheden van de basiscommunicatie voorkomen: a) een persoon is in staat om initiatief te nemen in het *leggen van contact* met een ander; b) een persoon is in staat om initiatief te nemen om *uit contact* te gaan met de ander; c) een persoon is in staat om een ander te *volgen*. Combinaties van deze drie mogelijkheden leiden tot interactiepatronen.

Mireille en Dewy zitten midden op de trampoline in de achtertuin. Tussen hen in ligt een tas met daarin bolletjes wol. De hond van de familie is ook aanwezig. Dewy haalt de tas helemaal leeg en legt alle spullen op de trampoline. Onderwijl praat ze over alle voorwerpen die ze uit de tas haalt. Het is de bedoeling dat met de wol een ketting voor Dewy gemaakt gaat worden. Mireille concentreert zich allereerst op het uit de knoop halen van de bollen wol en het weer terug in de tas stoppen van boeken en schriften die er ook uit zijn gevallen. Na een minuut springt Dewy van de trampoline om de hond die aankomt lopen in de te begroeten en te knuffelen. Mireille nodigt Dewy uit om er weer bij te komen. Dewy gaat, met haar rug naar Mireille gekeerd, op de rand van de trampoline zitten om haar schoenen uit te doen. Vervolgens rolt ze achterover op de trampoline en probeert met haar benen in de lucht haar schoenen uit te trekken. Mireille zegt dat ze een schaar nodig hebben. Vervolgens vraagt Dewy aan de hond of zij weet waar de schaar ligt. Mireille helpt haar met het uittrekken van de schoenen en dan rent Dewy naar binnen om vervolgens met drie scharen terug te komen. Ze gaat naast Mireille op de trampoline zitten en Dewy kiest drie gekleurde bollen wol waar ze een ketting van wil maken. Ze wisselt haar gesprek met Mireille geregeld af met praten tegen de hond of spelen met de hond of opmerkingen maken over de hond. Mireille trekt de aandacht weer terug naar het materiaal door op te merken: 'Zo dit is de draad van het rode bolletje. Nu nog die van de blauwe afknippen. Hou jij dit stukje even vast? En laat de hond maar even met rust.' Samen meten ze drie draadjes

van gelijke lengte af van de gekozen bolletjes wol en Dewy knipt de draadjes door. Tussendoor beweegt ze met de schaar voor de neus van de hond, waarna Mireille de schaar uit de handen van Dewy pakt. Dan gaat het regenen en besluiten ze om de spulletjes op te ruimen en binnen verder te gaan met het maken van een ketting.

Vanuit de bewegingsanalyse wordt duidelijk dat Dewy en Mireille een bewegingspatroon hebben waarbij Mireille Dewy volgt in haar beweging door te benoemen wat ze ziet en door te zeggen wat ze wil dat Dewy doet, bijvoorbeeld: de hond met rust laten en op de trampoline komen zitten. Ook valt op dat Dewy veel sneller wisselt van gespreksonderwerp en van fysieke richting dan Mireille. Dewy gaat van de bolletjes wol, naar de hond, naar Mireille, naar haar schoenen terwijl Mireille voornamelijk gericht is op de wol en Dewy. Als gevolg hiervan praten beiden over verschillende onderwerpen. Op het moment dat Mireille over het halen van de schaar begint, vraagt Dewy of ze ook meer draadjes mag gebruiken. Mireille biedt in herhaling het spelmateriaal aan. Wanneer ze binnen 30 cm van Dewy het materiaal laat zien, reageert Dewy op haar aanbod en kijkt ze naar de wol. Dit duurt enkele seconden, waarna ze weer een andere kijkrichting inneemt en een ander onderwerp ter sprake brengt.

Samenvattend kan gezegd worden dat er in deze relatie vooral sprake is van onderscheidende bewegingen op het gebied van onderwerp en fysieke richting, waarbij Dewy sneller en vaker wisselt van richting. Synchronie is vooral zichtbaar in de snelheid van bewegen en praten, want ze hebben eenzelfde snelheid van spreken en bewegen. Als gevolg van het snelle wisselen van onderwerp door Dewy, ontstaat volgedrag bij Mireille om toch de verbinding te maken en te behouden met Dewy. Bij Dewy is vooral initiatiefname zichtbaar en is haar volgedrag vluchtig.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

In het contact tussen Mireille en Dewy valt op dat de vluchtigheid en de korte aandachtspanne vergelijkbaar is met het interactiepatroon van een jonge baby. Mireille trekt de aandacht van Dewy door dichtbij Dewy het materiaal aan te bieden, zoals ouders een rammelaar bij een baby aanbieden: Mireille noemt de naam van Dewy en toont haar de wol. Op deze manier weet Mireille iedere keer de aandacht van Dewy naar de activiteit terug te brengen. Tegelijkertijd is de wijze waarop er samengewerkt wordt met het materiaal, vergelijkbaar met hoe verzorgers met een peuter van twee jaar samen knutselen waarbij ieder een eigen rol heeft: de een houdt de draad vast, de ander knipt de draad door. Zelfs de manier waarop Dewy de draad doorknipt met de schaar, namelijk met twee handen, heeft meer weg van een tweejarige dan van een zevenjarige. Tenslotte biedt Mireille materiaal aan dat past bij de interesse van de 7-jarige Dewy, namelijk samen een armband knutselen. We kunnen dus stellen dat de interactiepatronen die opvallen in het contact tussen de Mireille en Dewy, vergelijkbaar

zijn met die van een jonge baby tussen 0 en ½ jaar, van een peuter van 2 jaar oud en de interesse van een 7-jarige.

Hulpverleningsplan

De bovenstaande analyse biedt een aantal aanknopingspunten op het gebied van de bewegingskenmerken die als ingang voor de hulpverlening kan dienen. Allereerst is de gezamenlijke snelheid een voordeel, want Mireille kan het tempo van Dewy goed volgen en bij haar aansluiten. Wat betreft bewegingskenmerk richting toont Dewy eigen initiatieven in spel en aandacht en is ze enthousiast om samen te spelen. Op basis van deze aanknopingspunten wordt een plan van aanpak opgesteld. In overleg wordt besloten dat hulpgever Mireille met het bewegingskenmerk richting gaat werken en volgedrag op kijkrichting gaat ontwikkelen bij Dewy. Als eerste wordt gewerkt aan het ontwikkelen van een gezamenlijke kijkrichting naar het spel of het materiaal en in tweede instantie aan het ontwikkelen van kijkrichting 'naar elkaar'.

Dit is de omgekeerde weg die ouders met hun baby bewandelen, want in de eerste maanden na de geboorte vormt vooral 'kijken naar elkaar' de bron van gezamenlijkheid en pas later ontstaat gezamenlijkheid in 'kijken naar spelmateriaal' (Stern, 1985/2000). Er is bewust gekozen om eerst via spel en materiaal een gezamenlijke kijkrichting te laten ontstaan om vandaaruit 'kijken naar elkaar' op een voor Dewy veilige manier te laten groeien. De keuze voor de omgekeerde volgorde is ingegeven door het feit dat mensen met autisme zelf aangeven dat oogcontact tot onaangename emotionele en fysiologische reacties kan leiden (e.g., Trevisan et al., 2017). Voor hulpvragers met hechtingsproblematiek kan dit sterke emotionele appèl eveneens bedreigend en onveilig zijn.

Beïnvloeding van de beweging

Om volgedrag in bewegingskenmerk richting te stimuleren, is Mireille activiteiten gaan aanbieden die Dewy leuk vindt om te doen, zoals knutselen, muziek luisteren en dansen, koekjes bakken, verven, waardoor de aandacht gemakkelijk naar het materiaal getrokken wordt. Als Dewy letterlijk een andere richting nam, bijvoorbeeld om in de keuken snoepjes te pakken, werd dit geïnterpreteerd als een eigen initiatief en werd er niet op gecorrigeerd⁶¹. Mireille bleef bij het materiaal zitten, benoemde wat Dewy deed, om haar vervolgens weer uit te nodigen aan te sluiten bij het spel.

61 Het probleemgedrag van Dewy is niet als ingang van de hulpverlening gekozen. Zo is het stelen van snoep uit de keuken geïnterpreteerd als het hebben van een andere richting dan die van de hulpgever. Het creëren van een gezamenlijke richting en dat veelvuldig blijven aanbieden leidde uiteindelijk tot meer samenzijn en minder naar de keuken lopen om iets te eten te halen. Na twee jaar is het snoep weggehaald uit de keuken verdwenen.

Resultaten

Nameting

Na acht maanden in mei 2012, wordt er opnieuw een bewegingsanalyse gemaakt van een contactmoment. De filmopname duurt in totaal een half uur en er is van de eerste paar minuten een bewegingsanalyse gemaakt die te vinden is in Bijlage B.

In de opname is te zien dat hulpgever Mireille en Dewy picknicken op het gras in het park. Ze hebben een mand met proviand meegenomen en tussen hen uitgestald op een kleed. Beiden nemen plaats op het kleed en pakken de mand uit. Dewy pakt de ranja en de bekers, Mireille de koekjes en het water. Dewy vult de bekers met ranja, waarna Mireille er water bij giet en de zak met koekjes opent. Mireille ordent het spelletje dat ze gaan spelen, terwijl Dewy al liggend haar koekje opeet. Terwijl Mireille praat over het spelletje dat ze gaan spelen, komt Dewy overeind zitten, pakt de kaarten en start met het spel.

Wat opvalt in dit fragment is de enorme verandering op het bewegingskenmerk richting. Het vluchtige gedrag van Dewy is afgenomen, zij houdt haar aandacht bij de gebeurtenissen rondom de picknick. Dewy volgt nu ook de hulpgever, terwijl in de eerste opname Mireille degene was die vooral volgend was. Hierdoor is er wederkerigheid ontstaan en is samenwerking mogelijk: Dewy schenkt ranja in en Mireille vult aan met water. Mireille ordent het kaartspel, waarna Dewy het spelletje start. Was de snelheid in het eerste fragment tussen beiden hoog, in dit fragment blijken ze ook in een rustiger tempo te kunnen spelen, zo wacht Dewy rustig tot het haar beurt is om de beker te vullen.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

Het interactiepatroon dat na acht maanden hulpverlening zichtbaar is, kan vergeleken worden met ouders en peuters van 1 – 2 jaar. Dewy pakt al een koekje terwijl hulpgever Mireille nog bezig is met de koekjes op het bord te leggen. Wachten op je beurt leert een kind pas later, als er meer ervaring is met beurtwisseling. Dewy start het spelletje en Mireille volgt haar initiatief. Dit is ook te vergelijken met een peuter die een speeltje pakt en daardoor de aandacht krijgt van de ouder. Tegelijkertijd is het interactiepatroon jonger dan op grond van haar kalenderleeftijd verwacht mag worden.

Kwantitatieve resultaten

De vraag die hier beantwoord wordt, is of er sprake is van een ontwikkeling van wederkerigheid. Dit vertaalt zich concreet in een toename van volggedrag van Dewy en het verlengen (in percentages en duur) van de gezamenlijke momenten. Hierbij wordt zowel gekeken naar de gezamenlijke kijkrichting 'materiaal/ spel' en de gezamenlijke kijkrichting 'naar elkaar'.

Om dit te toetsen, is gebruik gemaakt van acht filmopnames in de periode september 2011 – mei 2012⁶². De filmopnames variëren van 7 – 36 minuten. De intraraterbetrouwbaarheid van het coderen was ,80 en de interraterbetrouwbaarheid was ,85.

De categorische tijdseries van kijkrichting van hulpgever Mireille en hulpvrager Dewy zijn geanalyseerd met Cross Recurrence Quantification Analyses (CRQA), zie hoofdstuk 2c. We kijken telkens naar de diagonale, verticale en horizontale lijnen van de Recurrence Plot. De gele lijn is de diagonale lijn en representeert de mate van synchroniciteit van de dyade, waarbij de x-as de hulpvrager representeert en de y-as de hulpgever. De rode lijn representeert het initiatief van de hulpvrager en het volggedrag van de hulpgever. De blauwe lijn representeert het initiatief van de hulpgever en het volggedrag van de hulpvrager. Vervolgens wordt van elke lijn het percentage recurrente punten berekend, de gemiddelde lengte van het aantal aaneengesloten punten en de maximale lengte van de aaneengesloten punten.

Dit resulteert in de volgende parameters. **DET**: determinisme betreft het percentage punten dat zich bevindt op diagonale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het is een indicatie van de mate van synchroniciteit van de dyade. **LAM**: het percentage punten dat zich bevindt op horizontale of verticale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het betreft de mate waarin het ene lid van de dyade de ander volgt in het patroon. **TT**: de gemiddelde lengte van alle horizontale of verticale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarop het ene lid van de dyade de ander volgt. **MAXline**: de langste diagonale lijn. Het betreft de langste duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. **MEANline**: de gemiddelde lengte van alle diagonale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. Voor een verdere uitleg van de betekenis van deze parameters wordt verwezen naar hoofdstuk 2c.

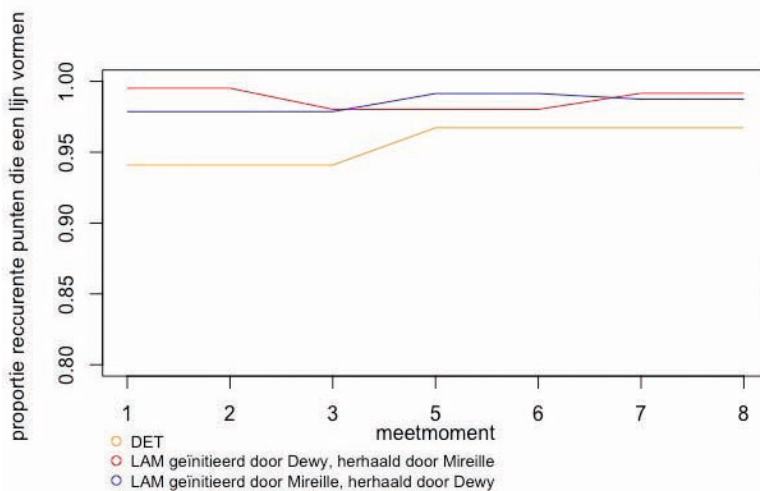
Kijkrichting Spel

In Afbeelding 3a.1 is te zien dat de synchroniciteit in gezamenlijke kijkrichting naar het spel vanaf het derde meetmoment toeneemt. Dit is te zien aan de lijn van het Determinisme (gele lijn), de indicator voor de synchroniciteit van het tweetal.

Ook valt op dat de mate waarin hulpgever Mireille en Dewy elkaar volgen in kijkrichting naar het spel redelijk gelijk op gaat. De rode en blauwe lijnen wisselen elkaar af en zijn vanaf het zevende meetmoment praktisch gelijk aan elkaar. Er is sprake van wederkerigheid in volggedrag, hetgeen een van de doelen van de interventie was.

62 De gefilmde meetmomenten zijn: 26 september 2011, 31 oktober 2011, 12 december 2011, 9 januari 2012, 6 februari 2012, 19 maart 2012, 16 april 2012 en 21 mei 2012.

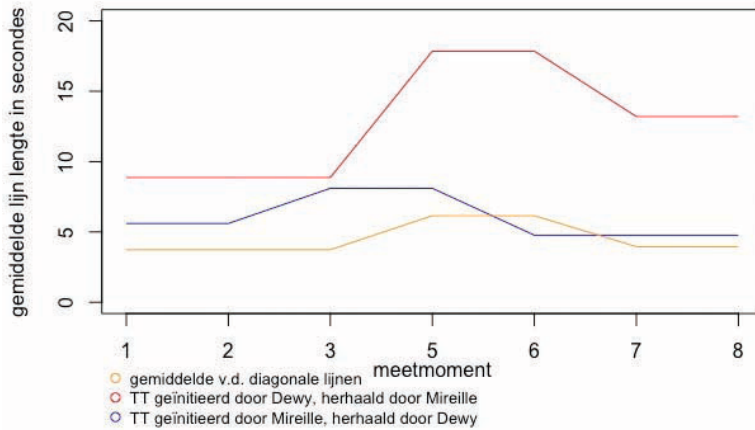
Afbeelding 3a.1 Determinisme en Laminarity gebaseerd op Proportie Recurrente Punten van CRQA Kijkrichting Spel

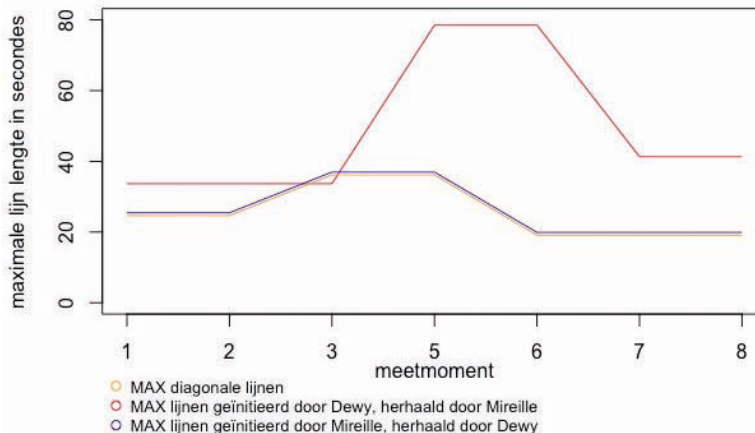
Naast het ontwikkelen van volgedrag was een ander doel het verlengen van de *duur* van de aandacht naar het gezamenlijk spel. Uit de analyses bleek immers dat hulpvrager Dewy heel vluchtig was in haar aandacht en slechts korte momenten zich kon richten op een gezamenlijk onderwerp. In de Afbeeldingen 3a.2 en 3a.3 is een overeenkomstig patroon te zien voor wat betreft de *gemiddelde* en de *maximale duur* in seconden van de gezamenlijke kijkrichting naar het spel.

Aan de rode lijnen is te zien dat hulpgever Mireille de kijkrichting van Dewy naar het spel *langer* is gaan volgen vanaf meetmoment 3 – 6 en dat dit vanaf moment 7 weer daalt. Aan de blauwe lijn is te zien dat Dewy de kijkrichting van hulpgever Mireille naar het spel vanaf meetmoment 2 - 5 langer is gaan volgen en vanaf het zesde moment minder lang is gaan volgen in gezamenlijke kijkrichting naar het spel, zelfs minder dan bij aanvang. De verklaring hiervoor vinden we in de Afbeeldingen 3a.4 – 3a.6.

Afbeelding 3a.2 Gemiddelde Duur in Seconden van de Coördinatie en Trapping Time gebaseerd op CRQA Kijkrichting Spel

Afbeelding 3a.3 Maximale Duur in Seconden van de Coördinatie en de Duur waarop de ene Persoon de Ander volgt, gebaseerd op CRQA Kijkrichting Spel

Kijkrichting Ander

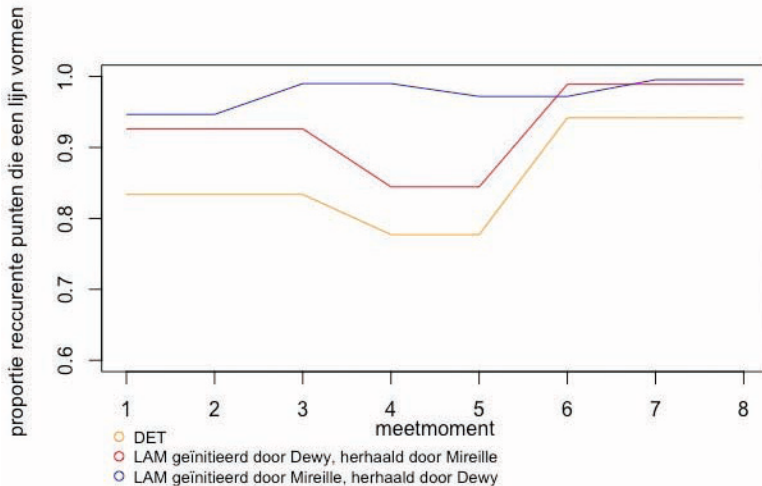
Het patroon van Kijkrichting Ander wordt duidelijk gemaakt in de Afbeeldingen 3a.4 – 3a.6. In Afbeelding 3a.4 is te zien dat het volgedrag van hulpvrager Dewy (blauwe lijn) in kijken naar de ander, vanaf het tweede moment toeneemt. Anders gezegd betekent dit dat Dewy het *initiatief* van Mireille in kijken naar de ander vanaf het tweede moment meer is gaan volgen. Dit geldt ook voor de gemiddelde en maximale duur van het volgedrag in kijken naar elkaar, zie Afbeeldingen 3a.5 en 3a.6.

Uit de Afbeeldingen 3a.4 – 3a.6 blijkt verder dat het volgedrag van hulpgever Mireille (rode lijn) daalt in het middengedeelte van de interventie (meetmomenten 3 - 5) voor

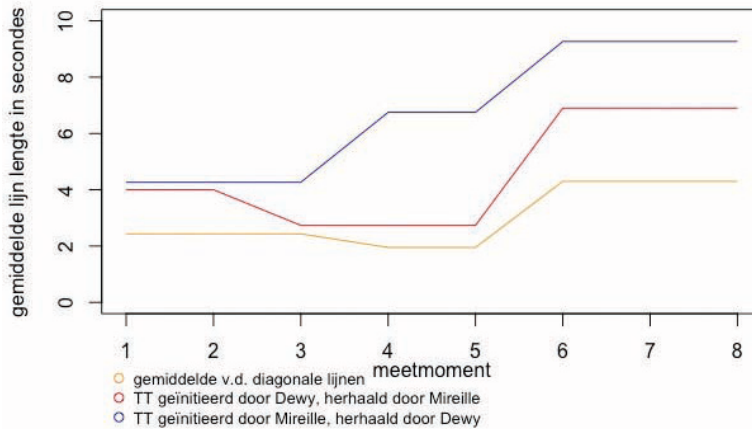
wat betreft kijken naar de ander. Dit geldt ook voor de gemiddelde en maximale *duur* in 'kijkrichting ander'. Dit komt overeen met de *stijging* van het volgedrag van Mireille in 'kijkrichting spel', dat we gezien hebben in Afbeeldingen 3a.2 en 3a.3.

Afbeelding 3a.4 laat zien dat de synchroniciteit (DET) van het tweetal, na een daling bij de meetmomenten 3 – 5, is toegenomen en zelfs hoger is dan bij aanvang van de hulpverlening. De mate waarin beiden elkaar volgen in kijkrichting naar elkaar is gelijkwaardig en wederkerig van het zesde meetmoment, hetgeen we ook gezien hebben bij de 'kijkrichting spel'.

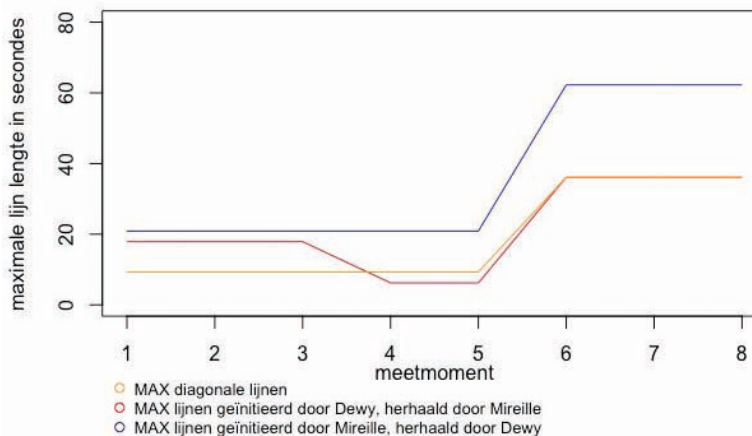
Afbeelding 3a.4 Determinisme en Laminarity gebaseerd op Proportie Recurrente Punten van CRQA Kijkrichting Ander

Afbeelding 3a.5 Gemiddelde duur in Seconden van de Coördinatie en Trapping Time gebaseerd op CRQA Kijkrichting Ander

Afbeelding 3a.6 Maximale Duur in Seconden van de Coördinatie en van de Duur waarin de ene Persoon de Ander volgt, gebaseerd op CRQA Kijkrichting Ander

3A

Kijkrichting Spel versus Kijkrichting Ander

Een opvallende uitkomst van dit onderzoek is de verhouding tussen ‘kijkrichting spel’ en ‘kijkrichting naar elkaar’. Dit wordt geïllustreerd door de Afbeeldingen 3a.1 – 3a.3 te vergelijken met de Afbeeldingen 3a.4 – 3a.6. In de Afbeeldingen 3a.1 – 3a.3 is een *stijging* te zien van de gezamenlijke kijkrichting naar het spel tijdens de meetmomenten 3 – 5, terwijl in de Afbeeldingen 3a.4 – 3a.6 er juist sprake is van een *daling* in de synchroniciteit van kijken naar elkaar tijdens de meetmomenten 3 – 5. Uiteindelijk is te zien dat er wederkerigheid ontstaat is voor zowel ‘kijkrichting spel’ als ‘kijkrichting naar elkaar’. Beiden volgen elkaar evenveel en nemen ook evenveel initiatief.

Discussie

Conclusie

Het doel bij aanvang van dit hulpverleningstraject was het laten ontstaan van wederkerigheid in de relatie tussen hulpvrager Dewy en haar hulpgever Mireille. Dit werd geoperationaliseerd in het ontwikkelen van volgedrag van Dewy aan de hand van het bewegingskenmerk richting en in het verlengen van de duur van de gezamenlijke kijkrichting. Uit de CRQA-analyses blijkt dat de hulpgever Mireille volgens het opgezette plan heeft gewerkt. Mireille heeft haar aandacht in eerste instantie gericht op het gezamenlijk spel, om op die manier volgedrag bij Dewy te ontlocken en in tweede instantie op het ontwikkelen van een gezamenlijke kijkrichting naar elkaar. De resultaten laten zien dat het volgedrag van Dewy inderdaad is toegenomen voor wat betreft ‘kijkrichting spel’ en vervolgens ook voor ‘kijkrichting ander’.

Naast een *toename* in volgedrag is ook de *duur* van de gezamenlijke kijkrichting toegenomen. Dit betekent dat Dewy haar aandacht langer bij hetzelfde onderwerp kan houden en minder vluchtig is in haar gedrag.

Als gevolg van deze ontwikkelingen zijn Dewy en Mireille meer gelijkwaardig en wederkerig geworden in het nemen van initiatief en het volgen van de ander. Een enorme stap vooruit in de ontwikkeling van Dewy waardoor gezegd kan worden dat de doelen van dit hulpverleningstraject behaald zijn.

Hechtingsrelaties

In deze casus is de ontwikkeling weergegeven die Dewy heeft doorgemaakt in de interactie met hulpgever Mireille. De balans van gezamenlijkheid en onderscheid valt niet langer hoofdzakelijk uit naar onderscheid, maar er is beweging mogelijk tussen beide eindposities. Dit betekent dat er wederkerigheid en co-regulatie is ontstaan. Dit is nog een pril begin, er is nog meer hulpverlening nodig om deze beginnende ontwikkeling te integreren naar alle gezinsleden, school en vriendinnen. Het verloop van dit proces is te vinden in Bijlage C. De ontstane ontwikkeling van wederkerigheid die al te zien is in relatie met hulpgever Mireille is hoopvol. Dit betekent namelijk dat de DSM-diagnose ‘reactieve hechtingsstoornis’ mogelijk niet zo definitief is als men kan denken. Met deze casus hebben we duidelijk willen maken, dat het opbouwen van wederkerigheid ook op latere leeftijd mogelijk is, wanneer we gebruik maken van de ouder-baby technieken, de basis van het ontwikkelen van verbinding en autonomie. Aan het eind van het hulpverleningstraject van drie jaar (zie Bijlage C) kan zelfs de vraag gesteld worden in hoeverre de diagnose reactieve hechtingsstoornis nog van toepassing is. In hoofdstuk 5a zullen we terugkomen op het belang van DSM-diagnoses en ons perspectief hierop geven.

ADHD

Dezelfde vraag kan gesteld worden over de diagnose ADHD die bij Dewy is vastgesteld. Uit de meting blijkt immers dat de vluchtigheid van Dewy en haar snelle wisselingen

van onderwerp en kijkrichting zijn afgenomen. Dat was uiteraard een van de uitkomsten die we hoopten te bereiken. De vraag die dit echter oproept is wat dit nu betekent voor de vaststelling van ADHD die in het verleden gedaan is? Kunnen we nog wel spreken van ADHD, omdat de uiterlijke kenmerken zijn afgenomen? De uitkomst van deze casus zet aan tot nadenken over de manier waarop er gesproken wordt over ADHD, als zijnde een eigenschap en kenmerk van de persoon. Onze interpretatie is dat het gedrag van Dewy bij aanvang veel meer weg heeft van een baby die willekeurige bewegingen laat zien en die in relatie met de ouder moet leren om de aandacht te richten en te verlengen. Dat dit ook heeft geleid tot betere prestaties op school is te lezen in Bijlage C.

Terugblik op de hulpverlening door pleegmoeder en Dewy

Nadat de hulpverlening van in totaal drie jaar⁶³ is afgesloten, is er een gesprek geweest met pleegmoeder en Dewy over hoe zij terugkijken op de afgelopen periode. Pleegmoeder verwoordt de ontwikkeling van Dewy als volgt:

‘Wij hebben ons grote zorgen gemaakt of Dewy wel een prettig leven zou kunnen hebben. Daar hebben wij nu meer vertrouwen in gekregen. Dewy heeft nu de mogelijkheid om op een fijne manier volwassen te kunnen zijn. Ze kan relaties aangaan, weet wat ze zelf wil en zorgt voor de ander. Zoals het nu gaat hebben we nooit kunnen voorzien of hopen. Dewy voelt bijna als een ‘gewoon’ meisje van 10 jaar oud. Dat is niet helemaal zo, maar zo voelt het wel. Ze kan haar eigen behoeftes inschatten en verwoorden en ze praat over dingen die haar bezig houden. Ik denk dat de grootste verandering is, dat ze een ander kan waarnemen en samenwerken met een ander. Dewy weet nu wat ‘wij’ is, en wat ‘samen iets ondernemen inhoudt’, ze weet nu dus meer dan alleen het ‘ik’.

Ook Dewy heeft woorden voor de veranderingen die ze heeft doorgemaakt.

‘Mijn karakter was 3 jaar geleden heel anders. Ik was druk, wilde altijd de baas spelen, ik bepaalde wat we gingen doen of wat de regels waren. Daarin ben ik heel erg veranderd. Ik laat nu ook anderen kiezen of bepalen hoe we een spel gaan spelen, of ik overleg met de ander en kan ook luisteren. Vroeger draaide alles om mij. Nu ben ik samen met een ander, een team. Ik spreek ook veel af met kinderen hier uit de buurt. Thuis gaat het ook veel beter met mijn broer en zussen. Ik heb nog wel eens ruzie maar niet meer altijd. Ik kan het nu ook goed met ze vinden. En met mijn ouders kan ik het helemaal goed vinden’.

⁶³ De wetenschappelijke studie heeft acht maanden geduurd, daarna is er nog een vervolgtraject geweest van twee jaar om de ontstane wederkerigheid die in relatie met de hulpgever is ontstaan, ook verder te integreren naar alle gezinsleden, school en vriendenkring. Zie Bijlage C voor een kort verslag van dit traject.

Bijlage A. Bewegingschema september 2011

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: gesprek activiteit tijd/plaats	Fysiek: Dewy en hulpgever Mireille hebben allebei hun romp en hoofd gericht op het materiaal. Onderwerp: Activiteit: het materiaal. Gesprek: het materiaal, de hond, schaar halen. Tijdschaal: heden	Fysiek: Dewy heeft meer romp- en hoofdrichtingen dan Mireille. Onderwerp: Dewy heeft meer onderwerpen dan Mireille: praten tegen de hond, schaar halen, schoen uitdoen.	Mireille vraagt aan Dewy om een schaar in het huis te halen, waarna Dewy haar schoenen uitdoet. Dewy haalt de schaar, waarna Mireille aan Dewy vraagt de schaar op het gras te leggen. Dewy geeft de schaar aan Mireille. Dewy volgt Mireille niet.
SNELHEID	Mireille en Dewy praten even snel.	Op sommige momenten praat Mireille sneller dan Dewy. Dewy beweegt sneller dan Mireille. Dewy verandert sneller van richting dan Mireille. Dewy antwoordt minder snel na een vraag van Mireille, dan dat Mireille reageert op een opmerking van Dewy.	Dewy beweegt sneller dan Mireille in verschillende richtingen, waarna Mireille sneller gaat praten dan Dewy praat. Mireille volgt Dewy.

<p>AFSTAND</p> <p>ruimtelijke positie</p> <p>afstand overbruggen</p> <p>bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam</p>	<p>Beiden zitten op de trampoline</p>	<p>Dewy beweegt zowel binnen als buiten de randen van de trampoline. Mireille blijft binnen de rand van de trampoline.</p> <p>Dewy verandert van zitten op haar billen, naar zitten op haar knieën, naar lopen. Mireille blijft op dezelfde plek en op haar billen op de trampoline zitten.</p> <p>Mireille overbrugt de afstand met haar stem. Dewy overbrugt de afstand met haar lichaam.</p>	<p>Dewy loopt buiten de trampoline, Mireille zit op de trampoline en zegt: 'kom eens kijken wat ik heb', waarna Dewy naar Mireille loopt en ook op de trampoline komt zitten.</p> <p>Dewy volgt Mireille.</p> <p>Dewy ligt op haar rug op de trampoline om haar schoenen uit te doen. Mireille blijft rechtop zitten.</p> <p>Mireille volgt Dewy niet.</p>
<p>SPIERSPANNING</p>	<p>Dewy en Mireille bewegen beiden met ongeveer dezelfde spierspanning.</p>	<p>Dewy doet haar schoenen uit waarbij ze meer spierspanning gebruikt dan Mireille.</p>	<p>Mireille geeft een bolletje wol, waarna Dewy in dezelfde spierspanning deze aanpakt.</p> <p>Dewy volgt Mireille.</p> <p>Dewy trekt aan haar schoenen om ze uit te doen. Een schoen gaat niet uit. Vervolgens trekt Mireille met minder spierspanning aan de schoen van Dewy, waarna hij wel uitgaat.</p> <p>Mireille volgt Dewy niet in verhoging spierspanning.</p>
<p>GELUID</p>	<p>Beiden praten ongeveer even hard en na elkaar. Zij zijn duidelijk te verstaan.</p>	<p>Mireille maakt langere zinnen en gebruikt meer woorden dan Dewy.</p>	<p>Dewy praat waarna Mireille ook praat. Vervolgens praat Mireille en praat Dewy niet meteen terug. Dewy volgt Mireille niet.</p>

Bijlage B. Bewegingschema mei 2012

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: gesprek activiteit tijd/plaats	<p>Fysiek: Dewy en hulpgever Mireille hebben dezelfde hoofdrichting: naar elkaar, de ranja en de koekjes.</p> <p>Onderwerp: Dewy en Mireille hebben dezelfde gespreksonderwerpen en activiteiten zoals de ranja, het koekje en een spelletje.</p> <p>Tijd: Zij praten allebei in het heden.</p>	<p>Fysiek: soms kijkt de een naar de koekjes en de ander naar de ranja.</p> <p>Onderwerp: ieder heeft een eigen taakje bij het inschenken van de ranja. De een houdt de beker vast, de ander schenkt het water er in.</p>	<p>Dewy schenkt de ranjasiroop in, waarna Mireille er water bij doet.</p> <p>Mireille scheurt een zak koekjes open, vervolgens volgt Dewy met haar blik de handelingen van Mireille.</p> <p>Dewy stopt een rietje in de beker en begint te drinken, vervolgens stopt Mireille ook een rietje in de beker en gaat ook drinken.</p> <p>Mireille en Dewy volgen elkaar in de activiteit en in de kijkrichting.</p>
SNELHEID	<p>Dewy en Mireille handelen en praten ongeveer even snel.</p> <p>Ze volgen elkaar met praten en handelen met eenzelfde snelheid op tijdens een beurtwisseling.</p>	<p>Dewy is soms sneller dan Mireille.</p> <p><i>Dewy pakt al een koekje terwijl Mireille nog bezig is met de koekjes op het bord te leggen.</i></p>	<p>Dewy wacht met de beker ranja in haar andere hand totdat Mireille klaar is met de koekjes, dan overhandigt ze de beker.</p> <p>Dewy volgt Mireille in snelheid.</p> <p>Mireille giet water in de beker, Dewy wacht tot ze klaar is en pakt de beker met limonade aan.</p> <p>Dewy volgt Mireille.</p>

<p>AFSTAND</p> <p>ruimtelijke positie</p> <p>afstand overbruggen</p> <p>bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam</p>	<p>Beiden zitten op een kleed tegenover elkaar op ongeveer anderhalve meter van elkaar vandaan.</p> <p>De picknickspullen staan tussen hen in en ze kunnen er allebei goed bij.</p>	<p>Dewy ligt op haar rug in het gras.</p> <p>Mireille zit met opgetrokken knieën.</p>	<p>Dewy gaat liggen en eet van haar koekje, terwijl Mireille een spelletje bekijkt en overeind blijft zitten.</p> <p>Mireille volgt Dewy niet.</p> <p>Mireille praat over het spelletje, waarna Dewy overeind komt en ook rechtop gaat zitten.</p> <p>Dewy volgt Mireille.</p>
<p>SPIERSPANNING</p>	<p>Dewy en Mireille praten en bewegen met ongeveer dezelfde spierspanning.</p>		<p>Dewy pakt een beker en schenkt er zonder knoeien ranja in, waarna Mireille met ongeveer dezelfde spierspanning de beker aanpakt en vult met water.</p> <p>Mireille volgt Dewy.</p>
<p>GELUID</p>	<p>Dewy en Mireille praten ongeveer even hard en met dezelfde intonatie.</p>	<p>Soms praat Dewy iets harder of zachter dan Mireille.</p> <p>Mireille benoemt wat ze proeft of doet. Dewy doet dit niet.</p>	<p>Mireille zegt: 'ha lekker zoet'. Na een tijdje zegt Dewy, 'ja bij mij ook'.</p> <p>Dewy volgt Mireille in praten.</p>

Bijlage C. Vervolg op de onderzoeksperiode

Hoewel de pleegouders verandering zagen in Dewy, leidde dit nog niet altijd tot het gewenste gedrag in het dagelijkse leven. Het begin van wederkerigheid dat is ontstaan in de relatie met hulpgever Mireille, was nog niet volledig zichtbaar in de relaties met de andere gezinsleden. Vervolg van de hulpverlening was nodig en gedurende een periode van nog eens twee jaar vindt de integratie van de nieuwe patronen plaats naar gezin, school en vriendschappen.

Het tweede jaar

De groei en de ontwikkeling van wederkerigheid wordt steeds meer zichtbaar, ook voor de andere gezinsleden. Zo blijft Dewy steeds meer uit zichzelf in de buurt van Mireille en loopt ze minder vaak naar de keuken om ergens van te snoepen. Ze begrijpt de spelletjes met beurt verdelen, ze kan zich langer concentreren, ze kijkt vaker en langer naar Mireille en kan langer over een onderwerp praten of een overleg voeren en drijft minder vaak haar zin door. Deze vorm van wederkerigheid heeft al meer weg van een kleuter in het contact met een opvoeder. Een kleuter die graag bij de ouder wil zijn, alles nadoet en vooral wil voorkomen dat de ouder boos wordt.

Daarnaast komt het wegnemen van spullen van de andere kinderen steeds minder voor. De pleegouders geven aan dat ook in relatie tot hen veranderingen zichtbaar zijn. Dewy neemt steeds meer zelf initiatief tot contact richting haar pleegouders, broertjes en zusjes. Ze vertelt meer en de pleegouders ervaren dat Dewy minder egocentrisch is. Ze leert om zowel aandacht als om spullen te delen.

Om Dewy te leren dat je niet precies hetzelfde hoeft te doen om samen te kunnen zijn, is Mireille dit jaar naast gezamenlijke ook onderscheidende bewegingen gaan aanbieden. Dit heeft ze gedaan door bijvoorbeeld te benoemen dat Dewy graag oranje nagellak wil en Mireille meer houdt van paarse nagellak. De boodschap is dat je allebei anders bent en dat je toch samen kunt spelen. In plaats van dat Mireille Dewy volgt in haar bewegingen of Dewy uitnodigt om haar te volgen, benadrukt ze de verschillen tussen hen.

In het tweede jaar van de hulpverlening wordt Dewy steeds meer zelfstandig en socialer. De pleegouders zien dat Dewy rustig aan tafel kan spelen, terwijl andere gezinsleden andere dingen aan het doen zijn. De kasten blijven voortaan open en Dewy neemt er niks meer uit weg. Daarnaast komen er nu ook vriendinnetjes met Dewy spelen. Mireille is nog steeds de therapeutische hechtingsfiguur en deze positie kan nu overgedragen worden aan de pleegouders. Het functionele contact van bed, bad, brood worden nu momenten van wederkerig contact en plezierige interactie.

Het derde jaar

Vanaf januari 2014 is afgesproken dat hulpgever Mireille in principe nog een keer per week komt, maar dat deze afspraken ook afgezegd mogen worden als Dewy met een vriendinnetje wil afspreken of als ze met haar pleegmoeder of zus iets wil ondernemen. Het is voor de therapeutische relatie niet meer nodig om in een vast patroon met Dewy te blijven omgaan. Hulpgever Mireille geeft adviezen aan de pleegouders die makkelijk te hanteren zijn en het contact tussen hen en Dewy verloopt prettig.

Dewy breidt haar sociale contacten verder uit. Ze wordt lid van een clubje in de buurt, ze speelt met vriendinnetjes zonder dat ze het spel wil beheersen. Dewy blijkt in staat om positieve hechtingsrelaties aan te gaan met haar gezinsleden en vriendinnen. De therapeutische verbinding met Mireille is steeds minder nodig. De kloof tussen de kalenderleeftijd en de socialemotionele leeftijd is nagenoeg gedicht. Dit heeft ook gevolgen voor haar prestaties op school. De ontwikkelingen die we hebben zien gebeuren in het contact met Mireille en heeft zich doorgezet naar de schoolse context. Dewy is beter gaan presteren op school, zodat de kans groot is dat ze na de lagere school de overstap kan maken naar het reguliere vervolgonderwijs. Vanwege al deze positieve ontwikkelingen wordt de hulpverlening afgebouwd en gestopt in juli 2014. Dewy stelt uit zichzelf voor om wat contact met Mireille te houden via skype en bezoeken in de vakantie, hetgeen ook voor Mireille een fijne manier is om het contact langzaam af te bouwen.

3B Menno – Joram

Samenvatting	241
Casus Menno en Joram	242
Probleemstelling	243
Gedragsanalyse	243
Hulpverleningsplan	244
Beïnvloeding van de beweging	245
Resultaten	245
Discussie	250
Bijlage A: Bewegingsschema november 2011	254
Bijlage B: Bewegingsschema juni 2012	256
Bijlage C: Beschrijvende resultaten	258

Samenvatting

In dit hoofdstuk staat Menno centraal, een 21-jarige jongeman die samen met zijn twee broers van respectievelijk 23 en 20 jaar oud bij zijn ouders woont. In het dossier is sprake van de diagnoses verstandelijke beperking en autisme. Menno is afhankelijk van een beschermde woonomgeving. De problemen die de ouders met Menno ervaren concentreren zich rondom een gebrek aan wederkerigheid, een zeer zwakke zelfregulatie en een hoge mate van zelfbepalend gedrag. De ouders vrezen dat het vinden van een passende woonomgeving voor Menno in de toekomst een moeilijke opgave wordt, wanneer de ouders de zorg niet meer kunnen bieden.

Uit de analyse bleek dat Menno een onderscheidende beweging van de hulpgever pas volgde, wanneer de hulpgever eerst *een aantal keer* de bewegingen van Menno had gevolgd. Ook bleek dat Menno de hulpgever volgde wanneer deze de aandacht van Menno trok door met grote gebaren en met nadruk te spreken. Dit is vergelijkbaar met de technieken die ouders in contact met hun baby gebruiken, bekend onder de naam motherese of baby gerichte spraak.

Het doel van de hulpverlening in deze casus was het laten ontstaan van wederkerigheid en co-regulatie. Dit betekende dat de hulpgever zich richtte op het verder ontwikkelen van volggedrag van Menno, met als doel dat interacties meer wederkerig zouden worden en daarmee soepeler zouden verlopen.

De verwachting was dat Menno hierdoor minder vasthield aan zijn eigen wensen en ideeën en de ander beter waarnam. De verwachting op de langere termijn was dat Menno meer oog zou krijgen voor de andere gezinsleden en op een prettiger manier kon deelnemen aan het gezinsleven.

De beïnvloeding vond plaats via de bewegingskenmerken richting, geluid, snelheid en afstand. Uit de analyse was namelijk gebleken dat de hulpgever van meerdere bewegingskenmerken gebruik maakte om gezamenlijkheid te creëren en de aandacht van Menno te trekken. Het bewegingskenmerk afstand is als variabele gebruikt om te toetsen of er inderdaad gesproken kan worden van een toename in volggedrag.

Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat er sprake is van een toename in volggedrag van Menno en dat er wederkerigheid ontstaan is in de relatie met de hulpgever. De verwachting dat Menno minder vasthoudend is aan zijn eigen wensen en minder zelfbepalend is in relatie tot de hulpgever is uitgekomen. Dit is echter (nog) niet het geval voor de overige gezinsleden. Daarom is besloten tot een vervolgtraject zodat wederkerigheid kan integreren in interactie met andere gezinsleden en andere contexten. Dit vervolgtraject wordt beschreven in hoofdstuk 3c.

Casus Menno en Joram

Probleemstelling

Gezinssituatie

Menno, geboren in 1991, is de middelste zoon van een echtpaar met drie zoons. Bij aanvang van deze studie is hij 21 jaar. Alle gezinsleden hebben de Nederlandse nationaliteit. Het gezin woont in een vrijstaand huis en de drie jongens hebben ieder een eigen kamer. De oudste zoon William is evenals Menno gediagnosticeerd met autisme en heeft een licht tot matig verstandelijke beperking. Zowel Menno als William gaan overdag naar een vorm van dagbesteding. Menno heeft werkzaamheden in een bakkerij. De jongste zoon Olav volgt regulier onderwijs op het mbo.

DSM-diagnose

In 2004 is bij Menno een matig verstandelijke beperking vastgesteld en in 2005 autisme.

Gedragsbeschrijving

Het gedrag van Menno trekt een grote wissel op het gezinsleven. Als Menno iets wil, dan moet het per se op zijn manier en op zijn tijd gebeuren. Dit gaat over onderwerpen als beslist op die plek van de bank willen zitten, ook al zit broer Olav daar, welke vork of bord *hij* moet hebben, of een rondje rijden met de auto dat meteen moet gebeuren. Als Menno zijn zin niet krijgt, wordt hij boos en gaat hij gooien, schreeuwen en schoppen. Zijn ouders brengen hem dan naar zijn kamer om verder uit te razen. Zij blijven dan in de buurt tot hij weer rustig is. Dit kan 15 minuten duren, maar ook enkele uren. Dit gedrag komt meermalen per week voor en wordt ook op de dag- en weekendopvang herkend.

Het gebrek aan wederkerigheid uit zich op verschillende manieren. Menno groet niet bij ontmoetingen, hij vraagt niet hoe het met de ander gaat, hij laat anderen niet uitpraten, hij kijkt de ander niet aan en hij stelt geen vragen. Dit is ook zichtbaar buiten het gezinsleven. Tijdens het wekelijkse zwemuurtje neemt Menno andere mensen niet waar en botst tijdens het zwemmen letterlijk tegen anderen aan.

Gedragsanalyse

Hulpgever Joram

Joram is bij aanvang van de studie een 44-jarige man en opgeleid als agogisch werker in de gehandicaptenzorg. Hij heeft in de samenwerking en supervisiegesprekken met Carine Heijligers de methode in de praktijk leren toepassen. We zullen Menno en Joram volgen vanaf hun eerste ontmoeting. Dit vormt de basis voor een hulpverleningstraject van acht maanden.

Voormeting

Om een analyse te kunnen maken van de bewegingen van Menno in relatie tot hulpgever Joram is er bij aanvang van de hulpverlening, november 2011, een video-

analyse gemaakt. Het fragment duurt tien minuten, de analyse in het schema beperkt zich tot een minuut. Het schema hiervan is te vinden in Bijlage A. We onderzoeken welk interactiepatroon zichtbaar is door te observeren welke van de drie mogelijkheden voorkomen: a) een persoon is in staat om initiatief te nemen in het *leggen van contact met een ander*; b) een persoon is in staat om initiatief te nemen om *uit contact te gaan met de ander*; c) een persoon is in staat om *een ander te volgen*. Combinaties van deze drie mogelijkheden leiden tot interactiepatronen. In het fragment zitten Menno en Joram tegenover elkaar. Ze zitten ieder op een laag tafeltje waarop een Wii-Balance board⁶⁴ is geplaatst. Deze Balance boards registreren de rompbewegingen van beiden. Tussen hen in staat een tafeltje met een aantal folders erop waarover ze gaan praten.

Menno en hulpgever Joram bekijken twee folders van vliegveld Weeze, een folder in het Duits en een in het Nederlands. Joram de hulpgever wijst verschillende plaatjes aan en vraagt aan Menno welk vliegtuig hij het mooiste vindt. Menno houdt zijn aandacht slechts kort bij het gespreksonderwerp. Zo klopt hij bijvoorbeeld ineens op het tafeltje waar hij op zit en meldt dat ze nu op een tafeltje zitten. Joram vertelt welk vliegtuig hij zelf mooi vindt en Menno volgt zijn blik in het boekje. Menno kijkt geregeld met langzamere hoofdbewegingen dan Joram in dit fragment laat zien, om zich heen. Joram stelt de vragen soms twee keer aan Menno waarna Menno hardop hijgt. Hij beantwoordt de vraag een enkele keer niet en meldt ongevraagd dat hij het erg mooi vindt zonder aanwijzing wat hij mooi vindt. De eerste drie minuten houdt Menno zijn arm voor zich op borsthoogte. Joram doet hem na en laat zijn arm vervolgens zakken en op zijn been rusten, dan laat Menno zijn arm ook zakken en legt zijn hand op zijn been.

Dan wijst hulpgever Joram Menno erop dat de boekjes verschillend zijn. Dezelfde bladzijden zijn niet precies hetzelfde in de Duitse en de Nederlandse folder. Samen zoeken ze naar de verschillen. Bladzijde voor bladzijde wordt aandachtig bestudeerd. Joram vraagt Menno om de verschillen aan te wijzen. Menno is soms afwezig en kijkt vijf seconden in de spiegelende glazen kast. Joram tikt op het boekje, waarna Menno ook naar het boekje kijkt en vervolgens antwoord geeft. Om de aandacht van Menno te trekken, verheft Joram zijn stem, lacht en wijst met grote gebaren verschillen aan. Menno moet ook een beetje lachen en kijkt aandachtig in de boekjes. Joram vraagt Menno om goed te kijken. Menno

64 Een Wii-Balance Board is een op een personenweegschaal gelijkende accessoire, bedoeld voor de Nintendo Wii. Het heeft vier druksensoren waarmee de software de balans van het lichaam en het lichaamsgewicht uitrekent als de persoon erop gaat staan. In deze studie wordt het Wii-Balance Board gebruikt als een zitkussen. Het registreert de rompbewegingen van de zittende persoon dankzij de vier drukpunten en zet deze gegevens om in een tijdserie. De tijdseries van beide personen worden vervolgens met elkaar vergeleken volgens CRQA analyse, waarbij de bewegingen 'voor-achter' en 'links-rechts' gebruikt kunnen worden als een indicatie voor synchronisatie en leiden- en volgedrag ten opzichte van elkaar.

zit voorover gebogen over het tafeltje. Hij kijkt niet op naar Joram wanneer deze tegen hem praat. Hij kijkt wel op naar Joram wanneer hij zelf praat. Ze lachen samen over de verschillen die ze zien en om de ontdekking dat de boekjes helemaal niet hetzelfde zijn!

Uit de bewegingsanalyse wordt duidelijk dat Joram de aandacht van Menno weet te trekken door met grote gebaren en met nadruk en stemverheffing te spreken. Joram gebruikte hierbij de techniek die ouders met een jonge baby ook toepassen, bekend onder de naam motherese. Daarnaast was het nodig dat Joram *langere* tijd aansloot bij de bewegingen van Menno en zijn bewegingen voor langere tijd volgde. Het volggedrag van Menno ontstond pas als Joram en Menno *langere* tijd gezamenlijk waren geweest op een van de bewegingskenmerken.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

De patronen die zichtbaar zijn in het contact tussen hulpgever Joram en Menno zijn die van een jonge baby tussen 0 - ½ jaar en van een peuter tussen 1 - 2 jaar oud. Joram trekt de aandacht van Menno met zijn bewegingen, stemgeluid en intonatie. Dit is eenzelfde patroon als ‘babygerichte spraak’ ook wel ‘motherese’ genoemd. Het is de manier waarop verzorgers de aandacht van heel jonge baby’s trekken: hoog stemgeluid, korte zinnen, een stilte laten vallen om vervolgens weer door te praten. Ook de manier van beweging is vergelijkbaar met die van de ouder met een jonge baby: Joram volgt eerst de beweging van Menno en zet daarna een eigen beweging in, om zo de aandacht naar het gezamenlijke boekje te trekken. Tegelijkertijd is de wijze waarop er samen in het boekje gekeken wordt vergelijkbaar met hoe verzorgers met een peuter van 2 jaar een boekje lezen: samen in hetzelfde boekje kijken en om de beurt aanwijzen wat er in het boekje te zien is. Het samen in een boekje kijken is afgestemd op de interesses Joram die passen bij een kalenderleeftijd van 21 jaar, namelijk een boekje over vliegtuigen en vakantie. Een voorbeeld van hoe het samen lezen eruit ziet is de volgende situatie:

Hulpgever Joram vangt de blik van Menno en buigt zich naar voren richting het boekje dat tussen hen in ligt, waarna Menno mee naar voren buigt richting het boekje. Met zijn vinger wijst Joram in het boekje een vliegtuig aan en zegt: ‘Kijk Menno? Wat zie ik hier? Zie ik hier een vliegtuig?’ Hij kijkt Menno aan en wacht tot Menno hem aankijkt. Joram kijkt weer naar het boekje en wijst met zijn vinger het vliegtuig aan. ‘Wat voor vliegtuig is dat? Weet jij dat?’ en weer kijkt hij Menno aan. Na iedere zin wacht Joram een moment met praten en gaat daarna weer verder. Menno kijkt naar Joram en kijkt vervolgens weer naar het boekje. Menno antwoordt: ‘eh dat is Ryanair’.

Hulpverleningsplan

Het doel van de hulpverlening wordt het ontwikkelen van wederkerigheid en co-regulatie. Dat betekent in het geval van Menno het verder ontwikkelen van volggedrag.

Uit de analyse blijkt namelijk dat volggedrag van Menno wel ontstaat, maar dat dit afhankelijk is van de inzet van de hulpgever Joram. Menno volgt Joram wanneer deze eerst een tijdje Menno gevolgd heeft en dan een onderscheidende beweging maakt. Daarnaast volgt Menno hulpgever Joram wanneer deze iets doet om de aandacht van Menno te trekken door bijvoorbeeld te vertragen, zijn stem te verbuigen, naar voren te buigen of een vraag te stellen.

De variabele waarmee onderzocht wordt of volggedrag zich ontwikkeld heeft gedurende het onderzoek is het bewegingskenmerk afstand. Daarnaast heeft Joram zoals al eerder genoemd, ook gebruik gemaakt van andere bewegingskenmerken, zoals kijkrichting, snelheid en geluid.

Het totale hulpverleningsplan omvat verder nog doelen die buiten de wekelijkse sessies en het onderzoek van Joram en Menno vallen. Zo heeft Joram ook aandacht besteed aan de ouders en hun strijd met Menno rondom alledaagse gezinsroutines. Er wordt besloten dat Joram wekelijks in het gezin komt om deze dagelijkse activiteiten met Menno te doorlopen op een manier zoals de ouders dat met jonge baby's en peuters ook doen. Dit gaat om zaken als eigen brood smeren, haren wassen onder de douche, zelf schoenen aandoen en zich voegen naar de dagelijkse gang van zaken.

3B

Beïnvloeding van de beweging

Het bewegingskenmerk afstand wordt geoperationaliseerd door de rompbewegingen van Menno en hulpgever Joram te meten. Hiervoor is gebruik gemaakt van 10 minuten durende gefilmde sessies op Wii-Balance Boards. De Wii-Balance Boards registreren de rompbewegingen van beide personen, hetgeen valt onder het bewegingskenmerk afstand. Door rompbewegingen te analyseren kan worden vastgesteld wie er leidt en wie er volgt (Kuipers, 2014)⁶⁵. In totaal zijn er negen filmopnames gemaakt van Menno en Joram zittend op de Wii-Balance Boards, die samen de data vormen voor het resultaatdeel.

Resultaten

Nameting

In juni 2012, aan het eind van de individuele hulpverlening met Joram, is opnieuw een gedragsanalyse gemaakt op basis van een filmopname. Deze opname duurde tien minuten en de analyse hiervan is te vinden in Bijlage B. In totaal zijn er negen filmopnames gemaakt verspreid over acht maanden hulpverlening. In dit fragment zitten Menno en Joram tegenover elkaar, ieder op een eigen Wii-Balance board dat op een laag tafeltje is geplaatst.

⁶⁵ De registraties van de rompbewegingen en de gepresenteerde resultaten zijn onderdeel geweest van de masterscriptie van Kuipers (2014). De resultaten van de diagnostische vragenlijsten, in Bijlage C, zijn eveneens gebaseerd op de masterscriptie van Kuipers.

Menno heeft een stapel ansichtkaarten van treinen in zijn handen. Joram steekt zijn hand uit. Menno houdt hem de stapel kaarten voor zodat Joram deze kan pakken. Joram pakt de stapel kaarten aan en vertelt: "Ik ben in Duitsland op vakantie geweest." Menno kijkt hem aan en zegt vragend "Ja?" Joram vervolgt: "Ik heb deze in het echt gezien" en wijst de trein aan op de ansichtkaart. Menno vraagt: "Heb je 'm in het echt gezien?" Joram vertelt welke treinen hij heeft gezien en Menno antwoordt: "Ja?" Vervolgens vraagt Joram waar de mooiste ansichtkaart is, deze ligt niet boven op de stapel. Menno herhaalt: "De mooiste zit niet voorop". Hij wijst op een andere kaart, deze vindt hij de mooiste. Menno en Joram praten over de ansichtkaarten die op tafel liggen. Als Joram iets zegt, richt Menno zich op en kijkt Joram aan. Daarna buigt hij zich vervolgens weer voorover richting de ansichtkaarten. Als hij antwoord geeft of iets zegt, gaat hij weer rechtop zitten en kijkt Joram aan. Dit gaat een aantal minuten zo door.

Er ontstaat een gesprekje over de seizoenen. Joram vraagt: "Kijk Menno, wat zie je hier op dit kaartje? Wat ligt hier?" "Sneeuw", antwoordt Menno. "Oké, en wanneer is er sneeuw Menno?" "In de winter". "Oké, sneeuw hè Menno, sneeuw is winter. En wat zie je hier, hebben die bomen blaadjes?" "Nee-hee". "En wat zie je hier, hebben deze bomen blaadjes?" Joram wijst naar een ander kaartje. "Ja", antwoordt Menno. "Is het dan lente of zomer Menno, als er blaadjes aan de bomen zitten?" Het lukt Joram om de aandacht voor langere tijd bij het gespreksonderwerp te houden, door steeds gebruik te maken van wat er op de kaartjes te zien is.

Allereerst valt het verschil van de kijkrichting van hulpgever Menno op in vergelijking met de voormeting. Destijds was te zien dat Menno vooral gericht was op de boekjes voor hem en volgde hij de vinger van Joram wanneer die iets aanwees in het boekje. Hij keek Joram niet aan, alleen wanneer hij zelf aan het woord was en niet wanneer Joram sprak. Uit deze laatste opname blijkt, dat Menno de hulpgever Joram nu wel aankijkt wanneer deze tegen hem praat.

Daarnaast houdt Menno zijn aandacht langer vast bij het gezamenlijke onderwerp. Hij kijkt niet meer doelloos rond en plaatst geen opmerkingen die geen verband lijken te houden met de activiteit. Ook kan hulpgever Joram het grootste deel van de tijd op zijn gewone manier praten en hoeft hij nauwelijks 'motherese' meer te gebruiken om de aandacht van Menno te trekken.

Joram heeft ook geoefend met het mogen vasthouden van geliefde voorwerpen van Menno. Bij aanvang mocht Joram alleen naar de boekjes kijken en plaatjes aanwijzen, langzamerhand is dat uitgegroeid tot een of twee kaarten vasthouden en in de laatste opname is te zien dat wanneer Joram zijn hand uitstrekt, Menno als vanzelf de kaarten in zijn hand legt.

Tenslotte is het gesprek abstracter geworden, want er wordt over seizoenen gesproken met behulp van de afbeeldingen op de kaarten. Wanneer Joram naar de beleving van Menno vraagt wat hij het mooiste vindt, wijst Menno zijn favoriete kaart aan.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

De patronen die na acht maanden hulpverlening zichtbaar zijn geworden, kunnen vergeleken worden met een peuter van ongeveer 1 - 2 jaar en een kleuter van 4 jaar. Het vluchtige gedrag is afgenomen en de aandacht kan langer worden vastgehouden. Menno herhaalt de woorden van de hulpgever Joram, zoals peuters die beginnen met praten ook doen. Ze kijken elkaar aan tijdens het praten en Menno kan het patroon van geven en ontvangen herkennen en accepteren. Het gesprekje over seizoenen en voorkeuren sluit aan bij de interesse van Menno. Het gesprek is meer abstract geworden dan het gesprekje bij aanvang. Daarmee is te zien dat ook de cognitieve ontwikkeling vooruit is gegaan en al meer passend wordt bij zijn kalenderleeftijd.

Kwantitatieve resultaten

De vraag die hier beantwoord wordt is of er sprake is van toename in volgggedrag en het ontstaan van wederkerigheid. Om dit te toetsen is gebruik gemaakt van negen tijdseries van de rompbewegingen die gemaakt zijn met Wii-Balance Boards in de periode november 2011 – juni 2012. Het materiaal waarmee hulpvrager Menno en Joram gedurende de registratie van de rompbewegingen speelden, lag in elke sessie tussen hen in op een tafel. Ze moesten allebei een voorwaartse beweging maken om bij het materiaal te kunnen. Een achterwaartse beweging werd ingezet om weer rechtop te gaan zitten en de beurt over te dragen aan de ander.

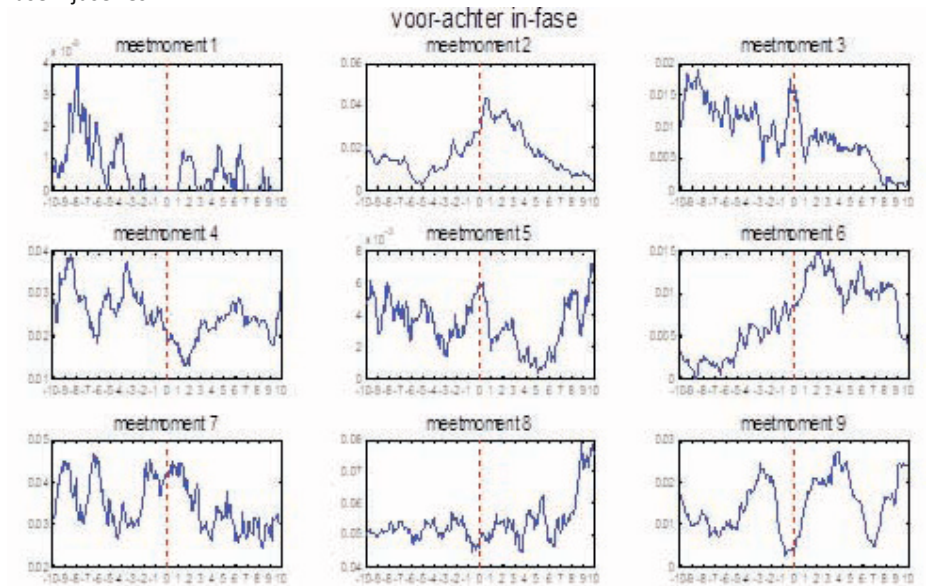
De negen tijdseries van hulpgever Joram en Menno zijn geanalyseerd met Cross Recurrence Quantification Analyses (CRQA), zie hoofdstuk 2c. Er wordt gebruik gemaakt van lagprofielen om de vraag naar beurtwisseling te kunnen beantwoorden. Lagprofielen geven namelijk het patroon van het volgen- en leiden van beide personen ten opzichte van elkaar weer, zie Afbeelding 3b.1. Aan de vorm van de patronen is te zien wie er leidt. Is de piek van de grafiek links van de nullijn, oftewel de lijn van synchronisatie (LOS), dan leidt Menno en volgt hulpgever Joram. Ligt de piek rechts van de LOS, dan leidt hulpgever Joram en volgt Menno. Is er een piek te zien aan beide kanten van de LOS, dan is er sprake van beurtwisseling. De afstand van de piek tot de LOS geeft in seconden of minuten aan hoelang het gemiddeld duurt voordat de een de ander volgt. Een piek dichterbij of op de LOS, betekent een snelle of gelijktijdige opeenvolging van de kijkrichting.

Verder is er gebruik gemaakt van de volgende parameters. **DET**: determinisme betreft het *percentage* punten dat zich bevindt op diagonale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het is een indicatie van de mate van synchroniciteit van de dyade. **MAXline**: de langste diagonale lijn. Het betreft de langste *duur* waarin een

dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. **MEANline**: de gemiddelde lengte van alle diagonale lijnen. Het betreft de gemiddelde *duur* waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt, zie Tabel 3b.1. Voor een verdere uitleg van de betekenis van deze parameters wordt verwezen naar hoofdstuk 2c.

Rompbewegingen

Afbeelding 3b.1. Lagprofielen van de Negen Meetmomenten gebaseerd op de Voor-Achter In-fase Tijdseries

Noot: Een piek weerspiegelt het moment waarop de beurtwisseling plaatsvindt: de ene persoon beweegt naar voren om bij het materiaal te kunnen, de andere naar achter. Een piek aan de linkerzijde van de rode Lijn van Synchronisatie (LOS) betekent dat Menno leidt en hulpgever Joram volgt. Bij een piek aan de rechterzijde van de rode lijn leidt hulpgever Joram en volgt Menno. De rode lijn representeert het moment waarop beiden precies tegelijk naar voren of naar achteren bewegen. Er is een raamwerk van tien seconden gekozen rondom de LOS. De y-as representeert de proportie recurrentie punten binnen het tijdraam.

Uit Afbeelding 3b.1 is het verschil tussen het eerste meetmoment en het laatste meetmoment goed waarneembaar. In het eerste meetmoment is er nauwelijks sprake van een patroon, of een echte piek. Er zijn wel pieken te zien, maar hieruit kan nog geen patroon van elkaar volgen en initiatief nemen worden afgeleid.

In het laatste meetmoment zijn duidelijk twee pieken te zien aan weerskanten van de rode lijn (LOS). De wederzijdse gelijkwaardigheid komt in dit meetmoment het sterkste naar voren. Beide personen nemen initiatief om naar voren of naar achteren te bewegen en beiden worden door de ander gevolgd.

Uit de meetmomenten 2 – 8 blijkt dat er langzamerhand een patroon van wederkerigheid gaat ontstaan. In eerste instantie heeft Joram vooral gewerkt aan het creëren van gezamenlijkheid. Dit is te zien aan de pieken van de meetmomenten 2, 3 en 5, die precies op de lijn van synchronisatie vallen. Vanaf meetmoment 7 ontstaan pieken aan weerszijde van de LOS. Dit weerspiegelt een meer natuurlijk proces van volgen en gevolgd worden en gelijkwaardigheid van beide partners.

Betrouwbaarheid

Om de betrouwbaarheid van bovenstaande lagprofielen en de bijbehorende tijdseries te toetsen, is de temporele structuur van de originele datapunten verwijderd en zijn de datapunten gehusseld (shuffled datasets) en tot nieuwe tijdseries aan elkaar geregen. De nieuw verkregen tijdseries behouden wel dezelfde mate van recurrentie, maar kunnen qua temporele structuur gezien worden als tijdseries die op basis van toeval zijn ontstaan.

Uit Tabel 3b.1 is af te lezen dat de uitkomstmaten van de originele tijdseries niet gebaseerd zijn op toeval. DET is in de originele tijdserie in alle negen meetmomenten rond de 90%. Dat betekent dat er sprake is van een hoge mate van synchroniciteit in de interactie. Uit de data van de tijdseries die op willekeurige wijze aan elkaar gepaard zijn, blijkt dat DET sterk is afgenomen tot maximaal 10 % en er geen sprake is van een patroon van synchroniciteit. De ene beweging roept niet een bijpassende beweging van de ander op. Ditzelfde geldt voor Meanline en MAXline. De gemiddelde duur van het koppel waarin zij in eenzelfde patroon zijn ligt bij de originele tijdseries tussen de 3 – 6 seconden, in de gehusselde data is dat allemaal rond de 2 seconden geworden. Nog duidelijker wordt dit bij de maximale duur waarop het koppel in een patroon is. Dat ligt bij de originele data tussen de 36 en 80 seconden en bij de data gebaseerd op toeval rond de 4 en 5 seconden. Met andere woorden de oorspronkelijke tijdseries vertonen duidelijk een onderliggende structuur van wederzijds volgen en leiden.

Tabel 3b.1. Vergelijking Originele Datapunten met Geshuffelde Datapunten van de Gezamenlijke Rompbewegingen Voor-Achter en In-fase

Meet-moment	%DET		Meanline		MAXline	
	Origineel	Geshuffeld	Origineel	Geshuffeld	Origineel	Geshuffeld
1	92.65%	5.95%	4.88	2.05	46	4
2	87.76%	7.01%	4.13	2.06	41	5
3	91.45%	5.68%	4.97	2.05	57	4
4	90.18%	5.92%	4.56	2.03	43	4
5	86.75%	6.51%	4.15	2.05	46	4
6	93.52%	5.86%	5.68	2.08	80	4
7	81.31%	10.09%	3.64	2.08	36	4
8	93.25%	6.49%	6.44	2.03	78	4
9	92.60%	7.67%	4.98	2.03	40	5

Discussie

Conclusie

Het doel van de hulpverlening in deze casus was het ontwikkelen van volggedrag van Menno. Uit de gedragsbeschrijving bleek namelijk dat Menno zeer vasthoudend was in zijn wensen en ideeën en de ander niet volgde in diens wensen of verlangens. Als er geen gehoor werd gegeven aan de eisen van Menno, leidde dit tot escalaties en woede-uitbarstingen. De opdracht aan hulpgever Joram was om volggedrag te ontwikkelen bij Menno. De uitkomsten van de CRQA-analyses laten zien dat er sprake is van het ontstaan van wederkerigheid en co-regulatie tussen Menno en Joram. Bij aanvang van de hulpverlening moest Joram zijn kijkrichting, afstand, snelheid en geluid synchroniseren met de wijze waarop Menno dat deed en dat is vergelijkbaar met de techniek die ouders met jonge baby's toepassen in hun communicatie. Uit de laatste filmopname blijkt dat er een meer natuurlijke en vanzelfsprekende manier van interacteren is ontstaan. Er is beurtwisseling ontstaan in volgen en initiatief nemen in de relatie tussen Menno en Joram.

Om de verwachting te onderzoeken of Menno meer meegaander zou worden en zijn zelfbepalend gedrag zou afnemen is de beleving van de ouders hierover gevraagd in de vorm van diagnostische vragenlijsten, zie Bijlage C. De conclusie hiervan is dat Menno een ontwikkeling heeft doorgemaakt die gelijk staat aan een leeftijdsequivalent van twee naar vier jaar. Hij is minder zelfbepalend geworden en kan zich beter voegen naar de dagelijkse routine. Ook staan in Bijlage C een tweetal voorbeelden uitgewerkt hoe Joram om is gegaan met het ontwikkelen van alledaagse vaardigheden van Menno.

Vervolg op de onderzoeksperiode

De ontwikkeling van wederkerigheid die in relatie met de hulpgever op gang is gekomen, is in de relatie tussen Menno en zijn ouders nog niet zichtbaar. De ouders zien dat Menno in de begeleiding met Joram vatbaar is voor ander gedrag en minder zelfbepalend is. Zijzelf worstelen nog met vragen hoe zij dit ook kunnen inzetten om niet afhankelijk van de hulpverlening te blijven. Er wordt gezamenlijk nagedacht over een vervolgstap en er wordt besloten om de avondmaaltijd te gebruiken als ingang voor vervolghulpverlening. Het lukt Menno niet om tijdens de avondmaaltijd te wachten op zijn beurt en te luisteren naar de anderen, terwijl hij dit in een-op-een contact al wel kan. Menno praat aan tafel dwingend en dwars door anderen heen, zodat de beide broers van Menno regelmatig boven op hun kamer de maaltijd nuttigen. Het zou fijn zijn voor Menno en het hele gezin als Menno ook in complexere situaties beurtwisseling kan accepteren en toepassen. In hoofdstuk 3c wordt het hulpverleningsproces beschreven van deze hulpvraag.

Autisme

In het huidige hoofdstuk komen duidelijk gedragingen van Menno naar voren die als autistiform beschouwd kunnen worden. De diagnose autisme lijkt hier ook zeker op zijn plaats. In 2005 is er destijds hulpverlening ingezet in de vorm van een ambulante autistieteam. Dit team zet behandeling in op basis van een functionele analyse. Deze bestaat uit het aanbrengen van structuur, door middel van pictogrammen, afstreeplijstjes, alarmsignaaljes op een telefoon en instructies aan ouders hoe zij het beste kunnen reageren op het zelfbepalende gedrag van Menno. De hulpverlening wordt na 4 jaar stopgezet omdat het team geen vooruitgang ziet en niets meer te bieden heeft. De ouders vertellen in een interview (Lormans, 2014) het volgende hierover:

“Er werd veel gebruik gemaakt van picto’s. Dit werkte niet echt. We hingen, op aangeven van de casemanager, een picto met een rood kruis erdoor op de deur van de ruimte waar hij niet in mocht. Menno hing er gewoon een blanco blaadje overheen en zei dat het kruis weer weg was. We hebben ook met een Time Timer gewerkt. Menno had door dat het lang ging duren en zette dan zelf de klok op nul. Verder hebben we een dagplanning moeten maken. Dit werkte ook niet. Je moest dan afkruisen wat je had gedaan. Soms kruiste Menno in de ochtend alles af, ook al was het niet gedaan. En we moesten dingen aan Menno vragen: ‘wat wil je op je boterham?’ We moesten dan lang op zijn antwoord wachten, want Menno doet er lang over om te reageren. Volgens de hulpverlening zou hij sneller moeten reageren. Dus dan stelden we nog twee of drie keer dezelfde vraag om antwoord te krijgen. Dit hielp niet, Menno werd hier alleen maar bozer van. We moesten vooral heel consequent zijn. Maar consequent waren we eigenlijk niet altijd... Bijvoorbeeld als je moe of futloos bent, is het makkelijk om Menno toch zijn zin te geven. De behandeling heeft ons niet geholpen”.

Het is hopelijk duidelijk geworden na het lezen van deze casus, dat de diagnose autisme geen eenduidige oplossing biedt voor hulpverlening die passend is bij een hulpvrager. De kerngedachte van de toegepaste procedure is dat de omgeving zich aan dient te passen aan de persoon met autisme. De persoon wordt als onveranderlijk beschouwd ('hij heeft nou eenmaal structuur en duidelijkheid nodig'), waardoor de omgeving zich genoodzaakt ziet het gezinsleven vorm te geven rondom voorspelbaarheid, training, ritmes en routines van de persoon met autisme. Deze aanpak heeft een averechts effect gehad op de ontwikkeling van Menno. Het zelfbepalende gedrag van Menno werd als onveranderlijk beschouwd en er is niet aan zijn ontwikkeling gewerkt. Het gezin is hier bijna aan ten onder gegaan, want het is heel zwaar zo niet onmogelijk om aan ouders te vragen een dynamische omgeving, zoals het gezinsleven, om te vormen naar een statisch en voorspelbare omgeving. Daarnaast leidt meer consequent zijn, tot meer rigide gedrag en dat is nou precies wat je als gezin niet wilt.

De ouders doen in het interview uit 2014 enkele uitspraken over wat dit voor hen betekend heeft en waarom het niet geholpen heeft. Met hun woorden sluiten we dit hoofdstuk af.

Ouders: "Eigenlijk moesten wij ook een beetje autistisch worden om beter te passen bij de jongens. Daar kwam het op neer. Er werd ook gezegd: 'Het is maar net wat jullie willen, aanpassen aan de autist of niet, want hij kan dat niet'. Wij moesten patronen gaan aanleren, wij konden niet meer op onze eigen manier leven. Die strakke regeltjes, picto's en afspraken werken in een gezin niet. Op school gaat dat misschien, maar als ik hier een picto neerzet en hij komt uit school en we gaan doen wat er op de picto staat en ineens gaat de telefoon of er komt iemand binnen lopen... dan is de structuur helemaal weg. We zijn destijds in aanraking gekomen met een wooninitiatief dat gebaseerd is op deze manier van denken en werken. Daar zie je dus dat alles heel gestructureerd is. Iedereen doet alles volgens vaste patronen. Dat is dodelijk vermoeiend en helemaal niet prettig. Zij noemen dat rust. De bewoners zijn rustig en kunnen zich dan ontwikkelen, maar er ontwikkelt helemaal niks. Stel, Menno woont daar en we halen hem in het weekend naar huis en we willen wat dingen doen in het weekend. Dan word je door de leiding erop gewezen dat dat de volgende keer niet meer gaat gebeuren, want dat is veel te veel in een weekend. Dan denk ik: "O, wacht eens even, ik ben nog altijd zijn moeder". En ja, hoe strak wil je het hebben? 's Ochtends wordt er een dagprogramma gemaakt: wil je vanavond een filmpje kijken? Ja, ik wil vanavond een filmpje kijken. Maar dan blijkt dat ik vanavond helemaal geen zin heb om een filmpje te kijken, ik wil wat anders en wat dan? Wij vinden dat belastend en de jongens ook. Als je dat lang genoeg volhoudt en het slijpt erin, gaan mensen daar misschien in mee, maar prettig is het niet. Op het moment dat er iets afwijkt, heb je een probleem. Structuur is een middel dat misschien wel goed past bij autisme, omdat een vaste structuur

ervoor zorgt dat een persoon met autisme er makkelijker mee omgaat. Maar wij hebben nu gezien dat het dankzij Beweging-als-houvast ook anders kan”.

Bijlage A: Bewegingschema november 2011

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	<p>Fysiek: Menno en hulpgever Joram hebben beiden de rompen gericht naar elkaar. Hun gezamenlijke kijkrichting is vooral gericht op de boekjes. Op sommige momenten kijken ze tegelijk naar elkaar.</p> <p>Onderwerp: Ze wijzen naar de plaatjes en benoemen wat ze zien.</p>	<p>Fysiek: Menno heeft meer kijkrichtingen dan Joram. Hij kijkt regelmatig om zich heen. Joram kijkt vooral naar Menno en naar de boekjes.</p> <p>Onderwerp: Op sommige momenten praten zij allebei over een ander plaatje dat zij zien in de boekjes.</p>	<p>Hulpgever Joram kijkt naar Menno, wacht een tijdje tot Menno naar Joram kijkt. Vervolgens wijst Joram een vliegtuig aan in het boekje. Menno wrijft in zijn handen, tikt tegen zijn been en wijst vervolgens ook een vliegtuig in het boekje aan.</p> <p><i>Menno volgt Joram in kijkrichting en onderwerp.</i></p> <p>Joram stelt een vraag aan Menno over een plaatje in het boekje en kijkt daarbij naar Menno. Menno blijft in het boekje kijken en beantwoordt de vraag.</p> <p><i>Menno volgt Joram niet in kijkrichting, maar wel in onderwerp.</i></p>
SNELHEID	<p>Menno en Joram praten ongeveer even snel, hun zinnen volgen elkaar even snel op.</p>	<p>Joram praat met meer zinnen achter elkaar dan Menno.</p> <p>Menno beweegt op sommige momenten sneller dan Joram.</p> <p><i>Hij tikt met zijn hand tegen zijn been, terwijl Joram zijn hand stilhoudt.</i></p>	<p>Menno wijst in zijn ritme plaatjes aan in het boekje, vervolgens wijst Joram in hetzelfde ritme ook plaatjes aan in het boekje.</p> <p><i>Joram volgt Menno.</i></p> <p>Menno klopt met zijn hand op zijn been, waarna Joram met zijn vingers in hetzelfde ritme op tafel tikt.</p> <p><i>Joram volgt Menno.</i></p> <p>Joram stelt een vraag aan Menno, vervolgens geeft Menno in hetzelfde ritme antwoord op de vraag.</p> <p><i>Menno volgt Joram.</i></p>

<p>AFSTAND</p> <p>ruimtelijke positie</p> <p>afstand overbruggen</p> <p>bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam</p>	<p>Beiden bewegen naar voren en achteren richting de tafel met boekjes en weer terug.</p> <p>Beiden bewegen tot de middenlijn.</p>	<p>Op sommige momenten buigt Menno zich voorover naar de boekjes en zit Joram rechtop.</p> <p>Menno beweegt met zijn hele arm als hij plaatjes aanwijst in de boekjes, terwijl Joram alleen zijn hand verplaatst.</p>	<p>Beiden zitten voorovergebogen richting de tafel en de boekjes. Dan richt Joram zich rechtop, vervolgens richt Menno zich ook rechtop.</p> <p><i>Menno volgt Joram.</i></p>
<p>SPIERSPANNING</p>		<p>De spierspanning van Joram is lager dan die van Menno.</p>	<p>Menno houdt zijn arm op borsthoogte naast zich omhoog. Vervolgens heft Joram ook zijn arm omhoog, verhoogt zijn spierspanning tot die gelijk is aan die van Menno. <i>Joram volgt Menno.</i></p> <p>Dan verlaagt Joram zijn spierspanning en laat zijn arm zakken tot die rust op zijn been. Dan laat Menno ook zijn arm zakken en verlaagt zijn spierspanning. <i>Menno volgt Joram.</i></p>
<p>GELUID</p>	<p>Beiden praten en lachen.</p> <p>Menno herhaalt woorden van Joram.</p>	<p>Joram praat en Menno maakt ook geluiden zonder woorden (vocaliseren en hijgen).</p> <p>Joram is beter te verstaan dan Menno.</p> <p>Joram praat met meer intonatie, dynamiek en fluctuatie dan Menno.</p>	<p>Joram vraagt: 'zijn deze ook weer anders?' Menno antwoordt: 'eh eh, deze zijn ook weer anders'.</p> <p><i>Menno herhaalt dezelfde woorden van Joram.</i></p> <p>Joram roept met een hogere en hardere stem: 'Nou moe, dit zijn andere boekjes Menno!!'</p> <p>Waarna Menno met een hogere en harder stem 'Jaha' antwoordt.</p> <p><i>Menno volgt Joram in intonatie en geluidssterkte.</i></p>

Bijlage B: Bewegingschema juni 2012

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	<p>Fysiek: Menno en hulpgever Joram hebben beiden de rompen gericht naar elkaar. Hun kijkrichting is afwisselend naar elkaar gericht of naar de kaartjes op de tafel.</p> <p>Onderwerp: Ze praten over kaartjes met afbeeldingen van treinen. Ze bespreken welke kaart het mooiste is, welke seizoenen er te zien zijn op de kaarten en waar je dat aan kan zien of het zomer of winter is.</p>	<p>Onderwerp: Wanneer Joram een vraag stelt over iets dat niet direct zichtbaar is op het kaartje, antwoordt Menno niet.</p> <p>Menno pakt regelmatig de stapel kaarten op om ze weer allemaal netjes op elkaar te leggen.</p> <p>Joram bouwt een kaartenhuis van de kaarten en Menno kijkt toe.</p>	<p>Onderwerp: Joram kijkt naar een bak met boeken rechts van Menno op de grond en vraagt aan Menno: "wat zitten daar eigenlijk voor boeken in?" Vervolgens kijkt Menno ook naar de bak en antwoordt: "boeken, allemaal vol boeken". Joram vraagt: "laat eens kijken, wat is dat voor een boekje?". Vervolgens geeft Menno het boekje aan Joram.</p> <p><i>Menno volgt Joram in kijkrichting en onderwerp.</i></p>
SNELHEID	Menno en Joram praten en bewegen ongeveer even snel.	Joram maakt langere zinnen en praat langer achter elkaar dan Menno. Joram wisselt sneller van gespreksonderwerp dan Menno.	Als Joram langzamer dan voorheen beweegt om naar een kaartje te kijken, dan doet Menno dat ook. <i>Menno volgt Joram.</i>

<p>AFSTAND</p> <p>ruimtelijke positie</p> <p>afstand overbruggen</p> <p>bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam</p>	<p>Menno en Joram bewegen allebei met hun beide armen boven de tafel.</p> <p>Beiden bewegen hun romp naar voren en naar achteren.</p>	<p>Joram buigt over de helft van de tafel en leunt met zijn elleboog op de tafel, hij ondersteunt zo zijn hoofd.</p> <p>Joram gebruikt de ruimte naar voren en achteren, Menno gebruikt de ruimte ook naar rechts.</p>	<p>- Joram beweegt verder over het midden van de tafel dan Menno. Daarna beweegt Menno ook verder dan het midden over de tafel.</p> <p>- Joram buigt zijn hoofd naar voren om op het kaartje te kijken, vervolgens buigt Menno ook zijn hoofd naar voren om op het kaartje te kijken.</p> <p>- Vervolgens gaat Menno weer rechtop zitten en volgt Joram door ook rechtop te gaan zitten.</p> <p><i>Beiden volgen elkaar.</i></p> <p>Menno buigt schuin naar beneden, naar de bak rechts van hem op de grond. Joram blijft recht zitten met zijn romp richting de tafel.</p> <p><i>Joram volgt Menno niet.</i></p>
<p>SPIERSPANNING</p>	<p>Joram en Menno hebben ongeveer eenzelfde spierspanning als ze bewegen.</p>	<p>Menno heeft om zijn mond meer spierspanning dan Joram.</p>	<p>Als Menno Joram aankijkt en een vraag stelt, dan kijkt Menno terug, vervolgens spant Menno zijn mondspieren zodat het op een glimlach lijkt. Menno laat dit telkens zien bij aankijken. <i>Joram verhoogt zijn spierspanning niet en volgt Menno niet.</i></p>
<p>GELUID</p>	<p>Menno en Joram praten beiden en zijn goed te verstaan.</p> <p>Menno herhaalt woorden en zinnen van Joram.</p> <p>Joram en Menno praten op dezelfde toonhoogte.</p>	<p>Joram praat soms met meer intonatie, fluctuatie en dynamiek dan Menno.</p> <p>Soms praat Joram en blijft Menno stil.</p>	<p>Joram vraagt: "Heb jij nog meer treinen in de winter?"</p> <p>Menno antwoordt: "nog meer in de winter?"</p> <p><i>Menno volgt Joram.</i></p> <p>Joram zegt: "Waarom kun je dat zien of het lente is?"</p> <p>Menno blijft stil.</p> <p><i>Menno volgt Joram niet.</i></p>

Bijlage C: Beschrijvende resultaten

Vragenlijsten

Voorafgaand aan het onderzoek en na afloop ervan zijn twee vragenlijsten afgenomen in een voor- en nameting, namelijk de ABCL (Achenbach, 1991; 2003) en de Vineland Z (De Bildt & Kraijer, 2009). De ABCL is afgenomen om de beleving van de ouders ten aanzien van het gedrag van Menno in kaart te brengen. De Vineland Z interview brengt de sociale zelfredzaamheid van Menno in kaart volgens de observatie van de ouders. De vraag is of er dankzij de ingezette hulpverlening een verandering is opgetreden in het gedrag van Menno volgens de observatie van de ouders.

ABCL

De ouders rapporteren bij de tweede afname van de ABCL-vragenlijst dat de 'lege blik' in de ogen van Menno is verdwenen. Dit valt onder het cluster 'Denkproblemen' en is hierdoor veranderd van zorgelijk (klinisch gebied), naar 'licht zorgelijk' (subklinisch). Andere verschillen in gedragingen van de voor- en nameting zijn te zien in Tabel 3b.2.

Tabel 3b.2 Voor- en Nameting ABCL Vragenlijst

Gedragingen	Voormeting	Nameting
Denkproblemen	Zorgelijk (klinisch gebied)	Licht zorgelijk (subklinisch gebied)
Driftbuien	Vaak driftbuien	Soms driftbuien
Ongeduldig	Vaak ongeduldig	Soms ongeduldig
Verantwoordelijkheid	Komt nooit zijn verantwoordelijkheden na	Komt vaak zijn verantwoordelijkheden na
Samen zijn met mensen	Soms is het leuk met andere mensen samenzijn	Vaak is het leuk om met andere mensen samen te zijn

Vineland Z

De resultaten van de vragenlijst voor adaptieve vaardigheden (Vineland Z) zijn weergegeven in Tabel 3b.3. Er zaten zeven maanden tussen de eerste en tweede afname van de vragenlijst. Uit deze vragenlijst blijkt dat Menno op zowel sociale, communicatieve als dagelijkse vaardigheden in zeven maanden een ontwikkeling heeft doorgemaakt van totaal twee jaar, waardoor hij nu op een leeftijdsequivalent functioneert van vier jaar.

Tabel 3b.3. Ontwikkeling van Adaptieve Vaardigheden volgens de Vineland Z van Menno in de Relatie met zijn Gezinsleden na Zeven Maanden, waarbij Leeftijd is uitgedrukt in Jaren en Maanden

Schaal	Leeftijdsequivalent		
	Bij aanvang	Na afloop	Verschil
Communicatieve vaardigheden	3;0	4;5	1;5
Dagelijkse vaardigheden	3;0	4;3	1;3
Sociale vaardigheden	1;4	3;8	2;4
Totaal	2;0	4;0	2;0

Ontwikkeling wederkerigheid met betrekking tot gespreksvaardigheden

De negen video-opnames die gemaakt zijn van de meetmomenten op de Wii-Balance boards zijn ook geanalyseerd op aspecten die te maken hebben met gespreksvaardigheden, zoals aansluiten bij het onderwerp van de gesprekspartner, aankijken van de gesprekspartner of het stellen van vragen. Een overzicht van de ontwikkeling van dit aspect van wederkerigheid is weergegeven in Tabel 3b.4. Uit deze tabel blijkt dat op alle aspecten van sociale wederkerigheid Menno ontwikkeling tijdens de negen maanden durende hulpverlening laat zien.

Tabel 3b.4 Ontwikkeling van Wederkerigheid met betrekking tot Gespreksvaardigheden

Meetmoment:	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Aansluiten bij onderwerp	nee	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Vragen beantwoorden	nee	nee	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Aankijken gesprekspartner									
Als Joram praat	nee	nee	nee	nee	ja	ja	ja	ja	ja
Als Menno praat	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Aantal vragen gesteld	0	0	3	0	0	2	0	1	6

Noot: het antwoord 'nee' betekent dat in de video-opname dit aspect geen enkele keer is waargenomen. Het antwoord 'ja' betekent dat dit aspect tenminste één keer is waargenomen.

Alledaagse bezigheden

Om iets meer zicht te krijgen op de activiteiten van hulpgever Joram buiten de wekelijkse sessies op Wii-Balance boards om, volgt in deze paragraaf een tweetal voorbeelden hoe Joram de dagelijkse bezigheden aanpakte om Menno te helpen met de dagstructuur van het gezin. Het doel hiervan was dat Menno in de alledaagse bezigheden soepeler kon omgaan met veranderingen en zich ook kon voegen naar de wensen van de andere gezinsleden.

De activiteiten die Joram ondernam varieerden van een spelletje doen, boodschappen halen, een tochtje met de auto maken tot haren wassen. We geven twee voorbeelden om dit toe te lichten en het resultaat van deze aanpak te laten zien. Hieruit wordt

duidelijk dat het volgen van de beweging van hulpgever Joram ook op alledaagse activiteiten kan worden toegepast.

Menno laat zich graag verzorgen zoals passend is bij een tweejarig kind. Hij weigert om zelf zijn schoenen aan te doen en zegt dan: 'mama moet dat doen'. Zelf de schoenen aantrekken kan uitlopen op een drama, waarbij Menno in alle toonaarden laat weten dat hij zijn schoenen niet aandoet en of ze direct wegslijt. Joram is nooit ingegaan op de woordenstroom en het verzet. Hij pakt de schoenen van Menno en zegt: 'we gaan'. Hij wacht tot Menno naar hem kijkt. Daarna kijkt Joram naar zijn eigen schoenen en vervolgens naar die van Menno en zegt, 'ik kan al gaan want ik heb schoenen aan'. Joram buigt met de schoenen van Menno in zijn hand voorover, biedt hem zijn schoenen aan en beweegt zijn hoofd richting de voeten van Menno. Menno neemt de schoenen aan en doet ze aan zijn voeten. Joram zegt, 'we gaan', hij gaat rechtop staan en loopt richting de deur. Menno volgt hem.

Joram en Menno besluiten tijdens een van de wekelijkse ontmoetingen om samen een autoritje te maken. Binnen de familie leiden autoritjes tot veel ergernis, want Menno wil altijd voorin zitten. Ieder gesprek waarbij Menno wordt uitgenodigd om achterin te gaan zitten loopt uit op een scène. Het gevolg is dan vaak dat er geen autoritje plaatsvindt of dat Menno toch voorin zit. Joram pakt dit onderwerp direct aan. Ze lopen samen naar de auto, Joram opent het portier van de achterdeur, waarbij hij tegelijkertijd zegt: 'in mijn auto zitten alle kinderen achterin'. Dat zegt hij met meer intonatie dan wanneer hij gewoonlijk tot Menno spreekt. Zijn arm en hand wijzen in de richting van de achterbank waarbij hij ook een beetje vooroverbuigt richting de bank. Menno stap in en volgt de richting die Joram hem aanwijst. Het gevolg is dat Menno ook bij zijn ouders steeds vaker accepteert om achterin te zitten.

Ouderbegeleiding

Naast het een-op-een contact dat Joram had met Menno, heeft Joram ook veel aandacht besteed aan de ouders en hun partnerrelatie. De ouders waren uitgeput van de jarenlange strijd en hadden nog maar weinig energie over voor elkaar. Joram ging samen met hen op zoek naar mogelijkheden om dit patroon om te buigen. Dit heeft de ouders erg geholpen.

In een interview dat in 2014 is afgenomen (Lormans, 2014) vertellen de ouders over de ouderbegeleiding die zij tijdens het hulpverleningsproces hebben gehad. Hieronder staat een beknopte impressie. In hoofdstuk 3c komen de ouders opnieuw aan het woord als ze vertellen wat zij zelf geleerd hebben in de omgang met Menno.

“Onze relatie zat in zwaar weer. Wij hadden geen enkele tijd met zijn tweeën, want het ging altijd om de kinderen die niet alleen konden zijn. Joram had dat meteen door. Hij heeft ons letterlijk aangepakt door te zeggen: ‘ga maar eens eerst even zitten en vertellen’. Als Joram hier niet geweest was, dan was ons gezin misschien uit elkaar gevallen. Joram gaf ons kleine tips hoe we beter onze eigen grenzen naar Menno konden aangeven. Daarnaast was hij een voorbeeld voor ons. Want wij zagen voor onze ogen gebeuren dat Menno in relatie met Joram wel volgbaar was en niet volledig door het lint ging. ‘Hoe doet hij dat?’ We zagen dat hij bijvoorbeeld een autoritje maakte met Menno of dat ze samen naar muziek luisterden en een spelletje deden. Dan dachten wij: ‘jaja autoritje maken, is dat nou hulpverlening’. Heel langzaam zijn wij gaan begrijpen dat het vooral de manier is waarop Joram met Menno omging en dat wat ze precies doen niet het hoofddoel is”.

3C Menno - Mylene

Samenvatting	263
Casus Menno en Mylene	264
Probleemstelling	264
Gedragsanalyse	264
Hulpverleningsplan	266
Beïnvloeding van de beweging	266
Resultaten	267
Discussie	271
Bijlage A. Bewegingschema juni 2012	274
Bijlage B. Bewegingschema maart 2013	276
Bijlage C: Beschrijvende resultaten	278

Samenvatting

In dit hoofdstuk staat opnieuw Menno centraal, een 22-jarige jongeman die samen met zijn twee broers bij zijn ouders woont. In het dossier is sprake van de diagnoses verstandelijke beperking en autisme. Menno zal zijn leven lang afhankelijk blijven van een beschermde woonomgeving. Hoewel er wederkerigheid ontstaan is in relatie met hulpgever Joram uit hoofdstuk 3b, is dit nog niet helemaal het geval in de relaties tussen Menno en zijn gezinsleden. De ouders kunnen de aanpak die Joram hanteert nog niet zelf toepassen. Er is een volgende stap nodig in de hulpverlening, namelijk dat Menno naast Joram, ook in relatie met de overige gezinsleden wederkerige relaties kan aangaan.

Uit de analyse van het volgen en leiden patroon tussen Menno en de nieuwe hulpgever Mylene is gebleken dat Menno de onderscheidende beweging in kijkrichting van Mylene op enkele momenten opmerkte en vervolgens zelf ook een onderscheidende beweging inzette. Ook waren er momenten dat Menno Mylene volgde in haar kijkrichting of in het zachter praten.

Het doel van de hulpgever werd het verder ontwikkelen van wederkerigheid en co-regulatie. De context waarin de hulpverlening plaats vond, was de gezamenlijke avondmaaltijd van alle gezinsleden. Deze nieuwe hulpgever at een half jaar lang elke week met het gezin mee, met als doel de gezamenlijkheid en de sfeer rondom de avondmaaltijd te verbeteren. Dit diende tevens als voorbeeld voor de ouders hoe zij met het dwingende gedrag van Menno zouden kunnen omgaan.

In termen van hulpverlening vertaalde dit doel zich naar de volgende verwachting. Als gevolg van ontwikkeling in volggedrag zal Menno meer oog krijgen voor de andere gezinsleden tijdens de avondmaaltijd. Dit betekende dat hij naar hen kan luisteren, vragen kan stellen en op zijn beurt kan wachten met het vertellen van zijn verhaal.

De beïnvloeding vond plaats aan de hand van het bewegingskenmerk richting. De hulpgever nam een onderscheidende kijkrichting ten opzichte van Menno in door haar hoofd te draaien richting het gezinslid dat aan het woord is, met als doel dat Menno deze kijkrichting zou volgen en zijn aandacht ging richten op de spreker aan tafel. Om het effect van de interventie vast te kunnen stellen werd het bewegingskenmerk richting geanalyseerd. De toetsing richtte zich op de vraag of er sprake was van toename in volggedrag en het ontstaan van wederkerigheid in een groter gezelschap dan in een 1-op-1 situatie.

Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat Menno de kijkrichting van hulpgever Mylene is gaan volgen bij 'elkaar aankijken'. Het volgpatroon van Menno richting 'een ander gezinslid' is minder uitgesproken. Een voorzichtige conclusie lijkt echter op

zijn plaats dat Menno de kijkrichting van hulpgever Mylene naar een ander gezinslid op momenten wel is gaan volgen. Een tweede conclusie is dat de onderscheidende kijkrichting van Mylene als gevolg had dat Menno ook een onderscheidende kijkrichting ging innemen en terugkeerde naar zijn eigen bord met eten, wanneer bleek dat Mylene niet terugkeek naar Menno als hij tegen haar praatte en haar aankeek.

De verwachting dat Menno meer oog krijgt voor de andere gezinsleden tijdens de avondmaaltijd is uitgekomen. De maaltijden zijn gezelliger, ook volgens Menno zelf, en ze verlopen in grotere rust. Er is ruimte voor alle gezinsleden om hun zegje te doen en er wordt regelmatig gelachen of grapjes gemaakt. In de discussie bespreken we kort de rol van de ouders in het omgaan met het zelfbepalende gedrag van Menno en hoe zij daar na dit hulpverleningstraject op terugkijken.

Casus Menno en Mylene

Probleemstelling

Gezinssituatie

Menno, geboren in 1991, is de middelste zoon van een echtpaar met drie zoons: William, Menno en Olaf. Bij aanvang van deze studie is Menno 22 jaar. Voor overige gezinsinformatie verwijzen we naar hoofdstuk 3b.

DSM-diagnose

In 2004 is een matig verstandelijke beperking vastgesteld en in 2005 autisme.

Gedragsbeschrijving

Deze studie is een vervolg op hoofdstuk 3b, waar de relatie tussen Menno en de hulpgever Joram centraal stond. In deze studie staat de avondmaaltijd van het gezin centraal. De problemen tijdens de avondmaaltijd concentreren zich rondom het zelfbepalende gedrag van Menno. Hij bepaalt waar iedereen moet zitten aan tafel. Hij eet alleen wat hij lekker vindt, met als gevolg dat zijn moeder elke maaltijd meerdere gerechten op tafel zet. Hij praat aan een stuk door en luistert niet naar anderen, of hij praat op een dwingende manier dwars door anderen heen, die daardoor hun gesprek maar afbreken. Het komt regelmatig voor dat Olav besluit om boven op zijn kamer te eten en ook William eet geregeld apart van de familie. Het is de wens van de ouders om samen aan tafel te kunnen zitten, dat iedereen eet wat de pot schaft, naar elkaar luistert en om beurten kan vertellen hoe de dag is verlopen. Dit is nu (nog) niet het geval aangezien Menno een grote stempel op de avondmaaltijd drukt.

Gedragsanalyse

Hulpgever Mylene

Mylene is een vrouw van 44 jaar en masterstudent orthopedagogiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Zij is moeder van twee kinderen, waaronder een 11-jarige zoon

gediagnostiseerd met autisme en een verstandelijke beperking. Mylene heeft in het 3^e jaar kennis gemaakt met Beweging-als-houvast en middels supervisie methodisch leren werken. Het hulpverleningstraject met Menno is in het kader van haar masteropleiding uitgevoerd.

Voormeting

In juni 2012 is er een filmopname gemaakt van de gezamenlijke avondmaaltijd. Een analyse van de bewegingskenmerken is te vinden in Bijlage A. Opnieuw wordt onderzocht welk interactiepatroon zichtbaar is door te observeren welke van de drie mogelijkheden voorkomen: a) een persoon is in staat om *initiatief* te nemen in het *leggen van contact* met een ander; b) een persoon is in staat om *initiatief* te nemen om *uit contact te gaan* met de ander; c) een persoon is in staat om een ander *te volgen*. Combinaties van deze drie mogelijkheden leiden tot interactiepatronen.

Aan het hoofd van de tafel zit Menno, aan weerszijden van hem zitten vader en Mylene, de broers William en Olaf zitten aan weerszijde van vader en Mylene en moeder zit aan het andere uiteinde van de tafel. Als de familie aan tafel zit begint Menno direct tegen vader te praten over wat hij na het eten wil doen. De rest van de familie wacht met opscheppen tot hij klaar is met praten, wat niet gebeurt. Mylene doorbreekt de impasse door te zeggen dat zij van gehaktballen houdt. Hierdoor verplaatst de aandacht van Menno van 'na het eten' naar 'wat eten we nu' en kan vader het eten opscheppen. Menno blijft lang doorpraten over het feit dat hij meer spekjes wil dan hij gekregen heeft. De opmerkingen van vader dat de spekjes voor iedereen zijn en dat ze eerlijk verdeeld moeten worden leiden niet tot stoppen met praten over spekjes. Uiteindelijk gaat Menno eten. Tussendoor praat hij tegen zijn vader of tegen Mylene. Tijdens het praten houdt hij zijn hoofd schuin omhoog en kijkt over de ander heen. Als William iets vertelt over zijn dag dan luistert iedereen naar hem, behalve Menno. Hij praat dwars door William heen tegen zijn vader of Mylene over een ander onderwerp. Als Mylene zich tot Menno richt dan doet ze dat door nadrukkelijk haar gezicht naar Menno te wenden en hem iets te vragen of hem te antwoorden. Als Mylene met een van de andere gezinsleden praat, dan richt ze haar hoofd naar het gezinslid en wacht met eten tot die persoon uitgepraat is. Op een aantal momenten geeft Mylene andere gezinsleden de beurt door te vragen hoe hun dag verlopen is. Menno volgt dit gesprek niet en praat door tegen zijn vader.

De filmopname biedt een paar aanknopingspunten waar Mylene verder mee kan werken. Het valt Menno op dat als Mylene naar een ander gezinslid kijkt, zij niet reageert op zijn vraag en niet terugkijkt naar hem. Menno richt zich dan weer naar zijn bord of keert zich naar zijn vader om tegen hem te praten. Zowel Menno als Mylene volgen elkaar dan niet. Dit is een belangrijke stap aangezien het in de ontwikkeling van wederkerigheid net zo belangrijk is om elkaar wel als niet te kunnen volgen.

Als Mylene met grote gebaren beweegt en haar hoofd nadrukkelijk wendt tot degene die aan het praten is, volgt Menno op momenten haar hoofdbeweging richting de ander. Wanneer Mylene zachter gaat praten, volgt Menno haar door ook zachter te gaan praten. Wanneer Mylene minder beweegt volgt Menno haar door ook minder te bewegen. Kortom, Menno is in staat om op sommige momenten Mylene te volgen. Dit gebeurt een enkele keer in het half uur durende fragment.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

De patronen die zichtbaar zijn tussen hulpgever Mylene en Menno en de interacties van Menno en zijn gezinsleden zijn die van een peuter tussen 1 – 2 jaar en een kleuter van een jaar of 4 of 5. Een peuter praat (of vraagt aandacht) wanneer deze daar zin in heeft zonder in de gaten te hebben of anderen aan het woord zijn. Een kleuter kan ook het grootste stuk taart of de meeste spekjes voor zichzelf opeisen, zonder stil te staan bij de vraag of dat eerlijk is of niet.

Hulpverleningsplan

De bovenstaande analyse biedt een aantal mogelijkheden als ingang voor de hulpverlening. Het is duidelijk dat Menno op een aantal momenten Mylene volgt. Het patroon met de overige gezinsleden zag er anders uit. Daarin liet Menno zien dat hij zeer volhardend was in zijn gespreksonderwerp en dwingend bleef praten over wat straks na het eten wilde gaan doen. Bovendien praatte hij dwars door anderen heen. Dat dit niet escaleerde, is te danken aan de inzet van Mylene, die steeds opnieuw het contact met Menno zocht, aansloot bij zijn bewegingen en hem dan meenam naar een ander gespreksonderwerp.

De doelen van de hulpverlening gaan over het waarnemen van de andere gezinsleden, op je beurt wachten met vertellen en luisteren naar wat anderen vertellen om er samen over te kunnen praten. Daarnaast is het doel om de structuur van de maaltijd zo vorm te geven dat alle gezinsleden aan bod komen met praten en dat er naar elkaar geluisterd wordt. De verwachting is dat de sfeer aan tafel verbetert en dat niemand meer apart hoeft te eten vanwege de onrust aan tafel. Het communicatiepatroon dat hier gevraagd wordt is gericht op soepel kunnen omgaan met volgen (luisteren naar degene die praat), initiatief nemen in contact leggen (door een vraag te stellen aan degene die praat) en weten op welk moment je initiatief kunt nemen om zelf iets te vertellen. Het is het ontwikkelen van beurtwisseling in een complexere situatie met meerdere mensen tegelijk.

Beïnvloeding van de beweging

Mylene richt zich in de hulpverlening op volgedrag creëren met de bewegingskenmerken richting en afstand. Een voorbeeld hiervan is het volgende.

Een gezinslid start een gesprek over zijn werk. Menno buigt naar voren, houdt zijn hoofd schuin omhoog en begint te praten over zijn werk. Hij overstemt hierdoor dit gezinslid. Mylene helpt Menno om zijn aandacht te richten op de spreker. Zij zegt op een moment in dit gesprek: "Zullen we eens luisteren naar wat William op zijn werk heeft gedaan?" Of, "Zullen we samen naar papa luisteren, hij wil iets vertellen", of, "Ik hoor wat Olaf vertelt, hoor jij dat ook?" Vervolgens stopt Mylene met praten en beweegt met grote gebaren haar hoofd en romp richting de spreker om te veroorzaken dat Menno samen met haar in de richting van de spreker gaat bewegen. In herhaling biedt ze Menno een patroon aan van richting Menno kijken, benoemen wat er aan tafel verteld wordt, stoppen met praten en richting de verteller kijken. Dit patroon heeft zij tijdens de maaltijden vele keren herhaald.

Resultaten

Nameting

Na negen maanden is er opnieuw een filmopname gemaakt van de avondmaaltijd. Een analyse van de bewegingskenmerken tussen Menno en Mylene is te vinden in Bijlage B.

Alle gezinsleden zitten aan tafel en iedereen is aan het eten. Menno richt zich tot Mylene met de vraag wat ze na het eten gaan doen. Mylene antwoordt hem en dan vraagt moeder de aandacht, zij wil een vraag stellen aan iemand. Maar Menno roept op dwingende toon dat hij eerst wil vertellen. Zijn vader herformuleert de eis door te zeggen: "Menno, jij bedoelt: 'Mama, ik wil graag iets vertellen'. Menno kijkt zijn vader aan, zwijgt eventjes en zegt dan: "Ja". "Nou toe maar dan", zegt vader. Menno vertelt iets over zijn werkdag, dat leidt tot een tafelgesprek waarbij moeder, vader, Mylene en zijn broer William om beurten over Menno's werk praten.

Vervolgens neemt vader het woord en stelt aan Menno voor dat ze nu aan mama en William gaan vragen wat zij gedaan hebben. Menno antwoordt: "Eerst Olaf dan". Dat vindt iedereen een goed idee. Olaf vertelt dat hij die dag gefitnest heeft en hij geeft uitleg over de verschillende toestellen die hij gedaan heeft. Menno haakt daar met een vraag op aan. Vervolgens ontstaat er een tafelgesprek over fitness, wie er allemaal aan fitness doet en op welke toestellen. Menno vraagt of William ook een keer met hem mee wil naar de fitness. Dat wil hij beslist niet, maar vindt het wel aardig dat Menno dit aan hem vraagt.

Het gebeurt tijdens de maaltijd regelmatig dat Menno ineens een vraag stelt aan Mylene terwijl er iemand anders aan het praten is. Mylene houdt dan haar hoofd gericht op de spreker, in de hoop dat Menno ook naar de spreker gaat kijken en meeluistert of terugkeert naar zijn bord met eten. Als dat niet lukt legt ze haar hand op zijn arm en blijft naar de spreker kijken, als ook dit niet lukt kijkt

ze Menno nadrukkelijk aan en zegt dat ze even aan het luisteren is naar Olaf of wie dan ook. Meestal gaat Menno dan weer verder met eten terwijl hij af en toe naar Mylene kijkt om te zien of haar hoofd nog gericht is naar de ander of naar haar bord. Is dat laatste het geval dan is dat voor hem het teken dat hij zich tot haar kan richten met een vraag of opmerking.

Uit de nameting blijkt dat er meer overeenkomstige bewegingskenmerken tussen Mylene en Menno zichtbaar zijn dan bij aanvang. Ze bewegen tegelijkertijd en na elkaar in de richting van een ander gezinslid. Ook het patroon van Menno met de overige gezinsleden is veranderd. Tijdens het praten van een van de gezinsleden luistert Menno naar de ander. Hij stelt vragen waaruit blijkt dat hij gehoord heeft wat er gezegd is. Ook kan hij op zijn beurt wachten met praten en eet hij zonder per se iets te moeten zeggen. Soms praat Menno nog door het verhaal van William en Olaf heen of richt hij zich ineens tot Mylene om te vertellen dat ze preischotel eten vandaag met de vraag of zij dat ook lekker vindt.

Interpretatie volgens Beweging als houvast

Het gedrag dat Menno laat zien lijkt op een kleuter, die al wel stil kan zitten tijdens het eten, het gesprek ook voor een deel kan volgen, maar soms ineens het initiatief neemt om te praten ongeacht of iemand anders aan het woord is. Passend bij het gedrag van een kleuter is het kunnen volgen van de aanwijzing van Mylene om samen naar de spreker te luisteren of om uit eigen beweging weer naar zijn eigen bord terug te keren.

Kwantitatieve resultaten

Kijkrichting

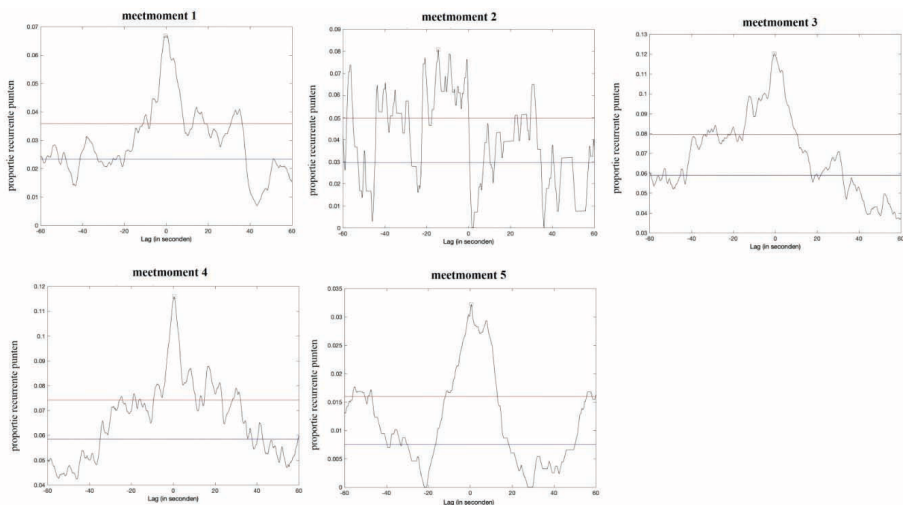
In deze studie is de kijkrichting van hulpgever Mylene en Menno gecodeerd van vijf eetmomenten in de maanden juni, september, november, december 2012 en januari 2013. Er is onderzocht hoe de kijkrichting van Mylene en Menno 'naar elkaar' en 'naar de overige gezinsleden' zich ontwikkeld heeft. De categorische tijdseries 'kijken naar elkaar' en 'kijken naar een gezinslid' zijn geanalyseerd middels Cross Recurrence Quantification Analyses (CRQA), zie hoofdstuk 2c voor een toelichting op deze analysetechniek. De interraterbetrouwbaarheid van het coderen was ,90.

Er wordt gebruik gemaakt van lagprofielen om de vraag naar volggedrag te kunnen beantwoordend, zie de Afbeeldingen 3c.1 en 3c.2. Lagprofielen geven namelijk het patroon van het leiden- en volggedrag van beide personen ten opzichte van elkaar weer. Aan de vorm van de patronen is te zien wie er leidt. Is de piek van de grafiek links van de nullijn, oftewel de lijn van synchronisatie (LOS), dan leidt Menno en volgt hulpgever Mylene. Ligt de piek rechts van de LOS, dan leidt Mylene en volgt Menno. Is er een piek te zien aan beide kanten van de LOS, dan is er sprake van beurtwisseling. De afstand van de piek tot de LOS geeft in seconden of minuten aan hoelang het gemiddeld duurt voordat de een de ander volgt. Een piek dichterbij of op de LOS, betekent een

snelle of gelijktijdige opeenvolging van de kijkrichting. De rode lijn in de grafieken is een weergave van de interactie als deze op louter toeval zou berusten, waarmee de interactie niet toe te schrijven is aan een gecoördineerde structuur.

Het volgen en leiden van beiden wordt in Afbeelding 3e.4 weergegeven binnen een tijdraam van 60 seconden rondom de lijn van synchronisatie (LOS). Afbeelding 3e.5 geeft eveneens dit patroon weer, maar dan binnen een tijdraam van 2 minuten en 40 seconden.

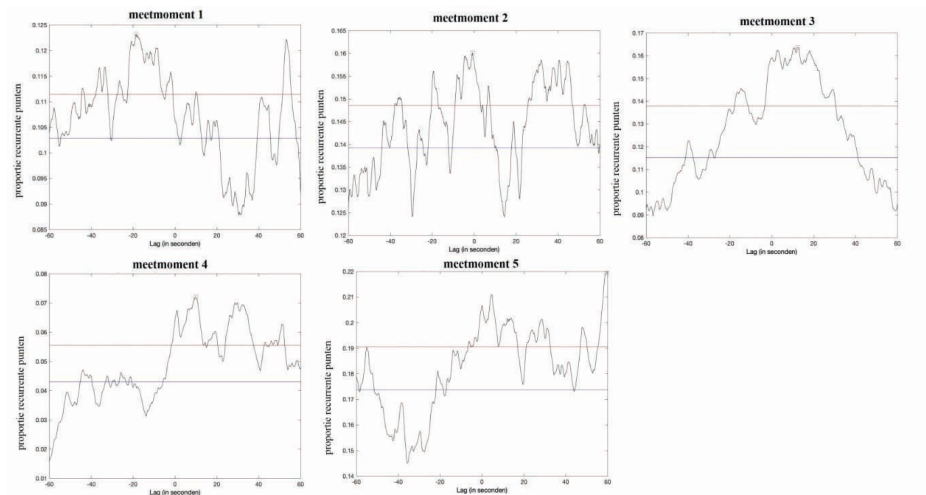
Afbeelding 3c.1 Lagprofielen van de Vijf Meetmomenten gebaseerd op de Categorische Tijdsreeks 'Kijken naar Elkaar'

Noot: De rode horizontale lijn representeert de interactie wanneer dit op toeval berust. De piek aan de linkerzijde van de LOS betekent dat Menno leidt en hulpgever Mylene volgt. Bij piek aan de rechterzijde leidt Mylene en volgt Menno. Het punt nul representeert de Lijn van Synchronisatie (LOS), het moment waarop beiden elkaar gelijktijdig volgen. RR staat voor de proportie van recurrente punten binnen het tijdraam van 60 seconden rondom de LOS.

In Afbeelding 3c.1 is te zien dat 'kijken naar elkaar', uitgezonderd meetmoment 2, praktisch gelijktijdig plaatsvindt. De piek ligt min of meer op de nullijn, de Lijn van Synchronisatie (LOS). Dit is in overeenstemming met de structuur die Menno in relatie met Joram heeft opgebouwd en die hij dus herkent: als je met elkaar praat, dan kijk je elkaar aan.

Afbeelding 3c.2 Lagprofiles van de Vijf Meetmomenten gebaseerd op de Categorische Tijdseries ‘Kijken naar Hetzelfde Gezinslid’

Noot: De rode horizontale lijn representeert de interactie wanneer dit op toeval berust. De piek aan de linkerkant van de LOS betekent dat Menno leidt en hulpgever Mylene volgt. Bij piek aan de rechterkant leidt Mylene en volgt Menno. Het punt nul representeert de Lijn van Synchronisatie (LOS), het moment waarop beiden elkaar gelijktijdig volgen. RR staat voor de proportie van recurrente punten binnen het tijdruim van 60 seconden rondom de LOS.

In Afbeelding 3c.2, ‘kijken naar hetzelfde gezinslid’, is een meer grillig patroon te zien dan bij Afbeelding 3c.1. Vanaf meetmoment 3 komt hier langzamerhand meer structuur in. De piek in moment 3 ligt rond de LOS en ook rechts ervan, hetgeen betekent dat Menno Mylene volgt in kijkrichting. Deze pieken zijn ook zichtbaar in meetmoment 4. Mylene leidt in kijkrichting en Menno volgt bij herhaling haar richting, zie hiervoor de pieken rond de 30 en 50 seconden. In moment 5 ligt er een piek rond de nullijn en nog enkele pieken rechts van de LOS. Het is het begin van een patroon waarbij Menno de kijkrichting van Mylene volgt. Mylene volgt bij de momenten 4 en 5 minder de kijkrichting van Menno, hetgeen ook de bedoeling is. Dit is te zien aan het ontbreken van pieken aan de linkerkant van de LOS.

Beschrijvende resultaten

Gezelligheid aan tafel

Naast de doelen die te maken hebben met het ontwikkelen van volgedrag, was een ander doel gericht op het creëren van een gezellige en rustige sfeer aan tafel. Om te onderzoeken hoe Menno de sfeer tijdens maaltijd ervaren heeft, is gebruik gemaakt van zelfregistratiekaartjes na iedere gezamenlijke avondmaaltijd, zie Bijlage C. De conclusie luidt dat Menno de avondmaaltijd als steeds prettiger en gezelliger is gaan ervaren. Er is een vorm van sociaal en emotioneel begrip ontstaan over wat gezellig is, iets dat voorheen afwezig was.

Tevredenheidsonderzoek

Om een beeld te krijgen van de verwachtingen die bij aanvang van de hulpverlening werden gesteld, zijn na het beëindigen van de hulpverlening, interviews afgenomen met de ouders, broers, hulpgevers en met Menno zelf. Een samenvatting van die interviews is te vinden in Bijlage C. De algemene conclusie is dat niet alleen de sfeer aan tafel is verbeterd, maar dat het hele gezin baat heeft bij het vermogen van Menno om te kunnen volgen. Dit uit zich in gedragingen als empathie en meeleven met de ander, belangstelling hebben in de ander, zich kunnen voegen naar onverwachte veranderingen en minder vasthoudend zijn aan eigen ideeën en wensen.

Discussie

Conclusie

De inzet van de hulpverlening was het ontwikkelen van wederkerigheid en co-regulatie in de context van meerdere gezinsleden. Hulpgever Mylene heeft gewerkt aan het ontwikkelen van volggedrag aan de hand van de bewegingskenmerken richting en afstand. Dit heeft ze gedaan door een onderscheidende kijkrichting ten opzichte van Menno in te zetten en haar aandacht te richten op de spreker aan tafel en niet te kijken naar Menno die ook aan het praten is.

Dit had enerzijds tot doel om Menno bewust te maken van de andere gezinsleden aan tafel en hun inbreng tijdens de maaltijd. Het andere doel was om Menno bewust te maken dat als er niet naar hem gekeken wordt als hij praat er geen reden is om door te praten. Voor dit laatste is het noodzakelijk dat Menno de structuur herkent dat als je met elkaar praat je naar elkaar kijkt. En als je niet naar elkaar kijkt je dan ook niet met elkaar praat. Deze structuur heeft hij in relatie met Joram geleerd en uit de resultaten blijkt dat hij deze structuur ook in relatie met Mylene herkent en toepast. Het doel is dat Menno deze structuur niet alleen herkent bij zichzelf in relatie tot de ander, maar ook dat wanneer anderen praten de kijkrichting naar de spreker gericht is en dat je pas iets kunt zeggen wanneer anderen jou aankijken.

Een voorzichtige conclusie is dat Menno op sommige momenten de kijkrichting van Mylene naar het pratende gezinslid volgt of terugkeert naar zijn eigen bord wanneer Mylene volhardt in haar onderscheidende kijkrichting naar het gezinslid dat aan het woord is.

Gezelligheid aan tafel

Dankzij het feit dat Menno een groot deel van de tijd rustig zit te eten zonder te praten, ontstonden er kleine gesprekjes waarbij ieder om de beurt iets vertelde en waar er naar elkaar geluisterd en gekeken werd. Er werden grapjes gemaakt waar iedereen om moest lachen en ook Menno kwam met een mopje waar iedereen plezier om had. De sfeer aan tafel is zichtbaar en hoorbaar veranderd. Ook de structuur van de maaltijd veranderde en er was ruimte voor alle gezinsleden om hun verhaal te doen, precies zoals de ouders

gehoopt en gewenst hadden. Dat Menno de avondmaaltijden zelf ook steeds prettiger en gezelliger is gaan vinden blijkt uit de resultaten van zijn zelfregistratiekaartjes; zie Bijlage C.

De rol van de ouders

In dit hoofdstuk hebben we stilgestaan bij de avondmaaltijd van het gezin van Menno. De gecombineerde resultaten wijzen op een positieve en blijvende verandering bij Menno. Hij neemt de ander waar als mens en toont belangstelling voor anderen. Hij heeft geleerd om wederkerig te zijn dankzij de inzet van Joram en Mylene. Dit proces is nog kwetsbaar en de ouders hebben besloten om de hulpverlening te continueren. Twee andere hulpgevers die bekend zijn met Beweging-als-houvast hebben wekelijks contact met Menno en zijn broer William. Beiden leren om in tal van situaties wederkerig contact te laten zien. Zo leren ze taakjes te doen in het huis, worden ze geholpen met activiteiten in de vrije tijd, leren ze koken en boodschappen doen. De beide broers worden op deze manier langzaam voorbereid op het wonen in een beschermde woonvorm buiten het gezin. Een toekomst die de ouders lang niet voor mogelijk hadden gehouden.

Daarnaast is de rol van de ouders in het contact met Menno en het proces van de integratie van de nieuwe interactiepatronen heel belangrijk gebleken. De ouders zijn steeds beter gaan begrijpen hoe hun eigen gedrag invloed heeft op het gedrag van Menno en wat zij daar zelf aan kunnen doen. We sluiten dit hoofdstuk daarom af met een laatste opmerking van de ouders.

“Het hangt vooral van ons af hoe wij met hem omgaan. En de laatste tijd zien we steeds vaker dat Menno uit zichzelf wederkerig contact laat zien. Laatst vroeg hij aan mij (moeder) hoe het met mijn rug is. Het was een paar jaar geleden ondenkbaar geweest dat hij aandacht en belangstelling voor de ander zou tonen. Toen bestond er alleen ‘ik’ en nu genieten we elke dag van zijn gezelligheid en vrolijkheid. De moeilijker momenten zijn veel minder geworden, duren korter en zijn veel beter te verdragen en om te buigen. Voor ons is deze methode een geschenk uit de hemel geweest”.

Bijlage A. Bewegingschema juni 2012

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Onderwerp: Menno en hulpgever Mylene praten over het eten. Op sommige momenten hebben Menno en Mylene een gezamenlijke kijkrichting, namelijk naar elkaar. De romprichting van beiden is naar de tafel gericht.	Onderwerp: Menno praat vooral over zijn eigen onderwerp. Tijd: Menno praat over onderwerpen die in de toekomst moeten plaatsvinden, namelijk wat hij na het eten wil doen. Mylene heeft meer richtingen. Zij praat met alle gezinsleden en over meerdere onderwerpen. Zij praat over onderwerpen in het heden en verleden.	Menno praat over wat hij straks wil gaan doen. Mylene praat in het heden en vraagt: 'is je eten lekker'. Menno kijkt haar aan en zegt ja. Beiden veranderen hun blikrichting naar het bord. Mylene vraagt aan Menno wat hij vandaag heeft gedaan. Menno kijkt haar aan, waarna hij antwoord geeft op de vraag. Menno volgt Mylene in fysieke richting en in gespreksonderwerp.
SNELHEID	Op sommige momenten praten Menno en Mylene even snel.	Menno praat sneller en langer achter elkaar dan Mylene. Mylene beweegt sneller met haar handen dan Menno.	Menno volgt Mylene in korte, langzame en verstaanbare zinnen.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Menno en Mylene zitten beiden aan de eettafel in de keuken, samen met de andere gezinsleden.	Menno gebruikt meer ruimte om te bewegen, hij zwaait met zijn armen in de lucht en beweegt zijn romp naar voren. Mylene beweegt haar armen dicht bij haar romp en houdt haar romp op een plaats.	Wanneer Mylene met een grotere bewegingsuitslag richting Menno beweegt dan zij voorheen deed, maar die nog steeds kleiner is dan de bewegingsuitslag van Menno, dan richt Menno zijn romp naar haar, kijkt haar aan en houdt zijn armen bij zijn bord. Menno volgt Mylene in een kleinere bewegingsuitslag.

SPIERSPANNING		<p>Menno heeft een hogere spierspanning dan Mylene in zowel zijn nek schouders, armen, handen en stem.</p> <p><i>Menno heeft zijn hoofd strak naar voren. Zijn schouders zijn opgetrokken. De spieren in zijn hals zichtbaar en zijn mond is strak tijdens het spreken.</i></p>	<p>Menno volgt de lagere spierspanning die Mylene inzet. Dit blijkt uit het feit dat als Mylene met zachtere stem praat, Menno haar volgt door ook met zachtere stem te praten.</p>
GELUID	Beiden praten.	<p>Menno praat met een hogere en hardere stem, met minder dynamiek, eentoniger en is slechter te verstaan dan Mylene.</p>	<p>Wanneer Mylene met veel dynamiek en op een verstaanbare manier een vraag stelt aan Menno, dan volgt hij haar in dynamiek en verstaanbaarheid.</p>

Bijlage B. Bewegingschema maart 2013

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysiek: Hulpgever Mylene en Menno kijken regelmatig naar elkaar. Romp en hoofd gaan van beiden tegelijkertijd richting een ander gezinslid. Onderwerp: Ze praten over het eten en over wat ze vandaag gedaan hebben.	Onderwerp: Menno begint soms over een ander onderwerp dan waarover Mylene of een ander gezinslid spreekt.	Mylene stelt aan Menno een vraag en kijkt naar hem. Vervolgens kijkt Menno naar Mylene en geeft antwoord. Mylene kijkt naar een ander gezinslid en stelt een vraag. Menno volgt de beweging van Mylene richting het andere gezinslid en zwijgt. Menno volgt Mylene in kijkrichting.
SNELHEID	Mylene en Menno praten ongeveer even snel.	Menno brengt zijn vork langzamer naar zijn mond dan Mylene.	Mylene beweegt richting een gezinslid en met dezelfde snelheid beweegt Menno ook richting de ander. Mylene vraagt iets aan Menno en hij beantwoordt de vraag onmiddellijk. Menno volgt Mylene.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Mylene en Menno bewegen allebei met hun armen dicht bij de romp en rondom hun bord.	Menno heeft meer ruimte tot zijn beschikking dan Mylene, omdat hij aan de kopse kant van de tafel zit en Mylene aan de zijkant naast William.	Mylene beweegt met het hele lijf richting Menno waarna Menno met het hele lijf richting Mylene beweegt. De armen van Mylene liggen naast haar bord, vervolgens laat Menno ook zijn armen zakken tot naast zijn bord. Menno volgt Mylene.
SPIERSPANNING	Mylene en Menno hebben een even hoge spierspanning in hoofd lijf, armen en stem.	De mond van Menno beweegt met een hogere spierspanning dan de mond van Mylene.	Menno volgt Mylene in spierspanning. Hij kan zijn spieren ontspannen, wanneer Mylene eerst bij hem heeft aangesloten in zijn beweging en dan haar spieren ontspant.

GELUID	Menno praat op sommige momenten even hard als Mylene.	<p>Menno praat minder vloeiend dan Mylene.</p> <p>Menno praat op eenzelfde toon.</p> <p>Mylene heeft meer dynamiek en toonhoogte verschil in haar stem.</p> <p>Menno praat harder dan de andere gezinsleden.</p>	Mylene stelt een vraag aan Menno. Hij antwoordt daarna met eenzelfde dynamiek in zijn stem.
---------------	---	--	---

Bijlage C: Beschrijvende resultaten

Zelfregistratiekaartjes

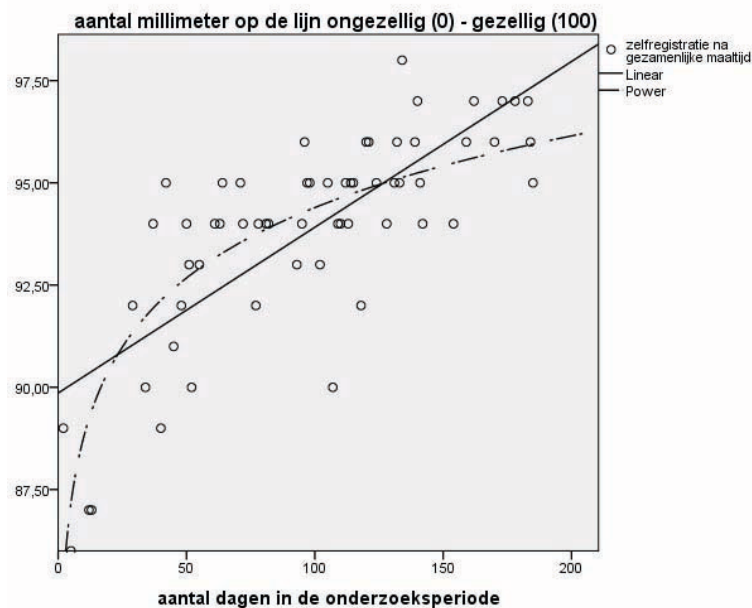
We zijn nagegaan of de beleving van Menno rondom de avondmaaltijd veranderd is gedurende de inzet van Mylene in de zeven maanden van hulpverlening. Hiertoe is gebruik gemaakt van een vorm van zelfregistratie. Tijdens het onderzoek en de hulpverlening rondom de gezamenlijke maaltijd, is er aan Menno gevraagd om direct na het eten drie vragen te beantwoorden op een pagina uit een scheurkalender. Deze kalender was speciaal voor dit onderzoek ontworpen (Kuipers, 2014). De belangrijkste vraag ging over hoe gezellig de avondmaaltijd was geweest in de beleving van Menno. Hij zette hiertoe een verticaal streepje op een horizontale lijn van 100 mm; een streep uiterst links betekende heel ongezellig en een streep aan de rechterkant betekende heel gezellig. Daarnaast kruiste Menno aan wie er nog meer bij de maaltijd aanwezig waren en of het eten lekker smaakte of niet. Deze twee vragen waren bedoeld als controlevragen. Het doel van deze zelfregistratie is om te zien of Menno begrip heeft van 'een gezellige maaltijd'. Bij aanvang van de hulpverlening was er immers geen zichtbaar begrip van Menno over wat zijn dwingende en veeleisende gedrag aan tafel betekende voor de andere gezinsleden. Gedurende de hulpverlening is er gewerkt aan beurtwisseling, waarbij andere gezinsleden ook hun zegje konden doen aan tafel, terwijl Menno luisterde of in stilte doorat. De vraag is of en op welke manier dit zijn beleving rondom de avondmaaltijd heeft beïnvloed.

De onderzoeksperiode besloeg 192 kalenderpagina's, waarvan Menno er 135 heeft ingevuld: 60 keer is een pagina ingevuld na een gezamenlijke maaltijd en 75 keer een pagina nadat hij de maaltijd alleen op zijn kamer had gebruikt. In Tabel 3c.1 is het aantal keren vermeld dat een kalenderpagina is ingevuld na een gezamenlijke maaltijd, gemeten over de 7 maanden van deze behandeling.

Tabel 3c.1. Aantal Keren dat een Kalenderpagina is ingevuld na een Gezamenlijke Maaltijd

Maand	Aantal keer
1	2
2	5
3	11
4	11
5	14
6	10
7	6

Noot. Het resultaat van deze zelfregistratie is gepresenteerd in Afbeelding 3c.3. Op de 60 datapunten die verkregen zijn gedurende de 192 dagen van het onderzoek, is een regressie-analyse uitgevoerd. De kwadratische trend voor regressieanalyse bleek meest passend te zijn voor deze data ten voordele van het lineaire model. Er is sprake van een stijgende lijn ($b1 = ,027$). Het effect is sterk ($r = ,80$; $R^2 = ,65$) en statistisch significant $F(1, 58) = 105,81$, $p < ,001$. Menno ging gedurende de zeven maanden de avondmaaltijd als steeds prettiger en gezelliger ervaren. Er is een vorm van sociaal en emotioneel begrip ontstaan over wat gezellig is; iets dat voorheen afwezig was.

Afbeelding 3c.3 Resultaten van de Zelfregistratie 'Gezelligheid Maaltijd'

Terugblik op de hulpverlening

In mei 2014 zijn interviews afgenomen bij Menno, Mylene, de ouders, William en Olaf en een vrijwilligster die regelmatig op pad gaat met een van de jongens (Lormans, 2014). De vragen concentreren zich rondom de beleving van iedereen over de relatie tussen hen en Menno en over het al dan niet ontstaan van sociale wederkerigheid⁶⁶.

De ouders zeggen dat ze eindelijk weer een gezinsleven ervaren waar iedereen zich prettig bij voelt. Wanneer Menno weer terugvalt in zijn oude en dwingende patroon hebben de ouders handvatten om de prettige sfeer weer op te pakken. Ze genieten van Menno, iets dat jarenlang niet het geval was. Ook hebben ze nieuwe energie om als echtpaar leuke dingen te doen en te ontspannen. Vader heeft tijd en aandacht om apart met William of Olaf op pad te gaan zonder dat hij zich zorgen hoeft te maken hoe het thuis gaat met Menno en moeder. De ouders vertellen over de verandering die ook bij henzelf heeft plaatsgevonden en welke handvatten ze gekregen hebben.

“In het begin vroegen wij aan Joram om in een schriftje op te schrijven wat hij precies deed, want het was voor ons nogal vaag. Nu (anno 2014) weten we dat het erom gaat om eerst mee te gaan met de beweging van Menno, dat hij ons daarna makkelijker kan volgen. Dat ‘meegaan’ betekent ook dat we eerst aansluiten bij wat er in zijn hoofd leeft. Het is bijvoorbeeld de bedoeling dat Menno in bad gaat. Hij zit achter de computer en wil dus echt niet in bad. We hebben geleerd om het anders te brengen naar Menno. We kijken dan even mee met zijn computerspel en vervolgens vragen we: ‘Weet je, morgen is er iets te doen..... Het zou wel lekker zijn als je dan frisse haren hebt. Zullen we even in bad gaan en je haren wassen?’ En dan opstaan, de beweging maken en hem meenemen naar de badkamer. We merken dat dit nu veel soepeler gaat. Of als hij wat drinken wil, dat we meelopen naar de koelkast of ernaar wijzen. Niet zeggen ‘staat in de koelkast, pak maar’, maar al uitnodigend voorgaan in de beweging waardoor Menno als vanzelf volgt”.

Olaf en William vertellen allebei dat ze het een stuk relaxter vinden in huis en als er stress ontstaat, dan is het ook veel sneller opgelost. Olaf distantieerde zich voorheen van het gezinsleven als Menno in een van zijn stressbuien schoot. Hij ging dan op zijn kamer naar muziek luisteren tot de bui over was, al kon dit soms uren duren. Hij zegt ook dat hij in de periode vóór de hulpverlening weinig aandacht kreeg van zijn ouders en dat hij blij is dat hij nu ook iets met zijn vader kan ondernemen. Hij vindt het leuk dat Menno aan hem vraagt waar zijn school is en of hij ook zijn school een keer mag

⁶⁶ De betrouwbaarheid van de interviews is getoetst door de verslaglegging van de interviews te toetsen bij de betrokkenen waarna eventuele wijzigingen zijn doorgevoerd. Uiteindelijk heeft elk geïnterviewd persoon zich kunnen vinden in de tekst. Voor het interview met Menno gold dat zijn ouders en de huidige hulpgever aanwezig waren bij het gesprek en Menno zo nodig konden aanvullen of helpen om de vraag te verduidelijken. De begeleidster was ook bij het interview met de broers van Menno aanwezig en hielp hen, waar nodig, in het verwoorden van de antwoorden.

zien. Die interesse was er voorheen niet. William vertelt hoe vervelend hij het vond dat Menno altijd bepaalde waar iedereen moest zitten. Het is fijn om thuis te zijn nu Menno minder gestrest is en veel vaker ook vrolijk.

Het interview met Menno is afgenomen met behulp van zijn moeder en de ambulante hulpgever. Uit het gesprek blijkt dat Menno heel veel nieuwe dingen heeft geleerd in de afgelopen drie jaar. Ten eerste lukt het hem om met hulp de aandacht bij het gesprek te houden en antwoord te geven op de vragen die gesteld worden. Vertellen over iets uit het verleden is moeilijk, dit lukt alleen als het om heel concrete dingen gaat zoals: Ik heb met Mylene in haar Jaguar gereden. Daarnaast heeft Menno nieuwe vaardigheden en taakjes geleerd als koffiezetten of zijn boterhammen smeren. Er zijn nieuwe gewoontes ontstaan zoals het dragen van een 'grote mensenbroek' in plaats van de eeuwige joggingbroeken. Maar het belangrijkste is dat hij zich kan inleven in anderen. Menno stond vrijwillig zijn bed af toen zijn moeder daar een nachtje in wilde slapen vanwege een pijnlijke rug.

Zowel Mylene als de vrijwilligster geven in het interview aan dat Menno ook buiten het gezinsleven zijn contacten anders vormgeeft. Hij vraagt bijvoorbeeld aan anderen hoe het met hen gaat. Hij biedt visite een kopje koffie of thee aan, met zelfs een koekje of snoepje dat van hemzelf is. Hij vraagt in het zwembad aan iemand die hij daar regelmatig tegenkomt hoe het met hem gaat. Menno is gaan paardrijden en kan zijn lichaam voegen naar de rug en de beweging van het paard, terwijl hij voorheen als een plank op het paard zat of er zelfs niet op durfde te gaan zitten. Het is mooi om te zien dat Menno zich kan redden in de sociale omgeving waarin hij zich bevindt. Wederkerig gedrag is niet langer afhankelijk van de inzet van Mylene, het is gegeneraliseerd naar het gezin en de bredere omgeving.

3D Levi - Gerda

Samenvatting	283
Casus Levi en Gerda	284
Probleemstelling	284
Gedragsanalyse	285
Hulpverleningsplan	287
Beïnvloeding van de beweging	287
Resultaten	288
Discussie	294
Bijlage A. Gezinsanamnese	297
Bijlage B. Bewegingsschema januari 2012	300
Bijlage C. Bewegingsschema maart 2013	302
Bijlage D: Verder verloop van de hulpverlening	304

Samenvatting

In deze casus staat Levi centraal. Levi is 14 jaar oud als de hulpverlening met beweging-als-houvast start. Hij woont met zijn drie jongere zusjes en ouders in een eengezinswoning. De hulpverlening werd aangevraagd omdat Levi in het gezin volledig zijn eigen gang gaat en naar niemand luistert. Zijn zelfbepalende gedrag is zo storend dat zijn zusjes niet meer met hem op pad willen en zijn ouders blij zijn als Levi niet thuis is. In het dossier was sprake van de diagnoses licht verstandelijke beperking en reactieve hechtingsstoornis.

Uit de analyse van de balans van gezamenlijkheid en onderscheid van Levi en de hulpgever bleek dat er meer onderscheidende bewegingen zijn dan gezamenlijke. Ook kon worden vastgesteld dat Levi de bewegingen van de hulpgever slechts een enkele maal volgde. Dit gebeurde alleen nadat de hulpgever nadrukkelijk de aandacht op zichzelf vestigde door groots te bewegen en met nadruk te spreken.

Het doel van de hulpverlening was het ontwikkelen van wederkerigheid. Dit vertaalde zich concreet in het ontwikkelen van volggedrag van Levi in relatie tot de hulpgever. De verwachting was dat wanneer wederkerige interacties ontstaan tussen Levi en de hulpgever, het gedrag van Levi minder zelfbepalend zou worden, allereerst in relatie tot de hulpgever en vervolgens ook in relatie tot zijn ouders. De verwachting op de langere termijn was dat de onderlinge relaties van Levi en de gezinsleden verbeteren en prettiger worden.

De beïnvloeding vond plaats door gebruik te maken van alle bewegingskenmerken: richting, snelheid, afstand, spierspanning en geluid. De hulpgever is alle bewegingskenmerken met veel nadruk gaan inzetten om zo de aandacht van Levi te trekken en volggedrag te ontlocken. De variabele die werd getoetst is vrij vertaald 'bewegingsintensiteit', gemeten met MEA, zie hoofdstuk 2c. Het bewegingskenmerk dat hier het dichtst bij in de buurt komt is snelheid.

Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat er na een jaar sprake is van een toename in gemiddelde en maximale duur in volggedrag van Levi wat bewegingsintensiteit betreft. Hiermee is een begin gemaakt met de ontwikkeling van wederkerigheid. De verwachting dat Levi minder zelfbepalend wordt en dat gezinsrelaties verbeteren is na 1,5 jaar hulpverlening ten dele uitgekomen. Intensieve en langdurige hulpverlening blijkt nodig en wordt vervolgens ook ingezet.

In de discussie wordt stilgestaan bij de mogelijke gevolgen van een grote discrepantie tussen de sociaal-emotionele leeftijd en de kalenderleeftijd met bijbehorende verwachtingen ten aanzien van de cognitieve ontwikkeling. Deze discrepantie heeft in het leven van Levi voor een scala aan bijkomende problemen gezorgd. Het vraagt van

ouders en hulpgevers een grote inspanning om in de omgang tegelijkertijd recht te doen aan de sociaalemotionele ontwikkelingsleeftijd, de cognitieve vermogens en de kalenderleeftijd van een jongere of hulpvrager.

Casus Levi en Gerda

Probleemstelling

Gezinssituatie

Levi is geboren in 1998 en is bij aanvang van de hulpverlening 14 jaar oud. Hij is de oudste zoon uit een gezin van vier kinderen. Zijn drie zusjes zijn bij aanvang respectievelijk 12, 10 en 3 jaar oud. Zijn moeder is huisvrouw en zijn vader heeft een timmerbedrijf. Naast het ouderlijk gezin is ook het gezin van oom en tante (zus van moeder) belangrijk. In dit gezin wonen twee nichtjes van 21 jaar. Allen zijn zeer betrokken bij en begaan met het gezin van Levi en bieden ondersteuning wanneer nodig. Alle gezins- en familieleden hebben de Nederlandse nationaliteit. Het gezin woont in een vrijstaand huis met een tuin in een rustig dorp.

DSM-diagnose

Een intelligentietest in de vroege jeugd van Levi geeft aanleiding om de diagnose licht verstandelijk beperking vast te stellen. In 2013 is de diagnose 'reactieve hechtingsstoornis' gesteld.

Gedragsbeschrijving

Het hulpverleningstraject en het onderzoek dat in deze casus centraal staat, speelt zich af tijdens de eerste twee jaar van het praktijkonderwijs. Voorafgaand aan dit traject is via MEE al eerder hulpverlening geboden, dit is beëindigd bij de overgang van de lagere school naar het praktijkonderwijs. In die periode heeft de hulpverlening zich geconcentreerd rondom de leerachterstand van Levi en de gedragsproblemen die waren ontstaan op het speciaal onderwijs. Deze bleken onder andere verband te houden met seksueel misbruik door klasgenoten. Op advies van de GGZ is ambulante hulpverlening ingezet vanuit een instelling die gespecialiseerd is in hulpverlening voor jongeren met een licht verstandelijke beperking en ernstig probleemgedrag. De toegewezen ambulante hulpgever werd Gerda, die volgens de methode Beweging-als-houvast aan het werk ging. Zie voor een meer volledig beeld van de gezinssituatie en het ontstaan van problemen in de vroege moeder-zoon relatie de gezinsanamnese in Bijlage A.

Na twee jaar zijn de gedragsproblemen van Levi afgenomen en de overstap van het speciaal basisonderwijs naar het praktijkonderwijs verloopt soepel. Er wordt besloten dat de hulpverlening beëindigd kan worden. Na zes maanden ontstaan er echter opnieuw gedragsproblemen in de thuissituatie. Levi luistert niet naar zijn ouders en gaat volledig zijn eigen gang. Hij verzorgt zichzelf niet goed, heeft boze buien en is agressief zo geven zijn ouders aan. Hij maakt ruzie met zijn zusjes en vernielt zowel hun

spullen als die van zijn ouders. Afspraken die de ouders met Levi maken komt hij niet na. Straf helpt niet om zijn gedrag te veranderen en belonen evenmin. Volgens zijn ouders denkt Levi alleen aan zichzelf en leeft hij zich niet in de gevoelens van de ander in. Beide ouders zijn blij als Levi niet thuis is. Op straat gedraagt Levi zich in het bijzijn van zijn zusjes zo onaangepast, dat zijn zusjes nergens meer met hem heen willen. De ouders zijn ten einde raad en roepen opnieuw hulp in. Gelukkig is Gerda nog beschikbaar als ambulante hulpgever en kan zij een vervolgetraject opstarten.

Gedragsanalyse

Hulpgever Gerda

Gerda is bij aanvang van de hulpverlening 40 jaar oud en heeft jarenlange ervaring als ambulante hulpgever. Zij heeft de opleidingen Agogisch Werk en Sociaal Pedagogische Hulpverlening afgerond en heeft zich als ambulante hulpgever, dankzij werkbegeleiding van Carine Heijligers, geschoold in de methode Beweging-als-houvast. Later heeft ze via aanschuifonderwijs ook de cursus IMRO Beweging-als-houvast aan de Radboud Universiteit gevolgd en met succes afgerond.

Voormeting

Bij aanvang van de hulpverlening, op 10 januari 2012, is een bewegingsanalyse gemaakt van Levi in relatie met hulpgever Gerda, waarvan het schema te vinden is in Bijlage B. Het fragment duurt zes minuten, de analyse in het schema is een samenvatting van deze zes minuten. We onderzoeken welk interactiepatroon zichtbaar is door te observeren welke van de drie mogelijkheden voorkomen: a) een persoon is in staat om *initiatief te nemen* in het *leggen van contact* met een ander; b) een persoon is in staat om *initiatief te nemen* om *uit contact te gaan* met de ander; c) een persoon is in staat om *een ander te volgen*. Combinaties van deze drie mogelijkheden leiden tot interactiepatronen. Onderstaande beschrijving komt uit de eerste twee minuten van het fragment. Het beschreven interactiepatroon is een voorbeeld van wat in het totale fragment steeds opnieuw te zien is.

Levi en Gerda zitten tegenover elkaar aan de keukentafel. Zij spelen het spelletje Halli Galli, waarbij zij tegelijkertijd een kaart moeten opgooien. In het midden, tussen hen in, staat een bel. Degene die als eerste op de bel slaat, als de kaarten dezelfde afbeeldingen vertonen, heeft gewonnen. Levi legt een kaart op tafel, vervolgens legt Gerda ook een kaart op tafel en slaat direct op de bel. Ze balt haar vuisten van plezier, buigt voorover naar de tafel en komt weer omhoog terwijl ze breed glimlachend en stralend Levi aankijkt. Levi lacht geluidloos, gooit met een hand zijn kaart naar Gerda en blijft Gerda met aangespannen lippen lachend aankijken. Hij beweegt de rest van zijn lichaam niet. Gerda kijkt hem aan en vraagt: 'Gaat het goed?' Levi knikt lichtjes met zijn hoofd, lacht zachtjes, slaat zijn ogen neer en pakt dan een nieuwe kaart om op te gooien. Gerda blijft hem nog steeds aankijken en gooit vervolgens ook een

nieuwe kaart op. Een tijdje blijven ze om beurt kaarten opgooien, waarbij Levi in steeds hetzelfde ritme kaarten opgooit en naar de kaarten blijft kijken. Hij gaat verzitten en leunt met zijn hoofd op zijn arm. Gerda daarentegen kijkt afwisselend naar Levi en naar de kaarten. Dan legt Gerda haar arm onder haar hoofd op dezelfde manier als Levi doet. Na vijf seconden haalt ze haar hand weg en legt haar arm recht op tafel. Na vier seconden volgt Levi deze beweging en legt ook zijn hand op tafel. Dan wint Levi de pot en mag alle kaarten op tafel hebben. Gerda juicht luid JAAAAAA, roffelt op tafel, buigt naar voren en weer terug en kijkt Levi stralend aan. Levi glimlacht minimaal, verzamelt de kaarten en begint met een nieuwe beurt.

Vanuit de bewegingsanalyse wordt duidelijk dat Levi en Gerda een bewegingspatroon hebben, waarbij de nadruk ligt op onderscheidend zijn van elkaar op alle bewegingskenmerken. Zo maakt Gerda geluiden als juichen, roffelen met haar handen op tafel. Levi doet dit niet. Bij Levi is spierspanning rondom de mond zichtbaar en bij Gerda niet. Gerda beweegt haar romp van voren naar achteren bij het opgooien van de kaart en gooit haar armen in de lucht wanneer ze wint. Levi beweegt alleen zijn arm bij het opgooien, de rest van zijn lijf beweegt niet, ook niet als hij wint. Ook wat snelheid betreft heeft Gerda meer variatie dan Levi. Zo wacht zij soms met het opgooien van haar kaart, terwijl Levi keer na keer met dezelfde snelheid zijn kaart opgooit. Een enkele keer zijn ze wel gezamenlijk in hun bewegingen, namelijk als ze tegelijkertijd naar elkaar kijken of naar het spel. Of als ze in dezelfde snelheid hun kaarten opgooien.

Wat volgedrag betreft valt op dat Levi Gerda vrijwel nooit volgt. Hij volgt haar enthousiasme en emoties rondom het spel niet, zijn respons is hooguit een glimlach en een vluchtige blik naar Gerda. Ook volgt hij haar grote arm- en rompbewegingen of haar enthousiaste geluiden niet. Een enkele keer lijkt het erop dat Levi Gerda wel waarneemt en haar aankijkt als ze lang wacht met opgooien. Maar meestal blijft hij vooral gericht op het spel, zonder oogcontact te maken met Gerda. Zijn initiatieven zijn klein en gericht op het spel zoals bij het opgooien van een kaart en ze zijn gericht op zijn lichaamshouding, door te verzitten of zijn arm in een andere houding te leggen. Wanneer Gerda de beweging van Levi volgt, door, net als Levi, met haar arm haar hoofd te ondersteunen en vervolgens haar arm op tafel legt, dan volgt Levi haar beweging. Hij haalt, na Gerda, eveneens zijn arm onder zijn hoofd vandaan en legt zijn arm op tafel.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

Uit bovenstaande analyse valt op dat er geen of weinig wederkerigheid is in de relatie tussen Gerda en Levi. Dit is te zien aan het ontbreken van volgedrag en de beperkte momenten van gezamenlijkheid. Gezamenlijkheid ontstaat alleen als Gerda haar tempo vertraagt en Levi haar aankijkt en wanneer ze aansluit bij zijn houding. Er is geen gezamenlijke en gedeelde emotie te zien, terwijl het spel uitnodigt tot hilariteit. Het interactiepatroon doet denken aan een ouder met een heel jonge baby.

De baby volgt pas wanneer de ouder haar of zijn tempo aanpast en zo de aandacht trekt van de baby of wanneer de ouder aansluit bij de bewegingen van de baby en daarna een onderscheidende beweging maakt. Aan Levi is te zien dat hij niet gewend is aan momenten van samen plezier maken en daarin gezamenlijkheid te ervaren. In de bewegingen die Gerda maakt is daarnaast een interactiepatroon te herkennen dat ouders toepassen in relatie tot peuters en kleuters. Zij maakt grote gebaren, beweegt haar hele romp naar voren bij het opgooien van een kaart, gebruikt korte zinnen en praat met veel nadruk. De uitvoering van het spel, in spelregels en beurtwisseling, is passend bij de leeftijd en interesse van een 14-jarige. We kunnen dus stellen dat het interactiepatroon dat opvalt in het contact tussen Levi en Gerda enerzijds vergelijkbaar is met die van een baby tussen 0-3 maanden, anderzijds met een peuter van 2 of 3 jaar oud gecombineerd met de interesse van een 14-jarige.

Hulpverleningsplan

Het hulpverleningsplan concentreert zich rondom het ontlocken van volggedrag met het doel dat wederkerigheid gaat ontstaan, zonder het initiatief van Levi te frustreren. Het ontbreken van volggedrag houdt namelijk in dat iemand zijn eigen gang gaat zonder rekening te houden met de ander of daar überhaupt bij stil te staan. Dit initiatief en deze autonomie willen we graag behouden, dat hoeft niet afgeleerd te worden. Wat we willen toevoegen is de ervaring van samenzijn en verbinding.

Gerda gaat allereerst de techniek van ouders met jonge baby's toepassen, namelijk aansluiten bij de bewegingen van Levi en vervolgens een onderscheidende beweging maken in de verwachting dat deze beweging gevolgd wordt. Het middel daartoe wordt het ontlocken van spelplezier, net zoals ouders spelplezier ontlocken bij jonge baby's door met grote nadruk te spreken, te kijken en te bewegen⁶⁷. Het doel is dat Gerda zichtbaar wordt voor Levi en dat ze samen plezier gaan ervaren in de verbinding en samenzijn, hetgeen hij nu totaal lijkt te missen. Na verloop van tijd is de verwachting dat Levi uit zichzelf verbinding gaat maken met Gerda en dat het niet langer alleen ontstaat op initiatief van Gerda.

Beïnvloeding van de beweging

Om volggedrag te ontlocken, biedt Gerda spelletjes aan die kunnen zorgen voor hilariteit, zoals Halli Galli of een spel met vangbekers. Ook sluit ze aan bij zijn interesse in koken, door samen fruitsalades en andere lekkere hapjes te maken voor de gezinsleden. Gerda gaat deze activiteiten uitvoeren door gebruik te maken van alle bewegingskenmerken en deze met verhoogde intensiteit in te zetten. Dat wil zeggen ze gaat groots bewegen met armen en romp, met nadruk en variatie spreken en afwisselen in stemvolume,

⁶⁷ Deze manier van spreken wordt ook wel 'motherese' genoemd of baby gerichte spraak. Een grappig voorbeeld hiervan is te vinden op YouTube: https://www.youtube.com/watch?v=nza_Rxg44a8

spierspanning en snelheid. De verwachting is dat het volgedrag van Levi zichtbaar wordt in een toename van zijn bewegingsintensiteit.

Resultaten

Nameting

In maart 2013, ruim een jaar later, wordt er opnieuw een bewegingsanalyse gemaakt om de voortgang van het contact tussen Gerda en Levi te analyseren. De filmopname duurt in totaal 23 minuten en van een aantal minuten is een analyse gemaakt die te vinden is in Bijlage C.

In deze filmopname is het volgende te zien: Levi en Gerda zitten tegenover elkaar aan tafel en willen het kaartspelletje Halli Galli spelen. Levi schudt de kaarten terwijl hij vertelt over een Engelstalig liedje dat hij op school gehoord heeft. Hij vertelt aan Gerda waar dit liedje volgens hem over gaat. Hij kijkt afwisselend naar zijn handen, de kaarten die vallen en naar Gerda die aandachtig naar zijn verhaal luistert. Hij beweegt zijn wenkbrauwen tijdens het spreken, zijn stem varieert in toonhoogte, snelheid en geluidsterkte en hij praat zonder spierspanning rondom zijn lippen. Hij gebruikt zijn beide armen en handen tijdens het schudden, buigt zijn romp naar voren en naar achteren en toont zich heel beweeglijk. Vervolgens starten ze het spelletje en gooien steeds tegelijkertijd de kaarten op. Hierbij kijken ze om beurten naar elkaar en naar de kaarten. Wanneer het kleine zusje langsloopt kijken ze allebei naar haar. Wanneer Gerda het spelletje gewonnen heeft, steekt Levi uit zichzelf zijn hand uit en feliciteert Gerda hiermee.

Na 15 maanden hulpverlening, met een frequentie van twee keer per week, is te zien dat Levi in relatie tot Gerda een ander bewegingspatroon heeft ontwikkeld. Er zijn nieuwe bewegingen ontstaan en sommige bewegingen zijn verdwenen. Het interactiepatroon tussen hen beiden is veel meer gezamenlijk geworden. Ze praten beiden langere tijd over eenzelfde onderwerp. Daarnaast kan Levi nu meerdere richtingen tegelijkertijd hanteren: hij kijkt om beurten naar de kaarten en naar Gerda, praat met Gerda over een liedje en als de kaarten op zijn schoot vallen, praat hij door terwijl hij de kaarten verzamelt en verder gaat met schudden. Daarnaast zijn ook op de andere bewegingskenmerken veranderingen te zien. Levi beweegt zijn armen vrijer en verder van zijn lichaamscentrum af, hij beweegt zijn romp alle kanten op en schuift heen en weer op zijn stoel. De toegenomen beweeglijkheid is duidelijk zichtbaar. Daarnaast is de spierspanning rondom zijn mond verdwenen. Ook is er meer dynamiek en volume in zijn stemgeluid te horen.

Het grootste verschil is te zien in het feit dat Levi in staat is om hulpgever Gerda te volgen in wisselingen van snelheid en richting. Wat *snelheid* betreft valt op dat Levi in staat is om Gerda te volgen in het versnellen van het tempo van 'kaart pakken en

wegleggen'. Dit volggedrag is ook zichtbaar wat *richting* betreft. Bleef Levi in het vorige fragment strak voor zich uitstaren, in deze video richt Levi zijn blik op het langspolende zusje en keert zich daarna gelijk met Gerda, terug naar het spel.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

De veranderingen die zichtbaar zijn geworden zijn te vergelijken met een ouder met een kleuter. Een kleuter kan ook een spelletje spelen en tegelijkertijd een verhaal vertellen. Ook is te zien dat Gerda haar tempo aanpast aan die van Levi. Zo vertraagt ze haar snelheid in het stellen van vragen. Ze maakt gebruik van grote bewegingen om zijn aandacht naar de bel of de kaartstapel te trekken, precies zoals je met een jong kind ook zou doen.

Dat Levi deze vooruitgang kan laten zien in relatie tot hulpgever Gerda, is nog geen garantie voor prettig functioneren in het dagelijks leven. De discrepantie tussen Levi's kalenderleeftijd en zijn sociaal-emotionele ontwikkelingsleeftijd zorgen voor bijkomende en ernstige problemen op school en in het gezin. De kern is dat Levi niet gewend is om vanuit verbinding de wereld te ontdekken en te verkennen. Hij is naar eigen inzicht de wereld gaan begrijpen. In Bijlage D geven we hiervan een overzicht om daarmee de complexiteit van de casus duidelijk te maken. Dit betekent ook dat er voor langere tijd hulpverlening nodig is en die wordt ingezet.

Kwantitatieve resultaten

De vraag die hier beantwoord wordt, is of er sprake is van een toename in volggedrag van Levi in bewegingsintensiteit. Hiervoor maken we gebruik van acht MEA-tijdsreeksen van de periode januari 2012 t/m maart 2013⁶⁸. De MEA-tijdsreeksen geven inzicht in de onderliggende dynamiek van de dyade als systeem, zoals snelheid van bewegen en de mate van bewegen.

Het doel dat na de eerste analyse gesteld is en waar Gerda het hele jaar aan gewerkt heeft, betreft het ontwikkelen van volggedrag van Levi, waarbij Gerda zich in eerste instantie richtte op gezamenlijkheid in het contact door de bewegingen van Levi te volgen en vervolgens op onderscheid, met als doel dat Levi haar bewegingen zou gaan volgen.

MEA

De MEA-tijdsreeksen van hulpvrager Levi en hulpgever Gerda zijn geanalyseerd met Cross Recurrence Quantification Analyses (CRQA), zie hoofdstuk 2c. We kijken telkens naar de diagonale, verticale en horizontale lijnen van de Recurrence Plot. De gele lijn is de diagonale lijn en representeert de mate van synchroniciteit van de dyade, waarbij de x-as de hulpvrager representeert en de y-as de hulpgever. De rode lijn representeert het initiatief van de hulpvrager en het volggedrag van de hulpgever. De blauwe lijn representeert het initiatief van de hulpgever en het volggedrag van de hulpvrager.

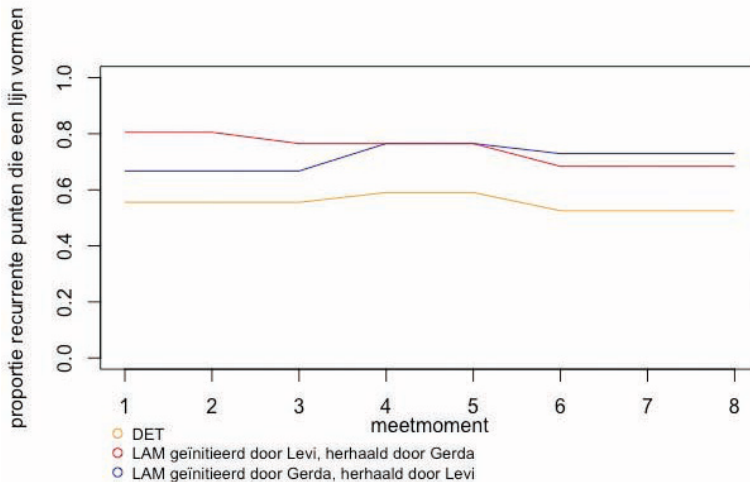
⁶⁸ De acht genoemde filmopnames zijn gemaakt in 2012 op 10 januari, 12 maart, 16 april, 26 november en in 2013 op 14 januari, 17, 18 en 25 maart.

Vervolgens wordt er van elke lijn het percentage recurrente punten berekend, de gemiddelde lengte van het aantal aaneengesloten punten en de maximale lengte van de aaneengesloten punten.

Dit resulteert in de volgende parameters. **DET**: determinisme betreft het percentage punten dat zich bevindt op diagonale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het is een indicatie van de mate van synchroniciteit van de dyade. **LAM**: het percentage punten dat zich bevindt op horizontale of verticale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het betreft de mate waarin het ene lid van de dyade de ander volgt in het patroon. **TT**: de gemiddelde lengte van alle horizontale of verticale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarop het ene lid van de dyade de ander volgt. **MAXline**: de langste diagonale lijn. Het betreft de langste duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. **MEANline**: de gemiddelde lengte van alle diagonale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. Voor een verdere uitleg van de betekenis van deze parameters wordt verwezen naar hoofdstuk 2c.

In de Afbeeldingen 3d.1 – 3d.3 geven de rode en blauwe lijnen inzicht in wie er leidt en wie er volgt in bewegingsintensiteit. De gele lijnen geven het resultaat weer van de coördinatie en synchronisatie van Gerda en Levi. Aangezien het in deze casus vooral gaat om het volgen en leiden patroon, richten we onze aandacht op de rode en blauwe lijnen.

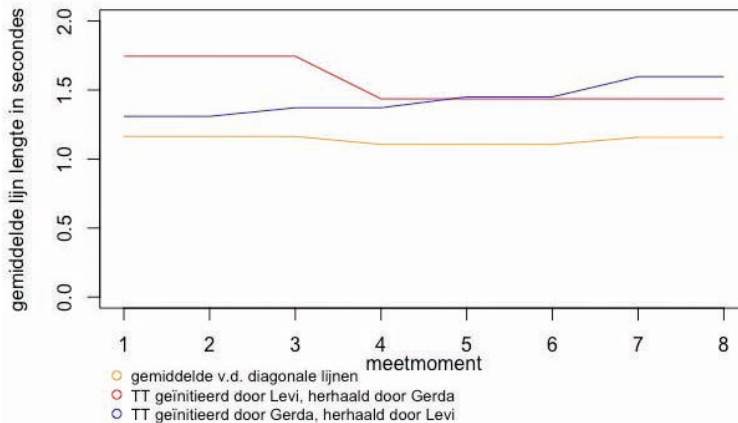
Afbeelding 3d.1 Proportie Recurrentie Punten die een Lijn Vormen

In Afbeelding 3d.1 is aan de rode lijn te zien dat na meetmoment 3 het volgedrag van hulpgever Gerda in percentage afneemt, terwijl het volgedrag van hulprager Levi in percentage juist toeneemt (blauwe lijn). Dit betekent dat Gerda steeds minder tijd

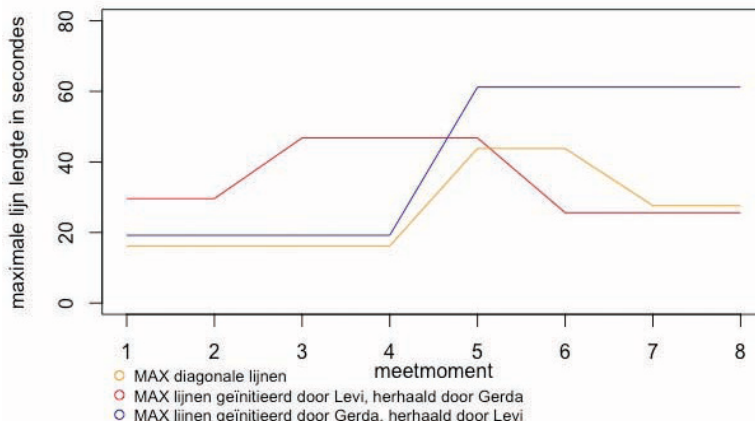
investeert in het volgen en dat ze steeds meer initiatief toont, door onderscheidend te zijn van Levi, met als gevolg dat Levi haar gaat volgen.

Afbeelding 3d.2 Gemiddelde Lijnlengte in Seconden

Afbeelding 3d.2 geeft de *gemiddelde tijdsduur* in seconden weer van het leiden en volggedrag van beide personen. Ook hier wordt zichtbaar dat hulpgever Gerda (rode lijn) de bewegingsintensiteit van Levi *gemiddeld minder lang* is gaan volgen, zie hiervoor de daling vanaf meetmoment 3. Hulpvrager Levi daarentegen is Gerda *gemiddeld langer* gaan volgen in tijdsduur.

Afbeelding 3d.3 Maximale Lijnlengte in Seconden

Afbeelding 3d.3 geeft ongeveer hetzelfde patroon weer, maar in deze afbeelding gaat het om de maximale tijdsduur dat de een de ander volgt. We zien dat hulpgever Gerda, bij meetmomenten 3 tot 5, de maximale duur waarop ze Levi volgt verlengt en

vervolgens drastisch verlaagt vanaf meetmoment 6. De maximale tijdsduur van het volgedrag van Levi wordt pas zichtbaar bij meetmoment 5, dit is precies een jaar na aanvang van de hulpverlening.

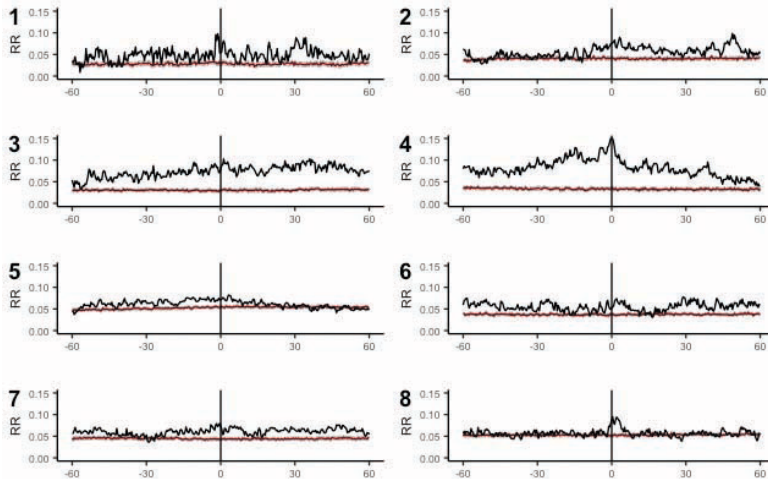
Lagprofiles

Een andere manier om naar het patroon van volgen en leiden te kijken is door gebruik te maken van Lagprofiles, te zien in de Afbeeldingen 3d.4 en 3d.5. Het verschil met de Lagprofiles en de analyses die we zojuist bij de Afbeeldingen 3d.1 – 3d.3 gezien hebben, is dat het bij Lagprofiles gaat om synchronie en beurtwisseling binnen een bepaald tijdraam. CRQA geeft een berekening van de totale filmopname. Het volgedrag in Afbeelding 3h.4 wordt weergegeven binnen een tijdraam van 2 minuten en 40 seconden rondom de lijn van synchronisatie (LOS). Afbeelding 3d.5 geeft eveneens dit patroon weer, maar dan binnen een tijdraam van 60 seconden.

Aan de vorm van de patronen is te zien wie er leidt en wie volgt. Ligt de piek van de grafiek links van de LOS, dan leidt Levi en volgt hulpgever Gerda zijn bewegingsintensiteit. Ligt de piek rechts van de LOS, dan is Levi degene die de bewegingsintensiteit van Gerda volgt. Is er een piek te zien aan beide kanten van de LOS, dan is er sprake van beurtwisseling. De afstand van de piek tot de LOS geeft in seconden of minuten weer hoelang het gemiddeld duurt voordat de een de ander volgt. Een piek dichterbij of op de LOS, betekent een snelle of gelijktijdige opeenvolging van elkaars bewegingsintensiteit.

Om vast te stellen of er sprake is van een gecoördineerde structuur wordt de oorspronkelijke tijdserie vergeleken met een geshuffelde tijdserie. De geshuffelde tijdserie wordt in de grafiek weergegeven met een rode lijn, die de bandbreedte aangeeft waarbinnen de structuur op toeval berust. Als de oorspronkelijke tijdserie niet samenvalt met de rode lijn dan is er sprake van een gecoördineerde structuur, met andere woorden dan is er sprake van een significant verschil met de tijdserie die op toeval berust. Als de oorspronkelijke tijdserie boven de rode lijn valt betekent dit dat de beide personen elkaar meer zijn gaan volgen in bewegingsintensiteit. Als de oorspronkelijke tijdserie onder de rode lijn valt, dan betekent dit dat beide personen elkaar minder zijn gaan volgen in bewegingsintensiteit.

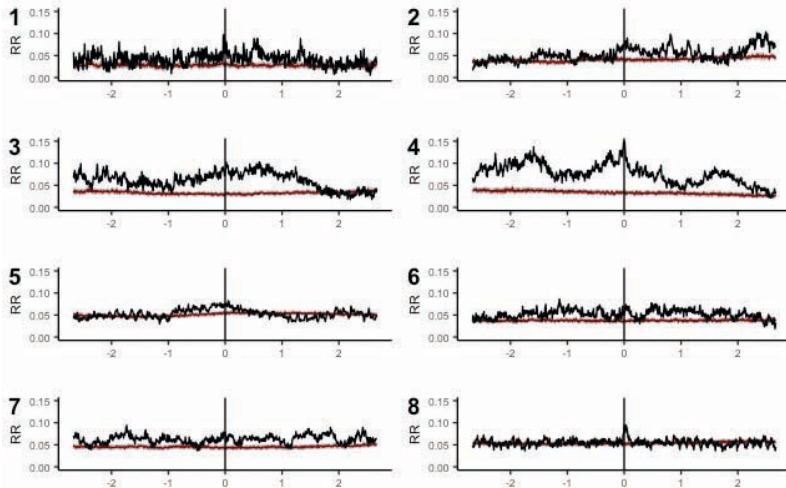
Afbeelding 3d.4 Lagprofielen gebaseerd op de MEA Tijdsreeks in een Tijdraam van 60 Seconden rond de Lijn van Synchronisatie

Noot. De y-as representeert de proportie recurrente punten. De bandbreedte van de rode lijn representeert de interactie wanneer deze op toeval berust. De piek aan de linkerzijde van de nullijn (LOS) betekent dat hulpvrager Levi leidt en Gerda volgt. Bij piek aan de rechterzijde leidt hulpgever Gerda en volgt Levi. Pieken aan beide zijden wijzen op beurtwisseling. Een piek precies op de nullijn (LOS) betekent dat beiden met elkaar in synchronie zijn en elkaar gelijktijdig volgen.

Wanneer we Afbeelding 3d.4 bestuderen valt op dat alle punten direct rond de LOS en buiten het gebied van toeval liggen, want ze liggen namelijk boven de rode lijn. Ook zijn rondom de LOS, vooral in de grafieken 3d.4.1 en 3d.4.4 de pieken goed te zien. Het mooiste resultaat is de grafiek van 3d.4.8 waar de piek duidelijk zichtbaar is op de LOS ligt. Dit betekent dat Gerda en Levi elkaar heel direct beïnvloeden wat bewegingsintensiteit betreft. Ze volgen elkaar wederzijds en dit toont een begin van wederkerigheid. In de overige grafieken is dit volgedrag minder duidelijk zichtbaar.

Afbeelding 3d.5 Lagprofielen gebaseerd op de MEA Tijdseries in een Tijdraam van 2 Minuten en 40 Seconden rond de Lijn van Synchronisatie

Noot. De y-as representeert de proportie recurrente punten. De breedte van de rode lijn representeert de interactie wanneer deze op toeval berust. De piek aan de linkerzijde van de nullijn (LOS) betekent dat hulpvrager Levi leidt en Gerda volgt. Bij piek aan de rechterzijde leidt hulpgever Gerda en volgt Levi. Pieken aan beide zijden wijzen op beurtwisseling. Een piek precies op de nullijn (LOS) betekent dat beiden met elkaar in synchronie zijn en elkaar gelijktijdig volgen.

Dezelfde analyses zijn nu uitgezet in een tijdraam van 2.40 minuten rondom de LOS. Een opvallend verschil is dat er meer pieken te zien zijn dan in Afbeelding 3d.4. Dit valt vooral op bij grafiek 3d.5.4. Naast de piek op de LOS, is er een extra piek te zien aan de rechterkant van de LOS rond de twee minuten. Dit betekent dat Levi na twee minuten Gerda volgt in haar bewegingsintensiteit. Deze vertraging komt niet naar voren in het tijdraam met 60 seconden rond de LOS. Het kan dus zinvol zijn om naast een kort tijdraam, ook een langere tijdsspanne rondom de LOS mee te nemen in de berekening van een lagprofiel. Het moment waarop ze elkaar volgen (de piek) komt gedurende het hulpverleningstraject steeds dichterbij de LOS te liggen, zie de grafieken van 3d.4.8 en 3d.5.8.

Discussie

Conclusie

Het doel bij aanvang van dit hulpverleningstraject was het ontwikkelen van wederkerigheid in de relatie tussen Levi en hulpgever Gerda. Dit werd geoperationaliseerd in het ontwikkelen van volgedrag van Levi aan de hand van de bewegingsintensiteit van Gerda. Uit de CRQA analyses op basis van de MEA-tijdseries blijkt dat dit inderdaad het geval is. Levi is Gerda gemiddeld genomen langer lang gaan volgen gedurende het hulpverleningstraject en ook is de maximale duur van het volgedrag van Levi toegenomen. Uit de lagprofielen is het ontstaan van wederkerigheid

goed te zien aan de pieken die op en rondom de LOS liggen. Daarnaast werd in de lagprofielen ook de vertraagde reactie van Levi in volggedrag aangestipt aan de hand van grafiek 3d.5.4. Een vergelijkbare vertraagde reactie is ook waargenomen op videobeeld tijdens een van de sessies van Gerda en Levi. In dat fragment was te zien dat Levi op een zeker moment iets van de grond wilde oprapen en bij het omhoog komen zijn hoofd stootte aan de rand van het aanrechtblad. Hij reageerde niet zichtbaar op deze botsing. Gerda vroeg nog of het ging en hij knikte van ja. Ruim anderhalve minuut later begint Levi alsnog te huilen, toen Gerda opnieuw vroeg of hij nog pijn heeft aan zijn hoofd. Hij bleef vervolgens 10 minuten lang snikken en huilen terwijl Gerda zachtjes over zijn rug en hoofd streek en hem geruststellend toesprak. Uit deze observatie valt op te maken dat de reactie van Levi meer passend is bij een heel jong kind, dan bij een 14-jarige tiener.

De verwachting dat de toename van volggedrag en het ontstaan van wederkerigheid ook zou leiden tot wederkerigheid en verbetering van de relaties van Levi met tot de overige gezinsleden is na beëindigen van dit hulpverleningstraject niet uitgekomen. Dit heeft onder meer te maken met de grote discrepantie tussen de socialemotionele ontwikkelingsleeftijd van Levi en de verwachtingen van de omgeving die op basis van zijn kalenderleeftijd gesteld worden. Er wordt daarom besloten het hulpverleningstraject langer voort te zetten.

Bijkomende gedragsproblemen

De discrepantie tussen de sociaal-emotionele leeftijd en de kalenderleeftijd heeft voor een scala aan bijkomende problemen gezorgd. Zo is in Bijlage D te lezen dat er periodes in de hulpverlening zijn geweest waarin stelen, liegen, fantaseren en seksueel grensoverschrijdend gedrag voorkwamen. Het is verleidelijk om al deze gedragingen als losse problemen aan te pakken of om ze als (ongewenst) resultaat te zien van de behandeling. Onze visie is dat deze probleemgedragingen te wijten zijn aan een enkelvoudig probleem, namelijk het gebrek aan verbinding dat Levi in relatie tot anderen ervaart. Hij is op eigen houtje de wereld om zich heen gaan verkennen en er betekenis aan gaan geven zonder dat dit verbonden was aan de mensen in zijn omgeving. Dit betekende dat hij vele grenzen van wat als passend gedrag wordt beschouwd overschreed. Normaal gesproken leert een peuter die alles zelf wil doen, de wereld gaat verkennen, *in relatie* met de ouders wat er wel en niet mag. Levi heeft dit pas later in zijn leven geleerd in relatie met Gerda, waarbij elk aspect rondom geld en mijn en dijn helemaal uitgelegd en doorleefd moest worden. Zie Bijlage D voor een gedetailleerd verslag van een dergelijke aanpak.

In grote lijnen kan worden gezegd dat Gerda tijdens het eerste jaar van de hulpverlening erin geslaagd is om Levi uit te nodigen de beweging van haar te volgen. Dit is de basis voor het leggen van verbinding en het ervaren van gezamenlijkheid. De socialemotionele leeftijd van Levi is gegroeid in het aangaan van wederkerig contact zoals een baby ook

groeit in wederkerig contact en zich tot een peuter ontwikkelt. Maar ondanks deze groei in sociaalemotionele vermogens bestaat er nog steeds een grote discrepantie tussen zijn kalenderleeftijd en cognitieve vermogens en zijn sociaalemotionele ontwikkeling.

Zijn kalenderleeftijd en cognitieve vermogens stellen hem in staat om op grote afstand van zijn ouders autonoom te handelen. Deze afstand is groter dan bij een peuter normaal gesproken het geval zal zijn. Hij heeft sociaal-emotioneel gezien de nabijheid van zijn verzorgers nodig omdat hij nog niet de verbinding met de ander op alle terreinen van het leven begrijpt. Zodra hij uit het zicht is van zijn verzorgers handelt hij naar eigen inzicht zonder enig besef wat zijn gedrag voor de ander betekent. Uiteindelijk is hulpverlening nog jarenlang nodig gebleken, waarbij in tal van nieuwe situaties het aspect van verbinding besproken en doorleefd moest worden.

Dat het uiteindelijk goed gekomen is met Levi is mede te danken aan de volhardende en liefdevolle inzet van Gerda, het gezin van oom en tante dat vanaf de geboorte om Levi en zijn gezin heeft gestaan en natuurlijk aan de ouders die stap voor stap leerden om van Levi te houden en hem te accepteren als hun zoon.

Bijlage A. Gezinsanamnese

Het leven van Levi is moeizaam begonnen en moeilijk verlopen. Verschillende gebeurtenissen hebben hieraan bijgedragen. Levi is een gewenst kind en de zwangerschap verloopt zonder problemen. De bevalling is echter moeilijk. De verloskundige heeft het sleutelbeentje van Levi moeten breken, bovendien is ook de vacuümpomp nodig geweest om Levi te halen. Dit laatste veroorzaakt een hersenschudding en Levi moet de eerste dagen zoveel mogelijk met rust gelaten worden. Alleen voor voeding en verschoning wordt hij uit zijn bedje gehaald.

Deze gebeurtenis is niet alleen voor Levi traumatisch geweest, maar ook voor zijn moeder. Na de geboorte van Levi krijgt zij een postnatale depressie. Dit betekent dat zij Levi niet wil aanraken en verzorgen. Eenmaal uit het ziekenhuis probeert de kraamhulp hem regelmatig bij zijn moeder te leggen, maar zij duwt Levi weg of geeft hem terug aan de kraamzorg of aan vader. De zus van moeder, zelf kraamverzorgster, ziet in dat het niet goed gaat met moeder. Zij vermoedt een postnatale depressie en waarschuwt de huisarts die dit inderdaad bevestigt. Ze krijgt medicijnen voorgeschreven. Voor zover bekend hebben de ouders geen verdere hulp of uitleg gekregen in hoe ze het beste om kunnen gaan met de postnatale depressie van moeder. Ook is onduidelijk of de medicijnen aansloegen.

Het lukt moeder in ieder geval niet of nauwelijks om de verzorging van Levi op zich te nemen. Haar moeite om Levi aan te raken is gebleven tot aan zijn 12^e levensjaar. Daarna heeft zij dankzij de hulpverlening geleerd hoe ze Levi af en toe een aai over de bol kan geven of een schouderklopje. Volgens moeder heeft de postnatale depressie anderhalf jaar geduurd, daarna raakt zij zwanger van hun tweede kind, een dochter en hierna volgen er nog twee dochters. Moeder is bij geen van deze drie zwangerschappen opnieuw in een postnatale depressie terecht gekomen.

De eerste maanden van het leven van Levi nemen vader en oma de zorg van Levi op zich. Wanneer Levi echter drie en een halve maand oud is, krijgt zijn vader een zwaar auto-ongeluk. Hij loopt een schedelbasisfractuur op en heeft de hele dag hoofdpijn. Hierdoor kan hij niet meer voor Levi zorgen. De zus van moeder springt bij en samen met oma nemen zij de verzorging van Levi op zich. De tante komt dagelijks in het gezin en voedt en verzorgt Levi. Ook kijkt ze hoe het met moeder gaat en probeert ze elke dag om Levi even bij zijn moeder te leggen. Deze kijkt dan wel naar Levi, maar raakt hem niet aan.

De motorische ontwikkeling van Levi blijft wat achterlopen in vergelijking met zijn leeftijdsgenoten. Hij heeft nooit gekropen en begint rond zijn 2^e jaar te lopen. Het consultatiebureau verklaart deze achterstand door te wijzen op variatie waarmee

kinderen nu eenmaal groeispongen maken. Uiteindelijk heeft Levi wel een periode fysiotherapie gehad om zijn motoriek te helpen ontwikkelen.

De sociaalemotionele ontwikkeling van Levi verloopt ook moeizaam. Als hij naar de peuterspeelzaal wordt gebracht laat hij claimend gedrag zien en wil zijn ouders niet loslaten. Hij huilt veel en wil vooral bij zijn ouders zijn. Levi speelt minder dan zijn leeftijdsgenoten met andere kinderen. De GGZ heeft op verzoek van de ouders een onderzoek uitgevoerd. Daar kwamen op dat moment geen aanknopingspunten uit voor een eventuele hulpverlening. In groep twee van de lagere school krijgt Levi steeds meer moeite om afscheid te nemen van zijn ouders en om de klas in te gaan. Zijn moeder begint zich zorgen te maken en meldt haar zorgen bij de huisarts. Opnieuw wordt de GGZ ingeschakeld en wordt er enige tijd speltherapie aan Levi gegeven. Uiteindelijk is er een intelligentietest afgenomen en daaruit werd geconcludeerd dat Levi een licht verstandelijke beperking heeft en beter naar het speciaal onderwijs kan overstappen.

Eenmaal op het speciaal onderwijs heeft Levi nogmaals groep twee gedaan zodat hij goed voorbereid naar groep drie kan. Hij blijkt dan ook goed te kunnen meedraaien met het lees- en rekenonderwijs in groep drie. In groep vier blijkt Levi opnieuw achter te lopen vergeleken met zijn medeleerlingen. Bovendien ontstaan er ook andere problemen: Levi wordt seksueel misbruikt door jongens uit zijn groep en via telefoontjes wordt hij bedreigd met geweld en dwingen zij hem om te gaan stelen. In eerste instantie weet niemand hier iets van en is alleen het moeilijke gedrag van Levi zichtbaar. Levi geeft een grote mond, wordt onzindelijk en spreekt niet meer. Uiteindelijk vertelt Levi het wel aan zijn ouders. Het misbruik en de bedreigingen zijn toen dankzij het ingrijpen van de ouders gestopt.

Op basis van het probleemgedrag van Levi en de leerachterstand op school is MEE ingeschakeld en van daaruit ambulante hulpverlening van de GGZ. Het advies van de GGZ is om hulp te vragen bij een instelling die gespecialiseerd is in hulpverlening voor jongeren met een licht verstandelijke beperking en ernstig probleemgedrag. Levi is dan elf jaar oud. De ingezette ambulante hulp bestaat uit ouderbegeleiding, ontlasting van het gezin door met Levi spelletjes te gaan doen en samen te wandelen en te praten. Na een jaar stelt de ambulante hulpgever voor om Beweging-als-houvast in te gaan zetten en komt er een nieuwe begeleidster in het gezin die de opleiding voor deze methode heeft gedaan.

Tijdens deze periode van de hulpverlening is het misbruik en de bedreiging van een aantal jaren ervoor kort aan bod gekomen. Er is alsnog met de ouders van de dader(s) gesproken. Verder is tegen Levi gezegd dat wat hem was overkomen nooit had mogen gebeuren. Levi is destijds in een andere klas geplaatst waar de betreffende jongens niet

in zitten. In de hulpverlening is ervoor gekozen om dit thema voorlopig te laten rusten, omdat Levi niet goed de betekenis lijkt te begrijpen van wat zich heeft afgespeeld⁶⁹.

In groep acht wordt Levi aangemeld voor het praktijkonderwijs als vervolg op de basisschool. In de aanloop naar het praktijkonderwijs is de begeleiding gestopt, omdat er op dat moment geen gedragsproblemen zijn. Levi doet het goed op school, hij draait mee in het gezin en het perspectief van de nieuwe school is positief.

Hoewel de overgang van de lagere school naar het praktijkonderwijs soepel verloopt en Levi zich op school als een lief kind gedraagt ontstaan zes maanden na het beëindigen van de hulpverlening in de thuissituatie ernstige gedragsproblemen. Levi wil niet meer luisteren en gaat volledig zijn eigen gang. Hij verzorgt zichzelf niet goed, heeft boze buien en is agressief. Hij maakt ruzie met zijn zusjes en vernielt zowel hun spullen als die van zijn ouders. Afspraken die de ouders met Levi maken komt hij niet na. Straf helpt niet om zijn gedrag te veranderen en belonen evenmin. Volgens zijn ouders denkt Levi alleen aan zichzelf en leeft hij zich niet in de gevoelens van de ander in. Beide ouders zijn blij als Levi niet thuis is. Op straat gedraagt Levi zich in het bijzijn van zijn zusjes zo onaangepast, dat zijn zusjes nergens meer met hem heen willen. De ouders zijn ten einde raad en roepen via MEE opnieuw de hulp van de eerdergenoemde instelling in met het verzoek om dezelfde hulpgever als voorheen te krijgen hetgeen ook gelukt is.

⁶⁹ In de hulpverlening is eerst ingezet op het leren waarnemen en onderscheiden van ik en jij. Vanuit het ervaren van wederkerigheid zullen op zeker moment ook de thema's 'grenzen aangeven' en 'seksualiteit' wel aan de orde komen. Pas dan is de tijd aangebroken om aan het opgelopen trauma te werken.

Bijlage B. Bewegingschema januari 2012

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysieke: beiden kijken naar het spel en naar elkaar. Onderwerp: het spel Halli Galli spelen. Het spel speelt zich af aan tafel in de huiskamer van het gezin.	Gerda kijkt naar Levi, terwijl Levi naar het spel kijkt.	Gerda richt na het opgooien van haar kaart haar blik naar het gezicht van Levi. Vervolgens houdt Levi zijn blik naar voren gericht tijdens en na het opgooien van zijn kaart op de stapel kaarten van het spel. Levi volgt Gerda niet in kijkrichting. Levi slaat op de bel en kijkt naar Gerda, waarna zij Levi aankijkt. Gerda volgt Levi. Gerda wacht met het opgooien van haar kaart en kijkt naar Levi. Vervolgens kijkt Levi naar Gerda. Levi volgt Gerda in kijkrichting.
SNELHEID	Beiden gooien in hetzelfde ritme kaarten op tafel.	Gerda kijkt langer naar Levi dan andersom. Gerda heeft meer variatie in haar snelheid dan Levi. Gerda wacht soms met het opgooien van haar kaart en Levi gooit keer na keer met dezelfde snelheid.	Gerda roffelt met haar handen op tafel wanneer Levi gewonnen heeft. Levi raapt in dezelfde snelheid als daarvoor de stapel kaarten op. Levi volgt Gerda niet. Gerda kijkt naar Levi (1-3 sec), vervolgens kijkt Levi naar Gerda gedurende de duur van een oog-knip. Levi volgt Gerda niet in snelheid. Levi kijkt naar het spel (10 sec), vervolgens kijkt Gerda korter (2 sec) naar het spel dan Levi. Gerda volgt Levi niet in snelheid.

<p>AFSTAND</p> <p>ruimtelijke positie</p> <p>afstand overbruggen</p> <p>bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam</p>	<p>Beiden zitten op een stoel en bewegen hun armen naar het midden van de tafel. Beiden hebben een hand onder hun hoofd.</p>	<p>Gerda beweegt haar romp van voren naar achteren. Gerda gooit haar armen in de lucht.</p>	<p>Gerda gooit haar handen in de lucht als Levi wint. Levi houdt zijn handen op de tafel.</p> <p>Gerda beweegt haar romp naar achteren waarna Levi zijn romp nog steeds naar voren gebogen houdt. Levi volgt Gerda niet.</p> <p>Gerda volgt Levi door met haar hand haar hoofd te ondersteunen, net als hij. Vervolgens legt ze met een groot gebaar haar hand weer op tafel. Na enige seconden volgt Levi haar en legt ook zijn hand op tafel.</p>
<p>SPIERSPANNING</p>	<p>Beiden bewegen met eenzelfde spierspanning hun arm naar het midden van de tafel.</p>	<p>Gerda beweegt met haar hele lichaam bij het opgooien van de kaart. Levi beweegt alleen zijn arm, de rest van zijn lijf beweegt niet.</p> <p>Levi heeft spierspanning rondom zijn mond, Gerda niet.</p> <p>Gerda heeft meer variaties in spierspanning dan Levi.</p>	<p>Levi gooit zijn kaart met weinig spierspanning op tafel, vervolgens gooit Gerda ook met weinig kracht haar kaart op tafel. Gerda volgt Levi.</p> <p>Gerda verhoogt haar spierspanning door met meer kracht haar kaart op tafel te gooien. Vervolgens gooit Levi ook met meer kracht zijn kaart op. Levi volgt Gerda.</p>
<p>GELUID</p>	<p>Beiden praten.</p>	<p>Gerda maakt ook geluiden als juichen, roffelen met haar handen op tafel. Levi doet dit niet.</p>	<p>Wanneer Gerda juicht of roffelt, blijft Levi stil. Levi volgt Gerda niet.</p> <p>Gerda stelt een vraag, vervolgens antwoordt Levi. Levi volgt Gerda.</p>

Bijlage C. Bewegingschema maart 2013

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysiek: Zij kijken naar hun kaarten naar elkaar en naar het langslowend zusje. Onderwerp: het gezamenlijk spelletje	Levi kijkt naar het aanrecht en zijn beugel.	Levi kijkt naar zijn kaarten vervolgens naar de kaarten op tafel, benoemt wat hij ziet en kijkt dan naar Gerda. Vervolgens kijkt Gerda naar Levi. Gerda volgt Levi. Het zusje loopt langs, beiden kijken tegelijkertijd naar het zusje en daarna weer naar hun eigen kaarten.
SNELHEID	Ze praten en bewegen in dezelfde snelheid. Ook houden ze even lange pauzes tussen hun zinnen.		Ze pakken tegelijkertijd met eenzelfde snelheid een kaart van hun stapeltje. Ze volgen elkaar in tempoversnelling.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Zij leggen hun kaarten voor zich, draaien hun kaart om en slaan op de bel. Ze bewegen allebei hun armen naar voren en achteren.	Levi loopt door de ruimte, Gerda blijft zitten. Levi beweegt meer naar voren en achteren en naar links en rechts dan Gerda.	Levi staat op loopt naar het aanrecht pakt zijn beugel doet hem in waarna hij weer aan tafel gaat zitten. Gerda volgt hem vanuit haar stoel met hoofd- en romprichting. Dit volgen is cross-modaal, want zij volgt hem niet in lopen. Levi buigt naar voren, Gerda blijft rechtop zitten. Zij volgt niet.

SPIERSPANNING	Tijdens het kaarten en het slaan op de bel gebruiken zij hun armen, handen, romp en mond met ongeveer dezelfde spierspanning.		Levi slaat op de bel, nagenoeg tegelijkertijd slaat Gerda met ongeveer even veel spierspanning ook op de bel. Vervolgens legt Gerda, met minder spierspanning dan voorheen een kaart op de tafel en Levi gooit ook met minder spierspanning een kaart op tafel. Gerda en Levi volgen elkaar.
GELUID	Zij praten met eenzelfde volume en intonatie tegen elkaar. Ze praten ongeveer evenveel.	Gerda maakt een grapje waarbij zij harder praat en lacht dan Levi.	Gerda praat over de spelregels. Levi geeft met ongeveer hetzelfde volume antwoord. Vervolgens maakt Gerda met meer volume dan Levi, een grapje. Levi glimlacht, rommelt met zijn kaarten en zegt niks. Levi volgt Gerda wel en niet.

Bijlage D: Verder verloop van de hulpverlening

Gedragsproblemen

Gedurende de periode tussen 2012 - 2015 passeren diverse probleemgedragingen de revue: geld stelen, liegen en een zorgelijke seksuele ontwikkeling. Elk van deze gedragingen vraagt om een specifieke benadering. Tegelijkertijd kan voor al deze gedragingen eenzelfde onderliggend probleem worden genoemd, namelijk het niet begrijpen van wederkerig contact. De hulp van het netwerkgezin blijkt onontbeerlijk in het inzichtelijk maken hiervan. De belangrijkste probleemgedragingen worden hieronder een voor een besproken.

Geld: hoe kom je eraan en wat doe je ermee?

In het gezin verdwijnt plotseling en met enige regelmaat geld. Eerst dachten de ouders nog dat ze zich vergist hadden en dat ze waren vergeten waar ze het geld aan uit hadden gegeven. Maar over een periode van anderhalf jaar blijkt er 600 euro te zijn verdwenen en valt het op dat Levi met spullen loopt die hij onmogelijk van zijn zakgeld heeft kunnen kopen. Het wordt duidelijk dat Levi geld steelt van zijn ouders, opa en oma, zusjes en van de gezinsleden van zijn oom en tante, om vervolgens hiervoor snoep, drank, sigaretten en energiedrankjes te kopen. Dit doet hij voornamelijk om vriendjes te worden met andere jongeren. Het wonderlijke is dat wanneer Levi gevraagd wordt of hij het geld gestolen heeft, hij dit ontkent. Ook heeft hij geen herinnering aan hoe hij aan het geld gekomen is.

Uiteindelijk wordt duidelijk dat Levi geen relatie legt tussen geld en een persoon. Hij doorziet niet dat geld *van iemand is*. Geld is een middel waarmee je iets kunt kopen wanneer je daar zin in hebt. Opnieuw zijn het oom en tante die Levi helpen te begrijpen hoe je aan geld komt, van wie het is en waar het voor bestemd is. Tante legt bijvoorbeeld haar portemonnee zichtbaar voor Levi neer en vertelt hem dat er 50 euro inzit en dat dit bestemd is voor boodschappen voor het hele gezin. De nichtjes vertellen Levi dat er een bepaald geldbedrag op hun kamer ligt, dat dit geld van hen is en dat ze hiervoor gewerkt hebben. Levi krijgt vervolgens bij zijn ouders en oom en tante twee spaarpotten. Een om voor zichzelf te sparen en een om cadeautjes van te kopen voor een verjaardag. Zo leert hij om klusjes te doen voor geld, zoals de heg snoeien of zijn nichtje te helpen met kranten bezorgen.

Waarheid of liegen?

Naast het probleem van het stelen, blijkt Levi het ook moeilijk te vinden om de waarheid te vertellen, liegen wordt het genoemd. Vaak weet hij niet te vertellen waar hij geweest is, hoe hij aan bepaalde spullen komt of wat hij gedaan heeft. Dan geeft hij een antwoord dat niet kan kloppen met de werkelijkheid. Het onderliggend patroon is het ontbreken van richting, maar dan op het gebied van tijdschalen, de volgorde waarin gebeurtenissen

plaatsvinden. Er bestaat voor Levi geen onderscheid in verleden, heden en toekomst. Voor hem is elk moment in de tijd gelijk en zo lopen ook fantasie en werkelijkheid door elkaar.

Om Levi te helpen in de vorm van een tijdlijn te denken en te praten, vertelt hij elke keer nadat hij met Gerda een spel gespeeld heeft aan zijn ouders hoe het spel verlopen is. Langzamerhand werd het vertellen van een verhaal uitgebouwd naar een situatie dat een paar uur eerder gebeurd was of dat gisteren plaatsvond. Op deze manier werd ook duidelijk hoe Levi aan de spullen kwam die hij niet van zijn zakgeld heeft kunnen kopen. Samen met Gerda heeft hij de tijdlijn nagelopen, startend bij het nu. Gerda vraagt bijvoorbeeld: 'Levi, jij hebt een voorwerp in je hand, waar komt dat vandaan?' Samen gaan ze naar de plek die Levi aanwijst. Niet altijd is dat ook de juiste plek. Het is wel een plek waar hij ook geweest is, alleen hoort die plek bij een andere dag en een ander voorwerp. Gerda houdt net zo lang vol, totdat Levi kan aanwijzen waar het voorwerp vandaan komt. Levi is op deze manier geholpen om precies te vertellen hoe iets verlopen is. Na een aantal weken oefenen, kunnen de ouders, oom en tante deze strategie overnemen. Het kost uiteindelijk twee jaar van oefening voordat Levi kan vertellen wat er in welke volgorde gebeurd is en dat ook bevestigd wordt door anderen.

Fantasie of werkelijkheid?

Wat eveneens verband houdt met gebeurtenissen die Levi niet op de juiste plek in de tijdlijn plaatst is het door elkaar halen van fantasie en werkelijkheid. Levi vertelt bijvoorbeeld een verhaal waarin hij elementen uit het verleden verbindt met gebeurtenissen in het heden. Zo vertelt hij dat hij wordt afgeperst, iets wat in het verleden ook werkelijk gebeurd is. Hij laat dreigsm'sjes zien waarin staat dat hij vermoord gaat worden. De politie neemt deze bedreigingen serieus en onderzoekt zijn telefoon om de dader te achterhalen. Uiteindelijk blijkt Levi zichzelf dreigtelefoontjes en sms'jes te sturen.

Het stelen en liegen is niet vanzelf overgegaan en Levi heeft twee jaar intensief begeleiding gehad op dit thema, om het principe van verleden, heden en toekomst te begrijpen. Toen de tijdschalen duidelijk voor hem waren, stopte ook het stelen, liegen en fantaseren.

Seksuele ontwikkeling

Een ander probleem dat zich aandienende is de ontluikende seksuele ontwikkeling en lichamelijke veranderingen. Ook hierin ontbreekt de verbinding met de ander. Levi is op zoek naar zijn seksualiteit zonder rekening te houden met gevoelens en grenzen van de ander. Levi is niet te vertrouwen in nabijheid met zijn zusjes. Gerda gaat ook dit onderdeel met Levi doorwerken. Zij biedt seksuele voorlichting aan de hand van een werkboek dat speciaal geschreven is voor jongeren met een licht verstandelijk beperking. Ze nemen samen het boek meermalen door om stap voor stap de inhoud te gaan begrijpen. Zo leert Levi dat het niet hoort om seks met jonge kinderen te hebben.

Ook leert hij dat bepaalde handelingen niet mogen in het bijzijn van anderen. Om voor zijn seksuele gevoelens toch een uitlaatklep te vinden, bezoekt Levi pornosites en raakt eraan verslaafd. Hij ziet kans om 18+ sites te bezoeken. Seksualiteit beheerst een tijdlang zijn leven. Er komt een slot op de computer en de telefoon wordt geblokkeerd. Opnieuw wordt de strategie toegepast in het doornemen van de dag en het vertellen wat hij gedaan heeft. Dit betekent ook het verwoorden van zijn seksuele behoeftes. Dit onderwerp wordt een tijdlang dagelijks besproken in het gezin van oom en tante en met Gerda. Levi krijgt erkenning voor zijn behoeftes en leert ook dat pornosites niet goed zijn voor hem omdat juist daar de scheiding tussen fantasie en werkelijkheid zoek is. Langzamerhand komt ook dit onderwerp weer in rustiger vaarwater. Levi gaat meer sporten en meehelpen in het huishouden. Daardoor verschuift de aandacht weer terug naar de dagelijkse dingen in het gezin.

Groeispurt

In het derde jaar van de hulpverlening wordt het effect ervan ook voor de 'buitenwacht' zichtbaar. Hij heeft een krantenwijk, leert geld verdienen en verveelt zich zo minder. De activiteiten die Levi onderneemt passen steeds beter bij zijn kalenderleeftijd, mits hij daarin begeleid en gecontroleerd wordt. Hij onderneemt meer activiteiten die uit het directe zicht van de ouders of tante zijn. Ze blijven hem dagelijks bevragen over zijn bezigheden van die dag en vertellen hem wat ze zelf die dag hebben gedaan.

Op het gebied van seksualiteit is Levi nog steeds aan het leren. Er is controle nodig rondom het gebruik van sociale media. Zijn ouders zijn in de buurt tijdens computer of telefoongebruik, maar hoeven er niet meer direct naast te zitten. Hij bezoekt stiekem nog wel eens pornosites, maar meldt dit achteraf. Zijn gewetensontwikkeling komt langzaam op gang.

Vorderingen op school

Nu Levi steeds meer dingen begrijpt van het dagelijks leven, neemt ook zijn interesse in leren toe. Samen met Gerda leest hij stukjes uit de krant of bespreekt onderwerpen die op het journaal zijn geweest. Grotere verbanden en hoe dingen met elkaar samenhangen worden helder voor hem. Hierdoor gaan ook de prestaties van Levi op school vooruit, zij het met vallen en opstaan.

De eerste stage van Levi is werken in een supermarkt. Voor deze stage krijgt hij een onvoldoende, omdat hij te langzaam werkt en niet ziet wat er gebeuren moet. Het advies is om een volgende stage in een kleinere omgeving uit te voeren. Hij vindt vervolgens een stageplek in een fietsenzaak, waar hij mee mag werken in de werkplaats. Ook dit loopt mis, hij heeft te weinig verstand van fietsen en ziet niet wat er gebeuren moet. De volgende plek is een stageplaats in een pannenkoekenhuis. Aanvankelijk lijkt dit goed te gaan, maar ook daar laat Levi ongepast gedrag zien. De berg appels die hij moet schillen is hem te groot en hij denkt het probleem op te lossen door de appels

weg te gooien. Daarnaast heeft Levi op een zeker moment stiekem de op dat moment onbewaakte mobiele telefoon van de eigenaar gepakt om op het toilet pornosites te bekijken. Op het moment dat Levi terugkomt in de keuken zijn de andere medewerkers ook in de keuken en durft hij de telefoon niet meer terug te leggen. Dit veroorzaakt veel opschudding in de zaak en Levi wordt opnieuw ontslagen.

In 2014 vindt Levi een ander restaurant waar hij stage kan lopen. Hij leert, dankzij intensieve begeleiding van de kok, in kleine stapjes het werk in een keuken kennen. Hij leert om te zien wat er gedaan moet worden en hij krijgt steeds meer verantwoordelijkheden in de keuken. Levi wordt vaardig en valt niet meer op tussen de andere leerlingen die ook in de keuken werken. Hij krijgt uiteindelijk een 7,5 voor zijn stage. Deze positieve ervaring geeft Levi het zelfvertrouwen om opnieuw een stage in een supermarkt te gaan doen en te kijken of hij vorderingen gemaakt heeft. Na drie maanden in de supermarkt gewerkt te hebben, vertelt de bedrijfsleider tijdens een tussenevaluatie dat hij erg tevreden is over Levi. Hij ziet welke taken er liggen en hij blijkt op meerdere afdelingen inzetbaar. Levi krijgt zelfs het aanbod om opgeleid te worden als kassamedewerker. Hij is overweldigd door dit aanbod en bespreekt met Gerda hoe hij zijn verleden aan de bedrijfsleider kan vertellen. Hij stelt aan de bedrijfsleider voor dat hij regelmatig kassacontrole krijgt. Bovendien heeft hij inmiddels begrepen hoe hard een mens moet werken voor zijn geld en wil hij geen geld meer stelen dat van iemand anders is. In 2015 wordt Levi aangemeld voor vervolgonderwijs op het ROC, Niveau 1.

Tevredenheidsonderzoek

In 2014 wordt een tevredenheidsonderzoek uitgevoerd bij de ouders, zusjes en het gezin van oom en tante (Hoeijmakers, 2014). Het doel is om te kijken of de familieleden gedragsveranderingen waarnemen bij Levi en hoe dit hun relatie met hem beïnvloed heeft.

Alle familieleden rapporteren vooruitgang in het gedrag van Levi. Zij noemen hoe moeilijk Levi een paar jaar geleden voor hen was, hij stal geld, loog en bedroog iedereen. Hij toonde geen geweten of enig besef dat zijn gedrag consequenties had voor de gevoelens van de ander.

Zijn zusjes durfden in die tijd niet met hem over straat te lopen omdat hij zomaar ineens kon gaan schreeuwen. Zij schaamden zich voor hem. Nu geven zij aan dat het contact met Levi veel beter is. Zij lopen en fietsen weer samen over straat, een van de zusjes zegt van tevoren tegen Levi wat ze graag wil als ze naar buiten gaan en wat ze vervelend vindt. Levi kan nu luisteren naar de wensen van zijn zusjes.

De ouders van Levi noemden hem aan het begin van de hulpverlening 'onhandelbaar'. Moeder baalde ervan als ze op de klok keek en zag dat het tijd was dat Levi weer uit school thuiskwam. Ze stonden op het punt om een uithuisplaatsing aan te vragen, maar

aangezien Gerda opnieuw als hulpgever in het gezin kwam, hebben ze die aanvraag nooit gedaan. Nu zijn ze blij, want vader vertelt dat hij voor het eerst ervaart een band met zijn zoon te hebben. Levi komt om hulp vragen bij zijn vader en helpt hem uit zichzelf met klusjes. Ook helpt Levi zijn moeder met koken wat hij voorheen nooit deed. Ze maken grapjes en soms houden ze elkaar ook even vast. De ouders zien wel in dat er nog een langer traject van hulpverlening nodig is want er is nog steeds nabijheid nodig en controle.

Het netwerkgezin (oom en tante) vertelt dat er in het verleden grote zorgen waren om Levi. Als hij bij hen was moesten ze hem alles uitleggen over alledaagse dingen. Hoe je met elkaar omgaat, wat je met je spullen doet, hoe je jezelf verzorgt. Levi vertelt en vraagt dingen die hij niet begrijpt of die hem bezighouden. Hij helpt zijn oom met klusjes doen in de tuin. Het gezin gaat met Levi om zoals ze ook met elkaar omgaan. Hij hoort erbij.

Levi zelf ervaart ook een betere band met zijn ouders. Met zijn zusjes, oom en tante is volgens hem de band altijd goed geweest. Hij had vroeger veel ruzie met zijn ouders, zij begrepen hem niet. Ze dachten dat hij dingen expres deed, terwijl hij echt niet wist wat hij fout deed. Nu ervaart hij veel meer begrip van zijn ouders en kan hij dingen tegen hen zeggen.

Hoe ging het verder met Levi?

Hoe is het na 2015 verder met Levi gegaan? Heeft hij werk, woont hij zelfstandig? Hoe is het contact met zijn familie en gezin?

Er is sinds 2015 ontzettend veel gebeurd. Levi heeft enorme stappen vooruit gemaakt in het ervaren van verbinding met anderen. Dit is vooral in relatie met zijn tante ontstaan in de periode dat hij voor langere tijd in haar gezin woonde (2015 t/m augustus 2018). Soms was de nabijheid die hij bij tante ervoer zo bedreigend en beangstigend voor hem dat hij van haar huis wegliep en zichzelf dreigde iets aan te doen. Steeds weer kon hij overgehaald worden terug te komen en ervoer hij dat er onvoorwaardelijk van hem gehouden wordt.

Hij heeft in de periode dat hij naar school ging het certificaat 'horecaniveau 1' gehaald. Hij heeft een aantal opleidingen gevolgd, zoals praktijkonderwijs, mbo-horeca niveau 1 en mbo-detailhandel niveau 1 en 2, maar geen diploma gehaald, omdat hij te veel onrust ervoer in zijn leven en hij zich niet volledig kon concentreren op zijn studie. Daarnaast heeft hij een periode gewerkt en verschillende baantjes gehad, waaronder bij de HEMA en Post.nl. Een tijdlang is er door de hulpverlening ingezet op een beschermde woonomgeving, waar hij veilig zou kunnen wonen en contact met alle familieleden kan onderhouden. Dit is niet gelukt omdat Levi opnieuw bij oom en tante wegliep en tijdelijk bij oma is gaan wonen om zo begeleid wonen te forceren met meer zelfstandigheid.

Sinds eind 2020 woont Levi zelfstandig in een appartement. Hij heeft opnieuw contact gezocht met Gerda en enkele andere hulpgevers die hem jarenlang geholpen hebben. Inmiddels heeft hij regelmatig appcontact, maar door de corona-maatregelen is het slechts drie keer mogelijk geweest om elkaar fysiek te ontmoeten. Als hij vragen heeft belt hij hen. Hij is welkom bij zijn familie en is ook in contact met zijn ouders en zusjes. Soms heeft hij een betaald baantje en als dat om welke reden stopt, gaat hij vrijwilligerswerk doen waarvan hij zegt erg te genieten. Sinds anderhalf jaar heeft hij een vaste baan.

3E Zack - John

Samenvatting	311
Casus Zack en John	312
Probleemstelling	312
Gedragsanalyse	313
Hulpverleningsplan	315
Beïnvloeding van de beweging	316
Resultaten	316
Discussie	327
Bijlage A. Bewegingsschema februari 2012	330
Bijlage B. Bewegingsschema augustus 2012	332
Bijlage C. Bewegingsschema januari 2013	334
Bijlage D. Bewegingsschema mei 2013	336

Samenvatting

In deze casus staat de 16-jarige jongeman Zack centraal. In het dossier was sprake van de diagnoses matige verstandelijke beperking en autisme. Zack woont sinds 2010 in een kleine woongroep voor jongeren met een verstandelijke beperking woont. Zack wordt aangemeld voor hulpverlening met Beweging-als-houvast vanwege toenemende gedragsproblemen op de woongroep. Zack gedraagt zich verbaal en fysiek agressief, destructief en vertoont seksueel grensoverschrijdend gedrag. De aanvraag wordt gedaan vanuit het perspectief dat Zack ervaring krijgt in het hebben van prettige en plezierige contactmomenten met anderen, waardoor zijn kwaliteit van leven verbetert.

Uit de analyse van de balans van gezamenlijkheid en onderscheid van Zack en de hulpgever, bleek dat de momenten van volgen en gezamenlijkheid vooral ontstonden op initiatief van de hulpgever. Daarnaast was er sprake van een grote mate van onderscheid tussen Zack en de hulpgever op vrijwel alle bewegingskenmerken.

Het doel van de hulpverlening was het ontwikkelen van wederkerigheid. Dit vertaalde zich allereerst in het creëren van gezamenlijke momenten doordat de hulpgever het initiatief van Zack volgde. In tweede instantie werd gewerkt aan het ontwikkelen van volggedrag van Zack. Dit vertaalde zich in het maken van onderscheidende bewegingen door de hulpgever om, vanuit de basiservaring van gezamenlijkheid, volggedrag van Zack te ontwikkelen en wederkerigheid te laten ontstaan. De verwachting was, wanneer Zack het verschil tussen ik en jij zou herkennen en wederkerige interacties zou ervaren, dat ook het probleemgedrag zou afnemen.

De beïnvloeding vond plaats via de bewegingskenmerken richting en snelheid. De variabelen die werden getoetst zijn kijkrichting en 'bewegingsintensiteit' gemeten met MEA (zie hoofdstuk 2c). Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat de hulpgever zich in het eerste jaar vooral heeft gericht op het volgen van Zack, zowel in bewegingsintensiteit als in kijkrichting. In het tweede jaar heeft de hulpgever zich meer gericht op onderscheidende bewegingen als gevolg waarvan beurtwisseling en wederkerigheid is ontstaan en is volggedrag en initiatief nemen meer in evenwicht gekomen. Deze ontwikkelingen hebben samen geleid tot het ontstaan van wederkerigheid in de relatie Zack en hulpgever.

De verwachting dat het probleemgedrag zou afnemen is in deze periode van hulpverlening uitgekomen. Het seksueel grensoverschrijdend gedrag en de agressie richting personeel en andere bewoners zijn afgenomen. Het initiatief gericht op positief contact met de ander is in relatie met de hulpgever toegenomen.

In de discussie reflecteren we op de waarde van de twee gebruikte variabelen. Zo geeft bewegingsintensiteit op een meer basaal niveau informatie over de interactie, terwijl

bij kijkrichting intentionaliteit en het eigen initiatief zichtbaar is. Verder wordt in de discussie het belang van de context besproken bij het integreren van nieuw ontstane gedrag.

Casus Zack en John

Probleemstelling

Gezinssituatie

Zack, geboren in 1996, is bij aanvang van de hulpverlening in 2012, 16 jaar oud. Zack komt uit een gezin van drie zoons waarvan hij de jongste is. Allen hebben de Nederlandse nationaliteit. Zijn ouders zijn in 2006 gescheiden en Zack bleef met zijn broers bij hun moeder wonen. Het contact met vader vond in het huis van moeder plaats. In 2008 werd Zack via een crisisplaatsing opgenomen waarna gedurende een periode van twee jaar Zack afwisselend in een instelling dan wel thuis heeft gewoond. In 2010 is een definitieve opname gerealiseerd in een kleine woongroep voor jongeren met een verstandelijke beperking.

DSM-diagnose

Op vierjarige leeftijd is Zack ter observatie opgenomen in het UMC op de afdeling kinderpsychiatrie. Hier constateerde men een autistiforme stoornis en een verstandelijke beperking. In 2007 is er opnieuw een psychologisch onderzoek uitgevoerd op basis waarvan een 'autistische stoornis en matige zwakzinnigheid' werd vastgesteld.

Gedragsbeschrijving

De ontwikkeling van Zack is vanaf zijn geboorte zeer vertraagd verlopen. Dat gold voor zowel zijn motorische als zijn spraakontwikkeling. Zack zat het liefst in een hoekje te spelen met een draaiend wielje en toonde geen initiatief tot verdere exploratie. Rond zijn vierde begon Zack zijn eerste woordjes te spreken. Het taalgebruik van Zack bleef echter ook op latere leeftijd beperkt tot het gebruik van 1-woord zinnen. Na het kinderdagcentrum maakte Zack in 2004 de overstap naar een ZMLK-school. Ook daar zat hij het liefst in zijn eigen wereldje.

In oktober 2004 is Zack van huis weggelopen en werd enkele uren later door een man afgezet bij het politiebureau. Vanaf dat moment vertoonde Zack zelfverwondend en seksueel grensoverschrijdend gedrag. Het vermoeden van seksueel misbruik rees, maar kon niet worden bewezen. De gedragsproblemen namen toe: Zack smeerde met zijn ontlasting en urineerde overal. Hij haalde zijn penis uit zijn broek en duwde die tegen voorwerpen. Hij kleedde zich uit, riep steeds 'nee' en bonkte met zijn hoofd. Ook het eten verliep moeizaam. Zack was voortdurend onrustig. De veiligheid op school en thuis liep gevaar en in 2008 werd een crisisopname gerealiseerd. In de daaropvolgende twee jaar, werd Zack in verschillende instellingen ter observatie of hulpverlening geplaatst, afgewisseld met periodes waarin hij weer thuis woonde. De ingezette interventies in

de verschillende tehuizen leken even te helpen, maar bleken steeds van tijdelijke aard, de gedragsproblemen bleven terugkeren.

In 2010 wordt Zack opgenomen in een kleine woongroep voor jongeren met een verstandelijke beperking. Hier wordt met hem gewerkt aan een dagstructuur ondersteund met pictogrammen. De ingezette vaardigheidstraining bestaat uit het functioneel kunnen aangeven van dagelijkse behoeftes, zoals het aanwijzen van een pictogram voor eten, drinken, of naar buiten gaan. Ook leert Zack nieuwe woordjes waarmee hij zijn wensen duidelijk kan maken. Er wordt aan de probleemgedragingen gewerkt door gedrag te negeren en te laten uitdoven. Echter, wanneer het ene probleemgedrag is verdwenen, ontstaan op een ander terrein nieuwe gedragsproblemen. Zo is Zack afwisselend verbaal en fysiek agressief, destructief en vertoont hij seksueel grensoverschrijdend gedrag.

In 2011 wordt consultatie bij het CCE aangevraagd, omdat het seksueel grensoverschrijdende gedrag in ernst en frequentie toeneemt. Zack betast medewerkers in het kruis en masturbeert in het openbaar. De ingezette interventies hebben geen langdurig effect. Het CCE adviseert om een seksuoloog bij de hulpverlening te betrekken. Daarnaast is een onderzoek naar sensorische integratie uitgevoerd en blijkt Zack tactiel en auditief overgevoelig te zijn. De methode Heijkoop wordt ingezet om medewerkers extra ondersteuning te bieden⁷⁰. Deze zienswijze biedt medewerkers handvatten om met Zack om te gaan. Het gedrag van Zack wordt inderdaad minder problematisch voor de hulpgevers, maar Zack ontwikkelt zich niet relationeel. Het CCE adviseert vervolgens om hulpverlening met Beweging-als-houvast in te zetten om relationeel en wederkerig gedrag te ontwikkelen.

Gedragsanalyse

Hulpgever John

De 51-jarige John gaat met Zack werken. Hij is ruim acht jaar bekend met Beweging-als-houvast en heeft gedurende zijn loopbaan verschillende cursussen en supervisies gevolgd en heeft zich op deze wijze de methode eigengemaakt. Hij werkt als activiteitenbegeleider op de instelling waar Zack verblijft. In die hoedanigheid wordt hij ook betrokken bij de hulpverlening van Zack. John haalt Zack twee keer per week van de groep op en samen lopen ze over het terrein van de instelling naar de ruimte van de dagbesteding. Soms breiden ze het wandelingetje uit om muziek te luisteren of te lunchen. Op andere momenten blijven ze op de groep van Zack om samen wat te drinken.

⁷⁰ De methode Heijkoop (1999) heeft als doel om het leven van mensen te verbeteren over wie de omgeving zich ernstig zorgen maken omdat zij moeilijk te begrijpen of bedreigend gedrag vertonen door de interactie tussen hen te verbeteren. Het belangrijkste uitgangspunt is dat bij hulpgevers een bewustwordingsproces wordt aangewakkerd waarbij zij mogelijkheden gaan zien voor de ontwikkeling van nieuwe sociale interacties tussen hen en de hulpvrager. In hoofdstuk 5b wordt dieper op de methode Heijkoop ingegaan en met andere verwante methoden vergeleken.

Voormeting

Om het probleemgedrag in kaart te brengen en te onderzoeken hoe het interactiepatroon van Zack en John eruitziet is bij aanvang van de hulpverlening een video-analyse gemaakt, waarvan het schema te vinden is in Bijlage A. We onderzoeken welk interactiepatroon zichtbaar is door te observeren welke van de drie mogelijkheden voorkomen: a) een persoon is in staat om *initiatief te nemen* in het *leggen van contact* met een ander; b) een persoon is in staat om *initiatief te nemen* om *uit contact te gaan* met de ander; c) een persoon is in staat om *een ander te volgen*. Combinaties van deze drie mogelijkheden leiden tot interactiepatronen. De video-opname duurt 29 minuten, de analyse in het schema beperkt zich tot een minuut. De onderstaande beschrijving is een beknopte samenvatting van dit half uur.

In de video-opname van februari 2012 is te zien dat John en Zack naast elkaar op een bankje zitten in de groepsruimte, er klinkt muziek. Beiden hebben een beker drinken vast. Zack drinkt met grote slokken zijn thee, terwijl hij naar zijn beker kijkt, afgewisseld met een vluchtige blik recht vooruit. Tijdens de paar minuten dat ze samen aan het drinken zijn kijkt Zack geen enkel moment naar John. John daarentegen drinkt zijn koffie slokje voor slokje en zet tussendoor zijn kopje op zijn knie. John kijkt afwisselend naar zijn kopje, hij kijkt de ruimte in en regelmatig kijkt hij naar Zack. John maakt een opmerking over dat het drinken lekker warm is, maar daar reageert Zack niet op. Als John begint te tikken met zijn voet op de maat van de muziek dan volgt Zack deze beweging. Wanneer John smakgeluiden maakt herhaalt Zack deze. Hij kijkt John na wanneer deze opstaat om nieuwe koffie te halen. Wanneer John weer terugkomt en naast hem op de bank gaat zitten buigt Zack zijn hoofd richting John, met zijn gezicht naar beneden en wijst met zijn hand naar zijn haar. John zegt: 'kriebelen'? Zack antwoordt: 'Ja'. John wrijft met zijn hand door de haren van Zack en over zijn hoofd. John zegt: 'Zo zachtjes, of harder'? 'Harder', zegt Zack. Met meer spierspanning wrijft John verder over het haar en het hoofd van Zack. Na een tijdje zegt John terwijl hij zijn hoofd buigt en met zijn hand naar zijn hoofd wijst: 'En bij John, doe eens bij John'? Zack kriebelt vervolgens op dezelfde manier over het hoofd als John bij hem deed, alleen in een hoger tempo. Vervolgens kriebelt John weer op het hoofd van Zack en zitten ze nog minutenlang naast elkaar op de bank. Daarna vraagt Zack om gemasseerd te worden. Hij neemt plaats voor John op een krukje. Zack blijft stil zitten en kijkt naar beneden terwijl John met stevige handen minutenlang de rug van Zack masseert en losklopt. De laatste 10 minuten van het half uur besteden ze aan samen aan tafel kleuren, ieder op een eigen vel met eigen kleurtjes.

Vanuit de bewegingsanalyse wordt duidelijk dat Zack en John een bewegingspatroon hebben waarbij Zack minutenlang in zijn eigen wereldje kan zitten zonder op of om te kijken. Momenten van gezamenlijkheid ontstaan wanneer John zijn snelheid, kijkrichting

en bewegingsintensiteit afstemt op die van Zack. Zonder deze aanpassing is er vooral onderscheid tussen hen beiden. John beweegt sneller en gevarieerder en met grotere bewegingen dan Zack. John heeft meer kijkrichtingen, gebruikt zijn stem meer en varieert in meer in spierspanning dan Zack.

Wat betreft volgedrag is te zien dat Zack John soms wel en soms niet volgt in zijn bewegingen. Hij volgt met zijn blik John die opstaat en door de ruimte loopt, hij geeft (soms) antwoord op een vraag van John en hij beweegt met zijn voet wanneer John dit eerst doet. Er zijn ook bewegingen waarin Zack John helemaal niet volgt. Wanneer John naar Zack kijkt, kijkt Zack niet terug.

Het initiatief voor gezamenlijk contact ligt in deze relatie vooral aan de kant van John. Hoewel een enkel moment Zack toenadering zoekt bij John, wanneer hij vraagt om op zijn hoofd gekriebeld te worden of gemasseerd te worden, ligt het initiatief bij John.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

In het contact tussen Zack en John is er nauwelijks sprake van wederkerigheid op een manier die zelfs bij jonge baby's al zichtbaar is. Het volgen lijkt meer op de structuur van een automatische respons, dan intentioneel te zijn: John vraagt iets, Zack antwoordt; John beweegt zijn voet, Zack doet dit ook even; John drinkt zijn koffie, Zack volgt en drinkt zijn thee. Na de respons van Zack valt de interactie stil. De bewegingen van Zack zijn te interpreteren als grillig en moeilijk te voorspellen.

Onze interpretatie na het zien van deze beelden is dat er weinig eigen bewegingen van Zack te zien zijn waarop kan worden aangesloten. De meeste bewegingen zijn een automatische respons op een vraag van John, aangeleerd tijdens een jarenlange behavioristische aanpak. De eigen beweging waar ouders met jonge baby's op aansluiten, zoals snelheid en kijkrichting, zijn minimaal aanwezig. Zack kan minutenlang bewegingsloos naar beneden kijken, ongeacht wat er gebeurt in de ruimte. Wanneer het John wel lukt om aan te sluiten bij de eigen beweging van Zack, door ook lang stil te zitten of langzaam te bewegen, dan zijn er momenten te zien waarop Zack de beweging van John volgt, zonder dat John een vraag stelt of met een instructie komt. Dit is te zien aan het meebewegen van zijn voet met die van John of aan het opkijken en John volgen wanneer die opstaat voor nog een kop koffie.

Hulpverleningsplan

We constateren dat er eerst in de heel jonge ouder-baby fase gewerkt moet worden om volgedrag te kunnen ontwikkelen en wederkerigheid op gang te brengen. Dit betekent dat John gaat werken volgens een interactiepatroon zoals ouders met heel jonge baby's doen. In deze periode zijn ouders vooral bezig om de bewegingen van de baby te volgen en daarbij aan te sluiten. Zoals al vaker is benoemd doen ouders dat door de kijkrichting van de baby te volgen en die te benoemen, door baby gerichte spraak

toe te passen en door hun snelheid aan te passen. De ouder wisselt deze momenten af met de eigen snelheid en eigen houding. In de ontwikkeling van het zelf krijgt de baby de boodschap mee dat het eigen initiatief gezien, gehoord en gevolgd wordt en dat er verschil ervaren wordt tussen samen en alleen. Dat is ook de boodschap die we Zack mee willen geven, het stimuleren van zijn eigen beweging, die bevestigen door aan te sluiten en zo gezamenlijkheid te gaan creëren.

Dit hulpverleningsplan lijkt misschien op het eerste gezicht in tegenstrijd te zijn met het aanpakken van de gedragsproblemen waarvoor Zack is aangemeld. Die gedragsproblemen hebben immers te maken met een veelheid aan eigen initiatief, maar dan in ongewenste zin. De aanpak is tot dan toe steeds geweest om ongewenste initiatieven af te breken, te stoppen of te negeren. De aanpak die wij voorstaan is om het eigen initiatief van Zack te stimuleren in een context van plezier en prettig contact. De verwachting is dat de beloning ligt in de verbinding, het ervaren van gezamenlijkheid. Dit zal de trekkracht worden voor het uitbouwen van positieve contacten, waardoor negatieve gedragingen niet meer nodig zijn.

Beïnvloeding van de beweging

De aanknopingspunten waarmee John aan het werk gaat is allereerst gezamenlijkheid veroorzaken wanneer dat mogelijk is. Bijvoorbeeld door op dezelfde manier te gaan zitten als Zack, of door zijn snelheid aan te passen aan de snelheid van Zack. Het is belangrijk dat John daarna weer een eigen houding en snelheid aanneemt, zodat Zack de kans krijgt om zichzelf en John waar te nemen⁷¹.

Het tweede aanknopingspunt is om de eigen beweging van Zack te volgen en die te zien als een initiatief. Bijvoorbeeld door ook het hoofd te buigen en te vragen om gekriebeld te worden. Het belangrijkste kenmerk waar John mee gaat werken is richting. Hieronder vallen de kijkrichting en het onderwerp dat Zack aandraagt zoals hoofd kriebelen. Belangrijk is dat de context waarin John en Zack samen zijn en waarin initiatieven gevolgd worden, prettig en aangenaam is voor beiden. Dit is waar te nemen aan de uitnodiging die een van beiden naar de ander doet en waarna de ander op eigen initiatief het aanbod aanneemt.

Resultaten

In dit resultaatendeel zullen we drie keer een gedragsanalyse presenteren om de voortgang nauwgezet te kunnen volgen en de hulpverlening bij te stellen of aan te passen. Na de derde gedragsanalyse presenteren we de kwantitatieve resultaten die over de hele periode van behandeling gaan: februari 2012 – mei 2013.

⁷¹ Zie hoofdstuk 1c en de uitleg volgens Stern (1985/2000) vanuit de theorie van de ontwikkeling van het Zelf.

Gedragsanalyse 1

Nameting na 7 maanden

In Bijlage B is de analyse beschreven van Zack en John na 7 maanden hulpverlening. In het fragment van augustus 2012 is het volgende te zien:

Zack zit op een bankje in de groepsruimte. Een medebewoner rolt een bal zijn kant op. Zack buigt naar de vloer en rolt de bal op eigen initiatief terug. Dan komt John naast Zack zitten. Zack schuift een stukje op zodat er plaats is voor John. Hij gaat op dezelfde manier als Zack met de rug tegen de leuning van het bankje zitten. Ze hebben allebei een beker drinken in hun hand. John neemt een slok van zijn drinken. Zack haalt met zijn vingers druppels water uit zijn beker, gooit ze in de lucht waarna hij ze vangt en vervolgens weer omhoog gooit. John kijkt een tijdje toe hoe Zack met de druppels water speelt. Dan legt hij een steentje tussen Zack en zichzelf op de bank. Zack kijkt naar het steentje, pakt het op, loopt vervolgens de ruimte in en komt met het steentje in zijn hand terug. Vervolgens gaat Zack naast John zitten en stopt het steentje in de nek van John. John pakt het steentje uit zijn shirt en houdt het in zijn hand, waarna Zack het steentje uit zijn hand probeert te halen. Hun hoofden zijn dichtbij elkaar en ze giechelen allebei.

In dit fragment zijn er grote verandering te zien ten opzichte van het fragment bij aanvang. Ten eerste is te zien dat ze plezier hebben samen, wat een belangrijke voorwaarde was voor hun contact. John neemt een initiatief voor een spelletje door een steentje tussen hen in te leggen. Na dit initiatief van John volgt Zack met een eigen initiatief, zoals het verstoppen van het steentje in Johns nek. Vervolgens reageert John ook met een eigen initiatief en duurt het interactiepatroon langer dan de oorspronkelijke twee beurten. Hoewel John zich gericht heeft op het bewegingskenmerk richting, zijn andere bewegingskenmerken ook door ontwikkeld. Zo was er aanvankelijk alleen spierspanning waarneembaar in het lichaamsdeel van Zack dat bewoog. Nu is er bij een beweging van Zack in zijn hele lichaam spierspanning te zien, zoals dat ook het geval is bij John. Hetzelfde geldt voor het kenmerk afstand. Zack beweegt nu met zijn hele romp en loopt door de ruimte zonder dat daarvoor een noodzaak is of een opdracht.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

Het interactiepatroon is vergelijkbaar met een ouder en jonge peuter. Zij kunnen zich ook eindeloos vermaken met spulletjes verstoppen, dingen ergens instoppen en weer uithalen. Ook de afstand tot elkaar is passend bij een jonge peuter, gezellig naast elkaar op de bank zitten. Het is duidelijk dat Zack de fase van de inerte baby ontgroeid is en zich nu presenteert als een vrolijke peuter die samen met de verzorger zit te giechelen. Vanwege deze vooruitgang wordt besloten om de komende maanden op dezelfde voet verder te gaan.

Gedraganalyse 2

Nameting na 12 maanden

In Bijlage C is het bewegingsschema te vinden van een video-opname dat zich een jaar na aanvang van de hulpverlening afspeelt en de tweede fase van de interventie inluit, januari 2013. In deze opname is het volgende fragment te zien:

Zack zit op de bank in de groepsruimte en houdt een potje bellenblaas in zijn hand. John zit op een stoel haaks ten opzichte van de bank. De bank is aan zijn linkerhand en John kijkt recht vooruit de ruimte in. Hij houdt een djembé voor zich en trommelt met zijn vingers op de djembé. Zack reageert niet zichtbaar op het geluid van de djembé, hij speelt met zijn bellenblaas. Op een zeker moment vraagt Zack aan John om te helpen. Die begrijpt dat hij moet blazen door de ring van de bellenblaas. Er ontstaat om de beurt bellenblazen, waarbij Zack de ring van de bellenblaas blijft vasthouden.

In dit fragment zien we Zack zich vermaken met een speeltje, de bellenblaas. Dit is een stap vooruit in zijn ontwikkeling. Een jaar geleden kon hij urenlang stil zitten en naar beneden staren. Nu vraagt hij John om hulp bij het blazen van de bellen. Het is zijn initiatief om contact te maken met John en dat binnen een context van plezier en spelen.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

De beschreven interactie doet denken aan een peuter die zijn ouders weet in te schakelen om iets gedaan te krijgen dat hij of zij zelf niet voor elkaar krijgt: een speeltje uit de kast pakken, de stoel opzijschuiven omdat ze erdoor wil etc. Op dit punt gaan ouders zichzelf ook meer zichtbaar maken door te zeggen dat iets niet mag of kan, of dat ze iets anders willen dan de peuter. Het verschil tussen ik en jij wordt in de ouder-peuter relatie duidelijker zichtbaar. Ditzelfde patroon is ook zichtbaar tussen Zack en John. De vraag van Zack om hulp heeft meer weg van een opdracht, dan een vraag tot samenwerken. John heeft nauwelijks een mogelijkheid om nee te zeggen omdat Zack de ring van de bellenblaas al voor zijn mond houdt.

De noodzakelijke stap die ouders zetten door zichzelf zichtbaar maken, dient John nu ook te doen. Als op dit punt de hulpverlening zou worden afgebroken dan kan het eigen initiatief van Zack uitgroeien tot zelfbepalend gedrag. Zack heeft immers de ervaring opgedaan dat hij gevolgd wordt in zijn initiatieven. Dit betekent dat het volgen van de beweging van Zack nu nadrukkelijk moet worden afgewisseld met een onderscheidende beweging van John. Op deze manier wordt beurtwisseling ontwikkeld: John volgt Zack en Zack volgt John. Onderscheid maken tussen ik en jij kan ontstaan door gebruik te maken van ander spel materiaal, zoals John probeerde met de djembé. Deze variatie in materiaal nodigde Zack echter niet uit om John te volgen. Pas toen John aansloot bij

het materiaal van Zack, bellenblazen, kon er beurtwisseling ontstaan, namelijk om de beurt bellenblazen.

De opdracht aan John wordt om op kleinere schaal variaties te maken op de bestaande gezamenlijkheid, bijvoorbeeld door tijdens het wandelen (gezamenlijke activiteit) samen uit te zoeken waar ze heen zullen gaan in plaats van alleen Zack te volgen. Het is belangrijk dat Zack John gaat waarnemen als een persoon met eigen wensen, eigen verlangens, eigen ideeën zodat er co-regulatie kan ontstaan: 'ik wil dit, jij wil dat en hoe gaan we dit samen oplossen.' Concreet betekent dit dat John zich niet langer louter richt op het volgen van Zack, maar zich gaat richten op het inzetten van een onderscheidende beweging met als doel dat Zack John gaat volgen en John vervolgens ook weer Zack volgt. Zo ontstaat er wederkerigheid.

Gedraganalyse 3

Nameting na 18 maanden

In het schema van Bijlage D is zichtbaar wat er nog eens zes maanden later bereikt is op het gebied van beurtwisseling.

In het filmfragment van mei 2013 zijn beiden te zien in de keuken van de groepsruimte. Ze gaan popcorn maken. Zack maakt de koelkast open om limonade te pakken en vindt daar een coldpack. Hij draait zich om naar John, houdt het pak voor zich en zegt vervolgens, 'dit'? John zegt dat het een coldpack is en pakt het van Zack aan en doet denkbeeldig voor waarvoor je het coldpack kunt gebruiken. Na deze uitleg pakt Zack het coldpack weer van John aan, legt het terug in de koelkast en sluit de deur. Zack heeft uiteindelijk geen drinken gepakt en komt bij John aan het aanrecht staan. John giet de mais in het popcornapparaat waarna Zack suiker in een bakje strooit. Ze hebben allebei een eigen aandeel in het maken van de popcorn. Zack ruimt uit zichzelf de suiker in de kast op en let daarna op het apparaat zodat de popcorn daadwerkelijk in het bakje valt. John ondertitelt hardop hun handelingen en Zack beaamt dat met korte woorden.

Aan de interactie is te zien dat er samenwerking is ontstaan in het uitvoeren van een gezamenlijke taak, terwijl er tegelijkertijd ook onderscheid is op het moment dat Zack vraagt wat een coldpack is. Er is co-regulatie in hun interactie te zien. Ze bewegen allebei vloeiend om elkaar heen en gieten na elkaar mais en suiker in het popcornapparaat. Ook passen ze hun bewegingen aan elkaar aan, wanneer de een naar links beweegt, gaat de ander opzij. Ze praten om de beurt: John ondertitelt hun handelingen en Zack antwoordt met korte woordjes.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

De interactie heeft de vorm van een ouder die samen met een peuter een taakje uitvoert waarbij ieder een aandeel in de taak heeft. De een doet dit en de ander doet dat. Zack mag en kan meehelpen met popcorn maken. Daarnaast is hij ook nieuwsgierig en vraagt om uitleg van de coldpack. Dit zijn allemaal prachtige voorbeelden waarin de ontwikkeling van Zack zichtbaar wordt. Je zou kunnen zeggen dat hij tot leven is gekomen in de relatie met John.

Kwantitatieve resultaten

De vraag die hier beantwoord wordt is of er kwantitatief kan worden aangetoond dat er sprake is van toename in volggedrag van Zack en het ontstaan van wederkerigheid gedurende de periode februari 2012 tot augustus 2013.

Voor het rapporteren van de kwantitatieve ontwikkeling van de interacties tussen hulpvrager Zack en hulpgever John maken we gebruik van de MEA-tijdseries en de tijdseries van de categorische variabele 'kijkrichting'. De MEA tijdseries geven inzicht in de onderliggende dynamiek van het tweetal als systeem, zoals de snelheid van bewegen en de mate van bewegen. De tijdseries 'kijkrichting' geven inzicht in hoe 'kijkrichting naar elkaar en naar zichzelf' zich ontwikkeld heeft gedurende deze twee jaar van hulpverlening. Beide typen tijdseries worden gebruikt om te onderzoeken of er verschil is waar te nemen tussen het eerste en het tweede jaar van de hulpverlening en of de uitkomsten overeenkomstig de gestelde doelen zijn⁷². De interraterbetrouwbaarheid van het coderen van 'kijkrichting_hulpgever' is ,87, en van 'kijkrichting_hulpvrager' is ,79. De intraraterbetrouwbaarheid van het coderen van 'kijkrichting_hulpgever' is ,88, van 'kijkrichting_hulpvrager' is ,93.

MEA tijdseries

De MEA-tijdseries van hulpvrager Zack en hulpgever John zijn geanalyseerd met Cross Recurrence Quantification Analyses (CRQA), zie hoofdstuk 2c. We kijken telkens naar de diagonale, verticale en horizontale lijnen van de Recurrence Plot. De gele lijn is de diagonale lijn en representeert de mate van synchroniciteit van de dyade, waarbij de x-as de hulpvrager representeert en de y-as de hulpgever. De rode lijn representeert het initiatief van de hulpvrager en het volggedrag van de hulpgever. De blauwe lijn representeert het initiatief van de hulpgever en het volggedrag van de hulpvrager.

72 De filmopnames die gebruikt zijn voor het maken van MEA-tijdseries zijn niet precies dezelfde filmopnames die voor de tijdseries 'kijkrichting' zijn gebruikt. Dit heeft te maken met de bruikbaarheid van de film voor de specifieke meettechniek. Beide technieken beslaan wel ieder het eerste en tweede jaar van de hulpverlening. De MEA-tijdseries beslaan in negen meetmomenten de periode tussen februari 2012 en augustus 2013, waarbij de meetmomenten 1-6 evenredig verspreid in 2012 liggen en de meetmomenten 7-9 in januari, maart en augustus 2013. De kijkrichting-tijdseries beslaan in 2012 de periode tussen januari 2012 en september 2012. In 2013 betreft het de periode januari 2013 tot juni 2013. Voor de codering van de kijkrichting variabele is steeds 10 minuten van de filmopname gebruikt. Voor de MEA tijdseries is gebruik gemaakt van de totale filmopname. De lengte van deze opnames varieert tussen de 13 en de 60 minuten.

Vervolgens wordt er van elke lijn het percentage recurrente punten berekend, de gemiddelde lengte van het aantal aaneengesloten punten en de maximale lengte van de aaneengesloten punten.

Dit resulteert in de volgende parameters. **DET**: determinisme betreft het percentage punten dat zich bevindt op diagonale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het is een indicatie van de mate van synchroniciteit van de dyade. **LAM**: het percentage punten dat zich bevindt op horizontale of verticale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het betreft de mate waarin het ene lid van de dyade de ander volgt in het patroon. **TT**: de gemiddelde lengte van alle horizontale of verticale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarop het ene lid van de dyade de ander volgt. **MAXline**: de langste diagonale lijn. Het betreft de langste duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. **MEANline**: de gemiddelde lengte van alle diagonale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. Voor een verdere uitleg van de betekenis van deze parameters wordt verwezen naar hoofdstuk 2c.

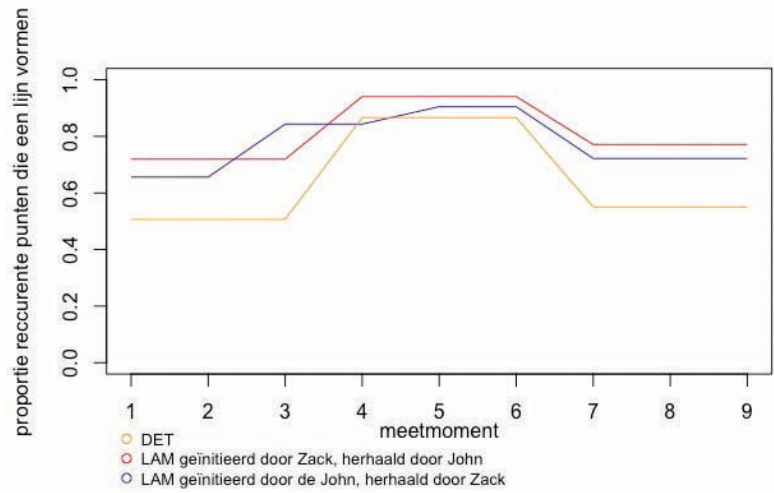
In de Afbeeldingen 3e.1 - 3e.3 is steeds hetzelfde patroon zichtbaar. Er is een toename waar te nemen voor *alle* CRQA-maten vanaf het derde meetmoment, een half jaar na aanvang van de hulpverlening. Dit patroon blijft stabiel tot aan het zesde meetmoment, een jaar na aanvang. Vanaf het zevende meetmoment is een duidelijke daling waar te nemen, dit valt samen met de start van de tweede interventie periode, het tweede jaar, waarna het tweetal een nieuwe stabiliteit hervindt.

Wat betreft het volgedrag van hulpgever John (de rode lijnen) is uit de Afbeeldingen 3e.1 - 3e.3 dus af te lezen dat John in het eerste jaar (t/m meetmoment zes) de bewegingsintensiteit van hulpvrager Zack zowel *meer* als ook *langer* is gaan volgen. Dit komt overeen met het interventiedoel dat voor het eerste jaar is gesteld, namelijk gezamenlijkheid veroorzaken door Zack te volgen en daarmee het initiatief en de eigen beweging van Zack 'losmaken'. Vervolgens is vanaf het zesde meetmoment, het volgen van hulpgever John duidelijk afgenomen, zowel in percentage als in duur. Dit is het moment waarop de tweede interventieperiode wordt ingezet, het maken van onderscheidende bewegingen door John en daarmee zichzelf zichtbaar maken, met als doel dat hulpvrager Zack hem gaat volgen.

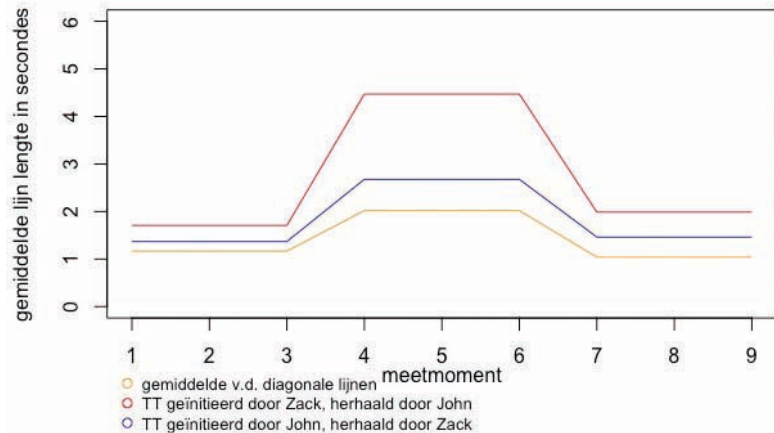
Aan de blauwe lijnen in de Afbeeldingen 3e.1 - 3e.3 is dus telkens te zien, dat hulpvrager Zack rond het tweede en derde meetmoment hulpgever John *meer* en *langer* is gaan volgen. Het doel van de interventie, gezamenlijkheid veroorzaken met de verwachting dat Zack de hulpgever meer gaat waarnemen en hem ook gaat volgen, is hiermee behaald. Daarnaast is ook zichtbaar dat vanaf de tweede interventie periode, vanaf meetmoment 7, het volgedrag van John en Zack afneemt en dat ze zich ook onderscheiden van elkaar. Deze waarden lijken op de waarden van de meetmomenten

1- 3, maar dankzij de videobeelden weten we dat het onderscheid tussen hen beiden een heel andere vorm gekregen heeft. Het is op basis van deze gegevens niet mogelijk om een uitspraak te doen over het ontstaan van wederkerigheid. De uitkomsten van de MEA-tijdsreeksen geven vooral inzicht in het proces van volgen in de anderhalf jaar durende periode van de hulpverlening.

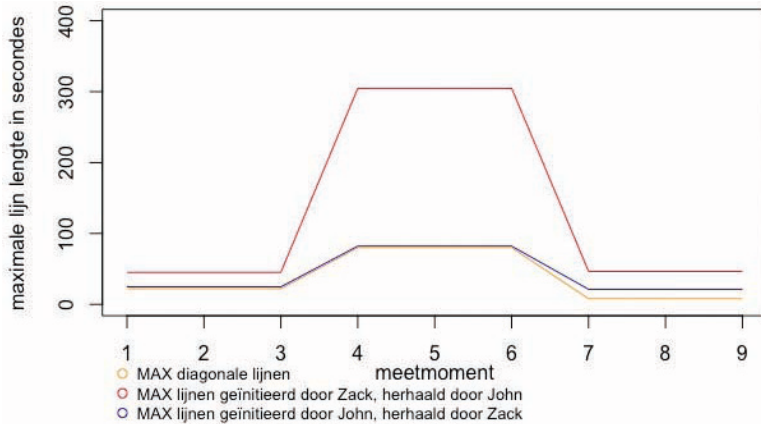
Afbeelding 3e.1 Patronen van Determinisme en Laminarity gebaseerd op Proportie Recurrente Punten van de MEA-tijdsreeksen van Alle Meetmomenten

Afbeelding 3e.2 Gemiddelde Duur van de Coördinatie en 'Trapping Time' in Seconden gebaseerd op CRQA van de MEA Tijdsreeksen van Alle Meetmomenten

Afbeelding 3e.3 Maximale Duur in Seconden van de Coördinatie gebaseerd op CRQA van de MEA Tijdsreeks van Alle Meetmomenten

Lagprofiles

Een andere manier om naar het patroon van volgen en leiden te kijken is door gebruik te maken van Lagprofiles, te zien in de Afbeeldingen 3e.4 en 3e.5. Het verschil met de Lagprofiles en de analyses die we zojuist bij de Afbeeldingen 3e.1 – 3e.3 gezien hebben, is dat het bij Lagprofiles gaat om synchronie en beurtwisseling binnen een bepaald tijdraam. CRQA geeft een berekening van de totale filmopname. Het volgedrag in Afbeelding 3e.4 wordt weergegeven binnen een tijdraam van 2 minuten en 40 seconden rondom de lijn van synchronisatie (LOS). Afbeelding 3e.5 geeft eveneens dit patroon weer, maar dan binnen een tijdraam van 60 seconden. De grafieken 1-6 betreffen het eerste jaar van de hulpverlening en de grafieken 7-9 de tweede periode van de interventie.

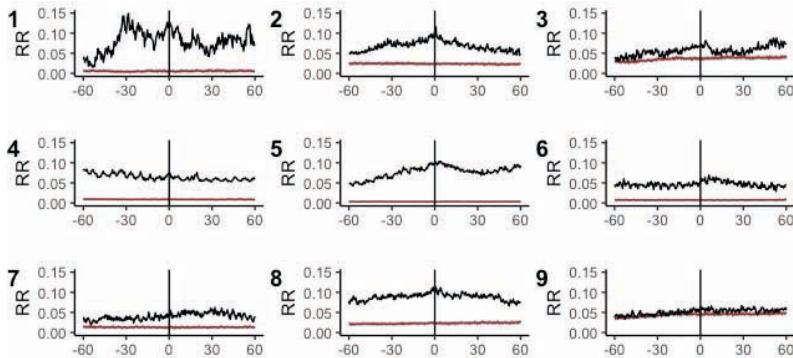
Aan de vorm van de patronen is te zien wie er leidt en wie volgt. Ligt de piek van de grafiek links van de LOS, dan leidt hulpvrager Zack en volgt hulpgever John zijn bewegingsintensiteit. Ligt de piek rechts van de LOS, dan leidt hulpgever John en is hulpvrager Zack degene die de bewegingsintensiteit van John volgt. Is er een piek te zien aan beide kanten van de LOS, dan is er sprake van beurtwisseling. De afstand van de piek tot de LOS geeft in seconden of minuten weer hoelang het gemiddeld duurt voordat de een de ander volgt. Een piek dichterbij of op de LOS, betekent een snelle of gelijktijdige opeenvolging van elkaars bewegingsintensiteit.

Om vast te stellen of er sprake is van een gecoördineerde structuur wordt de oorspronkelijke tijdserie vergeleken met een geshuffelde tijdserie. De geshuffelde tijdserie wordt in de grafiek weergegeven met een rode lijn, die de bandbreedte aangeeft waarbinnen de structuur op toeval berust. Als de oorspronkelijke tijdserie niet samenvalt met de rode lijn dan is er sprake van een gecoördineerde structuur,

met andere woorden dan is er sprake van een significant verschil met de tijdserie die op toeval berust. Als de oorspronkelijke tijdserie boven de rode lijn valt betekent dit dat de beide personen elkaar meer zijn gaan volgen in bewegingsintensiteit. Als de oorspronkelijke tijdserie onder de rode lijn valt, dan betekent dit dat beide personen elkaar minder zijn gaan volgen in bewegingsintensiteit.

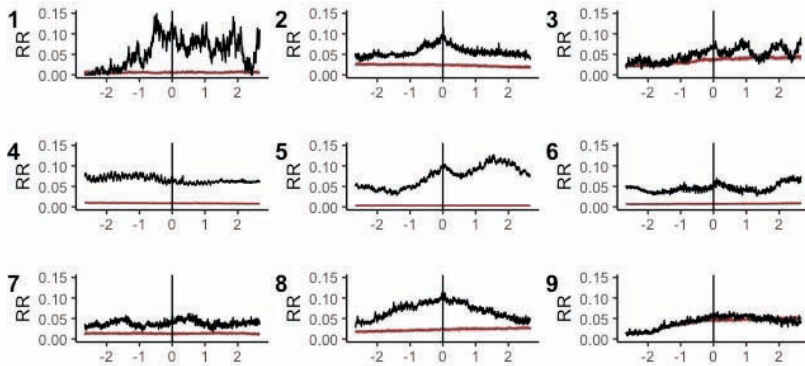
Over het geheel genomen kunnen we zeggen dat de geobserveerde patronen van de grafieken 1-8 in Afbeelding 3e.4 niet het gevolg zijn van toevallige fluctuaties. In de grafieken 1, 2, 3, 5 en 8 is een piek te zien dichtbij of op de LOS. Dit betekent dat er op die momenten sprake is van wederkerigheid in bewegingsintensiteit tussen Zack en John.

Afbeelding 3e.4 Lagprofielen van de MEA Tijdseries in een Tijdraam van 60 Seconden Rond de Lijn van Synchronisatie

Noot. De y-as representeert de proportie recurrente punten binnen het tijdraam. De bandbreedte van de rode lijn representeert de interactie wanneer dit op toeval berust. De piek aan de linkerzijde van de nullijn (LOS) betekent dat hulpvrager Zack leidt en hulpgever John volgt. Bij een piek aan de rechterzijde leidt hulpgever John en volgt hulpvrager Zack. Pieken aan beide zijden wijzen op beurtwisseling. Een piek precies op de nullijn (LOS) betekent dat beiden met elkaar in synchronie zijn en elkaar gelijktijdig volgen.

Afbeelding 3e.5 Lagprofiles van de MEA Tijdsree in een Tijdraam van 2 Minuten en 40 Seconden Rond de Lijn van Synchronisatie

Noot. De y-as representeert de proportie recurrente punten binnen het tijdraam. De bandbreedte van de rode lijn representeert de surrogaat test. De piek aan de linkerzijde van de nullijn (LOS) betekent dat hulpvrager Zack leidt en hulpgever John volgt. Bij een piek aan de rechterzijde leidt hulpgever John en volgt hulpvrager Zack. Pieken aan beide zijden wijzen op beurtwisseling. Een piek precies op de nullijn (LOS) betekent dat beiden met elkaar in synchronie zijn en elkaar gelijktijdig volgen.

3E

In de grafieken 1, 3, en 5 van Afbeelding 3e.5 zien we een of meer pieken rechts van de LOS. Dit betekent dat hulpgever John leidt en dat Zack volgt. Opvallend hieraan is dat deze pieken te zien rond 60 seconden en soms pas bij 2 minuten. Dit wijst op een vertraagde reactie van hulpvrager Zack. Deze uitkomsten worden niet zichtbaar in het tijdraam van 60 seconden rondom de LOS.

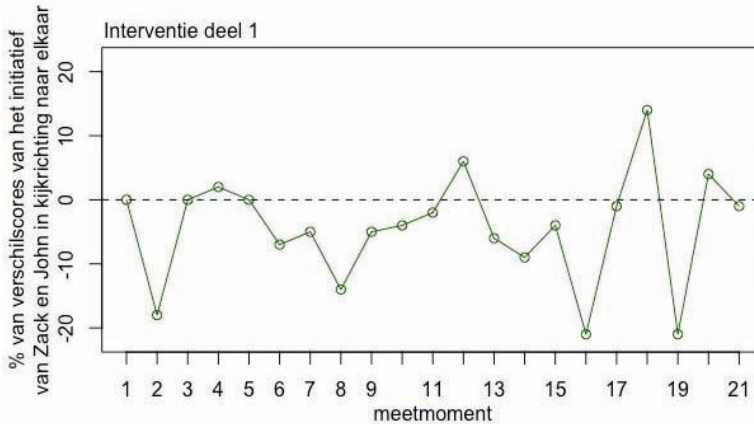
De grafieken 1, 2, 6, 7 en 8 geven een indruk van gecoördineerd gedrag en wederkerigheid en beurtwisseling. Aangezien aan beide kanten van de LOS of op de LOS zich pieken te zien zijn. Bij grafiek 9 is sprake van een patroon dat onder de rode lijn valt. Dit betekent dat er wel sprake is van een gecoördineerde structuur, maar dan in de zin van elkaar minder volgen in bewegingsintensiteit.

Kijkrichting

Het doel in 2012 was om initiatief van hulpvrager Zack te ontlokken. De eigen beweging was nauwelijks nog zichtbaar, alleen wanneer het om functioneel contact ging. Om dit eigen initiatief te ontlokken heeft hulpgever John de opdracht gekregen om Zack te volgen in kijkrichting. Om de vraag te beantwoorden hoe de verdeling van initiatiefname eruitziet tussen John en Zack is de volgende analyse uitgevoerd. Elke hoofdbeweging waarbij een van beiden als eerste het hoofd richting de ander draait, wordt genoteerd als een initiatief. Op deze manier kan van beide personen het percentage 'initiatiefname' berekend worden. Deze percentages zijn van elkaar afgetrokken en de verschillen zijn weergegeven in Afbeelding 3e.6. De negatieve verschillen representeren de mate van initiatief van hulpvrager Zack en de positieve verschillen representeren

de mate van het initiatief van hulpgever John. Uit Afbeelding 3e.6 blijkt inderdaad dat het initiatief voor het overgrote deel van de tijd ligt bij Zack en dat John volgt. Dit was conform de opdracht voor John.

Afbeelding 3e.6 Verschilscores van Initiatiefname van Hulpvrager Zack en Hulpgever John in Kijkrichting Naar Elkaar gedurende de Periode Februari – Augustus 2012

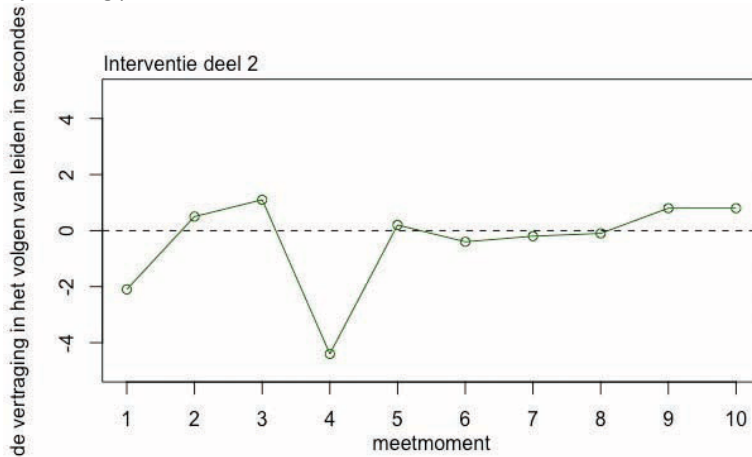
Noot. De punten onder de nullijn betekenen dat hulpvrager Zack leidt in initiatiefname, boven de nullijn leidt hulpgever John. De getallen -20 tot 20 representeren het percentage verschilscore.

Co-regulatie in kijkrichting

In Afbeelding 3e.7 staat het jaar 2013 centraal, het tweede deel van de interventieperiode met daarin aandacht voor *beurtwisseling*. Hoe *snel* volgen zij elkaar op in kijkrichting? Want het is voor een soepele communicatie belangrijk dat ze elkaar wederzijds kunnen volgen binnen een passend tijdraam. Het tijdraam waarbinnen ouders en baby's elkaar volgen ligt tussen de een en twee seconden (Feldman, 2007a).

De punten onder de nullijn betekenen dat hulpvrager Zack leidt en dat hulpgever John volgt. Boven de nullijn leidt John en volgt Zack in kijkrichting. De y-as representeert het aantal seconden waarop de kijkrichting van de ander gemiddeld genomen gevolgd wordt. We zien dat vanaf meetmoment 5 de beurtwisseling steeds meer rondom de nullijn komt te liggen. Dit betekent dat ze aan elkaar *gelijkwaardig* zijn in initiatief nemen en elkaar volgen.

Afbeelding 3e.7 De Gemiddelde Tijdsduur in Seconden wat betreft het Volgen van de Ander in Kijkrichting per Meetmoment

Noot. De y-as representeert het aantal seconden vertraging voordat de kijkrichting van de ander gevolgd wordt. De x-as beslaat de periode januari – september 2013. De punten boven de nullijn betekenen dat hulpgever John het initiatief neemt en onder de nullijn dat hulpvrager Zack leidend is.

3E

Discussie

Conclusie

Het doel bij aanvang van dit hulpverleningstraject was het laten ontstaan van wederkerigheid in de relatie tussen Zack en zijn hulpgever John. De opzet van het hulpverleningsplan bestond uit twee delen, namelijk allereerst de eigen beweging van Zack 'losmaken' en zijn initiatieven volgen in een context van prettig contact en spelplezier. De verwachting was dat Zack vanuit die gezamenlijkheid ook John zou gaan volgen. Vervolgens was de opdracht aan hulpgever John om zich in het tweede jaar meer te onderscheiden en zichzelf zichtbaar te maken om zo wederkerigheid en beurtwisseling te laten ontstaan.

Uit de beschrijving van de videobeelden zien we de sociaalemotionele ontwikkeling op interactieniveau groeien van een jongen die langdurig in eenzelfde houding bevroren kon zitten, weinig initiatief of beweging toonde en de ander nauwelijks gewaar was, naar een jongen die samen met hulpgever John co-regulatie heeft opgebouwd, de ander waarneemt en bij complexere vaardigheden, met plezier taakjes kan uitvoeren. Volgens de interpretatie van Beweging-als-houvast is het interactiepatroon uitgegroeid van een ouder met een jonge baby, naar het patroon van een ouder met een peuter/kleuter.

De kwantitatieve resultaten laten zien dat hulpgever John zich inderdaad in het eerste jaar vooral heeft gericht op het volgen van Zack, zowel in bewegingsintensiteit als in kijkrichting. In het tweede jaar is inderdaad beurtwisseling en wederkerigheid ontstaan

en is het volggedrag in duur en percentage bij beiden afgenomen. Volgen en leiden zijn meer in balans gekomen en ook de verhouding gezamenlijkheid en onderscheid.

Het doel waartoe de hulpverlening destijds werd aangevraagd, namelijk spelplezier en positieve contactmomenten creëren om zodoende de negatieve spiraal te doorbreken is hiermee zeker behaald. Het seksueel grensoverschrijdend gedrag en de agressie zijn afgenomen. Het initiatief gericht op positief contact met de ander is in relatie met John toegenomen. Daarnaast is het exploreren van de omgeving en nieuw materiaal aan de hand van John toegenomen en kunnen verschillende activiteiten samen ondernomen worden.

Reflectie op het kwantitatieve onderzoek

De variabelen die we voor het kwantitatieve onderzoek hebben gebruikt zijn de MEA tijdseries en de kijkrichting geweest. Met deze variabelen kunnen we verschillende soorten van informatie verkrijgen. Het effect van de tweede interventieperiode, met als doel het ontwikkelen van beurtwisseling, kon met de resultaten van de bewegingsintensiteit niet goed zichtbaar gemaakt worden. De variabele kijkrichting gaf daarentegen wel een goed beeld van het ontstaan van beurtwisseling tussen hulpgever John en hulpvrager Zack. Bewegingsintensiteit heeft te maken met de snelheid en de intensiteit van ieder persoon, een beweging dat zich afspeelt op zeer basaal niveau. Het is vergelijkbaar met de fysiologische afstemming tussen moeder en baby, zoals de synchronisatie van hartritmes en de afgifte van oxytocine (Feldman, 2007a). De MEA-tijdseries laten zien dat de intensiteit van bewegen gedurende het eerste jaar steeds meer toenam en op elkaar afgestemd raakte. Kijkrichting daarentegen is complexer van aard. Uit kijkrichting kan een primitieve vorm van autonomie en intentioneel gedrag worden afgeleid. Intentioneel gedrag ontlokken is het doel van het tweede deel van de interventie geweest en dit is aan de hand van de variabele kijkrichting in beeld gebracht.

Dossierverslag

We zijn dit hoofdstuk begonnen met een beschrijving van het probleemgedrag van Zack zoals dit zich door de jaren heen ontwikkeld heeft. Deze beschrijving is gebaseerd op wat hierover is opgeschreven in zijn dossier. Wat we echter niet weten is hoe de interacties tussen ouders, beroepsopvoeders en Zack eruitzagen. De interventies die destijds zijn ingezet mogen dan wel genoemd worden, maar *hoe* die zijn uitgevoerd blijft onzichtbaar. Dat is altijd de moeilijkheid met rapportages en beschrijvingen. Wanneer er in het dossier staat dat de interventie 'sociale vaardigheidstraining' is ingezet, nemen we vanzelfsprekend aan dat we hierdoor weten wat er gedaan is en of het geholpen heeft of niet. Maar het effect van de training hangt meer af van *hoe* het gedaan is en door *wie*, dan *wat* er precies gedaan is.

In de kwalitatieve en kwantitatieve resultaten hebben we juist de hulpgever zichtbaar willen maken door te laten zien wat hij heeft ingezet vanuit de eigen beweging als

instrument om Zack te helpen uit zijn apathie te komen en de verbinding met de ander te gaan ervaren. Dankzij deze inzet kon er ontwikkeling plaatsvinden in het sociale, emotionele en cognitieve domein. Zack is in relatie met John meer gaan praten, ze zijn dieren, bomen en voorwerpen gaan benoemen. John is de lust en onlustgevoelens van Zack gaan benoemen: 'schreeuwen vindt Zack niet fijn, Zack heeft dorst ...' Ze konden samen bezig zijn aan een taakje of activiteit en er was vooral veel plezier en nabijheid. Doordat Zack heeft leren praten, kan het contact met de beroepsopvoeders nu wel iets makkelijker worden, omdat hij woorden kan geven aan wat hij wil.

De manier van werken van John is door de beroepsopvoeders niet direct overgenomen. Dit heeft met een hoop context gerelateerde factoren te maken, zoals de behavioristische stijl van werken waarin veel personeel is opgeleid en de cultuur van de instelling. Wanneer John aansloot bij het gedrag van Zack, bijvoorbeeld meestampen wanneer Zack boos is, kon dit voor anderen betekenen dat je negatief gedrag belooft. Een hulpvrager 1-op-1 vooruithelpen in diens ontwikkeling is een ding, maar het borgen in een grotere context en organisatie is een ander ding. Dat vraagt om een breder gedragen visie, zowel bij het management als op de werkvloer.

Verdere verloop

De hulpverlening is in 2014 en 2015 voortgezet en uitgebreid naar samenwerken tijdens de dagbesteding. Zack heeft in de relatie met John geleerd om samen taakjes in de wasserette te doen, zoals was opvouwen. De structuur is zoals een peuter die in dezelfde ruimte is als een ouder die daar een taak verricht. Ze zitten naast elkaar aan dezelfde tafel en hebben hun eigen stapeltje wasgoed om te vouwen. Op het ritme van John leert Zack om de was te vouwen in een eigen ritme. Zack is nu in staat om zichzelf op een passende manier te verhouden tot de ander, de taak en zichzelf, dit alles in de directe nabijheid van John. Dit is niet hetzelfde als een training van was vouwen. Bij een training staat de taak los van de relatie; in bovenstaand voorbeeld staat de relatie centraal en wordt vanuit de verbinding, de co-regulatie, een taakje eigengemaakt.

Het verhaal eindigt hier, aangezien de toestemming voor het filmen en dossierinzage verkregen was tot september 2015. Het is niet vanzelfsprekend dat deze positieve ontwikkeling zich heeft doorgezet. Zolang het contact tussen Zack en John gefaciliteerd blijft, kan de positieve lijn zich voortzetten. Het is ook mogelijk dat andere beroepsopvoeders de insteek van John hebben opgepakt en zichzelf als instrument zijn gaan zien in het contact met Zack. Het is echter niet ondenkbaar dat er besloten is om de hulpverlening met John te stoppen, aangezien Zack al meer is vooruitgegaan dan tevoren werd gehoopt of verwacht. Wij hopen natuurlijk dat in de toekomst jongens zoals Zack niet afhankelijk zijn van een Bijzonder Zorgplan om persoonlijke aandacht en stimulatie te krijgen, maar dat een relationele aanpak gemeengoed wordt in de hulpverlening.

Bijlage A. Bewegingschema februari 2012

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysiek: John en Zack lopen en kijken richting het koffiezetapparaat en terug naar de bank. Onderwerp: drinken halen en opdrinken.	John heeft meer richtingen dan Zack. John kijkt naar Zack en Zack kijkt naar het drinken.	John kijkt van zijn kopje naar Zack, vervolgens blijft Zack naar zijn eigen kopje kijken. Zack volgt John niet. John drinkt zijn koffie, vervolgens drinkt Zack zijn thee. Zack volgt John in activiteit.
SNELHEID	Op momenten bewegen beiden niet.	Zack beweegt zijn ledenmaten trager dan John. Zack geeft sneller antwoord aan John dan dat John praat na de beurt van Zack.	John drinkt koffie slok voor slok, vervolgens drinkt Zack ook en doet dit met snellere slokken dan John. Zack volgt John niet in snelheid van drinken.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	John en Zack buigen allebei hun romp voorover om op het hoofd gekriebeld te worden. De afstand tot het materiaal is bij beiden even groot. Beiden bewegen evenveel door de ruimte.	John zit over de middenlijn van de bank en neemt daarom meer ruimte op de bank in beslag dan Zack.	John tikt met zijn voet op de grond en Zack volgt met een kleinere bewegingsuitslag de beweging met zijn beide benen. Zack volgt John. John beweegt zijn hele lijf van voor naar achter, waarna Zack in dezelfde houding blijft zitten. Zack volgt John niet.
SPIERSPANNING	Beiden gebruiken spierspanning om een beweging vorm te geven.	Bij John is de spierspanning verdeeld over het hele lichaam. Zack beweegt een deel van zijn lichaam met spierspanning en de rest beweegt niet.	John tikt met zijn been op de maat van de muziek, waarna Zack volgt met minder spierspanning in zijn benen. Zack volgt John niet in spierspanning.

GELUID	Beiden praten en beiden maken geluiden met hun mond en voeten.	John spreekt met intonatie en in korte zinnen. Zack praat met monotone stem en 1 woordszinnen.	John maakt een smak geluid. Zack maakt daarna ook een smak geluid, zachter dan John. John vraagt: 'wil je drinken?' waarna Zack met 'ja' antwoordt. John tikt met zijn voeten op de grond. Vervolgens tikt Zack ook op de grond met zijn voet. Conclusie: Zack volgt John
---------------	--	--	--

Bijlage B. Bewegingschema augustus 2012

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: FYSIEKE RICHTING ONDERWERP: VERBAAL ACTIVITEIT TIJD/PLAATS	Fysiek: Beiden kijken naar elkaar. Onderwerp: Het gezamenlijk onderwerp is het steentje.	Op momenten kijken ze allebei naar iets anders, de een naar het steentje en de ander naar het gezicht van de ander.	John brengt het onderwerp steentje in door het op de bank te leggen. Zack volgt John in het onderwerp, door het steentje te pakken en het in de nek van John te stoppen. Vervolgens pakt John het steentje uit zijn nek en verstopt het in zijn hand, die Zack probeert te openen. Zack volgt John en John volgt Zack.
SNELHEID	Zack en John bewegen ongeveer even snel door de ruimte en richting elkaar.	Zack beweegt sneller dan John bij het in de nek stoppen van het steentje.	Beiden draaien hun hoofd met dezelfde snelheid naar elkaar. Ze volgen elkaar.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Beiden lopen door de ruimte. Beiden zitten op dezelfde wijze met hoofd en romp naar elkaar gericht.	Op momenten <i>zit</i> John en <i>loopt</i> Zack door de ruimte en andersom.	Zack zit op de bank en schuift van de middenlijn af om plaats te maken voor John die op dezelfde afstand van de middenlijn gaat zitten. John volgt Zack en Zack anticipeert op John.
SPIERSPANNING	Bij beiden is de spierspanning in het hele lijf zichtbaar. Bij een armbeweging beweegt het hele lijf mee, bij zowel John als Zack.	Op momenten heeft Zack meer spierspanning dan John, bijvoorbeeld bij het steentje in de nek leggen van John.	Zack gaat met ongeveer dezelfde spierspanning op de bank zitten als John. Zack volgt John.

GELUID	Beiden maken geluid, ze praten en giechelen.	John praat met intonatie en in korte zinnen, Zack praat monotoon en met een enkel woord.	Terwijl Zack het steentje in de nek van John stopt, zegt hij monotoon 'houwop', en giechelt. Vervolgens herhaalt John met dezelfde intonatie 'houwop' en giechelt ook. John volgt Zack.
---------------	--	--	--

Bijlage C. Bewegingschema januari 2013

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysiek: de richting is naar elkaar. Onderwerp: Het gezamenlijk onderwerp is de bellenblaas.	John heeft meer richtingen dan Zack. John kijkt naar de djembé, de omgeving en naar Zack. Zack kijkt naar de bellenblaas.	Zack kijkt van de bellenblaas en naar John. Vervolgens kijkt John van de djembé naar Zack en vervolgens naar de bellenblaas van Zack. John volgt de kijkrichting van Zack.
SNELHEID	John en Zack bewegen ongeveer even snel.		Zack beweegt zijn bellenblaasring op en neer in de bellenblaas pot. Vervolgens tikt John in hetzelfde ritme op de djembé. John volgt Zack in snelheid.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Beiden zitten op de bank. Beiden bewegen hun romp naar voren om te blazen.	De bellenblaas is dichterbij Zack dan bij John. De djembé is dichterbij John dan bij Zack.	Zack schuift op de bank in de richting van John en vraagt, 'helpen'. Vervolgens schuift John in de richting van Zack. John volgt Zack in afstand overbruggen.
SPIERSPANNING	Allebei spannen hun spieren van het hele lichaam aan bij de bewegingen.	John heeft meer variatie in het doseren van de spierspanning dan Zack.	Zack blaast door de ring van de bellenblaas en er ontstaat geen bel. Vervolgens houdt Zack de ring bij de mond van John die zachter blaast dan Zack blies. Nu ontstaat er wel een bel. Vervolgens zegt John tegen Zack, 'zachtjes blazen', waarna hij dit doet en er wel een bel verschijnt. Zack volgt John.

GELUID	Beiden zeggen het woord 'helpen.'	<p>De intonatie van 'helpen' is verschillend.</p> <p>Zack spreekt het monotoon uit, John met intonatie.</p> <p>John praat in korte zinnen, Zack met een of twee woorden.</p> <p>John maakt geluid met de djembé.</p>	<p>Zack zegt, 'helpen', waarna John de klank herhaalt.</p> <p>John volgt Zack.</p> <p>John maakt geluid met de djembé, vervolgens blijft Zack stil en maakt geen geluid. Zack volgt John niet.</p>
--------	-----------------------------------	--	--

Bijlage D. Bewegingschema mei 2013

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysiek: De fysieke richting is van allebei naar het aanrecht. Onderwerp: Beiden hebben het onderwerp 'popcorn maken'.	Zack en John hebben een eigen richting. Zack heeft het onderwerp coldpack. John heeft het onderwerp 'stroom aanzetten'.	Zack opent de koelkast en ontdekt de coldpack. Vervolgens draait Zack zich richting John en zegt, 'dit?' waarna John zich richting Zack keert en vervolgens uitleg geeft over het coldpack. John volgt Zack. Vervolgens pakt John de mais uit de kast waarna Zack de suiker pakt om daarna samen popcorn te maken. Beiden volgen elkaar in onderwerp.
SNELHEID	Beiden zijn ongeveer even snel in hun bewegingen.		Zack giet de suiker met een vaart in het bakje, waarna John 'hoho!' zegt in het tempo waarmee Zack de suiker giet. Vervolgens gooit John in hetzelfde ritme de overtollige suiker terug in de bus. John volgt Zack in snelheid.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Beiden bewegen hoofdzakelijk langs de rand van het aanrecht. Beiden lopen door de ruimte. Beiden staan stil bij het aanrecht.	Zack beweegt ook van boven naar beneden door de ruimte om onder in het kastje erbij te kunnen. John alleen van links naar rechts. John overbrugt in de ruimte een grotere afstand dan Zack.	Zack loopt van de koelkast naar het aanrecht waar John staat. Vervolgens loopt John naar de andere kant van de ruimte om de stroom aan te zetten. John volgt Zack in het lopen.
SPIERSPANNING	Allebei gebruiken ze de spieren van het hele lichaam bij het uitvoeren van handelingen.	John heeft een meer vloeiende manier van bewegen dan Zack.	John giet de mais in een bakje, waarna Zack de suiker op eenzelfde wijze, met dezelfde spierspanning ook in een bakje giet. Zack volgt John.

GELUID	Beiden praten en vocaliseren.	Zack praat met 1 of 2-woordzinnen en John praat in hele zinnen.	Het popcornapparaat maakt een 'ploppend' geluid, vervolgens herhaalt John dit geluid: 'plop, plop', waarna Zack dit geluid ook eenmaal nadoet, plop plop. Zack volgt John.
---------------	-------------------------------	---	--

3F Yara - Veerle

Samenvatting	339
Casus Yara en Veerle	340
Probleemstelling	340
Gedragsanalyse	341
Hulpverleningsplan	342
Beïnvloeding van de beweging	343
Resultaten	343
Discussie	352
Bijlage A. Bewegingschema november 2011	356
Bijlage B. Bewegingschema september 2012	358
Bijlage C. Vervolg op de onderzoeksperiode	360
Bijlage D. Interventievoorbeelden	361

Samenvatting

In deze casus staat Yara centraal, een 10-jarig meisje van Marokkaanse afkomst. Op school en op de naschoolse dagbehandeling wordt geconstateerd dat Yara niet of nauwelijks praat. Zij laat angstig gedrag zien en ze heeft geen vriendinnetjes. Yara speelt het liefst alleen en zoekt geen contact met andere kinderen. Thuis spreekt ze wel en ervaren de ouders geen problemen. In het dossier was sprake van de diagnose selectief autisme. Daarnaast is er sprake van een licht verstandelijke beperking. Zowel de ouders als de school maken zich zorgen over de sociale weerbaarheid van Yara.

Uit de analyse van de balans van gezamenlijkheid en onderscheid van Yara en de hulpgever bleek een grote mate van gezamenlijkheid op alle bewegingskenmerken. Momenten van onderscheid waren er veel minder. Uit deze analyse bleek tevens dat de gezamenlijkheid ontstond dankzij de hulpgever die zich met alle bewegingskenmerken aan Yara aanpaste. Yara sprak vanaf het eerste moment met de hulpgever en vanuit de ontstane gezamenlijkheid volgden zij elkaar wederzijds.

Het doel van de hulpverlening werd dat Yara in contact met anderen net zo gemakkelijk zou gaan praten als zij dat thuis of met de hulpgever deed. Concreet betekende dit als Yara leerde omgaan met mensen die onderscheidend zijn in hun communicatie ten opzichte van wat zij gewend was of fijn vond, ze ook buitenshuis zou gaan praten en sociaal weerbaarder zou worden, vriendinnetjes zou krijgen en zich sociaal-emotioneel verder zou ontwikkelen.

De beïnvloeding vond plaats via de bewegingskenmerken snelheid en geluid. De hulpgever richtte zich gedurende korte interventies op het aanbrengen van onderscheid in hun wederzijdse bewegingen. Het doel hiervan was Yara vertrouwd maken met de ervaring dat een andere stijl van communiceren samen kan gaan met behoud van verbinding en gezamenlijkheid. Zo ging de hulpgever de duur van haar eigen spreektijd verlengen en vergrootte zij haar gespreksdominantie. De variabelen waarmee getoetst werd of de interventie naar behoren is uitgevoerd en of het doel behaald is, waren de variabelen 'bewegingsintensiteit', spreken-zwijgen en de IR-coëfficiënt 'sterke initiatieven'.

Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat er inderdaad sprake is van een afname in gemiddelde en maximale duur van volggedrag in bewegingsintensiteit van de hulpgever. Daarnaast hebben we op basis van Linell geconcludeerd dat de hulpgever tijdens de interventieperiode haar spreektijd verlengde en toenam in gespreksdominantie. Deze momenten van interventie zorgden voor een schrikreactie bij Yara, zichtbaar aan de afname van gemiddelde en maximale duur in volggedrag van Yara vlak na een interventie. Aan het eind van de hulpverleningsperiode zien we dat de ingezette

strategie van de hulpgever geen negatief effect meer heeft op het volgedrag van Yara. Hiermee is de geboden interventie succesvol gebleken.

De verwachting dat Yara ook buitenshuis makkelijker zou gaan praten en zich sociaal-emotioneel verder zou ontwikkelen is na dit hulpverleningstraject niet uitgekomen. Dit ontstond wel na een verlenging van de hulpverlening met nog eens negen maanden. In de discussie staan we stil bij de interpretatie van deze ontwikkelingen en hoe we dit kunnen duiden. Het paradigma Complexe Systemen is hierbij ons uitgangspunt.

Casus Yara en Veerle

Probleemstelling

Gezinssituatie

Yara is een meisje van Marokkaanse ouders die, in ieder geval sinds de geboorte van Yara, in Nederland wonen. Yara is geboren in 2001 en is ten tijde van deze studie 10 jaar. Zij heeft nog een twee jongere zusjes en in 2012 wordt haar broertje geboren. Het gezin woont in een rijtjeshuis in een rustig dorp.

DSM-diagnose

In het dossier van Yara wordt gesproken over de diagnose selectief mutisme, volgens de DSM-5, een nogal zeldzame stoornis die verband houdt met een sociale angststoornis. Daarnaast is er sprake van een licht verstandelijke beperking (TIQ = 58). Het is niet bekend wanneer deze diagnoses zijn gesteld.

Gedragsbeschrijving

De aanleiding voor het zoeken van hulp voor Yara is omdat Yara op school niet of nauwelijks spreekt. Zij laat angstig gedrag zien en heeft geen vriendinnetjes. Thuis spreekt ze wel en daar gedraagt Yara zich passend in het gezin waardoor de ouders geen problemen ervaren. De ouders zijn het echter met de school eens dat Yara zich ook buitenshuis veilig moet kunnen voelen. Na overleg met de ouders en school is Yara in 2010 aangemeld voor de naschoolse dagbehandeling waar zij vervolgens driemaal per week naar toe gaat.

Ook hier wordt geconstateerd dat Yara niet in de groep praat, niet met andere kinderen meespeelt, niet mee wil naar het dorp en geen vriendinnetjes maakt. Ze gaat letterlijk de drempel naar de verblijfsruimte niet over. Yara is het liefst alleen en zoekt geen contact met anderen. Ze heeft hulp nodig in alle voorkomende sociale interacties. In 2011 wordt door het team van de naschoolse dagbehandeling een aanvraag gedaan voor extra hulpverlening in de vorm van Beweging-als-houvast. De wens is dat de hulpverlening Yara gaat helpen om contact met anderen te maken op een manier die veilig is voor haar en die past binnen de Nederlandse en Marokkaanse cultuur van met elkaar omgaan.

Gedragsanalyse

Hulpgever Veerle

De hulpgever in deze casus is Veerle, een 20-jarige vrouw en derde jaarstudent orthopedagogiek. Tijdens de bacheloropleiding Pedagogische Wetenschappen heeft Veerle kennis gemaakt met de methode Beweging-als-houvast en geleerd de principes van de methode toe te passen in een hulpverleningstraject met een hulpvrager. We zullen Yara en Veerle volgen vanaf hun eerste ontmoeting. Dit vormt de basis voor een hulpverleningstraject van 10 maanden.

Voormeting

Bij aanvang van de hulpverlening is een bewegingsanalyse gemaakt van Yara in relatie met hulpgever Veerle, waarvan het schema te vinden is in Bijlage A. We onderzoeken welk interactiepatroon zichtbaar is door te observeren welke van de drie mogelijkheden voorkomen: a) een persoon is in staat om *initiatief te nemen in het leggen van contact* met een ander; b) een persoon is in staat om *initiatief te nemen om uit contact* te gaan met de ander; c) een persoon is in staat om *een ander te volgen*. Combinaties van deze drie mogelijkheden leiden tot interactiepatronen. In de filmopname is het volgende te zien:

Veerle en Yara zitten tegenover elkaar, ieder aan een eigen kant van een tafel. Ze zitten in een andere ruimte dan de groepsgenoten van Yara. Ze kijken elkaar geregeld aan. Yara glimlacht naar Veerle en die glimlacht terug. Yara vertelt wat ze wil gaan tekenen en vraagt of het goed is dat zij de potloden en stiften uit de kast haalt. Veerle antwoordt dat ze het een goed idee vindt. Yara komt met twee mandjes terug en laat deze aan Veerle zien. Veerle maakt ruimte om de mandjes neer te zetten. Veerle herhaalt aan Yara wat zij en Yara gaan maken en vraagt of dat klopt. Yara knikt en zegt 'ja', Veerle heeft het goed begrepen. Daarna gaan ze samen tekenen. In de filmopname zijn de groepsgenoten van de naschoolse dagbehandeling op de achtergrond te horen. Zij praten harder dan Yara en Veerle.

In dit fragment is te zien dat Yara geen last heeft van angst in het contact met Veerle. Vanaf het eerste moment praat Yara met Veerle. Er is bij aanvang direct veel gezamenlijkheid tussen hen beiden, zowel in spierspanning, afstand, richting, geluid en snelheid. Het contact ziet er vloeiend uit, alsof ze elkaar al langere tijd kennen. Yara neemt initiatief in het praten en geeft ook antwoord op vragen, waarbij ze zinnen gebruikt om Veerle uit te leggen wat ze wil gaan tekenen. Ook toont ze initiatief om het kleurmateriaal uit de kast aan de andere kant van de ruimte te pakken. Ze beweegt zich vrij door de ruimte.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

De wijze waarop Yara en Veerle met elkaar communiceren, ziet er veel jonger uit dan je op grond van de kalenderleeftijd van Yara zou verwachten. Het patroon van de interactie lijkt eerder op een ouder met een peuter en een speeltje tussen hen in, dan op een 10-jarige met een volwassene. De zinnen bestaan uit gemiddeld vijf woorden, de afstand tot elkaar is binnen een meter, het volume is zachter dan je zou verwachten, na elke paar zinnen wordt er een moment geglimlacht naar elkaar en er zijn momenten waarin niet gesproken wordt. Veerle wacht geduldig op een antwoord van Yara. Daarnaast wordt er een activiteit uitgevoerd die leeftijdsadequaat is, tekenen. Ook het bespreken van het onderwerp is leeftijdsadequaat: namelijk waar ligt het materiaal en wat zullen we gaan tekenen?

We zien dat Veerle de bewegingen van Yara volgt en die afwisselt met onderscheidende bewegingen, die vervolgens door Yara gevolgd worden. Bijvoorbeeld Yara kijkt naar Veerle en Veerle kijkt terug. Vervolgens kijkt Veerle naar haar eigen tekening en keert Yara ook weer terug naar haar eigen tekening.

De aanknopingspunten voor de hulpverlening die uit bovenstaande analyse naar voren komen zijn tweeledig. Allereerst is er de grote mate van gezamenlijkheid tussen Veerle en Yara. Deze gezamenlijkheid ontstaat omdat Veerle in alle bewegingskenmerken zich aanpast aan Yara. Het tweede aanknopingspunt is dat Yara hulpgever Veerle volgt in onderscheidende bewegingen. Veerle wordt dus waargenomen door Yara en daar kan Veerle gebruik van maken.

Hulpverleningsplan

Het doel van de hulpverlening is dat Yara in contact met anderen net zo gemakkelijk gaat praten als zij dat thuis doet. De hulpverlening gaat zich richten op de groei van een jong interactiepatroon naar een meer leeftijdsadequaat patroon, waardoor Yara zich beter kan verhouden tot haar leeftijdsgenootjes in haar omgeving. Om dit doel te bereiken is het nodig dat Veerle Yara helpt om meer variaties in communicatie te herkennen en hierop te anticiperen zonder ervan te schrikken. De bandbreedte waarbinnen Yara praat en initiatief neemt is smaller dan de heersende en impliciete norm over hoe 'normale communicatie' eruitziet. Voor Yara is een herkenbare structuur: zachtjes praten, dichtbij elkaar zijn, veel glimlachen, lange pauzes nemen alvorens te praten en te antwoorden op vragen die op een vriendelijke en rustige toon gesteld worden. De meer impliciete norm voor oudere kinderen en volwassenen is om direct en sneller te antwoorden, over grotere afstand met elkaar te praten, elkaar aan te kijken en met meer volume te praten. Dat de problemen buitenshuis zich nu pas openbaren heeft te maken met de steeds groter wordende discrepantie tussen de wijze van communiceren van Yara en de verwachtingen die men van een meisje van haar leeftijd heeft.

Beïnvloeding van de beweging

De opdracht aan Veerle is om *onderscheid* te gaan aanbrengen op enkele bewegingskenmerken. Er is gekozen voor snelheid en geluid. Om dit te bereiken gaat Veerle twee tot drie keer per sessie zich *kort* onderscheiden van het bewegingspatroon dat al ontstaan is tussen Yara en Veerle. Daarna keert Veerle direct weer terug naar de vertrouwde gezamenlijkheid die bekend is in hun contact.⁷³

Het onderscheid dat Veerle gaat aanbrengen is door op momenten haar spreektijd te verlengen. Hierdoor beslaat Veerle een groter deel van het gezamenlijk 'podium'. Op andere momenten verkort ze de duur waarmee ze Yara volgt, waarbij ze in het oog houdt dat ze wel de bewegingen van Yara blijft volgen. Dit betekent bijvoorbeeld dat ze wel aansluit bij het klein bewegen zoals Yara doet, maar dit korter doet om daarna terug te keren naar haar eigen grotere manier van bewegen. De derde mogelijkheid om onderscheid aan te brengen is door een meer directieve manier van spreken te gebruiken, zoals 'loop eens door' als ze samen buiten lopen.

Resultaten

Nameting

In Bijlage B is de weergave van de bewegingsanalyse te zien van een contactmoment in september 2012, na 10 maanden hulpverlening.

In dit filmfragment zijn beiden aan het zagen in een triplexplaat. De plaat ligt over de breedte van de tafel en steekt aan beide kanten uit. Op die uiteinden hebben Veerle en Yara een tekening getekend die zij willen uitzagen met een figuurzaag. Veerle start met zagen. Yara staat naast haar en kijkt naar het zagen. Vervolgens loopt Yara naar de andere kant van de tafel en begint staande te zagen. Soms zit haar zaag vast in de plaat, zij trekt de zaag dan iets naar zich toe, waarna ze verder zaagt. Veerle zaagt door tot er een gleuf is ontstaan. Ze stelt Yara voor om te ruilen van plek en aan haar kant verder te gaan, want daar heeft zij een beginnetje gemaakt. Vervolgens lopen ze beiden om de tafel heen.

73 Het principe dat hier toegepast wordt, is het variëren van onderscheid en gezamenlijkheid. Dit is ook onderdeel van hulpverlening bij angststoornissen, waarbij wordt gewerkt met safe-exposure. De hulpvrager wordt geleidelijk blootgesteld aan zijn of haar angsten. Bij sociale angst gaat het dan om geconfronteerd te worden met afwijkingen van de bestaande, vertrouwde en veilige context. Dit houdt verband met het vermogen om 'arousal' te kunnen reguleren. Het niveau waarop stimulatie vanuit de omgeving kan worden gereguleerd, verschilt van persoon tot persoon. Als 'arousal' de grens bereikt van wat een persoon aankan, dan is regulatie van deze opwindingsniveau noodzakelijk. Faalt de persoon in het verlagen van het opwindingsniveau, dan kan paniek ontstaan. Om paniek te vermijden hanteren mensen een strategie waarop het spanningsniveau omlaag kan worden gebracht, de zogenaamde coping strategie. Voor Yara is dat door niet te spreken in situaties die een te grote spanning veroorzaken. Het vermogen tot emotieregulatie ontwikkelt zich gewoonlijk in de relatie met de verzorger. De verzorger zoekt de balans in het aanbieden van stimulatie en de ruimte die het kind nodig heeft om zich uit die situatie los te maken en de opwindingsniveau te laten zakken, waarna beide partners elkaar opnieuw kunnen opzoeken. Veerle heeft bij Yara gewerkt aan het 'oprekken' van het niveau waarop stimulatie kan worden verdragen. Net zolang tot dit meer passend is bij de heersende impliciete norm, waarop in Nederland van iemand verwacht wordt te functioneren. Bekeken vanuit de hechtingstheorie is het te omschrijven als: 'de ouder als veilige haven van waaruit het kind de wereld gaat exploreren'.

Yara start weer met staand zagen. Veerle begint ook staand, maar gaat al gauw geknield verder. Yara blijft staan. De zaag van Yara steekt schuin omhoog tijdens het zagen. De zaag van Veerle is verticaal. Veerle zegt daarom, 'ik denk dat het beter gaat als je de zaag recht houdt'. Waarna Yara eerst knielt en vervolgens een krukje pakt, gaat zitten en verder zaagt.

In de analyse vallen de veranderingen op die zichtbaar zijn bij alle bewegingskenmerken. De letterlijke afstand tot elkaar is gegroeid van 30 cm naar 2 meter, hun stemvolume is harder tijdens het spreken dan bij de eerste ontmoeting, de vragen en antwoorden volgen elkaar sneller op dan bij aanvang en ook de spierspanning is toegenomen, te zien aan de activiteit en aan de gezichtsuitdrukkingen die nu meer variaties laten zien, dan alleen het zachte glimlachen.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

Na 10 maanden is de souplesse van de interactie nog steeds zichtbaar en blijkt dat gezamenlijke momenten, net als bij aanvang, meer voorkomen dan onderscheidende momenten. Tegelijk is ook te zien dat de bandbreedte waarop de interactie zich afspeelt is gegroeid. Het patroon is meer passend geworden bij de kalenderleeftijd van Yara en lijkt minder een peuter-ouder patroon zoals bij aanvang.

Het doel van de hulpverlening om Yara te helpen een bredere variatie van het aanbod in de communicatie te verwerven, zodat zij zich beter kan verhouden tot haar omgeving lijkt in relatie met Veerle te zijn bereikt. Dit is nog niet het geval in de relaties tussen de beroepsopvoeders en Yara en groepsgeenootjes en Yara. De beroepsopvoeders zien dat Yara nog steeds weinig contact maakt en nauwelijks praat. De verandering is dus wel zichtbaar in de relatie met Veerle, maar is nog niet gegeneraliseerd naar de bredere omgeving. Er wordt afgesproken om met de hulpverlening door te gaan zodat Yara ook met anderen prettig contact kan maken, hetgeen ook de insteek voor de hulpverlening was. Zie Bijlage C voor een beschrijving van dit proces.

Kwantitatieve resultaten

De vragen die hier beantwoord worden richten zich enerzijds op het effect van de interventies van hulpgever Veerle op de bewegingsintensiteit, het spreken en de gespreksdominantie van Yara en anderzijds of er sprake is van een ontwikkeling richting het doel, namelijk Yara vertrouwd te maken met een manier van communiceren die passend is bij haar leeftijd en passend in de Nederlandse en Marokkaanse samenleving.

Voor het rapporteren van de kwantitatieve ontwikkeling van de interacties tussen Veerle en Yara maken we gebruik van MEA-tijdseries, tijdseries 'spreken-zwijgen'

en tijdseries van de Linell-categorieën⁷⁴. MEA geeft inzicht in de onderliggende dynamiek van de dyade als systeem, zoals de snelheid van bewegen en de mate van bewegen. De tijdseries 'spreken-zwijgen' zijn in deze casus vanzelfsprekend belangrijk om te onderzoeken hoe het praten van Yara zich ontwikkelde tijdens het hulpverleningsproces. De tijdseries van de Linell-categorieën geven inzicht in wie de meest dominante gesprekspartner is van de dyade. Het gaat daarbij om de inhoud van de gesproken taal. De interraterbetrouwbaarheid van de Linell-categorieën is ,77 en de intraraterbetrouwbaarheid is ,84.

MEA

De MEA-tijdseries van hulpgever Veerle en hulpvrager Yara zijn geanalyseerd met Cross Recurrence Quantification Analyses (CRQA), zie hoofdstuk 2c. We kijken telkens naar de diagonale, verticale en horizontale lijnen van de Recurrence Plot. De gele lijn is de diagonale lijn en representeert de mate van synchroniciteit van de dyade, waarbij de x-as de hulpvrager representeert en de y-as de hulpgever. De rode lijn representeert het initiatief van de hulpvrager en het volggedrag van de hulpgever. De blauwe lijn representeert het initiatief van de hulpgever en het volggedrag van de hulpvrager. Vervolgens wordt er van elke lijn het percentage recurrente punten berekend, de gemiddelde lengte van het aantal aaneengesloten punten en de maximale lengte van de aaneengesloten punten.

Dit resulteert in de volgende parameters. **DET**: determinisme betreft het percentage punten dat zich bevindt op diagonale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het is een indicatie van de mate van synchroniciteit van de dyade. **LAM**: het percentage punten dat zich bevindt op horizontale of verticale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het betreft de mate waarin het ene lid van de dyade de ander volgt in het patroon. **TT**: de gemiddelde lengte van alle horizontale of verticale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarop het ene lid van de dyade de ander volgt. **MAXline**: de langste diagonale lijn. Het betreft de langste duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. **MEANline**: de gemiddelde lengte van alle diagonale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. Voor een verdere uitleg van de betekenis van deze parameters wordt verwezen naar hoofdstuk 2c.

In de Afbeeldingen 3f.1 t/m 3f.3 zijn de patronen weergegeven van de bewegingsintensiteit tussen Veerle en Yara. Alle afbeeldingen laten eenzelfde soort patroon zien, waarbij de eerste twee meetmomenten afkomstig zijn uit de baseline

74 De acht filmopnames die gebruikt zijn voor het maken van MEA-tijdseries zijn niet precies dezelfde opnames die voor de tijdseries 'kijkrichting' of voor 'spreken-zwijgen/Linell' zijn gebruikt. Dit heeft te maken met de bruikbaarheid van de film voor de specifieke meettechniek. Alle toegepaste technieken beslaan de periode november 2011 t/m september 2012. Voor de codering van de categorische variabelen is steeds 10 minuten van de filmopname gebruikt. Voor de MEA tijdseries is gebruik gemaakt van de totale filmopname. De lengte van deze opnames varieert tussen de 22 en de 60 minuten.

periode en zes opeenvolgende meetmomenten uit de interventie periode. In de baseline periode is gewerkt aan prettig contact, zonder een echte interventie in te zetten. In deze periode is hulpgever Veerle vooral volgend geweest en wachtte geduldig op een antwoord van Yara, ook al duurde dat soms 30 seconden. In de interventieperiode verkortte Veerle het wachten op een antwoord van Yara om direct daarna weer terug te keren naar de vertrouwde gezamenlijkheid.

Baseline periode

In Afbeelding 3f.1 is af te lezen dat de coördinatie (DET) en het percentage herhalende punten (LAM) tijdens de baseline hoog is. Dit betekent dat er sprake is van een stabiel patroon, waarin beide personen elkaar volgen. Daarnaast is in de Afbeeldingen 3f.2 en 3f.3 te zien dat hulpgever Veerle tijdens de eerste twee meetmomenten Yara gemiddeld en in maximale duur *langer* volgt dan andersom en ook *langer* dan tijdens de zes meetmomenten van de interventieperiode erna. Samengevat wil dit zeggen dat er sprake is van een hoge mate van synchronie en een stabiel patroon in de baseline periode, precies zoals we ook in de filmbeelden geobserveerd hebben.

Interventie periode

Vanaf het derde meetmoment wordt een begin gemaakt met de interventie. Afbeelding 3f.1 toont dat de coördinatie (DET) oftewel het percentage herhalende punten aanzienlijk dalen voor allebei. De stabiliteit van het duo als systeem neemt af.

Dit komt overeen met de aanzienlijke daling van de gemiddelde en maximale duur waarop beiden elkaar volgen, te zien in Afbeeldingen 3f.2 en 3f.3. De rode en blauwe lijnen bij de meetmomenten drie en vier dalen. Vanaf het moment dat hulpgever Veerle haar interventie inzet en Yara minder gaat volgen, zien we een schrikreactie bij Yara, herkenbaar aan het feit dat zij ook minder volgt, zowel in proportie als in gemiddelde en maximale duur.

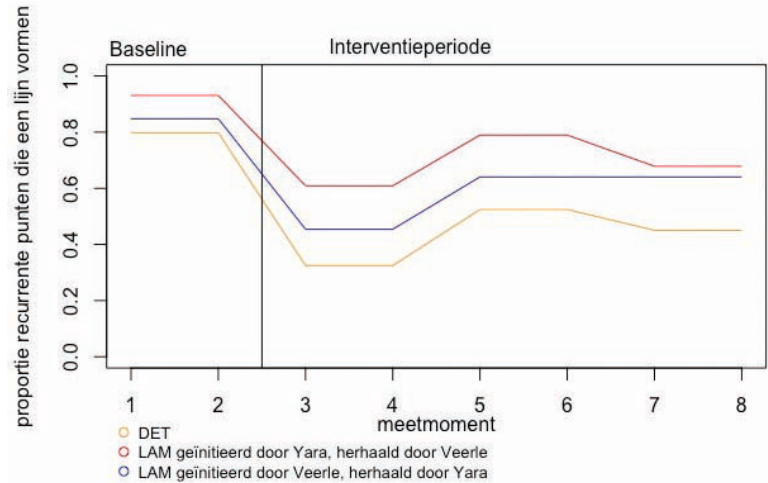
Tijdens de meetmomenten vijf en zes neemt de coördinatie (DET) weer licht toe, zie Afbeelding 3f.1. De stabiliteit van het duo herstelt zich enigszins. Dit komt overeen met de uitkomsten van de Afbeeldingen 3f.2 en 3f.3. Daarin is af te lezen dat hulpgever Veerle de maximale en gemiddelde duur van het volgen niet verhoogt, terwijl de maximale en gemiddelde duur van volgen bij Yara stijgt.

Uit de Afbeeldingen 3f.1, 3f.2 en 3f.3 is op te maken dat wanneer hulpgever Veerle tijdens de meetmomenten 7 en 8 zich opnieuw onderscheidend gaat opstellen, dit geen schrik-effect meer heeft op Yara. Haar volgedrag blijft gelijk in duur en proportie.

Kortom, in de MEA-analyses zijn de momenten van interventie duidelijk zichtbaar. Ook is de schrikreactie van Yara waarneembaar. Uiteindelijk ontstaat er een stabiel patroon dat gelijkwaardig is aan elkaar. Hulpgever Veerle hoeft niet meer degene te zijn die

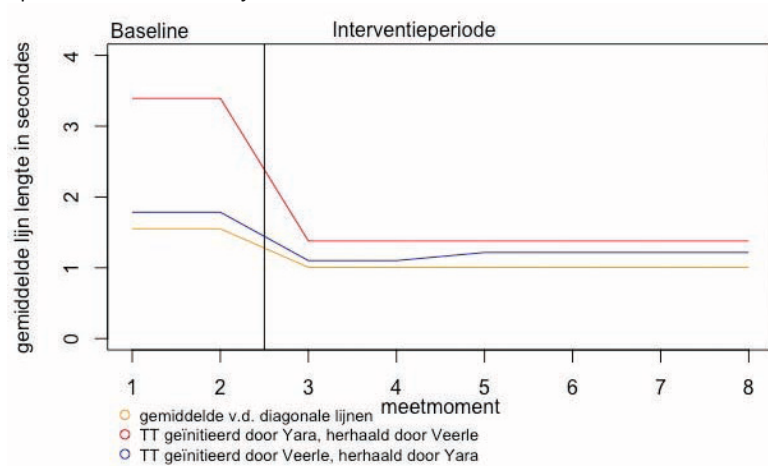
vooral aansluit en de beweging van Yara volgt. Beiden kunnen initiatief nemen en de ander volgen.

Afbeelding 3f.1 Determinisme en Laminarity gebaseerd op Proportie Recurrente Punten van de MEA-Tijdseries van Acht Meetmomenten

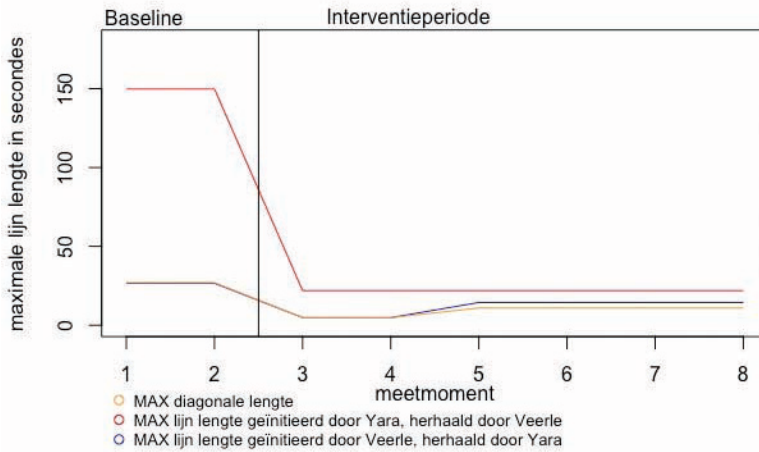

3F

Afbeelding 3f.2 Gemiddelde Duur van de Coördinatie en 'Trapping Time' in Seconden gebaseerd op CRQA van de MEA Tijdseries

Afbeelding 3f.3 Maximale duur in Seconden van de Coördinatie en van de Duur waarin de Ene Persoon de Ander Volgt, gebaseerd op CRQA van de MEA Tijdsreeks

Lagprofiles

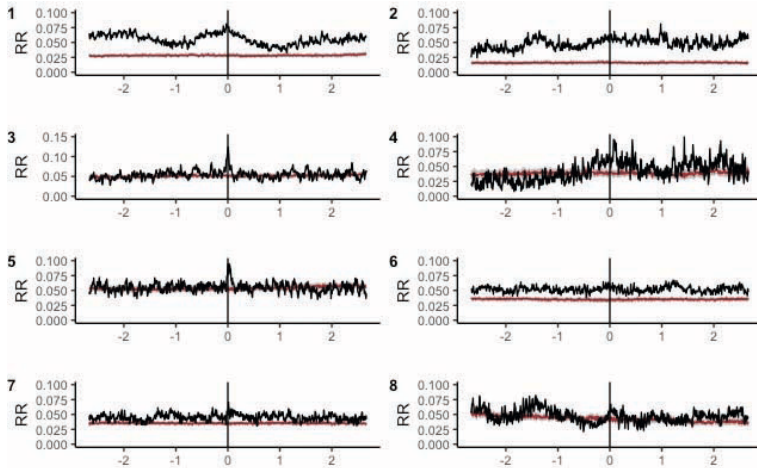
Een andere manier om naar het patroon van volgen en leiden te kijken is door gebruik te maken van Lagprofiles, te zien in de Afbeeldingen 3f.4 en 3f.5. Het verschil met de Lagprofiles en de analyses die we zojuist bij de Afbeeldingen 3f.1 – 3f.3 gezien hebben, is dat het bij Lagprofiles gaat om synchronie en beurtwisseling binnen een bepaald tijdraam. CRQA geeft een berekening van de totale filmopname. Het volgedrag in Afbeelding 3f.4 wordt weergegeven binnen een tijdraam van 2 minuten en 40 seconden rondom de lijn van synchronisatie (LOS). Afbeelding 3f.5 geeft eveneens dit patroon weer, maar dan binnen een tijdraam van 60 seconden.

Aan de vorm van de patronen is te zien wie er leidt en wie volgt. Ligt de piek van de grafiek links van de LOS, dan leidt Yara en volgt hulpgever Veerle zijn bewegingsintensiteit. Ligt de piek rechts van de LOS, dan leidt Veerle en is Yara degene die de bewegingsintensiteit van Veerle volgt. Is er een piek te zien aan beide kanten van de LOS, dan is er sprake van beurtwisseling. De afstand van de piek tot de LOS geeft in seconden of minuten weer hoelang het gemiddeld duurt voordat de een de ander volgt. Een piek dichtbij of op de LOS, betekent een snelle of gelijktijdige opeenvolging van elkaars bewegingsintensiteit.

Om vast te stellen of er sprake is van een gecoördineerde structuur wordt de oorspronkelijke tijdserie vergeleken met een geshuffelde tijdserie. De geshuffelde tijdserie wordt in de grafiek weergegeven met een rode lijn, die de bandbreedte aangeeft waarbinnen de structuur op toeval berust. Als de oorspronkelijke tijdserie *niet* samenvalt met de rode lijn dan is er sprake van een gecoördineerde structuur, met andere woorden dan is er sprake van een significant verschil met de tijdserie die op toeval berust. Als de oorspronkelijke tijdserie *boven* de rode lijn valt betekent dit

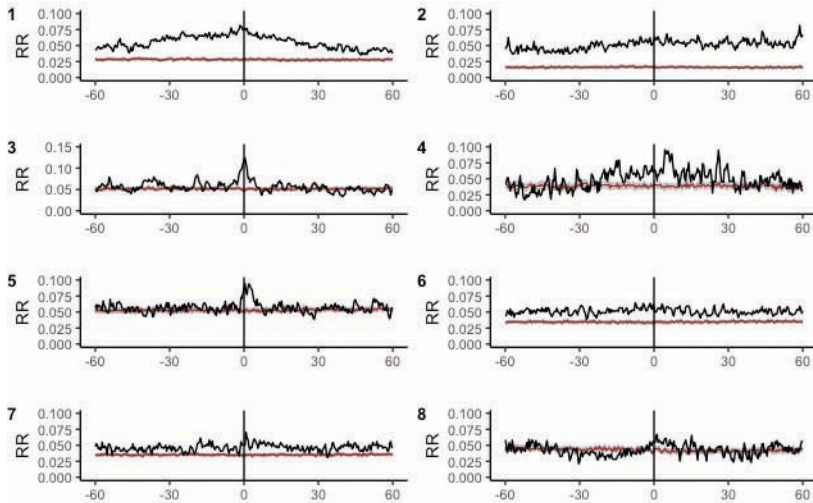
dat de beide personen elkaar *meer* zijn gaan volgen in bewegingsintensiteit. Als de oorspronkelijke tijdserie *onder* de rode lijn valt, dan betekent dit dat beide personen elkaar *minder* zijn gaan volgen in bewegingsintensiteit.

Afbeelding 3f.4 Lagprofielen gebaseerd op de MEA Tijdseries in een Tijdraam van 2 Minuten en 40 Seconden rond de Lijn van Synchronisatie

Noot. De y-as representeert de proportie recurrente punten binnen het tijdraam. De bandbreedte van de rode lijn representeert de interactie wanneer dit op toeval berust. De piek aan de linkerzijde van de nullijn, de lijn van synchronisatie (LOS), betekent dat hulpvrager Yara leidt en Veerle volgt. Bij piek aan de rechterzijde leidt hulpgever Veerle en volgt Yara. Pieken aan beide zijden wijzen op beurtwisseling. Een piek precies op de nullijn (LOS) betekent dat beiden in synchronie zijn en elkaar gelijktijdig volgen.

Afbeelding 3f.5 Lagprofielen gebaseerd op de MEA Tijdsreeks in een Tijdraam van 60 Seconden rond de Lijn van Synchronisatie

Noot. De y-as representeert de proportie recurrende punten binnen het tijdraam. De bandbreedte van de rode lijn representeert de interactie wanneer dit op toeval berust. De piek aan de linkerzijde van de nullijn, lijn van synchronisatie (LOS), betekent dat hulpvrager Yara leidt en Veerle volgt. Bij piek aan de rechterzijde leidt hulpgever Veerle en volgt Yara. Pieken aan beide zijden wijzen op beurtwisseling. Een piek precies op de nullijn (LOS) betekent dat beiden in synchronie zijn en elkaar gelijktijdig volgen.

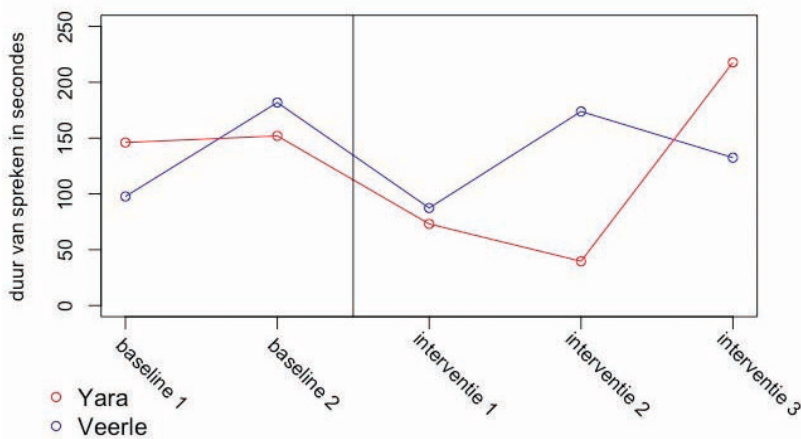
Uit deze afbeeldingen is op te maken dat hulpgever Veerle en Yara elkaar volgen in bewegingsintensiteit. Dat is te zien aan de piek rondom de LOS die in alle meetmomenten zichtbaar is. In Afbeelding 3f.4 valt bovendien op dat tijdens de baselineperiode (moment 1 en 2) er sprake is van beurtwisseling en wederkerigheid op een tijdschaal van twee minuten, zichtbaar aan de pieken aan weerszijden van de LOS. Deze vorm van beurtwisseling verdwijnt tijdens de interventie. Het patroon verder van de LOS wordt steeds meer willekeurig en Veerle en Yara volgen elkaar niet meer als een gebeurtenis langer dan enkele seconden geleden is. Dit is in overeenstemming met de interventie, omdat tijdens de interventieperiode Veerle meer is gaan inzetten op onderscheidend zijn van elkaar en op sneller een reactie geven of een antwoord terugverwachten. Dat Veerle ook de veiligheid van Yara in het oog houdt, toont de piek die er altijd is rondom de LOS. De gezamenlijke bewegingsintensiteit is de basis waarop Veerle onderscheid in kan zetten.

Spreken-Zwijgen

In Afbeelding 3f.6 is te zien dat Yara vanaf het eerste moment in de baseline periode (november en december 2011), met Veerle praat. Wanneer Veerle bij de eerste interventie (februari 2012) haar stijl van praten aanpast, door minder lang te praten en zich onderscheidend te gedragen in vergelijking met daarvoor, zien we ook hier de

schrikreactie van Yara terug. Zij gaat minder praten. Het verschil tussen hen beiden wordt nog groter bij de volgende meting in maart 2012. Hulpgever Veerle gaat zich opnieuw onderscheiden, maar nu door juist veel meer te praten. Dit leidt tot nog minder praten bij Yara. De duur van het spreken van Yara bedraagt nog maar een derde van de spreektijd van Veerle. Bij de derde meting in april 2012 is te zien dat Yara zich hersteld heeft. Ze lijkt haar veiligheid en vertrouwen in Veerle teruggewonnen te hebben. De duur van het spreken van Yara is zelfs langer geworden dan voor de interventie en ook langer dan de duur van spreken van Veerle.

Afbeelding 3f.6 Totale Tijdsduur van Spreken in Seconden van Yara en Veerle tijdens de Meetmomenten in de Baseline en Interventie Periode

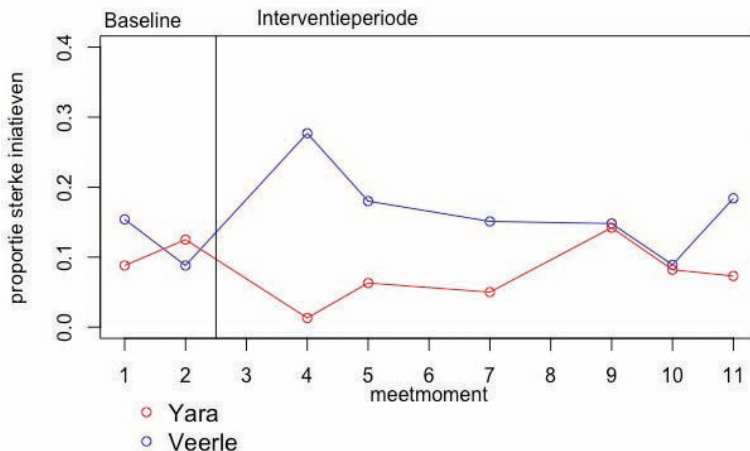
IR-coëfficiënt: sterke initiatieven

Met behulp van de Linell-methode kan bepaald worden wie de dominante gesprekspartner is van twee personen. Deze mate van gespreksdominantie wordt in Afbeelding 3f.7 uitgedrukt als de *proportie sterke initiatieven*. Deze maat is gebaseerd op een van de IR-coëfficiënten van het Linell-categorieën systeem. Een voorbeeld van zo'n sterk initiatief is het stellen van directe vragen: wat heb je gisteren gedaan, of welke kleur ga je nemen? In Bijlage D worden nog enkele voorbeelden hiervan gegeven.

Uit Afbeelding 3f.7 wordt duidelijk dat de gespreksdominantie tijdens de baseline periode gelijkwaardig is. Dat betekent dat beiden gelijkwaardig zijn in het nemen van sterke initiatieven. Tijdens de interventie periode gaat Veerle zich steeds meer gedragen als de dominante gesprekspartner. Zij neemt meer sterke initiatieven, met als doel dat Yara gaat wennen aan een directieve manier van communiceren. De reactie van Yara op de interventie van Veerle tijdens de eerste interventie is ook in Afbeelding 3f.7 goed te zien. Haar sterke initiatieven nemen af en blijven tot en met het achtste meetmoment veel lager dan die van Veerle. Bij de meetmomenten 9 en 10 (april en mei 2012) zijn Veerle en Yara gelijkwaardig aan elkaar geworden. In september (meetmoment 11) is

Veerle opnieuw de dominante partner en is Yara wat meer teruggetrokken. Dit is de eerste ontmoeting na de zomervakantie waarin zij elkaar drie maanden niet gezien hebben.

Afbeelding 3f.7 De Proportie Sterke Initiatieven tijdens de Gesprekken van Veerle en Yara gebaseerd op de IR-Coëfficiënten van de Linell Methode

Discussie

Conclusie

Het doel bij aanvang van dit hulpverleningstraject was dat Yara in contact met anderen net zo gemakkelijk zou gaan praten als thuis. De ‘gebruikelijke’ manier die op school en met leeftijdgenootjes gebezigd werd, was voor Yara *te veel* op allerlei gebied. Er werd *te snel* een antwoord verwacht, het geluid was *te hard*, bewegingen waren *te groot* en de nabijheid die geboden werd, was over een *te grote afstand*. Daardoor was er vooral onderscheid in de manier van communiceren tussen Yara en de mensen op school en de naschoolse dagbehandeling. Waar Yara behoefte aan had was een manier van interacteren zoals die past bij een jonge peuter: met zachte stem praten, dichtbij elkaar, veel glimlachen, lange pauzes tussen de zinnen en klein bewegen. Haar kalenderleeftijd ging haar steeds meer parten spelen, aangezien de omgeving een impliciete norm heeft hoe met een 10-jarige te communiceren.

De hulpvraag werd geoperationaliseerd door Yara vertrouwd te maken met variaties van communiceren en daar niet langer van te schrikken. Hulpgever Veerle is gaan werken aan het inzetten van onderscheid in de relatie tussen haar en Yara. Zo reageerde Veerle soms wat meer direct en met een groter volume dan gebruikelijk. Veerle zei bijvoorbeeld als ze buiten liepen en Yara trager was dan Veerle: ‘Schiet eens op, we zijn er nog niet’. Dit soort interventies herhaalde Veerle maximaal drie keer per sessie. Direct na elk moment van onderscheid, keerde Veerle terug naar de vertrouwde en

veilige manier van contact, waardoor Yara langzaam gewend raakte aan de variatie in de wijze van communiceren.

Uit de CRQA-analyses blijkt dat hulpgever Veerle inderdaad volgens plan de interventies heeft ingezet. Ze heeft zich onderscheiden door met de bewegingsintensiteit te variëren en zowel in gemiddelde als maximale duur minder te volgen tijdens de interventieperiode. De lagprofielen tonen aan dat de basisgezamenlijkheid wel behouden is gebleven, te zien aan de piek rondom de Lijn van synchronisatie tijdens alle meetmomenten.

De Linell-analyses geven inzicht in het spreekgedrag van Veerle en Yara. Uit deze data is duidelijk geworden dat hulpgever Veerle de duur van haar spreektijd tijdens de interventieperiode aanzienlijk heeft verlengd. Dit leidde in eerste instantie tot het verkorten van de spreektijd van Yara, maar dat herstelde zich bij de derde interventie. Yara is langer aan het woord dan Veerle en ook langer dan bij aanvang van de hulpverlening. Uit de Linell-analyses blijkt eveneens dat Veerle tijdens de interventie meer gebruik gemaakt heeft van sterke initiatieven en zich daardoor opgesteld heeft als de dominantie partner. Dit resulteerde eerst in terughoudendheid van Yara, maar tegen het eind van de hulpverlening zijn beide partners gelijkwaardig in het nemen van sterke initiatieven.

Al deze interventies hebben als doel gehad, dat Yara gewend zou raken aan de meer directieve en snellere stijl van communiceren, passend bij een 10-jarige in een Nederlandse cultuur. In de relatie met Veerle is dit inderdaad ontstaan, maar dit vertaalde zich nog niet naar de bredere context, zoals school of naschoolse dagbehandeling. In het contact met Veerle kon Yara het onderscheid wel steeds beter verdragen, maar Yara was nog niet vrij genoeg om zonder Veerle haar angst te overwinnen. Daarom werd besloten om de hulpverlening nog een jaar langer voort te zetten en daarbij ook andere kinderen van de dagbehandeling te betrekken. Zo kon ze stapje voor stapje wennen aan de manier van communiceren die men van haar verwacht, zie hiervoor Bijlage C.

Er is in deze casus een kritiek moment geweest waarop de hulpverlening afgebroken had kunnen worden. Dat was het moment waarop de begeleiders van de naschoolse dagbehandeling aangaven dat ze wel vooruitgang zagen tussen Veerle en Yara, maar geen vooruitgang in het contact met de begeleiders en kinderen van de naschoolse dagbehandeling. Deze gedachte is zeer goed te begrijpen en ook bij de ouders kwam een moment van twijfel en zorg om de hoek kijken.

De gangbare opvatting van vooruitgang is impliciet lineair. Een ogenschijnlijke stilstand of zelfs achteruitgang kan al snel tot de conclusie leiden dat de hulpverlening mislukt is, of niet werkt. We komen dit helaas in ons werk regelmatig tegen. Het is belangrijk dat er

in de hulpverlening een denken op gang komt, dat vooruitgang niet rechttoe rechtaan is, maar dat vooruitgang eerder langs grillige paden en via perioden van chaos verloopt. Wij zijn in dit proefschrift uitgebreid ingegaan op de Complexe Systeemtheorie omdat dit het paradigma is waarbinnen wij onze opvattingen over ontwikkeling onderbouwen. Gelukkig stonden de begeleiders van de naschoolse dagbehandeling en de ouders van Yara open voor advies en durfden ze het aan om de hulpverlening nog enige tijd voort te laten duren. Zo kon er op een later moment toch van succes gesproken worden.

Tenslotte, de diagnose 'selectief mutisme' wordt gemakkelijk gezien als een eigenschap van een persoon. Immers die persoon *heeft* toch selectief mutisme en praat niet tegen vreemden. Uit deze casestudie blijkt dat dit niet-praten tegen vreemden niet zo zwart-wit is als gedacht. Veerle was bij het eerste contact een vreemde voor Yara, maar door aan te sluiten bij Yara en daardoor voldoende herkenning te bieden bleek dat Yara geen enkel probleem had om te praten. Het probleem zit niet *in* Yara, maar het probleem speelt zich af *in de relatie* van Yara met de omgeving. Door een ander aanbod van communiceren, kon Yara langzaam wennen aan een omgeving die anders communiceert dan zij gewend was en prettig vond.

Bijlage A. Bewegingschema november 2011

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysiek: beiden kijken naar elkaar en het materiaal. Onderwerp: het tekenmateriaal. Tijdschaal: het hier en nu.	Yara heeft meer richtingen dan hulpgever Veerle. Yara heeft ook kijkrichting naar de kast en kijkrichting naar andere jongeren.	Wanneer Yara naar groepsgenootjes kijkt, volgt Veerle haar blikrichting. Vervolgens kijkt Yara weer naar Veerle waarna ze samen weer naar het tekenmateriaal kijken. Beiden volgen elkaar.
SNELHEID	Ze hebben dezelfde snelheid van praten en bewegen.	Veerle praat soms sneller dan Yara.	Yara zegt, met de mandjes in haar handen; 'er is geen plaats'. Vervolgens zegt Veerle in een sneller tempo: 'zet 't hier maar neer'. Veerle volgt Yara niet.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Ze hebben evenveel ruimte tot het materiaal. Ze gebruiken de beschikbare ruimte op de tafel.	Veerle zit aan de korte zijde van de rechthoekige tafel en Yara zit rechts van haar aan de lange zijde. Ze zitten ongeveer een meter van elkaar vandaan.	Yara loopt naar de kast aan de andere kant van de ruimte om het materiaal te pakken, Veerle blijft zitten. Veerle volgt Yara niet in de ruimte.
SPIERSPANNING	Ze hebben ongeveer eenzelfde spierspanning. Dit is te zien bij materiaalgebruik, de manier waarop ze bewegen en naar elkaar glimlachen.		Yara reikt naar het materiaal, waarna Veerle met dezelfde spierspanning ook naar het materiaal reikt. Veerle legt haar arm op tafel, vervolgens doet Yara dit ook met ongeveer dezelfde spierspanning. Beiden volgen elkaar.

GELUID	Ze praten even zacht. Beiden hebben een zangerige stem en hun dynamiek lijkt op elkaar.	Op momenten praat de een langer dan de ander. <i>Een langere zin van de een wordt soms beantwoord met een korter antwoord door de ander.</i>	Veerle vraagt: 'wil jij nog een mandje meenemen'? Yara antwoordt met 'jahaa'. Yara legt uit wat ze wil gaan tekenen, Veerle zegt dan: 'ojee, daar ben ik niet goed in', waarna Yara zegt: 'geeft niet ik wel'. Beiden volgen elkaar.
--------	---	---	---

Bijlage B. Bewegingschema september 2012

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysiek: Beiden hebben hun romp richting de tafel. Beiden hebben kijkrichting naar het zagen van Veerle of naar elkaar. Onderwerp: ze praten samen over het zagen. Tijdschaal: hier en nu.	Yara heeft meer richtingen dan hulpgever Veerle.	Veerle kijkt naar haar eigen werk en benoemt wat zij doet. Yara kijkt naar het zagen van Veerle. Dan kijkt Veerle Yara aan, vervolgens kijkt Yara naar Veerle, die vraagt of zij het zagen begrijpt. Yara volgt Veerle.
SNELHEID	Ze praten even snel. Ze geven elkaar direct antwoord op een vraag of opmerking.	Veerle zaagt bij aanvang sneller dan Yara.	De zaag van Yara blijft in het hout hangen waardoor ze stopt met zagen. Veerle zaagt door, waarna Yara ook weer verder gaat met zagen. Yara volgt Veerle.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Bij momenten staan beiden te zagen.	Veerle zit en knielt en Yara staat. Veerle blijft op haar plek en Yara loopt door de ruimte.	Veerle zit en start met zagen. Yara staat naast haar en kijkt ernaar. Vervolgens loopt Yara om de tafel heen naar de andere kant en begint staande te zagen. Beiden volgen elkaar niet.

SPIERSPANNING	Ze hebben ongeveer dezelfde spierspanning. Ze zagen met eenzelfde manier op en neer in het hout.	De spierspanning van Yara is soms hoger dan die van Veerle.	Yara zaagt met ongeveer dezelfde spierspanning als Veerle. Dan blijft haar zaag vastzitten. Met een hogere spierspanning trekt Yara de zaag weer los, waarna ze weer verder zaagt met een lagere spierspanning. Veerle blijft in dezelfde spierspanning doorzagen. Veerle volgt Yara niet.
GELUID	Yara en Veerle praten met elkaar over een afstand van 2 meter.	Aan het zagen is te horen dat Veerle aan een stuk doorzaagt, en dat Yara stopt en doorgaat en weer stopt.	Yara zegt: 'ik heb dit nog nooit eerder gedaan'. Veerle antwoordt: 'voor mij is het al enige tijd geleden dat ik dit gedaan heb'. Veerle volgt Yara in praten.

Bijlage C. Vervolg op de onderzoeksperiode

Aansluitend op de onderzoeksperiode is een verlenging van het hulpverleningstraject gestart. Het inzetten van onderscheidende bewegingen, afgewisseld met gezamenlijke bewegingskenmerken, blijft het speerpunt in de aanpak gedurende de periode van september 2012 tot maart 2013. Daarnaast wordt er af en toe ook een andere groepsgenoot uitgenodigd om mee te spelen, zodat Yara gewend raakt aan de manier van interacteren die gebruikelijk is voor kinderen van haar leeftijd.

Tegen het eind van deze periode raakte Yara steeds meer gewend aan de diversiteit van het aanbod. Zij kreeg geen hogere spierspanning meer bij een onderscheidende beweging. Yara accepteerde het wisselende aanbod van Veerle en langzamerhand verdwenen de tekenen van stress. Uiteindelijk antwoordde Yara binnen vier seconden adequaat op de vragen van Veerle, zonder kenmerken van stress te vertonen. De hulpverlening met Beweging-als-houvast kon worden afgesloten.

De ontwikkeling van Yara zette zich na de hulpverlening door en dat was even schrikken voor de ouders van Yara. Twee jaar na de start van dagbehandeling en individuele hulpverlening gaven ouders aan dat Yara thuis brutaal is, een eigen mening geeft en haar ouders tegenspreekt. In het licht van de sociaalemotionele ontwikkeling is dit een enorme stap vooruit, want Yara demonstreert hier dat onderscheidend zijn, net als gezamenlijk zijn, deel uitmaakt van een volwaardige relatie. Voor de ouders leek het in eerste instantie een stap achteruit, omdat zij het gedrag als ongehoorzaam interpreteerden in plaats van als groei in autonomie.

Er is thuisbehandeling in het gezin ingezet in de vorm van psycho-educatie om de ouders te helpen op een andere manier tegen het gedrag van Yara aan te kijken. Dit heeft de onrust en de zorgen van de ouders weggenomen. De gezinsleden leerden hoe ze op een nieuwe manier met elkaar om kunnen gaan en gingen leuke uitstapjes maken en activiteiten buitenshuis ondernemen. Een mooie stap vooruit, want Yara ging bij aanvang van de hulpverlening nergens mee naar toe. Ook op de naschoolse dagbehandeling is Yara assertiever geworden en is ze steeds meer gaan praten. Ze kwam voortaan zelfstandig de groep van de naschoolse dagbehandeling binnen en speelde uit zichzelf met andere kinderen. Na verloop van tijd is ook de naschoolse dagbehandeling afgebouwd. Bij navraag hoe het anno 2015 met Yara gaat, werd gezegd dat Yara op het VSO zit en het daar goed doet. Ze fietst zelfstandig naar school, heeft vriendinnetjes en doet zelfstandig boodschappen in het dorp. Haar ouders geven aan goed contact met haar te hebben.

Bijlage D. Interventievoorbelden

Snelheid

De eerste opdracht aan Veerle was om het tempo waarop zij een reactie verwacht van Yara langzamerhand op te voeren. Anders gezegd, om de duur van de pauzes tussen vraag en antwoord te verkorten. Tijdens de eerste ontmoeting was de duur van de pauze maximaal 30 seconden. Tijdens de eerste interventie heeft Veerle drie keer de duur verkort naar 15 seconden en haar vraag herhaalt. Vervolgens is dit in de loop van het proces verkort naar vier tot zes seconden. De opdracht aan Veerle bestond dus uit het aanbrengen van onderscheid op het kenmerk snelheid, namelijk net even sneller reageren of sneller een reactie verwachten dan dat ze gewend waren om te doen en dus voor een moment buiten de vertrouwde gezamenlijkheid stappen. Een voorbeeld hiervan is de volgende conversatie⁷⁵:

V: "Hoe ga je dat doen?"

Y: na 6 seconden... "Euh..."

V: "Heb je daar nog niet over nagedacht?"

Y: is 3 seconden stil

V: "Weet je al wat je gaat doen?"

Veerle voert de druk bij Yara op door minder lang te wachten op haar reactie. De schrikreactie van Yara op de veranderde houding van Veerle was zichtbaar. Deze ogenschijnlijke minimale veranderingen waren voor Yara grote veranderingen. De spierspanning van Yara nam tijdens deze momenten toe. Dit was te zien aan het opensperren van haar ogen, ze ging iets meer rechtop zitten en er was een kleine verandering van de hoofdstand, waarbij ze haar kin wat introk. De verandering in de spierspanning werd geïnterpreteerd als stress. Om die reden was de opdracht om niet meer dan twee of drie keer per sessie (die ongeveer een uur duurde) een dergelijke interventie in te zetten om daarna weer over te gaan naar de vertrouwde en veilige manier van interacteren.

De tweede opdracht aan Veerle bestond uit het toewerken naar oogcontact. Een angst vergrotende factor tijdens het spreken met iemand kan namelijk 'elkaar aankijken' zijn. Het aankijken tijdens het spreken is daarom in kleine stapjes als interventietechniek ingezet, afgewisseld met veilige periodes van kijken naar het spel of de eigen handen. Veerle heeft alle keren Yara aangekeken wanneer Veerle zelf aan het woord was, ongeacht of Yara terugkeek of niet. Langzamerhand raakte Yara eraan gewend dat Veerle naar haar keek tijdens het praten en is ze zelf ook Veerle meer gaan aankijken wanneer een van beiden aan het woord was. Aan het eind van de hulpverlening was er geen sprake meer van vermijgend gedrag wat elkaar aankijken betreft.

⁷⁵ Zie van Ophoven (2012).

Gespreksdominantie

Naast de interventie op snelheid heeft Veerle zich ook gericht op het maken van onderscheid in het gebruik van de taal. Dit heeft ze gedaan door een meer directieve en dominantere stijl van communiceren in te zetten. Het doel van deze interventietechniek is om Yara te helpen haar angst te overwinnen als mensen directief communiceren. De mate van dominantie wordt uitgedrukt als de proportie sterke initiatieven. Deze maat is gebaseerd op de IR-coëfficiënten van het Linell-categorieën systeem. We komen er in de kwantitatieve resultaten nog op terug.

Gespreksdominantie of het nemen van sterke initiatieven in een conversatie zijn bijvoorbeeld het stellen van vragen, niet wachten op een antwoord en niet ingaan op het voorgaande:

V: *“Wat wil je dat ik nu doe?”*

Y: *“Euh...”*

V: *“Moet ik pailletjes⁷⁶ zoeken of jou helpen?”*

Y: *“pailletjes zoeken”*

V: *“Welke wil je dat ik zoek?”*

Y: *“Ik wil nog een bloemetje”*

V: *“Oh kijk, een sterretje!”*

Een ander voorbeeld van gespreksdominantie is het door elkaar vlechten van twee bezigheden, namelijk praten over ‘logeren’ en tegelijk bezig zijn met het spelletje ‘mikado’.

V: *“Hoe veel nachtjes ben je daar geweest?”*

Y: *“Ik heb daar niet geslapen.”*

V: *“Oh je was er maar een dagje?”*

V: *“Ja, daar zag ik iets bewegen!”*

Y: *“Nee ik zag het niet”*

V: *“Jawel, die”*

V: *“Was je zusje ook mee?”*

Het gesprek verloopt hierdoor minder vloeiend omdat er bij de wisseling van het onderwerp niet ingegaan wordt op de vorige opmerking van de partner. De opmerking van de ander lijkt te worden ‘genegeerd’. Veerle helpt Yara op deze manier om te leren omgaan met gesprekspartners die snel wisselen van onderwerp. Daarnaast oefent Yara op deze manier om tegelijkertijd te praten en te spelen.

In mei 2012 is er sprake van gelijkwaardigheid in gespreksdominantie, wanneer beiden sterke initiatieven nemen en vragen stellen aan elkaar.

⁷⁶ Pailletten zijn gekleurde en glimmende rondjes die je op kleding kunt vastmaken, ook wel lovertjes genoemd.

V: *“Wil je hem helemaal groen, of hoe zal ik het doen?”*

Y: *“Helemaal groen is goed.”*

Y: *“Als jij aan deze kant begint, begin ik hier.”*

V: *“Dat is goed!”*

Y: *“Ik hoop dat we genoeg hebben”*

V: *“En anders kunnen we altijd bijmaken toch?”*

Y: *“Ja dat is waar, we hebben nog meer witte verf daar!”*

3G Rens - Emma

Samenvatting	365
Casus Rens en Emma	366
Probleemstelling	366
Gedragsanalyse	367
Hulpverleningsplan	368
Beïnvloeding van de beweging	369
Resultaten	370
Discussie	375
Bijlage A. Bewegingschema januari 2011	378
Bijlage B. Interventievoorbeelden	379
Bijlage C. Bewegingschema juni 2011	382
Bijlage D. Vervolg op de onderzoeksperiode	383

Samenvatting

In deze casus staat Rens centraal, een 28-jarige man woonachtig in een instelling voor mensen met een matig tot zeer ernstig verstandelijke beperking en gedragsproblemen. In het dossier was sprake van de diagnoses ernstig verstandelijke beperking en autisme. Het personeel was bang voor zijn onvoorspelbaarheid dat gepaard ging met gillen en slaan. Om die reden werd Rens meestal met rust gelaten en bracht hele dagen zittend door aan tafel. Daarnaast vertoonde Rens stereotype gedrag bij oplopende spanning, zoals handen bijten, wiegen en hyperventileren. Het ontbreken van plezierige interacties en de aanwezigheid van stereotype gedrag werd door de begeleiders onwenselijk geacht. Om die reden werd Rens aangemeld voor een hulpverleningstraject met Beweging-als-houvast om wederkerigheid te ontwikkelen.

Uit de analyse van de balans van gezamenlijkheid en onderscheid van Rens en de hulpgever bleek dat de momenten van gezamenlijkheid ontstonden wanneer de hulpgever aansloot bij de ritmische bewegingen van Rens. Verder viel op dat Rens gevoelig was voor veranderingen in het ritme. Wanneer de hulpgever het gezamenlijke ritme onderbrak of veranderde, stopte Rens met zijn ritmische bewegingen en keek hij Emma aan.

Het voornaamste doel van de hulpverlening werd het ontwikkelen van wederkerigheid of co-regulatie in de interactie met de hulpgever. De verwachting was dat wanneer Rens de structuur van 'initiatief nemen tot contact en het beëindigen van contact' in de interactie met de hulpgever ging herkennen en toepassen, hij dit ook zou kunnen in interactie met begeleiders of andere hulpvragers.

De beïnvloeding vond plaats via de bewegingskenmerken snelheid en richting. Dit betekende dat de hulpgever in eerste instantie aansloot bij de ritmische bewegingen van Rens om zo gezamenlijkheid te creëren. Vanuit de gezamenlijkheid in deze onderliggende dynamiek van het koppel, veranderde de hulpgever het ritme met als doel dat Rens de hulpgever zou gaan waarnemen. Vanuit dit gewaarzijn (Stern, 1985/2000) van de ander kon een gezamenlijke (kijk)richting ontstaan, zoals elkaar aankijken.

Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat er sprake is van het ontstaan van wederkerigheid. Rens is de hulpgever meer gaan waarnemen, hetgeen blijkt uit zijn initiatieven tot aankijken en het volgen van de bewegingsintensiteit van de hulpgever.

De verwachting dat Rens de structuur van wederkerigheid ook zou kunnen toepassen in interactie met anderen, is in dit onderzoek niet nader onderzocht. Aanwijzingen dat hier wel sprake van is, komen uit verklaringen die begeleiders jaren later hebben afgegeven. In de discussie reflecteren we op de diagnose autistiform gedrag die er destijds is gesteld en geven we onze visie hierop.

Casus Rens en Emma

Probleemstelling

Gezinssituatie

Rens is geboren in 1983 en ten tijde van het onderzoek 28 jaar oud. Rens heeft twee oudere broers, een oudere zus en een jongere zus. Van alle vijf de kinderen is bekend dat zij een ontwikkelingsachterstand hebben. De gezinsleden hebben de Nederlandse nationaliteit. Rens woont ten tijde van het onderzoek in een instelling voor mensen met een matig tot zeer ernstig verstandelijke beperking, meervoudige complexe handicaps en gedragsproblemen. Rens is ongeveer 1.90 m lang, breedgebouwd, grote handen, en opvallende tanden die ver uit elkaar staan. Bij een eerste ontmoeting met Rens moeten de meeste mensen even wennen aan zijn uiterlijk.

DSM-diagnose

In 1990 is een psychodiagnostisch onderzoek uitgevoerd vanwege vermoedens van autisme. Er wordt autistiform gedrag vastgesteld. Al in een eerder stadium is er bij Rens een ernstig verstandelijke beperking geconstateerd.

Gedragsbeschrijving

Voor zover bekend is de zwangerschap tot aan de bevalling normaal verlopen. Rens is echter drie weken te vroeg geboren en was blauw en koud tijdens de geboorte. Als baby had Rens last van epileptische aanvallen. Met vijf maanden is hij opgenomen in het ziekenhuis en onderzocht omdat hij achterbleef in zijn ontwikkeling. Bij het kinderneurologisch onderzoek zijn destijds geen afwijkingen gevonden die deze achterstand kunnen verklaren. Familiaire en milieufactoren zijn toen als oorzaak van de achterstand aangewezen. Op 1-jarige leeftijd is Rens opnieuw onderzocht en is er een EEG gemaakt. Hieruit bleek dat er sprake was van encefalopathie (hersenziekte) naast een vertraagde ontwikkeling en een tonusregulatiestoornis. Op zevenjarige leeftijd wordt er opnieuw een EEG gemaakt. Er zijn geen tekenen meer van epilepsie.

Wanneer Rens twee jaar is wordt hij aangemeld bij een medisch kinderdagverblijf. Al gauw wordt duidelijk dat dit geen goede plek voor hem is. Hij wordt doorverwezen naar een kinderdagcentrum van een instelling en is op vierjarige leeftijd, op basis van een sociale indicatie, in deze instelling gaan wonen. Rens heeft nadien op verschillende leefgroepen gewoond tot hij in 2010 verhuisde naar de woongroep waar hij tijdens dit onderzoek ook verbleef.

Tijdens de eerste jaren van zijn verblijf op de instelling kreeg Rens individuele aandacht en training. Rens gebruikte geen taal maar klanken om zijn gevoelens te uiten. De communicatietraining bestond uit het aanleren van functionele gebaren, waaronder gebaren voor eten en drinken.

Vanaf een jaar of zeven laat Rens een geleidelijke terugval in zijn ontwikkeling zien. Zijn sociale ontwikkeling stagneert. Eenmaal volwassen kan hij urenlang in dezelfde houding aan tafel zitten, zonder contact te maken met anderen. Evenmin toont hij initiatieven om iets te ondernemen. Voor de groepsleiding is het moeilijk om hem te stimuleren deel te nemen aan een activiteit. Daarnaast vertoont Rens een grote mate van onrust. Dit uit zich in gillen, handen bijten, slaan op muren, tafels of begeleiders en stereotype gedragingen zoals heen en weer wiegen, door de ruimte lopen en hyperventileren. Men vermoedt dat de onrust van Rens bepaald wordt door de sfeer op de groep, te veel prikkels of door fysieke pijn.

Het grootste probleem van de begeleiders is de onvoorspelbaarheid van Rens. Hij kan plotseling opspringen, gaan gillen en slaan en dit gedrag gecombineerd met zijn grootte en fysieke kracht leidt bij de begeleiders soms tot angst. Om die reden wordt hij meestal met rust gelaten. Deze situatie wordt als onwenselijk ervaren. Men gunt Rens en de begeleiders plezierige interacties en het vermogen om zelf in staat te zijn het contact met de ander te initiëren, te volgen of te beëindigen. Vanuit dit perspectief wordt de methode Beweging-als-houvast aangevraagd en ingezet.

Gedraganalyse

Hulpgever Emma

Emma is een 21-jarige vrouw en derde jaarstudent orthopedagogiek. Tijdens de bacheloropleiding Pedagogische Wetenschappen heeft Emma kennis gemaakt met de methode Beweging-als-houvast en geleerd de principes van de methode toe te passen in een hulpverleningstraject met een hulpvrager. We zullen Rens en Emma volgen vanaf hun eerste ontmoeting. Dit vormt de basis voor een hulpverleningstraject van zes maanden waarbinnen 18 ontmoetingen plaatsvonden.

Voormeting

Om een analyse te kunnen maken van de bewegingen van Rens in relatie tot Emma is een video-analyse gemaakt van hun eerste ontmoeting. Het filmfragment duurt in totaal 10 minuten en hiervan is anderhalve minuut gebruikt voor de analyse, zie Bijlage A. We onderzoeken welk interactiepatroon zichtbaar is door te observeren welke van de drie mogelijkheden voorkomen: a) een persoon is in staat om *initiatief te nemen in het leggen van contact* met een ander; b) een persoon is in staat om *initiatief te nemen om uit contact te gaan* met de ander; c) een persoon is in staat om een *ander te volgen*.

In het fragment is het volgende te zien: Rens en Emma zitten naast elkaar aan de lange zijde van een tafel op ongeveer een meter afstand van elkaar. Hun stoelen staan iets schuin. Rens zit recht voor de tafel met zijn armen op de tafel en hij kijkt voor zich uit. Emma heeft haar romp schuin richting Rens gedraaid en kijkt naar hem. Rens tikt met de vingers van beide handen op het tafelblad. Vervolgens tikt Emma ook met haar vingers op het tafelblad, stopt

een moment, waarna ze weer verder tikt. Rens verandert hierna zijn kijkrichting en kijkt naar Emma. Wanneer Rens zijn ritmische bewegingen vervolgt, maar nu door heen en weer te wiegen, sluit Emma opnieuw bij zijn ritme aan door met een kleinere uitslag ook heen en weer te wiegen. Op het moment dat Emma stopt met wiegen, stopt Rens ook en kijkt haar aan. Vervolgens vergoot Emma de afstand tussen haar en Rens iets door achteruit te gaan zitten. Rens merkt deze beweging op en schuift zijn arm richting Emma en verkleint daarmee de afstand tussen beiden.

Vanuit de bewegingsanalyse wordt duidelijk dat er sprake is van een grote mate van gezamenlijkheid en dit is te danken aan Emma die aansluit bij de ritmische bewegingen van Rens door haar ritme aan te passen aan dat van hem. Ook valt op dat wanneer Emma het ritme onderbreekt en stopt met bewegen, Rens dan ook stopt en Emma aankijkt. Volgedrag is ook zichtbaar wanneer hij zijn arm naar voren beweegt op het moment dat Emma naar achteren beweegt. We kunnen concluderen dat Rens de bewegingen van Emma volgt.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

De patronen die zichtbaar zijn in het contact tussen Emma en Rens, zijn vergelijkbaar met die van een ouder en een heel jonge baby. Emma trekt de aandacht van Rens door in zijn ritme mee te bewegen, even te stoppen om daarna weer door te gaan. Hier maken ouders en baby's ook gebruik van in hun allereerste vormen van communicatie. Het ritme van baby's is bijvoorbeeld te zien aan de trappelende beentjes, de snelheid waarmee ze met hun hoofd draaien of met de handjes wapperen. Ouders nemen dit ritme over in hun stemgebruik, de snelheid van praten en hun bewegingen. Zo laten ouders aan de baby weten: 'ik zie jou en ik doe mee met jou, wij hebben contact'.

Emma maakt op dezelfde manier hiervan gebruik in het contact met Rens en creëert gezamenlijkheid en verbinding door zijn ritme over te nemen in het wiegen, het tikken met de vingers en zijn ademhaling. Het is geen imitatie, want Emma transformeert het ritme naar haar eigen bewegingen. Ze tikt met minder spierspanning, ze wiegt met minder grote uitslagen en ademt met geluid zonder te hyperventileren. De pauze die Emma inzet en het ritme onderbreekt, maakt Rens alert. Hij maakt nu zelf een eigen beweging door te kijken naar Emma. Rens ervaart zo een pril begin tussen 'in verbinding zijn met de ander' en 'op jezelf zijn', waarbij 'ervaren' gezien moet worden als een toestand van het lichaam, dus zonder cognitief bewustzijn. Zie de tekst over Stern in hoofdstuk 1c over het 'gewaarszijn van zelf en gewaarszijn van zelf met ander'.

Hulpverleningsplan

De bovenstaande analyse biedt direct een aantal aanknopingspunten die als ingang voor de hulpverlening kan dienen. Rens heeft eigen bewegingen waar Emma bij aan kan sluiten, zoals op de tafel te tikken, wapperen met de handen en door de ruimte te

lopen. Het tweede aanknopingspunt is dat Rens de bewegingen van Emma waarneemt en daarop reageert.

Het doel van de hulpverlening is het laten ontstaan van wederkerigheid. De reactie van Rens die nu te zien is, komt voort uit 'meebewogen zijn'. Het doel wordt: toewerken naar intentioneel gedrag, contact maken vanuit een eigen initiatief en contact afsluiten vanuit een eigen initiatief. Om dit te bereiken zal Emma zich richten op het herhaaldelijk aansluiten bij het ritme van Rens op een van zijn bewegingen en dit enige tijd te volgen. Het doel hiervan is dat Rens zich gewaarwordt van de verbinding.

De volgende stap is om onderscheid aan te brengen in de gezamenlijke beweging door de beweging te onderbreken. Het doel hiervan is een 'schok'-effect te veroorzaken, omdat er een eind komt aan gezamenlijk bewegen. Er is al gezien dat Rens dankzij zo'n onderbreking inderdaad stopt met bewegen en Emma aankijkt. Er ontstaat een 'gewaarszijn' van de ander (Stern, 1985/2000).

De verwachting is dat door in herhaling dit patroon toe te passen, Rens de beweging van 'de ander aankijken' en 'contact maken' verinnerlijkt en op den duur zelf kan inzetten, zonder dat daarvoor eerst de koppeling met Emma nodig is.

Het onderbreken van de doorgaande wiegende beweging heeft nog een ander doel, namelijk emotieregulatie op gang brengen. Doordat de wiegende beweging onderbroken wordt, ervaart Rens in zijn lichaam dat hij de beweging kan stoppen en dat de spanning wordt afgebouwd. Op deze manier oefent Rens om controle te krijgen over zijn eigen bewegingen. Rens wordt zichzelf meer gewaar.

Beïnvloeding van de beweging

Emma gaat zich richten op de bewegingskenmerken snelheid en richting. Het kenmerk snelheid wordt ingezet om een gezamenlijk ritme te creëren, wat ook gezien kan worden als de onderliggende dynamiek van het koppel, de basis van hun samenzijn. Met dit ritme kan gevarieerd worden om alertheid bij Rens te ontwikkelen en het verschil te ervaren tussen samenzijn en zichzelf zijn.

Met het kenmerk richting gaat Emma de gezamenlijke kijkrichting uitbouwen. De bedoeling is om de vluchtige momenten van aankijken te verlengen en uit te bouwen en spelletjes met aankijken te creëren, zoals ouders ook met hun gezichtsuitdrukkingen de aandacht van de baby langer vast weten te houden. In Bijlage B worden enkele interventievoorbelden gegeven om een indruk te geven hoe dit er concreet uitziet.

Resultaten

Nameting

Aan het eind van dit hulpverleningstraject is er opnieuw een analyse gemaakt van een contactmoment. Het bewegingsschema hiervan is te vinden in Bijlage C.

Emma en Rens lopen even snel van voor naar achteren door de ruimte. Dan gaat Emma op de bank zitten terwijl Rens in dezelfde snelheid op en neer blijft lopen door de ruimte. Rens lacht hardop. Dan vertraagt Rens zijn snelheid en loopt op Emma af en steekt zijn arm uit. Emma pakt zijn hand en samen lopen ze in de ruimte op en neer. Soms lopen ze in dezelfde richting en soms loopt Rens alleen en kijkt Emma toe. Wanneer zij in tegengestelde richting lopen en elkaar onderweg ontmoeten, dan kijken ze naar elkaar of raken ze elkaars hand aan. Aan zijn gezicht te zien, geniet Rens zichtbaar van het samen lopen, hij lacht regelmatig hardop.

Het grote verschil met dit fragment en het eerste fragment is de wederkerigheid die ontstaan is. De gezamenlijkheid in ritme is nog steeds zichtbaar wanneer ze in dezelfde snelheid samen door de ruimte lopen. Wanneer Emma echter stopt met lopen en gaat zitten, is Rens niet langer meebewogen met haar, maar houdt hij zijn eigen activiteit en snelheid vast. Dan vertraagt Rens uit eigen beweging zijn snelheid, loopt op Emma af en nodigt haar uit om weer mee te lopen. Wanneer ze elkaar halverwege ontmoeten is er sprake van wederkerig contact. Het initiatief voor contact zoeken en de verbinding maken ligt niet langer alleen bij Emma en de koppeling die zij gemaakt heeft, maar Rens is in staat te variëren in zijn snelheid en zelf toenadering te zoeken op een gepaste manier.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

Het bewegingspatroon dat Emma en Rens samen hebben opgebouwd lijkt in dit fragment op dat van een ouder met een peuter. Ze hebben plezier in samen op en neer lopen en naar elkaar kijken. Er is geen noodzaak om te praten, het plezier zit in het samen bewegen en lachen.

De vergelijking met een ouder-peuter relatie is ook in ontmoetingen buiten de besproken filmopnames opgemerkt. Zo ging Rens een keer bij Emma op schoot zitten, iets wat een peuter ook zou kunnen doen nadat die samen met de ouder gespeeld heeft. Soms speelden ze een spelletje, waarbij Emma de neus van Rens aantikte, waar hij om moest lachen, om vervolgens de neus van Emma aan te tikken. Door gebruik te maken van de bewegingskenmerken en de intensiteit van de bewegingen van Rens is het Emma gelukt om op het juiste niveau af te stemmen en samen een interactiepatroon te ontwikkelen waarin zij allebei plezier en verbinding maken.

Kwantitatieve resultaten

De vraag die hier beantwoord wordt, is of er sprake is van het ontstaan van wederkerigheid tussen Rens en de hulpgever. Dit wordt getoetst aan de vraag of er sprake is van een toename van volggedrag en initiatiefname van Rens.

Voor het rapporteren van de kwantitatieve ontwikkeling van de interacties tussen hulpgever Emma en hulpvrager Rens maken we gebruik van de MEA-tijdseries en de tijdseries van de categorische variabele 'kijkrichting'. De MEA tijdseries geven inzicht in de onderliggende dynamiek van de dyade als systeem, zoals de *snelheid* van bewegen en de *mate* van bewegen (zie Hoofdstuk 2c). De tijdseries 'kijkrichting' geven inzicht in hoe de 'kijkrichting naar elkaar' zich ontwikkelt gedurende deze vier maanden van hulpverlening. Beide typen tijdseries worden gebruikt om te onderzoeken of er verschil is waar te nemen tussen de aanvang en het eind van de hulpverlening en of de uitkomsten overeenkomstig de gestelde doelen zijn⁷⁷. De interraterbetrouwbaarheid van het coderen van kijkrichting is gemiddeld ,73. De intraraterbetrouwbaarheid van het coderen van kijkrichting is gemiddeld ,80. Voor het coderen van de kijkrichting zijn van elke filmopname tien aaneengesloten minuten gebruikt, waarbij beiden zichtbaar op beeld te zien moesten zijn en er geen anderen aanwezig waren. Voor het maken van de MEA-tijdseries zijn de totale filmopnames gebruikt, die variëren in tijdsduur van 13 minuten tot 30 minuten, waarvan de meeste 30 minuten zijn.

MEA

De MEA-tijdseries van hulpvrager Rens en hulpgever Emma zijn geanalyseerd met Cross Recurrence Quantification Analyses (CRQA), zie hoofdstuk 2c. We kijken telkens naar de diagonale, verticale en horizontale lijnen van de Recurrence Plot. De gele lijn is de diagonale lijn en representeert de mate van synchroniciteit van de dyade, waarbij de x-as de hulpvrager representeert en de y-as de hulpgever. De rode lijn representeert het initiatief van de hulpvrager en het volggedrag van de hulpgever. De blauwe lijn representeert het initiatief van de hulpgever en het volggedrag van de hulpvrager. Vervolgens wordt er van elke lijn het percentage recurrente punten berekend, de gemiddelde lengte van het aantal aaneengesloten punten en de maximale lengte van de aaneengesloten punten.

Dit resulteert in de volgende parameters. **DET**: determinisme betreft het percentage punten dat zich bevindt op diagonale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het is een indicatie van de mate van synchroniciteit van de dyade. **LAM**: het percentage punten dat zich bevindt op horizontale of verticale lijnen ten

⁷⁷ Er zijn 13 filmopnames gebruikt voor het maken van MEA-tijdseries zijn, en 10 voor de tijdseries 'kijkrichting'. Beide technieken beslaan de periode tussen januari 2011 en juni 2011 en zijn evenredig over de periode verdeeld.

Op een enkele uitzondering na, zijn dezelfde filmopnames voor beide technieken gebruikt. De uitzonderingen hebben te maken met de bruikbaarheid van de film voor de specifieke meettechniek.

opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het betreft de mate waarin het ene lid van de dyade de ander volgt in het patroon. **TT**: de gemiddelde lengte van alle horizontale of verticale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarop het ene lid van de dyade de ander volgt. **MAXline**: de langste diagonale lijn. Het betreft de langste duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. **MEANline**: de gemiddelde lengte van alle diagonale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. Voor een verdere uitleg van de betekenis van deze parameters wordt verwezen naar hoofdstuk 2c.

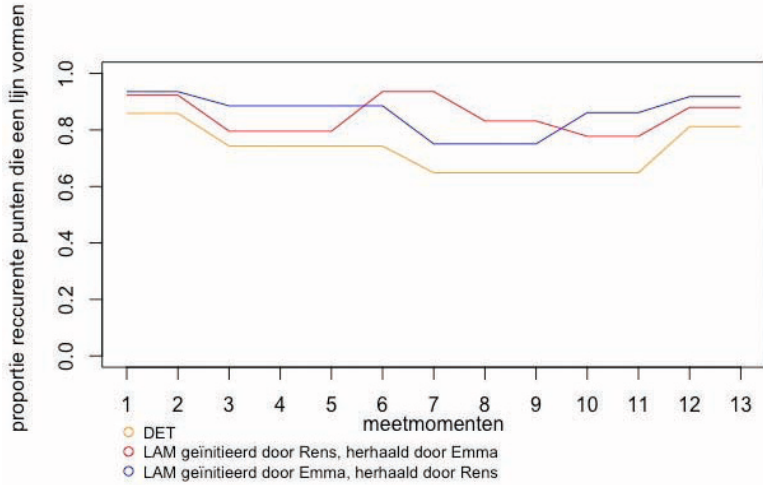
In de Afbeeldingen 3g.1 – 3g.3 is het volgpatroon weergegeven van de bewegingsintensiteit van hulpvrager Rens en Emma. Deze bewegingsintensiteit heeft te maken met de *mate* van beweging, zoals de uitslag van bewegingen en de snelheid van beweging.

Afbeelding 3g.1 toont de *coördinatie* tussen Rens en hulpgever Emma. De gele lijn toont dat de coördinatie vanaf moment 2 tot aan moment 11 is afgenomen en bij meetmoment 12 en 13 op bijna hetzelfde niveau is als bij aanvang. De dalingen en stijgingen in het ‘chaotische’ middenstuk representeren de interventie die is ingezet.

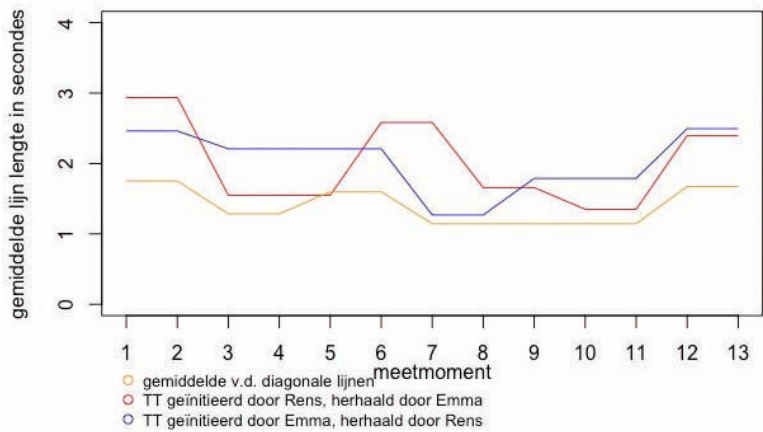
Uit de Afbeeldingen 3g.2 en 3g.3 is af te lezen hoe hulpgever Emma haar gedrag heeft veranderd in zowel de gemiddelde als de maximale duur van het volgen van de bewegingsintensiteit van Rens. Vanaf het derde meetmoment is Emma de bewegingsintensiteit van Rens minder lang gaan volgen, afgewisseld met momenten van meer volgen. Dit is conform de instructies uit het hulpverleningsplan. De reactie van hulpvrager Rens is dat hij Emma ook minder lang gaat volgen, al volgt hij Emma wel langer dan dat zij hem volgt. Er is nog steeds sprake van een koppeling tussen hen beiden, maar die koppeling is in beweging en dynamisch en niet langer statisch. Op deze manier ontstaat een nieuw patroon, zichtbaar aan de hernieuwde hoge coördinatie vanaf meetmoment 11.

Hoewel de coördinatie (Afbeelding 3g.1) aan het begin en aan het eind hoog is, ziet het gedrag in de interactie tussen Emma en hulpvrager Rens er totaal anders uit. Zaten Emma en Rens de eerste twee meetmomenten min of meer in een eigen wereldje aan tafel, waarbij er wiegende bewegingen en hogere spierspanning spanningen bij Rens te zien is in relatie tot Emma waren, in de laatste meetmomenten lopen ze samen door de ruimte, zien elkaar, ontmoeten elkaar en is er bij beiden ontspanning en plezier. De ritmische synchronisatie is nog steeds aanwezig, maar heeft nu een andere vorm gekregen. Bij de interpretatie van de resultaten is het dus belangrijk om kennis te hebben van de doelen, de interventies en de inhoud van de filmopnames.

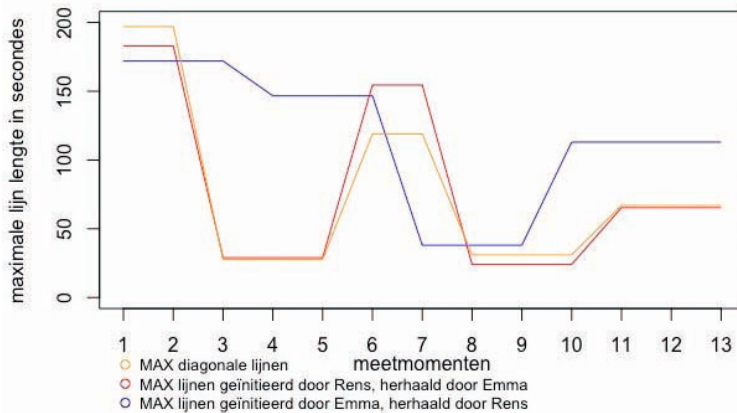
Afbeelding 3g.1 Patronen van Determinisme en Laminarity gebaseerd op de Proportie Recurrenente Punten van de MEA-tijdseries

Afbeelding 3g.2 Gemiddelde Duur van de Coördinatie in Seconden gebaseerd op CRQA van de MEA Tijdseries

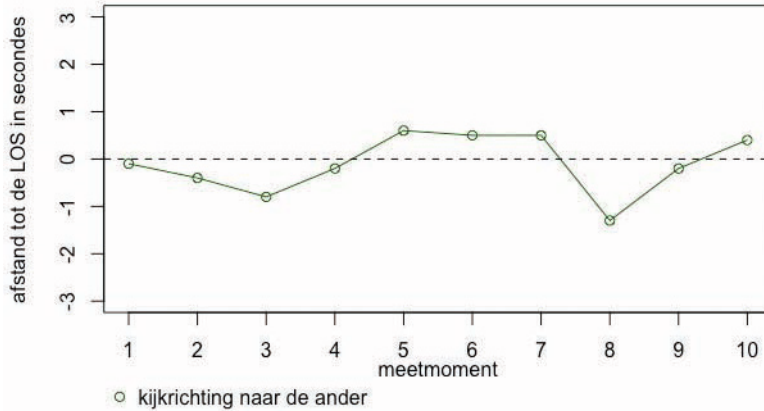
Afbeelding 3g.3 Maximale Duur in Seconden van de Coördinatie en de Duur waarop de ene Persoon de Ander volgt gebaseerd op CRQA van de MEA Tijdseries

Kijkrichting Ander

De tijdseries van kijkrichting zijn met CRQA geanalyseerd voor de variabele 'kijken naar de ander'. De uitkomst hiervan is gepresenteerd in Afbeelding 3g.4. De nullijn in deze afbeelding representeert het moment waarop hulpvrager Rens en Emma gelijktijdig naar elkaar kijken. De afstand tot de nullijn in seconden staat voor de tijd die het gemiddeld genomen duurt waarop de ene persoon de ander volgt in kijkrichting. In feite zijn dit de pieken van de lagprofielen (niet afgebeeld) die hier samengebracht zijn in een grafiek. Een positieve afstand tot de nullijn betekent dat hulpvrager Rens leidt en hulpgever Emma de kijkrichting van Rens volgt en een negatieve afstand betekent dat hulpgever Emma leidt en Rens haar kijkrichting volgt.

In Afbeelding 3g.4 is te zien dat hulpgever Emma tijdens de eerste vier meetmomenten degene is die het initiatief neemt tot aankijken en dat Rens haar volgt en terugkijkt. In het middenstuk is te zien dat Rens het initiatief neemt tot aankijken en Emma hem volgt. Vanaf moment 8 neemt Emma het initiatief tot aankijken weer over en bij moment 10 ligt het initiatief weer bij Rens. Beiden blijken zowel te kunnen volgen als het initiatief te kunnen nemen in elkaar aankijken.

Afbeelding 3g.4 Volgen en Leiden gebaseerd op CRQA van 'Kijkrichting Ander'

Noot. De afstand tot de nullijn is de tijd in seconden waarop de ene persoon de ander volgt in kijkrichting naar elkaar. Een positieve afstand tot de nullijn betekent dat hulpvrager Rens leidt en hulpgever Emma de kijkrichting van Rens volgt en een negatieve afstand betekent dat hulpgever Emma leidt en Rens haar kijkrichting volgt.

3G

Discussie

Conclusie

Het doel bij aanvang van dit hulpverleningstraject was het laten ontstaan van wederkerigheid en plezierige interacties tussen Rens en hulpgever Emma. Dit werd geoperationaliseerd door het vermogen van Rens te ontwikkelen om zelf het contact met de ander te initiëren, te volgen of te beëindigen.

Uit de CRQA-analyses is gebleken dat hulpgever Emma een patroon gevolgd heeft waarin zij in de eerste ontmoetingen Rens gevolgd heeft in zijn bewegingsintensiteit. Vervolgens is Emma haar volgedrag gaan afwisselen met onderscheidend zijn van Rens in bewegingsintensiteit. Ze behield het gezamenlijk ritme, maar verlaagde de intensiteit van de beweging. Dit leidde tot een dynamisch patroon van volgen en gevolgd worden van beiden personen. Aan het eind van het hulpverleningstraject is te zien dat er een nieuw evenwicht ontstaan is in de coördinatie van het tweetal.

De bewegingsintensiteit zegt iets over de onderliggende dynamiek van de dyade als systeem. Het is de meest basale manier van verbinding maken en van synchronie, hetgeen we ook zien in de vroege ouder-baby interacties (Feldman, 2007a; 2007b). De afwisseling tussen eerst volgen en dan een onderscheidend ritme innemen, leidt tot een gewaarzijn van zichzelf en de ander (Stern, 1985/2000). Dit patroon heeft hulpgever Emma toegepast in relatie tot Rens, die sociaal-emotioneel gezien functioneerde op het niveau van een jonge baby.

De uitkomsten van de kijkrichting laten zien dat er uit deze basale manier van verbinding intentioneel gedrag is ontstaan, namelijk elkaar aankijken. Dit is in eerste instantie ontstaan op initiatief van Emma. Gaandeweg het traject neemt ook Rens initiatief tot aankijken en ontstaat er gelijkwaardigheid in het initiatief nemen tot aankijken. Het doel om wederkerigheid te ontwikkelen in relatie tot Emma is hiermee behaald.

De vraag of Rens nu ook in staat is om met anderen wederkerig en plezierig contact te hebben is in dit onderzoek niet verder onderzocht. Wel hebben we vijf jaar later hierover navraag gedaan en de uitkomst daarvan is te lezen in Bijlage D. Samengevat komt het erop neer dat Rens een veel aangenamer leven lijkt te hebben gekregen en dat hij geniet van en met anderen mensen op de instelling.

Van meebewogen zijn naar intentioneel gedrag

Waar een gezamenlijk ritme een basale verbinding tot stand brengt, is elkaar aankijken een uiting van intentioneel en autonoom gedrag. Niet voor niks wordt er in zoveel methodes aandacht besteed aan het ontwikkelen van aankijken. Deze casus laat echter zien, dat er ook op een ander niveau gewerkt kan worden aan het laten ontstaan van aankijken. Door te synchroniseren op het ritme van de beweging van de ander, wordt een verbinding gecreëerd op het meest basale niveau van communicatie, waaruit elkaar aankijken kan ontstaan. Hierop kan altijd terug worden gevallen, want ieder mens heeft een eigen ritme van bewegen waarop je kan aansluiten en dankzij het biologisch principe van meebewogen zijn, de beweging van de ander kunt beïnvloeden.

Intentioneel gedrag is niet alleen gelinkt aan het maken van verbinding met de ander, maar heeft ook effect op het eigen gedrag. Een neveneffect dat namelijk ontstaan is tijdens de hulpverleningsperiode is het vermogen van Rens zijn ritmische bewegingen te onderbreken. Dit is gebleken uit de analyse van het filmfragment van juni 2012 (zie Bijlage C). Daaruit valt op te maken dat wanneer Emma het gezamenlijk heen en weer lopen onderbreekt en op de bank gaat zitten, dat Rens na enige tijd zijn snelheid vertraagt en Emma uitnodigt om weer samen te lopen. Rens is in staat zijn ritmische patroon zelf te onderbreken en contact te maken met de ander. Een grote sprong vooruit in zijn ontwikkeling.

Reflectie

We hebben in een tijdsbestek van vier maanden de ontwikkeling van Rens gevolgd en wederkerigheid zien ontstaan in relatie met Emma. Hij heeft vanaf de eerste ontmoeting naar Emma gekeken en gereageerd op haar bewegingen. Dit roept vragen op ten aanzien van de diagnose autistiform gedrag. Als de manier van communiceren van de omgeving niet aansluit bij de sociaal emotionele ontwikkelingsleeftijd van een persoon, dan is het voorstelbaar dat de reactie van de persoon in kwestie ook niet adequaat is. Deze reactie lijkt dan vreemd en onvoorspelbaar en mogelijk zelfs autistisch. In plaats van te stellen dat het gedrag autistiforme trekken heeft, zou beter de vraag gesteld kunnen

worden of het aanbod is afgestemd op het ontwikkelingsniveau van deze hulpvrager. Dan wordt de aandacht verplaatst van een eigenschap of stoornis, naar mogelijkheden tot verandering.

Dit is overigens geen verwijt aan de beroepsopvoeders. Er wordt veel geschreven en gepraat over 'het overvragen van iemand met een verstandelijke beperking', maar hoe je precies moet afstemmen en waar je naar kunt kijken, is veelal niet of minder bekend. Wij kijken met Beweging-als-houvast naar het patroon van bewegen in relatie tot een ander. Daarin herkennen we de zeer jonge leeftijd van Rens. Tegelijkertijd heeft Rens een kalenderleeftijd en kan hij motorisch veel meer dan een baby. Ook zijn cognitieve vermogens zijn complexer dan die van een baby. Rens kan lopen, zitten, staan, om drinken vragen, etc... Maar hoe je contact maakt, hoe je in verbinding bent met een ander, dat is hem onbekend. Het is Emma gelukt om met behulp van concrete en praktische aanwijzingen van de supervisor, haar bewegingspatroon zo aan te passen, dat wederkerig contact kon ontstaan. En dat er dan veel mogelijk is in relatief korte tijd, blijkt wel uit deze casus.

Bijlage A. Bewegingschema januari 2011

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysiek: Op momenten hebben beiden hun hoofd naar elkaar en hun romp naar de tafel. Onderwerp: beiden tikken met de vingers en kijken naar elkaar. Tijdschaal: in het heden.	Emma heeft meer richtingen dan Rens.	Emma kijkt naar Rens en tikt op de tafel. Dan stopt ze met tikken. Vervolgens draait Rens zijn hoofd richting Emma en kijken zij elkaar aan. Rens volgt Emma in kijkrichting.
SNELHEID	Beiden tikken even snel met schoenen of vingers.		Rens tikt met zijn vingers op de tafel waarna Emma in dezelfde snelheid ook op tafel tikt. Vervolgens tikt Emma met haar voet op de grond, waarna Rens in dezelfde snelheid met zijn handen op tafel tikt. Beiden volgen elkaar.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Beiden zitten op een stoel. Beiden bewegen hun armen.	Emma beweegt ook haar benen.	Emma beweegt haar romp naar achteren waardoor de afstand tussen haar en Rens vergroot wordt. Vervolgens beweegt Rens zijn arm richting Emma en verkleint daarmee de afstand. Rens volgt Emma.
SPIERSPANNING	Geen	Rens heeft een hogere spierspanning in zijn vingers dan Emma.	Rens strekt zijn handpalm en spreidt zijn vingers uit elkaar. Hierna laat hij zijn hand op de tafel vallen. Emma bolt haar vingers en tikt met minder spierspanning dan Rens op de tafel. Beiden volgen elkaar niet.
GELUID	Beiden vocaliseren niet. In de ruimte is muziek hoorbaar.	De schoenen van Emma geven een tikkend geluid op de vloer.	Het tikkende geluid van de schoenen op de vloer van Emma is hoorbaar. Hierna tikt Rens hoorbaar met zijn handen op de tafel.

Bijlage B. Interventievoorbeelden

Doel van de hulpverlening

Het voornaamste doel van de hulpverlening was het ontwikkelen van wederkerigheid of co-regulatie in de interactie met Emma. Zodra Rens deze structuur in de interactie met haar herkent en kan toepassen, dan is de veronderstelling dat hij dit ook in interacties met de begeleiders of andere hulpvragers kan laten zien.

Omgezet in concrete en zichtbare doelen ziet dat er als volgt uit:

1. Rens neemt meer initiatief. Dit betekent dat hij zelf initiatief neemt om contact met Emma te maken. Dit initiatief gaat verder dan functioneel contact zoeken, zoals haar hand pakken om drinken te halen uit de keuken. Het is initiatief dat relationeel gericht is, bedoeld om plezier en contact te maken.
2. De momenten van gedeelde aandacht worden vergroot. Dit betekent dat Emma en Rens langer naar elkaar blijven kijken of langer een gezamenlijke activiteit hebben.
3. Er ontstaat co-regulatie. Dit betekent dat zowel Rens als Emma een beweging van de ander kunnen volgen of zelf een beweging initiëren die gevolgd wordt door de ander, waaruit vervolgens nieuwe of andere bewegingen ontstaan.
4. Rens is beter in staat tot zelfregulatie. Dit betekent dat hij zich kan afwenden van een situatie die spanning oproept. Bijvoorbeeld door het hoofd weg te draaien van de hulpgever of door naar buiten te lopen.

Beïnvloeding

Wat heeft Emma gedaan om te komen tot de zojuist genoemde doelen? Daar zijn een aantal stappen in te onderscheiden. Allereerst heeft Emma gezorgd voor *gezamenlijkheid*, door haar *snelheid* aan te passen aan die van Rens. Dit betekent dat ze wel het ritme van Rens heeft gevolgd, maar niet de intensiteit van de beweging heeft overgenomen. Emma volgt bijvoorbeeld het ritme van de heen en weer wiegende beweging van Rens en wiegt in hetzelfde ritme ook heen en weer maar met een kleinere uitslag van de beweging.

Daarnaast heeft ze zich soms ook onderscheiden in de *vorm* van de beweging. Als Rens bijvoorbeeld zijn lichaam heen en weer bewoog, blies Emma in hetzelfde ritme mee. Daarnaast heeft Emma *gezamenlijkheid* gecreëerd door de *kijkrichting* van Rens te volgen. Als hij haar aankeek, dan keek ze terug, of als hij naar buiten keek, dan deed Emma dat ook. Wanneer deze *gezamenlijkheid* was ontstaan, dan zette Emma een *onderscheidende* beweging in. Wanneer zij samen naar de tafel keken, dan richtte Emma zich ineens tot Rens in de hoop dat hij terug zou kijken.

Resultaat

1. Rens neemt initiatief in het maken van contact

Gedurende de 18 weken is het initiatief van Rens in het contact met Emma steeds zichtbaarder geworden. In eerste instantie pakte hij haar hand om haar mee te nemen naar de keuken voor een beker drinken. Vervolgens pakte hij haar hand om samen een rondje om de tafel te lopen. Een prachtig moment is ontstaan in een van de laatste ontmoetingen. Rens wil drinken hebben en pakt de hand van Emma op een manier die zij te opdringerig vindt. Emma staat van haar stoel op en heft haar armen omhoog. Rens laat haar direct los en benadert haar vervolgens met een lagere intensiteit dan het moment daarvoor en omhelst haar, het is een echte knuffel. Na de knuffel begeven ze zich naar de keuken om drinken te halen, om daarna aan tafel te gaan zitten waarna Rens bij Emma op schoot gaat zitten, zoals een peuter dat dus ook zou kunnen doen.

2. Vergroten van momenten van gedeelde aandacht

In het begin van de ontmoetingen waren de momenten van dezelfde aandacht vluchtig en kort. Rens en Emma keken elkaar vluchtig aan, waarna ieder weer een eigen kijkrichting innam. Langzamerhand ontstonden momenten waarbij ze langer naar elkaar keken en speelden ze tikspelletjes met elkaar of 'er komt een muisje aangelopen'. Er waren ook ontmoetingen waarbij Rens en Emma naar buiten gingen voor een wandelingetje. Emma wees Rens op de bloemen, de vlinders, de bomen en onderweg rustten ze even uit op een bankje.

3. Het ontwikkelen van co-regulatie

Tijdens een van de laatste ontmoetingen staat Rens plotseling van zijn stoel op. Hij loopt door de ruimte waarna Emma met dezelfde snelheid ook door de ruimte gaat lopen. Er ontstaat een patroon van elkaar ontmoeten tijdens het lopen, waarop gevarieerd wordt. Deze variaties bestaan uit; elkaar aanraken en weer doorlopen of langs elkaar heenlopen waarbij ze beiden een knikje met het hoofd richting elkaar maken. Dit resulteert na een aantal ontmoetingen in een soort buiging naar elkaar maken en lachen. Er is niet afgesproken wie de variatie in zou zetten, het is ontstaan in het contact.

4. Het ontwikkelen van emotieregulatie.

In een van de bijeenkomsten loopt Rens uit zichzelf naar buiten en komt weer zelf terug naar binnen. Vervolgens gaat Emma met hem mee naar buiten en lopen zij samen een stukje verder. Emma wijst Rens op de bloemen en hoe ze ruiken, ze raken bomen aan en rapen takjes op. Daarna gaan ze op een bankje zitten en wijzen ze elkaar op wat ze zien. Na deze bijeenkomst is Rens, ook zonder dat Emma erbij was, regelmatig naar

het bankje gewandeld waar hij enige tijd ging zitten om vervolgens weer terug naar de groep te keren vertelde een activiteitenbegeleider die Rens een maal per week ziet.

Bijlage C. Bewegingsschema juni 2011

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysiek: Op momenten zijn hoofd en romp naar elkaar gericht. Onderwerp: door de ruimte lopen. Tijdschaal: in het nu.	Fysiek: Hulpgever Emma en Rens hebben ook op momenten een andere hoofd- en romprichting.	Emma zit op de bank en kijkt hoe Rens door de ruimte heen en weer loopt. Rens loopt naar haar toe en steekt zijn arm uit. Emma staat op en loopt met Rens mee door de ruimte. Emma volgt Rens.
SNELHEID	Emma en Rens lopen even snel door de ruimte.	Emma loopt soms sneller en soms langzamer dan Rens.	Rens en Emma lopen even snel van voor naar achter door de ruimte. Dan gaat Emma zitten. Vervolgens loopt Rens door in dezelfde snelheid. Dan vertraagt Rens zijn snelheid, reikt Emma zijn hand, waarna ze samen even snel door de ruimte lopen. Beiden volgen elkaar.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Beiden lopen door de ruimte en overbruggen dezelfde afstand.	De afstand tot elkaar wisselt van dichtbij tot verder van elkaar af.	Emma zit op de bank. Rens loopt naar haar toe en steekt zijn arm uit. Vervolgens staat Emma op en loopt samen met Rens door de ruimte. Emma volgt Rens in ruimtelijke positie en in afstand overbruggen.
SPIERSPANNING	Geen	Rens laat in zijn hele lijf een hogere spierspanning zien dan Emma.	Rens loopt op zijn tenen door de ruimte met gebogen armen en met de handen in de lucht. Emma loopt door de ruimte met een lagere spierspanning dan Rens. Zij houdt haar armen niet in de lucht. Beiden volgen elkaar niet.
GELUID	Beiden zijn bij momenten stil.	Rens maakt geluid tijdens het lopen, Emma maakt geen geluid.	Rens lacht tijdens het lopen, Emma glimlacht en maakt geen geluid. Emma volgt Rens niet in het maken van geluid, maar wel in lachen.

Bijlage D. Vervolg op de onderzoeksperiode

De vraag is nu of Rens ook in het contact met anderen wederkerigheid kan laten zien en hoe het met zijn emotieregulatie is gesteld. In 2015, vier jaar na de hulpverlening, hebben we aan de activiteitenbegeleider van de betreffende instelling gevraagd hoe het met Rens gaat en of hij hem nog wel eens ziet. Zijn antwoord is vrij vertaald het volgende:

“Ik zie Rens een keer per week en hij doet het ontzettend goed. Hij weet bij wie hij moet zijn om drinken te krijgen. Dan kijkt hij je eerst aan, raakt wat opgewonden, staat op en neemt je mee naar de keuken. Ook zie ik dat hij regelmatig van zijn stoel afkomt om gezelschap te zoeken met anderen in de groep. Soms gaat hij op een andere plek in de ruimte zitten, of loopt hij door de groepsruimte. En soms gaat hij uit zichzelf naar buiten als het binnen te druk is. Dan gaat hij naar het bankje waar hij ook met Emma was om daar even te zitten. Met andere woorden zijn ruimtegebruik is enorm toegenomen en zijn vertrouwen in de ander ook. Op zijn hand bijten of erg hyperventileren heb ik niet meer waargenomen het laatste half jaar. De hulpgever waar Rens muziek mee maakt heeft goed contact met Rens en zij vertelde me twee weken geleden dat Rens nu zelf bij haar komt zitten. Hij wil dan haar gitaar vast houden en onderzoekt de gitaar. Zij is heel blij met de ontwikkeling die Rens laat zien. Ik heb inmiddels vele uren met Rens doorgebracht en hij heeft mij laten zien hoe zijn lach, die vanuit het diepst van zijn binnenste lijkt te komen, de hele omgeving in beroering brengt. Een vent om van te houden.”

3H Floyd - Anouska/Raisa

Samenvatting	385
Casus 1: Floyd en Anouska	386
Probleemstelling	386
Gedragsanalyse	387
Hulpverleningsplan	389
Beïnvloeding van de beweging	389
Resultaten	390
Conclusie	399
Casus 2: Floyd en Raisa	401
Probleemstelling	401
Gedragsanalyse	401
Hulpverleningsplan	403
Beïnvloeding van de beweging	403
Resultaten	403
Conclusie	412
Discussie	413
Bijlage A. Bewegingsschema november 2011	416
Bijlage B. Bewegingsschema april 2012	418
Bijlage C. Bewegingsschema september 2012	420
Bijlage D. Bewegingsschema november 2012	422
Bijlage E. Toelichting beëindiging hulpverleningsproces	424

Samenvatting

In dit hoofdstuk staat de 12-jarige jongen Floyd centraal, destijds woonachtig in een instelling voor jongeren met een licht verstandelijke beperking en (ernstige) gedragsproblemen. In het dossier was sprake van de diagnoses licht verstandelijke beperking, ODD, ADHD en een reactieve hechtingsstoornis van het geremde type. Het probleem waar men op de instelling tegen aanliep, was dat Floyd zich niet aanpaste aan de gegeven situatie en ongewenst en ongepast gedrag vertoonde. Floyd gedroeg zich autonoom, waardoor samenwerken en samenspelen ontaardden in conflictsituaties. Hulpverlening met Beweging-als-houvast werd aangevraagd om Floyd te helpen met het aangaan van positieve en plezierige interacties met anderen.

Er werd een hulpverleningstraject opgestart waarin achtereenvolgens twee verschillende hulpgevers met Floyd gingen werken. Hulpgever Anouska heeft in de periode november 2011 - april 2012 met Floyd gewerkt en hulpgever Raisa in de periode september 2012 – november 2012.

In beide trajecten was het doel het ontwikkelen van wederkerig contact met de hulpgevers. Uit de analyse van de balans van gezamenlijkheid en onderscheid bleek bij beide hulpgevers een grote mate van onderscheid tussen Floyd en de hulpgevers. In het contact met Anouska ontstonden wel spontane momenten van gezamenlijkheid en beurtwisseling bij de ontdekking van gedeelde ervaringen en interesses. In het contact met Raisa bleken beiden op een ander abstractieniveau bezig te zijn met de activiteit waardoor er geen gezamenlijkheid ontstond. Beurtwisseling ontstond na een directe vraag aan de ander waarop een antwoord volgde.

Om wederkerigheid te ontwikkelen werd ingestoken op het veroorzaken van volggedrag van Floyd. Van de hulpgevers werd gevraagd om in eerste instantie aan te sluiten bij de bewegingen van Floyd en hem te volgen. Een volgende stap werd om vanuit deze gezamenlijkheid zich te onderscheiden van hem met de bedoeling volggedrag te ontlocken. De gekozen variabelen om dit te onderzoeken waren gericht op de intensiteit van bewegen, gemeten met MEA-tijdseries en gespreksdominantie, gemeten met Linell.

Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat er sprake is van een toename in volggedrag van Floyd in relatie tot Anouska wat betreft de bewegingsintensiteit. Voor Anouska gold dat zij Floyd minder is gaan volgen in zijn intensiteit van bewegen conform het hulpverleningsplan. Ook hebben we op basis van Linell-parameters vastgesteld dat er gelijkwaardigheid en wederkerigheid ontstaan is tussen Floyd en Anouska wat gespreksdominantie betreft.

In het contact met Raisa hebben we op basis van CRQA vastgesteld dat er *geen* sprake is van een toename in volggedrag van Floyd voor de intensiteit van bewegen, maar

juist een afname. Van Raisa is vastgesteld dat zij de beïnvloeding niet volgens plan heeft uitgevoerd en dat hun volgedrag aan het eind van het traject lager was dan bij aanvang. Op basis van de Linell-parameters hebben we geconcludeerd dat de gespreksdominantie vanaf het derde moment minder gelijkwaardig is geworden en helemaal aan de kant van Raisa is komen te liggen.

De ingezette positieve ontwikkeling in het contact met Anouska was pril en ongepast gedrag van Floyd kwam nog steeds voor. Daarom werd besloten het hulpverleningstraject voort te zetten met een nieuwe hulpgever. Het contact met Raisa leidde echter tot een afname in volgedrag en een toenemende mate van agressie van de kant van Floyd, wat ertoe geleid heeft dat de hulpverlening voortijdig is beëindigd.

In de discussie bespreken we de cruciale rol van de hulpgever in het al dan niet op gang brengen van gedragsverandering bij een hulpvrager. De mate waarin dit lukt is contextafhankelijk en afhankelijk van het vermogen van de hulpgever om het eigen bewegingspatroon aan te passen aan dat van de hulpvrager. Hiermee wordt allereerst duidelijk dat probleemgedrag een eigenschap van de *relatie* is en niet van de hulpvrager. Ten tweede legt dit ook duidelijk de noodzaak van supervisie en/of intervisie bloot, omdat het belangrijk is het hulpverleningstraject nauwkeurig te volgen en zo nodig de hulpgever te ondersteunen in het uitvoeren van het hulpverleningsplan of om een andere oplossing te vinden wanneer dit niet mogelijk blijkt.

Casus 1: Floyd en Anouska

Probleemstelling

Gezinssituatie

Floyd komt uit een gezin met een Nederlandse achtergrond. Hij is geboren in 1999 en is bij aanvang van de hulpverlening 12 jaar oud. Vader en moeder zijn gescheiden. Floyd heeft met allebei zijn ouders contact. Hij is scholier op het speciaal voortgezet onderwijs (cluster 4) en verblijft sinds een aantal maanden op een 24-uurs instelling voor jongeren met een licht verstandelijke beperking en ernstige gedragsproblemen. Hij houdt enorm van voetbal en draait mee in de competitie van het reguliere voetbal voor jongens van zijn leeftijd.

DSM-diagnose

In het dossier is sprake van de diagnoses licht verstandelijke beperking, ODD, ADHD en een reactieve hechtingsstoornis van het geremde type.

Gedragsbeschrijving

De aanmelding voor hulpverlening met Beweging-als-houvast is aangevraagd door de orthopedagoog van de leefgroep en moeder heeft met de hulpvraag ingestemd. De problemen waar men op de leefgroep tegen aanloopt, is dat Floyd zich niet aanpast

aan de situatie. Hij praat door anderen heen, geeft geen antwoord op vragen, stelt zich agressief en uitdagend op en maakt geluiden die niet passend zijn in die situatie. Floyd gedraagt zich sterk autonoom en dit heeft gevolgen voor het samenwerken en samenspelen met anderen. Dit onttaardt namelijk al gauw in conflictsituaties, aangezien Floyd zijn eigen zin wil doordrijven ten koste van die van de ander.

Gedraganalyse

Hulpgever Anouska

Anouska is een 20-jarige vrouw en derdejaarsstudent orthopedagogiek. Tijdens de bacheloropleiding Pedagogische Wetenschappen heeft Anouska kennis gemaakt met de methode Beweging-als-houvast en geleerd de principes van de methode onder supervisie toe te passen in een hulpverleningstraject met een hulpvrager. We zullen Floyd en Anouska volgen vanaf hun eerste ontmoeting. Dit vormt de basis voor een hulpverleningstraject van vijf maanden.

Voormeting

Om een analyse te kunnen maken van de wederzijdse bewegingen van Floyd en Anouska is bij aanvang van de hulpverlening een bewegingsanalyse gemaakt. In het filmfragment zijn beiden te zien. Ze zitten naast elkaar aan een tafel in een aparte ruimte van de leefgroep. Het filmfragment duurt 16 minuten en de uitwerking van de analyse is te vinden in Bijlage A. We onderzoeken welk interactiepatroon zichtbaar is door te observeren welke van de drie mogelijkheden voorkomen: a) een persoon is in staat om *initiatief te nemen in het leggen van contact* met een ander; b) een persoon is in staat om *initiatief te nemen om uit contact te gaan* met de ander; c) een persoon is in staat om *een ander te volgen*.

In het fragment zitten Floyd en Anouska aan tafel naast elkaar op een stoel in een aparte ruimte van de leefgroep. Ze praten over hoe de schooldag van Floyd is verlopen. Anouska vraagt aan Floyd om verduidelijking van de gebeurtenissen op school. In kleine stapjes onthult hij waarom school niet leuk was. Dat kwam vooral omdat de juf erg boos op hem was. Op de vraag van Anouska wat hij dan gedaan heeft, komt hij niet verder dan 'ik was een beetje brutaal'. Hij kijkt Anouska niet aan als hij iets vertelt. Anouska kijkt wel naar Floyd als zij tegen hem praat. Het gesprek heeft de vorm van een interview, waarin Anouska de vragen stelt en Floyd antwoordt.

Dan vertelt Anouska dat ze die avond wortelstamp gaat eten met worst en dat vindt Floyd ook lekker. Hun lievelingseten blijkt Italiaans eten te zijn. Om beurten stellen ze vragen aan elkaar over het eten. Vervolgens gaat het gesprek over in herinneringen ophalen aan Disneyland. Ze zijn er allebei ooit geweest. Nu kijkt Floyd Anouska wel aan. Over en weer vertellen ze enthousiast tegen elkaar in welke attracties ze zijn geweest en hoe ze die vonden. Floyd kijkt Anouska aan wanneer zij met grote gebaren voordoet

in welke attracties zij is geweest in Disneyland. Vervolgens vertelt Floyd wat hij heeft meegemaakt en verhoogt hierbij zijn snelheid van spreken. Anouska volgt Floyd in zijn enthousiaste manier van spreken, door ook sneller te spreken en kreten te slaken.

Uit deze analyse worden een paar dingen duidelijk. Allereerst valt de manier van bewegen van Floyd op ten opzichte van die van Anouska. Sommige bewegingen van Floyd zijn sneller, feller en korter te noemen vergeleken met die van Anouska. Hij kan ineens zijn armen naar voren of omhoogsteken, opspringen van zijn stoel of met zijn stem een uitroep slaken. Zijn spierspanning stijgt tijdens deze bewegingen. Anouska daarentegen blijft de hele sessie op haar stoel zitten, beweegt met grote en langzame gebaren en met een lage spierspanning. Verder valt op dat Floyd met heel korte momenten de kant van Anouska opkijkt. Zij kijkt juist langere tijd naar Floyd of kijkt langere tijd naar haar schoenen of trui.

Daarnaast zijn er ook opmerkelijke verschillen te melden in het tweede deel van de ontmoeting in vergelijking met het eerste deel. In het eerste deel heeft het gesprek de vorm van een interview, waarin Anouska de vragen stelt en Floyd met korte antwoorden reageert. Hij kijkt haar ook niet aan tijdens het gesprek. Deze vorm verdwijnt totaal wanneer Anouska iets over zichzelf vertelt, namelijk wat ze gaat eten vandaag. Ze maakt zichzelf hiermee zichtbaar voor Floyd en dit heeft direct effect, want nu volgt hij uit eigen beweging dit onderwerp door te vertellen wat hij lekker vindt. Ze vinden vervolgens nog meer overeenkomsten in wat ze lekker eten vinden. Op het bewegingskenmerk richting (onderwerp) is nu een grote mate van gezamenlijkheid ontstaan, waarin beiden om beurten een nieuw aspect inbrengen en hierdoor de interactie verlengen. Wanneer het gesprek over Disneyland gaat worden beiden enthousiast en volgen ze elkaar ook in de bewegingskenmerken snelheid, afstand en geluid.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

In het contact tussen Floyd en Anouska valt op dat de vluchtigheid in kijkrichting vergelijkbaar is met het interactiepatroon van een jonge baby. Hij kijkt kort richting Anouska als hij praat en ook als zij praat kijkt hij soms kort haar richting op. Ook valt op dat wanneer Anouska met veel gebaren en grootse armbewegingen praat, hij haar bewegingen weliswaar niet volgt, maar wel langer haar richting op kijkt. Dit gebeurt ook als ze met veel intonatie iets over zichzelf vertelt. Als Anouska alleen maar vragen stelt, dan beantwoordt Floyd deze met weinig woorden zonder haar aan te kijken.

Uit de beschrijving van het probleemgedrag is af te leiden dat Floyd een structuur heeft van 'erop af' gaan, zonder rekening te houden met de ander. Dat is te vergelijken met een peuter in de 'peuterpubertijd', die zelfstandig op pad gaat en de dingen naar zijn eigen hand zet. Dit is op te maken uit de manier waarop hij autonoom zijn weg gaat, zijn eigen zin met kracht wil doorzetten en de situatie niet weet in te schatten en bijvoorbeeld door anderen heen praat. Een peuter is echter nog op te tillen en uit

de situatie weg te halen. Floyd heeft de kracht van een puber en zijn heftigheid heeft daarom veel meer weg van agressie.

We kunnen dus stellen dat het interactiepatroon dat opvalt in het contact tussen Floyd en Anouska, vergelijkbaar is met dat van een jonge baby tussen 0 en 2 maanden en van een peuter van 2 jaar oud, terwijl zijn fysieke kracht, zijn intensiteit en de onderwerpen van gesprek passen bij zijn kalenderleeftijd van een 12-jarige.

Hulpverleningsplan

Het doel van de hulpverlening is om wederkerig contact op gang te brengen tussen Floyd en Anouska. Dit betekent dat Anouska gaat werken om volgedrag van Floyd te ontlokken, met als achterliggend doel dat Floyd haar gaat waarnemen en dat vanuit 'waarnemen' ook 'rekening houden met' ontstaat. Het doel dat daarbij voor ogen gehouden wordt, is dat Floyd leert om rekening te houden met zijn omgeving. Dat zijn 'afstappen' op de omgeving passend bij de ander is.

Beïnvloeding van de beweging

De beïnvloeding van de beweging van Floyd door Anouska wordt gebaseerd op een aantal aanknopingspunten die we inmiddels van hem weten. Uit het filmfragment is af te leiden dat beiden elkaar volgen wanneer de activiteit hun beider interesse heeft. Dus het creëren van een gezamenlijke en plezierige activiteit is de basis waarop de hulpverlening kan plaatsvinden.

Verder is te zien dat Floyd langere tijd naar Anouska kijkt wanneer zij iets over zichzelf vertelt of wanneer zij met stemgeluid en gebaren haar woorden kracht bijzet. In haar gebaren en stemgeluid onderscheidt Anouska zich van Floyd. Zij wordt zichtbaar voor hem en zo ontlokt ze op deze manier volgedrag van Floyd.

Om onderscheid te kunnen maken is het nodig om eerst gezamenlijkheid te creëren, om vervolgens het onderscheid ook te kunnen ervaren. In het filmfragment is te zien dat Anouska de snelheid van Floyd volgt en ook zijn uitroepen en kreten, waardoor er een grote mate van gezamenlijkheid is ontstaan.

Het ongewenste gedrag van Floyd waarover in de gedragsbeschrijving wordt gesproken, is in dit deel van het filmfragment niet voorgekomen, maar is gedurende het proces wel zichtbaar, daarom bespreken we dit hier. Zijn manier van contact maken met Anouska is op momenten onplezierig en ongewenst. Hij knijpt in de nek van Anouska, duwt haar hoofd op tafel of is op andere manieren fysiek hardhandig. Hij maakt dan wel verbinding en zoekt gezamenlijkheid op, maar heeft geen oog voor wat dit met de ander doet.

De opdracht aan Anouska wordt om eerst gezamenlijkheid te creëren en vanuit die gezamenlijkheid zichzelf zichtbaar te maken. Dit doet ze door aan de ene kant zijn

snelheid te volgen om vanuit gezamenlijkheid de dingen die ze niet leuk vindt te benoemen. Floyd is gewend dat hij verbaal gecorrigeerd wordt, 'dat moet jij wel of niet doen'. Anouska zal vooral benoemen wat ze wel of niet prettig vindt vanuit zichzelf, 'ik vind dat wel/niet leuk'. Tenslotte is het de bedoeling dat Anouska Floyd minder gaat volgen wat betreft zijn bewegingsintensiteit en zich meer gaat onderscheiden, in de verwachting dat Floyd haar meer gaat volgen en dit ook doet op een manier die prettig is voor Anouska.

Resultaten

Nameting

Na vijf maanden is er opnieuw een analyse gemaakt van een filmfragment van Floyd en Anouska. De uitwerking hiervan is te zien in Bijlage B. Dit fragment duurt 13 minuten.

In het fragment zitten Floyd en Anouska naast elkaar aan tafel in een aparte ruimte van de leefgroep. Floyd eet een chocolade paashaas. Anouska feliciteert Floyd met zijn verjaardag en geeft hem een cadeautje voor in zijn vissenkomp. Hij vindt het een leuk cadeau en reageert vrolijk. Vervolgens praten ze over wat Floyd op zijn verjaardag gedaan heeft. Tussen het gesprek door zegt Floyd dat hij het cadeau niet wil, en vervolgens zegt hij het toch wel te willen. Er ontstaat een spel van heen en weer schuiven van het cadeau, dat begint met een nep, boos gezicht en zeggen dat hij het cadeautje niet wil en dat steeds eindigt in, 'grapje' waarna hij het cadeautje weer voor zich neer zet. Anouska blijft rustig en zegt dat ze het cadeautje best mee wil meenemen als hij het niet wil.

Floyd geeft Anouska uit zichzelf een stuk chocola en ze praten verder over hoe ze het paasweekend hebben doorgebracht. Dan komt Floyd op Anouska af en knijpt hij in de nek van Anouska. Zij trekt een emotioneel gezicht, kijkt Floyd aan en zegt dat ze het knijpen niet leuk vindt. Hij laat haar nek los en knijpt haar vervolgens in haar hand. Opnieuw zegt Anouska dat zij knijpen niet leuk vindt en kijkt hem met een emotioneel gezicht aan, totdat hij loslaat. Floyd draait zijn hoofd weg en zegt dat het een grapje is. Anouska antwoordt hierop dat ze liever een echte grap hoort. Vervolgens vertelt Floyd een mop.

Floyd initieert een spel waarbij ze elkaar zo lang mogelijk moeten aankijken zonder te lachen. Floyd kan dit niet goed, want zodra Anouska haar tong uitsteekt begint hij al te lachen.

Wat opvalt uit dit fragment zijn de langere momenten van gezamenlijkheid. Floyd kijkt Anouska langer aan tijdens het praten en luisteren dan vijf maanden geleden en hij beweegt ook rustiger dan bij aanvang van de hulpverlening. Hij kijkt uit zichzelf naar Anouska en hij kijkt terug wanneer zij hem aankijkt. Kortom, Floyd is de bewegingen

van Anouska meer gaan volgen. Hij is zich ook meer bewust van haar aanwezigheid en haar als persoon. Dit is onder meer te zien aan het stuk chocola dat zij van hem krijgt.

Anouska daarentegen is Floyd minder gaan volgen in zijn bewegingen. Ze blijft langere tijd in dezelfde houding zitten en volgt Floyd niet wanneer hij naar achteren en voren beweegt, kort en fel met zijn armen zwaait of het cadeautje snel naar links en rechts schuift. Ook volgt ze zijn kijkrichting minder dan bij de eerste bewegingsanalyse. Als hij wegstijgt blijft Anouska hem aankijken. Anouska volgt Floyd wel in zijn spreektempo en in de variatie in toonhoogte.

Ook is er groei te zien in de momenten van prettig contact, zoals blij zijn om het verjaardagscadeautje, het delen van de chocolade paashaas en het 'niet-lachenspelletje'. Zijn manier van verbinding maken en 'op de omgeving afstappen' is echter nog steeds niet passend in hun contact, omdat hij Anouska een paar keer knijpt en een prop papier in haar gezicht gooit. Vervolgens laat hij wel los als zij met een gezicht zonder emoties naar hem kijkt en zegt dat ze het niet leuk vindt⁷⁸. Ook het 'spel' van het wegduwen van het cadeau en weer terugpakken kan onprettig overkomen. Anouska blijft echter rustig, beweegt en praat op dezelfde kalme toon als daarvoor en stelt voor het cadeautje weer mee te nemen als hij het niet leuk vindt. Floyd kan met Anouska meegaan in de rust en neemt vervolgens zelf het initiatief tot een spel van elkaar aankijken en gekke bekken trekken zonder in de lach te schieten.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

In dit filmfragment is er een duidelijke vooruitgang te zien in het interactiepatroon tussen Floyd en hulpgever Anouska. De vluchtigheid in kijkrichting is afgenomen. Deze vluchtigheid hebben we bij aanvang geïnterpreteerd als een interactiepatroon dat passend is voor een baby. Nu is te zien dat de aandachtspanne van Floyd in aankijken is gegroeid. Ook het waarnemen van Anouska is verbeterd. Floyd ervaart dat er grenzen zijn en dat sommige acties en handelingen voor de ander niet leuk zijn. Tegelijk laat deze analyse zien dat er nog meer hulpverlening nodig is om de ingezette ontwikkeling verder door te zetten. Het gedrag van Floyd in relatie tot Anouska heeft nog veel weg van een peuter en is nog niet passend bij wat er van hem verwacht wordt op basis van zijn kalenderleeftijd en zijn cognitieve vermogens.

78 Deze interventie heeft veel weg van het 'Still-face experiment' van Tronick et al. (1975), waarbij een moeder tijdens een plezierige interactie met haar baby voor een kort moment een uitdrukingsloos gezicht trekt en niet ingaat op de uitnodigingen van haar baby om contact te maken. De baby ervaart hierdoor verbreking van de verbinding met moeder en wil dit herstellen. Om hier in de behandeling voor te kiezen is om duidelijk te laten voelen dat de verbinding even verbroken is en dat dit komt omdat wat Floyd doet niet leuk gevonden wordt door Anouska. Deze emotionele gezichtsuitdrukking is een ervaring die Floyd zelf kan opmerken en dat uitnodigt om de verbinding weer te herstellen.

Kwantitatieve resultaten

De vraag die beantwoord wordt, is of er sprake is van een toename in volggedrag van Floyd, dankzij een afname van volggedrag van hulpgever Anouska. Voor het rapporteren van deze kwantitatieve ontwikkeling maken we gebruik van MEA-tijdseries en tijdseries gebaseerd op de Linell-categorieën (zie voor meer uitleg hierover hoofdstuk 2c). MEA geeft inzicht in de onderliggende dynamiek van de dyade als systeem, zoals de snelheid van bewegen en de intensiteit van bewegen. De Linell-categorieën geven inzicht in wie de meest dominante gesprekspartner is van de dyade. Het gaat daarbij om de *inhoud* van de gesproken taal.

De interraterbetrouwbaarheid van de Linell-categorieën is ,79 en de intraraterbetrouwbaarheid hiervan is ,64. De betrouwbaarheid werd negatief beïnvloed, doordat de ene beoordelaar de stilte tussen twee zinnen beoordeelde als een adempauze, waarna de spreker zijn beurt vervolgde en de andere persoon dit beoordeelde als een moment van zwijgen, waarop een nieuw initiatief volgde. Er is gebruik gemaakt van een baseline- en een interventieperiode. De drie filmopnames van de baselineperiode zijn gemaakt in de maanden november en december 2011. De drie filmopnames van de interventieperiode zijn gemaakt in de maanden februari, maart en april 2012. Voor zowel de MEA-analyses als de Linell-analyses zijn dezelfde zes filmopnames gebruikt en de lengte ervan varieerde tussen de 13 en 15 minuten.

MEA

De MEA-tijdseries van hulpvrager Floyd en hulpgever Anouska zijn geanalyseerd met Cross Recurrence Quantification Analyses (CRQA), zie hoofdstuk 2c. We kijken telkens naar de diagonale, verticale en horizontale lijnen van de Recurrence Plot. De gele lijn is de diagonale lijn en representeert de mate van synchroniciteit van de dyade, waarbij de x-as de hulpvrager representeert en de y-as de hulpgever. De rode lijn representeert het initiatief van de hulpvrager en het volggedrag van de hulpgever. De blauwe lijn representeert het initiatief van de hulpgever en het volggedrag van de hulpvrager. Vervolgens wordt er van elke lijn het percentage recurrente punten berekend, de gemiddelde lengte van het aantal aaneengesloten punten en de maximale lengte van de aaneengesloten punten.

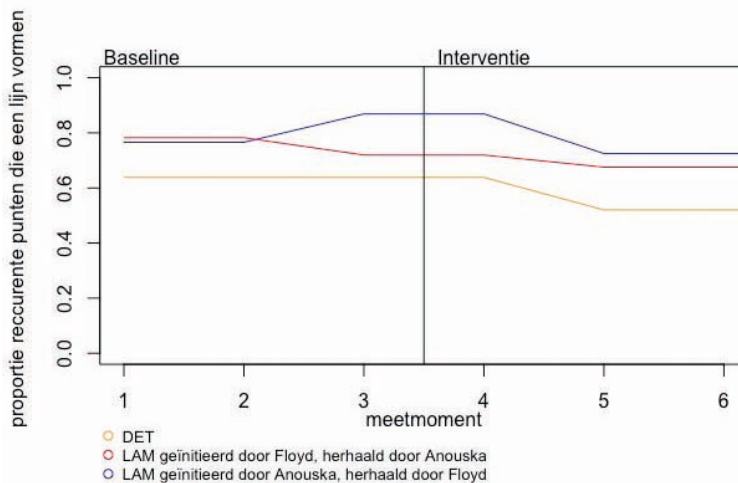
Dit resulteert in de volgende parameters. **DET**: determinisme betreft het percentage punten dat zich bevindt op diagonale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het is een indicatie van de mate van synchroniciteit van de dyade. **LAM**: het percentage punten dat zich bevindt op horizontale of verticale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het betreft de mate waarin het ene lid van de dyade de ander volgt in het patroon. **TT**: de gemiddelde lengte van alle horizontale of verticale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarop het ene lid van de dyade de ander volgt. **MAXline**: de langste diagonale lijn. Het betreft de langste duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. **MEANline**: de gemiddelde

lengte van alle diagonale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. Voor een verdere uitleg van de betekenis van deze parameters wordt verwezen naar hoofdstuk 2c.

In de Afbeeldingen 3h.1 - 3h.3 zijn de patronen weergegeven van de intensiteit van bewegen tussen hulpgever Anouska en Floyd. Allereerst valt op dat in alle afbeeldingen bij het derde meetmoment een verandering in het patroon zichtbaar wordt, hoewel dit officieel nog in de baselineperiode valt. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat Anouska op basis van de theorie en de hoorcolleges haar gedrag en bewegingspatroon al is gaan aanpassen, nog voordat zij als gevolg van supervisie feedback en advies heeft gekregen⁷⁹.

In Afbeelding 3h.1 te zien dat de coördinatie (determinisme) tussen hen beiden afneemt na meetmoment 4. Dit betekent dat het patroon tussen hulpvrager Floyd en Anouska minder voorspelbaar wordt. Dit komt overeen met een geleidelijke daling van het percentage waarop de beweging van de ene persoon door de ander wordt gevolgd (laminarity).

Afbeelding 3h.1 Patronen van Determinisme en Laminarity gebaseerd op Proportie Recurrente Punten van de MEA-tijdseries van Zes Meetmomenten

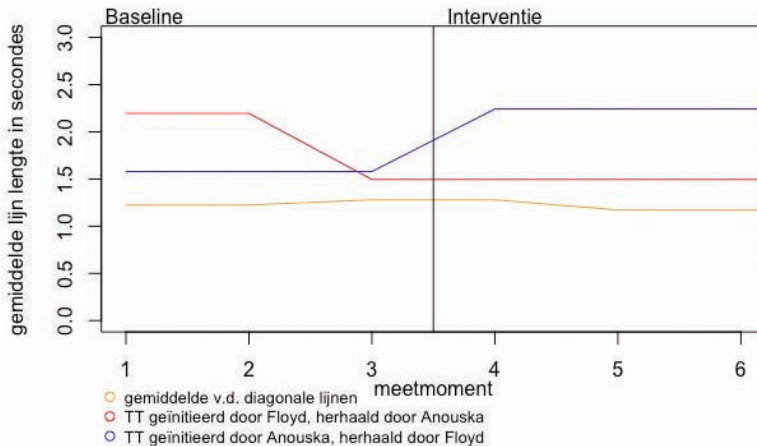
In Afbeelding 3h.2 is de *gemiddelde duur* van het volggedrag weergegeven en in Afbeelding 3h.3 de *maximale duur* van het volggedrag. Uit beide Afbeeldingen wordt

⁷⁹ Anouska was niet de enige student waarbij we zagen dat zij op basis van de hoorcolleges ging oefenen met het aanpassen van haar eigen bewegingen. Om te voorkomen dat door deze aanpassing een ongewenst patroon zou ontstaan, wat in de interventieperiode zou moeten worden bijgesteld, hebben we op basis van deze uitkomsten besloten om voortaan vanaf het eerste contactmoment studenten te begeleiden in de aanpassing van de eigen bewegingen en is de baselineperiode afgeschaft.

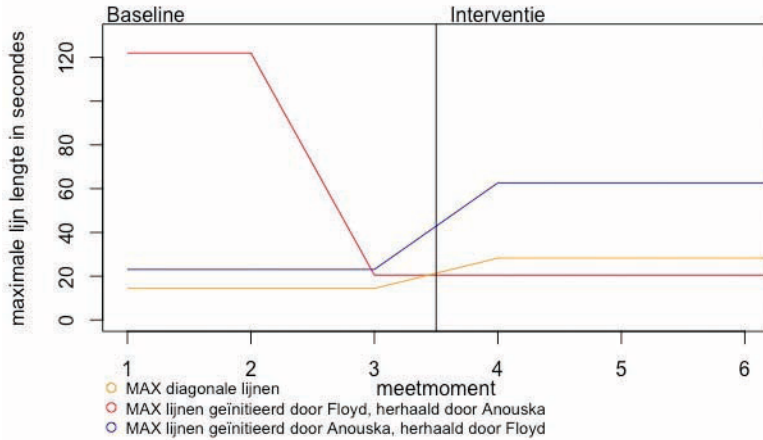
duidelijk dat het gemiddelde en de maximale duur van de diagonale lijn niet veel verandert. In de horizontale en verticale lijnen is er wel sprake van een duidelijke verandering. Bij deze lijnen gaat het over volggedrag en leiden. Zo is in de Afbeeldingen 3h.2 en 3h.3 te zien dat hulpgever Anouska vanaf het derde meetmoment Floyd in gemiddelde en maximale duur *minder* is gaan volgen. Het volggedrag van Floyd is daarentegen *toegenomen*, zowel in gemiddelde als in maximale duur.

In Afbeelding 3h.3 is te zien dat het volggedrag van hulpgever Anouska daalt van maximaal 120 seconden in de baseline periode naar maximaal 20 seconden vanaf het derde meetmoment. Floyd volgt daarentegen voor langere tijd de bewegingsintensiteit van Anouska, namelijk van maximaal 20 seconden tijdens de baseline naar bijna 60 seconden in de interventieperiode.

Afbeelding 3h.2 Gemiddelde Duur van de Coördinatie en 'Trapping Time' in Seconden gebaseerd op CRQA van de MEA Tijdseries van de Zes Meetmomenten

Afbeelding 3h.3 Maximale Duur in Seconden van de Coördinatie gebaseerd op CRQA van de MEA Tijdsreeks van de Zes Meetmomenten

Lagprofiles

Een andere manier om naar het patroon van volgen en leiden te kijken is door gebruik te maken van Lagprofiles, te zien in de Afbeeldingen 3h.4 en 3h.5. Het verschil met de Lagprofiles en de analyses die we zojuist bij de Afbeeldingen 3h.1 - 3h.3 gezien hebben, is dat het bij Lagprofiles gaat om synchronie en beurtwisseling binnen een bepaald tijdraam. CRQA geeft een berekening van de totale filmopname. Het volgedrag in Afbeelding 3h.4 wordt weergegeven binnen een tijdraam van 2 minuten en 40 seconden rondom de lijn van synchronisatie (LOS). Afbeelding 3h.5 geeft eveneens dit patroon weer, maar dan binnen een tijdraam van 60 seconden.

Aan de vorm van de patronen is te zien wie er leidt en wie volgt. Ligt de piek van de grafiek links van de LOS, dan leidt hulpvrager Floyd en volgt hulpgever Anouska zijn bewegingsintensiteit. Ligt de piek rechts van de LOS, dan is hulpvrager Floyd degene die de bewegingsintensiteit van Anouska volgt. Is er een piek te zien aan beide kanten van de LOS, dan is er sprake van beurtwisseling. De afstand van de piek tot de LOS geeft in seconden of minuten weer hoelang het gemiddeld duurt voordat de een de ander volgt. Een piek dichterbij of op de LOS, betekent een snelle of gelijktijdige opeenvolging van elkaars bewegingsintensiteit.

Om vast te stellen of er sprake is van een gecoördineerde structuur wordt de oorspronkelijke tijdsreeks vergeleken met een geshuffelde tijdsreeks. De geshuffelde tijdsreeks wordt in de grafiek weergegeven met een rode lijn die de bandbreedte aangeeft waarbinnen de structuur op toeval berust. Als de oorspronkelijke tijdsreeks *niet* samenvalt met de rode lijn dan is er sprake van een gecoördineerde structuur, met andere woorden dan is er sprake van een significant verschil met de tijdsreeks die op toeval berust. Als de oorspronkelijke tijdsreeks *boven* de rode lijn valt betekent dit

dat de beide personen elkaar *meer* zijn gaan volgen in bewegingsintensiteit. Als de oorspronkelijke tijdserie *onder* de rode lijn valt, dan betekent dit dat beide personen elkaar *minder* zijn gaan volgen in bewegingsintensiteit.

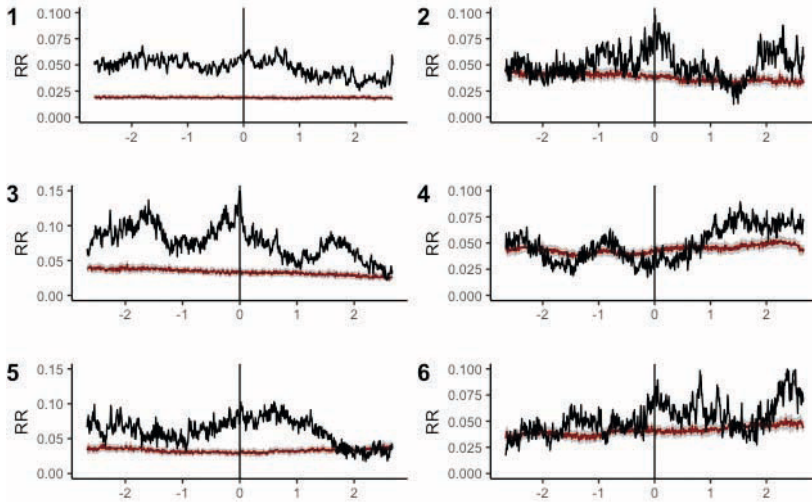
Over het geheel genomen kunnen we zeggen dat de geobserveerde patronen van de grafieken in Afbeelding 3h.4 en 3h.5 niet het gevolg zijn van toevallige fluctuaties, met uitzondering van grafiek 4, waarover zo dadelijk meer.

In de grafieken 2 en 3 van Afbeeldingen 3h.4 en 3h.5 is een piek te zien precies op de Lijn van synchronisatie (LOS). Dit betekent dat beiden elkaar wederzijds zo snel volgen dat niet duidelijk is wie het initiatief neemt of wie volgt. Het patroon toont dat er wederkerigheid is in de interactie.

Dan wordt vanaf het vierde meetmoment de interventie ingezet. Het patroon van wederkerigheid dat vooral zichtbaar is in het derde meetmoment verdwijnt en er ontstaat een rommelig patroon. In grafiek 4 van de Afbeelding 3h.4 en 3h.5 is te zien dat de zwarte lijn regelmatig door de rode lijn heen zakt en dus niet meer toe te schrijven is aan een gecoördineerde structuur. Grafiek 4 valt samen met de start van de interventie. Een mogelijke verklaring voor dit gegeven zou kunnen zijn dat het gaan toepassen van de interventie, de interactiestructuur van Anouska en Floyd in de war schopt, zonder dat er al sprake is van een nieuwe structuur. Met andere woorden, hulpgever Anouska is op zoek naar een nieuwe manier van omgaan met Floyd.

In de meetmomenten 5 en 6 verschijnt de piek bij de LOS en ontstaan er ook meerdere pieken aan de rechterkant, de kant waar Anouska leidt en Floyd volgt. Dit betekent dat hulpvrager Floyd Anouska zowel binnen een paar seconden volgt als ook na tientallen seconden.

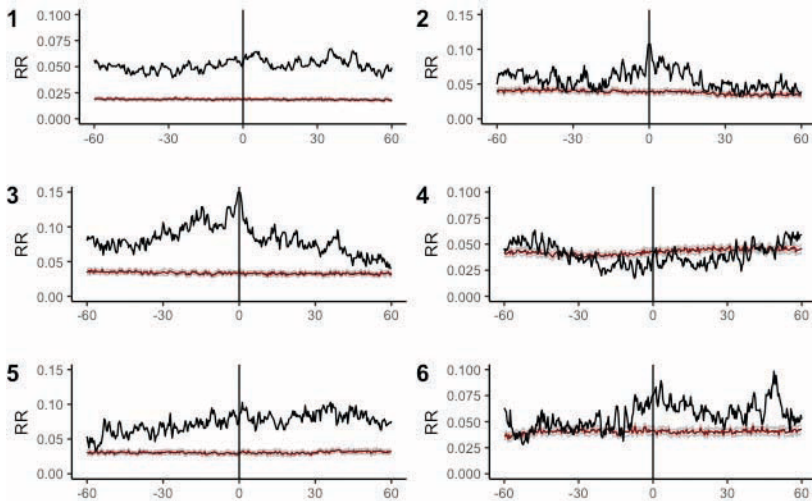
Afbeelding 3h.4 Lagprofiles van de MEA Tijdsries in een Tijdraam van 2 Minuten en 40 Seconden Rond de Lijn van Synchronisatie

Noot. De y-as representeert de proportie recurrente punten binnen het tijdraam. De bandbreedte van de rode lijn representeert de interactie wanneer dit op toeval berust. De piek aan de linkerzijde van de nullijn (LOS) betekent dat Floyd leidt en hulpgever Anouska volgt. Bij de piek aan de rechterzijde leidt hulpgever Anouska en volgt Floyd. Pieken aan beide zijden wijzen op beurtwisseling. Een piek precies op de nullijn (LOS) betekent dat beiden met elkaar in synchronie zijn en elkaar gelijktijdig volgen.

3H

Afbeelding 3h.5. Lagprofiles van de MEA Tijdsries in een Tijdraam van 60 Seconden Rond de Lijn van Synchronisatie

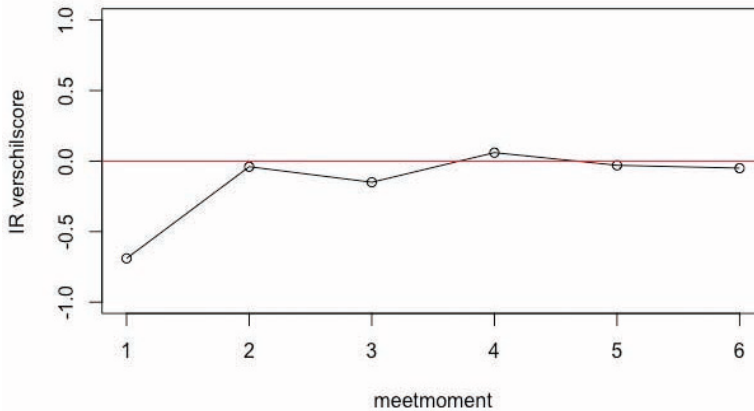

Noot. De y-as representeert de proportie recurrente punten binnen het tijdraam. De bandbreedte van de rode lijn representeert de interactie wanneer dit op toeval berust. De piek aan de linkerzijde van de nullijn (LOS) betekent dat Floyd leidt en hulpgever Anouska volgt. Bij de piek aan de rechterzijde leidt hulpgever Anouska en volgt Floyd. Pieken aan beide zijden wijzen op beurtwisseling. Een piek precies op de nullijn (LOS) betekent dat beiden met elkaar in synchronie zijn en elkaar gelijktijdig volgen.

IR-verschilscore

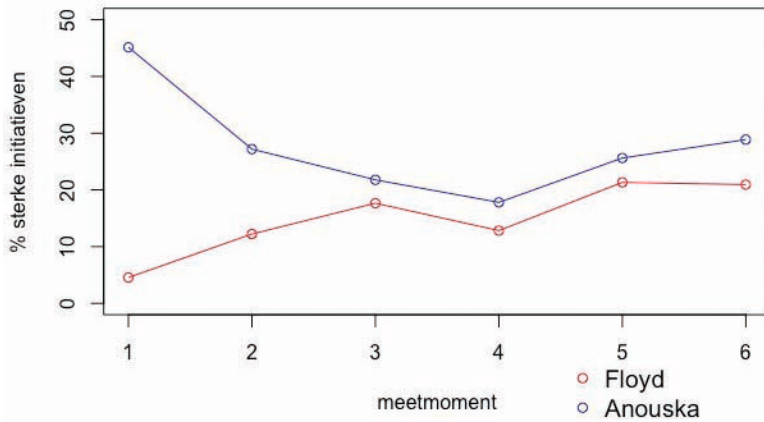
De vraag naar dominantie en volgedrag van hulpvrager Floyd en hulpgever Anouska als gesprekspartners is verder onderzocht met behulp van het coderingssysteem van de Linell-methode. Dit wordt gedaan door aan elke vraag, zin of antwoord een bepaalde code toe te kennen. Het stellen van een vraag wordt gezien als een sterk initiatief en het geven van een kort antwoord (ja, nee, weet niet) als een zwak initiatief. Alle codes samen geven, middels een berekening, voor beide personen de mate van dominantie weer, uitgedrukt in de IR-index. Het verschil tussen de IR-index maten van beide personen levert de IR-verschilscore op, zie Afbeelding 3h.6. Hieraan is te zien dat in het eerste gesprek Anouska de dominante gesprekspartner is. Zij toont het meeste initiatief, zie ook Afbeelding 3h.7. Hulpvrager Floyd is degene die de meest uitgebreide antwoorden geeft. Langzamerhand worden beide gesprekspartners meer gelijkwaardig aan elkaar. Anouska blijft degene die het meeste initiatief toont, maar dat vermindert vanaf het derde meetmoment. Daarnaast is Anouska meer uitgebreide antwoorden gaan geven op de vragen van Floyd, zie Afbeelding 3h.8, waardoor de conversatie veranderd is van een vraag-antwoord interview, naar een gesprek waarin de dominantie over beide partners gelijk verdeeld is.

Afbeelding 3h.6 IR-Verschilscore: Dominantie in de Conversatie Tussen Floyd en Anouska Tijdens de Zes Meetmomenten

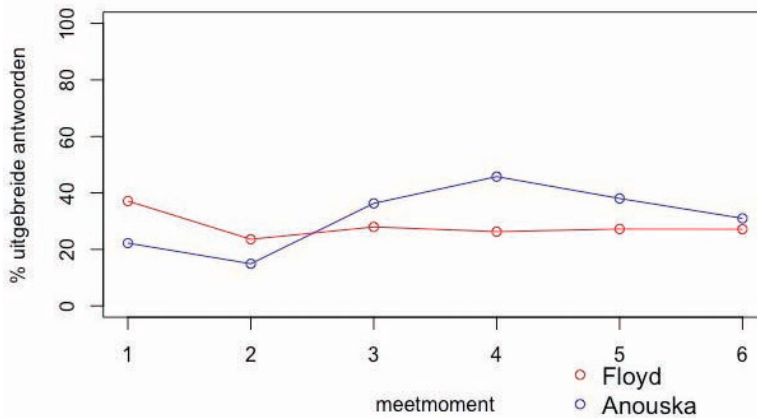

Noot. Wanneer het IR verschil > 0, dan betekent dit dat Floyd de dominante gesprekspartner is, terwijl een IR verschil < 0 betekent dat hulpgever Anouska de dominante gesprekspartner is. Een IR verschil van 0 duidt op gelijkwaardigheid wat betreft dominantie.

Afbeelding 3h.7 Illustratie van het Percentage Sterke Initiatieven Tijdens de Conversatie van de Zes Meetmomenten

Afbeelding 3h.8 Illustratie van het Percentage Uitgebreide Antwoorden Tijdens de Conversatie van de Zes Meetmomenten

Conclusie

De opzet van de hulpverlening in de relatie Anouska-Floyd viel uiteen in twee delen, een baselineperiode en een interventieperiode. De eerste drie filmopnames zijn gemaakt van ontmoetingen waarin hulpgever Anouska middels hoorcolleges wel informatie over de theorie van Beweging-als-houvast kreeg, maar nog geen feedback op haar handelen. De laatste drie filmopnames zijn ontmoetingen waar Anouska haar handelen ging aanpassen op grond van adviezen uit de supervisie. Ze worden in de analyses respectievelijk baseline- en interventiemeetmomenten genoemd.

De vraag die beantwoord moest worden is of hulpgever Anouska haar volgedrag tijdens de interventieperiode ging verkorten en of het volgedrag van Floyd vanaf de interventie is toegenomen. Uit de Afbeeldingen 3h.1 – 3h.5 blijkt dat dit inderdaad het geval is wat de bewegingsintensiteit betreft. Anouska is in gemiddelde en maximale duur Floyd minder gaan volgen, terwijl het volgedrag van Floyd bij aanvang van de interventieperiode, zowel in gemiddelde als in maximale tijdsduur is toegenomen. Verder blijkt uit de Linell-analyses dat Floyd en Anouska tijdens de interventieperiode meer gelijkwaardig zijn geworden in gespreksdominantie.

Uit het filmfragment dat voor de nameting geanalyseerd is, werd duidelijk dat het ongewenste fysieke contact tussen hulpvrager Floyd en Anouska nog niet verdwenen was. Er is een begin gemaakt met de ontwikkeling van Floyd in zichzelf en de ander waarnemen. Er werd besloten een vervolgtraject in te zetten om deze ontwikkeling verder door te laten groeien.

Casus 2: Floyd en Raisa

Probleemstelling

Gedragsbeschrijving

Uit het hulpverleningstraject van hulpvrager Floyd en Anouska valt op te maken dat er een begin gemaakt is met het ontstaan van wederkerigheid. Floyd is Anouska meer gaan waarnemen, hetgeen zowel uit de kwalitatieve als de kwantitatieve resultaten is gebleken. Dit betekent niet dat al het ongewenste gedrag nu verdwenen is. Zijn manier van fysieke toenadering zoeken is op momenten nog steeds ongepast en ongewenst. Met andere woorden, Floyd heeft nog niet altijd in de gaten wat zijn gedrag voor de ander betekent.

Gedragsanalyse

Hulpgever Raisa

Raisa, een vrouw van 21 jaar, is net als Anouska derdejaarsstudent orthopedagogiek en volgt naast het reguliere programma van de universiteit extra vakken via een honoursprogramma voor excellente en zeer gemotiveerde studenten. We bespreken het contact tussen Floyd en Raisa vanaf hun eerste ontmoeting tot aan hun laatste, zo'n anderhalve maand later.

Voormeting

Bij aanvang van de hulpverlening is een bewegingsanalyse gemaakt van Floyd in relatie tot hulpgever Raisa, waarvan het schema te vinden is in Bijlage C. De video-opname duurt negen minuten, de analyse in het schema beperkt zich tot een minuut. In het fragment is het volgende te zien.

Floyd zit aan een tafel in een aparte ruimte van de leefgroep waar hij verblijft en hij heeft pen en papier voor zich liggen. Naast hem liggen een vel papier en een pen voor Raisa klaar. Terwijl Raisa de camera aanzet benoemt ze wat Floyd op kan schrijven: 'Schrijf maar op, leuke dingen of zo, leuke activiteiten'. Hij schrijft op wat Raisa zegt, terwijl zij naast hem komt zitten. Ze schuift haar vel papier aan de kant en kijkt op het blaadje van Floyd wat hij opschrijft. Vervolgens geeft ze de opdracht om op het papier twee kolommen te maken waar ze activiteiten in kunnen schrijven. Ze kijkt mee met het schrijven van Floyd en houdt haar blik gericht op zijn blad. Na een minuutje zegt Floyd: 'Doe jij ook wat'. Hiermee bedoelt hij dat Raisa ook de activiteiten opschrijft op haar blaadje wat ze ook gaat doen. Floyd schrijft voetbal op zijn vel papier, dat door Raisa overgenomen wordt. Vervolgens vraagt ze: 'Vind je het leuk om een cake te bakken?' Floyd schuift zijn blaadje over de middenlijn richting Raisa en antwoordt: 'Zo schrijf je toch badmintonnen?' Raisa helpt hem met de juiste spelling en schrijft vervolgens ook badmintonnen op haar blaadje. Daarna herhaalt ze haar vraag over cake bakken en of hij dat leuk vindt. Floyd antwoordt kort met, 'ja'. Raisa

praat nog even door over wat voor cake hij zou willen en of hij al een idee heeft en of hij chocoladecake lekker vindt. Floyd reageert hier niet op en schrijft 'cake bakken' op terwijl hij dit hardop uitsprekt. Als hij klaar is met schrijven kijkt hij op het blaadje van Raisa om te controleren of hij het goed geschreven heeft. Hij zegt dan: 'met twee k's?' Raisa praat intussen nog over chocoladecake en kijkt verbaasd op. Ze vraagt: 'hoe?' terwijl ze Floyd aankijkt. Dan ziet ze dat zijn blik gericht is op zijn blaadje en begrijpt zijn vraag over de twee k's. Ze schuift haar blaadje schuin zodat Floyd kan zien hoe je 'bakken' schrijft en vervolgens controleert ze de spelling van Floyd: 'Ja'.

Het fragment gaat verder met het bedenken van activiteiten waarbij ze allebei voorstellen doen en instemmen met elkaars ideeën. Wanneer Floyd teruggrijpt op een vorig gespreksonderwerp brengt Raisa het gesprek weer terug naar het verzinnen van activiteiten.

Vanuit de bewegingsanalyse wordt duidelijk dat Raisa en Floyd een patroon hebben waarin beiden initiatief nemen door de ander instructies te geven wat ze moeten doen en waarin beiden ook gehoor geven aan deze initiatieven. Zo zegt Raisa wat Floyd moet opschrijven en Floyd geeft Raisa de opdracht ook mee te schrijven. Beiden voldoen aan de opdracht van de ander. Het volgedrag dat op deze manier ontstaat is gebaseerd op verbale instructies en op directe vragen van de een aan de ander. Zo vraagt Floyd bij Raisa na of hij goed gespeld heeft en Raisa vraagt of hij cake lekker vindt.

Daarnaast valt op dat Floyd bezig is met de activiteit van het schrijven en de spelling van de woorden, terwijl Raisa op een abstracter niveau aan het praten is over wat voor soort cake Floyd lekker zou vinden als ze die in de toekomst gaan maken. Ook valt op dat Raisa langer achter elkaar aan het woord is dan Floyd, die slechts korte zinnen maakt als hij antwoord geeft. Ze hebben over het algemeen wel dezelfde snelheid van praten. Raisa maakt grote bewegingen en gebaren met haar handen, hoofd en romp tijdens het spreken, Floyd gebruikt zijn handen alleen als hij aan het schrijven is en beweegt zijn romp naar voren en achter tijdens het schrijven of luisteren. Raisa spreekt met meer variatie in haar stem terwijl Floyd op vlakke toon spreekt. Over het algemeen kan gezegd worden dat er meer onderscheidende bewegingen in hun interactie zijn dan gezamenlijke.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

Raisa is degene die een duidelijke structuur neerzet in de uitvoering van de activiteit. Ze geeft Floyd een opdracht wat er opgeschreven moet worden en hoe hij zijn papier moet indelen. Als Floyd afdwaalt naar een vorig gespreksonderwerp, dan brengt Raisa de activiteit weer terug naar opschrijven wat ze allebei leuk vinden om te doen.

Floyd is op een ander abstractieniveau bezig met de activiteit. Hij is vooral bezig in het hier en nu en kan de wisseling tussen schrijven/spellen en activiteiten verzinnen niet zo snel maken als Raisa. Ook keert hij regelmatig terug naar onderwerpen die voor Raisa al een gepasseerd station zijn. Het interactiepatroon dat zichtbaar is tussen Raisa en Floyd past eerder bij de ontwikkelingsleeftijd van een zesjarig kind in relatie tot een onderwijzeres, dan bij die van een 13-jarige.

Hulpverleningsplan

Het doel van de hulpverlening blijft om Floyd te helpen gezamenlijkheid te ervaren in het contact met anderen, waardoor hij leert om samen te spelen, samen te werken en om meer rekening te houden met de ander. Hiervoor is het nodig dat hij verbinding met de ander gaat ervaren. In het hulpverleningsplan wordt opgenomen dat het doel wordt dat Floyd hulpgever Raisa meer gaat volgen en dat er gezamenlijkheid gaat ontstaan. De uitvoering van het plan ligt bij Raisa die de taak krijgt om meer synchronie en gezamenlijkheid te organiseren in haar bewegingen en taal. Vanuit die gezamenlijkheid kan toegewerkt worden naar onderscheid, waarbij ieder een eigen aandeel kan hebben in de interactie.

Beïnvloeding van de beweging

Om volggedrag van Floyd te stimuleren heeft Raisa de opdracht gekregen om zich meer te richten op bewegingen dan op verbale taal. Het doel is een innerlijke beweging van volggedrag bij Floyd te ontlocken. Volggedrag dat *niet* gebaseerd is op gehoorzaamheid of gehoor geven aan een verbale opdracht.

Dit betekent concreet dat als Floyd sneller en met grotere gebaren gaat bewegen of harder gaat praten dan Raisa, dat Raisa dan de intensiteit van Floyd voor een *kort* moment overneemt. Dit kan Raisa doen door ook met meer gebaren of meer expressie te praten of door met de bewegingsintensiteit van Floyd te synchroniseren. Vanuit deze gezamenlijkheid kan Raisa dan weer terugkeren naar haar eigen bewegingspatroon in de hoop dat ze Floyd hierin mee kan nemen. Daarnaast kreeg Raisa het advies om haar spreesnelheid omlaag te brengen en kortere zinnen te maken, zodat Floyd tijd heeft om de informatie te verwerken en met een eigen initiatief te komen.

Resultaten

Nameting

Na anderhalve maand is in november 2012 besloten om de hulpverlening voortijdig te beëindigen en niet door te gaan tot eind januari, zoals de planning was. De reden hiervoor was dat er geen verandering ontstond in het bewegingspatroon van Raisa, terwijl op momenten er boze en fysieke reacties van Floyd naar Raisa zichtbaar werden. De basis van de hulpverlening is altijd prettig contact. Uit de reacties van Floyd bleek dat dit onder druk kwam te staan. In de onderstaande beschrijving van hun laatste contact is dit terug te lezen. De bewegingsanalyse die gemaakt is van hun dit laatste contact is

te vinden in Bijlage D. Het totale filmfragment duurde 18 minuten. De gekozen minuut voor die analyse betreft het moment waarop Floyd zijn overwinning door de ruimte galmt. De onderstaande beschrijving is gebaseerd op twee momenten, namelijk de discussie tussen Floyd en Raisa aan het begin van hun samenzijn en het fysieke contact dat later plaatsvond.

In het filmfragment is het volgende te zien. Floyd en Raisa zitten aan tafel in een aparte ruimte. Floyd zit aan de lange zijde van de tafel en Raisa aan de korte kant. Ze praten over wat ze die middag gaan doen. Raisa heeft een bestuurbaar helikoptertje meegenomen, waar ze straks mee gaan spelen en dat lijkt Floyd ook leuk om te doen. Tot die tijd hebben ze nog een uur over om iets anders te doen. Floyd stelt voor om naar het dorp te gaan want daar heeft hij zin in. Raisa antwoordt met: 'Maar we zouden alleen naar het dorp gaan als we iets moesten doen weet je wel' en ze verwijst naar een afspraak die ze in een vorig bezoek hadden gemaakt, dat ze alleen naar het dorp zouden gaan als ze het van tevoren hebben afgesproken. Floyd reageert teleurgesteld, hij verheft zijn stem, slaat met zijn hand op tafel en laat zich achteruit op zijn stoel vallen. Hij zegt dat hij helemaal vergeten is om dit de vorige keer af te spreken. Raisa antwoordt op rustige en zachtere toon, dat ze het dan de volgende keer moeten doen. Ze stelt voor om nu iets anders te gaan doen. Floyd veert enthousiast op als hij vertelt over een leuk voetbalveldje in de buurt. Raisa vraagt: 'wat wil je daar gaan doen dan'. 'Voetballen', antwoordt Floyd. 'Ja, maar we gaan niet voetballen' is de reactie van Raisa. Opnieuw teleurstelling bij Floyd waarbij hij met grote gebaren en hard stemgeluid zijn ongenoegen laat blijken. Raisa verwijst ook hier naar een afspraak die gemaakt is en meermalen herhaalt ze de zin: 'weet je nog wat we afgesproken hebben?' Floyd geeft geen antwoord op deze vraag, maar blijft zeggen dat voetballen toch leuk is. Vervolgens geeft Raisa zelf het antwoord door te zeggen dat ze hebben afgesproken om op maandag te gaan voetballen en op donderdag iets anders te doen. Ze vraagt Floyd of hij gehoord heeft wat ze zegt en dit te herhalen. Floyd wordt steeds bozer en zegt tot drie keer toe: 'Ga weg...'. Na een lange stilte van Raisa, vraagt Floyd of ze toch alsjeblieft kunnen voetballen. Raisa zegt dat ze vanwege haar rug maar een keer per week kunnen voetballen.

Uiteindelijk eindigt de discussie en besluiten ze een potje te gaan kaarten. Op het ritme van het uitdelen van de kaarten door Raisa, steekt Floyd zijn tong uit naar Raisa. Als Floyd wint, galmt luid zijn overwinning door de ruimte. Raisa legt haar hand op zijn arm en vraagt op zachte toon of hij wat zachter wil doen want het doet pijn aan haar oren. Als hij doorgaat vraagt ze opnieuw op rustige toon of hij iets kan fluisteren. Floyd antwoordt: 'wat moet ik fluisteren dan'. Ze vervolgen het kaarten. Als Raisa bij het derde potje wint, gooit Floyd zijn handkaarten op de grond en zegt op luide toon: 'Jaaaa, dikke neus hoor met

jou!!!!' Waarna hij op kalme toon vervolgt: 'kan je dat effe oppakken alsjeblieft'. Wanneer Raisa zegt, 'ja-nee echt niet', staat Floyd op, pakt haar bij de schouders en schudt haar door elkaar. Raisa haalt zijn handen van haar schouders, schudt haar hoofd en zegt dit niet leuk te vinden. Uiteindelijk raapt hij de kaarten op en spelen ze samen de laatste zeven minuten van het fragment 'ik zie, ik zie, wat jij niet ziet....' Het contact oogt hersteld.

Wat opvalt in dit fragment is dat er nog steeds sprake is van een grote mate van onderscheid in de interactie. Het vinden van een gezamenlijke activiteit verloopt moeizaam, waarbij alle initiatieven van Floyd op een nee stuiten bij Raisa. Beiden volharden in hun standpunten en volgen elkaar niet.

Ook in de bewegingskenmerken zijn er grote verschillen te zien. Zo praat Floyd met hardere stem en met veel intensiteit, terwijl Raisa op rustige en zachtere toon blijft praten. Floyd beweegt met heel zijn lichaam en maakt grote gebaren met zijn armen, terwijl Raisa stil op haar stoel blijft zitten en kleine bewegingen maakt. Beiden volgen elkaar niet in stemgeluid, gebaren of bewegingen met het lichaam.

Daarnaast valt de toenemende heftigheid van Floyd op in zijn reacties naar Raisa. Gedurende het fragment neemt de heftigheid toe. Het begint met roepen 'ga weg', vervolgens hard op de tafel slaan, tong uitsteken, zijn overwinning luidkeels door de ruimte galmen, schelden en Raisa bevelen de kaarten op te ruimen en eindigt bij het door elkaar schudden van Raisa.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

Na anderhalve maand blijkt uit het interactiepatroon dat er geen vooruitgang is geboekt wat betreft het ontwikkelen van wederkerigheid tussen Raisa en Floyd. Floyd is Raisa niet meer gaan volgen en ook Raisa volgt Floyd niet. Was er bij aanvang van dit hulpverleningstraject nog sprake van volggedrag door beiden vanwege verbale aanwijzingen of directe vragen, in de beschreven discussie is daar geen sprake meer van. Beiden houden voet bij stuk.

Het advies aan Raisa om volggedrag van Floyd te ontlocken door zich meer te richten op de bewegingen van Floyd in plaats van op verbale taal, wordt niet uitgevoerd door Raisa. Waar Floyd luid en hard praat, blijft Raisa zacht en rustig praten. Tegenover de grote bewegingen van Floyd, staan de kleine bewegingen van Raisa. Daarnaast is er nog steeds sprake van nadruk op verbaal corrigeren en op een verbale manier initiatief nemen.

Het interactiepatroon dat bij de eerste analyse al zichtbaar was, heeft zich verstevigd in plaats van dat het veranderd is. Raisa bepaalt de activiteit die er wel of niet gedaan gaat worden en zet de kaders neer waarbinnen gereageerd kan worden. Floyd protesteert steeds luider tegen deze kaders en zet zich hier ook fysiek tegen af. Anders gezegd,

zowel Floyd als Raisa leggen de nadruk in hun contact op autonomie en dat botst. Dit patroon is precies hetzelfde patroon waar de groepsleiding in relatie tot Floyd ook tegenaan loopt en waarvoor hij is aangemeld voor dit hulpverleningstraject. Vanwege de toenemende agressie en het verharderen van het interactiepatroon wordt besloten het traject niet verder voort te zetten en wordt het contact beëindigd.

Kwantitatieve resultaten

De vraag die hier beantwoord moet worden, is of er sprake is van een toename in volgedrag van Floyd dankzij de interventie van hulpgever Raisa. De opdracht aan Raisa was om de bewegingsintensiteit van Floyd *kort* te volgen en daarna onderscheidend te zijn. Daarnaast was de opdracht om zich minder te richten op taal door korter en langzamer te praten. Uit de bewegingsanalyse en de beschrijving van het filmfragment hebben we al opgemaakt dat de interventie niet naar verwachting is uitgevoerd en dat het volgedrag van Floyd niet is toegenomen. In deze paragraaf toetsen we of de kwantitatieve resultaten deze analyse ondersteunen.

Voor het rapporteren van de kwantitatieve ontwikkeling van de interacties tussen hulpgever Raisa en Floyd maken we gebruik van de MEA-tijdseries en de tijdseries van de Linell-categorieën. De MEA-tijdseries geven inzicht in de onderliggende dynamiek van de dyade als systeem, zoals de *snelheid* van bewegen en de *mate* van bewegen. De tijdseries van de Linell-categorieën geven inzicht in wie de meest dominante gesprekspartner is van de dyade. Het gaat daarbij om de inhoud van de gesproken taal. De interraterbetrouwbaarheid van de Linell-categorieën is ,84 en de intraraterbetrouwbaarheid hiervan is ,87. Zie hoofdstuk 2c voor een toelichting op de MEA- en de Linell-tijdseries.

Voor de MEA- en Linell-analyses zijn zes opnames gebruikt⁸⁰. De meeste filmopnames zijn rond de 12 minuten met een uitschieter naar 29 minuten. In deze casus is geen gebruik gemaakt van een baseline- en interventieperiode, vanwege eerdergenoemde didactische redenen. De uitleg over de theoretische basis van Beweging-als-houvast en de uitvoering ervan in de praktijk liepen bij Raisa gelijk op.

MEA

De MEA-tijdseries van hulpvrager Floyd en hulpgever Raisa zijn geanalyseerd met Cross Recurrence Quantification Analyses (CRQA), zie hoofdstuk 2c. We kijken telkens naar de diagonale, verticale en horizontale lijnen van de Recurrence Plot. De gele lijn is de diagonale lijn en representeert de mate van synchroniciteit van de dyade, waarbij de x-as de hulpvrager representeert en de y-as de hulpgever. De rode lijn representeert het initiatief van de hulpvrager en het volgedrag van de hulpgever. De blauwe lijn representeert het initiatief van de hulpgever en het volgedrag van de hulpvrager.

⁸⁰ De zes video-opnames zijn in 2012 gemaakt op 26 september, 4 en 29 oktober, 1, 5 en 8 november.

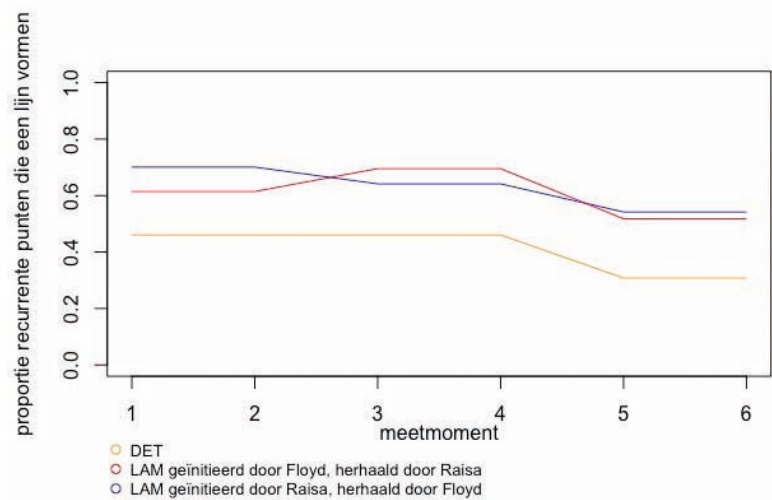
Vervolgens wordt er van elke lijn het percentage recurrente punten berekend, de gemiddelde lengte van het aantal aaneengesloten punten en de maximale lengte van de aaneengesloten punten.

Dit resulteert in de volgende parameters. **DET**: determinisme betreft het percentage punten dat zich bevindt op diagonale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het is een indicatie van de mate van synchroniciteit van de dyade. **LAM**: het percentage punten dat zich bevindt op horizontale of verticale lijnen ten opzichte van het totaal aantal herhalende punten. Het betreft de mate waarin het ene lid van de dyade de ander volgt in het patroon. **TT**: de gemiddelde lengte van alle horizontale of verticale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarop het ene lid van de dyade de ander volgt. **MAXline**: de langste diagonale lijn. Het betreft de langste duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. **MEANline**: de gemiddelde lengte van alle diagonale lijnen. Het betreft de gemiddelde duur waarin een dyade zich volgens eenzelfde patroon herhaalt. Voor een verdere uitleg van de betekenis van deze parameters wordt verwezen naar hoofdstuk 2c.

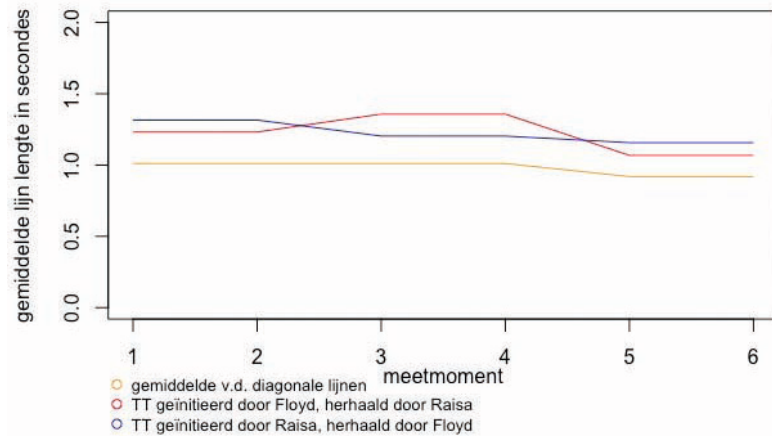
In de Afbeeldingen 3h.9 - 3h.11 is het patroon te zien van de bewegingsintensiteit van hulpgever Raisa en Floyd. Uit alle afbeeldingen blijkt dat de overeenkomstige bewegingen afnemen gedurende de zes meetmomenten en zelfs minder worden dan bij aanvang het geval is.

Afbeelding 3h.9 toont de *coördinatie in proportie* tussen Floyd en hulpgever Raisa. De gele lijn toont dat de coördinatie vanaf het vierde moment afneemt. Dit geldt ook voor het volgedrag van Floyd en Raisa. Ze gaan elkaar minder volgen in bewegingsintensiteit. Dit geldt ook voor de gemiddelde en maximale duur van het volgedrag, zie Afbeeldingen 3h.10 en 3h.11. Het volgedrag in bewegingsintensiteit is bij de meetmomenten 5 en 6 in gemiddelde en maximale duur lager dan bij aanvang van de hulpverlening. In de meetmomenten 3 en 4 zien we wel een stijging van hulpgever Raisa in de gemiddelde en maximale duur van het volgen van de bewegingsintensiteit. Dit laat zien zij wel geprobeerd heeft de interventie naar verwachting uit te voeren en zich gericht heeft op het volgen van de bewegingsintensiteit van Floyd. Dit heeft echter niet geleid tot een toename in volgedrag van hulpvrager Floyd. Hij is Raisa vanaf het 3^e meetmoment minder gaan volgen in zowel gemiddelde als vooral in maximale duur. Dit leidde vervolgens bij Raisa tot een sterke afname in volgedrag vanaf het 4^e meetmoment. Het onderscheid tussen hen beide is toegenomen, het volgedrag is afgenomen en zelfs minder geworden dan bij aanvang van de hulpverlening.

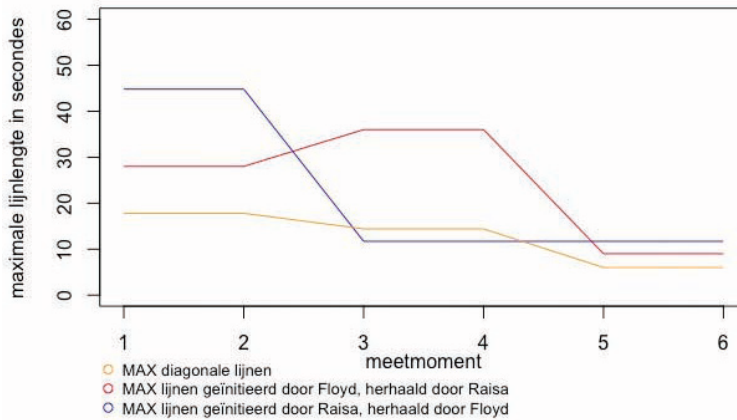
Afbeelding 3h.9 Patronen van Determinisme en Laminarity gebaseerd op Proportie Recurrente Punten van de MEA-tijdseries van de Zes Meetmomenten

Afbeelding 3h.10 Gemiddelde Duur van de Coördinatie en 'Trapping Time' in Seconden gebaseerd op CRQA van de MEA Tijdseries van de Zes Meetmomenten

Afbeelding 3h.11 Maximale Duur in Seconden van de Coördinatie gebaseerd op CRQA van de MEA Tijdseries van de Zes Meetmomenten

Lagprofiles

Om te onderzoeken of er sprake is van een patroon van wederkerigheid wat betreft de bewegingsintensiteit, maken we gebruik van Lagprofiles, zie Afbeelding 3h.12. Aan de vorm van het patroon is te zien wie van de personen volgt en wie leidt. Ligt de piek van de grafiek links van de LOS, dan leidt hulpvrager Floyd en volgt hulpgever Raisa. Ligt de piek rechts van de LOS, dan leidt hulpgever Raisa en volgt hulpvrager Floyd. Is er een piek te zien aan beide kanten van de LOS, dan is er sprake van beurtwisseling. De afstand van de piek tot de LOS geeft in seconden of minuten aan hoelang het gemiddeld duurt voordat de een de ander volgt. Een piek dichtbij of op de LOS, betekent een snelle of gelijktijdige opeenvolging van elkaars bewegingsintensiteit. Als de zwarte lijn zich onder de rode lijn bevindt, dan is de interactie niet toe te schrijven aan een gecoördineerde structuur, maar berust de interactie op toeval of willekeur.

Om vast te stellen of er sprake is van een gecoördineerde structuur wordt de oorspronkelijke tijdserie vergeleken met een geshuffelde tijdserie. De geshuffelde tijdserie wordt in de grafiek weergegeven met een rode lijn, die de bandbreedte aangeeft waarbinnen de structuur op toeval berust. Als de oorspronkelijke tijdserie *niet* samenvalt met de rode lijn dan is er sprake van een gecoördineerde structuur, met andere woorden dan is er sprake van een significant verschil met de tijdserie die op toeval berust. Als de oorspronkelijke tijdserie *boven* de rode lijn valt betekent dit dat de beide personen elkaar *meer* zijn gaan volgen in bewegingsintensiteit. Als de oorspronkelijke tijdserie *onder* de rode lijn valt, dan betekent dit dat beide personen elkaar *minder* zijn gaan volgen in bewegingsintensiteit.

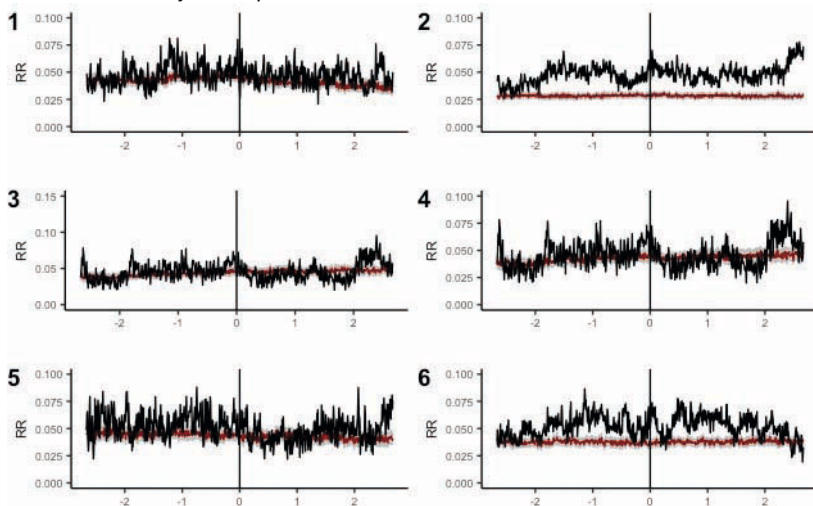
Uit de Lagprofiles, zie Afbeelding 3h.12, blijkt dat het patroon van volgen en leiden in de meeste gevallen nauwelijks de grenswaarde van toeval overschrijdt. Dit betekent

dat er geen structuur aanwezig is dat toe te schrijven is aan gecoördineerd gedrag. De dynamiek is niet goed te onderscheiden van willekeurig gedrag. Met andere woorden uit de Lagprofielen blijkt dat een doelgerichte en gecoördineerde inzet van Raisa ontbreekt.

Op enkele momenten is er wel een piek waar te nemen op de LOS, bijvoorbeeld bij grafiek 3h.9.2 Dit betekent dat er sprake is van wederkerigheid in het volgen van elkaars bewegingsintensiteit. Dit is in overeenstemming met de volggedragingen die we gezien hebben in de Afbeeldingen 3h.9 – 3h.11.

Ook uit grafiek 3h.12.6 blijkt dat beiden elkaar volgen in bewegingsintensiteit, want er is sprake van duidelijke pieken rondom de LOS. We weten echter uit het voorgaande dat dit volggedrag gebaseerd is op een toenemende heftigheid van de bewegingsintensiteit. Hulpgever Raisa wordt meegenomen in het toenemende heftige patroon van Floyd in plaats van dat Floyd meegenomen wordt in het afbouwen van de heftigheid. Deze ontwikkeling van de wederkerigheid verloopt dus niet in de gewenste richting. Aan de voorwaarde dat Floyd en Raisa elkaar op een *prettige* manier kunnen volgen is niet voldaan.

Afbeelding 3h.12 Lagprofielen van de MEA Tijdsreeks in een Tijdraam van 2 Minuten en 40 Seconden Rond de Lijn van Synchronisatie

Noot. De y-as representeert de proportie recurrente punten binnen het tijdraam. De breedte van de rode lijn representeert de interactie wanneer dit op toeval berust. De piek aan de linkerzijde van de nullijn (LOS) betekent dat Floyd leidt en hulpgever Raisa volgt. Bij piek aan de rechterzijde leidt hulpgever Raisa en volgt Floyd. Pieken aan beide zijden wijzen op beurtwisseling. Een piek precies op de nullijn (LOS) betekent dat beiden met elkaar in synchronie zijn en elkaar gelijktijdig volgen.

IR-verschilcores

Met behulp van de Linell-methode kan bepaald worden wie de dominante gesprekspartner is van twee personen. Deze gespreksdominantie wordt in Afbeelding

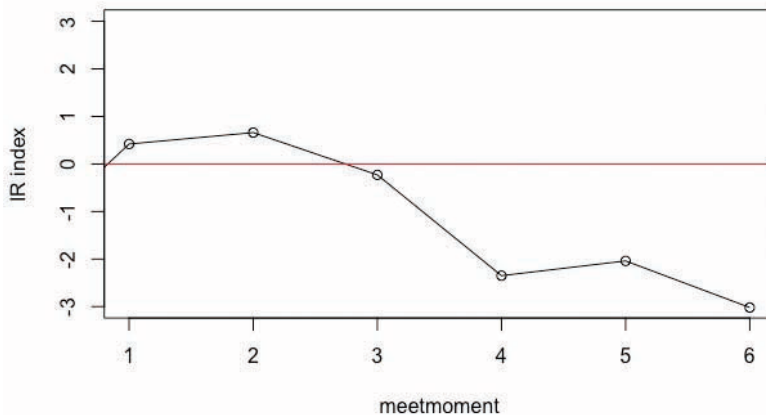
3h.13 uitgedrukt als de IR-verschilscore. Wanneer het IR-verschil > 0 , dan betekent dit dat Floyd de dominante gesprekspartner is, terwijl een IR-verschil < 0 betekent dat hulpgever Raisa de dominante gesprekspartner is. Een IR verschil van 0 duidt op een balans in dominantie. In Afbeelding 3h.13 is te zien dat Floyd in de eerste 2 bijeenkomsten in lichte mate de dominante persoon is tijdens de gesprekken. Vanaf het derde moment wordt Raisa de dominante gesprekspartner en dit blijft zo gedurende de rest van de bijeenkomsten.

Een andere manier om gespreksdominantie te kwantificeren is door de proportie sterke initiatieven te berekenen. Deze maat is gebaseerd op een van de IR-coëfficiënten van het Linell-categorieën systeem. Een voorbeeld van zo'n sterk initiatief is het stellen van directe vragen: 'wat heb je gisteren gedaan', of 'raap eens op'.

De Afbeeldingen 3h.14 en 3h.15 geven een beeld weer van gesprekken waarin uitgebreide antwoorden weinig voorkomen of zelfs afnemen en waarin sterke initiatieven toenemen. De toename in sterke initiatieven komt overeen met de beschrijving van de laatste filmopname, waarin naar voren kwam dat beiden zich uitspreken in termen als: 'ik wil dit doen' of 'nee, ik wil dit niet doen'.

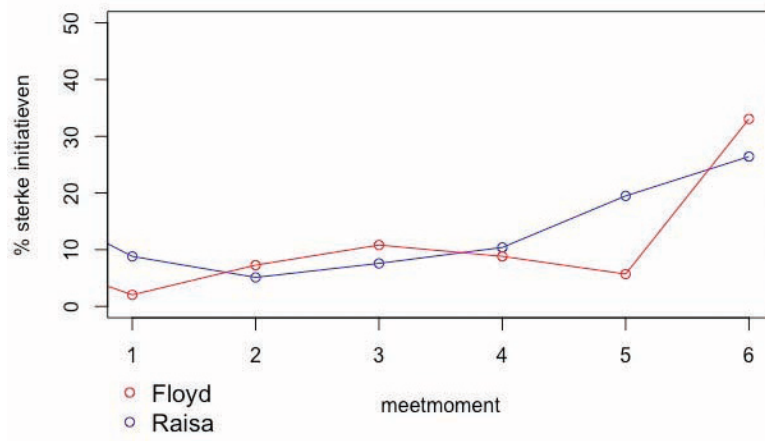
3H

Afbeelding 3h.13 IR-Verschilscore: Dominantie in de Conversatie Tussen Floyd en Raisa Tijdens de Zes Meetmomenten

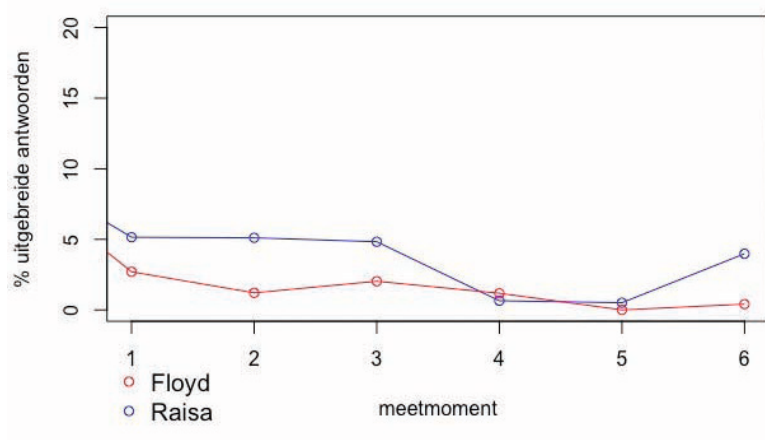

Noot. Wanneer het IR verschil > 0 , dan betekent dit dat Floyd de dominante gesprekspartner is, terwijl een IR verschil < 0 betekent dat hulpgever Raisa de dominante gesprekspartner is. Een IR verschil van 0 duidt op een balans in dominantie.

Afbeelding 3h.14 Illustratie van het Percentage Sterke Initiatieven Tijdens de Conversatie van de Zes Meetmomenten

Afbeelding 3h.15 Illustratie van het Percentage Uitgebreide Antwoorden Tijdens de Conversatie van de Zes Meetmomenten

Conclusie

Het doel bij aanvang van het hulpverleningstraject was dat Floyd de hulpgever Raisa meer zou gaan volgen. De verwachting was dat hij hierdoor de ander meer zou waarnemen en meer oog zou krijgen voor de belangen van de ander. De manier waarop dit gedrag ontlokt zou worden, was doordat hulpgever Raisa Floyd kort zou volgen in zijn bewegingsintensiteit en dan terug zou keren naar haar eigen bewegingsintensiteit. Vanuit het startpunt van gezamenlijkheid is de verwachting dat Floyd door Raisa 'meegenomen' kan worden naar een lagere bewegingsintensiteit. Daarnaast werd aan Raisa gevraagd minder nadruk te leggen op verbale taal en Floyd minder te sturen met verbale instructies.

De kwalitatieve en kwantitatieve resultaten laten eensluidend zien dat het volggedrag van hulpvrager Floyd niet is toegenomen. Ook is duidelijk geworden dat hulpgever Raisa de interventie niet volgens plan heeft uitgevoerd. Sterker nog Raisa is ‘meegenomen’ in de intensiteit van Floyd waardoor het interactiepatroon zich in negatieve zin ontwikkelde en de hulpverlening voortijdig beëindigd moest worden. Een toelichting hierop is te vinden in Bijlage E.

Discussie

Het doel om deze casus op te nemen in ons proefschrift is omdat het op fraaie wijze illustreert dat hoewel Floyd de hulpvrager is in deze casus, de *hulpgever* cruciaal is in het wel of niet op gang brengen van een gedragsverandering bij de hulpvrager. Het lukte Anouska wel om met Floyd wederkerig contact op te bouwen, terwijl de hulpverlening met Raisa voortijdig gestopt is, vanwege toenemend agressief gedrag van Floyd.

Het kan verleidelijk zijn om de bal bij Floyd neer te leggen: ‘zie je wel wat een lastig kind’, of bij Raisa: ‘ze is geen geschikte hulpgever’. Dat is echter geenszins de bedoeling. Het is Raisa om wat voor reden dan ook niet gelukt om zich aan het hulpverleningsplan te houden. Daar kunnen allerlei redenen voor zijn. Een van de redenen kan zijn dat het haar in de gegeven tijd niet lukte om te begrijpen wat er bedoeld werd met de bewegingen van Floyd volgen, iets wat haar wel lukte in het contact met een baby, dat zij hierna gevolgd heeft.

Wat we in dit hoofdstuk willen benadrukken is dat elke ‘hulpgever– hulpvrager relatie’ uniek is. Wat bij de ene hulpgever werkt, hoeft voor de ander niet te gelden. Daarnaast laten we zien, dat deze manier van werken niet voor iedereen vanzelfsprekend een passende methode is. Het vraagt van de ene hulpgever soms meer dan in diens vermogen ligt om het eigen bewegingspatroon passend te maken bij dat van de hulpvrager.

Het aanpassen van het eigen bewegingspatroon is een proces dat tijd kost en dat de een gemakkelijker aangaat dan de ander. Anouska kon dit, terwijl het voor Raisa erg moeilijk bleek te zijn. Dit wil niet zeggen dat Raisa het nooit zou kunnen leren. Het probleem in de interactie met Floyd was dat verbale instructies en sturing averechts werkten en agressief gedrag opriepen waardoor het risico van escalatie groeide. Dit maakte de oefenruimte voor Raisa beperkt. Deze casus maakt pijnlijk duidelijk hoe belangrijk het is om hulpverleningstrajecten altijd met regelmaat te volgen en te bespreken in supervisie of intervisie, om te voorkomen dat ze ontsporen en de ontwikkeling een kant op gaat die voor beiden ongewenst is.

Deze casus kan de vraag oproepen of het ethisch wel verantwoord is om hulpvragers ‘bloot’ te stellen aan studenten die een methode aan het leren zijn, professionals in

opleiding zagezegd. Ten eerste is het moeilijk om, voorafgaand aan de toewijzing van een student aan een hulpvrager, een inschatting te maken van de kans van slagen. Welke factoren bepalen of er een goede 'klik' ontstaat? Daarnaast zien we veel vaker het omgekeerde gebeuren namelijk, dat dankzij de instructies die studenten krijgen over hoe ze wederkerig contact met hun hulpvrager op gang kunnen brengen, studenten zelf zeggen, 'dat ze echt een klik hebben met hun hulpvrager'. Met andere woorden, de 'klik' kan ook groeien en ontstaan in het contact, dat hoeft er niet vanaf het begin te zijn.

Ten tweede, kan er eigenlijk wel gesproken worden over 'moeilijke' en 'makkelijke' hulpvragers? Want wat voor de een moeilijk is, kan voor de ander heel makkelijk zijn. Voor Raisa was Floyd een moeilijke hulpvrager voor Anouska was dit minder het geval. Op deze manier kan ook de vraag gesteld worden of agressief gedrag een eigenschap van de persoon is? Als dat zo is, dan zouden we inderdaad kunnen overwegen om mensen met allerlei soorten probleemgedragingen uit te sluiten van de hulpverlening, omdat ze mogelijk te moeilijk zijn. Vanuit onze praktijkervaring weten we dat agressief gedrag afneemt, als de interacterende persoon zich anders gaat opstellen. Dit betekent dat gedrag een eigenschap is van de relatie en geen eigenschap van de persoon. Dit is een hoopvol uitgangspunt, want hierdoor is er altijd een mogelijkheid om gedragsverandering tot stand te brengen, dankzij de inzet van de hulpgever als een fijn en precies afgestemd instrument.

Bijlage A. Bewegingschema november 2011

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	<p>Fysiek: Floyd en Anouska hebben hun romp richting de tafel of richting elkaar gedraaid. Ze hebben beiden op momenten dezelfde kijkrichting: naar elkaar, de camera of naar iets buiten de ruimte.</p> <p>Onderwerp: ze praten over school, eten en Disneyland.</p> <p>Tijd: Ze praten vooral over gebeurtenissen uit het verleden of over wat ze straks gaan doen.</p>	<p>Fysiek: Floyd heeft meer richtingen dan Anouska. Hij draait zijn hoofd naar alle richtingen in de ruimte. Anouska kijkt vooral naar Floyd, haar schoenen, vingers of trui.</p>	<p>Als Anouska met veel gebaren over Disneyland praat en naar Floyd kijkt, dan kijkt hij naar Anouska. Floyd volgt Anouska.</p> <p>Als Floyd naar buiten kijkt, volgt Anouska met haar kijkrichting zijn blik.</p> <p>Anouska volgt Floyd. Floyd kijkt naar voren, Anouska blijft naar hem kijken.</p> <p>Anouska volgt Floyd niet.</p>
SNELHEID	Ze praten en bewegen allebei even snel.	<p>Anouska kijkt langer naar Floyd en hij kijkt korter naar haar.</p> <p>Floyd wisselt sneller van richting dan Anouska.</p> <p>Anouska praat langer achter elkaar dan Floyd. Floyd geeft kortere antwoorden: ja.</p> <p>Floyd beweegt langer dan Anouska.</p>	Beiden volgen elkaar in sneller en langzamer praten en bewegen.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	<p>Ze zitten allebei op een stoel.</p> <p>Ze bewegen allebei hun armen ver van hun lichaam af.</p> <p>Ze bewegen allebei met grote bewegingen naar boven en beneden.</p>	<p>Anouska loopt door de ruimte om de camera te controleren. Floyd blijft zitten. Floyd buigt zijn romp naar voren en achter. Anouska houdt haar romp op dezelfde plek.</p> <p>Floyd beweegt meer met zijn armen dan Anouska.</p>	<p>Als Floyd zijn arm naar voren strekt, dan strekt Anouska ook haar arm naar voren.</p> <p>Anouska draait rondjes met haar armen, Floyd volgt haar bewegingen niet, maar kijkt haar wel aan.</p>

SPIERSPANNING	Ze hebben allebei ongeveer eenzelfde spierspanning in hun bewegingen. Ze praten met dezelfde intensiteit.	Floyd knippert vaker dan Anouska met zijn ogen en zijn ogen trekken soms weg. Anouska heeft op momenten grotere spierspanning in haar benen. Ze trilt met haar benen op en neer.	Floyd verhoogt zijn spierspanning door met zijn armen te zwaaien, waarna Anouska de spierspanning verhoogt in haar stem door harder en sneller te gaan praten. A volgt F. Anouska wiebelt met haar benen, Floyd blijft met een lagere spierspanning zitten. F volgt A niet.
GELUID	Ze praten allebei ongeveer even hard of zacht. Ze hebben allebei evenveel dynamiek in hun stem. Ze slaken kreten: ohh, ahhh.	Anouska praat meer melodieus en Floyd heeft een meer ritmische staccatostijl van praten.	Als Floyd harder/ zachter gaat praten volgt Anouska hem en omgekeerd.

Bijlage B. Bewegingschema april 2012

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysiek: Floyd en Anouska hebben op momenten dezelfde kijkrichting: naar elkaar, het materiaal of de tafel. Ze hebben allebei dezelfde romprichting. Onderwerp: Ze praten over hetzelfde onderwerp. Tijd: Ze praten over gebeurtenissen in het heden en het verleden.	Fysiek: Floyd heeft meer kijkrichtingen dan Anouska. Hij kijkt naar opzij, omhoog, de tafel, het materiaal en Anouska. Anouska kijkt naar Floyd, het materiaal en de tafel. Onderwerp: Floyd heeft activiteit plagen, Anouska heeft activiteit vragen stellen.	Anouska kijkt naar Floyd, vervolgens kijkt Floyd naar Anouska. Floyd volgt Anouska. Anouska kijkt naar Floyd, waarbij Floyd naar het materiaal blijft kijken. Floyd volgt Anouska niet. Floyd kijkt naar het materiaal, waarbij Anouska naar Floyd blijft kijken. Anouska volgt Floyd niet.
SNELHEID	Ze spreken en bewegen in ongeveer dezelfde snelheid.	Op momenten beweegt Floyd sneller dan Anouska met zijn armen en met zijn romp. Floyd wisselt vaker en sneller van richting dan Anouska. Anouska kijkt langer naar Floyd dan hij naar Anouska.	Floyd beweegt sneller dan Anouska en maakt van meer richtingen gebruik nl: naar achteren en naar voren. Anouska blijft stil zitten. Floyd schuift het cadeautje naar links en rechts, Anouska blijft stil zitten. Beiden volgen elkaar niet in snelheid.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Ze zitten beiden op hun stoel. Ze bewegen beiden hun armen dicht bij hun lichaam.	Floyd beweegt zijn romp van voren naar achteren. Anouska houdt haar romp naar voren gericht. Floyd beweegt zijn armen regelmatig over de middenlijn voor Anouska langs. Anouska komt niet over de middenlijn. Floyd maakt grotere armbewegingen dan Anouska.	Floyd leunt naar achteren, vervolgens blijft Anouska voor op haar stoel zitten. Anouska volgt Floyd niet. Floyd gooit zijn armen in de lucht, Anouska houdt haar armen op tafel. Anouska volgt Floyd niet.

SPIERSPANNING	Ze hebben beiden ongeveer dezelfde spierspanning tijdens het spreken en bewegen. Ze zitten beiden langere tijd in dezelfde houding op hun stoel.	Floyd heeft op sommige momenten een hogere spierspanning dan Anouska. Hij beweegt zijn armen met korte snelle bewegingen naar opzij en omhoog.	Floyd beweegt zijn schouders op en neer met een hogere spierspanning dan Anouska, waarna Anouska stil blijft zitten. Anouska volgt Floyd niet.
GELUID	Ze praten beiden op momenten hard en zacht. Ze praten beiden met hoge en lage tonen. Beiden lachen regelmatig.	Op sommige momenten praat en lacht Floyd harder dan Anouska.	Anouska gaat zachter en lager praten dan voorheen, vervolgens gaat Floyd ook zachter en lager praten. Floyd gaat harder en hoger van toon praten, vervolgens gaat Anouska ook hoger van toon praten. Beiden volgen elkaar.

Bijlage C. Bewegingschema september 2012

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	<p>Fysiek: Floyd en Raisa hebben op momenten dezelfde kijkrichting: naar elkaar, het papier of de omgeving.</p> <p>Ze hebben allebei hun romp gericht naar de tafel.</p> <p>Onderwerp: Ze praten over hetzelfde onderwerp, het bedenken van activiteiten die ze kunnen doen.</p> <p>Tijd/plaats: ze praten in het heden en over wat ze in de toekomst kunnen doen.</p>	<p>Fysiek: Ze kijken op momenten allebei naar iets anders. De een naar het papier, terwijl de ander naar het gezicht kijkt.</p> <p>Onderwerp: Raisa heeft onderwerp activiteiten verzinnen, Floyd heeft activiteit 'spelling'.</p> <p>Tijd: Floyd komt regelmatig terug op onderwerpen die al geweest zijn en in het verleden liggen.</p>	<p>Raisa vraagt: 'vind je het leuk om een cake te bakken?'</p> <p>Vervolgens antwoordt Floyd: 'zo schrijf je toch badmintonnen?'</p> <p>Waarop zij antwoordt: ...'met dubbel n'.</p> <p>Floyd volgt Raisa niet, Raisa volgt Floyd wel.</p>
SNELHEID	Floyd en Raisa praten even snel.	<p>Raisa noemt sneller een nieuwe activiteit dan Floyd kan opschrijven.</p> <p>Raisa praat met langere zinnen dan Floyd.</p> <p>Raisa schrijft sneller dan Floyd.</p>	<p>Nadat Raisa opmerkt dat ze sneller praat dan Floyd kan schrijven, wacht zij met praten tot Floyd klaar is met schrijven.</p> <p>Raisa volgt Floyd.</p>

<p>AFSTAND</p> <p>ruimtelijke positie</p> <p>afstand overbruggen</p> <p>bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam</p>	<p>Beiden zitten op een stoel.</p> <p>Beiden hebben dezelfde hoofdhoogte.</p> <p>De afstand tot het papier is voor beiden hetzelfde.</p> <p>Beiden bewegen hun armen omhoog en omlaag.</p>	<p>Floyd buigt zijn romp naar voren tijdens het schrijven. Raisa blijft rechtop zitten.</p> <p>Raisa beweegt meer met haar handen, armen en haar hoofd dan Floyd.</p> <p>Floyd gaat over de middenlijn om op het papier van Raisa te schrijven. Raisa blijft op haar eigen helft.</p>	<p>Floyd heft zijn hand met potlood omhoog, waarna Raisa dit ook doet. Raisa volgt Floyd.</p> <p>Floyd buigt naar opzij om op het papier van Raisa te schrijven, waarop Raisa haar lijf naar achteren buigt. Raisa volgt Floyd.</p> <p>Raisa praat en gebaart met haar handen wanneer zij iets uitlegt, vervolgens houdt Floyd zijn handen stil. Floyd volgt Raisa niet.</p>
<p>SPIERSPANNING</p>	<p>Ze houden allebei met ongeveer eenzelfde spierspanning de pen vast.</p>	<p>Floyd heeft zijn schouders hoger opgetrokken dan Raisa.</p>	<p>Raisa en Floyd schrijven de activiteit badmintonnen op waarbij Floyd tijdens het schrijven zijn schouders omhoog trekt. Vervolgens vraagt Raisa of er badminton rackets aanwezig zijn, waarna Floyd zijn schouders nog iets hoger optrekt en antwoordt met, 'schrijf je dit met twee nn'.</p> <p>Raisa volgt Floyd niet in het verhogen van de spierspanning.</p>
<p>GELUID</p>	<p>Floyd en Raisa praten op sommige momenten even hard.</p>	<p>Raisa praat in haar beurt met meer woorden over een onderwerp dan Floyd. Ze maakt dus meer geluid.</p> <p>Raisa praat met meer melodie en variatie in haar stem dan Floyd. Soms praat Floyd harder dan Raisa.</p>	<p>Raisa vraagt met melodie in haar stem of Floyd van cake bakken houdt. Vervolgens antwoordt Floyd met een hardere stem en op een vlakkere toon dan Raisa hoe je badmintonnen schrijft. Floyd volgt Raisa niet.</p>

Bijlage D. Bewegingschema november 2012

	Gezamenlijk	Onderscheidend	Volgen/Leiden
RICHTING: fysieke richting onderwerp: verbaal activiteit tijd/plaats	Fysiek: ze kijken allebei naar elkaar of naar het kaartspel. Hun romp is naar elkaar gericht. Onderwerp: ze hebben allebei het onderwerp 'kaartspel'. Tijd: het heden.	Fysiek: Floyd heeft meer kijkrichtingen dan Raisa, hij kijkt net als Raisa naar de tafel en kijkt ook om zich heen terwijl Raisa haar blik op de tafel en Floyd houdt. Onderwerp: Floyd heeft de onderwerpen: overwinning galmen, tong uitsteken. Raisa heeft de onderwerpen kaarten schudden en uitdelen en Floyd verzoeken om stilte.	Onderwerp activiteit: Floyd galmt zijn overwinningsklanken door de ruimte, waarna Raisa haar hand op zijn arm legt en rustig vraagt of hij wil stoppen, want het doet pijn aan haar oren. Raisa volgt Floyd niet.
SNELHEID	Over het algemeen spreken en bewegen ze allebei even snel. Ze kloppen in hetzelfde ritme op tafel bij 'de laatste kaart'.	Floyd maakt langer achter elkaar geluid dan Raisa. Floyd praat in langere zinnen dan Raisa.	Raisa deelt de kaarten uit, waarna Floyd in hetzelfde ritme zijn tong uitsteekt. Floyd volgt Raisa in snelheid.
AFSTAND ruimtelijke positie afstand overbruggen bewegingen ten opzichte van het eigen lichaam	Beiden zitten op hun stoel aan tafel. Ze zitten allebei rechtop. Ze bewegen allebei hun armen naar de pot met kaarten in het midden.	De hoofdhoogte van Floyd is lager dan die van Raisa. Raisa beweegt over de middenlijn door haar hand op zijn arm te leggen. Floyd beweegt tot aan de middenlijn.	Floyd buigt zich voorover en legt zijn hoofd op tafel, terwijl Raisa rechtop blijft zitten. Raisa volgt Floyd niet. Raisa strekt haar arm uit en weer terug, vervolgens haalt Floyd ook zijn arm weer naar zich toe. Floyd volgt Raisa.
SPIERSPANNING	Tijdens het kaarten hebben ze allebei ongeveer dezelfde spierspanning in armen en handen en romp.	Floyd varieert meer in hoge en lage spierspanning. Dat is te zien aan zijn mond en romp. Raisa houdt meer dezelfde spierspanning in haar lichaam.	Floyd verhoogt de spierspanning rondom zijn mond tijdens het galmen en knijpt zijn ogen dicht. Raisa verhoogt lichtjes de spierspanning in haar hand als ze die op de arm van Floyd legt. Raisa volgt Floyd.

GELUID	Tijdens het kaarten praten ze allebei ongeveer met eenzelfde volume.	Floyd varieert in hard en zacht praten, Raisa praat het hele fragment in hetzelfde zachte volume.	Floyd galmt op luide toon, waarna Raisa met een veel zachtere stem vraagt om te stoppen. Raisa volgt Floyd niet.
---------------	--	---	---

Bijlage E. Toelichting beëindiging hulpverleningsproces

Hoewel er na de hierboven beschreven incidenten contactherstel plaatsvond, is toch besloten om de hulpverlening te beëindigen. Het lukte Raisa niet om in deze relatie haar bewegingspatroon zo aan te passen dat de relatie voor beiden prettig bleef. Haar voorkeur voor instructie en sturing middels verbale taal bleef overeind en synchronie middels beweging kwam niet van de grond. Het moment waarop Floyd op luide toon overwinningsklanken door de ruimte galmt en Raisa reageert door te vragen of hij ook kan fluisteren, is daar een goed voorbeeld van.

De bedoeling van Raisa om hem mee te nemen naar een lager stemvolume is in zichzelf een goed idee. De manier waarop ze dit doet, namelijk verbaal, is niet helpend om een blijvende verandering bij Floyd tot stand te brengen. Verbale instructies worden al jaren gegeven en ze leiden niet tot gedragsverandering en wederkerigheid. Wat Floyd nodig heeft is dat hij zich erkend voelt in de onderliggende gevoelens van teleurstelling, de vreugde om de overwinning en misschien een restje boosheid. Het is Raisa niet gelukt om met zijn gevoelens te synchroniseren. Noch verbaal, door te zeggen dat ze begrijpt dat hij teleurgesteld is, noch door beweging, door bijvoorbeeld mee te juichen. Zij blijft haar rustige zelf, waardoor het onderscheid tussen hen beiden blijft bestaan. Hierdoor wordt er niet aan het doel van de hulpverlening gewerkt, namelijk om Floyd eerst te volgen in zijn bewegingsintensiteit en vanuit gezamenlijkheid hem mee te nemen naar een lagere intensiteit.

Voor Floyd betekende dit het einde van de inzet van Beweging-als-houvast, want moeder wilde niet opnieuw haar goedkeuring geven voor een volgend traject. Zij was boos dat het de hulpverlening niet was gelukt en wilde niet verder meewerken.

Voor Raisa is er gezocht naar een andere manier om te oefenen met haar bewegingspatroon, om deze cursus toch met succes af te kunnen sluiten. Zij heeft de resterende maanden gewerkt met een baby-nichtje, waarbij ze kon ervaren hoe ze haar bewegingen en taal als vanzelf afstemde op die van de baby. De vertaalslag maken hoe je dit dan doet in relatie tot een jongen van 13 jaar, heeft zij binnen de gegeven casus en cursus niet kunnen maken. Precies dit maakt Beweging-als-houvast voor een aantal hulpgevers moeilijk.

31 De Zevenster

Samenvatting	427
Casus groepsbehandeling	428
Probleemstelling	428
Gedragsanalyse	429
Hulpverleningsplan	431
Beïnvloeding van de beweging	431
Resultaten	432
Discussie	435

Samenvatting

De Zevenster is een naschoolse dagbehandeling voor jongeren tussen de zeven en achttien jaar met een licht verstandelijke beperking. De redenen van aanmelding bij De Zevenster houden verband met opvoedkundige problemen in de thuissituatie. Het doel van opname bij De Zevenster is het vergroten van de sociale vaardigheden bij jongeren in de omgang met anderen en het versterken van wederkerig contact. Op De Zevenster vindt hulpverlening plaats op basis van Beweging-als-houvast. Dit vertaalt zich enerzijds in individuele hulpverlening en anderzijds door in kleine groepjes onder leiding van een hulpgever te werken aan wederkerige vaardigheden zoals op je beurt wachten en samenwerken.

In deze casus vond groepsbehandeling plaats met drie jongeren in de leeftijd van 12 en 14 jaar, Bart, Noortje en Vanessa en hun hulpgever Irma. De jongeren hadden problemen in de sociale omgang met anderen. Dit uitte zich in moeite hebben met samenspelen, naar elkaar luisteren, wachten op hun beurt en interesse tonen in de ander.

Het doel van de hulpverlening was het ontwikkelen van wederkerigheid tijdens het spelen van een gezamenlijk spel. Dit betekende dat hulpgever Irma zich tijdens het spel beurtelings richtte op het ontwikkelen van gezamenlijkheid met iedere jongere apart. De verwachting was dat wanneer een jongere in het contact met hulpgever Irma de structuur van volgen en initiatief nemen ging herkennen en toepassen, de jongere meer oog zou krijgen voor de ander, beter op diens beurt kon wachten en onderlinge interacties meer plezierig en wederkerig zouden worden. Daarnaast was de verwachting dat ook in de thuissituatie de onderlinge relaties met gezinsleden zouden verbeteren.

De beïnvloeding vond plaats doordat hulpgever Irma in het contact met iedere jongere afzonderlijk een bewegingskenmerk centraal zette en daarmee gezamenlijkheid creëerde. In de relatie met Noortje richtte Irma zich op gezamenlijkheid met bewegingskenmerk snelheid, in relatie met Vanessa op gezamenlijkheid in gespreksonderwerp (bewegingskenmerk richting) en in relatie met Bart op gezamenlijkheid in bewegingskenmerk afstand. Deze unieke interacties vonden gedurende negen maanden twee keer per week plaats tijdens gezamenlijke spelmomenten waarbij Irma met iedere jongere om beurten interacteerde. Vanwege de ontoereikendheid van middelen en materiaal konden er geen analyses gedaan worden met CRQA en is er gekozen voor beschrijvende uitkomsten.

Op basis van descriptieve resultaten gebaseerd op filmmateriaal hebben we vastgesteld dat de jongeren aan het eind van dit traject een gezamenlijk spel konden spelen, waarbij ieder een eigen rol had in het spel en iedereen aandacht had voor het gezamenlijk spel en voor elkaar. Op basis van eerdere uitspraken van de ouders werden twee jaar na

afloop van dit hulpverleningstraject de ouders nogmaals bevraagd over de ontwikkeling. Hieruit kon vastgesteld worden dat in de thuissituatie het gezinsleven plezieriger en soepeler is gaan verlopen. De relatie met de ouders is verbeterd, de jongeren behulpzamer zijn geworden en ook het schoolse leren is verbeterd. De structuur van de beurtwisseling die in de interactie met Irma is ontstaan, is getransformeerd naar een complexere vorm van samenspelen en samenwerken en is zichtbaar in verschillende contexten.

In de discussie bespreken we de noodzaak van supervisie voor het adequaat uitvoeren van een groepsbehandeling. Daarnaast nemen we het concept beurtwisseling onder de loep en geven onze visie op het ontwikkelen hiervan (Fogel & Thelen, 1987).

Casus groepsbehandeling

Probleemstelling

Situatie oktober 2011

Drie jongeren worden aangemeld voor een groepsgerichte benadering met Beweging-als-houvast. Het gemeenschappelijk probleem waar deze jongeren en hun omgeving tegenaan lopen zijn hun gebrekkige sociale vaardigheden. In de omgang met anderen blijken ze niet in staat om prettig met elkaar te spelen of samen te werken. Ze wachten niet op hun beurt, luisteren slecht naar elkaar en zijn vooral met zichzelf bezig. Deze problemen worden zowel in de thuissituatie, als op school, als op de naschoolse dagbehandeling opgemerkt. Het doel van deze groepsgerichte aanpak is het ontwikkelen van wederkerigheid rondom een gezamenlijke en plezierige activiteit, in de verwachting dat de onderlinge relaties met leeftijdsgenootjes en in de thuissituaties zullen verbeteren.

Gedragsbeschrijving hulpvragers

Bart is een jongen van 12 jaar en vormt samen met zijn moeder en haar partner, de niet-biologische vader van Bart, een gezin. Bart heeft nog een oudere broer en zus van 29 en 26 jaar die niet meer thuis wonen. De partner van moeder heeft zes kinderen die eveneens niet in het gezin wonen. Bart is na groep 2 van de basisschool overgestapt naar het speciaal basisonderwijs en na groep 8 naar het speciaal voortgezet onderwijs gegaan. Tot zijn vierde jaar heeft hij alleen het woordje 'mama' gezegd. Vanaf groep 1 is hij wel meer gaan praten. Hij begon met leren lezen op zijn 11^e. Hij gebruikt tot op heden pictogrammen om te weten wat de taakjes zijn die hij moet doen. De reden van aanmelding bij De Zevenster is dat er veel conflicten zijn in de thuissituatie tussen Bart en zijn moeder. Bart slaat en schopt haar en maakt spullen kapot. Hij kan bij zichzelf geen emoties herkennen of benoemen. Ook zoekt hij uit zichzelf geen lichamelijke nabijheid of contact. In het verleden heeft Bart een vorm van sensorische integratietherapie gehad. Naast het aanbod van Beweging-als-houvast in groepsverband op De Zevenster krijgt Bart ook nog individuele hulpverlening op basis van deze methode.

Noortje is een meisje van 14 jaar. Zij woont samen met haar moeder en diens vriend. De vader van Noortje is overleden toen zij 11 jaar was. Zij volgt voortgezet speciaal onderwijs. De reden van aanmelding bij De Zevenster is dat Noortje geen emoties kan benoemen, ze wordt snel boos en gedraagt zich agressief. Ze luistert slecht, is erg druk en kan zichzelf niet goed vermaken. Noortje is drie jaar geleden een jaar opgenomen geweest in een observatiecentrum. Daarna is er ambulante thuisbehandeling ingezet naast de naschoolse dagbehandeling en wordt het gezin ontlast doordat ze drie weekenden per maand naar een logeershuis gaat.

Vanessa is eveneens 14 jaar. Zij vormt samen met haar moeder, diens vriend en zijn zoon van 13 en zijn dochter van 11 een gezin. Vanessa heeft geen contact met haar biologische vader en ook niet met haar biologische broer van 21. Vanessa volgt praktijkonderwijs. De reden van aanmelding bij De Zevenster is problemen in de thuissituatie. Vanessa accepteert het gezag van haar moeder niet en speelt de baas in het spel met andere kinderen. In haar gedrag zijn kenmerken van ADHD vastgesteld. Er is al tien jaar hulpverlening geweest voor Vanessa en het gezin. Dit varieerde van opvang binnen een medisch kinderdagverblijf, ambulante hulpverlening in het gezin, korte opname in een pleeggezin, tot weekend- vakantieopvang en nu de naschoolse dagbehandeling.

Gedragsanalyse

Hulpgever Irma

Irma is 27 jaar oud en beschikt over een hbo-diploma SPH. Zij werkt al enige jaren met Beweging-als-houvast zowel als ambulante hulpgever in gezinssituaties als beroepsopvoeder op De Zevenster. We volgen Irma in deze casus in relatie tot de drie genoemde jongeren. Samen vormen zij een 'groepje', dit betekent dat zij twee dagdelen in de week als 'groepje' een gezamenlijke activiteit uitvoeren, variërend van een spelletje doen tot knutselen of koekjes bakken. De jongeren en Irma hebben allen de Nederlandse nationaliteit. Het beschreven traject loopt van oktober 2011 tot juni 2012.

Voormeting

Om de juiste aanpak voor elke jongere te kunnen bepalen, is een video-analyse gemaakt van de verschillende interacties tussen Irma en de jongeren in het groepje. De analyses van hun bewegingen zijn in dit hoofdstuk niet in een schema opgenomen aangezien dit voor drie dyades te uitgebreid wordt. Wel zijn de bewegingen geanalyseerd volgens het bewegingsschema als startpunt voor de hulpverlening. Een globale beschrijving van de videobeelden van het eerste filmfragment volgt hieronder.

In het filmfragment is te zien dat Irma een spelletje Yahtzee speelt samen met Bart, Noortje en Vanessa. Het spelletje zorgt ervoor dat er een beurtverdeling is doordat de beker met dobbelstenen na iedere gooi wordt doorgegeven aan

de volgende speler. Tijdens het spelen benoemt Irma wie er aan de beurt is. Ze helpt mee met het verwerken van de beurt en blijft met haar aandacht bij de beurt van de jongere net zolang tot de beurt naar de volgende jongere kan. Tussen de beurten door is de aandacht van de jongeren vaak niet meer bij het spelletje, maar bij iets wat de jongeren zelf bedenken zoals tekenen op een papiertje, het vouwen van een vliegtuigje of praten over een ander onderwerp. Alleen Noortje lijkt het spel enigszins te volgen en kijkt het meest van iedereen naar degene die de dobbelstenen gooit.

Er wordt wel gepraat tijdens het spelletje, maar er wordt niet altijd adequaat gereageerd. Wanneer Vanessa aan de beurt is en Noortje iets tegen haar zegt dan reageert Vanessa hier niet op. Irma lost het op door zelf het antwoord te geven. Ondertussen draait Bart op zijn stoel, zit dan weer schuin, dan weer achterstevoren of hangt met beide armen op de tafel en praat als het hem uitkomt zonder zich specifiek tot iemand te richten.

Irma benoemt wat ze ziet en antwoordt op de opmerkingen van de jongeren, maar dit leidt niet tot meer aandacht voor elkaar of het gezamenlijk spel.

Als Irma zelf aan de beurt is maakt zij haar gooibeurt expliciet, ze schudt de dobbelstenen in de beker en benoemt wat ze hoopt te gooien, vocaliseert bij het gooien en haalt de beker trager dan de jongeren dat doen van de dobbelstenen af. Ze creëert hiermee aandacht van alle jongeren. Irma benoemt na haar beurt wie er aan de beurt is en schuift de beker met dobbelstenen door. Het spelletje Yahtzee wordt helemaal uitgespeeld.

Op het oog lijkt er beurtverdeling te zijn omdat iedereen na elkaar met de dobbelstenen gooit en het spelletje tot een goed einde gebracht wordt. Dit betekent echter niet dat er door de jongeren met aandacht gekeken wordt naar degene die aan de beurt is. De beurtverdeling is vooral gericht op de taak van het gooien, maar meeleven met het spel is niet aanwezig. Irma reageert op alle vragen en opmerkingen die langskomen, ongeacht of die persoon de beurt heeft in het spel en verdeelt de aandacht over de jongeren en geeft extra aandacht aan degene die de beurt heeft. Het prettig contact tijdens het spel is te danken aan de inzet van Irma die iedereen 'erbij' haalt en houdt.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

Uit de analyse blijkt dat alle jongeren de balans tussen gezamenlijkheid en onderscheid onvoldoende ontwikkeld hebben. Ze volgen elkaar niet, ze nemen nauwelijks initiatief om contact met de ander te maken, ze gaan hun eigen gang. Alleen als Irma met veel nadruk haar eigen beurt inzet, weet ze van iedereen de aandacht voor het spel te winnen.

Dit is te vergelijken met een ouder die de aandacht van een jong kind weet te trekken door langzaam te bewegen en met grote gebaren spanning opbouwt van 'iets' dat komen gaat. Dat is een begin van volggedrag en met dit gegeven kan Irma aan de slag en volggedrag verder ontwikkelen tijdens de gezamenlijke momenten van spelplezier.

Hulpverleningsplan

Het doel van de hulpverlening is het ontwikkelen van wederkerigheid. Dit betekent dat Irma in relatie met elke jongere een eigen patroon gaat opbouwen waarin volggedrag en initiatief nemen geleerd kan worden, oftewel beurtwisseling. De basis van de groepsaanpak is dus in principe hetzelfde als bij de individuele hulpverlening.

In elk koppel wordt gekeken welk bewegingskenmerk een goede ingang biedt om gezamenlijkheid te gaan ervaren. Voor het koppel Noortje-Irma betekent dit dat Irma gezamenlijkheid gaat creëren met het bewegingskenmerk 'snelheid'. In het koppel Bart-Irma gaat Irma de vorm van de bewegingen aanpassen aan die van Bart (bewegingskenmerk 'afstand') en in het koppel Vanessa-Irma past Irma haar gespreksonderwerp aan dat van Vanessa aan (bewegingskenmerk richting). Verder is de gezamenlijke activiteit voor iedereen gelijk.

De opzet van de hulpverlening moet ervoor zorgen dat om de beurt praten tijdens de interactie met Irma vervolgens leidt tot om de beurt praten in de interactie tussen de jongeren onderling. De verwachting is, dat het 'tegelijktijd praten' afneemt en dat 'om de beurt praten' ontstaat zonder dat deze structuur feitelijk benoemd wordt.

Beïnvloeding van de beweging

Het patroon dat Irma gebruikt bestaat uit om de beurt met een van de jongere praten over de activiteit en daarmee gezamenlijkheid creëren op een van de bewegingskenmerken. Vervolgens zet Irma ook het onderscheid tussen zichzelf en de jongere centraal in het praten over de activiteit door te benoemen wat zijzelf doet en wat de jongere doet. Ze richt zich zo volledig mogelijk op de interactie met deze ene jongere. Vervolgens gaat ze naar de volgende jongere om ook hier gezamenlijkheid en onderscheid te creëren. Hoe dit patroon eruit ziet, terwijl iedereen een tekening maakt, blijkt uit het volgende:

Irma vraagt aan Noortje: 'Wat ga jij tekenen?' Noortje antwoordt direct en heel snel met: 'een giraffe'. Irma antwoordt in hetzelfde ritme en met dezelfde intonatie als Noortje: "Dat is een leuk idee! Ik ga een grote boom tekenen". Daarna maakt Irma contact met Vanessa: 'Wat ga jij tekenen?' Vanessa antwoordt en zegt: 'Ik wil het liefst met een grijs potlood tekenen'. Irma gaat mee in de verandering van het gespreksonderwerp en zegt: 'Ja, met een grijs potlood tekenen is inderdaad heel mooi. Ik ga een tekening met veel kleurtjes maken'. Intussen vraagt Noortje hoe Irma haar giraffe vindt? Irma antwoordt: 'ik ben zo

bij jou, eerst is Bart aan de beurt'. Bart ligt languit over de tafel te tekenen en zit met zijn knieën op de stoel. Irma buigt zich voorover om op gelijke hoofdhoogte van Bart te komen en vraagt: 'Wat ben jij aan het tekenen?' Bart mompelt: 'Ik wil een vliegtuig maken, maar het lukt niet'. Irma bekijkt de tekening, geeft een paar kleine aanwijzingen en vraagt daarna aan Bart: 'Vind je mijn boom wel op een boom lijken?' Bart kijkt op, knikt van ja en tekent vervolgens weer verder. Daarna geeft Irma de beurt aan Noortje en ze kijken samen hoever de giraffe al gevorderd is waarna Irma haar boom aan Noortje laat zien.

Uit het bovenstaande blijkt dat tijdens iedere beurt Irma contact maakt op een manier die bij die jongere past, hetzij in snelheid, gespreksonderwerp of in het creëren van een gezamenlijke beweging. Daarnaast creëert Irma een gezamenlijke richting door in het contact met een jongere over elkaars tekening te praten. Er wordt op dat moment geen aandacht gegeven aan de overige twee jongeren in het groepje. Het doel hiervan is dat de jongeren zelf gaan ervaren dat zij steeds aan de beurt komen om iets te mogen zeggen en dat het geen zin heeft om te praten als er toch geen antwoord gegeven wordt.

Resultaten

Nameting

Aan het eind van dit hulpverleningstraject, juni 2012, wordt er opnieuw een beschrijvende analyse gemaakt van een filmfragment van het 'groepje'.

De activiteit is vooraf met Irma en de jongeren overeengekomen. Ze spelen een spel waarbij twee personen een blinddoek om hebben. De geblinddoekte personen krijgen om de beurt een hapje eten met een lepel. Vervolgens moeten ze raden wat voor eten er op de lepel ligt.

Samen treffen ze de voorbereidingen voor het spel. Irma en Bart hebben gekozen om het eten te raden en Vanessa en Noortje verzorgen het eten. Vanessa haalt twee blinddoeken en helpt Irma en Bart met het vastmaken ervan. Noortje zorgt voor een dienblad met schaalpjes met eten.

Noortje ordent de schaalpjes, Vanessa loopt met het bakje eten eerst naar Irma en daarna naar Bart. Vanessa vraagt of de geblinddoekte Irma klaar is voor een hap. Ze wacht tot de mond open is en stopt er een hapje in. Daarna loopt ze naar Bart vraagt of hij er klaar voor is en ze geeft ook hem een hapje. Noortje en Vanessa kijken elkaar aan, zeggen niks en laten Irma en Bart met elkaar praten tot ze het eens zijn over de smaak die ze hebben geproefd.

Dan valt de blinddoek van Irma af. Ze zegt: 'ik zal mijn ogen dicht houden, kunnen jullie me dan helpen?' Vanessa pakt de doek van de grond, Noortje doet de doek over het hoofd van Irma. Irma knoopt zelf de doek vast. Vanessa pakt

een schaalpje van het dienblad, kijkt naar Noortje die vervolgens knikt. Vanessa loopt naar Irma en vraagt of het uitkomt om een nieuw hapje te proeven.

De hier beschreven activiteit is uiteraard verschillend van die van het allereerste spelletje Yahtzee. Toch kunnen we de ontwikkeling die de jongeren hebben doorgemaakt bespreken aan de hand van deze activiteit. Irma en Bart krijgen de blinddoek voor en moeten dus ‘wachten’. Dit doen zij zonder zich af te laten leiden of andere dingen te doen. Ze zitten stil en wachten vol spanning af. Noortje en Vanessa verdelen zonder problemen de overige taken tussen hen beiden. Allereerst is Irma aan de beurt voor het proeven van het eten en moet Bart nog even wachten. Als hij ook een hap genomen heeft overleggen Irma en Bart samen over de smaak. Noortje en Vanessa wachten tot zij klaar zijn met overleggen en zeggen intussen niks.

Interpretatie volgens Beweging-als-houvast

Bij het Yahtzee spel was het duidelijk dat ‘wachten op je beurt’ gepaard ging met aandachtverlies van het spel. Er was geen aandacht voor ‘de beurt’ van de ander en tijdens het ‘wachten’ werd er door de beurt van de ander heen gepraat of er werd iets anders gedaan. Kortom er was geen volgedrag te zien en ook was er geen sprake van wederkerigheid.

Tijdens de activiteit van het ‘eten proeven’ is te zien dat iedereen de volledige aandacht bij het gezamenlijke spel houdt ongeacht of ze moeten wachten of niet. Er is samenwerking, de taken en rollen worden verdeeld. Ieder groepslid houdt zich aan de regels van het spel en houdt zich aan de rol die het zelf gekozen heeft. Er is geen sturing vanuit Irma meer nodig om de aandacht van de jongeren bij het spel te houden. De beurtwisseling is van een eenvoudig patroon zoals om de beurt gooien, doorontwikkeld naar een complex spel met verschillende rollen en taken en waarin samenwerking mogelijk is geworden.

Gezinsrelaties

In het voorjaar van 2014 is bij de moeders van Bart, Noortje en Vanessa navraag gedaan over het effect van de hulpverlening. Aan hen is gevraagd of zij verschil hebben gemerkt in de thuissituatie na de hulpverlening met Beweging-als-houvast. Een samenvatting van de belangrijkste bevindingen is hier weergegeven. De jongeren waren in 2014 niet meer geïndiceerd voor de naschoolse dagbehandeling. De periode voordat de hulpverlening werd ingezet is gebaseerd op verslaglegging van de naschoolse dagbehandeling.

Moeder over dochter Noortje

Voorafgaan aan de hulpverlening

Noortje had moeite om andere mensen te begrijpen en gaf aan het gevoel te hebben dat andere mensen haar ook niet begrepen. Voor een buitenstaander leek ze vooral vanuit zichzelf te reageren en anderen niet op te merken. Zo kon zij bij binnenkomst meteen

beginnen met praten, ongeacht of de ander misschien met iemand anders in gesprek was. Tijdens schoolse taken bleek het voor Noortje moeilijk om zich te concentreren op haar eigen taak. Ze raakte gemakkelijk afgeleid door wat er in haar omgeving gebeurde en de leerkracht moest haar weer terug verwijzen naar haar taakje. Moeder maakte zich destijds grote zorgen om de kwetsbaarheid van Noortje. Ze is gauw ergens enthousiast voor te maken, maar heeft vervolgens geen inzicht in haar mogelijkheden.

Na de hulpverlening

Volgens moeder is Noortje op alle fronten zelfstandiger en assertiever geworden. Zo verzorgt ze zelfstandig de dieren in en om huis. Ook helpt Noortje moeder bij het bereiden van het eten. Ze kan nu zelfstandig naar paardrijles gaan en houdt dan contact met moeder via haar mobiele telefoon.

Noortje heeft interesse gekregen in schoolse vaardigheden. In 2011 is haar vader overleden en haar tante gaf haar destijds een boek om het verlies van haar vader te verwerken. Haar interesse in het lezen van dat boek was gewekt, ze wilde leren lezen. Noortje maakt nu huiswerk omdat ze meer wil leren. Ze helpt andere kinderen op school met opdrachtes die zij wel begrijpt en anderen nog niet.

Het contact tussen moeder en Noortje is sterk verbeterd. Moeder begrijpt Noortje beter, omdat ze aan kan geven hoe het met haar gaat. Noortje accepteert het gezag van moeder en ze valt minder vaak boos uit. Ook maakt ze minder ruzie met haar broertje. Moeder ervaart nu dat ze een gezin heeft en samen als gezin willen ze activiteiten blijven ondernemen zonder ruzies.

Moeder over dochter Vanessa

Voorafgaan aan de hulpverlening

Vanessa had moeite met het waarnemen en aangeven van grenzen. Ze raakte makkelijk in conflicten verzeild en wist vervolgens niet goed hoe ze daar weer uit kon komen. Daarnaast kon ze ook bij mensen die ze nog niet zo goed kende, ongepast dichtbij komen. Vanessa kon zich niet goed in de ander inleven. Ze nam de ander en zichzelf onvoldoende waar.

Na de hulpverlening

Op veel punten geeft moeder aan dat het gedrag van Vanessa veranderd is en dat er minder ruzie in huis is. Vanessa helpt mee in het huishouden, zoals tafeldekken of andere taakjes. Ze ruimt haar eigen kamer en kleding op en doet haar huiswerk. Kortom de sfeer in huis is een stuk gezelliger geworden.

Ook in het contact met vriendinnen ziet moeder dat Vanessa nauwelijks tot geen dwingend gedrag meer laat zien, ze kan nu beter samenspelen. Op school gaat het ook beter. Vanessa let goed op in de les en doet mee. Haar ADHD-medicatie is ze aan het

afbouwen. Moeder is heel blij met de hulpverlening en wil het liefst doorgaan met deze vorm van hulpverlening in het gezin, zodat de omgang met elkaar nog meer verbetert.

Moeder over zoon Bart

Voorafgaan aan de hulpverlening

Het gedrag van Bart werd sterk bepaald door een beperkte ego-ontwikkeling. Hij praatte over zichzelf in de derde persoon: Bart gaat naar bed, Bart gaat nog niet slapen. Hij gebruikte geen woorden zoals 'ik en jij'. Hij kon ook moeilijk zelf verwoorden wat hem dwars zat. Hij werd boos als zijn ouders geen spelletje met hem wilden doen of als zij zijn verhalen niet meteen begrepen. Hij was erg gehecht aan vaste routines, regels en afspraken. Met spontane veranderingen van het dagelijkse patroon kon Bart moeilijk omgaan.

Na de hulpverlening

Moeder vertelt dat Bart de structuur van de beurtwisseling begrijpt en in tal van situaties kan toepassen. Op school wacht hij netjes op zijn beurt en luistert naar de andere kinderen. Hij is leergierig en doet zijn best waardoor zijn resultaten verbeterd zijn. Ook de leerkracht ziet de verandering en laat weten dat Bart zichzelf goed kan redden in de klas.

Moeder is blij dat ze nu als gezin leuke activiteiten kunnen ondernemen zoals samen een spelletje doen. Moeder begrijpt Bart ook beter en Bart begrijpt moeder beter. Dit geeft rust in het gezin. Bart kan nu beter aangeven hoe het met hem gaat en hij kan verwoorden wat er in hem omgaat. Ook verdraagt hij een spontane ingeving van moeder om iets te gaan ondernemen. Kortom de relatie tussen moeder en Bart is sterk verbeterd dankzij de hulpverlening.

Discussie

Conclusie

Het doel van de hulpverlening was het ontwikkelen van wederkerigheid van alle drie de jongeren uit 'het groepje' om hun sociale vaardigheden te vergroten. Hulpgever Irma heeft hieraan gewerkt door met iedere jongere een uniek interactiepatroon op te bouwen, gebaseerd op een algemeen geldend principe.

In alle gevallen was het patroon dat Irma bij een bewegingskenmerk aansloot om daarmee gezamenlijkheid bij die jongere te creëren. Vervolgens maakte ze tijdens het contact onderscheid tussen zichzelf en de jongere: jij tekent dit en ik teken dat. Op deze manier maakte ze om de beurt contact met iedere jongere en reageerde niet op alle opmerkingen die tussendoor gemaakt werden door de andere twee. Ze kwamen vanzelf weer aan de beurt.

Op deze manier is gewerkt aan een structuur van beurtwisseling. Dankzij de herhaling van dit interactiepatroon is deze structuur deel geworden van de jongere en is wederkerigheid ontstaan tussen de jongeren onderling. Daarnaast was de verwachting dat deze wederkerigheid ook zichtbaar zou worden in de thuissituatie met de overige gezinsleden. Twee jaar na het afronden van de hulpverlening gaven alle drie de moeders aan grote verbeteringen te zien in de relatie met hun zoon of dochter. De sfeer in huis was verbeterd, er was minder strijd en ook cognitief was er vooruitgang te zien.

Uit dit alles blijkt dat er wederkerigheid is ontstaan waarbij er oog is voor de ander en de eigenheid is toegenomen. Op basis hiervan hebben wij vastgesteld dat de doelen van de hulpverlening zijn behaald en ook dat de verwachtingen op de langere termijn zijn uitgekomen.

Noodzaak van supervisie

Wij zijn ons ervan bewust dat de gepresenteerde resultaten niet uitputtend of volledig zijn en slechts een algemeen beeld weerspiegelen. De reden voor het spaarzaam vermelden van de resultaten is omdat we in dit hoofdstuk vooral de werkwijze van de hulpgever centraal hebben gesteld met daarbij de vraag of het mogelijk is om Beweging-als-houvast met meer jongeren tegelijk toe te passen? Het antwoord hierop luidt volmondig 'ja'. De resultaten geven een positief beeld en betekenen vooruitgang in de sociaalemotionele en ego-ontwikkeling voor alle deelnemende jongeren. Dat wil niet zeggen dat deze werkwijze daarmee voor iedere hulpgever geschikt is. Het vraagt specifieke vaardigheden van de hulpgever om steeds te schakelen in het eigen bewegingspatroon en dit nauwkeurig af te stemmen op die specifieke jongere. Het belang van supervisie is naar ons idee evident voor dit proces. In de supervisie wordt de interactie tussen beide personen bekeken en wordt nauwkeurig de balans tussen gezamenlijkheid en onderscheid in kaart gebracht. Bij te veel gezamenlijkheid ontwikkelt de jongere niet omdat er geen groei in eigenheid kan ontstaan. Bij te veel onderscheid kan er geen ontwikkeling plaatsvinden omdat de jongere zich niet kan herkennen in de ander. De zone van de naaste ontwikkeling is hierop van toepassing. In hoofdstuk 5c gaan we dieper in op de noodzaak van supervisie, voor zowel het welbevinden van de hulpgever als voor het monitoren van het hulpverleningsproces.

Beurtwisseling

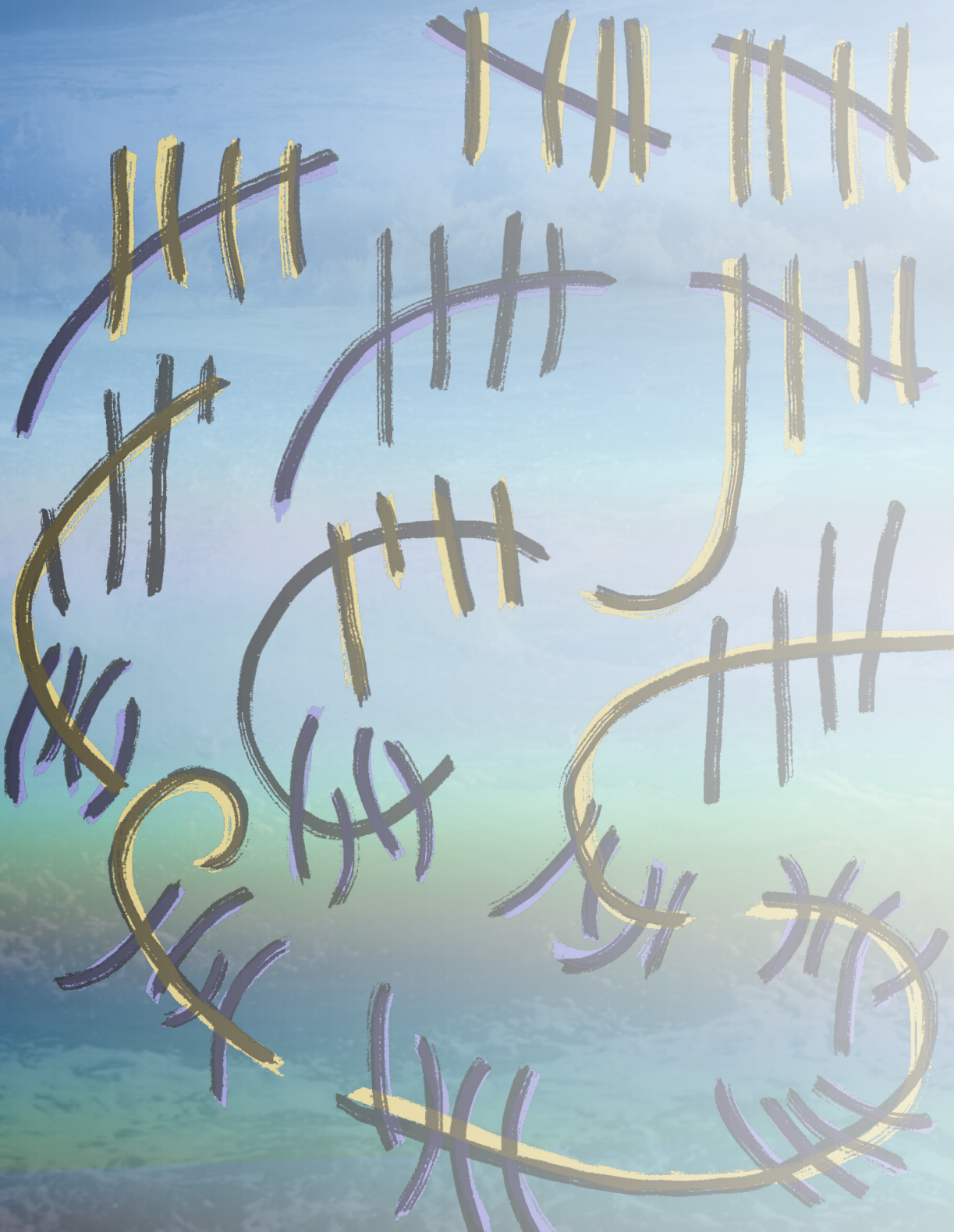
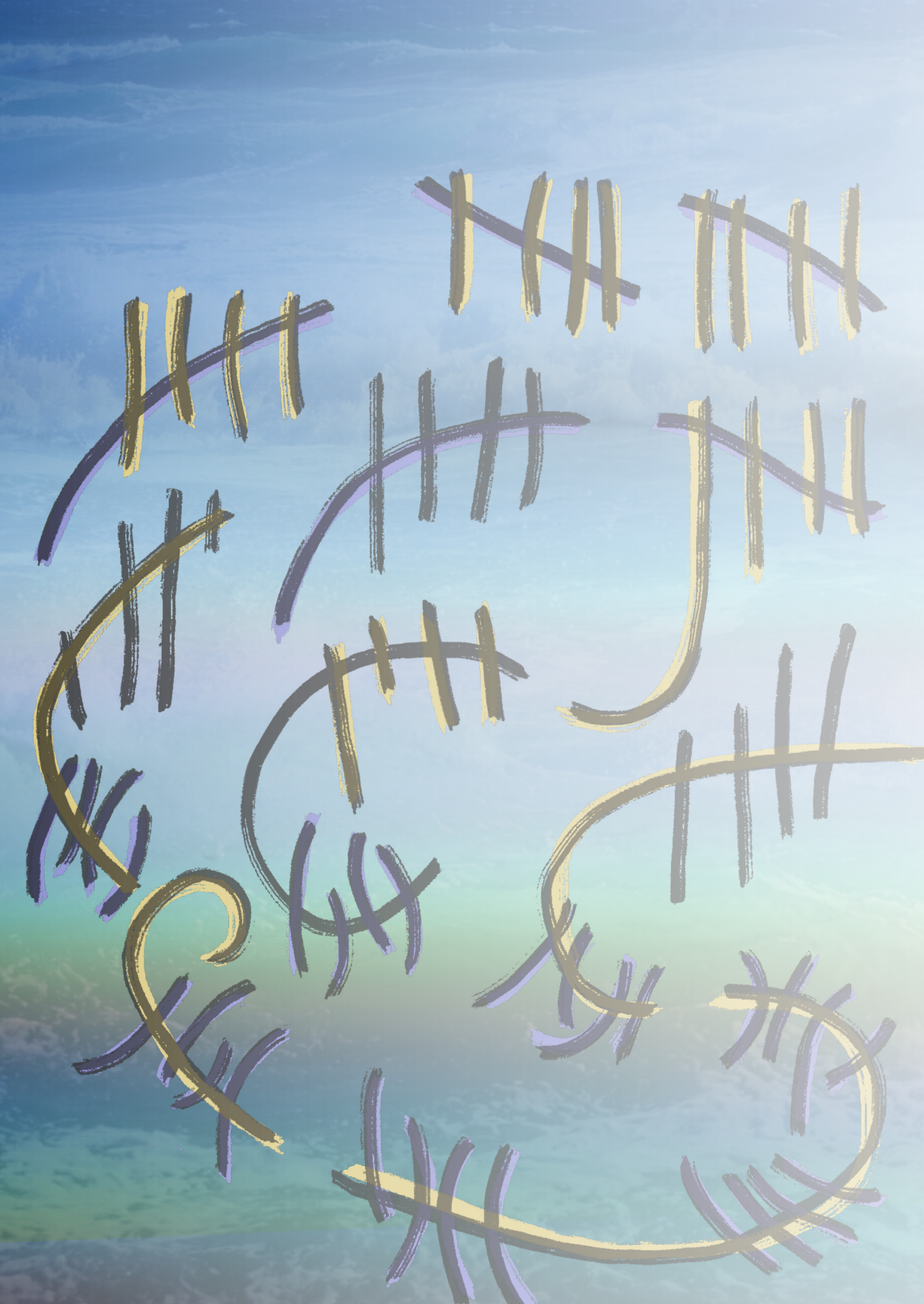
Een ander punt van aandacht met betrekking tot de hulpverlening die hier centraal stond betreft het begrip 'beurtwisseling'. Over dit begrip bestaat nogal wat verwarring. In de hulpverlening wordt 'beurt verdelen' of 'beurtwisselen' regelmatig als interventiestrategie toegepast. Zeker in situaties waarin er gewerkt moet worden aan het vergroten van sociale vaardigheden. Wat men in de regel hieronder verstaat is het verbaal of taakgericht aansturen van personen in een bepaalde groep en hen instrueren wanneer zij 'aan de beurt' zijn of wanneer zij juist niet 'aan de beurt' zijn. Bijvoorbeeld:

‘Henk, nu ben jij aan de beurt, jij mag iets vertellen, of jij mag met de dobbelsteen gooien. De anderen wachten tot Henk klaar is met praten en houden hun mond dicht’. Als Henk uitgepraat is, wordt de beurt aan de volgende persoon gegeven: ‘René, nu ben jij aan de beurt, nu mag jij iets vertellen en houden de anderen hun mond dicht’.

Op deze manier wordt beurtwisselen of beurt verdelen ingetraind of ingeoeffend.

Fogel en Thelen (1987) beargumenteren dat de structuur van beurtwisselen al kan ontstaan direct na de geboorte tussen moeder en pasgeborene. Zij geven het voorbeeld van een moeder met de baby aan de borst. Het zuigritme van een baby is zuigen – pauze – zuigen – pauze. In de pauze laat de baby de borst los en kijkt om zich heen. Op het moment dat de baby stopt met drinken en moeder aankijkt, begint moeder te babbelen en geluidjes te maken. Er ontstaat een structuur waarin de moeder praat en de baby kijkt en luistert. Wanneer de baby weer verder gaat met drinken, stopt moeder met praten en brabbelgeluidjes maken, beiden hernemen hun eigen richting en eigen activiteit. De baby dicteert het ritme en moeder volgt dit ritme. Na verloop van enkele weken is aan de baby te zien dat de baby, los van zijn natuurlijke zuigritme, een eigen initiatief neemt in het aankijken van de moeder, in de verwachting dat zij tegen hem gaat praten. De beurtwisseling die op deze manier ontstaat is een patroon van korte momenten van gezamenlijkheid en onderscheid, dankzij moeder die de baby volgt in diens ritme. Op deze manier ontstaat er een ervaring in samenzijn en onderscheidend van elkaar zijn. De beurtwisseling die hier ontstaat is niet gebaseerd op taak of verbale aansturing, maar op het ervaren van momenten van wel en niet gezamenlijk zijn.

De strategie die Irma heeft toegepast lijkt op deze vorm van moeder-baby interactie. De baby heeft een natuurlijk zuigritme: zuigen – pauze – zuigen, waar de moeder op inspeelt. Het spelletje Yahtzee heeft met vier personen ook een natuurlijk ritme: gooien – wachten – wachten – wachten – gooien. Van dit ritme heeft Irma gebruik gemaakt, door tijdens het gooien aandacht te geven aan de jongere die gooit en niet tijdens de momenten van wachten. Dit vraagt van de hulpgever alertheid omdat er juist tijdens de momenten van wachten allerlei ongewenste gedragingen plaatsvinden die uitnodigen tot correctie. Irma bleef echter op een prettige manier de aandacht vestigen op degene die gooide, waardoor ‘wachten’ ook een activiteit werd waar je plezier aan kunt beleven. Irma maakte hierbij gebruik van de interactiestructuur die ouders met jonge kinderen ook toepassen, namelijk met veel nadruk, grote gebaren en met langzame bewegingen de aandacht trekken en deze langer vasthouden. Ze schudt langer met de beker dan de jongeren, haalt langzamer de beker omhoog, beweegt met grotere gebaren en enthousiast stemgeluid. In een half jaar is deze wijze van communiceren doorontwikkeld naar een meer leeftijd adequate vorm en was de insteek vanuit een jongere interactiestructuur niet meer nodig. Met dit hoofdstuk hebben we laten zien hoe een ouder-baby strategie toegepast kan worden met jongeren, zonder dat het kinderachtig overkomt.

DISCUSSIE

4A Theoretische beschouwing

Inleiding	441
Beweging-als-houvast vanuit systemisch perspectief	442
Gezamenlijkheid en onderscheid	443
Volgen en leiden	444
Theoretisch model	445
Diagnostisch instrument	446
Het hulpverleningsproces vanuit systemisch perspectief	447
Synchronisatie	447
Meebewogen zijn	448
Beweging als aangrijpingspunt	448
Nieuw gedrag	448
Gedrag patronen	449
Continuïteit en variatie	450
Herhalende gedrag patronen	452
Voorspellen vanuit systemisch perspectief	453
Gedetermineerd en toch onvoorspelbaar	453
Vlindereffect	454
Geneste tijdschalen	455
Conclusie	457

De 12-jarige Joey woont inmiddels een jaar op een leefgroep. Een van zijn behandeldoelen is leren luisteren. 'Ga maar op de stoel zitten Joey, nadenken over wat je fout gedaan hebt', zegt een van de beroepsopvoeders, nadat hij in plaats van de tafel af te ruimen buiten ging voetballen. Joey haalt zijn schouders op en zit zijn tijd op de time-out stoel uit. Om het weekend mag Joey naar huis en meestal gaat hij naar oma. Marja komt dan ook met Ashley naar oma. Samen met oma bakt hij iets lekkers en spelen ze een spelletje. Joey heeft bij zijn oma geen enkele behoefte om de straat op te gaan. Op zondagavond brengen oma en Marja Joey weer terug naar de leefgroep. Oma is heel verdrietig als ze hem daar weer achter moet laten. Bij aankomst op de leefgroep herinnert de beroepsopvoeder Joey aan de regels: 'spullen naar je kamer brengen, kamer op orde maken, tas aan de kapstok hangen en met je persoonlijk begeleider napraten over het weekend.' Oma zucht als ze nog een laatste keer naar Joey zwaait en met Marja terugloopt naar de auto. 'Wat naar toch, denkt oma, dat Joey zo groot moet worden'.

Inleiding

We zijn dit proefschrift begonnen met het formuleren van twee onderzoeksvragen. De eerste richtte zich op het theoretisch, wetenschappelijk onderbouwen van de werkwijze van Beweging-als-houvast. De tweede onderzoeksvraag betrof de vraag of de methode als algemeen principe werkbaar is in een tiental casussen en of er sprake is van empirische evidentie voor het verondersteld werkingsmechanisme van Beweging-als-houvast. Een derde onderzoeksvraag is gedurende het proces van dit proefschrift ontstaan en betreft de valorisatie van Beweging-als-houvast. Hoe kunnen we de theoretische en empirische kennis die we hebben opgedaan aanwenden ten gunste van de maatschappij? Op deze laatste vraag zullen we uitgebreid ingaan in het laatste deel van dit proefschrift, de hoofdstukken 5a t/m 5c.

De onderzoeksvraag die zich richt op het theoretisch onderbouwen van Beweging-als-houvast zal in dit huidige hoofdstuk besproken worden. We bespreken samenvattend de belangrijkste theoretische bevindingen van de methode, het model en de werkwijze en we plaatsen dit in het kader van de metatheorie van complexe systemen. De tweede onderzoeksvraag komt aan bod in hoofdstuk 4b 'Empirische beschouwing'. We zullen het proces van de hulpverlening in alle casussen eveneens in het licht van de theorie van complexe systemen bespreken. In hoofdstuk 4c volgt een algemene nabeschuiving waar we aan de hand van SWOT-analyses (Strengths of Sterktes, Weaknesses of Zwaktes, Opportunities of Kansen en Threats of Bedreigingen) het uitgevoerde wetenschappelijk onderzoek bespreken, alsmede het onderwijs over de methode en het huidige werkveld van Beweging-als-houvast.

Na decennialang succeservaringen te hebben opgedaan met Beweging-als-houvast in de hulpverlening aan tal van hulpvragers, drong de vraag zich steeds meer op welke wetenschappelijke en theoretische grondslag te vinden is voor de werkwijze van Beweging-als-houvast. Onze veronderstelling was dat er mogelijk sprake is van een algemeen geldend mechanisme, een biologisch principe dat kan verklaren waarom er keer op keer vooruitgang wordt geboekt in de sociaalemotionele ontwikkeling van hulpvragers, dankzij de inzet van Beweging-als-houvast. In de theoriehoofdstukken van Deel 1 zijn we via allerlei wegen uitgekomen bij een theoretisch model en een werkingsmechanisme waarmee we hulpverlening met Beweging-als-houvast kunnen begrijpen, verklaren en onderwijzen. In dit hoofdstuk zullen we de belangrijkste begrippen van de methode samenvatten en dit verbinden aan complexe systeemtheorie (CST). Ons systemisch perspectief op ontwikkeling vormt het kader waarbinnen we de uiteenzetting zullen doen en past naadloos in het grotere kader van complexe systemen van psychopathologie (Olthof et al., 2023).

Beweging-als-houvast vanuit systemisch perspectief

Het doel van hulpverlening is in vrijwel alle gevallen om ontwikkeling op gang te brengen in situaties waarin deze ernstig is gestagneerd of scheefgegroeid. Vanuit systemische perspectief is het wetmatige (nomothetische) niet strijdig met het unieke (idiografische) van de ontwikkeling. Een goed voorbeeld van gedrag dat zowel nomothetische als idiografische kenmerken kent is de ontwikkeling van normale stereotype bewegingen van kinderen naar doelbewust gedrag. In haar werk laat Thelen (1979, 1996) zien dat baby's ritmisch oscillerende (i.e., heen- en weer) bewegingen vertonen die toenemen bij de overgang naar meer doelbewuste handelingen. Zo flapperen baby's met de handen alvorens ze gaan reiken en schommelen ze heen en weer op handen en knieën voordat ze gaan kruipen; beide zijn doelbewuste motorische acties. Mede doordat cyclische bewegingen ook interessante reacties kunnen opwekken, kan doelgericht gedrag uitgelokt worden. Een baby die zijn arm ritmisch heen en weer beweegt en daarmee, aanvankelijk onbedoeld, een object aanraakt waardoor er een geluidje ontstaat, is geneigd dit gedrag vol te houden vanwege het auditieve effect. Al deze bewegingen verschillen van elkaar, niet alleen vanwege het feit dat armen en benen verschillende eigenschappen hebben, ook omdat elke beweging in een andere context plaatsvindt en elke baby een eigen karakteristieke patroon heeft. Dit weerspiegelt het idiografische karakter van de motorische ontwikkeling.

Deze unieke bewegingen kennen echter een universele grondslag, namelijk het wetmatige (of nomothetische) van het motorische systeem. Armen en benen gedragen zich als een natuurkundig massa-veersysteem. De bewegingen zijn ritmisch, omdat cycliciteit een energetisch gunstig temporeel patroon is en de vrijheidsgraden van de ledematen beperkt zijn (Thelen, 1996). Motorische bewegingen van ledematen vertonen namelijk dynamische karakteristieken van een oscillerend natuurkundig systeem. Baby's

waarbij, om welke reden dan ook, de overgang naar doelgericht handelen niet of laat op gang komt (e.g., sensorische deprivatie), laten stereotype gedrag zien in de vorm van ritmische bewegingen. Deze oscillerende bewegingen, die stimulerend en kalmerend kunnen werken, vervangen adaptief gedrag en fungeren dus als een attractor waaraan de voorkeur wordt gegeven. Ernstig repetitief en stereotype gedrag van kinderen kan dus gezien worden als een aanpassing aan de situatie (zie ook hoofdstuk 1e).

De verschijningsvormen van relaties (zoals die binnen Beweging-als-houvast worden bestudeerd) zijn net als de bewegingen van baby's uniek; ze hebben onmiskenbaar idiografische kenmerken. Aan alle interacties ligt echter een universeel werkingsmechanisme ten grondslag dat gezien kan worden als het nomothetische of wetmatige karakter van Beweging-als-houvast. Hieronder gaan we in detail in op het nomothetische karakter van onze systemische theorie Beweging-als-houvast.

We zetten het theoretisch model van de methode centraal en laten zien langs welke wegen we hiertoe gekomen zijn. Dat beweging ons houvast is, wordt dan ook duidelijk. Vervolgens zullen we het hulpverleningsproces aan de hand van algemene principes uit de complexe systeemtheorie bespreken en uitleggen welke wetmatigheden een rol spelen in onze methode. In hoofdstuk 4b laten we zien waarom dit niet strijdig is met idiografische verschijningsvormen.

Het doel in alle casussen waarbij Beweging-als-houvast is betrokken, is het ontwikkelen van wederkerigheid in de relatie⁸¹ tussen de hulpvrager en diens omgeving. Onder 'wederkerigheid' verstaan we dat de beide interactiepartners een gelijkwaardige inbreng hebben tijdens de interactie en dat de interactie in zichzelf ook wederkerig is. Langs twee wegen zijn we tot de formulering van het doel 'wederkerigheid ontwikkelen' gekomen en dat lichten we hieronder toe.

Gezamenlijkheid en onderscheid

De ene weg leidde ons via het werk van Baumeister en Leary (1995) en Deci en Ryan (2000) naar twee noodzakelijke en psychologische behoeften, namelijk de behoefte van ieder mens aan *verbinding* met de ander en de behoefte van ieder mens aan *autonomie* en los zijn van de ander. Deze tegengestelde krachten zijn in elke interactie en in elke situatie aan het werk en vormen de drijfveer van al ons handelen. Volgens Verhaeghe (2022) zijn dit niet alleen psychologische en sociale fenomenen, maar kunnen ze ook gezien worden als antagonisten, als tegengestelde processen die zelfs in het universum aan het werk zijn. Verhaeghe doelt hiermee op de natuurkundige processen integratie

81 Bij aanvang van de hulpverlening is 'relatie' gedefinieerd als 'hulpvrager-hulpgever relatie'. Gedurende het hulpverleningsproces worden belangrijke andere personen betrokken bij dit proces. Het patroon van wederkerigheid dat ontstaan is in relatie met een hulpgever kan dan verder uitgewerkt worden met de relaties in het netwerk.

en desintegratie. Desintegratie is het uiteenvallen in losse elementen terwijl integratie gericht is op groei, samenvoegen en aan elkaar verbinden⁸².

Het gedachtengoed van Verhaeghe kan ons helpen om de twee eindstations, verbinding en autonomie, te zien als tegengestelde en universele krachten die tijdens ons leven aan het werk zijn en ons dan wel naar de ene kant, dan wel naar de andere kant trekken. Het ene moment is de aantrekkingskracht van verbinding zoeken het sterkst, op een ander moment is dat de behoefte aan autonomie⁸³. Zo kan de ene mens van nature meer geneigd zijn de kant van de verbinding te kiezen, terwijl een ander zich prettiger voelt bij een meer autonome positie. Voor een gezonde balans dienen echter beide eindstations regelmatig bezocht te worden. We zullen bij de empirische bespreking van de casussen zien dat het probleemgedrag of de hulpvraag terug te voeren is naar een eenzijdige aantrekkingskracht in de richting van een van beide eindstations.

De aantrekkingskracht van beide polen en de weerstand die de eindstations ook kunnen oproepen zetten het individu in beweging. Er ontstaat een heen en weer gaande beweging, ook een oscillatie, tussen de twee polen die zichtbaar is in ieder mens en in iedere relatie. Deze heen en weer gaande bewegingen vormen het aangrijpingspunt van onze methode. Hier vindt de naam 'Beweging-als-houvast' zijn oorsprong.

Volgen en leiden

De tweede weg die geleid heeft tot het formuleren van het doel 'wederkerigheid ontwikkelen' is te danken aan de vele pioniers op het gebied van de ouder-kind interacties. In hoofdstuk 1c bespraken we onder andere het werk van Trevarthen, Meltzoff, Condon en Feldman. Wat deze pioniers ontdekten in de ouder-kind interacties is dat wederkerigheid in aanleg mogelijk is vanaf de geboorte. Uit hun onderzoeken blijkt dat baby en ouder allebei een inbreng hebben in hun communicatie. Deze communicatie is gericht op onderlinge bewegingen en de kenmerken van een beweging, zoals snelheid, intensiteit, vorm en richting (zie ook Stern, 2010). Zo volgt de ouder bijvoorbeeld het initiatief van de baby wanneer de baby naar een voorwerp kijkt en ontstaat er een gezamenlijke kijkrichting. Wanneer de baby een onderscheidende kijkrichting heeft van de ouder kan de ouder de baby ook verleiden tot elkaar aankijken door gebruik te maken van de stem. De baby wendt het hoofd en de kijkrichting richting het geluid waardoor er vanuit een onderscheidende kijkrichting gezamenlijkheid ontstaat. Beide partners zijn in staat om elkaar te volgen of een initiatief te nemen.

82 Verhaeghe doelt hier op de tweede wet van thermodynamica die ervoor zorgt dat energie gelijkmatig wordt verdeeld over de omgeving, hetgeen betekent dat alles (op den duur) uiteenvalt en desintegreert. De tegengestelde kracht is die van organismen die zich verzetten tegen desintegratie en juist gericht zijn op verbinden en samenvoegen om zo te kunnen groeien.

83 We hebben in hoofdstuk 1d uitgelegd hoe we, dankzij bestaande kennis over synchronie, de begrippen verbinding en autonomie konden transformeren naar de begrippen gezamenlijkheid en onderscheid om ze daarmee breder toepasbaar te maken voor onze methode.

Volgen en initiatief nemen hebben betrekking op beweging. Het is de beweging waaruit blijkt of iemand volgt of initiatief neemt. Dus ook hier komt beweging als aangrijpingspunt naar voren, aangezien de interactie zich bevindt in de beweging tussen gezamenlijk en onderscheidend zijn van elkaar én gebaseerd is op kenmerken van bewegingen zoals snelheid en vorm.

Dat beide partners het vermogen hebben om te kunnen volgen en initiatief te nemen, wil daarmee nog niet zeggen dat de interactie gelijkwaardig is. Gelijkwaardigheid is dat beide partners een gelijkwaardige inbreng hebben in de interactie. Fogel (1993) heeft deze gelijkwaardigheid de term 'co-regulatie' gegeven. Hij geeft als voorbeeld een ouder die de baby aan de handjes omhoog wil trekken van liggen naar zitten. Het samenspel betreft de spierspanning van ouder en baby. De ouder neemt het initiatief en gebruikt haar spierkracht om de baby omhoog te trekken. Op het moment dat de baby de eigen spierkracht gaat gebruiken om zich op te trekken vermindert de ouder haar spierkracht en ontstaat er een samenspel van hoeveel kracht ieder moet gebruiken zodat de baby tot zitten komt. Deze vorm van co-regulatie is vanaf de geboorte mogelijk binnen de vaardigheden van de baby. Gelijkwaardigheid is dus niet hetzelfde als gelijk zijn in vaardigheden. Het proces van co-regulatie is niet exclusief voorbehouden aan ouders met jonge baby's, maar speelt in elke interactie een rol (Fogel & Garvey, 2007).

Theoretisch model

Dit alles heeft geleid tot het ontwikkelen van een theoretisch model dat de basis vormt van de methode. Dit model bevat algemeen geldende principes (i.e., het wetmatige of nomothetische) en biedt tegelijkertijd ruimte voor de uniciteit of het idiografische van de ontwikkeling.

De wetmatigheid van Beweging-als-houvast is gebaseerd op het biologisch vermogen om meebewogen te raken (zie de hoofdstukken 1c en 1e). De interventietechniek maakt gebruik van dit vermogen door volggedrag te ontlocken bij de hulpvrager. Dit kan op twee manieren gebeuren. De meest gebruikte techniek is wanneer de hulpgever *start met aansluiten* bij de beweging van de hulpvrager en op deze manier synchronie of gezamenlijkheid creëert. Vervolgens maakt de hulpgever een onderscheidende beweging. Dankzij het vermogen van 'meebewogen raken' of 'synchronisatie' wordt de hulpvrager 'meegenomen' in de andere beweging. De bekrachtiging is de beloning in de plezierige ervaring van gezamenlijk zijn. Dit is de reden waarom plezierig contact de basis is van de methode.

De andere techniek die toegepast wordt is wanneer de hulpgever *start met een onderscheidende beweging* en deze zo interessant maakt dat de hulpvrager uit zichzelf de beweging naar de hulpgever maakt. Deze techniek wordt vooral toegepast bij hulpvragers die angstig zijn in het ervaren van verbinding, zoals sommige hulpvragers met problemen in de hechting. De bekrachtiging zit in de beloning van het ervaren van

autonomie door de mogelijkheid om zelf controle te hebben over de duur en de mate van gezamenlijkheid.

Beide technieken zijn relationeel van aard omdat de beloning vorm krijgt in de gelijkwaardige relatie tussen hulpgever-hulpvrager⁸⁴. Een balans in volgen en leiden geeft prettig contact. Deze interactie wordt dan de beloning in die relatie. De bekrachtiging ontstaat dankzij de intrinsieke ervaring van verbinding en autonomie, twee psychologische basisbehoeften. Wellicht ten overvloede, het onthouden of ontnemen van de gezamenlijkheid als middel om gewenst gedrag te vertonen wijzen wij nadrukkelijk af en vormt geen onderdeel van onze technieken.

Diagnostisch instrument

Het zojuist gepresenteerde theoretisch model is ook als diagnostisch instrument te gebruiken. Het diagnostisch aspect hiervan is tweeledig. Allereerst wordt bekeken hoe de momenten van gezamenlijkheid en onderscheid tijdens een interactie verdeeld zijn over de beide partners. Dit is in eerste instantie een waarde vrije verdeling. De *betekenis* van de verdeling wordt bepaald door de context en de beleving van beide personen. Zo kan een balans die uitslaat naar onderscheid passend zijn in een officiële setting waar de spreker degene is die praat en de zaal gevuld is met luisteraars. Een balans die overhelt naar gezamenlijkheid is in de context van een wedstrijd synchron zwemmen daarentegen heel gewenst. Kortom, de betekenis van de uitslag van de balans dient in de context en met de interactiepartners vastgesteld te worden, zie hoofdstuk 2b over het interpreteren van de balans.

Ten tweede wordt het patroon van volggedrag en initiatiefname geanalyseerd en hoe dit verdeeld is over de beide interactiepartners. Ook hiervoor geldt dat de *betekenis* van het patroon afhankelijk is van de context en de setting waarin de interactie plaats vindt. Volggedrag in een situatie waarin de een iets leert van de ander is passend als het gaat om te leren hoe je moet timmeren en houtbewerken bijvoorbeeld. Volggedrag is niet gewenst als het gaat om het in elkaar timmeren van een toevallige voorbijganger. Voor de interpretatie van het interactiepatroon is de input van de hulpgever van groot belang (zie ook hiervoor hoofdstuk 2b).

84 Bij het Behaviorisme staat de beloning los van de relatie hulpvrager-hulpgever. De hulpgever maakt zelf geen deel uit van de beloning of de bekrachtiging. De hulpgever kan wel complimenten of een glimlach geven en in die zin aan de beloning bijdragen, dit wordt dan sociale beloning genoemd in tegenstelling tot fysieke beloning. De beloning is echter niet gericht op een ervaring van gezamenlijkheid door een gezamenlijke beweging of op een ervaring van autonomie door een onderscheidende beweging.

Het hulpverleningsproces vanuit systemisch perspectief

Nu het theoretisch model duidelijk is gaan we over tot de bespreking van het hulpverleningsproces waarbij we gebruik maken van algemeen geldende principes van CST. Deze theorie gaat ervan uit dat alle organismen complexe systemen zijn. In hoofdstuk 1b hebben we het ontstaan van CST globaal weergegeven. Tal van ontdekkingen vanuit verschillende disciplines, mathematica, natuurkunde, economie, scheikunde en biologie wijzen naar hetzelfde, namelijk dat de dagelijkse werkelijkheid beter begrepen kan worden wanneer er wordt uitgegaan van complexe systemen die zich soms chaotisch en niet-lineair gedragen en waaruit nieuw gedrag ontstaat dat niet te herleiden is tot afzonderlijke delen. De regels en wetmatigheden die ontdekt zijn binnen CST zijn ook van toepassing in de hulpverlening mits we uitgaan van de notie dat wij mensen een complex systeem zijn. De werkelijkheid van de hulpverlening is naar onze stellige overtuiging beter te begrijpen vanuit een systemisch perspectief. De algemeen geldende regels vanuit de CST verklaren het ontstaan van nieuw gedrag en de ontwikkeling die hierbij gepaard gaat.

In de komende paragrafen zullen we CST toepassen op het duo hulpgever en hulpvrager, het dyadische systeem. Ieder persoon apart is een complex systeem en samen vormen ze een nieuw complex systeem. Dit dyadisch systeem is onze onderzoekseenheid geweest in deze thesis. In de volgende paragrafen zullen we algemene principes uit de CST bespreken die van belang zijn bij het onderzoeken en het beïnvloeden van een dyadisch systeem. De eerste stap is om te verduidelijken hoe twee systemen zich vormen tot een gekoppeld (en dus dyadisch) systeem.

Synchronisatie

Een manier van complexe systemen om een verbinding aan te gaan is door het principe van synchronisatie. In hoofdstuk 1d hebben we aan de hand van Pikovsky et al. (2001) uitgelegd dat een koppeling kan ontstaan op basis van het *ritme* van twee of meer systemen. Een systeem is in staat zijn ritme aan te passen (synchroniseren) aan een ander systeem wanneer beide systemen lichtjes met elkaar verbonden zijn. Vervolgens komen de twee systemen tot een nieuw en gezamenlijk ritme. Of het bij beide systemen tot een proces van synchroniseren kan komen hangt af van hoe sterk of zwak de interactie is tussen beiden en van de frequenties van beide systemen. Een rigide of te strakke verbinding waarbij het ene systeem gedwongen wordt om het ritme van de ander te volgen wordt niet gezien als synchroniseren. De interactie dient zodanig te zijn dat ze elkaar kunnen waarnemen en samen 'vrijwillig' tot een nieuw en gezamenlijk ritme kunnen komen. De koppeling zorgt er dus voor dat de systemen elkaar kunnen beïnvloeden en op sleeptouw kunnen nemen naar een ander ritme, mits de ritmes van de beide systemen niet te ver uiteenlopen en mits de interactie sterk genoeg is, terwijl de vrijheid om niet mee te doen behouden blijft.

Meebewogen zijn

Naast het vermogen van complexe systemen om te synchroniseren op basis van het ritme, is er nog een algemeen principe dat complexe systemen in staat stelt elkaar te beïnvloeden. Dit principe hebben we het vermogen om ‘meebewogen zijn’ genoemd. In hoofdstuk 1c hebben we voor het eerst kennisgemaakt met het begrip ‘meebewogen zijn’ aan de hand van de ganzenkuikens van Konrad Lorenz (1950) die het eerst bewegende object volgen nadat ze uit het ei gekropen zijn. Rutten-Saris (1990) heeft dit vermogen prachtig vertaald in ‘meebewogen zijn’.

In hoofdstuk 1e is naar voren gebracht dat het vermogen om meebewogen te zijn niet voorbehouden is aan dieren, maar ook bij mensen aanwezig is. Vrijwel iedereen die iemand op zijn duim ziet slaan zal als vanzelf ineenkrimpen; het is net alsof de waarnemer de slag op zijn eigen duim voelt. Het meest gebruikelijke woord dat men hiervoor gebruikt is empathie. De betekenis die wij heden ten dage toekennen aan het woord empathie houdt verband met het *emotioneel en/of cognitief* meevoelen of invoelen van de emotie van de ander. De oorspronkelijke betekenis van het woord empathie heeft echter te maken met een objectief vaststelbare vorm van een *motorische imitatie* (Allport, 1961). Het is volgens Smith (1759/2017) enigszins vergelijkbaar met een reflex, iets dat automatisch plaatsvindt en ons overkomt, maar het is geen reflex! Het is namelijk mogelijk deze reactie te onderdrukken, hetgeen bij een reflex niet het geval is. Kort gezegd, meebewogen zijn verwijst naar een beweging als *reactie op of uitgelokt door* een beweging van iets of iemand anders.

Beweging als aangrijpingspunt

Het moge inmiddels duidelijk zijn dat deze twee mogelijkheden gebaseerd zijn op wederzijdse bewegingen. Dankzij het wederzijdse ritme kan er een koppeling ontstaan tussen twee systemen. Dankzij het vermogen om met een ander ‘meebewogen te zijn’ voelen we ons verbonden met de ander en kunnen we zelfs het gedrag van de ander beïnvloeden.

Het aangeboren vermogen om meebewogen te zijn en de wetmatigheid van het synchronisatieproces zijn de werkingsmechanismes die aan onze methode ten grondslag liggen. Ze zijn werkzaam in elke interactie ongeacht leeftijd of problematiek van de hulpvrager.

Nieuw gedrag

Een andere belangrijke eigenschap van een complex systeem is het vermogen tot zelforganisatie. Het concept zelforganisatie binnen CST heeft te maken met het ontstaan van nieuwe structuren en patronen zonder dat hiervoor een leider of een sturende factor in de omgeving of in de persoon zelf aan te wijzen is. Zelforganisatie is te zien bij individuele systemen en bij systemen in groepsverband. Voorbeelden van zelforganisatie in groepsverband zijn een zwerm vogels in hun vlucht of een school

vissen in het water. De organisatie van hoe de zwerm vliegt of de school zwemt ontstaat als ‘vanzelf’ (emergeert), zonder een vorm van intelligentie van buitenaf of een voorgeprogrammeerde blueprint van vlucht- of zwemgedragingen.

Dit nieuwe gedrag dat emergeert wordt mogelijk gemaakt doordat er algemeen geldende regels werkzaam zijn. In hoofdstuk 1b hebben we laten zien dat het complexe zwermgedrag van vogels ontstaat op basis van slechts drie algemeen geldende regels voor iedere vogel. Evenzo verrijzen onder invloed van omgevingsfactoren ingenieuze en vernuftige termietenheuvels doordat elke termiet afzonderlijk in staat is tot drie eenvoudige acties. Het emergeren van het complexe gedrag ‘wederkerigheid’, het algemene doel dat wij voor ogen hebben, ontstaat dankzij het nomothetisch principe van zelforganisatie en het vermogen van complexe systemen om nieuw gedrag te laten ontstaan op basis van slechts enkele basisregels.

In het hulpverleningsproces van Beweging-als-houvast is dit principe in optima forma zichtbaar. De basis van alle communicatie wordt gevormd door slechts drie mogelijkheden: a) een persoon is in staat om initiatief te nemen in het *leggen van contact* met een ander; b) een persoon is in staat om initiatief te nemen om *uit contact* te gaan met de ander; c) een persoon is in staat om een ander te *volgen*. Deze drie mogelijkheden zijn per definitie relationeel van aard en kunnen leiden tot verbinding of tot autonomie, oftewel tot een van de twee eindstations van ons theoretisch model, gezamenlijkheid en onderscheid. Het koppel als dyadisch en complex systeem is daarmee in staat tot zelforganisatie waardoor complex gedrag, lees wederkerigheid, kan emergeren uit eenvoudige elementen. Anders gezegd, we zien deze drie mogelijkheden in een metafoor als het ‘ondergrondse wortelstelsel’ dat ‘bovengronds’ nieuw gedrag doet ontstaan (emergeren).

NB. We moeten ons realiseren dat zelforganisatie altijd aanwezig is ook in ongunstige omstandigheden. Als een van de drie basisregels onvoldoende ontwikkeld is zal het systeem zich wel organiseren, maar ontstaat er een scheefgroei die de omgeving als probleemgedrag ervaart⁸⁵.

Gedragspatronen

De complexe systeemtheorie werpt ook een eigen licht op het bestaan en ontstaan van gedragingen en gedragspatronen. Dit houdt verband met de eigenschap van complexe systemen om zich aan te passen aan de onmiddellijke en veranderende omgeving. Het

85 Een voorbeeld hiervan is de situatie van Levi uit hoofdstuk 3d. Bij Levi ontbrak de ervaring van verbinding en niet weten hoe je op een prettige manier gezamenlijkheid kunt creëren. Dit heeft geleid tot tal van complexe problemen zoals stelen, liegen, grensoverschrijdend seksueel gedrag en manipulatie. Al deze problemen hebben als gemeenschappelijke noemer de dingen niet in verbinding doen, niet in verbinding zien, niet in verbinding begrijpen en niet in verbinding voelen met anderen. Het systeem heeft zichzelf wel georganiseerd met de mogelijkheden die het tot zijn beschikking had, maar het leidde tot een onwenselijk bouwwerk.

gedrag dat we bij een hulpvrager waarnemen is volgens deze eigenschap het resultaat van de aanpassing van het systeem aan de omstandigheden waarin dit systeem zich heeft ontwikkeld. We zijn geneigd om het gedrag van de hulpvrager te zien als een eigenschap van deze persoon en daardoor als onveranderlijk of moeilijk te veranderen worden gezien. CST biedt een ander perspectief op dit gedrag, namelijk door het gedrag te beschouwen als een attractor.

Een attractor is een toestand waar het systeem een voorkeur voor heeft, omdat gedurende langere tijd gebleken is dat het zich op deze manier het beste kan aanpassen. Het zijn patronen en gewoontes waar het systeem geneigd is in terug te vallen op het moment dat het systeem bewogen wordt. Een attractor kan metaforisch gezien worden als een 'kuil' in een soort landschap (zie Afbeelding 1b.8 in hoofdstuk 1b). Over dat landschap rolt een knikker en die knikker wordt aangetrokken, 'attracted', door de kuil waar deze invalt. Zodra de knikker in de kuil valt is er 'opschudding' nodig om de knikker weer uit de kuil te krijgen en verder te laten rollen over het landschap (Thelen & Smith, 1998).

Een attractor kan er van een afstand uitzien als een stabiele eigenschap van het systeem, iets dat voorgeprogrammeerd is in de genen, of dat zich bevindt in de hersenen en daardoor vaststaand is. Deze stabiliteit is echter bedrieglijk. Een systeem is voortdurend in beweging hoe miniem en ogenschijnlijk onveranderlijk. In hoofdstuk 1b hebben we uitgelegd dat het noodzakelijk is voor een gezond systeem om voortdurend in beweging te zijn omdat onmiddellijke veranderingen in de omgeving vragen om onmiddellijke aanpassing.

In de hulpverlening maken we gebruik van deze continue dynamiek en dus van de mogelijkheid om 'uit de kuil' te komen. *Deze (soms minimale) beweging is ons houvast om verandering tot stand te brengen.* De metafoer van de attractor helpt om te zien dat bij een diepe attractor er veel 'opschudding' nodig is om uit de kuil te komen. In hulpverleningstaal betekent dit dat ingesleten patronen en jarenlange gewoontes niet zomaar zijn te doorbreken, maar dat er flink geschud moet worden om uit dit patroon te komen. Een hardnekkige gewoonte is moeilijk te veranderen, denk maar eens aan stoppen met roken of het doorbreken van een patroon dat jarenlang in relatie met een partner of ouder is opgebouwd. De opschudding die het systeem nodig heeft wordt veroorzaakt door de hulpgever. Deze gaat zich op zo'n manier opstellen dat de hulpvrager verleid wordt om de attractor te verlaten en met de hulpgever een nieuw patroon (lees attractor) te ontwikkelen.

Continuïteit en variatie

Het creëren van een nieuwe attractor kost tijd en hoeveel tijd is van tevoren niet te voorspellen. Dit is afhankelijk van de relatieve stabiliteit van de attractor. We verstaan onder continuïteit of stabiliteit 'de toestand van het hele systeem gecombineerd met

de weerstand die het systeem heeft tegen verandering'. Het aanbieden van variaties op bestaande patronen is de 'opschudding' die nodig is om uit de attractor te komen, zoals hierboven beschreven. Om nog even in herinnering te roepen, de attractor of het patroon waar Beweging-als-houvast zich op richt is een interactiepatroon. Een patroon dat een variatie is op de genoemde basisregels: a) een persoon is in staat tot het *leggen van contact* met een ander; b) een persoon is in staat om *uit contact* met de ander te gaan; c) een persoon is in staat om een ander te *volgen*. Een stabiele attractor die gevormd is in relatie met anderen kan gedomineerd worden door de regel 'uit contact' gaan of door de regel 'niet volgen'. Elke variatie is mogelijk op basis van deze drie regels. Dankzij het nomothetisch principe dat systemen gekoppeld kunnen worden en elkaar kunnen beïnvloeden is het mogelijk om variaties op het bestaande thema aan te brengen en nieuwe interactiepatronen (attractors) te laten emergeren.

Verandering en stabiliteit worden mede bepaald door de feedback in het systeem. In een complex systeem worden twee soorten feedback onderscheiden: positieve en negatieve feedback. Negatieve feedback helpt om de stabiliteit van een systeem te begrijpen, positieve feedback gaat over de veranderingen en groei van een systeem (Hudson, 1999).

Onder negatieve feedback wordt verstaan dat afwijkingen van het bestaande gedrag⁸⁶ gecompenseerd worden zodat er teruggedaan wordt naar het oorspronkelijke evenwicht. Het is het *uitdoven* van gedrag. Dit kan gebeuren als de hulpverlening te kort heeft geduurd of niet de benodigde aantrekkingskracht heeft. Er is nog geen nieuwe attractor gevormd, er is nog geen nieuw of bestendig patroon. Het systeem keert terug naar de vertrouwde positie. Negatieve feedback kan daarnaast ook beschermend werken wanneer ongewenste afwijkingen van het bestaande gedrag zich voordoen, zoals bij een jong kind dat ongewenst gedrag even uitprobeert om de reactie van de ouder te onderzoeken, hiervan schrikt en zich vervolgens weer braaf gedraagt.

Onder positieve feedback verstaan we het *zelfversterkende* van het gedrag. Een actie waarvan de uitkomst zich een volgende keer herhaalt. In zo'n geval zien we bijvoorbeeld dat een prettige en plezierige interactie tussen een hulpvrager en hulpgever kan leiden tot een herhaling van het gedrag waardoor het zichzelf versterkt. De deviante vorm is eveneens denkbaar, wanneer ongewenst gedrag versterkt wordt door de kennelijke beloning die aan deze uitkomst verbonden is. De woorden 'positief' en 'negatief' hebben hier dus geen normatieve waarden in de zin van 'goed' of 'fout'.

86 Een 'afwijking van bestaand gedrag' kan in termen van hulpverlening ook verstaan worden als het begin van nieuw gedrag.

Herhalende gedragspatronen

Wanneer een hulpvrager wordt aangemeld voor hulpverlening gebeurt dit vrijwel altijd naar aanleiding van probleemgedrag dat voor de meeste mensen duidelijk zichtbaar is, zoals liegen, stelen, agressie, zelfbepalend gedrag, onoplettendheid, hyperactiviteit, niet samen kunnen spelen, etc. In de meeste gevallen zien we dat er reeds op jonge leeftijd problemen te zien waren in de ontwikkeling. De problemen van een tweejarige peuter zien er anders uit dan die van het schoolkind, die op haar beurt weer anders zijn dan dat van een puber. Zo zien we dat deze als peuter, 'niet luistert', als basisschoolleerling 'niet kan samenspelen' en op de middelbare school 'weigert naar school' te gaan.

Oppervlakkig gezien zien deze gedragingen er zeer verschillend uit en zijn we geneigd om voor elk probleem een andere oplossing aan te dragen. Vanuit Beweging-als-houvast wordt er anders naar problemen gekeken, niet het concrete gedrag staat centraal, maar de onderliggende structuur van de interactie. In alle gevallen wordt gekeken naar de verstoring van de balans in de wederkerigheid. In het fictieve voorbeeld dat hierboven geschetst werd is het goed mogelijk dat de peuter geen of weinig ervaring heeft opgedaan met 'de ander volgen'. Deze heeft een interactiepatroon ontwikkeld waarbij de elementen '*initiatief nemen in contact leggen*' en '*initiatief nemen uit contact gaan*' dominant zijn. Doordat 'de ander volgen' niet of slechts beperkt aanwezig is kan de peuter niet luisteren, de basisschoolleerling niet samenspelen en op de middelbare school ontaardt dit onvermogen om te volgen tot schoolweigerig.

Deze ogenschijnlijke verschillende concrete uitwerkingen zijn het gevolg van een verstoorde balans. Het verstoorde onderliggende patroon is de oorzaak van de problemen. Dit patroon is overal en altijd aanwezig en vertoont dus zogenaamde 'zelfgelijkenis'. Binnen CST staat dit fenomeen bekend als een 'fractaal'. Fractalen zijn patronen die herkenbaar zijn op verschillende tijdschalen. In hoofdstuk 1b hebben we aan de hand van een Romanesco laten zien dat elk roosje bestaat uit kleinere roosjes die vervolgens ook weer uit kleine roosjes bestaan enzovoorts. We kunnen dit beschouwen als gedragingen die zowel herkenbaar zijn in patronen uit het verleden, het heden of de toekomst. Hierbij is het fundamentele probleem van de balans van de wederkerigheid onveranderd gebleven, maar zijn de uitingen van het probleemgedrag veranderd over de tijd. Het voorbeeld maakt duidelijk dat een patroon dat in het verleden ontstaan is nog steeds zichtbaar kan zijn in het heden, zij het op een andere manier, maar in de kern is het nog steeds hetzelfde patroon. Door verandering aan te brengen op het niveau van het onderliggende interactiepatroon is het mogelijk, dankzij het principe van zelforganisatie, dat nieuw complexere gedragspatronen emergeren en het gedrag verandert. Naarmate de verstoring, dus het bestaande patroon van niet volgen echter langer duurt zal de attractor sterker worden. In de hulpverlening zien we dan dat het probleem van de puber die niet naar school gaat vaak lastiger is om op te lossen dan de peuter die niet wil luisteren.

Voorspellen vanuit systemisch perspectief

Wanneer we ons verdiepen in ontwikkeling dan rijst haast onvermijdelijk de vraag of we ontwikkeling ook kunnen voorspellen? Met andere woorden kunnen we de ontwikkeling van een hulpvrager voorspellen op basis van de geboden hulpverlening? De gedachte dat wetenschap de toekomst kan voorspellen is niet nieuw. Het vindt zijn oorsprong in de natuurwetenschappen. Dankzij de door Isaac Newton opgestelde universele wetten weten we dat we de baan van een bewegend voorwerp kunnen voorspellen als we de beginpositie van dit voorwerp weten, de snelheid waarmee het voorwerp beweegt en de krachten die op dit voorwerp worden uitgeoefend. De exacte waarden invoeren in de bijbehorende formule leidt vervolgens tot een uitkomst. We zeggen dat de uitkomst bepaald of gedetermineerd is, vastgelegd in een formule. Dankzij deze wetten van Newton is het bijvoorbeeld mogelijk geworden om raketten naar de maan en terug te sturen.

De hoop ontstond dat we dankzij deze wetten alles kunnen berekenen en dus ook de toekomst kunnen voorspellen. Het was de Franse wiskundige Pierre Simon de Laplace die eind 18^e eeuw beschreef dat voor het bepalen van de huidige conditie van een variabele het nodig is om de waarde te weten van een vorig moment en van het moment daarvoor en daarvoor enzovoorts. Laplace: *“Alleen een intelligentie die al de krachten in het hele universum kent en tevens de beginposities van alle aanwezige variabelen, is in staat zowel verleden, als heden, als toekomst te kennen”*⁸⁷ (vrij vertaald door de auteurs).

Gedetermineerd en toch onvoorspelbaar

De veronderstelling dat gedetermineerd automatisch betekent dat een ontwikkeling voorspelbaar is, is lange tijd voor waar gehouden, maar daar kwam in 1963 door het werk van Edward Lorenz abrupt een einde aan. In zijn meteorologisch onderzoek trachtte hij aan de hand van (slechts!) drie in elkaar gedefinieerde variabelen (windsnelheid, luchtdruk en temperatuur) het weer te voorspellen. Het experiment bleek bij herhaling tot volkomen andere uitkomsten te leiden. De reden hiervoor was dat een miniem verschil in de beginconditie, dat wil zeggen de waarde van de variabelen, de uitkomst op onvoorspelbare wijze kan beïnvloeden⁸⁸. Complexe systemen zijn zeer gevoelig voor de specifieke waarden van de begincondities. Een herhaling van een experiment

87 Laplace: *“If an intelligence, for one given instant, recognizes all the forces which animate Nature, and the respective positions of the things which compose it, and if that intelligence is sufficiently vast to subject these data to analysis, it will comprehend in one formula the movements of the largest bodies of the universe as well as those of the minutest atom: nothing will be uncertain to it, and the future as well as the past will be present to its vision”*. <https://academics.skidmore.edu/blogs/arcadia/newton-determinism-and-chaos/>.

88 In deze animatiefilm wordt duidelijk gemaakt hoe de baan van een witte biljartbal op de biljarttafel voorspeld kan worden wanneer deze door de keu wordt weggestoten. Moeilijker wordt het als meer biljartballen zich op het kleed bevinden die door botsingen de baan van de witte biljartbal beïnvloeden, maar zeer goede rekencomputers kunnen dit uiteindelijk wel uitrekenen. Dit filmpje laat echter zien dat het exact weten van de beginposities van alle aanwezige biljartballen op het kleed cruciaal is voor het voorspellen van de baan van de witte biljartbal. Een miniem verschil in de positie van een van de biljartballen maakt het verloop onvoorspelbaar. <https://www.youtube.com/watch?v=B9y1KdzB00E&t=788s>.

zou betekenen dat exact dezelfde waarden opnieuw moeten worden ingevoerd. Hier zit de onmogelijkheid, we kunnen de beginwaarde van een meting nooit exact bepalen, er moet altijd afgerond worden; en het is precies in die afronding waar de onnauwkeurigheid optreedt die het onvoorspelbaar maakt. Dus hoewel de ingevoerde variabelen in de formule zich gedragen volgens de wetten van Newton, is de uitkomst onvoorspelbaar voor complexe systemen. Het probleem is dus niet de formule zelf, maar de onmogelijkheid om de waarden van de begincondities exact vast te stellen (zie hoofdstuk 1b).

Het chaotisch gedrag, zoals de onverwachte uitkomsten bij complexe systemen werden genoemd, is feitelijk een vorm van gedetermineerdheid die niet voorspelbaar is. Hoewel een complex systeem als het weer in wiskundige vergelijkingen beschreven kan worden (i.e., het systeem is gedetermineerd), is het weer desondanks op de lange termijn onvoorspelbaar. Dit alles heeft te maken met het feit dat de wederzijdse beïnvloeding van variabelen transactioneel van aard is (zie hoofdstuk 1b). Dat wil zeggen dat variabelen elkaar over de tijd voortdurend blijven beïnvloeden en dat gecombineerd met het ontbreken van exacte waarden van begincondities verklaart de onzekerheid over de toekomst en dus het onvermogen om precieze voorspellingen te doen. Als zelfs het weer, waarvan we het systeem wiskundig kunnen beschrijven, slechts op korte termijn voorspelbaar is, wat betekent dit dan niet voor een sociaal systeem, waarvan we zelfs geen formele beschrijving kennen.

Bij Beweging-als-houvast doen we daarom ook geen uitspraak over het concrete einddoel van de behandeling. Het enige dat we zeggen is dat we werken aan het verbeteren van de balans van wederkerigheid en hopen daarmee een positieve ontwikkeling in gang te zetten. Om te voorkomen dat de ontwikkeling ontspoord is, is het van belang dat gedurende de hulpverlening voortdurend gemonitord wordt. Alleen door op korte termijn het effect van de hulpverlening te meten is het mogelijk om tijdig bij te sturen mocht dat nodig zijn. Een voorbeeld van een (dreigende) ontsporing was te zien in hoofdstuk 3h, waar het tussen Floyd en Raisa misging, waardoor de hulpverlening voortijdig werd stopgezet. Niet alleen een dreigende ontsporing is een reden om de hulpverlening aan te passen, ook een positieve ontwikkeling kan aanleiding zijn om iets anders in te zetten. Een voorbeeld hiervan is de interactie tussen een hulpgever en een hulpvrager, waarbij de hulpvrager heel weinig sprak. De hulpgever richtte zich in eerste instantie op het organiseren van een gezamenlijke kijkrichting. Gaandeweg de hulpverlening begon de hulpvrager meer te praten en kreeg het onderwerp van gesprek meer nadruk in de hulpverlening.

Vlindereffect

Een ander belangrijk aspect van Beweging-als-houvast dat kenmerkend is voor het systemisch perspectief is het verschijnsel dat een kleine verandering een groot gevolg kan hebben. In complexe systeemtheorie wordt dit ook wel het vlindereffect genoemd.

Lorenz ontdekte dat een miniem verschil achter de komma bij het invoeren van de beginconditie in de vergelijking leidde tot een dramatisch verschil in de uitkomst; kalm weer of een tornado. Hier komt de uitdrukking vandaan dat een vlinderslag op het noordelijk halfrond een tornado op het zuidelijk halfrond kan veroorzaken (zie Aubin & Dahan-Dalmedico, 2002)⁸⁹.

Begincondities in het sociale domein zijn minstens zo ongrijpbaar als begincondities van variabelen die het weer beïnvloeden. Aangezien we nooit de beginsituatie van gedrag kunnen weten, nog los van het ontbreken van kennis over alle variabelen die een rol spelen, is het voorspellen van de uitkomst van een hulpverleningstraject op lange termijn moeilijk. Hieruit volgt evenmin dat heel veel inzet automatisch leidt tot grote veranderingen. Ontwikkelingen verlopen chaotisch en dat stelt de hulpgevers soms voor (on)aangename verrassingen.

Een laatste aspect dat we nog willen noemen naar aanleiding van variabelen die elkaar wederzijds beïnvloeden zijn de begrippen multi-finaliteit en equifinaliteit. Hieraan ligt het principe ten grondslag dat een systeem uit vele subsystemen bestaat en dat deze elkaar onderling en wederzijds beïnvloeden. Multifinaliteit wil zeggen dat één oorzaak tot verschillende uitkomsten kan leiden, afhankelijk van welke subsystemen allemaal in beweging komen. In hoofdstuk 3d is bij de casus van Levi dit fenomeen al eerder genoemd. Bij Levi ontbrak de ervaring van verbinding en niet weten hoe je op een prettige manier gezamenlijkheid kunt creëren met alle gevolgen van dien.

Het omgekeerde kan ook het geval zijn, namelijk dat verschillende wegen uiteindelijk toch naar hetzelfde doel leiden. Dit wordt geschaard onder de term equifinaliteit. Zo heeft elke hulpgever in onze casussen de opdracht gekregen om volgedrag te ontlokken met als uiteindelijke doel het emergeren van wederkerigheid. De weg ernaar toe is in elke casus een andere geweest. Er is niet één weg, maar er zijn tal van wegen die naar dit doel leiden, afhankelijk van de stijl en de voorkeur van de hulpgever, de context en de interesse van de hulpvrager om maar iets te noemen, maar wel altijd gebaseerd op een van de bewegingskenmerken. We komen hier nog op terug in hoofdstuk 4b.

Geneste tijdschalen

Een laatste aspect dat we onder de aandacht willen brengen betreft het fenomeen geneste tijdschalen. Dit aspect is in hoofdstuk 1b uitgelegd als de onderlinge verhouding van de interacties tussen verschillende subsystemen binnen een systeem. Elk subsysteem heeft zijn eigen snelheid van ontwikkelen en de subsystemen beïnvloeden elkaar wederzijds.

89 If the flap of a butterfly's wings can be instrumental in generating a tornado, it can equally well be instrumental in preventing a tornado (Lorenz, 1972).

De processen op deze tijdschalen variëren van heel langzaam tot heel snel. Processen die zich afspeelen op een langere tijdschaal zijn bijvoorbeeld veranderingen in de genen. Reacties op dit niveau voltrekken zich over generaties heen. Processen op een heel korte tijdschaal zijn bijvoorbeeld neurologische activiteiten waarbij de reactiesnelheid uitgedrukt wordt in milliseconden. Sommige reacties zijn met het blote oog waarneembaar, voor andere reacties zijn technische hulpmiddelen nodig. Voor het veranderen van gedrag kan op verschillende tijdschalen ingestoken worden, bijvoorbeeld door het toedienen van medicijnen en hormoonbehandeling, door de hersenactiviteit te beïnvloeden door middel van een EMDR-behandeling of door in te steken op sociale factoren als armoedebestrijding.

De keuze die wij gemaakt hebben is om gedragsverandering teweeg te brengen op zichtbaar gedrag, dus de beweging. Het enige hulpmiddel dat we hiervoor gebruiken is observatie door middel van videobeelden. De beweging is zichtbaar en zo nodig kunnen we de tijd even bevriezen. Een minieme beweging is al genoeg om een verandering aan te zien komen. Een hulpvrager heeft bijvoorbeeld de ogen steeds neergeslagen en naar beneden gericht. Op een goed moment is te zien dat de oogbeweging van links naar rechts gaat, terwijl het hoofd naar beneden gericht blijft. Deze kleine verandering is een aanwijzing dat er iets gebeurt en dat verandering in gedrag op komst is. Dit kan belangrijk zijn voor de motivatie van de hulpgever, omdat deze daarmee weet dat ze op de goede weg zit.

Hierbij gaan we ervan uit dat veranderingen die ontstaan op het niveau van gedrag en bewegingen interacteren met de andere tijdschalen, waardoor ook de hersenstructuur zich kan aanpassen, de hormoonhuishouding verandert en ook de sociale omgeving in deze ontwikkeling meegaat. Een voorbeeld van dit laatste komt uit de casus van Menno in relatie met hulpgever Joram. De interactie tussen Joram en Menno ontwikkelde zich van een patroon passend bij een jonge baby tot een patroon dat meer overeenkwam met dat van een peuter of kleuter. Deze interactiestructuur is vaak beter te herkennen voor ouders of andere betrokkenen. Het gevolg was dat het contact tussen de ouders en Menno makkelijker werd en zij meer handvatten kregen om te kunnen omgaan met Menno. De boze buien van Menno verminderde, de sfeer in huis en aan tafel verbeterde. De broers van Menno kregen ook beter contact met hem. Door de algehele ruimte die ontstond kwam er ook weer rust in het huwelijk van de ouders van Menno. Kortom het effect van de ontwikkeling in het interactiepatroon breidde zich in kringen uit naar de bredere omgeving.

Conclusie

In deze theoretische beschouwing hebben we een kader geschetst waarbinnen de methode Beweging-als-houvast te begrijpen valt. Dit kader is de complexe systeemtheorie. Op alle besproken punten blijkt Beweging-als-houvast wat betreft onze visie op ontwikkeling en het methodisch handelen naadloos te passen binnen de metatheorie van CST. We hebben in deze bespreking vooral de nadruk gelegd op de algemene wetmatigheid (het nomothetische) die van toepassing is op onze methode. In het volgende hoofdstuk zullen we de empirische resultaten bespreken waarbij naast het nomothetische ook het idiografische karakter van Beweging-als-houvast besproken wordt.

4B Empirische beschouwing

Inleiding	459
Nomothetisch perspectief	460
Reflectie	464
Idiografisch perspectief	465
Reflectie	467
Probleemgedrag	467
Reflectie	473

De meeste beroepsopvoeders vinden het niet makkelijk met de 14-jarige Joey. 'Hij is hier nu al twee en een half jaar en hij houdt zich nog steeds niet aan de regels', zegt een van de teamleden tijdens de cliëntbespreking. 'Ook de leerkracht klaagt hierover en stuurt hem vaak de klas uit vanwege zijn storende gedrag', zegt een ander. 'Waar zouden we de regels nog kunnen aanscherpen?' De persoonlijk begeleider vraagt of het team mee wil denken. 'Niet meer op de computer, geen tv kijken 's avond en geen zoet beleg op de boterham', antwoordt er een. 'Of binnenblijven als de meeste jongeren buitenspelen', het team draagt vele mogelijkheden aan. Eén teamgenoot, Marina, vindt Joey een leuke jongen en biedt aan zijn persoonlijk begeleider te worden. Ze stelt voor om regelmatig met hem te gaan sporten zodat hij zich uit kan leven. Sommige collega's trekken hun wenkbrauwen op. 'Dan ga je hem belonen, terwijl hij toch eerst zal moeten leren zich aan te passen.' 'Maar wat we tot nu toe hebben gedaan heeft niet geholpen', antwoordt Marina. 'Ik ben een buitensporter, een bootcamper en volgens mij spreekt hem dat wel aan. Zal ik het proberen?'

Inleiding

We zijn dit proefschrift begonnen met het voornemen om het effect van Beweging-als-houvast te onderzoeken en aan te tonen. Al gauw kwamen we tot de conclusie dat het bewijzen van de effectiviteit van de methode via de weg van het vergelijken van een controlegroep met een behandelgroep een onmogelijke opgave was om redenen die uitgelegd worden in hoofdstuk 4c. Bovendien waren we al overtuigd van het positieve effect van de methode dankzij de jarenlange ervaring die was opgedaan. Interessanter was de vraag of er sprake is van een algemeen werkzaam principe dat zichtbaar is in elke casus. Dit leidde tot de volgende onderzoeksvraag: Is er sprake van een universeel mechanisme waarop de methode Beweging-als-houvast gebaseerd is?

In hoofdstuk 4a hebben we het theoretisch model van Beweging-als-houvast uiteengezet en dit geplaatst binnen het kader van de complexe systeemtheorie (CST). We hebben geconcludeerd dat CST in staat is om een kader te bieden waarin orde, regelmaat en uniformiteit van ontwikkeling op globaal niveau te verklaren is (i.e., het nomothetische) en tegelijkertijd antwoord geeft op de diversiteit, flexibiliteit en a-synchronie waarmee de individuele ontwikkeling gepaard gaat (i.e., het idiografische). We hebben aannemelijk gemaakt dat er sprake lijkt te zijn van een universeel werkingsmechanisme waar Beweging-als-houvast gebruik van maakt.

In dit hoofdstuk staat het empirisch onderzoek centraal waarbij we de resultaten van de casushoofdstukken zullen bespreken aan de hand van het theoretische model van Beweging-als-houvast. Ter herinnering, dit model bestaat enerzijds uit een dynamische balans waarbij een wederkerige interactie bestaat uit momenten van gezamenlijkheid en onderscheid. Volgens deze zienswijze zijn problemen toe te schrijven aan een

eenzijdige nadruk op gezamenlijke of onderscheidende momenten. Dankzij het biologische vermogen van ‘meebewogen zijn’ en het principe van ‘synchronisatie’ kan volggedrag of initiatiefname uitgelokt worden en de balans in beweging gebracht worden. Het aangrijpingspunt voor verandering is het interactiepatroon en welke bewegingen dominant zijn in dit patroon. Hierbij kijken we naar a) is een persoon in staat om *initiatief* te nemen in het *leggen van contact* met een ander; b) is een persoon in staat om *initiatief* te nemen *uit contact* te gaan met de ander; c) is een persoon in staat om de ander te *volgen*. Combinaties van deze drie mogelijkheden leiden tot een interactiepatroon. Het uitgangspunt is dat het ontwikkelen van deze drie mogelijkheden in relatie tot de ander zal leiden tot wederkerig gedrag. Aan de hand van een beknopte bespreking van elke casus zullen we dit model evalueren.

Nomothetisch perspectief

Dewy- Mireille

In de casus van de 7-jarige Dewy en Mireille (hoofdstuk 3a) was het probleem van wederkerigheid gelegen in de korte momenten van gezamenlijkheid. De onderscheidende momenten voerden in hun interactie de boventoon. Daarnaast viel op dat Dewy weinig volgde en vooral veel initiatief toonde in het ‘uit contact’ gaan. De vluchtigheid en de korte aandachtsspanne van Dewy waren te vergelijken met het interactiepatroon van een jonge baby. De inzet van de hulpverlening werd het verlengen van de duur van gezamenlijke momenten door Dewy te verleiden om zelf het initiatief te nemen in contact maken met Mireille. Vanuit de veiligheid om zelf de controle te hebben over de verbinding, kon vervolgens gewerkt worden aan het ontwikkelen van volggedrag van Dewy. De manier die Mireille toepaste om Dewy te ‘verleiden’ contact te maken was door de aandacht te vestigen op zichzelf, aantrekkelijke activiteiten te doen en deze met enthousiasme uit te voeren. Aan het eind van dit onderzoek bleek wederkerigheid in relatie tot Mireille gegroeid te zijn. Het interactiepatroon dat na acht maanden hulpverlening zichtbaar werd, kon vergeleken worden met een patroon dat zichtbaar is bij ouders en peuters van 1 – 2 jaar.

Menno-Joram

In de casus van de 21-jarige Menno en Joram (hoofdstuk 3b) lag het probleem van wederkerigheid vooral aan het ontbreken van volggedrag van Menno. De momenten van gezamenlijkheid in de relatie van Menno en zijn ouders waren er wel, maar die ontstonden vooral omdat de ouders de verzoeken (en eisen) van Menno volgden. Wanneer zij hier geen gehoor aan gaven, overheerste het onderscheid in hun interactie. Vanaf het eerste contact paste Joram zijn bewegingspatroon zo aan dat prettig contact tussen hem en Menno ontstond. Het interactiepatroon dat hierdoor zichtbaar werd, was te vergelijken met enerzijds dat van een jonge baby en anderzijds met een peuter van twee jaar. Op basis hiervan werd besloten volggedrag van Menno verder te ontwikkelen. Het patroon dat na acht maanden hulpverlening zichtbaar was

geworden, kon vergeleken worden met een peuter van ongeveer 1 – 2 jaar en een kleuter van 4 jaar. Wederkerigheid was wel ontwikkeld in relatie tot Joram, maar nog niet gegeneraliseerd in relatie tot de overige gezinsleden.

Menno-Mylene

In de casus van Menno en Mylene (hoofdstuk 3c) lag de focus op het ontwikkelen van wederkerigheid in relatie tot de overige gezinsleden. In een een-op-een situatie kon Menno volgggedrag laten zien, in een context met meerdere mensen was dat nog niet het geval. De avondmaaltijd werd als context gekozen voor het verder ontwikkelen van volgggedrag. Het patroon dat zichtbaar was tussen Mylene en Menno en de interacties van Menno en zijn gezinsleden waren te vergelijken met een peuter van 2 jaar die alle aandacht opeist zonder erbij stil te staan hoe dit voor anderen is. Het doel van de hulpverlening was het soepel om kunnen gaan met de ander kunnen volgen door te luisteren naar degene die praat. Maar ook soepel om kunnen gaan met initiatief nemen in het leggen van contact, door een vraag te stellen aan degene die praat en tevens te weten op welk moment je zelf iets kunt vertellen. Het interactiepatroon dat Menno na negen maanden liet zien leek nu meer op dat van een kleuter, die al wel stil kan zitten tijdens het eten, het gesprek ook voor een deel kan volgen, maar soms ineens het initiatief neemt om te praten ongeacht of iemand anders aan het woord is. Ook passend bij de kleuterleeftijd is het kunnen volgen van de aanwijzing van Mylene om samen naar de spreker te luisteren of om uit eigen beweging weer naar zijn eigen bord terug te keren.

Levi-Gerda

In de casus van de 14-jarige Levi en Gerda (hoofdstuk 3d) was het gebrek aan wederkerigheid te zien aan het ontbreken van volgggedrag en de beperkte momenten van gezamenlijkheid. Gezamenlijkheid ontstond alleen wanneer Gerda haar tempo vertraagde en de lichaamshouding van Levi navolgde. Het interactiepatroon deed denken aan een ouder met een heel jonge baby. Om volgggedrag te ontwikkelen maakte Gerda vanaf het eerste contact gebruik van een interactiepatroon dat ouders toepassen in relatie tot peuters en kleuters, namelijk door met grote gebaren te spreken, in korte zinnen en met veel nadruk te praten, terwijl de gezamenlijke activiteit passend was voor een 14-jarige. We kunnen dus stellen dat het interactiepatroon dat opviel in het contact tussen Levi en Gerda enerzijds vergelijkbaar was met die van een baby tussen 0 - 3 maanden, anderzijds met een peuter van 2 of 3 jaar oud en op momenten leeftijdsadequaat was. Het interactiepatroon was na 15 maanden hulpverlening verder ontwikkeld en vergelijkbaar met interactiepatronen van kleuters. Zo was er meer gezamenlijkheid in praten en aandacht voor de ander en het spel ontstaan. Ook volgggedrag werd zichtbaar, dat te zien was aan de snelheid waarmee Levi de kijkrichting van Gerda volgde.

Zack-John

In de casus van de 16-jarige Zack en John (hoofdstuk 3e) was er nauwelijks sprake van wederkerigheid op een manier die zelfs bij jonge baby's al zichtbaar is. Het volgen leek meer op de structuur van een automatische respons⁹⁰ dan dat het intentioneel was: John vroeg iets, Zack antwoordde; John bewoog zijn voet, Zack deed dit ook. Na de respons van Zack viel de interactie stil. Er waren weinig eigen bewegingen waarop kon worden aangesloten. Om volggedrag en wederkerigheid op gang te brengen moest een interactiepatroon ontwikkeld worden zoals ouders dit aanpakken met heel jonge baby's. Ouders zijn vooral bezig om de bewegingen van de baby te volgen en daarbij aan te sluiten. De opdracht aan John was om elke beweging van Zack te zien als een initiatief en die beweging te volgen door ook te bewegen. Na zeven maanden waren er al grote veranderingen te zien. Er waren meer plezierige momenten van gezamenlijkheid ontstaan. Er was duidelijk sprake van een eigen initiatief van Zack in het leggen van contact en in het ondernemen van een eigen activiteit. Volggedrag van Zack was op kleine schaal ook zichtbaar. De volgende stap werd om volggedrag van Zack verder te ontwikkelen, zodat wederkerigheid ook op een complexer niveau zichtbaar kon worden. Er was 18 maanden na aanvang van de hulpverlening een interactiepatroon ontstaan dat vergelijkbaar is met een ouder en een peuter van zo'n 2 tot 3 jaar. Er was zowel co-regulatie te zien in het uitvoeren van een gezamenlijke taak, als onderscheid op het moment dat Zack een vraag stelde over een onbekend voorwerp. Zack was de fase van een inerte baby ontgroeid en presenteerde zich nu als een vrolijke peuter.

Yara-Veerle

In de casus van Yara en Veerle (hoofdstuk 3f) lag het probleem in de wederkerigheid in de aansluiting van de 10-jarige Yara met haar leeftijdsgenoten en de mensen buiten haar gezinsleven, Yara sprak niet buitenshuis. Het interactiepatroon, dat vanaf het eerste moment zichtbaar was in het contact tussen Yara en Veerle was passend bij dat van een ouder met een kleuter. Ook de stijl van communiceren paste meer bij een jong kind: dichtbij elkaar zitten, zachtjes praten, lange pauzes tussen vraag en antwoord en lief glimlachen naar elkaar. Er waren vooral momenten van gezamenlijkheid. Onderscheidende momenten kwamen in mindere mate voor. Initiatiefname en volggedrag waren bij allebei aanwezig. Het doel van de hulpverlening werd om de bandbreedte van wederkerigheid 'op te rekken' zodat wederkerigheid passend zou worden bij haar leeftijd. De weg hiertoe was dat Veerle enkele seconden zich onderscheidend ging bewegen om Yara te laten wennen aan verschillende stijlen van communiceren. Dit deed zo door soms harder te praten of sneller een antwoord te verlangen. Hierbij lette Veerle steeds op het behouden van de veiligheid en de gezamenlijkheid. De wederkerigheid heeft zich in twee jaar doorontwikkeld tot een patroon dat wel leeftijdsadequaat was.

90 We zouden dit ook kunnen aanduiden als overmatig meebewogen zijn. We noemen het hier een automatische respons, omdat het gedrag mechanisch overkwam.

Rens-Emma

In de casus van Rens en Emma (hoofdstuk 3g) lag het probleem van wederkerigheid in de relatie tussen de 28-jarige Rens en beroepsopvoeders die niet wisten hoe ze contact moesten maken met hem. Het interactiepatroon dat zichtbaar werd in het eerste contact tussen Rens en Emma was vergelijkbaar met die van een ouder en een heel jonge baby. Het volgggedrag van Rens kwam voort uit 'meebewogen zijn'. Het doel werd: toewerken naar intentioneel gedrag, contact maken vanuit een eigen initiatief en contact afsluiten vanuit een eigen initiatief. Na vier maanden is er een begin gemaakt met wederkerig contact. Het interactiepatroon dat ontstaan is kon vergeleken worden met dat van een ouder en een peuter. Er was plezier ontstaan in samen lachen en lopen. Rens kon zowel de bewegingen van Emma volgen, alsook zijn eigen beweging aanhouden. En hij toonde initiatief in contact maken.

Floyd-Anouska/Raisa

In de casus van Floyd (hoofdstuk 3h) zagen we twee hulpgevers aan het werk met de 12-jarige Floyd die in zijn patroon vooral initiatieven liet zien die niet passend bij zijn leeftijd waren en meer weg hadden van een 2,5-jarige, die ook zonder rekening met anderen te houden overal op af kan gaan. De problemen met wederkerigheid hadden te maken met het interactiepatroon van Floyd en de hulpgevers. Dit werd gedomineerd door korte en vluchtige momenten van gezamenlijkheid, waarbij Floyd veel initiatief nam om uit contact te gaan en hij veelal onderscheidend was. Initiatief om contact te maken was zichtbaar wanneer Floyd een vraag had, hij fysiek en hardhandig contact maakte of wanneer de hulpgever iets interessants vertelde waar hij bij aan kon sluiten. Het doel werd werken aan volgggedrag. Dit was zichtbaar op de momenten wanneer de hulpgever *eerst* bij Floyd aansloot en *vervolgens* met een interessant eigen initiatief kwam.

Na vijf maanden was er een duidelijke vooruitgang te zien in het interactiepatroon tussen Floyd en hulpgever Anouska. De vluchtigheid in kijkrichting was afgenomen, de aandachtsspanne was gegroeid, hij nam Anouska beter waar en ervoer dat er grenzen waren en dat sommige acties voor de ander niet leuk zijn. In het vervolgetraject met hulpgever Raisa werd deze ontwikkeling niet voortgezet. Het lukte Raisa niet om eerst aan te sluiten bij de grote en intense bewegingen van Floyd om zo gezamenlijkheid te creëren en hem dan mee te nemen naar een onderscheidende beweging om op die manier volgggedrag te ontlokken. Hun interactiepatroon bestond vooral uit onderscheidende momenten. Het traject is voortijdig afgebroken omdat er een patroon dreigde te ontstaan waarin Raisa de heftigheid van Floyd ging volgen zonder dat er volgggedrag van Floyd ontstond. Dit was precies het patroon dat ook voorkwam in relaties met andere hulpgevers. Het verder ontwikkelen van wederkerigheid is helaas gestopt.

De Zevenster

In de casus van de Zevenster (hoofdstuk 3i) werd een groepsaanpak besproken met drie jongeren in de leeftijd tussen 12 – 14 jaar die allemaal problemen hadden met

wederkerigheid. De grootste gemene deler was het ontbreken van volggedrag bij alle drie. Het interactiepatroon dat Irma met de jongeren opbouwde was te vergelijken met een ouder die de aandacht van een jong kind weet te trekken door langzaam te bewegen en met grote gebaren spanning opbouwt van 'iets' dat komen gaat. Dat was het begin van volggedrag. Na acht maanden was er een groot verschil in wederkerigheid te zien. De beurtwisseling was van een eenvoudig patroon doorontwikkeld naar een complex spel met verschillende rollen en taken en waarin samenwerking mogelijk was geworden.

Reflectie

Uit het overzicht wordt duidelijk dat er diverse overeenkomsten waren in de casussen. Zo was te lezen dat er in elke casus sprake was van problemen in de wederkerigheid. In alle casussen was het interactiepatroon bij aanvang van de hulpverlening niet leeftijdsadequaat. In een aantal gevallen was er zelfs sprake van een interactiepatroon dat vergelijkbaar was met dat van jonge baby's. In de meeste gevallen lag er een eenzijdige nadruk op onderscheidende momenten en ontstonden gezamenlijke momenten vooral dankzij de hulpgever die de bewegingen of activiteiten van de hulpvrager volgde.

In alle casussen werd er gewerkt aan het ontwikkelen van volggedrag en initiatiefname van de hulpvrager. Problemen met *volggedrag* kwam in alle casussen voor. Bij Dewy was dit kort en vluchtig, bij Rens ontstond het alleen op grond van meebewogen zijn met het ritme van Emma, bij Zack was volggedrag een aangeleerde respons en ontbrak een eigen beweging; Levi ging zonder te volgen en gezamenlijkheid te ervaren eenzaam door het leven terwijl Menno zich hevig verzette tegen elk verzoek om de ander te volgen. In veel gevallen waren er ook problemen in *initiatiefname in contact maken*. Zo was initiatiefname in contact zoeken nauwelijks aanwezig bij Rens, Zack en Levi, niet passend bij Floyd, gericht op eigenbelang bij Menno en niet leeftijdsadequaat zoals bij Yara.

Wanneer we de drie mogelijkheden voor de basiscommunicatie in herinnering roepen: a) is een persoon in staat om *initiatief* te nemen in het *leggen van contact* met een ander; b) is een persoon in staat om *initiatief* te nemen om *uit contact* te gaan met de ander; c) is een persoon in staat om de ander te *volgen*, dan kunnen we stellen dat alle hulpvragers problemen hadden met een of meer van deze mogelijkheden.

De weg om initiatiefname en volggedrag te ontlocken verliep in alle gevallen via de hulpgever. De meest gevolgde route die de hulpgever afliep was door eerst aan te sluiten bij de bewegingen van de hulpvrager, om vervolgens een onderscheidende beweging te maken en zo de hulpvrager 'mee te nemen' in een andere richting. De trekkracht zit in het ervaren van gezamenlijkheid. Dit kan als een beloning gevoeld worden, maar ook als een bedreiging. In de casus van Dewy was dat het geval en daarom werd 'andersom' gewerkt en begon Mireille met een onderscheidende richting om Dewy zelf de controle te geven over de verbinding. Met uitzondering van het contact

tussen Floyd en Raisa bleek in alle gevallen wederkerigheid te zijn ontwikkeld. Dit was te zien aan de groei van het interactiepatroon tussen hulpvrager en hulpgever. De groei van een interactiepatroon vergelijkbaar met die van de ouder-baby naar een ouder-peuter patroon was te zien in de casussen van Rens, Dewy, Zack, Menno en Levi; in de casus van Yara naar een leeftijdsadequaat niveau, in de casus van Floyd naar een pril gewaarworden van de ander en bij de Zevenster naar een niveau dat passend is bij kleuters.

Concluderend kunnen we stellen dat deze overeenkomsten in de casussen wijzen naar een algemene wetmatigheid (het nomothetische) in de aanpak van de problemen met wederkerigheid en het ontwikkelen van volggedrag en initiatiefname. Het vaststellen van het probleem in termen van wederkerigheid, de beoordeling van de balans van gezamenlijkheid en onderscheid en het toetsen van de drie basis mogelijkheden voor communicatie, kon in elke casus gedaan worden. De inzet van de hulpgever leidde in alle gevallen (met uitzondering van Raisa en Floyd) tot een ontwikkeling in wederkerigheid.

Idiografisch perspectief

Op basis van deze algemene structuur en gebruikmakend van de biologische vermogens ‘meebewogen zijn en synchronisatie’, werden concrete aanwijzingen opgesteld voor de hulpgever. Deze aanwijzingen waren gebaseerd op de unieke kenmerken van hun dyade en de persoonlijke voorkeur en mogelijkheden van de hulpgever.

Keuze bewegingskenmerk

Een van de beslissingen die genomen moest worden is *de keuze voor een bewegingskenmerk*. Niet elk bewegingskenmerk is in een bepaalde context even geschikt. In de casus van Dewy en Mireille was het inzetten op een gezamenlijke snelheid van bewegen niet aan de orde, want dat was al gelijk. In tegenstelling tot de casus van Zack en John, waar het vinden van een gezamenlijke snelheid wel deel uitmaakte van de aanpak.

De keuze van een bepaald bewegingskenmerk heeft ook te maken met de voorkeur voor een manier van bewegen die zowel bij de hulpvrager als bij de hulpgever past. Uit de casus van Rens bleek dat de voorkeursbewegingen van Rens de heen-en-weer wiegende ritmische bewegingen waren. Voor Emma was deze beweging onaangenaam. Daarom werd gekozen om de ritmische bewegingen om te zetten naar kleinere bewegingen, dichter bij het eigen lichaam (kenmerk afstand) en niet de grote uitslag van de beweging te volgen. Emma bracht dus onderscheid aan op kenmerk afstand terwijl ze het ritme (kenmerk snelheid) in stand hield. Het moge inmiddels duidelijk zijn dat het er niet om ging de snelheid van Rens eindelijk te blijven volgen. Het doel was aansluiten bij de aanwezige beweging van Rens om hem daarna mee te nemen naar een langzamere en kleinere beweging.

Daarnaast speelt de ervaring van de hulpgever mee in de keuze voor een bepaald bewegingskenmerk. Dankzij de jarenlange ervaring van Joram met Beweging-als-houvast kon hij meerdere bewegingskenmerken tegelijkertijd gebruiken. Dit is geen voorwaarde voor het toepassen van de methode. Voor hulpgevers die voor het eerst met de methode werken is het voldoende om zich eerst op één kenmerk te concentreren. Meestal is dit het bewegingskenmerk richting, waaronder 'kijkrichting', 'gespreksonderwerp' en de 'activiteit' vallen. Een beginnende hulpgever in de methode kan met dit bewegingskenmerk in de meeste gevallen ontwikkeling in wederkerigheid op gang brengen.

In een opvallend aantal casussen werd gekozen voor het bewegingskenmerk richting wat vanuit de theorie goed te begrijpen is. Een gezamenlijke kijkrichting creëren is namelijk een van de eerste manieren waarop ouders contact maken met hun jonge baby. Aangezien we in de hulpverlening vaak te maken hebben met een jong interactiepatroon, is het niet onlogisch om te beginnen met een interactiepatroon waarvan ouders met jonge baby's ook gebruik van maken. Dat dit niet de standaardprocedure is, bleek uit de casus van Yara en Veerle. Er was vanaf het eerste contact sprake van gezamenlijkheid op praktisch alle bewegingskenmerken. Het onderscheid dat Veerle af en toe maakte om Yara te laten wennen aan een meer directe manier van communiceren, werd afgewisseld met de kenmerken snelheid, stemgeluid en spierspanning. De gezamenlijke activiteit (kenmerk richting) bleef de basis van hun contact. Hieruit wordt duidelijk dat ook het specifieke doel voor de hulpvrager de keuze voor een bepaald kenmerk bepaalt.

Vanuit het perspectief van de complexe systeemtheorie is het begrijpelijk dat de keuze voor een bepaald bewegingskenmerk wel belangrijk is voor de uitvoering van de hulpverlening, maar niet voor het in beweging brengen van de dyade als systeem en het uiteindelijke doel van de hulpverlening. Het in beweging brengen van een van de elementen van een systeem heeft tot gevolg dat de andere elementen ook in beweging komen, omdat het systeem als geheel beweegt. De toename van een gezamenlijke kijkrichting in het geval bij Dewy en Mireille leidde ook tot veranderingen in de snelheid waarmee Dewy wisselde van onderwerp, die ging omlaag en ze bleef langer op dezelfde plaats zitten (kenmerk afstand). Kortom het hele systeem verandert mee als één bewegingskenmerk verandert.

Samengevat, de keuze voor een bepaald bewegingskenmerk wordt dus enerzijds bepaald door de aanwezige bewegingen van de hulpvrager. Anderzijds wordt in overleg met de hulpgever bepaald aan de hand van welk bewegingskenmerk deze het beste en het prettigste kan werken. Vervolgens wordt ook de ervaring van de hulpgever meegenomen in de afweging. Tenslotte wordt ook het specifieke ontwikkelingsdoel voor de hulpvrager in overweging genomen, zoals het ontwikkelen van volgedrag of initiatiefname.

Keuze activiteit

Niet alleen de keuze voor een of meer bewegingskenmerken is belangrijk, ook *de keuze voor de activiteit* speelt een belangrijke rol. In het geval van Menno en Joram was dit het samen bekijken van folders over vliegtuigen, het favoriete onderwerp van Menno. De activiteit in de casus van Rens was het gezamenlijk ritmisch bewegen, Dewy was dol op knutselactiviteiten, Levi speelde eindeloos het spel Halli Galli met Gerda en in de casus van Floyd met Anouska stond praten over gezamenlijke onderwerpen centraal. In de beschrijving van de casussen kwam al even naar voren dat het interactiepatroon van een dyade op verschillende leeftijden kon worden beschreven. Aan de ene kant kan een patroon vergeleken worden met dat van een ouder-baby interactie, op een ander niveau met dat van een peuter terwijl de activiteit leeftijdsadequaat is en dat allemaal voor hetzelfde koppel. De juiste keuze voor de activiteit bepaalt de aantrekkingskracht voor het ontwikkelen van gezamenlijkheid, daarom is het belangrijk om daar bewust bij stil te staan.

Reflectie

De genoemde verschillen in aanpak en keuzes wijzen erop dat de weg waarop de hulpverlening wordt uitgevoerd niet vastgelegd is en ook niet vastgelegd kan worden in een protocol. Zelfs als we, hypothetisch gedacht, zouden zeggen dat er altijd een keuze voor kenmerk snelheid gemaakt moet worden, dan nog zou de invulling uniek zijn. Snelheid kan immers betekenen dezelfde snelheid van bewegen of praten, maar ook de duur van het bewegen of praten, of het ritme van de beurtwisseling. De unieke aard van de dyade noopt onomstotelijk tot het idiografisch toepassen van het algemene doel, namelijk volgedrag en initiatiefname ontwikkelen om zo wederkerigheid te bevorderen. Uit alle casussen blijkt dat de unieke toepassing geen belemmering is om te komen tot die doelen, maar juist een voorwaarde. Dit impliceert eveneens dat dezelfde hulpvrager in relatie tot een andere hulpgever wel kan werken aan hetzelfde ontwikkelingsdoel, bijvoorbeeld volgedrag ontwikkelen, maar dat de invulling en uitvoering hiervan uniek en idiografisch zal worden ingevuld.

Probleemgedrag

In het voorgaande zijn we ingegaan op de wijze waarop we vanuit Beweging-als-houvast hulpverlening vormgeven. Deze werkwijze is niet gebruikelijk. Meestal wordt er in de hulpverlening gesproken over het zichtbare probleemgedrag of in termen van DSM-diagnoses. We gaan de casussen nogmaals langs, bespreken het zichtbare probleemgedrag en effect van de hulpverlening. We willen tevens laten zien dat de gedragingen het resultaat zijn van een disbalans in de wederkerigheid. We verwijzen de lezer naar hoofdstuk 5a voor een verdere toelichting op de DSM-diagnoses en onze visie op probleemgedragingen die gerelateerd zijn aan de diagnoses.

Dewy- Mireille

De DSM-diagnoses die bij Dewy op zesjarige leeftijd werden vastgesteld waren reactieve hechtingsstoornis en ADHD. Dit was zichtbaar in druk, impulsief en onvoorspelbaar gedrag. Alle kasten en kamers in huis waren op slot zodat Dewy nergens ongevraagd bij kon komen. Ze kon geen minuut alleen blijven. Pikte snoep en eten uit de keuken, zat aan de spullen van de andere gezinsleden en maakte dagelijks ruzie met de andere gezinsleden. Ook op school was er sprake van verstorend gedrag en ze had weinig vrienden of vriendinnetjes. De pleegouders waren dermate wanhopig dat een uithuisplaatsing aangevraagd was, omdat de relaties binnen het gezin door Dewy te ernstig verstoord werden.

Na afloop van de hulpverlening met Beweging-als-houvast was er geen sprake meer van een uithuisplaatsing. Dewy kon zich op een prettige manier verhouden tot de overige gezinsleden. Daarnaast was haar gedrag ook buiten het gezinsleven passender geworden. Zo had ze vriendinnen waar ze mee afsprak en verbeterde haar schoolse vaardigheden. Volgens de eigen woorden van Dewy is ze veranderd van 'een meisje dat altijd de baas wilde spelen, naar iemand die graag samenwerkt en nu een teamspeler is'.

In deze casus werden de DSM-diagnoses terzijde geschoven en werd aan het onderliggende probleem gewerkt. Volgens onze visie betrof dit de snelheid waarmee Dewy van het ene onderwerp naar het andere onderwerp schakelde, met als gevolg dat momenten van gezamenlijkheid schaars waren en er sprake was van een disbalans in wederkerigheid. Het drukke, impulsieve gedrag van Dewy hebben we beschouwd als een relationeel probleem en dit is ook in de relatie met Mireille aangepakt met gewenst resultaat voor Dewy en het hele gezin. Het werken aan het *verlengen van de duur* van de gezamenlijke activiteit heeft bij Dewy geleid tot meer wederkerigheid in de relatie. Het effect hiervan was zichtbaar in een afname van impulsiviteit, meer rust en de mogelijkheid om prettig contact met anderen te onderhouden.

Menno-Joram

De vastgestelde DSM-diagnoses bij Menno waren een matig verstandelijke beperking en autisme. Dit uitte zich in een enorme vasthoudendheid in zijn wensen ten aanzien van alle routines in het gezin. Menno bleek zeer vasthoudend in zijn wensen en ideeën en als daar geen gehoor aan werd gegeven, leidde dit tot escalaties en woede-uitbarstingen. Deze buien konden uren duren en trokken een enorme wissel op de overige gezinsleden. Dit gedrag kwam meermalen per week voor en werd ook op de dag- en weekendopvang herkend.

Het effect van de hulpverlening met Beweging-als-houvast was dat Menno in relatie tot Joram meer volgzaam en gehoorzaam werd en kon accepteren dat dingen anders gingen dan hij wenste of eiste. Hij smeerde voortaan zijn eigen brood, strikte zelf zijn veters

en at mee met wat de pot schafte. Volgens de woorden van zijn ouders was Menno minder zelfbepalend geworden en kon hij zich beter voegen naar de dagelijkse routine.

De diagnose autisme is niet leidend geweest in de hulpverlening met Beweging-als-houvast. Uit de analyse van de balans van gezamenlijkheid en onderscheid bleek een sterke nadruk op onderscheidend zijn van de ander en het ontbreken van volggedrag van Menno. Hij nam letterlijk de ander niet waar en gezamenlijke momenten waren er alleen als de ouders Menno zijn zin gaven. Door te werken aan het onderliggende probleem, het ontwikkelen van volggedrag, is er beurtwisseling ontstaan in de relatie tussen Menno en Joram. Een mooi begin in de ontwikkeling van wederkerigheid. De volgende stap was om dit patroon ook te herkennen en toe te kunnen passen in relatie met de andere gezinsleden.

Menno-Mylene

Een van de problemen waar de ouders van Menno tegenaan liepen waren de avondmaaltijden. Menno was zo dwingend in zijn manier van aandacht opeisen en het woord voeren, dat zijn broers met regelmaat de avondmaaltijd op hun eigen kamer gebruikte, om op die manier in rust te kunnen eten.

Na afloop van de hulpverlening, waarbij Mylene wekelijks mee at met de avondmaaltijd, was de sfeer aan tafel zichtbaar veranderd. De broers bleven beneden eten, er werden grapjes gemaakt, Menno kon luisteren naar de verhalen van de andere gezinsleden, stelde zelf belangstellende vragen of at in stilte zijn bord leeg.

De visie van Beweging-als-houvast op autisme is om zelfbepalend gedrag te zien als 'moeite hebben met variaties'. Bij Menno kwam daar nog zijn trage verwerkingstijd bij, waardoor veranderingen hem 'overkwamen' in plaats van dat hij ze kon zien aankomen en daarop anticiperen. Zijn vasthoudendheid aan routines en zich daaraan vastklampen is vanuit deze visie te begrijpen. De meest gevolgde route in de hulpverlening is gehoor geven aan de wens voor structuur en overzicht en de omgeving voorspelbaar in te richten. Door te werken aan het ontwikkelen van volggedrag werd de ander steeds zichtbaarder voor Menno. Het zelfbepalende gedrag was niet langer nodig om de situatie te kunnen overzien. De veiligheid zat in de relatie met de ander.

Levi-Gerda

Bij Levi gaf een intelligentietest in de vroege jeugd aanleiding om de diagnose licht verstandelijke beperking vast te stellen. Op latere leeftijd werd daarbij de diagnose 'reactieve hechtingsstoornis' vastgesteld. Het gedrag van Levi waarin dit zich uitte was zelfbepalend, onaangepast en agressief. Hij was ongehoorzaam, ging volledig zijn eigen gang, verzorgde zichzelf slecht, maakte ruzie met zijn zusjes en vernielde hun spullen. Volgens zijn ouders kon hij zich niet inleven in de gevoelens van anderen.

Het hulpverleningstraject met Gerda gedurende de duur van ons onderzoek heeft geleid tot een voorzichtige groei in wederkerigheid in relatie tot Gerda. De hoop en verwachting dat dit ook zou generaliseren naar de andere gezinsleden is tijdens de duur van ons onderzoek niet uitgekomen, een veel langer hulpverleningstraject nadien bleek nodig en daar is ook voor gezorgd.

In hoofdstuk 5a geven wij onze visie op DSM-diagnoses, waaronder ook de problemen met hechting. Deze zijn altijd relationeel van aard, hetgeen ook door hechtingswetenschappers wordt gesteld (Juffer, 2010, p. 14). De hechtingsproblemen waren bij Levi overduidelijk terug te voeren op de ongunstige omstandigheden waarin hij was opgegroeid. Aangezien onbekendheid met het ervaren van verbinding en gezamenlijkheid bij Levi het onderliggende probleem was, heeft Gerda ingezet op het ontwikkelen van gezamenlijkheid en wederkerigheid in relatie tot haar. De verwachting was dat als Levi het patroon van wederkerigheid in relatie tot Gerda herkende hij dit ook in relatie tot zijn ouders kon toepassen. Hier is lange tijd overheen gegaan, aangezien Levi en zijn ouders vanaf de grond af aan een nieuw patroon moesten opbouwen waarin verbinding en wederkerigheid centraal kwamen te staan.

Zack-John

Bij Zack is na verschillende onderzoeken op 11-jarige leeftijd de diagnose een 'autistische stoornis en matige zwakzinnigheid' vastgesteld. Zijn gedrag was afwisselend verbaal en fysiek agressief, destructief en hij vertoonde seksueel grensoverschrijdend gedrag. Daarnaast kon Zack ook minutenlang in zijn eigen wereldje verblijven, zonder contact te zoeken met de ander. Zijn reacties op de uitnodigingen van de ander om contact te maken leken op automatische responsen, zonder de beleving van plezierig contact.

Het hulpverleningstraject waarover we in hoofdstuk 3e verslag hebben gedaan heeft ruim anderhalf jaar geduurd. Het effect van de inzet met Beweging-als-houvast is dat het seksueel grensoverschrijdend gedrag en de agressie zijn afgenomen. In relatie tot John is de sociaalemotionele ontwikkeling van Zack gegroeid van een jongen die langdurig in eenzelfde houding bevroren kon zitten, weinig initiatief of beweging toonde en de ander nauwelijks gewaar was, naar een jongen die samen met hulpgever John co-regulatie heeft opgebouwd, de ander waarneemt en met plezier taakjes kan uitvoeren.

Wanneer we de gedragsproblemen van Zack bezien vanuit het perspectief van wederkerigheid, dan was er van wederkerigheid in relaties met anderen weinig sprake. Het volgedrag van Zack oogde niet natuurlijk en zijn initiatieven waren gericht op eigen belang. Momenten van gezamenlijkheid waren er weinig en er was vooral veel onderscheid in de relatie met de ander. Vanuit dit perspectief hebben we gewerkt aan het stimuleren van het eigen initiatief van Zack in een context van plezier. Zack kon wel initiatief nemen, maar dat was in een negatieve setting. Initiatiefname werd niet afgeleerd bij Zack, maar naar een positieve context omgebogen. Het ervaren van

gezamenlijkheid en prettig contact in relatie tot John werd de trekkracht voor het ontwikkelen van positieve contacten, waardoor negatieve gedragingen niet meer nodig waren en uitdoofden. De wederkerigheid die in relatie tot John ontstaan was, leidde er ook toe dat Zack nieuwe dingen kon ontdekken en van de ander kon leren.

Yara-Veerle

De gedragsproblemen van Yara hielden verband met de diagnose selectief mutisme waarvan in het dossier melding werd gemaakt. Dit uitte zich in niet of nauwelijks spreken buiten de veilige omgeving van haar gezin. Yara toonde op school angstig gedrag, had geen vriendinnetjes en zocht geen contact met andere kinderen. In de thuissituatie werd er door de ouders geen problemen ervaren, daar gedroeg Yara zich passend en sprak ze wel.

Na afloop van het traject met Beweging-als-houvast bleek Yara zich ook buitenshuis prima te kunnen redden. Ze was over haar angst heen om te praten, had vriendinnetjes, fietste zelfstandig naar school en als gezin ondernamen ze leuke uitstapjes, hetgeen voorheen onmogelijk was voor Yara.

Door het probleem van Yara als een relationeel probleem te beschouwen en het te zien in het licht van wederkerigheid, werd duidelijk dat Yara wel praatte in een context waarin veel gezamenlijkheid was, zoals in de relatie met Veerle. Het probleem zat in de moeite met het onderscheidend zijn van elkaar. Wederkerigheid is gebaat bij zowel gezamenlijk als onderscheidend kunnen en durven zijn van de ander. De sterke voorkeur van Yara voor gezamenlijkheid beperkte haar mogelijkheden om te leren en haar eigenheid te ontwikkelen. Nadat in de hulpverlening gewerkt is aan het omgaan met een meer onderscheidende manier van praten dan Yara van huis uit gewend was, verdween ook de angst om te praten en ontwikkelde Yara zich verder zoals van een tienermeisje verwacht kan worden.

Rens-Emma

Uit het dossier van Rens bleek sprake te zijn van autistiform gedrag en een ernstig verstandelijke beperking. Rens kon urenlang in dezelfde houding aan tafel zitten, zonder contact te maken met anderen of iets te ondernemen. Daarnaast vertoonde Rens een grote mate van onrust. Dit uitte zich in gillen, handen bijten, slaan op muren, tafels of begeleiders en door stereotype gedragingen zoals heen en weer wiegen, door de ruimte lopen en hyperventileren. Men vermoedde dat de onrust van Rens bepaald werd door de sfeer op de groep, te veel prikkels of door fysieke pijn. Het grootste probleem van de begeleiders was echter de onvoorspelbaarheid van Rens. Hij kon plotseling opspringen, gaan gillen en slaan en dit gedrag gecombineerd met zijn grootte en fysieke kracht leidde bij de begeleiders soms tot angst. Om die reden werd hij meestal met rust gelaten.

Het hulpverleningstraject met Emma heeft ruim vier maanden geduurd. In relatie tot Emma was plezier ontstaan, het hyperventileren en handen bijten waren verdwenen en de hoge spierspanning ook. Hij nam zelf het initiatief tot contact en genoot zichtbaar van hun samenzijn. Navraag leerde dat geruime tijd na het afronden van het hulpverleningstraject de bewegingsruimte van Rens vergroot bleef en zijn leven een aangename wending had gekregen. Hij zocht uit eigen beweging contact met begeleiders of groepsgenoten op een rustige manier of verliet de ruimte om bij het bankje waar hij met Emma regelmatig zat rust te vinden.

Het ontbreken van wederkerigheid en plezierige momenten van gezamenlijkheid met anderen waren volgens onze visie debet aan de ontstane gedragsproblemen. Rens had geen mogelijkheden om nabijheid en verbinding te ervaren die zowel prettig waren voor hem als voor de groepsleiding of groepsgenoten. Dankzij communicatietraining had Rens wel enkele functionele gebaren geleerd om zijn behoeften duidelijk te maken, maar dit is nog niet hetzelfde als het ervaren van gezamenlijk plezier en hoe je daarin wederkerig kan zijn. Het traject van Emma en Rens is een ontroerend voorbeeld van hoe het leven van iemand menswaardiger kan worden door te kijken naar het onderliggende interactiepatroon en te werken aan wederkerigheid.

Floyd-Anouska/Raisa

Een lange lijst aan DSM-diagnoses maakte duidelijk dat de gedragsproblemen van Floyd ernstig waren. Zo was er sprake van een licht verstandelijke beperking, ODD, ADHD en een reactieve hechtingsstoornis van het geremde type. Dit uitte zich in agressief en uitdagend gedrag, niet luisteren naar anderen, geen antwoord geven, door anderen heen praten, moeite met samenspelen. Dit alles onttaarde regelmatig in conflictsituaties, aangezien Floyd zijn eigen zin doordreef ten koste van de ander.

Na afloop van het hulpverleningstraject met Anouska bleek dat er zeker momenten van gezamenlijkheid waren ontstaan. Het ongewenste fysieke contact tussen Floyd en Anouska was echter nog niet verdwenen. Er was een begin gemaakt met de ontwikkeling van Floyd in zichzelf en de ander waarnemen. Besloten werd om het hulpverleningstraject te verlengen met een andere hulpgever, namelijk Raisa. Dit traject is voortijdig beëindigd, aangezien er geen verandering ontstond in het bewegingspatroon met Raisa, terwijl op momenten er boze en fysieke reacties van Floyd naar Raisa zichtbaar werden. De basis van de hulpverlening is altijd prettig contact. Uit de reacties van Floyd bleek dit onder druk te staan.

Ook hier is de insteek van de hulpverlening geweest het op gang brengen van wederkerigheid. De gedragingen van Floyd in het contact met anderen waren vooral onderscheidend van aard en momenten van gezamenlijkheid waren schaars. De initiatieven van Floyd in contact maken waren agressief en zeker ongewenst voor de ander. Het doel werd om Floyd momenten van prettig contact te laten ervaren en

vandaar uit volggedrag te laten ontstaan. Dit is mogelijk in een 1-op-1 situatie, mits de hulpgever in staat is om het negatieve gedrag te negeren en steeds weer een positief aanbod te bieden waarin gezamenlijkheid gevonden wordt. Dat dit niet eenvoudig is, bleek wel in deze casus. Het lukte Anouska om niet meegesleurd te worden in een negatief patroon en er ontstonden prettige gezamenlijke momenten tijdens de gesprekjes tussen hen beiden. Dit vroeg van Anouska inzicht en controle over de eigen bewegingen ten opzichte van Floyd. Voor Raisa bleek dit binnen de gegeven tijd niet mogelijk en er ontstond geen gezamenlijkheid of er ontstond gezamenlijkheid op de momenten dat beiden elkaar volgden in oplopende spanning. In deze casus is slechts een voorzichtig begin gemaakt met de ontwikkeling van wederkerigheid, maar dit heeft helaas niet geleid tot bestendiging van een nieuw patroon.

De Zevenster

Het gemeenschappelijk probleem van de jongeren op de Zevenster waren hun gebrekkige sociale vaardigheden. In de omgang met anderen bleken ze niet in staat om prettig met elkaar te spelen of samen te werken. Ze wachtten niet op hun beurt, luisterden slecht naar elkaar en waren vooral met zichzelf bezig. Deze problemen werden zowel in de thuissituatie, als op school, als op de naschoolse dagbehandeling opgemerkt. Middels een groepsbehandeling volgens de methode van Beweging-als-houvast is gewerkt aan de problemen van deze jongeren.

Na afloop van het negen maanden durende traject bleken de jongeren een gezamenlijk spel in alle rust en aandacht uit te kunnen voeren. Zij wachtten op hun beurt, waren betrokken bij de beurt van de ander, verdeelden zonder problemen de taken en lieten zich niet afleiden. Navraag bij de ouders leerde dat ook in de thuissituatie de problemen verminderd waren. De jongeren hielpen mee met huishoudelijke taakjes en luisterden beter naar de ouders. Ook verbeterde de onderlinge verhouding met broers en zusjes.

De gedragsproblemen konden ook hier teruggevoerd worden naar gebrek in wederkerigheid. De jongeren volgen elkaar niet, ze namen nauwelijks initiatief om contact met de ander te maken en gingen hun eigen gang. Door te werken aan volggedrag vanuit 'meebewogen zijn', is wederkerigheid ontstaan. Vanuit wederkerigheid en co-regulatie groeide hun sociale vaardigheden en werden ze prettige personen in de omgang met anderen en hun gezinsleden.

Reflectie

Uit het bovenstaande mag duidelijk zijn geworden dat in geen van de casussen gekozen is voor het aangrijpen op het probleemgedrag of de DSM-diagnose van de hulpvragers. Allereerst heeft dit te maken met onze visie op probleemgedrag. Gedrag beschouwen wij niet als een eigenschap van de persoon, maar zien we altijd in het licht van de relatie en de context. Gedrag is in relatie tot iets of iemand ontstaan en dient ook in relatie

tot een ander opgelost te worden. Het is een eigenschap van de relatie. In hoofdstuk 5a gaan we dieper in op onze visie op probleemgedrag en diagnoses.

Daarnaast hebben we in hoofdstuk 1a uitgelegd dat we gedragingen vanuit een fenomenologisch perspectief benaderen. Dit betekent dat we ons oordeel over het gedrag, en dus onze eigen normen en waarden over hoe 'het hoort', even opschorten en het gedrag als fenomeen observeren. Wat is het gedrag of de beweging die we zien en in welke context zien we het? Dit helpt ons om los van een oordeel te kijken naar welke bewegingen we in relatie tot elkaar wel en niet zien. Op die manier ontstaat een beeld van de wederkerigheid tussen personen. Vervolgens wordt deze wederkerigheid ontleed in termen van volggedrag en initiatiefname en momenten van gezamenlijkheid en onderscheid. De waardering van deze balans is subjectief en tegelijk gebaseerd op theorieën over vroege ouder-kind relaties, het belang synchronie, de ontwikkeling van het zelf en de psychologische basisbehoeften van ieder mens.

Tenslotte voegen we daaraan toe dat we elke beweging waarderen als een kwaliteit (hoofdstuk 1e). Elke beweging en elk gedrag is ooit ontstaan omdat het nodig was in de gegeven situatie, maar blijkt in een andere context of in nieuwe relaties niet langer passend. Dit betekent dat we niet werken aan het afleren van een beweging, maar juist aan het vormgeven van de beweging zodat het passend wordt in de gegeven context. We bieden de hulpvrager variaties aan op de bestaande beweging, waardoor de hulpvrager mogelijkheden krijgt om te kiezen uit een scala van mogelijkheden en niet gevangen zit in slechts een modus van gedrag.

De probleemgedragingen die genoemd worden kunnen echter wel richting geven aan de hulpverlening. Zo kunnen gedragingen die wijzen op zelfbepalend gedrag, moeite met samenwerken en samenspelen, opstandig of teruggetrokken gedrag wijzen op een eenzijdige nadruk op onderscheid en weinig ervaring met prettig contact en gezamenlijke momenten. Dit beeld kunnen we vervolgens controleren aan de hand van beeldmateriaal van de hulpvrager in relatie tot een ander.

Bovenstaande motivering wil niet zeggen dat we tegen de directe aanpak van probleemgedragingen zijn. Als het lukt om probleemgedrag te veranderen met bestaande methode dan is dat natuurlijk prima. Onze keuze om probleemgedragingen of DSM-diagnoses niet als eerste aangrijpingspunt te nemen voor de hulpverlening, is voortgekomen vanuit een nood in de praktijk. Hulpvragers voor wie bestaande en bekende methoden geen verandering brachten, bleken wel vooruitgang te laten zien wanneer werd ingegrepen op het onderliggende interactiepatroon. In de jarenlange ervaring die is opgedaan met hulpvragers die vastgelopen waren, uitbehandeld waren of waarbij hoop op verandering verdwenen was, wisten we met Beweging-als-houvast ontwikkeling op gang te brengen.

In hoofdstuk 4a hebben we ons gericht op het theoretisch onderbouwen van een mogelijk universeel werkingsmechanisme voor Beweging-als-houvast. In het huidige hoofdstuk hebben we dit mechanisme uitgewerkt naar methodisch handelen in een empirische studie. Op basis van de theorie en de empirie concluderen we dat de onderzoeksvraag 'is er sprake van een universeel mechanisme waarop de methode Beweging-als-houvast gebaseerd is' bevestigend kan worden beantwoord.

4C Algemene nabeschoewing

Inleiding	477
Verantwoording van de studie	477
Aanvang studie	478
Keuze voor een meervoudige gevalstudie	479
Overdraagbaarheid	480
De casussen	481
Analysetechnieken	481
SWOT-analyses	482
Onderzoek	482
Onderwijs	485
Werkveld	488
Vooruitblik	490

Joey is 15 jaar en woont nog altijd op de instelling. Luid joelend 'joehoe!' komt hij met grote armbewegingen de huiskamer binnen. Zijn persoonlijk begeleider Marina is op de groep aanwezig. Ze komt hem lachend tegemoet en joelt kort en iets minder intens met hem mee, op eenzelfde snelheid als Joey. Direct wordt het joelen van Joey rustiger en kan Marina vragen waarom hij zo blij is. 'Ik heb de rekenquiz op school gewonnen!' 'Eens kijken of je van mij met kaarten ook kunt winnen, Joey?' Joey en Marina spelen aan de grote tafel in de woonkamer een kaartspelletje en Joey staat op verliezen. Dan legt Marina de winnende kaart op tafel. 'Wel @\$%! en @\$%!' vloekt Joey. Met dezelfde snelheid als Joey en met een iets hogere intensiteit antwoordt Marina met; 'fiere fietsenfluiters, stevige stoeptegel, brommende buurman', ze neemt een kleine pauze en met pretoogjes kijkt ze Joey enigszins ondeugend aan. Joey kijkt op zijn beurt haar met grote ogen aan, waarop hij in de lach schiet, 'brommende buurman' herhaalt hij grinnikend.

Inleiding

In de vorige twee hoofdstukken hebben we de twee onderzoeksvragen beantwoord. In dit hoofdstuk leggen we verantwoording af voor de ontwikkeling van de methode 'Beweging-als-houvast' vanuit de methodiek Emerging Body Language (EBL), de totstandkoming van het onderzoek, de keuze voor een meervoudige gevalstudie, de specifieke casussen en de gekozen analysetechnieken. Uiteraard kent onze studie naast sterke punten ook zwaktes of beperkingen. In de paragraaf SWOT-analyses gaan we daarop in en voegen daar kansen en bedreigingen aan toe. Naast een sterke-zwakke analyse van het onderzoek zullen we ook het onderwijs en werkveld dat betrokken is bij Beweging-als-houvast aan een SWOT-analyse onderwerpen.

4C

Verantwoording van de studie

Om de ontwikkeling die het onderzoek heeft doorgemaakt te kunnen begrijpen duiken we de geschiedenis in en gaan we terug naar 2008, naar Koraal, locatie De La Salle in Boxtel. De La Salle is een orthopedagogisch behandel- en expertisecentrum voor jongeren met een verstandelijke beperking en ernstige gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen, waar zowel ambulante als residentiële zorg wordt geboden. In 2008 waren Carine Heijligers als gedragsdeskundige en Sonja Graafstal als onderzoekster werkzaam bij De La Salle.

Carine Heijligers werd in 2000 als gedragsdeskundige aangenomen; zij had laten zien dat zij met hulpvragers waar niemand meer een oplossing voor wist soms spectaculaire doorbraken wist te bewerkstelligen. Samen met Marijke Rutten-Saris introduceerde zij de methodiek Emerging Body Language (EBL; Rutten-Saris, 1990, 2001), de voorloper van Beweging-als-houvast. In deze periode werden ook de eerste contacten gelegd tussen

de Radboud Universiteit en De La Salle en in 2004 deden de eerste bachelorstudenten pedagogische wetenschappen een klinische stage waarbij zij succesvol de methodiek EBL inzetten. Dit was het begin van een niet aflatende stroom van studenten die zich bekwaamden in het werken met kinderen en jongeren met een verstandelijke beperking en gedragsproblemen tijdens een klinische stage en het onderzoeken van de effectiviteit van EBL binnen bachelor- en masterscripties. Op basis van deze activiteiten werd het verzoek gedaan aan Sonja Graafstal om een rapport te schrijven over de bevindingen van EBL-behandelingen op De La Salle (van Veen-Graafstal et al. 2012). Dit rapport was vervolgens de aanleiding van het management van De La Salle om een promotietraject te faciliteren en een aanbod te doen aan Carine Heijligers en Sonja Graafstal om dit project uit te voeren.

Aanvang studie

In het najaar van 2011 werd een start gemaakt met het opzetten van een empirisch onderzoek dat gericht was op de vraag of jongeren vooruitgaan als zij hulpverlening krijgen op basis van de EBL-methodiek. In het oorspronkelijke plan stond het voornemen om de effectiviteit van de werkwijze van twee residentiële leefgroepen met elkaar te vergelijken. De groep waar EBL werd toegepast zou de experimentele groep vormen en de groep waar deze methodiek niet werd toegepast de controlegroep. De controlegroep werd geacht de gebruikelijke zorg te bieden (i.e., care as usual of CAU; zie Cuijpers et al., 2021).

Het doel was om de hypothese te toetsen dat jongeren op de groep waar EBL werd gehanteerd zich sneller in een goede richting zouden ontwikkelen dan jongeren op de leefgroep waar deze methodiek niet werd ingezet. Dit type onderzoek vindt zijn oorsprong in de medische wereld, waar de ene groep proefpersonen een medicijn krijgt toegediend, terwijl een andere groep een placebo of het gebruikelijke medicijn krijgt. De mensen in beide groepen weten niet of ze het experimentele medicijn hebben gekregen of niet. Vervolgens worden beide groepen met elkaar vergeleken op basis van een aantal vooraf vastgestelde uitkomstvariabelen. Dergelijk onderzoek vereist dat beide groepen op een aantal relevante variabelen vergelijkbaar zijn, bijvoorbeeld de verhouding mannen en vrouwen, de leeftijd en het opleidingsniveau, maar ook in ons geval de problematiek van de jongeren.

Het werd al gauw duidelijk dat ons onderzoek niet aan deze condities voldeed, maar ook niet kón voldoen. Ten eerste waren er grote verschillen tussen de jongeren in de twee groepen en ook binnen de groepen; hierbij kan gedacht worden aan verschillen in leeftijden, genderverhouding, de duur van het verblijf van de jongeren, de aard van de problemen, etc. Bovendien was nauwelijks sprake van continuïteit op de twee groepen; jongeren kwamen en gingen, wat een voortdurende verandering van dynamiek in de groep tot gevolg had. Ten tweede bleek er ook geen continuïteit te zijn wat het personeel betrof; er was een groot verloop onder de beroepsopvoeders

en ook orthopedagogen bleken niet vast verbonden aan de groepen. Noch de groep hulpvragers noch die van hulpgevers vormden stabiele groepen. Dit alles liet zien dat een verantwoorde onderzoekopzet met een experimentele groep en controlegroep, waarbij alleen de toegepaste methode van elkaar verschilt, onhaalbaar was.

Keuze voor een meervoudige gevalstudie

Het was echter niet alleen de weerbarstige praktijk die ons ertoe deed besluiten om voor een meer verantwoorde opzet van het empirisch onderzoek te kiezen. De laatste twee decennia wordt het steeds duidelijker dat het effect van een interventie moeilijk of zelfs niet getoetst kan worden door verschillen tussen groepen te bepalen. Uiteraard lukt het wel om statistisch vast te stellen of de interventie in de experimentele groep het gemiddeld beter doet dan de controlegroep, maar in hoeverre dit toe te schrijven is aan het veronderstelde werkingsmechanisme is niet vast te stellen. Er kunnen namelijk vele redenen zijn waarom er gemiddeld genomen (iets) betere resultaten worden gevonden in de experimentele groep. Bovendien moet ook verklaard worden dat sommige participanten in de experimentele groep niet profiteren of soms zelfs achteruitgaan en dat er participanten in de controlegroep zijn die ook vooruitgaan.

Dit heeft te maken met het feit dat een groep mensen nooit homogeen is. Mensen verschillen op zoveel facetten van elkaar, dat elke zogenaamde matching slechts bij benadering enige homogeniteit bezorgt. Een groep met uitsluitend mannen verschilt op vrijwel alle andere factoren van elkaar, net als een groep 14-jarigen, of mensen met rood haar en schoenmaat 42. Het is immers onmogelijk om een groep mensen bij elkaar te zetten die op alle mogelijke variabelen hetzelfde zijn.

Vrijwel al het onderzoek in de sociale wetenschappen betreft populatie- of groepsonderzoek, waarbij het doel is om iets uit de groep af te leiden dat geldt voor het individu. De laatste 20 jaar wordt het steeds vaker duidelijk dat dit niet mogelijk is (Molenaar, 2004, 2008; Molenaar & Campbell, 2009; zie ook Loretan et al., 2019 en Rose, 2016).⁹¹ Om gerechtvaardigde uitspraken te doen over een individu afgeleid van de populatie moet er worden voldaan aan de twee voorwaarden van wat ergodiciteit wordt genoemd. Ergodiciteit houdt in dat de elementen in een populatie, bijvoorbeeld individuen, 1) hetzelfde of homogeen zijn, en 2) stationair zijn, dus niet veranderen.

91 Hamaker (2012) geeft een duidelijk voorbeeld van een bevinding die op groepsniveau een ander resultaat geeft dan op individueel niveau. Zo wordt er op groepsniveau een negatieve samenhang gevonden tussen typsnelheid en het aantal fouten. Dat wil zeggen snelle typistes maken relatief weinig fouten (zijn veelal geroutineerd) en langzame typistes maken veel fouten (gedrag van een beginner). Als we echter op individueel niveau gaan kijken, dus elke typiste apart onderzoeken, dan zien we dat naarmate een typiste sneller gaat typen deze meer fouten gaat maken. Dat betekent dat de samenhang tussen typsnelheid en fouten positief is bij elke individuele typiste (hoe sneller je probeert te typen, hoe meer fouten je maakt en hoe langzamer je typt, hoe minder). Als we dus op basis van het groepsonderzoek (de populatie) zouden moeten voorspellen wat je moet doen om zo foutloos mogelijk te typen, zouden we de aanbeveling doen dat je zo snel mogelijk moet typen. Het mag duidelijk zijn dat dit op individueel helemaal niet opgaat. Dit is een belangrijke reden om eigenschappen of relaties voor een specifiek individu niet af te leiden van bevindingen van een groep of populatie.

Zoals gezegd, geen individu is hetzelfde, maar juist in de levende natuur veranderen organismen voortdurend en zijn daarmee dus ook niet stationair.

Ondertussen veranderde er in ons denken iets wezenlijks over wat we wilden onderzoeken. Alle hulpgevers die met de methodiek werkten, inclusief wijzelf, waren al overtuigd dat EBL effectief was. Het succes dat behaald werd met een groot aantal casussen was daar het bewijs voor. Het waren dus niet alleen wetenschapstheoretische argumenten, maar ook de ultieme vraag die we wilden beantwoorden maakte dat we kozen voor een meervoudige gevalsstudie. Waarom werkt de aanpak die Carine (samen met Marijke Rutten-Saris) heeft ontwikkeld? Wat zijn theoretische gronden en kunnen we het werkingsmechanisme blootleggen door de interventie over tijd te volgen?

Overdraagbaarheid

In de eerste jaren van ons (parttime) onderzoek bleek dat onder supervisie van Carine studenten uitstekende resultaten wisten te behalen bij hun klinische stage op De La Salle. Het bleek echter veel moeilijker om bachelorstudenten van de opleiding Pedagogische Wetenschappen in een theoretische cursus duidelijk te maken wat er precies tijdens behandelsessies gebeurde. Bij elk concreet geval was wel duidelijk wat er aan de hand was, maar generalisatie naar andere casussen was moeilijk. Wij hadden daarvoor nog niet de juiste taal ontwikkeld en evenmin was het duidelijk hoe we op een abstract niveau konden praten over het werkingsmechanisme van de EBL-methodiek. Daarmee werd steeds duidelijker dat de gebruikte terminologie van EBL slecht overdraagbaar was. Tevens maakte het gebruik van zogenaamde ‘EBL-taal’⁹² dat potentieel geïnteresseerden moeilijk over de streep te trekken waren om zich fundamenteel te verdiepen in de methodiek.

Het is te danken aan het niet-aflatende geduld en de inspanningen van collegadocenten van de opleiding Pedagogische Wetenschappen dat het steeds duidelijker werd wat er concreet gebeurde tijdens een interventie die Carine voorstelde en waarop zij feitelijk ingreep in de interactie tussen een hulpgever en een hulpvrager. Een belangrijk, historisch moment dat voor een doorbraak zorgde willen we hier niet onvermeld laten. In een gesprek tussen een docent en Carine vroeg de docent wanhopig: “Maar wat is dan de kern waar je op let?” Hierop antwoordde Carine: “De beweging is mijn houvast”. Dit leidde er uiteindelijk toe dat de bewegingskenmerken waarop Carine al die tijd al stuurde in de supervisie concreet werden gemaakt en daarmee bleek de methode uitstekend overdraagbaar. Deze fundamentele wijziging maakte een nieuwe naam noodzakelijk; het werd ‘Beweging-als-houvast’.

92 Termen als afstemmen, baby-spel en interactiestructuren werden niet concreet gemaakt waardoor er voortdurend verwarring ontstond over de betekenis in de behandeling.

De casussen

De casussen in het onderzoek komen voort uit bestaande hulpverleningstrajecten. Om deze te gebruiken voor onderzoek werd voor de start van het hulpverleningstraject toestemming verleend door de wettelijke vertegenwoordigers van de hulpvragers. Het onderzoek is gedurende ruim vier jaar gefinancierd door De La Salle. Daarna vond het werk dat door de onderzoekers is verricht plaats in eigen tijd. De hulpverleningstrajecten werden uitgevoerd door studenten pedagogische wetenschappen en door hulpgevers die daarvoor waren opgeleid. De studenten werden daarvoor niet betaald, de hulpgevers van De La Salle uiteraard wel.

Om als casus te worden opgenomen in het onderzoek moest aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Ten eerste was het belangrijk dat er verschillende video-opnamen gedurende de hulpverlening beschikbaar waren. Ten tweede was het belangrijk dat de hulpgever en hulpvrager een belangrijk deel van de opname gezamenlijk in beeld waren. Een derde voorwaarde was dat hulpgevers reeds bekwaam waren in de uitvoering van Beweging-als-houvast dan wel zeer intensief werden begeleid door de expert Carine Heijligers. Op deze wijze werd de behandelintegriteit gewaarborgd. Dat dit ondanks deze maatregelen niet in alle gevallen is gelukt (zie de casus van Floyd en Raisa uit hoofdstuk 3h) laat zien dat de hulpvrager-hulpgever relatie soms niet matcht om wat voor redenen dan ook. Niet elke willekeurige combinatie van hulpvrager en hulpgever is geschikt om Beweging-als-houvast uit te voeren. Ook hulpgevers moeten zich goed voelen bij hetgeen er van hen gevraagd wordt bij het oplossen van de problemen van de hulpvrager.

Analysetechnieken

Naast de theoretische uitdagingen was ook het analyseren van de opnames een issue waar we niet meteen een pasklaar antwoord op hadden. We moesten op zoek naar geschikte en betrouwbare meetinstrumenten en naar programma's om de metingen te analyseren en vervolgens te interpreteren. Welke analysemethoden zijn geschikt om wederzijdse bewegingen aan de hand van tijdseries betrouwbaar te meten en vervolgens te analyseren? Recurrence Quantification Analysis (RQA) was nog maar net bekend. Dankzij bevriende contacten met wetenschappers in Cincinnati kwamen onze naaste collega's aan de Radboud Universiteit op het spoor van RQA. Al doende moesten we uitzoeken welke variabelen geschikt zijn om wederzijdse bewegingen te coderen en te meten, zodanig dat er een uitspraak gedaan kon worden over het veranderingsproces.

Omdat we het in veel gevallen moesten doen met opnames van voorhanden zijnde casussen konden we aanvankelijk alleen categorische variabelen analyseren. De vraag die zich vervolgens aandeede was: welke categorische variabelen zijn geschikt, de wederzijdse armbeweging, de hoofdbeweging of het spreken? Gaandeweg werd duidelijk dat niet elke variabele in iedere casus evenveel informatie verschafte. In de

casus van Yara was ‘spreken’ een heel goede variabele, terwijl ‘hoofdbeweging’ in de casus van Zack de belangrijkste informatiebron bleek te zijn. Dit alles had uiteraard te maken met de interventie die werd ingezet; bij Yara was deze gericht op het tempo en de intensiteit van het spreken en bij Zack op het ontlocken van volgedrag door gebruik te maken van de kijkrichting. Halverwege het onderzoeksproces brachten wij een bezoek aan een wetenschappelijk congres over complexe systemen, dat ons op het spoor zette van een nieuwe analysetechniek, namelijk Motion Energy Analysis (MEA).

Het toevoegen van MEA is een belangrijke stap geweest in het empirisch onderzoek. Het meten van de mate van synchronie tussen twee personen met behulp van pixelveranderingen gebeurt automatisch en is objectief. Dat wil zeggen, er komt geen oordeel van een observator aan te pas die moet aangeven of een beweging ingezet wordt, dan wel naar links of rechts gericht is, zoals het geval is bij het bepalen van de kijkrichting en of er wel of niet wordt gesproken. Daarnaast is de bewegingsintensiteit die door MEA gemeten worden een indicatie voor basale afstemming, terwijl bij kijkrichting ook intentionaliteit is vervat. De analyse die op de MEA-data werden uitgevoerd (Kuurstra, 2019) waren daarmee een convergente validatie van de analyses die op de kijkrichtingdata werden uitgevoerd.

Ten slotte kan niet onvermeld blijven dat het beschrijvende deel van het onderzoek, waaronder de interviews met ouders of verzorgers, een belangrijke meerwaarde heeft omdat deze concreet laat zien hoe de hulpvragers zich ontwikkelden en wat er tijdens hulpverleningssessies gebeurde.

SWOT-analyses

We willen in dit laatste deel van de nabeschouwing niet alleen stilstaan bij de sterke en zwakke punten van onze studie, maar ook vooruitblikken op de toekomst. Welke kansen of bedreigingen zien wij dan? We maken hiervoor een SWOT-analyse (Strengths of Sterktes, Weaknesses of Zwaktes, Opportunities of Kansen en Threats of Bedreigingen). Dit bedrijfskundig model is gebaseerd op twee dimensies, de interne factoren die een systeem (organisatie) beïnvloeden en de externe factoren die van buitenaf op het systeem inwerken (zie Puyt et al. 2020). De interne factoren zijn *Sterktes* en *Zwaktes* en de externe factoren betreffen *Kansen* en *Bedreigingen*. De SWOT-analyses betreffen het uitgevoerde wetenschappelijk onderzoek, het onderwijs over de methode en het huidige werkveld van Beweging-als-houvast.

Onderzoek

Sterktes

Het theoretisch onderzoek heeft laten zien dat Beweging-als-houvast ingebed kon worden in de metatheorie van complexe systemen. Dit is een belangrijke stap in de theorieontwikkeling van een interventiemethode; we willen immers weten waarom

een interventie werkt. Meestal wordt er dan gevraagd naar de zogenaamde werkzame componenten. Vanuit het perspectief van complexe systemen is het echter zinvoller om de vraag te stellen welk principe of werkingsmechanisme ten grondslag ligt aan een interventie, in dit geval aan Beweging-als-houvast (zie hoofdstuk 5a). De kracht van de methode is gelegen in het feit dat er een verklaring is voor de verandering van gedrag die de hulpgever vervolgens handvatten geeft om nieuw gedrag te bewerkstelligen.

Veel interventieonderzoek maakt gebruik van een experimentele en een controlegroep om te onderzoeken of een interventie werkt. Dit betekent dat de situatie van de groepen voor aanvang van de interventie vergeleken wordt met die na afloop ervan. Hiertoe wordt de gemiddelde problematiek van de deelnemers van de experimentele groep vergeleken met die van de controlegroep. Als de interventie succes heeft dan moet de gemiddelde problematiek van de experimentele groep significant zijn afgenomen vergeleken met die van de controlegroep. Zoals hierboven toegelicht is, is populatiestatistiek niet bruikbaar voor het toetsen van de ontwikkeling van een individu. Om na te gaan of Beweging-als-houvast tot gedragsverandering leidt bij een individuele hulpvrager zijn $N = 1$ studies, waarbij de ontwikkeling over de tijd gevolgd wordt, de meest aangewezen onderzoeksmethode. De opzet van een multiple-case studie maakt de individuele processen van elk van de deelnemers zichtbaar (en niet die van de niet bestaande gemiddelde deelnemer).

Deze studie kent een aantal facetten die verschillende expertises vereisen. Een cruciale is kennis van en vaardigheid in het uitvoeren/superviseren van de methode Beweging-als-houvast. Daarnaast is kennis van ontwikkelingstheorieën en complexe systemen noodzakelijk. Ten slotte bleek expertise op het terrein van het analyseren van tijdseries onontbeerlijk. We hadden niet alleen geluk dat alle expertises voorhanden waren, maar ook dat alle betrokkenen bereid waren om het grote onbekende avontuur aan te gaan. De wil en wens van iedereen om te blijven zoeken naar oplossingen voor vragen die we op weg tegenkwamen heeft ervoor gezorgd dat dit onderzoek tot een succes kon uitgroeien.

Zwaktes

In twee gevallen was de hulpverlening al gestart en is tijdens dit proces toestemming gevraagd om de opnames ook voor onderzoek te gebruiken. In alle andere gevallen is er bij aanvang toestemming verleend voor het gebruik van de opnames tijdens het hulpverleningsproces. In alle gevallen was het doel om het proces zo natuurlijk mogelijk te laten verlopen en is ervoor gekozen om geen onderzoeker toe te laten tijdens de behandeling. Dit betekende dat de hulpgever zelf de camera in de ruimte moest positioneren. Het natuurlijke proces kon niet voorkomen dat de hulpvrager of hulpgever uit beeld verdween en dat tegenlicht niet altijd vermeden kon worden. Als de hulpvrager en hulpgever aan tafel zaten was alleen het bovenlijf zichtbaar of slechts het gezicht van een van de twee. In een enkel geval liep er een andere jongere door het

beeld. Al deze omstandigheden konden het coderen van de bewegingen bemoeilijken, maar niet zodanig dat de opnames onbruikbaar werden.

Een voordeel van onze observatietechniek is namelijk dat er niet noodzakelijk gedurende een langere tijd gecodeerd hoeft te worden om een beeld van de interactie te krijgen. Bij toekomstig onderzoek is het wel aan te bevelen om voor een meer gecontroleerde observatie-opzet te kiezen met professionele opnames. Er moet dan wel voor gewaakt worden dat de natuurlijke of spontane interactie tussen hulpgever en hulpvrager niet ingeperkt wordt.

In sommige gevallen was het handig geweest om bewegingsapparatuur, zoals actimeters te gebruiken. De beelden die nu voorhanden waren bestonden uit de bewegingen van de deelnemers die handmatig gescoord moesten worden. Niet alleen is dit foutgevoelig, het is ook erg arbeidsintensief. Het gebruik van Wii balance boards bij Menno en Joram heeft laten zien dat de automatische registratie van de bewegingen uitstekende informatie oplevert over de synchroniciteit en het leiden en volgen van de interactiepartners.

Aan het begin van het onderzoek beschikten we nog niet over de software van Motion Energy Analysis (MEA) en waren we aangewezen op het handmatig coderen van gekoppelde bewegingen. Niet alleen is handmatig coderen arbeidsintensief, het is bovendien in tegenstelling tot MEA afhankelijk van het intersubjectieve oordeel.

Kansen

Er zijn op drie aspecten van onderzoek belangrijke ontwikkelingen gaande die het soort onderzoek waarover hier is gerapporteerd kunnen bevorderen. Ten eerste neemt de ontwikkeling van handzame meetapparatuur een grote vlucht. Inmiddels bestaan er apparaten die vrijwel onmerkbaar en onzichtbaar langdurige metingen kunnen doen waardoor gedragingen over de tijd in kaart kunnen worden gebracht zonder dat deze interfereren met het natuurlijke gedrag. Het betreft apparatuur voor metingen van hartslag, beweging (actimeters), ademhaling, huidweerstand, slaap-waak ritme, etc.

Daarnaast staat de ontwikkeling van digitale software voor het meten van bewegingen evenmin stil. Zo maakt het programma Motion Energy Analysis (MEA) het mogelijk om veranderingen in bewegingen objectief vast te stellen; er is geen beoordeling van een waarnemer nodig om bewegingsverandering vast te stellen. Bovendien doet deze vorm van meten geen enkele inbreuk op het gedrag van de deelnemers tijdens een interactie.

Ten slotte beschikken we naast nieuwe hard- en software over steeds geavanceerder analysetechnieken. Behalve de hier gebruikte (C)RQA zijn ook zogenaamde fluctuatie-analysetechnieken voor continue data en netwerkanalyses beschikbaar die de dynamiek

van (gekoppelde) systemen kunnen beschrijven (Hasselmann & Bosman, 2020; Wijnants et al., 2012).

Bedreigingen

Met alle genoemde kansen voor toekomstig onderzoek liggen er ook een aantal bedreigingen op de loer. Zo kan het jaren duren alvorens nieuwe onderzoekstechnieken worden erkend en geaccepteerd. Dit heeft voor een deel te maken met de angst voor het onbekende, maar wellicht nog belangrijker is dat het gebruik ervan specifieke wiskundige kennis vereist waarover de meeste sociale wetenschappers niet beschikken. De inzet van experts uit andere domeinen wordt dan noodzakelijk. Een tweede probleem is dat het longitudinale onderzoek naar de individuele ontwikkeling veel tijd en daardoor meestal ook veel geld kost. De roep om snelle antwoorden maakt dit type onderzoek niet populair. Een derde bedreiging voor ons type onderzoek is de strengere wetgeving omtrent privacy. Voortdurende monitoring van het gedrag van een persoon om de ontwikkeling van een hulpvrager concreet zichtbaar te maken vormt immers een potentieel gevaar voor inbreuk op de privacy.

Onderwijs

Sterktes

De methode is niet alleen theoretische en empirisch onderbouwd, zij is inmiddels ook dusdanig concreet uitgewerkt dat deze uitstekend overdraagbaar is (geworden). Tien jaar geleden waren er slechts enkele vakbekwame docenten, wat de toekomst van het onderwijs in de methode kwetsbaar maakte. Inmiddels zijn er voldoende gekwalificeerde docenten opgeleid. Deze situatie heeft er mede toe geleid dat er in de opleiding Pedagogische Wetenschappen (PW) een doorlopende leerlijn ontwikkeld kon worden die voor borging van de methode in het onderwijs zorgdraagt. In het tweede jaar van de bacheloropleiding PW krijgen alle studenten een introductie op de methode in de cursus Behandelingsmethodiek. In het derde bachelorjaar maakt een deel van de studenten praktisch kennis met de methode in de cursus Beroepsvaardigheden 3. Zij werken op basis van de methode Beweging-als-houvast een half jaar met een hulpvrager en worden daarin begeleid door expertdocenten. In de master PW kunnen studenten zich verder specialiseren in de methode via een aanbod van twee cursussen waarin dieper op de methode wordt ingegaan. Ten slotte bestaat er binnen het Radboud Centrum Sociale Wetenschappen (RCSW) de mogelijkheid om een langere praktische cursus op post-academisch niveau te volgen. Overigens kunnen professionals uit het werkveld zich ook via het RCSW laten bijscholen.

Vijf jaar geleden is de cursus 'Tijdserie-analyses' (Analyse 4) een verplicht onderdeel geworden in het derde jaar van de reguliere bacheloropleiding PW. Studenten leren daarin onderzoekstechnieken die toepasbaar zijn op het analyseren van het gedrag van een individu of een dyade. Deze technieken zijn noodzakelijk voor het analyseren van de ontwikkeling van de relatie tussen hulpvrager en hulpgever op basis van Beweging-

als-houvast. Dit betekent dat masterstudenten die geïnteresseerd zijn in het doen van onderzoek naar de ontwikkeling van een casus de mogelijkheid hebben om het gedrag te analyseren en deze te beschrijven in hun scriptie. Door de uitstekende samenwerking tussen docenten die de behandelmethode onderwijzen en superviseren en docenten die expert zijn in de vereiste onderzoekstechnieken kunnen de studenten hun masteronderzoek op hoog niveau uitvoeren. Inmiddels kiest bijna 1/3 van de studenten die in de bachelor ervaring heeft opgedaan met de methode voor een scriptie-onderzoek waarin hulpverlening volgens Beweging-als-houvast centraal staat.

Zwaktes

Hoewel de studenten op de universiteit sinds enkele jaren aan het eind van hun tweede jaar in aanraking komen met het gedachtegoed van Beweging-als-houvast, bestaat de kennismaking slechts uit een college van 1,5 uur. Er is dan relatief weinig tijd om zowel de theoretische onderbouwing als de concrete toepassing gedegen uit te werken. Omdat de kijk op de mens en zijn relaties in sterke mate afwijkt van wat ze tot dan toe hebben geleerd, valt het niet altijd mee om ze in die korte tijd vertrouwd te maken met het gedachtegoed. Beweging-als-houvast is gegrondvest in de theorie van complexe systemen (CST), maar deze cursus wordt pas in de master aangeboden. Een eerdere kennismaking met CST in de bachelor zou het begrip van Beweging-als-houvast vergemakkelijken. Weliswaar is de cursus 'Tijdserie-analyses' (Analyse 4) beschikbaar in het derde jaar, maar ook dan merken we dat dit feitelijk aan de late kant is. Daar komt nog bij dat zogenaamde premasterstudenten (studenten met een voltooide hbo-opleiding die een verkorte bacheloropleiding doen) niet met Analyse 4 in aanraking komen, terwijl met name deze groep bijzonder geïnteresseerd is in Beweging-als-houvast en belangstelling toont voor de masterspecialisatie. Zij hebben feitelijk te weinig achtergrondkennis om optimaal te profiteren van de geboden mogelijkheden.

De methode is gegeven de omstandigheden goed verankerd in de opleiding PW van de Radboud Universiteit. Andere universiteiten bieden deze kennis en vaardigheden echter niet aan. Ook op de hbo's, waar studenten worden opgeleid om met de beoogde doelgroep te gaan werken, wordt geen onderwijs gegeven in Beweging-als-houvast. Dit vormt een relatief wankel basis voor het uitdragen van het gedachtegoed en het verankeren van de methode in de praktijk. Orthopedagogen zijn vaak de leidinggevendenden of supervisors van de hbo-opgeleide pedagogisch medewerkers en therapeuten. Zij staan vaak voor een zware taak als ze Beweging-als-houvast willen gebruiken in de praktijk. Ze moeten niet alleen de professionals bijscholen, maar Beweging-als-houvast ook geaccepteerd zien te krijgen in de organisatie. Dat dit niet eenvoudig is, is mogelijk te wijten aan het feit dat Beweging-als-houvast geworteld is in de complexe systeemtheorie. Hoewel deze theorie intuïtief door velen wordt geaccepteerd, is het niet eenvoudig de theorie om te zetten in concreet hulpverleningsgedrag. Een belangrijke reden is de neiging van mensen, en dus ook van hulpverleners, om in eenvoudige oorzaak-gevolgrelaties te denken: 'Als hij niet doet wat

ik zeg, wil hij blijkbaar niet luisteren.’ Ook het denken in belonen van gewenst gedrag en straffen van ongewenst gedrag zit diep verankerd in ons opvoedingssysteem; denk aan programma’s als ‘Supernanny’. We weten diep van binnen wel dat er andere en meestal verborgen redenen zijn voor bepaald gedrag, maar het vraagt een extra stap om ernaar te zoeken.

Kansen

Inmiddels hebben grote aantallen studenten kennis gemaakt met de methode. Ondanks het feit dat elke hulpverleningscasus uniek is en daarmee een unieke eigen invulling krijgt, is de methode inmiddels dermate concreet beschreven dat deze goed overdraagbaar is. Daarnaast zorgt de doorlopende leerlijn ervoor dat talentvolle studenten die hun master behalen al snel ingezet kunnen worden om derdejaars bachelorstudenten te begeleiden bij hun hulpverleningscasus.

De behaalde successen door studenten van de opleiding in diverse zorginstellingen zorgt voor een steeds betere samenwerking tussen de opleiding en deze zorginstellingen. Ook de mogelijkheden die het RCSW als postacademisch instituut biedt maakt dat steeds meer studenten (en professionals) zich kunnen laten scholen in de praktijk. Bovendien draagt het RCSW bij aan de verspreiding van de kennis van en vaardigheid in het toepassen van Beweging-als-houvast.

Een aantal geschoolde studenten combineert een baan in de praktijk met een aanstelling als docent aan de Radboud Universiteit. Deze mogelijkheid die het onderwijsinstituut PWO van de Radboud Universiteit stimuleert zorgt ervoor dat de praktijk, het onderwijs en het onderzoek elkaar wederzijds gaan bevruchten waardoor voorkomen gaat worden dat zij losgezongen raken van elkaar.

Bedreigingen

Hoewel het aantal docenten dat bekend is met Beweging-als-houvast inmiddels op orde is, zijn er slechts twee wetenschappelijk medewerkers met de benodigde expertise die de studenten kunnen begeleiden bij het doen van hun (scriptie)onderzoek. Dit is een wankel basis voor het borgen van dit type onderzoek binnen het onderwijs.

Om het klinisch onderwijs mogelijk te maken is niet alleen toestemming van de instelling, maar ook van ouders of verzorgers nodig. Hoewel wij tot nu toe geen noemenswaardige problemen hebben ondervonden, maakt strengere wetgeving omtrent privacy het soms moeilijk om de ontwikkeling van een hulpvrager concreet zichtbaar te maken. Er zijn immers opnames nodig die studenten en hun docenten moeten kunnen bekijken om het hulpverleningsproces in goede banen te leiden. Als er ook nog wetenschappelijk onderzoek gedaan wordt dan zijn er weer andere medewerkers betrokken waarvoor opnieuw toestemming verleend moet worden voor inzage in de opnames. Ethische

commissies zien terecht toe op een juiste benadering van behandeling en onderzoek; zij zijn echter aan steeds strengere voorwaarden gebonden.

Werkveld

Sterktes

Beweging-als-houvast laat onmiddellijk zien dat aanpassingen van het eigen gedrag tot een verandering in het gedrag van de hulpvrager leidt. Daarnaast kan een hulpgever kiezen welk bewegingskenmerk deze gebruikt om de gedragsverandering bij de hulpvrager te bewerkstelligen. Het gaat immers om de unieke relatie tussen hulpgever en hulpvrager en die is erbij gebaat dat ook de hulpgever zich op haar gemak voelt en 'geniet' van de interacties met de hulpvrager. Als de hulpgever bewegingen moet aanpassen die ongemakkelijk zijn, dan houdt de hulpgever het niet vol. De hulpverleningsrelatie is uniek en daarmee gepersonaliseerd. De belangstelling voor gepersonaliseerde behandelingen neemt sterk toe (e.g., Olthoff et al, 2022; Wright & Woods, 2020).

Hulpgevers in een residentiële instelling die het succes van de methode hebben ervaren willen vaak niet anders meer. Zodra ze het onaangepaste gedrag van een jongere kunnen zien als jonger gedrag in plaats van als (opzettelijk) lastig gedrag dat zo snel mogelijk moet worden afgeleerd, komt er rust. Het gedrag van de jongere roept dan veel minder ergernis op en wordt met een glimlach tegemoet getreden. Hulpgevers zien hierdoor veel sneller perspectief voor ontwikkeling, omdat ze aanknopingspunten zien voor aanpassing van het eigen gedrag. De jongere wordt niet meer overvraagd en voelt zich beter begrepen waardoor deze open gaat staan voor verandering; zoals een baby, peuter of kleuter dat feitelijk ook doet.

Hulpgevers merken dat de relatie met de hulpvrager veel minder gespannen wordt, er ontstaat minder strijd en er wordt meer samen genoten en dat maakt het werk voor de hulpgever veel aangener. Dit op haar beurt zorgt ervoor dat het verloop van personeel vermindert, dat nog altijd een groot probleem is in de residentiële zorg.

Zwaktes

Een belangrijke voorwaarde voor het succesvol implementeren van Beweging-als-houvast in een residentiële instelling is dat het volledige team achter de methode staat en de principes toepast. Hoewel er in een therapeutische een-op-een behandeling zeker succes geboekt kan worden is het noodzakelijk dat er in de leefomgeving van de jongere op eenzelfde wijze met de jongere wordt omgegaan. Nieuw geleerd gedrag moet in de dagelijkse leefwereld van de jongere bestendigd en bevestigd worden. Een repressief leefklimaat zal de geboekte vooruitgang tijdens de therapie volledig tenietdoen.

Het implementeren van Beweging-als-houvast kost tijd. De ervaring heeft geleerd dat het team dat op een leefgroep staat ongeveer 1,5 jaar nodig heeft om zich de methode

geheel eigen te maken. Niet alleen wordt van elk teamlid gevraagd om de principes van Beweging-als-houvast toe te passen in een een-op-een situatie, er wordt ook verwacht dat iedere hulpgever zich houdt aan de dagstructuur (zie hechtingspijlers in Heijligers & Bosman, 2020).

De belangrijkste zwakte, die tevens als een bedreiging gezien kan worden is het grote verloop van personeel waardoor borging van de methode gevaar loopt. Verloop van hulpgevers vereist voortdurend onderhoud in de vorm van intervisie en supervisie. Nieuwe medewerkers moeten ingewerkt worden, omdat de meeste opleidingen deze werkwijze niet doceren. Bij het bestaande personeel moet voorkomen worden dat men in het oude gedrag van straffen en belonen vervalt en bij invallers dat ze in hun dienst het straffen en belonen niet weer gaan introduceren.

Kansen

Er komen steeds meer orthopedagogen die vertrouwd raken met Beweging-als-houvast; in veel gevallen begeleiden zij de medewerkers die in de dagelijkse praktijk die met de jongeren werken. Deze veelal mbo- of hbo-opgeleiden zijn meestal (nog) niet bekend met de methode en kunnen door de Beweging-als-houvast opgeleide orthopedagoog opgeleid en begeleid worden in het toepassen van de werkwijze. Op deze manier werkt de verspreiding van het gedachtengoed als een olievlek.

Daarnaast staan orthopedagogen die de methode hebben leren kennen en werkzaam zijn in residentiële instellingen open voor het bieden van stageplaatsen zodat studenten kennis kunnen maken met Beweging-als-houvast. Het ontstane netwerk tussen docenten van de opleiding en medewerkers in het werkveld werpt inmiddels zijn vruchten af en zorgt daarmee voor draagvlak in het werkveld.

Als we centrale en lokale overheden kunnen laten zien dat investeren in zorg op basis van Beweging-als-houvast er uiteindelijk toe leidt dat hulpvragers op termijn geen of veel lichtere zorg nodig hebben, zal het makkelijker zijn om financiering te krijgen. Het vergroten van de zelfredzaamheid kost op korte termijn wellicht meer geld, maar kan op de langere termijn miljoenen besparen (van Heugten, 2010; zie ook hoofdstuk 5c).

Bedreigingen

De veranderbereidheid van medewerkers in zorginstellingen wordt nogal eens op de proef gesteld. Nieuwe ideeën worden met veel enthousiasme binnengehaald, maar blijken op termijn toch minder veelbelovend te zijn dan het zich aanvankelijk liet aanzien (van Bokhoven et al., 2003). Dit is met name een bedreiging voor Beweging-als-houvast. Zo is het niet mogelijk om in korte tijd, zeg enkele dagen, medewerkers op te leiden. Meestal wordt er wel ruimte gemaakt voor het volgen van een cursus. De ervaring heeft echter geleerd dat alleen door zelf anders te handelen er begrip van de methode ontstaat. Dit betekent dat de organisatie haar vertrouwen moet uitspreken in haar

medewerkers en geduld moet betrachten bij de implementatie. Beweging-als-houvast vraagt immers een andere manier van kijken naar moeilijk verstaanbaar gedrag; een ongebruikelijke wijze van kijken die nog lang niet overal onderwezen wordt en vooral in de praktijk eigen gemaakt moet worden.

Het verloop van zorgpersoneel is groot, wat de stabiliteit op leefgroepen en dagbehandelingen kwetsbaar maakt. Hulpvragers zijn immers gebaat bij een vast team van hulpgevers. Zij zijn in veel gevallen de vervangende hechtingsfiguren van de hulpvrager. Sterke wisselingen in personeel bedreigen de mogelijkheden van hulpvragers om een stabiele relatie met hun hulpgevers op te bouwen. Het grote verloop van zorgpersoneel wordt voor een belangrijk deel bepaald door een relatief laag salaris, nacht- en onregelmatige diensten en sinds enkele jaren ook door de krapte op de arbeidsmarkt, maar vooral ook door de afwezigheid van voldoende begeleiding van de hulpgevers bij de zware taak die zij op zich hebben genomen.

De kosten van de gezondheidszorg lopen steeds verder op en zonder ingrijpende maatregelen wordt deze zelfs onbetaalbaar⁹³. Daarnaast is de verwachting dat het aantal mensen dat overheidshulp nodig heeft blijft stijgen, omdat zij niet in staat zullen zijn om voor zichzelf te zorgen. Uit een rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau blijkt dat 2.2 miljoen mensen een IQ heeft tussen 70 en 85, waarvan geschat wordt dat 1,4 miljoen mensen problemen heeft met de zelfredzaamheid (Woittiez et al., 2014). De kosten voor de ondersteuning moeten over een groter aantal mensen verdeeld worden. Dit kan de bekostiging van een behandeling als Beweging-als-houvast negatief beïnvloeden.

We zien al jaren dat verzekeringsmaatschappijen en instanties die zorgkosten vergoeden erop hameren dat de zorg zoveel mogelijk kortdurend moet zijn. Behandeldoelen worden geacht in korte tijd te worden behaald. Dit is begrijpelijk tegen de achtergrond van de explosief toenemende zorgkosten, maar zoals hierboven gesteld, kan investeren op de korte termijn een verlaging van de zorgkosten op de langere termijn tot gevolg hebben.

Vooruitblik

Onze reflectie op deze studie is er een van hoop. Het blijkt mogelijk te zijn om op een humane manier complex probleemgedrag te verminderen. Studenten hebben de werkwijze van Beweging-als-houvast relatief snel door en hulpgevers die ermee hebben leren werken voelen zich gesterkt, omdat hun aanpak vruchten afwerpt. Dat is niet alleen fijn voor hulpvragers, maar ook bemoedigend voor hulpgevers. Daarom streven

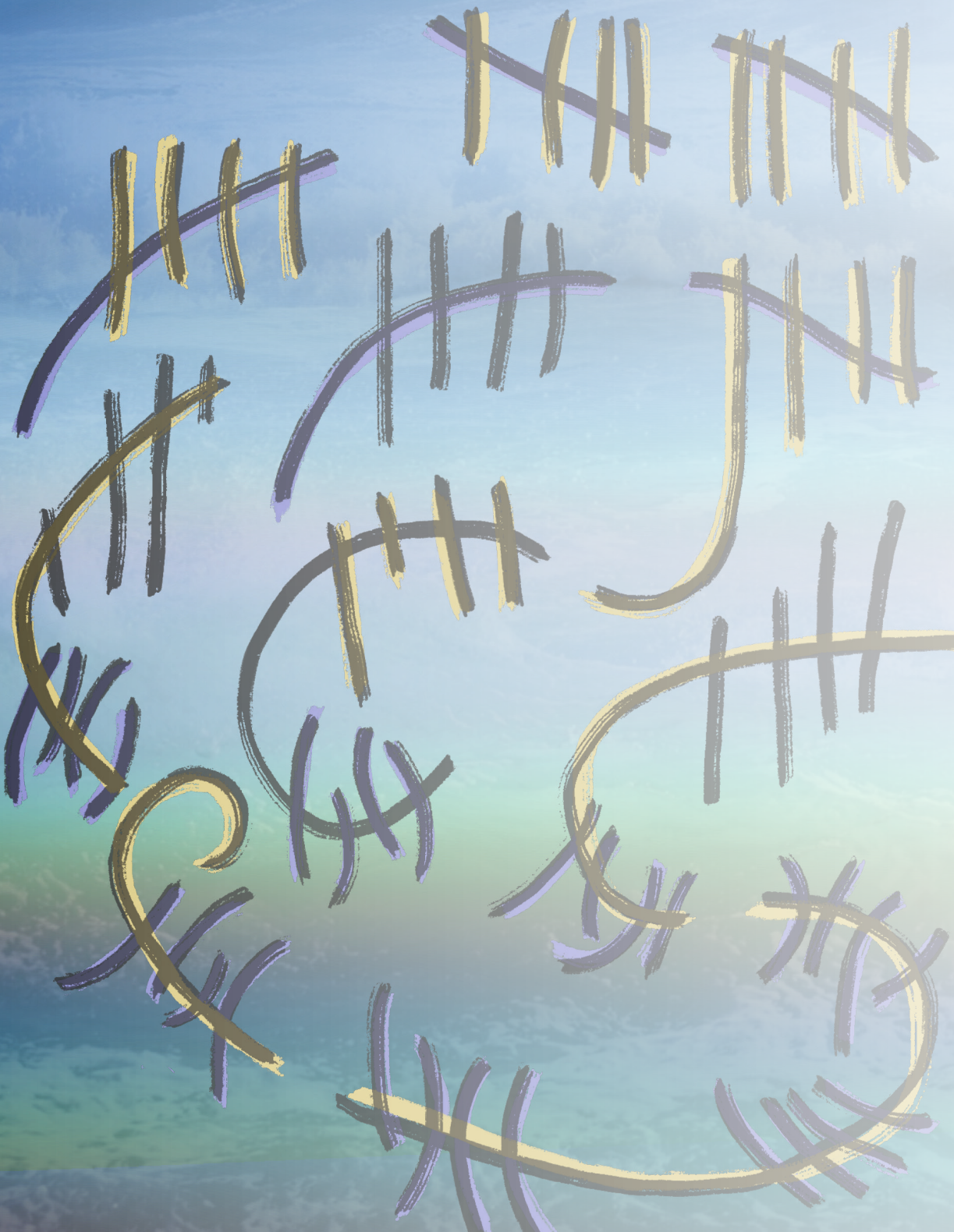
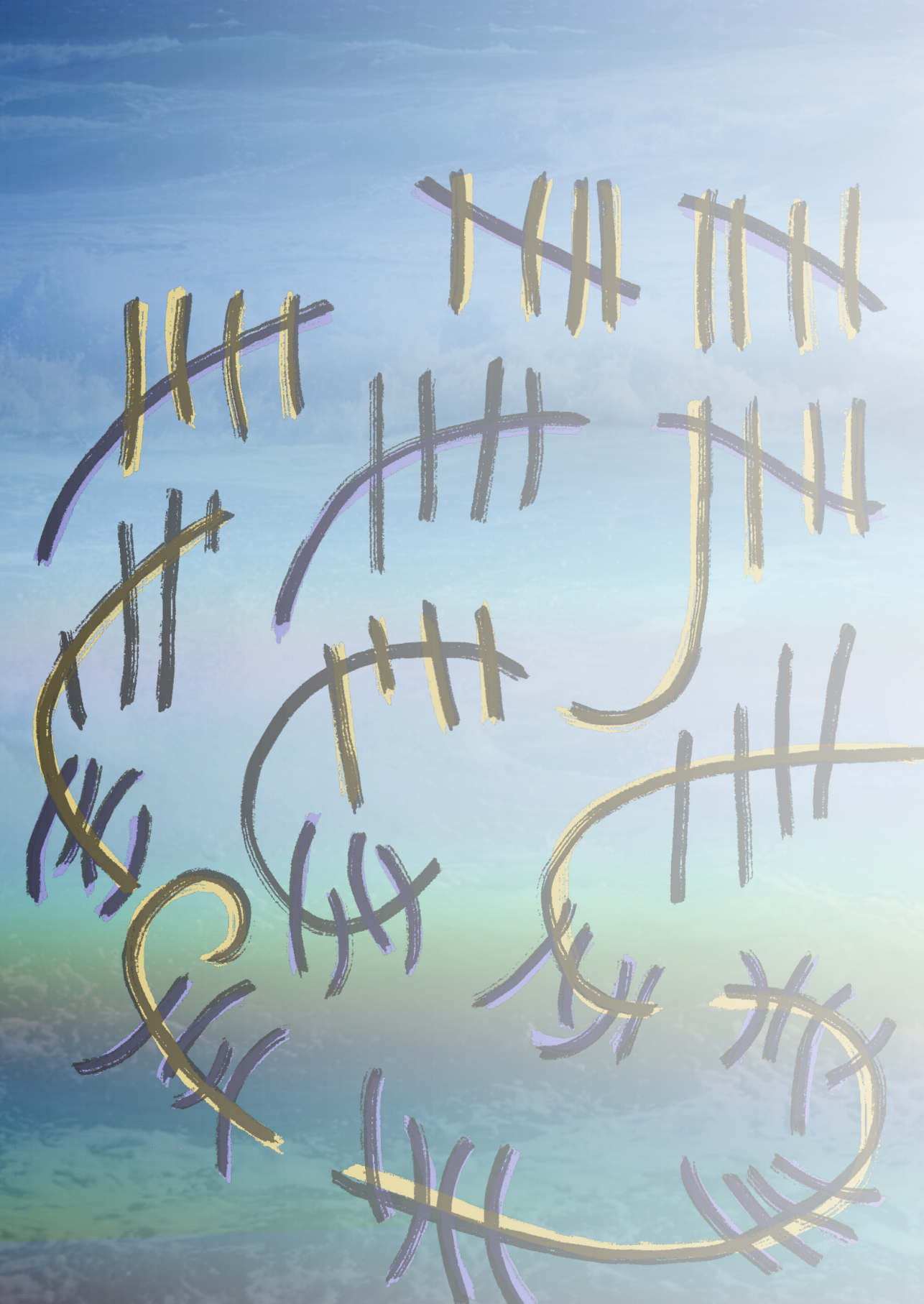
93 <https://www.zorginstituutnederland.nl/actueel/nieuws/2022/03/31/nederlandse-zorgkosten-blijven-stijgen-vooral-in-de-langdurige-zorg>

wij naar een verdere verspreiding van dit gedachtengoed zodat de menselijke maat en menselijke benadering gemeengoed gaat worden in de hulpverlening.

We sluiten dit stuk af met de uitspraak van Peter Molenaar (2004) waarmee hij een wens doet in de richting van het onderzoek in de psychologie: “A manifesto on psychology as idiographic science: Bringing the person back into scientific psychology, this time forever”. We vertalen dit graag naar een wens voor de zorg. “Een manifest voor de zorg: Laten we relationeel werken terugbrengen in de hulpverlening, vanaf nu en voor altijd”.⁹⁴

Om perspectief te bieden op hoe we dit zouden kunnen bereiken besteden we in de Valorisatie hoofdstukken aandacht aan een andere kijk op stoornissen, bespreken we de overeenkomsten en verschillen tussen Beweging-als-houvast en andere relationele behandelmethoden en presenteren we een ethisch perspectief op zorg. Hiermee willen we de valorisatie van onze studie naar een hoger plan te trekken.

⁹⁴ We willen een heel mooi voorbeeld van relationeel werken op deze plaats niet onbenoemd laten: de presentiebenadering van Baart, die als professional begonnen is met pastoraal werken in achterbuurten, (2001; zie ook hoofdstuk 5b).

VALORISATIE

5A Perspectief op stoornissen

Inleiding	495
Diagnose en classificatie	496
Stoornissen	498
Natuurlijke categorieën	498
Psychiatrische stoornissen	499
Stoornissen en de context	501
Stoornissen en hulpverlening	502
Stoornissen en Beweging-als-houvast	504
Reactieve hechtingsstoornis	504
Autismespectrumstoornis	507
Verstandelijke beperking	511
Selectief mutisme	515
Oppositionele-opstandige stoornis	518
Aandachtsdeficiëntie-/hyperactiviteitsstoornis	521

Kort na Joey's 16^e verjaardag wordt er opnieuw een psychologisch onderzoek uitgevoerd. Met Marina bekijkt hij het rapport. Daar staat in dat er nog altijd kenmerken van ADHD zijn en dat er nog sprake is van hechtingsproblematiek. 'Hmm!' 'Ik ben 1 persoon en heb 2 diagnoses?' zegt Joey. 'Hoe kan dat en waarom moet ik eigenlijk een diagnose hebben? Heb jij ook een diagnose Marina? De ik-hou-niet-van-knutselen-diagnose?', vraagt Joey. Marina schiet in de lach, 'jij kent mij wel goed, zeg! Het is inderdaad wel gek dat veel en druk bewegen een probleem is, terwijl weinig bewegen dat niet is. Tsjja, een diagnose kan soms nodig zijn om de juiste hulp betaald te krijgen of om geaccepteerd te worden', legt Marina uit. 'We zijn toch allemaal anders en ook wel een beetje raar, Marina?' Marina steekt haar tong uit en probeert het puntje van haar neus te raken, terwijl zij scheel door haar bril tuurt. 'Inderdaad ja, jij bent zeker gek!', lacht Joey.

Inleiding

Het zal de lezer opgevallen zijn dat wij bij de bespreking van de casussen in de hoofdstukken 3a tot 3h weliswaar melding maken van de (DSM-5) diagnoses van de hulpvragers, maar in het formuleren van behandelingsdoelen en het opzetten van de interventie geen gebruik maken van de opgestelde psychiatrische diagnoses. Onze ervaring is dat een diagnose op basis van de DSM onvoldoende handvatten biedt om de problemen van de hulpvragers waar wij mee te maken hebben effectief te kunnen helpen. Dat wil niet zeggen dat wij een diagnose niet noodzakelijk vinden, in tegendeel. De vraag is echter hoe er gediagnosticeerd moet worden om tot adequate hulpverlening te komen.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden beginnen we met een analyse van de betekenis van het woord *diagnōsis*. *Diagnōsis* is afgeleid van *diagignōskein*, dat uit elkaar kennen of onderscheiden betekent; *dia* = uiteen en *gignōskein* = leren kennen, te weten komen (van de stam *gno* 'weten').⁹⁵ In de 17^e eeuw werd de term geïntroduceerd in het medisch Latijn, waarbij diagnose de huidige betekenis kreeg, namelijk de (h)erkenning van een lichamelijke ziekte op basis van haar symptomen.

Symptomen, uiterlijke kenmerken, vormen dus de basis van het diagnostisch proces in de medische praktijk. Dit gebruik is overgenomen in de psychiatrische praktijk en weerspiegelt zich in de uitgaven van de DSM. DSM is de afkorting voor '*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*' en is het handboek voor de psychiatrie, bedoeld om op eenduidige wijze psychiatrische stoornissen te kunnen vaststellen; het handboek wordt uitgegeven door de American Psychiatric Association.

95 <https://www.etymonline.com/word/diagnosis>

De DSM en het gebruik ervan is niet onomstreden. Wij zullen eerst ingaan op de definitie van een stoornis volgens de DSM-5 (vijfde editie van het handboek; American Psychiatric Association, 2013) en daarna de discussie over het onderscheid tussen diagnose en classificatie bespreken. Vervolgens bespreken we onze visie op psychiatrische stoornissen en de relatie met Beweging-als-houvast. Hoewel DSM-classificaties geen handelingsperspectief bieden, is het wel mogelijk om een relatie te leggen tussen een diagnose op basis van de DSM-5 en de diagnose die de bewegingsanalyse van Beweging-als-houvast biedt.

Diagnose en classificatie

In Nederland en de meeste westerse landen wordt de DSM-5 (American Psychiatric Association, 2013) gebruikt om de geestelijke of mentale problemen van mensen in kaart te brengen. De Nederlandse vertaling van de DSM-5 verscheen in 2014 onder de titel *'Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen'*.

Het handboek beschrijft alle erkende psychische stoornissen ondergebracht in een categorisatiesysteem. Met dit systeem kunnen symptomen van hulpvragers worden geclassificeerd. Ook in de casussen die besproken zijn, hebben de hulpvragers een officiële DSM-classificatie. Een psychische stoornis is volgens de DSM-5 (Nederlandse editie):

...een syndroom, gekenmerkt door klinisch significante symptomen op het gebied van de cognitieve functies, de emotieregulatie of het gedrag van een persoon, dat een uiting is van een disfunctie in de psychologische, biologische, of ontwikkelingsprocessen die ten grondslag liggen aan het psychische functioneren. Psychische stoornissen gaan gewoonlijk gepaard met significante lijdensdruk of beperkingen in het functioneren op sociaal of beroepsmatig gebied of bij andere belangrijke bezigheden (American Psychiatric Association, 2014, p. 72).

De DSM hanteert voor de door psychiaters erkende stoornissen een lijst van criteria die kenmerkend zijn voor de stoornis. In de eerste versies van de DSM waren onderliggende, met name psychoanalytische, theorieën leidend in de beschrijving van psychiatrische verschijnselen. Met de komst van de DSM-III (1980) werd de DSM a-theoretisch. Voor de onderscheiden stoornissen worden geen theoretische verklaringen gegeven noch worden oorzaken genoemd. Zonder theorie is het verklaren van een ziekte/stoornis echter niet mogelijk.

Naar aanleiding van de publicatie van de DSM-5 gaf de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie een Q&A-lijst waarin 'Vijftien veel gestelde vragen over DSM-5' worden beantwoord (<https://www.nvvp.net/website/onderwerpen/detail/dsm-5>). Een van de

vragen betref het verschil tussen diagnostiek en classificatie. Wij presenteren hier het letterlijke en volledige antwoord:

Diagnostiek betreft het beschrijven en vaststellen van een psychische stoornis op basis van de klachten en problemen en symptomen die de patiënt ervaart en de verschijnselen die de clinicus vaststelt. Naast een beschrijving van de symptomen bevat een diagnose nog meer elementen: de fase van ontwikkeling van het ziektebeeld (bijvoorbeeld eerste keer dat symptomen zich voordoen, of een terugval na eerdere episode), complicaties, andere stoornissen of aandoeningen die van invloed zijn op de stoornis (comorbiditeit), factoren die hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van de stoornis en factoren die van invloed zijn op het beloop van de stoornis, functies die verstoord zijn en de beperkingen die hieruit voortvloeien in het dagelijks functioneren op verschillende levensgebieden (werk, wonen, sociale relaties) en tot slot factoren die van invloed zijn op het al dan niet aanslaan van de behandeling. Een diagnose heeft vaak de aard van hypothesen die in de loop van de tijd kunnen worden bijgesteld. Classificeren is het toewijzen van een psychische stoornis aan een beschreven categorie. DSM-5 is een classificatiesysteem waarmee we betrouwbaar de symptomen van patiënten kunnen rangschikken. Het geeft categorieën en criteria voor toewijzing aan die categorieën.

Het feit dat er expliciet aandacht wordt besteed aan het onderscheid tussen categoriseren en diagnosticeren, verraadt dat er nog altijd onduidelijkheid c.q. discussie over bestaat. In lijn met het bovenstaande stelt de Nederlandse psychiater Aart-Jan Beekman dat: "Ik herhaal nog maar eens dat DSM in de eerste plaats classificatie is, geen diagnostiek. Artsen die het verschil tussen die twee niet kennen, moeten terug naar school" (Maassen, 2013, 12 juni). Daar staat de opvatting van de arts Miguel Angel Belmonte-Serrano tegenover die stelt dat "...this division into two types of criteria is fallacious, and ... the existence of different criteria is a myth, because in actual practice we all use the criteria for classification as diagnostic criteria" (Belmonte-Serrano, 2015, p. 188).

Aggarwal et al. (2015) beargumenteren dat de criteria voor classificatie gestandaardiseerde definities zijn die als belangrijkste doel hebben om goed-gedefinieerde, relatief homogene cohorten voor klinisch onderzoek te formuleren; ze zijn zeker niet bedoeld om alle mogelijke patiënten te includeren. Daar staat tegenover dat de criteria voor een diagnose veel breder zijn. Ze moeten de verschillende vormen van een ziekte (heterogeniteit) reflecteren met als doel om zo accuraat mogelijk en zo veel mogelijk mensen met de ziekte te identificeren. Interessant is daarbij hun stelling: "The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders [DSM] is likely the best-known example of diagnostic criteria" (Aggarwal et al., 2015, p. 892). Hier lijkt het er dus op dat zij de DSM wel degelijk als diagnostisch zien.

Deze tegenstelling tussen de opvattingen van Amerikaanse en Nederlandse artsen/onderzoekers weerspiegelt zich ook in de titels van de respectievelijke boeken. De Amerikaanse titel luidt *'Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders'*, terwijl die in de Nederlandse vertaling de titel kreeg: *'Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen'*. De vertaling van *diagnostic* naar *classificatie* is volgens Beekman en Hengeveld (2014) een bewuste keuze geweest. De discussie over het onderscheid lijkt dus nog altijd niet afgerond. Voor onze kijk op het hulpverleningsproces waarbij een analyse van het gedrag wel degelijk van belang is, is het onderscheid tussen classificatie en diagnose minder relevant. Belangrijk is daarentegen wel hoe we naar stoornissen kijken. In welk opzicht is een medische ziekte iets anders dan een psychiatrische stoornis en wat betekent dat voor de hulpverlening?

Stoornissen

De psychiatrie is gebaseerd op het medisch model. Dat wil zeggen dat psychiatrische ziektes vooral gezien worden als (neuro)biologische aandoeningen. Symptomen zijn de uitingen van hersenaandoeningen en psychische stoornissen zijn het gevolg van een verstoorde functie van het lichaam (voor een kritische beschouwing, zie Dirx, 2008). Het onderscheid tussen lichamelijke ziekten en psychiatrische stoornissen kan het beste duidelijk gemaakt worden aan de hand van het begrip 'natuurlijke categorie'.

Natuurlijke categorieën

De door de medische professie erkende lichamelijke ziekten kunnen worden gezien als zogenaamde 'natuurlijke categorieën' (Brzovic, 2022). Natuurlijke categorieën zijn classificaties van objecten of processen die van nature voorkomen in de ons omringende wereld; denk aan chemische elementen (e.g., ijzer, waterstof, chroom) of biologische soorten (e.g., honden, katten, mensen, koolmeesjes). Ook door mensen gemaakte substanties kunnen een natuurlijke categorie vormen; voorbeelden zijn stoelen, koelkasten of klokken. Een natuurlijke categorie wordt dus niet gedefinieerd door het feit of deze klasse in de natuur voorkomt, maar of deze een natuurlijke (dus geen kunstmatige of arbitraire) indeling kent. Klokken komen niet in de natuur voor, maar het is 'natuurlijk' om alle objecten die de tijd aangeven klok of uurwerk te noemen. Deze categorie wordt niet bepaald door de bedenker van de term en is daar ook niet afhankelijk van. Daar staan indelingen tegenover die niet natuurlijk zijn, omdat ze bepaald worden door de persoon die de categorie omschrijft. Voorbeelden zijn 'de 10 mooiste schilderijen uit de Renaissance' of 'stoelen onder € 250'. Dit type categorieën zegt iets over de persoon die de categorie bedacht heeft en daar mogelijk een belang of bedoeling mee heeft. Lid zijn van de categorie wordt in dit geval bepaald door degene die de categorie bedenkt.

Deze versimpelde weergave van een ingewikkeld filosofisch issue wordt door Brzovic (2022) in meer detail uitgewerkt.⁹⁶ Zij werpt in haar artikel ook de voor ons relevante vraag op of elke psychiatrische stoornis een natuurlijke categorie vormt of niet. Hoewel we ons enigszins op glad ijs begeven, willen we toch proberen er iets over te zeggen. Vanuit de veronderstelling dat elke psychiatrische stoornis een neurologische basis kent, ligt het voor de hand om aan te nemen dat psychiatrische stoornissen natuurlijke categorieën vormen. Een succesvol voorbeeld van een (psychiatrische) ziekte waarvan uiteindelijk de neurologische oorzaak werd gevonden is syfilis. Deze ziekte leidt, als ze niet wordt behandeld tot diverse psychiatrische verschijnselen, waaronder dementie, psychose, depressie en manie. Toen de oorzaak (de *Treponema pallidum* bacterie) aan de hand van bloedonderzoek en de remedie (penicilline) werden ontdekt lag het voor de hand om syfilis net als longontsteking en een botbreuk tot erkende ziekte te bestempelen. De classificatie is namelijk niet afhankelijk van en wordt niet bepaald door de beoordelaar, want er ligt een lichamelijke oorzaak aan ten grondslag. Dit is de reden waarom longontstekingen en botbreuken gezien kunnen worden als natuurlijke categorieën.

Psychiatrische stoornissen

Dit roept dan onmiddellijk de vraag op hoe dat zit met psychiatrische stoornissen waarvan de neurologische basis (nog) niet is vastgesteld? Binnen de biologische psychiatrie is de veronderstelling dat alle psychische aandoeningen het gevolg zijn van hersenziekten, met andere woorden dat deze een neurologische oorsprong kennen. Deze veronderstelling komt echter steeds meer op losse schroeven te staan. Wat blijkt namelijk, in de woorden van psychiater Jim van Os (2014, p. 143): “50 jaar intensief onderzoek in de biologische psychiatrie heeft geen enkele valide test opgeleverd voor welke psychische aandoening dan ook.” Een daarbij aansluitende opmerking komt van de psychiater Floortje Scheepers (2021, p. 87): “Zoeken naar een biomarker voor ontregeld menselijk gedrag is als het zoeken naar een biomarker voor het ontstaan van een orkaan...” Van Os gaat nog een stapje verder en stelt dat “de onderscheidende diagnoses artificiële constructen zijn die niet verwijzen naar echte onderliggende ziekten” (Van Os, 2014, p. 143). Op p. 144 luidt zijn conclusie dan ook “DSM-diagnosen zijn praktische labels, geen ziekten die bestaan in de natuur.”

De door Van Os geschetste problemen met de DSM kennen een lange geschiedenis. Reeds in 1974 stelden Spitzer en Fleiss vast dat de betrouwbaarheid van de DSM onvoldoende is. Zij lieten zien dat de overeenstemming tussen psychiaters over de toekenning van een diagnose aan patiënten in vrijwel alle gevallen wetenschappelijk

⁹⁶ De discussie over natuurlijke categorieën of ‘natural kinds’ gaat veel dieper dan wij hier aanstippen, maar voor ons betoog volstaat deze relatief eenvoudig beschrijving.

gezien te laag was. De situatie is met de meest recente publicatie van de DSM-5 volgens Frances (2017), voorzitter van de Task Force DSM-IV, alleen maar verslechterd.⁹⁷

Een ander bezwaar tegen het categoriseren van mensen op basis van de DSM, zo stelt Scheepers (2021), is dat een categorie suggereert dat we te maken hebben met homogene groepen, terwijl er juist veel verschillen bestaan binnen elke diagnosegroep. Dit blijkt alleen al uit de wijze waarop een diagnose tot stand komt. In veel gevallen bestaat de beschrijving van de stoornis uit een aantal criteria. Een cliënt moet bijvoorbeeld aan 5 van de 9 criteria voldoen om de diagnose te kunnen krijgen (e.g., borderline of de narcistische persoonlijkheidsstoornis). Dit betekent dat twee personen eenzelfde diagnose kunnen krijgen, terwijl hun gedrag slechts op één criterium overeenkomt.

Tegelijkertijd kennen we de situatie van sterke overlap tussen verschillende diagnosegroepen als gevolg van het fenomeen comorbiditeit. Deze term die door Feinstein in 1970 werd geïntroduceerd in de medische wereld verwijst naar het verschijnsel dat bij een patiënt twee onafhankelijke ziekteprocessen tegelijk voorkomen die elkaars verloop kunnen beïnvloeden. Comorbiditeit is alomtegenwoordig in de DSM en is alleen maar toegenomen. First (in Oudheusden et al., 2015) stelt dat het toekennen van meer dan één classificatie in veel gevallen noodzakelijk is.⁹⁸ Het geeft niet alleen een beter klinisch beeld maar doet ook recht aan de complexiteit van de situatie van een cliënt. Dit betekent echter dat we een hulpvrager met primair diagnose A die ook een aantal kenmerken heeft van diagnose B niet goed kunnen onderscheiden van een hulpvrager met primair diagnose B die kenmerken heeft van diagnose A. Comorbiditeit zorgt voor een sterke verwantschap tussen verschillende diagnosegroepen.

Ten slotte, wijzen wij op twee belangrijke ontwikkelingen binnen de DSM sinds de publicatie van de eerste manual in 1952. Het aantal DSM-categorieën is in haar historie enorm toegenomen; van circa 100 in de DSM-I tot ruim 300 in de DSM-5. Bovendien zijn categorieën die aanvankelijk als stoornis waren opgenomen uit de lijst verwijderd (e.g., homoseksualiteit in 1973, hysterie in 1980 en Asperger autisme in 2013) en werden over de jaren nieuwe stoornissen toegevoegd. In de DSM-5 zijn 15 nieuwe stoornissen opgenomen (e.g., disruptieve stemmingsdysregulatie stoornis en verzamelstoornis). Ook niet onbelangrijk is het feit dat belangengroepen lobbyen voor opname van een stoornis in de DSM. Zo zorgden de werkgroep van Vietnamveteranen ervoor dat de Post Traumatisch Stress Stoornis (PTSS) opgenomen werd in de DSM-3,

97 De kritiek van Frances (2017) op de onderzoekers die de uitkomsten van betrouwbaarheidsonderzoek naar de DSM-5 acceptabel vinden, is dat alles betrouwbaar wordt als je het betrouwbaarheids criterium verlaagt.

98 Ook in deze studie is te zien dat er in vrijwel alle casussen sprake is van minimaal twee diagnoses; in het geval van Floyd uit Hoofdstuk 3h zelfs van vier.

terwijl de Sensory Processing Disorder Foundation tevergeefs pleitte voor opname van de prikkelverwerkingsstoornis in de DSM-5 (Scott, 1990).

Het bovenstaande duidt erop dat psychiatrische diagnoses geen natuurlijke categorieën kunnen zijn, omdat het (h)erkennen van psychiatrische stoornissen in grote mate afhankelijk blijkt te zijn van de diagnosticus en mede bepaald wordt door de sociale en politieke omstandigheden.

Stoornissen en de context

Dat psychiatrische stoornissen geen natuurlijke categorie vormen, betekent niet dat het indelen van gedragingen uitsluitend op willekeur is gebaseerd; dat zijn de categorieën ‘de 10 mooiste schilderijen uit de Renaissance’ of ‘stoelen onder € 250’ ook niet. We hebben hiervoor gezien dat de kijk op stoornissen voor een belangrijk deel tijdsgebonden is, wat vroeger onacceptabel gedrag was (homoseksualiteit) is dat nu niet meer, tenminste in sommige delen van de maatschappij. En wat vroeger acceptabel was (e.g., langdurig rouwen, menstruatiekachten, rusteloze benen) is dat mogelijk nu niet meer (respectievelijk, persisterende complexe rouwstoornis, premenstruele dysfore stoornis en rusteloze benensyndroom). Het gaat hier om door klinici gedeelde opvattingen, meningen en overtuigingen over gezond en afwijkend gedrag, vergelijkbaar met opvattingen van kunstkenner over het beste, interessantste, meest controversiële werk van een kunstenaar. In beide domeinen zijn er discussies, omdat er geen unanimititeit bestaat binnen de beroepsgroep. De heersende of dominante mening wordt veelal bepaald door macht, invloed, overtuigingskracht etc.⁹⁹

Een belangrijke andere observatie over stoornissen is het zogenaamde ‘looping effect’ geformuleerd door de wetenschapsfilosoof Ian Hacking (2007). Dit effect beschrijft het verschijnsel dat ontstaat doordat mensen het fenomeen gaan beschrijven. De beschrijving veroorzaakt vaak onvermijdelijk dat het verschijnsel verandert. Hacking illustreert dit aan de hand van het fenomeen van de meervoudige persoonlijkheidsstoornis. Begin jaren 70 van de vorige eeuw vertelden enkele mensen over een ervaring dat er twee of soms wel drie verschillende personen in hen huisden. Het aantal mensen dat zich herkende in de stoornis nam enorm toe, evenals het aantal persoonlijkheden binnen een persoon. Deze verhalen kregen veel aandacht en al snel spraken psychiaters van een meervoudige persoonlijkheidsstoornis.

Een vergelijkbare situatie is ontstaan met het begrip autisme, in het bijzonder Asperger autisme. Door de publieke aandacht voor autisme herkent niet alleen een groeiend aantal mensen zich in deze diagnose, maar past de karakterisering zich ook aan omdat

99 Bij de totstandkoming van de DSM-5 waren 28 Task Forces en ongeveer 170 personen betrokken, die op basis van consensus en niet op basis van wetenschappelijk bewijs van het bestaan van stoornissen overeenstemming bereikten over wel of geen opname in de DSM en over de criteria waaraan voldaan moet worden om een stoornis genoemd te worden.

nieuwe mensen met andere eigenschappen deze toevoegen aan de omschrijving. In de jaren 50, toen de term Asperger nog onbekend was, ervoeren mensen zichzelf niet als zodanig; “... they did not interact with their friends, their families, their employers, their counsellors, in this way; but in 2000 this was a way to be a person, to experience oneself, to live in society.” (Hacking, 2007, p. 303).

Dat de context fundamenteel verbonden is met het perspectief op gedrag wordt beargumenteerd door Bosman (2017; zie ook Bosman & Voermans (2016). Stoornissen ontstaan en bestaan als gevolg van de interactie tussen het individu en de omgeving. Een afwijking is namelijk niet per definitie een stoornis. Wat in de ene situatie of context een probleem oplevert, kan in een andere situatie juist heel goed werken. Denk aan de rusteloze, snel afgeleide leerlinge in de klas die op het voetbalveld uitblinkt door haar toewijding aan en concentratie tijdens het spel. De cabaretier Jochem Myjer die als ADHD'er bekend staat heeft veel voordelen van zijn 'afwijking' in zijn beroep als cabaretier. Anders gezegd, het is sterk afhankelijk van de context waarin iemand leeft en werkt in welke mate een 'afwijking' een voordeel of een nadeel is.

Als een classificatiesysteem als de DSM afhankelijk is van tijd, plaats en persoon, betekent dit dan dat de DSM ondeugdelijk is? Deze vraag hoeven wij hier niet te beantwoorden, omdat dit voor onze kijk op stoornissen niet van belang is. Voor ons is het relevant of een classificatiesysteem als de DSM bruikbaar is voor het hulpverleningsproces. De belangrijkste vraag die wij stellen: Geeft een diagnose op basis van het classificatiesysteem aan welke (be)handelingsmogelijkheden er zijn voor het probleem?

De Nederlandse vertaling van de DSM-5 is daar heel duidelijk over. De DSM is een classificatiesysteem dat op basis van overeenkomstige karakteristieken een stoornis definieert. Er worden geen oorzaken van de beschreven stoornissen gegeven en de DSM reikt evenmin behandelingen aan. Om die reden hebben wij onze toevlucht gezocht tot een diagnostische werkwijze die ons wel handvatten geeft om het hulpverleningsproces vorm te geven. Deze hebben wij gevonden in de methode Beweging-als-houvast.

Stoornissen en hulpverlening

De veronderstelling dat psychiatrische stoornissen het gevolg zijn van hersenziekten en dus een biologische oorsprong kennen heeft er jarenlang voor gezorgd dat de omgeving en de geschiedenis van de hulpvrager onderbelicht is gebleven. Daar begint volgens van Os (2014) verandering in te komen. Zo verscheen in 2012 een meta-analyse van Varese et al. waaruit overduidelijk bleek dat (jeugd)trauma's een belangrijke voorspeller zijn van psychotische syndromen. Dit onderzoek laat overtuigend zien dat het ontstaan van een stoornis niet toe te schrijven is aan een enkelvoudige, biologische oorzaak. De geschiedenis en de leefomstandigheden van een hulpvrager vormen een wezenlijk

onderdeel van het ontstaan en het verloop van stoornissen, evenals de aard van de relaties die de hulpvrager had en momenteel heeft.

Dit lijkt op het eerste gezicht een complicerende factor, maar feitelijk is het de basis van de hulpverlening. Als de omgeving geen invloed heeft op de ontwikkeling, dan is er ook geen rol weggelegd voor de hulpgever. Nu verwachten wij niet dat er lezers zijn die twijfelen aan het belang van de hulpgever in het hulpverleningsproces, maar de vraag is natuurlijk wel *welke* rol de hulpgever speelt. Uit de beschrijving van het hulpverleningsproces volgens Beweging-als-houvast in hoofdstuk 2b en die van de casussen in de hoofdstukken 3a tot 3i blijkt dat wij de hulpgever zien als het instrument voor verandering in het leven van de hulpvrager. Het gedrag van de hulpgever is de sleutel.

Op welke wijze de hulpgever vorm moet geven aan haar of zijn gedrag kan op basis van de DSM niet beantwoord worden. Er liggen immers geen oorzaken en of theorieën aan dit classificatiesysteem ten grondslag. De reden dat wij toch aandacht hebben besteed aan de DSM is omdat deze de ingang is tot de hulpverlening. Zonder DSM-classificatie (of diagnose) kan er geen gefinancierde hulp worden geboden. Alle hulpvragers die aan ons onderzoek meededen hadden een 'erkende diagnose'. Maar om de juiste hulp te kunnen geven was het noodzakelijk om zelf een diagnose te stellen.

De hoofdstukken 1e en 2b en de casussen uit 3a tot 3i hebben laten zien dat Beweging-als-houvast gebaseerd is op een expliciete theorie waarmee gedrag van de hulpgever in relatie met de (sociale) omgeving geduid kan worden. Waarom de hulpvrager dit gedrag vertoont is niet relevant, we weten wel dat de oorzaak van de problemen in de ontwikkeling ligt en geleid heeft tot een disbalans tussen gezamenlijkheid en onderscheid en/of dat het vermogen om flexibel te kunnen volgen of leiden niet goed ontwikkeld is. Een analyse van deze twee aspecten wijst de weg in het hulpverleningstraject.

In het laatste deel van dit hoofdstuk worden de kenmerken van alle zes DSM-5 diagnoses die in dit onderzoek een rol spelen besproken. Het betreft de hechtingsstoornis, autisme, verstandelijke beperking, selectief mutisme, ODD en ADHD. Er wordt ook aandacht besteed aan theorieën die als verklaring worden voorgesteld, maar waar geen eensgezindheid over bestaat. Belangrijker nog is dat geen van de theorieën een oorzaak geeft voor de stoornis. Ten slotte wordt voor elk van de onderscheiden diagnoses het perspectief vanuit Beweging-als-houvast gepresenteerd.

Stoornissen en Beweging-als-houvast

Reactieve hechtingsstoornis

DSM-5 beschrijving

In de DSM-IV (APA, 1994) werd alleen de reactieve hechtingsstoornis onderscheiden. In de DSM-5 wordt naast de reactieve hechtingsstoornis een tweede variant onderscheiden, namelijk, de ontremd-sociaalcontactstoornis. Deze vormen beiden onderdeel van de hoofdcategorie 'Psychotrauma en stressor-gerelateerde stoornissen'. We noemen eerst drie classificatiecriteria die voor beiden gelden en daarna de specifieke criteria voor de twee onderscheiden vormen van de hechtingsstoornis.

1 Onvoldoende adequate zorg ontvangen

Er is sprake van sociale verwaarlozing in de vorm van een voortdurend gebrek aan basale emotionele behoeftebevrediging, waaronder troost, stimulans en affectie door volwassen verzorgers. Primaire verzorgers wisselen elkaar geregeld af waardoor de mogelijkheid om een stabiele hechting te vormen beperkt wordt. Opvoeding in een instituut kan de vorming van een unieke gehechtheidsrelatie sterk hinderen, vanwege de hoge hulpvrager-verzorger ratio.

2 Oorzaak van het gedrag

Het gedrag, de hechtingsproblemen, moet terug te voeren zijn op de ongunstige omstandigheden waarin de hulpvrager is opgegroeid en dus zijn ontstaan als gevolg van die omstandigheden.

3 Ontstaansgeschiedenis

Het gedrag van de hulpvrager dat gekenmerkt wordt door hechtingsproblemen moet zich voor het vijfde levensjaar geopenbaard hebben. Bovendien moet de hulpvrager een ontwikkelingsleeftijd hebben van ten minste 9 maanden.

Het *reactieve type* kenmerkt zich daarnaast nog door:

a) Geïnhibeerd en sociaal teruggetrokken gedrag

De hulpvrager zoekt zelden of zeer beperkt troost wanneer het angstig, nerveus of anderszins onder stress staat. Bovendien reageert de hulpvrager nauwelijks op de geboden troost.

b) Persistente verstoringen in het sociaal-emotionele functioneren

Er is sprake van minimale sociale en emotionele responsiviteit, beperkt positief affect en perioden van onverklaarbare irritatie, verdriet of angst, die ook aanwezig zijn als interacties met volwassenen die niet bedreigend zijn; ze hebben nogal eens een verstoorde emotieregulatie.

Het *ontremde type* kenmerkt zich daarnaast nog door:

a) Actief benaderen van en interacteren met onbekende volwassenen

Dit uit zich door een verminderde of afwezige terughoudendheid in het benaderen van onbekende anderen. De hulpvrager vertoont voor de cultuur waarin deze leeft ongebruikelijk familiair fysiek en verbaal gedrag, gaat zonder aarzeling met onbekende volwassenen mee en gaat in onbekende situaties niet na of de verzorger in de gaten heeft dat de hulpvrager weggaat. Deze gedragingen zijn niet beperkt tot impulsiviteit, zoals bij ADHD, maar includeren sociaal ongeremd gedrag.

Uitsluitingscriteria

Hulpvragers die voldoen aan de criteria van autisme of depressieve-stemmingsstoornis en hulpvragers met een verstandelijke beperking van 9 maanden oud die adequate zorg hebben ontvangen laten selectief hechtingsgedrag zien. Onvoldoende ontwikkeld hechtingsgedrag kan zich overigens wel uiten in ontwikkelingsachterstanden, maar het is daarmee geen verstandelijke beperking.

Emotionele verwaarlozing kan achterstanden op verschillende domeinen van functioneren tot gevolg hebben. Ernstige verwaarlozing kan ook leiden tot stereotype gedragingen die lijken op het gedrag van hulpvragers met autisme. Hulpvragers met autisme laten echter naast afwijkend sociaal gedrag wel degelijk hechtingsgedrag zien met de opvoeder. De impulsiviteit bij de ontremd-sociaalcontactstoornis lijkt op dat van hulpvragers met ADHD, maar ook bij deze groep is er wel degelijk sprake van hechtingsgedrag. Bovendien treedt het impulsieve gedrag van de hulpvrager met een ontremd-sociale contactstoornis voornamelijk op tijdens de sociale interactie.

Gangbare theorieën

Gehechtheidstheorie

John Bowlby, de Britse etholoog en psychiater is de grondlegger van de theorie over hechting binnen intermenselijke relaties (Bowlby, 1969, 1973, 1980). Als etholoog begreep hij het belang van de relatie tussen volwassen dieren en hun jongen. Als er namelijk geen hechtingsgedrag zou optreden, is de kans aanzienlijk dat de jongen het niet overleven, omdat zij voor hun overleving zorg van hun ouders nodig hebben. Als psychiater zag hij dat niet alleen fysieke verzorging noodzakelijk was, maar dat een liefdevolle relatie even wezenlijk was voor mensenkinderen om te kunnen overleven. Het vermogen van ouders of verzorgers om signalen van de baby of het kind goed te interpreteren en daar vervolgens adequaat op te reageren wordt sensitief of responsief oudergedrag genoemd. Problemen in de sociaalemotionele ontwikkeling, met als gevolg een onveilige hechtingsrelatie, ontstaan doordat de ouders de signalen van hun kind niet goed oppikken. Een gedetailleerde beschrijving van de theorie en de gevolgen die ontstaan als gevolg van een problematische hechtingsrelatie worden uitgebreid beschreven in hoofdstuk 1c.

Zichtbaar gedrag

Een hechtingsstoornis of een probleem met hechting kenmerkt zich door gedragingen die de nabijheid van de verzorger afweren of door gedragingen die de nabijheid van volwassenen opzoeken, zonder onderscheid te maken in welke volwassene die nabijheid geeft. Dit kan zich enerzijds uiten in een situatie waarin het kind zelden of zeer beperkt troost zoekt wanneer het angstig of nerveus is of anderszins onder stress staat. Bovendien reageert het kind nauwelijks op de geboden troost. Anderzijds is het ook mogelijk dat het kind of de hulpvrager zonder aarzeling meegaat met onbekende volwassenen, direct fysiek familiair is en niet de gebruikelijke terughoudendheid vertoont die in de cultuur verwacht mag worden. De problemen op het gebied van de sociaalemotionele ontwikkeling uiten zich in minimale sociale en emotionele responsiviteit, beperkt positief affect en perioden van onverklaarbare irritatie, verdriet of angst, die ook aanwezig zijn als interacties met volwassenen niet bedreigend zijn; deze kinderen hebben nogal eens een verstoorde emotieregulatie. In Nederland spreken hechtingswetenschappers liever over een verstoorde hechtingsrelatie in plaats van over problematisch hechtingsgedrag, om zo de nadruk te leggen op hechting als kwaliteit van de relatie en niet als eigenschap van het kind (Juffer, 2010, p. 14).

Beweging-als-houvast

Ook wij beschouwen een hechtingsprobleem niet als een eigenschap van een kind, maar als deel van de relatie. In je eentje kan je immers geen hechtingsprobleem hebben. Daarentegen willen wij de oorzaak van het hechtingsprobleem iets anders formuleren dan binnen de gehechtheidstheorie gebruikelijk is. Binnen de gehechtheidstheorie ligt de verantwoordelijkheid voor het ontwikkelen van een veilige hechtingsrelatie bij de ouder. Het is aan de ouder om sensitief en responsief te reageren op de signalen van het kind en de mate waarin de ouder dit wel of niet consequent doet bepaalt uiteindelijk de kwaliteit van de hechtingsrelatie. Naar ons idee wordt de verantwoordelijkheid op deze manier eenzijdig aan de kant van de ouder gelegd. Omdat we ervan uitgaan dat vrijwel iedere ouder, hoe onhandig dan ook, het beste voor het kind wil, kiezen we ervoor om naar de wederzijdse bewegingen in de ouder-kind relatie te kijken. Het kan voor beide personen onbedoeld lastig zijn om een goede afstemmingsrelatie te ontwikkelen, bijvoorbeeld wanneer de snelheid van ouder en kind zodanig verschillend van elkaar zijn, dat ze elkaar niet vinden in gezamenlijke momenten. Wanneer de ouder naar het kind kijkt en wacht tot het kind terugkijkt en dit duurt langer dan verwacht, dan kan de ouder weggijken en het moment missen dat het kind later alsnog terugkijkt. Zo kunnen er tal van andere redenen zijn waarom een goede afstemmingsrelatie niet of nauwelijks tot stand komt.

Een kind dat in de hechtingsrelatie weinig gezamenlijkheid heeft ervaren, is vooral gewend aan onderscheidend zijn in relaties. Dit betekent dat het kind niet goed weet hoe hij of zij verbinding kan maken met de ander. Het kan zijn dat verbinding, vanwege de onbekendheid, angst oproept en er afwerend of ontwijkend gedrag ontstaat. Het

kan ook zijn dat door het ontbreken van unieke gezamenlijke ervaringen, met iedereen een verbinding wordt aangegaan om toe te komen aan de behoefte van contact. Zo'n kind wordt in de volksmond een allemansvriend genoemd.

Aan de andere kant kan er ook angst ontstaan wanneer er sprake is van te veel gezamenlijkheid in de hechtingsrelatie en er weinig ruimte is om autonoom of onderscheidend te zijn van elkaar. Psychoanalytici noemen dit ook wel een symbiotische relatie (Ainsworth, 1969). Een (kortdurend) vertrek van de ouder leidt dan tot een verbreking van de verbinding en dat kan angst oproepen. Het patroon dat hierdoor kan ontstaan is dat het kind steeds geneigd is om onderscheidend-zijn te vermijden en gezamenlijkheid te behouden. Dit kan ten koste gaan van de eigenheid van het kind.

Afhankelijk van het patroon dat zichtbaar wordt in de relatie hulpgever-hulpvrager, zal de hulpgever korte momenten van gezamenlijkheid of onderscheid creëren om de hulpvrager langzamerhand bekend en vertrouwd te maken met gezamenlijke en onderscheidende momenten. Dit kan een proces van enkele jaren zijn, afhankelijk van de leeftijd van het kind en hoe groot de angst en het ingesleten het patroon is.

Autismespectrumstoornis

DSM-5 beschrijving

In de DSM-IV bestonden drie vormen van autisme, namelijk, autistische stoornis, stoornis van Asperger en PDD-NOS. In de DSM-5 zijn deze samengevoegd tot autismespectrumstoornis. Zij vormt een onderdeel van de hoofdcategorie 'Neurobiologische ontwikkelingsstoornissen'. In de DSM-5 wordt autismespectrumstoornis door vijf classificatiecriteria gekarakteriseerd.

1 Beperkingen in de sociale communicatie en de omgang met anderen

Tekorten in de sociaal-emotionele wederkerigheid door een beperkt begrip van verbale en non-verbale communicatie. De ontwikkeling van het begrijpen van relaties is vertraagd en het aanpassen in de sociale context blijkt moeilijk te zijn. Ontwikkeling van fantasiespel komt vaak niet op gang en sommige kinderen ontwikkelen geen of een beperkte vorm van gesproken taal. Tijdens gesprekken maken zij veelal geen oogcontact.

2 Beperkte, zich herhalende stereotype gedragingen, interesses en activiteiten en verstoorde reacties op sensorische prikkels

Het gedrag wordt voor een belangrijk deel gekenmerkt door stereotiepe en zich herhalende bewegingen, waarbij objecten gebruikt kunnen worden. Sommige kinderen zijn bijzonder gefascineerd door bewegende objecten (e.g., een bromtol, wielje aan een speelgoedauto) of bewegende fenomenen (e.g., lichtflikkering, bewegende gordijnen). Ook kunnen ze sterk gefocust zijn op één onderwerp. Daarnaast kan er ook sprake zijn van stereotiep taalgebruik, naast idiosyncratisch woordgebruik is er ook echolalie,

het letterlijk nazeggen wat een andere persoon zegt. Veel kinderen met autisme vinden veranderingen moeilijk; routines en rituelen vormen een belangrijk houvast in het dagelijks leven. Hyper- en hyposensitiviteit (over- en ondergevoeligheid) voor sensorische waarneming komt veel voor met betrekking tot geluid, licht, geur en smaak, en ook wat temperatuur, pijn, textuur en aanraking betreft.

3 Ontstaansgeschiedenis

Symptomen van autisme moeten aanwezig zijn in de vroegkinderlijke ontwikkeling. Deze kunnen mogelijk pas later zichtbaar worden, doordat er geen mogelijkheden meer zijn om aan sociale eisen te voldoen of doordat aangeleerde strategieën de symptomen hebben gemaskeerd.

4 Klinisch relevante beperkingen

De symptomen leiden ertoe dat er belangrijke beperkingen zijn in het sociale leven en in de beroepsfeer of andere belangrijke gebieden van functioneren.

5 Uitsluitingscriteria

De stoornis mag niet verklaard worden als deze het gevolg is van een verstandelijke beperking of een algemene ontwikkelingsachterstand. Om comorbiditeit tussen autisme en een verstandelijke beperking vast te kunnen stellen, moet de sociale communicatie beneden een te verwachten ontwikkelingsniveau liggen.

Gangbare theorieën

Hoewel er veel onderzoek is gedaan naar biologische of genetische oorzaken van autisme, is daarover geen wetenschappelijke eenduidigheid, zoals dat het geval is voor syndromen als Down, RETT en fragile X (zie voor een bespreking van relaties tussen biologische theorieën en autisme Carr, 2006; Happé & Frith, 1996, 2006). Verklaringen voor autisme worden dan ook voor een belangrijk deel gevoed door de psychologie. De drie dominante verklaringen zijn: problemen in de centrale coherentie, problemen in de executieve functies en een verminderde ontwikkeling van een theory of mind (ToM). Deze zullen we eerst bespreken. Een vierde verklaring is een recentere hypothese die uitgaat van problemen in de prikkelverwerking.

Centrale coherentietheorie

Het vermogen om losse onderdelen tot een eenheid of Gestalt te maken wordt centrale coherentie genoemd. Frith (1989/2009) formuleerde de zogenaamde 'weak central coherence theory' als mogelijke verklaring voor autisme. De veronderstelling is dat mensen met autisme onvoldoende in staat zijn details tot een groter geheel te smeden. Hierdoor missen ze het geheel of het overzicht, waardoor betekenisgeving niet of moeilijk tot stand komt. De wielen van de auto los zien van de bumper en dat weer geïsoleerd verwerken van de motorkap, maakt dat het waarnemen van het geheel, de auto en de betekenis die een auto kan hebben bemoeilijkt wordt. Deze voorkeur

voor details en lokale informatie in plaats van globale of Gestalts, zien we terug in de exclusieve belangstelling van sommige mensen voor een of een paar dingen. Een voorbeeld is een kind dat vooral wil kijken naar ronddraaiende voorwerpen (wielmpjes of de wasmachine) of kennis heeft van alle postcodes (zie Booth & Happé, 2016; Happé & Frith, 1996, 2006).

Executieve functietheorie

Executieve functies als term is geïntroduceerd door de neuroloog Pribram (1973). Uit zijn onderzoek met apen waarbij laesies werden aangebracht in de prefrontale hersenen bleek dat zij na de hersenoperatie minder goed in staat waren om een taak uit te voeren. Hieruit werd afgeleid dat de prefrontale hersenen betrokken zijn bij het structureren van gedrag. Inmiddels is het in de psychologie een breed en overkoepelend begrip geworden. Het verwijst naar het vermogen waarmee mensen hun leven plannen, regelen en monitoren. De term executieve functies verwijst naar aandachtregulatie, cognitieve flexibiliteit, werkgeheugen, redeneren, probleemoplossingsvaardigheden, planning, ect. Problemen op dit gebied lijken meer voor te komen bij mensen met autisme (Ahmed & Miller, 2011; Ozonoff et al., 1991; Rumsey, 1985). Omdat executieve functies een rol spelen bij impulscontrole zoals emotie- en gedragsregulatie wordt verondersteld dat problemen met executieve functies mede ten grondslag kan liggen aan autisme. Verminderde flexibiliteit en repetitief gedrag bij mensen met autisme zou dan het gevolg kunnen zijn van een stoornis in de functie van de frontale hersenen (Lopez et al., 2005).

Theory of Mind

Het begrip 'Theory of Mind' werd voor het eerst gebruikt door Premack en Woodruff (1978), in hun onderzoek naar het gedrag van chimpansees. Hiermee wordt het vermogen aangeduid van mensen en dieren om zich een voorstelling te maken van de gevoelens, gedachten, ideeën en bedoelingen van anderen. Hierdoor kan het gedrag van anderen begrepen worden en kan dat gedrag zelfs tot op zekere hoogte voorspeld worden. Iemand met een theory of mind kan dus voorspellen dat een man die zegt dat hij dorst heeft mogelijk op zoek zal gaan naar iets drinkbaars. Wimmer en Perner (1983) testten het ontstaan van een theory of mind in jonge kinderen en concludeerden dat de eerste tekenen daarvan zichtbaar worden op een leeftijd van vier jaar en op zesjarige leeftijd doorontwikkeld is. Baron-Cohen et al. (1985) lieten met dezelfde testen zien dat kinderen met autisme niet voor deze test slaagden, terwijl kinderen zonder een ontwikkelingsstoornis en kinderen met verstandelijke beperking (i.e., syndroom van Down) dat wel deden. Een beperkte of afwezige theory of mind wordt daarmee gezien als een verklaring voor de problemen in de sociale en communicatieve ontwikkeling van kinderen met autisme. Een theory of mind is een voorwaarde om de sociale omgeving waar te kunnen nemen en te begrijpen zodat het eigen gedrag hierop aangepast kan worden (e.g., Baron-Cohen & Wheelwright, 2004; Gökçen et al., 2016).

Prikkelverwerkingstheorie

Afwijkende vormen van prikkelverwerking als mogelijk onderliggende oorzaak van autisme hebben vooral het laatste decennium meer aandacht gekregen. Uit een meta-analyse van Ben-Sassoon et al. (2009) blijkt dat zowel onder- als overgevoeligheid voor sensorische input bij mensen met autisme voorkomen. Een ondergevoeligheid kan zich bijvoorbeeld uiten in 1) geen reactie vertonen op een aversieve stimulus die bij de meeste andere mensen tot een pijnsensatie leidt, 2) niet reageren op het noemen van de naam, 3) intense stimulatie opzoeken om arousal te veroorzaken, zoals eindeloos naar lichtflikkeringen kijken. Overgevoeligheid voor prikkels kan zich uiten in het vermijden van bepaald voedsel (geur, smaak, textuur), geluid (toonhoogte en luidheid) of kleding (tastzin). Overgevoeligheid kan ertoe leiden dat sociaal verkeer gemeden wordt en ondergevoeligheid tot het vertonen van repetitief gedrag om zelf-arousal te bewerkstelligen (zie ook Duker, 2014).

Zichtbaar gedrag

Gedragingen waarop de DSM-5 een stoornis in het autismspectrum beoordeelt, worden geclusterd volgens twee classificatiecriteria. Een daarvan heet *'beperkingen in de sociale communicatie en omgang met anderen'*. Men rekent hieronder weinig tot geen oogcontact tijdens gesprekken of spel met de ander. Het delen van gevoelens of emoties is niet of slechts beperkt aanwezig. De sociaal-emotionele wederkerigheid schiet te kort. Het andere classificatiecriterium betreft *'karakteristieke en stereotiepe gedragingen'*. Hieronder vallen stereotype gedragingen, zoals fladderen met de handen of het heen en weer wiegen met de romp. Ook is er bij sommige kinderen sprake van een fascinatie voor bepaalde fenomenen, zoals het ronddraaien van wielen of het weten van alle vertrektijden van de busdienst. Het kind is gehecht aan vaste rituelen en een voorspelbare volgorde waarin dingen gebeuren, terwijl onverwachte situaties of de inbreng van de ander niet gewaardeerd worden en tot verstarring of angst kunnen leiden.

Beweging-als-houvast

Zonder af te doen aan mogelijke biologische, neurologische of psychologische verklaringen voor autisme, staan we ook hier stil bij beweging als aangrijpingspunt voor diagnose en behandeling. De analyse van een disbalans tussen gezamenlijkheid en onderscheid in de bewegingen zoals besproken bij hechting is ook toepasbaar op autisme.

Het belangrijkste verschil tussen Beweging-als-houvast en de beschrijving van probleemgedragingen volgens de DSM-5 is de benadering van begrippen als sociale interactie en wederkerigheid. In de methode Beweging-als-houvast ligt het vermogen tot afstemmen en wederkerigheid niet eenzijdig aan de kant van de hulpvrager met autisme. Tekorten in de sociaal-emotionele wederkerigheid heb je namelijk niet in je eentje. Wederkerigheid is een kwestie van twee personen, dus als er iets in die wederkerigheid stroef loopt, is het zaak om de interactie van *beide* communicatiepartners te observeren

en te kijken op welke manier de ervaren wederkerigheid gebrekkig is en welke rol beide partners daarin spelen.

De balans tussen gezamenlijkheid en onderscheid slaat bij mensen met autisme en hulpgevers/verzorgers vaak uit naar onderscheidend zijn van elkaar. Bijvoorbeeld in situaties waarin de hulpgever de hulpvrager aankijkt, terwijl de hulpvrager naar het spel blijft kijken. Ook kan de duur waarop de hulpvrager geïnteresseerd is in een activiteit verschillen met die van de hulpgever, denk aan de hulpvrager die zich urenlang kan vermaken kijkend naar draaiende wielmpjes, hetgeen een hulpgever sneller zal vervelen. Het gaat er in onze visie niet om dat de een zich meer volgens een algemene norm gedraagt dan de ander. Het draait om de vraag hoe kun je in het contact op zoek gaan naar een balans waarin meer gezamenlijkheid aanwezig is, zodat de hulpvrager meer ervaring opdoet met verbinding en prettig samenzijn?

De oplossing hiervoor dient allereerst gezocht te worden bij de *hulpgever*. Hoe kan die zijn bewegingen zo aanpassen dat gezamenlijkheid én wederkerigheid kan ontstaan? Want als iemand buiten de algemene verwachting handelt en op een andere manier reageert dan de 'norm' en hulpgevers zijn niet in staat daarop in te spelen, wie is er dan niet wederkerig? Zie ook het artikel van Gernsbacher (2006) over het thema autisme en wederkerigheid, waarin prachtige voorbeelden worden gegeven van ouders die besluiten zich te verdiepen in de interesses van hun kind en zo momenten van gezamenlijkheid creëren.

Verstandelijke beperking

DSM-5 beschrijving

In de DSM-5 valt de stoornis verstandelijke beperking onder de hoofdcategorie 'Neurobiologische ontwikkelingsstoornissen'. Een verstandelijke beperking kent vier ernstgradaties: licht, matig, ernstig en zeer ernstig. Hierbij bepaalt niet de IQ-score de ernst, maar de mate van adaptief functioneren. In de DSM-5 wordt de verstandelijke beperking door drie diagnostische criteria gekarakteriseerd.

1 Tekorten in intellectueel functioneren

Redeneren, probleem oplossen, plannen, oordelen, abstract denken, schools leren en leren in de praktijk zijn meer of minder ernstig gestoord of niet ontwikkeld. Dit is vastgesteld op basis van een klinisch onderzoek of een gestandaardiseerde intelligentietest.

2 Tekorten in adaptief functioneren

De hulpvrager kan niet voldoen aan de eisen voor sociaal-culturele en ontwikkelingsstandaarden van persoonlijke onafhankelijkheid en sociale verantwoordelijkheid. Zonder voortdurende ondersteuning is de hulpvrager beperkt

in dagelijkse activiteiten als communicatie, sociale participatie en een zelfstandig leven thuis, op school of op het werk.

3 Ontstaansgeschiedenis

Een verstandelijke beperking wordt zichtbaar tijdens de ontwikkelingsfase.

Gangbare theorieën

Voor een hechtingsstoornis en autisme zijn relatief heldere theorieën uitgewerkt die de oorzaak van deze stoornissen beschrijven. Dit is niet het geval voor verstandelijke beperkingen. Grofweg worden er twee oorzaken onderscheiden, biomedische en sociale factoren.

Biomedische theorie

Bekende biomedische oorzaken voor het ontstaan van een verstandelijke beperking vallen grofweg uiteen in genetische en omgeving gerelateerde oorzaken (Radboudumc, 2016). Voorbeelden van genetische afwijkingen zijn het Downsyndroom, Angelmansyndroom, Prader-Willisyndroom, en Fragiele X-syndroom. Hoewel de effecten van een genetische afwijking een prototypische ontwikkeling kennen, kan de ernst van de cognitieve beperking en het sociale aanpassingsvermogen evenals de mate van psychiatrische problematiek sterk fluctueren. Omgeving gerelateerde oorzaken zijn onder andere infecties (e.g., rodehond, hiv), roken, het gebruik van alcohol of drugs en ernstige ondervoeding tijdens de zwangerschap. Ook niet aangeboren hersenletsel kan op latere leeftijd tot een verstandelijke beperking leiden. De werkingsmechanismen van biomedische factoren zijn onbekend.

Sociale theorie

Bij ongeveer de helft van de hulpvragers met een verstandelijke beperking is geen medische oorzaak gevonden (Willemsen & Kleefstra, 2011). Hoewel verondersteld wordt dat intelligentie, het cognitieve vermogen, voor een belangrijk deel aangeboren is, blijkt dat met name bij de groep hulpvragers met een lichte verstandelijke beperking de rol van de sociale omgeving niet onderschat mag worden.

Tot voor kort was het IQ de belangrijkste graadmeter voor de bepaling van een verstandelijke beperking (inclusief de mensen die zwakbegaafd heten). Recentelijk wordt er vooral gekeken in welke mate iemand in staat is relatief zelfstandig te participeren in de maatschappij (APA, 2013/2014; Moonen, 2015). Een combinatie van beperkte cognitieve vermogens en een verminderde zelfredzaamheid bepalen nu de diagnose 'verstandelijke beperking'. Onderzoek heeft ook laten zien dat IQ een slechte voorspeller is van de mate van zelfredzaamheid of de mate waarin kinderen of volwassenen problemen ervaren in het leven (Podesta & Radstaak, 2012; Snell et al., 2009).

Een langdurige combinatie van sociaaleconomische en psychosociale problemen kan ertoe leiden dat kinderen een verstandelijke beperking ontwikkelen of dat deze in stand wordt gehouden. Verbeteringen van pedagogische en sociale omstandigheden dragen bij aan het terugdringen van de prevalentie van een verstandelijke beperking (De Beer, 2011). Ook de toenemende complexiteit van de samenleving maakt duidelijk dat een steeds groter wordende groep niet meer in staat is om te voldoen aan de eisen van de maatschappij; hun zelfredzaamheid staat op het spel. Zo heeft Sociaal en Cultureel Planbureau (Woittiez et al., 2014) vastgesteld dat 2.2 miljoen mensen in Nederland een IQ hebben tussen 70 en 85 (aangeduid met zwakbegaafd) en schat dat daarvan 1.4 miljoen mensen problemen ondervinden in het dagelijks functioneren. In de periode tussen 2007 en 2011 nam de vraag naar zorg van met name deze groep met 15% toe.¹⁰⁰ Redenen voor deze toename, genoemd door geïnterviewde experts, betreffen veranderingen in de inhoud van het werk en de hogere eisen die binnen het onderwijs worden gesteld. Het eenvoudige werk waarbij nauwelijks zelfstandigheid wordt vereist, is verdwenen naar lagelonenlanden. Het aanbod van het huidige (en toekomstige) werk vraagt een grotere mate van zelfstandigheid en kent een toename in efficiëntie. In het onderwijs gaat men eveneens uit van een zelfstandigere houding van de leerling. Het onderwijs is minder gestructureerd en grootschaliger geworden en de aansluiting met een professie is minder vanzelfsprekend. Gevolgen zijn dan ook een grote kans op vroegtijdig schoolverlaten en werkeloosheid, waardoor een gebrek aan dagstructuur ontstaat. Deze is op haar beurt aanleiding tot onder andere armoede, schulden, criminaliteit, opvoedingsproblemen, sociale en emotionele problematiek.

Complexe systeemtheorie

In de vorige eeuw heeft de term ‘verstandelijke beperking’ een belangrijke conceptuele ontwikkeling ondergaan (Wehmeyer et al., 2008). Aanvankelijk werden mensen met beperkte cognitieve vermogens aangeduid met mentaal geretardeerd en in Nederland met de term zwakzinnig (Beltman, 2001; Van Gennep et al., 2014). Mentale retardatie betekent mentale of geestelijke traagheid en duidt op een mentaal defect. Dit mentale defect werd gezien als een vaststaande eigenschap die onveranderlijk is. In 1992 erkende de ‘American Association on Intellectual and Developmental Disabilities’ (AAIDD, voorheen de AAMR ofwel de American Association on Mental Retardation) een theoretisch model waarin het functioneren van mensen met een verstandelijke beperking centraal staat. Hiermee werd afstand gedaan van de veronderstelling dat het een persoonlijk defect betrof. Een verstandelijke beperking wordt vanaf dat moment beschouwd als een aandoening (disability), die duidt op het ontbreken van een adequate fit of overeenstemming tussen de eigenschappen van een persoon en de context waarin deze functioneert (e.g., Luckasson & Schalock, 2013). Wehmeyer

¹⁰⁰ Niet alleen Nederland kent een toename in de zorg voor mensen met verstandelijke beperkingen. Vergelijkbare ontwikkelingen zijn zichtbaar in Engeland (McInnis et al., 2012), Ierland (McConkey et al., 2006) en de Scandinavische landen (TØssebro et al., 2012).

et al. (2008) besluiten hun artikel over de conceptuele ontwikkeling van het construct ‘verstandelijke beperking’ met een interessante conclusie:

Furthermore, our theoretical framework of human functioning recognizes that the manifestation of intellectual disability involves the dynamic, reciprocal engagement among intellectual disability, adaptive behavior, health, participation, context, and individualized supports (Wehmeyer et al., 2008, p. 317).

Dit laat zien dat Wehmeyer en collega’s een complexe systeem opvatting hanteren ten aanzien van het menselijk functioneren, dus ook van dat van mensen met een verstandelijke beperking. De woorden ‘dynamical’ ofwel veranderlijk en reciprocal engagement ofwel wederkerige relatie getuigen daarvan. Als de mogelijkheid om zelfstandig in de maatschappij te functioneren voor een belangrijk deel bepaald wordt door de eisen die de samenleving aan individuen stelt, dan kan het gedrag van mensen die wij momenteel als verstandelijk beperkt aanmerken alleen begrepen worden in de relatie tussen mensen en hun fysieke en sociale omgeving.

Zichtbaar gedrag

Een verstandelijke beperking kenmerkt zich door tekorten in intellectueel en adaptief functioneren. De gradatie van een verstandelijke beperking varieert van licht, matig, ernstig tot zeer ernstig. In tegenstelling tot wat de naam zou vermoeden, wordt de aard van de verstandelijke beperking niet bepaald door een IQ-test maar door de mate van adaptief functioneren. Het zichtbare gedrag is niet eenduidig, het hangt sterk af van de ernst van de beperking. Mensen met een zeer ernstig verstandelijke beperking kunnen op alle ontwikkelingsdomeinen een achterstand vertonen, zowel op de cognitieve ontwikkeling, de sociaalemotionele, de motorische als de spraaktaalontwikkeling. Dit leidt tot niet zindelijk zijn, niet zelfstandig kunnen eten, niet kunnen praten of niet tot spelen komen. Over het algemeen wonen deze mensen in speciale instellingen waar 24-uurszorg aanwezig is. Voor mensen met een licht verstandelijke beperking is de situatie wat ingewikkelder. Bij deze mensen is de beperking, liever gezegd de beperking in de adaptatie, niet altijd direct zichtbaar. Dit maakt dat deze groep risico loopt om overschat en overvraagd te worden (NJI, 2013), waardoor problemen in de sociale context kunnen ontstaan. Aanpassingsproblemen zijn er vaak in het redeneren, plannen, schoolse vaardigheden en het trager verwerken van informatie.

Beweging-als-houvast

De variatie van gedragingen, de beperkingen en mogelijkheden van mensen met een verstandelijke beperking is zo groot dat we alleen in grote lijnen kunnen aangeven hoe we hier vanuit Beweging-als-houvast naar kijken. Hierdoor kan de onderstaande uitleg gechargeerd overkomen, hetgeen geenszins onze bedoeling is.

Onze ervaring leert dat hulpgevers, in interactie met mensen met een verstandelijke beperking, worstelen met het vinden van de balans tussen gezamenlijkheid en onderscheid. We zien dat de snelheid van hulpgevers meestal veel hoger ligt dan die van de hulpvrager, zelfs als de hulpgever zich hiervan bewust is. Elkaar vinden in een gezamenlijke snelheid is een hele opgave en onderscheidend zijn in snelheid komt veel voor. Het is vaak moeilijk om momenten van gezamenlijkheid te vinden, omdat de beperkingen, interesses en verbale mogelijkheden van de hulpvrager een grote mate van creativiteit van de hulpgever vragen om een gemeenschappelijk onderwerp van gesprek of activiteit te vinden. Het risico hiervan is dat de hulpvrager weinig ervaring opdoet met momenten van gezamenlijkheid en dus tekort komt aan menselijke verbinding.

Een ander verschijnsel dat we vaak zien, is dat hulpgevers geneigd zijn om de hulpvrager te volgen, altijd vanuit goede bedoelingen en een zorgzaam hart. Een voorbeeld hiervan is een spelmoment tussen een hulpgever en een hulpvrager, waarbij de hulpvrager het spel of de activiteit mag kiezen. Dit zien we niet alleen terug bij de spelkeuze, maar ook bij het praten over een onderwerp of het reageren op een verzoek of vraag. De hulpgever laat het initiatief bij de hulpvrager en is geneigd tot volgen. Toch neemt ook de hulpgever wel degelijk initiatieven; deze zijn echter vaak functioneel van aard of taakgericht: 'ga je aan tafel zitten, we gaan eten' of 'kom we gaan naar buiten' of 'wat heb je vandaag gedaan op school'. In deze situaties zien we dat hulpvragers best kunnen volgen. Het interactiepatroon dat we regelmatig tegenkomen tussen hulpgevers en mensen met een verstandelijke beperking is vaak eenzijdig gericht op volgen of eenzijdig gericht op initiatief nemen. Wederkerigheid en co-regulatie is slechts beperkt of helemaal niet aanwezig. De opdracht aan de hulpgever wordt in het geval van eenzijdig volgen om zichzelf zichtbaar te maken en onderscheidend te zijn, waardoor de hulpvrager de kans krijgt om te volgen. Na verloop van tijd ontstaat hierdoor een nieuw patroon, namelijk van wederkerigheid. In het geval waarin de hulpgever vooral functioneel of taakgericht is in de relatie met de hulpvrager, krijgt de hulpgever het advies om zich ook te richten op de initiatieven van de hulpvrager en die meer te volgen. Op die manier ontstaat er ook een beweging van wederkerigheid.

Selectief mutisme

DSM-5 beschrijving

In de DSM-5 valt selectief mutisme onder de hoofdcategorie 'Angststoornissen' en wordt zij door vijf diagnostische criteria gekarakteriseerd.

1 Selectief niet spreken

Hoewel in andere situaties wel gesproken wordt, spreekt de hulpvrager pertinent niet in specifieke sociale situaties waar dit wel wordt verwacht, zoals op school of de peuterspeelzaal. Ze beginnen niet met spreken en spreken ook niet als een ander tot hen spreekt. In sommige gevallen gebruiken kinderen non-verbale signalen om te

communiceren met bijvoorbeeld klasgenoten door wijzen, schrijven of kreunen. Thuis spreken ze meestal wel.

2 Interferentie met functioneren

De stoornis heeft negatieve gevolgen voor het presteren op school of het werk of in de sociale communicatie.

3 Duur

De stoornis duurt minimaal een maand.

4 Geen gebrek aan kennis van de taal

De stoornis kan niet worden toegeschreven aan een gebrek aan kennis van taal of taal die gevraagd wordt in een specifieke sociale situatie.

5 Uitsluitingscriteria

De stoornis mag niet het gevolg zijn van een communicatiestoornis zoals stotteren, autisme, schizofrenie of andere psychotische stoornissen. NB. In veel gevallen hebben hulpvragers met selectief mutisme ook nog een andere stoornis, meestal is dat een sociale angststoornis.

Gangbare theorieën

Psychoanalytische theorie

Een van de eerste theorieën over selectief mutisme werd geformuleerd door de psychoanalyse. Het zou een neurotische uiting zijn van een onopgelost conflict, vaak veroorzaakt door een ernstig, psychologisch trauma ontstaan tijdens de kritische fase van taalontwikkeling. Een andere oorzaak binnen dit theoretisch kader is de veronderstelling dat er een vorm van familiepathologie aan ten grondslag ligt, waarbij de relatie tussen moeder en kind verstoord is. De combinatie van een overbezorgde (en dominante) moeder en een overmatig afhankelijk en teruggetrokken kind (zie Porjes, 1992). De systeemtheorie leunt voor een belangrijk deel op de veronderstellingen van de psychoanalyse. Selectief mutisme wordt dan gezien als een resultaat van verstoorde familierelaties, niet noodzakelijk alleen met de moeder, dat voornamelijk voorkomt bij sociaal geïsoleerde en dysharmonieuze gezinnen met een oververtegenwoordiging van immigrantengezinnen (zie Mulligan, 2012).

Behaviouristische theorie

Behaviouristische theorieën stellen feitelijk dat selectief mutisme functioneel is (het dient een doel) en moet daarmee niet als pathologisch, maar als adaptief gezien worden. Het kind krijgt op deze wijze controle over de omgeving. Niet spreken ontstaat en wordt in standgehouden door sociale bekrachtiging van belangrijke personen uit de omgeving van het kind (Powell & Dalley 1995).

Cognitivistische theorie

Tenslotte presenteert ook de cognitieve theorie een verklaring. Selectief mutisme wordt daar nogal eens gezien als een vorm van een angststoornis. De comorbiditeit tussen angststoornissen en selectief mutisme is namelijk aanzienlijk (Manassis et al., 2007). Het feit dat angststoornissen samengaan met negatieve cognities, zoals een inadequate zelfbeoordeling, een laag zelfvertrouwen, en een lage perceptie van academische en gedragscompetenties leidt tot de veronderstelling dat kinderen met selectief mutisme ook in cognitief opzicht beperkingen kennen die hun zwijgzaamheid in stand kunnen houden.

Complexe systeemtheorie

De meest recente opvatting over het ontstaan van selectief mutisme komt overeen met die van de verstandelijke beperking. Selectief mutisme is het resultaat van:

“several diverse pathways reflecting complex interactions among multiple genetic, temperamental, psychological, developmental, and social/environmental systems”
(Cohan et al., 2006, p. 351)

De veronderstelling dat selectief mutisme gezien kan worden als een pathologie met een eenduidige uitkomst (equifinality) die via verschillende routes bereikt kan worden toont aan dat ook de verklaring voor selectief mutisme die van een complex systeem is, namelijk, een systeem van meerdere componenten die op een complexe wijze met elkaar interacteren dat in de tijd verloopt en waarbij de omgeving als een van de componenten gezien moet worden.

Zichtbaar gedrag

Kinderen met selectief mutisme spreken in de thuissituatie of in familieverband wel, maar buitenshuis niet. Het is een feit dat dit vooral voorkomt binnen sociaal geïsoleerde, dys-harmonieuze gezinnen of migrantengezinnen. Dit probleemgedrag wordt veelal gekoppeld aan sociale angst.

Beweging-als-houvast

Ook voor het ontstaan en in stand houden van selectief mutisme kunnen we naar de rol van beweging kijken en een mogelijke disbalans tussen gezamenlijkheid en onderscheid waarnemen. In de meeste gevallen zijn de vroegste interacties van kinderen met anderen beperkt tot hun ouders. Deze worden al gauw in de familie uitgebreid met opa en oma en eventueel zusjes en broertjes. Naarmate de kinderen ouder worden komen ze met steeds meer verschillende mensen in aanraking waarmee ze gaan leren interacteren, waardoor hun interactierepertoire zich langzaam maar zeker uitbreidt.

Kinderen die opgroeien in gezinnen waarbij het contact met anderen buiten het gezin tot een minimum beperkt is, lopen het risico om eveneens een beperkt repertoire

aan interactievormen te ontwikkelen. De diversiteit aan contacten is immers beperkt. De kans dat de interactievorm relatief sterk afwijkt van dat wat er buiten het gezin gebeurt, is dus groot. Kinderen die op vierjarige leeftijd naar school gaan kunnen dan veel onderscheid ervaren, waaronder in de taal, maar ook in de manier van spreken, de toon, de directheid en de snelheid. Zoveel onderscheid zou tot angst kunnen leiden. De balans tussen wat het kind kent en waarin het veiligheid en gezamenlijkheid ervaart is zoek. De omgeving wordt vooral als onderscheidend en bedreigend ervaren. De manier van communiceren buiten het vertrouwde gezinsleven met de vertrouwde manier van spreken, interacteren en taalgebruik wijkt zoveel af van wat het kind gewend is, dat het kind er het zwijgen toe doet. Ook nu dient de oplossing gezocht te worden bij de hulpgever, die vanuit een veilige basis van gezamenlijkheid vervolgens korte momenten van onderscheid aanbrengt om de hulpvrager in kleine stapjes vertrouwd te maken met een onderscheidende manier van communiceren en omgaan met elkaar.

Oppositionele-opstandige stoornis

DSM-5 beschrijving

In de DSM-5 valt de oppositionele-opstandige stoornis onder de hoofdcategorie 'Disruptieve, impulsbeheersing- en andere gedragsstoornissen'. De oppositionele opstandige stoornis kent drie ernstgradaties: licht, matig, ernstig. Zij wordt door drie diagnostische criteria gekarakteriseerd.

1 Oppositioneel gedrag

Er is een patroon van snel boos en geïrriteerd zijn, ruziezoekend (gaat tegen autoriteitsfiguren in zoals ouders en weigert opdrachten) en provocerend gedrag (opzettelijk andere boos maken of andere beschuldigen van fouten of wangedrag) of er is sprake van wraakzucht of onverzoenlijkheid die minstens 6 maanden duurt. Het gedrag wordt vertoond in de interactie met anderen dan broer of zus.

2 Leed

De stoornis gaat gepaard met verdriet bij de hulpvrager en anderen in de directe sociale context van de hulpvrager, zoals, familie, leeftijdsgenoten, collega's of het gedrag heeft een negatieve uitwerking op het sociale, schoolse of professionele functioneren.

3 Uitsluitingscriteria

Het gedrag is niet uitsluitend aanwezig tijdens een psychose of het gevolg van middelengebruik, een depressieve, bipolaire of disruptieve stemmingsdisregulatiestoornis.

Ernsttaxatie

Er wordt van een milde vorm gesproken als de symptomen zich tot één gebied beperken (thuis, school, leeftijdsgenoten, werk). De matige vorm heeft betrekking op twee domeinen en de ernstige op drie of meer.

Gangbare theorieën

Net als bij selectief mutisme zijn er een aantal theorieën voorgesteld om een verklaring te bieden voor het bestaan en ontstaan van de oppositionele-opstandige stoornis. We bespreken er hier een aantal en baseren ons daarbij op het overzichtswerk van McKinney en Renk (2007).

Wederzijdse dwangtheorie

De zogenaamde ‘Coercion theory’ of wederzijdse dwang is een behaviouristische verklaring in termen van operante conditionering. De interacties tussen de familieleden worden bepaald door een wederzijds patroon van negatieve bekrachtiging.

Hechtingstheorie

De hechtingstheorie is ook door een aantal onderzoekers aangewezen als een mogelijke verklaring voor de ontwikkeling van oppositionele gedragsproblemen. Kinderen baseren hun gedrag op een concept over zichzelf en anderen om hun negatieve emoties te kunnen reguleren. Als ze voortdurend negatieve emoties verwachten van hun directe omgeving, leren ze niet om met die negatieve emoties om te gaan. Negatief oudergedrag leidt volgens deze theorie in veel gevallen tot een onveilige hechtingsrelatie wat op haar beurt weer tot ernstige gedragsproblemen kan leiden.

Gen-omgevingseffectentheorie

De derde verklaring voor ernstige gedragsproblemen als de oppositionele-opstandige stoornis is de theorie van gen-omgevingseffecten. Hierin wordt feitelijk gesteld dat kinderen en ouders met een ongunstige genetische aanleg voor de ontwikkeling van gedragsproblemen een omgeving kiezen die de kans op deze gedragingen bevordert. Kinderen met ernstige gedragsproblemen hebben namelijk vaak vaders met dezelfde problematiek.

Complexe systeemtheorie

De meest recente theorie van de oppositionele-opstandige stoornis is net als die van de verstandelijke beperking en selectief mutisme geënt op de complexe systeembenadering.

Deze omschrijving veronderstelt een transactionele ontwikkeling waarbij via verschillende routes ontwikkeling kan plaatsvinden. De onderscheiden factoren en variabelen fungeren als de componenten van het systeem die op niet voorspelbare wijze met elkaar interacteren. Hierbij is de uitkomst van de ontwikkeling niet op voorhand te voorspellen. Anders gezegd, de ontwikkeling kan positief of negatief verlopen. Een negatieve uitkomst kan zich dus openbaren in oppositioneel-opstandige gedrag.

Genetic factors include the extent to which variables, such as parents' psychopathology, parenting behaviors, and children's dispositions, are

influenced by genetics. These factors lead to environmental and dispositional factors. Environmental factors include variables, such as SES, parenting, marital relationship, and peer influences. These factors influence and are influenced by dispositional factors. Dispositional factors include variables, such as age, gender, temperament, reward-dominance, CU (callous-unemotional) traits, cortisol levels, intellectual functioning, EF (executive functioning), and social cognition. Genetic, environmental, and dispositional factors lead to the development of behavioral problems, and, depending on the number of and type of factors involved, the development of specific behavioral disorders (McKinney & Renk, 2007, p. 361).

Zichtbaar gedrag

Een oppositionele-opstandige stoornis kenmerkt zich door een patroon van snel boos en geïrriteerd reageren, ruzie zoeken (gaat tegen autoriteitsfiguren in zoals ouders en weigert opdrachten) en provocerend gedrag (opzettelijke anderen boos maken of anderen beschuldigen van fouten of wangedrag). In de DSM-5 wordt de stoornis relationeel beschouwd, want het gedrag moet zich vertonen in de interactie met anderen, uitgesloten broers of zussen.

Beweging-als-houvast

We kunnen het opstandige en boze gedrag beschouwen als gedrag dat in de balans vooral uitslaat naar onderscheid. In termen van beweging zou je kunnen zeggen dat het kind de uitnodiging van de ouder om te volgen (in een gesprek of activiteit) niet aanneemt en de kant van het onderscheid kiest. Het kind zegt nee, wanneer de ouder hoopt op een ja. Zonder de verklaring of de oorzaak te moeten weten van het opstandige gedrag is het duidelijk dat het kind niet kiest voor een vorm van gezamenlijkheid. Vermoedelijk zijn er wel momenten van gezamenlijkheid, maar die zijn eerder geladen met boosheid en negativiteit. Een voorbeeld is een kind dat dwars en boos weigert om de ouder te gehoorzamen, de stem verheft, sneller gaat praten en de intensiteit van de 'nee' verhoogt. Het is heel gemakkelijk om ons voor te stellen dat de ouder als vanzelf meegaat in deze versnelling en ook harder en met meer intensiteit gaat spreken. We hebben dit 'automatisch meegaan' met de beweging van de ander in hoofdstuk 1c 'meebewogen' genoemd. De bewegingen van beide personen worden hierdoor meer gezamenlijk.

In de hulpverlening is het van belang om te zorgen voor gezamenlijke momenten zonder agressie en vervolgens spelplezier te laten ontstaan. Dit kan ontstaan als er een gerichtheid komt op een gezamenlijk onderwerp. Vervolgens is het aan de hulpgever om een kleine verandering in te zetten die acceptabel is voor de hulpgever. Deze kan de variatie volgen of zelf een kleine variatie in kan zetten. Tijdens een behandeling gaat het dan niet over een goede of foute variatie van de hulpvrager maar over het aanbod dat de hulpgever doet. Te allen tijde behoudt de hulpgever plezierig contact en gaat niet mee in agressie wel in intensiteit. Door herhalend in aanraking te komen met een hoge intensiteit en prettig contact kan de hulpvrager de eigen agressie omzetten in

spelplezier. Om agressief gedrag te kunnen keren is de match tussen hulpvrager en hulpgever van groot belang. De hulpgever moet meer mogelijkheden hebben voor het bieden van een variatie dan de hulpvrager. Dit biedt veiligheid voor beiden. Wederzijds elkaar variaties aanbieden wordt dan het spel.

De belangrijkste opgave voor de hulpgever in een dergelijk contact is dus om prettige momenten van gezamenlijkheid te organiseren, zonder meegesleurd te worden in een negatief patroon. Dit vraagt van de hulpgever inzicht en controle over de eigen bewegingen ten opzichte van de ander.

Aandachtsdeficiëntie-/hyperactiviteitsstoornis

DSM-5 beschrijving

In de DSM-5 valt de aandachtsdeficiëntie-/hyperactiviteitsstoornis (ADHD) onder de hoofdcategorie 'Neurobiologische ontwikkelingsstoornissen'. Zij wordt door vijf diagnostische criteria gekarakteriseerd.

1 Aandacht- of hyperactiviteitsproblemen

Er is een persistent patroon zichtbaar van een tekort aan aandacht en/of er is sprake van hyperactiviteit-impulsiviteit dat interfereert met het functioneren of de ontwikkeling en dat directe gevolgen heeft voor sociale en schoolse dan wel professionele activiteiten.

2 Ontstaansgeschiedenis

Een aantal van de symptomen was zichtbaar voor de leeftijd van 12 jaar.

3 Zichtbaar

Een aantal van de symptomen doet zich voor in twee of meer leefgebieden, zoals thuis, school of werk; met vrienden of familie; bij andere activiteiten.

4 Impact

Er bestaan duidelijke aanwijzingen dat de symptomen interfereren met en negatieve gevolgen hebben voor de kwaliteit van het sociale, schoolse of professionele functioneren.

5 Uitsluitingscriteria

Het gedrag is niet uitsluitend aanwezig bij schizofrenie of andere psychotische stoornissen en kan evenmin verklaard worden door een stemmings- angst-, dissociatieve, of persoonlijkheidsstoornis, dan wel het gevolg zijn van middelengebruik of ontwenningverschijnselen.

Gangbare theorieën

In het verleden zijn vele verklaringen voor het ontstaan van ADHD naar voren gebracht, waaronder 'minimal brain damage' (MBD), verkeerde voeding en allergieën,

inadequaat ouderschap, en ongevoeligheid voor straffen en belonen. Barkley (2003), een toonaangevende onderzoeker op het gebied van ADHD, laat zien dat deze veronderstelde oorzaken van ADHD onwaarschijnlijk of zelfs onjuist zijn. Inmiddels, zo betoogt hij verder, is het klinisch onderzoek min of meer eensgezind in hun opvatting dat de problemen van kinderen die met ADHD worden gediagnosticeerd het beste gekarakteriseerd kunnen worden door drie facetten, namelijk inhibitieproblemen, perseveratie van gedrag en onvoldoende controle over afleidende stimuli, welke het gevolg zijn van verminderde zelfcontrole. Barkley (1997, 2003) zoekt de verklaring voor ADHD in neurologisch-genetische factoren en zijn neurocognitivistische verklaringsmodel gaat uit van problemen in de executieve functies.

ADHD arises from multiple factors...neurological and genetic factors are substantial contributors....I envision ADHD as having a heterogeneous aetiology, with various developmental pathways leading to this behavioral syndrome. These various pathways, however, may give rise to the disorder through disturbances in a final common pathway in the nervous system (Barkley, 2003, p. 121).

Hoewel er een duidelijke overlap bestaat in symptomen van ADHD en de oppositionele-opstandige stoornis, is de rol van de omgeving essentieel bij de oppositionele-opstandige stoornis. Barkley (2003) erkent wel dat sociale en omgevingsfactoren comorbiditeit en de ernst en duur van de conditie kunnen doen toenemen, maar zij kunnen nooit alleen verantwoordelijk zijn voor het ontstaan van ADHD. Hiermee wordt dus gesteld dat ADHD in essentie een neurologisch-genetische stoornis is. Niettemin heeft de ontwikkeling en het voortbestaan van ADHD volgens de bovenstaande definitie ook systemische kenmerken. Er wordt immers gesproken van meerdere ontwikkelingsroutes. Het gegeven dat de omgeving daarop een invloed heeft, laat zien dat ook in de meest recente verklaring van ADHD een dynamische ontwikkeling erkend wordt.

Zichtbaar gedrag

Hulpvragers met de stoornis ADHD zijn te herkennen aan een combinatie van impulsief gedrag, aandachttekort en hyperactief gedrag. Dit is te zien aan plotseling opstaan en weglopen uit de situatie of de bezigheden afbreken en ineens iets anders gaan doen. Ook is zichtbaar dat de persoon de aandacht niet bij de taak of het spel kan houden en gemakkelijk afgeleid raakt en de aandacht naar iets anders in de omgeving richt. De hyperactiviteit die bij sommigen ook genoemd wordt, kenmerkt zich door de beweeglijkheid van de hulpvrager: friemelen aan spulletjes, wiebelen op de stoel, staan/zitten, heen en weer lopen, aan een stuk door praten, druk gebaren enz.

Beweging-als-houvast

Wanneer we in termen van beweging en de balans tussen gezamenlijkheid en onderscheid naar deze gedragingen kijken, dan zien we dat er wel momenten van gezamenlijkheid zijn, maar dat dit *kortere* momenten zijn dan leeftijdgenootjes kunnen

opbrengen. Een hulpvrager met ADHD wisselt *sneller* van onderwerp en houdt zijn aandacht ergens *korter* bij dan de andere partner in de interactie dit over het algemeen doet (zie Nielsen, 2017). Dit leidt ertoe dat de balans meer uitslaat naar onderscheidend zijn dan gezamenlijk zijn. Op het moment dat beiden samen aan een taakje of een spelletje bezig zijn, verplaatst de hulpvrager met ADHD vaak al zijn aandacht weer naar iets anders. Daarnaast is ook de verhouding tussen volgen en leiden meestal scheef tijdens het samenzijn, aangezien de hulpvrager snel en vluchtig is in het contact en *sneller* wisselt van onderwerp dan de hulpgever. De hulpvrager heeft meer richtingen. Het is dan ook aan de hulpgever om de hulpvrager weer te helpen focussen op de gezamenlijke richting. Maar hoe kan die dat veroorzaken? De hulpgever volgt enkele seconden de hulpvrager waarna die op de gezamenlijke richting weet terug te komen zoals bij aanvang ingezet is. Het doel van de hulpgever wordt om de *duur* van de gezamenlijke aandacht te verlengen door interessante activiteiten aan te bieden of om meer gezamenlijke momenten te creëren op een afgesproken tijdsspanne. Gaat de hulpvrager toch uit het contact, dan blijft de hulpgever uitnodigen zodat de hulpvrager kan terugkeren naar de activiteit om samen verder te spelen. Hierbij maakt de hulpgever de activiteit aantrekkelijk voor de hulpvrager en zorgt ervoor dat er plezier ontstaat waarmee het spel gespeeld kan worden.

5B Verwante methoden

Inleiding	525
Methode	526
Resultaten	527
Conclusie	531
Lijst van verwante methoden	535
Beweging-als-houvast	535
Contactgericht Spelen en Leren	537
Emerging Body Language	538
Eigen Kracht-conferentie	540
Floortime/FloorPlay	542
Methode Heijkoop	544
Multisysteemtherapie	546
Presentiebenadering	549
Theraplay	551
Video-Hometraining	552

‘Ik vind dat het de laatste maanden heel goed gaat met je.’ zegt Marina, ‘Hoezo, waar merk je dat aan?’, vraagt de 17-jarige Joey. ‘Je hebt veel meer geduld en je toont belangstelling in je groepsgenoten. Zij zoeken jou nu zelf op. Had je dat een paar jaar geleden kunnen denken?’ ‘Tsjja, ik weet niet, die Stop-Denk-Doe truc voor mijn ADHD werkte bij mij alleen met hulp, de speltherapie vond ik leuk omdat ik dan met de k’nex mocht spelen, maar praten vond ik stom en vervelend.’ ‘Wat heeft jou nou echt geholpen?’, vraagt Marina. ‘Dat weet ik niet, misschien wel dat ik uit huis ben gegaan. Mijn moeder kon het gewoon niet aan in haar eentje. Oma wist dat wel en jij eigenlijk ook Marina. Ik mag van jou altijd meedoen met koken en zo en samen boodschappen halen en je wordt niet boos of geeft me ook geen straf als ik iets vergeet of niet goed doe. Dan vraag je of ik hulp nodig heb, best relaxed.’, zegt Joey grijnzend en vervolgens vraagt hij op ernstige toon: ‘Marina, als ik 18 ben en op mezelf ga wonen en ik weet het niet meer, mag ik je dan opbellen en wil je dan komen?’ ‘Tuurlijk, voor jou kom ik altijd in beweging. Het is het enige houvast dat ik heb’, eindigt ze met een knipoog.

Inleiding

Telkens wanneer we het hoe en wat van Beweging-als-houvast proberen uit te leggen aan belangstellenden die er niet mee bekend zijn, worden we geconfronteerd met de opmerking: “Oh, je bedoelt dat je werkt als....”. Er wordt dan een andere behandelvorm genoemd die op sommige punten verwantschap lijkt te vertonen met Beweging-als-houvast. In dit hoofdstuk bespreken we overeenkomsten en verschillen tussen een aantal veelvuldig genoemde methoden en Beweging-als-houvast. Het belangrijkste doel is om duidelijk te krijgen hoe Beweging-als-houvast zich fundamenteel onderscheidt van andere methoden. Deze kwestie is belangrijk omdat we de bestaansgrond van Beweging-als-houvast naast die van andere methoden willen rechtvaardigen.

Het is geen toeval dat de volgende negen methoden steeds terugkwamen in de vergelijking die werd gemaakt met Beweging-als-houvast. Ze erkennen namelijk allemaal het belang van het relationele in hun methode. Het betreft Contactgericht Spelen en Leren (CSL), Eigen Kracht-conferentie (EK-c), Emerging Body Language (EBL), Floor-time/Floorplay, Methode Heykoop, Multisysteemtherapie (MST), Presentiebenadering, Theraplay en Videohometraining (VHT). De term ‘relationeel’ is niet geheel eenduidig zoals we gezien hebben in hoofdstuk 1c. Het is echter niet aan ons om te bepalen wat

men onder relationeel dient te verstaan. Daarom wilden wij al genoemde methoden aan een vergelijkend onderzoek onderwerpen.¹⁰¹

Methode

Alle hierboven behandelvormen werden beoordeeld aan de hand van zes criteria. Het Nederlands Jeugdinstituut (2018) hanteert bij de bepaling van een goed beschreven interventie de volgende vier criteria: doelgroep, doel, opzet en de inhoud van de interventie. Wij hebben gebruik gemaakt van een vergelijkbare indeling. Wat door het NJI aangeduid wordt als inhoud is bij ons specifiek ingevuld, namelijk de werkwijze van de hulpgever. Wij hebben de opzet niet opgenomen, omdat deze in veel gevallen niet te achterhalen is zonder dat men heeft deelgenomen aan een cursus. Daarentegen zijn wij wel ingegaan op de uitgangspunten van de interventie en hebben we geïnventariseerd op welke theorie(ën) de verschillende methoden zijn gebaseerd. Ten slotte, is ook het criterium contra-indicaties opgenomen, omdat er vaak gevraagd werd naar omstandigheden die de effectiviteit van Beweging-als-houvast zouden kunnen ondermijnen. De zes gebruikte criteria zijn als volgt gedefinieerd:

Doel = dat wat de behandeling beoogt te bereiken.

Doelgroep = degenen die voldoen aan de kenmerken waarvoor de behandeling is opgezet.

Contra-indicatie = factoren die een succesvolle behandeling in de weg staan.

Uitgangspunt = principe waarop de methode gebaseerd is.

Werkwijze = technieken die worden gebruikt bij de behandeling.

Theoretische onderbouwing = wetenschappelijke verantwoording van de behandeling.

De informatie over alle negen interventies is op verschillende manieren verkregen. Behalve het consulteren van schriftelijke documenten, boeken, website, folders, is er in de meeste gevallen ook e-mailcontact opgenomen met ontwikkelaars of betrokkenen van de onderscheiden interventiemethoden. Zij hebben een lijst met vragen ingevuld over de methode die voor een deel overeenkomen met de zes gekozen criteria. Uitgangspunten en contra-indicaties werden later toegevoegd. In een tweede ronde

101 Tijdens de afrondingsfase van dit proefschrift stuiten wij op de behandelmethode 'Intensive Interaction' (<https://www.intensiveinteraction.org/>) die in Groot-Brittannië ontwikkeld is door Dave Hewett en Melanie Nind (zie Hewett, 2018; Nind, 1996; Nind & Hewett, 1988). De methode is specifiek bedoeld voor mensen met een zeer ernstige verstandelijke beperking en gedragsproblemen. De uitgangspunten van Intensive Interaction lijken op die van Beweging-als-houvast. Het primaire doel is om een plezierige interactie te hebben, om van de ander te genieten, zodat de relatie met anderen een positieve wending kan krijgen. Dit wordt bewerkstelligd door aan te sluiten op het jonge gedrag van de hulpvrager, dat 'mothering' wordt genoemd. De methode is met name ontwikkeld voor kinderen en volwassenen met ernstig repetitief en stereotiep gedrag, waarbij het primaire doel is om een prettige interactie te krijgen en niet zozeer het stereotiep gedrag te doen verminderen; dit kan het gevolg zijn, maar dat hoeft niet (Nind & Kellet, 2002). De interventie van Intensive Interaction lijkt op die van Beweging-als-houvast, maar heeft een minder concreet uitgewerkt interventieplan. Bovendien is Beweging-als-houvast toepasbaar op alle mensen die een probleem hebben in de sociale interactie met anderen en is dus niet beperkt tot mensen met een ernstig verstandelijk beperking.

hebben de belanghebbenden aanvullende vragen beantwoord. De verkregen informatie is verwerkt in dit hoofdstuk.

De belangrijkste informatiebron voor dit hoofdstuk betrof echter de achtergrondliteratuur over elk van de methoden. Dit betekent dat we ons vooraleerst hebben verlaten op dat wat in de literatuur is verschenen en waar we ook naar terug konden verwijzen. Deze keuze wordt gemotiveerd door het feit dat wat in theorie beschreven staat op verschillende wijze door beoefenaars kan worden geïnterpreteerd en toegepast in de praktijk. Afwijkingen in interpretaties van onze informanten zijn voor onze rekening.

Resultaten

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag zal van elk criterium worden nagegaan wat de overeenkomsten en verschillen zijn tussen Beweging-als-houvast en de negen geïnventariseerde behandelmethoden. In de Appendix aan het eind van dit hoofdstuk staat het resultaat van de inventarisatie en in Tabel 5b.1 wordt een samenvatting van de uitkomsten gepresenteerd.

Het *doel* van Beweging-als-houvast is relationeel gedefinieerd, namelijk het verbeteren van de sociale interactie. Hierin komt zij overeen met CSL, EBL, Floortime/Floorplay, Methode Heykoop, Theraplay en VHT. Zij onderscheidt zich van EK-c en MST, die hun doel formuleren in termen van het terugdringen van problemen. Er is ook een subtiel onderscheid met de Presentiebenadering. Het aangaan van een aandachtige betrekking met de hulpvrager, ook wel zorgbehoefte genoemd, staat centraal en daarmee is zij volstrekt relationeel gedefinieerd. Het onderscheid is gelegen in het feit dat er bij Beweging-als-houvast gestreefd wordt naar een verbetering van sociale interactievaardigheden van de hulpvrager. Dat is niet het doel van de Presentiebenadering.

De *doelgroep* van Beweging-als-houvast betreft kinderen, jongeren en volwassenen met (ernstige) ontwikkelingsproblemen in de sociale interactie. Dat is overeenkomstig met die van de methoden CSL, EBL, Floortime/Floorplay, Methode Heykoop en Theraplay. In tegenstelling tot Beweging-als-houvast hanteren twee van de vier een leeftijdsgrens, namelijk, Floortime/Floorplay en Theraplay. De doelgroep van EK-c, MST, Presentiebenadering en VHT is breder dan de groep met ontwikkelingsproblemen.

Tabel 5b.1 Behandelmethoden

Methode	Doel	Doelgroep	Contra-indicaties
Beweging-als-houvast	Verbeteren van de sociale interacties	Mensen met problemen in de sociale interactie (vooral ernstige ontwikkelingsproblemen)	Hulpvrager: geen Betrokkenen: als niet iedereen instemt met de werkwijze
Contact gericht spelen en leren (CSL)	Contact stimuleren	Kinderen met autisme en andere ontwikkelingsproblemen	Hulpvrager: geen Ouders: ernstige psychiatrische problemen
Emerging Body Language (EBL)	Verbeteren van de sociale interacties	Mensen met ontwikkelingsproblemen	Geen
Eigen Kracht-conferentie (EK-c)	Activeren van de eigen verantwoordelijkheid voor het oplossen van problemen	Individuele of gezinnen met ernstige problemen	Geen
Floortime/FloorPlay	Ontwikkeling stimuleren bij contact en emotieregulatie	Kinderen tussen 0 en 7 jaar met autisme of andere ontwikkelingsproblemen	Geen
Methode Heykoop	Het verbeteren van de interactie tussen hulpgever en hulpvrager	Mensen met een zintuiglijke en/of verstandelijke beperking en andere problemen	Hulpvrager: geen Betrokkenen: als niet iedereen instemt met de werkwijze
Multisysteemtherapie (MST)	Terugdringen van ernstige gedragsproblemen	Ouders en jongeren tussen 12 en 18 jaar met antisociaal of grensoverschrijdend gedrag	Hulpvrager: Zedendelinquenten, mensen met suïcidaal, homocidaal, psychotisch gedrag of ASS; IQ < 70
Presentiebenadering	Aangaan van een aandachtige betrekking met een persoon in de eigen leefwereld	Mensen die lijden aan sociale overbodigheid	Geen
Theraplay	Het verbeteren van de relatie tussen primaire verzorger en kind	Kinderen met hechtingsproblemen van 0 tot 18 jaar	Hulpvrager: geen Opvoeder: ernstige psychiatrische problemen
Video-Home training (VHT)	Verbeteren van de basiscommunicatie	Ouders en hun kinderen van 0 t/m 18 jaar met opvoedingsproblemen	Geen

Uitgangspunt	Werkwijze	Onderbouwing
Wederkerigheid in de relatie optimaliseren door gezamenlijkheid en onderscheid in balans te brengen	De hulpgever past de eigen beweging wat richting, snelheid, afstand, spierspanning en geluid betreft aan die van de hulpvrager aan	Bowlby Bronfenbrenner Trevarthen Stern
Spel verbetert de ouder-kind interactie	Door een liefdevolle en accepterende houding wordt het contact middels spel versterkt	Bowlby
Het aangeboren vermogen van meebewogen-zijn ontwikkelt of herstelt verstoorde interactiestructuren	De hulpgever stemt de beweging af op de beweging van de hulpvrager en wisselt dit af met ritmische pauzes	Arnheim Kephart Stern Trevarthen
Democratisch recht om zelf een hulplan op te stellen met direct betrokkenen	De hulpvrager(s) stelt samen met zijn omgeving en een EK-coördinator een hulplan op tijdens een EK-c	Arnstein Habermas
Spel verbetert de ouder-kind interactie	Coaching van de ouders voor het leren volgen van de kind(eren)	Greenspan & Thorndike
Een andere kijk op de hulpvrager ontwikkelen (Ontdekkend Kijken) waardoor de relatie met de hulpvrager als vanzelf verbetert	Op basis van video-opnames leren deelnemers anders te kijken en daardoor anders te doen	Bowlby Stern Ethologie
Het vergroten van de opvoedingsvaardigheden van de ouders vermindert het probleemgedrag van de jongere	De therapeut is 24/7 beschikbaar voor het gezin en maakt opvoedingsafspraken met de ouders	Bronfenbrenner
De menselijke waardigheid zet de zorgverlener ertoe aan om radicaal het perspectief van de ander in te nemen als leidraad voor aandacht	Zonder protocol doen wat nodig is om de zorgbehoevende mens datgene te geven wat deze nu en hier nodig heeft	Baart
Spel verbetert de ouder-kind interactie	De therapeut helpt de ouder om speelse en ontwikkelingsgerichte activiteiten te ontplooiën met het kind	Bowlby Trevarthen Stern
De basiscommunicatie van de ouders verbeteren zodat er wederzijdse positieve interacties ontstaan tussen de gezinsleden	Op basis van video- opnames positieve interactiemomenten benoemen en vergroten	Bowlby Papousek & Papousek Stern Trevarthen

Het criterium *contra-indicaties* betreft niet alleen karakteristieken van de hulpvrager, maar ook die van betrokkenen of de omgeving. Beweging-als-houvast kent geen contra-indicaties voor de hulpvrager. Dat komt overeen met alle andere methoden, behalve MST die er wel een aantal kent. Contra-indicaties ten aanzien van de omgeving worden geformuleerd door Beweging-als-houvast, CSL, de Methode Heijkoop en Theraplay. Bij Beweging-als-houvast en de Methode Heijkoop dienen alle betrokkenen zich achter de aanpak te scharen. Bij CSL en Theraplay vormen ouders met psychiatrische problemen een belemmering voor de behandeling

Het *uitgangspunt* van Beweging-als-houvast is wederkerigheid in de relatie met anderen te optimaliseren door gezamenlijkheid en onderscheid in balans te brengen. Voor EBL is het 'aangeboren vermogen van meebewogen-zijn' dat de basis vormt voor de verbetering van de interactie tussen hulpvrager en hulpgever. Bij CSL, Floortime/FloorPlay en Theraplay gaat men ervanuit dat spelen tussen ouders en kind de aanzet tot ontwikkeling is. Bij MST en VHT is de veronderstelling dat ouders hun opvoedingsvaardigheden respectievelijk de basiscommunicatie moeten verbeteren om gedragsproblemen te verminderen. Bij EK-c heeft de hulpvrager het recht om zelf een hulpplan op te stellen. De Methode Heijkoop stelt dat een andere kijk op de hulpvrager centraal moet staan en volgens de Presentiebenadering is dat de menselijke waardigheid. Kortom, geen van de andere methoden hanteren hetzelfde uitgangspunt als Beweging-als-houvast.

Wat de *werkwijze* betreft komen Beweging-als-houvast en EBL sterk overeen. Voor beiden geldt dat de natuurlijke menselijke beweging de motor vormt van het veranderingsproces. Zowel Beweging-als-houvast als EBL vragen aan de hulpgever om haar bewegingen aan te passen aan de hulpvrager. Bij EBL is het advies om af te stemmen op de hulpvrager en daarna een pauze te nemen. Bij Beweging-als-houvast past de therapeut de eigen beweging op richting, snelheid, afstand, spierspanning en geluid aan, aan die van de hulpvrager. Alle andere methoden formuleren hun werkwijze minder specifiek. Zo hebben CSL, Floortime/FloorPlay en Theraplay spelen als werkwijze. VHT gebruikt video-opnamen van geslaagde interactiemomenten om ander gedrag te stimuleren. De Methode Heijkoop toont video-opnamen om op een andere manier naar de hulpvrager te kijken zodat er een andere vorm van contact mogelijk wordt. Bij EK-c en MST wordt er met de omgeving een hulpplan opgesteld, waarbij bij MST een hulpgever 24/7 beschikbaar is voor hulp aan het gezin. De presentiebenadering stelt dat de presentiebeoefenaar dat doet wat in het hier en nu nodig is voor de hulpvrager.

De *theoretische onderbouwing* van Beweging-als-houvast wordt gevonden in de ontwikkelingspsychologische theorieën van Bowlby, Stern en Trevarthen, alsmede door het systemisch perspectief van Bronfenbrenner. De grootste overlap hierin wordt gevonden met Theraplay en VHT. Daarnaast delen CSL, EBL en Methode Heijkoop ook het ontwikkelingspsychologische met Beweging-als-houvast. De Presentiebenadering

is als enige niet gebaseerd op een psychologische theorie, maar gefundeerd in het zogenoemd zogethisch perspectief.

Conclusie

Uit de resultaten van de analyses blijkt dat er inderdaad op relevante criteria overeenkomsten zijn tussen Beweging-als-houvast en andere bestaande behandelmethoden. Dit staat weergegeven in Tabel 5b.2. Baseren we een definitief oordeel uitsluitend op het aantal criteria dat overlap vertoont (+ en /), dan heeft EBL de grootste verwantschap met Beweging-als-houvast. Dit is geen verrassing, want de grondleggers hebben jaren met elkaar samengewerkt. Verderop gaan we in op de subtiele verschillen tussen EBL en Beweging-als-houvast. CSL, Floortime/FloorPlay, Methode Heijkoop en Theraplay blijken op basis van de gehanteerde criteria ook een redelijk aantal overeenkomsten te hebben met Beweging-als-houvast.

Interessant is echter het totale gebrek aan overeenkomst tussen Beweging-als-houvast enerzijds en EK-c, MST en de Presentiebenadering anderzijds. Het essentiële onderscheid tussen Beweging-als-houvast en deze drie methoden lijkt het duidelijkst naar voren te komen in de respectievelijke uitgangspunten en werkwijzen. Zij zijn op een veel abstracter niveau beschreven dan binnen Beweging-als-houvast. We bespreken eerst het onderscheid met EK-c en de Presentiebenadering en daarna met MST.

Tabel 5b.2 Overeenkomsten tussen Beweging-als-houvast en Andere Methoden

	Doel	Doelgroep	Contra-indicaties	Uitgangspunt	Werkwijze	Theoretische onderbouwing
CSL	+	+			?	/
EBL	+	+	/	/	+	/
Ek-c						
Floortime/ Floorplay	+	+			?	?
Methode Heykoop	+	+	+	?	?	/
MST						
Presentie					?	
Theraplay	+	+	/		?	+
VHT	+					+

Noot. + het criterium komt in ruime mate overeen met dat van Beweging-als-houvast; / is ten dele het geval; ? het vermoeden bestaat dat er overlap is.

Het uitgangspunt van EK-c is geformuleerd op sociologisch niveau, namelijk het recht van de burger in een democratische samenleving om zelf de regie in handen te nemen.

Ook bij de Presentiebenadering gaat het om een recht, maar dan op ethisch niveau. Elk mens van zwakbegaafd tot een moordenaar heeft recht op een menswaardige bejegening. Het uitgangspunt van Beweging-als-houvast daarentegen is geformuleerd in termen van de concrete intermenselijke interactie. EK-c en de Presentiebenadering zijn feitelijk geen interventiemethoden.

Wat de werkwijzen betreft is de hulpvrager binnen EK-c aanzet om via een EK-coördinator een hulplan te maken met het directe sociale netwerk van de hulpvrager. De presentiebenadering legt de nadruk in de werkwijze op doen wat er op dat moment nodig is door aanwezig te zijn met aandachtige betrokkenheid en af te zien van een protocollaire aanpak. De werkwijze van Beweging-als-houvast is daarentegen heel precies gedefinieerd.

Dit overziend, waarom hadden collega's dan toch het gevoel dat Beweging-als-houvast verwantschap vertoonde met EK-c en de Presentiebenadering? Ons vermoeden is dat de bejegening zoals die binnen de Presentiebenadering wordt voorgestaan het *resultaat* is van de wijze waarop de interacties tot stand komen. Zonder dat de presentiebeoefenaar zich daarvan bewust is 'gedraagt' deze zich op een manier die bij Beweging-als-houvast als werkwijze wordt gehanteerd. De vraag is namelijk wat betekent aandachtige betrokkenheid? Hoe ziet dat eruit? Hoe moet ik dan doen? Hoe moet ik dan handelen? Hoe beweeg ik dan? Erkenning door de ander zien wij in een optimale afstemming van gezamenlijkheid en onderscheid zoals dat op diverse plaatsen in de voorgaande hoofdstukken is besproken. Dit is wat er mogelijk onbewust ontstaat in de relatie tussen presentiebeoefenaar en zorgbehoefte.

Wat maakt dan dat men een overeenkomst tussen Beweging-als-houvast en EK-c meent te zien? Mogelijk is dit gelegen in het feit dat ook binnen Beweging-als-houvast het netwerk van de hulpvrager meegenomen wordt in de behandeling. Het belang daarvan blijkt uit de contra-indicatie. Een netwerk dat de behandeling afwijst is een bedreiging voor de effectiviteit ervan. Bij EK-c is het netwerk zelfs cruciaal. Daar moet volgens deze aanpak de verantwoordelijkheid voor het hulplan neergelegd worden. *Hoe* dit plan concreet uitgevoerd moet worden vanuit de werkwijze, is bij EK-c niet duidelijk.

Ten slotte is er de vermeende overeenkomst tussen Beweging-als-houvast en MST. Net als bij EK-c worden bij MST naast de hulpvrager ook het gezin en andere betrokkenen (e.g., school, reclassering, wijkagent, etc.) ingeschakeld in de interventie. Er ligt echter ook een belangrijke taak bij de ouders omdat zij hun opvoedingsvaardigheden moeten verbeteren. Ook nu is niet duidelijk hoe dat eruitziet. Kortom, concrete handvatten worden daarbij niet genoemd.

De overeenkomst die collega's ervaren tussen VHT en Beweging-als-houvast komt waarschijnlijk omdat men in beide interventiemethoden spreekt van het stimuleren

of verbeteren van de communicatie (zie het overeenkomstige doel). VHT laat aan ouders geslaagde of prettige contactmomenten zien. De hulpgever is soms zelf aanwezig in het gezin en kan in die situatie geslaagde contactmomenten veroorzaken met de gezinsleden die op hun beurt een (positieve) weerslag kunnen hebben op het onderlinge contact van de gezinsleden. Voor de overdracht van geslaagde contactmomenten is men binnen VHT vooral aangewezen op talige communicatie. Talige communicatie kan zeker effectief zijn, maar heeft ook het gevaar in zich dat het voor velerlei uitleg vatbaar is. Woorden als, vriendelijk, aardig, gezellig, volgens afspraak of uitnodigend, kunnen persoonlijk ingevuld worden. Als mensen ‘prettige videofragmenten’ herkennen dan zijn videobeelden helpend en is het een prachtig middel om bewust te worden van het eigen handelen. Als dit echter niet werkt, dan vermoeden wij dat we ons preciezer moeten uitdrukken waar het gaat om het handelen van de hulpgever en dan geeft Beweging-als-houvast concrete handvatten.

EBL en Beweging-als-houvast zijn vrijwel identiek waar het om de werkwijze gaat. Het verschil zit in de preciezere uitwerking van de bewegingskenmerken door Beweging-als-houvast. Daar waar EBL stelt dat een hulpgever bij een verstoorde afstemmingsrelatie op de hulpvrager afstemt of de hulpvrager uitnodigt om mee te bewegen wordt dat minder nauwkeurig ingevuld dan bij Beweging-als-houvast. In de ontwikkeling die Beweging-als-houvast heeft doorgemaakt in de laatste tien jaar is met name het afstemmen vanuit EBL geherformuleerd in termen van gezamenlijkheid creëren. Dit gebeurt door op een precies gedefinieerd bewegingskenmerk gezamenlijkheid te bereiken. EBL stelt dat afstemmen afgewisseld dient te worden met ritmische pauzes. Beweging-als-houvast heeft dat opnieuw gedefinieerd als onderscheid creëren. Dit gebeurt door de gezamenlijkheid in een van de bewegingskenmerken te doorbreken.

In de theoretische verantwoording wordt ook nog een belangrijk onderscheid gevonden. Binnen EBL wordt een opeenvolging van vijf verschillende vormen van interactie gepostuleerd die hiërarchisch geordend zijn. Beweging-als-houvast veronderstelt daarentegen slechts een vorm van interactie, afwisseling van gezamenlijkheid en onderscheid, om tot een optimale vorm van wederkerigheid te komen. Naarmate de sociale en cognitieve ontwikkeling vordert neemt deze wederkerigheid nieuwe en complexere vormen aan.

Gezamenlijkheid en onderscheid blijven altijd zichtbaar in de ontwikkeling. Een kind van anderhalf jaar dat met de ouder een toren van duplo bouwt, laat gezamenlijkheid zien in het om de buurt een blokje op het vorige blokje leggen. Als de ouder een pauze neemt kan het kind een aantal blokjes achter elkaar leggen. Dan is er even onderscheid te zien tussen ouder en kind. Op deze leeftijd is het ritme van gezamenlijkheid en onderscheid zichtbaar op een kortere tijdschaal dan wanneer het kind iets ouder is. Een paar jaar later gaat de vierjarige met de lego op de grond zitten om een huis te bouwen. De ouder voegt zich bij het spel en de kleuter vraagt aan de ouder of deze de garage wil

bouwen terwijl die met het huis bezig is. Ze werken gezamenlijk aan het project, maar onderscheiden zich doordat ieder aan een eigen onderdeel van het project werkt. Als de kleuter uitgroeit tot een 10-jarige en besluit om een kijkdoos te maken kan deze dat veelal vrij zelfstandig. De ouder kan ondertussen in dezelfde ruimte de krant lezen. Ze kunnen relatief lang onderscheidend zijn in hun bezigheden totdat de 10-jarige besluit met de ouder te overleggen wat het beste materiaal is voor de binnenbekleding. Er wordt een moment van gezamenlijkheid bewerkstelligd waarna ze weer ieder hun eigen bezigheid oppakken. Nu is het ritme van gezamenlijkheid en onderscheid zichtbaar op een langere tijdschaal. In al deze gevallen wordt de wederkerigheid niet bedreigd door het feit dat er langere perioden van onderscheid zijn omdat de partners in deze relatie hebben leren vertrouwen op elkaars aanwezigheid. Daarom blijven relaties die een gezonde vorm van wederkerigheid hebben weten op te bouwen bestaan, ook als een adolescent het ouderlijk huis verlaat en er meer onderscheid is dan gezamenlijkheid.

Het succes van CSL, Floortime/FloorPlay, Methode Heykoop en Theraplay zou wel eens het gevolg kunnen zijn van het onbewuste handelen van de hulpgever. Het is niet onwaarschijnlijk dat zij gebruik maken van de onderscheiden bewegingskenmerken, richting, snelheid, afstand, spierspanning en geluid om met de hulpvrager om te gaan. In een situatie met een niet-pratende hulpvrager of een hulpvrager waarbij praten geen effect heeft op het handelen, vallen veel hulpgevers terug op een vorm van communiceren of interacteren die lijkt op de omgang tussen een volwassene en een baby. Die vorm van interacteren zijn wij niet verloren, maar passen we niet als vanzelf toe in de interactie met kinderen en jongeren. In deze specifieke situatie waarin hulpgevers interacteren met hulpvragers met (ernstige) ontwikkelingsstoornissen kan men daar zeker toe worden uitgenodigd. Met een baby doen we dit welhaast als vanzelf. We praten er wel tegen, maar we begrijpen dat we niet via de inhoud contact maken. De vorm waarmee dat gebeurt zijn de bewegingen van onze lichamen.

Als hulpgevers van de meest verwante methoden onbewust of impliciet gebruik maken van de principes die binnen Beweging-als-houvast expliciet beschreven zijn, dan dient zich de volgende interessante vraag aan. Heeft de kwaliteit van de relatie tussen hulpgever en hulpvrager, ofwel de therapeutische alliantie, die een belangrijke rol speelt in de effectiviteit van de (psycho)therapeutische hulpverlening in het algemeen (e.g., Del Re et al. 2021) kenmerken van Beweging-als-houvast?

Lijst van verwante methoden

Deze bijlage geeft een beknopte beschrijving van negen behandelmethoden die verwantschap vertonen met Beweging-als-houvast. Elke methode wordt besproken aan de hand van de volgende zes criteria: het doel van de benadering, de doelgroep waarop deze betrekking heeft, eventuele contra-indicaties, de uitgangspunten waarop de methode is gebaseerd, de gehanteerde werkwijze en de theoretische onderbouwing. Aangezien Beweging-als-houvast het referentiepunt is, wordt deze als eerste langs de lat van de genoemde criteria gelegd.

Beweging-als-houvast

Het *doel* van deze benadering is het verbeteren van de sociale interacties, zodat de mogelijkheden van een hulpvrager vergroot worden, met het uiteindelijke streven dat de hulpvrager beter in de maatschappij kan functioneren. De *doelgroep* betreft alle mensen met een hulpvraag op het gebied van de menselijke interacties en relaties. Hoewel er geen *contra-indicaties* zijn voor deelname aan deze methode kunnen er wel belemmerende omstandigheden zijn. De ontwikkeling van de hulpvrager die in een residentiële omgeving verblijft waar deze aanpak niet wordt ondersteund in de dagelijkse begeleiding kan gehinderd of zelfs negatief beïnvloed worden. Hulpvragers gaan door deze benadering nieuw gedrag vertonen dat niet altijd strookt met gedrag dat gevraagd wordt in de reguliere setting. Bijvoorbeeld, een nogal gehoorzame hulpvrager die tijdens de individuele aanpak meer eigenheid heeft ontwikkeld, kan op de groep ander gedrag laten zien. Een voorbeeld hiervan is een hulpvrager die aangeeft geen zin te hebben in een taakje als tafeldekken. Het nieuwe gedrag kan gezien worden als het ontwikkelen van eigenheid. Maar als dit gedrag gezien wordt als ongewenst en ongehoorzaam en dus niet als een stap in de ontwikkeling, dan kan dat verwarrend zijn voor zowel de hulpvrager als de dagelijkse hulpgevers.

Het belangrijkste *uitgangspunt* van deze benadering is dat een gebrek of te veel aan gezamenlijkheid in de beweging de ontwikkeling van wederkerigheid tussen mensen bemoeilijkt. Wederkerigheid is een juiste balans tussen gezamenlijkheid en onderscheid. Hieraan ligt de assumptie ten grondslag dat alle mensen streven naar een zekere mate van gezamenlijkheid die ervaren wordt door interactionele synchronisatie en die zichtbaar wordt in bewegingssynchronie. Zo kunnen mensen die in interactie zijn met elkaar een vergelijkbare snelheid of dezelfde richting in de beweging vertonen. Een tijdelijke vorm van gezamenlijkheid kan als plezierig ervaren worden; voortdurende gezamenlijkheid is daarentegen niet plezierig en belemmert bovendien de persoonlijke ontwikkeling. Om nieuwe dingen te kunnen leren, dat wil zeggen je te ontwikkelen, moet je de ander kunnen waarnemen en dat gebeurt met name wanneer er onderscheid in de beweging is tussen mensen die met elkaar interacteren. Als interacties moeizaam zijn, is dat zichtbaar in de bewegingen van het lichaam ten opzichte van een ander persoon of de dingen om de hulpvrager heen.

De *werkwijze* van de individuele hulpgever is dan ook gestoeld op het aanpassen van haar bewegingen aan de hulpvrager door eerst gezamenlijkheid, te gaan bewerkstelligen. Zo kan zij de snelheid waarmee ze haar armen beweegt vergelijkbaar maken en dus aanpassen aan de snelheid van de hulpvrager, waardoor de hulpvrager en de hulpgever momenten van synchroon contact kunnen ervaren. Deze werkwijze impliceert dat de individuele hulpgever snellere bewegingen zal maken in het geval de hulpvrager sneller is dan de individuele hulpgever, maar het kan ook zijn dat ze langzamer moet bewegen, omdat de hulpvrager juist langzamer is dan de individuele hulpgever. Als dit gelukt is, zal ze na enige seconden weer haar eigen snelheid aannemen, waardoor de gezamenlijkheid verbroken wordt en er onderscheid ontstaat. Hierdoor krijgt de hulpvrager de mogelijkheid om de ander waar te nemen en komt er ruimte om iets nieuws te leren. De essentie van de methode is feitelijk de menselijke beweging. Deze wordt ingezet om het contact met de hulpvrager op te bouwen waarbij het aangeboren vermogen tot meebewogen raken met een beweging het aanknopingspunt is voor verandering, net als bij de EBL- methode.

Binnen deze benadering is ervoor gekozen om de individuele hulpgever op een of meerdere van de vijf bewegingskenmerken te laten werken. Deze bewegingskenmerken betreffen ten eerste de drie dimensies waarop beweging gekarakteriseerd kan worden, nl. de richting van de beweging, de snelheid en de afstand die tijdens de beweging wordt benut of afgelegd. Daarnaast kan de hulpgever ook gebruik maken van de geobserveerde spierspanning en de geluiden die een hulpvrager kan maken (zowel verbale als non-verbale geluiden). In alle gevallen worden de bewegingskenmerken beoordeeld op grond van de relatie tussen de individuele hulpgever en de hulpvrager. Dat wil zeggen, een beweging van de hulpvrager is sneller of langzamer dan die van de individuele hulpgever, maar ook de spierspanning van de hulpvrager is lager of hoger dan die van de individuele hulpgever. Met andere woorden, de evaluatie van de beweging is relatief en niet absoluut. Een beweging is immers nooit in absolute termen snel of langzaam omdat ze alleen in verhouding tot die van de ander beoordeeld kan worden.

De *theoretische onderbouwing* is gestoeld op de theorie over de vroegkinderlijke interactie tussen een baby en zijn verzorger, zoals beschreven door onder andere Stern, Trevarthen en Bowlby. Vroegkinderlijke interacties zijn gebaseerd op een uitwisseling van bewegingen. Baby's kunnen immers alleen via hun lichamelijke bewegingen met de verzorger communiceren, omdat ze (nog) niet kunnen praten. Daarnaast is een belangrijk theoretisch uitgangspunt dat de mens een complex systeem is. Elk complex systeem is zelf-organiserend omdat de mens over zelf-agency beschikt, staat in open verbinding met haar omgeving en representeert een transactioneel ontwikkelingsmodel, zie Bronfenbrenner's bio-ecologische ontwikkelingsmodel (Bronfenbrenner & Morris, 2007). NB. Beweging-als-houvast is voortgekomen uit de methode Emerging Body Language (zie onder).

Literatuur

- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss (Vol. 1). Attachment*. Hogarth Press.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2007). The bioecological model of human development. In R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology* (pp. 793–828). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470147658.chpsy0114>
- Stern, D. N. (1985/2000). *The interpersonal world of the infant*. Basic Books. <https://doi.org/10.4324/9780429482137>
- Trevarthen, C. (1979). Communication and cooperation in early infancy: A description of primary intersubjectivity. In M. Bullowa (Ed.), *Before speech: The beginnings of human communication* (pp. 321–348). Cambridge University Press.

Contactgericht Spelen en Leren

Stichting Horison (www.horison.nl) is het kenniscentrum voor de methode Contactgericht Spelen en Leren. Het *doel* van CSL is om het contact met kinderen te versterken om het kind daarmee effectief en doelmatig te kunnen stimuleren op verschillende ontwikkelingsdomeinen, zoals de sociaalemotionele, talige, motorische en cognitieve ontwikkeling. De aanvankelijke *doelgroep* betrof hulpvragers met een vorm van autisme variërend van matig tot zeer ernstig, met zowel een laag als een hoog intelligentieniveau. De benadering bleek later ook bruikbaar voor kinderen met andere problemen in het contact en de ontwikkeling, zoals kinderen die niet lekker in hun vel zitten, zich langzaam ontwikkelen, kinderen die aandachtsproblemen of communicatiemoeilijkheden hebben; kinderen met ADHD, MCDD, RETT, Downsyndroom en kinderen met meervoudig complexe uitdagingen.

Er worden geen *contra-indicaties* genoemd voor deelname aan deze benadering wat de problematiek van het kind betreft. Wat de hulpgevers betreft is dat wel het geval omdat CSL vooral door ouders wordt uitgevoerd. Ouders die zich bij aanvang van de interventie in een psychisch instabiele situatie bevinden, zoals een depressie of een burn-out, wordt afgeraden om CSL te starten.

Hiermee komen we bij een belangrijk *uitgangspunt* van CSL. Aangezien de ouder het kind het allerbeste kent, is deze vanuit het contact met zijn kind de krachtigste persoon om het kind te ondersteunen en te stimuleren. Contact en ontwikkeling vormen dan ook de kernbegrippen van CSL. De belangrijkste taak van CSL is het optimaal ondersteunen van ouders bij het verbeteren van de ouder-kind interactie en bij het stimuleren van de ontwikkeling van hun kinderen middels spelen.

De *werkwijze* van CSL is relatiegericht. Dit betekent dat er aan ontwikkeling wordt gewerkt vanuit de relatie, en niet vanuit het aansturen van gedrag. Vertaald naar de uitgangspunten van CSL betekent dat er:

- gewerkt wordt vanuit een liefdevolle en accepterende attitude;
- gewerkt wordt vanuit de motivatie van het kind, zonder druk op te bouwen;

- uitgegaan wordt van mogelijkheden en niet van beperkingen;
- gewerkt wordt aan het versterken van het contact;
- maatwerk wordt geboden om doelgericht te begeleiden als het contact gemaakt is.

De interventie bestaat uit twee fases, de oudercursus en het speelprogramma. De oudercursus geeft ouders inzicht in hun opvoedingsdoelen, opvoedingscognities en opvoedingsbelevingen. Hierbij leren zij ook hoe ze een optimale omgeving en leerkansen kunnen creëren. De speelkamer vormt hiervan een belangrijk onderdeel. Het doel is om de ouders handvatten te geven om de opvoeding naar eigen regie te kunnen uitvoeren.

De therapeut begeleidt de ouders in het speelprogramma door het geven van feedback zonder oordeel en zonder druk op de door ouders ingezette interventies. Daarnaast is er begeleiding beschikbaar in de vorm van zogenaamde ‘spelers’; zij bieden spelbegeleiding aan ouders en kunnen desgevraagd ook met de kinderen spelen. Ouders en professionals wordt gevraagd om vanuit een open en echte houding werken. Hierbij wordt er van de ouder verwacht dat die de eigen weerstanden en overtuigingen onderzoekt en zo nodig aanpast. De houding van de ouder wordt methodisch ingezet waardoor het handelen een extra dimensie krijgt. Er wordt toegewerkt naar wederzijds contact tussen ouder en kind en naar vooruitgang.

Wat de *theoretische onderbouwing* betreft worden er bij CSL geen expliciete wetenschappelijke theorieën genoemd waarop de aanpak gestoeld is. De oudercursus lijkt te werken met principes uit de cognitieve gedragstherapie en het speelprogramma legt de nadruk op sensitief en responsief oudergedrag, de principes van de hechtingstheorie.

Literatuur

- Clauwaert, S. (2015a). *Descriptieve bewijskracht. Omschrijving van de methode contactgericht spelen en leren*. Stichting Horison. <https://www.horison.nl/wp-content/uploads/2016/02/omschrijvingCSLstap1.pdf>
- Clauwaert, S. (2015b). *Interventietheorie. Theoretische onderbouwing van de methode contactgericht spelen en leren*. Stichting Horison. <https://www.horison.nl/wp-content/uploads/2016/02/theoretischeonderbouwingCSLstap2.pdf>
- Groot, A. (2015). *Houvast. Contactgericht spelen en leren met kinderen in het autistisch spectrum*. SWP.

Emerging Body Language

Het *doel* van EBL is om problemen in het contact en de communicatie te verminderen. De *doelgroep* wordt gevormd door baby's, kinderen en volwassenen met autisme en een lichte tot matige verstandelijke beperking of andere ontwikkelingsstoornissen. Meer in het algemeen kan gezegd worden dat de benadering met name geschikt is voor hulpvragers met een ontwikkelingsstoornis, waarbij de taal, een verbale aanpak, niet

tot de gewenste gedragsverandering leidt. Volgens dr. Rutten-Saris, de grondlegster van EBL, zijn er geen *contra-indicaties*.

Het centrale *uitgangspunt* van EBL is de veronderstelling dat elk mens geboren wordt met het vermogen tot meebewogen zijn. Met meebewogen zijn wordt bedoeld dat elk levend organisme beweegt als gevolg van de beweging van de ander of door iets anders, de wind, een deur die dicht valt, etc. Dit vermogen kan gebruikt worden als aangrijpingspunt voor gedragsverandering; in termen van EBL het doen ontstaan of verbeteren van de interactiestructuren. Elk mens doorloopt vijf universele ontwikkelingsstadia, waarbij in elk stadium een zogenoemde 'Interactiestructuur' verworven wordt. De eerste Interactiestructuur die verworven wordt heet *Afstemming* en behelst 'in elkaars ritme, hetzelfde doen, met pauzes'. De tweede heet *Beurtwisseling* en daarin wordt geleerd om 'na elkaar hetzelfde te doen met ritmische pauzes'. Vervolgens ontstaat *Uitwisseling*, dit houdt in 'het na elkaar doen en invullen met iets heel kleins passend nieuws'. Daaruit ontwikkelt zich de *Speldialoog*, waarin 'gespeeld wordt met de verwachtingen van de nu bekende 'uitwisseling'. Ten slotte, ontstaat de laatste Interactiestructuur *Taak/Thema*, dan is de jonge mens in staat een opgedragen taak uit te voeren of een thema toe te passen (Rutten-Saris, 2001, p. 118).

De *werkwijze* is erop gericht om deze Interactiestructuren te ontwikkelen. Bij de eerste Interactiestructuur *Afstemming* zal de therapeut de volgende werkwijze toepassen. Door even hetzelfde gedrag te vertonen als de hulpvrager, ook wel meebewogen genoemd, stapt de individuele hulpgever in de wereld van de hulpvrager om vervolgens een pauze te nemen, wordt de kans vergroot dat de hulpvrager de ander gaat waarnemen. Als vervolgens de individuele hulpgever nieuw gedrag inzet, is de kans groot dat de hulpvrager door het feit dat deze meebewogen is, het gedrag van de individuele hulpgever gaat overnemen. Als dit gebeurt dan worden de mogelijkheden van de hulpvrager verruimd. Als er een probleem is in de *Beurtwisseling*, beweegt de individuele hulpgever intens mee en zal deze het gedrag van de hulpvrager imiteren en ook nu ritmische pauzes aanbrenge. Als een kind problemen heeft met de *Uitwisseling*, dan zal de individuele hulpgever tijdens een succesvolle beurtwisseling een kleine nieuwe gedraging toevoegen. Vanuit de gedachte dat we altijd meebewogen zijn, is de kans groot dat de hulpvrager het nieuwe gedrag overneemt. Binnen EBL zijn dit de drie belangrijkste gebieden waarop gewerkt wordt. De twee laatste Interactiestructuren volgen door de dagelijkse omgang heel vaak vanzelf door de gezonde ontwikkeling op de eerste drie.

Een belangrijk aspect van EBL is dat een individuele hulpgever werkt vanuit haar eigen vakgebied. Een EBL-hulpgever heeft dus altijd een eigen inhoudelijk domein, zoals beeldend, drama of muziek. Daarmee is er dus ook altijd materiaal betrokken dat ingezet wordt en waarmee aan de interactiestructuren wordt gewerkt. Hierbij is het 'wat' altijd ondergeschikt aan het 'hoe'. Het hoe is het doel en het wat is het middel daartoe.

De *theoretische onderbouwing* van EBL werd gevoed door de creatieve of beeldende ‘therapie’ waarvoor de theorie van Daniel Stern (1985) over de ontwikkeling van het Zelf de basis vormde. Zijn eerste formulering van de theorie bevatte vier stadia. Dr. Rutten-Saris (1990) vulde dit aan met een vijfde stadium.¹⁰² De fasering is gestoeld op de gedachte dat ondanks dat de pasgeborene geen ‘bewustzijn’ heeft van zichzelf en de anderen om hem heen, deze wel een *gewaarzijn* van zichzelf en de ander heeft. Deze vijf stadia vormen de ruggengraat van het theoretisch model, naast Trevarthen’s theorie over de natuurlijke communicatie tussen ouders en kinderen, Kepharts (1973) bewegingstheorie en Arnheims (1974) theorie over de tekenontwikkeling, voor de aanpak van interactie- en communicatieproblemen. Ook bij EBL is de beweging het aanknopingspunt tot verandering.

Literatuur

- Arnheim, R. (1974). *Art and visual perception: A psychology of the creative eye*. University of California Press.
- Kephart, N. (1973). *Hekkesluiters 1*. (J. Valk, Trans.; 3^e Druk). Lemniscaat. (Origineel werk gepubliceerd in 1960)
- K2 Next Generation (2014). *Alsof het je eigen kind is. Onderzoek naar effectieve hulp aan problematisch gehechte en/of getraumatiseerde kinderen*. http://www.k2next.nl/_data/20140303_Rapport_literatuuronderzoek_Maashorst_DEF.pdf
- Rutten-Saris, M. (2001). Leren als een baby. In C. Schweizer (Ed.), *In beeld. Doelgerichte behandelmethoden voor beeldend therapeuten* (pp. 103–146). Bohn Stafleu Van Loghum.
- Stern, D. N. (1985/2000). *The interpersonal world of the infant*. Basic Books. <https://doi.org/10.4324/9780429482137>
- Veen-Graafstal, S. van, Heijligers, C., & Bosman, A. M. T. (2012). *Onderzoek naar de methodiek Emerging Body Language. Een eerste verkenning*. Koraal, locatie De La Salle. <http://annabosman.eu/Eindrapport-EBL.pdf>

Eigen Kracht-conferentie

Het *doel* van Eigen Kracht-conferenties (www.eigenkracht.nl) is burgers die problemen hebben zeggenschap terug te geven en zelf de regie te laten voeren over hun leven. Zij worden geactiveerd om samen met anderen de problemen te inventariseren, daarvoor verantwoordelijkheid te nemen en een oplossing te bedenken.

De *doelgroep* bestaat uit alle mensen die een plan nodig hebben om uit ernstige problemen te geraken. Voorbeelden zijn eenzame of chronisch zieke mensen die met de vraag kampen of en hoe lang zij zelfstandig kunnen blijven wonen, gezinnen met opvoedingsproblemen, verslaafden, gedetineerden die terugkeren in de maatschappij

¹⁰² Stern heeft in zijn editie van 2000 ook een vijfde stadium ‘The narrative’ self toegevoegd. Deze fase komt overeen met het vijfde stadium van Rutten-Saris, dat zij ‘Verbale identiteit’ noemde.

en niet willen recidiveren, etc. Er zijn geen *contra-indicaties* die deelname aan Eigen Kracht-conferenties zouden belemmeren.

Het *uitgangspunt* van een EK-c is dat een burger het democratisch recht heeft om eerst zelf plannen te maken alvorens de overheid - of professionals namens de overheid - ingrijpt in hun leven en eventueel dat van hun kinderen. De vraag of de situatie van een persoon, gezin of buurt geschikt is om een EK-c te houden is niet van tevoren te beantwoorden. De veronderstelling is dat het oplossen dan wel verminderen van de problemen van degene die een EK-c wil of voor wie er een aangevraagd wordt het meest succesvol kan worden als de kring van deze persoon vergroot wordt. Door een zo groot mogelijke diversiteit na te streven van betrokkenen kunnen meerdere ideeën aandragen en helpen.

De *werkwijze* van EK-c ziet er als volgt uit. Een professional of een bezorgde burger van een individu of een familie schakelt een EK-coördinator in die probeert om een zo groot mogelijke en zo divers mogelijke groep van betrokkenen bij elkaar te krijgen. Een EK-coördinator is een onafhankelijke partij die de persoon of personen in kwestie helpt met het voorbereiden van de EK-conferentie, al dan niet in samenspraak met een professional. Pas dan vindt de feitelijke bijeenkomst plaats, die uit drie fasen bestaat.

In de eerste fase wordt er uitsluitend informatie gedeeld. De EK-coördinator vraagt aan de betrokken deelnemers welke informatie zij nodig hebben zodat zij een plan kunnen helpen opstellen. De relevante informatie wordt door een professional verstrekt. Soms moet het plan dat gemaakt wordt aan wettelijke eisen voldoen; denk hierbij bijvoorbeeld aan maatregelen opgelegd door de kindbescherming. De tweede fase behelst het feitelijke overleg tussen de hoofdpersonen en hun familie en andere betrokkenen, waarbij geen buitenstaanders aanwezig zijn. De EK-coördinator blijft wel in de buurt mochten de deelnemers vragen hebben. Als leden van de conferentie in samenspraak met de persoon of personen in kwestie het eens zijn over hun plan treedt de derde fase in. In deze fase wordt het plan gepresenteerd aan de EK-coördinator en indien nodig aan de professional. Deze ziet er alleen op toe dat het plan voor iedereen duidelijk is, hoe plannen concreet worden en op welke wijze er nagegaan wordt of de plannen worden uitgevoerd. Bovendien wordt wanneer nodig nog gecheckt of het plan aan de wettelijke kaders voldoet. De EK-coördinator mag geen inhoudelijke informatie toevoegen en evenmin een oordeel geven over de afspraken van het plan. In een follow-up na vier weken informeert de EK-coördinator hoe het met de geplande afspraken staat.

De *theoretische onderbouwing* van de EK-c is vooral gestoeld op burgerschapsidealen. In dat kader kan de EK-c onder andere worden teruggevoerd op de '*Ladder of participation*' theorie van Arnstein (1968). Hij stelt dat de hoogste vorm van burgerparticipatie of *empowerment* het voeren van de eigen regie is. Daarnaast wordt de werkwijze ook door de filosofie van Habermas (1984) ondersteund. In zijn '*Theory of communicative*

action' is het uitgangspunt dat partijen een rationele discussie moeten kunnen voeren die vrij is van dwingende machten.

Literatuur

- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of participation. *Journal of the American Planning Association*, 35(4), 216–224. <http://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Beek, F. van & Schuurman, M. (2010). Eigen Kracht-conferenties: kansen en mogelijkheden in de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan Mensen met een Verstandelijke Beperking*, 36(3), 197–208.
- Habermas, J. (1984). *Theory of communicative action*. Beacon Press.
- Lieshout, J. van (2011). *Het eerste decennium Eigen Kracht in Nederland*. Eigen Kracht Centrale. <http://ondernemeninwelzijn.com/wp-content/uploads/2013/06/Eerste-decennium-Eigen-Kracht-in-Nederland-20111.pdf>
- Lieshout H. van & Marianne Goorhuis M. (2012). *Methodbeschrijving Eigen Krachtconferentie*. *Databank effectieve sociale interventies*. Stichting Eigen Kracht Centrale. <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2018-03/Methodbeschrijving-eigen-kracht-conferentie.pdf>

Floortime/FloorPlay

Het *doel* van Floortime/FloorPlay (www.floortime.nl) is om kinderen te helpen bij het verwerven van zes door Greenspan en Thorndike (1983) geformuleerde ontwikkelingsmijlpalen in het domein van contact- en regulatie (voor details, zie theoretische onderbouwing). Stanley Greenspan (www.stanleygreenspan.com; Greenspan & Wieder, 2003) is de grondlegger van de methode Floortime. FloorPlay is de naam die Richard Solomon (2016) gaf aan zijn op Floortime gebaseerde Play Project benadering (www.playproject.org). We maken hier geen gedetailleerd onderscheid tussen de twee benaderingen, omdat de overlap zeer groot is. De *doelgroep* wordt gevormd door kinderen van 0 tot 7 jaar met autisme of andere ontwikkelingsachterstanden en er zijn geen *contra-indicaties* bekend.

Het *uitgangspunt* van de behandeling is de veronderstelling dat de ouder-kind interactie de motor van de ontwikkeling is. Hierbij verwijst ontwikkeling naar de denkprocessen, het uiten van gevoelens en gedachten en de socialemotionele ontwikkeling. Door de interacties tussen ouder en kind wordt het kind geholpen alerter te worden, meer initiatief te tonen, flexibeler te worden, de frustratietolerantie te verhogen en gaandeweg een grotere opeenvolging van frustratiemomenten aan te kunnen. Zo leert het kind oplossingen te vinden en planmatiger te handelen en op een gepaste manier te communiceren. De taak van de ouder(s) is om hun kind te helpen bij het behalen van wat in Floortime structurele ontwikkelingsniveaus en bij FloorPlay mijlpalen worden genoemd. Deze mijlpalen worden in de normale ontwikkeling tussen 0 – 5 jaar doorlopen:

1. Zelfregulatie en de belangstelling voor de wereld om zich heen
2. Relatievorming en betrokkenheid
3. Wederkerige doelgerichte communicatie
4. Gedragsorganisatie en probleemoplossend vermogen
5. Voorstellend vermogen
6. Differentiatie van het voorstellend vermogen

De *werkwijze* van Floortime/FloorPlay kent een belangrijke overeenkomst met CSL. Ook hier staan de ouders centraal bij het stimuleren van de ontwikkeling. Logopedisten, ergotherapeuten, fysiotherapeuten, opvoeders en psychotherapeuten werken waar nodig additioneel met het kind en gebruiken daarbij speciale technieken op basis van de uitgangspunten van Floortime. De hulpgever coacht de ouder, die dagelijks een aantal keer zo'n 20-30 minuten samen met het kind aan de slag gaat met interactie en spel. Hierbij heeft het kind de leiding. De ouder volgt het kind in zijn interesse en probeert daarmee de interactie met de ouder uit te lokken. De rol van de ouders is om constructieve hulp te bieden zodat de acties van het kind uitmonden in een interactie tussen twee personen. We leggen dit uit aan de hand van een voorbeeld. Stel een kind is met zijn autootje aan het spelen en hij vertoont geen acties om de ouder erbij te betrekken. De ouder kan dan met een ander autootje proberen de interactie uit te lokken door het kind uit te dagen een autorace te starten of tegen het autootje van het kind aan te botsen. De onderliggende stappen in de interactie zijn:

1. *Observatie*: de ouder luistert en kijkt naar het kind om vast te stellen hoe deze het beste benaderd kan worden.
2. *Benadering*: open cirkel van communicatie. De ouder benadert het kind met de juiste woorden en gebaren gebaseerd op de stemming en communicatie/gedragsstijl van het kind.
3. *Volg het kind*: het kind zet de toon, leidt de activiteit en scheidt 'persoonlijke drama's'.
4. *Verleng en breidt het spel vervolgens uit*: de ouder maakt aanmoedigende opmerkingen over het spel en helpt het kind zijn ideeën en emoties te uiten.
5. *Het kind sluit de communicatiecirkel*: Het kind maakt uit zichzelf opmerkingen en gebaren.

De *theoretische onderbouwing* wordt gevormd door de psychoanalyse en cognitieve modellen, alsook observaties, die door Greenspan zijn geïntegreerd tot een structuralistisch ontwikkelingsmodel: Het D.I.R.-model. De 'D' staat voor Developmental capacities ofwel ontwikkelingscapaciteiten en hierbij worden de meest essentiële cognitieve en affectieve processen van het kind bedoeld. De 'I' staat voor Individual ofwel individuele verschillen in motorische en sensorische capaciteiten van het kind. De 'R' staat voor Relatie en is de motor van zowel de cognitieve als de socialemotionele ontwikkeling van het kind.

Literatuur

- Greenspan, S. I., & Thorndike, N. (1983). *First feelings. Milestones in the emotional development of your baby*. Penguin Books.
- Greenspan, S. I., & Wieder, S. (2003). *Als uw kind speciale aandacht nodig heeft. Intellectuele en emotionele groei stimuleren*. (A. Hazenberg, J. B. Kanon, & E. Strijbos, Trans.; G. Couterier, P. Donkersloot, K. Dun, A. Geluk, P. van der Pol, Eds.). Lifetime (Origineel werk gepubliceerd in 2003)
- Mercer, J. (2017). Examining DIR/Floortime™ as a treatment for children with autism spectrum disorders: a review of research and theory. *Research on Social Work Practice*, 27(5), 625-635. <http://doi.org/10.1177/1049731515583062>
- Solomon, R. (2016). *Autism: The potential within. The PLAY Project Approach to helping young children with autism*. www.lulu.com

Methode Heijkoop

Het *doel* van de methode Heijkoop (www.heijkoop-academy.nu) is om via de interactie het leven van mensen te verbeteren over wie de omgeving zich ernstig zorgen maken, omdat zij moeilijk te begrijpen of bedreigend gedrag vertonen.

De *doelgroep* bestond aanvankelijk uit mensen met een meervoudige, zintuigelijke en/of verstandelijke beperking. Later bleek dat de methode ook bruikbaar was voor hulpvragers in de ouderen- en verpleeghuiszorg en binnen domeinen als het onderwijs en instellingen voor GGZ en gezinsbegeleiding. Er zijn geen *contra-indicaties* ten aanzien van hulpvragers bekend. Er zijn echter wel enkele belangrijke randvoorwaarden te noemen. Het is nodig dat alle betrokkenen informeel en formeel instemmen met de methode. Met betrokkenen wordt bedoeld de familieleden, hulpgevers, leidinggevenden, teamadviseurs en het management van de organisatie waar de hulpvrager mogelijk onderdeel van uitmaakt en indien mogelijk, de hulpvrager zelf.

Het belangrijkste *uitgangspunt* van de methode is dat *Ontdekkend Kijken* bij de hulpgevers een bewustwordingsproces aanwakkert waarbij zij de mogelijkheden gaan zien voor de ontwikkeling van nieuwe sociale interacties tussen hen en de hulpvrager. Met hulpgever wordt bedoeld iedereen met wie de hulpvrager omgang heeft, dus ook familieleden. Hulpgevers krijgen daardoor vertrouwen in het herstel van de relatie tussen hen en de hulpvrager en zij worden daarbij gevoed door:

- a. aandacht voor lichaamstaal en niet zozeer voor het gesproken woord. In veel gevallen is talige communicatie niet mogelijk en als dat wel het geval is, dan is gebleken dat dit niet leidt tot duurzame verbetering.
- b. de erkenning dat er altijd wederzijdse beïnvloeding plaatsvindt tussen hulpvrager en hulpgever en dat de hulpvrager en hulpgever evenwaardig zijn.
- c. betekenisvol in plaats van verklarend te kijken. In veel gevallen zijn we geneigd om een verklaring voor het gedrag te geven dat als problematisch wordt ervaren. Voorbeelden zijn: die hulpvrager gedraagt zich zo, omdat hij zijn zin niet krijgt,

te geprikkeld is, te veel stress ervaart, iets nieuws moet, etc. Door te kijken naar de betekenis van het gedrag wordt de hulpgever zich bewust van de unieke lichaamstaal, de persoonlijke wijze van het beleven van emoties, van oriënteren, contact maken, communiceren, initiatieven nemen en oplossingen bedenken van de hulpvrager.

Als hulpgevers *Ontdekkend Kijken* naar het gedrag van de hulpvrager wordt het gedrag van de hulpvrager anders beleefd, wordt er anders over hem of haar gedacht, wat dan welhaast als vanzelf anders doen tot gevolg heeft.

De specifieke werkwijze wordt bij de Methode Heijkoop geleid door een Heijkoop-trainer/coach. De eerste stap wordt gezet door de Heijkoop-trainer/coach die een beeld probeert te krijgen van wat er rond de hulpvrager speelt. Zij maakt kennis met de hulpvrager en zijn sociale systeem, de betrokkenen rond de hulpvrager en vraagt toestemming en instemming om *Ontdekkend Kijken* in te zetten. Vervolgens maakt zij twee video-opnames van twee verschillende situaties uit de dagelijkse praktijk van de hulpvrager. Eén opname betreft een situatie waarin men verwacht dat de hulpvrager iets gaat doen. De andere is van een vrij moment. Een tweede voorwaarde is dat in een van de situaties de hulpvrager en de hulpgever in elkaars gezelschap verkeren; in de andere situatie is de hulpvrager alleen. Per situatie wordt er 2.5 minuut achtereen gefilmd en de totale opnameduur is 5 minuten.

Tijdens de eerste video-analyse worden alle betrokkenen gevraagd om hun eerste indruk te geven; in de meeste gevallen komen zij erachter dat iedereen zijn eigen, vaak unieke persoonlijke indruk van de hulpvrager heeft. De deelnemers worden zich bewust van de details en nuances die in de filmbeelden getoond worden, waardoor ze de betekenis van het gedrag voor de hulpvrager leren zien. Hulpgevers kiezen vervolgens een onderwerp en gaan in het dagelijks contact met de hulpvrager op zoek naar de betekenis ervan. De Heijkoop-trainer/coach maakt een tweede set opnamen die op dezelfde manier worden bekeken als tijdens de eerste video-analyse. De ervaring leert dat er na de tweede video-analyse een bewustwording optreedt die ertoe leidt dat de manier waarop hulpgevers zich opstellen tegenover de hulpvrager aan het veranderen is. Dit zorgt er op haar beurt weer voor dat het contact met de hulpvrager verandert. Tijdens de derde werkbijeenkomst vertellen de hulpgevers hoe de hulpvrager zich op zijn eigen, unieke wijze staande houdt en hoe zij als hulpgevers nu al rekening houden met die unieke wijze van contact maken en communiceren. Ten slotte, formuleren zij hun begeleidingskwaliteiten, dat wil zeggen, zij verwoorden hun manier van contact maken met de hulpvrager die ertoe leidt dat er kernervaringen worden opgedaan; ervaringen die het zelfvertrouwen en de eigenwaarde van de hulpvrager vergroten.

Naast het centrale instrument *Ontdekkend Kijken* kunnen nog vier instrumenten ingezet worden om inzicht te verschaffen in de wijze waarop de hulpgever de hulpvrager onbewust

waarneemt: *Functioneringsprofiel, Probleemoplossend Samenwerken, Relatiedynamiek en Videotraining*. Elk instrument is belangrijk in het proces van observatie, analyse en het creëren van andere mogelijkheden om met de hulpvrager om te gaan.

Voor de *theoretische onderbouwing* van de Methode Heijkoop wordt teruggegrepen op een aantal theorieën. De basis van de methode is relationeel en daarmee gebaseerd op het transactioneel ontwikkelingsmodel en de transactionele analyse. Inhoudelijk is de methode gegrond in de hechtingstheorie van Bowlby (1969) en de theorie over de ontwikkeling van het zelf van Stern (1985/2000). Daarnaast is de werkwijze geïnspireerd door de ethologie, die een wetenschappelijke observatiemethode van het gedrag van dieren hanteren, en aspecten van de waarnemingspsychologie, waaronder gestaltwaarneming en bewuste en onbewuste waarneming.

Literatuur

- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss (Vol. 1). Attachment*. Hogarth Press.
- Heijkoop, J. (1999). *Vastgelopen. Anders kijken naar mensen met een verstandelijke beperking en probleemgedrag*. Nelissen.
- Heijkoop, J. (2015). *Ontdekkend kijken. Basisboek Methode Heijkoop*. Heijkoop Academy.
- Stern, D. N. (1985/2000). *The interpersonal world of the infant*. Basic Books. <https://doi.org/10.4324/9780429482137>

Multisysteemtherapie

Het *doel* van de multisysteemtherapie (www.mst-nederland.nl) is het terugdringen van ernstige gedragsproblemen van jongeren zodat het gezin en de omgeving in staat zijn om na de behandeling zelfstandig eventuele nieuw ontstane problemen op te lossen. Meer concreet betekent dit dat de jongere 1) thuis kan blijven wonen; 2) een zinvolle invulling van de dag heeft, zoals school of werk; 3) geen antisociaal of delinquent gedrag meer vertoont.

De *doelgroep* betreft jongeren van 12 tot 18 jaar met antisociaal of grensoverschrijdend gedrag. Deze problemen doen zich meestal op meerdere leefgebieden voor en de ernst ervan is zodanig dat plaatsing in JeugdzorgPlus of een justitiële instelling dreigt. Met ernstige problemen worden onder andere agressie, spijbelen, crimineel gedrag en drugsgebruik bedoeld. Niet alle jongeren komen in aanmerking voor de standaardvorm van MST. Dit maakt dat we te maken hebben met enkele *contra-indicaties*, aldus het NJi (2018):

- Jongeren met zedendelicten zonder enige andere vorm van antisociaal gedrag. Hiervoor is MST-PSB (Problem Sexual Behavior) ontwikkeld.
- Suïcidaal, homocidaal of psychotisch gedrag. Voor deze groep is opname nodig.
- Jongeren met een IQ onder de 70. Hiervoor is MST-LVB (Licht Verstandelijk Beperkt) ontwikkeld.
- Jongeren met autismespectrumstoornis niveaus 2 en 3 (APA, 2014).

Het *uitgangspunt* van MST is dat behandeling gericht moet zijn op de zogenaamde specifieke criminogene behoeften van het gezin ofwel de verschillende determinanten van het antisociale gedrag van de betreffende jongere (de Ruiter & Hildebrand, 2005). Dit betekent dat er gewerkt dient te worden aan het verminderen van risicofactoren zoals, egocentrisme en impulsiviteit, alcohol- of drugsverslaving, deelname aan een antisociaal of crimineel netwerk, problematische gezinsrelaties, etc. MST is een op maat gesneden behandeling die zich met name richt op de belangrijkste personen rond de jongeren, veelal de ouders. Het versterken van de opvoedvaardigheden van de ouders moet bijdragen aan het verminderen van het probleemgedrag van de jongere. Om dit te bereiken moet de aanpak voldoen aan negen behandelprincipes (Zajac et al., 2015):

1. De samenhang tussen het probleemgedrag en de omgeving moet bepaald worden.
2. De hulpgever is positief en gebruikt de sterke kanten van de systemen voor verandering.
3. De behandeling is gericht op het stimuleren van verantwoordelijk gedrag en het verminderen van onverantwoordelijk gedrag van de gezinsleden.
4. De behandeling is gericht op het hier en nu en op actie.
5. De behandeling is gericht op het zoeken van gedragsreeksen binnen en tussen systemen die de geïdentificeerde problemen in stand houden.
6. De behandeling is aangepast aan de ontwikkeling en behoeften van de jongere en de ouders.
7. De aanpak vereist dagelijkse of wekelijkse inspanning van de gezinsleden.
8. De effectiviteit van de behandeling wordt geëvalueerd en de therapeut legt verantwoording af voor het wegnemen van barrières die goede resultaten in de weg staan.
9. De behandeling streeft naar generalisatie ofwel een langdurig behoud van de therapeutische verandering.

De essentie van de *werkwijze* van MST is het doorlopen van een behandelstappencyclus die de volgende onderdelen kent:

- De hulpgever stelt samen met het gezin de behandeldoelen op, die concreet en meetbaar gedefinieerd dienen te worden. Meestal betreft dit het voorkomen van politiecontacten, drugsgebruik, omgang met verkeerde vrienden, de schoolgang of het houden aan regels thuis.
- De hulpgever gaat in samenspraak met het gezin op zoek naar hoe het gedrag waar de behandeling zich op richt (verwijsgedrag) past in de omgeving van de jongere.
- De hulpgever en het gezin zoeken naar factoren die de problemen in stand houden, waarna zij manieren zoeken om deze aan te pakken.
- Vervolgens worden deze manieren toegepast en de mogelijke belemmeringen worden geïdentificeerd.

- Elke week gaat de hulpgever na of de gewenste effecten zijn behaald. Mocht dit niet het geval zijn dan worden er nieuwe (tussen)doelen geformuleerd. De daaropvolgende week worden deze doelen opnieuw geëvalueerd en dan begint de cyclus van vooraf aan.
- De behandeling eindigt zodra de hulpgever en het gezin van mening zijn dat de doelen zijn behaald.

Een belangrijk onderdeel van MST is dat het gezin gedurende de intensieve thuisbehandeling van drie tot vijf maanden dag en nacht kan terugvallen op een hulpgever. Gewoonlijk heeft een hulpgever meerdere keren per week persoonlijk contact met het gezin. Dit kan variëren van 15 tot 90 min per contact. Ook is er telefonisch en/of mailcontact tussen de hulpgever en het gezin. Daarnaast wordt er ook nauw samengewerkt met belangrijke systemen rondom het gezin, zoals de school, de sportclub, het buurtwerk en de politie.

De belangrijkste *theoretische onderbouwing* van MST wordt gevonden in het transactionele bio-ecologische ontwikkelingsmodel van Bronfenbrenner (1979) dat wederzijdse beïnvloeding veronderstelt. Zo wordt de jongere beïnvloed door de systemen waarin deze is ingebed, zoals het gezin, de vriendengroep en school, maar ook de jongere op haar of zijn beurt beïnvloedt deze systemen weer. De keuze van de interventies is gebaseerd op wetenschappelijke evidentie. Om die reden wordt er gebruikt gemaakt van het Risk-Needs-Responsivity (RNR) model dat zijn oorsprong vindt in de sociale leertheorie en de sociale cognitietheorie. Dit model stelt dat antisociaal of crimineel gedrag aangeleerd wordt in de sociale context (Andrews et al., 2006).

Literatuur

- Andrews, D. A., Bonta, J., & Wormith, J. S. (2006). The Recent Past and Near Future of Risk and/or Need Assessment. *Crime & Delinquency*, 52(1), 7–27. <https://doi.org/10.1177/0011128705281756>
- American Psychiatric Association (2014). *Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen (DSM-5)*. (M. W. Hengeveld, Ed. & Trans.). Boom. (Origineel werk gepubliceerd in 2013)
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Nederlands Jeugd Instituut (2018). *Multisysteemtherapie*. [https://www.nji.nl/nl/Databank/Effectieve-Jeugdinterventies/Erkende-interventies-Multisysteem-Therapie-\(MST\)](https://www.nji.nl/nl/Databank/Effectieve-Jeugdinterventies/Erkende-interventies-Multisysteem-Therapie-(MST))
- Ruiter, C. de & Hildebrand, M. (2005). *Behandelstrategieën bij forensisch-psychiatrische patiënten*. Bohn Stafleu van Loghum.
- Zajac, K., Randall, J., & Swenson, C. C. (2015). Multisystemic therapy for externalizing youth. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 24(3), 601–616. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2015.02.007>

Presentiebenadering

Het *doel* van presentie is om 'er-te-zijn-voor' de ander, om er als mens te zijn voor haar of hem ongeacht de situatie. Het doel is *niet* een problemen op te lossen; de problemen van deze mensen zijn vaak niet op te lossen, denk aan chronische ziekten, verstandelijk beperkten of ongeneeslijk verslaafden. Soms is er wel een oplossing voor iets, maar dat is eerder een bijkomend gevolg dan een expliciet doel. Feitelijk staat de Presentiebenadering dus tegenover de interventiebenadering, waarbij er altijd een doel is geformuleerd om gesignaleerde problemen op te lossen.

De *doelgroep* bestaat uit mensen die zogenoemd 'sociaal overbodig' zijn en meestal zorgbehoefstig: multi-probleemgezinnen, mensen in achterstandswijken, psychiatrisch patiënten, mensen met een verstandelijke beperking, verslaafde mensen, delinquenten, dak- en thuislozen, mensen die in verzorgings- of verpleegtehuizen wonen, asielzoekers, etc. In veel gevallen is er aan de situatie van deze mensen niet veel te veranderen; meestal is men aangewezen op professionele ondersteuning. Er zijn geen *contra-indicaties*.

Het belangrijkste *uitgangspunt* van presentie is het hooghouden van de menselijke eer en waardigheid en de rechten van de mens. Mensen zijn namelijk door en door relationele wezens die niet 'los' verkrijgbaar zijn zonder hun netwerken, leefwereld, verbanden etc. Mensen zijn ook redelijke wezens. Dat wil zeggen, hoe vreemd of raar iemands gedrag en denken soms lijken, deze persoon heeft vanuit die eigen redelijkheid altijd goede redenen om te doen wat hij/zij doet. Daarom is het geleefde leven van mensen nooit eenduidig goed of kwaad. Kwetsbaarheid is ook geen onwaarde en is niet iets wat 'bestreden' zou moeten worden. De Presentiebenadering neemt radicaal het perspectief van de ander in als leidraad voor de zorg – in plaats van de logica van een methodiek. Daarmee is de richting van de probleemdefinitie nooit vooraf gegeven, maar presenteert zich in het moment.

De *werkwijze* van de benadering wordt gevoed vanuit de vraag: 'wat is hier en bij deze persoon (nodig voor) een zo goed mogelijk leven?' De hulpgever houdt voortdurend voor ogen: 'als ik dit doe of dit nalaat, wat gebeurt er dan met de mens die om hulp vraagt'. Vanaf het eerste moment is de presentiebeoefenaar gericht op het onderkennen en voeden van de eigen vermogens van de hulpzoeker. Dit alles betekent overigens niet dat de presentiebeoefenaar 'mateloos' op de ander gericht is: hij of zij stemt ook voortdurend af op de eigen (on)mogelijkheden, grenzen en capaciteiten'.

De presentiebeoefenaar bezigt geen vak op zich, maar voegt de benaderingswijze toe aan zijn eigen vakgebied. De eigen vakkennis blijft intact en de relatie stuurt hoe die kennis wordt aangewend. De presentiebeoefenaar stelt zichzelf vragen: 'Waarom doe ik dit vak, waar sluit ik aan, hoe kijk ik naar de ander?' Het is een wijze van handelen. 'Hij of zij is ervan doordrongen dat 'in relatie staan' echt helpt, of als dat (nog) niet kan

‘uit zijn op de relatie’. De presentiebeoefenaar biedt naast vakgerichte kwaliteiten ook altijd zichzelf aan: de persoonlijke factor in de hulp wordt erkend en productief gemaakt, net als de waarden en professionele deugden van de werker. Hij of zij is gericht op het bijeenhouden van wat het leven van een mens waardevol maakt.

De regels van het vak worden niet blindelings toegepast, maar alleen na afweging van hun redelijkheid en passendheid voor de specifieke zorgsituatie. Presentie onderscheidt zich dus niet door een bepaalde werkwijze of vaste manieren van handelen, maar door een aantal uitgangspunten, die in verschillende situaties tot verschillende handelwijzen kunnen voeren. Enkele belangrijke kenmerken van de werkwijze zijn:

- De presentiebeoefenaar gaat naar de hulpvrager (werkt niet vanuit een bureau); de presentiebeoefenaar begeeft zich vrijelijk in het milieu van de zorgbehoefte(n) en heeft geen haast, het ritme wordt bepaald door de hulpvrager(s);
- Er is geen begrenzing wat type problematiek betreft; de hulpvrager is niet aan formele hulpvragen gebonden; de presentiebeoefenaar is er onvoorwaardelijk, dat wil zeggen de zorgbehoefte(n) hoeft niet de aandacht of hartelijkheid van de presentiebeoefenaar te verdienen;
- De presentiebeoefenaar zoekt aansluiting bij de leefwereld en levensloop van de zorgbehoefte(n); de nadruk ligt op de zoektocht naar een bevredigende verhouding tot het leven en niet zozeer de oplossing van problemen;
- De presentiebeoefenaar heeft geen doelen klaarliggen, maar een open agenda die de zorgbehoefte(n) mag invullen;
- De presentiebeoefenaar is betekenisvol voor de sociaal overbodige(n) in de maatschappij.

De *theoretische onderbouwing* is veelomvattend en betreft in haar grondslagen, wijsgerig antropologische en theologische noties van menselijke waardigheid, nabijheid, relationele behoeften en een fundamenteel verlangen naar sociaal opgenomen zijn en is daarmee geworteld in zorgethiek (Van Heijst, 2005). Baart (2001; zie pp. 767-771) formuleert vier postulaten:

1. *De zorgbehoefte is een redelijk subject.* Hoe de zorgbehoefte zich ook gedraagt, als we ervan uit zouden gaan dat deze niet toerekeningsvatbaar is, dan is presentie geen optie. Elk mens is een mens en verdient daarom menselijke waardigheid.
2. *Sociale situaties zijn ambigu.* Elke sociale situatie toont meer dan één perspectief. Zo is er aan alles iets goeds en iets slechts, vitaals en tragisch, verwerpelijk en het prijzenswaardigs, enzovoorts.
3. *Betekenis van sociaal handelen is contextbepaald.* Zij is geworteld in het sociale netwerk (e.g., school, wijkcentrum, straat) en haar onderdelen (e.g., familieleden, bureaus, schoolgenoten).

4. *Erkenning en waardigheid vormen het fundament en is de kern van presentie.* Concreet betekent dit goede zorg, betrokkenheid, aandacht en het tonen van eerbied.

Literatuur

Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Boom.

Baart, A. & van Heijst, A. (2003). Inleiding: Een beknopte schets van de presentietheorie. *Sociale Interventie*, 12(2), 5–8.

Heijst, A. van (2005). *Menslievende zorg. Een ethische kijk op professionaliteit*. Klement.

Theraplay

Het *doel* van de methode (www.theraplay.nl; www.theraplay.org) is om een veilige, afgestemde en plezierige relatie tussen een kind en zijn primaire verzorger te ontwikkelen of versterken. De *doelgroep* wordt gevormd door kinderen met hechtingsproblematiek, die veelal in hun vroege kinderjaren verwaarlozing en traumatische ervaringen hebben meegemaakt. Als gevolg daarvan laten zij internaliserende als externaliserende gedragsproblemen zien, zoals acting-out, teruggetrokken, en claimend gedrag. Tussen 0 en 3 jaar wordt de behandeling preventief gegeven. De methode is geschikt tot in de adolescentiefase. Ook zwangere vrouwen kunnen begeleid worden met hun ongeboren kind.

Hoewel er geen officiële *contra-indicaties* zijn is het effect van de behandeling sterk afhankelijk van de motivatie en de competenties van de betrokken ouder/verzorger, aangezien er gewerkt wordt aan het versterken van de gehechtheidsrelatie tussen het kind en de ouder/verzorger en de ouder daar een actieve rol moet vervullen. De ouder dient daar wel open voor te (kunnen) staan. Psychiatrische problematiek bij ouders bemoeilijkt het proces, maar Theraplay kan wel leiden tot verbetering in de onderlinge relatie. In een aantal situaties zal Theraplay alleen onvoldoende zijn om de problemen te verminderen en zal voor een combinatie van behandelingen gekozen worden.

Het *uitgangspunt* van de benadering is gebaseerd op het patroon waarmee ouders en jonge kinderen van nature met elkaar spelen, waarmee zelfvertrouwen, zelfwaardering en de vertrouwensband tussen ouders en kinderen wordt ontwikkeld. In de ouder-kind relatie worden vier essentiële kenmerken onderscheiden: betrokkenheid, verzorging, uitdaging en structuur. Het is van belang dat de ouders geholpen worden om de signalen van hun kind (beter) op te pakken en te begrijpen en empathisch te reageren. Door de onderliggende behoeften van hun kind te leren herkennen, zullen ze beter in staat zijn het kind te reguleren en het gedrag te sturen.

De *werkwijze* van Theraplay is spel/relatiegericht. De hulpgever begeleidt de ouder en het kind door middel van speelse en grappige spelletjes, uitdagende ontwikkelingsgerichte activiteiten en zachte, verzorgende activiteiten, waarbij gebruik

gemaakt wordt van oogcontact, aanrakingen, ritme en zingen. Alle sessies worden met videocamera opgenomen als ondersteuning voor de hulpgever en om terug te kijken met de ouders. Het materiaal dat gebruikt wordt in Theraplay is eenvoudig en goedkoop: wattenbolletjes, bodylotion, veertjes, ballonnen, kussens, knuffels, crêpepapier, zilverpapier, etc.

Bij een complex trauma zal, afhankelijk van de situatie, al of niet eerst gekozen worden voor traumabehandeling. Een trauma kan het versterken van de nieuwe hechtingsrelatie in de weg staan waardoor eerst traumabehandeling gedaan wordt. In andere situaties zal eerst gekozen worden voor stabilisatie van de omgevingsfactoren alvorens met traumabehandeling te kunnen starten. Theraplay kan dan fungeren als een belangrijk onderdeel van het voortraject.

Psychotische stoornissen bij het kind dienen altijd te bestaan uit een combinatie van farmacotherapie, psycho-educatie en psychosociale interventies.

De *theoretische onderbouwing* wordt gevonden in de hechtingstheorie van Bowlby (1969) en de theorie van Trevarthen over synchronie en ritme (1999) en de theorie over het zelf en forms of vitality van Stern (1985/2000).

Literatuur

Booth, P. B., & Jernberg, A. M. (2010). *Theraplay. Helping parents and children build better relationships through attachment-based play*. Wiley.

Stern, D. N. (1985/2000). *The interpersonal world of the infant*. Basic Books. <https://doi.org/10.4324/9780429482137>

Trevarthen, C. (1999). Musicality and the intrinsic motive pulse: evidence from human psychobiology and infant communication. *Musicae and Scientiae*, 3(1), 155–215. <https://doi.org/10.1177/102986490000305109>

Video-Hometraining

Het *doel* van VHT* is het verbeteren van de basiscommunicatie tussen gezinsleden. Goed afgestemd contact en positieve interacties tussen ouders en kinderen moeten ertoe leiden dat het kind een gezonde sociaalemotionele ontwikkeling doormaakt. De *doelgroep* wordt gevormd door ouders en hun kind(eren) in de leeftijd van 0 tot 18 jaar met lichte tot zware opvoedingsvragen en/of problemen in de communicatie. De reguliere VHT kent wel *contra-indicaties* a) multiprobleemgezinnen; b) kinderen met ernstige gediagnosticeerde ontwikkelingsproblematiek, zoals Autisme en ADHD, die niet door gespecialiseerde hulpverlening (MEE of GGZ) wordt ondersteund; c) ouders met ernstige gediagnosticeerde psychiatrische problematiek, zoals, depressie, persoonlijkheidsstoornissen, verslaving of een verstandelijke beperking; d) relatieproblemen, huiselijk geweld en kindermishandeling. Voor deze groepen is

een speciale variant van VHT ontwikkeld, namelijk VHT in gezinnen met complexe problematiek.

Een van de belangrijkste *uitgangspunten* van VHT is de veronderstelling dat ouders en kinderen van nature een positieve wederzijdse betrokkenheid op elkaar nastreven. Daaraan gekoppeld is de wens van ouders dat zij willen genieten van het contact met hun kinderen. Daarom richt VHT zich ook op het gezin en niet alleen op het kind dat aangemeld wordt voor hulp. De wens van ouders en kinderen voor een plezierig contact wordt binnen VHT omgezet in aandacht voor positieve interactiemomenten die gebaseerd zijn op een aantal communicatieprincipes ook wel aangeduid met de zogenoemde basiscommunicatie zoals verwoord door Trevarthen (1982). Centraal in het bevorderen van de communicatie is het op de juiste manier ingaan door ouders op de initiatieven die het kind laat zien. De basiscommunicatie is gebaseerd op de natuurlijke communicatie tussen kinderen en ouders. Die communicatie start bij de geboorte en heeft universele karakteristieken (Dekker & Biemans, 1994/2015). Kinderen in de leeftijd van 0 tot 6 jaar en hun ouders ontwikkelen op deze wijze initiatief nemen en initiatief ontvangen. Dit is onder andere zichtbaar aan oogcontact maken, toewenden, ja-knikken, instemmend knikken etc.

VHT hanteert de volgende *werkwijze*. De video-hometrainer (VHT-er) legt in het kennismakingsgesprek met het gezin de principes van de aanpak uit. Deze bestaat eruit dat er tijdens het volgende bezoek een video-opname wordt gemaakt van een alledaagse omstandigheid zoals tijdens een spelsituatie of de maaltijd. De week erna wordt de video met de ouders teruggekeken. Hiertoe heeft de VHT-er een aantal goed gelukte interactiemomenten geselecteerd. Deze worden benoemd en toegelicht met als doel om de ouders ertoe aan te zetten het aantal positieve interactiemomenten te vergroten. De rol van de VHT-er is groot. Deze moet in staat zijn om positieve interactiemomenten te initiëren om op deze manier als model te kunnen functioneren voor de ouders, zodat deze kunnen zien wat een gezonde basiscommunicatie inhoudt.

De belangrijkste *theoretische onderbouwing* wordt gevonden in de hechtingstheorie (Bowlby, 1969), de natuurlijke communicatie tussen ouder/verzorger en kind zoals beschreven door Trevarthen (2001), Papousek en Papousek (2002) en Stern (1985/2000). De ethologie legde de basis voor het kijken naar het vroege interactiegedrag van moeder en kind.

*NB. VHT is inmiddels uitgebreid naar Video-Interactiebegeleiding (VIB). Deze is gebaseerd op dezelfde principes, maar richt zich op relaties in professionele werksituaties; voorbeelden zijn leidsters in de kinderopvang, leerkrachten op school, groepsleiders in residentiële instellingen en de verpleging in ziekenhuizen.

Literatuur

- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss (Vol. 1). Attachment*. Hogarth Press.
- Dekker, J., & Biemans, H. (1994/2015). *Video-hometraining en video-interactiebegeleiding. Een introductie van de methodieken*. SWP.
- Nederlands Jeugdinstituut (2018). *Video-hometraining (VHT) in gezinnen met kinderen in de basisschoolleeftijd*. [https://www.nji.nl/nl/Databank/Video-hometraining-\(VHT\)-in-gezinnen-met-kinderen-in-de-basisschoolleeftijd](https://www.nji.nl/nl/Databank/Video-hometraining-(VHT)-in-gezinnen-met-kinderen-in-de-basisschoolleeftijd)
- Papoušek, H., & Papoušek, M. (2002). *Intuitive parenting*. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Biology and ecology of parenting* (pp. 183–203). Erlbaum.
- Stern, D. N. (1985/2000). *The interpersonal world of the infant*. Basic Books. <https://doi.org/10.4324/9780429482137>
- Trevarthen, C. (2001). Intrinsic motives for companionship in understanding: Their origin, development, and significance for infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, 22(1-2), 95–131. [https://doi.org/10.1002/1097-0355\(200101/04\)22:1<95::AID-IMHJ4>3.0.CO;2-6](https://doi.org/10.1002/1097-0355(200101/04)22:1<95::AID-IMHJ4>3.0.CO;2-6)www.aitnl.org

5C Zorgethiek en de hulpgever

Inleiding	557
Een historisch-ethisch perspectief op zorg en hulpverlening	558
Historisch perspectief	558
Ethisch perspectief	561
Hulpverlening	565
Sophie en Joey	566
Mary en Joey	566
Gera en Joey	567
Het 'hoe' is de essentie	568
Hulpgever	570
Eigen beweging aanpassen	570
Eigen waarden en normen tijdelijk opschorten	573
Ondersteuning	575
Opleiding	579
Verleden	579
Heden	580
Toekomst	583
Aanbevelingen	586
Borging	586
Opleiding	587
Supervisie	587
Bekostiging	588
Uitdagingen	588
Ten slotte	590

Gisteren vierde Joey zijn 21^e verjaardag en vandaag komt oma. ‘Zullen we het fotoboek bekijken oma?’ ‘Ach, kijk dan toch, hier ben je ook jarig, je tweede verjaardag, en met je nieuwe loopfiets’, zegt oma. ‘Je was zo’n levendig en pittig kind, altijd in beweging, je klom overal op en in, ik heb wat achter je aangerend’, lacht ze. Joey glimlacht ook en zucht vervolgens eens diep. ‘Wat heb ik toch veel meegemaakt hè oma, ik ben blij dat ik nu helemaal op mezelf woon. Soms word ik nog ontzettend boos om wat er allemaal gebeurd is, maar gelukkig had ik jou’. ‘Ach jongen toch’, oma zucht eens diep, ‘ik denk dat ik ook niet altijd goed begrepen heb hoe het voor jou geweest moet zijn, maar nu heb je toch mooi een eigen kamer en werk. Zou je dat zonder hulpverlening ook voor elkaar gekregen hebben denk je?’ ‘Ik weet het niet, misschien wel, misschien niet. Ik ben wel blij dat Marina mij geholpen heeft om het contact met papa beter te maken. En dat ik nu vrachtwagenchauffeur ben. Ik weet niet of dat gelukt was zonder hulp. Gelukkig kan ik nu van mijn eigen geld rondkomen en jou trakteren op een taartje’, lacht Joey. ‘Ik ben heel trots op jou’, lacht oma terug, waarna ze hun gebakje opeten.

Inleiding

In dit hoofdstuk staat de hulpgever centraal. Wat maakt Beweging-als-houvast uniek en wat is er nodig om deze werkwijze te kunnen uitvoeren en volhouden? We besteden aandacht aan de opleiding tot hulpgever die Beweging-als-houvast wil hanteren en laten zien wat er in de praktijk nodig is om de benadering een kans van slagen te geven. Aan de hand van enkele voorbeelden uit het leven van Joey laten we de complexiteit van de hulpverlening zien. In deze voorbeelden ontmoeten we drie verschillende beroepsopvoeders en hoe zij destijds zijn omgegaan met Joey toen hij nog in de instelling woonde. Alle drie hadden ze zich voorgenomen dat ze zouden gaan werken aan de doelen die voor Joey waren opgesteld. En alle drie werkten ze er op hun eigen manier aan.

Voordat we hiertoe overgaan staan we eerst stil bij het maatschappelijk kader waar hulpverlening zich in afspeelt. Net zoals de context van de hulpvrager belangrijk is in de aanpak van het probleem, zo geldt dit ook voor de hulpgever. We hebben aan de hand van het bio-ecologisch model van Bronfenbrenner en Morris (2007) gezien dat maatschappelijke normen en waarden, regels en wetgeving hun invloed hebben op de ontwikkeling en het leven van hulpvragers. Middels een historisch overzicht willen we duidelijk maken dat het perspectief op zorg en hulpverlening in de laatste decennia regelmatig is gewisseld en tot ingrijpende veranderingen heeft geleid. We zullen laten zien dat dit perspectief (paradigma) bepalend is voor de wijze waarop men naar de hulpvrager kijkt en voor de manier waarop de hulp geboden wordt. Daarbij expliciteren wij vanuit welk paradigma wij de hulpverlening vormgeven of zouden willen vormgeven.

Dit raakt aan de vraag naar ‘wat is goede zorg’ en voor een antwoord hierop begeven wij ons op het terrein van de ethiek. Vanuit een ethisch perspectief op zorg verkennen we de grondslag voor ons moreel en ethisch handelen en bespreken we wat wij onder goede zorg verstaan. Dit heeft namelijk gevolgen voor de manier waarop we hulpverlening met Beweging-als-houvast vormgeven, mensen opleiden en de hulpverlening vastleggen in verslaglegging. We zullen het thema ‘goede zorg’ bespreken aan de hand van zorgethiek en daarbij het boek ‘Menslievende zorg’ van Annelies van Heijst (2005) als een belangrijke informatiebron gebruiken.

Een historisch-ethisch perspectief op zorg en hulpverlening

Historisch perspectief

De afgelopen eeuw is het paradigma van waaruit men de relatie van zorgvrager en zorggever beschouwt nogal rigoureuus en verschillende malen van perspectief gewisseld. Dit heeft ook consequenties gehad voor het woordgebruik binnen de hulpverlening, de doelen waaraan men werkt en zelfs voor de werkkleding en de plaats en inrichting van de gebouwen waarin langdurige zorg plaatsvindt. We zullen dit verloop in vogelvlucht weergeven aan de hand van de destijds heersende paradigma’s ten aanzien van de mens met een verstandelijke beperking en baseren ons hiervoor op de canon van de gehandicaptenzorg (van Gennep et al., 2014). We zijn ons er terdege van bewust dat we de nuances van deze ontwikkeling onbesproken laten en alleen de zeer grote lijn verhalen.

Defectparadigma

Tot eind jaren ‘60 van de vorige eeuw was het medisch model of het defectparadigma leidend binnen de zorg aan mensen met een verstandelijke handicap, zoals dat toen heette. De verstandelijke handicap werd als een ziekte gezien en de gehandicapte mens als afwijkend van de ‘gezonde’ mens. De verstandelijk gehandicapte mens was een patiënt die verzorgd, verpleegd en behandeld diende te worden. De instituten leken op ziekenhuizen met lange gangen, slaapzalen, witte schorten, witte lakens en muren, verpleegsters en geneesheerdirecteuren. De doelen voor de zorg richtten zich op goede hygiëne, voeding, rust, medicijnen en een goede lichamelijke gezondheid. De drie R’s, rust, reinheid en regelmaat, stonden hoog in het vaandel. De mens met een verstandelijke beperking werd ‘zwakzinnig’ genoemd en verbleef zijn leven lang op de instelling.

Ontwikkelingsparadigma

In de jaren ‘70 veranderde het defectparadigma in het ontwikkelingsparadigma. De nadruk verschoof van verplegen naar het ontwikkelen en aanleren van nieuw gedrag en nieuwe vaardigheden. De witte schorten verdwenen en ook de grote beddenzalen. De naam veranderde van patiënt in pupil, en men plaatste maximaal 12 ‘pupillen’ in woonunits bij elkaar, begeleid door ‘groepsleiding’. Doelen waren erop gericht om de

‘pupillen’ meer competent te maken in tal van taken. Veelal stond het bereiken van deze doelen centraal en was het niet van belang of de betreffende persoon iets in de praktijk had aan deze vaardigheid¹⁰³. De oorzaak werd niet langer als louter biomedisch gezien, maar als een cognitieve beschadiging van het leervermogen. Dit betekende dat de gehandicapte mens beschouwd werd als iemand die wel degelijk kan leren, alleen verloopt dit in een langzamer en afwijkend tempo dan de ‘standaardmens’.

Burgerschapsparadigma

Langzamerhand verschoof ook dit paradigma wat meer naar de achtergrond, maar verdween nooit helemaal. In de jaren '90 raakte het burgerschapsparadigma in opkomst. Hierbij ligt de nadruk op het streven naar kwaliteit van bestaan en is de handicap vooral een probleem in de interactie tussen het individu en de omgeving. Doelen binnen dit paradigma zijn erop gericht om participatie in de samenleving mogelijk te maken en juist die ondersteuning te bieden die daaraan bijdraagt. De mens met een handicap is een gelijkwaardig medeburger en heeft recht om zelf inhoud en vorm te geven aan zijn bestaan in de maatschappij. Een handicap wordt volgens deze visie gezien als een variatie in de cognitieve, zintuigelijke of motorische ontwikkeling in plaats van een afwijking. Het ‘probleem’ is een beschrijving van enerzijds de capaciteiten en mogelijkheden van een persoon en anderzijds van de structuur en de verwachtingen van de sociale omgeving. Zo is analfabetisme in een geletterde samenleving een probleem, maar hoeft dat in een andere context helemaal niet het geval te zijn. Een handicap is dus sociaal en normatief bepaald.

De acceptatie van mensen met een handicap als volwaardige burgers stuit echter ook op grenzen als het gaat om de verhouding tussen de rechten die zij kunnen uitoefenen en de plichten die daar tegenover staan. Is het realistisch om autonomie over het eigen leven centraal te stellen, als het bewust maken van de daarmee verbonden keuzes soms nauwelijks realiseerbaar is? Een voorbeeld hiervan is een psychiatrische patiënte die weigert om te eten. Het behandelteam besluit om de autonomie van deze vrouw te respecteren en stopt met het geven van eten waardoor de vrouw uiteindelijk overlijdt. De reden voor opname in de psychiatrische kliniek was echter haar onvermogen om voor zichzelf te zorgen. Een ander voorbeeld is dat voor deelname aan een bepaalde therapie de hulpvrager verplicht is om elke bijeenkomst aanwezig te zijn. Het probleem van de hulpvrager is juist een motivatieprobleem en het ontbreken van toewijding en inzet. De vraag is dus in welk licht kunnen we autonomie zien wanneer de ander een mens is met zeer beperkte cognitieve mogelijkheden en soms al een leven lang op een instelling diep verscholen in de bossen woont?

103 Een extreem voorbeeld hiervan is dat de ‘pupil’ in staat moet zijn om de verschillende geldmunten van elkaar te onderscheiden, ongeacht of deze persoon in de praktijk ooit met geld te maken krijgt.

Uiteindelijk kwam er ook kritiek op het burgerschapsparadigma vanuit de hoek van de zorgethiek bij monde van Joan Tronto (1993). Bij het burgerschapsparadigma ligt de nadruk op eigen verantwoordelijkheid en gelijke rechten en plichten voor iedere burger. Zij keert zich hier fel tegen en zegt dat *'elkaar zorg geven een fundamenteel onderdeel is van ons mens zijn'*. Stop met zorg voor te behouden aan een bepaalde groep mensen. Wij hebben allemaal *behoefte* aan zorg, in plaats van dat er een groep is die *recht* heeft op zorg. Die menselijke behoefte aan zorg is zowel gericht op zorg geven als op zorg ontvangen. Zorg geven of hulp bieden is niet louter het uitvoeren van taken met als doel een snelle verandering teweeg te brengen. Het gaat ook over menszijn, de houding van mens tot mens, wederkerigheid. Volgens Tronto is zorgen zowel het *handelen* in de praktijk als een *houding*. Beide aspecten zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Waardigheidsparadigma

Na de opkomst van het burgerschapsparadigma staat nu de wens voor meer gelijkwaardigheid tussen hulpgever en hulpvrager hoog op de agenda, middels het waardigheidsparadigma (Reerink et al., 2017). Hierin wordt de 'cliënt' gezien als medemens met verlangens en ervaringen. Men spreekt bij het waardigheidsparadigma over het 'aftasten van grenzen voor tintelende ervaringen'. Het perspectief is een zo waardig mogelijk bestaan dat door optimale relaties zo ervaringsrijk en betekenisvol als mogelijk is. Een goed leven ontstaat in een context met anderen, levend in een vitaal netwerk binnen of buiten een zorginstelling.

Ideaal en werkelijkheid

We moeten helaas constateren dat de papieren werkelijkheid geen gelijke tred houdt met een groot deel van de fysieke werkelijkheid. In vrijwel alle segmenten en lagen van de hulpverlening is het medisch model (defectparadigma) nog altijd dominant, alle mooie woorden en paradigma's ten spijt. Hiermee wordt bedoeld dat de hulpverlening ingericht is en vormgegeven wordt vanuit de aanname dat er een afwijking is, een probleem, dat op dezelfde wijze behandeld dient te worden als een lichamelijke afwijking of probleem. Inderdaad, een blindedarmonsteking is een probleem van de patiënt en niet zozeer die van de relatie van de patiënt met zijn arts of partner; alhoewel ook van medische problemen steeds duidelijker wordt dat er een relatie bestaat tussen lichamelijke klachten en psychisch welbevinden (Chida & Steptoe, 2008). Een fysiek probleem kan vaak verholpen worden door medicatie of een operatie. Een lichamenlijk probleem is aantoonbaar, zichtbaar en er is een theorie over de oorzaak.

Ook in de orthopedagogiek en de psychopathologie spreken we over stoornissen als ADHD, autisme en dyslexie. In de praktijk van de hulpverlening worden deze stoornissen gezien als een aantoonbaar defect en moet de hulpvrager 'behandeld' worden, net zoals een dokter een patiënt behandelt. Dit bepaalt de wijze van diagnostiek (cliëntgericht), de behandeling (probleemgericht), de financiering (doelgericht) en de toon waarop er over hulpvragers gesproken wordt. Alle mooie woorden en paradigma's ten spijt, dit

denken zit stevig verankerd in het hele systeem van de zorg en hulpverlening. Wij zijn echter van mening dat een 'stoornis' het resultaat is van de relatie van een persoon in zijn *context*. De *context* is bepalend of gedrag wel of niet adequaat is. Dat maakt dat een stoornis een *relationeel probleem* is en dus geen eigenschap van de persoon in kwestie (Bosman, 2017; Bosman en Voermans, 2016). Hulpverlening vanuit een gelijkwaardige en wederkerige visie zou bij uitstek het domein van de orthopedagogiek moeten zijn, maar daarin loopt het vak naar ons idee nog niet voorop. De cursussen die dit gedachtengoed als leidraad hebben zijn op de universiteit op een paar vingers te tellen.

Ongemakkelijkheid

Helaas brengt de hulpverlening ons soms ook in een lastig parket (Reerink et al., 2017). Het respecteren van de autonomie van de hulpvrager kan soms tot extreme uitkomsten leiden. Zo hebben we genoemd dat een psychiatrisch patiënt die weigert te eten en die niet gedwongen wordt om te eten, uit respect voor haar autonomie, komt te overlijden. Als we de patiënt dwingen te eten leggen we de autonomie en macht bij de hulpgever. Hoe kunnen we zoiets als autonoom handelen en beslissen gelijkwaardig verdelen over hulpvrager en hulpgever? Is het niet terecht om de hulpgever als meer beslissingsbekwaam en beslissingsbevoegd te zien, omdat goede zorg nu eenmaal vraagt om de regie van de hulpvrager over te nemen?

Door dit probleem relationeel te benaderen worden we uitgenodigd om anders te kijken naar deze problemen. Vanuit het gedachtengoed van Beweging-als-houvast ligt een belangrijk deel van de oplossing in de relatie tussen hulpgever en hulpvrager, waarbij gezocht wordt naar momenten van verbinding op thema's waar hulpvrager en hulpgever het over kunnen hebben zonder dat het thema beladen is.¹⁰⁴ Vanuit gezamenlijkheid en verbinding kan vervolgens toegewerkt worden naar volgedrag van de hulpvrager in de gewenste richting.

Ethisch perspectief

Na het bespreken van het historisch perspectief op zorg en hulpverlening staan we in deze paragraaf stil bij de ethiek rondom zorg en hulpverlening. Ons past bescheidenheid en terughoudendheid wanneer we spreken over onze visie en ons beroepen op aspecten van de zorgethiek. Wij zijn geen ethici en ons spreken hierover is eerder stamelend en aarzelend. Toch willen we een poging wagen omdat we in de praktijk nogal eens aanlopen tegen de gevolgen van de marktwerking van de zorg. Economische belangen spelen steeds vaker een belangrijke rol in hoe hulp verdeeld, toegewezen en beoordeeld

¹⁰⁴ Ervaringen met verschillende vrouwen met anorexia laten zien dat het mogelijk is om gezamenlijkheid en onderscheid te creëren op 'veilige' onderwerpen die niets met eten te maken hebben. Als het toch over eten gaat, dan werd er gesproken over de geur, textuur, kleur, smaak etc. Zaken als lichaamsgewicht en het aantal calorieën worden niet vermeden, maar de hulpgever ziet dit niet als focus van het contact. Om strijd hierover te voorkomen, verwijst de hulpgever de hulpvrager naar een diëtist. Door dit onderwerp over te laten aan de diëtist blijven alle andere thema's en activiteiten bespreekbaar en wordt de verbinding veilig gesteld.

wordt. Hulp moet korter, sneller, efficiënter, goedkoper en vooral moeten methodes ‘evidence-based’ zijn, de heilige graal binnen de hulpverlening, zodat we in ieder geval zeker weten dat ons kostbare geld niet over de balk gesmeten wordt. Het bieden van zorg en hulp lijkt verworden tot een ‘zorgfabriek’, om in termen van Van Heijst (2005) te spreken. Zorg is een product dat kan worden ingekocht, toebedeeld en opgebruikt. Het gevaar van deze economische wijze van redeneren is dat de hulpgever en de hulpvrager als mens uit beeld raken en verworden tot inwisselbare objecten. In deze paragraaf willen we onze visie op hulpverlening uiteenzetten, zoals die ten grondslag lag aan de casussen die eerder besproken zijn.

Wat is goede zorg?

Binnen de ethiek staat de vraag ‘wat is het goede leven’ centraal. In de zorgethiek is dit getransformeerd naar ‘wat is goede zorg’. Wat is een goede hulpgever, hoe ziet goede hulp of zorg eruit? Wie of wat bepaalt of het ‘goed’ is? Kan er sprake zijn van een ‘goede hulpverleningsrelatie’ en hoe ziet die er dan uit? Binnen de ethiek gaat het om ethische en morele waarden van waaruit wij handelen en waarop wij in de maatschappij de hulpverlening georganiseerd hebben. Want de zorg voor mensen die ziek, oud, jong of gehandicapt zijn is louter en alleen gebaseerd op waarden. Economisch gezien is het veel goedkoper om geen zorg te bieden en ook het ‘nut’ van zorg is in veel gevallen ver te zoeken. Kennelijk heeft het bieden van hulp en zorg te maken met intrinsieke waarden en vinden we als maatschappij dat het bij onze beschaving hoort om zorg te dragen voor hen die het nodig hebben. Vanuit deze gemeenschappelijke basis kunnen we ‘hulp bieden’ verder verkennen.

In haar boek gaat Van Heijst in op de vraag wat we zouden kunnen verstaan onder ‘zorgen’ en wat dan ‘goede zorg’ zou kunnen zijn. We volgen hierin nog even het woordgebruik van Van Heijst als ‘zorg’ en ‘zorgen’, aangezien de hulpverlening in algemene zin gebaseerd is op ‘zorgen voor de ander’ of ‘zorg nodig hebben van de ander’. In ons proefschrift komt de strikt medische kant van het ‘zorgen’ niet aan bod, maar dragen we door hulp te bieden aan de ander, wel zorg voor de ander en is de hulpvrager afhankelijk van de hulp die de ander geeft.

Van ‘zorgen voor de ander’ naar ‘het uitvoeren van zorgtaken’

Een andere reden om het woord ‘zorgen’ te gebruiken is de associatie die ‘zorgen’ onwillekeurig kan oproepen. Zorgen is in het verleden vooral de taak van de vrouw geweest, zowel in de privésfeer als in het publieke domein (denk aan de verpleegsters). Daarnaast werd zorgen ook vaak gezien als een roeping, zie bijvoorbeeld de vele kloosterzusters die zorgtaken op zich namen in arme en behoeftige gezinnen. Zorgen was omgeven met een zweem van opoffering en het eigen belang opzijzetten. Langzamerhand kwam een tegenbeweging op gang die het zorgen meer professioneel wilde maken en uit de hoek van de zelfopoffering wilde halen. Zorgen moest (beter) betaald worden, de zorg voor kinderen moest niet per definitie door vrouwen gedaan

worden, maar ook door mannen en voor die zorg zou ook een vergoeding moeten komen, aangezien men niet deel kan nemen aan het arbeidsproces als men thuis is om voor de kinderen te zorgen. Onder invloed van die professionalisering van de zorg verschoof de aandacht van 'zorgen voor' naar het uitvoeren van 'zorgtaken'. Ook het feminisme heeft hier haar steentje aan bijgedragen door vrouwen op te roepen zich te bevrijden van het juk van de eeuwigdurende cirkel van huishoudelijke zorgtaken zoals wassen, koken, poetsen, boodschappen doen. Deze associatie 'zorgen is opoffering' speelt onderhuids nog steeds een rol in bijvoorbeeld discussies over professionaliteit en de grenzen van zorg bieden.

Let op, wij zijn niet tegen professionele hulpverlening of tegen feminisme, waar het om gaat is dat de relationele kant van 'zorgen voor' veronachtzaamd dreigt te worden. Zorg bieden of hulp geven gaat niet alleen over de taak of deeltaken die uitgevoerd moeten worden (wassen, bedden verschoneren, eten maken etc.), het gaat ook om de wijze *waarop* dit uitgevoerd. Van Heijst noemt deze twee aspecten enerzijds de 'activistische zorgopvatting', namelijk het 'doen' en zelfs 'heel veel doen' en anderzijds de 'houding' van het zorgen. Zo is er bijvoorbeeld verschil in hoe de ene tandarts je gebit verzorgt en hoe de andere dat doet. Hun professionaliteit is belangrijk, maar net zo goed de wijze waarop ze jou als mens benaderen, hun houding en dat is moeilijk in woorden uit te drukken. Toch zal bij velen juist die houding de doorslag geven wanneer zij de zorg als 'goed' bestempelen of niet.

Menszijn binnen de zorgfabriek

Wanneer we dit toepassen op de hulpverlening, dan zien we dat hulp veelal georganiseerd wordt rondom de uitvoering van taken, het 'doen' van de hulpverlening. Hulp wordt geboden in pakketvorm waarbinnen een aantal taken geregeld zijn. Wanneer deze taken zijn afgevinkt, kan gezegd worden dat de hulp geboden is. De hulpgever treedt terug en wanneer er een nieuwe hulpvraag komt, wordt er opnieuw gekeken welk pakket geschikt zou kunnen zijn en een nieuwe hulpgever wordt toegewezen die dit pakket kan uitvoeren. Op deze manier wordt efficiënt gewerkt en kwaliteit gewaarborgd meent men, aangezien beiden keurig zijn af te lezen aan de bijgehouden administratie. Nou is met efficiëntie niks mis, het is heel zinnig om zorg zo in te richten dat het betaalbaar blijft en beschikbaar is voor velen. Waar het Van Heijst om gaat is dat door op deze manier zorg en hulp te organiseren, de menselijkheid en de menswaardigheid dreigt te verdwijnen en dat zorg dan juist inhumaan wordt, terwijl we net gezegd hebben dat zorg gebaseerd is op onze morele waarden om een beschaafde en menselijke maatschappij te zijn. De bescherming tegen deze ontmanteling van de menselijkheid van de zorg ligt in het tweede component van de zorg, namelijk de 'zorghouding' van de hulpgever.

Het is echter veel moeilijker om de 'houding' van de hulpgever onder woorden te brengen en het vervolgens ook nog een plaats te geven binnen de gestelde tijd van de hulp. We horen nogal eens zeggen van beroepsopvoeders 'ik heb geen tijd om

aandacht te geven, want ik ben druk bezig met zorgen dat het eten op tijd klaar is, dat mijn rapporten bijgewerkt zijn, dat iedereen op tijd in bed ligt'. Vaak wordt 'aandacht geven' uitbesteed aan bijvoorbeeld stagiaires of professionals zoals een therapeut of psycholoog. Wij zijn echter van mening dat 'doen' en 'houding' hand in hand kunnen gaan in de hulp die we hulpvragers bieden. Dit betekent dat we in de opleiding of supervisie van hulpgevers aandacht besteden aan zowel hetgeen ze feitelijk 'doen' als aan de manier 'waarop' ze doen. Beide aspecten zijn noodzakelijk om ontwikkeling bij de hulpvrager op gang te brengen.

Hieruit vloeit ook onze visie op de hulpgever en de hulpvrager voort. Beide zijn mens en ontmoeten elkaar als mens. Een mens met een eigen unieke manier van zijn, geen mens is gelijk. En juist daarin zijn we als mens weer gelijk aan elkaar, namelijk in het feit dat we uniek zijn.

Dit lijkt evident, maar kan gemakkelijk op de achtergrond raken als beroepsopvoeders multi-inzetbaar moeten zijn en in flexpools werken. De ene dag maken ze op die ene groep het ontbijt, de volgende dag op een andere. Voor degenen die zorg ontvangen geldt hetzelfde: de ene dag worden ze door die persoon naar bed gebracht, de volgende dag door een ander. Het is mogelijk dat jongeren op een leefgroep in een maand met wel 20 verschillende beroepsopvoeders te maken kunnen hebben. Zowel hulpgevers als hulpvragers dreigen hierdoor te verworden tot objecten. Hulpgevers zijn inwisselbaar zolang ze volgens de protocollen hun deeltaken kunnen afvinken en ze als een transparant 'verbandje' op de 'zere plek' kunnen worden gelegd. Hulpvragers zijn dan objecten waaraan zorg moet worden verleend, volgens de standaardprocedures, regels en protocollen en graag binnen het tijdsbestek dat hiervoor staat.

In onze methode staan wij nadrukkelijk en uitdrukkelijk voor het *menszijn* van hulpgever en hulpvrager. Dit betekent dat de adviezen die wij de hulpgever geven, moeten passen bij de unieke persoon die de hulpgever is. De hulpgever moet zich gezien weten in zijn of haar unieke kwaliteiten om de jongere te helpen. Dit geldt ook voor de hulpvrager. Ook die persoon is uniek en brengt zijn eigenheid mee in de hulpverleningsrelatie. De geboden hulp dient dus ook afgestemd te worden op de kwaliteiten, mogelijkheden en moeite van de hulpvrager. Dit betekent dat iedere hulpverleningsrelatie uniek is en niet zomaar inwisselbaar.

Samenvattend kunnen we dus zeggen dat onze visie op 'goede zorg' bepaald wordt door het 'menszijn' van hulpgever en hulpvrager te respecteren en te benadrukken. We werken met de unieke bewegingen van beide personen. Juist in de beweging vallen 'doen' en 'houding' samen. De wijze waarop de hulpgever bijvoorbeeld een jongere leert om zijn tanden te poetsen is 'doen' en 'houding' tegelijk. Aan de bewegingen tussen hen kan worden afgelezen of de taak 'tandenpoetsen' begrepen is of hoe de hulpgever de volgende keer zijn bewegingen zo kan aanpassen dat de kans dat de

jongere het oppikt groter is. Zo kan de instructie van het tandenpoetsen totaal langs de jongere heen gaan wanneer de hulpgever veel sneller beweegt en praat dan de jongere. Dit is aan de bewegingen van beide personen te zien. De hulpgever kan door zijn snelheid aan te passen aan die van de jongere, de kans vergroten dat de instructie wel begrepen wordt. Zouden we alleen naar het 'doen' kijken, dan kunnen we zeggen dat de hulpgever de taak 'tandenpoetsinstructie' heeft uitgevoerd en dus kan afvinken. Wanneer de volgende keer blijkt dat de jongere niet volgens de instructies zijn tanden poetst kunnen we daar van alles van vinden: wil niet, luistert niet, eigenwijs, dom et cetera. Door de houding, liever gezegd de beweging, erbij te betrekken kunnen we heel concreet maken waar 'doen' en 'houding' van de hulpgever wel of niet bij de jongere aansluiten. De wederzijdse bewegingen tussen hen maken dit duidelijk.

Wederkerigheid in de hulpverleningsrelatie

Dit brengt ons bij het begrip 'wederkerigheid in de hulpverleningsrelatie'. In onze visie brengen zowel hulpvrager als hulpgever hun eigenheid in, wil het een 'goede' hulpverleningsrelatie genoemd kunnen worden. Dit heeft met hun menszijn te maken, het feit dat er ruimte is voor beide personen om hun 'zelf' in te brengen en zich daarin aan elkaar te laten zien. Wil een hulpverleningsrelatie waarlijk menselijk zijn dan is wederkerigheid noodzakelijk.

Hulpverlening

In de volgende voorbeelden maken we even een stap terug in de tijd, namelijk naar de periode dat Joey in de instelling woonde. We ontmoeten drie beroepsopvoeders, Sophie, Mary en Gera, die zorg dragen voor Joey die op een instelling woont voor jongeren met een licht verstandelijke beperking en gedragsproblemen.

Sophie, Mary en Gera voeren werkoverleg over de 15-jarige Joey, die het de laatste tijd nogal moeilijk heeft. 'Ik maak me zorgen over zijn onbeleefde gedrag', zegt Sophie. 'Als we daar geen paal en perk aan stellen, gaat het alleen maar bergafwaarts met hem. Zullen we drie haalbare doelen stellen, namelijk netjes zitten aan tafel, groeten bij het binnenkomen en de ander aankijken wanneer je met deze praat?' Mary knikt en haalt lichtjes haar schouders op. 'Tja, ik herken wel wat je zegt Sophie, maar ik weet ook dat hij erg met zijn vader in zijn maag zit.' 'Jaja', zegt Gera, 'hij mist zijn vader erg, dat heb ik wel begrepen, dus daar moeten we ook wel rekening mee houden'.

Deze drie beroepsopvoeders maakten zich zorgen over Joey. In een poging om zijn gedrag bij te sturen beslissen ze tijdens het werkoverleg dat ze gaan werken aan zijn onaangepaste gedrag dat hier vooral als onbeleefd gedrag wordt gezien. Sophie heeft duidelijk voor ogen wat ze wil en stelt voor om de doelen van de aanpak op te schrijven. Hoewel Mary het er mee eens is, is ze wat terughoudend en brengt in dat het misschien

allemaal wat te veel gevraagd is. Gera maakt duidelijk dat ze het met beiden eens is en dat er wat moet gebeuren. Het lijkt erop dat iedereen het probleem herkent en erkent en ze spreken af dat ze aan de doelen gaan werken. Dit lijkt een eenvoudige afspraak waar je het moeilijk mee oneens kunt zijn. Nu komt het echter op de uitvoering aan en daar is niet over gesproken. De volgende voorbeelden laten zien dat *werken aan de doelen* niet voor iedereen hetzelfde betekent.

Sophie en Joey

Joey blijft na het eten aan tafel zitten. Met zijn hele bovenlijf hangt hij over de tafel en speelt met het peper- en zoutstelletje, waardoor hij zout op het tafelkleed morst. 'Kwam mijn vader mij maar halen om naar het voetballen te gaan', zegt hij voor zich uitstarend. Even is het stil, dan zegt Sophie: 'Joey ga eens rechtop zitten en laat het peper en zout met rust.' Joey herhaalt zijn ongenoegen over de afwezigheid van zijn vader: 'Ik vind het niet leuk dat mijn vader nooit komt.' Enigszins ongeduldig reageert Sophie met: 'We kunnen het daar straks over hebben, maar eerst wil ik dat je je fatsoenlijk gedraagt en rechtop gaat zitten.' Joey springt van tafel op, loopt weg en roept: 'Stom wijf!'. Sophie zegt op gebiedende toon: 'Terugkomen!' Joey draait zich om, kijkt Sophie boos aan en loopt vervolgens stampvoetend en al scheldend de huiskamer uit. Sophie vindt dat dit gedrag alle perken te buiten gaat en stuurt hem voor straf naar zijn kamer.

Sophie wil zo graag dat het leven voor Joey plezieriger wordt, dat ze besluit om hem erop te wijzen dat zijn fysieke houding ongepast is. Daarom probeert ze hem letterlijk 'op te voeden'. Ze vraagt hem immers om zich anders te gedragen. Omdat hij daar niet op reageert, herhaalt ze het verzoek. Zowel Joey als Sophie volharden in hun keuze om hun eigen richting aan te houden, waardoor de interactie uiteindelijk escaleert. Het doel om Joey beleefd gedrag bij te brengen raakt daarmee alleen maar verder weg. Voor Sophie is dit een zwaar gelag, het kost haar ook de nodige (negatieve) energie, want straffen vindt zij niet leuk.

Mary en Joey

Joey blijft na het eten aan tafel zitten. Met zijn hele bovenlijf hangt hij over de tafel en speelt met het peper- en zoutstelletje, waardoor hij zout op het tafelkleed morst. 'Kwam mijn vader mij maar halen om naar het voetballen te gaan', zegt hij voor zich uitstarend. Even is het stil, dan zegt Mary, die zich wat achteruit laat zakken op haar stoel: 'Ja, dat snap ik, misschien moet je dan maar alleen naar het voetballen gaan.' Joey reageert: 'Daar heb ik geen zin in.' Halverwege Mary's zin: 'Zou je misschien...' komt er een groepsgeenoot binnen die vraagt of hij even naar het dorp mag. Mary draait zich om, kijkt hem aan en stemt toe. Ze drukt hem op het hart dat hij een jas aan moet doen, want het is koud buiten. Inmiddels is Joey van tafel opgestaan en sjokt richting zijn kamer.

‘Dag Joey’, zegt Mary vriendelijk, waarop Joey al brommend ‘hm’ zegt. Mary staat op, maakt de tafel schoon en zet het peper- en zoutstelletje in de kast.

Mary lijkt de uitdaging om Joey’s gedrag te veranderen nu niet aan te gaan. Zo kiest ze er niet voor om een opmerking te maken over zijn fysieke houding. Tijdens het gesprek stemt ze wel fysiek af door een enigszins nonchalante houding aan te nemen. Hoewel ze aanvankelijk aansluit bij Joey’s onderwerp, neemt ze daarin ook een eigen richting. In de oplossing die ze voorstelt kan Joey zich immers niet vinden. De komst van een andere jongere zorgt ervoor dat het kleine beetje gezamenlijkheid dat er was verdwijnt. Hierdoor wordt het contact tussen Mary en Joey verbroken. Deze situatie leidt dan weliswaar niet tot een conflict, maar er was ook geen sprake van een interactie waarmee Joey mogelijk verder kan.

Gera en Joey

Joey blijft na het eten aan tafel zitten. Met zijn hele bovenlijf hangt hij over de tafel en speelt met het peper- en zoutstelletje, waardoor hij zout op het tafelkleed morst. ‘Kwam mijn vader mij maar halen om naar het voetballen te gaan’, zegt hij voor zich uitstarend. Even is het stil, dan zegt Gera die met haar armen in de schoot zit: ‘We kunnen ook vanuit hier naar het voetballen gaan. Bob en Steven willen vast ook mee’, zegt Gera. ‘Niet zo’n zin in’, zegt Joey zachter dan Gera spreekt. Gera gaat wat onderuit zitten, ‘Je mist papa hè’, zegt ze terwijl ze zijn kant opkijkt. ‘Ja, hij komt hier nooit, ik wou dat ik een andere vader had’, zegt Joey. Hij kijkt langs Gera heen. Gera gaat nu ook op de tafel hangen en zegt, ‘wat voor een papa zou jij willen?’ Joey haalt zijn schouders op, het is weer even stil waarna hij antwoordt, ‘hetzelfde maar dan dat hij komt.’ ‘Zullen we een kaart schrijven aan jouw papa; dan kun je hem vertellen dat je het fijn zou vinden als hij kwam?’ biedt Gera aan. ‘Hij komt toch niet’, zegt Joey al gapend. ‘Ik heb het pas nog gevraagd.’ Even is het stil en dan zegt Gera: ‘het fijne van een kaartje is dat hij die kan nalezen.’ Gera komt iets overeind zet haar arm op de tafel en laat haar hoofd op haar hand steunen, ze kijkt Joey schuin aan die vervolgens zijn hoofd naar haar toe richt. ‘Valt te proberen’, zegt hij, terwijl hij nu ook overeind komt. ‘Dan hebben we een plan!’, zegt Gera en gedecideerd staat ze op van tafel. Terwijl ze het pepervaatje van tafel pakt, volgt Joey haar op de voet door het zoutvaatje te pakken, samen brengen ze het stelletje naar de keuken.

Op het eerste gezicht lijkt ook Gera het doel ‘beleefd gedrag bevorderen’ niet aan te gaan. Ze zegt immers niets over zijn fysieke houding. Vanuit Beweging-als-houvast is dat een bewuste keus. Gera weet dat alle voorgaande pogingen om Joey via verbale instructie iets aan te leren mislukt zijn. Daarom kiest ze de weg van de beweging. Ze stemt op twee manieren op hem af. Zo gaat Gera mee in de richting van het onderwerp dat Joey aandraagt en past ze haar fysieke houding aan die van Joey aan, zonder daarin

volledig mee te gaan. Doordat ze vervolgens wat onderwerp en fysieke houding betreft weer een eigen richting kiest, kan ze Joey meenemen. Hij aanvaardt haar voorstel en gaat als vanzelf rechtop zitten, met als beloning aan het eind van de interactie dat hij zonder te vragen zelfs meehelpt de tafel af te ruimen.

Vanuit het perspectief van complexe systemen, zoals beschreven in hoofdstuk 2, kan gesteld worden dat door op een onderliggend niveau van de interactie in te grijpen, het doel vanzelf ontstaat of emergeert. Het middel is gezamenlijkheid en onderscheid bewerkstelligen op bewegingsniveau en het doel is wederkerigheid waar gepast gedrag uit kan ontstaan. We kunnen het doel niet bereiken door telkens op het beoogde resultaat te wijzen. Het doel ontstaat *uit* het afgestemde interactiepatroon tussen hulpvrager en hulpgever.

Het 'hoe' is de essentie

Ten slotte willen we nog een belangrijk misverstand ophelderen. Wij worden veelvuldig geconfronteerd met de opmerking dat het nogal logisch is dat je met Beweging-als-houvast succes hebt, omdat iedereen zoveel individuele aandacht krijgt, vooruitgaat. Dit is een onjuiste voorstelling van zaken. Het gaat niet om de kwantiteit, maar de kwaliteit van de interactie. Het is het *hoe* van de interactie, waardoor de hulpvrager kan ontwikkelen. De gedachte dat de groei in wederkerigheid toe te schrijven is aan de verandering die *zij met hun eigen beweging* hebben ingezet is voor studenten en hulpgevers soms moeilijk te bevatten. Een veel gehoorde reactie is: 'hij kent mij nu en daardoor vertrouwt hij mij nu en daarom gaat het beter'. Wat maakt nu dat de hulpvrager de hulpgever kent en vertrouwt, dat is een stap die over het algemeen niet gezet wordt. De veronderstelde verklaring is, als je maar lang genoeg bij elkaar bent, ontstaat vertrouwen vanzelf en vooruitgang wordt dan aan toeval of tijd toegeschreven. Dat het niet de duur, maar de vorm van de interactie is die het contact verbetert en de wederkerigheid doet toenemen, lijkt voor velen onbegrijpelijk. We hebben echter voldoende voorbeelden waar jarenlange behandeling geen enkele kwalitatieve verbetering te zien gaf, maar waar met de inzet van Beweging-als-houvast wel vooruitgang werd geboekt.

Een goede illustratie hiervan is de casus Zack-John. In het eerste jaar waarin John met Zack werkte, was het doel om Zack te volgen en aan te sluiten bij het gedrag dat Zack vertoonde. Dat leidde echter niet tot nieuw gedrag bij Zack. Toen John na een tijd het advies kreeg om naast volgend gedrag, ook een onderscheidende beweging in te zetten, raakte Zack geïnteresseerd in John. Zack volgde John en liet daarmee nieuw gedrag zien, dat er voorheen niet was. Dit gebeurde onmiddellijk nadat John van strategie was veranderd. Het nieuwe gedrag was in het begin gebaseerd op het initiatief van John, maar na enkele weken kon hij op eigen initiatief nieuw gedrag tonen. Dit voorbeeld laat zien dat het niet de duur maar de vorm van de interactie is die essentieel is om verandering te bewerkstelligen.

Een andere vergelijkbare opmerking die we nogal eens horen: ‘ja, zo kan ik ook wel succesvol zijn en vertrouwen opbouwen, als je elke week koekjes bakt of een spelletje doet’. Deze opmerking suggereert dat hulpverlening niet leuk mag zijn en dat ‘hard werken aan je probleem’ de (normatief) juiste aanpak is. Ook nu geldt dat het niet gaat om *wat* je doet, maar *hoe* je het doet. De aandacht gaat gemakkelijk naar de activiteit zelf uit en niet naar de manier *waarop* deze samen uitgevoerd wordt en dit ‘hoe’ kost veel energie. We horen vaak studenten en ook nieuwe hulpgevers zeggen dat ze na een half uur ‘spelen’ met de hulpvrager volledig uitgeput zijn, omdat ze bij elke beweging en handeling nadenken of ze bijvoorbeeld op een snelheid bewegen die de hulpvrager volgen kan of op welk aspect ze gaan synchroniseren of zich onderscheidend gedragen. Het blijkt gelukkig dat het werken met deze methode de hulpgever na verloop van tijd steeds makkelijker afgaat.

We hoorden ook nogal eens van hulpgevers van andere methoden dat ze hetzelfde doen als Beweging-als-houvast. In een aantal gevallen is dat ook verdedigbaar, zoals bij de Methode Heijkoop, Contactgericht spelen en leren, Theraplay en Floortime. Het enige verschil is dat deze methoden niet aangeven *hoe* er gewerkt wordt, wel *dat* er gestreefd wordt naar plezierig contact. Bovendien zijn deze methoden vooral gericht op het proces van gezamenlijk worden en niet op onderscheidend zijn.

Ten slotte, bereikt ons geregeld de vraag waarom ouders niet bij aanvang betrokken worden bij het inzetten van de interventie. Het is het niet zo dat dit nooit gedaan wordt, maar in het geval van Dewi is dat bij aanvang bewust niet gedaan. De reden hiervoor is dat het ontwikkelen van een gezamenlijke richting en het creëren van volggedrag een therapeutische interventie is die tijd, geduld en heel precies werken vergt. De energie die dit kost voor de hulpgever is enorm en dat is wel een of twee uur vol te houden, maar niet een hele dag. Om dit van de ouders te vragen is in de beginfase van de hulpverlening een te grote belasting. Bovendien is het zo dat een hulpgever ongewenst gedrag kan accepteren binnen de hulpverleningsmomenten omwille van de ontwikkeling die nodig is. Een hulpgever kan in de relatie een uitzondering maken en zeggen dat bepaald gedrag alleen in hun relatie nu even mag omdat dit de uitgangspositie is waarmee gewerkt wordt en dit gedrag in ontwikkeling is. Voor de ouders is het belangrijk om voorspelbaar te zijn en congruent in de aanpak. Een duidelijke rolverdeling tussen therapeutisch werk van de hulpgever en opvoeding door de ouders in het zorgen voor een dagstructuur en aanwezigheid, heeft in casussen waar gedrag zo overduidelijk te maken heeft met hechtingsproblematiek de meeste kans van slagen. Wel is het zaak om zo snel mogelijk ouders te betrekken bij de hulpverlening. Onze wens is dat waar mogelijk ouders begeleiding krijgen in de omgang met hun kind en dat professionele hulpgevers alleen met het kind werken als het niet anders kan.

Hulpgever

Het fragment waarin de interactie tussen Gera en Joey wordt beschreven, kan de indruk wekken dat het gedrag van Gera als vanzelf ontstaat, dat het haar geen moeite kost en dat ze geen bewuste inzet hoeft te tonen om de interactie met Joey soepel te laten verlopen. Dit is echter slechts schijn. Een interactie vormgeven op basis van de principes van Beweging-als-houvast vergt ongebruikelijke aanpassingen van de hulpgever. In de volgende paragraaf zullen we dit nader toelichten.

Eigen beweging aanpassen

Een hulpgever die werkt volgens Beweging-als-houvast wordt gevraagd om via het lichaam wederkerigheid te organiseren door momenten van gezamenlijkheid af te wisselen met onderscheid. Hiertoe heeft zij een aantal mogelijkheden tot haar beschikking, namelijk de vijf bewegingskenmerken richting, snelheid, afstand, spierspanning en geluid. De hulpgever wordt gevraagd om in eerste instantie op een of maximaal twee van deze kenmerken gezamenlijkheid te organiseren. Door te synchroniseren met de hulpvrager worden ze op dat kenmerk voor een belangrijk deel hetzelfde. Dit betekent dat een hulpgever de eigen beweging, bijvoorbeeld de snelheid gaat verhogen of verlagen, waarmee een fysieke aanpassing van het eigen spontane gedrag tot stand wordt gebracht. Zoals gezegd, dit klinkt eenvoudiger dan het is.

Als mensen gevraagd worden om wat sneller of juist langzamer te praten dan ze gewend zijn, zijn ze daar best toe in staat. Niettemin voelt het onnatuurlijk aan en de meeste mensen houden de afwijkende spreeknelheid slechts korte tijd vol. Zoals we in hoofdstuk 5 hebben laten zien, is de belangrijkste reden dat ons lichaam eigen ritmes kent, een eigen vertrouwde manier van bewegen en praten. De eigen gewoonten zijn hieruit ontstaan en welhaast als vanzelf tot uiting gekomen. Natuurlijk is iedereen in staat om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden, maar een relatief snelle spreker zal niet spontaan een langzamere spreker worden. Of iemand die van nature heftige, grote en weidse gebaren maakt, kan vaak niet zonder zichzelf te forceren rustige en kleine bewegingen maken.

Precies deze aanpassingen aan de bewegingen van de hulpvrager worden van de hulpgever verwacht, omdat de hulpvrager (nog) niet in staat is gebleken om dit zelf te doen. Dit betekent dat in het contact met de hulpvrager de hulpgever geregeld de eigen spontane bewegingen los zal moeten laten om te kunnen synchroniseren met de hulpvrager. Om te voorkomen dat de hulpgever het gevoel met haar eigen lichaam verliest, is het van belang dat zij zich slechts korte tijd aanpast en niet op alle vijf de bewegingskenmerken tegelijk gaat synchroniseren. Overigens blijkt dit laatste vrijwel niet mogelijk te zijn en zoals gezegd, is dat ook niet wenselijk. Te veel veranderingen kunnen ertoe leiden dat de hulpvrager de hulpgever niet meer herkent. Bovendien is

het ook niet nodig, want de andere bewegingskenmerken ontwikkelen mee als er op een enkele gesynchroniseerd wordt.

We hebben gezien dat het onderbreken van synchronisatie, het aannemen van de eigen beweging door de hulpgever, cruciaal is omdat de hulpvrager zich daarmee gewaarwordt van de aanwezigheid van de hulpgever. Daarnaast geeft het de hulpgever de mogelijkheid om even uit een niet-eigen gedraging te stappen, waardoor het gebruikelijke gevoel en de vanzelfsprekendheid van de gewaarwording van het eigen lichaam kan terugkeren. Beurtelings bij de ander en bij zichzelf zijn maken het mogelijk om deze benadering vol te houden. Zodra dit inzicht een tweede natuur is geworden hoeft er over dit patroon niet meer nagedacht te worden en voltrekt de werkwijze zich als vanzelf.

Zoals we in eerdere hoofdstukken hebben laten zien, wordt deze wijze van benaderen in de normale ontwikkeling tussen ouders en baby's ook gehanteerd. Het blijkt heel natuurlijk om dit zo te doen. In spontane ontmoetingen ontstaat er iets met de ander als je elkaar ergens in herkent. In de opvoeding bouwen de ouders en kinderen gezamenlijkheid als vanzelf op en daaruit ontstaat het hechtingsgedrag. In de relatie tussen hulpgever en hulpvrager ontstaat gezamenlijkheid of onderscheid niet altijd als vanzelf en het is niet de enige moeilijkheid. Wat het nog meer lastig maakt is contact maken met een persoon die de balans van de gezamenlijkheid en onderscheid, en dus wederkerigheid, niet herkent. Als hulpgever moet je dan terug naar een bewuste en eenzelfde manier van interacteren, die als vanzelf ontstaat in de relatie tussen een ouder en een baby.

Dat dit niet eenvoudig is, hebben wij ervaren met onze studenten die in het kader van een practicum de principes van Beweging-als-houvast wilden toepassen. Zij vinden het meestal uiterst moeilijk om niet op een talig-cognitieve manier naar de hulpgever te kijken. Praten is een sterke attractor en ongemerkt gaat het over de inhoud in plaats van de structuur van de interactie. Dit wordt fraai geïllustreerd door het onderstaande antwoord van Sascha, een professional met 20 jaar ervaring, op de vraag wat haar geraakt heeft in de methode Beweging-als-houvast.

“Wat mij het meest is bijgebleven vanuit de beginperiode, is dat Beweging-als-houvast vraagt om een andere manier van kijken. Ik ben opgeleid, en met mij alle andere hulpgevers, om te kijken naar de problematiek van de hulpvrager en naar diens gedrag. Daarmee bedoel ik dat ik in de communicatie gericht was op verbale reacties en oogcontact. Als ik die niet zag, dan had ik het idee dat er geen reactie van de hulpvrager was gekomen. Dankzij de methode heb ik leren zien, dat iedereen een reactie geeft op een verzoek, vraag of beweging, alleen dat je wel moet weten waar je naar moet kijken. Een reactie die 20 seconden later komt, is wel degelijk een reactie. Een reactie van het wegdraaien van het hoofd is ook een reactie”.

Anders kijken is anders doen

Sascha slaat hiermee de spijker op de kop, want het toepassen van Beweging-als-houvast vraagt om een totaal andere manier van kijken en werken dan men gewend is. We zien dat het voor studenten en voor professionals niet vanzelfsprekend is om te letten op de bewegingen van de hulpvrager en niet primair op het spreken en de inhoud ervan te reageren. In het hoger onderwijs staat goed kunnen uitdrukken in woord en geschrift voorop. Kijken naar beweging is voor veel mensen niet alleen nieuw, het roept verbazing, verbijstering en soms zelfs ontredding op. Daarnaast is het een uitdaging hoe je in spreken toch een beweging kunt zien. Dit is besproken bij Raisa en Floyd, waarbij Raisa vooral rechtstreekse vragen stelde aan Floyd. Wij hebben dat als 'een beweging naar de ander toe' gedefinieerd. Het vraagt tijd en veel oefening om te leren kijken en denken in beweging. Uitsluitend een theoretische cursus volgen, is niet voldoende.

Daarnaast is het heel lastig om de eigen bewegingen waar te nemen zonder de hulp van video-opnames. We hebben regelmatig van studenten gehoord dat ze het idee hadden dat ze echt langzamer waren gaan bewegen in contact met een hulpvrager en pas op het filmfragment terugzagen dat ze nog steeds sneller bewogen dan de hulpvrager. Andersom beweerden studenten soms dat de hulpvrager helemaal niet reageerde en dat er daarom geen interactie was. Het is zoals Sascha zo mooi verwoordde: 'Het hoofd wegdraaien is ook een reactie'. Door studenten en professionals daarop attent te maken, gaan ze zien dat er altijd interactie is. Dit benadrukt het belang van het weten waarnaar te kijken. Om dit te leren zijn video-opnames onmisbaar.

Een ander punt van aandacht is om elke beweging te zien als een kwaliteit. Dat valt niet mee als het gaat om bewegingen als slaan, gooien, bijten of gillen. De eerste reactie is meestal dat dit gedrag afgeleerd moet worden. In de casus van Dewy lijkt snoep pikken uit de keuken nou niet direct een kwaliteit. De neiging om dit gedrag te corrigeren ligt voor de hand. Door het gedrag te zien als een kwaliteit, namelijk ze kan een eigen beweging maken en uit verbinding stappen met Mireille, heeft dit gedrag opeens een andere betekenis. Mireille kon door de *eigen beweging* van Dewy haar verleiden om weer terug te komen en samen verder te spelen. De beloning zit in het plezier van samen spelen, waarbij Dewy de controle behoudt over de verbinding, hetgeen voor haar veilig is.

Het denken in 'goed' en 'fout' gedrag kan de hulpgever soms lelijk in de weg zitten, evenals het denken in manieren om het probleemgedrag af te laten nemen door straffen en belonen. Een context waar overtuigd wordt vastgehouden aan een dergelijk systeem kan een contra-indicatie zijn om Beweging-als-houvast in te zetten. In een dergelijke context is er voor de hulpvrager onvoldoende ruimte om te experimenteren en te oefenen met nieuwe gedragingen.

Door het probleem niet te zien als het *probleem* van de *hulpvrager*, maar als een eigenschap van de *relatie*, heeft de hulpgever een instrument in handen. Zij kan immers haar eigen gedrag aanpassen, omdat ze weet dat dit ander, nieuw gedrag bij de hulpvrager kan oproepen. Dit neemt niet weg dat de hulpgever voor een immense taak staat die de nodige dilemma's en hindernissen in zich bergt.

Eigen waarden en normen tijdelijk opschorten

Een andere belangrijke aanpassing die van een hulpgever gevraagd wordt, is het tijdelijk opschorten van het eigen waarden- en normensysteem. Een oordeel over wat wel of niet gepast is, verdient zeker erkenning en mag ook niet als zodanig bekritiseerd worden. Desondanks is het voor het stimuleren van de ontwikkeling soms belangrijk om je eigen kijk op wat hoort en niet hoort even aan de kant te zetten. Dit kan niet alleen het contact met de hulpvrager bespoedigen, het is ook een belangrijke basis om adequaat te handelen.

In de voorbeelden hierboven, waar Joey onderuitgezakt aan tafel zit, besluiten Mary en Gera hun eigen norm 'niet hangen aan tafel' kortstondig op te schorten. In dit geval nemen ze zelfs een vergelijkbare houding aan als Joey. Sophie kiest daar niet voor en probeert Joey ertoe te bewegen rechtop te gaan zitten. Dat het niet altijd voldoende is om alleen even je fatsoensnorm aan te passen, blijkt uit het feit dat het Gera wel lukt om de interactie met Joey succesvol te laten verlopen, terwijl de ontmoeting tussen Joey en Mary geruisloos uitdooft zonder een enigszins bevredigende oplossing voor Joey. Toch is het een belangrijke stap om te zetten. Ook al vinden we sommige gedragingen niet passend voor onszelf, soms is het goed om het onderscheid in uiterlijkheden als houding en kleding te minimaliseren. Deze aanbeveling wordt ook gedaan binnen de presentietheorie (Baart, 2018).

In het werk komen we hulpvragers tegen die zich bijvoorbeeld nauwelijks realiseren dat hun kleding niet gepast is. We kunnen het contact met een 14-jarige hulpvrager, die een oude versleten stinkende jas draagt, bevorderen door in een volgende ontmoeting als hulpgever zelf ook een wat oudere, versleten (niet noodzakelijk stinkende) jas te dragen. Deze poging om enigszins hetzelfde te zijn als de hulpvrager kan dan net het stapje zijn om het ijs te breken. Om het bewustzijn van de hulpvrager hierin te stimuleren zou de hulpgever een paar keer de oude jas kunnen dragen om dan een volgende keer met een nieuwere, schone jas te verschijnen. Mocht de jongere dat opmerken, dan kan er een gesprek ontstaan over het wassen van de oude jas of zelfs het aanschaffen van een nieuwe. Dit voorbeeld laat zien hoe de keuze van de hulpgever om even zijn eigen norm van 'gepaste' kleding aan de kant te zetten, ervoor kan zorgen dat de hulpvrager zich niet afgewezen voelt vanwege zijn kleding. Tegelijkertijd doet de hulpvrager een ervaring op die ertoe kan leiden dat deze zich beter gewaarwordt wat wel en niet gepast is in onze samenleving.

Concluderend kunnen we stellen dat de normen en waarden van de betrokken hulpgever en van de maatschappij zeker belangrijk en zelfs richtinggevend zijn. Het verschil met veel andere methoden is dat het onaangepaste en ongewenste gedrag niet als ingang voor verandering wordt gekozen. De basis voor verandering ligt in de verbinding en de gezamenlijkheid tussen hulpgever en hulpvrager. Vervolgens ontstaat er ruimte om gewenst gedrag te laten ontstaan, dankzij de prettige relatie tussen beiden. De kunst is om de eigen normen en waarden tijdelijk op te schorten en eerst aan verbinding te werken. Dit is precies de reden waarom we veelal werken met hulpgevers en pas in tweede instantie met de ouders. Voor de ouders is het van belang dat regels en afspraken nagekomen worden. Een positie innemen als hulpgever naast de ouderrol kan in sommige gevallen een brug te ver zijn.

Uitdagingen voor hulpgevers

Een belangrijk doel van hedendaagse interventies is het 'vergroten van de autonomie' van de hulpvragers. Dit leidt in de ontwikkeling van de hulpvrager in veel gevallen tot een fase van 'nee-zeggen' op een verzoek of een verzet tegen de regels. Als men niet begrijpt dat 'ongehoorzaam gedrag' onderdeel van het proces is, kan de conclusie getrokken worden dat de hulpvrager achteruitgaat en dat de hulpverlening in die vorm gestaakt moet worden. Dit hebben wij in het verleden meermalen ervaren. Het vraagt van de hulpgever dat deze aan anderen in het professionele en persoonlijke netwerk van de hulpvrager kan uitleggen waarom dit gedrag 'erbij hoort'. Een peuter gaat ook door een fase van 'nee'-zeggen heen; het leert wat het wel en wat het niet wil. Een hulpvrager met een kalenderleeftijd van 12 die dergelijk gedrag laat zien, gaat door een fase heen die hoort bij een 2-jarige. Dit is vaak onvermijdelijk en noodzakelijk.

Het vraagt van de hulpgever oefening en ervaring om de verschillende leeftijden van de hulpvrager in het oog te houden. Daarmee bedoelen we de kalenderleeftijd, de cognitieve leeftijd, de sociaalemotionele leeftijd en de wijze van afstemmen die op deze drie verschillende niveaus nodig is voor ontwikkeling. De kalenderleeftijd van Dewy vroeg om een leeftijdsadequaat spel van een 8-jarige, de sociaalemotionele leeftijd vereist de aandacht zoals een pasgeborene wederkerig contact aangeboden krijgt.

Aan de andere kant hebben we ook ervaring met de omgekeerde situatie. Zo werken we samen met een school voor hoogbegaafde leerlingen tussen 6 – 12 jaar. Bij hen is de cognitieve kant zeer sterk ontwikkeld en wordt de wereld ervaren in kennis of taken. Op de cognitieve vermogens overtreffen ze menigeen, inclusief studenten en docenten. Bij sommige leerlingen ontstaat er maar moeilijk wederkerigheid met hun medeleerlingen en volwassenen. Deze leerlingen komen hierdoor tekort aan momenten van gezamenlijkheid. Om hen te helpen een patroon op te bouwen van gezamenlijkheid, bieden de hulpgevers deze leerlingen materiaal of een activiteit aan die niet prestatie- of resultaatgericht is. De hulpgever en de leerling zijn hierdoor gelijkwaardig aan elkaar en hun aandacht kan dan geheel liggen op de activiteit en het gezamenlijk plezier. De

balans die eerst uitsloeg naar onderscheidend zijn van elkaar, komt nu duidelijker aan de kant van gezamenlijkheid te liggen. Deze leerlingen krijgen, na een traject van enkele maanden, meer zelfvertrouwen en maken makkelijker contact met leeftijdsgenoten.

Aandacht voor de autonomie van de hulpgever is minstens zo belangrijk als aandacht voor de autonomie van de hulpvrager. Het merendeel van onze studenten en ook professionals zijn geneigd om de ander te volgen omdat ze graag willen helpen. Onderscheidend kunnen zijn aan de hulpvrager en zonder afwijzing communiceren is een belangrijk instrument in de bescherming van de hulpgever, zodat deze zichzelf niet verliest. Studenten zeggen wel eens tegen ons: ‘wat maakt mij dat nou uit of ik met een jongere ga voetballen terwijl ik voetballen niet echt leuk vindt. Ik kom er toch voor hem?’ Onze reactie is steevast dat het wel uitmaakt. Samen met de hulpvrager kan uitgezocht worden hoe een balspel voor allebei de personen leuk kan zijn. Door ook te zoeken naar wat leuk en prettig is voor de hulpgever kan deze de hulpverlening langer volhouden en er tevens ook echt plezier aan beleven. Maar nog belangrijker, de hulpvrager leert op deze manier rekening te houden met de ander, een belangrijke stap in de ontwikkeling. Samen een keuze maken voor een activiteit bevordert het gezien worden van elkaars wensen.

Een andere belangrijke opdracht voor de hulpgever is het aangeven van grenzen door het inzetten van een klein onderscheidend aspect, waarmee tijdelijk de gezamenlijkheid wordt doorbroken. We hebben gemerkt dat dit nodig is, omdat in het verleden het misverstand is ontstaan dat de methode uitsluitend als doel had om ‘mee te bewegen’. Deze veronderstelling riep dan ook ten onrechte het idee op dat alles mag en dat er geen regels of grenzen zijn. Deze zijn er wel degelijk, het is echter de kunst om dit onderscheid zo te maken, dat dit geen afbreuk doet aan de verbinding of de relatie. Dit is met name belangrijk bij hulpvragers die ernstig grensoverschrijdend gedrag laten zien. In deze gevallen is een supervisor die de hulpgever met concrete adviezen kan bijstaan cruciaal.

Ondersteuning

In elke hulpverleningssituatie speelt de vraag naar professionele afstand en nabijheid een rol. In het artikel *Intelligent balanceren tussen distantie en betrokkenheid* (2001), beschouwt Schmitz de voor- en nadelen van zowel distantie en betrokkenheid in de huisartsenpraktijk. “... een teveel aan betrokkenheid kan leiden tot gevoelens van geëefd te worden, terwijl te veel distantie het werkplezier kan verminderen. Tegelijk is betrokkenheid onontbeerlijk en geeft distantie ruimte aan de eigenheid of autonomie van zowel de hulpverlener als de patiënt: ‘elkaar de ruimte laten’ en ‘ruimte voor jezelf geven’ zijn hierbij van belang”, aldus Schmitz. Zij stelt dat het noodzakelijk is dat de professional in een bepaalde situatie zowel betrokken als gedistantieerd kan zijn en ook bewust kan afwegen wat er op dat moment nodig is. Dit vraagt om ‘emotionele

intelligentie en flexibiliteit in het zoeken naar alternatieven voor het vormgeven van de werkzaamheden'.

Om die reden is elke hulpgever gebaat bij ondersteuning in het werk met een hulpvrager. Het werk is vaak mentaal, emotioneel en soms ook fysiek zwaar. Beweging-als-houvast vormt daarop geen uitzondering. In tegendeel, we weten uit ervaring dat ondersteuning bij het werken op basis van de principes van Beweging-als-houvast een voorwaarde is. Daar zijn een aantal redenen voor.

Ten eerste, een hulpgever die met Beweging-als-houvast werkt weet vaak niet waarin haar spontane gedrag overeenkomt en waarin dat verschilt van de hulpvrager. De meeste hulpgevers hebben daarom een ander nodig om daar duidelijkheid over te krijgen. Een kort filmfragment van een situatie waarin hulpgever en hulpvrager met elkaar in interactie zijn dient dan als basis ter bespreking met de supervisor. Als duidelijk is geworden waar de overeenkomsten en verschillen in de bewegingskenmerken van hulpgever en hulpvrager zitten, wordt besloten op welk bewegingskenmerk ingestoken gaat worden. De taak van de supervisor is vervolgens om samen met de betreffende hulpgever uit te zoeken welk bewegingskenmerk daarvoor het geschiktst is voor die hulpgever-hulpvrager relatie.

Ten tweede, als de doelen zijn bepaald en de hulpverlening start, is het belangrijk dat supervisor en hulpgever het proces samen monitoren. Bij aanvang van het traject is het belangrijk dat wekelijks wordt nagegaan of de ingezette interventie het gewenste effect heeft. Als dat het geval is dan kan er doorgedaan worden op de ingeslagen weg. Als daarentegen blijkt dat de keuze voor het bewegingskenmerk niet het gewenste resultaat oplevert, omdat bijvoorbeeld de situatie veranderd is waarin de interacties plaatsvinden of de hulpgever ervaart een te grote ongemakkelijkheid bij dat bewegingskenmerk, dan moet er naar andere mogelijkheden gekeken worden. Vaak voelt een hulpgever wel dat het niet goed gaat, maar waar de schoen wringt is niet altijd makkelijk alleen te bepalen. De extra paar ogen van de supervisor zijn daarbij een uitkomst.

Ten derde, de hulpgever zal door het uitvoeren van de interventie geconfronteerd worden met persoonlijke veranderingen. Deze kunnen fysiek ingrijpend zijn, omdat er nieuwe en ongebruikelijke lichamelijke gewaarwordingen plaatsvinden. Zoals gezegd, door de fysieke aanpassingen op een bepaald bewegingskenmerk kan een hulpgever zich gewaarworden van lichamelijke veranderingen die onbekend zijn en soms angst of spanning kunnen oproepen. Een concreet voorbeeld betreft een hulpgever die samen met zijn supervisor constateert dat hij veel sneller is dan de hulpvrager. Hij kiest er voor om zijn eigen, natuurlijke tempo te vertragen. Dat lijkt een eenvoudige ingreep, maar na een uur had de hulpgever het gevoel zichzelf te verliezen; dit leidde tot een sterk gevoel van vervreemding. Het kan ook zijn dat het de hulpgever wel lukt om het vertraagde tempo lang vol te houden, maar vervolgens 'vergeet' om zijn eigen bewegingssnelheid

weer terug te nemen. Dit kan leiden tot verwarring bij de gezinsleden van de hulpgever. Gelukkig zien we meer hulpgevers die door het contact met de hulpvrager een positief proces van verandering ingaan.

Ten vierde, door de interactie met de hulpvrager, ontstaat er een veranderingsproces bij de hulpgever die gevolgen kan hebben voor haar of zijn persoonlijke relatie(s). Veronderstel een hulpgever die er door de interacties met de hulpvrager achter komt dat ze vooral meebewogen is met hulpvragers. De hulpgever ervaart hierdoor heel bewust dat zij degene is die meestal volgt en dat de ander vooral leidend is. De hulpgever komt er dan achter dat dit in het dagelijks leven met partner of familieleden ook het geval is. Het persoonlijke leven van de hulpgever wordt hierdoor ook geraakt als gevolg van de gekozen interventie. Dit is onvermijdelijk en vraagt erkenning van de supervisor.¹⁰⁵

Ten vijfde, als de hulpgever succesvol is in het bewerkstelligen van een gedragsverandering bij de hulpvrager dan kan dit in het dagelijks leven van de hulpvrager tot onverwachts en soms tot ongewenst gedrag leiden in de ogen van de ouders, leerkrachten of beroepsopvoeders. Stel dat we te maken hebben met een hulpvrager die zelden iets uit zichzelf doet, dus zelden een initiatief neemt. Iedereen wil dat dit verandert en daar gaat de hulpgever op inzetten. Er wordt tijdens het een-op-een werken succes geboekt en het gedrag generaliseert zelfs naar de dagelijkse situatie. Omdat de hulpvrager zeer waarschijnlijk nog niet goed weet wanneer het passend of niet passend is om een initiatief te nemen, kan het nieuwe gedrag ook op ongepaste momenten optreden en er eigenzinnig uitzien. Deze fase is vaak niet te vermijden en het is aan de supervisor om de hulpgever bij te staan wanneer deze begrip vraagt voor de tijdelijke en mogelijk ongewenste ontwikkeling die de hulpvrager doormaakt. Als het uiteindelijke doel duidelijk is, moet de hulpvrager samen met de hulpgever tijd en ruimte krijgen om naar dat doel toe te werken.

Ten zesde, soms blijkt dat tijdens een begeleidingsgesprek de hulpgever en supervisor op basis van een filmfragment een bepaalde interventie hebben afgesproken en het de hulpgever toch niet lukt om deze in te zetten. Tijdens de hulpverleningssessie blijkt dat de hulpgever niet weet wat te doen. De taal voor de interventie verschaft hier onvoldoende handvatten om in daden om te zetten. Dan kan het helpen om een supervisor ter plaatse te hebben, die ter plekke aanwijzingen geeft om een bepaalde handeling in te zetten dan wel te laten. De meest ideale situatie is een meewerkend teamlid, die tijdelijk als boventallig beroepsopvoeder meewerkt. Zo kan de hulpgever ter plekke zien hoe de meer ervaren beroepsopvoeder een interventie inzet. Deze vorm

¹⁰⁵ Als het hulpverleningstraject van de hulpgever tot serieuze persoonlijke problemen leidt, dan is het niet aan de supervisor om dat te begeleiden. De supervisor zal de hulpgever adviseren om dit met een externe coach of therapeut te bespreken.

van ondersteuning is een specifieke uitwerking van coaching-on-the-job, wat een van de meest effectieve vormen van begeleiding is (van Oorsouw et al., 2009).

Ten zevende, een hulpgever wordt vrijwel altijd geconfronteerd met gedrag van de hulpvrager dat niet strookt met de eigen waarden en normen. Meestal is dat hanteerbaar, maar soms vergt het veel begrip van de hulpgever om daar overheen te stappen. Een hulpvrager die dagelijks scheldt en godslasterlijke taal uitslaat kan de normen van een hulpgever zodanig overschrijden dat deze het moeilijk vindt om met de hulpgever te werken. Supervisoren kunnen de hulpgever bijstaan in het voorlopig accepteren van dit gedrag en samen uitzoeken hoe de hulpgever daar op een eigen voor haar acceptabele wijze mee om kan gaan. Het fragment van Marina en Joey is daar een voorbeeld van. Bij een niet te overbruggen discrepantie kan de supervisor in overleg met de hulpgever besluiten om een andere hulpgever aan de hulpvrager te koppelen. Het is belangrijk dat de supervisor de eigen normen en waarden van de hulpgever erkent en tegelijkertijd begrip vraagt voor die van de hulpvrager.

Samenvattend kan geconcludeerd worden dat supervisie een noodzakelijk onderdeel vormt van Beweging-als-houvast. De taak van de supervisor is om goed te luisteren, begrip te tonen en de hulpgever bij te staan in het duiden en accepteren van deze ervaringen. Hulpgevers kunnen niet altijd zelf bepalen wat er wel en niet goed gaat tijdens de interactie met de hulpvrager. Als ze dat wel kunnen, dan is het de vraag of ze in staat zijn om alleen een goede interventie te bedenken. Het traject kan onverwachtse processen bij de hulpgever veroorzaken wat ondersteuning van de supervisor noodzakelijk maakt. Supervisie is daarmee dus niet van tijdelijke aard. Natuurlijk zal een ervaren hulpgever voor minder verrassingen komen te staan dan een beginner, maar elke hulpvrager is anders en vraagt dus om een unieke aanpak. Hoe een hulpgever haar expertise opdoet en verbetert en welke scholing daarvoor nodig is, zal in de volgende paragraaf worden besproken.

Opleiding

Voor een goed begrip van de wijze waarop wij menen dat mensen moeten worden opgeleid, geven we een korte terugblik op de geschiedenis van het ontstaan van Beweging-als-houvast. In het voorwoord hebben we beschreven dat Beweging-als-houvast voortkomt uit de methodiek Emerging Body Language (EBL; Rutten-Saris, 2001, 2002). De verwantschap met EBL is zeer groot. We bespreken hier de twee belangrijkste verschillen.

Er is een belangrijk theoretisch onderscheid. Deze is erin gelegen dat binnen EBL de ontwikkeling van kinderen ingedeeld wordt in vijf fasen/lagen (i.e., Laag A tot E) die elk een eigen interactiestructuur kennen (i.e., afstemming, beurtwisseling, uitwisseling, speldialoog en taak/thema). Binnen EBL wordt verondersteld dat de baby de interactiestructuren achtereenvolgens in deze volgorde en in vijf jaar ontwikkelt. Binnen Beweging-als-houvast wordt geen indeling in fasen gehanteerd, omdat afstemmen (synchroniseren), beurtwisselen (iets na elkaar doen, waardoor beiden zich beurtelings onderscheiden van elkaar) en uitwisselen (iets nieuws inbrengen) gezien worden als bouwstenen in het tot stand brengen van gezamenlijkheid en onderscheid. Het lijkt erop dat al deze mogelijkheden reeds vanaf de geboorte aanwezig zijn, waardoor een fase-indeling binnen Beweging-als-houvast los is gelaten. Overigens is ook binnen EBL het doel om wederkerigheid tot stand te brengen, het wordt echter niet met deze term aangeduid.

Een belangrijk praktisch verschil met EBL is de keuze van Beweging-als-houvast voor vijf bewegingskenmerken waarop de interactie tussen hulpgever en hulpvrager kan worden beschreven. Zoals we hebben laten zien vormen deze kenmerken een concreet aanknopingspunt om het hulpverleningsproces vorm te geven. Binnen EBL is de wijze waarop de hulpgever geacht wordt af te stemmen niet concreet uitgewerkt. In de volgende paragraaf zullen we bespreken welke gevolgen dit had voor het scholen van professionele opvoeders in de methode.

Verleden

De resultaten die EBL-therapeuten onder de bezielende leiding van Marijke Rutten-Saris en Carine Heijligers wisten te bereiken met hun hulpvragers, heeft een grote schare mensen in de zorg geïnspireerd. Jarenlang werden er driedaagse EBL-cursussen verzorgd voor diverse groepen in de zorg. Rond de eeuwwisseling werd de hulp van de wetenschap ingeroepen. Anna Bosman, hoogleraar bij de opleiding Pedagogische Wetenschappen van de Radboud Universiteit in Nijmegen was zeer geraakt door de EBL-benadering en bood haar hulp aan. Aanvankelijk bestond deze uit het meedenken over onderzoek naar de werkwijze dat uiteindelijk uitgemond is in dit proefschrift. In dezelfde periode ontstond echter ook de behoefte om aanstaande orthopedagogen kennis te laten maken met deze benadering.

De EBL-cursussen werden vooral bezocht door hbo-opgeleiden die direct met hulpvragers werkten. Orthopedagogen, in meerderheid de behandelverantwoordelijken van de hulpvragers, hadden nauwelijks zicht op de methode. Dit maakte het gesprek tussen de uitvoerders en de behandelverantwoordelijken er niet eenvoudiger op, temeer omdat de orthopedagogen de taal van EBL niet spraken.

In 2007 deed de eerste bachelorstudente Pedagogische Wetenschappen van de Radboud Universiteit op basis van de principes van EBL een klinisch practicum; een tweede studente volgde in het jaar 2008. Vanaf 2009 werd de eerste officiële cursus aangeboden waaraan drie studenten deelnamen. Vanaf dat moment is binnen het onderdeel klinische vaardigheden van het bachelorprogramma Pedagogische Wetenschappen altijd een vorm van Beweging-als-houvast aangeboden. In de daaropvolgende jaren is de cursus voortdurend aangepast op basis van nieuwe inzichten en feedback van deelnemers. Een belangrijke ervaring die tot verbetering van de cursussen aanleiding gaf was, dat de adviezen die werden gegeven door de deskundige (i.e., Carine Heijligers) aanvankelijk moeilijk overdraagbaar waren. De taal die gesproken werd ontbeerde een objectieve beschrijving die anderen konden herkennen, zodat ook zij in staat waren om de principes achter het succes uit te leggen. Bestudering van vele uren video-opnames van interacties tussen hulpvragers en hulpgevers en gesprekken met wetenschappelijk onderlegde medewerkers van de afdeling Pedagogische Wetenschappen hebben geleid tot aanpassingen binnen het practicum waardoor een gezamenlijke taal is ontstaan die concreet genoeg was om niet alleen de hulpgever heldere handvatten te geven, maar ook om het werkingsmechanisme onderzoekbaar te maken.

Anno 2023 is het een goedlopend keuzevak voor derdejaars bachelorstudenten pedagogische wetenschappen en nemen gemiddeld 50 studenten jaarlijks deel aan deze cursus. Daarnaast is er in 2021 een masterspecialisatie gestart onder de noemer 'Relationele ontwikkeling'. Deze heeft als doel om aanstaande orthopedagogen diepgaande kennis en vaardigheden aan te bieden over een manier van hulpverlening die uitgaat van het belang van de relatie tussen ouder en kind en hulpgever en hulpvrager. De inzichten die zijn opgedaan uit de vele ouder-kind studies, vormen de basis voor deze master. Het is te danken aan de verwevenheid van onderwijs, onderzoek en de praktijk van de hulpverlening dat de methode zich heeft doorontwikkeld tot een effectief gebleken behandeling en tot hoogwaardig onderwijs voor aankomende orthopedagogen.

Heden

Beweging-als-houvast wordt inmiddels op diverse plaatsen en aan verschillende groepen onderwezen. Een stabiel, maar tot nu toe wel een beperkt aantal docenten is inmiddels dermate deskundig dat zij onafhankelijk van de grondlegster hulpgevers kunnen opleiden om te werken volgens de principes van Beweging-als-houvast. Hieruit zijn de volgende initiatieven ontstaan. We willen hier nog opmerken dat er soms

cursussen worden aangeboden onder de naam van EBL en of andere aanduidingen die lijken op de in Beweging-als-houvast gehanteerde principes, maar de uitgangspunten worden op fundamenteel andere wijze geïnterpreteerd. Daarom bespreken we alleen die cursussen die nauwgezet en volgens een eenduidige procedure de principes en achtergronden aanleren.

De La Salle

De methode Beweging-als-houvast met haar voorloper EBL kent reeds een lange geschiedenis binnen het orthopedisch behandelinstituut De La Salle van de Koraalgroep. Vanaf 2000, het moment waarop de deskundige Carine Heijligers bij de instelling werd aangesteld, werden er 3-daagse EBL-cursussen aangeboden; aanvankelijk geleid door dr. M. Rutten-Saris en Carine Heijligers. Sinds die tijd hebben grote groepen medewerkers kennis gemaakt met het gedachtegoed. In 2012 omarmde DLS het concept Beweging-als-houvast en werd er een in-service-opleiding aangeboden. De hulpgever leerde over een periode van 1,5 jaar de methode toe te passen. De gedragsdeskundige of orthopedagoog was hierbij aanwezig en ook andere disciplines, zoals vaktherapeuten, gezinstherapeuten of maatschappelijk werk namen deel.

De interne opleiding viel uiteen in drie fases van elk een half jaar. In de eerste periode gaat een hulpgever individueel met een hulpvrager werken. De opleider biedt tweemaal per maand theorie en supervisie aan de hulpgevers. Ook nu is de basis van de supervisie een eerder gemaakt filmfragment waarin de ontwikkeling van de relatie tussen de hulpgever en hulpvrager getoond wordt. Deze situatie is aanleiding voor het stellen van een hulpvraag waarbij het hele team aanwezig is, zodat de hulpgever samen met de andere teamleden leren over de relatie hulpgever-hulpvrager. Tijdens deze momenten brengt de opleider theorie en praktijk samen. De 'kindbesprekingen' die eerder het overleg binnen teams karakteriseren vervalt met dit nieuwe aanbod, omdat de voortgang van de hulpvragers nu in de supervisiebijeenkomsten besproken worden. Gedurende dit traject krijgt de opleider supervisie van een expert op het gebied van Beweging-als-houvast. Gedurende het tweede halfjaar worden de thema's van het eerste halfjaar herhaald, maar staat de relatie tussen hulpgever en een groepje van drie hulpvragers centraal. Hiermee wordt beoogd dat de principes geleerd in de een-op-een situatie nu ook in groepsverband kan worden toegepast. In Fase 3 wordt de werkwijze verder geoefend, waardoor de hulpgevers steeds meer vertrouwd raken met de benadering van Beweging-als-houvast. Tijdens de bijeenkomsten worden specifieke thema's besproken, zoals een uitleg van de hechtingspijlers, spelontwikkeling, de verschillen in werkwijzen tussen de diverse vakgebieden (beroepsopvoeder, therapeut, orthopedagoog, etc.), maar ook hoe bied je veiligheid op de groep en ga je om met regels en procedures. In de laatste twee bijeenkomsten staat de vraag centraal hoe een team met de aanpak Beweging-als-houvast zich staande kan houden en door kan ontwikkelen. Hierin wordt ook besproken wat er na de in-service-opleiding nodig is om relationeel te blijven werken.

De in-service-opleiding was in eerste instantie bedoeld voor medewerkers met een erkende zorgopleiding die geen of onvoldoende kennis hebben van Beweging-als-houvast. In de toekomst zal deze opleiding ook gericht moeten zijn op zij-instromers die de zorg instromen vanuit een beroep zonder ervaring met en achtergrondkennis van de doelgroep.

Bachelor Pedagogische Wetenschappen

In het derde jaar van de opleiding Pedagogische Wetenschappen volgen alle studenten een klinisch practicum aangeduid met Beroepsvaardigheden. Er zijn acht verschillende varianten, waarvan Beweging-als-houvast, onder de noemer Relationale Ontwikkeling, er een is. De cursuscoördinator van dit practicum zorgt voor voldoende aanvoer van hulpvragers bij diverse instellingen voor kinderen met ernstige gedragsproblemen en binnen het onderwijs. Studenten krijgen een aantal hoorcolleges over de achtergrond en de interventiemethode van Beweging-als-houvast, waarna ze ongeveer 12 weken met een hulpvrager gaan werken. Tijdens deze periode krijgen ze in kleine groepjes supervisie van een gekwalificeerde docent die hun helpt in het hulpverleningsproces. Zij brengen een filmfragment in van de interactie met hun hulpvrager die tijdens deze bijkomsten wordt besproken. Gedurende de hulpverleningsperiode schrijven zij een verslag dat de ontwikkeling van de relatie tussen hulpvrager en hulpgever nauwgezet weergeeft. Hiermee laat de student zien dat deze kennis heeft van het proces en tevens in staat is om haar of zijn gedrag zodanig aan te passen dat er een veranderingsproces bij de hulpvrager in gang wordt gezet. Na afloop van het practicum hebben de studenten enige kennis en vaardigheden opgedaan, maar zijn zij nog niet in staat om volledig zelfstandig een behandeling op te zetten en uit te voeren. Momenteel volgen gemiddeld jaarlijks 50 studenten dit practicum. In aansluiting op dit practicum is er binnen de master Pedagogische Wetenschappen, die opleidt tot basisorthopedagoog, een specifieke masterspecialisatie 'relationele ontwikkeling' opgezet. Zo kunnen aankomende hulpgevers op wetenschappelijk masterniveau kennisnemen van de werkwijze Beweging-als-houvast.

Post-initieel onderwijs RCSW

Binnen het Radboud Centrum Sociale Wetenschappen worden verschillende post-academische cursussen aangeboden. Naast de GZ-opleiding en de opleiding tot Orthopedagoog-Generalist, worden ook na- en bijscholingscursussen aangeboden. In een van deze cursussen worden de principes Beweging-als-houvast onderwezen. Deze cursus, onder de noemer IMRO-Beweging-als-houvast¹⁰⁶, wordt sinds 2018 met succes gegeven aan professionele hulpgevers die binnen hun eigen vakgebied met Beweging-als-houvast leren werken. De negen bijeenkomsten zijn verspreid over even zovele maanden. In deze bijeenkomsten maken de cursisten kennis met de wetenschappelijke literatuur en onderbouwing van Beweging-als-houvast. Daarnaast is een belangrijk deel

106 IMRO staat voor Interactie Methodiek Relationale Ontwikkeling.

van de dag ingeruimd voor supervisie en bekijken de deelnemers in kleine groepen de voortgang van hun proces met een hulpvrager, dit alles onder leiding van ervaren docenten. De cursisten hebben wekelijks contact met deze hulpvrager en maken video opnames om het verloop van de hulpverlening inzichtelijk te maken. Het doel van de cursus is tweeledig, namelijk het probleemgedrag van de hulpvrager benaderen volgens de uitgangspunten van Beweging-als-houvast (zie hoofdstuk 1a), en als tweede het eigen bewegingspatroon leren aanpassen aan de hand van de bewegingskenmerken om zo ontwikkeling op gang te brengen bij de hulpgever. De feedback van de cursisten na afloop van de cursus is zeer positief en men geeft aan de werkwijze ook in andere casussen toe te willen passen. Belangrijk voor een positief vervolg van deze cursus is deelname aan een intervisiegroep van professionele hulpgevers waarin men elkaar kan bevragen en ondersteunen in de verschillende processen met hulpvragers. Immers, elke casus is uniek en vraagt om een specifieke benadering.

Wat het werkveld betreft scoort de cursus uitstekend op inhoud, toepasbaarheid, kwaliteit en relevantie. Het onderwijs heeft baat bij de input van de mensen op de werkvloer en de werkvloer profiteert van de resultaten van het onderzoek en omgekeerd. Deze wederzijdse beïnvloeding leidt tot een dynamisch geheel, waarbij het geheel meer is dan de som der delen.

Toekomst

De hierboven geschetste situatie is bemoedigend wat de verspreiding van Beweging-als-houvast betreft. Niettemin zijn we van mening dat voor een stabiele verankering meer nodig is. In deze paragraaf laten we zien op welke niveaus en op welke wijze er aandacht besteed zou moeten worden aan Beweging-als-houvast.

Middelbaar beroepsonderwijs

Studies in het middelbaar beroepsonderwijs op niveau 4, die studenten opleiden voor een professie in de zorg, zouden in hun curriculum de basisprincipes van Beweging-als-houvast moeten opnemen. Gedurende stages zou dan één bewegingskenmerk centraal kunnen staan. Door hiermee tijdens de stages te oefenen, ervaren studenten wat een kleine verandering in hun eigen gedrag teweeg kan brengen in het gedrag van een hulpvrager.

Studies die studenten opleiden voor het werk met mensen met zeer moeilijk verstaanbaar gedrag, zoals mensen met (zeer) ernstig en meervoudige beperkingen of ouderen met ernstige dementie, zouden elk jaar een ander bewegingskenmerk centraal kunnen stellen. In de vier jaar van de opleiding zouden alle bewegingskenmerken aan bod kunnen komen. Hiermee krijgen zij een stevige basis voor het werk in de specialistische zorg.

Hoger beroepsonderwijs

Studies in het hbo die studenten opleiden tot zorgprofessionals waarvoor Beweging-als-houvast een uitermate geschikte invalshoek is, betreffen onder andere sociaalpedagogische hulpverlening, pedagogiek, vaktherapie, ergo- en fysiotherapie, verpleegkunde, diëtik en logopedie. In deze curricula vormt gedegen kennis van de achtergrond van Beweging-als-houvast de basis voor hun handelen. Een wenselijke uitkomst is dat zij als relatief zelfstandige professionals aan het werk kunnen met de principes van Beweging-als-houvast als uitgangspunt. Van beroepsopvoeders en verzorgenden die in instellingen werkzaam zijn mag verwacht worden dat zij een bewegingsschema in kunnen vullen en toe kunnen lichten zodat zij met een behandelverantwoordelijke, die wo-opgeleid is, de behandeling kunnen afstemmen. Daarnaast kunnen behandelverantwoordelijken de mbo-opgeleide tijdens het werk coachen, zodat iedereen op de afdeling eenzelfde attitude ontwikkelt en op eenzelfde wijze de hulpvragers benadert. De inzichten van een hbo-opgeleide medewerker met een stevige kennis van Beweging-als-houvast kunnen zo meegenomen worden in het totale handelingsplan.

Wetenschappelijk onderwijs

De kennismaking met Beweging-als-houvast in de bacheloropleiding Pedagogische Wetenschappen is een goede start voor studenten die in de master een orthopedagogische kwalificatie willen behalen. In de master is een uitbreiding van de theoretische achtergrond en een uitgebreidere stage met een hulpvrager noodzakelijk. Het is belangrijk dat de aankomende orthopedagoog ervaren heeft wat het betekent om met moeilijk verstaanbaar gedrag van een hulpvrager om te gaan. In de toekomst zal de orthopedagoog of psycholoog de beroepsroepsopvoeders, therapeuten, leerkrachten, activiteitenbegeleiders, ambulante hulpgevers, maatschappelijk werkers, stagiaires en vrijwilligers superviseren. Hierbij is een doorleefde ervaring onmisbaar.

Ook orthopedagogen die op een school werken, hebben baat bij kennis over en vaardigheden in de methode Beweging-als-houvast. In het kader van de wet op passend onderwijs worden scholen immers geacht aan alle kinderen onderwijs te bieden; zij hebben een zorgplicht (OCW, 2014). Dat dit zonder kennis van moeilijk verstaanbaar gedrag van leerlingen welhaast onmogelijk is, blijkt uit de problemen die scholen ondervinden nu zij leerlingen moeten aannemen die voorheen naar het speciaal basisonderwijs of het speciaal onderwijs gingen (Douma, 2019; Poortvliet, 2020; Van der Linden et al., 2017). Dit alles betekent dat naast de orthopedagoog ook de schoolpsycholoog baat heeft bij een opleiding waarin Beweging-als-houvast een centrale plaats inneemt.

Cursisten en hun hobbels

Een belangrijk punt waar cursisten, die reeds jaren in de zorg werken, mee worstelen is om zich van dat wat ze onbewust doen, bewust te worden en vervolgens bewust toe te passen in de hulpverlening, terwijl de hulpgever de spontane reacties niet verliest. Zo krijgt de cursist tijdens de opleiding een idee van de eigen stijl van bewegen en de invloed die deze heeft. Dit bewustwordingsproces neemt meestal enkele weken tot maanden in beslag, voordat de cursist zelfstandig gaat variëren op het eigen bewegingspatroon.

Een andere uitdaging voor de cursist is het ontwikkelen van een juist begrip van het concept wederkerigheid. Velen zijn bekend met het begrip ‘beurtwisseling’. Hieronder wordt vaak verstaan het om de beurt aan zet zijn in een spel, of om de beurt praten, of om de beurt iets mogen kiezen. Deze structuur van beurtwisseling is niet hetzelfde als een patroon van wederkerigheid. Bij wederkerigheid gaat het erom of het patroon van volgen en leiden uit vrije beweging ontstaat en niet omdat het in de taak/spel/opdracht ingebakken zit. Om de beurt met de dobbelsteen gooien is niet hetzelfde als elkaar volgen. Vaak lukt om de beurt gooien nog wel, maar de aandacht bij de beurt van de ander houden is een ander verhaal. Dit is zichtbaar in een voorbeeld waarbij de hulpvrager, tijdens de beurt van de hulpgever, omgedraaid op de stoel gaat zitten of naar de gang kijkt. Bij de hulpgever kan dit het gevoel oproepen dat deze het spelletje alleen speelt en wordt het niet als wederkerig ervaren.

Belangrijke les

Het werk van de hulpgever, leren werken met Beweging-als-houvast, is niet een kwestie van een driedaagse cursus volgen, waarna de hulpgever het geleerde in de praktijk kan brengen. Het vraagt om het direct toepassen van de theorie in de praktijk, daar vervolgens feedback op krijgen om dit weer mee te nemen naar het werkveld. Hoe belangrijk deze manier van scholen en bijscholen is, blijkt uit het wetenschappelijk onderzoek van Davis et al (1999). Zij lieten zien dat artsen het meest leerden van praktische trainingen en discussiegroepen en vrijwel niets van lezingen en symposia. Dit is in lijn met het advies waar we in de paragraaf ondersteuning over schreven; besteed vooral ook tijd aan het coachen tijdens het feitelijke werk. Daar heeft niet alleen de hulpgever, maar ook de hulpvrager baat bij.

Dit proces wordt gedurende een aantal maanden herhaald. Het heeft tijd nodig om te integreren in het systeem van de hulpgever en het vraagt blijvende aandacht middels supervisie en begeleide intervisie om scherp te blijven in het aanpassen van de eigen beweging. Elkaar ondersteunen in situaties waar het contact met de hulpvrager de eigen emotie raakt is eveneens noodzakelijk om trefzeker te kunnen blijven werken. ‘Je hebt elkaar nodig’ is de boodschap.

Aanbevelingen

Hoewel Beweging-als-houvast in meer of mindere mate al jaren op diverse instellingen en binnen organisaties wordt toegepast, zijn er enkele aspecten aan te wijzen die de effectiviteit in een organisatie bemoeilijken. In deze laatste paragraaf willen we drie kwetsbaarheden bespreken en mogelijke oplossingen voorstellen. Deze hebben betrekking op de verankering of borging in een instelling, de beschikbaarheid van voldoende opgeleide docenten en het financiële aspect van de methode.

Borging

Een residentiële instelling die de methode Beweging-als-houvast omarmt, neemt een belangrijke beslissing. Om ervoor te zorgen dat de benadering een kans krijgt, is het noodzakelijk dat alle onderdelen van de organisatie achter het concept staan. De visie moet door het management worden gedragen en uitgedragen. Het management zorgt voor de verspreiding van het gedachtengoed en vraagt loyaliteit en integriteit aangaande de toepassing van de aanpak. Alleen dan worden optimale kansen geschapen voor een succesvolle en effectieve implementatie (e.g., Kurland et al., 2010). De essentie is daarmee gelegen in een integraal aanbod. De verwezenlijking van de benadering op de leefgroepen vereist dat ook de school of de stageplaatsen en ook de therapeuten op de instelling de aanpak hanteren. Hoewel deze randvoorwaarde niet uniek is voor Beweging-als-houvast, is het toch met name belangrijk dat hulpgevers beseffen dat de ontwikkeling van de hulpvrager erbij gebaat is dat er vooral geen tegenstrijdige benaderingen worden gehanteerd.

Een belangrijk kenmerk van Beweging-als-houvast is het feit dat sommige hulpvragers als gevolg van de aanpak een periode kennen van een toename in plaats van een afname van ongewenst gedrag. De hulpvrager leert gedrag bij dat vaak nog niet geheel passend is in de leefomgeving. De hulpvrager moet de ruimte krijgen om in andere situaties het nieuw ontwikkelde gedrag te oefenen. Als iedereen begrijpt dat dit een tijdelijke situatie is die nodig is om een stap in de ontwikkeling te zetten, wordt het gemakkelijker om die specifieke situatie van een hulpvrager te accepteren en ermee om weten te gaan.

Mede hierom is het van groot belang dat het verloop van medewerkers teruggedrongen wordt. Dit is niet alleen goed verklaarbaar vanuit de hechtingstheorie, die een belangrijke basis vormt voor de methode Beweging-als-houvast, het is met name cruciaal voor de opgebouwde kennis bij de hulpgevers. De aanpak is immers geen gemeengoed en elke nieuwe hulpgever die eerst weer moet worden opgeleid, vertraagt het ontwikkelingsproces van de hulpvragers.

Borging binnen een instelling wordt bevorderd door een intern opleidingsaanbod, zoals de eerder beschreven in-service-opleiding. Als de meerderheid van de beroepsopvoeders bekend is met de aanpak, is de komst van een nieuw teamlid goed

op te vangen door deze onmiddellijk interne scholing aan te bieden. Door de kennis die bij het team aanwezig is, zal de nieuwkomer het aanzienlijk gemakkelijker krijgen om zich de nieuw te verwerven vaardigheden eigen te maken.

Opleiding

Hoewel er inmiddels grote groepen studenten en beroepsopvoeders vertrouwd zijn geraakt met Beweging-als-houvast, is het aantal docenten dat dusdanig gekwalificeerd is dat zij in staat zijn om een goed scholingsaanbod te doen beperkt. Zoals we hierboven schetsten is er een cursus voor studenten in wetenschappelijk onderwijs, maar bestaat dit nog niet voor het mbo of het hbo. Dit is een belangrijke zorg. Het zijn immers de hbo- en mbo-afgestudeerden die het feitelijke werk uitvoeren. Zonder goed opgeleide docenten die in het middelbaar en hoger beroepsonderwijs de methode kunnen uitdragen, wordt verspreiding ervan ernstig bemoeilijkt.

Supervisie

Zoals we eerder in dit hoofdstuk hebben laten zien, is voortdurende begeleiding van de hulpgevers door middel van supervisie van essentieel belang. Het begeleiden van een hulpgever in het proces met een hulpvrager vraagt voortdurende monitoring. Ben ik op de goede weg? Leiden de ingezette micro-interventies, op basis van de bewegingskenmerken, tot gewenste aanpassingen in het gedrag van de hulpvrager? Door samen met de supervisor naar een opname van een interactie tussen hulpgever en hulpvrager te kijken, kan de hulpgever haar gedrag aanpassen. De belangrijkste vereiste is dat de supervisor inhoudelijke kennis heeft van het hulpverleningsproces. In de meeste gevallen is dat iemand met jaren ervaring als hulpgever, die tevens in staat is om de interactie van anderen te analyseren, en het vermogen heeft om op een didactisch heldere wijze uit te leggen wat er moet gebeuren. Het kan niet genoeg benadrukt worden dat deze supervisor geen coachende, maar een inhoudelijke rol heeft. Het is niet mogelijk om supervisor te zijn binnen Beweging-als-houvast zonder dat de supervisor zelf expertkennis van en vaardig is in deze benadering.

We kunnen dit vergelijken met het middeleeuwse gildesysteem, leerling-gezel-meester. De supervisor fungeert feitelijk als de meester. Deze beschikt over de fijne kneepjes van het vak en heeft theoretische achtergrondkennis over het hoe en waarom van de methode Beweging-als-houvast. Hiermee is zij gekwalificeerd om leerlingen en gezellen op te leiden. De hulpgever die uitsluitend de opleiding heeft gevolgd is een leerling. Door bij de meester, de supervisor, in de leer te gaan, kan zij voldoende ervaring opdoen en uitgroeien tot gezel en uiteindelijk meester, die relatief zelfstandig kan werken. Voortdurende monitoring blijft echter van belang, waarvoor de redenen hierboven zijn uitgelegd.

Voor de toekomst wordt het dan ook belangrijk om succesvolle hulpgevers te ondersteunen bij het ontwikkelen van supervisie kwaliteiten, waaronder wij minimaal

scharen: Een relevante hbo- of wo-opleiding, waar inhoudelijke kennis en didactische kwaliteiten voorop staan, die de gekozen interventie kan verantwoorden, goede relationele eigenschappen heeft en weet op welke wijze de hulpgever ondersteund kan worden (Goodall & Porgrebna, 2015; Stoker & Rink, 2015).

Bekostiging

Een laatste aspect dat de implementatie en verspreiding van de methode bemoeilijkt is de duur van de hulpverlening. In de meeste gevallen wordt Beweging-als-houvast ingezet bij de moeilijkste gevallen. De verwachting dat deze methode in korte tijd tot een succesvolle uitkomst kan leiden, is misplaatst. Een jarenlange opeenstapeling van problemen met daarbovenop een reeks van niet werkzame aanpakken, kan niet binnen een half jaar rechtgezet worden met Beweging-als-houvast. Toch is de reden om een meerjarige aanpak op basis van Beweging-als-houvast niet goed te keuren omdat dit te duur zou zijn, irrationeel. Een hulpvrager die met behulp van Beweging-als-houvast een grotere zelfstandigheid bereikt en wellicht zelfs zonder (zware) zorg door het leven kan, is niet alleen goedkoper voor de maatschappij, zij krijgt ook een menswaardiger bestaan. Uiteraard is hier het probleem dat de organisatie die de kosten moet dragen voor de uitvoering niet altijd dezelfde is die de kosten draagt voor de gevolgen van langdurige zorg. Uit het onderzoek van Van Heugten (2010) naar enkele casussen die op basis van Beweging-als-houvast zijn behandeld, is gebleken dat de kostenbesparingen voor een hulpvrager in de miljoenen kunnen lopen. Laten we de Britse uitdrukking ‘penny wise, pound foolish’ ter harte nemen en investeren in een methode die echt zoden aan de dijk zet voor mens en maatschappij.

Uitdagingen

Op verschillende residentiële instellingen is men bekend met Beweging-als-houvast, dankzij individueel opgeleide hulpgevers en therapeuten die daar werkzaam zijn of studenten die daar stage hebben gelopen. Ook binnen zorgkantoren, gemeentes of het Centrum voor Consultatie en Expertise (CCE) zijn mensen van deze methode op de hoogte, veelal nog onder de oude naam EBL. Deze bekendheid leidt er echter niet vanzelfsprekend toe dat de methode grootschalig toegepast wordt. Op De La Salle en andere locaties van Koraal werd de methode structureel in diverse hulpvormen toegepast, zoals bij de naschoolse dagbehandeling, diverse leefgroepen en de ambulante hulpverlening. De borging van een methode op een residentiële instelling vraagt om omarming van de methode binnen alle lagen van de instelling. Dit is niet eenvoudig en dit heeft vooral te maken met een andere kijk op hulpverlening, waarover we al eerder spraken. De zorg en hulpverlening in Nederland is volledig georganiseerd rondom ‘het behandelen van een probleem bij de cliënt’ en is niet op een relationele manier van werken ingericht. Dit is te zien in alle processen rondom de hulpverlening, zoals de financiering vanuit de indicatiestelling (lees: aanvraag vanuit het probleemgedrag), het diagnostisch proces, de behandeling, het opstellen van doelen en de opleiding van hulpgevers.

De reikwijdte en consequenties van een relationele manier van werken en denken is groter dan het implementeren van weer een nieuwe veelbelovende behandelmethodede voor probleemjongeren. Als Beweging-als-houvast een methode was die door het volgen van een protocol kon worden uitgevoerd, dan was het in de afgelopen 20 jaar allang een groot succes geworden. Een protocol lijkt op het eerste gezicht namelijk een prachtige oplossing om te zorgen dat iedereen hetzelfde doet. Diverse goed geïmplementeerde behandelmethodes zijn gebaseerd op een strikte naleving van protocollen.

Dit is niet wat wij beogen. We hebben eerder duidelijk gemaakt dat er niet zoiets bestaat als ‘iedereen doet hetzelfde’. Je kunt immers op 100 verschillende manieren een kopje op tafel zetten, iemand uitnodigen om uit bed te komen of een opdracht geven om sommen te maken. De persoonlijke manier van bewegen, de persoonlijke en unieke uitstraling en levendigheid van een persoon zijn variabelen die interacteren met de beweging en de uitstraling van de ander. De hulpverlening is zeker eenvoudiger en overzichtelijker als behandelingen opgesteld worden in termen van *wat* er gedaan moet worden en als doelen specifiek, meetbaar, acceptabel, realistisch en toetsbaar en ethisch verantwoord zijn. Omschrijven *hoe* doelen bereikt kunnen worden, *hoe* er gehandeld moet worden, vraagt om het kunnen beschrijven van een proces in plaats van het afvinken van een lijstje en de moed om samen met de hulpvrager dat proces aan te gaan.

Een ander aspect dat een gevolg is van een andere visie en kijk op zorg en hulpverlening is het verschil in inhoud dat aan begrippen als autonomie, competentie en afstemmen wordt gegeven. Het denkkader van iemand kleurt de inhoud van de begrippen. Onder competentie verstaat Beweging-als-houvast ‘iedere beweging die de ander en jij zelf laat zien’. Dat raakt aan de stelling ‘elke beweging is een kwaliteit’ waar we al eerder over spraken. Vanuit een ander denkkader kan competentie verstaan worden als het kunnen uitvoeren van vaardigheden of taken. Deze verschillen in inhoud hoeven elkaar niet te bijten, maar maken de implementatie van de methode in de reguliere hulpverlening soms ingewikkeld.

Een laatste belangrijk aandachtspunt is de duur van de hulpverlening. Men heeft nogal eens ten onrechte het idee dat alle hulpverleningstrajecten met Beweging-als-houvast minstens drie jaar of langer duren. Dit hoeft zeker niet het geval te zijn. Er is verschil in complexiteit van problematiek. De context bepaalt mede de snelheid van de hulpverlening, alsook de aard van de problemen. Hechtingsproblematiek is niet opgelost in 12 of 20 sessies, terwijl een ouder helpen om af te stemmen op een opstandige puber wel binnen die tijd gerealiseerd kan worden.

Zo zagen we in het geval van Dewy, waar hechtingsproblematiek een rol speelde, dat er veel hulpverlening is ingezet. De hulpgever kwam twee keer per week en de ouders kregen daarnaast psycho-educatie. Langzaam werd de frequentie afgebouwd tot aan

het einde van drie jaar het proces beëindigd kon worden. Er is voorgesteld om in de pubertijd deze hulpverlening nogmaals op te pakken, om Dewy opnieuw te helpen om te gaan met aftasten en opzoeken van grenzen op een relationele manier. Dit is om verschillende redenen niet gebeurd en ervoer het gezin een opstandige Dewy die experimenteerde met drugs en deels haar eigen zin deed. Deze pubertijd zou prettiger hebben kunnen verlopen als er opnieuw hulpverlening vanuit Beweging-als-houvast was ingezet. De hulpverlening mocht niet present blijven, werd besloten door externen.

Het is dus onmogelijk om een strikte richtlijn te geven voor een indicatie. Een indicatie voor Beweging-als-houvast betekent niet automatisch dat de hulpverlening zes maanden duurt of altijd drie jaar moet duren. Er zijn hulpgevers die hun doelen heel klein stellen, waardoor deze zeker behaald kunnen worden in 12 sessies. Als het doel is 'de jongere neemt de hulpgever waar en volgt diens initiatief', dan kan de hulpverlening beëindigd worden op het moment dat de jongere naar de activiteit van de hulpgever kijkt. Het moge duidelijk zijn dat dit een eerste stap is in het waarnemen van de ander, zoals een baby ook de kijkrichting van de ouder leert volgen. Dit wil nog niet zeggen dat het perspectief van de ander wordt waargenomen. Want mag de hulpgever ook een eigen inbreng hebben in het spel van de hulpvrager, of roept die dan 'nee, niet doen'? Het niet volledig kunnen waarnemen van de ander heeft gevolgen voor de gewetensontwikkeling (perspectief), voor de emotionele ontwikkeling (want er is geen gezamenlijk affect) en de cognitieve ontwikkeling (want wat de leerkracht zegt komt niet binnen). Dus het doel 'de hulpvrager neemt de hulpgever waar en volgt diens initiatief' mag misschien gehaald zijn op het niveau van de hoofdbeweging of kijkrichting, daarmee is de ontwikkeling nog niet afgerond. Sterker nog, het is pas net begonnen. Dus wanneer kan de hulpverlening beëindigd worden? Op die vraag is niet zomaar een antwoord te geven. Als we weten dat de eerste vijf levensjaren van levensbelang zijn in de ontwikkeling van een kind, hoe kunnen we dan verwachten dat we in een half jaar iets kunnen rechtzetten dat in die eerste vijf jaar ernstig beschadigd is.

Ten slotte

We bevelen bestuurders en managers van instellingen aan zich te laten voorlichten over Beweging-als-houvast en samen stil te staan bij de implicaties voor hun instelling alvorens dit grootschalig uit te rollen. Zoals uit het bovenstaande blijkt, is Beweging-als-houvast niet simpelweg een nieuwe methode die snel ingezet kan worden of waar alleen mensen op de werkvloer mee hoeven te werken. Iedereen in de organisatie krijgt te maken met de gevolgen van deze manier van werken, van de diagnostiek en het schrijven en beoordelen van behandeldoelen tot het aanvragen van indicaties en de samenwerking met andere instellingen en ouders.

Daarnaast bevelen we instellingen aan om goede voorlichting te geven aan mensen die werken op zorgkantoren en bij gemeentes om de waarde van deze methode te benadrukken en uitleg te geven over de aanvragen van indicaties. Dit kan alleen gedaan

worden door mensen die goed op de hoogte zijn van de methode en dit ook goed weten over te brengen. We weten uit ervaring dat uitleggen waar deze methode nou precies over gaat niet eenvoudig is en het is jammer als financiën niet toegekend worden vanwege onbekendheid met Beweging-als-houvast.

We willen hier nogmaals het belang van Beweging-als-houvast voor individu en maatschappij benadrukken. Voldoende investering op de korte termijn is financieel interessant op de lange termijn. Het kan miljoenen besparen, zoals Van Heugten (2010) reeds heeft laten zien. Maar belangrijker nog is dat het leven van de hulpvrager er draaglijker van wordt doordat deze misschien zelfs maatschappelijk kan gaan participeren. Het meest belangrijke is echter de weg ernaartoe. Deze is met Beweging-als-houvast natuurlijk en plezierig. Het is een menslievende methode gebaseerd op een fijn contact tussen hulpgever en hulpvrager. Het streven naar de juiste balans tussen gezamenlijkheid en onderscheid lijkt de sleutel tot geluk.

EPILOOG

Epiloog

*“Ik ben er maar zo'n beetje heengegaan,
omdat langs de weg zulke hoge bomen
boven zulke kleine bloempjes staan.
Maar nu ik hier sta, nu... ik erken,
dat ik werkelijk gekomen ben.”*
Pierre Kemp¹⁰⁷

We zijn dit proefschrift begonnen als een reis, waarvan hooguit het eindpunt bekend was, terwijl er geen uitgestippelde route voor handen was. In veel opzichten wijkt dit proefschrift namelijk af van het gebruikelijke. De reis werd op deze manier een avontuur, een weg door het onbekende. We hebben daar in het voorwoord al aan gerefereerd.

Nu we aan de voltooiing van dit boek zijn gekomen en achterom kijken naar het pad dat we gelopen hebben, valt ons nog iets op. Het proefschrift is geen optelsom van losse elementen die we na elkaar hebben toegevoegd. In dat opzicht kan de metafoor van een pad dat we gegaan zijn ten onrechte het beeld oproepen van een lineair proces: na elke stap komt een nieuwe stap, een lange lijn van stappen die we achtereenvolgens hebben doorlopen. Maar zo is het niet gegaan. Dit proefschrift is het resultaat van een voortdurende interactie en beïnvloeding tussen de werkvelden van het onderwijs, de wetenschap en de hulpverlening. Elke stap die we wetenschappelijk hebben genomen, is aan de praktijk getoetst. Kunnen hulpgevers iets met deze kennis of is het te vaag, te algemeen of te theoretisch? Hun opmerkingen en reacties inspireerden ons en konden wij gebruiken voor het onderwijs aan bachelor- en masterstudenten orthopedagogiek en vervolgens weer delen met het werkveld. Van de studenten kregen we feedback over de vraag of zij de concrete praktijkvoorbeelden en de theoretische en wetenschappelijke onderbouwing van Beweging-als-houvast konden begrijpen en toepassen. Soms vloeide daar weer een nieuwe wetenschappelijke stap uit. Deze voortdurende wisselwerking tussen de drie gebieden heeft geleid tot dit uiteindelijke resultaat. Het geheel dat voor u ligt, is meer dan de som der delen. Het is een complex systeem in zichzelf geworden, waarvan niet meer terug te herleiden is welke stappen tot welke volgende stappen hebben geleid.

Een ander punt waar we in deze epiloog op willen reflecteren is de vraag die ons regelmatig is gesteld: “Is de methode alleen geschikt voor hulpverlening in 1-op-1 situaties of kan het ook toegepast worden in groepsverband?” Het antwoord hierop is meerledig. Allereerst is er het praktische antwoord dat we uit ervaring weten dat ook in schoolklassen of behandelgroepen gewerkt kan worden met Beweging-als-houvast. In onze casushoofdstukken hebben we hiervan een voorbeeld gegeven. Een meer theoretisch geformuleerd antwoord betreft de onderliggende theorie van de methode en het werkingsmechanisme. Die is niet alleen van toepassing in 1-op-1 situaties

107 Kemp, P. (1935). *Stabielen en passanten*. Leiter-Nypels.

maar ook in complexere vormen van interactie. Wij geloven dat de psychologische basisbehoeften van ieder mens niet alleen van toepassing zijn op het individu. Het zoeken naar een balans tussen 'verbinding' en 'autonomie' is eveneens van belang in processen die zich op maatschappelijk of politiek niveau afspelen of zelfs op kosmisch niveau volgens Paul Verhaeghe (2022). Een overheid die eenzijdig haar wil oplegt aan haar burgers, zonder eerst verbinding te leggen met de situatie en behoeften van de burgers, krijgt met protesten te maken omdat mensen zich niet gehoord voelen, zo leerde ons het conflict tussen boeren en overheid in 2022. Vanuit verbinding ontstaat de mogelijkheid om met elkaar mee te bewegen.

Deze processen zijn naar ons idee ook van toepassing in het denken over de hulpverlening in algemene zin. Hoe zou hulpverlening er idealiter uit moeten zien? De letterlijke en fysieke beweging tussen verbinding en autonomie waarop communicatie gebaseerd is, gaat over het ontwikkelen van wederkerigheid. Deze wederkerigheid ontbrak in de discussie tussen de boeren en overheid. Het ontwikkelen van wederkerigheid vraagt om een relationele manier van denken over en kijken naar de ander. Een manier waarin ruimte is voor de autonomie van ieder en dat gebaseerd is op verbinding met de ander. Een manier van kijken waarin de medemens niet slechts een ander persoon is, maar de Ander met hoofdletter A, zoals de filosoof Levinas ons voorhoudt. De Ander die in al zijn kwetsbaarheid een appel doet op onze verantwoordelijkheid, niet als object voor onze zorg of hulpverlening, maar als subject, een persoon, een medemens, de Ander (Simon, 2013).

De huidige stand van zaken in de hulpverlening is schrijnend, zowel in de jeugdzorg als in de volwassenenzorg. Journalist Lynn Berger (2022) spreekt van een dreigende 'zorginfarct'. Een groeiende vraag om zorg en hulpverlening, terwijl de wachtlijsten te lang zijn, instellingen en verpleeghuizen vol en personeel te weinig. Dit laatste heeft ook zijn weerslag op reguliere opvang zoals kinderdagverblijven en crèches. Het gevaar dreigt dat door personeelsgebrek, de groeiende vraag om hulp of opvang en de toename van bureaucratie, medewerkers meer werk moeten verzetten in minder tijd en de Ander uit het zicht verdwijnt en verwordt tot een object waaraan hulp moet worden gedaan. Hiermee is niets ten nadele gezegd van de vele hardwerkende, liefdevolle en goedwillende hulp- en zorggevers op tal van plekken in het land. Het is eerder bedoeld als een reflectie op de manier waarop hulpverlening is georganiseerd. Kan het ook anders? Minder taakgericht, meer de mens centraal?

Ja, gelukkig kan het anders! Zonder de pretentie te hebben volledig te zijn geven we enkele voorbeelden van een bredere beweging waarin aandacht is voor verbinding en autonomie in zorg en onderwijs. De presentiebenadering (en geen methode!), opgericht door theoloog en filosoof Andries Baart heeft 'present zijn', 'aanwezig zijn' en 'relationeel werken' als uitgangspunt geformuleerd: *"Je kunt er niet vóór iemand zijn, als*

*je niet mét hem of haar bent”.*¹⁰⁸ Stichting Presentie wil bijdragen aan een samenleving waarin mensen voor elkaar zorgen en naar elkaar omzien. Volgens Elly Beurskens (2022) houdt presentiebeoefening in *dat je als hulpverlener of zorggever relationeel werkt, dat wil zeggen: je leert wat je moet doen of wie je kunt zijn voor de ander, in de eerste plaats in en vanuit de relatie met die ander. De presentiebenadering is voor professionals geen vervanging van hun vak, je blijft voluit professional maar je oefent dat vak op een bepaalde manier uit*. Presentiebeoefening kan ook in het onderwijs uitgeoefend worden volgens Baart en Timmerman (2022): *“Studenten worden niet beschouwd als afnemers van onderwijs, maar als mensen met hun culturele context. Onderwijs staat niet hoofdzakelijk in het teken van de leerdoelen, maar het biedt ook begeleiding bij leerlingen die als mensen hun maatschappelijke draai moeten vinden. Relationeel onderwijs benadert studenten daarbij als medescheppers van het leerproces”*.

In deze citaten klinken de woorden als verbinding en autonomie door en het zoeken naar wederkerigheid. Ditzelfde vinden we ook in de rehabilitatie en herstelbewegingen die binnen de psychiatrie actueel zijn en veelal hun oorsprong hebben in patiëntenorganisaties. Op diverse plaatsen zijn initiatieven als ‘herstelacademies’ ontstaan, zoals het Enik Recovery College in Utrecht¹⁰⁹ of Stichting Hersteltalent in Middelburg¹¹⁰. Deze initiatieven zijn allemaal gericht op het *verbinden* en samenbrengen van mensen rondom de hulpvrager, zoals ervaringsdeskundigen, lotgenoten en mensen met verschillende expertises. Zo is er naast het aansluiten bij de hulpvrager met gelijkgestemden ook ruimte voor diens *autonomie* in de zoektocht naar herstel. Wat heeft de hulpvrager nodig en wie kan daar het beste bij helpen?

Ook op maatschappelijk en organisatorisch vlak klinkt de roep om vernieuwing van de traditionele manier van werken bij de ggz. Dit heeft enerzijds te maken met de toenemende vraag naar zorg. Volgens het Trimbos-instituut (Hoek van der, 2021) heeft 4 op de 20 mensen op enig moment tijdens het leven hulp nodig bij mentale problemen. Deze hulp kan niet blijvend op de huidige manier worden geboden, er is capaciteit binnen de ggz voor 8% van de bevolking en niet voor 20%. Daarnaast heeft de roep om vernieuwing ook te maken met de manier waarop we over probleemgedrag als samenleving nadenken en ermee omgaan. De neiging bestaat om probleemgedrag als een medisch probleem te benaderen en een medisch etiket te geven. Het Trimbos noemt dit het medicaliseren van de problemen. Veel problemen vinden echter hun oorsprong in de sociale omgeving waarin een hulpvrager leeft. Armoede, slechte huisvesting, onveilige wijken, schulden, eenzaamheid of het gevoel er niet bij te horen kunnen leiden tot tal van problemen. Dit raakt niet alleen volwassenen, maar ook kinderen lijden hieronder en het kan hun ontwikkeling ernstig beschadigen of verstoren.

108 <https://www.presentie.nl/algemeen/wat-is-presentie/>

109 <https://www.enikrecoverycollege.nl>

110 <https://hersteltalent.nl>

Een aanpak bij de wortel van het probleem klinkt meer voor de hand liggend dan medicatie of een individuele behandeling achteraf.

Het medicaliseren van probleemgedrag wordt mede gevoed door het systeem van diagnosticeren en classificeren van probleemgedrag aan de hand van de DSM-5. Wij hebben in ons proefschrift bediscussieerd, dat voor de aanpak zoals wij die voorstaan de DSM-5 noch leidend noch noodzakelijk is. Hierin staan wij niet alleen. In het visiedocument van het Trimbos-instituut (2021) wordt gewezen op het feit dat de DSM gericht is op diagnoses en symptomen, waarbij het niet gaat over de mens zelf. Het gevaar is dat hulpgevers zich meer gaan richten op het etiket en het verminderen van de symptomen dan op de hulpvrager, zijn context en familie. Kortom, een bredere aanpak van de problemen is noodzakelijk om de dreigende tekorten in de hulpverlening het hoofd te bieden. Een aanpak die voorbij de DSM-5 gaat (Van Os, 2014).

Een van de voortrekkers voor vernieuwing en een bredere aanpak is herstelpsychiater en prof. dr. Jim van Os. Hij pleit voor vernieuwing van de ggz. Een manier van werken waarin het herstel van de hulpvrager centraal staat en wat deze naar eigen zeggen nodig heeft om de draad van het leven weer op te pakken. Inmiddels worden verschillende lokale initiatieven ontplooid om te onderzoeken hoe een dergelijke vernieuwing vorm zou kunnen krijgen. Zo wordt er in Doetinchem en Deventer gewerkt volgens het GEM-model, een netwerk van verbindingen van diverse instanties om problemen aan te pakken op het gebied van wonen, werk en financiën, fysieke en mentale gezondheid¹¹¹. Ongeacht bij welke instantie de hulpvrager in deze regio's aanklopt krijgt de hulpvrager een 'herstel ondersteunend intakegesprek' rondom vier vragen die draaien om wat de hulpvrager denkt nodig te hebben om verder te kunnen leven, voorbij of met de problemen. Deze vier door Van Os (2014) geformuleerde vragen zijn: "Wat is er met je gebeurd?" "Wat is je kwetsbaarheid en je weerbaarheid?" "Waar wil je naar toe?" "Wat heb je nodig?" De vragen draaien allemaal om verbinding maken, de persoon uitnodigen om zijn verhaal te doen, autonomie vergroten en aansluiten in het geven van die hulp waardoor de persoon zelfstandig verder kan.

Het mag duidelijk zijn dat bovengenoemde initiatieven en bewegingen vooral van toepassing zijn in de hulpverlening waar een beroep gedaan kan worden op verbale en cognitieve vermogens. In het werkveld van de orthopedagogiek is dit in veel gevallen niet mogelijk. Denk aan kinderen (en ouders) met een verstandelijke beperking, heel jonge kinderen of jeugdigen waarbij de socialemotionele ontwikkeling zodanig achterloopt vergeleken met wat op grond van de kalenderleeftijd verwacht kan worden dat een reflectieve houding (nog) niet aan de orde is. Een verbale en/of cognitieve insteek is dus niet altijd mogelijk. Dat hoeft ons niet te weerhouden of te belemmeren.

111 <https://www.denieuweggz.nl/gem>

In dit proefschrift hopen we voldoende duidelijk gemaakt te hebben dat een relationele aanpak op basis van *beweging* zeer zinvol en adequaat is.

De kerntaak van de orthopedagoog ligt niet in het psychologisch benaderen van het probleemgedrag. Binnen de orthopedagogiek ligt de focus idealiter op de context van het kind en wat er nodig is om ontwikkeling op gang te brengen. Wij zien echter ook binnen de orthopedagogiek een groeiende nadruk op het diagnosticeren van probleemgedrag, zoals ADHD, autisme, ODD etc. De DSM-classificaties in de casussen van ons proefschrift zijn daarin geen uitzondering. Studenten orthopedagogiek worden met name in hun masterjaar opgeleid om volgens geprotocolleerde en evidence-based instrumenten de problemen van het kind of de jeugdige in kaart te brengen en op basis van de symptomen een classificatie van de stoornis te geven. Deze aankomende professionals voelen de last van deze verantwoordelijkheid zwaar op hun schouders liggen. De problemen krijgen een medisch etiket en de orthopedagoog wordt gezien als een soort arts, een 'gedragsdokter'. Dit kan leiden tot hulpvragen als een 'pilletje' tegen ADHD, als ook tot het idee dat het kind een 'defect' heeft waaraan gesleuteld moet worden. Natuurlijk is dit geen sneer naar de gedreven en liefdevolle hulpgevers die overal aan het werk zijn, noch naar de opleiding orthopedagogiek. Maar het zet wel aan tot nadenken en reflectie als studenten in een hulpverleningspraktijk stage lopen waar het kind gezien en behandeld wordt en ouders alleen bij de intake of het eindgesprek aanwezig zijn. Zijn wij bezig met het opleiden van 'gedragsdokters' die werken aan symptoomreductie of gaan we terug naar onze 'core business', het kind in de context van diens omgeving, zoals Bronfenbrenner ons al heel lang voorhoudt?

Wij zijn van mening dat de orthopedagogiek weer terug moet naar waar zij goed in is, namelijk de context van het kind betrekken in alle facetten van het leven. Een relationele benadering, in plaats van symptoomgericht werken. Hierbij hoeven we niet te wachten op overheden of het laten afhangen van mensen in hoge posities. Dat wil niet zeggen dat ze niet belangrijk zijn. Ze kunnen zelfs een bron van inspiratie zijn. Iedereen kan voor zichzelf een menswaardige relatie met de ander creëren. Zelfs als je nog niet weet hoe je het moet doen, dan kun je nog kiezen voor een aanpak die relationeel en menswaardig is. Dit geldt niet alleen voor het domein van de hulpverlening. In elke beroepsgroep en in elk menselijk contact is er in een wederkerige relatie ruimte voor het ervaren van verbinding en gelegenheid tot autonomie.

Wij danken de lezer die tot hier gekomen is. We hopen stof tot inspiratie en nadenken te hebben geboden. Het is onze wens en ons verlangen dat dit proefschrift bijdraagt aan een menselijke manier van hulpverlening, waarin iedereen gelijkwaardig is, maar niet gelijkwaardig.

Carine Heijligers en Sonja Graafstal

LITERATUUR

Literatuur

- Achenbach T. M. (1991). *Child Behavior Checklist*. Erasmus MC-Sophie Kinderziekenhuis. <https://www.aseba.nl>
- Achenbach T. M. (2003). *Adult Behavior Checklist*. Erasmus MC-Sophie Kinderziekenhuis. <https://www.aseba.nl>
- Adolph, K. E. (2019). An ecological approach to learning (not and) development. *Human Development*, 63(3-4), 180–201. <https://doi.org/10.1159/000503823>
- Adolph, K. E., Karasik, L. B., & Tamis-LeMonda, C. S. (2010) Motor skills. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of cultural development science: Vol. 1. Domains of development across cultures* (pp. 61–88). Taylor and Francis. <https://doi.org/10.1017/S0140525X10000117>
- Adolph, K. E., & Robinson, S. R. (2015). Motor development. In L. Liben & U. Muller (Eds.), *Handbook of child psychology and developmental science: Vol. 2. Cognitive processes* (7th ed., pp. 113–157). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118963418.childpsy204>
- Aggarwal, R., Ringold, S., Khanna, D., Neogi, T., Johnson, S. R., Miller, A., Brunner, H. I., Ogawa, R., Felson, D., Ogdie, A., Aletaha, D., & Feldman, B. M. (2015). Distinction between diagnostic and classification criteria? *Arthritis Care Research*, 67(7), 891-897. <https://doi.org/10.1002/acr.22583>.
- Ahmed, F. S., & Miller, L. S. (2011). Executive function mechanisms of theory of mind. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41(5), 667–678. <https://doi.org/10.1007/s10803-010-1087-7>
- Ainsworth, M. D. S. (1969). Object relations, dependency, and attachment: a theoretical review of the infant-mother relationship. *Child Development*, 1969, 40(4), 969–1025. <https://doi.org/10.2307/1127008>
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E. & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Erlbaum.
- Algra (2020). *Tekst en verhaal*. <https://www.algrateksterverhaal.nl/begin/schrijftips/129-duizend-manieren-om-te-gaan.html>
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. Holt, Rinehart and Winston.
- American Psychiatric Association (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-III)*. American Psychiatric Publishing.
- American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (4th ed.)*. American Psychiatric Publishing.
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- American Psychiatric Association (2014). *Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen (DSM-5)*. (M. W. Hengeveld, Ed. & Trans.). Boom. (Origineel werk gepubliceerd in 2013)
- Andrews, D. A., Bonta, J., & Wormith, J. S. (2006). The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime & Delinquency*, 52(1), 7–27. <https://doi.org/10.1177/0011128705281756>
- Apgar, V. (1953). A proposal for a new method of evaluation of the newborn infant. *Anesthesia and Analgesia*, 32(1), 260–267. <http://dx.doi.org/10.1213/ANE.0b013e31829bdc5c>
- Arnheim, R. (1974). *Art and visual perception: A psychology of the creative eye*. University of California Press.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of participation. *Journal of the American Planning Association*, 35(4), 216–224. <http://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Aschoff, J. (1965). Circadian rhythms in man: A self-sustained oscillator with an inherent frequency underlies human 24-hour periodicity. *Science*, 148(3676), 1427–1432. <https://doi.org/10.1126/science.148.3676.1427>
- Aubin, D., & Dahan-Dalmedico, A. (2002). Writing the history of dynamical systems and chaos: *Longue durée* and revolution, disciplines and cultures. *Historia Mathematica*, 29(3), 273–339. <https://doi.org/10.1006/hmat.2002.2351>

- Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Boom.
- Baart, A. [Kennisplein.be] (2018, 20 november). *Presentie Theorie - Prof. Dr. Andries Baart*. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=H35-E4xWa_Q
- Baart, A., & Heijst, A. van (2003). Inleiding: Een beknopte schets van de presentietheorie. *Sociale Interventie*, *12*(2), 5–8.
- Baart, A., & Timmerman, G. (2022). Relatieve onderwijs - bezien vanuit presentie. *Van 12tot18*. Ten Brink Uitgeverij.
- Bailenson, J. N., & Yee, N. (2005). Digital chameleons: Automatic assimilation of nonverbal gestures in immersive virtual environments. *Psychological Science*, *16*(10), 814–819. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2005.01619.x>
- Baille, R. T., Cecen, A. A., & Erkal, C. (2009). Normal heartbeat series are nonchaotic, nonlinear, and multifractal. New evidence from semiparametric and parametric tests. *Chaos*, *19*(2), Article 028503. <https://doi.org/10.1063/1.3152006>
- Barkley, R. A. (1997). Behavioral inhibition, sustained attention, and executive functions: Constructing a unifying theory of ADHD. *Psychological Bulletin*, *121*(1), 65–94. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.121.1.65>
- Barkley, R. A. (2003). Attention-deficit/hyperactivity disorder. In E. J. Mash & R. A. Barkley (Eds.), *Child Psychopathology* (pp. 75–143). Guilford Press.
- Baron-Cohen, S., Leslie, A. M., & Frith, U. (1985). Does the autistic child have a “theory of mind”? *Cognition*, *21*(1), 37–46. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(85\)90022-8](https://doi.org/10.1016/0010-0277(85)90022-8)
- Baron-Cohen, S., & Wheelwright, S. (2004). The empathy quotient: An investigation of adults with Asperger syndrome or high functioning autism, and normal sex differences. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *34*(2), 163–175. <https://doi.org/10.1023/B:JADD.0000022607.19833.00>
- Barrett, L. F., Mesquita, B., & Gendron, M. (2011). Context in emotion perception. *Current Directions in Psychological Science*, *20*(5), 286–290. <http://dx.doi.org/10.1177/0963721411422522>
- Baten, F. (2017). *“Maar Socrates, ik weet niet hoe ik u moet zeggen wat ik bedoel”. Een verkenning van definities*. [Ongepubliceerde bachelorscriptie]. Radboud Universiteit.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, *117*(3), 497–529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Bayley, N. (1993). *Bayley scales of infant development, Second Edition: Manual*. Psychological Corporation. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1698-3_284
- Beebe, B. (2000). Constructing mother–infant distress: The microsynchrony of maternal impingement and infant avoidance in the face-to-face encounter. *Psychoanalytic Inquiry*, *20*(3), 421–440. <https://doi.org/10.1080/07351692009348898>
- Beebe, B., Rustin, J., Sorter, D., & Knoblauch, S. (2003). An expanded view of intersubjectivity in infancy and its application to psychoanalysis. *Psychoanalytic Dialogues*, *13*(6), 805–841. <https://doi.org/10.1080/10481881309348769>
- Beek, F. van, & Schuurman, M. (2010). Eigen Kracht-conferenties: kansen en mogelijkheden in de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan Mensen met een Verstandelijke Beperking*, *36*(3), 197–208.
- Beekman, A. T. F., & Hengeveld, M. W. (2014). Diagnostiek niet verwarren met classificeren in de psychiatrie. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, *54*, 531–532. <https://www.tijdschriftvoorpsychiatrie.nl/assets/articles/56-2014-8-artikel-beekman.pdf>
- Belmonte-Serrano, M. A. (2015). El mito de la distinción entre criterios de clasificación y criterios diagnósticos. *Reumatología Clínica*, *11*(3), 188–189. <https://doi.org/10.1016/j.reumae.2014.12.007>

- Beltman, H. (2001). *Buigen of barsten? Hoofdstukken uit de geschiedenis van de zorg aan mensen met een verstandelijke handicap in Nederland 1945–2000*. [Doctoral dissertation]. Rijksuniversiteit Groningen. <https://www.rug.nl/research/portal/files/14523568/titelinh.pdf>
- Ben-Sassoon, A., Hen, L., Fluss, R., Cermak, S. A., Engel-Yeger, B., & Gal, E. (2009). A meta-analysis of sensory modulation symptoms in individuals with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *39*(1), 1–11. <https://doi.org/10.1007/s10803-008-0593-3>
- Berger, L. (2022). *Zorg. Een betere kijk op de mens*. De Correspondent.
- Bernieri, F. J., Reznick, J. S., & Rosenthal, R. (1988). Synchrony, pseudosynchrony, and dissynchrony: Measuring the entrainment process in mother-infant interactions. *Journal of Personality and Social Psychology*, *54*(2), 243–253. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.2.243>
- Beurskens, E. (2022). *Presentie in het kort*. Lexicon Nabij Sociaal Werken. Stichting Presentie. <https://www.presentie.nl/kennisbank/presentie-in-het-kort/>
- Bildt, A. A. de, & Kraijer, D. W. (2003). *Vineland-Z. Sociale redzaamheidsschaal voor kinderen en jeugdigen met een verstandelijke beperking: Handleiding*. PITS
- Blitterswijk, E. van (2017). *Theoretische begrippen in het praktische werkveld van de (ortho) pedagogiek*. [Ongepubliceerde bachelorscriptie]. Radboud Universiteit.
- Boon, L. (1998). *Geschiedenis van de psychologie*. Boom.
- Booth, P. B., & Jernberg, A. M. (2010). *Theraplay. Helping parents and children build better relationships through attachment-based play*. Wiley.
- Booth, R. D. L., & Happé, F. G. E. (2016). Evidence of reduced global processing in autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *48*(4), 1397–1408. <https://doi.org/10.1007/s10803-016-2724-6>
- Bornstein, M. H., & Sigman, M. D. (1986). Continuity in mental development from infancy. *Child Development*, *57*(2), 251–274. <https://doi.org/10.2307/1130581>
- Bosman, A. M. T. (2017). Disorders are reduced normativity emerging from the relationship between organisms and their environment. In K. Hens, D. Cutas, & D. Horstkötter (Eds.), *Parental responsibility in the context of neuroscience and genetics* (pp. 35–54). Springer Verlag. https://doi.org/10.1007/978-3-319-42834-5_3
- Bosman, A. M. T. & Voermans, I. P. J. (2016). Stoornissen ontstaan en bestaan uitsluitend in relatie tot de context. *Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk*, *55*, 99–107.
- Bowlby, J. (1952). *Maternal care and mental health: A report prepared on behalf of the World Health Organization as a contribution to the United Nations program for the welfare of homeless children* (2nd ed.). World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/40724>
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss (Vol. 1). Attachment*. Hogarth Press.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss (Vol. 2). Separation: Anxiety and anger*. Hogarth Press.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss (Vol. 3). Loss: Sadness and depression*. Hogarth Press.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base*. Basic Books.
- Bransen, J. (2011). Ik wil wel mezelf kunnen zijn! Zelfcontrole in de gedragswetenschappen. In M. Sie (Red.), *Hoezo vrije wil? Perspectieven op een heikele kwestie* (pp. 171–189). Lemniscaat.
- Brendtro, L. K. (2006). The vision of Urie Bronfenbrenner: Adults who are crazy about kids. *Reclaiming Children and Youth*, *15*(3), 162–166. https://www.researchgate.net/publication/234721190_The_Vision_of_Urie_Bronfenbrenner_Adults_Who_Are_Crazy_about_Kids
- Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, *28*(5), 759–775. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.5.759>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.

- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2006). The bioecological model of human development. In R. M. Lerner, & W. Damon (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (5th ed., Vol. 1, pp. 793–828). Wiley.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2007). The bioecological model of human development. In R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology* (pp. 793–828). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470147658.chpsy0114>
- Bruin, E. de (2020, 29 januari). Waarom klinkt dat zo grappig? NRC. <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/01/29/waarom-deze-woorden-grappig-klinken-dat-is-onderzocht-a3988570>
- Brzović, Z. (2022). Natural kinds. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://iep.utm.edu/nat-kind/>
- Buck, J. B. (1938). Synchronous rhythmic flashing of fireflies. *The Quarterly Review of Biology*, 13(3), 301–314. <http://doi.org/10.1086/394562>
- Bullowa, M. (1979). *Before speech. The beginning of interpersonal communication*. Cambridge University Press.
- Butler, E.A. (2011). Temporal interpersonal emotion systems: The “TIES” that form relationships. *Personality and Social Psychology Review*, 15(4), 367–393. <http://doi.org/10.1177/1088868311411164>
- Butler, E.A. (2015). Interpersonal affect dynamics: It takes two (and time) to tango. *Emotion Review*, 7(4), 336–341. <http://doi.org/10.1177/1754073915590622>
- Buytendijk, F. J. J. (1948). *Algemene theorie over de menselijke houding en beweging*. Spectrum.
- Carr, A. (2006). *The handbook of child and adolescent clinical psychology. A contextual approach* (2nd ed.). Routledge.
- Cator, L. J., Arthur, B. J., Harrington, L. C., & Hoy, R. R. (2009). Harmonic convergence in the love songs of the dengue vector mosquito. *Science*, 323(5917), 1077–1079. <https://doi.org/10.1126/science.1166541>
- Chartrand, T. L., & Bargh, J. A. (1999). The chameleon effect: The perception–behavior link and social interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(6), 893–910. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.6.893>
- Chida, Y., & Steptoe, A. (2008). Positive psychological well-being and mortality: A quantitative review of prospective observational studies. *Psychosomatic Medicine*, 70(7), 741–756. <https://doi.org/10.1097/PSY.0b013e31818105ba>
- Cirelli L. K., Wan S. J., & Trainor L. J. (2014). Fourteen-month-old infants use interpersonal synchrony as a cue to direct helpfulness. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 369: 20130400. <https://doi.org/10.1098/rstb.2013.0400>
- Clauwaert, S. (2015a). *Descriptieve bewijskracht. Omschrijving van de methode contactgericht spelen en leren*. Stichting Horison. <https://www.horison.nl/wp-content/uploads/2016/02/omschrijvingCSLstap1.pdf>
- Clauwaert, S. (2015b). *Interventietheorie. Theoretische onderbouwing van de methode contactgericht spelen en leren*. Stichting Horison. <https://www.horison.nl/wp-content/uploads/2016/02/theoretischeonderbouwingCSLstap2.pdf>
- Cohan, S. L., Price, J. M., & Stein, M. B. (2006). Suffering in silence: Why a developmental psychopathology perspective on selective mutism is needed. *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 27(4), 341–355. <https://doi.org/10.1097/00004703-200608000-00011>
- Cohn, J. F., & Tronick, E. Z. (1987). Mother–infant face-to-face interaction: The sequence of dyadic states at 3, 6, and 9 months. *Developmental Psychology*, 23(1), 68–77. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.23.1.68>
- Cohn, J. F., & Tronick, E. Z. (1988). Mother–infant face-to-face interaction: Influence is bidirectional and unrelated to periodic cycles in either partner’s behavior. *Developmental Psychology*, 24(3), 386–392. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.24.3.386>

- Condon, W. S., & Ogsten, W. D. (1967). A segmentation of behavior. *Journal of Psychiatric Research*, 5(3), 221–235. [https://doi.org/10.1016/0022-3956\(67\)90004-0](https://doi.org/10.1016/0022-3956(67)90004-0)
- Condon, W. S., & Sander, L. W. (1974). Neonate movement is synchronized with adult speech: Interactional participation and language acquisition. *Science*, 103(4120), 99–101. <http://doi.org/10.1126/science.183.4120.99>
- Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. Scribner's Sons.
- Courtemanche, A., Schroeder, S., Sheldon, J., Sherman, J., & Fowler, A. (2012). Observing signs of pain in relation to self-injurious behaviour among individuals with intellectual and developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 56(5), 501–515. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2788.2011.01492.x>
- Cuijpers, P., Quero, S., Papola, D., Cristea, I., & Karyotaki, E. (2021). Care-as-usual control groups across different settings in randomized trials on psychotherapy for adult depression: A meta-analysis. *Psychological Medicine*, 51(4), 634–644. <http://doi.org/10.1017/S0033291719003581>
- Dale, R., & Spivey, M. J. (2006). Unraveling the dyad: Using recurrence analysis to explore patterns of syntactic coordination between children and caregivers in conversation. *Language Learning*, 56(3), 391–430. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2006.00372.x>
- Damasio, A. (2001). *Ik voel dus ik ben. Hoe gevoel en lichaam ons bewustzijn vormen* (M. Post, A. Mulder, Trans.). Wereldbibliotheek. (Origineel werk gepubliceerd in 1999)
- Damasio, A. (2003). *Het gelijk van Spinoza* (M. Stoltenkamp, Trans.). Wereldbibliotheek. (Origineel werk gepubliceerd in 2003)
- Darwin, C. (1998). *Het uitdrukken van emoties bij mens en dier* (P. Ekman, Ed. & F. Lakmaker, Trans.). Nieuwezijds. (Origineel werk gepubliceerd in 1872)
- Davis, D., O'Brien, M.A., Freemantle, N., Wolf, F.M., Mazmanian, P., & Taylor-Vaisey, A. (1999). Impact of formal continuing medical education: Do conferences, workshops, rounds, and other traditional continuing education activities change physician behavior or health care outcomes? *JAMA*, 282(9), 867–874. <https://doi.org/10.1001/jama.282.9.867>
- De Beer, Y. (2011). *De kleine gids mensen met een licht verstandelijke beperking 2011. Moeilijke zaken makkelijk uitgelegd*. Wolters Kluwer.
- DeCasper, A. J., & Fifer, W. P. (1980). Of human bonding: Newborns prefer their mothers' voices. *Science*, 208(4448), 1174–1176. <http://doi.org/10.1126/science.7375928>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Dekker, J., & Biemans, H. (1994/2015). *Video-hometraining en video-interactiebegeleiding. Een introductie van de methodieken*. SWP.
- Dekkers, W. J. M. (1995). F. J. J. Buytendijk's concept of an anthropological physiology. *Theoretical Medicine*, 16(1), 15–39. <https://doi.org/10.1007/BF00993786>
- Del Re, A. C., Flückiger, C., Horvath, A. O., & Wampold, B. E. (2021). Examining therapist effects in the alliance–outcome relationship: A multilevel meta-analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 89(5), 371–378. <https://doi.org/10.1037/ccp0000637>
- Dickson, K. L., Walker, H., & Fogel, A. (1997). The relationship between smile type and play type during parent-infant play. *Developmental Psychology*, 33(6), 925–933. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.33.6.925>
- Dirx, J. (2008). De aantrekkelijk, maar illusoire autonomie van een eenzijdig verklarende model voor de psychopathologie. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 50, 405–415. https://www.tijdschriftvoorpsychiatrie.nl/assets/articles/articles_1778pdf.pdf
- Donne, J. (1988). *No man is an island*. Profile Books.
- Douma, L. (2019, 18 juni). *Passend onderwijs schaaft leerlingen*. AOB. <https://www.aob.nl/nieuws/te-veel-leerlingen-hebben-geen-baat-bij-passend-onderwijs/>
- Duker, P. (2014). *Afscheid van autisme en adhd*. Notitia.

- Edwards, L. H. (2013). A brief conceptual history of Einfühlung: 18th-Century Germany to post-world war II U.S. psychology. *History of Psychology, 16*(4), 269–281. <http://doi.org/10.1037/a0033634>
- Ekman, P. (2003). *Emotions revealed. Understanding faces and feelings*. Orion House.
- Elder, G. H., & Clipp, E. C. (1988). Wartime losses and social bonding: Influence across 40 years in men's lives. *Psychiatry, 51*(2), 177–198. <https://doi.org/10.1080/00332747.1988.11024391>
- Euser, E., van IJzendoorn, M., Cyr, C., Brilleslijper-Kater, S. & Bakermans-Kranenburg, M. (2008). Kindermishandeling en gehechtheid. In P. Prins & C. Braet (Red.), *Handboek klinische ontwikkelingspsychologie* (pp. 477–501). Bohn Stafleu van Loghum. https://doi.org/10.1007/978-90-313-6589-0_19
- Fancher, R. E. (1996). *Pioneers of psychology*. Norton.
- Feinstein, A.R. (1970). The pre-therapeutic classification of co-morbidity in chronic disease. *Journal of Chronic Diseases, 23*(7), 455–68. [http://dx.doi.org/10.1016/0021-9681\(70\)90054-8](http://dx.doi.org/10.1016/0021-9681(70)90054-8)
- Feldman, R. (2003). Infant-mother and infant-father synchrony: The coregulation of positive arousal. *Infant Mental Health Journal, 24*(1), 1–23. <https://doi.org/10.1002/imhj.10041>
- Feldman, R. (2007). Parent-infant synchrony: Biological foundations and developmental outcomes. *Current Directions in Psychological Science, 16*(6), 340–345. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00532.x>
- Feldman, R., Gordon, I., Schneiderman, I., Weisman, O., & Zagoory-Sharon, O. (2010). Natural variations in maternal and paternal care are associated with systematic changes in oxytocin following parent–infant contact. *Psychoneuroendocrinology, 35*(8), 1133–1141. <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2010.01.013>
- Feldman, R., Greenbaum, C. W., Yirmiya, N., & Mayes, L. C. (1996). Relations between cyclicity and regulation in mother–infant interaction at 3 and 9 months and cognition at 2 years. *Journal of Applied Developmental Psychology, 17*(3), 347–365. [https://doi.org/10.1016/S0193-3973\(96\)90031-3](https://doi.org/10.1016/S0193-3973(96)90031-3)
- Feldman, R., Magori-Cohen, R., Galili, G., Singer, M., & Louzoun, Y. (2011). Mother and infant coordinate heart rhythms through episodes of interaction synchrony. *Infant Behavior and Development, 34*(4), 569–577. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2011.06.008>
- Feldman, R., Weller, A., Zagoory-Sharon, O., & Levine, A. (2007). Evidence for a neuroendocrinological foundation of human affiliation: plasma oxytocin levels across pregnancy and the postpartum period predict mother-infant bonding. *Psychological Science, 18*(11), 965–970. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.02010.x>
- Fernand, A., 1985. Four-month-old infants prefer to listen to motherese. *Infant and Behavior Development 8*(2), 181–195. [https://doi.org/10.1016/S0163-6383\(85\)80005-9](https://doi.org/10.1016/S0163-6383(85)80005-9)
- Ferrari, P. F., Visalberghi, E., Paukner, A., Fogassi, L., Ruggiero, A., & Suomi S. J. (2006). Neonatal imitation in rhesus macaques. *PLOS Biology, 4*(9), Article e302. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.0040302>
- Festinger, L., Schachter, S., & Back, K. (1950). *Social pressures in informal groups: A study of a housing community*. Stanford University Press.
- Field, T. (1995). Infants of depressed mothers. *Infant Behavior & Development, 18*(1), 1–13. [https://doi.org/10.1016/0163-6383\(95\)90003-9](https://doi.org/10.1016/0163-6383(95)90003-9)
- Fischer, K. W. (1980). A theory of cognitive development: The control and construction of hierarchies of skills. *Psychological Review, 87*(6), 477–531. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-295X.87.6.477>
- Fischer, K. W., Shaver, P. R., & Carnochan, P. (1990). How emotions develop and how they organise development. *Cognition and Emotion, 4*(2), 81–127. <https://doi.org/10.1080/02699939008407142>
- Fogel, A. (1993). *Developing through relationships. Origins of communication, self, and culture*. Harvester Wheatsheaf. <https://doi.org/10.1177/026565909401000221>

- Fogel, A., & Garvey, A. (2007). Alive communication. *Infant Behavior & Development*, 30(2), 251–257. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2007.02.007>
- Fogel, A., Nelson-Goens, G.C., & Hsu, H-C. (2000). Do different infant smiles reflect different positive emotions? *Social Development*, 9(4), 497–520. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00140>
- Fogel, A., & Thelen, E. (1987). Development of early expressive and communicative action: reinterpreting the evidence from a dynamic systems perspective. *Developmental Psychology*, 23(6), 747–761. <http://dx.doi.org/10.1037/0012-1649.23.6.747>
- Frances, A. (2017, December 6). Newsflash from APA meeting: DSM-5 has flunked its reliability tests. *HuffPost*. https://www.huffpost.com/entry/dsm-5-reliability-tests_b_1490857
- Freud, S. (2013). *Inleiding tot de psychoanalyse*. (A. W. van Renterghem & M. Meynen, Trans.; 23^e druk). Wereldbibliotheek. (Origineel werk gepubliceerd in 1918)
- Frijda, N. H. (1988). *De emoties. Een overzicht van onderzoek en theorie*. (S. van 't Hoff, M. de Jager, Trans.). Bert Bakker. (Origineel werk gepubliceerd in 1986)
- Frith, U. (2009). *Autisme. Een korte inleiding*. (Original work published 1989). Nieuwezijds.
- Fulkerson, M. (2014). Rethinking the senses and their interactions: the case for sensory pluralism. *Frontiers in Psychology*, 5, Article 1426. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01426>
- Futagi, Y, Toribe, Y., & Suzuki, Y. (2012). The grasp reflex and Moro reflex in infants: Hierarchy of primitive reflex responses. *International Journal of Pediatrics*, Article 191562. <https://doi.org/10.1155/2012/191562>
- Gallay, M., Baudouin, J. Y., Durand, K., Lemoine, C., & Lécuyer, R. (2006). Qualitative differences in the exploration of upright and upside-down faces in four-month-old infants: An eye-movement study. *Child development*, 77(4), 984–996. <http://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2006.00914.x>
- Gallese, V. (2001). The 'shared manifold' hypothesis. From mirror neurons to empathy. *Journal of Consciousness Studies*, 8(5–7), 33–50.
- Garfinkel, A., Spano, M. L., Ditto, W. L., & Weiss, J. N. (1992). Controlling cardiac chaos. *Science*, 257(5074), 1230–1235. <http://doi.org/10.1126/science.1519060>
- Gennep, A. van., Lans, J. van der., Linde, M. van der., Post, T., & Trig, P. van (Eds.). (2014). *Canon gehandicaptenzorg Nederland* (10-11-2019 ed.). <http://www.canongehandicaptenzorg.nl>
- George, R. (1981). Kant's sensationism. *Synthese*, 47(2), 229–255. <http://doi.org/10.1007/BF01064346>
- Gerkin, R., & Castro, J. B. (2015). The number of olfactory stimuli that humans can discriminate is still unknown. *eLIFE*, 4, Article e08127. <https://doi.org/10.7554/eLife.08127>
- Gernsbacher, M. A. (2006). Toward a behavior of reciprocity. *Journal of Developmental Processes*, 1(1), 139–152. PMID: 25598865
- Gibson, E. J. (1988). Exploratory behavior in the development of perceiving, acting and acquiring of knowledge. *Annual Review Psychology*, 39(1), 1–41. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.39.020188.000245>
- Giebner, B. J. C. (2015). *Gedeelde ruimte: De ontvankelijkheid van zorgverleners in patiëntencontacten*. [Doctoral dissertation, Universiteit van Amsterdam]. <https://dare.uva.nl/search?identificer=ef7aaf31-4fe4-495b-857e-5115fe1c43d3>
- Gökçen, E., Frederickson, N., & Petrides, K. V. (2016). Theory of mind and executive control deficits in typically developing adults and adolescents with high levels of autism traits. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46(6), 2072–2087. <https://doi.org/10.1007/s10803-016-2735-3>
- Goodall, A. H., & Pogrebnina, G. (2015). Expert leaders in a fast-moving environment. *The Leadership Quarterly*, 26(2), 123–142. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2014.07.009>
- Gottlieb, G. (1971). *Development of species identification in birds: An inquiry into the prenatal determinants of perception*. University Chicago Press.

- Gottlieb, G. (2007). Probabilistic epigenesis. *Developmental Science*, *10*(1), 1–11. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2007.00556.x>
- Greenspan, S. I., & Thorndike, N. (1983). *First feelings. Milestones in the emotional development of your baby*. Penguin Books.
- Greenspan, S. I., & Wieder, S. (2003). *Als uw kind speciale aandacht nodig heeft. Intellectuele en emotionele groei stimuleren*. (A. Hazenberg, J. B. Kanon, & E. Strijbos, Trans.; G. Couterier, P. Donkersloot, K. Dun, A. Geluk, P. van der Pol, Eds.). Lifetime (Origineel werk gepubliceerd in 2003)
- Groot, A. (2015). *Houvast. Contactgericht spelen en leren met kinderen in het autistisch spectrum*. SWP.
- Guess, D., & Carr, E. (1991). Emergence and maintenance of stereotypy and self-injury. *American Journal on Mental Retardation*, *96*(3), 299–319.
- Habermas, J. (1984). *Theory of communicative action*. Beacon Press.
- Hacking, I. (2007). Kinds of people: Moving targets. *Proceedings of the British Academy*, *151*, 285–318. <https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/2043/pba151p285.pdf>
- Hadders-Algra M. (1997). De beoordeling van spontane motoriek van jonge baby's: een doeltreffende methode voor de opsporing van hersenfunctiestoornissen. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, *141*(17), 816–820.
- Hadders-Algra, M., & Dirks, T. (2000). *De motorische ontwikkeling van de zuigeling. Variëren, selecteren, leren adapteren*. Bohn Stafleu van Loghum.
- Hafkenscheid, A. (2014). *De therapeutische relatie*. De Tijdstroom.
- Haidt, J., Patrick Seder, J., & Kesebir, S. (2008). Hive psychology, happiness, and public policy. *The Journal of Legal Studies*, *37*(2), 133–156. <https://doi.org/10.1086/529447>
- Hamaker, E. L. (2012). Why researchers should think “within-person”: A paradigmatic rationale. In M. R. Mehl & T. S. Conner (Eds.), *Handbook of research methods for studying daily life* (pp. 43–61). Guilford.
- Happé, F., & Frith, U. (1996). The neuropsychology of autism. *Brain: A Journal of Neurology*, *119*(4), 1377–1400. <https://doi.org/10.1093/brain/119.4.1377>
- Happé, F., & Frith, U. (2006). The weak coherence account: Detail-focused cognitive style in autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *36*(1), 5–25. <https://doi.org/10.1007/s10803-005-0039-0>
- Harlow, H. F. (1949). The formation of learning sets. *Psychological Review*, *56*(1), 51–65. <https://doi.org/10.1037/h0062474>
- Harlow, H. F. (1958). The nature of love. *American Psychologist*, *13*(12), 673–685. <https://doi.org/10.1037/h0047884>
- Hasselmann, F., & Bosman, A.M.T. (2020). Studying complex adaptive systems with internal states: A recurrence network approach to the analysis of multivariate time series data representing self-reports of human experience. *Frontiers in Applied Mathematics and Statistics, section Dynamical Systems*, *6*(9). <https://doi.org/10.3389/fams.2020.00009>
- Heijkoop, J. (1999). *Vastgelopen. Anders kijken naar mensen met een verstandelijke beperking en probleemgedrag*. Nelissen.
- Heijkoop, J. (2015). *Ontdekkend kijken. Basisboek Methode Heijkoop*. Heijkoop Academy.
- Heijligers, C. W. M., & Bosman, A. M. T. (2020). *Verhalen uit de leefgroep. Beweging-als-houvast in de Jeugdzorg*. Gompel & Svacina.
- Heijst, A. van (2005). *Menslievende zorg. Een ethische kijk op professionaliteit*. Klement.
- Heriza, C. B. (1991). Implications of a dynamical systems approach to understanding infant kicking behavior. *Physical Therapy*, *71*(3), 222–235. <http://dx.doi.org/10.1093/ptj/71.3.222>
- Heugten, B. van (2010). *Ondernemen in de zorg? Een hele onderneming!* [Ongepubliceerde masterscriptie]. Rijksuniversiteit Groningen.

- Hewett, D. (2018). *The intensive interaction handbook*. Sage. <https://dx.doi.org/10.4135/9781526451477>
- Hoeijmakers, K. (2014). *Synchronie voor ontstaan hechtingsrelatie*. [Ongepubliceerde bachelorscriptie]. Radboud Universiteit.
- Hoek van der, B. (2021). Een mentaal gezonde samenleving en de rol van de ggz. *Trimbos-instituut*. <https://www.trimbos.nl/wp-content/uploads/2021/11/AF1881-Een-mentaal-gezonde-samenleving-en-de-rol-van-de-ggz.pdf>
- Holland, J. H. (2014). *Complexity, a very short introduction*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780199662548.001.0001>
- Horst, F. C. P. van der, & Veer, R. van der (2008). Loneliness in infancy: Harry Harlow, John Bowlby and issues of separation. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 42(4), 325–335. <https://doi.org/10.1007/s12124-008-9071-x>
- Horst, W. ter (2006). *Het herstel van het gewone leven*. Bohn Stafleu van Loghum. <http://doi.org/10.1007/978-90-313-6509-8>
- Hudson, C. G. (1999). At the edge of chaos: A new paradigm for social work? *Journal of Social Work Education*, 36(2), 214–230. <https://doi.org/10.1080/10437797.2000.10779003>
- Izard, C. E., Huebner, R. R., Risser, D., & Dougherty, L. M. (1980). The young infant's ability to produce discrete emotion expressions. *Developmental Psychology*, 16(2), 132–140. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.16.2.132>
- Jaffe, J., Beebe, B., Feldstein, S., Crown, C. L., & Jasnow, M. D. (2001). Rhythms of dialogue in infancy: Coordinated timing in development. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, pp. i–viii, 1–132. <http://www.jstor.org/stable/3181589>
- Jahoda, G. (2005). Theodor Lipps and the shift from “Sympathy” to “Empathy”. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 41(2), 151–163. <https://doi.org/10.1002/jhbs.20080>
- Jones, S. S. (2009). The development of imitation in infancy. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 364(1528), 2325–2335. <https://doi.org/10.1098/rstb.2009.0045>
- Jongepier, N. (2011). Gesloten residentiële jeugdzorg als veilige haven. *Jeugd en Co Kennis*, 5(4), 19–28. <http://doi.org/10.1007/s12450-011-0037-0>
- Juffer, F. (2010). Beslissingen over kinderen in problematische opvoedingssituaties. Inzichten uit gehechtheidsonderzoek. *Research Memoranda*, 6(6), 7–51. https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/Researchmemorandum20106_Beslissingen-over-kinderen-in-problematische-opvoedingssituaties.pdf
- Juffer, F. (2010). Beslissingen over kinderen in problematische opvoedingssituaties. Inzichten uit gehechtheidsonderzoek. *Research Memoranda* 6, 14.
- K2 Next Generation (2014). *Alsof het je eigen kind is. Onderzoek naar effectieve hulp aan problematisch gehechte en/of getraumatiseerde kinderen*. http://www.k2next.nl/_data/20140303_Rapport_literatuuronderzoek_Maashorst_DEF.pdf
- Kandinsky, W. (1913). *1901-1913. Der Sturm*. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/kandinsky1913>
- Kapur, S., Phillips, A. G., & Insel, T. R. (2012). Why has it taken so long for psychological psychiatry to develop clinical test and what to do about it? *Molecular Psychiatry*, 17(12), 1174 – 1179.
- Karasik L. B., Tamis-LeMonda C. S., Adolph K. E., & Bornstein M. H. (2015). Places and postures: a cross-cultural comparison of sitting in 5-month-olds. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46(8), 1023–1038. <https://doi.org/10.1177/0022022115593803>
- Kelso, J. A. S. (2016). On the self-organizing origins of agency. *Trends in Cognitive Science*, 20(7), 490–499. <http://doi.org/10.1016/j.tics.2016.04.004>
- Kephart, N. (1973). *Hekkesluiters 1*. (J. Valk, Trans.; 3^e Druk). Lemniscaat. (Origineel werk gepubliceerd in 1960)

- Kiecolt-Glaser, J. K., Fisher, L. D., Ogrocki, P., Stout, J. C., Speicher, C. E., & Glaser, R. (1987). Marital quality, marital disruption, and immune function. *Psychosomatic Medicine*, *49*(1), 13–34. <https://doi.org/10.1097/00006842-198701000-00002>
- Koelemeijer, J. (2008). *Het zwijgen van Maria Zachea*. Atlas.
- Kok, J. W. F. (1991). *Specifiek opvoeden. Orthopedagogische theorie en praktijk*. Academische uitgeverij.
- Kugler, P. N., Shaw, R. E., Vincente, K. J., & Kinsella-Shaw, J. (1990). Inquiry to intentional systems I: Issues in ecological physics. *Psychological Research*, *52*(2-3), 89–121. <https://doi.org/10.1007/BF00877518>
- Kuipers, M. (2014). *Longitudinale casestudie naar ontwikkeling van sociale wederkerigheid vanuit een dynamisch systeemperspectief*. [Ongepubliceerde masterscriptie]. Radboud Universiteit.
- Kunzmann, P., Burkard, F. P., & Wiedmann, F. (1998). *Atlas van de filosofie*. Thieme Meulenhoff.
- Kupper, Z., Ramseyer, F., Hoffmann, H., Tschacher, W. (2015). Nonverbal synchrony in social interactions of patients with schizophrenia indicates socio-communicative deficits. *PLOS ONE* *10*(12), Article e0145882. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0145882>
- Kurland, H., Peretz, H., & Hertz-Lazarowitz, R. (2010). Leadership style and organizational learning: The mediate effect of school vision. *Journal of Educational Administration*, *48*(1), 7–30. <https://doi.org/10.1108/09578231011015395>
- Kuurstra, R. (2019). *The potential of motion energy analysis in measuring interpersonal movement synchronization between clients with severe communication problems and their therapist*. [Ongepubliceerde masterscriptie]. Radboud Universiteit.
- Lakin, J. L., & Chartrand, T. L. (2003). Using nonconscious behavioral mimicry to create affiliation and rapport. *Psychological Science*, *14*(4), 334–339. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.14481>
- Lakin, J. L., Jefferis, V. E., Cheng, C., & Chartrand, T. L. (2003). The chameleon effect as social glue: Evidence for the evolutionary significance of nonconscious mimicry. *Journal of Nonverbal Behavior*, *27*(3), 145–162. <https://doi.org/10.1023/A:1025389814290>
- Lavelli, M., & Fogel, A. (2005). Developmental changes in the relationship between the infant's attention and emotion during early face-to-face communication: The 2-month transition. *Developmental Psychology*, *41*(1), 265–280. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.41.1.265>
- Lerner, R. M., Rothbaum, F., Boulos, S., & Castellino, D. R. (2002). Developmental systems perspective on parenting. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of Parenting* (Vol. 2, pp. 315–344). Erlbaum.
- Levy, D. M. (1944). On the problem of movement restraint: Tics, stereotyped movements, hyperactivity. *American Journal of Orthopsychiatry*, *14*(4), 644–671. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1944.tb06500.x>
- Lewkowicz, D. J., & Ghanzhanfar, A. A. (2006). The decline of cross-species intersensory perception in human infants. *PNAS*, *103*(17), 6771–6774. <https://doi.org/10.1073/pnas.0602027103>
- Lieshout H., van & Goorhuis M. (2012). *Methodebeschrijving Eigen Krachtconferentie*. Databank effectieve sociale interventies. Stichting Eigen Kracht Centrale. <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2018-03/Methodebeschrijving-eigen-kracht-conferentie.pdf>
- Lieshout, J. van (2011). *Het eerste decennium Eigen Kracht in Nederland*. Eigen Kracht Centrale. <http://ondernemeninwelzijn.com/wp-content/uploads/2013/06/Eerste-decennium-Eigen-Kracht-in-Nederland-20111.pdf>
- Linden, C. van der, van der Stege, H., & van der Hoeven, J. (2017). *Past elke leerling in passend onderwijs? Een case-studie naar passend aanbod en het ontwikkelingsperspectief*. Kohnstamm Instituut/CED-Groep. <https://evaluatiepassendonderwijs.nl/wp-content/uploads/2017/06/23.-Rapport-Casuistisch-onderzoek.pdf>
- Linell, P., Gustavsson, L., & Juvonen, P. (1988). Interactional dominance in dyadic communication: A presentation of initiative-response analysis. *Linguistics*, *26*, 415–442. <https://doi.org/10.1515/ling.1988.26.3.415>

- Lopez, B. R., Lincoln, A. J., Ozonoff, S., & Lai, Z. (2005). Examining the relationship between executive functions and restricted, repetitive symptoms of autistic disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 35(4) 445–460. <https://doi.org/10.1007/s10803-005-5035-x>
- Lorenz, E. N. (1963). Deterministic nonperiodic flow. *Journal of Atmospheric Science* 20(2), 130–141. [https://doi.org/10.1175/1520-0469\(1963\)020<0130:DNF>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0469(1963)020<0130:DNF>2.0.CO;2)
- Lorenz, E. N. (1972). *Predictability: Does the flap of a butterfly's wings in Brazil set off a tornado in Texas?* https://mathsciencehistory.com/wp-content/uploads/2020/03/132_kap6_lorenz_artikel_the_butterfly_effect.pdf
- Lorenz, K. (1950). The comparative method in studying innate behaviour patterns. *Symposium of the Society of Experimental Biology*, 4, 221–268. <http://klha.at/papers/1950-InnateBehavior.pdf>
- Lorenz, K. [Melanie Carson] (2015, 18 april). *Konrad Lorenz (Imprinting)*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=JGyfcBfSj4M>
- Loretan, N., Radstaak, B., & Bosman, A. M. T. (2019). De test getest. Over de onbruikbaarheid van psychologische testen voor het individu. *Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk*, 58(5-6), 115–136.
- Lormans, A. F. J. M. (2014). *Een case studie naar veranderingen in relationeel contact door implementatie van een interventie gericht op synchronie*. [Ongepubliceerde masterscriptie]. Radboud Universiteit.
- Louwerse, M. M., Dale, R., Bard, E. G., & Jeuniaux, P. (2012). Behavior matching in multimodal communication is synchronized. *Cognitive Science*, 36(8), 1404–1426. <https://doi.org/10.1111/j.1551-6709.2012.01269.x>
- Lowrey, L. G. (1940). Personality distortion and early institutional care. *American Journal of Orthopsychiatry*, 103(3), 576–585. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1940.tb05725.x>
- Luckasson, R., & Schalock, R. L. (2013). Defining and applying a functionality approach to intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 57, 657–668. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2788.2012.01575.x>
- Maassen, H. (2013, 12 juni). GGZ nieuwe stijl roept veel vragen op. *Medisch Contact*. <https://www.medischcontact.nl/nieuws/laatste-nieuws/artikel/ggz-nieuwe-stijl-roept-veel-vragen-op.htm>
- Machado, A. (2012). *Campos de Castilla*. Editorial Literanda. <https://guao.org/sites/default/files/biblioteca/Campos%20de%20Castilla.pdf>
- Majid, A., Roberts, S. G., Cilissen, L., Emmorey, K., Nicodemus, B., O'Grady, L., Woll, B., LeLan, B., de Sousa, H., Cansler, B. L., Shayan, S., de Vos, C., Senft, G., Enfield, N. J., Razak, R. A., Fedden, S., Tufvesson, S., Dingemans, M., Ozturk, O., ... Levinson, S. C. (2018). Differential coding of perception in the world's languages. *PNAS*, 115(45), 11369–11376. <https://doi.org/10.1073/pnas.1720419115>
- Manassis, K., Tannock, R., Garland, E. J., Minde, K., McInnes, A., & Clark, S. (2007). The sounds of silence: Language, cognition, and anxiety in selective mutism. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 46(9), 1187–1195. <https://doi.org/10.1097/chi.0b013e318076b7ab>
- Mann, L. (1980). Cross-cultural studies of small groups. In H. Triandis & R. W. Brislin (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (Vol. 5, pp. 155–209). Allyn & Bacon.
- Marsh, H. W., Ellis, L. A., & Craven, R. G. (2002). How do preschool children feel about themselves? Unraveling measurement and multidimensional self-concept structure. *Developmental Psychology*, 38(3), 376–393. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.38.3.376>
- Marwan, N., Romana, M. C., Thiel, M., & Kurths, J. (2007). Recurrence plots for the analysis of complex systems. *Physics Reports*, 438(5-6), 237–329. <https://doi.org/10.1016/j.physrep.2006.11.001>

- Mason, G. J., & Turner, M. A. (1993). Mechanisms involved in the development and control of stereotypies. In P. P. G. Bateson, P. H. Klopfer, & N.S. Thompson (Eds.), *Perspectives in ethology. Behavior and evolution* (pp. 53–85). Plenum Press.
- May, R. M. (1976). Simple mathematical models with very complicated dynamics. *Nature* 261, 459–467. <https://doi.org/10.1038/261459a0>
- McConkey, R., Mulvany, F., & Barron, S. (2006). Adult persons with intellectual disabilities on the island of Ireland. *Journal of Intellectual Disability Research* 50(3), 227–236. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2005.00777.x>
- McInnis, E. E., Hills, A., & Chapman, M. J. (2012). Eligibility for statutory learning disability services in the north-west of England. Right or luxury? Findings from a pilot study. *British Journal of Learning Disabilities*, 40(3), 177–186. <http://doi.org/10.1111/j.1468-3156.2011.00691.x>
- McKeon, R. (1947). *Introduction to Aristotle*. Random House.
- McKinney, C., & Renk, K. (2007). Emerging research and theory in the etiology of oppositional defiant disorder: Current concerns and future directions. *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy*, 3(3), 349–371. <http://doi.org/10.1037/h0100811>
- Meer, M. van der (2004). *Ik verbind u door*. Atlas Contact.
- Meltzoff, A. N. (1990). Towards a developmental cognitive science: the implications of cross-modal matching and imitation for the development of representation and memory in infancy. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 608(1), 1–31. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1990.tb48889.x>
- Meltzoff, A. N., & Borton, R. W. (1979) Intermodal matching by human neonates. *Nature*, 282, 403–404. <http://dx.doi.org/10.1038/282403a0>
- Meltzoff, A. N., & Moore, M. K. (1977). Imitation of facial and manual gestures by human neonates. *Science*, 198(4312), 75–78. <https://doi.org/10.1126/science.198.4312.75>
- Mercer, J. (2017). Examining DIR/Floortime™ as a treatment for children with autism spectrum disorders: a review of research and theory. *Research on Social Work Practice*, 27(5), 625–635. <http://doi.org/10.1177/1049731515583062>
- Merton, R. K. (1968). The Matthew effect in science. *Science* 159(3810), 56–63. <http://doi.org/10.1126/science.159.3810.56>
- Mitchell, M., & Newman, M. (2002). *Complex systems theory and evolution*. <http://www-personal.umich.edu/~mejn/papers/cs.ps>
- Mogan, R., Fischer, R., & Bulbulia, J. A. (2017). To be in synchrony or not? A meta-analysis of synchrony's effects on behavior, perception, cognition and affect. *Journal of Experimental Social Psychology*, 72, 13–20. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2017.03.009>
- Molenaar, P. C. M. (2004). A manifesto on psychology as idiographic science: Bringing the person back into scientific psychology, this time forever. *Measurement*, 2(4), 201–218. http://dx.doi.org/10.1207/s15366359mea0204_1
- Molenaar, P. C. M. (2008). On the implications of the classical ergodic theorems: Analysis of developmental processes has to focus on intra-individual variation. *Developmental Psychobiology*, 50(1), 60–69. <http://dx.doi.org/10.1002/dev.20262>
- Molenaar, P. C. M., & Campbell, C. G. (2009). The new person-specific paradigm in psychology. *Current Directions in Psychological Science*, 18(2), 112–117. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8721.2009.01619.x>
- Montague, D. P. F., & Walker-Andrews, A. S. (2001). Peekaboo: A new look at infants' perception of emotion expressions. *Developmental Psychology*, 37(6), 826–838. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.37.6.826>
- Moonen, X. (2015). *Is inclusie van mensen met een verstandelijke beperking vanzelfsprekend?* [Inaugurele rede]. Zuyd. <https://www.zuyd.nl/binaries/content/assets/zuyd/onderzoek/inaugurele-redes/inclusie-mensen-verstandelijke-beperking---lectorale-rede-xavier-moonen.pdf>

- Moulder, R. G., Boker, S. M., Ramseyer, F., & Tschacher, W. (2018). Determining synchrony between behavioral time series: An application of surrogate data generation for establishing falsifiable null-hypotheses. *Psychological Methods*, 23(4), 757–773. <http://dx.doi.org/10.1037/met0000172>
- Mulligan, C. A. (2012). *Selective mutism: Identifications of subtypes and influence on treatment*. [Unpublished doctoral dissertation]. Philadelphia College of Osteopathic Medicine.
- Musiak, Z. E., & Quarles, B. (2015). The three-body problem. *Reports on Progress in Physics*, 77(6), 1–68. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/0034-4885/77/6/065901>
- Nachman, P. A., Stern, D. N., & Best, C. (1986). Affective reactions to stimuli and infants' preferences for novelty and familiarity. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 25(6), 801–804. [https://doi.org/10.1016/S0002-7138\(09\)60198-9](https://doi.org/10.1016/S0002-7138(09)60198-9)
- Nagy, E., & Molnar, P. (2004). Homo imitans or homo provocans? Human imprinting model of neonatal imitation. *Infant Behavior & Development*, 27(1), 54–63. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2003.06.004>
- Nahemow, L., & Lawton, M. P. (1975). Similarity and propinquity in friendship formation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(2), 205–213. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.32.2.205>
- Nederlands Jeugd Instituut (2013). *Position-Paper LVB-jongeren*. <https://www.nji.nl/nl/Kennis/Publicaties/NJi-Publicaties/Position-Paper-LVB-jongeren>
- Nederlands Jeugdinstituut (2018). *Databank effectieve jeugdinterventies*. <https://www.nji.nl/nl/Databank/Effectieve-Jeugdinterventies>
- Nederlands Jeugd Instituut (2018). *Multisysteemtherapie*. [https://www.nji.nl/nl/Databank/Effectieve-Jeugdinterventies/Erkende-interventies-Multisysteem-Therapie-\(MST\)](https://www.nji.nl/nl/Databank/Effectieve-Jeugdinterventies/Erkende-interventies-Multisysteem-Therapie-(MST))
- Nederlands Jeugdinstituut (2018). *Video-hometraining (VHT) in gezinnen met kinderen in de basisschoolleeftijd*. [https://www.nji.nl/nl/Databank/Video-hometraining-\(VHT\)-in-gezinnen-met-kinderen-in-de-basisschoolleeftijd](https://www.nji.nl/nl/Databank/Video-hometraining-(VHT)-in-gezinnen-met-kinderen-in-de-basisschoolleeftijd)
- Nielsen, M. (2017). ADHD and temporality: A desynchronized way of being in the world. *Medical Anthropology*, 36(3), 360–272. <https://doi.org/10.1080/01459740.2016.1274750>
- Nind, M. (1996). Efficacy of Intensive Interaction: Developing sociability and communication in people with severe and complex learning difficulties using an approach based on caregiver-infant interaction. *European Journal of Special Needs Education*, 11(1), 48–66. <https://doi.org/10.1080/0885625960110104>
- Nind, M., & Hewett, D. (1988). Interaction as curriculum. *British Journal of Special Education*, 15(2), 55–57.
- Nind, M., & Kellett, M. (2002). Responding to individuals with severe learning difficulties and stereotyped behaviour: challenges for an inclusive era. *European Journal of Special Needs Education*, 17(3), 265–282. <https://doi.org/10.1080/08856250210162167>
- Oakes, L. M., & Ellis, A. E. (2013). An eye-tracking investigation of developmental changes in infants' exploration of upright and inverted human faces. *Infancy*, 18(1), 134–148. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7078.2011.00107.x>
- OCW (2014). *Zorgplicht en samenwerken scholen in passend onderwijs*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/zorgplicht-en-samenwerken-scholen-passend-onderwijsverantwoordelijkheid-van-de-scholen>
- Olthof, M., Hasselman, F., Aas, B. Müller, D., Scholz, S., Daniels-Wredenhagen, N., Weinans, E., Strunk, G., Schiepek, G., Bosman, A.M.T., & Lichtwarck-Aschoff, A. (2022). *The best of both worlds? General principles of psychopathology in personalized assessment*. <https://psyarxiv.com/jqp7g>.
- Olthof, M., Hasselman, F., Oude Maatman, F., Bosman, A.M.T., & Lichtwarck-Aschoff, A. (2023). Complexity theory of psychopathology. *Journal of Psychopathology and Clinical Science*, 132(3), 314–323. <https://doi.org/10.1037/abn0000740>.

- Oorsouw, W. M. W. J. van, Embregts, P. J. C. M., Bosman, A. M. T., & Jahoda, A. (2009). Training staff serving clients with intellectual disabilities: A meta-analysis of aspects determining effectiveness. *Research in Developmental Disabilities, 30*(2), 503–511. <http://doi.org/10.1016/j.ridd.2008.07.011>
- Ophoven, V. F. E. van (2012). *De invloed van een interventie aan de hand van Emerging Body Language op de interactiepatronen tussen hulpvrager en hulpgever*. [Ongepubliceerde bachelorscriptie]. Radboud Universiteit.
- Os, J. van (2014). *De DSM-5 voorbij! Persoonlijke diagnostiek in een nieuwe GGZ*. Diagnoses Uitgevers.
- Oudheusden, L.J.B. van, Meynen, G., & van Balkom, A.J.M. (2015). Psychiatrische comorbiditeit: theoretische en klinische dilemma's. *Tijdschrift voor Psychiatrie, 57*(9), 664 – 671.
- Ozonoff, S., Pennington, B. F., & Rogers, S. J. (1991). Executive function deficits in high-functioning autistic individuals: Relationship to theory of mind. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 32*(7) 1081–1105. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1991.tb00351.x>
- Papoušek, H., & Papoušek, M. (2002). *Intuitive parenting*. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Biology and ecology of parenting* (pp. 183–203). Erlbaum.
- Paterson, N. (Director). (2007). *The ghost in your genes* [Documentaire]. Horizon; BBC.
- Pembrey, M., Saffery, R., Bygren, L. O., & Network in Epigenetic Epidemiology (2014). Human transgenerational responses to early-life experience: Potential impact on development, health and biomedical research. *Journal of Medical Genetics, 51*(9), 563–572. <https://doi.org/10.1136/jmedgenet-2014-102577>
- Pfeiffer, R., Wallace, M., & Lense, M. (2018). Social motor coordination during adult–child interactions. *Annals of the New York Academy of Sciences, 1423*(1), 275–283. <https://doi.org/10.1111/nyas.13651>
- Piaget, J. (1950). *The psychology of intelligence*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203164730>
- Piek, J. P (2006). *Infant motor development*. Human Kinetics.
- Piek, J. P., & Carman, R. (1994). Developmental profiles of spontaneous movements in infants. *Early Human Development, 39*(2), 109–126. [https://doi.org/10.1016/0378-3782\(94\)90160-0](https://doi.org/10.1016/0378-3782(94)90160-0)
- Pikovsky, A., Rosenblum, M., & Kurths, J. (2001). *Synchronization. A universal concept in nonlinear sciences*. Cambridge University Press.
- Podesta, L., & Radstaak, B. (2012). Zwakbegaafde jeugdigen hebben meer in plaats van minder problemen dan jeugdigen met een licht verstandelijke beperking. *Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk, 51*, 320–331.
- Pool, R. (1989). Is it healthy to be chaotic? *Science, 243*(4891), 604–607. <http://doi.org/10.1126/science.2916117>
- Poortvliet, J. (2020, 17 januari). *Collectieve klacht over passend onderwijs*. <https://www.aob.nl/nieuws/collectieve-klacht-over-passend-onderwijs/>
- Porjes, M. D. (1992). Intervention with the selectively mute child. *Psychology in the Schools, 29*(4), 367–376. [https://doi.org/10.1002/1520-6807\(199210\)29:4<367::AID-PITS2310290410>3.0.CO;2-0](https://doi.org/10.1002/1520-6807(199210)29:4<367::AID-PITS2310290410>3.0.CO;2-0)
- Powell, S., & Dalley, M. (1995). When to intervene in selective mutism: The multimodal treatment of a case of persistent selective mutism. *Psychology in the Schools, 32*(2), 114–123. [http://doi.org/10.1002/1520-6807\(199504\)32:2%3C114::AID-PITS2310320207%3E3.0.CO;2-B](http://doi.org/10.1002/1520-6807(199504)32:2%3C114::AID-PITS2310320207%3E3.0.CO;2-B)
- Prasad, S., & Shiffrar, M. (2009). Viewpoint and the recognition of people from their movements. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, 35*(1), 39–49. <http://doi.org/10.1037/a0012728>
- Prechtl, H. F. R. (1986). New perspectives in early human development. *European Journal of Obstetrics Gynecology and Reproductive Biology, 2*, 347–355. [http://dx.doi.org/10.1016/0028-2243\(86\)90014-6](http://dx.doi.org/10.1016/0028-2243(86)90014-6)

- Prechtl, H. F. R. (1990). Qualitative changes of spontaneous movements in fetus and preterm infant are a marker of neurological dysfunction. *Early Human Development*, 23(3), 151–158. [http://doi.org/10.1016/0378-3782\(90\)90011-7](http://doi.org/10.1016/0378-3782(90)90011-7)
- Prechtl, H. F. R. (1997). State of the art of a new functional assessment of the young nervous system. An early predictor of cerebral palsy. *Early Human Development*, 50(1), 1–11. [http://doi.org/10.1016/S0378-3782\(97\)00088-1](http://doi.org/10.1016/S0378-3782(97)00088-1)
- Premack, D., & Woodruff, G. (1978). Does the chimpanzee have a theory of mind? *The Behavioral and Brain Sciences*, 1(4), 515–526. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00077050>
- Preyer, W., Coghill, G. E., & Legner, W. K. (1937). Embryonic motility and sensitivity. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 2(6), i+iii+v+1–115. <https://doi.org/10.2307/1165413>
- Pribram, K. (1973). The primate frontal cortex: Executive of the brain. In K. H. Pribram & A. R. Luria (Eds.), *Psychophysiology of the frontal lobes* (pp. 293–314). Academic Press.
- Puyt, R., Lie, F. B., De Graaf, F. J., & Wilderom, C. P. M. (2020). Origins of SWOT analysis. *Academy of Management Proceedings*, 2020(1), 759-764. <https://doi.org/10.5465/AMBPP.2020.132>
- RadboudUMC (2016). *Oorzaken van verstandelijke beperkingen. Genetisch en niet-genetisch*. <https://www.radboudumc.nl/nieuws-en-media/dossiers/uitgelichte-onderwerpen/verstandelijke-beperkingen/oorzaken>
- Ramseyer, F., & Tschacher, W. (2011). Nonverbal synchrony in psychotherapy: coordinated body movement reflects relationship quality and outcome. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 79(3), 284–295. <https://doi.org/10.1037/a0023419>
- Reddish, P., Fischer, R., & Bulbulia, J. (2013). Let's dance together: Synchrony, shared intentionality and cooperation. *PLOS ONE* 8(8), Article e71182. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0071182>
- Reerink, A., The, A.-M., & Roelofsen, E. (2017). Van burger-cliënt naar perspectief van waardigheid. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperkingen*, 43(1), 55–62.
- Reuzel, E., Embregts, P. J. C. M., Bosman, A. M. T., Cox, R. F. A., van Nieuwenhuizen, M., & Jahoda, A. (2014). Verbal interactional dominance and coordinative structure of speech rhythms of staff and clients with an intellectual disability. *Nonlinear Dynamics, Psychology, and Life Sciences*, 18(4), 371–396.
- Ridley, R. M. (1994). The psychology of perseverative and stereotyped behavior. *Progress in Neurobiology*, 44(2), 221–231. [https://doi.org/10.1016/0301-0082\(94\)90039-6](https://doi.org/10.1016/0301-0082(94)90039-6)
- Rizzolatti, G., Fogassi, L., & Gallese, V. (2001). Neurophysiological mechanisms underlying the understanding and imitation of action. *Nature Reviews Neuroscience*, 2(9), 661-670. <https://doi.org/10.1038/35090060>
- Rochat, P. (1993). Connaissance de soi chez le bébé. *Psychologie Française*, 38(1), 41–51.
- Rose, T. (2016). *De mythe van het gemiddelde*. Bruna.
- Rosenbaum, D. A. (2005). The Cinderella of psychology. The neglect of motor control in the science of mental life and behavior. *American Psychologist*, 60(4), 308–317. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.4.308>
- Rovee-Collier, C. K., Sullivan, M. W., Enright, M., Lucas, D., & Fagan, J. W. (1980). Reactivation of infant memory. *Science*, 208(4448), 1159-1161. <https://doi.org/10.1126/science.7375924>
- Ruiter, C. de & Hildebrand, M. (2005). *Behandelstrategieën bij forensisch-psychiatrische patiënten*. Bohn Stafleu van Loghum.
- Rumsey, J. M. (1985). Conceptual problem-solving in highly verbal, nonretarded autistic men. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 15(1), 23–36. <https://doi.org/10.1007/BF01837896>
- Rutten-Saris, M. (1990). *Basisboek lichaamstaal*. Van Gorcum.
- Rutten-Saris, M. (2001). Leren als een baby. In C. Schweizer (Ed.), *In beeld. Doelgerichte behandelmethoden voor beeldend therapeuten* (pp. 103–146). Bohn Stafleu van Loghum.

- Rutten-Saris, M. (2002). *The RS-index: A diagnostic instrument for the assessment of interaction structures in drawings*. [Unpublished doctoral dissertation]. Universiteit Hertfordshire.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2006). Self-regulation and the problem of human autonomy: Does psychology need choice, self-determination, and will? *Journal of Personality*, 74(6), 1557–1585. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00420>
- Sameroff, A. J., & Chandler, M. J. (1975). Reproductive risk and the continuum of caretaking casualty. In F. D. Horowitz, M. Hetherington, S. Scarr-Salapatek, & G. Siegel (Eds.), *Review of child development research* (Vol. 4; pp. 187-244). University of Chicago.
- Sameroff, A.J., & MacKenzie, M. J. (2003). Research strategies for capturing models of development: The limits of the possible. *Development and Psychopathology*, 15(3), 613–640. <https://doi.org/10.1017/s0954579403000312>
- Sardar, Z., & Abrams, I. (2016). *Chaos, een visuele introductie*. Librero.
- Scaife, M., & Bruner, J. S. (1975). The capacity for joint visual attention in the infant. *Nature*, 253(5489), 265–266. <https://doi.org/10.1038/253265a0>
- Scheepers, F. (2021). *Mensen zijn ingewikkeld. Een pleidooi voor acceptatie van de werkelijkheid en het loslaten van modellen*. Arbeiderspers.
- Schefflen, A. E. (1964). The significance of posture in communication systems. *Psychiatry Interpersonal and Biological Processes*, 27(4), 316–331. <https://doi.org/10.1080/00332747.1964.11023403>
- Schmitz, M. (2001). Intelligent balanceren tussen intelligentie en betrokkenheid. *Huisarts en Wetenschap*, 44, 118–122. <https://doi.org/10.1007/BF03082361>
- Scott, W.J. (1990). PTSD in DSM-III: A case in the politics of diagnosis and disease. *Social Problems*, 37(3), 294–310. <http://dx.doi.org/10.2307/800744>
- Shaffer, D. R. (2009). *Social and personality development* (6th ed.). Cengage Learning.
- Sheets-Johnstone, M. (2010). Why is movement therapeutic? *American Journal of Dance Therapy*, 32(2), 2–15. <https://doi.org/10.1007/s10465-009-9082-2>
- Sheets-Johnstone, M. (2011). *The primacy of movement*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/aicr.82>
- Shimojo, S., & Shams, L. (2001). Sensory modalities are not separate modalities: Plasticity and interactions. *Current Opinion in Neurobiology*, 11(4), 505–509. [https://doi.org/10.1016/S0959-4388\(00\)00241-5](https://doi.org/10.1016/S0959-4388(00)00241-5)
- Shockley, K., Santana, M. V., & Fowler, C. A. (2003). Mutual interpersonal postural constraints are involved in cooperative conversation. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 29(2), 326–332. <https://doi.org/10.1037/0096-1523.29.2.326>
- Simon, C. (2013). Levinas: 'Ik ben pas vrij in het gelaat van de Ander'. *Filosofie Magazine*. <https://www.filosofie.nl/levinas-ik-ben-pas-vrij-in-het-gelaat-van-de-ander/>
- Slot, N. W., & Spanjaard, H. J. M. (1999). *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg. Hulpverlening voor kinderen en jongeren in tehuizen*. Hbuitgevers.
- Smith, A. (2017). *The theory of moral sentiments*. (J. Bennett, Ed.). (Origineel werk gepubliceerd in 1759). <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/smith1759.pdf>
- Snell, M. E., Luckasson, R., Borthwick-Duffy, S., Bradley, V., Buntinx, W. H. E., Coulter, D. L., Craig, E. M., Gomez, S. C., Lachapelle, Y., Reeve, A., Schalock, R. L., Shogren, K. A., Spreat, S., Tassé, M. J., Thompson, J. R., Verdugo, M. A., Wehmeyer, M. L., & Yeager, M. H. (2009). Characteristics and needs of people with intellectual disability who have higher IQs. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 47(3), 220–233. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-47.3.220>
- Solomon, R. (2016). *Autism: The potential within. The PLAY Project Approach to helping young children with autism*. www.lulu.com
- Sorce, J. F., Emde, R. N., Campos, J. J., & Klinnert, M. D. (1985). Maternal emotional signaling: Its effect on the visual cliff behavior of 1-year-olds. *Developmental Psychology*, 21(1), 195–200. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.21.1.195>

- Spitzer, R.L., & Fleiss, J.L. (1974). A re-analysis of the reliability of psychiatric diagnosis. *British Journal of Psychiatry*, 125, 341–347. <http://dx.doi.org/10.1192/bjp.125.4.341>
- Sroufe, L. A. (2005). Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. *Attachment & Human Development*, 7(4), 349–367. <https://doi.org/10.1080/14616730500365928>
- Stanovich, K. E. (1986). Matthew effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy. *Reading Research Quarterly* 21(4), 360–407. <http://doi.org/10.1598/RRQ.21.4.1>
- Stern, D. N. (1985/2000). *The interpersonal world of the infant*. Basic Books. <https://doi.org/10.4324/9780429482137>
- Stern, D. N. (2010). *Forms of vitality*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780199586066.001.0001>
- Stoker, J. & Rink, F. (2015). De faal- en slaagfactoren voor leiderschap binnen toezichthouders. *Tijdschrift voor Toezicht*, 6(2), 37–43. <https://doi.org/10.5553/TvT/187987052015006002006>
- Strien, P. J. van (1986). *Praktijk als wetenschap. Methodologie van het sociaal-wetenschappelijk handelen*. Van Gorcum.
- Strube, M. J. (1988). The decision to leave an abusive relationship: Empirical evidence and theoretical issues. *Psychological Bulletin*, 104(2), 236–250. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.104.2.236>
- Suárez, M. (2007). Quantum propensities. *Studies in History and Philosophy in Science Part B: Studies and History and Philosophy of Modern Physics*, 8(2), 418–438. <https://doi.org/10.1016/j.shpsb.2006.12.003>
- Tajfel, H., Flament, C., Billig, M. G., & Bundy, R. F. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149–178. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420010202>
- Takens, F. (1981). Detecting strange attractors in turbulence. In D. Rand, & L.-S. Young (Eds.), *Lecture notes in mathematics. Vol 898. Dynamical systems and turbulence* (pp. 366–381). Springer-Verlag.
- Tammet, D. (2007). *Op een blauwe dag geboren*. (M. van Horn, Trans.). Nieuwezijds. (Origineel werk gepubliceerd in 2006)
- Tarr, B., Launay, J., & Dunbar, R. I. M. (2014). Music and social bonding: “self-other” merging and neurohormonal mechanisms. *Frontiers in Psychology*, 5, Article 1096. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01096>
- Thelen, E. (1979). Rhythmical stereotypes in normal human infants. *Animal Behavior*, 27, 699–715. [http://dx.doi.org/10.1016/0003-3472\(79\)90006-X](http://dx.doi.org/10.1016/0003-3472(79)90006-X)
- Thelen, E. (1996). Normal infant stereotypies: A dynamic systems approach. In R. L. Sprague & K. M. Newell (Eds.), *Stereotyped movements: brain and behavior relationships* (p. 139–165). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10202-007>
- Thelen, E. (2010). Grounded in the world: Developmental origins of the embodied mind. *Infancy*, 1(1), 3–28. https://doi.org/10.1207/S15327078IN0101_02
- Thelen, E., & Adolph, K. E. (1992). Arnold L. Gesell: The paradox of nature and nurture. *Developmental Psychology*, 28(3), 368–380. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.3.368>
- Thelen, E., & Fisher, D. M. (1982). Newborn stepping: An explanation for a “disappearing” reflex. *Developmental Psychology*, 18(5), 760–775. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.18.5.760>
- Thelen, E., & Smith, L. B. (1993). *A dynamic systems approach to the development of cognition and action*. MIT Press.
- Thelen, E., & Smith, L. B. (1998). Dynamic systems theory. In R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of Child Psychology: Theoretical models of human development* (5th ed., Vol 1., pp. 563–633). Wiley.
- Thomas, A., & Chess, S. (1977). *Temperament and development*. Brunner/Mazel.
- Todd, S., & Young, A. (1994). *Lives in hazard* [Film]. National Broadcasting Company.

- Tøssebro, J., Bonfils, I. S., Teittinen, A., Tideman, M., Traustadóttir, R., & Vesala, H. T. (2012). Normalization fifty years beyond. Current trends in the Nordic countries. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities* 9(2), 134–146. <https://doi.org/10.1111/j.1741-1130.2012.00340.x>
- Touwen, B. C. L. (1975). *Neurological development in infancy*. [Doctoral dissertation]. Rijksuniversiteit Groningen.
- Trevarthen, C. (1979). Communication and cooperation in early infancy: A description of primary intersubjectivity. In M. Bullowa (Ed.), *Before speech: The beginnings of human communication* (pp. 321–348). Cambridge University Press.
- Trevarthen, C. (1999). Musicality and the intrinsic motive pulse: evidence from human psychobiology and infant communication. *Musicae and Scientiae*, 3(1), 155–215. <https://doi.org/10.1177/102986490000305109>
- Trevarthen, C. (2001). Intrinsic motives for companionship in understanding: Their origin, development, and significance for infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, 22(1-2), 95–131. [http://dx.doi.org/10.1002/1097-0355\(200101/04\)22:1%3C95::AID-IMHJ4%3E3.0.CO;2-6](http://dx.doi.org/10.1002/1097-0355(200101/04)22:1%3C95::AID-IMHJ4%3E3.0.CO;2-6)
- Trevarthen, C., & Daniel, S. (2005). Disorganized rhythm and synchrony: Early signs of autism and Rett syndrome. *Brain & Development*, 27, S25–S34. <http://doi.org/10.1016/j.braindev.2005.03.016>
- Trevarthen, C., Delafield-Butt, J., & Schögler, B. (2011). Psychobiology of musical gesture: Innate rhythm, harmony and melody in movements of narration. In A. Gritten & E. King (Eds.), *New perspectives on music and gesture* (pp. 11–43). Ashgate.
- Trevisan, D. A., Roberts, N., Lin, C., & Birmingham, E. (2017). How do adults and teens with self-declared Autism Spectrum Disorder experience eye contact? A qualitative analysis of first-hand accounts. *PLoS ONE*, 12(11), Article e0188446. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0188446>
- Tronick, E. Z. (1989). Emotions and emotional communication in infants. *American Psychologist*, 44(2), 112–119. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.2>
- Tronick, E., Adamson, L. B., Als, H., & Brazelton, T. B. (1975). *Infant emotions in normal and perturbed interactions*. [Paper presentation]. Biennial meeting of the Society for Research in Child Development, Denver, CO. <https://www.youtube.com/watch?v=apzXGEbZht0>
- Tronick, E., Als, H., & Adamson, L. (1979). Structure of early face-to-face communicative interactions. In M. Bullowa (Ed.), *Before speech: The beginning of interpersonal communication*, 349–372. Cambridge University Press.
- Tronick, E. Z., & Cohn, J. F. (1989). Infant-mother face-to-face interaction: Age and gender differences in coordination and the occurrence of miscoordination. *Child Development*, 60(1), 85–92. <https://doi.org/10.2307/1131074>
- Tronto, J. C. (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9781003070672>
- Valdesolo, P., & DeSteno, D. (2011). Synchrony and the social tuning of compassion. *Emotion*, 11(2), 262–266. <https://doi.org/10.1037/a0021302>
- Valdesolo, P., Ouyang, J., & DeSteno, D. (2010). The rhythm of joint action: Synchrony promotes cooperative ability. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(4), 693–695. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.03.004>
- Van Bokhoven, M.A., Kok, G., & van der Weijden T. (2003). Designing a quality improvement intervention: Asystematic approach. *British Medical Journal, Quality & Safety*, 12, 215–220. <http://dx.doi.org/10.1136/qhc.12.3.215>
- Van Dale, 2020. *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*.
- Van Puyvelde, M., Loots, G., Gillisjans, L., Pattyn, N., & Quintana (2015). A cross-cultural comparison of tonal synchrony and pitch imitation in the vocal dialogs of Belgian Flemish-speaking and Mexican Spanish-speaking mother-infant dyads. *Infant Behavior & Development* 40, 41–53. <http://doi.org/10.1016/j.infbeh.2015.03.001>

- Varela, F. J., Thompson, E., & Rosch, E. (1993). *The embodied mind*. MIT press.
- Varese, F., Smeets, F., Drukker, M., Lieverse, R., Lataster, T., Viechtbauer, W., Read, J., van Os, J., & Bentall, R.P. (2012). Childhood adversities increase the risk of psychosis: A meta-analysis of patient-control, prospective- and cross-sectional cohort studies. *Schizophrenia Bulletin*, 38(4), 661–671. <https://doi.org/10.1093/schbul/sbs050>
- Vaughan, D. (1986). *Uncoupling. Turning points in intimate relationships*. Oxford University Press.
- Veen-Graafstal, S. van, Heijligers, C., & Bosman, A. M. T. (2012). *Onderzoek naar de methodiek Emerging Body Language. Een eerste verkenning*. Koraal, locatie De La Salle. <http://annabosman.eu/Eindrappport-EBL.pdf>
- Verhaeghe, P. (2022). *Intieme vreemden*. Lemniscaat.
- Verschueren, K., Marcoen, A., & Schoefs, V. (1996). The internal working model of the self, attachment, and competence in five-year-olds. *Child Development*, 67(5), 2493–2511. <https://doi.org/10.2307/1131636>
- Vicaria, I. M., & Dickens, L. (2016). Meta-analyses of the intra- and interpersonal outcomes of interpersonal coordination. *Journal of Nonverbal Behavior*, 40(4), 335–361. <https://doi.org/10.1007/s10919-016-0238-8>
- Vink, R. (2018). *Follow my sway, but don't sway like me: Coordination or synchronization during a cooperative task*. [Doctoral dissertation]. Radboud Universiteit. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.23934.64320>
- Von Bertalanffy, L. (1972). The history and status of general systems theory. In G. J. Klir (Ed.), *Trends in general systems theory* (pp. 21–41). Wiley.
- Vries de, J. I. P., Visser, G. H. A., & Prechtel, H. F. R. (1982). The emergence of fetal behaviour. I. Qualitative aspects. *Early Human Development*, 7(4), 301–322. [https://doi.org/10.1016/0378-3782\(82\)90033-0](https://doi.org/10.1016/0378-3782(82)90033-0)
- Vries de, J. I. P., Visser, G. H. A., & Prechtel, H. F. R. (1985). The emergence of fetal behaviour. II. Quantitative aspects. *Early Human Development*, 12(2), 99–120. [https://doi.org/10.1016/0378-3782\(85\)90174-4](https://doi.org/10.1016/0378-3782(85)90174-4).
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press. <http://dx.doi.org/10.2307/j.ctvjf9vz4>
- Waal, F. de (2019). *Mama's laatste omhelzing*. Over emoties bij dieren en wat ze ons zeggen over onszelf (A. Witteveen, Trans.). Atlas Contact. (Origineel werk gepubliceerd in 2019)
- Wagman, J. B., & Miller, D. B. (2003). Nested reciprocities: The organism-environment system in perception-action and development. *Developmental Psychobiology*, 42(4), 317–334. <https://doi.org/10.1002/dev.10114>
- Waldrop, M. M. (1994). *De rand van chaos*. Contact.
- Wallot, S., & Leonardi, G. (2018). Analyzing multivariate dynamics using cross-recurrence quantification analysis (CRQA), diagonal-cross-recurrence profiles (DCRP), and multidimensional recurrence quantification analysis (MdrQA)—A tutorial in R. *Frontiers in Psychology*, 9, Article 2232. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02232>
- Ward, A. J. W., Axford, S., & Krause, J. (2002). Mixed-species shoaling in fish: The sensory mechanisms and costs of shoal choice. *Behavioral Ecology & Sociobiology*, 52, 182–187. <https://doi.org/10.1007/s00265-002-0505-z>
- Ward, J. (2013). Synesthesia. *Annual Review of Psychology*, 64, 49–75. <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-psych-113011-143840>
- Warlaumont, A. S., Oller, D. K., Dale, R., Richards, J. A., Gilkerson, J., & Xu, D. (2010). Vocal interaction dynamics of children with and without autism. In S. Ohlsson & R. Catrambone (Eds.), *Proceedings of the 32nd Annual Conference of the Cognitive Science Society* (pp. 121–126). Cognitive Science Society.
- Watson, J. B. (1913). Psychology as the behaviorist views it. *Psychological Review*, 20(2), 158–177. <https://doi.org/10.1037/h0074428>

- Webber, C. L., Jr., & Zbilut, J. P., (2005). Recurrence quantification analysis of nonlinear dynamical systems. In M. A. Riley and G. C. Van Orden (Eds.), *Tutorials in contemporary nonlinear methods for the behavioral sciences* (pp. 26–94). <http://www.saistmp.com/publications/spiegorqa.pdf>
- Wehmeyer, M. L., Buntinx, W. H. E., Lachapelle, Y., Luckasson, R. A., Schalock, R. L., Verdugo, M. A.,... Yeager, M. H. (2008). The intellectual disability construct and its relation to human functioning. *Intellectual and Developmental Disabilities, 46*(4), 311–318. <https://doi.org/10.1352/2008.46:311-318>.
- Weirich, A., & Hoffmann, G. F. (2005). Ernst Moro (1874–1951)—A great pediatric career started at the rise of university-based pediatric research but was curtailed in the shadows of Nazi laws. *European Journal of Pediatrics, 164*, 599–606. <https://doi.org/10.1007/s00431-005-1703-2>
- Werner, H. (1948). *Comparative psychology of mental development*. International Universities Press.
- Wigboldus, M. (2002). *Opvoedend handelen in een justitiële jeugdinstelling: systematisering van het behandelaanbod binnen Rentray*. [Doctoral dissertation, Rijksuniversiteit Groningen]. <https://www.rug.nl/research/portal/files/14523498/thesis.pdf>
- Wijnants, M.A., Hasselman, F., Cox, R.F.A., Bosman, A.M.T., & Van Orden, G. (2012). An interaction-dominant perspective on reading fluency and dyslexia. *Annals of Dyslexia, 62*, 100-119. <http://dx.doi.org/10.1007/s11881-012-0067-3>
- Willems, A., Embregts, P., Wijnants, M., Hendriks, L., Bosman, A. M. T. (2018). Dynamic patterns of three staff members interacting with a client with an intellectual disability and challenging behavior: Suggestions for coaching. *Nonlinear Dynamics, Psychology, and Life Sciences, 22*(4), 535–562.
- Willemsen, M. H., & Kleefstra, T. (2011). Ontwikkelingen in genetische diagnostiek van verstandelijke beperking. *Genetica 27*(9), 42–54. <https://doi.org/10.1007/s12414-011-0078-8>
- Wiltermuth, S. S., & Heath, C. (2009). Synchrony and cooperation. *Psychological Science, 20*(1), 1–5. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02253.x>
- Wimmer, H., & Perner, J. (1983). Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition, 13*(1), 103–128. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(83\)90004-5](https://doi.org/10.1016/0010-0277(83)90004-5)
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and reality*. Routledge.
- Wispé, L. (1987). History of the concept of empathy. In N. Eisenberg & J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* (pp. 17–37). Cambridge University Press.
- Woittiez, I., Putman, L., Egging, E., & Ras, M. (2014). *Zorg beter begrepen. Verklaringen voor de groeiende vraag naar zorg voor mensen met een verstandelijke beperking*. Sociaal en Cultureel Planbureau. http://pdf.swphost.com/Sozio/e-nieuwsbrief/2014/Zorg_beter_begrepen_drukversie.pdf
- Wolff, P. H. (1986). The maturation and development of fetal motor patterns. In M. G. Wade & H.T.A. Whiting (Eds.), *Motor development in children: Aspects of coordination and control* (pp. 65–74). Martinus Nijhoff.
- Woods, B., & Blewett, K. [Real Stories] (2020, 12 december). *Secret Asia: The dying rooms* (One-child policy documentary) [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=9K5_iGCE7RY
- Wright, A. G. C., & Woods, W. C. (2020). Personalized models of psychopathology. *Annual Review of Clinical Psychology, 16*, 49–74. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-102419-125032>
- Zajac, K., Randall, J., & Swenson, C. C. (2015). Multisystemic therapy for externalizing youth. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America, 24*(3), 601–616. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2015.02.007>

Appendices

English summary	622
Nederlandse samenvatting	648
Data management	680
Biografie Sonja Graafstal	682
Biografie Carine Heijligers	686
Dankwoord	690

English Summary

Movement-as-anchor. A relational perspective on development

Movement-as-anchor, a method developed during decades of daily practice in residential care for children and youngster with special needs is the focus of this thesis. The problems of these clients were severe and persistent and none of the available treatment approaches appeared to be successful. These traditional approaches aimed at the symptoms of the behavioural problems rather than the underlying mechanism that is responsible for the behaviour of the clients. *Movement-as-anchor* was developed to remedy the fundamental problem that underlies the behaviour of the client. We believe that a disturbed interaction pattern between clients and their families or caretakers is responsible for the behavioural problems that these clients exhibit. More precisely, in all cases a disruption in the reciprocal communication with others was visible. Reciprocity refers to a usually natural developed pattern in individuals who are able to follow one another, can take initiative, and allow the other to be followed in return. Reciprocity is important in relationships, because it enables the individual to engage in conversations, take turns, collaborate, play, and learn from others. When reciprocity in relationships is strained, it can lead to various problems in the cognitive, social, or emotional domains, or in multiple domains simultaneously.

The approach of the method *Movement-as-anchor* is to address issues in reciprocity by observing and analysing the mutual movements of two individuals who are interacting. Mutual movements reveal three things. One, who initiates a certain movement? Two, who does or does not follow such an initiative? Three, are initiative-taking and following behaviour distributed equally in the interaction?

Following behaviour leads to feelings of togetherness, while taking initiative expresses autonomy, and being followed gives a sense of recognition and being seen. Observing mutual movements makes it possible to assess the interaction between two people, which, in turn, reveals the source of the experienced problems. An example is an interaction structure in which the individual in need primarily takes initiative but does not follow the initiative of the other person. This interaction structure can manifest itself in various ways at the level of behaviours, such as self-determined behaviour or difficulties in collaboration or play.

Movement-as-anchor focuses on changing the underlying interaction structure by giving therapists instructions to change their movements. The goal is to create a new interaction structure based on reciprocity, allowing the client to approach social interactions in a different way. The starting point is mutual movement, with the aim of initiating behavioural change and development in the client. We assume that the mechanism responsible for this is the biological innate trait of humans to be moved with the movement of others or the environment. We then assume that this trait forms the basis for communication, the driving force behind development, which serves as

the starting point for the intervention. The many successful interventions prompted the question for a scientific foundation. The first issue concerned the theoretical underpinnings of *Movement-as-anchor*. The second question was an empirical justification for the assumed mechanism that underlies *Movement-as-anchor*. The question of the societal impact of *Movement-as-anchor* arose during the process of writing this thesis. How can we apply the theoretical and empirical knowledge we have gained for the benefit of society? What follows is a summary of all five parts of our dissertation.

Theory

Assumptions

The theoretical foundation of our method *Movement-as-anchor* is based on three pillars and encompass the concepts of 'movement', 'relationship', and 'self-understanding'.

The first pillar, 'movement', is based on the influential work of Sheets-Johnstone (2011) and places movement at the heart of the method, because movement is the mother of all cognition and the essence of life. Without movement, there is no knowledge, no growth, no development. Movement enables humans, animals, and plants to respond to changes in the environment. Movement provides the opportunity for exploration and creation.

We begin our lives already moving and we discover the world around us and who we are through our senses. Movement is considered the 'forgotten sense' by Sheets-Johnstone (2011), as kinaesthesia is rarely or never mentioned in the list of senses. However, without kinaesthesia, we cannot gain knowledge about ourselves. All other senses tell us something about the external world, but movement is the only sense that tells us something about ourselves. Kinaesthesia involves the position and sense of speed of body parts. We assign subjective evaluations to this position and sense of speed, that is, whether the position or speed of our movement is pleasant or not, for example. We also evaluate the observed movement of others. For example, a movement can be evaluated in terms as sluggish, heavy, lively, or energetic. Describing this experience and quality is subjective in nature. Movements can also be objectively described based on movement feature. These features have a temporal, spatial, and energetic structure.

The second pillar of the method is the concept of 'relationship'. Relationship is at the centre of our approach. We distinguish three aspects of relationship. First and foremost, there is the 'therapist-client relationship'. This relationship forms the core of our research and actual treatment. An analysis of this relationship provides insight into the level of reciprocity and equality. Based on this analysis, the direction and goal of the treatment is determined. A second aspect is related to a person's relationship with influences that are further away from the person. The model we use for this is the bio-ecological model of Bronfenbrenner and Morris (2007). According to the bio-

ecological model, a person is embedded in an ever-widening circle of systems that all exert their influence on that person. Systems of influence can include school, social groups, or sports clubs. Decisions made at the government level, the spatial layout of the environment, or parents' work can also affect a person's development. In this context, the concept of relationship therefore means 'exerting influence on' or 'being connected to'.

Finally, we pay attention to the normative and subjective relationship between the observer and the observed. What meaning does the observer attribute to the observation, in this case, the 'movement'? The attribution of meaning to movement is not objective but is determined by the subjective individual who observes and experiences the movement of another. In scientific circles, subjectivity is often seen as unscientific, and efforts are made to achieve the most objective observation possible. However, we want to explicitly allow for the fact that every observation is subjective and normative, including the observations of the therapist regarding the client. So how can we deal with this subjectivity? This is where phenomenology comes in, as it proposes an attitude that, free from any prejudice, investigates the phenomenon that presents itself (Kunzmann et al., 1998). It requires to temporarily suspend our subjective judgment and to simply experience and realise that it is our own subjective experience of the other's movements. A subjective description of a movement is 'person X walks slowly'. An objective description would be 'person X walks slower than person Z'.

The third pillar on which the method is 'self-understanding'. A healthy development of self-understanding requires "connection with others," "exercising autonomy," and "experiencing a sense of competence", as put forward in Deci and Ryan's (2000) Self-Determination Theory (SDT). A lack of any of these needs leads to a decline in mental health, similarly to the growth of a plant, that needs water, sunlight, and soil to grow and flourish. Lack of any of these three leads to a decline in the vitality of the plant. The starting point of SDT is that satisfying these needs forms the inner drive or motivation of every individual and prompts goal-directed behaviour. People want to be autonomous, connected with others, and feel competent in what they do. This sets people in motion and forms the driving force behind human actions.

Systemic Development Perspective

Having explained the pillars of our method, the next step is to justify our view on development. How do people and organisms develop, and what paths does that development take? Is development predictable, and can the outcome of an intervention be predicted? A view on development encompasses various aspects, some of which we will discuss.

First, a view of development is related to the level at which development is observed. Development seems to occur on a global level, following universal milestones that

are the same for everyone and therefore predictable. However, when we “zoom in,” individual trajectories turn out to be unique and do not follow the familiar path of milestones. At the individual level, development seems to be more erratic and unpredictable. The traditional approach in developmental psychology to gain an understanding of development is through the dissection of the organism into smaller components, known as reductionism. We then speak of the development of vision, motor skills, cognition, and so on. This approach has uncovered universal milestones of development. However, it does not explain the emergence of new forms and complex behaviours from the multitude of individual components, nor does it account for the unique aspect of development.

Complex system theory (CST) provides a framework in which both the universal (nomothetic) and unique (idiographic) aspects of development can be demonstrated. CST describes the order, regularity, and uniformity of development that is globally evident in all healthy individuals, while also providing an understanding of the diversity, flexibility, and asynchrony that accompany individual development. It is a paradigm that explains how local processes of perception and action in everyday life can lead to global outcomes while ensuring long-term continuity during the process of daily changes. The knowledge gained about complex systems in various fields and disciplines such as medical science, biology, natural sciences, mathematics, economics, and physics can also be applied to humans.

The main characteristic of a complex system is the existence of emergent processes that distinguish complex systems from other systems. Complexity means that the whole is more than the sum of its parts. That is, properties of a complex system cannot be reduced to individual units, and conversely, new structures can emerge from individual units that cannot be explained by the separate parts. An example of this is the “wetness” of water. Individual water molecules do not have the property of “wetness”; however, when these same molecules are brought together in a certain quantity, the property of “wetness” emerges. These emergent processes are possible thanks to the ability of a complex system to self-organize. This involves the formation of new structures and patterns without the need for a leader or guiding factor in the environment or within the system itself. Examples of this include a flock of birds in flight, a school of fish in water, or the intricate construction of a termite mound. The organization of how the flock flies or the school swims occurs spontaneously (emerges), without any external intelligence or pre-programmed blueprint. Similarly, no “supervisor” is needed for the construction of termite mounds. Individual termites or birds simply follow a few local “rules.” From this limited set of rules, ingenious and complex termite mounds or beautiful bird flocks emerge.

To initiate development and promote new behaviour, we employ self-organization in our method. In fact, our method is also determined by a limited number of ‘rules’,

just like birds or termites. It is a variation of three variables: a) a person is capable of initiating contact with another; b) a person can initiate disconnection and distinguishing oneself from others; c) a person is capable of following another. These variables are inherently relational and can be described in terms of movement. We consider them as the 'underground root system' to subsequently allow new behaviour to emerge 'above ground'. Developing reciprocity occurs in the 'roots'. This becomes visible when a person can utilise all three variables. What becomes visible 'above ground' is new behaviour in areas such as collaboration, play, empathy, learning, and so on. Note that therapists are not responsible for creating this complex behaviour. The client is capable of self-organization, enabling new behaviour to emerge from simple basic rules. Therapists will need to provide the basic rules through which more complex forms of behaviour can naturally arise.

Relational Developmental Perspective

Naturally does not mean that no engine is needed to start moving. The pulling force is the three basic needs. But what is the mechanism that sets things in motion? To understand this, we will revisit the concept of relationship, but now from the perspective that a relationship is necessary for survival, growth, and development. In his research from the World Health Organization, Bowlby (1952) visited orphanages where children stayed after World War II. Although the children were provided with food and shelter, the absence of motherly love meant that they lacked proximity and warmth, leading to some children withering away or developing behavioural problems. This research revealed that security, comfort, and protection are fundamental to survival. Around the same time, Konrad Lorenz (1950) discovered that goslings follow the first moving object after they hatch, regardless of whether this object is the mother goose or Konrad Lorenz's boots. The goslings do not need to follow the mother to find food because they are able to do that independently. However, the following behaviour is necessary for their survival and protection. Bowlby incorporated the search for protection and safety within the framework of attachment theory. This idea has been elaborated in a model in which a child seeks a balance between exploring and seeking safety with the parent. The movement away from the parent (exploring) and towards the parent (safety) is a movement of taking initiative and following.

Thanks to Daniel Stern, we can take it a step further. In his book "The interpersonal world of the infant" (1985/2000), he illustrates the interconnectedness of the parent and the baby in the development of 'Self'. This interconnectedness twining is fully based on mutual movements, following behaviour, and taking initiative. He refines the balance between exploration and seeking safety as a balance between the development of 'Self' and the development of 'Self-with-others'. Stern shows that being attuned to the movements of the environment is not exclusive to the world of geese or animals, human babies are also focused on movements in the environment. The movement of the parent elicits the movement to follow: what is the parent looking at? The reverse

is also true. The parent is naturally inclined to follow the movement of the baby: what is the baby looking at? This mutual communication between parent and baby is based entirely on mutual movements, where vocal sounds can also be seen as a movement of the vocal cords. It is the parent who takes advantage of the baby's ability to be attuned to the parent's movements. The parent follows the baby's movement, then makes a distinguishing movement, and the baby follows the parent. This innate trait of 'being-moved with' the movements of others or the environment is the mechanism that is at the core of our method. This mechanism is not exclusive to parents and babies or goslings and their parents, but plays a role in all kinds of relationships, regardless of age, culture, or background, and is rooted in movement.

Togetherness and Autonomy

From disciplines other than attachment theory or the development of the Self, there have been indications that movement invites and particularly influences the effect of movement. This phenomenon is called synchrony or a synchronisation process, described by Christiaan Huygens in 1665. He discovered that two pendulum clocks, hanging on a common wooden beam, would eventually swing back and forth in perfect synchrony regardless of their starting positions. The secret of this phenomenon lay in the barely noticeable vibrations of the wooden beam, caused by the movements of the clock pendulums. Two systems with different frequencies can influence each other and come to a synchronised rhythm if they are connected (Pikovsky et al., 2001). It is a form of tuning based on mutual rhythms and frequencies. This process of becoming more similar in rhythm is called synchronisation. This process is not only limited to mechanical systems. Today, it is known that biological systems, from the simplest to the most advanced, also synchronise. In fact, all systems, whether biological, mechanical, electronic, or chemical, have their own rhythm and can adjust their rhythm to another system. The application of this discovery has found its way into the manufacturing and refinement of clocks and later into radio communication and electrical engineering, such as generators. Nowadays, a society without these applications has become unthinkable.

In social sciences, attention gradually shifted towards the phenomena of synchrony and synchronisation. Numerous studies revealed a consistent message: 'people tend to synchronise their movements with each other'. This synchronisation can be observed at the level of shared rhythm, form, or intensity of movement. This finding was referred to as the 'chameleon effect', suggesting a tendency to become 'similar' to others. The purpose of this inclination was labelled 'social glue' by Lakin and her colleagues (2003), highlighting its role in communication. In a meta-analysis of 42 studies, Mogan et al. (2017) reported that synchrony has a positive impact on prosocial behaviour, social cohesion within groups (such as trust, likability, and sense of unity), social cognition (including attention, memory, theory of mind, creativity, and adaptability), and affectivity (including happiness, self-esteem, and satisfaction).

These findings show that synchrony plays an important role in communication and promotes the connection between people, resembling one of the three basic needs. However, it is important to realise that synchronised interactions are not the norm or the goal to be pursued, nor are non-synchronised movements the exception that should be avoided as much as possible. Both synchronised and non-synchronised interactions are necessary for healthy development. Ending a synchronised interaction is, in fact, nothing more than making a distinction between oneself and the other person. When two individuals are synchronised, they form a unity for that moment and experience each other as 'we'. Breaking that synchrony throws each person back to themselves, thereby emphasising the difference between 'I' and 'the other' (Stern, 1985/2000). Being thrown back to the 'I' is necessary to meet the basic need for autonomy.

To capture the above in a model, we will use the balance model of attachment theory and the development of self-understanding. On one side of the balance, we find the safety of the presence of the parent, the sense of 'we', connection, and togetherness. On the other side of the balance lies exploration, the 'I', and being distinct from others. Both poles are necessary for proper development. The ability to move back and forth between these poles shows social competence. This back-and-forth movement can only be experienced and developed in relation to the movement of another person. It is a movement of following, taking initiative and thus being autonomous, as well as being followed. The mechanism that interaction partners use to influence one another is the innate ability to be moved with the movement of the other or the environment.

Movement

The search for the presumed mechanism of action takes on a deeper meaning in the chapter on movement. Initially, we approached the ability to be moved in terms of knowledge, from ethology where it involves visible imitation behaviour, and from the pursuit of protection and safety in service of the attachment relationship. There are, however, also indications that being moved with is associated with the term empathy. Empathy, in its original meaning, is related to experiencing the motor action or movement of another. For example, seeing someone hit their thumb causes the observer to flinch as if the hammer is about to hit their own thumb. Watching a dancer on a tightrope in the peak of a circus tent evokes movements in the viewer as if they themselves had to maintain their balance. It is a form of motor imitation that allows us to empathize with the other. Gradually, empathy has evolved into an inner resonance with the other's emotions, and the motor imitation aspect has disappeared from its meaning. However, the original meaning makes it clear to us that there is a recognition of the motor movement that occurs prior to empathizing with the other's emotions. We consider this as the second indication of the mechanism of action: the biological ability to be moved with the other. This is separate from attachment theory but serves to establish a connection and relationship with any other individual. This means that the mechanism of action can also be used in therapeutic situations where the goal is

not to build an attachment relationship. Being moved together with the movements of the other creates a path of connection towards the other, and that is what we utilize.

We can conclude from the above that perceiving motion in the observer evokes motion. This can be an inner motion in the form of empathy, but also a motion focused on action, as seen in goslings' following behaviour. Although motions can also start without an identifiable external cause, most motions are triggered by sensory stimuli from the environment. Sensory information is therefore inherently connected to motor skills or sensorimotor skills as Piaget would say. Sensory perception of smell, colour, touch, or taste evokes a motion (action) in the observer. In cognitive psychology, this is referred to as perception-action coupling (e.g., Wagman & Miller, 2003). In addition to the sense-specific (modal) characteristics of each sense, senses are also sensitive to sense-independent (amodal) qualities. For example, each sense is sensitive to intensity. The eyes are sensitive to the strength of light, the ears to the loudness of sound, the tongue to the intensity of taste stimuli, and the nose to the intensity of smell stimuli. The speed (i.e., rhythm) with which the presence/absence of the stimulus changes is also registered by all the senses, as well as the direction from which the stimulus comes, the distance to the stimulus, or its duration. This means that these (amodal) qualities such as direction, speed, distance, and intensity are sense independent.

Stern (1985/2000) concludes from the studies he cites that the amodal qualities of the senses enable what is known as intersensory or crossmodal perception. Stern discusses the importance of this under the term affect attunement. Parents and babies from around nine months of age frequently use crossmodal matching to communicate an emotional or mood state. The rhythmic enthusiasm with which a baby hits a toy on the ground can be echoed by the parent in sounds that match the rhythm of a tapping movement. In this way, the parent shows that they recognize the baby's mood. The baby, who can perceive crossmodal matching, feels acknowledged and seen. In addition to rhythm, intensity, direction, and distance are also amodal characteristics of a movement through which an emotional state can be communicated non-verbally. Another aspect of movement is related to the quality of a movement. We cannot describe movements without attributing a quality to them; words like 'stumbling' and 'recovering,' but also 'trotting,' 'shuffling,' and 'striding'¹¹² are not purely descriptive, they tell us something about the (emotional) 'meaning' of the movement. Each person has their own unique way of walking by which they are recognized. Stern calls this quality 'forms of vitality' in his latest book (Stern, 2010, p. 42). Forms of vitality specify the dynamic nature of a movement. For example, a certain movement, such as that of the arm, can be described as jerky, explosive, undulating, fading, etc. This specific style of movement is unique to each individual and can already be observed in babies. Therefore, one could say that

112 Algra (2020) presents a long list of words that indicate different ways of walking: trotting, striding, strolling, running, sprinting, chasing, rushing, racing, jogging, marching, hurrying, hastening, shuffling, plodding, stepping, flying, following, hiking, wandering, etc.

one person has a wavy way of moving, another has a more staccato manner, and yet another person has an explosive manner of behaviour. A newborn baby will experience this dynamic movement pattern or form of vitality in the feeding, changing diapers, and caressing of the parent.

Why is this perspective on movement relevant to *Movement-as-anchor*? Firstly, forms of vitality express the dynamic features of movement and not so much the static forms or the emotional load that accompanies it. In addition, forms of vitality are useful because they are built up from several concretely observable features. Sterns explains these in his latest book (2010). He calls them the four daughters of movement. Each movement is characterized by direction, time, space, and force. Direction, time, and space have been respectively named direction, speed, and distance by us. These three features are amodal properties of movements. These are properties that can be observed independently of modality. Therefore, it does not matter what activity is performed during the treatment, as the focus is on the invariant or amodal qualities with which we work. The term 'intensity' is also frequently used in the literature for the quality 'force'. We have operationalised this amodal quality in modal characteristics, namely muscle tension and sound. Muscle tension is a form of intensity, just as sound reveals intensity. As a result, we can describe intensity or force in observations such as more/less or higher/lower muscle tension than the other person, or louder/softer or more/less sound than the other person. This description immediately shows that movement features are described in relation to the other person. It is exactly these features on which our approach is based.

Method

The empirical underpinning of the method was a multiple-case study of 10 cases in which it was tested whether the intervention used brings about the expected change in interaction. Nine cases consisted of a dyad, that is, one client was working with one therapist. In one other case, the therapist worked with three clients who participated in a group. Each case served as a test for the assumed mechanism underlying the method *Movement-as-anchor* using quantitative and qualitative measures. The central hypothesis was whether a change in the therapist's movement behaviour led to the desired adjustment in the client's behaviour. Specifically, the assumption was tested whether an imbalance between togetherness and autonomy can be changed by changing one or more of the movement features.

Ten clients (4 female and 6 male) participated in this study, with the youngest being 7 years old and the oldest 28. Except for one, all clients were diagnosed with an intellectual disability ranging from mild to severe. Additionally, autism was diagnosed four times, reactive attachment disorder three times, ADHD twice, and selective mutism and oppositional defiant disorder once. One of the clients lived with a foster family, three stayed in a residential home, and the remaining clients lived at home. At the start

of the intervention process, an analysis was made of the movement features visible in a video clip. The analysis of the interaction between the client and the therapist served as the pre- or baseline measurement. Subsequently, the research aligned with the “natural” process of intervention. This means that the video recordings made to monitor and adjust the intervention were also used for time-series analyses. The video recordings of each case were analysed based on availability and usefulness.

To test the hypotheses, time series variables were examined by applying several analysis techniques. The main one was Cross Recurrence Quantification Analysis (Webber & Zbilut, 2005). In addition, Linell’s Initiative Response method for analysing interactive dominance between two conversation partners was used in three cases (Linell et al., 1988). Furthermore, self-report measures such as questionnaires and interviews were used in two cases. In four cases, gaze direction of the therapist and client was used as the input for time series variables. In one case, reciprocal trunk movements were measured using a Wii-balance board, and in one case, the time series consisted of periods of speaking and silence from the therapist and client. Additionally, in six cases, Motion Energy Analysis (MEA) was applied (Ramseyer & Tschacher, 2011). Finally, in three cases, Initiative Response (IR) variables (IR coefficients and difference scores) were measured (Linell et al., 1988).

The description of the treatment process was the same in all cases. Each case began with a problem statement, which outlines the family situation of the client, provides a DSM diagnosis, and presents a description of the behaviour. Following this, a brief description of the expertise and background of the therapist was presented as well as an analysis of the interaction between the therapist and the client, and an interpretation of the description using *Movement-as-anchor*. From this, a treatment plan was developed, detailing how the therapist is encouraged to behave differently in their contact with the client. In the section on influencing movement, specific movement features that the therapist should focus on were identified. After the intervention had taken place, a behavioural analysis, based on our method *Movement-as-anchor* was conducted again. Following this, quantitative results based on CRQA and/or MEA were presented, followed by possible qualitative findings. The discussion sections commented on and provided theoretical interpretations of the results.

Results

We provide a brief overview of all ten cases and their corresponding issues. As said, the approach used involved modifying the therapist’s movement features to elicit or further develop compliance and initiative, to establish reciprocity. When the structure of reciprocity is developed and recognized in relation to a therapist, it is expected that the client will also be able to apply it to other relationships.

Dewy and Mireille

This case revolved around Dewy, a 7-year-old girl who was placed in a foster family a year after her birth. Dewy exhibits unacceptable and maladaptive behaviour and cannot be corrected through verbal language. The case report indicates diagnoses of reactive attachment disorder and ADHD. The therapist is Mireille, a 24-year-old woman and master's student in pedagogy. During her bachelor's degree in educational sciences, Mireille became familiar with the *Movement-as-anchor* method and learned to apply its principles in a client support process.

At the start of the intervention, a movement analysis was conducted of Dewy in relation to therapist Mireille. Both were sitting outside on the trampoline, with a bag of balls of yarn between them. The plan was to create a necklace for Dewy using the yarn. The analysis revealed that episodes of togetherness occurred less frequently than moments of behaving independently of one another. Moreover, the few moments of togetherness were initiated by Mireille, with Dewy following her lead. The goal of the intervention was to develop reciprocity by developing Dewy's ability to follow and extending the duration of their shared moments. It was expected that as Dewy's ability to follow develops in relation to Mireille, it will also generalize to others and improve the relationships between Dewy and her family members. The intervention took place in the context of play. Over the course of an eight-month period, Mireille initially focused on developing a shared focus on the game they played and then on each other. Mireille directed her gaze to the game, which caused Dewy to do so as well, thus initiating beginning and following behaviour. After eight months of intervention, the results of CRQA revealed an increase in Dewy's following behaviour and an increased focus on the game and one another. This behaviour generalised to Dewy's relationships with other family member and prevented an impending out-of-home placement.

Menno and Joram

This case revolved around Menno, a 21-year-old young man who lives with his parents and two brothers, aged 23 and 20. The case report stated that Menno had been diagnosed with intellectual disability and autism. Menno is dependent on a protected living environment. The problems that the parents experience with Menno are primarily related to a lack of reciprocity, rather weak self-regulation skills, and a high degree of self-determined behaviour. The lack of reciprocity manifests itself in various ways. If Menno wants something, it must be done his way and on his schedule. If Menno does not get what he wants, he becomes angry and starts throwing, yelling, and kicking. His parents must take him to his room to calm down and regain composure. This can last for 15 minutes or even several hours. The therapist is Joram, a 44-year-old man trained as a social worker in the field of disability care and an expert in *Movement-as-anchor*.

At the beginning of the treatment, a movement analysis was made of Menno and Joram looking at aeroplane flyers. Joram and Menno sit across from each other on a

low stool with the flyers on a table between them. The analysis showed that Menno follows Joram only when Joram first follows Menno's movements several times. It also appeared that Menno follows Joram when he draws Menno's attention by making large gestures and speaking emphatically. The goal of the treatment is to establish reciprocity and co-regulation. Joram focused on developing Menno's ability to follow, with the aim of making interactions more reciprocal and smoother. It was expected that Menno would be less inclined to push his own desires and ideas. The duration of the intervention was eight months.

Joram used the movement features direction, sound, speed, and distance in a context of looking at flyers or postcards together. The movement feature distance was used as a variable to test whether there is indeed an increase in following behaviour. The distance variable was measured through the trunk movements of Menno and Joram using Wii-Balance Boards. Analysing the forward and backward trunk movements of both Joram and Menno allowed us to assess who was leading and who was following. CRQA results revealed an increase in following behaviour by Menno and reciprocity developed in the relationship with Joram. The expectation that Menno would become less persistent in his own desires and less self-determined in the relationship with Joram was confirmed. However, this is not yet the case for the other family members. It was thus decided to continue the intervention so that reciprocity may integrate in the interactions with other family members and in other contexts.

Menno and Mylene

Menno was again the client, but the intervention took place with another therapist. Although reciprocity has been established in Menno's relationship with therapist Joram, this is not yet fully the case in his relationships with his family members. The next step in the intervention is for Menno to establish reciprocal relationships with the other family members. The context in which the intervention took place was the family's shared evening meal. The problems during the meal revolved around Menno's self-determining behaviour. He dictates where everyone should sit at the table, talks incessantly, and does not listen to others. Menno's two brothers often end up eating their meals in their own rooms. It is decided that a new therapist, Mylene, will join the family for dinner once a week. Mylene's goal was to elicit following behaviour from Menno, to help him focus on his own eating, listen to others, or appropriately share something himself. It was expected that by developing following behaviour, Menno will become more aware of the other family members during the evening meal. Mylene is a 44-year-old woman and a master's student in pedagogy at Radboud University. Mylene had acquired the skills to use *Movement-as-anchor*.

At the start of the treatment, a movement analysis was made of Menno in relation to therapist Mylene during their first joint dinner. The analysis showed that Menno noticed the movement of Mylene's gaze direction at certain moments and then initiated

his own movement. There were also moments when Menno followed Mylene's gaze direction or her softer speaking tone. The structure that Menno had learned with Joram is also evident in relation to Mylene. The intervention took place over a period of nine months based on the movement feature direction. The strategy applied by Mylene is twofold. She regularly turned her head deliberately towards the family member who was speaking, with the aim of Menno following her movement and at the same time looking at the speaker. At other times, Mylene deliberately turned her head toward her own plate of food when Menno looked at her, in order to make Menno focus on his own food as well.

The movement feature direction was analysed using CRQA. The assessment focused on whether there was an increase in following behaviour and the emergence of reciprocity in a group (i.e., the family members) rather than in one-on-one situation. We found that Menno started following the gaze direction of Mylene. The following pattern of Menno towards other family members was less pronounced. However, a cautious conclusion seems appropriate that Menno did start following the gaze direction of Mylene towards another family member at times. Mylene's use of gaze direction also resulted in Menno also adopting gaze direction and returning to his own plate of food when Mylene did not look back at Menno while he was talking to her and looking at her. Menno did indeed pay more attention to other family members during dinner. The meals became more enjoyable, there was room for all family members to express themselves, and frequent laughter and jokes occurred.

Levi and Gerda

This case revolved around Levi. He was 14 years old when the intervention with *Movement-as-anchor* began. He lived with his parents and three younger sisters as a nuclear family. The parents needed help badly, because Levi was not paying attention to anyone and was doing whatever he wanted; he was not taking care of himself properly, had angry outbursts, and was aggressive. Punishment or rewards did not change his behaviour. His behaviour was so disruptive that his sisters no longer want to be around him, and his parents were relieved when Levi was not at home. According to the case report, Levi has a mild intellectual disability and reactive attachment disorder. Gerda, the therapist was a 40-year-old woman with years of experience as an ambulatory therapist trained in the method of *Movement-as-anchor*. At the start of the intervention, a movement analysis was made of Levi in relation to therapist Gerda during a game of Halli Galli. The analysis showed that there are more moments of behaving independently than shared behaviours. It also appeared that Levi only occasionally follows Gerda's movements. This only happened when Gerda explicitly directed her attention to herself by moving grandly and speaking emphatically.

As in the other cases, the goal of the intervention was to develop reciprocity. This translates into the development of following behaviour by Levi in relation to Gerda.

The expectation is that when reciprocal interactions occur between Levi and Gerda, Levi's behaviour becomes less self-determined. This will be first noticeable in relation to Gerda and then also in relation to his parents.

The intervention was achieved by utilizing almost all movement features: direction, speed, distance, muscle tension, and sound. Gerda started putting emphasis on all these movement features to attract Levi's attention and to elicit following behaviour. The variable tested was measured using the Motion Energy Analysis (MEA) program developed by Ramseyer and Tschacher (2011). Roughly translated, this means 'movement intensity'. The movement feature that is closest to MEA is speed. The MEA time series provided insight into the underlying dynamics of the dyad as a system.

Based on CRQA, we have determined that after one year of treatment, there was an increase in average and maximum duration in Levi's following behaviour in terms of movement intensity. This marked the beginning of reciprocal development. The expectation that Levi would become less autonomous and that family relationships would improve had been partially fulfilled after 1.5 years of treatment. Intensive and long-term treatment appeared to be necessary and was subsequently implemented.

Zack and John

This case revolved around the 16-year-old man Zack. The case report indicated that he had been diagnosed with a mild intellectual disability and autism. Since 2010, Zack had been living in a small residential home for young people with an intellectual disability. Zack was referred for treatment with the "*Movement-as-anchor*" program due to increasing behavioural problems in the residential home. Zack exhibited verbally and physically aggressive, destructive, and sexually inappropriate behaviour. The intervention aimed at the perspective that Zack gained experience in having pleasant and enjoyable interactions with others, thereby improving his quality of life.

The therapist was John, a 51-year-old man who had been familiar with *Movement-as-anchor* for over eight years. At the beginning of the treatment, a movement analysis was conducted on Zack in relation to therapist John during coffee break. Instances of following behaviour and togetherness primarily occurred upon John's initiative. Specifically, this meant that Zack showed little initiative in initiating contact with John, and when John looked at Zack, Zack would not look back. Substantial differences between Zack and John in almost all movement features were visible.

The goal of this intervention was also the development of reciprocity. John started creating shared moments by following Zack's initiatives, for example, John looked at what Zack was looking at. Then, efforts were made to develop Zack's following behaviour. This was achieved by John using movement features such as direction and speed. The variables tested were gaze direction and 'movement intensity,' measured

using the Motion Energy Analysis (MEA). CRQA revealed that in the first year of intervention John mainly focused on following Zack, both in movement intensity and gaze direction. In the second year, turn-taking and reciprocity emerged, and following behaviour and taking initiative became more balanced, which led to the emergence of reciprocity in the relationship between Zack and John. The expectation of a decrease in problem behaviour was met during this period of intervention. Incidents of sexually inappropriate behaviour and aggression towards staff and other residents decreased. The initiative towards positive contact with others increased.

Yara and Veerle

This case revolved around Yara, a 10-year-old girl of Moroccan descent. At school and during after-school treatment Yara rarely spoke. She displayed fearful behaviour and had no friends. At home, however, she did speak, and her parents did not experience any problems. The case report mentioned selective mutism and a mild intellectual disability. The therapist Veerle, a 20-year-old woman and a third-year student in pedagogy, had been introduced to *Movement-as-anchor*. At the start of the intervention, a movement analysis was conducted on Yara and Veerle during a play session where they were crafting together. A high level of togetherness was visible in all movement features and hardly any moments of behaving independently of one another. It was also evident that the togetherness was established because Veerle adapted all her movements to match Yara's. Yara started speaking to the therapist from the very beginning, and they followed each other mutually.

The goal of the intervention was for Yara to start speaking as easily with others as she did at home or with Veerle. Veerle started making movements that made her different from Yara, while maintaining moments of togetherness. The expectation was that if Yara learned to interact with people who communicate differently from what she was used to or preferred, she would also start speaking outside the home, become socially resilient, make friends, and further develop socially and emotionally. Veerle used the movement features speed and sound and focused on extending her own speaking time and increasing her conversational dominance. She also shortened the duration of following Yara. The variables used to assess whether the intervention was carried out properly and if the goal was achieved were movement intensity, speaking-silence rhythm, and Linell's IR coefficient strong initiatives.

CRQA revealed a decrease in the average and maximum duration of following behaviour in movement intensity of Veerle. The Linell analysis showed that Veerle extended her speaking time and increased her conversational dominance. These moments of intervention caused a startled reaction in Yara, evident in the decrease in average and maximum duration of Yara's following behaviour immediately after an intervention. At the end of the intervention, we observed that the therapist's implemented strategy no longer had a negative effect on Yara's following behaviour. Thus, the provided

intervention has proven to be successful. The expectation that Yara would also start talking more easily outside the home and further develop socially and emotionally did not materialize as a result of the intervention but did happen after another nine months of *Movement-as-anchor*.

Rens and Emma

This case revolved around Rens, a 28-year-old man living in a facility for individuals with moderate to severe intellectual disabilities and behavioural problems. The case report indicated a severe intellectual disability and autism. Rens exhibited stereotypical behaviour such as biting hands, rocking, and hyperventilating when tension increased. The absence of enjoyable interactions and the presence of stereotypical behaviour were considered undesirable. The therapist Emma, a 21-year-old woman and third-year student in pedagogy had been introduced to *Movement-as-anchor* during her studies. At the beginning of the treatment program, a movement analysis was conducted on Rens and Emma. Moments of togetherness arose when Emma joined in Rens's rhythmic movements. It also appeared that Rens was sensitive to changes in rhythm. When Emma interrupted or changed the shared rhythm, Rens stopped his rhythmic movements and looked at Emma.

The goal of the treatment was to develop reciprocity or co-regulation in the interaction with Emma. The expectation was that when Rens recognized and applied the structure of initiating and ending contact in the interaction with Emma, he would also be able to do so in interaction with other therapists or caretakers. Emma used the movement features speed and direction. Initially, Emma would align with Rens' rhythmic movements to create a sense of togetherness. From this togetherness, Emma would then change the rhythm with the goal of getting Rens to perceive her and look at her. Based on CRQA, we determined that reciprocity had emerged. Rens revealed an increased awareness of Emma, as evidenced by his initiatives to make eye contact, and follow her movement intensity. The expectation that Rens would also be able to apply the structure of reciprocity in interaction with others was not further investigated in this study. Indications that this happened came from conversations with a therapist a couple of years later.

Floyd and Anouska / Raisa

This case revolved around the 12-year-old boy Floyd. The case report indicates diagnoses of mild intellectual disability, oppositional defiant disorder (ODD), attention deficit hyperactivity disorder (ADHD), and a reactive attachment disorder of the inhibited type. At the facility where Floyd resides, he behaved autonomously, exhibited undesirable and maladaptive behaviour, leading to repeated conflicts. Treatment using *Movement-as-anchor* was requested to help Floyd engage in positive and enjoyable interactions with others. A treatment program was initiated, in which two different therapists, Anouska and Raisa, worked with Floyd consecutively. Both were undergraduate students in

their early 20s and were learning to apply the principles of the method in a treatment program with a client. The goal in both programs was to develop reciprocal contact with Floyd. The movement analysis revealed a significant distinction between Floyd and the therapists in both cases. In contact with Anouska, spontaneous moments of togetherness and alternating turns occurred while discovering shared experiences and interests. In contact with Raisa, both were engaged at different levels of abstraction in the activity, resulting in a lack of togetherness. Turn-taking occurred after a direct question was asked to the other person, followed by an answer.

To develop reciprocity, the focus was placed on eliciting following behaviour from Floyd. Therapists were asked to initially align with Floyd's movements and follow him. The next step was to differentiate themselves from him while maintaining this shared experience, with the aim of eliciting following behaviour. The selected variables to investigate this were movement intensity, measured using MEA time series, and conversational dominance, measured using Linell. Based on CRQA analysis, we found an increase in Floyd's following behaviour in relation to Anouska's intensity of movement. For Anouska, she followed Floyd's movement intensity less so in accordance with the intervention plan. We also determined, based on Linell parameters, that equality and reciprocity in terms of conversational dominance were established between Floyd and Anouska. In the case of Raisa, CRQA analysis revealed no increase in Floyd's following behaviour for movement intensity, but rather a decrease. It was determined that Raisa did not carry out the intervention according to plan, and their mutual following behaviour at the end of the intervention was lower than at the beginning. Based on the Linell parameters, we concluded that conversational dominance became less balanced from the third moment onwards and shifted entirely to Raisa.

The established positive development in the contact with Anouska was still in its early stages, which is why it was decided to continue the counselling process with a new therapist, namely Raisa. However, the contact with Raisa resulted in a decrease in compliance and an increase of aggressive behaviour on Floyd's part, which led to the premature termination of the counselling. Given the time and circumstances, Raisa did not have sufficient time to apply the method as planned in contact with Floyd due to his growing aggression. However, she did show this in another process with another person. This makes it clear that adjusting your own movements is a precarious process. Some people will pick it up faster than others, depending on the context and the available to practice with the advice.

The Starflower

The Starflower is a non-residential treatment program for young people between the ages of seven and eighteen with mild intellectual disabilities. The goal of admission to The Starflower is to increase social skills in young people's interactions with others and strengthen reciprocal contact. *Movement-as-anchor* is part of the intervention.

This case focused on group treatment with three young people aged 12 and 14, Bart, Noortje, and Vanessa, and their therapist Irma. The young people had difficulties in social interactions with others. This manifested in struggles with playing together, listening to each other, waiting for their turn, and showing interest in others. The therapist in this case was Irma, a 27-year-old woman who had been working with *Movement-as-anchor* as a professional therapist at The Starflower for a few years. The goal of the intervention was to develop reciprocity while being engaged in a shared game. To that goal Irma alternately focused on developing shared experiences with each young person, with the aim of achieving shared experiences as a group.

The expectation was that when one of the clients recognized and applied the structure of following behaviour in their interaction with caretaker Irma, the other clients would become more attentive to others, better able to wait for their turn, and interpersonal interactions should become more enjoyable and reciprocal. Additionally, it was expected that relationships with family members in the home setting would also improve. Irma, the therapist, focused on a specific movement feature in each of the individual interactions with the clients, creating a sense of togetherness. In the relationship with Noortje, Irma focused on the movement feature speed, with Vanessa it was the movement feature direction (regarding the topic of conversation), and in the relationship with Bart, it was distance (regarding the form of the movement). These unique interactions took place biweekly for a duration of nine months during shared play sessions. Due to the lack of resources and materials, CRQA could not be used, only descriptive outcomes were available.

Video footage revealed that all three clients were able to play a collaborative game at the end of this program, where each person had their own role in the game, and everyone paid attention to the collective game and to each other. Based on previous statements from the parents, two years after the end of the intervention, the parents were interviewed again about the development of their child. Parents reported more enjoyable and smoother interactions in the home environment. The relationship with the parents had improved, the children became more helpful, and academic learning had also improved. The structure of turn-taking that emerged in the interaction with Irma had transformed into a more complex form of playing and working together and was visible in different contexts.

Discussion

Theoretical and empirical reflection

We started this dissertation with two research questions. The first focused on theoretically substantiating *Movement-as-anchor*. The second research question focussed on providing empirical evidence for the assumed mechanism of *Movement-as-anchor*, that is the biological ability of any organism of being-moved with the movement of others. Complex systems theory, as a meta-theory, provided the scientific explanatory

power that justified the theoretical assumptions of *Movement-as-anchor*. Complex systems theory is based on the assumption that all components of a (any) system exert mutual influence on one another. In the case of *Movement-as-anchor* these influences become visible in three possible means of basic communication: a) a person is able to initiate contact with another; b) a person is able to initiate disengagement from contact with another; c) a person is able to follow another, we can state that all clients had problems with one or more of these possibilities.

The process of eliciting initiative and follow behaviour occurred in all cases through the therapist. Generally, the therapist first aligned with the movements of the client, then made a distinctive movement to “take” the client in a different direction. When togetherness posed a threat, the initial focus was on being different from the client to make sure that the client gained control over the amount of togetherness and connection. This structural similarity in all cases point to a general regularity in approaching problems with reciprocity and the development of following and taking-initiative behaviour and reveals the nomothetic element of the approach as a complex system.

At the same time, all cases were also unique, revealing the idiographic element of the method. Specific instructions provided to the therapist were based on the unique characteristics of the dyad. The choice of a particular movement characteristic is determined by both the movements present in the client and the therapist’s preference which movement feature they can work with best and most comfortably. The therapist’s experience is also taken into consideration in the decision-making process. The specific developmental goal of the client is also taken into consideration, such as developing following behaviour or taking initiative. In addition, the choice of activity also plays a role. It should be age-appropriate and aligned with the client’s interests, as well as adapted to the interaction pattern of a younger child, as we have observed.

The idiographic element of *Movement-as-anchor* makes it clear that a protocolled treatment is not feasible. Even if we were to (hypothetically) say that a choice regarding the movement feature speed should always be made, the implementation would still be unique. Speed may refer to the same speed of movement or speech, but it can also refer to the duration of movement or speech, or the rhythm of turn-taking. The unique nature of the dyad unequivocally necessitates the idiographic application of the general goal, namely, to develop mutual following behaviour and initiative to promote reciprocity. All cases demonstrated that this unique application is not an obstacle to achieving these goals, but rather a prerequisite. This also implies that the same client, in relation to a different therapist, can work towards the same developmental goal, such as developing following behaviour, but the actual intervention will be unique and idiographic.

General reflection

Research

The theoretical investigation has shown that *Movement-as-anchor* can be embedded in the metatheory of complex systems. According to this metatheory, complex behaviour is more than the sum of its parts, and the question of identifying effective components of an intervention is not meaningful. What becomes more important is the question of which principle or mechanism underlies *Movement-as-anchor*. The strength of the method lies in the fact that there is an explanation for a change in behaviour. This provides the therapist with tools to facilitate new behaviour. The design of our multiple-case study makes the individual processes of each participant visible. In all cases, the application and the effect of the mechanism have been demonstrated repeatedly. The time-series data have proven to be indispensable in our study. This is a strength because nowadays there are many different techniques and possibilities available to obtain time series of dyads. At the same time, this also means that a certain knowledge and expertise is required to analyse and interpret these data.

Education

Completing this dissertation over the course of approximately ten years brought about an additional advantage. Lecturing about our relational perspective could develop in mature courses at the Bachelor and Master levels. Ten years ago, there were only a few competent teachers, but now there are enough qualified teachers. A continuous learning trajectory has been developed from the second year of the Bachelor's program in Pedagogical Sciences at Radboud University to a specialization course in the Master's program. Postgraduate courses on *Movement-as-anchor* are now available for professionals looking to familiarise themselves with the method. Becoming proficient using *Movement-as-anchor* requires becoming familiar with complex systems theory and the resulting perspective on development. A change in scientific thinking about phenomena is not always easy. Simple cause-and-effect relationships are easier to understand: 'If he doesn't do what I say, he does not want to listen.' Thinking in terms of rewarding desired behaviour and punishing undesired behaviour is deeply ingrained in our educational and pedagogical system. Taking on a different perspective will, however, will expand the range of available treatment options.

Clinical practice

Professionals in the field who have learned to work with *Movement-as-anchor* and have experienced the success of the method often do not want to work in any other way. Once they can see the inappropriate behaviour of a young person as typical behaviour rather than intentionally difficult behaviour that needs to be unlearned as quickly as possible, a sense of acceptance is achieved. The behaviour of the young person then becomes less frustrating. As a result, therapists can quickly see potential for development because they identify opportunities for adjusting their own behaviour. The client receiving help is no longer overwhelmed and feels better understood, which makes them more open to

change, similar to how a baby, toddler, or young child does. An important condition for successfully implementing *Movement-as-anchor* in a residential home is that the entire team supports and applies the principles of the method. While there can certainly be success in a one-on-one therapeutic treatment, it is necessary to approach the young person in the same way in their living environment. Newly learned behaviour must be reinforced and validated in the young person's daily life. A repressive living climate will undo the progress made during therapy.

Furthermore, implementing *Movement-as-anchor* also requires time. Experience has shown that teams working in a residential care group typically need about 1.5 years to fully internalise the method. Not only is each team member expected to apply the principles of *Movement-as-anchor* in one-on-one situations, but they are also expected to adhere to the daily structure (see attachment pillars in Heijligers & Bosman, 2020). However, the main challenge to providing good care is the high turnover of staff, which puts the sustainability of the method at risk. This means that ongoing maintenance in the form of supervision and supervision is necessary to keep each other sharp and to familiarise new employees with the approach and principles of *Movement-as-anchor*. Because institutions are under pressure to operate with maximum efficiency, there exists a substantial risk of reducing the level of badly needed supervision. Fortunately, there are institutions that find creative ways to make use of available funds and time, ensuring the preservation of this important form of treatment and the monitoring of the progress process.

Societal Impact

In this final part of the summary, we consider our perspective on how we can reintroduce relational work into healthcare. We pay attention to a different view on disorders, discuss the similarities and differences between *Movement-as-anchor* and other relational treatment methods, and present an ethical perspective on care.

Perspective on disorders

Although there were one or more DSM diagnoses for the individuals seeking help in all cases, none of them served as the basis for our intervention. Our experience is that a diagnosis based on the DSM does not provide sufficient tools to effectively assist the problems faced by the individuals seeking help. This is believed to be due to several reasons. The disorders listed in the DSM-5 are psychiatric disorders. Biological psychiatry assumes that all mental disorders are the result of brain diseases, in other words, they have a neurological origin. However, this assumption is increasingly being called into question. In the words of psychiatrist Jim van Os (2017, p. 143): "50 years of intensive research in biological psychiatry has not produced any valid test for any mental disorder." A related remark comes from psychiatrist Floortje Scheepers (2021, p. 87): "Searching for a biomarker for disrupted human behaviour is like searching for a biomarker for the onset of a hurricane..." Van Os goes even further and states that

“the distinguishing diagnoses are artificial constructs that do not refer to real underlying diseases” (Van Os, 2017, p. 143). On p.144, his conclusion is stated as follows: “DSM diagnoses are practical labels, not diseases that exist in nature.”

Another objection to categorizing people based on the DSM, as Scheepers (2021) argues, is that a category suggests that we are dealing with homogeneous groups, while there are actually many differences within each diagnostic group. This is already evident in the way a diagnosis is established. In many cases, the description of the disorder consists of a set of criteria. For example, a client must meet 5 out of 9 criteria to receive a diagnosis (e.g., borderline personality disorder or narcissistic personality disorder). Thus, two people can receive the same diagnosis, while their behaviour only matches on one criterion. The argument that context is fundamentally connected to the perspective on behaviour is made by Bosman (2017). Disorders arise and exist because of the interaction between the individual and the environment. Deviation is not necessarily a disorder. What may cause a problem in one situation or context can work well in another situation. In other words, the extent to which a “deviation” is an advantage or disadvantage strongly depends on the context in which a person lives and works.

If a classification system like the DSM is dependent on time, place, and person, does this mean that the DSM is flawed? We do not need to answer this question here because it is not relevant to our understanding of disorders. For us, what matters is whether a classification system like the DSM is useful for the process of providing help. The main question we ask is: Does a diagnosis based on the classification system indicate what treatment options are available for the problem? The Dutch translation of the DSM-5 is very clear about this. The DSM is a classification system that defines a disorder based on shared characteristics. It does not provide causes for the described disorders, nor does it suggest treatments. For this reason, we have turned to a diagnostic approach that does give us tools to shape the process of providing help. We have found these tools in the method *Movement-as-anchor*.

Related methods

During the writing of this dissertation, we were regularly made aware of other treatment approaches in which the relational aspect is important. Because ‘relationship’ and ‘relational’ can have different meanings from different perspectives, we decided to compare several common methods with each other and with *Movement-as-anchor*. These include Contact-Oriented Play and Learning (COPL), Family Group Conference (FGC), Emerging Body Language (EBL), Floor-time/Floorplay, Heijkoop Method, Multi-System Therapy (MST), Presence Approach, Theraplay, and Video Home Training (VHT).

It appeared that there are indeed similarities between *Movement-as-anchor* age and other existing treatment methods on relevant criteria, with EBL showing the closest

resemblance to *Movement-as-anchor*. This is not surprising, as the founders have collaborated for many years. Additionally, CSL, Floortime/FloorPlay, Heijkoop Method, and Theraplay also exhibit a reasonable number of similarities to *Movement-as-anchor* age based on the criteria used.

However, what is interesting is the complete lack of agreement between *Movement-as-anchor* on one hand, and FGC, MST, and the Presence approach on the other hand. The essential distinction between *Movement-as-anchor* and these three methods seems to be most evident in their respective principles and approaches. They are described at a much more abstract level than within *Movement-as-anchor*. For example, the principle of FGC is formulated at a sociological level, namely the right of the citizen in a democratic society to take control. The Presence approach also revolves around a right, but at an ethical level. Every individual, from someone with intellectual disabilities to a murderer, has the right to be treated with dignity. In fact, FGC and the Presence approach are not intervention methods, but rather approaches that focus on treating individuals with dignity. The principle and approach of MST aim at reducing problem behaviour within the family system and supporting parents in enhancing their parenting skills. In *Movement-as-anchor*, the primary focus is not on the problem behaviour, but rather on improving the underlying interaction structure of the person seeking help and their environment, with the goal of developing reciprocity. The perceived similarity between FGC, the Presence approach, MST, and *Movement-as-anchor* is most likely and primarily due to the involvement of the network, as well as the attention given to the context and the family system.

The perceived similarities between VHT and *Movement-as-an-anchor* is probably because both intervention methods aim at stimulating or improving communication between parent and child. VHT shows successful or pleasant moments of contact to parents by means of video footage. For transfer of successful moments of contact, VHT mainly relies on verbal communication. Verbal communication can certainly be effective, but it also carries the danger of being open to various interpretations. Words such as friendly, kind, cosy, responsive, sensitive, or inviting can be subjectively interpreted. If people recognise 'pleasant moments in video footage, this is helpful and a great tool for becoming aware of one's own actions. However, if this does not work, then we need to express ourselves more precisely in terms of the therapist's actions, and that is where *Movement-as-anchor* provides concrete guidance.

Even in COPL, Floortime/FloorPlay, Heykoop Method, and Theraplay, communication and interaction between parent/therapist and child/client are central. The aim is to learn to 'look differently' at the client and their behaviour, paying attention to moments of togetherness and the emotional needs of the client. The success of these methods could potentially be attributed to the unconscious actions of the therapist. It is not unlikely that they utilise movement features such as direction, speed, distance,

muscle tension, and sound to engage with the client. In situations where the client does not speak or where verbal communication does not influence their behaviour, many therapists resort to a form of communication or interaction resembling that between an adult and a baby. We have not lost this form of interaction, but we do not naturally apply it when interacting with children and young people. However, in specific situations where therapists interact with clients with (severe) developmental disorders, it is certainly encouraged. With a baby, we almost automatically engage in this type of interaction. We may talk to them, but we understand that we do not establish contact through the content of our words. It is the movements of our bodies that facilitate connection. If therapists from the most related methods unconsciously or implicitly utilize the principles explicitly described within the *Movement-as-anchor* approach, an interesting question arises. Does the quality of the relationship between therapist and client, or the therapeutic alliance, which plays a significant role in the effectiveness of (psycho)therapeutic interventions in general (Del Re et al., 2021), exhibit characteristics of *Movement-as-anchor*?

Ethics of care

In the final chapter of our dissertation, the therapist is the central focus, along with their actions in their interaction with the client. The ethical question of ‘what is good care’ plays a role. The guiding principle for this was the book by Van Heijst (2005). Good care can be interpreted in different ways. When considering economic interests, care should be short, fast, efficient, cheap, and methods ‘evidence-based’. The provision of care and treatment seems to have turned into a ‘care factory’, to use Van Heijst’s terms. Treatment is provided as a package with several tasks already arranged. Once these tasks are checked off, treatment has been provided. The therapist steps back, and when a new request for treatment arises, they examine again which package might be suitable and assign a new therapist who can execute this package. There is nothing wrong with efficiency; it is quite sensible to organize care in a way that remains affordable and available to many. However, the danger of this economic way of reasoning is that the therapist and client as individuals are lost, becoming interchangeable objects, and the relational aspect of ‘caring for’ runs the risk of being neglected.

According to Van Heijst (2005), providing care or treatment is not just about the tasks or subtasks that need to be performed, but also about the way it is carried out. Van Heijst refers to these two aspects as the ‘activist care concept’ and the ‘attitude’ of caregiving. We often hear professional caregivers say, “I don’t have time to give attention because I’m busy making sure the food is ready on time, updating my reports, making sure everyone is in bed on time.” Compassionate and caring interactions with clients are then left to others. We, however, believe that ‘acting’ and ‘attitude’ can go hand in hand in the treatment we offer to those in need. In the training or supervision of therapists, we pay attention to what they actually ‘do’ and to how they do it. Both aspects are necessary to initiate development in the person receiving treatment. In

our method, we strongly and explicitly emphasize the humanity of the therapist and the client. It is therefore that the advice we provide to the therapist must be tailored to the unique individual they work with. This brings us back to the question of 'what is good care'. The concept of 'reciprocity in the therapeutic relationship' is crucial in this regard. We believe that both the client and the therapist bring their own uniqueness in a therapeutic relationship.

We conclude this summary with Peter Molenaar's statement (2004), expressing a wish for psychology research: *"A manifesto on psychology as idiographic science: Bringing the person back into scientific psychology, this time forever."* We would like to translate this into a wish for care: *"A manifesto for care: Let us bring relational work back into therapy, from now on and forever."*

Nederlandse samenvatting

Beweging-als-houvast. Een relationeel perspectief op beweging

In deze thesis staat de methode Beweging-als-houvast centraal. Deze methode is in de praktijk ontstaan en al decennialang succesvol gebleken in hulpverlening aan jeugdigen, gezinnen en andere hulpvragers. De problematiek in al deze casussen was uiteenlopend. Het varieerde van problemen in de omgang met anderen, emotionele en cognitieve problemen, waarbij velen een diagnose hadden als ADHD, autisme, verstandelijke beperking of hechtingsproblematiek. Het aangrijpingspunt om de problemen aan te pakken tot dan toe was het veranderen van gedrag van de hulpvrager, waarbij het gezin, indien mogelijk, ook betrokken werd. De toegepaste behandelingen leidden echter niet tot een blijvende verandering. Er was iets anders nodig.

Ondanks de zeer uiteenlopende problematiek in al deze casussen was er een overeenkomstig probleem dat in alle gevallen gold, namelijk de verstoring in de communicatie met anderen op het gebied van wederkerigheid. Onder wederkerigheid verstaan we dat beide personen in staat zijn om de ander te volgen, om initiatief te nemen en om daarin gevolgd te worden. Wederkerigheid in een relatie is belangrijk in het voeren van een gesprek, in beurtwisseling, in samen werken en spelen en kunnen leren van een ander. Wanneer wederkerigheid in relaties onder druk staat kunnen tal van problemen ontstaan in het cognitieve, sociale of emotionele domein of in meerdere domeinen tegelijk.

De weg die de methode Beweging-als-houvast voorstaat om problemen in de wederkerigheid aan te pakken is de wederzijdse *beweging* van twee personen te observeren en te analyseren aan de hand van videobeelden. Uit de wederzijdse beweging zijn twee dingen af te lezen, allereerst is dat *wie* een bepaalde beweging initieert (bijvoorbeeld kijkrichting) en *wie* een initiatief wel of niet volgt. Ten tweede kan geobserveerd worden of initiatiefname en volggedrag op een gelijkwaardige wijze verdeeld zijn in de interactie. *Volggedrag* leidt tot verbinding en samenzijn, *initiatiefname* is het uitdrukken van autonomie en *gevolgd worden* geeft een ervaring van erkenning en gezien worden.

Op basis van observaties van de wederzijdse bewegingen kan een interactiestructuur zichtbaar gemaakt worden, dat *onder* het zichtbaar gedrag of de problemen ligt. Een voorbeeld hiervan is een interactiestructuur waarbij de hulpvrager degene is die vooral het initiatief *neemt*, maar niet het initiatief van de ander *volgt*. Deze interactiestructuur, die zichtbaar is in de beweging, kan zich op verschillende manieren uiten op het niveau van gedragingen. Zelfbepalend gedrag, moeite hebben met samenwerken of samenspelen zijn voorbeelden hiervan.

Beweging-als-houvast richt zich op het veranderen van de onderliggende interactiestructuur door de *hulpgever* aanwijzingen te geven diens *beweging* te

veranderen. Het doel hiervan is het creëren van een nieuwe interactiestructuur, gebaseerd op wederkerigheid, waardoor de hulpvrager in staat is om sociale interacties op een andere manier tegemoet te treden. Het aangrijpingspunt is de wederzijdse beweging, met als doel gedragsverandering en ontwikkeling bij de *hulpvrager* op gang te brengen. We veronderstellen dat het werkingsmechanisme dat hiervoor verantwoordelijk is, het biologisch vermogen van de mens is om meebewogen te zijn met de beweging van de ander of de omgeving. Wij veronderstellen vervolgens dat dit vermogen de basis vormt voor communicatie, de motor van ontwikkeling is en het aangrijpingspunt voor de hulpverlening.

Op basis van de behaalde resultaten ontstond de vraag naar de wetenschappelijke onderbouwing van de methode. Hieruit vloeide de vraag voort naar de onderbouwing van het veronderstelde werkingsmechanisme. Een onderbouwing die zowel theoretisch als empirisch gefundeerd is. De vraag naar de valorisatie van Beweging-als-houvast ontstond tijdens het proces van het schrijven van deze thesis. Hoe kunnen we de theoretische en empirische kennis die we hebben opgedaan aanwenden ten gunste van de maatschappij? Van de vijf delen van het proefschrift Theorie, Methode, Resultaten, Discussie en Valorisatie volgt hieronder een samenvatting.

Theorie

Uitgangspunten

Het leggen van een theoretisch fundament begint bij het slaan van pijlers waarop het fundament komt te rusten. De pijlers zijn de uitgangspunten van de methode en omvatten de begrippen ‘beweging’, ‘relatie’ en ‘zelfbegrip’.

De eerste pijler ‘beweging’ definiëren we aan de hand van het belanghebbende werk van Sheets-Johnstone (2011). We plaatsen hiermee beweging in het hart van de methode. We onderschrijven de uitspraken van Sheets-Johnstone (2011) dat *beweging de moeder van alle cognitie is en het hart van het leven*. Beweging is het fundament van de natuur. Zonder beweging is er geen kennis, geen groei, geen ontwikkeling. Beweging stelt de mens, dier en planten in staat om te reageren op veranderingen in de omgeving. Beweging biedt de mogelijkheid tot exploreren en creëren.

Al bewegend komen we als mens ter wereld en ontdekken we met onze zintuigen de wereld om ons heen en wie we zelf zijn. Beweging wordt door Sheets-Johnstone (2011) gezien als het ‘vergeten zintuig’, aangezien kinesthesie zelden of nooit genoemd wordt in het rijtje van zintuigen. Echter, zonder kinesthesie kunnen we geen kennis opdoen over onszelf. Alle andere zintuigen vertellen ons iets over de buitenwereld, maar beweging is het enige zintuig dat iets vertelt over onszelf. Kinesthesie betreft de positie en het snelheidsgevoel van de lichaamsdelen. Aan deze positie en het snelheidsgevoel kennen we subjectieve evaluaties toe. Dit geldt voor de evaluatie van de eigen beweging, is deze aangenaam of niet bijvoorbeeld, maar ook voor de beweging

van een ander. Het is een subjectieve evaluatie van de kwaliteit van een geobserveerde beweging. Zo kan een beweging bijvoorbeeld worden geëvalueerd in termen als sloffend, ploffend, uitbundig of energiek. Het beschrijven van deze ervaring en kwaliteit is subjectief van aard. Bewegingen kunnen ook objectief beschreven worden aan de hand van bewegingskenmerken. Deze kenmerken hebben een temporeel, ruimtelijk en energetische structuur.

De tweede pijler van de methode is het begrip 'relatie'. *Relatie* is het centrum van onze aandacht. We onderscheiden drie gebieden die met 'relatie' te maken hebben. Allereerst is dit de '*relatie hulpgever-hulpvrager*'. Deze relatie vormt het middelpunt van ons onderzoek en van de feitelijke hulpverlening. Een analyse van die relatie geeft inzicht in de mate van wederkerigheid en gelijkwaardigheid. Op basis van deze analyse wordt vervolgens de richting en het doel van de hulpverlening bepaald.

Een tweede aspect van het begrip *relatie* heeft te maken met de relatie van een persoon met invloeden die wat verder van de persoon afstaan. Het beeld dat we hiervoor gebruiken is het bio-ecologisch model (Bronfenbrenner & Morris, 2007). In dit beeld is de persoon ingebed in een steeds wijdere kring van systemen die allemaal hun invloed uitoefenen op een persoon. Systemen van invloed kunnen de school zijn, de vriendengroep of sportclubjes. Ook beslissingen op het niveau van de overheid, de ruimtelijke indeling van de omgeving of het werk van de ouders kunnen de ontwikkeling van een persoon beïnvloeden. Het begrip 'relatie' heeft in deze context dus de betekenis van 'invloed uitoefenen op' of 'verband houden met'.

Ten slotte besteden we aandacht aan de normatieve en subjectieve relatie van de waarnemer met het waargenome, het fenomeen. Welke betekenis geeft de waarnemer aan de waarneming, hier de 'beweging'. Betekenisgeving van de beweging is niet *objectief*, maar wordt bepaald door de *subjectieve* persoon die de beweging van de ander waarneemt en ervaart. In wetenschappelijke kringen wordt subjectiviteit nogal eens gezien als onwetenschappelijk en zoekt men naar middelen om tot een zo goed mogelijke objectieve waarneming te komen. Wij willen echter uitdrukkelijk ruimte geven aan het feit dat elke waarneming subjectief en normatief gekleurd is, dus ook de waarneming van de hulpgever ten aanzien van de hulpvrager. Hoe kunnen we dan met deze subjectiviteit omgaan? Hier komt de fenomenologie ons tegemoet, want zij stelt een attitude voor die vrij van elk vooroordeel, het fenomeen onderzoekt dat zich aandient (Kunzmann et al., 1998). Zij nodigt als het ware uit om het subjectieve oordeel nog even op te schorten en de ervaring als zodanig te beleven en te beseffen dat het de eigen subjectieve ervaring is die iemand heeft met de bewegingen van de ander. Een subjectieve beschrijving van een beweging is bijvoorbeeld 'persoon X loopt sloom'. Een objectieve beschrijving is dan, 'persoon X loopt langzamer dan persoon Z.

Na *beweging* als aangrijpingspunt te hebben bepaald en *relatie* in het centrum van de aandacht te hebben geplaatst, zijn we nu aangekomen bij het doel van de methode of te wel de *richting* waar we met de hulpverlening naar toe willen en dat is de ontwikkeling van *zelfbegrip*. Wij stellen zelfbegrip centraal als basis voor een volwaardig en menswaardig leven en plaatsen het als stip op de orthopedagogische horizon. Voor een gezonde ontwikkeling van zelfbegrip zijn ‘verbinding met anderen’, ‘het uitoefenen van autonomie’ en een ‘gevoel van competentie ervaren’ noodzakelijk. Hierbij baseren we ons op de Self Determination Theory (SDT) van Deci en Ryan (2000). Zij stellen dat deze drie aspecten aangeboren psychologische behoeften van ieder mens zijn. Volgens hen lijdt een gebrek aan een van deze behoeften tot achteruitgang in de psychische gezondheid. De auteurs vergelijken dit met een plant die water, zon en aarde nodig heeft om te kunnen groeien en bloeien. Gebrek aan een van deze drie leidt tot achteruitgang van de vitaliteit van de plant. Uitgangspunt van de SDT is dat het bevredigen van deze behoeften de innerlijke drijfveer of motivatie vormt van ieder mens en aanzet tot doelgericht gedrag. Mensen *willen autonoom zijn, in verbinding met anderen en competent in wat ze doen*. Dit zet mensen in beweging en vormt de drijfveer van het menselijk handelen.

Systemisch Ontwikkelingsperspectief

Na onze uiteenzetting van de pijlers van het fundament is de volgende stap onze visie op ontwikkeling te verantwoorden. Hoe ontwikkelen mensen en organismen zich, langs welke wegen verloopt dat? Is ontwikkeling voorspelbaar en is de uitkomst van een interventie te voorspellen? Een visie over ontwikkeling omvat verschillende aspecten waarvan wij er enkele zullen bespreken.

Allereerst heeft een visie over ontwikkeling te maken met de afstand waarop er naar ontwikkeling gekeken wordt. Ontwikkeling lijkt namelijk op globaal niveau langs universele mijlpalen te lopen en voor iedereen gelijk en dus voorspelbaar te zijn. Wanneer we echter ‘inzoomen’ dan blijken individuele trajecten uniek en niet volgens het bekende pad langs mijlpalen te verlopen. Dan lijkt ontwikkeling eerder grillig en onvoorspelbaar te verlopen. De traditionele weg die binnen de ontwikkelingspsychologie bewandeld wordt om grip te krijgen op ontwikkeling, is door het uiteenrafelen van het organisme in kleinere onderdelen, het reductionisme. We spreken dan over de ontwikkeling van de visus, de motoriek, de cognitie, enzovoorts. Op deze manier zijn universele mijlpalen van ontwikkeling ontdekt. Het verklaart echter niet het ontstaan van nieuwe vormen en complexe gedragingen vanuit de veelheid van losse componenten, noch het unieke aspect van ontwikkeling.

De complexe systeemtheorie (CST) biedt een kader waarin zowel het universele (nomothetische) als het unieke (idiografische) aspect van ontwikkeling in elke casus kan worden aangetoond. Het is in staat om de orde, regelmaat en uniformiteit van de ontwikkeling te beschrijven die globaal zichtbaar is bij alle gezonde individuen en kan

tegelijkertijd antwoord geven op de diversiteit, flexibiliteit en a-synchronie waarmee de individuele ontwikkeling gepaard gaat. Het is een paradigma dat verklaart hoe lokale processen van waarnemen en handelen in het dagelijks leven kunnen leiden tot globale uitkomsten waarbij continuïteit op de lange termijn gewaarborgd blijft gedurende het proces van dagelijkse veranderingen. De kennis die over complexe systemen is opgedaan in uiteenlopende vakgebieden en disciplines zoals in de medische wetenschap, de biologie, natuurwetenschappen, wiskunde, economie en de fysica kan ook toegepast worden op de mens als een complex systeem.

Het belangrijkste kenmerk van een complex systeem is het bestaan van *emergeerende processen* waardoor complexe systemen zich onderscheiden van andere systemen. Met complexiteit wordt bedoeld dat het geheel meer is dan de som der delen (Holland, 2014). Dit betekent dat eigenschappen van een complex systeem niet gereduceerd kunnen worden tot losse eenheden en omgekeerd, dat uit losse eenheden een nieuwe structuur kan ontstaan die niet verklaarbaar is uit de afzonderlijke onderdelen. Een voorbeeld hiervan is 'natheid' van water. De afzonderlijke watermoleculen hebben niet de eigenschap van 'natheid'; wanneer echter diezelfde moleculen in een bepaalde hoeveelheid bij elkaar geplaatst zijn emergeert de eigenschap 'natheid'. Deze emergereende processen zijn mogelijk dankzij het vermogen van een complex systeem tot zelforganisatie. Het gaat hier om het ontstaan van nieuwe structuren en patronen zonder dat hiervoor een leider of een sturende factor in de omgeving of in de persoon zelf voor aan te wijzen is. Voorbeelden hiervan zijn een zwerm vogels in hun vlucht of een school vissen in het water of de vernuftige bouw van een termietenheuvel. De organisatie van hoe de zwerm vliegt of de school zwemt ontstaat als 'vanzelf' (emergeert), zonder een vorm van intelligentie van buitenaf of een voorgeprogrammeerde blueprint van vlucht- of zwemgedragingen. Ook voor de bouw van termietenheuvels is geen 'opzichter' nodig. De afzonderlijke termieten of vogels hebben slechts enkele lokale 'regels' waar ze zich aan houden. Uit dit beperkte aantal ontstaan ingenieuze en complexe termietenheuvels of de prachtigste vogelzwermen.

Om ontwikkeling op gang te brengen en nieuw gedrag te laten ontstaan maken wij in onze methode gebruik van deze zelforganisatie. In feite wordt onze methode ook bepaald door slechts een beperkt aantal 'regels', net als bij de vogels of de termieten. Het is een variatie op drie variabelen: a) een persoon is in staat om initiatief te nemen in het *leggen van contact* met een ander; b) een persoon is in staat om initiatief te nemen om *uit contact te gaan* en *zich te onderscheiden van de ander*; c) een persoon is in staat om een ander te *volgen*. Deze variabelen zijn per definitie relationeel van aard en zijn in termen van beweging te omschrijven. We beschouwen hen als het ware als het 'ondergrondse wortelstelsel' om vervolgens 'bovengronds' nieuw gedrag te laten ontstaan (emergeeren). We werken in de 'wortels' aan het ontwikkelen van wederkerigheid. Dit is zichtbaar wanneer een persoon gebruik kan maken van alle drie

de variabelen. Wat er vervolgens ‘bovengronds’ zichtbaar wordt is nieuw gedrag op het gebied van samenwerken, samenspelen, empathie, leren enzovoorts.

De hoopvolle kant hiervan is dat hulpgevers niet verantwoordelijk zijn voor het creëren van complex gedrag. De hulpvrager is in staat tot zelforganisatie, waardoor nieuw gedrag kan emergeren uit eenvoudige basisregels. De uitnodiging aan de opvoeders en behandelaars is om de basisregels aan te reiken waardoor complexere vormen van gedrag ‘vanzelf’ kunnen ontstaan.

Relationeel Ontwikkelingsperspectief

Dit ‘vanzelf’ betekent niet dat er geen motor nodig is om in beweging te komen. De trekkracht zijn de drie basisbehoeften. Dit zijn de behoefte aan ‘verbinding met anderen’, ‘het uitoefenen van autonomie’ en een ‘gevoel van competentie ervaren’. Maar wat is het werkingsmechanisme dat de boel in beweging zet? Hiervoor gaan we opnieuw in op het begrip relatie, maar nu vanuit het perspectief dat een relatie noodzakelijk is voor overleven, groei en ontwikkeling. Bowlby (1952) heeft hiertoe de eerste aanzet gegeven toen hij in zijn onderzoek vanuit de World Health Organisation stuitte op weeshuizen waar kinderen na de 2e WO verbleven. De kinderen werden voorzien in voedsel, maar omdat nabijheid en warmte ontbrak door het gemis van moederliefde, kwijnden kinderen weg of ontstonden er tal van gedragsproblemen. Voor het eerst werd veiligheid, geborgenheid en bescherming gezien als een instinct dat nodig is om te overleven.

Rond dezelfde tijd ontdekte Konrad Lorenz (1950) dat ganzenkuikens het eerste bewegende object volgen nadat ze uit het ei gekropen zijn, ongeacht of dit object moeder gans is of de laarzen van Konrad Lorenz. Het belang hiervan voor de kuikens ligt niet in het zoeken van voedsel, want dat kunnen ze zelfstandig. Om te kunnen overleven is de bescherming van de ouder nodig en daarvoor is volggedrag noodzakelijk. Bowlby plaatste vervolgens het zoeken naar bescherming en veiligheid in het kader van de hechtingstheorie. Dit idee is uitgewerkt in een model waarin een kind de balans zoekt tussen enerzijds exploreren en anderzijds veiligheid zoeken bij de ouder. De beweging van de ouder af (exploreren) en naar de ouder toe (veiligheid) komt in dit model duidelijk naar voren. Het is een beweging van initiatief nemen en volgen en dient in dit geval de hechtingsrelatie.

Aan de hand van Daniel Stern kunnen we echter nog een stap verder gaan. Hij laat in zijn boek *The Interpersonal World of the Infant* (1985/2000) op illustratieve wijze de verwevenheid van de ouder en de baby zien in de ontwikkeling van het zelfbegrip. Een verwevenheid die geheel gebaseerd is op wederzijdse bewegingen, volggedrag en initiatiefname. Hij verfijnt de balans van exploreren en veiligheid zoeken naar een balans tussen de ontwikkeling van ‘zelf’ en de ontwikkeling van ‘zelf-met-de-ander’. In zijn boek toont Stern aan dat meebewogen zijn met de beweging van de omgeving

niet voorbehouden is aan de ganzen- of dierenwereld, maar dat ook mensenbaby's gericht zijn op bewegingen vanuit de omgeving. De beweging van de ouder nodigt uit om gevolgd te worden: waar kijkt de ouder naar? Het omgekeerde is ook het geval. De ouder wordt uitgenodigd om de beweging van de baby te volgen: waar kijkt de baby naar? De wederzijdse communicatie tussen ouder en baby stoelt volledig op wederzijdse bewegingen, waarbij stemgeluid ook gezien kan worden als een beweging van de stembanden.

Het is de ouder die gebruik maakt van het vermogen van de baby om meebewogen te raken met de beweging van de ouder. De ouder volgt de beweging van de baby, maakt vervolgens een onderscheidende beweging en de baby volgt de ouder. *Het aangeboren vermogen om meebewogen te raken met de beweging van de ander of de omgeving is het werkingsmechanisme dat centraal staat in onze methode.* Een werkingsmechanisme dat niet is voorbehouden aan ouders en baby's of aan ganzenkuikens en hun ouders, maar in allerlei relaties een rol speelt, ongeacht problematiek, leeftijd, cultuur of achtergrond en dat gebaseerd is op beweging.

Gezamenlijkheid en Onderscheid

Ook vanuit andere disciplines dan de hechtingstheorie of de ontwikkeling van het zelfbegrip zijn er aanwijzingen gevonden dat beweging uitnodigt tot bewegen en vooral wat het effect hiervan is. Dit heeft te maken met de fenomenen synchronie en synchronisatieprocessen. De eerste aanwijzing hiervoor werd gedaan door Christiaan Huygens in 1665. Hij ontdekte dat twee slingerklokken, opgehangen aan een gemeenschappelijke houten balk, na verloop van tijd in perfecte synchronie heen en weer slingerden ongeacht hun uitgangspositie en dat het tikken van de klokken gelijk was. Het geheim van dit fenomeen lag in de nauwelijks waarneembare trilling van de houten balk, ontstaan uit de bewegingen van de slingers van de klokken. Twee systemen met verschillende frequenties kunnen elkaar op sleeptouw nemen (entrainment) en tot een gezamenlijk ritme komen mits zij met elkaar verbonden zijn (Pikovsky et al., 2001). Het is een vorm van afstemmen gebaseerd op de wederzijdse ritmes en frequenties. Dit proces van meer aan elkaar gelijk worden in ritme heet synchronisatie. Dit proces is niet voorbehouden aan mechanische systemen. Vandaag de dag is bekend dat ook biologische systemen, van de meest eenvoudige tot de hoogst ontwikkelde, synchronisatieprocessen kennen. Sterker nog, alle systemen, zowel biologische, mechanische, elektronische als chemische, hebben een eigen ritme en kunnen hun ritme aanpassen aan een ander systeem. De toepassing van deze ontdekking heeft zijn weg gevonden naar de fabricage en verfijning van klokken en later naar de radiocommunicatie en elektrotechniek zoals generatoren. Nu is een samenleving zonder deze toepassingen ervan ondenkbaar geworden.

Binnen de sociale wetenschappen ontstond langzamerhand ook aandacht voor de fenomenen synchronie (de toestand) en synchroniseren (het proces). Uit talrijke

onderzoeken kwam een eensluidende boodschap naar voren: ‘mensen zijn geneigd hun bewegingen op elkaar af te stemmen’. Deze afstemming is waarneembaar op het niveau van het gezamenlijk ritme, de vorm of de intensiteit van de beweging. Deze uitkomst werd het ‘chameleon-effect’ genoemd, waarmee bedoeld werd dat er kennelijk een neiging bestaat om ‘gelijk’ te worden aan de ander. Het doel van deze neiging werd door Lakin en haar collega’s (Lakin et al., 2003) aangeduid als ‘social glue’, het smeermiddel van de communicatie. Mogan et al. (2017) rapporteren in hun metastudie positieve uitkomsten van synchronie in het interpersoonlijke domein. Zo is er op basis van 42 studies in de periode 1988 – 2015 geconstateerd dat synchronie effect heeft op prosociaal gedrag, de sociale band die men in de groep ervaart (bijvoorbeeld vertrouwen, aardig vinden, eenheid ervaren), sociale cognitie (zoals aandacht, geheugen, theory of mind, creativiteit en aanpassingsvermogen) en affectiviteit (waaronder blijdschap, zelfwaardering en tevredenheid).

Op basis van deze uitkomsten kunnen we stellen dat synchronie een belangrijke rol speelt in de communicatie en dat het de verbinding tussen mensen bevordert, zie een van de drie basisbehoeften. Het is echter belangrijk om te beseffen dat gesynchroniseerde interacties niet de norm zijn of het doel waarnaar gestreefd moet worden en evenmin dat niet-gesynchroniseerde bewegingen de uitzondering zijn en zoveel mogelijk vermeden moeten worden. Zowel gesynchroniseerde als niet-gesynchroniseerde interacties zijn noodzakelijk voor een gezonde ontwikkeling. Het beëindigen van een gesynchroniseerde interactie is in feite niets anders dan onderscheid aanbrengen tussen ik en de ander. Wanneer twee personen samen in synchronie zijn vormen ze voor dat moment een eenheid en ervaren ze elkaar als ‘wij’. Het verbreken van de synchronie werpt ieder weer terug op zichzelf waardoor het verschil tussen het ‘ik’ en ‘de ander’ benadrukt wordt (Stern, 1985/2000). Dat teruggeworpen zijn op het ‘ik’ is noodzakelijk om toe te komen aan de basisbehoefte ‘autonomie’.

Wanneer we het voorgaande in een model willen vangen, dan sluiten we aan bij de balansmodellen van de hechtingstheorie en de ontwikkeling van het zelfbegrip. Aan de ene kant van de balans vinden we de veiligheid van de aanwezigheid van de ouder, het wij-gevoel, verbinding, gezamenlijkheid. Aan de andere kant van de balans bevindt zich exploratie, het ik, het onderscheidend zijn van de ander. Beide polen zijn noodzakelijk voor een goede ontwikkeling. Het vermogen om tussen beide polen heen en weer te bewegen toont sociale competentie. Deze heen-en-weer gaande beweging kan alleen in relatie met een ander beleefd en ontwikkeld worden. Het is een beweging van volgen, van initiatief nemen en onderscheidend zijn en van gevolgd worden. Het mechanisme waarvan de interactiepartners gebruik maken om de ander ‘op sleeptouw’ te nemen is *het aangeboren vermogen om meebewogen te raken met de beweging van de ander of de omgeving*.

Beweging

De zoektocht naar het veronderstelde werkingsmechanisme, krijgt in het hoofdstuk over beweging een diepere betekenis. We hebben in eerste instantie het vermogen om meebewogen te raken benaderd vanuit kennis, vanuit de ethologie waarbij het gaat om zichtbaar volgedrag en vanuit het zoeken van bescherming en veiligheid ten dienste van de hechtingsrelatie. Er zijn ook aanwijzingen om meebewogen te zijn te verbinden aan de term empathie.

Empathie heeft in zijn oorspronkelijke betekenis te maken met het meebelevan van een motorische handeling of beweging van de ander. Het zien van bijvoorbeeld iemand die op zijn duim slaat doet de toeschouwer zelf ineenkrimpen alsof de hamer op zijn eigen duim dreigt neer te komen. Het zien van een danser op het slappe koord in de nok van een circustent, roept bewegingen op bij de toeschouwer als moest deze zelf zijn evenwicht bewaren. Het is een vorm van motorische imitatie dat ons in staat stelt om mee te voelen met de ander. Langzamerhand is empathie geëvolueerd naar een innerlijk meevoelen met de ander en is de motorische imitatie verdwenen uit de betekenis. De oorspronkelijke betekenis maakt ons echter duidelijk dat er voorafgaand aan het meevoelen van de emotie van de ander een herkenning van de motorische beweging plaatsvindt. Dit beschouwen wij als de tweede aanwijzing voor het werkingsmechanisme, het biologisch vermogen om meebewogen te zijn met de ander. Dit staat los van de hechtingstheorie, maar dient de verbinding en relatie met ieder willekeurig ander. Dit betekent dat van het werkingsmechanisme ook gebruik gemaakt kan worden in hulpverleningssituaties waarin niet per se gewerkt wordt aan het opbouwen van een hechtingsrelatie, maar aan een werkzame pedagogische relatie. Het meebewogen zijn met de bewegingen van de ander creëert een pad van verbinding naar de ander toe en daar maken wij gebruik van.

Uit het voorgaande kunnen we concluderen dat het waarnemen van een beweging bij de toeschouwer een beweging oproept. Dit kan een innerlijke beweging zijn in de vorm van meevoelen, maar ook een beweging gericht op actie, zoals zichtbaar bij het volgedrag van ganzenkuikens. Hoewel bewegingen ook zonder aanwijsbare aanleiding van buitenaf kunnen starten, worden de meeste bewegingen opgeroepen door sensorische prikkels vanuit de omgeving. Sensorische informatie is daarmee onlosmakelijk verbonden met de motoriek, de sensomotoriek om in termen van Piaget te spreken. De zintuigelijke waarneming (perceptie) van geur, kleur, tast of smaak roept bij de waarnemer een beweging (actie) op. In de cognitieve psychologie aangeduid als perceptie-actie koppeling (e.g., Wagman & Miller, 2003). Naast de zintuigspecifieke (modale) kenmerken van elk zintuig zijn zintuigen ook gevoelig voor een aantal zintuigonafhankelijke (amodale) kwaliteiten. Zo is elk zintuig gevoelig voor *intensiteit*. De ogen zijn gevoelig voor de sterkte van het licht, de oren voor de hardheid van het geluid, de tong voor de intensiteit van smaakprikkel en de neus voor die van de reukprikkel. De *snelheid* (i.e., het ritme) waarmee de aan/afwezigheid van de prikkel verandert,

wordt eveneens door alle zintuigen geregistreerd evenals de *richting* van waaruit de prikkel komt, de *afstand* tot de prikkel of de *duur* ervan. Dit maakt dat deze (amodale) kwaliteiten zoals richting, snelheid, afstand en intensiteit zintuigonafhankelijk zijn.

Stern (1985/2000) leidt uit de door hem geciteerde onderzoeken af dat de amodale kwaliteiten van de zintuigen zogenoemde intersensorische of crossmodale waarneming mogelijk maken. Het belang hiervan bespreekt Stern onder de noemer affect attunement. Ouders en baby's vanaf een maand of negen maken veelvuldig gebruik van crossmodale matching bij het communiceren van een emotionele of gemoedstoestand. Het enthousiasme ritme waarmee een baby met een speeltje op de grond *slaat*, kan door de ouder overgenomen in *geluiden* die het ritme matchen van de slaande beweging. Op deze wijze laat de ouder zien dat het de gemoedstoestand van de baby herkent. De baby, die het vermogen heeft om crossmodale matching waar te nemen, voelt zich erkend en gezien. Naast ritme zijn dus ook intensiteit, richting en afstand amodale kenmerken van een beweging waarmee een emotionele toestand op non-verbale wijze kan worden gecommuniceerd.

Een ander aspect van beweging heeft te maken met de kwaliteit van een beweging. We kunnen bewegingen niet beschrijven zonder er een kwaliteit aan toe te kennen; woorden als 'struikelen' en 'herstellen', maar ook 'draven', 'sloffen' en schrijden¹¹³ zijn niet zuiver beschrijvend, ze vertellen ons iets over de (emotionele) 'betekenis' van de beweging. Ieder mens heeft een eigen unieke manier van lopen waaraan deze wordt herkend. Stern noemt deze kwaliteit in zijn laatste boek (Stern, 2010, p. 42) forms of vitality. Forms of vitality specificeren het dynamische karakter van een beweging. Zo kan een bepaalde beweging, bijvoorbeeld van de arm, omschreven worden als schokkend, explosief, golvend, verdwijnend, etc. Deze specifieke stijl van bewegen is eigen aan ieder mens en reeds bij de baby waarneembaar. Zo zou je kunnen zeggen dat de ene persoon een meer golvende manier, de ander een meer staccato en weer een ander een ploffende wijze van gedragingen heeft. Een pasgeboren baby zal in het voeden, verschonen en aaien van de verzorger dit dynamisch bewegingspatroon van form of vitality ervaren dat bij die verzorger hoort.

Waarom is deze kijk op beweging relevant voor 'Beweging-als-houvast'? Op de eerste plaats drukken forms of vitality de dynamische kenmerken van de beweging uit en niet zozeer de statische vormaspecten of de emotionele lading die ermee samengaat. Daarnaast zijn forms of vitality bruikbaar omdat deze opgebouwd zijn uit een aantal

113 Algra (2020) toont een lange lijst met woorden die verschillende wijzen van lopen aanduiden: banjeren, benen, dartelen, doorstappen, draven, drentelen, een luchtje scheppen, flaneren, hardlopen, hollen, ijlen, ijsberen, jagen, jakkeren, koersen, kuieren, lopen, marcheren, naderen, opschieten, pikelen, racen, rennen, reppen, rondslechteren, runnen, scharrelen, schrijden, schuifelen, sloffen, snellen, spoeden, stappen, stevenen, stiefelen, stormen, struinen, stuiven, sukkelen, treden, verdergaan, vervolgen, vliegen, volgen, voortbewegen, voortgaan, wandelen, zich begeven, zich haasten, zich spoeden, zich vertreden, zwerven, zweven.

concreet waarneembare kenmerken. Stern expliciteert deze in zijn laatste boek (2010). Hij noemt ze de vier dochters van de beweging. Elke beweging wordt gekenmerkt door richting, tijd, ruimte, en kracht.

Richting, tijd en ruimte zijn door ons respectievelijk richting, snelheid en afstand genoemd. Deze drie kenmerken zijn amodale eigenschappen van bewegingen. Dit zijn eigenschappen die onafhankelijk van de modaliteit kunnen worden waargenomen. Daarom maakt het niet uit welke activiteit er tijdens de hulpverlening gedaan wordt, het gaat immers om de invariante of amodale kwaliteiten waarmee wordt gewerkt. Voor de kwaliteit 'kracht' wordt in de literatuur ook veelvuldig de term 'intensiteit' gebruikt. Deze eveneens amodale kwaliteit hebben we geoperationaliseerd in modale kenmerken namelijk spierspanning en geluid. Spierspanning is een vorm van intensiteit net zoals geluid een vorm van intensiteit is. We kunnen hierdoor intensiteit of kracht omschrijven in observaties als meer/minder of hogere/lagere spierspanning dan de ander, of harder/zachter of meer/minder geluid dan de ander. Uit deze beschrijving blijkt direct dat de bewegingskenmerken in relatie tot de ander worden omschreven. Het zijn precies deze kenmerken waarop onze benadering is gestoeld.

Methodie

De empirische onderbouwing is opgebouwd uit 10 casussen, een meervoudige $n = 1$ studie, waarbij getoetst werd of de interventie die werd ingezet de verwachte verandering tot stand heeft gebracht. Negen dyades hulpvrager-hulpgever stonden centraal en een casus was een groepje van drie hulpvragers met een hulpgever.

Elke casus verschaftte een empirische onderbouwing van het veronderstelde mechanisme dat ten grondslag ligt aan de methode Beweging-als-houvast aan de hand van kwantitatieve en kwalitatieve rapportage van het hulpverleningstraject. In elke casus werd de hypothese getoetst of een verandering in het (bewegings)gedrag van de hulpgever tot de gewenste verandering in het gedrag van de hulpvrager leidde. Hierbij werd expliciet de veronderstelling getoetst of een disbalans tussen gezamenlijkheid en onderscheid veranderde na de aanpassing van de bewegingen van de hulpgever.

Twaalf hulpgevers namen aan dit onderzoek deel, 10 vrouwen en 2 mannen, variërend in leeftijd tussen 20 en 51 jaar. Alle hulpgevers waren opgeleid middels supervisie van Carine Heijligers of in het kader van de opleiding Pedagogische Wetenschappen door de docenten die met Carine samenwerkten.

Er figureerden in totaal 10 hulpvragers (4 vrouwelijke en 6 mannelijke) in dit onderzoek. De jongste hulpvrager was 7 jaar en de oudste 28. Alle hulpvragers, op een na, waren gediagnosticeerd met een verstandelijke beperking die varieerde van licht tot ernstig. Daarnaast kwam de diagnose autisme vier keer voor, reactieve hechtingsstoornis drie keer, ADHD twee keer en selectief mutisme en ODD ieder een keer. Een van de

hulpvragers woonde in een pleeggezin, drie verbleven op een woongroep van een residentiële instelling en de resterende hulpvragers woonden thuis.

Bij aanvang van het hulpverleningstraject werd een analyse gemaakt van de bewegingskenmerken aan de hand van een filmfragment. Deze analyse vormde het uitgangspunt voor de interventie en fungeerde eveneens als 0- of voormeting. Vervolgens sloot het onderzoek aan bij het 'natuurlijke' hulpverleningsproces en werden de filmopnames gebruikt zowel om de hulpverlening te monitoren als voor de tijdserie-analyses.

Ter toetsing van de hypothesen werd de ontwikkeling van verschillende tijdserievariabelen onderzocht door toepassing van een aantal analysetechnieken. Deze belangrijkste hiervan was Cross Recurrence Quantification Analyses (Webber & Zbilut, 2005). Daarnaast werd in 3 casussen Linell's Initiative Response methode gebruikt voor het analyseren van interactionele dominantie van twee gesprekspartners (Linell et al. 1988). Ten slotte werd in twee casussen gebruik gemaakt van zelfrapportage, zoals vragenlijsten en interviews. De tijdserievariabelen waren in vier casussen de *kijkrichting* van de hulpgever en hulpvrager. In één casus werden de wederzijdse rompbewegingen gemeten met behulp van Wii-balance boards. Dankzij deze boards kunnen tijdseries van voorwaartse en achterwaartse rompbewegingen verkregen en geanalyseerd worden en kan vastgesteld worden wie er leidt en wie er volgt. In één casus was de tijdserie gebaseerd op perioden van spreken en zwijgen van hulpgever en hulpvrager. Daarnaast werd in zes gevallen ook gebruik gemaakt van de Motion Energy Analysis (MEA)-variabele (Ramseyer & Tschacher, 2011). Deze variabele betreft de bewegingsintensiteit en komt het dichtst in de buurt van het kenmerk snelheid.

De beschrijving van het hulpverlenings- en onderzoeksproces kende in alle gevallen eenzelfde structuur. Beginnend bij de probleemstelling verliep het proces via een bewegingsanalyse van beide personen naar een plan van aanpak en de feitelijke uitvoering van het plan door de aanpassing van een of meer bewegingskenmerken van de hulpgever. Op basis van RCQA en/of MEA zijn de kwantitatieve resultaten gepresenteerd, waarna eventuele kwalitatieve bevindingen volgden. Het onderzoek eindigde in iedere casus met een discussie en bevindingen over generalisatie naar andere contexten of interactiepartners.

Resultaten

In deze meervoudige casusstudie geven we een korte opsomming van alle casussen met de bijbehorende problematiek. De werkwijze is in alle casussen steeds hetzelfde geweest. Namelijk het aanpassen van de bewegingen van de hulpgever ten einde volgedrag en initiatiefname te ontlocken bij de hulpvrager om wederkerigheid op gang te brengen. In alle casussen was het onderliggende probleem verstoring in wederkerigheid tussen hulpvrager en diens omgeving. Dit uitte zich in tal van problemen. De verwachting was

dat wanneer de structuur van wederkerigheid ontwikkeld en herkend werd in relatie met een hulpgever, dat de hulpvrager deze ook in andere relaties kan toepassen. Navraag bij betrokkenen rondom de hulpvrager leerde dat verwachtingen deels uitkwamen. In sommige gevallen was een langer hulpverleningstraject nodig. We hebben voor de casussen gefingeerde namen gebruikt.

Casus Dewy en Mireille

In deze casus stond Dewy centraal, een 7-jarig meisje dat een jaar na haar geboorte in een pleeggezin kwam te wonen. Dewy vertoonde onacceptabel en onaangepast gedrag en was op geen enkele manier via verbale taal te corrigeren. In haar dossier was sprake van de diagnoses reactieve hechtingsstoornis en ADHD. De gezinsrelaties waren dermate verstoord dat een uithuisplaatsing op termijn onvermijdelijk leek. De hulpgever in deze casus was Mireille, een 24-jarige vrouw en masterstudent orthopedagogiek.

Bij aanvang van de hulpverlening werd een bewegingsanalyse gemaakt van Dewy in relatie met hulpgever Mireille. Beiden zaten buiten op de trampoline en tussen hen lag een tas met bolletjes wol. Het plan was om van de wol een ketting voor Dewy te maken. Uit de analyse bleek dat momenten van gezamenlijkheid minder vaak voorkwamen dan momenten van onderscheidend zijn aan elkaar. Bovendien was te zien dat de weinige momenten van gezamenlijkheid ontstonden op initiatief van Mireille. Ook was te zien dat Dewy Mireille volgde als Mireille haar aandacht op de gezamenlijke activiteit richtte. Het doel van de hulpverlening werd het ontwikkelen van wederkerigheid. Dit vertaalde zich concreet in het verder ontwikkelen van volggedrag van Dewy en het verlengen van de duur van de gezamenlijke momenten. De verwachting was dat wanneer Dewy volggedrag verder ontwikkelde in relatie tot Mireille, dit ook zou generaliseren naar anderen en de onderlinge relaties tussen Dewy en haar gezinsleden zouden verbeteren.

De beïnvloeding vond plaats middels bewegingskenmerk richting binnen de context van samenspelen. Gedurende een traject van acht maanden richtte Mireille zich allereerst op het ontwikkelen van een gezamenlijke kijkrichting naar het spel en vervolgens naar elkaar. Op deze manier kon een eerste begin van volggedrag ontstaan. Op basis van CRQA werd vastgesteld dat na acht maanden hulpverlening er sprake was van een toename in volggedrag van Dewy en een toename in de duur van de gezamenlijke 'kijkrichting spel' en 'kijkrichting ander'. Hiermee bleek de geboden interventie succesvol. De verwachting dat gezinsrelaties zouden verbeteren kwam deels uit want een uithuisplaatsing was niet langer aan de orde, maar de wederkerigheid was nog niet volledig gegeneraliseerd naar de andere familieleden. Er werd besloten om de hulpverlening na bovenstaand traject met twee jaar te verlengen.

Casus Menno en Joram

In deze casus stond Menno centraal, een 21-jarige jongeman die, samen met zijn twee broers van respectievelijk 23 en 20 jaar oud, bij zijn ouders woonde. In zijn dossier was

sprake van de diagnoses verstandelijke beperking en autisme. De problemen die de ouders met Menno ervoeren concentreerden zich rondom een zeer zwakke zelfregulatie en een hoge mate van zelfbepalend gedrag. Als Menno iets wilde, dan moest het per se op zijn manier en op zijn tijd gebeuren. Als hij zijn zin niet kreeg werd hij boos en ging hij gooien, schreeuwen en schoppen. Om verder uit te razen werd Menno naar zijn kamer gebracht. Tot rust komen kon 15 minuten duren, maar ook enkele uren. De hulpgever in deze casus was Joram, een 44-jarige man en opgeleid als agogisch werker in de gehandicaptenzorg.

Bij aanvang van de hulpverlening werd een bewegingsanalyse gemaakt van Menno in relatie met hulpgever Joram in een context van samen vliegtuigfolders kijken. Joram en Menno zaten tegenover elkaar op een laag krukje met de folders op een tafeltje tussen hen in. Uit de analyse bleek dat Menno een beweging van hulpgever Joram volgde, wanneer Joram eerst *een aantal keer* de bewegingen van Menno had gevolgd. Ook bleek dat Menno Joram volgde wanneer deze de aandacht van Menno had getrokken door met grote gebaren en met nadruk te spreken. Het doel van de hulpverlening werd het laten ontstaan van wederkerigheid en co-regulatie. Dit betekende dat Joram zich richtte op het verder ontwikkelen van volgggedrag van Menno met als doel dat interacties meer wederkerig zouden worden en daarmee soepeler zouden verlopen. De verwachting was ook dat Menno hierdoor minder vasthoudend zou zijn aan zijn eigen wensen en ideeën en de ander beter zou gaan waarnemen.

De beïnvloeding vond plaats via de bewegingskenmerken richting, geluid, snelheid en afstand in een context van samen folders of ansichtkaarten kijken. Het bewegingskenmerk afstand werd als variabele gebruikt om te toetsen of er inderdaad gesproken kan worden van een toename in volgggedrag. Dit was geoperationaliseerd door de rompbewegingen van Menno en Joram te meten met Wii-Balance Boards. De duur van de hulpverlening was acht maanden.

Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat er sprake was van een toename in volgggedrag van Menno en dat er wederkerigheid ontstond in de relatie met Joram. De verwachting dat Menno minder vasthoudend zou worden aan zijn eigen wensen en minder zelfbepalend zou zijn, was in relatie tot Joram uitgekomen. Dit was echter (nog) niet het geval voor de overige gezinsleden. Daarom werd besloten tot een vervolgtraject zodat wederkerigheid kon integreren in interactie met andere gezinsleden en andere contexten.

Casus Menno en Mylene

Menno was ook in deze casus de hulpvrager, maar nu in relatie met een andere hulpgever, Mylene. Hoewel er wederkerigheid was ontstaan in relatie met hulpgever Joram, was dit nog niet geïntegreerd in de relaties tussen Menno en zijn gezinsleden.

De volgende stap in de hulpverlening werd dat Menno naast Joram, ook met de overige gezinsleden wederkerige relaties kan aangaan.

De context waarin de hulpverlening plaatsvond, was de gezamenlijke avondmaaltijd van alle gezinsleden. De problemen tijdens de avondmaaltijd concentreerden zich rondom het zelfbepalende gedrag van Menno. Hij bepaalde waar iedereen moest zitten, praatte aan een stuk door en luisterde niet naar anderen. Geregeld gebruikten de beide broers van Menno hun maaltijd op hun eigen kamer.

Er werd besloten dat een nieuwe hulpgever een keer per week met het gezin zou gaan mee eten. Dit werd Mylene, een vrouw van 44 jaar en masterstudent orthopedagogiek aan de Radboud Universiteit. Het doel van de interventie was dat Mylene volggedrag bij Menno zou ontlokken om hem te helpen zich te richten op zijn eten, te luisteren naar degene die praat of om zelf iets te vertellen wanneer dat passend was. De verwachting was dat door het ontwikkelen van volggedrag Menno meer oog zou krijgen voor de andere gezinsleden tijdens de avondmaaltijd.

Bij aanvang van de hulpverlening werd een bewegingsanalyse gemaakt van Menno in relatie met hulpgever Mylene tijdens de eerste gezamenlijke avondmaaltijd. Uit de analyse bleek dat Menno de kijkrichting van Mylene op enkele momenten opmerkte en dit volgde. Daarnaast waren er ook momenten dat Menno Mylene volgde in het zachter praten. De structuur die Menno met Joram had geleerd was ook in relatie tot Mylene te zien.

De beïnvloeding vond gedurende negen maanden plaats en er werd gewerkt met het bewegingskenmerk richting. De strategie die Mylene toegepaste was tweeledig. Zo draaide zij regelmatig nadrukkelijk haar hoofd richting het gezinslid dat aan het woord was, met als doel dat Menno haar beweging zou volgen en ook zou kijken naar de spreker. Op andere momenten richtte Mylene nadrukkelijk haar hoofd naar haar eigen bord met eten wanneer Menno haar aankeek, met als doel dat Menno zich ook op zijn eigen bord met eten zou gaan richten.

Om het effect van deze interventie vast te kunnen stellen is het bewegingskenmerk richting geanalyseerd. De toetsing richtte zich op de vraag of er sprake was van een toename in volggedrag en of wederkerigheid in een groter gezelschap dan in een 1-op-1 situatie ontstond. Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat Menno de kijkrichting van hulpgever Mylene volgde bij 'elkaar aankijken'. Hoewel het volgpatroon van Menno richting 'een ander gezinslid' minder uitgesproken was, lijkt een voorzichtige conclusie op zijn plaats dat Menno de kijkrichting van hulpgever Mylene naar een ander gezinslid op momenten wel volgde. Een tweede conclusie was dat de kijkrichting van Mylene naar haar eigen bord als gevolg had dat Menno ook terugkeerde naar zijn eigen bord met eten, wanneer bleek dat Mylene niet terugkeek naar hem als hij tegen haar praatte.

De verwachting dat Menno meer oog zou krijgen voor de andere gezinsleden tijdens de avondmaaltijd kwam uit. Volgens de ouders zijn de maaltijden gezelliger geworden, ontstond er ruimte voor alle gezinsleden om hun zegje te doen en werd er regelmatig gelachen of grapjes gemaakt.

Casus Levi en Gerda

In deze casus stond de 14-jarige Levi centraal. Levi woonde samen met zijn drie jongere zusjes bij zijn ouders. De hulpverlening werd aangevraagd omdat Levi in het gezin alleen aan zichzelf dacht en naar niemand luisterde. Hij verzorgde zichzelf niet goed, had boze buien en was agressief, zo gaven zijn ouders aan. Straffen of belonen hielp niet om zijn gedrag te veranderen. Het zelfbepalende gedrag was zo storend dat zijn zusjes niet meer met hem op pad wilden en de ouders blij waren als Levi niet thuis was. In het dossier was sprake van de diagnoses licht verstandelijke beperking en reactieve hechtingsstoornis. De hulpgever in deze casus was Gerda, een vrouw van 40 jaar oud met jarenlange ervaring als ambulante hulpgever.

Bij aanvang van de hulpverlening werd een bewegingsanalyse gemaakt van Levi in relatie met hulpgever Gerda tijdens een spelletje Halli Galli. Uit de analyse bleek dat er meer onderscheidende bewegingen waren dan gezamenlijke. Ook bleek dat Levi de bewegingen van Gerda slechts een enkele keer volgde. Dit gebeurde alleen nadat Gerda nadrukkelijk haar aandacht op zichzelf vestigde door groots te bewegen en met nadruk te spreken.

Het doel van de hulpverlening werd het ontwikkelen van wederkerigheid. Dit vertaalde zich concreet in het ontwikkelen van volggedrag van Levi in relatie tot Gerda. De verwachting was dat wanneer wederkerige interacties zouden ontstaan tussen Levi en Gerda, het gedrag van Levi minder zelfbepalend zou worden. Dit zou allereerst in relatie tot Gerda te zien zijn en vervolgens ook in relatie tot zijn ouders. De verwachting op de langere termijn was dat de relaties van Levi en de overige gezinsleden zouden verbeteren en prettiger zouden worden.

De beïnvloeding vond plaats door gebruik te maken van alle bewegingskenmerken: richting, snelheid, afstand, spierspanning en geluid. Gerda zette alle bewegingskenmerken met veel nadruk gaan in om zo de aandacht van Levi te trekken en volggedrag te ontlocken.

Op basis van CRQA stelden we vast dat er na een jaar hulpverlening sprake was van een toename in gemiddelde en maximale duur in volggedrag van Levi wat de variabele bewegingsintensiteit betreft. Hiermee was een begin gemaakt met de ontwikkeling van wederkerigheid. De verwachting dat Levi minder zelfbepalend zou worden en dat gezinsrelaties zouden verbeteren, was na 1,5 jaar hulpverlening ten dele uitgekomen.

Intensieve en langdurige hulpverlening bleek nodig en werd vervolgens ook ingezet. Dit viel buiten de scope van deze studie.

Casus Zack en John

In deze casus stond de 16-jarige jongeman Zack centraal. In zijn dossier was sprake van de diagnoses matige verstandelijke beperking en autisme. Zack woonde sinds 2010 in een kleine woongroep voor jongeren met een verstandelijke beperking. Zack werd aangemeld voor hulpverlening met Beweging-als-houvast vanwege toenemende gedragsproblemen op de woongroep. Zack gedroeg zich verbaal en fysiek agressief, destructief en vertoonde seksueel grensoverschrijdend gedrag. De aanvraag werd gedaan vanuit het perspectief dat Zack ervaring zou krijgen in het hebben van prettige en plezierige contactmomenten met anderen, waardoor zijn kwaliteit van leven zou verbeteren. De hulpgever in deze casus was John, een 51-jarige man die werkte als activiteitenbegeleider op de instelling waar Zack ook verbleef. In die hoedanigheid werd hij ook betrokken bij de hulpverlening van Zack.

Bij aanvang van de hulpverlening werd een bewegingsanalyse gemaakt van Zack in relatie met hulpgever John tijdens een moment van koffie en thee drinken. Hieruit bleek dat de momenten van volgen en gezamenlijkheid vooral ontstonden op initiatief van John. Concreet betekende dit dat Zack nauwelijks initiatief toonde in het leggen van contact met John en als John naar Zack keek, dan keek Zack niet terug. Daarnaast was er sprake van een grote mate van onderscheid tussen Zack en hulpgever John op vrijwel alle bewegingskenmerken.

Het doel van de hulpverlening werd het ontwikkelen van wederkerigheid. Dit vertaalde zich allereerst in het creëren van gezamenlijke momenten doordat hulpgever John de initiatieven van Zack, zoals kijkrichting, ging volgen. In tweede instantie werd gewerkt aan het ontwikkelen van volggedrag van Zack. De verwachting was dat wanneer Zack het verschil tussen ik en jij zou herkennen en wederkerige interacties zou ervaren, dat ook het probleemgedrag zou afnemen.

De beïnvloeding vond plaats aan de hand van de bewegingskenmerken richting en snelheid. De variabelen die werden getoetst waren kijkrichting en 'bewegingsintensiteit'. Op basis van CRQA stelden we vast dat hulpgever John zich in het eerste jaar vooral richtte op het volgen van Zack, zowel in bewegingsintensiteit als in kijkrichting. Dit was conform de opdracht. In het tweede jaar ontstond beurtwisseling en wederkerigheid en werd volggedrag en initiatief nemen meer gelijkwaardig verdeeld tussen John en Zack.

De verwachting dat het probleemgedrag zou afnemen is in deze periode van hulpverlening uitgekomen. Het seksueel grensoverschrijdend gedrag en de agressie richting personeel en andere bewoners zijn eveneens afgenomen. Het initiatief gericht op positief contact is in relatie met John toegenomen.

Casus Yara en Veerle

In deze casus stond Yara centraal, een 10-jarig meisje van Marokkaanse afkomst. Op school en op de naschoolse dagbehandeling werd geconstateerd dat Yara niet of nauwelijks praatte. Zij liet angstig gedrag zien en ze had geen vriendinnetjes. Thuis sprak ze wel en ervoeren de ouders geen problemen. In haar dossier was sprake van de diagnoses selectief autisme en licht verstandelijke beperking. De hulpgever in deze casus was Veerle, een 20-jarige vrouw en derde jaarstudent orthopedagogiek.

Bij aanvang van de hulpverlening werd een bewegingsanalyse gemaakt van Yara en Veerle tijdens een spelmoment van samen knutselen. Hieruit bleek dat er een grote mate van gezamenlijkheid was op alle bewegingskenmerken. Onderscheidende bewegingen en momenten waren er veel minder. Tevens bleek dat gezamenlijkheid ontstond dankzij Veerle die zich met alle bewegingskenmerken aan Yara aanpaste. Yara sprak vanaf het eerste moment met de hulpgever en vanuit de ontstane gezamenlijkheid volgden zij elkaar wederzijds. De gezamenlijke momenten tussen Yara en Veerle waren gebaseerd op bewegingen die passen bij een jong kind: zachtjes praten, lange pauzes tussen de zinnen, op korte afstand van elkaar zijn, veel glimlachen naar elkaar.

Het doel van de hulpverlening werd dat Yara in contact met anderen net zo gemakkelijk zou praten als zij dat thuis of met Veerle deed. Dit betekende concreet dat zij wederkerig contact kon hebben met mensen die meer directief waren, harder praten, sneller reageren en sneller een antwoord verwachtten. Het plan van aanpak voor Veerle werd dat zij de gezamenlijke momenten gaat afwisselen met korte momenten van onderscheid. De verwachting was dat als Yara leert omgaan met mensen die onderscheidend zijn in hun communicatie ten opzichte van wat zij gewend is of fijn vindt, ze ook buitenshuis zou gaan praten, sociaal weerbaarder zou gaan worden, vriendinnetjes zou krijgen en zich sociaal-emotioneel verder zou ontwikkelen.

De beïnvloeding vond plaats via de bewegingskenmerken snelheid en geluid. Tijdens elke sessie zorgde Veerle twee of drie keer voor een moment waarin zij afweek van de gezamenlijke en vertrouwde manier van spreken en communiceren en een meer dominante en directieve spreekstijl aannam. Concreet betekende dit het verlengen van haar eigen spreektijd, het vergroten van haar gespreksdominantie, of korter wachten op een reactie van Yara. Anders gezegd, Veerle moest zich meer gaan onderscheiden van Yara. Deze interventies werden slechts enkele keren ingezet tijdens een sessie, om daarna direct over te gaan tot de veilige en gezamenlijke manier van communiceren die ze opgebouwd hadden. De variabelen waarmee getoetst werd of de interventie naar behoren is uitgevoerd en of het doel behaald is, waren de variabelen 'bewegingsintensiteit', 'spreken-zwijgen' en de IR-coëfficiënt 'sterke initiatieven'.

Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat er inderdaad sprake was van een afname in gemiddelde en maximale duur van volggedrag in bewegingsintensiteit van

Veerle. Daarnaast hebben we op basis van Linell geconcludeerd dat Veerle tijdens de interventieperiode haar spreektijd verlengde en toenam in gespreksdominantie. Veerle werd dus meer onderscheidend van Yara.

Deze momenten van interventie zorgden voor een schrikreactie bij Yara, zichtbaar aan de afname van gemiddelde en maximale duur in volggedrag van Yara vlak na een interventie. Yara werd dan stiller, stelde geen vragen meer en trok zich terug in zichzelf. Tijdens de sessie herstelde Veerle het contact en bleef ook de gezamenlijkheid hoog en hervond Yara de vertrouwelijke manier van communiceren met Veerle.

Aan het eind van de hulpverleningsperiode hebben we vastgesteld dat de ingezette strategie van de hulpgever geen negatief effect meer had op het volggedrag van Yara. Yara raakte gewend aan de onderscheidende momenten tussen haar en Veerle. Hiermee bleek de geboden interventie succesvol te zijn.

De verwachting dat Yara ook buitenshuis makkelijker zou gaan praten en zich sociaal-emotioneel verder zou ontwikkelen kwam na dit hulpverleningstraject niet uit. Dit ontstond wel na een verlenging van de hulpverlening met nog eens negen maanden.

Casus Rens en Emma

In deze casus stond Rens centraal, een 28-jarige man woonachtig in een instelling voor mensen met een matig tot zeer ernstig verstandelijke beperking en gedragsproblemen. In zijn dossier was sprake van de diagnoses ernstig verstandelijke beperking en autisme. Rens vertoonde stereotype gedrag bij oplopende spanning, zoals handen bijten, wiegen en hyperventileren. Het ontbreken van plezierige interacties en de aanwezigheid van stereotype gedrag werd door de begeleiders onwenselijk geacht. Om die reden werd Rens aangemeld voor een hulpverleningstraject met Beweging-als-houvast om wederkerigheid te ontwikkelen. De hulpgever was Emma, een 21-jarige vrouw en derde jaarstudent orthopedagogiek.

Bij aanvang van de hulpverlening werd een bewegingsanalyse gemaakt van Rens en Emma. Hieruit bleek dat de momenten van gezamenlijkheid ontstonden wanneer Emma aansloot bij de ritmische bewegingen van Rens. Verder viel op dat Rens gevoelig was voor veranderingen in het ritme. Wanneer Emma het gezamenlijke ritme onderbrak of veranderde, stopte Rens met zijn ritmische bewegingen en keek hij Emma aan.

Het doel van de hulpverlening werd het ontwikkelen van wederkerigheid of co-regulatie in de interactie met Emma. De verwachting was dat wanneer Rens de structuur van 'initiatief nemen tot contact en het beëindigen van contact' in de interactie met Emma zou herkennen en toepassen, hij dit ook zou kunnen in interactie met begeleiders of andere hulpverleners.

De beïnvloeding vond plaats via de bewegingskenmerken snelheid en richting. Dit betekende dat Emma in eerste instantie aansloot bij de ritmische bewegingen van Rens om zo gezamenlijkheid te creëren. Vanuit deze gezamenlijkheid veranderde Emma het ritme met als doel dat Rens haar zou gaan waarnemen en haar zou aankijken.

Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat er sprake is van het ontstaan van wederkerigheid. Rens is Emma meer gaan waarnemen, hetgeen bleek uit zijn initiatieven tot aankijken en het volgen van de bewegingsintensiteit van de hulpgever.

De verwachting dat Rens de structuur van wederkerigheid ook zou kunnen toepassen in interactie met anderen, is in dit onderzoek niet nader onderzocht. Aanwijzingen dat hier wel sprake van is, komen uit verklaringen die begeleiders jaren later hebben afgegeven.

Casus Floyd en Anouska/ Raisa

In dit hoofdstuk stond de 12-jarige jongen Floyd centraal. In zijn dossier was sprake van de diagnoses licht verstandelijke beperking, ODD, ADHD en een reactieve hechtingsstoornis van het geremde type. Op de instelling waar Floyd verbleef gedroeg Floyd zich autonoom, toonde ongewenst en onaangepast gedrag hetgeen tot herhaaldelijke conflicten leidde. Hulpverlening met Beweging-als-houvast werd aangevraagd om Floyd te helpen met het aangaan van positieve en plezierige interacties met anderen.

Er werd een hulpverleningstraject opgestart waarin achtereenvolgens twee verschillende hulpgevers met Floyd gingen werken. Allereerst was dit Anouska en nadat zij haar traject met Floyd had afgerond, zette Raisa het traject voort. Beiden zijn bachelorstudenten van de opleiding Pedagogische Wetenschappen.

In beide trajecten werd het doel het ontwikkelen van wederkerig contact met de hulpgevers. Uit de bewegingsanalyse bleek bij beide hulpgevers een grote mate van onderscheid tussen Floyd en de hulpgevers. In het contact met Anouska ontstonden wel spontane momenten van gezamenlijkheid en beurtwisseling bij de ontdekking van gedeelde ervaringen en interesses. In het contact met Raisa bleken beiden op een ander abstractieniveau bezig te zijn met de activiteit waardoor er geen gezamenlijkheid ontstond. Beurtwisseling ontstond na een directe vraag aan de ander waarop een antwoord volgde.

Om wederkerigheid te ontwikkelen werd ingestoken op het veroorzaken van volggedrag van Floyd. Van de hulpgevers werd gevraagd om in eerste instantie aan te sluiten bij de bewegingen van Floyd en hem te volgen. Een volgende stap was dan om vanuit deze gezamenlijkheid zich te onderscheiden met de bedoeling volggedrag te ontlokken. De gekozen variabelen om dit te onderzoeken waren bewegingsintensiteit en gespreksdominantie.

Op basis van CRQA hebben we vastgesteld dat er sprake was van een toename in volggedrag van Floyd in relatie tot Anouska voor de intensiteit van bewegen. Voor Anouska gold dat zij Floyd minder is gaan volgen in zijn intensiteit van bewegen conform het hulpverleningsplan. Ook hebben we op basis van Linell-parameters vastgesteld dat er gelijkwaardigheid en wederkerigheid ontstond tussen Floyd en Anouska wat gespreksdominantie betreft.

In het contact met Raisa hebben we op basis van CRQA vastgesteld dat er *geen* sprake was van een toename in volggedrag van Floyd voor de intensiteit van bewegen, maar juist een afname. Van Raisa konden we vaststellen dat zij de beïnvloeding niet volgens plan heeft uitgevoerd en dat hun volggedrag aan het eind van het traject lager was dan bij aanvang. Op basis van de Linell-parameters hebben we geconcludeerd dat de gespreksdominantie vanaf het derde moment minder gelijkwaardig werd en helemaal aan de kant van Raisa kwam te liggen.

De ingezette positieve ontwikkeling in het contact met Anouska was pril, daarom werd besloten het hulpverleningstraject voort te zetten met een nieuwe hulpgever. Het contact met Raisa leidde echter tot een afname in volggedrag en een toenemende mate van agressie van de kant van Floyd, wat ertoe geleid heeft dat de hulpverlening voortijdig is beëindigd. Raisa heeft in de gegeven tijd en omstandigheden niet voldoende tijd gehad om de methode volgens plan toe te passen. Dit heeft ze in een ander traject wel laten zien. Daarmee wordt duidelijk dat het aanpassen van je eigen bewegingen een precair proces. De een zal het sneller oppakken dan de ander, afhankelijk van de context en de tijd en ruimte die er is om te oefenen met de adviezen.

Casus De Zevenster

De Zevenster is een naschoolse dagbehandeling voor jongeren tussen de zeven en achttien jaar, met een licht verstandelijke beperking. Het doel van opname bij De Zevenster is het vergroten van de sociale vaardigheden bij jongeren in de omgang met anderen en het versterken van wederkerig contact. Beweging-als-houvast is onderdeel van de hulpverlening.

In deze casus stond groepsbehandeling centraal met drie jongeren in de leeftijd van 12 en 14 jaar, Bart, Noortje en Vanessa en hun hulpgever Irma. De jongeren hadden problemen in de sociale omgang met anderen. Dit uitte zich in moeite hebben met samenspelen, naar elkaar luisteren, wachten op hun beurt en interesse tonen in de ander. De hulpgever in deze casus was Irma, een 27-jarige vrouw en al enige jaren werkzaam met Beweging-als-houvast als hulpgever op De Zevenster.

Het doel van de hulpverlening werd het ontwikkelen van wederkerigheid tijdens het spelen van een gezamenlijk spel. Dit betekende dat Irma zich tijdens het spel beurtelings

richtte op het ontwikkelen van gezamenlijkheid met iedere jongere, met als doel te komen tot gezamenlijkheid als groep.

De verwachting was dat wanneer een jongere in het contact met hulpgever Irma de structuur van volgen zou herkennen en toepassen, de jongere meer oog zou krijgen voor de ander, beter op diens beurt kon wachten en onderlinge interacties meer plezierig en wederkerig zouden worden. Daarnaast was de verwachting dat ook in de thuissituatie de onderlinge relaties met gezinsleden zouden verbeteren.

De beïnvloeding vond plaats doordat hulpgever Irma in het contact met iedere afzonderlijke jongere een bewegingskenmerk centraal zette en daarmee gezamenlijkheid creëerde. In de relatie met Noortje richtte Irma zich op gezamenlijkheid met bewegingskenmerk snelheid, in relatie met Vanessa op gezamenlijkheid in gespreksonderwerp (bewegingskenmerk richting) en in relatie met Bart op gezamenlijkheid in bewegingskenmerk afstand. Deze unieke interacties vonden gedurende negen maanden twee keer per week plaats tijdens gezamenlijke spelmomenten waarbij Irma met iedere jongere om beurten interacteerde. Vanwege de ontoereikendheid van middelen en materiaal konden er geen analyses gedaan worden met CRQA en is er gekozen voor beschrijvende uitkomsten.

Op basis van descriptieve resultaten gebaseerd op filmmateriaal hebben we vastgesteld dat de jongeren aan het eind van dit traject een gezamenlijk spel konden spelen, waarbij ieder een eigen rol had in het spel en iedereen aandacht had voor het gezamenlijk spel en voor elkaar. Op basis van eerdere uitspraken van de ouders werden twee jaar na afloop van dit hulpverleningstraject de ouders nogmaals bevraagd over de ontwikkeling. Hieruit kon vastgesteld worden dat in de thuissituatie het gezinsleven plezieriger en soepeler is gaan verlopen. De relatie met de ouders is verbeterd, de jongeren zijn behulpzamer geworden en ook het schoolse leren is verbeterd. De structuur van de beurtwisseling die in de interactie met Irma was ontstaan, was getransformeerd naar een complexere vorm van samenspelen en samenwerken en werd zichtbaar in verschillende contexten.

Discussie

Theoretische en empirische beschouwing

We zijn dit proefschrift begonnen met het formuleren van twee onderzoeksvragen. De eerste richtte zich op het theoretisch, wetenschappelijk onderbouwen van de werkwijze van Beweging-als-houvast. De tweede onderzoeksvraag betrof de vraag of de methode als algemeen principe werkbaar is in een tental casussen en of er sprake is van empirische evidentie voor het verondersteld werkingsmechanisme van Beweging-als-houvast.

Voor het beantwoorden van de theoretisch, wetenschappelijke onderbouwing zijn we te rade gegaan bij wetenschappers uit diverse domeinen. We hebben dit steeds gedaan vanuit het perspectief en het belang van beweging in de ontwikkeling van ieder mens persoonlijk en van intermenselijke relaties. Zo zijn we uitgekomen bij een theoretisch model dat de basis vormt van de methode. Dit model bevat algemeen geldende principes (i.e., het wetmatige of nomothetische) en biedt tegelijkertijd ruimte voor de uniciteit of het idiografische van de ontwikkeling. De complexe systeem theorie (CST) biedt een kader waarin we onze methode kunnen verantwoorden, waarbij organismen gezien worden als complexe systemen.

De wetmatigheid van Beweging-als-houvast is gebaseerd op het biologisch vermogen om meebewogen te raken met de ander. Daarnaast zijn complexe systemen ook ontvankelijk voor het ritme van elkaar en kunnen ze elkaar daarin 'op sleeptouw' nemen. De beïnvloeding van de ander waar wij gebruik van hebben gemaakt is via de weg van beweging, geoperationaliseerd in vijf bewegingskenmerken, waarbij de hulpgever het instrument is om verandering tot stand te brengen.

Wanneer we dit toepassen op de casussen, dan wordt duidelijk dat er in elke casus sprake was van problemen in de wederkerigheid. In alle casussen was het interactiepatroon bij aanvang van de hulpverlening niet leeftijdsadequaat. In een aantal gevallen was er zelfs sprake van een interactiepatroon dat vergelijkbaar was met dat van jonge baby's. In de meeste gevallen lag er een eenzijdige nadruk op onderscheidende momenten en ontstonden gezamenlijke momenten vooral dankzij de hulpgever die de bewegingen of activiteiten van de hulpvrager volgde. In alle casussen werd er gewerkt aan het ontwikkelen van volggedrag en initiatiefname van de hulpvrager. Problemen met *volggedrag* kwam in alle casussen voor. In een aantal gevallen waren er ook problemen in *initiatiefname in contact maken*.

Wanneer we de drie mogelijkheden voor de basiscommunicatie in herinnering roepen: a) is een persoon in staat om *initiatief* te nemen in het *leggen van contact* met een ander; b) is een persoon in staat om *initiatief* te nemen om *uit contact* te gaan met de ander; c) is een persoon in staat om de ander te *volgen*, dan kunnen we stellen dat alle hulpvragers problemen hadden met een of meer van deze mogelijkheden. De weg om initiatiefname en volggedrag te ontlocken verliep in alle gevallen via de hulpgever. De meest gevolgde route die de hulpgever afliep was door eerst aan te sluiten bij de bewegingen van de hulpvrager, om vervolgens een onderscheidende beweging te maken en zo de hulpvrager 'mee te nemen' in een andere richting. Wanneer gezamenlijkheid een bedreiging vormde werd eerst gewerkt aan onderscheid om de hulpvrager zelf de controle over de gezamenlijkheid en de verbinding te geven.

Concluderend kunnen we stellen dat deze overeenkomsten in de casussen wijzen naar een algemene wetmatigheid (het nomothetische) in de aanpak van de problemen met

wederkerigheid en het ontwikkelen van volggedrag en initiatiefname. Het vaststellen van het probleem in termen van wederkerigheid, de beoordeling van de balans van gezamenlijkheid en onderscheid en het toetsen van de drie basis mogelijkheden voor communicatie, kon in elke casus gedaan worden. De inzet van de hulpgever leidde in alle gevallen (met uitzondering van Raisa en Floyd) tot een ontwikkeling in wederkerigheid.

Naast het nomothetische aspect is ook het idiografische aspect in elke casus zichtbaar. De concrete aanwijzingen opgesteld voor de hulpgever, zijn gebaseerd op de unieke kenmerken van hun dyade en de persoonlijke voorkeur en mogelijkheden van de hulpgever. Zo geldt dat de keuze voor een bepaald bewegingskenmerk enerzijds bepaald wordt door de aanwezige bewegingen van de hulpvrager en anderzijds door de voorkeur van de hulpgever met welk bewegingskenmerk deze het beste en het prettigste kan werken. Vervolgens wordt ook de ervaring en expertise van de hulpgever meegenomen in de afweging. Ook het specifieke ontwikkelingsdoel voor de hulpvrager is bepalend, zoals het ontwikkelen van volggedrag of initiatiefname. Tenslotte speelt ook *de keuze voor de activiteit* een rol. Deze dient zowel leeftijdsadequaat te zijn en te passen bij de interesse van de hulpvrager als ook afgestemd te zijn op het interactiepatroon van een jonger kind, zoals we gezien hebben.

De genoemde verschillen in aanpak en keuzes wijzen erop dat de weg waarop de hulpverlening wordt uitgevoerd niet vastgelegd is en ook niet vastgelegd kan worden in een protocol. Zelfs als we, hypothetisch gedacht, zouden zeggen dat er altijd een keuze voor bewegingskenmerk snelheid gemaakt moet worden, dan nog zou de invulling uniek zijn. Snelheid kan immers betekenen dezelfde snelheid van bewegen of praten, maar ook de duur van het bewegen of praten, of het ritme van de beurtwisseling. De unieke aard van de dyade noopt onomstotelijk tot het idiografisch toepassen van het algemene doel, namelijk volggedrag en initiatiefname ontwikkelen om zo wederkerigheid te bevorderen. Uit alle casussen blijkt dat de unieke toepassing geen belemmering is om te komen tot die doelen, maar juist een voorwaarde. Dit impliceert eveneens dat dezelfde hulpvrager in relatie tot een andere hulpgever wel kan werken aan hetzelfde ontwikkelingsdoel, bijvoorbeeld volggedrag ontwikkelen, maar dat de invulling en uitvoering hiervan uniek en idiografisch moet worden ingevuld.

Algemene nabeschuiving

Onderzoek

Het theoretisch onderzoek heeft laten zien dat Beweging-als-houvast ingebed kan worden in de metatheorie van complexe systemen. Volgens deze metatheorie is complex gedrag meer dan de som der delen en is de vraag naar het identificeren van werkzame componenten van een interventie niet zinvol. Belangrijker wordt de vraag welk principe of werkingsmechanisme ten grondslag ligt aan Beweging-als-houvast. De kracht van de methode is gelegen in het feit dat er een verklaring is voor de verandering van gedrag. Dit geeft de hulpgever handvatten om nieuw gedrag te bewerkstelligen.

De opzet van onze multiple-case studie maakt de individuele processen van elk van de deelnemers zichtbaar. In alle casussen is in herhaling de toepassing en het effect van het werkingsmechanisme gedemonstreerd.

De data verkregen uit tijdseries zijn onontbeerlijk gebleken in onze studie. Hierin ligt een kracht, want er zijn tegenwoordig veel verschillende technieken en mogelijkheden voorhanden om tijdseries van dyades te verkrijgen. Tegelijk betekent dit ook dat er een zekere kennis en expertise nodig is om deze data te analyseren en te interpreteren. Het beperkt aantal experts op dit gebied maken dit soort type onderzoeken ook kwetsbaar.

Onderwijs

De lange duur van het onderzoek heeft als bijkomend voordeel gehad dat het onderwijs ten aanzien van een relationeel perspectief op beweging concreet is uitgewerkt en uitstekend overdraagbaar is geworden. Waren er tien jaar geleden slechts enkele vakbekwame docenten, inmiddels zijn er voldoende gekwalificeerde docenten opgeleid. Er is een doorlopende leerlijn ontwikkeld vanaf het tweede jaar van de bachelor pedagogische wetenschappen aan de Radboud Universiteit tot aan de afstudeerrichting in de master. Ook op postuniversitair niveau zijn er bij het Radboud Centrum voor Sociale Wetenschappen cursussen te volgen over Beweging-als-houvast voor professionals die zich in de methode willen bekwamen.

Helaas bieden andere universiteiten en hoge scholen deze kennis en vaardigheden niet aan. Dit vormt een relatief wankel basis voor het uitdragen van het gedachtengoed en het verankeren van de methode in de praktijk. De orthopedagogen die in de organisatie Beweging-als-houvast willen gebruiken, moeten niet alleen de hbo en mbo opgeleide professionals scholen, maar de methode ook geaccepteerd zien te krijgen in de organisatie. Dat dit niet eenvoudig is, is mogelijk te wijten aan het feit dat Beweging-als-houvast geworteld is in de complexe systeemtheorie en de daaruit voortvloeiende visie op ontwikkeling. Het is makkelijker om in eenvoudige oorzaak-gevolgrelaties te denken: 'Als hij niet doet wat ik zeg, wil hij blijkbaar niet luisteren.' Ook het denken in belonen van gewenst gedrag en straffen van ongewenst gedrag zit diep verankerd in ons opvoedingssysteem. Het vraagt een extra stap om anders te kijken naar ongewenst gedrag en de meer verborgen redenen hierachter te zoeken.

Werkveld

Professionals in het werkveld, die geleerd hebben te werken met Beweging-als-houvast en het succes van de methode hebben ervaren, willen vaak niet meer op een andere manier werken. Zodra ze het onaangepaste gedrag van een jongere kunnen zien als jonger gedrag in plaats van als (opzettelijk) lastig gedrag dat zo snel mogelijk moet worden afgeleerd, komt er rust. Het gedrag van de jongere roept dan minder ergernis op. Hulpgevers zien hierdoor veel sneller perspectief voor ontwikkeling, omdat ze aanknopingspunten zien voor aanpassing van het eigen gedrag. De hulpvrager wordt

niet langer overvraagd en voelt zich beter begrepen waardoor deze open gaat staan voor verandering; zoals een baby, peuter of kleuter dat feitelijk ook doet.

Een belangrijke voorwaarde voor het succesvol implementeren van Beweging-als-houvast in een residentiële instelling is dat het volledige team achter de methode staat en de principes toepast. Hoewel er in een therapeutische een-op-een behandeling zeker succes geboekt kan worden is het noodzakelijk dat er in de leefomgeving van de jongere op eenzelfde wijze met de jongere wordt omgegaan. Nieuw geleerd gedrag moet in de dagelijkse leefwereld van de jongere bestendigd en bevestigd worden. Een repressief leefklimaat zal de geboekte vooruitgang tijdens de therapie volledig tenietdoen.

Daarnaast kost het implementeren van Beweging-als-houvast tijd. De ervaring heeft geleerd dat het team dat op een leefgroep van een residentiële instelling staat ongeveer 1,5 jaar nodig heeft om zich de methode geheel eigen te maken. Niet alleen wordt van elk teamlid gevraagd om de principes van Beweging-als-houvast toe te passen in een een-op-een situatie, er wordt ook verwacht dat iedere hulpgever zich houdt aan de dagstructuur (zie hechtingspijlers in Heijligers & Bosman, 2020).

De belangrijkste bedreiging voor goede zorg is echter het grote verloop van personeel waardoor borging van de methode gevaar loopt. Dit betekent dat er voortdurend onderhoud in de vorm van intervisie en supervisie nodig is om elkaar scherp te houden en nieuwe medewerkers mee te nemen in de werkwijze en het gedachtengoed van Beweging-als-houvast. Vanwege de druk op instellingen om zo snel en goedkoop mogelijk te werken, is het risico groot dat er juist bezuinigd wordt op momenten van supervisie en intervisie. Gelukkig zijn er instellingen waar op een creatieve manier wordt omgesprongen met de beschikbare gelden en tijden en deze belangrijke vorm van ondersteuning en het bewaken van het voortgangsproces behouden blijft.

Valorisatie

In dit laatste deel van de samenvatting staan we stil bij ons perspectief hoe we relationeel werken kunnen terugbrengen in de hulpverlening. We besteden aandacht aan een andere kijk op stoornissen, bespreken de overeenkomsten en verschillen tussen Beweging-als-houvast en andere relationele behandelmethoden en presenteren een ethisch perspectief op zorg.

Perspectief op stoornissen

Hoewel er in alle casussen sprake was van een of meerdere DSM-diagnoses voor de hulpvragers, is geen daarvan de ingang voor onze hulpverlening geweest. Onze ervaring is dat een diagnose op basis van de DSM onvoldoende handvatten biedt om de problemen van de hulpvragers waar wij mee te maken hebben effectief te kunnen helpen. Dit heeft naar o.i. met een aantal redenen te maken. De stoornissen die genoemd worden in de DSM-5 zijn psychiatrische stoornissen. De biologische psychiatrie

veronderstelt dat alle psychische aandoeningen het gevolg zijn van hersenziekten, met andere woorden dat deze een neurologische oorsprong kennen. Deze veronderstelling komt echter steeds meer op losse schroeven te staan. In de woorden van psychiater Jim van Os (2017, p. 143): “50 jaar intensief onderzoek in de biologische psychiatrie heeft geen enkele valide test opgeleverd voor welke psychische aandoening dan ook.” Een daarbij aansluitende opmerking komt van de psychiater Floortje Scheepers (2021, p. 87): “Zoeken naar een biomarker voor ontregeld menselijk gedrag is als het zoeken naar een biomarker voor het ontstaan van een orkaan...” Van Os gaat nog een stapje verder en stelt dat “de onderscheidende diagnoses artificiële constructen zijn die niet verwijzen naar echte onderliggende ziekten” (Van Os, 2017, p. 143). Op p. 144 luidt zijn conclusie dan ook “DSM-diagnosen zijn praktische labels, geen ziekten die bestaan in de natuur.”

Een ander bezwaar tegen het categoriseren van mensen op basis van de DSM, zo stelt Scheepers (2021), is dat een categorie suggereert dat we te maken hebben met homogene groepen, terwijl er juist veel verschillen bestaan binnen elke diagnosegroep. Dit blijkt alleen al uit de wijze waarop een diagnose tot stand komt. In veel gevallen bestaat de beschrijving van de stoornis uit een aantal criteria. Een cliënt moet bijvoorbeeld aan 5 van de 9 criteria voldoen om de diagnose te kunnen krijgen (e.g., borderline of de narcistische persoonlijkheidsstoornis). Dit betekent dat twee personen eenzelfde diagnose kunnen krijgen, terwijl hun gedrag slechts op één criterium overeenkomt.

Dat de context fundamenteel verbonden is met het perspectief op gedrag wordt beargumenteerd door Bosman (2017; zie ook Bosman & Voermans (2016)). Stoornissen ontstaan en bestaan als gevolg van de interactie tussen het individu en de omgeving. Een afwijking is namelijk niet per definitie een stoornis. Wat in de ene situatie of context een probleem oplevert, kan in een andere situatie juist heel goed werken. Anders gezegd, het is sterk afhankelijk van de context waarin iemand leeft en werkt in welke mate een ‘afwijking’ een voordeel of een nadeel is.

Als een classificatiesysteem als de DSM afhankelijk is van tijd, plaats en persoon, betekent dit dan dat de DSM ondeugdelijk is? Deze vraag hoeven wij hier niet te beantwoorden, omdat dit voor onze kijk op stoornissen niet van belang is. Voor ons is het relevant of een classificatiesysteem als de DSM bruikbaar is voor het hulpverleningsproces. De belangrijkste vraag die wij stellen: Geeft een diagnose op basis van het classificatiesysteem aan welke (be)handelingsmogelijkheden er zijn voor het probleem? De Nederlandse vertaling van de DSM-5 is daar heel duidelijk over. De DSM is een classificatiesysteem dat op basis van overeenkomstige karakteristieken een stoornis definieert. Er worden geen oorzaken van de beschreven stoornissen gegeven en de DSM reikt evenmin behandelingen aan. Om die reden hebben wij onze toevlucht gezocht tot een diagnostische werkwijze die ons wel handvatten geeft om het hulpverleningsproces vorm te geven. Deze hebben wij gevonden in de methode Beweging-als-houvast.

Verwante methoden

Tijdens het schrijven van dit proefschrift werden we met regelmaat gewezen op andere methoden waarin het relationele van belang is in de behandeling. Omdat 'relatie' en 'relationeel' vanuit verschillende perspectieven een andere betekenis kan hebben, besloten we een aantal veel voorkomende methoden met elkaar en met Beweging-als-houvast te vergeleken. Het betreft Contactgericht Spelen en Leren (CSL), Eigen Kracht-conferentie (EK-c), Emerging Body Language (EBL), Floor-time/Floorplay, Methode Heykoop, Multisysteemtherapie (MST), Presentiebenadering, Theraplay en Videohometraining (VHT).

Uit de resultaten van de analyses blijkt dat er inderdaad op relevante criteria overeenkomsten zijn tussen Beweging-als-houvast en andere bestaande behandelmethoden, waarbij EBL de grootste verwantschap met Beweging-als-houvast vertoont. Dit is geen verrassing, want de grondleggers hebben jaren met elkaar samengewerkt. Daarnaast blijken CSL, Floortime/FloorPlay, Methode Heykoop en Theraplay op basis van de gehanteerde criteria ook een redelijk aantal overeenkomsten te hebben met Beweging-als-houvast.

Interessant is echter het totale gebrek aan overeenkomst tussen Beweging-als-houvast enerzijds en EK-c, MST en de Presentiebenadering anderzijds. Het essentiële onderscheid tussen Beweging-als-houvast en deze drie methoden lijkt het duidelijkst naar voren te komen in de respectievelijke uitgangspunten en werkwijzen. Zij zijn op een veel abstracter niveau beschreven dan binnen Beweging-als-houvast. Zo is het uitgangspunt van EK-c geformuleerd op sociologisch niveau, namelijk het recht van de burger in een democratische samenleving om zelf de regie in handen te nemen. Ook bij de Presentiebenadering gaat het om een recht, maar dan op ethisch niveau. Elk mens van zwakbegaafd tot een moordenaar heeft recht op een menswaardige bejegening. Feitelijk zijn EK-c en de Presentiebenadering geen interventiemethoden, maar benaderingswijzen en draait het om een menswaardige bejegening. Het uitgangspunt en de werkwijze van MST is gericht op het terugdringen van probleemgedrag in het gezinssysteem en het ondersteunen van ouders bij het vergroten van hun opvoedingsvaardigheden. Bij Beweging-als-houvast ligt de focus niet primair op het probleemgedrag, maar op het verbeteren van de onderliggende interactiestructuur van de hulpvrager en diens omgeving, waarbij het doel is om wederkerigheid te ontwikkelen. De ervaring leert dat vanuit de basis van wederkerigheid ook gewerkt kan worden aan het oplossen van problemen. Dat er toch een vermeende overeenkomst wordt gezien tussen EK-c, de Presentiebenadering, MST en Beweging-als-houvast heeft naar ons idee vooral te maken met het betrekken van het netwerk en de aandacht voor de context en het gezinssysteem.

De overeenkomst die collega's ervaren tussen VHT en Beweging-als-houvast komt waarschijnlijk omdat men in beide interventiemethoden spreekt van het stimuleren of

verbeteren van de communicatie tussen ouder en kind. VHT laat middels videobeelden aan ouders geslaagde of prettige contactmomenten zien. Voor de overdracht van geslaagde contactmomenten is men binnen VHT vooral aangewezen op talige communicatie. Talige communicatie kan zeker effectief zijn, maar heeft ook het gevaar in zich dat het voor velerlei uitleg vatbaar is. Woorden als, vriendelijk, aardig, gezellig, responsief, sensitief of uitnodigend, kunnen persoonlijk ingevuld worden. Als mensen ‘prettige videofragmenten’ herkennen dan zijn videobeelden helpend en is het een prachtig middel om bewust te worden van het eigen handelen. Als dit echter niet werkt, dan vermoeden wij dat we ons preciezer moeten uitdrukken waar het gaat om het handelen van de hulpgever en dan geeft Beweging-als-houvast concrete handvatten.

Ook bij de CSL, Floortime/FloorPlay, Methode Heykoop en Theraplay staat de communicatie en interactie tussen ouder/hulpgever en kind/hulpvrager centraal. Er wordt geleerd om ‘anders te kijken’ naar de hulpvrager en diens gedrag, er is aandacht voor momenten van gezamenlijkheid en de emotionele behoefte van de hulpvrager. Het succes van deze methoden zou naar ons idee wel eens het gevolg kunnen zijn van het onbewuste handelen van de hulpgever. Het is niet onwaarschijnlijk dat zij gebruik maken van de bewegingskenmerken, richting, snelheid, afstand, spierspanning en geluid om met de hulpvrager om te gaan. In een situatie met een niet-pratende hulpvrager of een hulpvrager waarbij praten geen effect heeft op het handelen, vallen veel hulpgevers terug op een vorm van communiceren of interacteren die lijkt op de omgang tussen een volwassene en een baby. Die vorm van interacteren zijn wij niet verloren, maar passen we niet als vanzelf toe in de interactie met kinderen en jongeren. In deze specifieke situatie waarin hulpgevers interacteren met hulpvragers met (ernstige) ontwikkelingsstoornissen kan men daar zeker toe worden uitgenodigd. Met een baby doen we dit welhaast als vanzelf. We praten er wel tegen, maar we begrijpen dat we niet via de inhoud contact maken. De vorm waarmee dat gebeurt zijn de bewegingen van onze lichamen.

Als hulpgevers van de meest verwante methoden onbewust of impliciet gebruik maken van de principes die binnen Beweging-als-houvast expliciet beschreven zijn, dan dient zich de volgende interessante vraag aan. Heeft de kwaliteit van de relatie tussen hulpgever en hulpvrager, ofwel de therapeutische alliantie, die een belangrijke rol speelt in de effectiviteit van de (psycho)therapeutische hulpverlening in het algemeen (e.g., Del Re et al. 2021) kenmerken van Beweging-als-houvast?

Zorgethiek en de hulpgever

In het laatste hoofdstuk van ons proefschrift staat de hulpgever centraal en diens handelen in het contact met de hulpvrager. Hierin speelt de ethische vraag ‘wat is goede zorg’ een rol. Leidraad hiervoor is het boek van Van Heijst (2005) geweest. Goede zorg kan op verschillende manieren uitgelegd worden. Vanuit economische belangen gedacht moet hulp korter, sneller, efficiënter, goedkoper en vooral moeten methoden

‘evidence-based’ zijn. Het bieden van zorg en hulp lijkt verworden tot een ‘zorgfabriek’, om in termen van Van Heijst te spreken. Hulp wordt geboden in pakketvorm waarbinnen een aantal taken geregeld zijn. Wanneer deze taken zijn afgevinkt, kan gezegd worden dat de hulp geboden is. De hulpgever treedt terug en wanneer er een nieuwe hulpvraag komt, wordt er opnieuw gekeken welk pakket geschikt zou kunnen zijn en een nieuwe hulpgever wordt toegewezen die dit pakket kan uitvoeren. Op deze manier wordt efficiënt gewerkt en kwaliteit gewaarborgd meent men, aangezien beiden keurig zijn af te lezen aan de bijgehouden administratie. Nu is met efficiëntie niks mis, het is heel zinnig om zorg zo in te richten dat het betaalbaar blijft en beschikbaar is voor velen. Het gevaar van deze economische wijze van redeneren is echter dat de hulpgever en de hulpvrager als mens uit beeld raken en verworden tot inwisselbare objecten en dat de relationele kant van ‘zorgen voor’ veronachtzaamd dreigt te worden.

Volgens Van Heijst (2005) gaat zorg of hulp bieden niet alleen over de taak of deeltaken die uitgevoerd moeten worden, maar ook over de wijze *waarop* dit uitgevoerd wordt. Van Heijst noemt deze twee aspecten enerzijds de ‘activistische zorgopvatting’ en anderzijds de ‘houding’ van het zorgen.

Het is echter niet eenvoudig om de ‘houding’ van de hulpgever onder woorden te brengen en het vervolgens ook nog een plaats te geven binnen de gestelde tijd van de hulp. We horen nogal eens zeggen van beroepsopvoeders ‘ik heb geen tijd om aandacht te geven, want ik ben druk bezig met zorgen dat het eten op tijd klaar is, dat mijn rapporten bijgewerkt zijn, dat iedereen op tijd in bed ligt’. Vaak wordt ‘aandacht geven’ uitbesteed aan bijvoorbeeld stagiaires of professionals zoals een therapeut of psycholoog. Wij zijn echter van mening dat ‘doen’ en ‘houding’ hand in hand kunnen gaan in de hulp die we hulpvragers bieden. Dit betekent dat we in de opleiding of supervisie van hulpgevers aandacht besteden aan zowel hetgeen ze feitelijk ‘doen’ als aan de manier ‘*waarop*’ ze doen. Beide aspecten zijn noodzakelijk om ontwikkeling bij de hulpvrager op gang te brengen.

In onze methode staan wij nadrukkelijk en uitdrukkelijk voor het *menzijn* van hulpgever en hulpvrager. Dit betekent dat de adviezen die wij de hulpgever geven, moeten passen bij de unieke persoon die de hulpgever is. Onze visie op ‘goede zorg’ wordt bepaald door het ‘menzijn’ van hulpgever en hulpvrager te respecteren en te benadrukken. We werken met de unieke bewegingen van beide personen. Juist in de beweging vallen ‘doen’ en ‘houding’ samen. Door de houding, liever gezegd de beweging, te betrekken bij de uitvoering van de taak kunnen we heel concreet maken waar ‘doen’ en ‘houding’ van de hulpgever wel of niet aansluiten bij de hulpvrager. De wederzijdse bewegingen tussen hen maken dit duidelijk.

Dit brengt ons terug bij de vraag naar ‘wat is goede zorg’. Het begrip ‘wederkerigheid in de hulpverleningsrelatie’ is hierin cruciaal. In onze visie brengen zowel hulpvrager als

hulpgever hun eigenheid in wil het een 'goede' hulpverleningsrelatie genoemd kunnen worden. Er is ruimte voor beide personen om hun 'zelf' in te brengen en zich daarin aan elkaar te laten zien. In een waarlijk menselijke hulpverleningsrelatie is wederkerigheid noodzakelijk en kunnen wij spreken van 'goede zorg'.

Aan het eind van deze samenvatting hopen wij duidelijk gemaakt te hebben, dat ondanks dat er heel veel gebeurt in het werkveld en het onderwijs, er nog veel nodig is om deze manier van denken en werken meer bekend te maken. We hopen dat instellingen of praktijken het belang gaan zien van het ontwikkelen van wederkerigheid en de uitdaging met ons willen aangaan om dit op grotere schaal te gaan inzetten. We besluiten met de uitspraak van Peter Molenaar (2004) waarmee hij een wens doet in de richting van het onderzoek in de psychologie: "A manifesto on psychology as idiographic science: Bringing the person back into scientific psychology, this time forever". We vertalen dit graag naar een wens voor de zorg: "Een manifest voor de zorg: Laten we relationeel werken terugbrengen in de hulpverlening, vanaf nu en voor altijd".

Data management

Datasets

De data waarop de $n = 1$ studies zijn gebaseerd, zijn verzameld en bewaard volgens het protocol van de Radboud Universiteit en het Behavioural Science Instituut (<https://www.ru.nl/rdm/>).

De data zijn verzameld in de periode 2011 – 2013. Met de participanten en de wettelijk vertegenwoordigers van de participanten is destijds afgesproken dat de verzamelde data en bijbehorende filmfragmenten alleen voor deze dissertatie gebruikt mogen worden en niet openbaar beschikbaar gesteld mogen worden. De data bestaan uit tijdseries die zonder de bijbehorende filmfragmenten en context niet op juistheid geïnterpreteerd en begrepen kunnen worden. Dit betekent dat de data niet voor hernieuwd onderzoek gebruikt mag worden, niet door de onderzoekers zelf en ook niet door derden. Dit om de privacy van de participanten te beschermen.

Biografie Sonja Graafstal

Sonja Graafstal is op 12 februari 1964 geboren in Haarlem. Na het afronden van haar VWO diploma heeft zij twee jaar gewerkt als leerling Z-verpleegkundige bij de Van den Berghstichting in Noordwijk. In deze positie kon zij zich echter niet helemaal vinden en besloot de opleiding te stoppen. In de jaren die volgde was de aandacht gericht op het gezin dat zij samen met haar echtgenoot Michiel van Veen heeft opgebouwd. Samen kregen zij drie zonen en in een later stadium vingen zij gedurende een aantal jaren pleegkinderen op vanuit Stichting Oosterpoort. Vanuit haar positie als pleegouder raakte Sonja betrokken bij de werving en selectie van aspirant pleegouders. Eerst als ervaringsdeskundige later als maatschappelijk werker. In de werving- en selectieprocedure werkte zij nauw samen met collega's en was er naast persoonlijke gesprekken met aspirant pleegouders ook aandacht voor groepsbijeenkomsten waar diverse aspecten over opvoeding aan bod kwamen. Theorieën over gedrag, loyaliteit, hechting en ontwikkeling werden met de pleegouders besproken. Sonja verdiepte zich hier graag in, om deze theorieën vervolgens te doceren en deze met praktische voorbeelden uit het eigen gezinsleven als pleegouder te verduidelijken. Op haar 39^e besloot Sonja alsnog te gaan studeren en schreef zij zich in voor de opleiding orthopedagogiek aan de Radboud Universiteit.

In haar studie groeide langzaam het besef om meer te weten willen komen over *hoe* hechting nou precies tot stand komt, of liever gezegd, *hoe* wederkerigheid in relaties ontstaat. Getipt door Anna Bosman verdiepte Sonja zich in de ontwikkeling van het Self aan de hand van het boek van Daniel Stern, 'The Interpersonal World of the Infant'. Ook kwam zij via Anna Bosman in contact met Carine Heijligers, die wonderbaarlijke successen bij jongeren wist te behalen bij De La Salle (Koraal NOB) met de methode Emerging Body Language, de voorloper van de methode Beweging-als-houvast. Sonja werd als onderzoeker aangenomen bij De La Salle om samen met Carine wetenschappelijk onderzoek te doen naar het effect en de werkwijze van Carine. Deze samenwerking bleek een vereniging van kwaliteiten, wetenschappelijke theorie gecombineerd met praktijkervaring. Dankzij de mogelijkheden die De La Salle destijds bood in de vorm van financiering en ruimte voor onderzoek kon een begin gemaakt worden met het onderzoek naar de werkwijze van Beweging-als-houvast.

Een eerste aanwijzing voor het belang van deze methode voor de hulpverlening was het winnen van de Anton Došen Scriptieprijs door Sonja in 2013. In deze scriptie staan drie casussen beschreven waar met Beweging-als-houvast is gewerkt en waar vooruitgang in ontwikkeling en wederkerigheid bij de hulpvragers is gerapporteerd.

In 2011 ronde Sonja haar Researchmaster cum laude af aan het Behavioural Science Institute van de Radboud Universiteit. Ze kreeg een aanstelling als docent bij de Radboud Universiteit en combineerde deze baan met haar werkzaamheden als buitenpromovenda. Als docent geeft zij in meerdere jaarlagen van het curriculum les. In de loop van de tijd is zij zich steeds meer gaan specialiseren en betrokken geraakt

bij de ontwikkeling van onderwijs dat gebaseerd is op relationele ontwikkeling en de methode Beweging-als-houvast in het bijzonder. Op dit moment is Sonja coördinator van de afstudeerrichting Relationele Ontwikkeling, begeleidt zij scriptiestudenten die geïnteresseerd zijn in dit thema en geeft zij les aan de 3^e jaar bachelorstudenten die in een een-op-een contact met een cliënt leren werken aan een wederkerige *relatie* volgens de principes van Beweging-als-houvast. Op postuniversitair niveau geeft Sonja samen met Linda Reus les aan professionals aan het Radboud Centrum voor Sociale Wetenschappen. Daarnaast wordt Sonja regelmatig geconsulteerd om bij moeilijke casussen in instellingen een ander perspectief te bieden en advies te geven op basis van de principes van Beweging-als-houvast. In de komende jaren wil zij het onderzoek naar het effect van Beweging-als-houvast voortzetten. Een duurzame samenwerking met een of meerdere instellingen zou wat Sonja betreft ideaal zijn om onderzoek, hulpverlening en onderwijs blijvend met elkaar te verbinden en te bevruchten.

Publicatie

Veen-Graafstal, S. van, Heijligers, C., & Bosman, A. M. T. (2012). *Onderzoek naar de methodiek Emerging Body Language. Een eerste verkenning*. Koraal, locatie De La Salle. <http://annabosman.eu/Eindrapport-EBL.pdf>

Biografie Carine Heijligers

Carine Heijligers is op 17 juli 1958 in Eindhoven geboren. Na het voortgezet onderwijs is zij in 1978 gaan werken bij de toenmalige Browndale huizen waar kinderen woonden met ernstige problemen in hun sociaal-emotionele ontwikkeling. Aan de Browndale huizen was de Amerikaanse Antioch University verbonden waar Carine in 1981 haar Bachelor 'Social Sciences of Liberal Arts' heeft gehaald.

Na vijf jaar bij de Browndale huizen gewerkt te hebben volgde Carine de opleiding 'vaktherapie beeldend' aan de Kopse Hof en sloot deze opleiding af in 1985. In 1987 begon Carine als ambulante hulpverlener in Den Bosch bij Stichting Oosterpoort, een instelling voor jeugdhulpverlening. Daar volgde zij de opleiding video-hometraining en werd opgeleid als video-interactiebegeleider voor de regio Den Bosch. In 1990 breidde Carine haar werkzaamheden uit naar het medisch kinderdagcentrum in Den Bosch en het Boddaert centrum. Zij bleef zich verder ontwikkelen en volgde in 1997 de Cursus Directieve Thuisbehandeling onder leiding van prof. dr. J. van Acker aan de Radboud Universiteit. Begin 2000 maakte Carine de overstap naar het orthopedagogisch behandelcentrum De La Salle (tegenwoordig Koraal Noord Oost Brabant). De directie van De La Salle vroeg haar te solliciteren vanwege haar talent om met de moeilijkste cliënten vooruitgang te boeken in hun ontwikkeling. De La Salle was geïnteresseerd in de wetenschappelijke onderbouwing van de werkwijze van Carine en wilde praktijkgericht onderzoek faciliteren. In de aanloop daarnaartoe schreef Carine zich in 2004 in voor de cursus 'Wetenschappelijk onderzoek in de zorg' onder leiding van prof. dr. A. Vermeer van de Universiteit Utrecht. Uit de samenwerking met twee scriptiestudenten (begeleid door prof. dr. Anna Bosman) kwamen de eerste aanwijzingen dat de door Carine ontwikkelde methode wetenschappelijk te onderbouwen was. Ook werd een eerste aanzet gegeven voor het op papier zetten van de behandelmethode.

Een belangrijke voorwaarde voor deelname aan de cursus 'Wetenschappelijk onderzoek' was deelname aan een wetenschappelijke vakgroep. Deze vond Carine bij de Dynamische Systeem Groep van de Radboud Universiteit. Hier bleek dat Carine een vanzelfsprekende manier van denken en handelen heeft die sterke overeenkomsten vertoont met de principes van de complexe systeem theorie. Haar kijk op menselijke interacties is gebaseerd op de veronderstelling dat deze ontstaat uit de individuele handelingen (bewegingen) van de interactiepartners, waarvan het resultaat uniek is omdat mensen uniek zijn.

Carine breidde haar contacten met de Radboud Universiteit uit in de vorm van gastcolleges voor studenten Pedagogische Wetenschappen. In deze tijd ontstond ook het contact met Sonja Graafstal die eveneens bij De La Salle werd aangenomen als onderzoeker om samen met Carine onderzoek te doen naar de wetenschappelijke onderbouwing van de werkwijze van Carine. Tot haar eigen verbazing werden de inzichten en elementen van de werkwijze van Carine te herleiden naar inzichten en onderzoeken uit de wetenschappelijke literatuur. De zoektocht naar de wijze waarop

menselijke bewegingen aan elkaar gerelateerd zijn, was de start van het onderzoek. De La Salle drong aan op een promotieonderzoek waarin wetenschappelijke evidentie gezocht diende te worden voor haar aanpak en besloot een deel van het onderzoek te financieren. Zo geschiedde. Samen met haar medepromovenda Sonja Graafstal is het proefschrift tot dit resultaat kunnen komen. Carine is nog steeds met veel vreugde werkzaam op het behandelinstituut van Koraal.

Publicaties

- Heijligers, C. M. W. (2023). *Van binnenuit. En als je dan toch een hersenbeschadiging krijgt....* De Hersenstichting.
- Heijligers, C. M. W. & Bosman, A. M. T. (2020). *Verhalen uit de leefgroep. Beweging-als-houvast in de jeugdzorg.* Gompel & Scavina.
- Veen-Graafstal, S. van, Heijligers, C., & Bosman, A. M. T. (2012). *Onderzoek naar de methodiek Emerging Body Language. Een eerste verkenning.* Koraal, locatie De La Salle. <http://annabosman.eu/Eindrapport-EBL.pdf>

Dankwoord

Het valt niet mee om een dankwoord te schrijven en mensen te bedanken die bijgedragen hebben aan de totstandkoming van dit werk. We zullen ons moeten neerleggen bij het feit dat we niet iedereen bij name zullen noemen. Bij voorbaat vragen we om excuses als jij je naam niet in dit dankwoord ziet staan, terwijl je weet dat je wel hebt meegewerkt, meegeleefd of meegeholpen. Er zijn zovelen die wij een warm hart toedragen en die in grote of kleine zin veel voor ons en voor dit proefschrift hebben betekend. We doen een poging om jullie te bedanken, waarbij we losjes door de jaren heen navigeren. Het dankwoord is hierdoor een combinatie van persoonlijke en gemeenschappelijke herinneringen geworden.

Allereerst willen we de gezinnen en hulpvragers bedanken voor hun toestemming om mee te werken aan dit proefschrift. Het doel was in eerste instantie om hulp te bieden en wederkerigheid op gang te brengen. Maar wat was het fijn dat we dit proces mogen delen met vele anderen. We hopen dat meer hulpvragers het genoeg van wederkerig contact en het plezier in samen dingen leren gaan ervaren.

Daarnaast bedanken we natuurlijk alle hulpgevers die meegewerkt hebben aan onze casussen. Graag zouden we hen bij name willen noemen, maar omwille van de privacy van de hulpvragers en hun families doen we dat niet, weet dat wij enorm dankbaar zijn. Jullie hebben je kwetsbaar opgesteld en tegelijk hebben jullie laten zien hoe krachtig het resultaat kan zijn, als je bereid bent je eigen bewegingen aan te passen. We hebben zoveel van jullie geleerd, jullie zijn in ons hart!

Onze dank gaat uit naar Betty van Heugten. Zij heeft Carine uitgenodigd om bij De La Salle van Koraal te komen werken. Zij zorgde ervoor dat Carine video-analyses kon maken van jongeren waarvan gezegd werd dat het nooit meer goed zou komen. Dank ook aan Maarten van der Heijden die het praktisch mogelijk maakte dat we onze zoektocht op DLS naar een relationele manier van ontwikkeling konden starten.

We zijn het CCE zeer erkentelijk voor het vertrouwen dat zij ons hebben gegeven in de beginfase van dit onderzoek. Zij ondersteunden onze pilot op De La Salle met hun advies en zetten ons op het spoor om te zoeken naar een taal die niet alleen begrijpelijk is voor mensen in het werkveld, maar ook voor betrokken instanties. We bedanken de mensen van de pilotgroep van De La Salle in Rosmalen met Saskia Vervuren, Josine van Santvoort en Henriëke van der Voort. Jullie hebben het aangedurfd om op een andere manier naar gedrag te kijken en daardoor ook op een andere manier te gaan handelen en adviezen te geven. We hebben tijdens de pilot ervaren dat er nog veel te leren viel, met name in het zorgvuldig formuleren van onze adviezen aan het team. Adviezen bleken soms voor meerdere uitleggen vatbaar en dat spoorde ons aan om preciezere en concretere taal te gebruiken. Daar profiteren we nog steeds van, dank aan jullie allemaal!

Wij danken De La Salle voor haar financiële steun en aanmoediging om de successen van de methodiek grondig te onderzoeken in een promotietraject. Hierbij is het vertrouwen en de niet aflatende steun van Jaap Pellen, Christel Bogers en Annie Mestrum van onschatbare waarde gebleken. Wij zijn jullie enorm dankbaar en we zijn heel blij dat we jullie nu het eindresultaat kunnen tonen.

Dank aan de mensen op De La Salle en de vele medewerkers van Hulp aan Huis die alle versies van deze werkwijze met geduld tot zich hebben genomen en hebben weten uit te voeren. Pioniers op dit terrein zijn o.a. de vaktherapeuten Karlijn Dammers en Henrieke van der Voort geweest. Ambulant werkers van het eerste uur waren Sandra van Geleuken, Caroline Kusters en Anieta van de Venne en Charles Willems met wie Carine de ambulante tak van de hulpverlening binnen De La Salle heeft opgezet. Dank voor de fijne samenwerking die we met jullie hebben ervaren. Vele anderen zijn er later bijgekomen. Dank aan Anieta, Jeroen, Yvonne, Caroline, Gertie, Wietske, Glenn, Gertha, Esther, Ilse, Karim, Nancy, Gaby, Stephan, Jikke, Roos, Jan-Willem, Linda, Maitta en nog vele anderen. Er komen nog altijd nieuwe geïnteresseerden bij en daar zijn we enorm blij mee.

We bedanken de mensen van de universiteit die vele jaren met ons hebben opgetrokken en van wie we zoveel hebben mogen leren. Bob Radstaak, jouw inzet is van grote invloed en van onschatbare waarde geweest voor de ontwikkeling van de theorie van Beweging-als-houvast! Jou is het gelukt om hetgeen Carine ‘als vanzelf’ deed boven water te krijgen, zodat het een overdraagbare werkwijze kon worden. *“Het is de wederzijdse beweging die het houvast vormt van deze werkwijze”*, riep Carine in wanhoop een keer uit en dat werd het begin van de nieuwe werkwijze. De beschrijving van de bewegingskenmerken die een rol spelen in de observatie van een beweging waren het ‘ultieme Eureka moment’! Zonder jou waren we nooit zover gekomen. We zijn je zeer erkentelijk voor jouw zoektocht in deze. Dank voor de vele jaren van fijne samenwerking!

Onze dank gaat ook uit naar Nora Loretan en het vrouwenproject. Het was voor ons een enorme eer om steun uit dit project te ontvangen. Het gaf ons erkenning en waardering voor het werk dat we deden en doen. Dank je wel Nora voor het vertrouwen en de aanmoediging die je op deze bijzondere manier hebt getoond!

Inge Adema, dank je wel voor alle lange middagen die we samen hebben doorgebracht bij onze ‘geliefde Nollie’, zoals wij het codeerprogramma Noldus gekscherend noemden. Onze scripties waren een eerste poging om het effect van Beweging-als-houvast (toen nog EBL) naar voren te brengen in de behandeling van hulpvragers.

Een enorme bevestiging dat we op de goede weg zaten kwam vanuit de Stichting Vrienden van Nieuw Spreeland, School of Social and Behavioral Sciences van Tilburg University en STEVIG, onderdeel van Dichterbij, voor het toekennen van de Anton Dosen Scriptieprijs aan deze scriptie van Sonja. Wij danken de Stichting voor hun vertrouwen

en geduld op het te verwachte vervolg van deze scriptie. We zijn blij dat we nu een resultaat kunnen tonen, waar we toen alleen nog maar van konden dromen.

Veel dank ook aan Rik Kuurstra die zoveel betekend heeft voor de MEA-analyses. Wat was het gezellig om met jou te werken en samen te lachen tijdens onze deelname aan het congres in Groningen. Dank je wel Rik, voor altijd in ons hart!

Maarten Wijnants, wat zijn wij jou dankbaar voor het samen zoeken hoe we tijdseries konden analyseren met CRQA. Geduldig en altijd bereid om te helpen, mee te denken en te proberen, zijn we uitgekomen bij het begrijpen en toepassen van CRQA. Dat was allemaal nog niet zo vanzelfsprekend in die tijd. Het is geweldig om te zien dat studenten nu gebruik maken van deze kennis en dat er vele scripties zijn gevolgd waarin het analyseren van tijdseries de basis vormen van het onderzoek. Je bent nog steeds onze steun in het begeleiden van scriptiestudenten en nog steeds geduldig en bereid om te helpen. Amai, wat is het fijn om jou te kennen.

Fred Hasselman, we zijn je enorm dankbaar voor de steun die je ons gegeven hebt. Jij dacht groots over ons en zette ons in de schijnwerpers als de gelegenheid zich daartoe leende. Jij gaf ons het gevoel en het vertrouwen dat we met iets goeds bezig zijn, iets van waarde dat relevant is voor de hulpverleningspraktijk. Jouw kritische blik en scherpzinnige aanwijzingen hebben ons geholpen om het proefschrift op belangrijke punten te verbeteren en aan te passen. Jouw mening is voor ons belangrijk en dank je wel dat we jou aan onze zijde mogen weten!

We bedanken de studenten die stage hebben gelopen en een bijdrage geleverd hebben aan het leven van een hulpvrager. Ook zijn er velen geweest die hun masterscriptie hebben geschreven rondom EBL/Beweging-als-houvast of deelnamen aan de werkgroep op de universiteit, waar we casuïstiek bespraken en zochten naar een gemeenschappelijke taal. We noemen Eva, Michelle, Michèle, Sanne, Mirte, Floor, Sara, Gaby, Sabine, Tamara, Vera, Jeanine, Bob, Christianne, Marieke, Inge, Wendy, Anne, Janna, Ron, Karen, Elsemiek, Nick, Deborah, Anouk, Fleur Naus, Fleur Baten, Esmée, Rik, Ilse, Sarah, Anniek Lormans, Anniek te Dorsthorst, Margo, Mirjam, Kris, Cindy, Manon en vast nog meer. Dank jullie wel voor jullie inzet! Dit resulteerde in prachtige scripties. Ook bedanken we de vele bachelorstudenten die hun scriptie hebben geschreven over Beweging-als-houvast en die ons wilden helpen bij het coderen en uitzoeken van de CRQA-analyses. Jullie werk is voor ons een enorme hulp geweest in het uitzoeken welke analysetechnieken geschikt zijn voor ons onderzoek!

Ook heel veel dank aan Ron Marinussen voor zijn onuitputtelijke inzet in de beginperiode tijdens het opbouwen van een lesprogramma aan de universiteit. Mede door jouw scriptie, waarvoor je de Anna Terruwe scriptieprijs mocht ontvangen, kregen we zicht op waar de onduidelijkheden zich voordeden bij het overdragen van de methode. Je

hebt geweldig werk geleverd. Je zocht naar creatieve en innovatieve beelden om de methode over te dragen naar studenten. Daar profiteren we nog steeds van!

Janna van de Pol, jij volgde Ron op en je begreep direct de kern en het belang van de methode. Dank voor jouw heldere kijk en motivatie om de lessen verder vorm te geven. Daardoor konden we weer een stap zetten.

Lieve Linda Reus, jij bent de drijvende kracht geworden achter het opbouwen van het huidige docententeam dat Beweging-als-houvast doceert bij het vak Beroepsvaardigheden Relationale Ontwikkeling. Mede dankzij jou zijn we verrijkt met geweldige docenten zoals Marieke Fokkink, Angela Luteijn, Fleur Naus, Manon Bos en Eva Lamers. We delen onze passie om Beweging-als-houvast uit te dragen naar studenten en zo het werkveld te beïnvloeden met een relationele kijk op ontwikkeling. We zijn dankbaar voor zo'n hecht en inspirerend team. We hopen nog heel lang met heel veel plezier en inspiratie samen op te trekken. We houden van jullie! Julie Helsen, stille kracht op de achtergrond, weet dat we je geweldig missen en dank voor al je werk, kennis, inzichten en liefde die jij ons hebt gegeven in de samenwerking op de universiteit. Madelon Hendricx-Riem dank je wel dat jij met jouw kennis en expertise de master afstudeerrichting Relationale Ontwikkeling hebt verrijkt en samen met Linda en Sonja deze cursus vormgeeft.

Dank aan de collega's van de schrijfweken in januari die we onder leiding van Anna Bosman hebben gehouden: Lysandra, Roy, Bob, Sander, Ton, Merlijn, Nora, Fred, Robert, Maarten, Janna, Kim, Dominique, Daan. Deze weken zijn een bron van inspiratie en saamenhorigheid geweest en jullie hielpen ons om vertrouwen te houden en door te zetten.

Een dankwoord ook aan onze collega wetenschappers Richard Griffioen, Marie-José Enders en Theo Verheggen. Jullie hebben ons met jullie kennis over mens-dier relaties enorm geïnspireerd. Met genoegen denken we terug aan de mooie gesprekken die we gevoerd hebben rondom synchronie, methodologie en het effect van dieren op het welzijn van mensen.

We zijn enorm blij voor de open deuren en harten die we gevonden hebben bij het Radboud Centrum voor Sociale Wetenschappen, waar we de methode in een bij- en nascholingscursus kunnen overdragen aan professionals in het werkveld. Dank Yara Houtenbrink, Tessa Koster, Bo Polman, Monic Schijvenaars, Lana Ruijs, Sanne Raven, Annelies Jekel, Lonneke Luycks voor jullie hartelijkheid, jullie vertrouwen en meedenken met ons! We hopen nog lang deel uit te mogen maken van het bij- en nascholingssteam van het RCSW.

Lieve Ben Wels wat heb je een prachtig ontwerp gemaakt voor onze omslag! We zijn er heel blij mee. Bijzonder hoe jij met dit ontwerp onze methode zo raak hebt weten te vangen in beeld. Je bent een echte kunstenaar!

Onze dank gaat uit naar nog een kunstenaar in onze gelederen: Wim de Muijnck. Heel erg bedankt voor de schitterende illustraties die je voor ons getekend hebt! Wie ze nog eens goed wil bekijken, ze zijn te zien in de hoofdstukken 1b en 1c. Dankzij jou hoefden we ons geen zorgen te maken over afbeeldingen waar rechten op zitten of anderszins beschermd zijn.

Lieve paranimfen Angela Luteijn en Janna van de Pol, dank dat jullie onze steun en toeverlaat willen zijn bij onze verdediging en de weg ernaar toe. We zijn gerust dat wijzelf en de organisatie bij jullie in goede handen zijn!

Als laatste bedanken we Ton Mekking die het altijd maar weer goed vond dat wij zijn vrouw in beslag namen voor een schrijfweek, een gesprek of om onze teksten te redigeren. Ton, we houden van je degelijke adviezen, je humor, je gastvrijheid en je warme persoonlijkheid en de heerlijke kopjes koffie!

Naast onze werk gerelateerde ervaringen rondom dit proefschrift hebben we ook ieder ons eigen pad gevolgd en is onze levensgeschiedenis een bron van inspiratie geweest. Om beurten zullen we onze dank uitspreken, Carine trapt af.

“Lieve pap en mam, jullie opvoeding heeft een prachtig fundament gelegd voor mijn bestaan. In mijn jeugd was er veel aandacht voor onze autonomie en het verkennen van onze kwaliteiten. Er was meer dan genoeg ruimte om aan activiteiten deel te nemen waarvan mijn broers en ik konden profiteren. Onze eigen interesses werden gevolgd en door jullie mogelijk gemaakt. We werden als kind gezien. Het zaadje om wederzijdse beïnvloeding te laten ontkiemen is na mijn geboorte direct gaan bloeien. Ik ben jullie daar onvoorstelbaar dankbaar voor. Jullie hebben mij de liefde en bescherming gegeven die je als kind nodig hebt. Vanuit dit nest kon ik de rest van mijn leven kansen grijpen en tegenslagen overwinnen. Ik dank mijn lieve broers Luc en Eric voor de zorgzaamheid die jullie, waar nodig, bieden aan mij en anderen. Wat ben ik trots op jullie, mijn zonen en wat ben ik blij en dankbaar dat jullie in mijn leven zijn. Een verrijking die ik niet beschrijven kan, maar wel kan voelen. Zonder jullie had ik niet zoveel uitgezocht en was ik niet zover gekomen. Aan jullie heb ik mogen ervaren wat de rol van ouder betekenen kan.

Ik dank mijn lieve jeugdvriendin Ingrid die ik vanaf mijn prille jeugd ken en waarmee ik groot geworden ben. Altijd nog een warm gevoel bij iedere ontmoeting. Een zus heb ik niet, maar samen groot worden en een jeugd samen beleven geeft een zussengevoel. Onze levens zijn vervlochten. Veel dank gaat uit naar mijn vriendengroep Yol, Kees en hun kinderen en Monic en Peter met hun kinderen. Lief en leed heb ik vanaf de eerste ontmoeting met jullie gedeeld en we delen, na meer dan 40 jaar vriendschap, nog steeds. Al mijn vrienden die ik hier niet specifiek noem ben ik wel enorm dankbaar voor het delen van ons bestaan. Ik ben blij met mijn

buurtgenoten, als we elkaar nodig hebben weten we elkaar te vinden. Al vele jaren leven we in een buurtgemeenschap waarbij we voor elkaar zorgen.

Ik dank de kinderen en hun ouders die ik heb ontmoet tijdens mijn werkzame jaren bij de Browndale-huizen en het hieraan verbonden schooltje. Hier is ook de innige band ontstaan met mijn prachtige pleegdochter waar ik erg van ben gaan houden en die tegen alle verdrukking in haar leven op de rit gekregen heeft. We delen onze levens nog steeds en daar ben ik dankbaar voor. Op dit schooltje leerde ik Marijke Rutten-Saris kennen. Na onze eerste ontmoeting hebben we elkaar nooit meer uit het oog verloren en dat resulteerde in een levenslange vriendschap tot haar dood. Lieve Marijke, jij stimuleerde me om door te gaan. Ik ben je dankbaar voor onze samenwerking en het vertrouwen wat je me hebt gegeven voor mijn onconventionele inzichten over ontwikkeling. Zonder jou was ik niet waar ik nu ben. Ik houd ongelooflijk veel van je.

Ik dank mijn vrienden van de Kopse Hof. Al velen jaren delen we als oud-studenten en collega's gebeurtenissen uit het leven en over het werk. Ik ben van jullie gaan houden, we weten elkaar nog steeds te vinden. Uit deze vriendschap en samenwerking is de 'onderzoekskring' voortgekomen. Mensen die bereid waren om iedere maand maar weer in de avonduren of in het weekend bij elkaar te komen voor uitwisseling over ontwikkeling, Claartje, Joan, Marijke, Christianne, Jan, Jaël, Floor, Wendy, Anne, Ron, Thea, Liesbeth, Sonja, Anna, dank voor jullie niet aflatende inzet.

Bij de zorgaanbieder Oosterpoort in Oss maakte ik kennis met de methode 'videohometraining' en kon dit bij andere instellingen verspreiden. Ik kreeg het vertrouwen om te werken met jongeren en hun gezinnen in de knel. Gezinnen met huilbaby's, het gezin van Teun waar een voorlichtingsfilm van is gemaakt, Bea en Johan die op de tv hun verhaal hebben gedaan. Ik ben hen en alle gezinnen dankbaar voor het openen van hun deur en dat jullie mij in vertrouwen hebben genomen om de situatie te willen veranderen.

Ik dank mijn lieve vriendin Irene, die ik heb leren kennen bij het Medisch Kinderdagverblijf (MKD) en met wie ik 10 jaar lang de kamer heb gedeeld. We bespraken lief en leed over de dingen van het leven en speciaal over kinderen waarbij groot worden niet vanzelf ging. Lieve Irene, wat is het toch fijn om nog steeds zoveel met je te kunnen delen, heel veel dank daarvoor. Ook aan de andere medewerkers denk ik terug. Wat hebben we daar als medewerkers toch veel van elkaar mogen leren. Nog steeds is er met sommigen een waardevol contact.

Dank aan de mensen die ik ontmoet heb bij mijn werkzaamheden op het Boddaert-centrum in Den Bosch, het kinderdhuis Reek, de dagbehandeling van Herlaarhof en de vrouwenopvang in Den Bosch. Hier heb ik Dilek Karahisarli leren kennen. Dilek zei

tegen mij: “Wat je zegt begrijp ik niet altijd, maar zoals je het doet wel”. Lieve Dilek wat een inspirerende vriendschap is er door de jaren heen ontstaan, we gaan maar door, dank hiervoor.

Lieve Son, wat hebben we veel doorgemaakt, gepuzzeld, gelachen en gehuild. Naast het prachtige resultaat dat we in dit onderzoek hebben kunnen laten zien heb ik de samenwerking meer dan waardevol ervaren. Trots was ik als een pauze dat ik, door de omgang wist te verwoorden hoe iets in elkaar zat en jij mijn inzicht terugvond in de literatuur. Wat heerlijk dat je het allemaal hebt willen uitzoeken. Mijn ervaringen hebben jou ertoe gebracht om inzichten tot op de bodem toe uit te zoeken. Onze samenwerking is meer dan de som der delen geworden. Bij aanvang van ons onderzoek wilde ik mijn zienswijze laten landen op een universiteit zodat het vervolg kan krijgen. Lieve Son, zo fijn dat je het bent aangegaan en het verder kan verspreiden, zegt het voort.”

Ook Sonja wil haar netwerk bedanken voor alle liefde en steun die zij de afgelopen jaren heeft ontvangen en ervaren.

“Lieve Matthijs, Stephan en Daniël jullie zijn mijn spiegel geweest. Een spiegel waarin ik mijn gedachten over verbinding en autonomie kon bekijken. Hoe waren we als gezin gezamenlijk en op welke manier kwamen we toe aan de eigenheid van ieder? Deze bespiegelingen hebben mij veel geleerd over wie ik zelf ben en hoe wij als gezin vorm gaven én geven aan wederkerigheid. Dank voor jullie onvoorwaardelijke steun en vertrouwen. Jullie liefde is van onschatbare waarde. Ik hou van jullie met heel mijn hart!

Michiel, het grootste deel van mijn leven heb ik met jou gedeeld. In onze relatie speelde het zoeken naar verbinding en de ruimte voor autonomie een belangrijke en beslissende rol. Uiteindelijk gingen we ieder onze eigen weg. Een weg die voor jou maar kort was, want je overleed niet lang daarna. Ik wil je bedanken voor jouw aanmoediging om mijn eigenheid te zoeken, mijn kracht en daarin sterk en volhardend te zijn. Je hebt gelijk gehad, ik ben verder gekomen dan ik ooit gedacht had. Wat zou het mooi geweest zijn als je dit resultaat had kunnen meemaken!

Dit brengt mij bij mijn ouders. Ook zij zijn al jaren geleden overleden. Ik wil hen hierbij bedanken voor de opvoeding die zij mij gegeven hebben. Een opvoeding waarin verbondenheid met anderen en zorg voor elkaar mij met de paplepel is ingegoten. Lieve pap en mam, ik ben jullie dankbaar voor ons gezinsleven, de liefde voor elkaar, de fijne momenten van vakantie en samenzijn. Normen en waarden die ik heb meegenomen naar mijn eigen gezin en de rest van mijn leven. Heel veel dank daarvoor!

In de moeilijke periode na de scheiding en het overlijden van Michiel is de steun van Els Lugtenberg van het UWV van onschatbare waarde geweest. Dank je wel Els, voor het vertrouwen dat je in mij stelde dat ik op zou krabbelen en mijn werk zou hervatten. Dank voor de ruimte die ik kreeg om te herstellen! Je hebt het gelijk aan jouw kant, want het werk is hervat en het proefschrift heb ik tot een goed einde gebracht.

Dank aan mijn lieve zus Ingrid en mijn zwager Wilbert, mijn familie, vrienden en bonuskinderen Ben en Niek die altijd geloofd hebben in het eindresultaat en mij het vertrouwen gaven dat het echt eens af zou komen. Ook als ik weer eens riep dat het bijna af was en het daarna toch nog jaren duurde....

Mijn lieve kleinkinderen, Lucas, Jona, Tirza en Evi, wat een feest om aan de hand van jullie levens te zien hoe jullie de behoefte aan verbinding, autonomie en competentie in praktijk brengen. Dit hoeft niet geleerd te worden, jullie eigenheid is zichtbaar vanaf de geboorte. Als ik jullie zie in al jullie eigenwijsheid, dan ontroert en verblijdt het mij dat jullie in gezinnen opgroeien waar er in al deze behoeftes wordt voorzien. Dank aan de geweldige ouders Stephan, Annemiek, Daniël en Kim. Ik ben ongelooflijk trots op jullie.

Lieve Jeroen, mijn grote liefde, jij kwam in de meest turbulente periode van mijn leven op mijn pad en liet het licht weer schijnen in mijn hart. Dankzij jou heb ik mijn rust en de liefde hervonden. Dank je wel voor jouw niet aflatende steun, je aanmoediging en het 'overleven' van de vele schrijfweken die er nog volgden voor het proefschrift eindelijk af was. Weet dat je geweldig bent, een uit duizenden! Ik ben ongelooflijk blij en dankbaar dat jij met mij deze eindstreep hebt behaald!

Ten slotte, lieve Carine. Wat een geweldig avontuur zijn wij aangegaan samen. Niet wetend waar dit uit zou komen en niet wetend voor welke uitdagingen we nog zouden komen te staan. Wat heb ik veel van jou geleerd en wat ben ik ontzettend dankbaar dat onze paden elkaar gekruist hebben. De vragen die ik had overgehouden uit onze pleegzorgtijd zijn beantwoord. Jouw kijk op beweging is uitgegroeid tot een krachtige methode die we onderwijzen en toepassen in de praktijk. Je bent me zeer dierbaar, dank je wel".

Samen sluiten we dit dankwoord af met een groots DANK JE WEL aan Anna Bosman. Woorden om uit te drukken wat jij voor ons betekent schieten aan alle kanten te kort. We zouden er vele pagina's aan kunnen wijden. Het belangrijkste is dat jij het geloof en vertrouwen hebt uitgesproken dat wij een proefschrift kunnen schrijven, waarbij wij ieder onze eigen kwaliteiten kunnen inzetten. Bij aanvang waren we nog niet zover om deze overtuiging voluit te delen. Maar je hebt gelijk gehad. Dit proefschrift is alleen maar mogelijk geworden door het samenbrengen van onze beider expertise, kennis en ervaring. Jouw creatieve inschatting bewijst dat jij daadwerkelijk kunt koorddansen tussen 'kunst en kunde'. Carine en ik hebben onze balans behouden, al was het soms

bewegen op een slap koord gezien de vele uitdagingen die op ons pad kwamen. Ten slotte, lieve Anna, ben jij altijd onze inspiratiebron geweest en konden wij na onze brainstormsessies vol energie en met goede moed weer verder. Vele schrijfweken volgden en we hebben in vele vakantieparken en huisjes ons schrijfkamp opgeslagen. Je bent meer geworden dan een collega of promotor, je maakt deel uit van ons leven. We hopen nog lang van jouw wijsheid, energie en liefde te mogen genieten!

Behavioural
Science
Institute

Radoud University

